

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерства освіти і науки України

АНАЛІТИЧНО-ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

Електронне наукове видання

№02, 2026

частина 3

Ужгородський національний університет
Ужгород 2026

УДК 001:34

ISSN 2788-6018

Аналітично-порівняльне правознавство – електронне наукове фахове видання
юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Журнал «Аналітично-порівняльне правознавство» включено до переліку фахових видань
категорії «Б» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р.)
зі спеціальності: 081 – Право та 293 – Міжнародне право.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Белов Д.М. – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Заступники головного редактора:

Бисага Ю.М. – д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Заборовський В.В. – д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Члени редколегії:

Берназюк О.О. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри права Європейського університету (Україна).

Белова М.В. – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Білаш О.В. – к.ю.н., професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Вукас Будіслав – д.ю.н., професор, професор департаменту історії права університету Рієки
(Республіка Хорватія).

Гарагонич О.В. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри економічного права та економічного судочинства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна).

Гарцль Бенедікт – доктор права, доцент, заступник директора Центру східноєвропейського права та євразійських
досліджень, Юридичний факультет, Грацький університет імені Карла і Франца (Австрійська Республіка).

Жаровська І.М. – д.ю.н., професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).

Міцконіте-Гарцль Айсте – доктор права, старший науковий співробітник Центру східноєвропейського права та
євразійських досліджень, Юридичний факультет, Грацький університет імені Карла і Франца
(Австрійська Республіка).

Немец Даміан – доктор права, професор, завідувач кафедри церковного права,
Теологічний факультет св. Кирила і Мефодія, Університет Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка);
науковий співробітник Інституту правових питань релігійної свободи, юридичний факультет,
Трнавський університет в Трnavі (Словацька Республіка).

Паужайте-Кульвінскене Юргіта – професор, доктор, заступник декана юридичного факультету
Вільнюського університету (Литовська Республіка).

Попович Т.П. – д.ю.н., доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Рошканюк В.М. – к.ю.н., професор, завідувач кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Серьогін В.О. – д.ю.н., професор, декан юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Каразіна (Україна).

Станіш Пйотр – доктор габілітований, професор, завідувач кафедри державно-конфесійного права,
Факультет права, канонічного права та адміністрації, Люблінський католицький університет Івана Павла II
(Республіка Польща).

Фрідманський Р.М. – к.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Чорнописька В.З. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).

Рекомендовано до опублікування Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол №03 від 31.03.2026 року

Офіційний сайт: <http://app-journal.in.ua/>

Макетування здійснено у ТОВ «РІК-У»,
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36;
print@rik.com.ua

© Ужгородський національний університет, 2026

ЗМІСТ

РОЗДІЛ IX. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Аркуша Л.І., Чернов О.В., Хижняк Є.С. СУДОВО-МЕДИЧНА ДІАГНОСТИКА ПРИ УШКОДЖЕННІ І ЗНИЩЕННІ ТРУПІВ ТВАРИНАМИ, КОМАХАМИ, ПТАХАМИ.....	11
Бобчук Є.В., Лазебний А.М. ПОЧЕРКОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА В ЕПОХУ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ: ЧИ ЗБЕРІГАЄ ВОНА СВОЮ АКТУАЛЬНІСТЬ?.....	20
Бояров В.І., Кучинська О.П. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПОТЕРПІЛОГО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ.....	25
Вознюк А.А. СПЕЦІАЛЬНІ ПОТЕРПІЛІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ СЛУЖБОВИХ, ПРОФЕСІЙНИХ ЧИ ГРОМАДСЬКИХ ОБОВ'ЯЗКІВ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ.....	32
Ганенко І.С. ЛАТИНСЬКІ ПРАВОВІ МАКСИМИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ.....	43
Ганьба О.Б., Радченя Н.М. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ НА ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД.....	59
Гловюк І.І. СПІВРОБІТНИЦТВО У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ У МЕЖАХ ЄС: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	66
Головчук В.А. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НАЛЕЖНОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	73
Гольдберг Н.О., Офіцинська М.Б. ОКРЕМІ ЕЛЕМЕНТИ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	78
Горбачов Д.М. ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАВЕРШЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА ПРОЦЕДУРОЮ IN ABSENTIA: ОКРЕМІ НЕДОЛІКИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ.....	84
Іваницький С.О., Ушканенко Е.О., Кулик М.Й. ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗІ СКЛАДАННЯМ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА: ПРОЦЕСУАЛЬНІ Й ЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....	89
Каландирець Я.М., Тітко І.А. ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИК OSINT У МЕЖАХ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: УСПІШНІ KEYCIS У ПРАКТИЦІ ІНОЗЕМНИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	95
Коваленко А.В., Моргунов В.О., Арланов О.Д. ВИКОРИСТАННЯ ОЗНАК ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС 3D-МОДЕЛЮВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	102
Коломієць К.В. ВИНУВАТИСТЬ ОБВИНУВАЧЕНОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ АБО ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ.....	108

Красько М.І. ТАКТИЧНА ВЗАЄМОДІЯ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ ОЗБРОЄНОГО ПРАВОПОРУШНИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	115
Лісіцина Ю.О., Серкевич І.Р. БЕЗПІЛОТНЕ ПОВІТРЯНЕ СУДНО ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ.....	120
Малетова О.С., Тригуб О.М. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА ГАРАНТІЇ.....	126
Мамедова Е.Г. МЕТОДИКА ВІЯВЛЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ СУДОВИХ ОРГАНІВ.....	131
Мартиненко К.В. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ: ПРОБЛЕМИ ТА СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	138
Матковський А.А. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРОКІВ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНІЛА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК.....	148
Моргун І.О., Морей Т.В. ВЖИВАННЯ ТЕРМІНІВ «ВИКОРИСТАННЯ» ТА «ЗАСТОСУВАННЯ» СТОСОВНО «СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ».....	155
Парамонов Н.В. ПРАВО ПРАВООХОРОНЦЯ НЕ НАДАВАТИ ДОМЕДИЧНУ ДОПОМОГУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....	163
Петрова Н.П. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ В СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОЦИДУ.....	168
Пилипенко Д.О. РОЗМЕЖУВАННЯ ПРЕДМЕТІВ РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗЕЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВ.....	174
Ріпа Ф.В. КІБЕРПРОСТІР ЯК ЕЛЕМЕНТ ОБСТАНОВКИ ВЧИНЕННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІДЕОЛОГІЧНІЙ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ СФЕРІ.....	179
Сорокін А.А., Краснянський В.І. ПІДОЗРЮВАНИЙ ТА ОБВИНУВАЧЕНИЙ: ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ТА ПРАВА.....	186
Старенький О.С. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЕКСПЛУАТАЦІЇ БЕЗПІЛОТНИХ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТА ДОКАЗУВАННЯ.....	191
Фещенко І.С. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ.....	202
Хім'як Ю.Б. ЯКІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ВИМОГ.....	208
Ціпотан Ю.П. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ СУДДЯМИ.....	214
РОЗДІЛ Х. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Логінов О.А. ЕВОЛЮЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА ДО ЦИФРОВОГО ПРАВОСУДДЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД.....	219
Плахотнік О.В., Стефанчук М.М. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПІДГОТОВКИ ПРОКУРОРІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ.....	224

Пукас А. ПРАВОВА АКСІОЛОГІЯ І ДОВІРА ДО СУДУ В КОНТЕКСТІ ДИНАМІКИ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ.....	238

Щербатий Р.Р. ГРОМАДСЬКА РАДА ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК ДОПОМІЖНИЙ СУБ'ЄКТ ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ В УКРАЇНІ.....	245

РОЗДІЛ ХІ. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Андрейків А. І. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ НА БАЛКАНАХ ТА РУАНДИ.....	254

Барінов А.О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВИХ БАЗ В АФРИЦІ.....	260

Білоцький С.Д. ДІЯЛЬНІСТЬ ІРЕНА З КООРДИНАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ПРОСУВАННЯ ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ.....	266

Бутинська Р.Я., Яновицька А.В. ДИТЯЧА ПРИМУСОВА ПРАЦЯ ЯК ОДНА З ФОРМ ТРУДОВОГО РАБСТВА: МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ТА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	275

Веремчук В.С. МІСЦЕ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ МОРСЬКОГО ПРАВА.....	282

Деточка А.Ю. ДЕРЕГУЛЯЦІЯ НА ПІДЗАКОННОМУ РІВНІ У ЗАКОНОДАВСТВІ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ.....	287

Карвацька С.Б., Іванюк Р.В., Строїч М.І. ДОПУСТИМІСТЬ ОЗБРОЄНЬ У СВІТЛІ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН ТА ПРАКТИКИ ДЕРЖАВ.....	293

Кононенко М.О. ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ПРО РОЗВ'ЯЗАННЯ СПОРІВ У ДОГОВОРАХ ПРО ПРЕДСТАВНИЦТВА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	298

Котляр О.І. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ «М'ЯКОГО ПРАВА» У СУЧАСНІЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ: ПЛЮРАЛІЗМ ПІДХОДІВ ТА РЕГУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ.....	310

Ладиченко В.В., Світличний О.П., Яринко Б.В. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ.....	316

Лізун В.В. ІНСТРУМЕНТИ МОНІТОРИНГУ ТА ОЦІНКИ ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ ВИМОГ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	322

Марцеляк О.В., Марцеляк С.М. ПРИЗУПИНЕННЯ ЧЛЕНСТВА ГРЕЦІЇ В РАДІ ЄВРОПИ У 1969 РОЦІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	330

Пасешник О.Р. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРАТАК ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	337

Полікарпов А.О. ДОБРОСОВІСНІСТЬ У ПЕРЕГОВОРАХ ЩОДО FRAND-ЛІЦЕНЗІЇ НА ПАТЕНТИ, СУТТЄВІ ДЛЯ СТАНДАРТУ (SEP): ПІДХОДИ СУДІВ АНГЛІЇ ТА УЕЛЬСУ 2024–2025 РОКІВ У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ.....	343

Стокич В.А. ЛІДЕРСТВО В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ, СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ.....	349

Стрілець Б.В. ПРАКТИКА СУДУ ЄС СТОСОВНО ДИСКРИМІНАЦІЙНИХ ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЙНИХ ОБМЕЖЕНЬ РУХУ КАПІТАЛУ.....	356

Тітко Е.В., Мусієнко К.О. ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОГО ПРИСТОСУВАННЯ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК СКЛАДОВА ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	365

Шевцов А.Л., Кириченко В.О. ОРГАНІЗАЦІЯ ГУМАНІТАРНИХ КОРИДОРІВ У ХОДІ БОЙОВИХ ДІЙ.....	379

Яворська І.М. РІШЕННЯ СУДУ ЄС ЩОДО ПРИНЦИПІВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОННИХ ОЧІКУВАНЬ.....	387

РОЗДІЛ XII. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Андрущенко О.П. ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....	392

РОЗДІЛ XIV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

Зайцева–Калаур І.В., Цвігун І.М. ПРИНЦИП ТЕХНОЛОГІЧНОЇ НЕЙТРАЛЬНОСТІ В АВТОРСЬКОМУ ПРАВІ: СУДОВА ПРАКТИКА СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ, ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ.....	398

Костак С.Я. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, МЕЖІ.....	405

Попович Т.П. РОЛЬ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ.....	411

Хмизова О.В. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАВНИКІВ.....	416

Белов О.М. ПРАВО ПАЦІЄНТА НА ВІДМОВУ ВІД ЛІКУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ.....	421

Крегул А.М. ТРАНСГУМАНІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	427

Кришевич О.В., Ткаченко І. М. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ З КОРУПЦІЙНИМИ ТА СУМІЖНИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ.....	434

Лялик О.І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ТА РЕГУЛЯТОРНОГО СЕРЕДОВИЩА СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	440

Тегза О. О. ТРАНСФОРМАЦІЯ СУДОВОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ОКРЕМІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ.....	446

Чавостін Д. А. ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕЛеної ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР	454

CONTENTS

SECTION IX. CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES

Arkusha L.I., Chernov O.V., Khyzhnyak E.S. FORENSIC MEDICAL DIAGNOSIS IN CASES OF DAMAGE AND DESTRUCTION OF CORPSES BY ANIMALS, INSECTS, BIRDS.....	11
Bobchuk Y., Lazebnyi A. HANDWRITING EXAMINATION IN THE ERA OF ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT: DOES IT RETAIN ITS RELEVANCE?.....	20
Boyarov V.I., Kuchynska O.P. SOME PROBLEMATIC ISSUES IN ENSURING THE VICTIM'S RIGHT TO ACCESS JUSTICE.....	25
Vozniuk A.A. SPECIAL VICTIMS IN CONNECTION WITH THE PERFORMANCE OF OFFICIAL, PROFESSIONAL, OR PUBLIC DUTIES: CONCEPT, CHARACTERISTICS, AND TYPES.....	32
Hanenko I.S. LATIN LEGAL MAXIMS AS METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE CRIMINAL PROCEDURAL MECHANISM FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE.....	43
Hanba O.B., Radchenia N.M. LEGAL FRAMEWORK FOR CRIME SCENE INVESTIGATIONS IN CRIMINAL INVESTIGATIONS AT THE STATE BORDER: NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	59
Hloviuk I.V. COOPERATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS WITHIN THE EU: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	66
Holovchuk V.A. PROBLEMATIC ISSUES ADEQUACY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	73
Holdberh N.O., Ofitsynska M.B. SELECTED ELEMENTS OF TRANSPARENCY OF CASSATION REVIEW OF COURT DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	78
Horbachov D.M. NOTICE OF THE CONCLUSION OF A PRE-TRIAL INVESTIGATION CONDUCTED IN ABSENTIA: CERTAIN SHORTCOMINGS IN CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER TRANSITIONAL JUSTICE.....	84
Ivanytskyy S.O., Ushkanenko E.O., Kulyk M.Y. COMPLETION OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION WITH THE FORMATION OF AN INDICTMENT: PROCEDURAL AND ETHICAL ASPECTS.....	89
Kalandyrets Y.M., Titko I.A. THE APPLICATION OF OSINT METHODOLOGIES IN CRIMINAL INVESTIGATIONS: SUCCESSFUL CASE STUDIES FROM THE PRACTICE OF FOREIGN LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS.....	95
Kovalenko A.V., Morhunov, V.O., Arlanov O.D. USE OF HUMAN APPEARANCE DURING 3D MODELING IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	102
Kolomiiets K.V. THE GUILT OF THE ACCUSED AS AN ELEMENT OF THE SUBJECT OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON MISAPPROPRIATION, EMBEZZLEMENT, OR SEIZURE OF PROPERTY THROUGH ABUSE OF OFFICE.....	108

Krasko M.I. TACTICAL INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS DURING THE DETENTION OF AN ARMED OFFENDER THROUGH THE PRISM OF ENSURING HUMAN RIGHTS.....	115
Lisitsyna Yu.O., Serkevych I.R. UNMANNED AERIAL VEHICLE AS A SPECIAL TECHNICAL AND FORENSIC TOOL.....	120
Maletova O.S., Trigub O.M. THE PROCEDURAL STATUS OF A DEFENCE COUNSEL IN CRIMINAL PROCEEDINGS: RIGHTS, OBLIGATIONS AND GUARANTEES.....	126
Mamedova E.H. METHODOLOGY FOR DETECTING THE ACCEPTANCE OF PROPOSALS, PROMISES, OR RECEIPT OF UNLAWFUL BENEFITS BY JUDICIAL OFFICIALS.....	131
Martynenko K.V. ORGANIZATION OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE USE OF VIRTUAL ASSETS: PROBLEMS AND STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH.....	138
Matkovskiy A.A. ISSUES IN THE LEGAL REGULATION OF DETENTION TIME LIMITS FOR PERSONS SUSPECTED OF COMMITTING A CRIMINAL MISDEMEANOR.....	148
Morgun I.O., Morei T.V. USE OF THE TERMS "USE" AND "APPLICATION" IN RELATION TO "SPECIAL TECHNICAL MEANS".....	155
Paramonov N.V. THE RIGHT OF A LAW ENFORCEMENT OFFICER NOT TO PROVIDE FIRST AID: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS.....	163
Petrova N.P. TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS IN THE STRUCTURE OF THE CRIMINALISTIC METHODICS FOR INVESTIGATING ECOCIDE.....	168
Pylypenko D.O. DELIMITATION OF THE SUBJECTS OF REGULATION OF THE BRANCHES OF CRIMINAL PROCEDURAL AND CRIMINAL AND EXECUTIVE LEGISLATION.....	174
Ripa F.V. CYBERSPACE AS AN ELEMENT OF THE CIRCUMSTANCES OF COMMITTING COLLABORATIVE ACTIVITIES IN THE IDEOLOGICAL AND CULTURAL-EDUCATIONAL SPHERE.....	179
Sorokin A.A., Krasnyansky V.I. SUSPECTS AND DEFENDANTS: PROCEDURAL STATUS AND RIGHTS.....	186
Starenkyi O.S. CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATIONS OF THE RULES FOR THE OPERATION OF UNMANNED AIRCRAFT IN UKRAINE: PROBLEMS OF CRIMINALIZATION AND PROOF.....	191
Feshchenko I.S. THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF PROBLEMS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CYBERCRIMES.....	202
Khimyak Y.B. QUALITY AND EFFECTIVENES IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CERTAIN ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF EUROPEAN INTEGRATION.....	208
Tsipotan Y.P. PECULIARITIES OF CONDUCTING A SEARCH DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL CORRUPTION OFFENSES COMMITTED BY JUDGES.....	214
SECTION X. JUDICIAL SYSTEM; THE PROSECUTION SERVICE AND ADVOCACY	
Lohinov O.A. THE EVOLUTION OF E-JUSTICE TOWARD DIGITAL JUSTICE: THE UKRAINIAN EXPERIENCE.....	219
Plakhotnik O.V., Stefanchuk M.M. EUROPEAN STANDARDS FOR TRAINING PROSECUTORS AS PART OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION PROCESS.....	224

Pukas A. LEGAL AXIOLOGY AND TRUST IN THE COURT IN THE CONTEXT OF THE DYNAMICS OF SOCIAL PROCESSES.....	238
Shcherbatyi R.R. THE PUBLIC INTEGRITY COUNCIL AS AN AUXILIARY ACTOR IN THE FORMATION OF THE JUDICIAL CORPS IN UKRAINE.....	245
SECTION XI. INTERNATIONAL LAW	
Andreikiv A.I. INTERNATIONAL LEGAL ANALYSIS AFTER THE RECOVERY IN THE BALKANS AND RWANDA.....	254
Barinov A.O. INTERNATIONAL LEGAL CONSEQUENCES OF THE OPERATION OF FOREIGN MILITARY BASES IN AFRICA.....	260
Bilotskyi S.D. IRENA'S ACTIVITIES IN COORDINATING INTERNATIONAL COOPERATION TO PROMOTE RENEWABLE ENERGY SOURCES.....	266
Butynska R.Ya., Yanovytska A.V. FORCED CHILD LABOR AS A FORM OF LABOR SLAVERY: INTERNATIONAL PRACTICE AND CRIMINAL LIABILITY.....	275
Veremchuk V.S. JUDICIAL PRACTICE IN THE SYSTEM OF SOURCES OF MARITIME LAW.....	282
Dietochka A.Y. DEREGULATION AT THE SUB-STATUTORY LEVEL IN THE LEGISLATION AND CASE LAW OF THE UNITED STATES OF AMERICA.....	287
Karvatska S.B., Ivanyuk R.V., Stroich M.I. ADMISSIBILITY OF ARMAMENTS IN LIGHT OF THE DECISIONS OF THE INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE AND STATE PRACTICE.....	293
Kononenko M.O. DISPUTE SETTLEMENT CLAUSE IN AGREEMENTS CONCERNING REPRESENTATIVE OFFICES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN UKRAINE.....	298
Kotlyar O.I. THE CONCEPTUALIZATION OF «SOFT LAW» IN MODERN INTERNATIONAL LEGAL DOCTRINE: PLURALISM OF APPROACHES AND REGULATORY POTENTIAL.....	310
Ladychenko V.V., Svitlychnyy O.P., Yarynko B.V. INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR HOLDING ACCOUNTABLE ENVIRONMENTAL CRIMES IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION.....	316
Lizun V.V. INSTRUMENTS FOR MONITORING AND ASSESSING UKRAINE'S COMPLIANCE WITH EU ANTI-CORRUPTION POLICY REQUIREMENTS.....	322
Martseljak O.V., Martseljak S.M. SUSPENSION OF GREECE'S MEMBERSHIP IN THE COUNCIL OF EUROPE IN 1969: AN INTERNATIONAL LEGAL ANALYSIS.....	330
Paseshnyk O.R. LEGAL REGULATION OF CYBERATTACKS DURING ARMED CONFLICTS.....	337
Polikarpov A.O. GOOD FAITH IN NEGOTIATIONS ON FRAND LICENCES FOR STANDARD ESSENTIAL PATENTS (SEPS): APPROACHES OF THE COURTS OF ENGLAND AND WALES (2024–2025) IN AN INTERNATIONAL LAW CONTEXT.....	343
Stokych V.A. LEADERSHIP IN LAW ENFORCEMENT AGENCIES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRACTICES OF UKRAINE, THE UNITED STATES, AND THE UNITED KINGDOM.....	349
Strilets B.V. CJEU CASE LAW REGARDING DISCRIMINATORY AND NON-DISCRIMINATORY RESTRICTIONS ON THE FREE MOVEMENT OF CAPITAL.....	356

Titko E.V., Musiienko K.O. COMPLIANCE WITH THE PRINCIPLE OF REASONABLE ACCOMMODATION FOR PERSONS WITH DISABILITIES AS A COMPONENT OF COMBATING DISCRIMINATION: INTERNATIONAL STANDARDS AND LEGAL SUPPORT IN UKRAINE.....	365
Shevtsov A.L., Kyrychenko V.O. ORGANIZATION OF HUMANITARIAN CORRIDORS DURING COMBAT OPERATIONS.....	379
Yavorska I.M. DECISIONS OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION ON THE PRINCIPLES OF THE RULE OF LAW AND THE IMPLEMENTATION OF LEGITIMATE EXPECTATIONS.....	387
SECTION XII. THE PHILOSOPHY OF LAW	
Andrushchenko O.P. THE PROBLEM OF THE LEGITIMACY OF POWER IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION AND INFORMATION WARFARE.....	392
SECTION XIV. CURRENT ISSUES OF MODERN LEGAL SCIENCE	
Zaitseva-Kalaur I., Tsvigun I. THE PRINCIPLE OF TECHNOLOGICAL NEUTRALITY IN COPYRIGHT LAW: CASE LAW OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION, THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND NATIONAL COURTS.....	398
Kostak S.Y. HUMAN RIGHTS LIMITATION AS A LEGAL CATEGORY: CONCEPT, FEATURES AND LIMITS.....	405
Popovich T.P. THE ROLE OF EXECUTIVE AUTHORITIES IN THE FIELD OF ENERGY EFFICIENCY.....	411
Khmyzova O.V. FORMATION OF A CULTURE OF SCIENTIFIC SPEECH OF FUTURE LAWYERS.....	416
Bielov O. M. THE PATIENT'S RIGHT TO REFUSE TREATMENT: CURRENT THEORETICAL ISSUES	421
Krehul A. M. TRANSHUMANISM AS A PHILOSOPHICAL AND LEGAL CATEGORY: CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION	427
Kryshevych O. V., Tkachenko I. M. PROBLEMATIC ISSUES IN THE QUALIFICATION OF MONEY LAUNDERING (LEGALIZATION OF ILLEGALLY OBTAINED PROPERTY) AND ITS DIFFERENTIATION FROM CORRUPTION AND RELATED CRIMINAL OFFENSES.....	434
Lialyk O. I. CURRENT ISSUES OF THE LEGAL AND REGULATORY ENVIRONMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS	440
Tehza O. O. TRANSFORMATION OF JUDICIAL DOCUMENT MANAGEMENT THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE: SELECTED TOPICAL ISSUES	446
Chavostin D. A. LEGAL FRAMEWORK FOR THE REGULATION OF GREEN ENERGY IN UKRAINE: ECONOMIC AND LEGAL DIMENSION.....	454

РОЗДІЛ IX. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98; 340.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.1>

СУДОВО-МЕДИЧНА ДІАГНОСТИКА ПРИ УШКОДЖЕННІ І ЗНИЩЕННІ ТРУПІВ ТВАРИНАМИ, КОМАХАМИ, ПТАХАМИ

Аркуша Л.І.,

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-0422-6416*

Чернов О.В.,

*доктор філософії, доцент кафедри криміналістики,
судових експертиз та поліграфології
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0002-6038-9479*

Хижняк Є.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики,
судових експертиз та поліграфології
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-8263-0353*

Аркуша Л.І., Чернов О.В., Хижняк Є.С. Судово-медична діагностика при ушкодженні і знищенні трупів тваринами, комахами, птахами.

У статті досліджено особливості судово-медичної діагностики ушкоджень і змін трупа, що виникають унаслідок дії тварин, комах та птахів, а також визначено їх значення для встановлення причин смерті, механізму травмування та умов перебування тіла після настання смерті. Актуальність теми зумовлена тим, що в практиці судово-медичних експертиз нерідко трапляються випадки виявлення тіл осіб, які тривалий час перебували у відкритому середовищі або в умовах, доступних для представників фауни. За таких обставин діяльність тварин, комах і птахів може призводити до значного руйнування м'яких тканин, фрагментації тіла, зміни морфологічної структури ушкоджень та часткового або повного знищення первинних слідів травмування. Це суттєво ускладнює встановлення причини смерті, визначення давності її настання та диференціацію прижиттєвих і посмертних ушкоджень.

У роботі проаналізовано характерні морфологічні ознаки ушкоджень, спричинених різними групами біологічних агентів, зокрема хижими та всеїдними ссавцями, гризунами, падальницькими птахами, а також комахами, що беруть участь у процесах руйнування трупних тканин. Розглянуто закономірності локалізації таких ушкоджень, їх морфологічні особливості, а також умови середовища, які впливають на інтенсивність і характер біологічного впливу на труп. Особливу увагу приділено питанням диференціації посмертних ушкоджень, сформованих унаслідок діяльності тварин або комах, від прижиттєвих травм, що можуть виникати під час насильницьких дій. Показано, що неправильна інтерпретація таких ушкоджень здатна призвести до помилкових висновків щодо механізму події та характеру смерті.

Окремо розглянуто значення судової ентомології для встановлення постмортального інтервалу, зокрема використання даних про стадії розвитку комах, які заселяють труп, для орієнтовного визначення часу настання смерті. Наголошено на важливості комплексного підходу до дослідження трупів, які зазнали біологічного руйнування, що передбачає поєднання морфологічного аналізу,

гістологічних, криміналістичних та біологічних методів дослідження, а також врахування умов середовища, у якому перебувало тіло.

Зроблено висновок, що судово-медична оцінка ушкоджень, спричинених тваринами, комахами та птахами, потребує глибокого аналізу морфологічних ознак ушкоджень, обстановки місця виявлення трупа та використання міждисциплінарних підходів. Правильна інтерпретація таких змін має важливе значення для встановлення обставин смерті, реконструкції механізму події та підвищення достовірності судово-медичних висновків у кримінальних провадженнях.

Ключові слова: судово-медична експертиза, посмертні ушкодження, трупні зміни, криміналістика, судова ентомологія, труп, постмортальний інтервал, морфологія ушкоджень, біологічні фактори довкілля, тактика, диференціальна діагностика ушкоджень.

Arkusha L.I., Chernov O.V., Khyzhnyak E.S. Forensic medical diagnosis in cases of damage and destruction of corpses by animals, insects, birds.

The article examines the peculiarities of forensic medical diagnosis of injuries and changes in a corpse caused by animals, insects and birds, and determines their significance for establishing the cause of death, the mechanism of injury and the conditions in which the body was kept after death. The relevance of the topic is due to the fact that in the practice of forensic medical examinations, there are often cases of discovery of bodies of persons who have been in an open environment or in conditions accessible to representatives of fauna for a long time. In such circumstances, the activity of animals, insects and birds can lead to significant destruction of soft tissues, fragmentation of the body, changes in the morphological structure of injuries and partial or complete destruction of the primary traces of injury. This makes it really hard to figure out the cause of death, how long ago it happened, and the difference between injuries that happened while the person was alive and after they died.

The paper analyses the characteristic morphological features of damage caused by various groups of biological agents, in particular predatory and omnivorous mammals, rodents, scavenger birds, and insects involved in the processes of corpse tissue decomposition. The patterns of localization of such damage, their morphological features, as well as environmental conditions that affect the intensity and nature of biological impact on the corpse are considered. Particular attention is paid to the differentiation of post-mortem damage caused by animals or insects from ante-mortem injuries that may occur during violent actions. It is shown that incorrect interpretation of such damage can lead to erroneous conclusions about the mechanism of the event and the nature of death.

The importance of forensic entomology for establishing the postmortem interval is considered separately, in particular the use of data on the stages of development of insects that inhabit a corpse to determine the approximate time of death. The importance of a comprehensive approach to the examination of corpses that have undergone biological decomposition is emphasized, which involves a combination of morphological analysis, histological, forensic and biological methods of examination, as well as taking into account the environmental conditions in which the body was found.

It was concluded that forensic medical assessment of injuries caused by animals, insects and birds requires in-depth analysis of the morphological characteristics of the injuries, the circumstances of the discovery of the corpse and the use of interdisciplinary approaches. The correct interpretation of such changes is important for establishing the circumstances of death, reconstructing the mechanism of the event, and increasing the reliability of forensic medical conclusions in criminal proceedings.

Key words: forensic medical examination, post-mortem injuries, cadaveric changes, criminalistics, forensic entomology, corpse, post-mortem interval, morphology of injuries, biological environmental factors, tactics, differential diagnosis of injuries.

Постановка проблеми. Проблема судово-медичної діагностики ушкоджень і знищення трупів тваринами, комахами та птахами набуває особливої актуальності у сучасній судово-медичній та криміналістичній практиці. У значній кількості випадків тіла померлих осіб виявляються через тривалий проміжок часу після настання смерті або у місцях, де вони перебували під впливом природних факторів довкілля. За таких умов труп піддається активному біологічному впливу різних представників фауни, що призводить до часткового або значного руйнування м'яких тканин, зміни морфологічної структури ушкоджень, переміщення або фрагментації окремих частин тіла. Подібні процеси нерідко ускладнюють встановлення причини смерті, механізму травмування, давності настання смерті, а також розмежування прижиттєвих і посмертних ушкоджень, що має принципове значення для правильної правової оцінки обставин події.

У практиці розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людини не є поодинокими ситуації, коли тіло тривалий час перебуває у відкритому середовищі, у лісовій або степовій місцевості, у водоймах, на сміттєзвалищах, у закинутих будівлях чи інших місцях, доступних

для тварин, птахів і комах. У результаті такого впливу первинна картина травматичних ушкоджень може бути істотно змінена або навіть повністю знищена. Крім того, посмертні ушкодження, сформовані внаслідок діяльності тварин або комах, іноді зовні нагадують травми, заподіяні людиною, що створює ризик хибної інтерпретації морфологічних ознак і, відповідно, помилкових висновків щодо характеру та механізму події. Особливо складними є випадки, коли відбувається значна деструкція тканин, скелетування або розчленування тіла внаслідок поїдання його представниками фауни, що суттєво обмежує можливості класичних методів судово-медичної діагностики.

Додаткову складність становить те, що діяльність тварин, комах і птахів відбувається за певними біологічними закономірностями, які залежать від кліматичних умов, температури навколишнього середовища, вологості, сезону року, доступності тіла, ступеня його гнильних змін та інших факторів. Недостатнє врахування цих обставин під час експертного дослідження може призводити до помилок у встановленні послідовності формування ушкоджень, визначенні часу смерті або оцінці умов перебування тіла після смерті. У цьому контексті особливого значення набуває використання міждисциплінарних підходів, зокрема залучення даних судової ентомології, зоології, антропології та криміналістики, які дозволяють більш повноцінно інтерпретувати зміни, що виникають під впливом біологічних чинників.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого вивчення морфологічних ознак ушкоджень, спричинених тваринами, комахами та птахами, а також розроблення чітких судово-медичних критеріїв їх диференціації від прижиттєвих травматичних ушкоджень. Вирішення цієї проблеми має важливе значення для підвищення достовірності експертних висновків, правильного встановлення причин і обставин смерті, а також для забезпечення ефективності розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильницькою смертю людини.

Метою дослідження є комплексне вивчення судово-медичних особливостей ушкоджень і змін трупа, спричинених дією тварин, комах та птахів, а також визначення діагностичних критеріїв, що дозволяють встановлювати їх походження, механізм утворення та послідовність виникнення.

Дослідження спрямоване на узагальнення морфологічних ознак посмертних ушкоджень, формування науково обґрунтованих підходів до їх диференціації від прижиттєвих травматичних ушкоджень, а також на визначення ролі біологічних факторів довкілля у процесах руйнування та трансформації трупа. Важливим завданням є також уточнення судово-медичних можливостей використання даних про характер пошкоджень, спричинених представниками фауни, для встановлення давності настання смерті, умов перебування тіла після смерті та відтворення обставин події під час розслідування кримінальних правопорушень проти життя людини.

Стан опрацювання проблематики. Проблема судово-медичної діагностики ушкоджень і знищення трупів тваринами, комахами та птахами є важливим напрямом досліджень у галузі судової медицини, судової біології та криміналістики. Її наукове опрацювання здійснювалося в межах вивчення посмертних змін тіла, механізмів руйнування м'яких тканин під впливом факторів довкілля, а також у контексті розвитку судової ентомології та судово-медичної танатології. Незважаючи на наявність значної кількості праць, присвячених загальним процесам трупного розкладу, окремі аспекти впливу представників фауни на морфологічну структуру трупа залишаються недостатньо систематизованими, що зумовлює потребу подальшого наукового аналізу цієї проблематики.

У вітчизняній судово-медичній науці питання посмертних ушкоджень трупів розглядалися у працях, присвячених танатології, експертній оцінці тілесних ушкоджень та дослідженню трупів у різних стадіях розкладу. Значний внесок у розвиток теоретичних і практичних основ судово-медичного дослідження посмертних змін зробили українські та радянські науковці, зокрема дослідники, які вивчали закономірності гнильних процесів, механізми руйнування тканин, а також питання диференціації прижиттєвих і посмертних ушкоджень. У межах цих досліджень розглядалися й випадки ушкодження трупів тваринами та птахами, однак вони здебільшого описувалися як один із різновидів посмертних змін без детального морфологічного аналізу. Окремі наукові праці містять опис характерних дефектів тканин, що виникають унаслідок поїдання трупа собаками, дикими хижакими або гризунами, а також надають рекомендації щодо їх відмежування від прижиттєвих травм.

Водночас, істотний розвиток дослідження цієї проблематики відбувся у зв'язку з формуванням і розвитком судової ентомології. У міжнародній науковій практиці значну увагу приділено вивченню закономірностей заселення трупів комахами, стадій їх розвитку та використанню цих даних для встановлення давності настання смерті. Праці зарубіжних дослідників присвячені не лише біології комах, що розвиваються на трупному матеріалі, але й аналізу морфологічних змін тканин, спричинених діяльністю личинок. У результаті таких досліджень сформовано наукові підходи до визначення постмортального інтервалу, що базуються на аналізі життєвого циклу комах, температурних показників середовища та інших екологічних чинників.

Окрім комах, значна увага в науковій літературі приділяється впливу хребетних тварин на стан трупа. У працях, присвячених судово-медичній антропології та криміналістичному аналізу скелетованих останків, досліджуються характерні сліди зубів на кістках, особливості руйнування суглобових з'єднань, а також закономірності переміщення частин тіла тваринами. Такі дослідження мають важливе значення для правильної інтерпретації фрагментованих або скелетованих останків людини. Науковці наголошують, що сліди обгризання кісток, характерні борозни та вдавлення, а також специфічні дефекти м'яких тканин можуть слугувати важливими діагностичними ознаками під час встановлення причин і обставин смерті.

Окремі дослідження присвячені ушкодженням, спричиненим птахами, які належать до падальників або умовних падальників. У цих роботах описуються характерні морфологічні зміни тканин, що виникають унаслідок клювання м'яких ділянок тіла, передусім у ділянці обличчя та природних отворів. Дослідники зазначають, що такі ушкодження можуть призводити до значного спотворення зовнішнього вигляду трупа і потребують ретельної диференціації від травм, заподіяних людиною.

Разом із тим, аналіз сучасної наукової літератури свідчить, що значна частина досліджень має описовий характер і зосереджується переважно на окремих видах біологічного впливу на труп. Комплексні роботи, у яких системно аналізуються ушкодження, спричинені різними представниками фауни, їх морфологічні ознаки, механізми утворення та судово-медичне значення, представлені у відносно обмеженій кількості. Особливої уваги потребує узагальнення сучасних наукових даних щодо взаємодії біологічних факторів із процесами трупного розкладу, а також формування чітких критеріїв диференціації посмертних ушкоджень від прижиттєвих травм.

Таким чином, аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить, що питання судово-медичної діагностики ушкоджень і знищення трупів тваринами, комахами та птахами привертало увагу дослідників у межах різних напрямів судово-медичної науки. Проте окремі аспекти цієї проблематики потребують подальшого теоретичного узагальнення та поглибленого дослідження, зокрема щодо систематизації морфологічних ознак таких ушкоджень, удосконалення методів їх діагностики та інтеграції даних судової медицини, біології й криміналістики під час експертної оцінки трупів, що зазнали біологічного руйнування.

Виклад основного матеріалу. Судово медична діагностика ушкоджень і знищення трупів тваринами, комахами та птахами належить до складних і водночас надзвичайно важливих напрямів експертної практики, оскільки саме ця категорія посмертних змін нерідко зумовлює серйозні труднощі під час встановлення причини смерті, механізму утворення тілесних ушкоджень, давності перебування тіла в певному середовищі, а також під час вирішення питання про те, які ушкодження були прижиттєвими, а які виникли вже після настання смерті. У практиці розслідування кримінальних правопорушень не є поодинокими ситуації, коли тіло людини протягом певного часу перебуває у відкритому просторі, в лісосмузі, полі, балці, поблизу водойм, на сміттєзвалищах, у закинутих приміщеннях, підвалах, на горищах, у вигрібних ямах, у воді або в інших місцях, доступних для дії різних біологічних чинників. У таких умовах труп піддається не лише природним процесам розкладу, висихання, омилення чи скелетування, а й активному впливу представників фауни, які здатні змінювати його зовнішній вигляд, руйнувати м'які тканини, переміщувати окремі частини тіла, пошкоджувати кістки, маскувати сліди насильницької смерті або створювати ушкодження, що зовні нагадують сліди механічної травми. Саме тому судово медичний експерт має володіти системою знань, яка охоплює не лише класичну морфологію ушкоджень, а й особливості біології тварин, комах і птахів, закономірності їхньої поведінки щодо трупного матеріалу, вплив сезонних і кліматичних факторів, а також зв'язок між характером посмертних ушкоджень і середовищем, у якому було виявлено тіло.

Значення правильної оцінки ушкоджень, завданих трупу тваринами, комахами і птахами, зумовлене насамперед тим, що зовнішня морфологічна картина у подібних випадках часто є вкрай спотвореною. На окремих етапах гниття або за тривалого перебування тіла на відкритій місцевості первинні ушкодження можуть бути частково або повністю знищені. Це стосується як різаних, колотих, рубаних, вогнепальних, так і тупих механічних ушкоджень. Особливо легко руйнуються поверхневі рани шкіри, садна, крововиливи в ділянці обличчя, шиї, кистей, стоп, статевих органів та інших анатомічних зон з тонким шкірним покривом і незначним об'ємом підшкірної клітковини. У випадках, коли тіло стало об'єктом поїдання тваринами або масивного заселення комахами, експерт нерідко змушений вирішувати питання про причину смерті за непрямими даними, використовуючи залишки тканин, кісткові структури, результати лабораторних досліджень та обстановку місця виявлення трупа. У цьому аспекті судово медична діагностика набуває комплексного характеру, оскільки вимагає залучення даних гістології, токсикології, молекулярно генетичного аналізу, трасології, антропології та судової ентомології.

Основним завданням під час дослідження трупів, ушкоджених представниками фауни, є чітке відмежування прижиттєвих ушкоджень від посмертних. Це має принципове значення для правиль-

ної правової оцінки події. Прижиттєва травма супроводжується складним комплексом загальних і місцевих реакцій організму, які проявляються кровотечею, крововиливами в тканини, судинними реакціями, розвитком запального процесу, інколи ранніми ознаками загоєння. Посмертні ушкодження таких реакцій не мають. Однак у реальній експертній практиці межа між ними не завжди є очевидною, оскільки за деяких умов посмертні дефекти тканин можуть набувати вигляду, подібного до ран, утворених за життя [1]. Ситуація додатково ускладнюється гнильною трансформацією тканин, мацерацією, висиханням, зміною кольору та консистенції тканин. Відповідно, експерт не може обмежитися лише візуальним описом. Він має враховувати локалізацію ушкодження, форму, характер країв, стан навколишніх тканин, наявність або відсутність крові, особливості кісткових пошкоджень, загальну картину розкладу, умови середовища та можливі шляхи доступу тварин, комах або птахів до тіла.

Серед тварин, які найчастіше ушкоджують трупи людини, особливе місце посідають собаки. У міських і приміських умовах саме безпритульні або напівбезпритульні собаки найчастіше контактують із трупами, що перебувають на відкритій території або в покинутих будівлях. Для ушкоджень, спричинених собаками, характерне нерівномірне відривання ділянок шкіри та м'яких тканин, наявність рваних дефектів, множинних надривів, відсутність чіткої геометричної форми ураження. Часто пошкоджуються обличчя, шия, живіт, кисті, стопи, ділянки промежини. Це пояснюється тим, що названі зони є найбільш доступними і містять значний обсяг м'яких тканин. На шкірі та кістках можуть залишатися сліди зубів у вигляді парних вдавлень, насічок, подряпин або борозен. За наявності відповідних об'єктів можливе проведення порівняльного дослідження слідів зубів для орієнтовного визначення виду тварини. Разом з тим такі сліди не завжди зберігаються, особливо якщо труп уже зазнав гниття або повторного поїдання. Ушкодження, завдані собаками, часто виглядають масивними і хаотичними, але при ретельному дослідженні виявляється їх посмертний характер, оскільки тканини по краях дефектів не містять крововиливів, не виявляють запальних реакцій і нерідко мають ознаки висихання та ослизнення залежно від давності та умов навколишнього середовища.

Подібні, але в певних аспектах більш грубі ушкодження можуть спричиняти дикі хижі тварини. У лісових, степових або гірських районах трупи можуть поїдати лисиці, вовки, шакали, єнотовидні собаки, куниці та інші представники хижої фауни. На відміну від свійських або безпритульних собак, дикі тварини частіше розтягують тіло, відривають окремі його частини, переміщують фрагменти на певну відстань, іноді розгризають суглобові з'єднання. Унаслідок цього під час огляду місця події труп може бути виявлений у розчленованому стані, хоча справжнього прижиттєвого розчленування не було. Ця обставина є надзвичайно важливою для слідчої та експертної оцінки, оскільки хибне припущення про розчленування тіла людиною може суттєво викривити напрям розслідування. Для посмертного роз'єднання частин тіла тваринами типовими є нерівні краї відриву, пошкодження переважно в зонах із меншою механічною стійкістю, наявність слідів обгризання на кінцях кісток, відсутність рівних ліній розділення, характерних для дії ріжучих інструментів. При цьому самі кісткові уламки можуть мати сліди жування, облизування, подряпини від зубів, згладження країв унаслідок повторного механічного впливу.

Окремої уваги заслуговують ушкодження, спричинені гризунами. Щури і миші часто пошкоджують трупи у приміщеннях, підвалах, господарських спорудах, каналізаційних системах, сміттєзбірниках, місцях зберігання відходів, а також у квартирах, де тіло тривалий час залишалося непоміченим. Для діяльності гризунів характерні порівняно невеликі, але досить типові дефекти. Вони зазвичай мають округлу, дугоподібну або фестончасту форму, відносно рівні або дрібно зазубрені краї, можуть локалізуватися на носі, губах, повіках, вушних раковинах, пальцях рук і ніг. Гризуни часто ушкоджують ті ділянки, які виступають над поверхнею і є доступними для обгризання. У разі тривалого перебування трупа в приміщенні можуть бути повністю знищені м'які тканини пальців, частково пошкоджені стопи, кисті, ніс, губи. На кістках іноді виявляють характерні паралельні сліди різців, які мають діагностичне значення. Такі ушкодження потрібно диференціювати від травматичної ампутації дрібних частин тіла, термічного ушкодження або посмертної мацерації в несприятливих умовах [2].

У судово медичній практиці важливо враховувати і вплив свійських тварин, які перебувають із людиною в одному помешканні. Відомі випадки, коли собаки або коти починали поїдати тіло власника через певний час після смерті, особливо якщо були позбавлені їжі та води. У таких ситуаціях ушкодження зазвичай локалізуються на обличчі, шиї та верхніх кінцівках. При цьому коти частіше спричиняють більш поверхневі, локальні дефекти тканин з множинними дрібними розривами, тоді як собаки можуть формувати масивніші дефекти. Важливо розуміти, що сам факт поїдання тіла домашньою твариною не свідчить про агресивну поведінку за життя потерпілого і не може бути підставою для припущення про напад як причину смерті без інших доказових даних. Завдання експертів

перта полягає в тому, щоб оцінити, чи настали ушкодження після смерті і чи не приховують вони інших смертельних травм або слідів отруєння, асфіксії, серцевої смерті.

Суттєве місце у формуванні посмертних змін належить птахам. У відкритому середовищі труп людини часто стає доступним для ворон, круків, мартинів, чайок, шулік та інших видів, які або живляться падлом, або проявляють умовно падальницьку поведінку. Птахи насамперед уражають найбільш м'які та анатомічно відкриті ділянки. Найтипівішими зонами є очі, губи, язик, щоки, шкіра навколо ніздрів, вушні раковини, іноді передня черевна стінка при вже розпочатому гнитті. Для ушкоджень, завданих дзьобом, характерні округлі, овальні або щілиноподібні дефекти невеликого чи середнього розміру, множинність уражень, відносна поверхневистість на ранніх стадіях, а також поступове збільшення площі дефекту за рахунок повторного клювання. Особливо типовим є руйнування очних яблук і тканин орбіт, що може створювати враження тяжкої травми голови. Водночас за відсутності ознак крововиливу в навколоочні тканини така картина здебільшого свідчить про посмертне походження ушкоджень.

За тривалого перебування тіла на відкритій місцевості птахи можуть спричинити значне оголення кісткових структур обличчя, часткове скелетування черепа, руйнування зовнішніх статевих органів, передньої черевної стінки та інших доступних зон. Оскільки птахи рідко діють ізольовано, їхня активність часто поєднується з дією комах, дрібних ссавців і гнильних процесів. Це формує складну змішану морфологічну картину, за якої межі окремих ушкоджень стираються. Важливими орієнтирами для експерта стають аналіз місця виявлення трупа, наявність пір'я, посліду, слідів пересування птахів, характер довколишнього ландшафту та можливість доступу великих хижаків чи лише дрібних падальників.

Найбільш системний і водночас найбільш закономірний вплив на труп чинять комах. Саме вони беруть участь не лише у руйнуванні тканин, а й у формуванні діагностично цінної інформації щодо часу смерті. Судова ентомологія виходить із того, що заселення трупа комахами відбувається в певній послідовності, яка залежить від температури, вологості, освітленості, пори року, доступності тіла, наявності одягу, глибини захоронення, контакту з ґрунтом або водою та багатьох інших факторів [3]. Першими зазвичай з'являються мухи, переважно родин м'ясних, синіх, зелених та сірих мух, які відкладають яйця у природних отворах тіла, в ранах, між складками одягу, під волоссям, у ділянках підвищеної вологості. Уже на ранніх етапах після смерті за сприятливих умов яйця можуть бути відкладені протягом короткого часу, а невдовзі з них розвиваються личинки, які активно живляться м'якими тканинами.

Личинки мух справляють значний руйнівний вплив на тіло. Вони концентруються в місцях найбільш інтенсивного гниття, де тканини мають підвищену вологість і температуру. Типовими зонами масового скупчення є ротова порожнина, ніздрі, очні ямки, зовнішні слухові проходи, промежина, пахвові западини, ділянка статевих органів, анальний отвір, а також будь-які відкриті ушкодження шкіри. У міру розвитку личинки здатні проникати у глибші м'які тканини, руйнувати підшкірну клітковину, м'язи, фасції, інколи оголювати кістки. Унаслідок цього виникають великі дефекти тканин неправильної форми, з нерівними краями, без ознак крововиливу. Навколишні тканини часто мають ознаки гнильного розм'якшення, зеленуватого, бурого або сіруватого забарвлення, специфічного запаху розкладу. У разі масивної колонізації личинками певна ділянка тіла може руйнуватися дуже швидко, особливо в теплу пору року. Це має суттєве значення при оцінці давності смерті та можливості збереження прижиттєвих ушкоджень.

Судово медичне значення комах не обмежується лише руйнуванням тіла. Їх розвиток є одним із найбільш інформативних біологічних індикаторів постмортального інтервалу. Встановлення стадії розвитку яйця, личинки, лялечки або дорослої особини, а також визначення виду комах дає змогу з достатньою точністю обчислити мінімальний час, що минув від моменту відкладення яєць, а отже, наблизитися до встановлення часу смерті або часу, коли тіло стало доступним для комах. Для цього експерт або спеціаліст має правильно вилучити ентомологічний матеріал, задокументувати умови виявлення, температуру повітря, поверхні ґрунту, тіла, ступінь освітленості, наявність одягу, прикриття, контакту з водою. Помилки на етапі збору комах можуть істотно знизити доказову цінність ентомологічного дослідження. Наприклад, якщо не зафіксовано температуру довкілля або не вилучено представників різних стадій розвитку, подальші розрахунки можуть бути неточними.

Окрім двокрилих комах, у руйнуванні трупів беруть участь і жуки. На пізніших стадіях розкладу до трупа залучаються представники різних родин жуків, здатні поїдати висохлі тканини, сухожилки, хрящі, залишки шкіри. Їхня поява також може мати діагностичне значення, оскільки певні види переважають на окремих стадіях трупного розкладу. У сухому середовищі або за часткового муміфікування роль жуків може зростати. Вони не формують таких масивних дефектів, як личинки мух, однак можуть суттєво впливати на стан висохлих тканин і сприяти остаточному очищенню кісток від м'якотканинних залишків.

Ушкодження, спричинені комахами, нерідко потребують диференціації з прижиттєвими ерозіями, виразками, опіками, некротичними змінами або дією хімічних речовин. Це особливо актуально у випадках, коли труп виявлено в пізні строки після смерті і первинний патологічний процес уже неможливо спостерігати безпосередньо. Наприклад, масивне ураження тканин обличчя личинками може ускладнювати встановлення механічної асфіксії, отруєння, дії полум'я, вогнепального поранення в ділянку обличчя. Аналогічно руйнування шиї може утруднювати діагностику странгуляційної асфіксії. У цих випадках вирішального значення набуває дослідження глибше розташованих тканин, кісткових структур, під'язикової кістки, хрящів гортані, шийного відділу хребта, а також комплексна оцінка обставин події.

Особливу складність становлять випадки часткового або майже повного знищення трупа тваринами та комахами. За певних умов, особливо в теплий період року та у відкритому середовищі, протягом відносно короткого часу можуть бути знищені великі обсяги м'яких тканин, а окремі частини тіла рознесені на значну відстань. При цьому кістковий скелет може бути роз'єднаний, одяг розірваний або переміщений, дрібні кістки втрачені. Такі ситуації потребують ретельного судово медичного та криміналістичного огляду місця події із застосуванням зонального пошуку, фотографування, схемування, картографування розташування фрагментів. Порядок розміщення частин тіла, сліди волочиння, сліди лап, пір'я, екскременти, сліди зубів на кістках, наявність комах у певних локусах можуть допомогти реконструювати посмертні події і відокремити їх від можливого прижиттєвого насильства.

У контексті судово медичної оцінки надзвичайно важливо враховувати топографію ушкоджень. Представники фауни рідко ушкоджують тіло випадковим чином. Більшість з них виявляє закономірний інтерес до м'яких, вологих, відкритих або тонкоструктурних ділянок. Саме тому одними з перших ушкоджуються очі, губи, ніс, повіки, вушні раковини, кінчики пальців, зовнішні статеві органи, промежина, зони ранових дефектів [4]. Якщо ушкодження зосереджені лише на доступних виступаючих частинах і мають ознаки поверхневого або нерівномірного посмертного руйнування, це на користь дії тварин або птахів. Якщо ж виявляються глибокі структуровані ушкодження в захищених зонах, з крововиливами в товщі тканин, переломами зі слідами життєвих реакцій, експерт повинен думати про прижиттєве насильство незалежно від наявності додаткових посмертних дефектів.

Велику діагностичну допомогу надає гістологічне дослідження. Мікроскопічна оцінка тканин із країв ушкоджень дозволяє виявити або виключити ознаки життєвості. До таких ознак належать крововиливи у міжтканинні простори, просочення тканин кров'ю, крайове стояння лейкоцитів, ранні прояви запалення, реакції судинної стінки. За посмертного ушкодження тканин ці реакції відсутні, хоча гниття може значною мірою змінювати мікроскопічну картину. У складних випадках доцільно відбирати зразки не лише з країв дефекту, а й із контрольних зон, менш уражених гнильними змінами. За необхідності застосовують імуногістохімічні та інші додаткові методи, якщо збереженість матеріалу це дозволяє.

Суттєву роль відіграє і дослідження кісткових ушкоджень. Зуби тварин, особливо великих хижаків або собак, здатні залишати на кістках вдавлення, подряпини, канавки, крайові дефекти, сліди обгризання епіфізів, суглобових поверхонь, ребер, кісток обличчя. Такі зміни слід відрізняти від переломів, завданих тупими предметами, від вогнепальних ушкоджень, посмертного механічного руйнування під дією транспорту або інших обставин. Для ушкоджень від зубів типовими є повторюваність, парність окремих елементів, згладженість деяких борозен, наявність слідів ковзання. У сумнівних випадках корисним є залучення фахівця з остеології або зоології.

Не менш важливо враховувати вплив середовища. Одне й те саме тіло в різних умовах зазнає різного ступеня і характеру біологічного ушкодження. У сухому спекотному середовищі з доброю вентиляцією швидше розвивається висихання поверхневих тканин, що може частково стримувати активність деяких комах, але водночас створює умови для появи інших видів. У вологому, затіненому, болотистому або підвальному середовищі активність комах і гризунів може бути значно вищою. У воді тіло зазнає специфічної трансформації, а після викидання на берег або спливання стає доступним для птахів і наземних тварин. В умовах зими активність комах різко знижується, однак за відлиг або в закритих опалюваних приміщеннях заселення може відбуватися і в холодний період. Тому прив'язка морфологічної картини лише до календарної пори року без аналізу конкретних мікрокліматичних умов є помилковою.

Огляд місця виявлення трупа в таких випадках має виключно важливе значення. Саме на місці події можна встановити, чи було тіло переміщене, які тварини могли мати до нього доступ, чи є сліди розтягування останків, де саме сконцентровані комах, чи є навколо шерсть, пір'я, гнізда, нори, сліди лап, рештки корму, послід, блювотні маси тварин або інші біологічні сліди. Якщо тіло лежить у приміщенні, слід оцінити доступність для комах через вікна, вентиляційні отвори, щілини,

наявність свійських тварин, загальний санітарний стан приміщення. Усе це має бути співставлене з морфологічною картиною трупа. Відірваний від контексту аналіз лише самого тіла без урахування середовища часто не дозволяє зробити повноцінний висновок.

У багатьох випадках дія тварин, комах і птахів не лише змінює труп, а й суттєво впливає на збереженість слідів злочину. Знищуються сліди крові на поверхні тіла та одягу, руйнуються садна від боротьби, зникають поверхневі ранові канали, стираються сліди рук на шкірі, втрачаються біологічні сліди нападника. Особливо небезпечним є руйнування м'яких тканин шиї, обличчя і кистей рук, оскільки саме тут часто локалізуються ключові ознаки насильства. Крім того, комахи можуть заселяти не лише природні отвори, а й прижиттєві рани, змінюючи їхню первинну конфігурацію. У випадках часткового скелетування або муміфікації доказове значення набувають дрібні деталі, включно з кістковими переломами, металевими уламками, стоматологічним статусом, особливостями імплантів, одягу, прикрас, документів та інших супутніх об'єктів.

Судово медична діагностика в подібних випадках нерідко має вирішувати також питання ідентифікації особи. Коли труп значно зруйнований або фрагментований, класичні методи візуального впізнання стають ненадійними або взагалі неможливими. Тоді використовують молекулярно генетичні методи, дослідження зубощелепного апарату, антропологічний аналіз кісткових залишків, оцінку індивідуальних анатомічних ознак, слідів перенесених операцій, наявності протезів, імплантів або специфічних патологічних змін. Якщо кістки зазнали обгризання тваринами, це не виключає можливості генетичного дослідження, однак вимагає правильного відбору найкраще збереженого матеріалу. У випадках, коли окремі фрагменти тіла переміщені, виникає питання, чи належать вони одній особі, і це теж вирішується із застосуванням лабораторних методів [5].

В окремих випадках ушкодження, завдані трупу представниками фауни, можуть створювати хибне враження щодо способу смерті. Наприклад, дефекти в ділянці шиї можуть помилково сприйматися як різані рани, ушкодження грудної клітки як колоті поранення, руйнування черевної стінки як наслідок проникаючої травми живота. Саме тому ключовим є аналіз країв дефекту. Для посмертного поїдання характерні нерівність, відсутність чітко виражених ранових стінок, відсутність інфільтрації кров'ю, наявність нашарувань бруду, комах, висохлих тканин, гнильних змін. На відміну від цього прижиттєві рани, навіть за певної руйнації, зазвичай зберігають елементи первинної морфології, особливо в глибоких шарах тканин.

Не можна залишати поза увагою і ситуації, коли ушкодження тваринами були нанесені ще за життя, а не після смерті. Хоча тема дослідження стосується переважно посмертної дії, у практиці можливі випадки нападів собак, диких звірів або масового ураження комахами осіб, які перебували у безпорадному стані. Тому експерт повинен щоразу оцінювати можливість прижиттєвого контакту. На користь прижиттєвого походження ушкоджень свідчитимуть масивні крововиливи, виражена кровотеча, аспірація крові, зажиттєві реакції тканин, захисні ушкодження, загальна реакція організму на травму. Проте у більшості випадків, коли йдеться про труп, який тривалий час лежав непоміченим, домінують саме посмертні зміни від поїдання та руйнування.

У судово медичній практиці надзвичайно цінним є міждисциплінарний підхід. Для повноцінної оцінки ушкоджень, спричинених тваринами, комахами та птахами, доцільно за потреби залучати ентомолога, зоолога, орнітолога, криміналіста, антрополога, генетика. Такий підхід особливо важливий у складних і резонансних справах, де від правильного тлумачення посмертних дефектів залежить кваліфікація кримінального правопорушення [6]. Наприклад, у випадках виявлення скелетованих останків у лісі участь антрополога та ентомолога може бути не менш важливою, ніж робота власне судово медичного експерта. Так само при знаходженні тіла в міських комунікаціях або в зачиненій квартирі корисним є залучення фахівців, які можуть оцінити умови доступу гризунів чи свійських тварин.

Важливим є також належне документування всіх виявлених ушкоджень. Опис має бути максимально точним, із зазначенням локалізації, розмірів, форми, стану країв, глибини, кольору навколишніх тканин, наявності комах або їх личинок, ступеня оголення кісток, характеру пошкоджень одягу. Фотографування слід проводити не лише загальним планом, а й крупними планами окремих дефектів із масштабною лінійкою. Якщо на тілі або кістках є сліди зубів, вони повинні бути відображені так, щоб у подальшому була можлива їх порівняльна оцінка. Вилучення ентомологічного матеріалу має здійснюватися окремо з різних ділянок тіла та довкілля з обов'язковим маркуванням і зазначенням місця збору.

Висновок. Підсумовуючи, слід наголосити, що судово медична діагностика при ушкодженні і знищенні трупів тваринами, комахами та птахами є однією з найскладніших ділянок експертної діяльності, оскільки вона передбачає оцінку тіла, яке зазнало глибокої біологічної трансформації. Такі зміни можуть істотно деформувати первинну морфологічну картину смерті, маскувати наслідки прижиттєвого насильства, руйнувати важливі діагностичні ознаки та водночас надавати нову ін-

формацію про час, умови й середовище перебування трупа. Експерт у подібних випадках повинен мислити комплексно, зіставляючи морфологічні ознаки, дані огляду місця події, результати лабораторних та інструментальних досліджень, екологічні умови і біологічні закономірності поведінки представників фауни. Лише такий підхід дозволяє правильно відмежувати прижиттєві ушкодження від посмертних, встановити істотні для слідства обставини, уникнути помилкових висновків і забезпечити належний рівень доказової цінності судово медичного висновку. У сучасній експертній практиці значення цього напрямку лише зростає, оскільки збільшується кількість випадків виявлення тіл у складних природних і антропогенних умовах, де біологічні чинники відіграють визначальну роль у зміні зовнішнього вигляду та структури трупа. Саме тому поглиблене вивчення закономірностей ушкодження і знищення трупів тваринами, комахами та птахами є необхідною передумовою підвищення якості судово медичної діагностики та загалом ефективності розслідування кримінальних правопорушень проти життя людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасименко О.І., Антонов А.Г., Комісарова Н.О., Комісаров М.Л. Судова медицина. підручник для ВНЗ / За заг. ред. Герасименка О.І.: Вид.друте, переробл. доповн. Київ. КНТ. 2023. 500 с.
2. Судово-медичний огляд трупів загиблих (померлих) осіб в умовах воєнного стану. метод. реком. НМУ імені О.О. Богомольця. Київ. 2022. 22 с.
3. Недоступ М. Ф. Судова медицина та психіатрія. навчально-методичний посібник. Сєвєродонецьк : ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка, 2021. 305 с.
4. Михайличенко Б.В. Судова стоматологія. підручник. Київ. ВСВ «Медицина». 2024. 263 с.
5. Купріянова Л.С. Судова медицина : навч. посіб. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків. ХНУВС, 2013. 148 с.
6. Ергард Н.М. Судова медицина. конспект лекцій. Київ. УкрДГРІ. 2023. 119 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.2>

ПОЧЕРКОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА В ЕПОХУ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ: ЧИ ЗБЕРІГАЄ ВОНА СВОЮ АКТУАЛЬНІСТЬ?

Бобчук Є.В.,*здобувачка 4 курсу ОР «Бакалавр»**Навчально-наукового інституту права**Державного податкового університету**ORCID: 0009-0005-9793-4049**e-mail: elizavetabobchuk2005@gmail.com***Лазебний А.М.,***кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального права та процесу**Державного податкового університету**ORCID: 0000-0001-9812-6151*

Бобчук Є.В., Лазебний А.М. Почеркознавча експертиза в епоху електронного документообігу: чи зберігає вона свою актуальність?

У статті досліджується актуальність традиційної почеркознавчої експертизи в умовах стрімкого поширення електронного документообігу. Зазначається, що в цифрову епоху, де замість паперових документів і «мокрих» підписів використовуються електронні підписи та метадані, експертиза не втрачає своєї значущості, а еволюціонує. Її предмет, методи та інструменти адаптуються до нових гібридних об'єктів (сканованих підписів, зображень документів), вимагаючи взаємодії з комп'ютерно-технічною та фототехнічною експертизами. Окреслюються ключові виклики цифровізації для почеркознавства: втрата динамічного сигналу письма у сканованих зображеннях, небезпека цифрового монтажу та дефіцит порівняльних зразків через зменшення обсягу ручного письма. Авторами обґрунтовано, що загроза фальсифікації цифрових образів підписів потребує розробки принципово нових критеріїв оцінки достовірності доказів. Окрему увагу приділено нормативним перетворенням, зумовленим імплементацією стандартів eIDAS 2.0 в українське правове поле, що докорінно змінює архітектуру довірчих послуг. На ці виклики наукова спільнота та міжнародні організації (SWGDE, OSAC/NIST, ENFSI) реагують розширенням міждисциплінарних методик.

Зокрема, обговорюються дослідження з реконструкції траєкторій руху пера за зображенням та необхідність комплексного аналізу графічної структури підпису, метаданих і ланцюга збереження документа. Підкреслюється, що попит на дослідження рукописів зберігається у справах із заповітами, розписками та гібридними документами. Вивчено потенціал використання сучасних нейромережових архітектур для відновлення втрачених графомоторних ознак, таких як швидкість та послідовність нанесення штрихів, що дозволяє виявляти складні технічні підробки. Встановлено, що ефективність експертного висновку в умовах цифровізації безпосередньо залежить від уніфікації технічних параметрів сканування та впровадження автоматизованих систем класифікації почеркових об'єктів.

У перспективі експертиза потребує стандартизації дослідження цифрових зображень, інтеграції машинного навчання та підготовки «гібридних» фахівців. Сформульовано пропозиції щодо модернізації методичних рекомендацій для судових експертів, які мають враховувати специфіку артефактів цифрового стиснення та програмної обробки файлів. Таким чином, актуальність почеркознавчої експертизи в сучасних умовах визначається її здатністю бути «містком» між аналоговим і цифровим світом доказів та відповідати вимогам міжнародних стандартів доказової доброчесності.

Ключові слова: почеркознавча експертиза, електронний документообіг, цифровий доказ, гібридний об'єкт, сканований підпис, динамічний сигнал письма, цифровий монтаж, метадані, eIDAS 2.0, комплексна експертиза.

Bobchuk Y.V., Lazebnyi A.M. Handwriting examination in the era of electronic document management: does it retain its relevance?

The article examines the relevance of traditional handwriting examination in the context of the rapid spread of electronic document circulation. It is noted that in the digital age, where electronic

signatures and metadata are used instead of paper documents and “wet” signatures, examination does not lose its relevance, but evolves. Its subject, methods and tools are adapted to new hybrid objects (scanned signatures, document images), requiring interaction with computer-technical and photographic examinations. It outlines the key challenges of digitalization for handwriting examination: the loss of the dynamic writing signal in scanned images, the danger of digital editing and the lack of comparison of samples due to the reduction in the volume of handwritten writing. The authors substantiate that the threat of falsification of digital signature images requires the development of fundamentally new criteria for assessing the reliability of evidence. Special attention is paid to the regulatory transformations caused by the implementation of eIDAS 2.0 standards in the Ukrainian legal field, which fundamentally changes the architecture of trust services. The scientific community and international organizations (SWGDE, OSAC/NIST, ENFSI) are responding to these challenges by expanding interdisciplinary methodologies.

In particular, research on the reconstruction of pen movement trajectories from an image and the need for a comprehensive analysis of the graphic structure of the signature, metadata, and the document preservation chain are discussed. It is emphasized that the demand for manuscript research remains in cases with wills, receipts, and hybrid documents. The potential of using modern neural network architectures to restore lost graphomotor features, such as the speed and sequence of strokes, which allows detecting complex technical forgeries, is studied. It is established that the effectiveness of expert opinion in the conditions of digitalization directly depends on the unification of technical scanning parameters and the implementation of automated systems for classifying handwritten objects.

In the future, the examination requires standardization of the study of digital images, integration of machine learning and training of «hybrid» specialists. Proposals are formulated for the modernization of methodological recommendations for forensic experts, which should take into account the specifics of digital compression artifacts and software file processing. Thus, the relevance of handwriting examination in modern conditions is determined by its ability to be a «bridge» between the analog and digital world of evidence and meet the requirements of international standards of evidentiary integrity.

Key words: handwriting examination, electronic document management, digital evidence, hybrid object, scanned signature, dynamic handwriting signal, digital montage, metadata, eIDAS 2.0, comprehensive examination.

Постановка проблеми. Поширення електронного документообігу докорінно змінює процес створення, посвідчення, передачі та зберігання юридично значущих документів. Там, де ще десятиліття тому домінували папір, «мокрі» підписи й оригінали з рукописними позначками, сьогодні дедалі частіше використовуються електронні підписи, кваліфіковані сертифікати, метадані файлів, блокчейн-реєстри та стандарти довірчих послуг.

Це ставить перед юридичною спільнотою нове запитання: чи не втрачає свою роль традиційна почеркознавча експертиза, побудована на аналізі рукописних текстів і підписів? Чи може вона адаптуватися до цифрової реальності, де підпис перетворюється на криптографічну операцію, а документ – на електронний об’єкт?

Мета дослідження полягає у комплексному теоретичному обґрунтуванні життєздатності почеркознавчої експертизи в умовах цифрової трансформації правосуддя та визначенні векторів її адаптації до роботи з гібридними доказами. Дослідження спрямоване на аналіз новітніх методологічних підходів, що дозволяють нівелювати втрату динамічних ознак письма у цифрових копіях, а також на вивчення ролі почеркознавця як мультидисциплінарного фахівця, здатного інтегрувати класичний графомоторний аналіз із сучасними методами комп’ютерно-технічної перевірки метаданих та алгоритмами машинного навчання відповідно до міжнародних стандартів безпеки електронних довірчих послуг.

Стан опрацювання проблематики. Актуальні джерела й практика останніх років показують, що почеркознавча експертиза не лише не втрачає своєї значущості, а й еволюціонує. Вона змінює предмет дослідження, методи та інструменти, пристосовуючись до нових типів доказів і цифрового середовища. Це підтверджується публікаціями Європейської комісії, рекомендаціями OSAC/NIST і SWGDE, а також українськими змінами у сфері електронної ідентифікації та довірчих послуг, зокрема постановою Кабінету Міністрів України № 764 від 28.06.2024 року [1, 2].

Виклад основного матеріалу. Історично судово-почеркознавча експертиза сформувалася як один із базових напрямів криміналістики, що мав на меті встановлення автора рукописного тексту або підпису, виявлення підробок і модифікацій, аналіз рухових навичок та індивідуально-стійких графічних ознак. Українські профільні установи, зокрема Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, визначають предметом таких досліджень фактичні дані, пов’язані з почерком, а об’єктом – конкретну рукописну реалізацію [2].

Традиційно експерт порівнює спірний документ із довіреними зразками почерку особи, досліджує індивідуальні ознаки, структуру літер, ритм, силу натиску, темп письма тощо.

Цифровізація перемістила центр уваги з матеріального носія на дані, проте не знищила значення рукопису як джерела доказової інформації. У правовому обігу зберігаються заповіти, розписки, довіреності, службові записки, рукописні доповнення до договорів, позначення дат і сум на первинних документах. Натомість виникли нові гібридні об'єкти: електронні файли, що містять скановані підписи або зображення сторінок, а також метадані, які фіксують історію створення чи редагування документа. Саме тут почеркознавча експертиза взаємодіє з комп'ютерно-технічною, фототехнічною та цифровою, визначаючи автентичність зображень підписів, виявляючи монтаж і несумісності між графічними ознаками й метаданими. Таким чином, експерт з почерку поступово перетворюється на фахівця комплексного аналізу електронного доказового середовища.

Європейське законодавство в цій сфері зазнало істотних змін із набранням чинності Регламентом (ЄС) 2024/1183 (eIDAS 2.0), який запроваджує Європейський цифровий ідентифікаційний гаманець та гармонізує правила електронного підпису й довірчих послуг у державах-членах. В Україні ці процеси відображено у постанові КМУ № 764 від 28.06.2024 [3] року та супровідних актах Мінцифри, які деталізують вимоги до надавачів електронних довірчих послуг, алгоритмів ідентифікації користувачів і процедур забезпечення цілісності даних. Проте навіть за умов електронного підписання судова практика фіксує спори щодо скан-копій паперових угод, гібридних процедур підписання, а також достовірності зображень підписів у файлах. У таких випадках вирішальним залишається експертний аналіз почерку та цифрової структури документа [11].

Почеркознавча експертиза в цифрову добу стикається з трьома ключовими викликами.

Перший — втрата динамічного сигналу письма. У сканованому зображенні зберігається лише геометрія штрихів, але відсутні мікропаузи, коливання руки, сила натиску — ознаки, які формують «руховий почерк» і мають ідентифікаційну цінність. Це зменшує глибину аналізу.

Другий — небезпека цифрового монтажу. Сучасні графічні редактори дозволяють переносити підпис з одного документа до іншого, змінювати товщину ліній, контраст чи пропорції, а без спеціальної перевірки метаданих такі маніпуляції складно виявити.

Третій — дефіцит порівняльних зразків: люди дедалі рідше пишуть вручну, що ускладнює формування бази для ідентифікації.

Ключова проблема сканів — відсутність «динамічного сигналу» письма. Останні дослідження намагаються частково відновити його зображенням-орієнтованими нейромережами, конвертуючи офлайн-почерк у «digital ink» (вектор траєкторії пера).

Показовий приклад — проєкт InkSight (2024), який демонструє методи derendering: із фото рукопису модель відновлює послідовність штрихів, що дає змогу аналізувати часові параметри та траєкторії, наближені до реального руху руки. Хоча ці підходи потребують стандартизації та валідації саме для судової практики, вони відкривають шлях до повернення частини втрачених ознак (старт/фініш штриха, мікропаузи, повторні наведення), які цінні для ідентифікації автора і для виявлення імітацій [7].

Наукова спільнота також експериментує з реконструкцією траєкторій за допомогою графових і трансформерних моделей та комбінованих представлень «digital ink» у великих візуально-мовних моделях. Це підтверджує загальний тренд: навіть у цифрову добу рукопис розглядається як динамічна моторна подія, а не лише як «картинка», тож інструменти для відтворення та аналізу цієї динаміки стають частиною арсеналу експерта [9].

Реакцією професійної спільноти на ці виклики стало розширення міждисциплінарних методик. SWGDE (Scientific Working Group on Digital Evidence) у 2024–2025 роках опублікувала нові настанови щодо збору цифрових доказів, віддаленого доступу до носіїв та збереження метаданих, придатних для подальшого судового аналізу.

У паралельних документах OSAC та NIST оновлено стандарти вираження експертних висновків у галузі документознавства, наголошено на необхідності імовірнісного підходу та чіткої аргументації меж достовірності. ENFSI у 2024 році завершила публічне обговорення Best Practice Manual з документознавства, який охоплює цифрову автентифікацію зображень і правила валідації методів у судово-експертних лабораторіях. Усі ці стандарти спрямовані на підтримання єдності підходів до оцінки доказів, незалежно від того, чи мають вони паперовий чи електронний формат.

Професійні майданчики фіксують зростання кількості справ саме з «питними» цифровими документами. Матеріали ASQDE-2024 окреслюють напрям «Questioned Digital Documents: Identifying Production Technologies and Tools»: аналізуються технології створення PDF-файлів, сигнатури програмних інструментів, характерні артефакти вироблення, що дозволяє визначати «родовід» електронного документа та виявляти невідповідності між заявленим і фактичним способом його створення чи редагування. Для суду це вагома допомога: якщо «зображення підпису» було вставлено

постфактум іншим ПЗ або з іншої версії, експерт може це продемонструвати, а далі – зіставити з графічними ознаками рукопису [5, 6].

В українській практиці формується тенденція до проведення комплексних експертиз. Матеріали Всеукраїнських форумів судових експертів 2024–2025 років засвідчують зростання попиту на поєднання почеркознавчих, комп'ютерно-технічних і фототехнічних досліджень.

Експерти одночасно аналізують графічну структуру підпису, шари цифрового зображення, метадані, параметри сканування та ланцюг збереження документа. Такий підхід дозволяє виявити не лише факт підроблення підпису, а й спосіб внесення змін до файлу, програмне забезпечення, яким це зроблено, та час останнього редагування.

Міжнародні робочі групи докладно оновлюють стандарти, релевантні саме для гібридних об'єктів. SWGDE у 2025 р. оприлюднила редакцію «Focused Collection and Examination of Digital Evidence v2.0», що описує сфокусований відбір і дослідження цифрових доказів за великого обсягу даних і множинних носіїв. Документ підкреслює необхідність фіксувати контекст створення файлу, параметри перетворень (сканування, стиснення) та забезпечити трасованість усіх кроків – від вилучення до експертного висновку. Це прямо перетинається з задачами ідентифікації «зображень підписів» у PDF/JPEG і встановлення відсутності монтажу.

Паралельно OSAC/NIST включила до реєстру стандарт «Standard for the Expression of Source Opinions in Forensic Document Examination» (OSAC 2022-S-0034), який визначає рамки імовірного формулювання висновків документознавця. Для кейсів зі сканованими підписами це означає вимогу прозоро пояснювати межі методики: які саме артефакти (роздільна здатність, JPEG-артефакти, алгоритмічна інтерполяція) зменшують інформативність ознак і як це впливає на рівень підтримки гіпотези «підпис належить конкретній особі» [8].

ENFSI, своєю чергою, у кінці 2023 – на початку 2024 року провела публічне обговорення *Best Practice Manual* (BPM) з документознавства та водночас підтримує чинні BPM для почеркознавчих досліджень. Ці настанови визначають мінімальні вимоги до збирання матеріалів, валідації методик, опису невизначеності результатів і контролю якості, що забезпечує надійну процесуальну основу для оцінювання гібридних документів у судовому процесі.

Науково-технічний прогрес водночас відкриває для почеркознавства нові інструменти. Сучасні дослідження у сфері «offline-to-online» реконструкції рукопису пропонують методики відновлення траєкторії руху пера й часових параметрів штриха за допомогою нейромережових моделей. Хоч ці технології ще потребують стандартизації та судової апробації, вони створюють міст між класичним графомоторним аналізом і цифровими алгоритмами обробки зображень. У майбутньому це може суттєво підсилити аналітичний потенціал експертів [10].

Попри технологічні зміни, попит на традиційне дослідження рукописів не зникає. Значна частина документів – зокрема заповіти, розписки, кадрові документи – виконуються на папері, і саме рукопис залишається їхньою невід'ємною ознакою. Навіть у цифровій формі скановані зображення зберігають достатньо індивідуальних ознак для експертного порівняння. Тому почеркознавча експертиза продовжує залишатися затребуваною в судовій практиці, а її фахівці дедалі частіше виступають у ролі консультантів у справах, де електронний документ містить рукописні елементи або їх цифрові копії [4].

На нормативному рівні розвиток електронного документообігу створює нові «точки входу» для експертиз. Зростає значення електронних журналів доступу, логів кваліфікованих підписів і сертифікатів, що підтверджують час і спосіб створення документа. З'являються спори щодо гібридних процедур підписання, коли «мокрый» підпис сканують і вставляють у файл. У таких випадках експерти повинні перевірити, чи відповідає якість сканування стандартам, чи відсутні сліди редагування, і чи не суперечать метадані змісту документа. Саме тут почеркознавча експертиза набуває нової функції – вона стає містком між аналоговим і цифровим світом доказів.

У перспективі почеркознавча експертиза може адаптуватися до нових умов завдяки кільком напрямкам.

По-перше, стандартизація дослідження цифрових зображень рукопису – визначення мінімальної роздільної здатності, допустимих форматів і параметрів сканування.

По-друге, інтеграція алгоритмів машинного навчання для попереднього аналізу зображень і класифікації ознак.

По-третє, розвиток освіти й підготовки «гібридних» експертів, які володіють як класичними графологічними знаннями, так і навичками цифрової криміналістики.

Сукупність наведених змін впливає і на судову оцінку доказів. При дослідженні гібридних документів суд очікує, що експерт:

(1) однозначно опише ланцюг збереження й способи одержання об'єкта (скан/експорт/конвертація),

- (2) оцінить якість носія й параметри перетворень (роздільна здатність, стиснення, фільтрація),
- (3) укаже на відсутність/наявність ознак редагування й монтажу,
- (4) застосує стандартизовані формулювання висновку з урахуванням невизначеності та обмежень методики.

Такі очікування прямо відображені у сучасних документах OSAC/NIST і SWGDE, а також у BPM ENFSI, і повинні стати «новою нормою» для української практики [6].

З огляду на європейську уніфікацію довірчих послуг, суди дедалі частіше матимуть справу з комплексом доказів: кваліфікований е-підпис + журнали й сертифікати + зображення «мокрого» підпису в електронному файлі. Ця «зв'язка» не знецінює почеркознавство, а навпаки підсилює його роль як інструмента для перевірки узгодженості аналогового та цифрового шарів одного й того ж правочину. У такій парадигмі актуальність почеркознавчої експертизи визначається її здатністю працювати на стику рукопису, зображення та метаданих, а також відповідати стандартам доказової доброчесності, які задають eIDAS 2.0 та профільні міжнародні організації [7].

Висновки. Таким чином, почеркознавча експертиза не втратила своєї актуальності в епоху електронного документообігу, а навпаки – переживає етап трансформації. Її місце змінюється, але залишається вагомим у забезпеченні достовірності доказів, автентичності підписів і захисті прав учасників судового процесу. Саме експерти, здатні поєднати традиційні графомоторні знання з цифровою криміналістикою, визначатимуть стандарти доказової доброчесності найближчих років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Збірник IV Всеукраїнського форуму судових експертів «Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану» (Львів, 07.06.2024). URL: <https://ndeks.lviv.ua> (дата звернення: 08.10.2025).
2. Збірник V Всеукраїнського форуму судових експертів «Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін» (Львів, 06.06.2025). URL: <https://ndeks.lviv.ua> (дата звернення: 08.10.2025).
3. Кабінет Міністрів України. Постанова № 764 від 28.06.2024 «Деякі питання електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг». URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 06.10.2025).
4. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. «Почеркознавча експертиза». URL: <https://kndise.gov.ua> (дата звернення: 08.10.2025).
5. ASQDE 2024 Conference. *Questioned Digital Documents: Identifying Production Technologies and Tools*. URL: <https://asqde.org> (дата звернення: 06.10.2025).
6. ENFSI. *Best Practice Manual for Forensic Document Examination* (публічне обговорення 12.2023–01.2024, оновлення 2024). URL: <https://enfsi.eu> (дата звернення: 08.10.2025).
7. European Commission. Digital strategy – European Digital Identity Wallet and eIDAS update (2025). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu> (дата звернення: 08.10.2025).
8. OSAC/NIST. *Standard for the Expression of Source Opinions in Forensic Document Examination* (2023). URL: <https://nist.gov> (дата звернення: 08.10.2025).
9. OSAC/NIST. *Standard Guide for Forensic Physical Fit Examination of Documentary Evidence* (2024). URL: <https://nist.gov> (дата звернення: 08.10.2025).
10. Regulation (EU) 2024/1183 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2024 on a framework for a European Digital Identity (eIDAS 2.0). URL: <https://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 08.10.2025).
11. SWGDE. *Focused Collection and Examination of Digital Evidence v2.0* (2025). URL: <https://swgde.org> (дата звернення: 08.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.122/98

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.3>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПОТЕРПІЛОГО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Бояров В.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України
ORCID: 0000-0001-9155-505X*

Кучинська О.П.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-3464-4798*

Бояров В.І., Кучинська О.П. Деякі проблемні питання забезпечення права потерпілого на доступ до правосуддя.

У статті розглянуті деякі проблемні питання, пов'язані з певним обмеження права потерпілого на доступ до правосуддя, оскільки він, за чинним КПК України не є стороною обвинувачення. В результаті, за визначенням Верховного суду, потерпілий є учасником кримінального провадження, якій займає самостійну позицію. Наводиться позиція розробника Кодексу щодо статусу потерпілого. Статус є наслідком побоювань, що надання потерпілому значного обсягу прав на практиці може призвести до того, що потерпілий через не володіння ситуацією досудового розслідування буде заважати обвинуваченню здійснювати кримінальне переслідування. Йдеться про можливу «конкуренцію обвинувачень»: публічного обвинувача і потерпілого.

Сучасний статус і певна конфліктність інтересів між прокурором (публічний) і потерпілим (особистий) призводить до зловживання процесуальними правами стороною обвинувачення. Результатом ставлення до потерпілого (дій і бездіяльності) є його вторинна віктимізація. Тобто яка не є прямим наслідком злочинної дії, а спричиняється реакцією сторони обвинувачення на потерпілого під час досудового слідства і судового розгляду. Наводяться типові ситуації досудового розслідування, пов'язані з зловживанням процесуальними правами з боку обвинувачення. Зокрема: невизнання або несвоєчасне визнання за особою статусу потерпілого; неправомірні спроби закриття кримінального провадження; бездіяльність слідства та ін.

Недопущення ситуацій, коли потерпілий уникає від активної діяльності у кримінальному провадженні, автори пов'язують з необхідністю формування окремих криміналістичних методик розслідування. В рекомендаціях повинні бути передбачені рекомендації виходу з негативних ситуацій; визначення особливостей криміналістичної характеристики потерпілого. Пропонується проведення тактичних операцій «Віктимність потерпілого», «Перевірка показань потерпілого», «Захист потерпілого (свідка)», результати проведення яких допоможуть попередити вторинну віктимізацію.

Наголошується, що саме окремі криміналістичні методики в таких ситуаціях підвищують як ефективність розслідування так і подальший розгляд справи в суді в умовах активної участі потерпілого у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, криміналістична віктимологія, вторинна віктимізація, криміналістична методика, тактична операція.

Boyarov V.I., Kuchynska O.P. Some problematic issues in ensuring the victim's right to access justice.

The article discusses some problematic issues related to a certain restriction of the victim's right to access to justice, since, according to the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, he is not a party to the prosecution. As a result, according to the definition of the Supreme Court, the victim is a participant in criminal proceedings, which occupies an independent position. The position of the developer of the Code regarding the status of the victim is given. The status is a consequence of fears that granting the victim a significant amount of rights in practice may lead to the fact that the victim,

due to not knowing the situation of the pre-trial investigation, will hinder the prosecution from carrying out criminal prosecution. This is about the possible «competition of accusations»: the public prosecutor and the victim.

The current status and a certain conflict of interests between the prosecutor (public) and the victim (personal) leads to abuse of procedural rights by the prosecution. The result of the attitude towards the victim (actions and inactions) is his secondary victimization. That is, it is not a direct consequence of the criminal act, but is caused by the reaction of the prosecution to the victim during the pre-trial investigation and trial. Typical situations of pre-trial investigation related to abuse of procedural rights by the prosecution are presented. In particular: non-recognition or untimely recognition of the victim's status in person; unlawful attempts to close criminal proceedings; inaction of the investigation, etc.

The authors link the prevention of situations where the victim avoids active activity in criminal proceedings with the need to form separate forensic investigation methods. The recommendations should include recommendations for overcoming negative situations; determination of the features of the forensic characteristics of the victim. It is proposed to conduct tactical operations "Victimization of the victim", "Verification of the victim's testimony", "Protection of the victim (witness)", the results of which will help prevent secondary victimization.

It is emphasized that it is certain forensic techniques in such situations that increase both the effectiveness of the investigation and the subsequent consideration of the case in court in conditions of the victim's active participation in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, victim, forensic victimization, secondary victimization, forensic methodology, tactical operation.

Постановка проблеми. Призначення кримінального судочинства полягає, перш за все, у захисті постраждалих від злочинів. У цьому відношенні потерпілі, парадоксальним чином, виявилися ущемленими у реалізації принципу змагальності сторін у досудовому провадженні. Це, певним чином пов'язано із чинним статусом потерпілого, визначеного у Кримінальному процесуальному Кодексі України (далі – КПК) і є одним з дискусійних питань сучасного кримінального процесу. Так, підводячи попередні підсумки 10-річного застосування чинного КПК, один з розробників Кодексу – професор Шумило М.Є. констатував, що процесуальний статус потерпілого не дозволяє йому повноцінно здійснювати свої права щодо збирання та подання доказів [1, с. 112].

Це пов'язано, переважно, з втратою потерпілим статусу сторони обвинувачення: він може бути обвинувачем, за реалій сучасного КПК, лише у двох випадках: у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, коли потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді (ст. 340 КПК) або у разі зміни прокурором обвинувачення і поставлення питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, коли потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі (ст. 338 КПК). Саме тоді потерпілий є стороною кримінального провадження й користується всіма правами сторони обвинувачення лише під час судового розгляду, а в усіх інших випадках потерпілий не є стороною кримінального провадження і займає самостійну позицію як учасник кримінального провадження – відповідно до висновку Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 2 квітня 2020 р. у справі № 161/19398/17 [2].

Позиція потерпілого у цьому контексті розглядається в рамках кримінального переслідування, поряд з іншими учасниками, до яких можна віднести, крім публічного обвинувача, слідчого та керівника органу досудового розслідування, також й потерпілого та його представника; цивільного позивача та його представника.

Метою дослідження є аналіз проблематики участі потерпілої особи у кримінальному провадженні; вторинної віктимізації, формування криміналістичних рекомендацій та розроблення тактичних операцій, за допомогою яких обвинувачення може позитивно впливати на підвищення ефективності розслідування злочинів.

Стан опрацювання проблематики. В цілому можна зазначити, що питання про місце потерпілого та його правового статусу у кримінальному судочинстві залишаються дискусійними з моменту набрання чинності КПК і певним чином негативно впливає на забезпечення права потерпілого на доступ до правосуддя, забезпечення його активної позиції та на вирішення завдань кримінального провадження. Зазначені питання неодноразово були предметом дослідження вітчизняних науковців-процесуалістів і криміналістів, зокрема, Глов'юк І.В., Лобойка Л.М., Сисоєнка Г.І., Туманянц А.Р., Шибіки В.П., Шумило М.Є. та багатьох ін. Особливості статусу потерпілого за чинним КПК в останні роки розглядалися в дисертаційних дослідженнях Діденка Є.В., Пилипенка Д.О., Резнікової О.І., Кавуна Д.Ю., Сольонової О.О., Щиголя О.В. та ін. Але до цього часу залишається багато дискусій-

них питань, пов'язаних з проблемами доступу потерпілого до правосуддя: зловживання процесуальними правами стороною обвинувачення, негативний вплив вторинної віктимізації; відсутність криміналістичних рекомендацій, спрямованих на активізацію участі потерпілого в кримінальному провадженні та ін.

Так, Щиголь О.В., у контексті покращення процесуального статусу потерпілого запропонував закріплення прав потерпілого на відмову від участі у впізнанні, слідчому експерименті; проводити його освідування тільки за згодою потерпілого та можливість відмовитися від процесуального статусу потерпілого [3, с. 282, 331-334].

Гловюк І.В. досліджує проблеми участі потерпілого у кримінальних провадженнях, які традиційно відносяться до приватно-публічного обвинувачення, зокрема, про домашнє насильство. Вона підкреслює велике значення урахування психологічного стану та потреб постраждалих; до загальних стандартів ефективності досудового розслідування, серед інших, залучення та участь потерпілого (підхід, орієнтований на потерпілого) [4, с. 37-38].

Резнікова О.І. зазначає, що у криміналістичній характеристиці злочинів, за традиційною схемою, структура елементу, що присвячений особливостям потерпілого, може містити такі три блоки даних про потерпілу особу. Перший, включає систему соціальних, психологічних й біологічних даних про ознаки, якості та властивості, що стали віктимними; другий – охоплює характеристику поведінки потерпілого, яка передувала злочину, й продемонстрована у ході реалізації злочинного наміру та після злочинного посягання; й третій – містить дані про стосунки між потерпілим та злочинцем (їх знайомство, наявність відносин між ними та ін.) [5, с.11].

Здоровко С.Ф. пропонує під час розслідування (кримінальних проваджень про вбивства) проводити тактичну операцію «Віктимність жертви», основним завданням якої є з'ясування, чому саме дана особа стала жертвою злочину. Передбачається, що дана операція повинна включати до свого складу: допит родичів, знайомих, колег по роботі потерпілого; огляд документів, інформації з комп'ютера, телефону жертви, вивчення організаційно-розпорядчих функцій жертви як посадової особи та ін., а також використання оперативних можливостей, в тому числі у плані отримання інформації з баз даних правоохоронних органів [6, с. 20-22] (не згадуючи при цьому важливість також створення умов для недопущення «вторинної віктимізації»).

У доктрині до загальних стандартів ефективності досудового розслідування поділяються на: загальні (незалежність і неупередженість; належність (адекватна компетентність); ретельність; повнота; оперативність і своєчасність; контроль громадськості (відкритість); залучення та участь потерпілого) та спеціальні (залежно від обставин провадження: урахування вразливості особи, здійснення міжнародного співробітництва у провадженнях із транскордонним елементом)

Викладення основного матеріалу. На думку одного з авторів тексту чинного КПК професора Лобойка Л.М., сучасний процесуальний статус потерпілого – це є наслідком побоювань, що надання потерпілому значного обсягу прав на практиці може призвести до того, що потерпілий через не володіння ситуацією досудового розслідування буде заважати обвинуваченню (слідчому й процесуальному керівнику досудового розслідування, і надалі – публічному обвинувачу) здійснювати кримінальне переслідування. Керівником у справі здійснення обвинувачення, на його думку, має бути один суб'єкт – публічний обвинувач. А надання «сильних» прав потерпілому призведе до «конкуренції обвинувачень», здійснюваних публічним обвинувачем і потерпілим [7, с. 19].

Підтримують цю позицію й інші науковці, зокрема, Патрелюк Д.А., розглядаючи питання щодо підвищення ефективності кримінального переслідування, зазначає, що «... наділення потерпілого активними правами, в окремих випадках, може значно ускладнювати кримінальне переслідування...» [8, с.756].

В основу чинного КПК України покладена європейська модель кримінального процесу. При цьому на законодавчому рівні визначено, що відшкодування завданої потерпілій особі шкоди часто бере на себе держава – за допомогою відповідних фондів, які відшкодовують потерпілому втрати. Законодавство нашої країни цього не передбачає, хоча відповідно до вимог ст. 1177 ЦК України шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону (зокрема, компенсується за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом). У 2005 р. Україною підписано Європейську конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (1983 р.). Але у подальшому ця Конвенція не була ратифікована, а направлений до Верховної Ради України у 2020 р. проект Закону України «Про компенсацію шкоди жертвам насильницьких правопорушень» у 2021 р. знятий з розгляду [9].

Одним з найпоширеніших джерел доказів у багатьох кримінальних провадженнях є свідок але не можна принижувати важливість показань потерпілого (жертви), хоча це джерело доказів також є достатньо нестабільним. Треба виходити з того, що саме потерпілий у окремих категоріях кримі-

нальних проваджень (в першу чергу, це справи про вчинення насильницьких злочинів) є одним з головних джерел отримання доказової інформації, яка має значення для ефективного розслідування справи, оскільки така особа: повідомляє про злочин, є очевидцем злочинних дій, має на собі сліди, наприклад, насильницьких дій і саме від неї, на початковому етапі розслідування, залежить, не тільки внесення відповідних даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань та визначення ознак певного складу злочину, але й встановлення всіх обставин злочину, інших жертв, винних осіб, мотивації злочинних дій та багато ін.

На відміну від свідка, потерпілий зацікавлений у певних наслідках вирішення справи, оскільки йому заподіяна шкода. Тому, даючи показання, він не тільки сприяє правильному розв'язанню питання про винуватість або невинуватість підозрюваних (обвинувачуваних), але й одночасно домагається задовольнити особистий інтерес у кримінальному процесі.

Але в силу вище визначених обставин, жертва не завжди бажає давати показання. Чинний КПК (п. 6 ч. 1 ст. 56) дає потерпілому право як давати пояснення, показання так і право відмовитися їх давати. Хоча є цілком обґрунтованою позиція науковців про необхідність покладення на потерпілого обов'язку давати показання в тому разі, якщо саме він (потерпілий) ініціював кримінальне провадження. Тоді лише у випадку, якщо досудове розслідування розпочате без такої заяви, давати показання є правом потерпілого [10, с. 14].

Найбільш абсурдним положенням нового КПК стосовно потерпілого (глава 35), була неприпустимість укладення угоди про визнання винуватості у разі наявності потерпілого у кримінальному провадженні. Після внесення у 2017 р. змін до ст. 469 КПК, законодавець передбачив виключення із загального правила про заборону укласти угоду про визнання винуватості, якщо у кримінальному провадженні бере участь потерпілий. Зокрема, процесуальна домовленість між учасниками кримінального провадження щодо такої угоди дозволена за умови надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди (ч. 4 ст. 469 КПК) [11].

Досить часто взаємовідносини слідчого, прокурора з особою, яка постраждала в результаті злочину (потерпілий, жертва), носять достатньо проблемний характер. Це проявляється: у відсутності конструктивізму у взаємовідносинах потерпілого зі слідчим, прокурором під час досудового розслідування; бездіяльності слідства; неправомірних спробах закриття кримінального провадження та іншими проявами зловживання обвинуваченням процесуальними правами.

Причинами, які викликають бездіяльність слідства і перешкоджають нормальній взаємодії, можуть, зокрема, бути: завантаженість слідчого, яка призводить до його бездіяльності в окремих кримінальних провадженнях; недостатня кваліфікація або відсутність досвіду у слідчого; наявність адміністративного тиску на слідчого та деякі інші фактори (наприклад, особиста зацікавленість в розвалі справи, підґрунтям якої є корупційна схема, в якій бере участь слідчий або прокурор).

До таких зловживань можна віднести, наприклад, невизнання або несвоєчасного визнання особи потерпілою, що негативно впливає на її доступ до правосуддя. Це ситуації, коли прокурор, зловживаючи своїми процесуальними правами, не бажаючи визнавати особу потерпілою, позбавляє останню права на апеляційне оскарження судового рішення, яке стосується інтересів потерпілого. Ці питання розглядалися в суді, зокрема, у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 20 травня 2020 р. сформульована правова позиція стосовно невизнаного потерпілого, де йдеться про такий ключовий момент, як: «... посилання суду апеляційної інстанції при закритті провадження, що ОСОБА_1 не є особою, яка набула статус потерпілої, не ініціювала допиту її як потерпілої, не свідчить про те, що вона втратила статус потерпілої ..., який отримала згідно з вимогами закону, а саме приписам ч. 1 ст. 55 КПК під час подачі заяви про злочин...» [12]. І це, зрозуміло не вичерпний перелік зловживань з боку обвинувачення, які негативно впливають на доступ потерпілої особи до правосуддя (всі ситуації мають оціночний характер з огляду на відсутність у КПК критеріїв віднесення реалізації прав чи обов'язків до недобросовісної).

Прокурору простіше врахувати інтереси й позицію підозрюваного, обвинуваченого. Для останнього це може бути достатньо широке коло інтересів – від бажання зміни запобіжного заходу на більш м'який та ін. і до закриття кримінального провадження або суттєвого пом'якшення покарання, а для потерпілого – від бажання уникнути від участі у провадженні і до основного інтересу – загладження підозрюваним (обвинуваченим) шкоди, завданої злочинними діями та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Треба констатувати, що компроміс інтересів обвинувачення і захисту не завжди відповідає інтересам потерпілого. Сучасну змагальну модель кримінального процесу, якщо йдеться про потерпілого, певною мірою можна визнати дискримінаційною, оскільки права потерпілого суттєво обмежені, він не є стороною процесу і майже завжди залишається наодинці зі своїми проблемами, не одержуючи необхідної підтримки з боку органів кримінальної юстиції [13, с. 178, 181]: для от-

римання компенсацій він повинен неодноразово з'являтися до слідчого, а потім до суду, де може потрапити під тиск і пресинг з боку підозрюваного (обвинуваченого) та його оточення. Саме тоді виникає феномен «вторинної віктимізації» – для непрофесійних учасників кримінальний процес сам по собі, незалежно від результатів, є тягарем – «покаранням» (тобто йдеться про віктимізацію, яка не є прямим наслідком злочинної дії, а спричиняється реакцією на потерпілого з боку інститутів та окремих осіб [14]).

Тому вважається, що потерпілий, втягуючись в процес досудового слідства, судового розгляду справи (дає свідчення, бере участь в проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, з'являється до суду та ін.) страждає повторно. І при цьому практично не отримує відшкодування тієї моральної і матеріальної шкоди, що спричиняється процесуальними тягарями.

Виходячи з позиції обов'язковості проведення під час розслідування кримінальних проваджень таких тактичних операцій як «Захист доказів» і «Перевірка показань особи, яка визнає свою вину», до перелічених операцій треба додати й тактичну операцію «Перевірка показань потерпілого».

До основних завдань зазначеної тактичної операції можна віднести, зокрема, отримання інформації (з наступним аналізом з метою оцінки) щодо входження потерпілої особи до певної «групи ризику», в результаті чого суттєво підвищується ризик стати жертвою насильницьких дій з боку певним чином налаштованих осіб, які входять до складу екстремістських угруповань, метою діяльності яких є боротьба з окремими представниками влади та, наприклад, якоїсь часткою населення країни (в тому числі за ознаками раси, мови, кольору шкіри, релігійної належності та ін.), оголошуючи їх відповідальними за існуючі труднощі або розглядаючи джерелом потенційних загроз для країни та ін. І під час розслідування такі особи залишаються під певним тиском. Тобто, йдеться про отримання інформації, в тому числі, про наявність високого ризику отримання потерпілої особи вторинної віктимізації в результаті участі у розслідуванні.

Зокрема, в цьому контексті, можна визначити наступні особливості потерпілих, які потрібно враховувати під час розслідування злочинів:

- наявність в них серйозної психологічної травми, що призводить під час допиту такої особи до хворобливих (негативних) асоціацій, нагадуванню трагічних для особи подій;
- потерпілі, які належать до «груп ризику» – за ознакою, наприклад, національності, раси, релігії, сексуальної орієнтації та ін. – почувають себе невпевненими, інколи обґрунтовано підозрюючи слідчих (працівників оперативних підрозділів або прокурора) в упередженості, використовуючи при цьому свій негативний досвід спілкування з представниками правоохоронних органів в минулому (зокрема, стикаючись з непрофесійною реакцією поліцейських служб на повідомлення про злочини на ґрунті ненависті);
- існування сумнівів щодо своєї безпеки та безпеки своїх рідних та близьких осіб, як наслідок дачі показань про обставини події, яка є предметом розслідування, та викриття винних осіб;
- небажання дачі показань у відкритому судовому засіданні, розуміючи, що в суді будуть присутні обвинуваченні, а в залі – їх однодумці, родичі та друзі, агресивно налаштований натовп, які можуть помститися, зокрема, вчинивши акт самосуду;
- небажання з'являтися до суду після дачі показань на досудовому слідстві після передачі правоохоронцями певної інформації про такі свідчення (часто заради піару) до ЗМІ; зі спробами відмовитися від свідчень, які надані раніше, змінити місце роботи, проживання, виїзд за кордон (у тому числі, з отриманням статусу біженця) та ін.;
- негативним фактором також є перебування потерпілих у складі певної соціальної групи, де своєрідним бар'єром для спілкування зі слідчим є специфіка субкультури (мова, релігія, менталітет, культура і таке ін.), до якої не належить слідчий;
- потребує врахуванню й такий фактор, як «відпрацювання» особою ролі жертви за певною схемою в певних ситуаціях, коли метою «борців з владою» є еміграція, отримання статусу політичного біженця; спроби відмовитися від свідчень, які надані раніше, змінити місце роботи, проживання та ін.

В результаті проведеного аналізу ситуації визначається можливість депонування показань потерпілого відповідно до вимог ст. 225 КПК.

Все це потрібно відображати в окремих криміналістичних методиках розслідування злочинів, де розглядаються питання пошуку та допиту потерпілих (жертв) та надається типова інформація про жертву злочину (як елемент криміналістичної характеристики). Аналогічна інформація може бути представлена в тактиці представництва інтересів потерпілого.

Прокурор під час досудового розслідування, як його процесуальний керівник, використовує окрему криміналістичну методику, яка визначає особливості розслідування, та здійснює певний регулюючий вплив на процес розслідування – формування доказів, а під час розгляду кримінального провадження в суді – реалізує систему доказів. Для цього в криміналістичних методиках і ре-

комендаціях з криміналістичного забезпечення і тактики досудового розслідування, повинні бути передбачені особливості розслідування і підтримання публічного обвинувачення, в тому числі й під час отримання показань потерпілого і у подальшій комунікації з цим учасником кримінального провадження який займає самостійну позицію. При цьому прокурор (слідчий) використовує тактичні прийоми, в рамках проведення тактичних операцій «Віктимність потерпілого», «Перевірка показань потерпілого»; «Захист потерпілого» та ін., що підвищує як ефективність розслідування так і подальший розгляд справи в суді.

Висновки. Ситуації, пов'язані з фактами зловживання процесуальними правами стороною кримінального провадження, призводять до створення вторинної віктимізації потерпілої особи, яка негативно впливає на процес розслідування і розгляду справи в суді. Для уникнення зазначених ситуацій необхідно в окремих криміналістичних методиках розслідування злочинів передбачити перелік найбільш поширених негативних типових ситуацій як у криміналістичній характеристиці, так і при визначенні тактики допиту і спілкування слідчого і прокурора з потерпілим, спрямованими на створення умов для його активної участі у кримінальному судочинстві та викриття винних у вчиненні злочинів. Зазначені рекомендації можуть використовуватися також в тактиці адвокатської діяльності, зокрема, адвокатом, який представляє інтереси потерпілого в кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шумило Микола. Десятиріччя дії Кримінального процесуального кодексу України 2012 року як нагода для осмислення нового і переосмислення старого. *Право України*. 2023. № 2. С. 111-131. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001430699> (дата звернення 2.03.2026).
2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 2 квітня 2020 р. у справі № 161/19398/17. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88739861&red=100003c7b25bdcb00e5129973b512e6c15d43&d=5> (дата звернення 2.03.2026). DOI: 10.33498/louu-2023-02-111.
3. Щиголь О.В. Гарантії прав потерпілого на досудовому розслідуванні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2024. 358 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/1825> (дата звернення 2.03.2026).
4. Гловюк І.В. Ефективність розслідування домашнього насильства: стандарти Стамбульської конференції та практика ЄСПЛ: *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 4. С. 36-43. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312231> (дата звернення 2.03.2026) DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.5>.
5. Резнікова О.І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.09. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Reznikova_O_I_2015.pdf (дата звернення 2.03.2026).
6. Здоровко С.Ф. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: Методичні рекомендації. Харків: Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. 2002. 48 с. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=EgguCJgAAAAJ&citation_for_view=EgguCJgAAAAJ:YOWf2qJgPHMC (дата звернення 2.03.2026).
7. Лобойко Л.М. Банчук О.А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 280 с. URL: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/9/2/358176.pdf> (дата звернення 2.03.2026).
8. Патрелюк Д.А. Шляхи підвищення ефективності кримінального переслідування. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2025. № 1. С. 749-757. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.125> (дата звернення 2.03.2026).
9. Проект Закону Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень: проект Закону України №3892 від 17.07.2020 (ініціатор проекту Шмигаль Д.А.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/3413> (дата звернення: 2.03.26).
10. Сольонова О.О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.09. Київ: НАВС, 2018. 20 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7472c986-8528-4c87-91be-e41d343566f8/content> (дата звернення 2.03.2026).
11. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження: Закон України №1950-VIII

- від 16.03.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-19#n37> (дата звернення: 2.03.26).
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 20 травня 2020 р. у справі № 539/3185/17. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/89395924> (дата звернення 2.03.2026).
13. Щиголь О. Нова концепція процесуального становища потерпілого та його представників у кримінальному провадженні з урахуванням засади процесуального віктимцентризму. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 177-185. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v2_2021/21.pdf (дата звернення 2.02.2026). DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2171>
14. Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 967 засіданні заступників міністрів 14 червня 2006 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2006_8_2006_06_14.pdf (дата звернення 2.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Бояров В.І., Кучинська О.П., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.2/.7:343.122

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.4>

СПЕЦІАЛЬНІ ПОТЕРПІЛІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ СЛУЖБОВИХ, ПРОФЕСІЙНИХ ЧИ ГРОМАДСЬКИХ ОBOB'ЯЗКІВ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ

Вознюк А.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626*

Вознюк А.А. Спеціальні потерпілі у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків: поняття, ознаки, види.

У статті досліджено особливості спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків, а також з'ясовано їх поняття, ознаки, види та значення для кримінально-правової кваліфікації. Обґрунтовано, що спеціальний потерпілий у таких випадках є не лише носієм індивідуальних прав і благ, а й суб'єктом суспільно значущої діяльності, посягання на якого створює загрозу нормальному функціонуванню відповідних державних чи громадських інститутів.

Встановлено, що визначальною ознакою цієї категорії потерпілих є наявність змістовного зв'язку між кримінальним правопорушенням і виконанням потерпілим службових, професійних чи громадських обов'язків. Такий зв'язок може виявлятися у вчиненні посягання під час виконання відповідних обов'язків, після їх виконання як форми помсти або з метою впливу на подальшу поведінку потерпілого. Саме цей зв'язок зумовлює підвищену суспільну небезпечність відповідних посягань і виправдовує існування спеціальних кримінально-правових норм.

У результаті аналізу положень Кримінального кодексу України зроблено висновок, що чинна модель кримінально-правової охорони таких потерпілих характеризується фрагментарністю, неоднорідністю законодавчої техніки та відсутністю єдиного підходу до закріплення відповідних ознак у диспозиціях норм. Це ускладнює правозастосування, зокрема відмежування спеціальних норм від загальних, а також правильне встановлення мотиву, мети та спрямованості посягання.

Доведено доцільність розмежування службових, професійних і громадських обов'язків як самостійних підстав спеціального кримінально-правового захисту. Перспективним напрямом удосконалення законодавства визнано уніфікацію підходів до кримінально-правової охорони таких осіб, зокрема з урахуванням напрацювань проекту Кримінального кодексу України. Це дало б змогу підвищити системність, передбачуваність та ефективність кримінально-правового регулювання у цій сфері.

Ключові слова: потерпілий; журналіст; працівник правоохоронного органу; військовослужбовець; захисник; суддя; представник влади; службова особа; державний та громадський діяч; заручник; життя та здоров'я; власність; воля, честь та гідність; авторитет органів державної влади; посягання на життя; погроза або насильство; знищення або пошкодження майна; перешкоджання діяльності; військові кримінальні правопорушення; кримінальне правопорушення; кримінальна відповідальність; кваліфікація.

Vozniuk A.A. Special victims in connection with the performance of official, professional, or public duties: concept, characteristics, and types.

The article examines the specific features of special victims in connection with the performance of official, professional, or public duties and clarifies their concept, characteristics, types, and significance for criminal law classification. It is argued that, in such cases, a special victim is not only the holder of individual rights and interests, but also an actor engaged in socially significant activity, an encroachment upon whom poses a threat to the normal functioning of the relevant state or public institutions.

It is established that the defining feature of this category of victims is the existence of a substantive link between the criminal offense and the victim's performance of official, professional, or public duties. Such a link may manifest itself in the commission of an offense during the performance of the relevant duties, after their completion as a form of retaliation, or with the aim of influencing the victim's future conduct. It is precisely this connection that accounts for the increased social danger of such offenses and justifies the existence of special criminal law provisions.

Based on an analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine, it is concluded that the current model of criminal law protection for such victims is characterized by fragmentation, inconsistency in legislative technique, and the absence of a unified approach to the incorporation of the relevant features into the dispositions of legal provisions. This complicates law enforcement, in particular the differentiation of special provisions from general ones, as well as the proper establishment of the motive, purpose, and direction of the offense.

The expediency of distinguishing official, professional, and public duties as independent grounds for special criminal law protection is substantiated. A promising direction for improving legislation is the unification of approaches to the criminal law protection of such persons, particularly taking into account the developments reflected in the draft Criminal Code of Ukraine. This would make it possible to enhance the coherence, predictability, and effectiveness of criminal law regulation in this area.

Key words: victim; journalist; law enforcement officer; servicemember; defense counsel; judge; public authority representative; official; state or public figure; hostage; life and health; property; liberty, honor, and dignity; authority of state bodies; attempt on life; threat or violence; destruction of or damage to property; obstruction of activities; military criminal offenses; criminal offense; criminal liability; legal classification.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток кримінального законодавства України характеризується посиленням уваги до кримінально-правової охорони осіб, щодо яких кримінальні правопорушення вчиняються у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків. У КК України сформовано значний масив спеціальних норм, що передбачають відповідальність за посягання на життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеву свободу, власність і законну діяльність таких потерпілих. До них належать, зокрема, державні чи громадські діячі, працівники правоохоронних органів, судді, народні засідателі, присяжні, захисники, представники особи, журналісти, службові особи, громадяни, які виконують громадський обов'язок, а також інші особи, діяльність яких пов'язана з реалізацією публічно значущих функцій.

Запровадження спеціальних кримінально-правових норм щодо таких потерпілих зумовлене тим, що посягання на них створюють підвищену суспільну небезпечність, оскільки завдають шкоди не лише конкретній особі, а й належному функціонуванню державних, громадських або професійних інститутів. Водночас чинне кримінальне законодавство у цій частині характеризується фрагментарністю, неоднорідністю законодавчої техніки, нерівномірністю обсягу кримінально-правової охорони різних категорій потерпілих, а також складністю розмежування загальних і спеціальних норм.

Сучасний стан кримінального законодавства потребує переосмислення з позицій системності, правової визначеності та пропорційності кримінально-правових заборон. У цьому контексті особливого значення набуває оцінка доцільності збереження значної кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень і пошук більш уніфікованих підходів до кримінально-правової охорони таких осіб. Саме тому комплексне дослідження спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків є своєчасним і необхідним.

Метою статті є комплексний аналіз спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків, з'ясування їх поняття, ознак і видів, а також визначення основних напрямів удосконалення кримінально-правової охорони таких осіб.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання кримінально-правової охорони осіб, щодо яких посягання вчиняються у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків, а також проблеми кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень були предметом наукових досліджень у працях А.В. Андрушка, В.П. Беленка, Я.С. Безпалої, Є.М. Блажівського, А.В. Боровика, Л.П. Брич, Н.О. Гуторової, І.О. Давидович, Ю.П. Дзюби, Л.В. Дорош, О.О. Дудорова, К.П. Задой, Д.М. Каменського, О.О. Кирбятєва, В.А. Клименка, О.О. Книженко, В.Г. Кондратова, В.В. Кузнєцова, В.М. Куца, В.Р. Ладнюк, С.Я. Лихової, Р.О. Мовчана, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, Є.О. Письменського, А.В. Савченка, І.З. Сень, М.В. Сийплокі, І.М. Ткаченко, М.І. Хавронюка, В.В. Шаблистого, С.Д. Шапченка та інших учених.

Попри значний внесок цих дослідників, низка важливих питань дотепер залишається дискусійною. Зокрема, у кримінально-правовій доктрині відсутній єдиний підхід до розуміння поняття спеціального потерпілого, критеріїв виокремлення відповідних категорій осіб і підстав підвищеної кримінально-правової охорони таких потерпілих. Неоднозначними залишаються також питання співвідношення загальних і спеціальних норм, меж криміналізації посягань на окремі категорії осіб та доцільності існування значної кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень, побудованих за ознакою особливого статусу потерпілого. У зв'язку з цим необхідним є подальший науковий аналіз поняття, ознак, видів і кримінально-правового значення спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Для належного аналізу порушених питань насамперед доцільно звернутися до базових теоретичних положень кримінально-правової науки щодо поняття спеціального потерпілого, його ознак, видів та особливостей спеціальних кримінально-правових норм, спрямованих на охорону осіб, які виконують службові, професійні чи громадські обов'язки.

У кримінально-правовій доктрині потерпілого передусім розглядають як важливу кримінально-правову категорію, що відображає спрямованість кримінального правопорушення на заподіяння шкоди правам, свободам чи законним інтересам особи. Водночас серед науковців немає єдності щодо визначення поняття потерпілого та його кримінально-правових ознак у структурі складу кримінального правопорушення [1; 2; 3; 4; 5]. У зв'язку з цим, предметом активних наукових досліджень залишається також питання його правового статусу, зокрема виокремлення категорії спеціального потерпілого.

Вивчення наукової літератури свідчить про наявність різних підходів до визначення змісту поняття спеціального потерпілого. Так, А. А. Музика та Є. В. Лащук дійшли висновку, що аналіз соціальних і біологічних ознак потерпілих від кримінальних правопорушень засвідчує доцільність виокремлення спеціального потерпілого як самостійної категорії. На їхню думку, загальним потерпілим слід вважати особу, щодо якої у кримінальному законі використовується узагальнений термін «потерпілий». Натомість у випадках, коли правове становище, вік, стать або інші характеристики особи в кримінальному законі визначено за допомогою спеціального терміна, таку особу слід розглядати як спеціального потерпілого. Як приклади дослідники наводять представника влади, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону (ст. 342 КК), а також неповнолітнього (ст. 304 КК) [6, с. 86]. Отже, однією з визначальних ознак спеціального потерпілого є нормативне закріплення його специфічних характеристик у кримінальному законі за допомогою спеціальних термінів. Водночас загальний потерпілий не завжди прямо позначається у диспозиції кримінально-правової норми: він може визначатися як через використання терміна «потерпілий» або «особа», так і опосередковано – через зміст відповідної норми. Показовим у цьому контексті є аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 185 КК (крадіжка). У диспозиції ч. 1 цієї статті законодавець визначає крадіжку як «таємне викрадення чужого майна», не використовуючи безпосередньо термін «потерпілий» або інше позначення особи, якій завдається шкода. Проте навіть за відсутності прямої вказівки на потерпілого його існування є очевидним і впливає зі змісту самої норми.

Зокрема, ключовим елементом об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є посягання на «чуже майно». Вживання категорії «чужого» логічно передбачає наявність іншої особи – власника або законного володільця такого майна, яка зазнає майнової шкоди внаслідок протиправного вилучення належного їй блага. Саме ця особа і виступає потерпілим, хоча прямо у диспозиції статті не названа.

З огляду на зазначене не можна повністю погодитися з позицією Є.В. Пилипенко, яка пов'язує поняття спеціального потерпілого виключно з прямим зазначенням його характерних ознак у формулюванні відповідного складу кримінального правопорушення. Дослідниця пропонує розглядати спеціального потерпілого як соціального суб'єкта, блага, праву чи законному інтересу якого кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння, а його характерні ознаки прямо визначені у диспозиції кримінально-правової норми [7, с. 113]. Водночас такий підхід видається надмірно звуженим, оскільки в окремих випадках спеціальні ознаки потерпілого можуть встановлюватися не лише шляхом їх безпосереднього текстуального закріплення, а й через зміст норми, її конструкцію та характер кримінально-правової охорони.

У свою чергу, Т.І. Присяжнюк визначає спеціального потерпілого як фізичну особу, для якої на момент вчинення злочину характерні спеціальні ознаки, передбачені в диспозиціях статей Особливої частини КК [8, с. 185]. Такий підхід акцентує увагу на часовому аспекті існування цих характеристик, оскільки саме їх наявність у момент вчинення кримінального правопорушення має вирішальне значення для встановлення складу кримінального правопорушення. Водночас спеціальні ознаки потерпілого визначаються не лише у диспозиціях статей Особливої частини КК. Свідченням цього є, зокрема, згадки про окремі категорії потерпілих у ст. 67 КК, де як обставину, що обтяжує покарання, передбачено вчинення кримінального правопорушення щодо таких осіб, як: особа похилого віку, особа з інвалідністю, особа, яка перебуває в безпорадному стані, особа, яка страждає на психічний розлад (зокрема недоумство чи інші вади розумового розвитку), малолітня дитина, жінка, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, подружжя чи колишне подружжя тощо.

Певну конкретизацію поняття спеціального потерпілого пропонує Р.Л. Максимович, який зазначає, що спеціальним потерпілим у кримінальному праві може бути як фізична особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, так і

юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, якщо така шкода може бути заподіяна лише конкретній особі [9]. Таким чином, на відміну від підходу Є.В. Пилипенка, який використовує узагальнену категорію «соціальний суб'єкт», Р.Л. Максимович конкретизує як суб'єктний склад можливих спеціальних потерпілих, прямо вказуючи на фізичних і юридичних осіб, так і види шкоди, яка може бути їм заподіяна. Автор підкреслює індивідуалізований характер заподіяної шкоди, що також є важливою ознакою спеціального потерпілого.

Водночас у науковій літературі висловлюються й критичні міркування щодо використання категорії спеціального потерпілого. Зокрема, М. В. Сенаторов звертає увагу на те, що для обґрунтування існування спеціального потерпілого необхідно встановити наявність загального потерпілого, тоді як, на переконання вченого, у кримінальному законі така категорія фактично відсутня, на відміну, наприклад, від конструкції складу злочину із загальним суб'єктом [10, с. 103].

Позиція М.В. Сенаторова, безумовно, привертає увагу до методологічної проблеми співвідношення загального та спеціального потерпілого. Водночас така аргументація не виключає можливості використання категорії спеціального потерпілого у кримінально-правовій доктрині. Незважаючи на відсутність законодавчого визначення загального потерпілого, у низці кримінально-правових норм законодавець прямо визначає особливі характеристики особи, які обмежують коло можливих потерпілих. У таких випадках відповідні ознаки набувають кримінально-правового значення, зокрема для кваліфікації кримінального правопорушення чи призначення покарання, що й обумовлює доцільність використання у науці поняття спеціального потерпілого. З огляду на зазначене не можна погодитися з позицією Н.М. Плисюк, яка зводить кримінально-правове значення потерпілого до обов'язкової ознаки відповідного складу злочину та його впливу на кримінально-правову кваліфікацію [11, с. 94]. Як було обґрунтовано, цим не вичерпується кримінально-правове значення спеціального потерпілого. Щонайменше він має значення і для призначення покарання.

Аналіз наведених наукових підходів дає підстави виокремити основні ознаки спеціального потерпілого у кримінальному праві. По-перше, спеціальний потерпілий є фізичною чи юридичною особою, правам, свободам чи законним інтересам якої кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння. По-друге, така особа характеризується наявністю додаткових ознак, які безпосередньо закріплені у диспозиції відповідної кримінально-правової норми або встановлюються шляхом тлумачення її змісту. По-третє, ці ознаки можуть бути пов'язані із соціальним статусом, професійною діяльністю, віком, правовим становищем або іншими характеристиками особи. По-четверте, встановлення спеціальних ознак потерпілого має істотне значення для кримінального права та практики його застосування, зокрема для визначення наявності складу кримінального правопорушення та призначення покарання.

Узагальнюючи викладене, **спеціального потерпілого** доцільно визначати як фізичну або юридичну особу, якій кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння та яка характеризується додатковими юридично значущими ознаками, що безпосередньо закріплені в диспозиції кримінально-правової норми або встановлюються шляхом тлумачення її змісту. Саме ці ознаки обмежують коло можливих потерпілих, мають значення для кримінально-правової кваліфікації діяння та призначення покарання, а також визначають особливості кримінально-правової охорони окремих категорій осіб.

Кримінально-правова охорона спеціальних потерпілих у низці випадків забезпечується за допомогою спеціальних кримінально-правових норм. Для їх належного аналізу слід насамперед звернутися до загального розуміння спеціальної кримінально-правової норми. Так, І. З. Сень визначає спеціальну кримінально-правову норму як охоронну (заборонну) норму, що є похідною від загальної та виокремлюється в результаті диференціації кримінальної відповідальності з метою зміни способу, а в окремих випадках — і меж кримінально-правового регулювання певного виду суспільних відносин. Водночас дослідниця слушно наголошує, що для вирішення питання конкуренції загальної та спеціальної норм визначальне значення має характер їх співвідношення, у зв'язку з чим спеціальні норми можуть бути абсолютно або відносно спеціальними [12, с. 88, 107-108].

Подібний підхід простежується і в працях В.О. Навроцького, який зазначає, що спеціальна норма повинна містити всі ознаки загальної норми, але водночас включати додаткові ознаки, які виокремлюють її з-поміж загальної [13, с. 268-269]. Аналогічної позиції дотримуються О.О. Дудоров і М.І. Хавронюк, які визначають спеціальну норму як таку, що передбачає відповідальність за те саме діяння, що й загальна, однак містить додаткові ознаки складу кримінального правопорушення, не передбачені загальною нормою [14, с. 131]. Отже, основною рисою спеціальної кримінально-правової норми є її похідний характер і наявність додаткової ознаки, яка зумовлює особливості кримінально-правової оцінки вчиненого.

У контексті цього дослідження такою додатковою ознакою виступає спеціальний потерпілий. Саме через указівку на особливий статус потерпілого законодавець диференціює кримінальну від-

повідальність, підкреслюючи підвищену суспільну небезпечність посягання на осіб, які виконують публічно значущі функції. До таких норм належать положення КК, що встановлюють відповідальність за посягання на осіб у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків.

Аналіз відповідних положень закону про кримінальну відповідальність дає підстави виокремити такі основні групи спеціальних потерпілих:

- 1) державні чи громадські діячі;
- 2) працівники правоохоронних органів та інші представники влади;
- 3) судді, народні засідателі та присяжні;
- 4) захисники та представники особи;
- 5) учасники кримінального провадження;
- 6) службові особи та громадяни, які виконують громадський обов'язок;
- 7) особи, потерпілі у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків;
- 8) представники іноземної держави;
- 9) особи, які мають міжнародний захист;
- 10) журналісти;
- 11) суб'єкти виборчого процесу та процесу референдуму;
- 12) професійні спілки, політичні партії, громадські організації;
- 13) священнослужителі;
- 14) військовослужбовці та військові начальники.

Кримінально-правова охорона цих осіб забезпечується системою загальних і спеціальних норм. Водночас саме спеціальні норми мають визначальне значення, оскільки враховують специфіку правового статусу потерпілих і характер виконуваних ними службових, професійних чи громадських обов'язків. До таких норм належать положення, що встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на життя, здоров'я, волю, честь і гідність, статеву свободу зазначених осіб, за погрозу чи застосування до них насильства, за умисне знищення або пошкодження їхнього майна, захоплення їх як заручників, а також за незаконне втручання в їхню діяльність або перешкоджання їй.

Для кращого розуміння системи відповідних норм положення кримінального законодавства доцільно узагальнити у таблиці 1.

**Таблиця 1. Спеціальні норми,
що забезпечують кримінально-правову охорону спеціальних потерпілих
у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків**

Вид спеціального потерпілого	Стаття КК, що забезпечує його кримінально-правову охорону
Державний та громадський діяч	Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112); Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції (ст. 163); Втручання у діяльність державного діяча (ст. 344); Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346); Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351); Перешкоджання діяльності органу державного фінансового контролю, Рахункової палати, члена Рахункової палати (ст. 351-1); Перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 351-2).

Працівник правоохоронного органу та інші представники влади	Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342); Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343); Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345); Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ст. 347); Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348); Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349).
Суддя, народний засідателю чи присяжний	Втручання в діяльність судових органів (ст. 376); Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377); Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378); Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379).
Захисник та представник особи	Втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397); Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398); Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399); Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400).
Учасники кримінального провадження (свідок, потерпілий, експерт, спеціаліст)	Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386).
Службова особа чи громадянин, який виконує громадський обов'язок	Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350); Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352).
Особа, потерпіла у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків	Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115); Зґвалтування особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного чи громадського обов'язку (ч. 2 ст. 152); Сексуальне насильство щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного або громадського обов'язку (ч. 2 ст. 153).
Представник іноземної держави	Посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443).
Особа, яка має міжнародний захист	Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист: напад на службові або житлові приміщення, викрадення або позбавлення волі, погрози (ст. 444).
Журналіст	Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171); Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції (ст. 163); Погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345-1); Умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347-1); Посягання на життя журналіста (ст. 348-1); Захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1).

Суб'єкт виборчого процесу та процесу референдуму	Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157).
Професійні спілки, політичні партії, громадські організації	Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170).
Священнослужитель	Перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180).
Військовослужбовець та військовий начальник	Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1); Погроза або насильство щодо начальника (ст. 405); Непокора (ст. 402); Невиконання наказу (ст. 403); Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404); Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1).

Особливість цих норм полягає в тому, що вони спрямовані на охорону не лише особистих благ потерпілого, а й суспільних відносин, пов'язаних із належним виконанням ним соціально значущих функцій. Саме тому законодавець установлює підвищений рівень кримінально-правової охорони таких осіб, що зумовлено необхідністю забезпечення безперешкодного виконання ними покладених обов'язків і захисту відповідних суспільних інтересів. Підвищена суспільна небезпечність посягань на таких потерпілих полягає в тому, що вони завдають шкоди не лише конкретній особі, а й нормальному функціонуванню державних чи суспільних інститутів. Саме цим зумовлено передбачення в кримінальному законі спеціальних підстав відповідальності за посягання на їхнє життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеву свободу, власність і законну діяльність.

Водночас для правильної кримінально-правової оцінки посягань на таких осіб важливим є не лише формальне встановлення їх належності до певної категорії спеціальних потерпілих, а й з'ясування характеру зв'язку між вчиненням кримінальним правопорушенням і виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків. У цьому аспекті визначальним є те, що відповідне посягання зумовлене саме публічно значущою діяльністю потерпілого, його правовим статусом або виконуваною ним суспільно корисною функцією. Тому вирішальне значення має не лише момент вчинення діяння, а насамперед його мотиваційний і функціональний зв'язок із діяльністю потерпілого.

У теорії кримінального права, як зазначає А.В. Боровик, сформувалися три основні підходи до тлумачення юридичних конструкцій «у зв'язку з виконанням службових обов'язків», «у зв'язку з діяльністю» та подібних до них: 1) як вказівки на мотив кримінального правопорушення; 2) як вказівки на мету кримінального правопорушення; 3) як вказівки одночасно на мотив і мету кримінального правопорушення. У літературі також висловлено позицію, відповідно до якої такі конструкції можуть позначати час вчинення кримінального правопорушення або його обстановку [15, с. 40].

Водночас наведені підходи не виключають того, що в кожному конкретному випадку зміст відповідної юридичної конструкції має встановлюватися з урахуванням особливостей диспозиції кримінально-правової норми та фактичних обставин вчиненого.

Досліджуваний зв'язок може виявлятися у різних формах. По-перше, кримінальне правопорушення може бути вчинене безпосередньо під час виконання потерпілим відповідних обов'язків, коли протиправний вплив спрямовано на негайне перешкоджання його діяльності. По-друге, посягання можливе після виконання таких обов'язків, коли воно виступає формою помсти за вже вчинені дії, ухвалені рішення, висловлену позицію чи інше правомірне виконання особою покладених на неї функцій. По-третє, відповідне діяння може бути спрямоване на залякування потерпілого з метою вплинути на його подальшу поведінку та примусити до відмови від належного виконання службових, професійних або громадських обов'язків у майбутньому. Отже, у таких випадках кримінально-правового значення набуває не випадковий збіг обставин, а саме змістовний зв'язок посягання з виконанням потерпілим суспільно значущих функцій.

У більшості випадків такий зв'язок у законі про кримінальну відповідальність позначається шляхом прямої вказівки на те, що відповідне посягання вчиняється у зв'язку зі здійсненням потерпілим службової, професійної чи громадської діяльності. Наприклад, у статтях 345-1, 347-1, 348-1 КК використано конструкцію «у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності». Такий підхід загалом дає змогу нормативно відобразити специфіку суспільної небезпечності

відповідних посягань і підкреслити, що кримінально-правове значення має не лише особа потерпілого як така, а й характер виконуваної нею соціально значущої функції.

Водночас в окремих кримінально-правових заборонах таку конструкцію прямо не використано. Йдеться, зокрема, про диспозицію ст. 349-1 КК, яка передбачає кримінальну відповідальність за захоплення або тримання журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї як заручника з метою спонукання цього журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Як слушно зауважує Ю.В. Гродецький, у цьому випадку фактично порушено вимоги законодавчої техніки та логіку єдиного підходу до опису ознак норм, покликаних відображати однакову специфіку суспільної небезпечності [16, с. 162]. На цю проблему звертає увагу також І.Б. Газдайка-Василишин, яка обґрунтовано вказує, що сучасний етап розвитку кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів характеризується збільшенням кількості спеціальних норм, розпорошеністю правового регулювання та певною казуїстичністю законодавчого підходу. Остання інколи виявляється у невдалому відтворенні конструкцій інших спеціальних норм, зокрема у ст. 349-1 КК [17, с. 8].

Крім прямої вказівки на вчинення посягання у зв'язку зі здійсненням відповідної діяльності, у кримінальному законі використовуються й інші юридичні конструкції для позначення такого зв'язку. Так, у ст. 350 КК йдеться про погрозу щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, з метою припинення їхньої діяльності або зміни її характеру в інтересах того, хто погрожує. Натомість у ст. 347 КК, яка передбачає відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби, приватного виконавця, а також їхніх близьких родичів, відповідний зв'язок виражено через вказівку на вчинення діяння у зв'язку з виконанням службових обов'язків, примусовим виконанням рішень або здійсненням такої діяльності у минулому. Це свідчить про те, що законодавець не завжди використовує уніфіковану словесну форму для позначення досліджуваного зв'язку, однак його кримінально-правове значення при цьому залишається незмінним.

Отже, аналіз відповідних норм Особливої частини КК дає підстави стверджувати, що зв'язок кримінального правопорушення з виконанням потерпілим службових, професійних чи громадських обов'язків може бути відображений у законі як безпосередньо, так і опосередковано – через вказівку на мету, спрямованість або функціональний контекст посягання.

З'ясування характеру такого зв'язку неможливе без розмежування службових, професійних та громадських обов'язків, з виконанням яких закон пов'язує спеціальний кримінально-правовий захист потерпілого. Водночас законодавство не містить універсального визначення цих категорій, що ускладнює як їх теоретичне осмислення, так і практичне застосування відповідних кримінально-правових норм.

Професійні обов'язки пов'язані зі здійсненням особою діяльності, що потребує спеціальної підготовки, кваліфікації, фахових знань або особливого правового статусу. До таких випадків належить, зокрема, діяльність журналістів, захисників, представників особи, священнослужителів та інших суб'єктів, які реалізують важливі суспільні функції у відповідній професійній сфері. Фактично йдеться про обов'язки, зумовлені належністю особи до певної професії та змістом відповідної діяльності.

Службові обов'язки, своєю чергою, доцільно пов'язувати насамперед із виконанням функцій службової особи. З огляду на багатозначність терміна «служба», який може означати дію за значенням «служити», працю чи заняття як засіб існування, перебування в армії, відбування військового обов'язку або виконання в церкві релігійних обрядів [18], у контексті досліджуваних кримінально-правових норм його слід тлумачити обмежувально – як такий, що стосується обов'язків представника влади або особи, наділеної організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими повноваженнями. У такому розумінні службові обов'язки хоч і тісно пов'язані з професійними, однак не охоплюються ними повністю, оскільки мають власну функціональну та правову специфіку.

Громадські обов'язки характеризуються тим, що особа виконує суспільно корисні функції в інтересах держави, територіальної громади чи суспільства загалом поза межами своєї службової або професійної діяльності. Саме ця ознака дає змогу відмежувати їх від службових і професійних обов'язків та водночас пояснює, чому кримінальний закон у низці випадків надає самостійну охорону особам, які виконують громадський обов'язок.

Законодавець пов'язує спеціальний статус потерпілого не лише з його належністю до певної соціальної чи професійної групи, а насамперед із функцією, яку він виконує, та із суспільною цінністю, що потребує додаткового правового захисту. Саме тому кримінальне правопорушення щодо журналіста посягає не лише на його особисту безпеку чи недоторканність, а й на свободу професійної діяльності та право суспільства на одержання інформації; посягання на суддю, присяжного

або захисника одночасно створює загрозу належному здійсненню правосуддя; посягання на працівника правоохоронного органу, представника влади чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, підриває нормальне функціонування механізму забезпечення правопорядку.

У цьому виявляється особлива суспільна небезпечність кримінальних правопорушень, учинених щодо спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням ними відповідних обов'язків. Такі діяння мають подвійний характер: з одного боку, вони завдають шкоди конкретній особі — її життю, здоров'ю, волі, честі, гідності, статевій свободі, власності, а з іншого — одночасно посягають на належне функціонування державних, громадських або професійних інститутів, які представляє потерпілий. Саме ця подвійна спрямованість зумовлює існування в кримінальному законі спеціальних норм, що встановлюють підвищену відповідальність за відповідні посягання.

Окрему увагу слід звернути на те, що у практиці застосування кримінального закону не завжди просто відмежувати посягання, учинене у зв'язку з виконанням особою службових, професійних чи громадських обов'язків, від посягання, зумовленого виключно особистими неприязними відносинами. Така проблема має принципове значення для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, оскільки саме наявність відповідного зв'язку обґрунтовує застосування спеціальної норми. Тому в кожному конкретному випадку необхідно встановлювати не лише об'єктивні обставини вчиненого, а й мотив, мету, характер попередніх відносин між винним і потерпілим, а також те, чи була діяльність потерпілого визначальним чинником, що зумовив посягання.

Таким чином, розмежування службових, професійних і громадських обов'язків має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення, оскільки дає змогу точніше визначити підстави спеціального кримінально-правового захисту, забезпечити правильну кваліфікацію вчиненого та окреслити напрями подальшого вдосконалення кримінального законодавства. Спеціальні потерпілі у зв'язку з виконанням таких обов'язків становлять окрему кримінально-правову категорію, що характеризується поєднанням спеціального статусу особи, виконанням нею суспільно значущих функцій і наявністю змістовного зв'язку між відповідною діяльністю та вчиненим посяганням. Саме сукупність цих ознак зумовлює особливості кримінально-правової охорони таких осіб і пояснює виокремлення в КК спеціальних норм, спрямованих на їх підвищений захист.

Не менш важливим є й питання про межі кола спеціальних потерпілих. Хоча кримінальний закон передбачає низку окремих категорій осіб, які користуються підвищеним захистом, однак з розвитком суспільних відносин можуть з'явитися нові види публічно значущої діяльності, представники яких також можуть зазнавати підвищеного ризику у зв'язку з виконанням своїх обов'язків. Це зумовлює потребу як у подальшому науковому осмисленні ознак спеціального потерпілого, так і в удосконаленні законодавчих підходів до кримінально-правової охорони осіб, діяльність яких має важливе значення для суспільства й держави.

У цьому контексті перспективним видається вдосконалення законодавства шляхом уніфікації підходів до кримінально-правової охорони потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків і водночас усунення надмірної фрагментарності спеціальних норм. У теорії кримінального права існують різні підходи до вирішення цього питання: одні науковці підтримують скорочення кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень (І.Б. Газдайка-Василишин [17, с. 18], І.З. Сень [12, с. 154], О.М. Шармар [19, с. 167]), інші, навпаки, обстоюють необхідність подальшої диференціації кримінально-правової охорони залежно від особливостей статусу потерпілого (І.М. Федішин [20, с. 577]).

Показовою в цьому аспекті є модель, запропонована авторами проєкту КК, відповідно до якої кримінальне правопорушення визнається вчиненим у зв'язку з реалізацією потерпілою людиною суб'єктивного права в публічних інтересах чи виконанням нею юридичного обов'язку, якщо його вчинено з метою перешкодити такій діяльності, змінити характер відповідної поведінки або помститися за неї незалежно від часу, що минув з моменту її здійснення (п. 6 ч. 2 ст. 1.1.1) [21]. Зазначена обставина в дещо іншій модифікації — як вчинення умисного злочину щодо людини чи близької їй особи у зв'язку зі здійсненням нею службових повноважень, виконанням професійних обов'язків, юридичного обов'язку або використанням суб'єктивного права в публічних інтересах — передбачена в проєкті КК як така, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь у різних розділах його Спеціальної частини.

Це дає підстави порушити питання про можливість відмови від низки спеціальних кримінально-правових норм, що забезпечують охорону спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків, з одночасним доповненням загальних норм кваліфікованими або особливо кваліфікованими складами, які посилювали б кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у зв'язку з реалізацією потерпілою особою суб'єктивного права в публічних інтересах чи виконанням нею юридичного обов'язку.

Запропонований у проєкті КК підхід свідчить про можливість переходу від казуїстичної моделі спеціальних заборон до більш уніфікованої моделі кримінально-правової охорони потерпілих

у зв'язку з виконанням ними публічно значущих функцій, що передбачає зменшення кількості спеціальних кримінально-правових норм і посилення відповідальності в межах загальних складів кримінальних правопорушень.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави визначати спеціального потерпілого як фізичну або юридичну особу, якій кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння та яка характеризується додатковими юридично значущими ознаками, що безпосередньо закріплені в диспозиції кримінально-правової норми або встановлюються шляхом тлумачення її змісту.

Спеціальні потерпілі у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків становлять самостійну кримінально-правову категорію, виокремлення якої зумовлене підвищеною суспільною небезпечністю відповідних посягань. Особливість таких діянь полягає в тому, що вони посягають не лише на конкретну особу та її блага, а й на належне функціонування державних і громадських інститутів, представником або носієм функцій яких є потерпілий.

Вирішальне значення для кримінально-правової характеристики таких потерпілих має не лише їх належність до певної категорії осіб, а передусім наявність зв'язку між кримінальним правопорушенням і виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків. Саме цей зв'язок визначає спеціальний характер потерпілого, впливає на кваліфікацію вчиненого та обумовлює застосування спеціальних кримінально-правових норм.

Такий зв'язок може проявлятися у різних формах: під час безпосереднього виконання потерпілим відповідних обов'язків, після їх виконання як помста за попередню діяльність або як засіб впливу на подальшу поведінку особи. Отже, його зміст не зводиться лише до часового збігу посягання з виконанням обов'язків, а має встановлюватися з урахуванням мотиву, мети, спрямованості діяння та характеру діяльності потерпілого.

Аналіз кримінального законодавства України засвідчив, що чинна модель охорони таких потерпілих є фрагментарною, побудованою без належної уніфікації законодавчих конструкцій. Це проявляється в неоднаковому способі опису зв'язку посягання з виконанням потерпілим відповідних обов'язків, різному обсязі охорони окремих категорій осіб і наявності значної кількості спеціальних норм, що ускладнює правозастосування.

У зв'язку з цим перспективним є вдосконалення кримінального законодавства шляхом більшої систематизації та уніфікації кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих. Одним із можливих напрямів є переосмислення доцільності збереження надмірної кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень і посилення ролі загальних норм із кваліфікуючими ознаками, що відображали б вчинення посягання у зв'язку з реалізацією потерпілим публічно значущих функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисов В.І. Потерпілий від злочину як соціальний суб'єкт кримінально-правової охорони. *Право України*. 2017. № 2. С. 100–107. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001431094>.
2. Вознюк А.А., Кузьмічова-Кисленко Є.В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3(104). С. 210–218. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32251e37-c396-4bdf-a369-740285fe33e8/content>.
3. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. Харків: Вид-во: Кроссроуд, 2008. 364 с.
4. Ткаченко І.М. Потерпілий як соціальний суб'єкт у кримінально-правовому вимірі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 5, ч. 3. С. 109–114. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.15>.
5. Ткаченко І.М. Класифікація кримінально-правових ознак потерпілого: теоретичні засади та правозастосовні орієнтири. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1(2). С. 467–482. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.72>.
6. Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ: Паливода А.В., 2011. 192 с. URL: <https://surl.li/habljj>.
7. Пилипенко Є.В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Северодонецьк, 2018. 228 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3529/1/pilipenko_d.pdf.
8. Присяжнюк Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 214 с.

9. Максимович Р.Л. Про спеціального потерпілого в Кримінальному кодексі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2024. № 3. DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-3-10>.
10. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За науковою редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В.І. Борисова. Х.: Право, 2006. 208 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SenatorovMono.pdf.
11. Плисюк Н.М. Потерпілий у складі умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. *Університетські наукові записки*. 2017. № 2. С. 93–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2017_2_11.
12. Сень І.З. Спеціальні норми у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 280 с.
13. Навроцький ВО. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
14. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. 944 с.
15. Боровик А. Актуальні питання тлумачення юридичної конструкції «у зв'язку з виконанням службових обов'язків» у складах кримінальних правопорушень проти представників влади. *Law. State. Technology*. 2023. Вип. 2. С. 36–42. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2023-2-6>.
16. Гродецький Ю.В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності у сфері підготовки та поширення масової інформації. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. Т. 1. № 17. С. 146–172. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.260526>.
17. Газдайка-Василишин І.Б. Захоплення журналіста як заручника: проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 60. С. 3–19. <https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/16394>.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
19. Шармар О.М. Особливості кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження чужого майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 163–168. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.25>.
20. Федішин І.М. Кримінально-правовий аспект охорони державної діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 572–577. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/136>.
21. Контрольний текст проєкту нового КК України (станом на 22 лютого 2026 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.1:341.231.14(477):340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.5>

ЛАТИНСЬКІ ПРАВОВІ МАКСИМИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Ганенко І.С.,
кандидат юридичних наук,
прокурор Херсонської окружної прокуратури
Херсонської області
ORCID: 0000-0002-9993-1117

Ганенко І.С. Латинські правові максими як методологічні засади кримінально-процесуального механізму захисту прав людини в Україні.

Статтю присвячено теоретико-правовому осмисленню латинських правових максим *in dubio pro reo*, *nemo tenetur se ipsum accusare*, *audiatur et altera pars* та *ne bis in idem* у контексті сучасного кримінального процесу України. Метою дослідження є обґрунтування цих максим як системних методологічних засад кримінального процесу України, через які формуються процесуальні принципи, процесуальні гарантії та механізми судового контролю в їх єдності як складових кримінально-процесуального механізму захисту прав людини. Методологічну основу дослідження становлять системний, структурно-функціональний, формально-юридичний і порівняльно-правовий методи. У статті здійснено комплексний аналіз положень Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, практики Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та Верховного Суду, а також релевантних доктринальних підходів до розуміння процесуальних гарантій у кримінальному провадженні. Встановлено, що латинські правові максими не функціонують як самостійні норми позитивного права, однак їх зміст системно імплементований у конституційні гарантії, засади кримінального провадження, норми доказування, правила допустимості доказів, процесуальні гарантії сторони захисту та інститути судового контролю. Доведено, що зазначені максими виконують функцію метанормативних орієнтирів, які визначають логіку розподілу обов'язку доказування, межі допустимого державного примусу, стандарти процесуальної рівності сторін і гарантії правової визначеності. Обґрунтовано, що їх системне застосування забезпечує змістовну узгодженість національного кримінального процесу зі стандартами справедливого судового розгляду та посилює методологічну цілісність кримінально-процесуального механізму захисту прав людини. Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання для вдосконалення мотивування судових рішень, підвищення якості оцінки доказів, посилення аргументації щодо допустимості доказів і забезпечення реального, а не формального захисту прав людини у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальний процес України, латинські правові максими, процесуальні принципи, процесуальні гарантії, судовий контроль, допустимість доказів, справедливий судовий розгляд, захист прав людини.

Hanenko I.S. Latin Legal Maxims as Methodological Foundations of the Criminal Procedural Mechanism for the Protection of Human Rights in Ukraine.

The article is devoted to the theoretical and legal understanding of the Latin legal maxims *in dubio pro reo*, *nemo tenetur se ipsum accusare*, *audiatur et altera pars*, and *ne bis in idem* in the context of contemporary criminal procedure in Ukraine. The purpose of the study is to substantiate these maxims as systemic methodological foundations of Ukrainian criminal procedure through which procedural principles, procedural safeguards, and mechanisms of judicial control are formed in their unity as components of the criminal procedural mechanism for the protection of human rights. The methodological framework of the study is based on systemic, structural-functional, formal-legal, and comparative-legal methods. The article provides a comprehensive analysis of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the case law of the European Court of Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine, and the Supreme Court, as well as relevant doctrinal approaches to procedural safeguards in criminal proceedings. It is established that Latin legal maxims do not function as autonomous rules of positive law; however, their substance is systematically embedded in constitutional guarantees, the general principles of criminal proceedings, rules of proof, standards of

admissibility of evidence, defence safeguards, and institutions of judicial control. The study demonstrates that these maxims perform the function of metanormative guidelines that determine the logic of the allocation of the burden of proof, define the limits of permissible state coercion, shape standards of procedural equality of the parties, and secure legal certainty. It is substantiated that their systemic application ensures the substantive coherence of Ukrainian criminal procedure with fair trial standards and strengthens the methodological integrity of the criminal procedural mechanism for the protection of human rights. The practical significance of the study lies in the possibility of using its conclusions to improve judicial reasoning, enhance the quality of evidentiary assessment, reinforce argumentation concerning the admissibility of evidence, and secure real rather than merely formal protection of human rights in criminal proceedings.

Key words: criminal procedure of Ukraine, Latin legal maxims, procedural principles, procedural safeguards, judicial control, admissibility of evidence, fair trial, protection of human rights.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку кримінального процесу України характеризується посиленням вимог до забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини відповідно до стандартів верховенства права, змагальності та справедливого судового розгляду. Імплементація положень Конституції України [1] та Кримінального процесуального кодексу України [2], а також орієнтація на практику Європейського суду з прав людини [3] зумовили трансформацію процесуальних механізмів захисту, однак водночас виявили низку теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із їх методологічним обґрунтуванням. У правозастосовній діяльності спостерігається неоднорідність тлумачення процесуальних гарантій, зокрема принципів презумпції невинуватості, змагальності сторін, пропорційності обмежень прав особи та недопустимості доказів, отриманих із порушенням закону. Це свідчить про потребу в поглибленому осмисленні фундаментальних засад, на яких ґрунтується кримінально-процесуальний механізм захисту прав людини.

У цьому контексті латинські правові максими становлять концентроване вираження базових принципів права, що історично сформувалися в межах римської правової традиції та набули універсального значення для європейської правової культури [4]. Такі формули, як *in dubio pro reo*, *nemo tenetur se ipsum accusare*, *audiatur et altera pars* та *ne bis in idem*, відображають фундаментальні процесуальні ідеї, які визначають логіку розподілу процесуальних ролей, оцінки доказів та взаємодії сторін у кримінальному провадженні. У сучасному кримінальному процесі ці максими можуть розглядатися не лише як історико-правові формули, а й як методологічні орієнтири формування процесуальних принципів, процесуальних гарантій та механізмів судового контролю. Водночас у національній доктрині вони переважно розглядаються як елементи правової традиції або декларативні принципи, тоді як їх роль як системоутворюючих елементів кримінально-процесуального механізму захисту прав людини досліджено недостатньо. Це зумовлює необхідність теоретичного осмислення латинських правових максим як системних методологічних засад сучасного кримінального процесу України.

Мета дослідження: обґрунтувати латинські правові максими *in dubio pro reo*, *nemo tenetur se ipsum accusare*, *audiatur et altera pars* та *ne bis in idem* як системні методологічні засади кримінального процесу України, через які формуються процесуальні принципи, процесуальні гарантії та механізми судового контролю в їх єдності як складових кримінально-процесуального механізму захисту прав людини.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз наукових підходів до процесуальних гарантій у кримінальному провадженні свідчить, що сучасна правова доктрина дедалі частіше звертається до принципового рівня правової аргументації. Водночас роль латинських правових максим як методологічних засад формування процесуальних гарантій у кримінальному процесі залишається висвітленою фрагментарно. У компаративному дослідженні М. Lohvinenko та ін. [5] показано, що інституційні моделі спеціалізованих судів у європейських країнах по-різному вирішують проблему процесуальної компетентності та забезпечення гарантій неупередженого розгляду, що підкреслює значення фундаментальних принципів організації судочинства.

Проблематика заборони самовикриття та права на мовчання отримала ґрунтовне узагальнення у роботі Р. Fernandes та ін. [6], у якій систематизовано підходи Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та Суду Європейського Союзу до принципу *nemo tenetur se ipsum accusare* (ніхто не зобов'язаний викривати самого себе). Дослідники показали, що у практиці міжнародних судових інституцій ключовим є не формальне проголошення права на мовчання, а визначення меж допустимого державного впливу на особу та критеріїв, за якими оцінюється, чи було порушено свободу вибору під час отримання відомостей.

Суміжний, але більш технологічно чутливий вимір проблеми представлено у дослідженні М. Mrčela, I. Vuletić [7], де обґрунтовано, що розвиток нейротехнологій актуалізує переосмислен-

ня привілею проти самовикриття, оскільки нові технології здатні генерувати доказову інформацію поза межами традиційного «вербального» зізнання. Автори дійшли висновку, що класичні гарантії можуть втрачати ефективність, якщо право розуміється лише як заборона примусу до словесних показань, тоді як технології дозволяють отримувати інформацію, що функціонально еквівалентна самовикриттю.

Питання стандарту доказування отримало конкретизацію у праці М. Снігура [8], який показав, що формула «поза розумним сумнівом» у національному кримінальному провадженні нерідко використовується декларативно, тоді як її зміст вимагає чіткої аргументації щодо достатності, узгодженості та взаємної підтримки доказів. Автор підкреслює, що саме мотивувальна частина судового рішення повинна демонструвати, чому альтернативні версії подій відхилено не припущенням, а логікою доказової оцінки, інакше презумпція невинуватості втрачає своє практичне значення.

Дискусію щодо значення мовчання під час кримінального переслідування суттєво розвиває дослідження Y. Daly та ін. [9], у якому обґрунтовано, що можливість робити негативні висновки з мовчання підозрюваного є потенційно конфліктною практикою і потребує підвищених гарантій справедливості. Автори показують, що допустимість таких висновків залежить від поєднання низки умов, зокрема доступу до адвоката, належної інформованості про процесуальні права та відсутності тиску на особу, а також від того, чи не стає мовчання «замінником» доказів обвинувачення.

З точки зору застосування стандартів Європейського суду з прав людини в національному кримінальному процесі показовими є висновки Ю.М. Чорноус та В.В. Гвоздюка [10], які наголошують, що практика Суду повинна застосовуватися не як формальне посилання, а як інструмент корекції тактики слідчих (розшукових) дій з урахуванням вимог законності, пропорційності та поваги до прав людини. Автори фактично демонструють, що конвенційні стандарти можуть виступати критеріями оцінки якості процесуальних дій на досудовому етапі і впливати на подальшу допустимість отриманих результатів.

Окремий аспект, пов'язаний із змагальністю та правом бути почутим, розкрито Н.Р. Бобечком і В.М. Фігурським [11], які довели, що *audi et altera pars* (вислухай іншу сторону) є не лише етичним принципом судочинства, а правовим стандартом, що визначає допустимі межі процесуальних рішень, прийнятих (ухвалених) без урахування позиції сторони. Автори аргументують, що реальне забезпечення права бути вислуханим передбачає не формальну присутність учасника процесу, а надання можливості впливати на предмет доказування через клопотання, заперечення та участь у дослідженні доказів, інакше порушується баланс процесуальних прав та можливостей сторін.

Отже, наявні дослідження дають вагомий результат щодо окремих гарантій – стандарту доказування, права на мовчання, принципу змагальності, інституційних передумов справедливого розгляду та використання практики ЄСПЛ [5-11]. Водночас у науковому дискурсі відсутня цілісна теоретико-правова модель, яка б розкривала латинські правові максими як системні методологічні засади кримінального процесу України – у єдності процесуальних принципів, процесуальних гарантій та механізмів судового контролю, що формують кримінально-процесуальний механізм захисту прав людини. Це зумовлює потребу в подальшому теоретико-правовому дослідженні зазначеної проблематики.

Виклад основного матеріалу.

Латинські правові максими як методологічна основа кримінального процесуального права.

У сучасній юридичній доктрині латинські правові максими не можуть розглядатися виключно як історичні формули римського права або стилістичні рудименти юридичної традиції. Їх зміст є значно ширшим, оскільки вони фіксують узагальнені правові ідеї, що відображають фундаментальні закономірності правового регулювання. У наукових джерелах правова максима розглядається як усталене положення або афористичне формулювання, яке концентровано виражає загальний принцип права та використовується як орієнтир у правотворчості й правозастосуванні [12]. Хоча більшість латинських правових максим сформувалася в межах римської правової традиції, їх подальша рецепція у континентальних правових системах зумовила трансформацію цих формул у універсальні методологічні конструкції сучасного праворозуміння.

Теоретико-правова природа латинської правової максими полягає у її здатності виступати концентрованим нормативно-ціннісним узагальненням. Максима не є самостійною нормою позитивного права, проте вона відображає змістовне ядро правового принципу, який у подальшому може набувати нормативного закріплення у законодавстві або реалізовуватися через судову практику. У цьому сенсі латинська правова максима виконує не лише дескриптивну, а й методологічну функцію: вона задає логіку тлумачення правових норм, визначає ціннісний вектор правозастосування та слугує концептуальною основою формування відповідних правових інститутів. Так, формула *in dubio pro reo* історично виражає ідею тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого, яка згодом знайшла відображення у принципі презумпції невинуватості та сучасних стандартах доказування у

кримінальному провадженні [8; 12].

Таким чином, латинські правові максими слід розглядати як узагальнені нормативно-ціннісні формули, у яких концентровано виражено фундаментальні правові ідеї, що визначають логіку тлумачення норм, орієнтири правозастосування та ціннісні засади правового регулювання. З метою систематизації їх основних характеристик системні ознаки латинської правової максими як правового феномену узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1

Системні ознаки латинської правової максими як правового феномену

Ознака	Сутність ознаки	Пояснення / приклад
Узагальненість	Латинська правова максима виражає не окреме казуїстичне правило, а узагальнену правову ідею, близьку за змістом до юридичного принципу.	Фіксує не одиничне правило поведінки, а принциповий підхід до правового регулювання. Наприклад, <i>in dubio pro reo</i> виражає загальну ідею тлумачення сумнівів на користь особи
Нормативно-ціннісна спрямованість	Латинська правова максима не є безпосередньою нормою позитивного права, але відображає нормативно-ціннісний орієнтир правового регулювання.	Виражає узагальнений орієнтир, що впливає на формування правових принципів, норм і гарантій. Наприклад <i>nemo tenetur se ipsum accusare</i> лежить в основі права на мовчання та заборони самообвинувачення
Інтерпретаційний характер	Латинська правова максима слугує засобом тлумачення норм права та виявлення змісту правових принципів у процесі правозастосування.	Допомагає розкривати зміст норм відповідно до фундаментальних правових засад. Наприклад, <i>audiatur et altera pars</i> слугує орієнтиром для тлумачення принципу змагальності та процесуальної рівності сторін.
Міжгалузевий характер	Латинська правова максима зберігає значення у різних галузях права та функціонує як універсальна правова конструкція.	Зберігає однакову основну правову ідею в різних галузях права. Наприклад, <i>ne bis in idem</i> застосовується у кримінальному, конституційному та міжнародному праві як заборона повторного переслідування або покарання за те саме діяння.
Методологічна спрямованість	Латинська правова максима визначає логіку правового мислення, орієнтири правозастосування та підхід до юридичної оцінки фактів.	Спрямовує побудову правозастосовної аргументації та визначає підхід до оцінки правових ситуацій. Наприклад, <i>in dubio pro reo</i> формує логіку розподілу тягаря доказування та оцінки доказів у кримінальному провадженні
Аксіологічна насиченість	Латинська правова максима концентровано виражає фундаментальні правові цінності, що лежать в основі правового регулювання	Відображає базові цінності права – справедливість, рівність, правову визначеність. Наприклад, <i>audiatur et altera pars</i> виражає цінність процесуальної рівності, <i>a nemo tenetur se ipsum accusare</i> – цінність свободи від примусу.

Джерело: складено автором на основі [6; 8; 11, 12]

Наведені ознаки дозволяють розглядати латинські правові максими як узагальнений методологічний рівень права, з якого походять відповідні правові принципи та процесуальні гарантії. Саме завдяки своїй узагальненості, нормативно-ціннісній спрямованості, інтерпретаційному характеру та аксіологічній насиченості вони зберігають значення не лише як елементи правової традиції, а як дієві концептуальні орієнтири сучасного праворозуміння і правозастосування. Це дає підстави перейти від загальнотеоретичної характеристики до аналізу їх історичного походження, рецепції та подальшої імплементації у сучасний кримінальний процес.

Історико-правові передумови формування латинських правових максим.

Походження латинських правових максим у кримінально-процесуальному вимірі доцільно розглядати крізь призму римської юриспруденції, у межах якої було сформовано особливий спосіб нормативного узагальнення правового матеріалу у формі стислих юридичних формул, здатних відобразити не одиничний казус, а загальний підхід до правового мислення, тлумачення й вирішення юридично значущих конфліктів. У Дигестах Юстиніана (*Digesta Iustiniana*), зокрема в титулі D.50.17 *De diversis rugulis iuris antiqui* («Про різні правила давнього права»), такі *regulae iuris* (узагальнені правові положення) набули системного характеру як положення принципового змісту, що виконували функцію методологічних орієнтирів юридичної аргументації та правозастосування [17]. Їх значення полягало не у фіксації ізольованих приписів, а в концентрованому вираженні раціоналізованого правового досвіду, здатного зберігати регулятивну та інтерпретаційну цінність поза межами конкретних інституційних конструкцій. Саме тому подальша рецепція римської правової традиції в європейських правових системах спричинила не механічне відтворення окремих формул, а їх доктринальне переосмислення як загальних принципів права, що визначають зміст сучасних гарантій справедливого кримінального судочинства [8].

У ході історичного розвитку латинські максими набули універсального характеру, зберігши свою концептуальну тотожність. Так, формула *in dubio pro reo* («у разі сумніву – на користь обвинуваченого») у європейській правовій традиції поступово трансформувалася у стандарт доказування, що є складовою презумпції невинуватості, закріпленої у сучасних кримінально-процесуальних системах [11]. Водночас, формула *nemo tenetur se ipsum accusare* («ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе») набула значення доктринального підґрунтя сучасного права на мовчання, заборони самообвинувачення [6]. У цьому виявляється не лише історична спадковість, а й функціональний континуїтет правових ідей, які, зазнаючи зміни форми нормативного закріплення, зберігають змістову основу та здатність визначити логіку сучасного кримінального процесу.

Європейська правова традиція закріпила такі положення у вигляді елементів права на справедливий судовий розгляд. У практиці Європейського суду з прав людини положення, що мають латинське походження, застосовуються як складові права на справедливий суд відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4; 8]. За таких умов латинські правові максими постають не як історично успадковані риторичні формули, а як теоретичні моделі, через які сучасне право формує фундаментальні правові гарантії.

Імплементация латинських правових максим у кримінальному процесуальному законодавстві України.

В українському правопорядку значення латинських правових максим посилюється завдяки нормативному механізму застосування Конвенції та практики Суду як джерела права. Так, згідно з вимогами статті 17 Закону України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначено, що суди застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права. Стаття 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду у судових рішеннях. При цьому відповідно до статті 1 зазначеного Закону під «практикою Суду» розуміється практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини, а не лише рішення, ухвалені щодо України [18]. Таким чином, латинські правові максими, переосмислені в європейській правовій традиції та конкретизовані у практиці ЄСПЛ, набувають в українській правовій системі безпосереднього нормативного значення через механізм прямого застосування Конвенції та практики Суду як джерела права.

У сучасному правопорядку латинські правові максими мають особливий статус, що не зводиться до їх формального закріплення у текстах законів. У доктринальному вимірі вони постають як узагальнені нормативно-ціннісні формули, які не завжди прямо відтворюються у нормативних актах, проте функціонують як інтерпретаційні та методологічні орієнтири, що визначають зміст, спрямованість і практичну дію правових принципів [12; 13]. Їх загальне значення полягає не у текстуальній присутності в законі, а у здатності концентровано виражати фундаментальну правову ідею, яка надалі набуває нормативного втілення у принципах, нормах і процесуальних гарантіях.

По-перше, латинська правова максима не є нормою закону у формально-юридичному значенні. Норма права характеризується структурною визначеністю, загальнообов'язковістю та забезпеченістю державним примусом. Натомість максима існує на рівні узагальненої правової ідеї та набуває регулятивного значення через її сприйняття правовою системою і застосування у процесі тлумачення. Саме в такому значенні формула *nemo tenetur se ipsum accusare* виступає концентрованим виразом принципу свободи від самовикриття: вона не підміняє нормативний припис, але формує його концептуальне ядро [6].

По-друге, латинська правова максима не є декларативним гаслом, позбавленим регулятивного змісту. Її нормативна спрямованість виявляється у здатності обмежувати дискрецію суб'єктів

правозастосування (органів досудового розслідування та суду) та визначати межі допустимого втручання держави у сферу прав і свобод людини. У цьому аспекті формула *audiatur et altera pars* становить концептуальну основу принципу змагальності та процесуальної рівності сторін у кримінальному процесі [15], а формула *ne bis in idem* – гарантії недопустимості повторного притягнення до відповідальності за ті самі фактичні обставини [16]. Отже, латинська правова максима виконує не лише символічну, а й нормативно-орієнтуючу функцію.

По-третє, латинська правова максима виступає концентрованим виразом правового принципу та може передувати його нормативному закріпленню або співіснувати з ним як методологічний орієнтир. Так, формула *in dubio pro reo* визначає стандарт оцінки доказів у кримінальному провадженні та кореспондує з презумпцією невинуватості, що підтверджується сучасною доктриною та судовою практикою [8; 13]. Саме тому латинські правові максими в сучасному кримінальному процесі виконують роль концептуальної основи формування принципів права, впливають на тлумачення норм та оцінку доказів, забезпечення єдності правозастосовної практики відповідно до стандартів справедливого судового розгляду.

У кримінальному процесі України латинські правові максими не функціонують як самостійні нормативні приписи або окремі статті закону, проте їх зміст системно імплементований у структуру чинного кримінального процесуального законодавства [6]. Вони відтворені у формі принципів кримінального провадження, що визначають загальні засади здійснення процесу; конкретизовані у нормах, які регламентують порядок доказування, оцінку доказів та розподіл тягаря доведення; інституціоналізовані через процесуальні гарантії сторони захисту, зокрема право на мовчання, право бути вислуханим та право на ефективну правову допомогу; а також реалізуються у стандартах судового контролю, що встановлюють межі дискреції органів досудового розслідування та суду. У цьому значенні латинські правові максими діють не на рівні формальної норми, а на рівні методологічного підґрунтя, яке визначає логіку тлумачення, застосування та узгодження процесуальних положень. Саме тому імплементація ключових латинських максим у кримінальному процесуальному законодавстві України має багаторівневий характер, що відображено на рисунку 1.

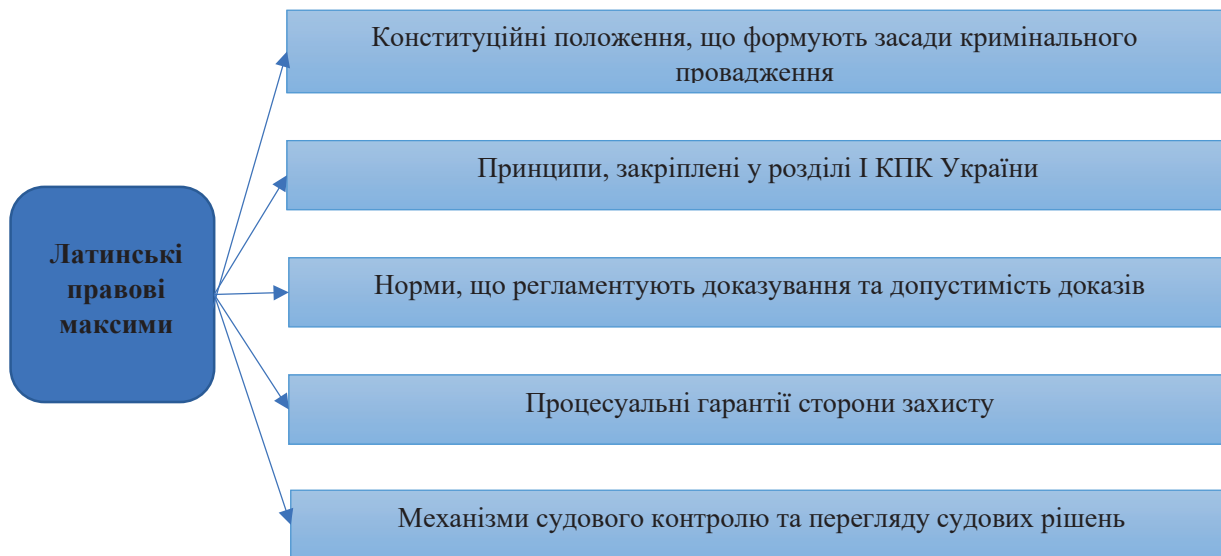

Рис. 1. Напрями імплементації ключових латинських максим у кримінальному процесуальному законодавстві України

Джерело: систематизовано автором на основі [8; 10]

Наведена схема демонструє, що латинські правові максими функціонують у кримінальному процесі України як методологічна основа, через яку забезпечують взаємозв'язок між процесуальними принципами, нормативними приписами, процесуальними гарантіями та механізмами судового контролю. Це створює підґрунтя для подальшого аналізу конкретних латинських правових максим у структурі кримінального процесуального законодавства.

In dubio pro reo у системі презумпції невинуватості та доказування.

Латинська правова максима *in dubio pro reo* (у разі сумніву – на користь обвинуваченого) має пряме конституційне закріплення у статті 62 Конституції України [1], відповідно до змісту якої всі

сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У кримінальному процесуальному законодавстві України ця ідея конкретизована у статті 17 КПК України [2], яка закріплює презумпцію невинуватості та покладає обов'язок доведення вини на сторону обвинувачення, а її процесуальний механізм розкривається у статті 94 КПК України, що встановлює правила оцінки доказів. У сукупності ці положення формують процесуальний підхід до оцінки доказів, який у сучасній доктрині та судовій практиці співвідноситься зі стандартом доведення «поза розумним сумнівом» та узгоджується з пунктом 2 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], відповідно до якого кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення (злочину), вважається невинуватим, доки його вини не буде доведено у законному порядку. Отже, зазначена латинська правова максима імплементована у кримінальне процесуальне законодавство України як засада кримінального провадження, правило розподілу обов'язку доказування та методологічний орієнтир оцінки доказів.

На рівні правозастосування *in dubio pro reo* виявляється насамперед у мотивувальній частині судового рішення, де суд повинен обґрунтувати, які сумніви щодо доведеності вини особи залишаються неусунутими та чому вони мають тлумачитись на її користь. У цьому значенні вказана латинська правова максима функціонує як практичний критерій оцінки доказів у разі недосягнення стандарту доведення поза розумним сумнівом.

У практиці Європейського суду з прав людини зміст цієї правової максими розкривається у двох взаємопов'язаних аспектах презумпції невинуватості. Перший із них має доказовий характер і конкретизується через стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Так, у справі *Ireland v. the United Kingdom* (заява № 5310/71, рішення від 18.01.1978) [19] Суд сформулював підхід, відповідно до якого встановлення фактів має ґрунтуватися саме на цьому стандарті, тоді як у справі *Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain* (заява № 10590/83, рішення від 06.12.1988) [20] ЄСПЛ чітко пов'язав презумпцію невинуватості з тим, що тягар доказування покладається на сторону обвинувачення, а будь-який розумний сумнів щодо доведеності вини має тлумачитись на користь обвинуваченого. У справі *Avşar v. Turkey* (заява № 25657/94, рішення 10.07.2001) [21] Суд уточнив, що висновок про доведеність обставин поза розумним сумнівом може впливати із сукупності достатньо переконливих, чітких і узгоджених між собою висновків. Другий аспект полягає в тому, що за відсутності обвинувального вироку держава не вправі у подальших або суміжних провадженнях формувати висновки, які фактично заперечують статус особи як невинуватої. Такий підхід окреслено у справі *Minelli v. Switzerland* (заява № 8660/79, рішення від 25.03.1983) [22], системно розвинено Великою палатою у справі *Allen v. the United Kingdom [GC]* (заява № 25424/09, рішення від 12.07.2013) [23] та підтверджено у справі *Nealon and Hallam v. the United Kingdom [GC]* (заяви № 32483/19 та 35049/19, рішення від 11.06.2024) [24]. Отже у конвенційному вимірі *in dubio pro reo* функціонує як правило тлумачення доказового сумніву на користь особи у випадку, коли її вини не доведено поза розумним сумнівом, і як гарантія збереження статусу особи за відсутності обвинувального вироку.

На національному конституційному рівні зміст цієї максими також розкрито у двох пов'язаних між собою аспектах. Перший аспект становить доказовий вимір цієї максими й розкривається через конституційні вимоги до доведення вини особи та меж допустимого доказування. У Рішенні від 20.10.2011 № 12-рп/2011 Конституційний Суд України окреслив межі допустимого доказування, наголосивши на забороні обґрунтовувати обвинувачення доказами, одержаними незаконним шляхом [25]. У Рішенні від 26.02.2019 № 1-р/2019 Суд прямо визначив *in dubio pro reo* як елемент презумпції невинуватості та вказав, що обов'язок доведення вини покладається на державу [26]. У сукупності ці правові позиції відображають конституційний зміст такого підходу доказування, за якого всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь, що виключає підстави для постановлення обвинувального вироку. Другий аспект полягає в тому, що за відсутності обвинувального вироку держава не вправі формувати чи підтримувати правові конструкції, які залишають сумнів у невинуватості особи або фактично заперечують її статус як невинуватої. Саме в такому значенні у Рішенні від 08.06.2022 № 3-р(II)/2022 Конституційний Суд України наголосив на необхідності таких механізмів завершення кримінального провадження, які не залишають сумніву у невинуватості особи після його закриття [27]. Додатково у Рішенні від 19.06.2024 № 7-р(II)/2024 Суд підтвердив значення презумпції невинуватості та пов'язаного з нею підходу з *in dubio pro reo* для всіх стадій кримінального провадження, зокрема й під час вирішення питань про застосування та продовження запобіжного заходу [28]. Отже, у конституційній практиці України *in dubio pro reo* функціонує як правило тлумачення сумнівів щодо доведеності вини на користь особи і водночас як стандарт недопустимості державного заперечення статусу її невинуватості поза межами обвинувального вироку.

Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду конкретизує цей підхід на рівні застосування стандартів доказування. Так, у постанові від 13.03.2024 у справі № 953/3558/22

Верховний Суд роз'яснив, що стандарт доведення поза розумним сумнівом означає виключення будь-якого іншого розумного пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин було вчинено і обвинувачений є винним; при цьому поза розумним сумнівом має бути доведений кожний елемент, важливий для правової кваліфікації діяння, – як той, що утворює його об'єктивну сторону, так і той, що визначає його суб'єктивну сторону [29]. Такий підхід підтверджує, що *in dubio pro reo* функціонує в національній касаційній практиці не лише як загальна гарантія, а як практичний стандарт перевірки достатності, взаємозв'язку та переконливості доказів. У цьому сенсі касаційна практика Верховного Суду узгоджується з конституційним і конвенційним підходами, за якими відсутність належно доведеної у встановленому законом порядку вини виключає можливість державного ставлення до особи як до винуватої.

Таким чином, імплементація латинської правової максими *in dubio pro reo* у сучасному кримінальному процесі має багаторівневий характер. На нормативному рівні вона виражена у конституційних і процесуальних положеннях, що закріплюють презумпцію невинуватості, правила розподілу тягаря доказування та засади оцінки доказів; на рівні конвенційної юриспруденції – у вимозі покладення тягаря доказування на сторону обвинувачення, тлумаченні розумного сумніву на користь особи та забороні державі формувати висновки, несумісні зі статусом невинуватості за відсутності обвинувального вироку; на рівні національної конституційної та касаційної практики – у вимозі мотивованого спростування всіх розумних сумнівів щодо кожного юридично значущого елемента обвинувачення. Отже, практичне значення цієї максими полягає не у формальному відтворенні презумпції невинуватості, а у функціонуванні як методологічного критерію оцінки доказів, що унеможливує постановлення обвинувального вироку за наявності неподоланих сумнівів щодо вини особи.

Nemo tenetur se ipsum accusare у системі гарантій захисту від самообвинувачення.

Латинська правова максима *nemo tenetur se ipsum accusare* (ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе) має конституційне підґрунтя у статті 63 Конституції України [1], яка гарантує право особи не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. У кримінальному процесуальному законодавстві України її зміст конкретизований насамперед у статті 18 КПК України [2], що закріплює свободу від самовикриття та право не свідчити проти себе, а також у положеннях, які визначають процесуальний статус підозрюваного й обвинуваченого (стаття 42 КПК України) та порядок проведення допиту, зокрема у частині восьмій статті 224 КПК України, яка забороняє домагатися показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів. Процесуальне значення цієї латинської правової максими посилюється статтею 87 КПК України [2], відповідно до якої докази, одержані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, є недопустимими. У міжнародно-правовому вимірі зазначений підхід узгоджується зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], у змісті якої, відповідно до практики Європейського суду з прав людини, право на мовчання і привілей проти самовикриття розглядаються як складові гарантії справедливого судового розгляду. Отже, *nemo tenetur se ipsum accusare* імплементована у кримінальне процесуальне законодавство України не лише як гарантія права на мовчання, а й як процесуальний критерій допустимості доказів.

На рівні правозастосування зазначена латинська правова максима виявляється у перевірці того, чи не були самовикривальні відомості здобуті шляхом прямого або опосередкованого примусу, а також чи не була особа фактично поставлена у процесуальну ситуацію, за якої вона змушена сприяти власному викриттю. У цьому значенні *nemo tenetur se ipsum accusare* функціонує не як декларативне право, а як практичний запобіжник проти будь-яких форм державного примусу до самообвинувачення та як складова загальної справедливості кримінального провадження.

У практиці Європейського суду з прав людини зміст цієї латинської правової максими дістав посплідовну конкретизацію. У справі *Funke v. France* (заява № 10828/84, рішення від 25.02.1993) Суд встановив, що примушування особи до надання документів чи інформації, які можуть бути використані проти неї, порушує гарантії справедливого судового розгляду [30]. У справі *Saunders v. the United Kingdom* (заява № 19187/91, рішення від 17.12.1996) ЄСПЛ підкреслив, що використання у кримінальному провадженні свідчень, отриманих під примусом, несумісне з привілеєм проти самовикриття [31]. У справі *Jalloh v. Germany [GC]* (заява № 54810/00, рішення від 11.07.2006) Суд визнав, що примусове отримання доказу з тіла особи всупереч її волі ставить питання не лише за статтею 3 Конвенції, а й підриває справедливість провадження в аспекті статті 6 Конвенції [32]. Нарешті, у справі *Ibrahim and Others v. the United Kingdom [GC]* (заяви № 50541/08 та ін., рішення від 13.09.2016) Суд сформулював підхід, за яким оцінка обмеження доступу до захисника на ранніх стадіях кримінального провадження, а також допустимості використання отриманих у таких умовах показань, здійснюється крізь призму загальної справедливості провадження в цілому [33]. Отже, у практиці ЄСПЛ *nemo tenetur se ipsum accusare* охоплює не лише право відмовитися від

надання показань, а й заборону використовувати для доведення вини відомості, здобуті шляхом процесуального, фактичного або фізичного примусу.

На національному конституційному рівні ця логіка узгоджується з практикою Конституційного Суду України. Так, у Рішенні Конституційного Суду України № 23-рп/2009 від 30.09.2009 наголошено, що кожній особі має бути забезпечена реальна можливість отримати правову допомогу для захисту права не давати показань або пояснень щодо себе, якщо такі відомості можуть бути використані для доведення обвинувачення [34]. У Рішенні Конституційного Суду України № 1-р/2019 від 26.02.2019 підкреслено, що Конституція України не допускає винятків щодо права особи не давати показань або пояснень щодо себе, а тому ця гарантія має однакову обов'язкову силу для всіх суб'єктів правозастосування [26]. У цьому аспекті конституційна практика України підсилює розуміння *nemo tenetur se ipsum accusare* як гарантії, що виключає будь-які процесуальні моделі, за яких особа прямо чи опосередковано змушена брати участь у власному викритті.

Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду конкретизує цей підхід на рівні допустимості доказів. Так, у постанові від 22.02.2024 у справі № 518/215/19 Верховний Суд розтлумачив застосування пункту 1 частини третьої статті 87 КПК України щодо показань особи, яка на момент допиту формально мала статус свідка, однак уже існували дані, що надалі вона буде визнана підозрюваним чи обвинуваченим. Суд підкреслив, що істотне порушення виникає не внаслідок самого лише подальшого набуття особою статусу підозрюваного чи обвинуваченого, а тоді, коли слідчий або прокурор, всупереч праву особи на мовчання та свободі від самовикриття, вчиняє дії, спрямовані на одержання від неї показань [35]. Такий підхід демонструє, що *nemo tenetur se ipsum accusare* функціонує в національній касаційній практиці як гарантія від обхідного допиту та використання для доведення вини відомостей, здобутих із порушенням фундаментальних прав особи.

Таким чином, імплементація латинської правової максими *nemo tenetur se ipsum accusare* у сучасному кримінальному процесі також має багаторівневий характер. На нормативному рівні вона виражена у конституційних і процесуальних положеннях, що гарантують свободу від самовикриття, право на мовчання та недопустимість доказів, одержаних із істотним порушенням прав людини; на рівні конвенційної юриспруденції – у забороні примусу до надання відомостей, здатних бути використаними для доведення вини, та у вимозі оцінювати такі ситуації крізь призму загальної справедливості провадження; на рівні національної конституційної та касаційної практики – у неприпустимості покладення на особу тягаря доведення власної невинуватості та використання процесуальних механізмів, що прямо чи опосередковано спонукають її до самообвинувачення. Отже, практичне значення цієї максими полягає не лише у визнанні права мовчати, а у функціонуванні як процесуального запобіжника проти примусу, обхідного одержання самовикривальних відомостей і використання доказів, здобутих із порушенням фундаментальних прав особи.

Audiat et altera pars у структурі змагальності та права бути вислуханим.

Латинська правова максима *audiat et altera pars* (нехай буде вислухана й інша сторона) імplementована у кримінальне процесуальне законодавство України передусім через засаду змагальності сторін, закріплену у статті 22 КПК України [2]. Її зміст полягає у забезпеченні рівності процесуальних можливостей сторін, свободи подання доказів і доведення перед судом їх переконливості. Системний вимір цієї латинської правової максими проявляється також у нормах, що гарантують сторонам право заявляти клопотання, брати участь у дослідженні доказів, висловлювати заперечення та оскаржувати процесуальні рішення, а на стадії досудового розслідування – у механізмах судового контролю, передбачених главою 26 КПК України [2]. У конституційному вимірі цей підхід узгоджується із засадами судочинства, визначеними статтею 129 Конституції України [1], а в міжнародно-правовому – із пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], яка гарантує право на справедливий судовий розгляд.

На рівні правозастосування *audiat et altera pars* виявляється не у формальній присутності сторони у провадженні, а у наданні їй реальної можливості бути поінформованою, висловити свою позицію, заявити клопотання, надати докази та заперечити проти доводів іншої сторони. У цьому значенні зазначена латинська правова максима функціонує як практичний критерій оцінки того, чи було забезпечено не лише зовнішню змагальність, а й реальну процесуальну рівність сторін.

У практиці Європейського суду з прав людини цей підхід дістав чітку конкретизацію. У справі *Murtazaliyeva v. Russia* [GC] (заява № 36658/05, рішення від 18.12.2018) Суд сформулював триступеневий тест оцінки відмови у виклику свідків захисту та підкреслив, що сторона захисту повинна мати реальну можливість представляти свою позицію та впливати на доказовий процес [36]. У справі *Rowe and Davis v. the United Kingdom* [GC] (заява № 28901/95, рішення від 16.02.2000) ЄСПЛ наголосив, що право на змагальне провадження передбачає можливість сторони захисту знати й коментувати матеріали, на які спирається обвинувачення, а будь-які обмеження такого доступу мають бути суворо необхідними та компенсованими належними процесуальними гаран-

тіями [37]. У справі *Natunen v. Finland* (заява № 21022/04, рішення від 31.03.2009) Суд ще раз підкреслив, що у кримінальному провадженні і сторона обвинувачення, і сторона захисту повинні мати можливість ознайомитися з доказами та висловити щодо них свої міркування [38]. Отже, у практиці ЄСПЛ *audiatur et altera pars* функціонує як вимога реальної, а не формальної участі сторін у доказовому процесі.

На національному конституційному рівні ця логіка дістала розвиток у практиці Конституційного Суду України. У Рішенні № 8-р(II)/2024 від 18.07.2024 Суд наголосив, що законодавче врегулювання питання про продовження строку тримання особи під вартою у спосіб, який не передбачає участі суду, порушує право на судовий захист у взаємозв'язку з правом на свободу та особисту недоторканність і правом на захист; водночас Суд підкреслив, що конституційні гарантії права на свободу полягають насамперед у судовому контролі та вмотивованому рішенні суду, а тримання під вартою може бути застосоване лише на підставах і в порядку, встановлених законом [39]. Водночас юридичні позиції Конституційного Суду України щодо рівності сторін засвідчують, що конституційна вимога рівності учасників судового процесу перед законом і судом означає забезпечення такого правового режиму, за якого кожна сторона має реальні процесуальні можливості для здійснення своїх прав, а відтак слугує нормативною основою для розуміння *audiatur et altera pars* як обов'язку суду не лише формально допустити сторону до участі у провадженні, а й надати їй реальну можливість бути вислуханою [40]. У цьому аспекті конституційна практика України дає підстави розглядати *audiatur et altera pars* у кримінальному процесі як вимогу реального судового розгляду, що виключає автоматизм у вирішенні питань, які зачіпають права та свободи особи, і передбачає належне врахування її процесуальної позиції.

Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду конкретизує цей підхід на рівні застосування процесуальних гарантій. Так, у постанові від 05.03.2024 у справі № 303/3456/19 Верховний Суд вказав, що неповідомлення апеляційним судом сторони захисту про дату і час судового засідання, на якому апеляційний перегляд кримінального провадження було здійснено по суті, є порушенням права на захист та істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону [41]. У постанові від 17.04.2024 у справі № 202/4004/20 Суд наголосив, що, хоча апеляційний суд у разі закриття кримінального провадження не зобов'язаний досліджувати всю сукупність доказів, він не вправі покладати в основу рішення докази, які не були предметом його безпосереднього дослідження [42]. Такий підхід демонструє, що *audiatur et altera pars* функціонує в національній касаційній практиці як гарантія не лише права бути присутнім, а й права бути реально почутим щодо тих доказів і доводів, на яких ґрунтується судове рішення.

Таким чином, імплементація латинської правової максими *audiatur et altera pars* у сучасному кримінальному процесі має багаторівневий характер. На нормативному рівні вона виражена у засаді змагальності сторін та в комплексі процесуальних прав, що забезпечують участь сторін у доказуванні та судовому контролі; на рівні конвенційної юриспруденції – у вимозі реальної можливості знати, коментувати та оспорювати докази й доводи іншої сторони; на рівні національної конституційної та касаційної практики – у вимозі реального судового розгляду, що виключає автоматизм у вирішенні питань, які зачіпають права особи, неповідомлення сторони та покладення рішення на недосліджені докази. Отже, практичне значення цієї максими полягає не у формальному декларуванні змагальності, а у функціонуванні як методологічного критерію реальної процесуальної рівності сторін та обов'язку суду забезпечити кожній із них реальну можливість бути вислуханою перед ухваленням рішення, що впливає на її права та законні інтереси.

Ne bis in idem як гарантія правової визначеності у кримінальному провадженні.

Латинська правова максима *ne bis in idem* (двічі за одне не притягують) має конституційне закріплення у статті 61 Конституції України [1], а на рівні кримінального процесуального законодавства її зміст безпосередньо відображено у статті 19 КПК України [2], яка встановлює заборону двічі обвинувачувати або карати за кримінальне правопорушення, щодо якого вже існує вирок суду, що набрав законної сили. Додатковим процесуальним механізмом реалізації цієї засади виступають положення статті 284 КПК України [2], що визначають підстави закриття кримінального провадження. Водночас принцип *ne bis in idem* має міжнародно-правове закріплення у статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], яка забороняє повторне притягнення до кримінальної відповідальності або покарання за правопорушення, щодо якого вже існує остаточне рішення. Отже, зазначена латинська правова максима імплементована у кримінальне процесуальне законодавство України як засада кримінального провадження, процесуальна гарантія правової визначеності та запобіжник повторного кримінального переслідування за те саме діяння.

На рівні правозастосування *ne bis in idem* виявляється передусім у з'ясуванні того, чи йдеться справді про повторне кримінальне переслідування за ті самі фактичні обставини, чи лише про іншу

правову оцінку нової, відмінної або продовжуваної поведінки. У цьому значенні зазначена латинська правова максима функціонує як процесуальний критерій правової визначеності, який не дозволяє державі повторно запускати репресивний механізм щодо того самого фактичного ядра події.

У практиці Європейського суду з прав людини ключовим орієнтиром для застосування цього принципу стало рішення у справі *Sergey Zolotukhin v. Russia* [GC] (заява № 14939/03, рішення від 10.02.2009), у якому Суд визначив, що критерій *ne bis in idem* означає тотожність фактів, а не лише юридичної кваліфікації правопорушення [43]. Саме цей підхід став базовим тестом для застосування статті 4 Протоколу № 7. Подальший розвиток цієї логіки простежується у справі *A and B v. Norway* [GC] (заяви № 24130/11 та 29758/11, рішення від 15.11.2016), де ЄСПЛ допустив модель паралельного адміністративного і кримінального провадження лише за умови достатньо тісного зв'язку між ними за змістом і в часі [44]. У справі *Mihalache v. Romania* [GC] (заява № 54012/10, рішення від 08.07.2019) Суд додатково уточнив автономне розуміння остаточності рішення для цілей *ne bis in idem*, підсиливши тим самим вимогу правової визначеності [45]. Окремий, винятковий аспект застосування цього принципу розкрито у справі *Marguš v. Croatia* [GC] (заява № 4455/10, рішення від 27.05.2014), у якій ЄСПЛ вказав, що у справах про тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права принцип *ne bis in idem* не може тлумачитися ізольовано від міжнародного обов'язку держави забезпечити ефективне переслідування таких діянь [46]. Отже, у практиці ЄСПЛ ця латинська правова максима функціонує як заборона повторного переслідування за те саме фактичне ядро події, як гарантія остаточності рішень у кримінально-правовому сенсі та як принцип, застосування якого в окремих категоріях справ потребує врахування міжнародних зобов'язань держави.

На національному конституційному рівні ця логіка узгоджується з практикою Конституційного Суду України. Правова позиція, сформульована Конституційним Судом України у Рішенні № 1-р/2022 від 30.06.2022 [47], засвідчує, що конституційний зміст принципу *ne bis in idem* розкривається через критерій юридичної тотожності заходів відповідальності, а не через саму лише кількість несприятливих правових наслідків, пов'язаних з одним діянням. Відтак *ne bis in idem* забороняє не будь-яке множинне правове реагування як таке, а лише таке, яке у конституційному сенсі становить реальне повторне притягнення до відповідальності або повторне покарання за те саме; саме з цих підстав Суд розмежував конфіскацію майна як вид покарання і спеціальну конфіскацію як окремий кримінально-правовий захід.

Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду конкретизує цей підхід на рівні розмежування тотожних і нетотожних фактичних обставин. Так, у постанові від 12.10.2021 у справі № 663/3390/19 Верховний Суд погодився з висновком про неприпустимість кримінального переслідування за статтею 126-1 КК України тоді, коли в основу обвинувачення фактично покладено ті самі епізоди домашнього насильства, за які особу вже було притягнуто до адміністративної відповідальності [48]. Водночас у постанові від 14.06.2022 у справі № 585/3184/20 Верховний Суд виходив із того, що попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за домашнє насильство не виключає кримінальної відповідальності за статтею 126-1 КК України, якщо йдеться про подальшу повторюваність протиправних дій, яка формує новий фактичний масив і підтверджує систематичність поведінки винної особи [49]. У такому зіставленні практика Верховного Суду переконливо демонструє, що вирішальним для *ne bis in idem* є не формальна назва правової кваліфікації, а саме тотожність або нетотожність фактичних обставин.

Таким чином, імплементація латинської правової максими *ne bis in idem* у сучасному кримінальному процесі має багаторівневий характер. На нормативному рівні вона виражена у конституційних і процесуальних положеннях, що забороняють повторне кримінальне переслідування та передбачають процесуальні механізми закриття провадження за наявності остаточного рішення щодо того самого обвинувачення; на рівні конвенційної юриспруденції – у тесті тотожності фактів, вимозі достатньо тісного зв'язку для допустимості паралельних проваджень, автономному розумінні остаточності рішення та врахуванні виняткових міжнародно-правових контекстів; на рівні національної конституційної та касаційної практики – у розмежуванні реального повторного притягнення чи покарання і ситуацій, у яких подвійності у правовому сенсі не виникає. Отже, практичне значення цієї максими полягає не лише у забороні повторного притягнення або покарання, а у функціонуванні як методологічного критерію правової визначеності, що перешкоджає повторному репресивному реагуванню держави щодо того самого фактичного ядра події.

Системна роль латинських правових максим у механізмі захисту прав людини.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що латинські правові максими у сучасному кримінальному процесі України функціонують не ізольовано, а як взаємопов'язана система методологічних орієнтирів. Кожна з них відображає окремий аспект процесуального захисту прав людини: межі доведення вини, свободу від самообвинувачення, право бути вислуханим, а також гарантію

правової визначеності й остаточності судового рішення. Водночас їх значення не зводиться до декларативного відтворення в нормативному матеріалі, оскільки вони дістали конкретизацію у судовій практиці та набули функціонального втілення у структурі кримінально-процесуального механізму захисту прав людини. З метою узагальнення виявлених закономірностей у таблиці 2 систематизовано нормативний, судовий і функціональний виміри відповідних латинських правових максим.

Таблиця 2

**Системна роль латинських правових максим
у кримінально-процесуальному захисті прав людини в Україні**

Латинська правова максима	Нормативне закріплення	Судова конкретизація	Функціональне значення у кримінально- процесуальному механізмі захисту прав людини
<i>In dubio pro reo</i> (у разі сумніву – на користь обвинуваченого)	ст. 62 Конституції України; ст.ст. 17, 94 КПК України; п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	ЄСПЛ: <i>Ireland v. the United Kingdom, Barberà, Messegue and Jabardo v. Spain, Avşar v. Turkey, Minelli v. Switzerland, Allen v. the United Kingdom, Nealon and Hallam v. the United Kingdom</i> ; КСУ: № 12-рп/2011, № 1-п/2019, № 3-р(II)/2022, № 7-р(II)/2024; ККС ВС: постанова від 13.03.2024 у справі № 953/3558/22	Визначає межу допустимого обвинувачення; покладає обов'язок доведення на сторону обвинувачення; забезпечує тлумачення неподоланих сумнівів на користь особи; унеможливорює обвинувальний вирок за недосягнення стандарту доведення поза розумним сумнівом.
<i>Nemo tenetur se ipsum accusare</i> (ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе)	ст. 63 Конституції України; ст.ст. 18, 42, 87, ч. 8 ст. 224 КПК України; ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	ЄСПЛ: <i>Funke v. France, Saunders v. the United Kingdom, Jalloh v. Germany, Ibrahim and Others v. the United Kingdom</i> ; КСУ: № 23-рп/2009, № 1-п/2019; ККС ВС: постанова від 22.02.2024 у справі № 518/215/19	Забороняє прямий, опосередкований і фізичний примус до самообвинувачення; гарантує право на мовчання; унеможливорює використання для доведення вини відомостей, здобутих із порушенням фундаментальних прав особи; виступає процесуальним критерієм допустимості доказів.
<i>Audiatur et altera pars</i> (нехай буде вислухана й інша сторона)	ст. 129 Конституції України; ст. 22 КПК України; глава 26 КПК України; п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	ЄСПЛ: <i>Murtazaliyeva v. Russia, Rowe and Davis v. the United Kingdom, Natunen v. Finland</i> ; КСУ: № 8-р(II)/2024, юридичні позиції КСУ щодо права бути заслуханим і рівності сторін; ККС ВС: постанови від 05.03.2024 у справі № 303/3456/19, від 17.04.2024 у справі № 202/4004/20	Забезпечує реальну, а не формальну процесуальну рівність сторін; гарантує можливість бути поінформованим, висловити позицію, заявити клопотання, брати участь у дослідженні доказів і заперечувати проти доводів іншої сторони; унеможливорює ухвалення рішень без належного вислуховування сторін..

Ne bis in idem (двічі за одне не притягують)	ст. 61 Конституції України; ст. 19, 284 КПК України; ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	ЄСПЛ: <i>Sergey Zolotukhin v. Russia, A and B v. Norway, Mihalache v. Romania, Murguș v. Croatia</i> ; КСУ: № 1-р/2022; ККС ВС: постанови від 12.10.2021 у справі № 663/3390/19, від 14.06.2022 у справі № 585/3184/20	Гарантує правову визначеність та остаточність рішення; забороняє повторне кримінальне переслідування за те саме фактичне ядро події; відмежовує реальну подвійність відповідальності від допустимої нової або системної правової оцінки іншої поведінки.

Джерело: складено автором на основі [1; 2; 19-49]

Наведені у таблиці 2 положення свідчать, що латинські правові максими у сучасному кримінальному процесі України мають не лише історико-правове, а й безпосереднє нормативне, інтерпретаційне та правозастосовне значення. У своїй системній єдності вони формують методологічний каркас кримінально-процесуального механізму захисту прав людини: *in dubio pro reo* визначає межі допустимого обвинувачення; *nemo tenetur se ipsum accusare* гарантує свободу особи від державного примусу до самообвинувачення; *audiatur et altera pars* забезпечує реальну змагальність і право бути вислуханим; *ne bis in idem* стабілізує правове становище особи через заборону повторного переслідування за ті самі фактичні обставини. Отже, латинські правові максими доцільно розглядати як взаємопов'язану систему засадничих правових орієнтирів, через які забезпечується змістовний зв'язок між конституційними гарантіями, процесуальними принципами, правилами доказування та механізмами судового контролю.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що латинські правові максими в сучасному кримінальному процесі України становлять не історико-правовий релікт римської традиції, а внутрішній нормативно-методологічний каркас кримінально-процесуального механізму захисту прав людини. Їх теоретико-правова природа полягає у функціонуванні як концентрованих нормативно-ціннісних формул, у яких узагальнено фундаментальні вимоги справедливості, правової визначеності, процесуальної рівності сторін та обмеження державного примусу. Саме в цій якості вони забезпечують змістовну єдність між конституційними гарантіями, засадами кримінального провадження, процесуальними нормами, правилами доказування та механізмами судового контролю.

Установлено, що латинські правові максими *in dubio pro reo*, *nemo tenetur se ipsum accusare*, *audiatur et altera pars* та *ne bis in idem* імплементовані в кримінальне процесуальне законодавство України системно й багаторівнево. Їх зміст дістав нормативне закріплення у конституційних і процесуальних положеннях, правозастосовну конкретизацію у практиці Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та Верховного Суду, а також функціональне втілення у правилах оцінки й допустимості доказів, процесуальних гарантіях сторони захисту, засадах змагальності та механізмах судового контролю. Це дає підстави кваліфікувати зазначені максими як структуроутворюючі елементи кримінально-процесуального механізму захисту прав людини.

Обґрунтовано, що у своїй системній єдності ці максими формують цілісну методологічну конструкцію, яка визначає межі легітимного кримінально-процесуального реагування держави: *in dubio pro reo* встановлює межу допустимого обвинувачення та стандарт оцінки доказів; *nemo tenetur se ipsum accusare* окреслює межі допустимого державного впливу у сфері доказування та виключає використання відомостей, що викривають особу, одержаних у супереч процесуальним гарантіям; *audiatur et altera pars* забезпечує реальну процесуальну рівність сторін і право бути вислуханим; *ne bis in idem* гарантує правову визначеність та остаточність кримінально-процесуального рішення. У сукупності вони задають внутрішню логіку кримінального процесу як правової форми, в межах якої захист прав людини виступає не зовнішнім обмеженням, а внутрішньою вимогою легітимності процесуальної діяльності держави.

Водночас аналіз судової практики засвідчив, що нормативна імплементація відповідних максим є послідовнішою, ніж практика їх застосування. У правозастосовній діяльності простежується різний ступінь методологічного засвоєння їх змісту, внаслідок чого відповідні положення нерідко відтворюються як загальні принципові формули, але не завжди використовуються як повноцінні критерії оцінки доказів, перевірки допустимості процесуальних рішень, забезпечення реальної змагальності сторін, визначення меж державного примусу та запобігання повторному пересліду-

ванню за те саме фактичне ядро події. Це свідчить про наявність розриву між нормативною моделлю та її практичним втіленням.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що латинські правові максими можуть бути використані як узагальнені методологічні критерії тлумачення норм кримінального процесуального права, оцінки достатності й допустимості доказів, визначення меж обмеження прав особи, перевірки належності судового мотивування та виявлення випадків формалізації процесуальних гарантій. Отже, їх слід розглядати не лише як об'єкт теоретико-правового аналізу, а і як дієвий інструмент подальшого вдосконалення кримінально-процесуального механізму захисту прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.02.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 23.02.2026).
3. Європейський суд з прав людини: офіційний вебсайт. URL: <https://www.echr.coe.int> (дата звернення: 23.02.2026).
4. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 (ратифікована Україною 17.07.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 23.02.2026).
5. Lohvinenko M., Rudenko L., Shunko M., Pylypenko O., Vysotskyi A. Specialised Courts of Ukraine and European Countries: A Comparative Legal Analysis. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. № 2(14). С. 122–133. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000203>.
6. Fernandes P., Gallo D., Nato A. Stocktaking on the Principle of Nemo Tenetur in the Case Law of the ECtHR and CJEU. *Eurojus*. 2024. No. 2. P. 406–428. URL: <https://rivista.eurojus.it/wp-content/uploads/pdf/Fernandes-Gallo-Nato-Nemo-tenetur.pdf> (дата звернення: 23.02.2026).
7. Mrčela M., Vuletić I. Rethinking the Privilege Against Self-Incrimination in Terms of Emerging Neuro-Technology: Comparing the European and United States Perspective. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*. 2023. Vol. 19. P. 207–230. DOI: <https://doi.org/10.3935/cyelp.19.2023.504>.
8. Снігур М. Стандарт доведення «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні: аналіз національного та міжнародного досвіду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 287–291. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.44>.
9. Daly Y., Pivaty A., Marchesi D., ter Vrugt P. Human Rights Protections in Drawing Inferences from Criminal Suspects' Silence. *Maastricht University Faculty of Law Working Paper*. 2021. URL: <https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/human-rights-protections-in-drawing-inferences-from-criminal-susp>.
10. Чорноус Ю.М., Гвоздюк В.В. Методологічні засади використання практики Європейського суду з прав людини в тактиці проведення слідчих (розшукових) дій. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 2 (22). С. 38. DOI: <https://doi.org/10.33270/02212202.38>.
11. Бобечко Н.Р., Фігурський В.М. Право бути вислуханим (audi alteram partem) як складова права на судовий захист у кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск № 06, частина 3. С. 144–153. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.22>.
12. Broom H. A selection of legal maxims, classified and illustrated. Philadelphia: T. & J.W. Johnson (digitized copy available at Wikimedia Commons), 1852. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/A_selection_of_legal_maxims%2C_classified_and_illustrated_%28IA_cu31924022835510%29.pdf (дата звернення: 23.02.2026).
13. Шевчук С.В. Конституційний принцип презумпції невинуватості у вимірі верховенства права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 06, ч. 1. С. 262–270. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.37>.
14. Калінніков О. Окремі питання реалізації обвинуваченим права бути заслуханим (почутим) під час спеціального судового провадження. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 64–70. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.8>.
15. Лоскутов Т.О. Засада захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 82, ч. 3. С. 94–98. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.15>.
16. Klimek L. Ne bis in idem as a modern guarantee in criminal proceedings in Europe. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 4, No. 16. P. 101–117. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000439>.

17. Justinian. Digest of Justinian. Vol. 2 / translated by Charles Henry Monro ; edited by W.W. Buckland. Cambridge: Cambridge University Press, 1909. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia02char/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 23.02.2026).
18. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
19. Ireland v. the United Kingdom : judgment of the European Court of Human Rights of 18 January 1978, application no. 5310/71. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506> (дата звернення: 23.02.2026).
20. Barberà, Messegue and Jabardo v. Spain: judgment of the European Court of Human Rights of 6 December 1988, application no. 10590/83. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57429> (дата звернення: 23.02.2026).
21. Avşar v. Turkey: judgment of the European Court of Human Rights of 10 July 2001, application no. 25657/94. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59562> (дата звернення: 23.02.2026).
22. Minelli v. Switzerland : judgment of the European Court of Human Rights of 25 March 1983, application no. 8660/79. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57540> (дата звернення: 23.02.2026).
23. Allen v. the United Kingdom: judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 12 July 2013, application no. 25424/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122859> (дата звернення: 23.02.2026).
24. Nealon and Hallam v. the United Kingdom : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 11 June 2024, application nos. 32483/19 and 35049/19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-234468> (дата звернення: 23.02.2026).
25. Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011 у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v012p710-11#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
26. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v001p710-19#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
27. Рішення Конституційного Суду України від 8 червня 2022 року № 3-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v003p710-22#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
28. Рішення Конституційного Суду України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024 у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v007p710-24#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
29. Постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 953/3558/22 (провадження № 51-6103км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757857> (дата звернення: 23.02.2026).
30. Funke v. France : judgment of the European Court of Human Rights of 25 February 1993, application no. 10828/84. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57809> (дата звернення: 23.02.2026).
31. Saunders v. the United Kingdom: judgment of the European Court of Human Rights of 17 December 1996, application no. 19187/91. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009> (дата звернення: 23.02.2026).
32. Jalloh v. Germany : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 11 July 2006, application no. 54810/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307> (дата звернення: 23.02.2026).
33. Ibrahim and Others v. the United Kingdom : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 13 September 2016, application no. 50541/08 and 3 others. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166680> (дата звернення: 23.02.2026).
34. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v023p710-09#Text> (дата звернення: 23.02.2026).

35. Постанова Верховного Суду від 22 лютого 2024 року у справі № 518/215/19 (провадження № 51-3266км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117241456> (дата звернення: 23.02.2026).
36. Murtazaliyeva v. Russia: judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 18 December 2018, application no. 36658/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187932> (дата звернення: 23.02.2026).
37. Rowe and Davis v. the United Kingdom : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 16 February 2000, application no. 28901/95. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58496> (дата звернення: 23.02.2026).
38. Natunen v. Finland : judgment of the European Court of Human Rights of 31 March 2009, application no. 21022/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91932> (дата звернення: 23.02.2026).
39. Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024 у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v008p710-24> (дата звернення: 23.02.2026).
40. 4.3.9.2. Право бути заслуханим. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України. Конституційний Суд України: офіц. вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygu/4392-pravo-buty-zasluhanym> (дата звернення: 23.02.2026).
41. Постанова Верховного Суду від 5 березня 2024 року у справі № 303/3456/19 (провадження № 51-6273км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555133> (дата звернення: 23.02.2026).
42. Постанова Верховного Суду від 17 квітня 2024 року у справі № 202/4004/20 (провадження № 51-658км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520016> (дата звернення: 23.02.2026).
43. Sergey Zolotukhin v. Russia: judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 10 February 2009, application no. 14939/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91222> (дата звернення: 23.02.2026).
44. A and B v. Norway : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 15 November 2016, application nos. 24130/11 and 29758/11. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168972> (дата звернення: 23.02.2026).
45. Mihalache v. Romania: judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 8 July 2019, application no. 54012/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194523> (дата звернення: 23.02.2026).
46. Marguš v. Croatia : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 27 May 2014, application no. 4455/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144276> (дата звернення: 23.02.2026).
47. Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2022 року № 1-р/2022 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/va01p710-22> (дата звернення: 23.02.2026).
48. Постанова Верховного Суду від 12 жовтня 2021 року у справі № 663/3390/19 (провадження № 51-2098км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544936> (дата звернення: 23.02.2026).
49. Постанова Верховного Суду від 14 червня 2022 року у справі № 585/3184/20 (провадження № 51-5266км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745> (дата звернення: 23.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.6>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ НА ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Ганьба О.Б.,

*доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-8391-8284
e-mail: Ganba_Oleg@ukr.net*

Радченя Н.М.,

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-4109-8350
e-mail: radchenya_nm@meta.ua*

Ганьба О.Б., Радченя Н.М. Нормативно-правове забезпечення огляду місця події при розслідуванні злочинів на державному кордоні : вітчизняний і закордонний досвід.

У статті проаналізовано сучасний стан нормативно-правового забезпечення огляду місця події в Україні та виділено найбільш проблемні питання практики застосування положень Кримінального процесуального кодексу України та окремих підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують організацію і проведення зазначеної слідчої дії. До них, зокрема віднесено: відсутність законодавчого визначення поняття «огляд місця події», недостатня правова регламентація повноважень суб'єктів, які беруть участь у проведенні огляду місця події, узагальнений характер нормативно-правового регулювання. Розглянуто Рекомендації Європейської мережі інститутів судової експертизи (ENFSI), які забезпечують уніфікацію криміналістичних процедур та підвищення якості огляду місця події у країнах Європи і можуть впроваджуватися у передові практики у сфері огляду місця події, а також встановлюють вимоги до рівня професійної підготовки слідчих. Підсумовано, що запропоновані ENFSI стандарти є орієнтиром для удосконалення нормативно-правових актів з можливістю адаптації до національних особливостей. Як приклад імплементації європейських стандартів у нормативно-правові акти, які регламентують проведення слідчих дій розглянуто огляд місця події прикордонниками Республіки Польщі та виокремлені його особливості, що свідчать про врахування специфіки організації і проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів на державному кордоні. До напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення віднесено стандартизацію судової експертизи та судово-експертної діяльності, яка сприятиме взаємному визнанню експертних висновків між державами, що особливо важливо для розслідування транскордонних злочинів та міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності. Наголошено, що удосконалення нормативно-правового забезпечення огляду місця події при розслідуванні злочинів на державному кордоні доцільно здійснювати шляхом інтеграції міжнародних криміналістичних стандартів у національні нормативно-правові акти та унормування обов'язковості їх застосування.

Ключові слова: слідча дія, огляд місця події, міжнародні стандарти, розслідування, злочин, доказ, криміналістика, судова експертиза, нормативно-правовий акт, Державна прикордонна служба України.

Hanba O.B., Radchenia N.M. Legal framework for crime scene investigations in criminal investigations at the state border: national and international experience.

The article analyzes the current state of regulatory and legal support for the inspection of the scene of an incident in Ukraine and highlights the most problematic issues in the practice of applying

the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and individual subordinate regulatory and legal acts that regulate the organization and conduct of the specified investigative action. These include, in particular: the absence of a legislative definition of the term "crime scene investigation", the definition of entities authorized to conduct an inspection of the scene of an incident; the generalized nature of regulatory and legal regulation. The Recommendations of the European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI) are considered, which ensure the unification of forensic procedures and improve the quality of the inspection of the scene of an incident in European countries and can be implemented in best practices in the field of inspection of the scene of an incident, and also establish requirements for the level of professional training of investigators. Under that the proposed ENFSI standards are a guideline for improving regulatory and legal acts with the possibility of adaptation to national characteristics. As an example of the implementation of European standards in regulatory legal acts regulating the conduct of investigative actions, the examination of the scene of the incident by border guards of the Republic of Poland is considered and its features are highlighted, and it highlights the distinctive features that demonstrate consideration of the specific nature of organizing and conducting on-site inspections during the investigation of crimes at the state border. The areas of improvement of regulatory legal support include the standardization of forensic examination and forensic expert activity, which will promote mutual recognition of expert opinions between states, which is especially important for the investigation of cross-border crimes and international cooperation in the field of combating organized crime. It is emphasized that improving the legal framework governing crime scene investigations in cases involving crimes committed at the state border should be achieved by incorporating international forensic standards into national legislation and establishing mandatory requirements for their application.

Key words: investigative action, examination of the scene of the incident, international standards, investigation, crime, evidence, forensics, forensic examination, regulatory legal act, State Border Guard Service of Ukraine.

Постановка проблеми. Ефективна протидія кримінальним правопорушенням на державному кордоні безпосередньо залежить від скоординованої діяльності усіх уповноважених суб'єктів, а також від ефективності проведених ними слідчих дій [1; 2]. Слідчі дії мають визначальне значення, оскільки саме вони забезпечують отримання та перевірку доказів, необхідних для встановлення істини у справі, є основним інструментом доказування та гарантією законності розслідування, адже їх проведення повинно здійснюватися з обов'язковим дотриманням прав підозрюваного, потерпілого та інших учасників, що забезпечує баланс між інтересами слідства та дотриманням прав людини. Без належно проведених слідчих дій суд не може винести законне та обґрунтоване рішення.

Огляд місця події є однією з найважливіших слідчих дій, яка закладає основу всього розслідування: забезпечує безпосередню фіксацію обстановки злочину, виявлення слідів та речових доказів, а також формування первинних версій розслідування. Від якості проведення огляду місця події залежить можливість довести вину чи невинуватість особи у суді.

Серед необхідних умов прийняття законних та справедливих рішень, що ґрунтуються на достовірних та достатніх доказах слід виділити належне нормативно-правове забезпечення огляду місця події. Тому його удосконалення є актуальним завданням для юридичної науки.

Стан опрацювання. Огляд місця події є однією з найбільш затребуваних та досліджених слідчих дій. Особливості нормативно-правового забезпечення її проведення із застосуванням тактико-криміналістичних засобів досліджувались вченими-криміналістами та практиками, зокрема В.П. Бахіним, В.С. Бондарем, А.Ф. Волобуєвим, О.М. Домашенком, М.П. Климчуком, В.О. Коноваловим, Я.Ю. Конюшенко, Н.К. Макаренком, В.М. Малюгою, І.В. Пирогом, Г.К. Тетерятник, В.Ю. Шепітько, О.О. Юхно, та ін. Нормативно-правове забезпечення криміналістичних аспектів протидії злочинам на державному кордоні досліджували М.В. Балан, Ю.І. Літвін, О.І. Онисько, А.М. Притула, Л.Д. Самигін, В.О. Сич та ін. Однак проблема удосконалення нормативно-правового забезпечення огляду місця події все ще залишається актуальною, адже положення багатьох нормативно-правових актів не достатньо враховують сучасні тенденції організації і проведення цієї слідчої дії.

Окрім того, важливою складовою євроінтеграційного процесу в Україні є наближення національних криміналістичних практик до європейських і міжнародних стандартів, а отже – відповідного відображення у нормативно-правових актах [2].

Метою статті є дослідження нормативно-правового забезпечення огляду місця події при розслідуванні злочинів на державному кордоні та визначення напрямів гармонізації з міжнародними стандартами у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Огляд місця події є слідчою дією, щодо якої встановлений суворо регламентований порядок організації та проведення. Правову основу вказаної слідчої дії скла-

дає система правових норм, які визначають умови, спрямовують діяльність суб'єктів та гарантують реалізацію заходів під час її організації і проведення.

Нормативно-правове забезпечення огляду місця події в Україні базується на положеннях Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та деталізується у підзаконних нормативно-правових актах.

Основним джерелом правового регулювання огляду місця події є КПК України, статті 214, 223, 237 якого регламентують порядок проведення зазначеної слідчої дії, права та обов'язки слідчого, прокурора, експертів; встановлюють вимоги до протоколу огляду; порядку фіксації та вилучення доказів [3]. Однак науковці і практики протягом тривалого часу звертають увагу на недосконалість формулювань статей КПК України та необхідність їх удосконалення.

Аналіз наукових публікацій дає підстави виокремити такі проблемні питання практики застосування положень КПК України: відсутність законодавчого визначення поняття «огляд місця події», що породжує труднощі у відмежуванні цієї слідчої дії від інших способів отримання та перевірки доказів [4, с. 233; 5, с. 219]; визначення суб'єктів, уповноважених на проведення огляду місця події, зокрема дискусійним є питання участі співробітників оперативно-розшукових підрозділів у її проведенні [4, с. 234; 6, с. 138; 7, с. 146; 8, с. 58].

Практичним інструментом реалізації норм КПК України є підзаконні нормативно-правові акти, зокрема Міністерства внутрішніх справ України, оскільки вони деталізують порядок залучення спеціалістів, визначають техніко-криміналістичне забезпечення та формують єдність практики слідчих дій. Так, Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 р. № 1339 [9] визначає організацію належного техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця події; Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими підрозділами поліції, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575 регламентує спільні дії для запобігання, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень та передбачає поєднання процесуальних дій слідчих (дізнавачів) із можливостями оперативних та інших підрозділів для ефективного збирання доказів [10]; Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570 [11] визначає правові засади, організаційну структуру та основні напрями діяльності слідчих підрозділів, їхні завдання, права та обов'язки, а також порядок взаємодії з іншими правоохоронними органами.

Відтак, підзаконні акти Міністерства внутрішніх справ України є важливим елементом нормативно-правового забезпечення огляду місця події при розслідуванні злочинів на державному кордоні, оскільки вони забезпечують правову визначеність, організаційну чіткість та технічну ефективність огляду місця події. Без їх дотримання неможливо гарантувати якісне збирання доказів та їх подальшу процесуальну придатність.

Однак і КПК України, і підзаконні нормативно-правові акти переважно містять загальні норми та не завжди враховують сучасні технології, зокрема розвиток цифрових методів фіксації, а також міжнародні тренди в організації і проведенні огляду місць подій.

У сучасному світі у сфері протидії злочинності затребуваними є не лише професійність слідчих органів, а й чітка система правил та процедур, які забезпечують якість розслідувань. Особливо це актуально в умовах, коли злочинність «виходить» за межі однієї держави і протидія їй потребує міжнародної взаємодії. Саме тому міжнародні організації працюють над розробкою єдиних процедур, передусім стандартів, що дозволяють країнам координувати свої дії, робить можливим обмін доказами, спільне проведення слідчих дій та взаємне визнання результатів розслідувань. Водночас кожна держава має право самостійно визначати, які стандарти для неї є найбільш важливими. Це дає змогу адаптувати міжнародні принципи до власної правової системи, врахувати політичні, економічні та соціальні особливості.

У цьому контексті слід виділити Рекомендації Європейської мережі інститутів судової експертизи (ENFSI), які використовуються для уніфікації криміналістичних процедур та підвищення якості огляду місця події у країнах Європи. При цьому основним документом є Посібник з найкращих практик щодо огляду місця злочину (Best Practice Manual for Scene of Crime Examination (ENFSI-BPM-SOC-01, 2021) (далі – Посібник), впровадження якого має на меті забезпечити єдиний підхід до огляду місця події у країнах-членах ENFSI щодо усіх видів кримінальних правопорушень, щодо яких потрібен огляд місця події та охоплюють усі аспекти слідчої діяльності [12, с. 5].

Опублікований 15 листопада 2021 року, Посібник встановлює стандартизовані межі для розслідування на місці злочину. Він забезпечує дотримання високоякісних процедур виявлення, збереження та вилучення доказів, затверджених Радою ENFSI відповідно до стандарту ISO/IEC 17020 і може бути використаний для впровадження та підтримки передових практик у сфері огляду місця події. Посібник охоплює весь процес, починаючи з прибуття першого співробітника на місце події, закінчуючи скла-

данням звіту. Процес складається з декількох етапів: проведення первинних заходів на місці злочину; формулювання стратегії огляду; проведення огляду місця події; інтерпретація результатів огляду та призначення подальших експертиз; документування результатів та використання стандартизованих понять для уникнення різночитань [12, с. 9]. Він також включає вимоги до систем, процедур, персоналу, обладнання та умов протягом усього процесу.

У Посібнику наголошено, що найбільшу цінність у процесі огляду місця події становить персонал. Для його ефективної роботи важливим є розуміння характеру завдань та володіння якостями, необхідними для їх виконання. Очевидно, що за штатом і структурою правоохоронні органи можуть відрізнятися, тому досягти повної стандартизації персоналу неможливо, однак у Посібнику виокремлені основні посади для персоналу, відповідального за проведення інспектування місць інцидентів, а також необхідні компетенції та обов'язки для осіб, які обіймають ці посади. До таких фахівців належать: експерт з огляду місця злочину (SCE) – особа, основною функцією якої є проведення первинної оцінки на місці злочину та подальший збір матеріалів для детальної наукової експертизи; керівник місця злочину (CSM) або його еквівалент, основним завданням якого є контроль за оглядом місця злочину та забезпечення залучення фахівців для отримання максимального обсягу доказів та інформації з місця події; перший офіцер, який прибув на місце події – особа, яка відповідає за всі початкові заходи на місці злочину (стосується таких поліцейських процедур, як запобігання та припинення небезпечних нападів, надання першої загальної та/або медичної допомоги, виклик необхідної допомоги (включно з криміналістами), а також охорона території місця злочину від можливого забруднення). Іншими учасниками, пов'язаними з оглядом місць злочину, можуть бути: координатор місця злочину, науковий співробітник, який складає звіти, старший слідчий, судово-медичний експерт, співробітник, відповідальний за речові докази та ін. Спеціаліст повинен мати відповідну освіту та успішно пройти необхідне навчання згідно до вимог своєї організації [12, с. 8].

Групою проекту забезпечення компетентності (CAP) ENFSI QCC розроблені стандарти для фахівців у галузі криміналістики, які ґрунтуються на практичних результатах діяльності. Стандарти представлені у загальному форматі та охоплюють весь процес: від дій першого співробітника, який прибув на місце події до подання доказів у суді. Вони сформульовані з точки зору бажаного результату виконання завдання та описують, чого повинен досягти компетентний фахівець, а не як цей результат досягається. Крім того, вони вказують на знання та вміння, необхідні криміналісту для компетентного виконання роботи, однак не є нормативними, оскільки визнають, що може існувати більше ніж один прийнятний спосіб виконання завдання.

Отже, стандарти криміналістичних процедур під час огляду місця події мають фундаментальне значення, адже вони виконують роль своєрідних «правил гри», які забезпечують уніфікований, якісний та прозорий процес огляду місця події, орієнтований на міжнародну співпрацю. Їхня цінність полягає не лише у формальному закріпленні процедур, а й у створенні єдиної системи підходів, що дозволяє уникнути хаотичності та суб'єктивізму і тим самим сприяє підвищенню якості розслідування злочинів.

Важливо підкреслити, що стандарти не є абсолютно обов'язковими для всіх країн. Кожна держава самостійно визначає, які саме процедури для неї є пріоритетними. Це залежить від особливостей правової системи, фінансових і матеріальних ресурсів, технічних можливостей, актуальних викликів у сфері кримінальної юстиції. Стандарти слід розглядати як своєрідний орієнтир, що допомагає державам удосконалювати власні системи розслідування, але водночас залишає простір для адаптації під національні реалії.

Як приклад імплементації європейських стандартів у нормативно-правові акти, що регламентують проведення слідчих дій, доцільно розглянути підготовчі провадження та перевірки, які проводяться прикордонниками Республіки Польщі відповідно до Вказівок № 269 Головнокомандувача Прикордонної Варти від 23.12.2019 [13]. Насамперед у ньому акцентується на меті огляду місця події, а саме: виявленні та закріпленні слідів злочину або їх носіїв, знайдених на місці події, або предметів чи на особі, які можуть бути пов'язані зі злочиним, що можуть служити доказами під час провадження. Визначено, що огляд місця події складається з заходів, спрямованих на розуміння перебігу події, включаючи техніко-криміналістичні заходи, що проводяться планомірно, з урахуванням характеристик місцевості (закритий чи відкритий простір) та класифікації різних груп слідів злочину або їх носіїв чи предметів, їх розташування, властивостей, стану та індивідуальних особливостей.

Вказівки визначають покроковий алгоритм дій службових осіб, які беруть участь в огляді місця події: офіцера, який першим прибув на місце події; службової особи, яка веде провадження або виконує невідкладні дії, крім випадків, коли рішення приймається прокурором; спеціаліста, якщо службова особа встановить, що самостійно виявити та забезпечити сліди злочину неможливо. Встановлено правила складання звіту та технічної і додаткової документації, що додається. Наголошується, що у випадку безперервної відеофіксації огляду, опис ходу огляду у звіті обмежується описом способу виявлення та закріплення слідів злочину, їх носіїв або предметів. Якщо під час огляду було зроблено

загальне орієнтуючу, оглядову, вузлову або детальну фотозйомку, опис порядку огляду також може обмежуватися описом способу виявлення та закріплення слідів злочину, їх носіїв та предметів. Окремо визначено порядок дій при проведенні невідкладного огляду відкритої місцевості вночі, в туман або під час опадів. Складовою огляду також є використання службової собаки і у звіті про огляд робиться відповідний запис із зазначенням місця та часу проведення обстеження (нюху), а також додається запис про використання службового собаки та ескіз шляху, яким собака йшов від початку до кінця обстеження (нюху), якщо такий був зроблений. Детально визначено порядок фіксації, вилучення, переміщення, захисту від забруднення та дослідження слідів злочину.

Отже, розглянута правова регламентація огляду місця події є відображенням сучасних підходів до стандартизації криміналістичних практик і розглядається не просто як технічна дія, а як комплексний процес, спрямований на забезпечення достовірності доказів та адаптований до особливостей проведення слідчих дій при розслідуванні злочинів на державному кордоні.

Провідну роль у забезпеченні єдності, достовірності та правової захищеності результатів експертних досліджень відіграє також стандартизація судової експертизи та судово-експертної діяльності. Встановлення єдиних стандартів дозволяє уникнути розбіжностей у проведенні експертиз, забезпечити однаковий підхід, а також гарантує, що дослідження проводяться за перевіреними, науково обґрунтованими методиками, що мінімізує ризик упередженості чи помилок.

Впровадження єдиних стандартів надає можливість суду, сторонам процесу та зацікавленим особам перевіряти правильність проведення експертиз та їх відповідність законодавству, а отже підвищити довіру до судових рішень. Окрім того, єдині стандарти сприяють взаємному визнанню експертних висновків між країнами, що важливо для розслідування транскордонних злочинів.

Зважаючи на актуальність питання стандартизації судової експертизи та судово-експертної діяльності Міжнародною організацією стандартизації (International Organization for Standardization, ISO) у 2012 році був створений міжнародний комітет стандартизації ISO/PC 272 «Forensic sciences» («Судова експертиза»). Метою його діяльності є забезпечення уніфікації і надійності судово-наукових процедур у різних країнах, адже результати судових експертиз часто мають вирішальне значення для розслідування кримінальних справ, а також міжнародної співпраці у боротьбі зі злочинністю.

Головним результатом роботи ISO/TC 272 стала серія ISO 21043, яка встановлює міжнародні стандарти для всіх етапів криміналістичного процесу (від місця події до судової зали):

ISO 21043-1:2025 (Part 1: Vocabulary) є першою частиною серії ISO 21043, призначеною стандартизувати використання та значення термінів, пов'язаних із криміналістикою. Її метою є забезпечення узгодженості у використанні термінів між лабораторіями, правоохоронними органами та судами, що зменшує ризик неоднозначного трактування доказів [14];

ISO 21043-2:2018 (Part 2: Recognition, recording, collecting, transport and storage of items) присвячений процесам виявлення, збору та збереження фізичних доказів. Цей документ встановлює вимоги щодо забезпечення надійності результатів, отриманих впродовж судово-криміналістичного процесу. У ньому передбачені заходи для захисту предметів, які застосовуються протягом усього судово-криміналістичного процесу як на місці події, так і в лабораторії. Вимоги розроблені з метою гарантування, що докази будуть зібрані, задокументовані та збережені так, щоб їх можна було надійно використовувати в суді [14];

ISO 21043-3:2025 (Part 3: Analysis) визначає вимоги та містить рекомендації щодо забезпечення надійності процесу аналізу предметів, які можуть мати криміналістичну цінність. Вимоги розроблені для забезпечення використання відповідних методів, належних засобів контролю, кваліфікованого персоналу та відповідних аналітичних стратегій протягом усього процесу криміналістичного аналізу предметів. Цей документ застосовується до всіх галузей криміналістики, окрім відновлення цифрових даних (регулюється стандартом ISO/IEC 27037) [14];

ISO 21043-4:2025 (Part 4: Interpretation) присвячений інтерпретації результатів аналізу доказів. Він визначає вимоги та містить рекомендації щодо інтерпретації даних спостережень для формування висновків, які дають відповіді на питання, що мають значення для прийняття рішень у ході розслідувань або судових проваджень. Цей документ встановлює вимоги, що застосовуються як у випадках, коли висновок ґрунтується безпосередньо на людському судженні, так і у випадках, коли він ґрунтується на інтерпретації за допомогою статистичної моделі. Застосовується для розгляду альтернативних пропозицій на основі питань, поставлених замовником [14];

ISO 21043-5:2025 (Part 5: Reporting). Цей стандарт є п'ятою та завершальною частиною серії ISO 21043, яка встановлює вимоги та рекомендації щодо до структури, змісту та оформлення звітів про результати криміналістичної експертизи, проведеної на місці події та в лабораторії. Вимоги сприяють підготовці та видачі звітів, які є точними, чіткими, прозорими, повними, однозначними, неупередженими та придатними для використання. Цей документ також містить вимоги щодо перегляду матеріалів справи та звітів, видачі та контролю звітів, а також вимоги, пов'язані з наданням свідчень [14].

Отже, серія ISO 21043 створює повний міжнародний стандарт, який охоплює всі етапи роботи з доказами – від моменту їх виявлення до офіційного представлення в суді. Її практичне значення полягає в тому, що у сукупності єдині правила збору доказів, довіра до експертних висновків, узгоджені міжнародні методики та спрощений обмін інформацією між країнами створюють основу для ефективного правосуддя та результативної міжнародної співпраці.

З огляду на важливість стандартизації судової експертизи та судово-експертної діяльності Європейською комісією зі стандартизації (European Committee for Standardisation, CEN) створено дзеркальний технічний комітет CEN/TC 419 «Forensic Science Processes» («Процедури судово-криміналістичної експертизи»), який розробляє єдині європейські стандарти для судово-експертної діяльності та тісно співпрацює з міжнародним комітетом ISO/TC 272 «Forensic Sciences», чим забезпечує гармонізацію європейських та міжнародних вимог. Україна бере участь у його діяльності через Технічний комітет 192 «Судова експертиза», що працює над гармонізацією національних стандартів із європейськими [15].

На кінець 2025 року Технічним комітетом 192 «Судова експертиза» розроблено тринадцять національних нормативних документів, прийнятих як ДСТУ, серед яких: ДСТУ ISO 21043-1:2021 «Криміналістика. Частина 1. Терміни та визначення (ISO 21043-1:2018, IDT)», який встановлює єдину термінологію для криміналістичних досліджень та забезпечує уніфікацію термінів між українськими та міжнародними експертами та ДСТУ ISO 21043-2:2021 «Виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів (ISO 21043-2:2018, IDT)», який ідентично впроваджує міжнародні вимоги до криміналістичної діяльності, встановлює методики, що гарантують збереження доказів від забруднення, втрати або підміни з моменту виявлення до передачі в лабораторію [15].

До складу Технічного комітету 192 «Судова експертиза» з-поміж інших дев'ятнадцяти колективних учасників входить Головний експертно-криміналістичний центр Держприкордонслужби, який згідно з Положенням про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України, затвердженим наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 р. № 617 є експертною службою, призначеною проводити судові експертизи та експертні дослідження документів, що використовуються під час перетинання державного кордону України для запобігання, виявлення та розслідування кримінальних та інших правопорушень шляхом застосування експертно-криміналістичних засобів [16]. У 2025 році Головному експертно-криміналістичному центру Державної прикордонної служби України надано статус асоційованого члена ENFSI, що надає можливість для розвитку методичного забезпечення криміналістичної практики, поглиблення співпраці з провідними іноземними експертними установами та зміцнення транскордонного співробітництва [17].

Відтак, стандартизація судової експертизи та судово-експертної діяльності є фундаментальним інструментом забезпечення справедливого правосуддя. Вона створює умови для однакової інтерпретації доказів, підвищує авторитет правоохоронних і судових органів та сприяє конкурентоздатності України у міжнародному правовому просторі, а гармонізація з європейськими нормами є важливим кроком на шляху до правової інтеграції. Проте, використання стандартів у нашій державі здебільшого є добровільним і слугує підтвердженням компетентності установи, яка їх впроваджує. Проте стандартизація судово-експертної діяльності потребує впровадження у роботу підрозділів, що здійснюють огляд місця події. А для цього слід закріпити обов'язковість їх застосування у практичній діяльності таких підрозділів.

Висновки. Таким чином, огляд місця події є однією з найважливіших слідчих дій, яка забезпечує отримання доказів і формує основу для подальшого розслідування. В Україні нормативно-правове регулювання цієї слідчої дії здійснюється Кримінальним процесуальним кодексом та підзаконними нормативно-правовими актами. Проте сучасний стан правового забезпечення огляду місця події не можна вважати достатнім – він потребує модернізації шляхом гармонізації з міжнародними криміналістичними стандартами, що забезпечить уніфікований, якісний процес огляду місця події при розслідуванні злочинів на державному кордоні, орієнтований на міжнародну співпрацю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ганьба О. Б., Вичавка В. І. The role of habitoscopy in the context of investigation war crimes committed by the russian federation. *Law & Border*. 2025. № 2 (6). С. 103–126. URL: https://doi.org/10.32453/law_border.v6i2.2060.
2. Ганьба О. Б. Основні підходи щодо забезпечення прикордонної безпеки з урахуванням досвіду окремих європейських і світових держав. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 2. Т. 2. С. 27–31. URL: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/4110>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

4. Конюшенко Я. Ю. Процесуальні аспекти проведення огляду як слідчої (розшукової) дії: окремі дискусійні питання. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 229-235. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.25>.
5. Балан М., Літвін Ю. Особливості криміналістичного забезпечення огляду місця події під час розслідування порушень державного кордону України. *Підприємництво, господарство і право*. № 8. 2019. С. 215-221. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.40>.
6. Колода А. Процесуальні помилки слідчого під час проведення огляду місця події. *Knowledge, Education, Law, Management*. № 7 (59). 2023. С. 136-142. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.7.21>.
7. Бондар В. С. Взаємодія слідчого (дізнавача) з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, у криміналістичному та кримінальному процесуальному вимірах (методологічні та праксеологічні проблеми). *Київський часопис права*. № 2. 2022. С. 141-153. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.2.22>.
8. Климчук М. П. Виконання доручень, як форма взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. № 1. 2015. С. 54-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_1_8.
9. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 р. № 1339. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>.
10. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.
11. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 р. № 570. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>.
12. Best Practice Manual for Scene of Crime Examination. ENFSI-BPM-SOC-01. Version 01 – November 2021. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2021/12/BPM-SOC-01-v.2021115_final.pdf.
13. Wytyczne nr 269 Komendanta głównego Straży Granicznej z dnia 23 grudnia 2019 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności postępowania przygotowawczego oraz czynności postępowania sprawdzającego przez funkcjonariuszy Straży Granicznej (Dz. Urz. KGSG. 2019.82 z dnia 2019.12.30.). URL: <https://granica.gov.pl/przepisy.php?v=pl>.
14. International Organization for Standardization. Official website. URL: <https://www.iso.org/home.html>.
15. Технічний комітет 192 «Судова експертиза». Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://kndise.gov.ua/activity/technical-committee-192-forensic-sciences>.
16. Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України: наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 № 617. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text>.
17. Головний експертно-криміналістичний центр ДПСУ. Державна прикордонна служба України Офіційний веб-сайт. URL: <https://dpsu.gov.ua/uk/golovnij-ekspertno-kriminalistichnij-centr>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.7>

СПІВРОБІТНИЦТВО У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ У МЕЖАХ ЄС: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ¹

Гловюк І.В.,
докторка юридичних наук, професорка,
Заслужена юристка України,
адвокатка,
членкиня Комітету із конституційного правосуддя та прав людини
Ради адвокатів Одеської області
ORCID: 0000-0002-5685-3702

Гловюк І.І. Співробітництво у кримінальних провадженнях у межах ЄС: досвід для України.

Стаття присвячена дослідженню деяких загальних та спеціальних аспектів співробітництва у кримінальних провадженнях у межах ЄС: досвід для України. Особливу увагу приділено Регламенту (ЄС) 2024/3011 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2024 року про передачу проваджень у кримінальних справах.

У статті детально розглянуто норми глави 45 КПК України регламентовано щодо кримінального провадження у порядку перейняття та положення Регламенту (ЄС) 2024/3011 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2024 року про передачу проваджень у кримінальних справах.

Зроблено висновок щодо основних викликів, які постануть при застосуванні Регламенту (ЄС) 2024/3011 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2024 року про передачу проваджень у кримінальних справах. Зокрема, виділено такі виклики та пропозиції щодо їх подолання: 1) потреба урахування положень у окремій главі КПК України, що вимагає розробки відповідного проекту закону; 2) обмеженість положень глави 45 КПК України для урахування норм при апроксимації положень регламенту 2024/3011, що обмежує їх врахування у запланованих змінах; 3) необхідність викласти у КПК України на основі Регламенту (ЄС) 2024/3011 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2024 року про передачу проваджень у кримінальних справах максимально повний, але відкритий перелік критеріїв оцінці обґрунтованості запиту про передачу кримінального провадження; відкритість переліку обумовлена положеннями Регламенту (ЄС) 2024/3011 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2024 року про передачу проваджень у кримінальних справах; 4) потреба регламентації безпосереднього порядку зносин, у тому числі з застосуванням ІТ системи (це стосуватиметься не лише передачі провадження, а й ордерних порядків), що вказує на можливість формулювання загальної норми у КПК України; 5) необхідність закріплення прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого у механізмі передачі (включаючи право запропонувати передачу) з деталізацією, яким чином враховується їх думка; це є обов'язковим через пряму дію Регламенту (ЄС) 2024/3011 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2024 року про передачу проваджень у кримінальних справах та спростить застосування цих норм на національному рівні; 6) потреба закріпити правила оскарження передачі, процедуру та локальний предмет доказування при розгляді скарг (враховуючи п. 47-49 Регламенту (ЄС) 2024/3011 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2024 року про передачу проваджень у кримінальних справах); 7) необхідність регламентувати механізм консультацій щодо передачі провадження, що можливо реалізувати у цій же главі КПК України.

Ключові слова: міжнародне співробітництво у кримінальних провадженнях; співробітництво з ЄС у кримінальних провадженнях; передача кримінального провадження; порядок зносин, права підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого; оскарження, розгляд та вирішення скарг.

Hloviuk I.V. Cooperation in criminal proceedings within the EU: experience for Ukraine.

The article is devoted to the study of some general and special aspects of cooperation in criminal proceedings within the EU: experience for Ukraine. Special attention is paid to Regulation (EU) 2024/3011 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transfer of proceedings in criminal matters.

¹ Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору (-ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (EACEA). Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (EACEA) не можуть нести за них відповідальність.

The article examines in detail the norms of Chapter 45 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regulated criminal proceedings in the order of adoption and the provisions of Regulation (EU) 2024/3011 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transfer of proceedings in criminal matters.

An opinion is drawn on the main challenges that will arise in the application of Regulation (EU) 2024/3011 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transfer of proceedings in criminal matters. In particular, the following challenges and proposals for overcoming them are highlighted: (1) the need to take into account the provisions in a separate chapter of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which requires the development of a corresponding draft law; (2) the limitation of the provisions of Chapter 45 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to take into account the norms when approximating the provisions of the Regulation (EU) 2024/3011 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transfer of proceedings in criminal matters, which limits their consideration in planned changes; 3) the need to set out in the Criminal Procedure Code of Ukraine on the basis of the Regulation (EU) 2024/3011 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transfer of proceedings in criminal matters is as complete as possible but an open list of criteria for assessing the validity of a request for the transfer of criminal proceedings; the openness of the list is determined by the provisions of the Regulation (EU) 2024/3011 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transfer of proceedings in criminal matters; 4) the need to regulate the direct order of communication, including with the application of the IT system (this will apply not only to the transfer of proceedings, but also to order orders), which indicates the possibility of formulating a general norm in the Criminal Procedure Code of Ukraine; 5) the need to consolidate the rights of the suspect, the accused the victim in the transfer mechanism (including the right to propose a transfer) detailing how their opinion is taken into account; this is mandatory due to the direct effect of Regulation (EU) 2024/3011 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transfer of proceedings in criminal matters and will simplify the application of these norms at the national level; 6) the need to establish the rules for appealing the transfer, the procedure and the local subject of evidence when considering complaints (taking into account clauses 47-49 of the Regulation (EU) 2024/3011 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transfer of proceedings in criminal matters; 7) the need to regulate the mechanism of consultations on the transfer of proceedings, which can be implemented in the same chapter of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: international cooperation in criminal proceedings; cooperation with the EU in criminal proceedings; transfer of criminal proceedings; communication procedure, rights of the suspect, accused, victim; appeal, consideration and resolution of complaints.

Постановка проблеми. Дорожня карта з питань верховенства права, схвалена 14 травня 2025 року [1], яка є «всеохоплюючим стратегічним документом, що визначає комплекс реформ у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС за переговорними Розділом 23 «Судова влада та основоположні права» та Розділом 24 «Юстиція, свобода і безпека»» [2], прописує напрямки діяльності у сфері судового співробітництва в кримінальних справах (хоча по суті йдеться про співробітництво у більш широкому значенні, аніж між судами).

Серед заходів задля досягнення запланованого стратегічного результату зазначено:

- зміни до КК України та КПК України для імплементації процедури європейського ордеру на арешт (з метою виконання Рамкового Рішення Ради 2002/584/ЈНА від 13.06.2002);
- внесення змін до національного законодавства для забезпечення можливості екстрадиції громадян України;
- зміни до КПК України та інших законів з метою приведення законодавства з питань міжнародної правової допомоги та екстрадиції у відповідність до стандартів FATF;
- зміни до КПК України щодо запобігання та врегулювання з іншими державами конфлікту юрисдикції (підслідності та підсудності) у кримінальному провадженні з метою виконання Рамкового Рішення Ради 2009/948/ЈНА від 30.11.2009;
- імплементації *acquis* ЄС механізмів міжнародної правової допомоги та взаємного виконання судових рішень у кримінальних справах у відносинах з державами-членами Європейського Союзу (з метою виконання Рамкових Рішень Ради 2008/947/ЈНА, 2009/829/ЈНА, 2008/909/ЈНА) [2].

Разом з тим, напрямків співробітництва у межах ЄС існує більше. У дорожній карті не указано на такі ордерні порядки, як:

- взаємодія з застосуванням електронних доказів (Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 on European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence in criminal proceedings and for the execution of custodial sentences following criminal proceedings);

- європейський ордер на проведення розслідування (Directive 2014/41/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 regarding the European Investigation Order in criminal matters);
- європейський охоронний ордер (Directive 2011/99/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the European protection order).

Не згадується і передача кримінальних проваджень (Regulation (EU) 2024/3011 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transfer of proceedings in criminal matters [3]) (далі – регламент 2024/3011). На думку Євроюсту, новий правовий інструмент ЄС щодо передачі провадження повинен: впровадити механізм попередніх консультацій між відповідними національними органами перед надсиланням офіційного запиту про передачу провадження, який застосовуватиметься не лише у випадках паралельного провадження, як це передбачено Рамковим рішенням 2009/948/JHA про конфлікти юрисдикції; з огляду на тісний зв'язок між передачею провадження та конфліктами юрисдикції, підтвердити можливість для держав-членів залучати та звертатися за порадою до Євроюсту на ранній стадії, а саме під час попередніх консультацій до надсилання запиту про передачу, і особливо у випадках розбіжностей між національними органами; надати пріоритет прямим контактам між компетентними судовими органами над передачею через центральні органи; ввести часові обмеження для раціоналізації процесу прийняття рішень після подання запиту про передачу провадження; визначити правила щодо інформації, яка має бути включена до запиту про передачу, а також щодо режиму перекладу та розподілу відповідних витрат; регулювати застосування тимчасових заходів після передачі провадження та координувати такі положення з іншими існуючими інструментами взаємного визнання [4].

Можливо, відсутність згадки про цей новий інструмент ЄС обумовлена тим, що згідно ст. 35 регламенту 2024/3011, він застосовуватиметься до запитів з 1 лютого 2027 року. Утім, зважаючи на євроінтеграційний курс України, вже важливо розуміти шляхи апроксимації у контексті КПК України.

Стан опрацювання проблематики. У літературі вже викладалися пропозиції щодо можливих способів апроксимації у частині ордерних порядків, які застосовуються в ЄС (А. Грицьків, В. Зуєв, Р. Климкевич, А. Степаненко, Л. Чернозуб та ін. [5-12]) та захисту прав людини у процесі застосування окремих ордерних порядків (Р. Климкевич та ін. [6; 11-12]). Питання перейняття кримінального провадження як форми міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні досліджувалися О. Бекетовим, С. Галаганом, О. Кубаревою, А. Маланюком, О. Малаховою, Ю. Никифороном, М. Пашковським та ін.

При цьому питання змісту та застосування регламенту 2024/3011 спеціальному дослідженню практично не піддавалися, окрім деяких аспектів, згаданих у дисертаційному дослідженні Ю. Никифорова [13]. У зарубіжній доктрині цей регламент розглядався Marek Ryszard Smarzewski [14].

Отже, **метою** цієї статті є ідентифікація основних викликів, які постануть при апроксимації механізму передачі кримінальних проваджень за регламентом 2024/3011, та формулювання пропозицій щодо їх подолання.

Прийняття регламенту було пов'язано з тим, що, як зазначається у дослідженні Євроюсту, за відсутності конкретного інструменту ЄС, що регулює передачу проваджень, держави-члени наразі використовують для цієї мети низку правових основ, що призводить до різних умов і процедур, які дотримуються в кожному окремому випадку. У звіті чітко вказано, що нинішня фрагментована правова база призводить до низки правових питань і труднощів на практиці, що часто робить передачу проваджень до іншої держави-члена громіздкою і не завжди успішною процедурою [4].

Виклад основного матеріалу. Главою 45 КПК України регламентовано кримінальне провадження у порядку перейняття. Цей порядок має відмінні положення у порівнянні з регламентом 2024/3011, що зумовлено тим, що у КПК України регламентовано форму міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, а не співпрацю у межах ЄС. Крім того, України приєдналася до Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року [15], а отже, її положення також є обов'язковими для застосування при вирішенні питань передачі кримінальних проваджень.

Якщо порівняти положення КПК України та регламенту 2024/3011, то найбільш істотними відмінностями є такі:

1. Критерії для передання провадження. У КПК України прописано критерії, за яких кримінальне провадження може бути перейнято Україною, утім, немає норм щодо критеріїв, якими має керуватися Україна, ініціюючи передання провадження іншій державі. У регламенті ж прописано як загальне правило, що запит про передачу кримінального провадження може бути поданий лише у тому випадку, якщо орган, що подає запит, вважає, що ефективно та належно відправлення правосуддя, включаючи пропорційність, буде краще забезпечено шляхом проведення відповідного кримінального провадження в іншій державі-члені, так і доволі широкий перелік критеріїв передачі кримінального провадження (ст. 5).

Як уточнюється, при оцінці обґрунтованості запиту про передачу кримінального провадження запитуючий орган повинен враховувати кілька критеріїв, що повинні враховуватися в інтересах

справедливого правосуддя. Наприклад, якщо кримінальне правопорушення було вчинено повністю або частково на території запитуваної держави, або якщо більшість наслідків чи значна частина шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням, які є складовими елементами кримінального правопорушення, мали місце на території запитуваної держави, ця держава повинна мати можливість бути визнаною такою, що має кращі можливості для здійснення судового переслідування, з огляду на те, що докази, які необхідно зібрати, такі як показання свідків і потерпілих або висновки експертів, знаходяться в державі, до якої подано запит, і тому їх буде легше зібрати, якщо кримінальне провадження буде передано. Крім того, це полегшить порушення подальшого провадження про відшкодування збитків у державі, до якої подано запит, якщо основне провадження, в ході якого встановлено кримінальну відповідальність також здійснювалася в тій самій державі-члені. Аналогічно, якщо більшість доказів знаходиться в державі, до якої подано запит, передача кримінального провадження може сприяти збиранню та подальшій прийнятності доказів, зібраних відповідно до національного законодавства держави, до якої подано запит (п. 25).

2. Порядок зносин. Регламентом 2024/3011 передбачено, що орган, що подає запит, надсилає запит про передачу кримінального провадження безпосередньо органу, до якого звертаються, або, у відповідних випадках, за участю центрального органу (ст. 8). У КПК України мова йде про те, що клопотання про передання кримінального провадження компетентному органу іншої держави розглядаються уповноваженим (центральним) органом України (ст. 599). Без сумніву, ефективність провадження у контексті оперативності буде забезпечена якраз через безпосередність зносин, крім випадків, коли інший порядок прямо регламентований. На це прямо вказує і дослідження Євроюсту [4].

3. Захист прав підозрюваного, обвинуваченого потерпілого. Глава 45 КПК України повністю оминає увагою права цих учасників, і жодного впливу на прийняття рішення чи ефективного заходу захисту вони не мають, хоча перейняття провадження не може не стосуватися їх інтересів. Відмітимо, що у доктрині є слушні пропозиції щодо виправлення такої ситуації [16, с. 210, 211].

Інший підхід наявний у регламенті 2024/3011, де передбачені процесуальні можливості і для підозрюваного, обвинуваченого, і для потерпілого¹.

Таке врахування позицій підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого є важливим з декількох аспектів: по-перше, забезпечення можливості бути почутими (крім прямо прописаних винятків) через право висловити думку, яка може бути врахована при прийнятті рішення; по-друге, забезпечення ефективності передачі провадження через урахування факторів, які повідомлені цими учасниками; по-третє, у сукупності з правом, зазначеним у ст. 17 регламенту 2024/3011 (підозрювані, обвинувачені та потерпілі мають право на ефективний судовий захист у запитуваній державі проти рішення про прийняття передачі кримінального провадження) створює механізм ефективного захисту прав цих осіб.

¹ У контексті прав підозрюваного, обвинуваченого, перед поданням запиту про передачу кримінального провадження запитувачий орган відповідно до чинного національного законодавства належним чином враховує законні інтереси підозрюваного або обвинуваченого, включаючи аспекти, пов'язані з відновним правосуддям. Орган, що подає запит, перед поданням запиту про передачу кримінального провадження: (а) повідомляє підозрювану або обвинувачену особу, відповідно до чинного національного законодавства та мовою, яку підозрювана або обвинувачена особа розуміє, про свій намір подати запит про передачу кримінального провадження; та (б) надає підозрюваній або обвинуваченій особі можливість висловити свою думку щодо такого передання, у тому числі щодо аспектів, пов'язаних із відновним правосуддям. Утім, з цих правил є винятки, якщо: (а) виконання цих зобов'язань може порушити конфіденційність розслідування або іншим чином зашкодити розслідуванню; (б) підозрюваний або обвинувачений не може бути знайдений або зв'язаний, незважаючи на розумні зусилля, докладені органом, що звертається із запитом; (с) запит про передачу кримінального провадження подається на підставі пропозиції підозрюваного або обвинуваченого. Для висловлювання думки надається строк не пізніше ніж через десять днів після того, як було поінформовано про намір подати запит про передачу та надано можливість висловити думку (ст. 6). Стосовно потерпілого, то перед поданням запиту про передачу кримінального провадження запитувачий орган, відповідно до чинного національного законодавства, належним чином враховує законні інтереси потерпілого, включаючи аспекти, пов'язані з відновним правосуддям. Ця оцінка деталізована у п. 33 преамбули регламенту 2024/3011: може, наприклад, включати розгляд можливості та наявності механізмів для надання показань жертвами під час судового розгляду в державі, до якої звернулися з проханням, якщо це не є державою-членом, в якій вони проживають. Крім того, слід розглянути можливість для жертв отримати та надати докази, наприклад від свідків та експертів, вимагати компенсації або скористатися програмами захисту свідків або відновного правосуддя в державі, до якої звернулися з проханням. Орган, що подає запит, перед поданням запиту про передачу кримінального провадження: повідомляє потерпілого, відповідно до чинного національного законодавства та мовою, яку він розуміє, про свій намір подати запит про передачу кримінального провадження; та надати потерпілому можливість висловити свою думку щодо такого передання, у тому числі щодо аспектів, пов'язаних із відновним правосуддям. Орган, що надсилає запит, не зобов'язаний виконувати ці обов'язки, якщо: виконання цих зобов'язань може порушити конфіденційність розслідування або іншим чином зашкодити розслідуванню; або запит про передачу кримінального провадження подається на підставі пропозиції потерпілого. Якщо потерпілий вирішує висловити думку, він повинен висловити цю думку не пізніше ніж через десять днів після того, як його було поінформовано про намір подати запит про передачу та надано можливість висловити думку (ст. 7).

При цьому, як уточнено у преамбулі регламенту 2024/3011, перегляд рішення про передачу кримінального провадження повинен ґрунтуватися виключно на критеріях, передбачених у підставах для відмови, викладених у регламенті. Оцінка того, чи слід передавати кримінальне провадження, повинна включати розгляд усіх обставин, що мають значення для перевірки цих критеріїв. Така оцінка часто може передбачати не тільки зважування інтересів або прав осіб, права яких можуть бути порушені, але й розгляд особливостей та практичних аспектів функціонування системи кримінального правосуддя. Орган, до якого звернулися з проханням, повинен мати широкі повноваження щодо оцінки того, чи відповідає передача кримінального провадження інтересам ефективного та належного відправлення правосуддя, а також чи слід відхилити прохання про передачу на підставі будь-якої з факультативних підстав для відмови, викладених у регламенті. Перевірка здійснення таких повноважень повинна обмежуватися перевіркою того, чи орган, до якого звернулися з проханням, приймаючи рішення про прийняття прохання про передачу кримінального провадження, явно перевищив межі своїх повноважень. Результатом правового засобу захисту може бути підтвердження або скасування рішення про прийняття передачі кримінального провадження в цілому або частково (п. 47-49).

Реалізація цих можливостей об'єктивно була б неможливою без доступу до даних, на основі яких приймалося рішення про передачу. Тому держава, до якої звертаються з проханням, повинна гарантувати підозрюваному, обвинуваченому та потерпілому право доступу до всіх документів, що стосуються передачі кримінального провадження, які стали підставою для прийняття рішення про прийняття передачі відповідно до цього Регламенту та які необхідні для ефективного оскарження такого рішення. Право доступу до таких документів повинно здійснюватися відповідно до процедур, передбачених національним законодавством запитуваної держави, і може бути обмежене, якщо це підриватиме конфіденційність розслідування, або іншим чином зашкоджувати розслідуванню чи безпеці осіб. Будь-яка відмова в такому доступі повинна бути зважена з урахуванням прав відповідних осіб, беручи до уваги різні стадії кримінального провадження. Обмеження такого доступу повинні тлумачитися суворо та відповідно до права на справедливий судовий розгляд, передбаченого Хартією (п. 51). Як видно, це право не є абсолютним, і його реалізація може залежати від інтересів таємниці кримінального провадження, інтересів ефективності кримінального провадження та безпеки осіб. Формулювання ж «Обмеження такого доступу повинні тлумачитися суворо та відповідно до права на справедливий судовий розгляд, передбаченого Хартією» свідчить про те, що таке обмеження має бути суворо необхідним, а його застосуванням – сумісним з правом на справедливий суд. Незважаючи на оцінні формулювання, слід визнати, що більша конкретизація навряд є можливою, а оцінка ситуації має здійснюватися судами або слідчими суддями у кожній конкретній ситуації.

4. Підстави для відмови. За ст. 596 КПК України, кримінальне провадження не може бути перейняте, якщо: 1) не дотримані вимоги частини другої статті 595 (умови перейняття кримінального провадження від іноземних держав) або міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; 2) щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні судом ухвалено виправдувальний вирок; 3) щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні судом ухвалено обвинувальний вирок, за яким покарання вже відбуте або виконується; 4) щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні закрите кримінальне провадження або її звільнено від відбування покарання у зв'язку з помилуванням або амністією; 5) провадження щодо заявленого кримінального правопорушення не може здійснюватися у зв'язку із закінченням строку давності. У регламенті 2024/3011 прописано дві групи підстав: обов'язкові та дискреційні (ст. 12). Серед підстав є певні лінії перетину, зокрема, у частині принципу *ne bis in idem* та подвійної кримінальності.

Слід вернути увагу на те, що у Європейській конвенції про передачу провадження у кримінальних справах є така підстава для відмови: «якщо кримінальне переслідування може суперечити основоположним принципам правової системи запитуваної держави», яка співголосна підставі у регламенті 2024/3011 «запитуваний орган вважає, що передача кримінального провадження не відповідає інтересам ефективного та належного відправлення правосуддя» (ця підстава є факультативною). За п. 45 преамбули регламенту 2024/3011, при розгляді питання про прийняття або відхилення запиту оцінка повинна проводитися в кожному конкретному випадку з метою визначення держави-члена, яка має найкращі можливості для переслідування відповідного кримінального правопорушення. Орган, до якого надійшов запит, повинен мати широкі дискреційні повноваження для проведення такої оцінки. Така оцінка повинна обмежуватися відповідними обставинами справи, включаючи наявність *prima facie* ознак того, що кримінальне правопорушення не було вчинено повністю або частково на території запитуваної держави, що більшість наслідків або значна частина шкоди, які є складовими елементами кримінального правопорушення, не відбулися на території цієї держави, і що підозрюваний або обвинувачений не є громадянином або резидентом

цієї держави. Особисте, матеріальне або сімейне становище потерпілого, свідка або іншої заінтересованої особи не повинно бути вирішальним для оцінки того, чи сприятиме передача кримінального провадження досягненню мети ефективного та належного відправлення правосуддя (п. 45 преамбули регламенту 2024/3011).

Натомість, КПК України не містить схожої підстави, та, відповідно, не уточнює, які саме критерії мають бути оцінені. Це, без сумніву, є недоліком регламентації перейняття кримінального провадження у КПК України.

5. Строки. Клопотання компетентних органів інших держав про перейняття Україною кримінального провадження розглядається центральним органом України щодо міжнародної правової допомоги або органом, уповноваженим здійснювати зносини відповідно до частини третьої статті 545 КПК України, протягом двадцяти днів з дня його надходження (ч. 1 ст. 595 КПК України). Натомість, регламенті 2024/3011 прописує, що орган, до якого звернулися з проханням, повідомляє про своє рішення без невинуватної затримки і в будь-якому разі не пізніше ніж через 60 днів після отримання прохання про передачу кримінального провадження. Якщо в конкретному випадку орган, до якого звернулися з проханням, не може дотриматися строку, він без зайвої затримки повідомляє про це орган, який звернувся з проханням, із зазначенням причин затримки. У таких випадках строк, встановлений у пункті 1, може бути продовжений максимум на 30 днів. У регламенті, з одного боку, строки прописані більш гнучко, адже йдеться про повідомлення без невинуватної затримки (хоча це формулювання є оцінним), а з іншого боку, загальний строк може бути більший, аніж за КПК України.

6. Консультації. У главі 45 КПК України немає норм щодо консультацій при розгляді клопотання. У регламенті 2024/3011 доволі детально прописано, що у разі необхідності орган, що звертається з проханням, та орган, до якого звертаються з проханням, проводять консультації між собою без зайвої затримки з метою забезпечення ефективного застосування регламенту. Консультації можуть також відбуватися до подання прохання про передачу кримінального провадження, зокрема з метою визначення того, чи відповідатиме така передача інтересам ефективного та належного відправлення правосуддя, у тому числі чи є вона пропорційною. Якщо орган, що звертається з проханням, консультується з органом, до якого звертаються з проханням, до подання прохання про передачу кримінального провадження, він надає органу, до якого звертаються з проханням, інформацію про кримінальне провадження, якщо це не порушує конфіденційність розслідування або іншим чином не шкодить розслідуванню. Якщо органи отримують запити про консультації, вони надають відповідь на них без невинуватної затримки. (ст. 14). Механізм консультацій є важливим для ефективності співробітництва у сфері передачі проваджень, і виконання положень регламенту, який має пряму дію, зобов'язуватиме Україну їх виконувати, коли Україна набуде членства у ЄС. При цьому доречним є закріплення цього механізму також у КПК України для спрощення його застосування на рівні практики.

Висновки. У аспекті основних викликів, які постануть при застосуванні регламенту 2024/3011, та формулювання пропозицій щодо їх подолання, слід вказати на наступні:

- потреба урахування положень у окремій главі КПК України, що вимагає розробки відповідного проєкту закону;
- обмеженість положень глави 45 КПК України для урахування норм при апроксимації положень регламенту 2024/3011, що обмежує їх врахування у запланованих змінах;
- необхідність викласти у КПК України на основі регламенту 2024/3011 максимально повний, але відкритий перелік критеріїв оцінці обґрунтованості запиту про передачу кримінального провадження; відкритість переліку обумовлена положеннями регламенту 2024/3011;
- потреба регламентації безпосереднього порядку зносин, у тому числі з застосуванням ІТ системи (це стосуватиметься не лише передачі провадження, а й ордерних порядків), що вказує на можливість формулювання загальної норми у КПК України;
- необхідність закріплення прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого у механізмі передачі (включаючи право запропонувати передачу) з деталізацією, яким чином враховується їх думка; це є обов'язковим через пряму дію регламенту 2024/3011 та спростить застосування цих норм на національному рівні;
- потреба закріпити правила оскарження передачі, процедуру та локальний предмет доказування при розгляді скарг (враховуючи п. 47-49 регламенту 2024/3011);
- необхідність регламентувати механізм консультацій щодо передачі провадження, що можливо реалізувати у цій же главі КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 "Основи процесу вступу до ЄС": Розпорядження КМУ від 14 травня 2025 р. № 475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text>.

2. Дорожня карта з питань верховенства права. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/127/f545253n16.pdf>.
3. Regulation (EU) 2024/3011 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transfer of proceedings in criminal matters. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/3011/oj/eng>.
4. Eurojust Report on the Transfer of Proceedings in the European Union January 2023. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/eurojust-report-on-the-transfer-of-proceedings-in-the-eu.pdf>.
5. Гловюк І.В. Архітектура КПК України в аспекті права ЄС: деякі прогнози. Україна – ЄС: питання гармонізації кримінального та кримінального процесуального законодавства: матеріали Круглого столу (22 червня 2023 року) / упор. І.В. Гловюк, Н.Р. Лашук. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 77-83.
6. Климкевич Р.А. Кримінальне процесуальне законодавство України та Європейського Союзу: апроксимація та диференціація. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2022. 285 с.
7. Грицьків А. В. Європейський ордер на арешт як інститут кримінального права Європейського Союзу. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293 «Міжнародне право». Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2024. 251 с.
8. Зуєв В.В. Спрощений порядок видачі: європейський досвід. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15843/1/Zuiev_60-64.pdf.
9. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні=International cooperation in criminal proceedings : навч. посіб. [Електронний ресурс] / В.В. Зуєв, І.В. Гловюк, А.В. Підгородинська, А.С. Степаненко, В.О. Туляков, О.В. Малахова; за ред. В.О. Тулякова. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. - 221 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8e6180b-c704-4117-a4fe-4bad473e9335/content>.
10. Чорнозуб Л.В. Використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві держав-членів європейського союзу: нові правові інструменти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 441-444. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/106>.
11. Гловюк І.В. Європейський охоронний ордер: питання прогностичного інструментарію для захисту жертв кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 655-660. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.02.109.
12. Гловюк І.В. Питання захисту прав людини у механізмі Європейського ордера на проведення розслідування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. С. 44-49. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.03.3.6.
13. Никифоренко Ю.Л. Переїняття кримінального провадження від іноземних держав. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2023. 261 с.
14. Smarzewski Marek Ryszard. Przekazywanie postępowań karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej. *Roczniki Nauk Prawnych*. Tom XXXV, numer 3 – 2025. URL: <https://czasopisma.tnkul.pl/index.php/rnp/article/view/4413/3442>.
15. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/339/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
16. Вінніков О.А., Віннікова О.О. Переїняття кримінального провадження у рамках міжнародного співробітництва. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 6. С. 204-212. DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-33>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.8>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НАЛЕЖНОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Головчук В.А.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри конституційного,**міжнародного і кримінального права**Донецького національного університету імені Василя Стуса**ORCID: 0009-0004-8931-159X*

Головчук В.А. Проблемні питання належності доказів у кримінальному провадженні.

У статті проведено науково-правовий аналіз проблемних питань належності доказів у кримінальному провадженні. Звертається увага на те, що із закріпленням поняття належності доказів у частині першій статті 85 Кримінального процесуального кодексу України з'явилося нормативне визначення належності доказів, яке фактично зняло ряд дискусійних питань, що виникали навколо цього питання.

Зазначається, що належність доказів визначається зв'язком змісту доказів та предмету доказування. Належність доказів розглядається як придатність встановлювати обставини, що є предметом доказування, через логічний зв'язок між отриманими фактами і обставинами, які підлягають доказуванню або мають значення для кримінального провадження, обставинами, що підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Проведено аналіз положень частини першої статті 85 Кримінального процесуального кодексу України, які чітко визначають поняття належності доказів у кримінальному провадженні. З аналізу даної норми виділено три групи обставин, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні: обставини, які підлягають доказуванню; інші обставини, що мають значення для кримінального провадження; обставини, які підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

У статті обґрунтовується, що обставини, які підлягають доказуванню або мають значення для кримінального провадження, обставини, що підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів, виступають критерієм належності доказів.

Зроблено висновок, що оцінка належності доказів ґрунтується на двох чинниках: нормативному, який виходить з положень статей 85, 91 Кримінального процесуального кодексу України і визначає предмет доказування у кримінальному провадженні; та суб'єктивному – уявленні суб'єкта доказування про логічні зв'язки змісту доказів з предметом доказування.

Підкреслено необхідність подальшого науково-правового вивчення питання суб'єктивного уявлення суб'єкта доказування про логічні зв'язки змісту доказів з предметом доказування з метою визначення чітких критеріїв оцінки належності доказів.

Ключові слова: кримінальне провадження, докази, процесуальні властивості доказів, вимоги до доказів, критерії доказів, належність доказів, доказування.

Holovchuk V.A. Problematic issues adequacy of evidence in criminal proceedings.

The article provides a scientific and legal analysis of problematic regarding the adequacy of evidence in criminal proceedings. It is noted that with the enshrinement of the concept of adequacy of evidence in part one of Article 85 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, introduced a normative definition of adequacy, which effectively resolved a number of controversial issues that arose around this question.

It is stated that the adequacy of evidence is determined by the connection between the content of the evidence and the subject matter of the proof. The adequacy of evidence is considered as its suitability for establishing the circumstances that are the subject matter of proof through a logical connection between the obtained facts and the circumstances to be proved or have the importance to criminal proceedings, as well as circumstances confirming the credibility or non-credibility, possibility or impossibility of using other evidence.

An analysis was conducted of the provisions of part one of Article 85 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which clearly define the concept of adequacy of evidence in criminal proceedings. From the analysis of this provision, three groups of circumstances that constitute the subject matter of proof in criminal proceedings were identified: circumstances to be proved; other circumstances that have

the importance to criminal proceedings; circumstances confirming the credibility or non-credibility, possibility or impossibility of using other evidence.

The article argues that circumstances to be proved or have the importance to criminal proceedings, circumstances confirming the credibility or non-credibility, possibility or impossibility of using other evidence, serve as criteria for the adequacy of evidence.

It is concluded that the assessment of the adequacy of evidence is based on two factors: a normative factor, derived from the Articles 85 and 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and which defines the subject matter of proof in criminal proceedings; and subjective – the perception by the subject of proof of the logical connection between the content of the evidence and the subject matter of proof.

The necessity of further scientific and legal research of the issue of the subjective perception of the subject of proof regarding the logical connections between the content of the evidence and the subject matter of proof is emphasised, with the aim of defining clear criteria for assessing the adequacy of evidence.

Key words: criminal proceedings, evidence, procedural properties of evidence, requirements for evidence, criteria for evidence, adequacy of evidence, proving.

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі за текстом КПК України) [1] ставить такі вимоги до доказів як їх належність (стаття 85) та допустимість (статті 86-90). Питання належності доказів у кримінальному провадженні активно досліджувалось вченими за декілька років перед прийняттям КПК України. Актуальність таких досліджень зумовлювалась необхідністю законодавчого врегулювання належності доказів у кримінальному провадженні. Із закріпленням поняття належності доказів у частині першій статті 85 КПК України з'явилось нормативне визначення належності доказів, що фактично зняло ряд дискусійних питань, які виникали навколо цього питання.

На сьогоднішній день увага науковців зосереджується у більшій мірі на допустимості доказів у кримінальному провадженні. Верховним Судом також сформовано в основному висновки щодо допустимості доказів у кримінальному провадженні. Питанню належності доказів присвячені поодинокі наукові роботи або вказане питання досліджується під час розгляду властивостей доказів в цілому. Окремі висновки, які зроблені Верховним Судом щодо належності доказів, носять загальний характер і стосуються належності доказів у цивільному процесі.

У той же час питання належності доказів у кримінальному провадженні є не менш актуальним, ніж допустимість доказів та потребує більш детального дослідження.

Мета дослідження: дослідити проблемні питання належності доказів у кримінальному провадженні. За результатами дослідження визначити критерії належності доказів у кримінальному провадженні та навести науково-правове обґрунтування чинників, на яких ґрунтується оцінка належності доказів суб'єкта доказування.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням питання належності доказів, як складової частини процесуальних властивостей доказів, займалися, зокрема, такі науковці: В.В. Вапнярчук, П.А. Воробей, Є.В. Дронов, С.Ю. Ільченко, Г.Р. Крет, О.С. Осетрова, М.А. Погорецький, В.В. Тильчик, А.В. Форостяний.

Д.Б. Сергєєвою, В.В. Сичевським, М.М. Стояновим присвячені окремі наукові праці питанню належності доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Належність доказів є важливою умовою їх використання у кримінальному процесуальному доказуванні. Водночас належність є такою властивістю доказів, яка, разом із допустимістю, гарантують те, що під час провадження будуть правильно встановлені всі обставини, котрі потребують доказування, що, у свою чергу, є передумовою успішного виконання завдань кримінального провадження, визначених у статті 2 КПК України [2, с. 55].

У теорії кримінального процесу під терміном «належність доказів» зазвичай розуміється здатність джерела відомостей встановлювати факт, який має значення для кримінального провадження [3, с. 26].

До закріплення в КПК України поняття належності, як і допустимості доказів, визначалося виключно на науковому рівні та у судовій практиці, а тому дискусія навколо його змісту була традиційно жвавою і ніколи не втрачала своєї актуальності. Її результатами стали різноманітні точки зору. Так, одні вчені під належністю доказу розуміли його властивість через власний зміст трансформуватися у такий собі засіб встановлення обставин, котрі мають значення для провадження. Інші науковці вважали, що належність є ознакою не доказу, а того зв'язку, який існує між ним (певною доказовою інформацією) та обставинами, які потребують доказування. Таким чином, остання точка зору яскраво підкреслює суб'єктивний чинник у визнанні належності доказу, адже вона ґрунтується на відповідному його сприйнятті особою. Враховуючи різні наукові підходи до визначення належності доказу, а також той факт, що із набуттям чинності КПК України це поняття

набуло законодавчого закріплення, дослідження його змісту продовжує лишатися надзвичайно актуальним [2, с. 54].

Нормативне визначення належності доказів у кримінальному провадженні дається у частині першій статті 85 КПК України. Дана норма передбачає, що належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

П.А. Воробей, В.В. Тильчик, А.В. Форостяний доволі точно підкреслюють, що належність доказів є їх процесуальною властивістю, що відображає зв'язок змісту із предметом доказування у кримінальному провадженні [4, с. 493].

Зміст доказів визначається як фактичні дані про обставини кримінального правопорушення, які отримані з належних джерел, а їх матеріальною основою є не саме джерело, а штучно створений відповідний процесуальний носій. При цьому фактичні дані - це не факти, а відомості про минулі події, що містяться в інформації про них. Самі факти є об'єктивною реальністю, що існують незалежно від волі людини. Пізнання факту можливе при його безпосередньому сприйнятті чи внаслідок отримання інформації про нього. Взяти подію скоєного злочину - це завжди подія минулого, яка в момент оцінки доказів і доказування вже не існує. Органи досудового слідства, суд оперують завжди доказами не як фактами, а лише як інформацією, відомостями про такі факти, що мали місце в минулому. При цьому зафіксованими у встановленому законом порядку в протоколах слідчих (розшукових) дій і судового засідання [5, с. 10].

В окремому кримінальному провадженні обставини, які входять до предмета доказування, конкретизуються та індивідуалізуються, тобто вони утворюють вже конкретний предмет доказування, зміст якого визначається загальним поняттям злочину і ознаками конкретного складу, викладеними в тій чи іншій статті Особливої частини Кримінального кодексу України [6, с. 677].

Належність відповідає, з одного боку, на питання про наявність зв'язку між змістом і фактом, який підлягає встановленню, з іншого боку - визначає, наскільки точно встановлено шуканий факт, тобто належний доказ має визначену доказову силу, неналежний - її не має [5, с. 18].

Д.Б. Сергєєва зазначає, що властивість належності охоплює не весь доказ у цілому, а лише його змістовну частину - фактичні дані. Належність доказу - це його придатність встановлювати обставини, що є предметом доказування, через логічний зв'язок між отриманими фактичними даними і тим, що потрібно доказувати. Тільки визначивши, які саме обставини кримінального провадження необхідно встановити, можна вирішити питання про належність конкретних фактичних даних до кримінального провадження, тобто їх належність для вирішення конкретної задачі. Тобто, обставини, що підлягають доказуванню, виступають критерієм належності доказів [7, с. 236].

Оскільки різні суб'єкти доказування висувують різні версії події, що розслідується, то й оцінка ними доказу як належного може бути кардинально різною. Іншими словами, вирішення питання про належність доказу, з одного боку, ґрунтується на положеннях законодавства, зокрема, статтях 85, 91 КПК України, з іншого, - на особистому сприйнятті особи - суб'єкта доказування, що ґрунтується на його уявленні про логічний зв'язок фактичних даних, що становлять зміст доказу та обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, передбачених статтею 91 КПК України [7, с. 237].

Як зазначає М.М. Стоянов, належність доказів має бути визначено як властивість доказу, що характеризує зв'язок відомостей, які становлять його зміст, з обставинами, які підлягають доказуванню в кримінальній справі. Належності, як властивості доказів, характерний певний раціоналізм, що має загальний характер, оскільки від вектора пізнання, обумовленого винятково суб'єктом, залежить використання ним інформаційних ресурсів про об'єкт. Простіше кажучи, саме внутрішнє переконання органу дізнання, слідчого, прокурора й судді поділяє докази на такі, що мають відношення до справи та ті, що не мають такого відношення в правовому та гносеологічному плані. Звідси ясно, що дослідження належності, у порівнянні з допустимістю та достовірністю, найменш формалізована, в її процесі першорядну роль відіграє принцип свободи внутрішнього переконання суб'єктів доказування [8, с. 207].

Для успішного вирішення завдань кримінального судочинства слідчий, прокурор, суд зобов'язані встановити, чи мала місце подія злочину, який саме злочин було вчинено, хто винен у його вчиненні, та інші обставини, що мають значення для законного та обґрунтованого вирішення кримінального провадження, захисту прав і законних інтересів учасників процесу. Для осіб, на яких законом покладено обов'язок досудового розслідування і судового розгляду, злочин завжди є подією минулого, яку вони повинні пізнати. Тому слідчий, прокурор, суддя при провадженні досудового розслідування або судового розгляду повинні пізнавати факти, що відносяться до минулого, лише за допомогою тих слідів, які ця подія залишила [9, с. 119].

Г.Р. Крет виділяє три групи обставин, які становлять предмет доказування: обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; інші обставини, які мають значення для кримінального провадження; обставини, що підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів [10, с. 165].

Така позиція Г.Р. Крет повністю відповідає положенням частини першої статті 85 КПК України щодо предмету доказування у кримінальному провадженні.

Положення частини першої статті 91 КПК України визначають наступні обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації [1].

До інших обставини, які мають значення для кримінального провадження, можна, наприклад, віднести: поведінку, що передувала вчиненню кримінального правопорушення; поведінку особи після вчинення кримінального правопорушення; факти, що характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого.

Крім того, пункт 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 від 27.12.1985 «Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ», зі змінами, звертає увагу судів на необхідність з'ясування всіх даних про особу підсудного (прізвище, ім'я, по батькові, місце, рік, місяць та день народження, місце проживання, заняття, сімейний стан, наявність утриманців, стан здоров'я, участь у бойових діях по захисту Батьківщини, наявність державних нагород, відомості про судимість та інші дані), а також обставини, які виключають можливість провадження у справі або перешкоджають його розгляду у цьому судовому засіданні [10].

Достовірність доказів - це така їхня властивість, яка означає, що їх істинність не викликає сумнівів. При цьому ця властивість відносно самостійна по відношенню до належності та допустимості доказів [5, с. 18].

Г.Р. Крет наводила такі особливості достовірності доказів як: 1) оцінка доказів з точки зору їх достатності здійснюється шляхом співставлення змісту кожного з них зі змістом інших доказів; 2) встановлення достатності можлива стосовно як одного доказу, так і їх системи, що стосується конкретної обставини, яка підлягає доказуванню; 3) оцінка достовірності доказів значною мірою залежить від того, до якого виду доказів вони належать за критерієм відношення джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту - прямих або непрямих [10, с. 268 - 269].

Висновки. Належність доказів визначається зв'язком змісту доказів та предмету доказування. Належність доказів - це їх придатність встановлювати обставини, що є предметом доказування, через логічний зв'язок між отриманими фактами і обставинами, які підлягають доказуванню або мають значення для кримінального провадження, обставинами, що підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Положення частини першої статті 85 КПК України чітко визначають поняття належності доказів у кримінальному провадженні. Дана норма вказує на три групи обставин, які становлять предмет доказування у кримінальному провадженні: обставини, що підлягають доказуванню; інші обставини, які мають значення для кримінального провадження; обставини, що підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Обставини, які підлягають доказуванню або мають значення для кримінального провадження, обставини, що підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів, виступають критерієм належності доказів.

Оцінка належності доказів ґрунтується на двох чинниках: нормативному, який виходить з положень статей 85, 91 Кримінального процесуального кодексу України і визначає предмет доказу-

вання у кримінальному провадженні; та суб'єктивному - уявленні суб'єкта доказування про логічні зв'язки змісту доказів з предметом доказування.

Потребує подальшого науково-правового вивчення питання суб'єктивного уявлення суб'єкта доказування про логічні зв'язки змісту доказів з предметом доказування з метою визначення чітких критеріїв оцінки належності доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 03.02.2026).
2. Сичевський В.В. Актуальні питання належності доказів у кримінальному провадженні. *Європейські перспективи: науково-практичний журнал*. 2015. № 4. С. 54-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2015_4_16.
3. Власова Г.П., Сафроняк Р.В. Допустимість і належність доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України. Вісник Національної академії прокуратури України. 2014. №1(34). С. 26-32. URL: [https://scholar.google.com/scholar?hl=uk&as_sdt=0,5&q=Власова+Г.П.,+Сафроняк+Р.В.+Допустимість+і+належність+доказів+за+Кримінальним+процесуальним+кодексом+України.+Вісник+Національної+академії+прокуратури+України.+2014.+№1\(34\).+С.+26-32.+&btnG=](https://scholar.google.com/scholar?hl=uk&as_sdt=0,5&q=Власова+Г.П.,+Сафроняк+Р.В.+Допустимість+і+належність+доказів+за+Кримінальним+процесуальним+кодексом+України.+Вісник+Національної+академії+прокуратури+України.+2014.+№1(34).+С.+26-32.+&btnG=).
4. Воробей П.А., Тильчик В.В., Форостяний А.В. Процесуальні властивості доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 492-494. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/117>.
5. Докази і доказування в кримінальному судочинстві: основні поняття інституту доказів, види доказів в кримінальному судочинстві, особливості засобів доказування, порівняння з іншими видами судочинства, особливості доказування під час воєнного стану, актуальна судова практика / Під заг. ред. Петкова В.П. – Київ. ВД «Професіонал», 2024. – 406 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/dokazi-i-dokazuvannya-v-kriminalnomu-sudochinstvi-osnovni-ponyattya-institutu-dokaziv-vidi-dokaziv-v-kriminalnomu-sudochinstvi-osoblivosti-zasobiv-dokazuvannya-osoblivosti-dokazuvannya-pid-chas-voennogo-stanu-aktyalna-sydova-praktyka.pdf?srsId=AmBOoQPYqUN3RK3ZRnoJTIMAWOx_piGczUEy2LF-h1MKAvdiSiCdDmd.
6. Дронов Є.В., Ильченко С.Ю. Актуальні питання властивостей доказів у кримінальному провадженні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 2. С. 675-679. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.112>.
7. Сергеева Д.Б. Належність доказів за новим КПК України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 3(31). С. 234-239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2013_3%28spets.28.
8. Стоянов М.М. Властивість належності доказів: поняття та зміст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 204-209. URL: <http://www.apdp.in.ua/v60/29.pdf>.
9. Малярова В.О. Належність та допустимість доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38, т. 2. С. 119-121. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12323>.
10. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : *монографія*. Калуш: Петраш К.Т., 2020. 452 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/13756>.
11. Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 від 27.12.1985. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-85/ed20080530#Text> (дата звернення 03.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 08.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК: 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.9>

ОКРЕМІ ЕЛЕМЕНТИ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Гольдберг Н.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
факультету права та міжнародних відносин
ДУ «Київський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0003-1624-1944*

Офіцинська М.Б.,

*здобувачка вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
факультету права та міжнародних відносин
ДУ «Київський авіаційний інститут»
ORCID: 0009-0006-8994-9563*

Гольдберг Н.О., Офіцинська М.Б. Окремі елементи транспарентності касаційного перегляду судових рішень в кримінальному судочинстві.

У статті досліджено проблему забезпечення транспарентності касаційного перегляду судових рішень у кримінальному провадженні в контексті реалізації принципів верховенства права, гласності та справедливого судочинства. Актуальність теми зумовлена особливою роллю суду касаційної інстанції у формуванні єдності судової практики та гарантуванні прав і свобод учасників кримінального провадження, а також наявністю практичних проблем, пов'язаних із формалізацією касаційних процедур, обмеженням відкритості судового розгляду та застосуванням письмового касаційного провадження. Метою статті є здійснення аналізу транспарентності касаційного перегляду судових рішень у кримінальному провадженні, з'ясування її змісту, основних елементів та особливостей реалізації на стадії касаційного провадження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема аналіз і синтез, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та логіко-нормативний методи, які дали змогу всебічно дослідити правову природу транспарентності касаційного провадження та особливості її реалізації в кримінальному процесі. Результати дослідження полягають у з'ясуванні сутності транспарентності касаційного перегляду як сукупності процесуальних і організаційних гарантій відкритості діяльності суду касаційної інстанції, доступності інформації про перебіг і результати касаційного розгляду та публічності судових рішень. Обґрунтовано, що запровадження письмового касаційного провадження, попри його процесуально-економічні переваги, об'єктивно звужує реалізацію принципів гласності та відкритості, що потребує додаткових гарантій захисту прав учасників кримінального провадження. У висновках наголошено, що транспарентність касаційного перегляду є необхідною умовою легітимності та ефективності кримінального судочинства. Її належна реалізація має ґрунтуватися на поєднанні відкритості судової діяльності з дотриманням процесуальних прав учасників, забезпеченні мотивованості судових рішень і можливості участі сторін у касаційному розгляді, що сприятиме підвищенню довіри до судової влади та утвердженню принципу верховенства права.

Ключові слова: транспарентність, право на касаційне оскарження, касаційний перегляд, доступ до правосуддя, правова визначеність, апеляційне провадження, правотворчість суду, процесуальні гарантії, верховенство права, диспозитивність, відкритість діяльності суду, судові рішення.

Holdberh N.O., Ofitsynska M.B. Selected elements of transparency of cassation review of court decisions in criminal proceedings.

The article examines the problem of ensuring transparency in the cassation review of court decisions in criminal proceedings in the context of the implementation of the principles of the rule of law, publicity, and fair trial. The relevance of the topic is determined by the special role of the court of cassation in ensuring the unity of judicial practice and guaranteeing the rights and freedoms of participants in

criminal proceedings, as well as by the existence of practical problems related to the formalization of cassation procedures, limited openness of judicial review, and the application of written cassation proceedings.

The purpose of the article is to analyze the transparency of the cassation review of court decisions in criminal proceedings, to clarify its content, main elements, and the specific features of its implementation at the cassation stage. The methodological basis of the study comprises general scientific and special legal methods of cognition, including analysis and synthesis, the formal legal method, the systemic and structural method, the comparative legal method, and the logical-normative method, which made it possible to comprehensively examine the legal nature of transparency in cassation proceedings and the peculiarities of its implementation in the criminal process.

The results of the study consist in clarifying the essence of transparency in cassation review as a set of procedural and organizational guarantees ensuring the openness of the activities of the court of cassation, the accessibility of information on the course and outcomes of cassation review, and the publicity of judicial decisions. It is substantiated that the introduction of written cassation proceedings, despite their procedural and economic advantages, objectively narrows the implementation of the principles of publicity and openness, which necessitates additional safeguards for the protection of the rights of participants in criminal proceedings.

The conclusions emphasize that transparency in cassation review is a necessary condition for the legitimacy and effectiveness of criminal justice. Its proper implementation should be based on a combination of openness of judicial activity with respect for the procedural rights of participants, ensuring reasoned judicial decisions and the possibility of party participation in cassation review, which will contribute to strengthening public confidence in the judiciary and affirming the principle of the rule of law.

Key words: transparency, right to cassation appeal, cassation review, access to justice, legal certainty, appellate proceedings, judicial law-making, procedural guarantees, rule of law, dispositiveness, openness of judicial activity, court decisions.

Постановка проблеми. У контексті законодавчого закріплення принципів верховенства права та справедливого судочинства особливого значення набуває забезпечення транспарентності діяльності судових органів, зокрема на стадії касаційного перегляду судових рішень у кримінальному судочинстві. Касаційна інстанція відіграє ключову роль у формуванні єдності судової практики, виправленні судових помилок і гарантуванні дотримання прав та свобод учасників кримінального провадження. Саме ця стадія часто характеризується підвищеним рівнем формалізму, обмеженим доступом до мотивів судових рішень та недостатньою відкритістю процедур, що негативно впливає на довіру суспільства до правосуддя.

Незважаючи на закріплення в законодавстві загальних засад гласності, відкритості та мотивованості судових рішень, практична реалізація окремих елементів транспарентності касаційного перегляду у кримінальних справах залишається фрагментарною. У зв'язку з цим існує потреба в дослідженні окремих елементів транспарентності касаційного перегляду судових рішень у кримінальному судочинстві, їх нормативного закріплення.

Стан опрацювання проблематики. У науці кримінального процесуального права проблемам забезпечення гласності та відкритості судочинства традиційно приділяється значна увага. Ґрунтовні дослідження цих засад здійснені у працях: Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, В.В. Городовенка, В.В. Короля, В.В. Леоненка, М.І. Сірого, І.Є. Марочкіної, Л.М. Москвич, В.Т. Нора, О.П. Кучинської, В.Т. Маляренка, О.М. Овчаренка, Н.В. Сібільової, О.Г. Шило, В.П. Шибіко. Поза увагою науковців залишаються окремі елементи транспарентності касаційного перегляду, такі як відкритість касаційного розгляду, участь сторін у судовому засіданні, доступ до матеріалів кримінального провадження та судових рішень, мотивованість процесуальних ухвал суду касаційної інстанції.

Мета дослідження - здійснити аналіз транспарентності касаційного перегляду судових рішень у кримінальному провадженні, з'ясувати її зміст, окремі елементи та особливості реалізації на стадії касаційного провадження.

Виклад основного матеріалу. Науковці розглядають транспарентність як системно-функціональний (соціальний, правовий, економічний та політичний) феномен демократичної правової держави. Цей феномен постає як: необхідна властивість, умова відповідальності та ефективності державної влади; форма взаємодії держави та громадян, яка забезпечує участь громадян у суспільно-політичному житті, суспільний контроль над органами влади; інструмент політичної соціалізації та політичної культури; фактор національної та інформаційної безпеки [1, с. 7, 9]. У контексті поглиблення теоретико-правового аналізу деякі з них аналізують транспарентність й як конституційний принцип – один із невід'ємних складників існування правової державності, утвердження

конституціоналізму та функціонування верховенства права на європейському просторі. Ознаками транспарентності вважають: її пріоритет над закритістю; невід'ємний взаємозв'язок з верховенством права; повнота інформації; своєчасність її отримання; реальна можливість громадян вплинути на те чи інше рішення; цілісність інформації [2, с. 160].

Зазначені теоретичні підходи знаходять своє відображення і в аналізі окремих гілок державної влади, зокрема судової. Стосовно судової влади О. Овсяннікова визначає транспарентність як сукупність засобів та способів, що дозволяють інформувати населення про існування судових інстанцій, про прийняті судові рішення, а також про порядок діяльності судових органів та органів суддівського самоврядування. Основними ознаками транспарентності авторка називає: 1) відкритість судових процесів і одночасне проведення закритих (частково закритих) процесів у випадках, прямо передбачених законом; 2) публічне проголошення судового рішення, за винятком випадків необхідності збереження встановленої законом таємниці; 3) забезпечення вільного доступу до проголошення судового рішення; 4) право опублікування третьою особою будь-якого проголошеного публічно рішення, за винятком випадків його недобросовісного коментування і за умови, що така публікація не містить дійсних прізвищ сторін по справі, якщо інше не передбачено законом; 5) відкритість для громадськості всіх аспектів діяльності органів суддівського співтовариства та вільний доступ до прийнятих ними рішень [3, с. 236].

Враховуючи наведені доктринальні визначення транспарентності судової влади, транспарентність касаційного перегляду судових рішень у кримінальному провадженні доцільно розглядати як сукупність процесуальних і організаційних засобів та способів, спрямованих на забезпечення відкритості діяльності суду касаційної інстанції, доступності інформації про перебіг касаційного розгляду та публічності його результатів. У цьому контексті ключовими проявами транспарентності є відкритість касаційних судових засідань із можливістю обґрунтованого обмеження гласності лише у випадках, прямо передбачених законом, публічне проголошення касаційних рішень, забезпечення вільного доступу до їх текстів, а також відкритість діяльності суду касаційної інстанції для громадського контролю. Реалізація зазначених елементів у касаційному провадженні сприяє підвищенню довіри до кримінального судочинства, забезпеченню єдності судової практики та утвердженню принципу верховенства права, водночас потребуючи дотримання балансу між відкритістю судової діяльності й необхідністю захисту процесуальних прав учасників та охорони законних інтересів.

Касаційний перегляд судових рішень у кримінальному провадженні формується з урахуванням загальних засад кримінального процесу, які мають універсальний характер і поширюють свою дію на всі його стадії, включно з касаційною. У цьому контексті принципи гласності та відкритості судочинства, закріплені в ст. 27 КПК України, виступають обов'язковими орієнтирами й для діяльності суду касаційної інстанції. Відповідно до приписів частини другої статті 27 КПК України, касаційний розгляд у кримінальних провадженнях здійснюється за загальним правилом у відкритій формі, що передбачає забезпечення доступу до інформації про перебіг і результати судового розгляду не лише для учасників кримінального провадження, а й для осіб, які формально не брали в ньому участі, однак щодо яких судом було вирішено питання про права, свободи, інтереси чи обов'язки. Таким особам гарантується право на одержання як усної, так і письмової інформації про наслідки касаційного розгляду, а також на ознайомлення з процесуальними рішеннями суду та отримання їх копій, що впливає з положень частини першої зазначеної статті [4].

Касаційний перегляд судових рішень не є обов'язковим, однак, виділяється своєю важливістю з-поміж інших стадій судового розгляду. Із врахування інстанційності суддів, яка поділена на три ланки касаційна інстанція є заключною. Наприклад, розгляд справи в судді першої інстанції передбачає всебічний та об'єктивний її розгляд із вивченням всіх наявних матеріалів справи та винесенням відповідного рішення яке підлягає оскарженню в судах апеляційної інстанції. Апеляційний розгляд передбачає перегляд справи в межах апеляційної скарги на предмет законності рішення суду першої інстанції та у виключних обставин розглядає матеріали справи. Водночас зазначені обмеження не мають абсолютного характеру та компенсуються функціональним призначенням касаційного перегляду, який спрямований не на встановлення фактичних обставин справи, а на перевірку правильності застосування норм матеріального і процесуального права. Касаційний перегляд в кримінальному судочинстві повинен відбуватись виключно в межах передбаченими чинним законодавством, відповідно до ч. 1 ст. 433 КПК України «...Суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу» [4].

Реалізація принципів гласності й відкритості під час касаційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні має свої особливості, які зумовлені особливим порядком і процедурою

перегляду відповідних рішень у суді касаційної інстанції. До таких особливостей процесуальної форми подання касаційної скарги та забезпечення дотримання порушеного права на захист засудженого, потерпілого та інших учасників кримінального провадження саме в контексті реалізації засад гласності й відкритості можна віднести участь у касаційному розгляді, ознайомлення в суді з матеріалами кримінального провадження для вирішення питання про подання касаційної скарги, зміну чи доповнення касаційної скарги та відмову від неї, подання заперечення на касаційну скаргу іншого учасника, отримання копій судових рішень, гарантування непогіршення статусу засудженого [4; 5]. Суттєві трансформації інституту касаційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні зумовлені прагненням законодавця підвищити ефективність та процесуальну економію касаційного перегляду. Однією з найбільш показових новел у цьому контексті є впровадження письмового касаційного провадження як спрощеної форми здійснення касаційного розгляду. Нормативно закріплено можливість вирішення касаційних скарг без проведення усного судового засідання, що свідчить про переорієнтацію касаційної інстанції з моделі публічного судового слухання на модель правового контролю, заснованого переважно на аналізі матеріалів справи та письмових правових позицій сторін.

Водночас у науковій літературі відсутня єдність поглядів щодо процесуальної природи письмового касаційного провадження та його відповідності базовим засадам кримінального судочинства. Поряд із позицією, відповідно до якої письмове касаційне провадження розглядається як ефективний інструмент спрощення касаційного перегляду та посилення диспозитивності й змагальності, висловлюються й критичні зауваження щодо доцільності відмови від усної форми судового розгляду. Зокрема, К.В. Легких та А.М. Євмін вважають, що письмове касаційне провадження є спрощеним різновидом касаційного провадження, за допомогою якого більшою мірою реалізуються засади диспозитивності та змагальності кримінального судочинства. Аргументуючи таку позицію, зазначені науковці наголошують на тому, що основні завдання письмового касаційного оскарження є такими: надання можливості економії процесу, незастосування атрибутики звичайного судового засідання під час письмового провадження, економія часу учасників провадження та суду, зменшення навантаження на секретарів судового засідання та помічників суддів [6, с. 48; 7].

Водночас наведений підхід не позбавлений дискусійності. Як слушно зауважує В. Вільгушинський, акцент на процесуальній економії та організаційних перевагах письмового касаційного провадження не враховує того, що предметом касаційного перегляду є судові рішення, які безпосередньо впливають на права, свободи та законні інтереси особи. За таких умов пріоритет швидкості й формального спрощення процесу може нівелювати значення права особи бути вислуханою судом касаційної інстанції. Крім того, з огляду на необов'язковий характер касаційного провадження, відмова від усної форми розгляду ставить під сумнів логіку звернення до суду вищої інстанції, якщо в межах письмового провадження особа фактично позбавляється можливості безпосередньо викласти свої аргументи та доводи на власну користь [8, с. 187].

Застосування письмового касаційного провадження об'єктивно зумовлює істотне звуження дії принципів гласності та відкритості судочинства. Таке звуження проявляється у відсутності безпосередньої участі сторін кримінального провадження, інших заінтересованих осіб та публіки, невикористанні зали судового засідання як простору публічного правосуддя, а також у незастосуванні процедур технічної фіксації судового розгляду.

Участь у касаційному розгляді виступає складовою транспарентності касаційного провадження, адже вона забезпечує відкритість процедури, доступність судового процесу для його учасників та сприяє усвідомленню мотивів і підстав прийняття остаточного судового рішення.

Безпосередня участь сторін та інших учасників кримінального провадження допомагає інстанційно вищому суду глибше вникнути в суть справи, правильно визначити напрями контрольної діяльності, усуває формальний підхід до вирішення справи, що, безперечно, сприяє прийняттю ним законного, обґрунтованого та справедливого рішення. Тому участь сторін та інших учасників кримінального провадження в розгляді відповідних матеріалів судом касаційної інстанції варто розглядати і як гарантію їхніх прав та законних інтересів, і як гарантію правосуддя [9, с. 329; 6, с. 73].

Кримінальним процесуальним законодавством прямо передбачено випадки, у яких участь окремих учасників кримінального провадження у касаційному розгляді є обов'язковою. Зокрема, суд касаційної інстанції зобов'язаний забезпечити участь засудженого у судовому засіданні у разі, якщо в касаційній скарзі порушується питання про можливе погіршення його становища (ч. 4 ст. 428 КПК України), а також у випадку подання засудженим, який утримується під вартою, клопотання про бажання брати участь у касаційному розгляді (ч. 4 ст. 430 КПК України) [4]. Таке нормативне закріплення спрямоване на гарантування права на захист, реалізацію принципу змагальності сторін і є одним із проявів транспарентності касаційного провадження.

Законодавством передбачено, що в разі надходження від засудженого, який тримається під вартою, клопотання про бажання брати участь у касаційному розгляді суд вживає заходи для доставки обвинуваченого в судові засідання. Якщо ж засуджений, обвинувачений, які тримаються під вартою, заявили клопотання про їх участь у касаційному розгляді дистанційно, то суддя-доповідач, розглянувши таке клопотання, приймає рішення про задоволення клопотання та проведення дистанційного судового провадження [4]. Водночас суддя-доповідач наділений повноваженнями за власною ініціативою визнати необхідною участь у касаційному розгляді й інших учасників кримінального провадження, якщо їх присутність є важливою для всебічного та об'єктивного вирішення питань, що становлять предмет касаційного перегляду.

Центральне місце процесуальних аспектів касаційного перегляду справи займають судові рішення, зокрема, ухвали про відкриття касаційного провадження, ухвали про відмову у відкритті або закритті касаційного провадження. Кожна процесуальна ухвала повинна бути мотивована, раціональна та зрозуміла для учасників процесу для розуміння законності прийняття рішення. Саме транспарентність оцінює чи є ці обмеження обґрунтованими, адже відкритість, доступність та логічність судових рішень постає однією із основних вимог для затвердження принципу верховенства права. З огляду на важливість суду касаційної інстанції такі рішення не можуть бути імпульсивними, бо позиція суду повинна бути стала для забезпечення єдності судової практики.

Отримання копій судових рішень суду касаційної інстанції є важливим елементом транспарентності касаційного перегляду у кримінальному судочинстві, оскільки забезпечує відкритість судової діяльності та реальну можливість учасників кримінального провадження ознайомитися зі змістом прийнятих процесуальних рішень. Відповідно до ч. 6 ст. 428, ч. 4 ст. 429 КПК України, учасники кримінального провадження мають право на отримання копій судових рішень, що гарантує доступ до інформації про результати касаційного розгляду та мотиви, якими керувався суд касаційної інстанції при їх ухваленні.

Надання копій судових рішень сприяє реалізації права на захист і права на справедливий судовий розгляд, оскільки дозволяє особі оцінити законність і обґрунтованість судового рішення, а також за необхідності ініціювати подальші процесуальні механізми захисту своїх прав та законних інтересів. Водночас доступ до мотивованих рішень суду касаційної інстанції має значення для формування єдності судової практики та забезпечення передбачуваності правозастосування, що відповідає принципу верховенства права.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що транспарентність касаційного перегляду судових рішень у кримінальному провадженні є багатовимірним правовим феноменом, який поєднує конституційно-правові засади демократичної держави з галузевими особливостями кримінального процесу. Вона виступає не лише формальною вимогою відкритості судової діяльності, а й функціональним інструментом забезпечення верховенства права, довіри суспільства до судової влади та ефективного захисту прав і свобод людини.

Транспарентність касаційного провадження виявляється через систему процесуальних і організаційних гарантій, зокрема відкритість судових засідань, публічне проголошення судових рішень, доступність їх текстів, можливість участі сторін та інших учасників кримінального провадження, а також обов'язок суду мотивувати свої процесуальні акти. Сукупність цих елементів забезпечує не лише інформованість учасників процесу й суспільства, а й створює умови для реального громадського контролю за діяльністю суду касаційної інстанції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України : конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад: Е.А. Афонін, О.В. Суший. К.: НАДУ, 2010. 48 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/b7ab32f5-2982-471d-81cf-6dbc1181a0b8.pdf. (дата звернення: 01.02.2026).
2. Наливайко О., Романов М. Поняття, ознаки та значення транспарентності в контексті євроінтеграції. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/1. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2026/1/10.pdf>/(дата звернення: 01.02.2026).
3. Овсяннікова О. Транспарентність судової влади: поняття та зміст *Вісник Академії правових наук України*. Х.: Право, 2008. № 4 (55). С. 228–237.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 9–13. Ст. 88. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1487012800234384>.
5. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. К.: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

6. Євмін А.М. Касаційне оскарження судових рішень у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». К., 2016. 215 с.
7. Легких К.В. Кримінальний процесуальний кодекс України: письмове касаційне провадження. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. Т. 5. № 3(16). URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/270/291>.
8. Вільгушинський В. Особливості реалізації принципів гласності та відкритості під час касаційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні в Україні. *National law journal: teory and practice*. 2018. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/185-190_3.pdf(дата звернення: 01.02.2026).
9. Бобечко Н.Р. Проблеми участі сторін в апеляційному та касаційному розгляді кримінальної справи. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2010. Вип. 50. С. 328–339.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.32

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.10>

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАВЕРШЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗА ПРОЦЕДУРОЮ IN ABSENTIA:
ОКРЕМІ НЕДОЛІКИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ**

Горбачов Д.М.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу
кримінальної юстиції та кримінології
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0003-3507-5037

Горбачов Д.М. Повідомлення про завершення досудового розслідування за процедурою *in absentia*: окремі недоліки у кримінальному провадженні в умовах перехідного правосуддя.

Статтю присвячено дослідженню окремих недоліків повідомлення про завершення досудового розслідування за процедурою *in absentia* в умовах перехідного правосуддя. Зокрема, з використанням діалектичного методу, методу аналізу наукової літератури, законодавства України, практики Європейського суду з прав людини, синтезу, порівняння, узагальнення, абстрагування, зроблено висновок, що обізнаність підозрюваного про початок та завершення досудового розслідування є важливою та необхідною складовою права на справедливий суд та, відповідно, дотримання належної правової процедури під час здійснення спеціального досудового розслідування за процедурою *in absentia*. З огляду на правові висновки Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також положення кримінального процесуального законодавства України, встановлено, що повідомлення підозрюваного про завершення досудового розслідування, що здійснюється за спеціальною процедурою кримінального провадження *in absentia*, підпорядковано правилам, передбаченим кримінальним процесуальним законодавством України для процесуальної дії індивідуального характеру, за допомогою якої слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд повідомляє певного учасника кримінального провадження про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію. У разі, якщо у матеріалах кримінального провадження є підтверджуючі докази того, що про завершення досудового розслідування був повідомлений захисник підозрюваного, однак відсутні докази того, що саме підозрюваний був повідомлений про здійснення органом досудового розслідування цієї дії індивідуального характеру, є підстави стверджувати, що в такому разі органом досудового розслідування не була дотримана процедура спеціального кримінального провадження *in absentia*, порушено право на справедливий суд, гарантоване ст. 6 Європейської конвенції про права людини, що свідчить про істотне порушення кримінального процесуального законодавства з усіма правовими наслідками, передбаченими законом.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальна відповідальність, досудове розслідування, спеціальне досудове розслідування, процедура *in absentia*, завершення досудового розслідування, перехідне правосуддя, право на справедливий суд, усталена судова практика, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Horbachov D.M. Notice of the conclusion of a pre-trial investigation conducted in absentia: certain shortcomings in criminal proceedings under transitional justice.

This article examines certain shortcomings in the notification of the conclusion of a pre-trial investigation conducted in absentia within the context of transitional justice. In particular, using the dialectical method, analysis of academic literature, Ukrainian legislation, the case law of the European Court of Human Rights, synthesis, comparison, generalisation and abstraction, it is concluded that the suspect's awareness of the commencement and conclusion of the pre-trial investigation is an important and necessary component of the right to a fair trial and, accordingly, of compliance with due process during the conduct of a special pre-trial investigation under the *in absentia* procedure. In view of the legal conclusions of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court, as well as the provisions of Ukraine's criminal procedural legislation, it has been established that the notification of a suspect

regarding the completion of a pre-trial investigation conducted under the special procedure for criminal proceedings in absentia is subject to the rules provided for by the criminal procedural legislation of Ukraine for procedural actions of an individual nature, by means of which an investigator, prosecutor, investigating judge or court notifies a specific participant in the criminal proceedings of the date, time and place of the relevant procedural action, or of a procedural decision taken or a procedural action carried out. If the materials of the criminal proceedings contain corroborating evidence that the suspect's defence counsel was notified of the completion of the pre-trial investigation, but there is no evidence that the suspect himself was notified by the pre-trial investigation body of this individual procedural action, there are grounds to assert that, in such a case, the pre-trial investigation body failed to comply with the procedure for special criminal proceedings in absentia, and the right to a fair trial, guaranteed by Article 6 of the European Convention on Human Rights, was violated, which indicates a material breach of criminal procedural law with all the legal consequences provided for by law.

Key words: criminal proceedings, criminal liability, pre-trial investigation, special pre-trial investigation, proceedings in absentia, conclusion of the pre-trial investigation, transitional justice, right to a fair trial, established case law, Criminal Procedure Code of Ukraine.

Постановка проблеми. Проблематика досудового розслідування за спеціальною процедурою *in absentia* доволі затребувана в сучасних умовах перехідного правосуддя. Адже в багатьох кримінальних провадженнях виникає необхідність дистантного здійснення кримінального провадження щодо обвинуваченого. Повномасштабна російсько-українська війна та вчинення численних воєнних злочинів зумовили необхідність внесення змін до кримінального процесуального законодавства, зокрема в частині законодавчого регулювання особливостей спеціального розслідування кримінальних правопорушень. На національному рівні процедура *in absentia* була впроваджена Законом України від 07.10.2014 № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» [1]. Законодавець максимально наближав таку процедуру до європейських стандартів, передбачаючи, зокрема, необхідність забезпечення обізнаності підозрюваного про розпочате щодо неї кримінальне провадження, про ті процесуальні дії, які виконуються у межах розпочатого кримінального провадження, а також про закінчення досудового розслідування.

Згідно з ч. 5 ст. 139 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим, який оголошений у міжнародний розшук, та / або який виїхав, та / або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження [2].

Чинним КПК обізнаність особи, щодо якої здійснюється провадження *in absentia*, визначається фактом публікації відповідного оголошення в «Урядовому кур'єрі» та на сайті Офісу Генерального прокурора (далі – ОГП) чи суду. Здійснення кримінального провадження за процедурою *in absentia*, з огляду на відсутність під час досудового розслідування, судового розгляду підозрюваного / обвинуваченого, повинно бути підпорядковано максимальному забезпеченню прав підозрюваного / обвинуваченого, що стосується й його обізнаності щодо початку кримінального провадження та «процесуальним розвитком» цього кримінального провадження. У разі порушення належної правової процедури здійснення кримінального провадження за процедурою *in absentia* слід констатувати порушення ст. 6 Європейської конвенції про права людини (далі – ЄКПЛ) – права на справедливий суд [3].

Метою статті є визначення правових наслідків для «процесуальної долі» кримінального провадження за процедурою *in absentia* у разі, коли у матеріалах кримінального провадження відсутні належні докази повідомлення про завершення досудового розслідування підозрюваного.

Стан опрацювання проблематики. У теорії кримінального права науковці досить часто приділяють увагу дослідженню освітнього колабораціонізму. Зокрема, виокремимо наукові праці І.В. Басистої, І.В. Гловюк, М.П. Климчука, Л.М. Лобойка, М.В. Мазура, М.А. Маркуш, В.Т. Нора, П.П. Пилипчука, О.Г. Яновської, Л.Д. Удалової, В.О. Попелюшка, О.Г. Шило та інших дослідників, в яких відповідні питання висвітлюються. Проте доцільно у межах цієї публікації визначити правові наслідки для «процесуальної долі» кримінального провадження за процедурою *in absentia* у разі, коли у матеріалах кримінального провадження відсутні належні докази повідомлення про завершення досудового розслідування підозрюваного.

Виклад основного матеріалу. КПК передбачає особливості здійснення спеціального досудового розслідування, зокрема і щодо повідомлення особі про завершення досудового розсліду-

вання. Відповідно до ч. 1 ст. 297-1 КПК спеціальне досудове розслідування здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень глави 24-1 КПК. Відповідно до ч. 1 ст. 290 КПК, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування [4].

Згідно зі ст. 111 КПК повідомлення у кримінальному провадженні є процесуальною дією, за допомогою якої слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд повідомляє певного учасника кримінального провадження про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію [2]. Тобто, як прямо передбачено у КПК, повідомлення про завершення досудового розслідування є процесуальною дією.

Порядок викликів для проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні регламентовано главою 11 цього Кодексу. Особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою (ст. 135 КПК) [2]. Водночас, повістки про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування та обов'язково публікуються в засобах масової інформації (далі – ЗМІ) загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті ОГП. З моменту опублікування повістки про виклик у ЗМІ загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті ОГП підозрюваний вважається належним чином ознайомленим з її змістом (ст. 297-5 КПК) [2].

Пунктом 2 ст. 5 та підпунктом «а» п. 3 ст. 6 ЄКПЛ, а також підпунктом «а» п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачено, що «кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення» [3; 4]. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) ілюструє відповідний стандарт у своїй практиці та вказує на необхідність приділяти особливу увагу повідомленню підсудного про «обвинувачення». Це надає підсудному право бути поінформованим не лише про «причину» обвинувачення, тобто про дії, які він нібито вчинив і на яких ґрунтується обвинувачення, а й також про «природу» обвинувачення, тобто юридичну кваліфікацію, надану цим діям. Надання повної детальної інформації щодо обвинувачень проти особи є важливою передумовою для забезпечення справедливості провадження.

Згідно з підпунктом «d» п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення бути судженим в його присутності [4]. Резолюцією Комітету Міністрів Ради Європи (75)11 від 19.01.1973 «Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться у відсутність обвинуваченого» закріплено, що розгляд може бути проведений у відсутності обвинуваченого: i) за умови своєчасного повідомлення особи про проведення розгляду і надання йому достатнього часу для підготовки захисту; ii) наявності підтвердження про фактичне отримання такого повідомлення; iii) за умови проведення розгляду в загальному порядку і наданні захисту права втручатися в цей процес; iv) за умови забезпечення надання особі судового рішення, прийнятого за наслідками розгляду, і обчислення термінів на оскарження з моменту вручення такого рішення; v) за умови надання особі права на оскарження судового рішення; vi) за умови забезпечення права особи на повторне проведення розгляду в загальному порядку, якщо його відсутність була викликана наявністю поважних причин, про які він не міг повідомити уповноважені органи [5].

У рішенні ЄСПЛ у справі *Sejdovic v. Italy* ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 ЄКПЛ з огляду на те, що суд заочно постановив вирок щодо заявника, котрого неможливо було знайти і якого визнали таким, що переховується. Заявнику не було зроблено жодного повідомлення про притягнення до кримінальної відповідальності, а надалі він не мав передбачених законом ефективних засобів для поновлення строку на подання апеляційної скарги або на проведення нового судового розгляду. ЄСПЛ зазначив, що у випадку, коли, як у даній справі, особа була визнана винною внаслідок провадження, що призвело до недотримання вимог ст. 6 ЄКПЛ, то нове провадження або поновлення провадження на прохання зацікавленої особи є, загалом, належним засобом для усунення встановленого порушення [6].

За обставинами іншої справи ЄСПЛ *Sanader v. Croatia* заявника було обвинувачено та засуджено до 20 років позбавлення волі за вчинення воєнних злочинів проти військовополонених (заявник розстріляв двадцять сім військовополонених, убивши двадцять двох і тяжко поранивши п'ятьох з них). На час розгляду справи національними судами заявник проживав на окупованих частинах Хорватії й встановити його місцезнаходження було неможливо. Пізніше заявник дізнався про його

засудження та звернувся до хорватських судів з клопотанням відновити провадження. Його клопотання було відхилено, оскільки він проживав у Сербії та був недоступний хорватській владі. За хорватським законодавством для повторного перегляду справи заявника він мав з'явитися до суду та надати відомості щодо адреси свого проживання в Хорватії, ймовірно, з метою обрання йому запобіжного заходу у разі необхідності, по суті, поступаючись своєю свободою [7].

У своєму рішенні ЄСПЛ зауважив: i) саме по собі право бути присутнім на суді над самим собою не є абсолютним, а заочне кримінальне провадження не є незаконним втручанням у право на справедливий суд; ii) водночас держава повинна гарантувати та забезпечити стандарти справедливого суду, зокрема в частині повторного судового розгляду справи; iii) беручи до уваги особливості цієї справи, яка стосувалася серйозних звинувачень у воєнних злочинах, ЄСПЛ вважав, що вимога з'явитися до суду (фактично здатися під варту), щоб реалізувати право на повторний розгляд справи була необґрунтованою і непропорційною з процесуальної точки зору. У цій справі ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 ЄКПЛ та встановив вимогу для Хорватії сплатити заявнику – воєнному злочинцю – 4000 євро моральної шкоди + 2500 євро судових витрат [7].

Як передбачено у ч. 2 ст. 297-5 КПК, копії процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, надсилаються захиснику. Водночас, повідомлення про завершення досудового розслідування, як було зазначено вище, є процесуальною дією, а не процесуальним документом, а тому в даному випадку не можуть застосовуватись положення ч. 2 ст. 297-5 КПК. Окрім того, повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів (ст. 290 КПК) є **процесуальною дією індивідуального характеру**, спрямованою безпосередньо на конкретного учасника провадження (підозрюваного). Тобто таке повідомлення має бути доведено **особисто** до підозрюваного або належним чином вручено згідно з правилами, передбаченими кримінальним процесуальним законодавством України.

У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ККС) від 15.05.2024 у справі № 730/973/20 висновується, що «повідомлення про закінчення досудового розслідування та відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні для ознайомлення в порядку статті 290 КПК є процесуальною дією, яка має індивідуальний характер, тобто стосується конкретного учасника кримінального провадження і не може делегуватися захиснику. Так само, на думку Суду, індивідуальний характер має і реалізація права, передбаченого п. 14 ч. 3 ст. 42 КПК, на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування» [8].

Згідно з усталеною судовою практикою ККС, реалізація права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування має індивідуальний характер. Повідомлення про закінчення досудового розслідування та відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні для ознайомлення в порядку ст. 290 КПК є процесуальною дією, яка стосується конкретного учасника кримінального провадження і не може делегуватися захиснику (постанови ККС від 27.12.2022 у справі № 607/21493/20, від 15.05.2024 у справі № 730/973/20) [8; 9].

Таким чином, підозрюваний у кримінальному провадженні має бути безпосередньо повідомлений про завершення досудового розслідування, незалежно від здійснення відповідної процесуальної дії її стосовно її захисника. Тому у разі, коли у матеріалах кримінального провадження є підтверджуючі докази того, що про завершення досудового розслідування був повідомлений захисник підозрюваного, однак відсутні докази того, що підозрюваний був повідомлений про здійснення органом досудового розслідування цієї дії індивідуального характеру, є підстави стверджувати, що в такому разі органом досудового розслідування не була дотримана процедура спеціального кримінального провадження *in absentia*, порушено право на справедливий суд, гарантоване ст. 6 ЄКПЛ, що свідчить про істотне порушення кримінального процесуального законодавства з усіма правовими наслідками, передбаченими законом. Зокрема, у разі, коли станом на момент направлення обвинувального акта до суду, коли граничний строк досудового розслідування у кримінальному провадженні був пропущений, а в матеріалах справи відсутні докази того, що підозрювана була повідомлена про завершення досудового розслідування у порядку, передбаченому КПК, є істотним порушенням кримінального процесуального законодавства та підставою для закриття кримінального провадження (п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК).

Висновки. Ураховуючи викладене, доходимо висновку, що повідомлення підозрюваного про завершення досудового розслідування, що здійснюється за спеціальною процедурою кримінального провадження *in absentia* підпорядковано правилам, передбаченим кримінальним процесуальним законодавством України для процесуальної дії індивідуального характеру. Відповідно у разі, якщо у матеріалах кримінального провадження є підтверджуючі докази того, що про завершення досудового розслідування був повідомлений захисник підозрюваного, однак відсутні докази того, що саме підозрюваний був повідомлений про здійснення органом досудового розслідування цієї дії індивідуального характеру, є підстави стверджувати, що в такому разі органом досудового розслі-

дування не була дотримана процедура спеціального кримінального провадження *in absentia*, порушено право на справедливий суд, гарантоване ст. 6 ЄКПЛ, що свідчить про істотне порушення кримінального процесуального законодавства з усіма правовими наслідками, передбаченими законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 07.10.2014 № 1689-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Європейська конвенція про права людини: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
5. Про критерії, що регламентують розгляд, що проводиться за відсутності обвинуваченого: міжнародно-правовий акт. Резолюція R(75)11 Комітету Ради Міністрів Європи від 19.01.1973. URL: http://echr-base.ru/res75_11.jsp.
6. Рішення Європейського суду з прав людини Сейдович проти Італії (*Sejdovic v. Italy*) від 01.03.2006, заява № 56581/100. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22item id%22:\[%22001-72629%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22item id%22:[%22001-72629%22]}).
7. Рішення Європейського суду з прав людини Санадер проти Хорватії (*Sanader v. Croatia*) від 12.02.2005, заява № 66408/12. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22item id%22:\[%22001-151039%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22item id%22:[%22001-151039%22]}).
8. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15.05.2024 у справі № 730/973/20, провадження № 51-453км24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119168500>.
9. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27.12.2022 у справі № 607/21493/20, провадження № 51-2663км22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108225982>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.11>

ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗІ СКЛАДАННЯМ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА: ПРОЦЕСУАЛЬНІ Й ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Іваницький С.О.,*доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-8426-100X***Ушканенко Е.О.,***кандидат юридичних наук
доцент кафедри права Міжнародного науково-технічного
університету імені академіка Юрія Бугая
ORCID: 0009-0009-0845-9055***Кулик М.Й.,***кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1373-6749*

Іваницький С.О., Ушканенко Е.О., Кулик М.Й. Закінчення досудового розслідування зі складанням обвинувального акта: процесуальні й етичні аспекти.

У статті здійснено аналіз процесуальних й етичних аспектів закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта, розглянуто проблемні питання, що виникають на завершальному етапі кримінального провадження. Вказано, що звернення до суду з обвинувальним актом є однією з найбільш поширених форм закінчення досудового розслідування.

На підставі аналізу правозастосовної практики зроблено висновок, що попри офіційне оголошення (повідомлення) про завершення досудового розслідування, на цьому етапі у сторін кримінального провадження може виникнути потреба у продовженні активного проведення слідчих (розшукових) чи процесуальних дій. Висвітлено прокурорсько-слідчу, адвокатську й судову практику з цих питань, в тому числі правові позиції Верховного Суду. Констатовано, що законодавчі обмеження на проведення слідчих (розшукових) дій пов'язані саме із закінченням, а не із завершенням досудового розслідування.

Аргументовано, що вирішення низки проблемних питань, які виникають в процесі взаємодії сторін обвинувачення та захисту на етапі закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта, лежить в площині чіткого дотримання етичних та правових вимог, забезпечення належної обізнаності про дискреційні повноваження сторін кримінального провадження, попередження та своєчасного припинення зловживання ними своїми процесуальними правами.

Звернуто увагу, що порядок обрахунку строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, момент початку та закінчення його перебігу недостатньо чітко визначено в КПК України.

Наголошено, що з метою усунення неоднокової інтерпретації положень КПК України у правозастосовній практиці, забезпечення достатнього рівня правової визначеності як невід'ємного елементу принципу верховенства права доцільною є нормативна конкретизація темпоральних меж строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування шляхом доповнення частини п'ятої статті 219 КПК України абзацем третім наступного змісту: "Строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 цього Кодексу, обраховується з наступного дня після направлення або безпосереднього вручення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування із зазначенням дати, часу та місця ознайомлення із матеріалами розслідування до моменту закінчення ознайомлення вказаних осіб з матеріалами досудового розслідування".

Ключові слова: досудове розслідування, обвинувальний акт, судова експертиза, етика слідчого, методика розслідування злочинів, докази, детектив, слідчі (розшукові) дії, доброчесність прокурора, висновок експерта.

Ivanytskyy S.O., Ushkanenko E.O., Kulyk M.Y. Completion of the pre-trial investigation with the formation of an indictment: procedural and ethical aspects.

The article analyses the procedural and ethical aspects of completion of the pre-trial investigation with the formation of an indictment, and examines problematic issues arising at the final stage of criminal proceedings. It was noted that submitting an indictment to the court is one of the most common ways of completion of the pre-trial investigation.

Based on an analysis of law enforcement practice, it was concluded that, despite the official announcement (notification) of the completion of the pre-trial investigation, at this stage the parties to the criminal proceedings may find it necessary to continue actively conducting investigative (search) or procedural actions. Prosecutorial, investigative, legal and judicial practice on these issues was examined, including the legal positions of the Supreme Court. It was established that legislative restrictions on the conduct of investigative (search) measures are linked specifically to the completion, rather than the conclusion, of the pre-trial investigation.

It has been argued that the resolution of a number of problematic issues arising during the interaction between the prosecution and the defence at the stage of completion the pre-trial investigation by drawing up the indictment, lies in the strict observance of ethical and legal requirements, ensuring proper awareness of the discretionary powers of the parties to criminal proceedings, and the prevention and timely curtailment of any abuse of their procedural rights.

Attention was drawn to the fact that the procedure for calculating the period for reviewing the materials of the pre-trial investigation, as well as the start and end dates of that period, are not sufficiently clearly defined in the CCP of Ukraine.

It has been argued that, in order to eliminate ambiguous interpretations of the provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in legal practice, and to ensure a sufficient level of legal certainty as an integral element of the principle of the rule of law, it is advisable to clarify the timeframe for reviewing the materials of the pre-trial investigation by amending the third paragraph of Part 5 of Article 219 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine as follows: 'The period for the parties to criminal proceedings to examine the materials of the pre-trial investigation in accordance with the procedure provided for in Article 290 of this Code shall be calculated from the day following the dispatch or direct delivery to the suspect, his defence counsel, legal representative and the defence counsel of the person in respect of whom the application of coercive measures of a medical or educational nature is envisaged, notifying them of the completion of the pre-trial investigation and granting access to the materials of the pre-trial investigation, specifying the date, time and place for reviewing the investigation materials, until such time as the said persons have completed their review of the pre-trial investigation materials.'

Key words: pre-trial investigation, indictment, forensic examination, investigator's ethics, criminal investigation methods, evidence, detective, investigative (search) actions, prosecutor's integrity, expert opinion.

Постановка проблеми. Закінчення досудового розслідування є важливим етапом першої стадії кримінального провадження, в межах якого підводяться підсумки попередньої діяльності слідчого, дізнавача, прокурора та приймаються ключові для його подальшого руху процесуальні рішення.

Часові межі цього періоду нерідко важко спрогнозувати, адже залежно від поведінки учасників кримінального провадження останній може тривати від декількох днів до декількох років, що в сукупності із визначальним характером ухвалених процесуальних актів, а також численними правовими й етичними труднощами в цій сфері робить його однією з проблемних ділянок слідчої роботи. Практика свідчить, що в умовах конфліктної взаємодії сторони кримінального провадження інколи намагаються використати колізії правового регулювання зазначеного процесуального інституту для реалізації планів, що не повною мірою узгоджуються із завданнями кримінального провадження. Викладене зумовлює потребу удосконалення законодавчої регламентації процесуального порядку закінчення досудового розслідування зі складанням обвинувального акта.

Стан дослідження. Попри те, що до вказаних питань зверталось чимало науковців, зокрема, Басиста І.В., Бобечко Н.Р., Бойко В.П., Глинська Н.В. [1], Гловюк І.В., Гришин Ю.О., Дроздов О.М., Капліна О.В., Колот Н.М. [2], Нагорнюк-Данилюк О.О. [3], Піх Ю.Т., Погорецький М.А., Рафальонт С.Р. [4], Скубак Е.О. [5], Торбас О.О., Чорний Д.М. [6], Шестопалов Р.М. [7] та інші вчені, проте частина процедурних аспектів механізму закінчення досудового розслідування зі складанням обвинувального акта залишається нечітко врегульованою в правовому полі, зокрема, порядок обрахунку

строків ознайомлення сторін кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування, що з урахуванням мінливої судової практики актуалізує необхідність подальших доктринальних розвідок в цій сфері.

Метою статті є теоретичний аналіз окремих проблемних питань закінчення досудового розслідування зі складанням обвинувального акта, а також формулювання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Звернення до суду з обвинувальним актом є однією з найбільш поширених форм закінчення досудового розслідування. Кримінальний процесуальний закон встановлює низку імперативних вимог, яких мають дотриматися органи кримінального переслідування, перед направленням обвинувального акта до суду [8, с. 16-17]. Так, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що попри офіційне оголошення (повідомлення) про завершення досудового розслідування, на цьому етапі у сторін кримінального провадження може виникнути потреба у продовженні активного проведення слідчих (розшукових) чи процесуальних дій.

Так, наприклад, в межах кримінальних проваджень № 12023100020000218, № 1202410000000193 після надіслання повідомлення про завершення досудового розслідування й відкриття його матеріалів стороною захисту подано клопотання про проведення допиту підозрюваного [9; 10], а в кримінальному провадженні № 12023221170003423 заявлено клопотання про допит свідків й призначення повторної комісійної судово-медичної експертизи [11].

Відмовляючи у задоволенні клопотання захисника в останній із наведених ситуацій, старший слідчий СВ Харківського РУП № 2 ГУНП в Харківській області мотивував свою позицію тим, що проведення слідчих дій після повідомлення про завершення розслідування призведе до отримання доказів, які згідно зі ст.ст. 86, 85 КПК України будуть визнані судом недопустимими, оскільки отримані з порушенням встановленого законом порядку. В обґрунтування своєї точки зору слідчий також поклав правовий висновок Верховного Суду в постановках у справах № 607/2506/17, № 754/7062/15-к, яким визначено, що відкриття матеріалів іншій стороні є межею, після якої сторона обвинувачення не має права здійснювати збирання доказів [11].

Поряд з цим, набула поширення й протилежна практика активного проведення стороною обвинувачення слідчих (розшукових) та інших різновидів процесуальних дій. Так, після відкриття матеріалів досудового розслідування у кримінальному провадженні № 42024112030000106 старшим слідчим СВ Білоцерківського РУП ГУНП в Київській області було проведено допит свідків [12], в кримінальному провадженні № 52023000000000169 проведено комп'ютерно-технічну експертизу й детективом НАБУ отримано висновок експерта [13], а в кримінальному провадженні № 12025100100001138 слідчим СВ Шевченківського УП ГУНП у м. Києві здійснено затримання в порядку ст. 615 КПК України й направлено клопотання про застосування до підозрюваного запобіжного заходу у виді тримання під вартою [14].

Послідовна позиція суду з цього приводу полягає у тому, що досудове розслідування, яке має наслідком звернення до суду з обвинувальним актом, має три ключові віхи: початок – визначається внесенням відомостей до ЄРДР; завершення – пов'язується з фактом відкриття матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захиснику, законному представнику, захиснику особи та іншим особам відповідно до положень ст. 290 КПК; закінчення – фіксується направленням до суду обвинувального акта. Тобто, кінцевим моментом строку досудового розслідування є його закінчення, як це передбачено у ст. 219 КПК, та не має точок дотику із завершенням досудового розслідування. При цьому, законодавчі обмеження на проведення слідчих (розшукових) дій «прив'язані» саме до закінчення, а не до завершення досудового розслідування (постанови Верховного Суду від 17 лютого 2021 року у справі № 344/6630/17, від 27 червня 2024 року у справі № 359/157/22) [15].

Кримінальний процесуальний закон встановлює, що строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому статтею 290 КПК України, не включається у строки досудового розслідування [16]. При цьому, порядок обрахунку строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, момент початку та закінчення його перебігу в КПК України визначено недостатньо чітко.

Так, наприклад, на думку захисника у кримінальному провадженні № 52020000000000186, до строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування підлягає зарахуванню не весь період часу з моменту повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до таких матеріалів до надання письмового підтвердження факту їх надання протилежною стороною, а лише ті конкретні дні, коли сторона кримінального провадження фактично ознайомлюва-

лась з цими матеріалами [17]. Не погоджуючись із позицією адвоката, Вищий антикорупційний суд зазначив, що перебіг цього строку починається з дня повідомлення стороні захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування, а закінчується в той день, коли сторона захисту письмово підтверджує факт надання їй доступу до всіх матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів [17].

Натомість Верховний Суд вважає, що строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 КПК, обраховується з наступного дня після направлення або безпосереднього вручення підозрюваному, його захиснику повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування із зазначенням дати, часу та місця ознайомлення із матеріалами розслідування до моменту закінчення ознайомлення вказаних осіб з матеріалами досудового розслідування. День направлення або безпосереднього вручення підозрюваному, його захиснику повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування має рахуватися у строк досудового розслідування [15], а не в строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.

Остання позиція вбачається більш аргументованою, конкретною й такою, що повною мірою узгоджується із вимогами абз. 1 ч. 5 ст. 219 КПК України.

Очевидно й те, що для усунення неоднакової інтерпретації вказаних положень закону у правозастосовній практиці, забезпечення достатнього рівня правової визначеності як невід'ємного елементу принципу верховенства права доцільною є нормативна конкретизація темпоральних меж строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування шляхом доповнення частини п'ятої статті 219 КПК України абзацем третім наступного змісту: "Строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 цього Кодексу, обраховується з наступного дня після направлення або безпосереднього вручення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування із зазначенням дати, часу та місця ознайомлення із матеріалами розслідування до моменту закінчення ознайомлення вказаних осіб з матеріалами досудового розслідування".

Через недостатню регламентацію процедури у період між завершенням й закінченням досудового розслідування між сторонами кримінального провадження інколи виникають непорозуміння й постають питання про етичність дій слідчого або захисника, доброчесність прокурора, які важливо відмежовувати від їх дискреційних можливостей. Так, наприклад, зволікання захисником із ознайомленням з матеріалами досудового розслідування за наявності підстав може трактуватися як недобросовісна поведінка, зловживання процесуальними правами й потягти направлення слідчому судді клопотання слідчого, погодженого з прокурором, про встановлення стороні захисту граничного строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.

З іншого боку, мають місце нарікання сторони захисту щодо моменту складання слідчим обвинувального акта. Так, обґрунтовуючи своє клопотання про закриття кримінального провадження № 52020000000000186, захисник обвинуваченого, серед іншого, послався на те, що обвинувальний акт має бути складений не пізніше дня відкриття матеріалів досудового розслідування, адже ознайомлення з цими матеріалами є доцільним та раціональним тільки тоді, коли стороні захисту відоме формулювання пред'явленого обвинувачення. Не погоджуючись із таким трактуванням приписів закону, суд в цьому провадженні підтримав позицію прокурора, який наголошував, що обвинувальний акт може бути складений як до відкриття матеріалів, так і після ознайомлення із ними, оскільки стороною захисту також виконується обов'язок відкриття матеріалів прокурору, які можуть бути враховані стороною обвинувачення перед безпосереднім затвердженням обвинувального акта [17]. Отже, обрання моменту складання обвинувального акта належить до сфери дискреційних повноважень слідчого (прокурора), який бере до уваги не лише формальні вимоги закону, але й враховує етико-психологічні і тактичні аспекти, методику розслідування окремих видів злочинів, інші чинники, що є істотними в конкретному кримінальному провадженні.

Висновки. Таким чином, в процесі взаємодії сторін обвинувачення та захисту на етапі закінчення досудового розслідування зі складанням обвинувального акта виникає низка проблемних питань, усунення яких лежить в площині чіткого дотримання етичних та правових вимог, забезпечення належної обізнаності про дискреційні повноваження сторін кримінального провадження, попередження та своєчасного припинення зловживання ними своїми процесуальними правами.

З метою усунення практики різного тлумачення приписів кримінального процесуального законодавства, забезпечення достатнього рівня правової визначеності як невід'ємного елементу принципу верховенства права необхідною вбачається нормативна конкретизація темпоральних меж строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування шляхом доповнення ч. 5 ст. 219 КПК України абзацем третім наступного змісту: "Строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 цього Кодексу, обраховується з наступного дня після направлення або безпосереднього вручення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування із зазначенням дати, часу та місця ознайомлення із матеріалами розслідування до моменту закінчення ознайомлення вказаних осіб з матеріалами досудового розслідування".

Поряд з цим, серед перспективних напрямів подальших наукових пошуків слід відзначити теоретичне осмислення й напрацювання шляхів удосконалення правової регламентації механізму обчислення строку досудового розслідування у випадку повернення судом обвинувального акта прокурору зі стадії підготовчого провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дроздов О.М., Глинська Н.В., Басиста І.В. Кримінальні процесуальні наслідки повернення судом обвинувального акта прокурору. *Право і безпека*. 2024. № 1. С. 53–65. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.05>.
2. Колот Н.М. Забезпечення прокурором реалізації засади законності під час складання обвинувального акта. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 5. С. 87–94. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.12>.
3. Нагорнюк-Данилюк О.О. Процесуальний механізм закінчення спеціального досудового розслідування. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 640–647. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.93>.
4. Бобечко Н.Р., Бойко В.П., Піх Ю.Т., Рафальонт С.Р. Заключний етап досудового розслідування та форми закінчення досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8. С. 237–245. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/49>.
5. Скубак Е.О. Дієвість процесуальних гарантій сторін кримінального провадження після спливу строку досудового розслідування та форми його закінчення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2. С. 128–132. DOI: <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2.1029>.
6. Чорний Д.М. Організація прокурорської діяльності на етапі закінчення досудового розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). *Правові новели*. 2022. № 16. С. 125–130. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2022.16.16>.
7. Шестопалов Р.М. Закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 3. С. 188–194. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dr.ua/2023.3.31>.
8. Іваницький С.О. Зразки кримінальних процесуальних документів слідчого, прокурора, адвоката та судді (досудове провадження): навчально-практичний посібник. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 208 с.
9. Постанова Верховного Суду від 02 лютого 2026 року, провадження № 51-5656кмп24, справа № 753/7396/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134085555>.
10. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 03 жовтня 2025 року, провадження № 1-кс/759/6337/25, справа № 759/23098/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130734637>.
11. Ухвала Салтівського районного суду міста Харкова від 28 січня 2026 року, провадження № 1-кс/643/962/26, справа № 643/1176/26. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133716221>.
12. Ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 29 січня 2026 року, провадження № 1-кп/357/262/26, справа № 357/13697/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133801974>.
13. Вирок Вищого антикорупційного суду від 19 січня 2026 року, провадження № 1-кп/991/9/24, справа № 991/854/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133402997>.
14. Ухвала Київського апеляційного суду від 02 вересня 2025 року, провадження № 11-сс/824/6109/2025, справа № 761/30225/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130562721>.

15. Постанова Верховного Суду від 27 лютого 2025 року, провадження № 51-1503км24, справа № 214/4527/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125558708>.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийм. 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.
17. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 07 червня 2021 року, провадження № 1-кп/991/4/21, справа № 991/1163/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97548254>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Іваницький С.О., Ушканенко Е.О., Кулик М.Й., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.132:004.75

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.12>

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИК OSINT У МЕЖАХ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: УСПІШНІ KEYSI У ПРАКТИЦІ ІНОЗЕМНИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Каландирець Я.М.,

аспірант

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0009-2238-8337

Тітко І.А.,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін

Полтавського юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0003-4126-6967

Каландирець Я.М., Тітко І.А. Використання методик OSINT у межах розслідування кримінальних правопорушень: успішні кейси у практиці іноземних правоохоронних органів та інститутів громадянського суспільства.

У статті здійснюється комплексний науковий аналіз використання методик розвідки на основі відкритих джерел (OSINT) як недефективного інструменту протидії злочинності в умовах сучасного входження людства в епоху тотальної цифровізації та домінування інформаційних потоків. Відзначається, що представники кримінальної сфери активно використовують переваги кіберпростору для узгодження своїх планів, проте неминуче залишають специфічний «цифровий слід». Авторами докладно розглядається сутність концепції OSINT, яка полягає у легальному зборі, обробці та інтерпретації публічно доступної інформації. Особлива увага у публікації приділяється детальному розбору конкретних успішних іноземних кейсів застосування OSINT. Зокрема, проаналізовано процес розкриття серійних вбивств «Gilgo Beach Murders» у США, де ключову роль відіграв симбіоз традиційних доказових методик (аналіз ДНК на залишках піци) та інструментів цифрової розвідки: систем розпізнавання авто на базі штучного інтелекту, геопросторових даних Google та Bing Maps, а також аналізу цифрових слідів анонімної електронної пошти обвинуваченого. Досліджено досвід різних штатів США у боротьбі з браконьєрством, де слідчі встановлюють факти незаконного полювання, використання забороненого корму та проникнення на ферми шляхом профілювання соціальних мереж, моніторингу геотегів та аналізу публікацій позначених друзів зловмисників. Надзвичайно важливим є описаний досвід протидії організованій злочинності у сфері торгівлі людьми за допомогою розробленої DARPA програми Metex. Крім того, авторами статті висвітлено потужний превентивний потенціал OSINT щодо прогнозування соціальних заворушень на прикладі подій біля Капітолія США у 2021 році, де автоматизований пошук за хештегами допоміг ідентифікувати координаторів-інфлюенсерів та плани екстремістів, після чого ФБР успішно залучило громадськість до збору цифрових медіафайлів. Окремо підкреслюється значення OSINT для митних адміністрацій з метою виявлення закономірностей контрабанди, створення профілів високого ризику та порівняння задекларованої вартості товарів. Не залишено без уваги таке досягнення незалежної розвідки з відкритих джерел як кейс організації Bellingcat щодо розслідування збиття рейсу MH17: ретельний аналіз фото та відео з соцмереж дозволив відстежити маршрут ЗПК «Бук», що згодом було верифіковано офіційним міжнародним слідством. Досліджено правові межі застосування методик, з акцентом на тому, що збір інформації визнається законним лише за умови використання публічних даних без порушення конституційних прав та з обов'язковим дотриманням рекомендацій протоколу Берклі для гарантування достовірності цифрових доказів у суді. Серед іншого, звертається увага, що тоді як у міжнародній практиці OSINT є стандартизованим інструментом, в Україні його потенціал розкрито недостатньо. В статті обґрунтовано критичну необхідність впровадження передового досвіду OSINT та технологій машинного навчання у вітчизняну практику для протидії злочинності та належної фіксації воєнних злочинів в умовах сьогодення.

Ключові слова: OSINT, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне доказування, цифрові (електронні) докази, кримінальний процес іноземних держав, розслідування воєнних злочинів, належна правова процедура.

Kalandyrets Y.M., Titko I.A. The application of OSINT methodologies in criminal investigations: successful case studies from the practice of foreign law enforcement agencies and civil society institutions.

The article provides a comprehensive scientific analysis of the use of open-source intelligence (OSINT) methodologies as a highly effective tool for combating crime in the context of humanity's modern transition into the era of total digitalization and the dominance of information flows. It is noted that representatives of the criminal sphere actively use the advantages of cyberspace to coordinate their plans but inevitably leave a specific "digital footprint". The authors examine in detail the essence of the OSINT concept, which consists of the legal collection, processing, and interpretation of publicly available information. Special attention in the publication is paid to a detailed analysis of specific successful foreign cases of OSINT application. In particular, the process of solving the "Gilgo Beach Murders" serial killings in the USA is analyzed, where a key role was played by a symbiosis of traditional evidentiary techniques (DNA analysis on pizza remnants) and digital intelligence tools: AI-based vehicle recognition systems, Google and Bing Maps geospatial data, as well as the analysis of digital footprints from the accused's anonymous email. The experience of various US states in combating poaching is investigated, where investigators establish facts of illegal hunting, the use of prohibited feed, and farm trespassing through social media profiling, geotag monitoring, and the analysis of publications by tagged friends of the perpetrators. Of utmost importance is the described experience of countering organized crime in the field of human trafficking using the Memex program developed by DARPA. Furthermore, the authors of the article highlight the powerful preventive potential of OSINT in predicting social unrest, using the example of the events at the US Capitol in 2021, where automated hashtag searches helped identify coordinating influencers and extremist plans, after which the FBI successfully engaged the public in gathering digital media files. The importance of OSINT for customs administrations is separately emphasized for the purpose of identifying smuggling patterns, creating high-risk profiles, and comparing the declared value of goods. A landmark achievement of independent open-source intelligence recognized by the authors is the Bellingcat case regarding the investigation of the downing of flight MH17: a thorough analysis of photos and videos from social networks allowed tracing the route of the "Buk" surface-to-air missile system, which was later verified by the official international investigation. The legal boundaries of applying these methodologies are examined: information gathering is considered legal only if public data is used without violating constitutional rights and with mandatory compliance with the Berkeley Protocol recommendations to ensure the reliability of digital evidence in court. In the conclusion, the authors state that while OSINT is a standardized tool in international practice, its potential is insufficiently unlocked in Ukraine. The critical need to implement advanced OSINT experience and machine learning technologies into domestic practice to combat crime and properly document war crimes in the current conditions is substantiated.

Key words: OSINT, criminal proceedings, criminal procedural evidence, digital (electronic) evidence, criminal proceedings of foreign states, war crimes investigation, due process of law.

Постановка проблеми. Входження людства в епоху цифровізації та домінування інформаційних потоків неминуче вплинуло і на злочинну діяльність. Представники кримінальної сфери не лише використовують переваги кіберпростору, узгоджуючи свої злочинні плани за допомогою соціальних мереж чи здобуваючи необхідну інформацію з публічних джерел, а і неминуче залишають будь-якими своїми діями в мережі «цифровий слід», що зумовлює необхідність адекватної і технологічної відповіді на дані виклики сьогодення з боку правоохоронних інституцій.

Одним з ефективних інструментів у межах реагування та протидії вищезгаданим викликам сьогодення може бути використання методик розвідки на основі відкритих джерел даних, які нині демонструє виняткову ефективність у межах збору доказової чи іншої супутньої інформації, зробивши OSINT невід'ємною частиною роботи сучасних правоохоронних органів та незалежних громадських інституцій, що фіксують чи надають розголосу фактам протиправної чи злочинної поведінки.

Мета дослідження. Стаття спрямована на підвищення обізнаності та стимулювання наукової дискусії щодо проблематики використання OSINT-методів у збиранні та використанні доказової інформації при розкритті кримінальних правопорушень. Досягненню вказаної мети сприятиме розв'язання таких завдань: визначення окремих успішних практичних кейсів використання OSINT у практиці зарубіжних органів досудового розслідування, завдяки яким було здобуто важливі для кримінальних проваджень дані; аналіз ефективності та результатів використання зазначеного досвіду, зокрема – з точки зору можливості його застосування в українських реаліях слідчої та судової практики.

Стан опрацювання проблематики. Проблема застосування методик розвідки на основі відкритих джерел та подальшого використання OSINT-даних в межах кримінального провадження, зокрема – у формі електронних (цифрових) доказів, наразі є перспективним науковим напрямом у

доктрині кримінального процесу України, який вже представлений окремими науковими працями за авторством, зокрема: І. Басистої, Л. Гаврилюк, А. Гутник, А. Хитри [1], І. Гловюк [2], І. Каланчі [3], М. Погорецького [4], А. Скрипника [5], І. Смаль [6], О. Торбаса [7], М. Пашковського [8], В. Шевчука [9], В. Шепітька, М. Шепітька, К. Латиш, М. Капустіної, Є. Демидової [10] та інших дослідників.

Виклад основного матеріалу. Розвідка з відкритих джерел мережі Інтернет загальновідомо вважається потужним інструментом здобуття тих чи інших відомостей, які зберігаються у «всесвітній павутині» чи становлять цифровий слід певної особи, а тому – за своєю сутністю може бути надзвичайно ефективним інструментом доказування в руках відповідних фахівців правоохоронних органів.

Наукові розробки з питань використання OSINT наразі є порівняно новим явищем у глобальній науці та галузі інформаційної безпеки безпосередньо, хоча різноманітні методики збору інформації з відкритих джерел були досить усталеною практикою на різних етапах розвитку людства. Натомість у сучасному розумінні термін «розвідки» зазвичай пов'язується з процесом збору, аналізу та інтерпретації певної цінної для ухвалення рішень інформації і традиційно асоціюється з військовою чи безпековою справою.

Сутність OSINT полягає в отриманні інформації (зокрема й розвідувальної) з легальних, відкритих джерел. На відміну від таємної чи технічної розвідки, OSINT не потребує подолання заборон або здобуття доступу до секретної інформації. Англійський термін «Open Source Intelligence» (OSINT) буквально перекладається як «розвідка з відкритих джерел». Ключове слово «open» у цьому контексті означає публічну доступність джерела інформації та відсутність необхідності в таємних методах його отримання [11]. Доречно згадати, що локальними актами НАТО визначено, що розвідка з відкритих джерел має результатом певну розвідувальну продукцію, засновану на публічно доступній інформації, яка була зібрана, оброблена та розповсюджена вчасно, щоб задовольнити потреби конкретного користувача – міжнародною організацією акцентується увага на тому, що в межах OSINT здобувається не лише набір відкритої інформації, а оброблений фахівцями кінцевий системний продукт інтелектуальної діяльності [12]. Дослідники також дотримуються схожого підходу до визначення дефініції OSINT через призму кінцевої мети застосування цього виду розвідки, характеризуючи дане поняття як процес збору, обробки та аналізу публічно доступної інформації з метою отримання корисної розвідувальної інформації для прийняття рішень [13].

У наукових джерелах наголошується на тому, що важливо відрізнити OSINT від інших видів розвідки, таких як HUMINT (розвідка з використанням людських джерел), SIGINT (радіоелектронна розвідка), IMINT (візуальна розвідка) та CYBINT (кіберрозвідка). Основна відмінність полягає саме в природі джерел інформації. У той час як інші види розвідки часто використовують таємні або непублічні джерела, OSINT цілком покладається на публічно доступну інформацію і може застосовуватись багатогранністю в широкому спектрі галузей, включаючи національну безпеку, правоохоронну діяльність, бізнес-аналітику, журналістику розслідувань, кібербезпеку та академічні дослідження, не лише збираючи необхідну галузеву інформацію, але й проводячи її ретельний аналіз, контекстуалізацію та інтерпретацію для отримання цінних висновків [14].

Важливо наголосити, що сучасна історія застосування розвідки з відкритих джерел даних містить успішні практики застосування методів та інструментів OSINT не лише іноземними правоохоронними органами, а й інститутами громадянського суспільства. Зокрема, не можна обійти увагою успішні кейси, реалізовані представниками незалежної міжнародної журналістської спільноти «Bellingcat», Центром інформаційної стійкості (Centre for Information Resilience), приватною розвідувальною та аналітичною агенцією Molnar Intelligence Firm у ході запобігання та протидії злочинності та формуванні доказової бази при розслідуванні кримінальних правопорушень, окремі з яких проаналізовані в цій роботі.

Так, одним з вдалих кейсів застосування OSINT при розслідуванні особливо тяжких злочинів на території Лонг-Айленду, США є випадок виявлення серійного вбивці, відомого як «Gilgo Beach Murders» [15]. Ним виявився місцевий 59-річний архітектор з округу неподалік, який був успішно виявлений та ідентифікований завдяки аналізу баз відкритих даних в мережі Інтернет. Ключовим елементом доказової бази, сформованої за результатами використання OSINT методик стали дані про один з автомобілів, зареєстрованих за обвинуваченням – Chevrolet Avalanche першого покоління, марка та модель якого стала предметом спостереження випадкового свідка на місці одного з епізодів серійних вбивств. При встановленні зловмисника ключову роль відіграли наступні напрямки залучення OSINT:

- інструменти роботи з базами даних номерних знаків, VIN номерів та місцевих систем розпізнавання авто на базі штучного інтелекту «CarNet» – підтвердили зв'язок потенційного підозрюваного з автомобілем, що бачили на місці зникнення однієї з жертв;

– геопросторові дані та панорамні знімки вулиць сервісів Google та Bing Maps засвідчили, що вищезазначена модель автомобіля перебувала на підвір'ї підозрюваного у межах потенційного періоду вчинення епізодів серійних вбивств;

– аналіз цифрового сліду показав, що обвинуваченим була допущена необережність у вигляді використання особистого номеру телефону задля доступу до анонімної електронної пошти з метою спілкування з однією з жертв [16].

На додачу до вищезгаданої сукупності даних слідчими у ході спостереження за обвинуваченим було вилучено коробку з піцою, на одному з залишків якої було виявлено ДНК-зразки, які збіглися з ДНК чоловічої волосини, знайденої біля однієї з жертв. Ця справа продемонструвала, що збір і аналіз, на перший погляд, непов'язаних та розпорошених відкритих цифрових даних і застосування традиційних доказових методик щодо даних по автомобілю, геолокації, електронних аккаунтах та ДНК підозрюваного дозволили швидко прослідкувати логічні зв'язки та розкрити злочин [17].

Методики вивчення фотоматеріалів та метаданих зображень, що публікуються у соціальних мережах, суттєво полегшують ідентифікацію та притягнення до відповідальності осіб, які підозрюються у браконьєрстві. В останні роки слідчими органами різних штатів США успішно використовується аналіз соціальних мереж потенційних зловмисників та їх постів-вихвалень, що обов'язково супроводжуються фотографіями чи відео на підтвердження своїх дій. Ресурс Bowhunting, зокрема, у одній зі статей вказує про щонайменше вісім успішних кейсів встановлення фактів браконьєрства на підставі звернення громадськості уваги на публікації мисливцями фотографій з дичиною, з яких слідчими органами було ідентифіковано, зокрема: випадки використання забороненого корму; полювання на тварин, щодо яких у конкретний період була заборона на відстріл; проникнення та полювання на територіях приватних угідь тощо, що стало достатніми початковими підставами для ініціювання розслідування та подальшого покарання винних у браконьєрстві [18].

У подібних випадках органами досудового розслідування використовувались наступні OSINT методики:

– аналіз геотегів з огляду на можливість безперешкодного доступу до них, яка надається соціальними мережами, у т.ч. Instagram, для визначення конкретної локації;

– аналіз спільноти потенційного бракон'єра (яка теж може бути причетною до аналогічної протиправної діяльності) шляхом перегляду позначених друзів чи інших супутніх облікових записів, які часто взаємодіяли з профілем зловмисника;

– профілювання соціальних мереж підозрюваного шляхом відстеження його активності протягом певного часу, що дає змогу побудувати логічні зв'язки його активності в певних місцях [19].

У контексті викриття та розслідування мереж організованої злочинності з торгівлі людьми варто розглянути результати дослідження Л. Мейер та Л. Шеллі, які звертають увагу на те, що сучасні злочинні організації цієї сфери використовують мережу Інтернет задля розширення своєї діяльності та охоплення дедалі більшої кількості клієнтів, одночасно забезпечуючи високий рівень власної анонімності [20]. Авторки вказують, що одним з рішень цієї проблеми стала розробка програми Metex Агентством передових оборонних дослідницьких проєктів США (DARPA) з метою індексації та аналізу даних з поверхневої частини мережі Інтернет та «даркнету», зосереджуючи свою увагу на даних з сайтів експорт-оголошень та форумів покупців сексуальних послуг. Metex надав правоохоронцям можливість візуалізувати зв'язки між, на перший погляд, непов'язаними оголошеннями, використовуючи такі ідентифікатори, як номери телефонів, електронні адреси, вебсайти, а також аналізуючи контекст оголошень та зображення, що дозволило перейти до проактивних, мережових розслідувань, спрямованих на виявлення та знешкодження цілих злочинних організацій. У якості яскравої ілюстрації ефективності цього підходу авторки наводять вдалий кейс викриття китайської злочинної мережі, відомої як «Supermatchescort» [20].

Розслідування, що почалося з одного оголошення на сайті Backpage, завдяки аналізу даних у системі Metex переросло у викриття глобальної мережі операцій злочинної організації. Аналітики змогли відстежити та зв'язати понад 350 000 ескорт-оголошень, що розміщувалися протягом майже десятиліття. Мережа діяла на трьох континентах, у понад 50 містах, і мала клієнтську базу з 30 000 осіб. Слідчі відстежували номери телефонів, більшість з яких були мережевими VoIP-номерами (Voice over Internet Protocol), що вказувало на прагнення до анонімності і дистанційного керування, а також аналізували електронні адреси та, зрештою, виявили два ключові ідентифікатори мережі WeChat, які слугували центральними комунікаційними вузлами для всієї мережі [20].

У подальшому слідчі ідентифікували спільні мовні патерни, унікальні фрази та навіть послідовні орфографічні помилки в тисячах оголошень. Аналіз зображень виявив використання професійно знятих (але вкрадених) фотографій та послідовні методи приховування обличчя (розмиття, емоції), що слугувало візуальним почерком злочинної мережі. Аналіз, проведений із залученням розвідки з відкритих джерел, дозволив ідентифікувати ключових організаторів, розкрити їхню ієрархічну

структуру, логістичні ланцюги постачання жертв із Китаю та фінансові потоки і мав результатом пред'явлення обвинувачень семи громадянам Китаю та конфіскацію понад 500 веб-доменів, пов'язаних із діяльністю мережі [20].

Практика доводить, що OSINT може бути потужним інструментом правоохоронних органів для моніторингу, превенції та розслідування фактів соціальних заворушень. З аналізу звіту, підготовленого компанією Cobwebs Technologies на прикладі заворушень, що відбулися 6 січня 2021 року біля Капітолія США, вбачається, що події, які відбулися того дня, могли бути спрогнозовані з використанням засобів OSINT ще у ході автоматизованого аналізу соціальних мереж та форумів відповідними програмними засобами, що дозволило б не лише ідентифікувати потенційно небезпечних осіб, але й отримати інформацію про їхні плани, а також визначити точні місця збору злочинних груп у режимі реального часу, що є ключовим заходом для запобігання ескалації [20].

У випадку зі штурмом Капітолія, автоматизований пошук за ключовими словами та хештегами, такими як #dcprotest, #Stopthesteal, «Election fraud», «Proud boys», дав змогу отримати 247 результатів, що вказували на потенційні профілі та групи інтересу, аналіз яких показав, що агітатори використовували соцмережі для поширення ідеології та координації протесту, де були виявлені обговорення планів демонстрації, організації транспортування учасників, зокрема, за ключовими словами «rally», «caravan» [20].

Правоохоронцями були ідентифіковані «топ-інфлюенсери», чиї дописи отримували найбільше поширень та лайків, що вказувало на їхню лідерську роль – дані особи висловлювали прямі заклики до насильства, підпалів, вбивства поліцейських та скоординованих нападів, а інструменти візуалізації даних показали, як інфлюенсери та їхні послідовники поширювали повідомлення, залучаючи групи білих супремасистів, конспірологів та екстремістів. Зрештою, у наступні дні після штурму було заарештовано кількох підозрюваних, а Федеральне бюро розслідувань США вперше в історії звернулося до громадськості через свій веб-сайт із проханням надати будь-яку інформацію та цифрові медіафайли, що могли б допомогти ідентифікувати осіб, які підбурювали до насильства [21].

У контексті використання OSINT у запобіганні митних правопорушень заслуговує на увагу звіт Всесвітньої митної організації (ВМО) 2024 року, у якому підкреслюється, що роль митних адміністрацій значно розширилася – окрім традиційного збору доходів, митні органи відіграють ключову роль у забезпеченні національної та міжнародної безпеки, боротьбі з незаконною торгівлею та захисті суспільства [22]. Інтеграція OSINT у практику митних адміністрацій є не просто бажаною, а необхідною еволюцією у сучасному світі з огляду на численне зростання обсягу цифрових даних. Відтак, у звіті пропонується потенційне використання у майбутньому розвідки з відкритих джерел у наступних напрямках:

- автоматичний моніторинг глобальних новин, соціальних мереж та спеціалізованих форумів для раннього виявлення нових методів контрабанди, змін у маршрутах незаконного обігу та нових тенденцій у торгівлі;
- створення детальних профілів осіб, компаній та вантажів з високим ризиком, аналіз їх діяльності, ділових зв'язків та історії діяльності, подальша візуалізація зв'язків між учасниками незаконної діяльності, що допомагає виявляти та знешкоджувати цілі контрабандні мережі на основі виявлення закономірностей у базах та джерелах відкритих даних;
- ретроспективна аналітика даних з відкритих джерел, яка дозволяє прогнозувати майбутні ризики у діяльності митних органів, наприклад, сплески контрабанди під час свят або економічних спадів;
- перевірка автентичності торговельних документів шляхом порівняння даних з рахунків-фактур з інформацією з комерційних баз даних, корпоративних реєстрів та інших відкритих джерел;
- порівняння задекларованої вартості товарів з ринковими цінами та виявлення значних розбіжностей, що можуть свідчити про ухилення від сплати мит [22].

В контексті огляду OSINT-розслідувань не можна лишити поза увагою проведення громадського розслідування збиття рейсу MH17 у 2014 році, яке стало одним із найвизначніших прикладів успішного застосування OSINT, де ключову роль відіграло незалежне об'єднання розслідувачів Bellingcat [23]. Використовуючи виключно відкриті джерела, команда Bellingcat змогла відтворити події, що передували трагедії. Основним методом був ретельний аналіз значної кількості фотографій та відео, опублікованих у соціальних мережах свідками та учасниками подій. Центральним об'єктом розслідування став зенітно-ракетний комплекс «Бук». Bellingcat вдалося відстежити точний маршрут переміщення цієї установки до місця, звідки, ймовірно, було здійснено запуск ракети, а потім її повернення до попереднього місця розміщення. Аналітики порівнювали деталі на фотографіях, визначили місцевість та вибудовували хронологію руху колони, що дозволило з високою точністю ідентифікувати конкретну одиницю озброєння та її приналежність. Висновки, зроблені Bellingcat,

були опубліковані у детальному звіті, який отримав широкий розголос, а згодом – був верифікований офіційним міжнародним розслідуванням, яке очолювали Нідерланди. Цей кейс вкотре продемонстрував світові, що ретельний аналіз відкритих даних може бути таким же потужним інструментом у встановленні істини, як і традиційні методи розвідки [23].

Наостанок зазначимо, що слідчою практикою різних країн, які мали досвід використання OSINT-методик у сфері розслідування кримінальних правопорушень, застосовуються різні підходи до розуміння правових і етичних рамок застосування розвідки з відкритих джерел у сфері протидії злочинності. Загальною тенденцією, напевно, можна назвати визнання OSINT законним інструментом, якщо збір інформації відбувається виключно з публічних джерел відкритих даних, і при цьому не порушуються нормативні акти у сфері захисту персональних даних чи інших конституційних прав людини і громадянина та нівелюється можливість порушень відповідних процесуальних правил проведення досудового розслідування. Відмітимо, що на важливості дотримання процедурних вимог, які покликані забезпечити не лише допустимість, а й достовірність отриманої доказової інформації, наголошують й вітчизняні дослідники. До прикладу, І. Гловюк, з посиланням на відповідні кейси з судової практики, акцентує увагу на тому, що при формуванні судового рішення результати OSINT мають бути відображені таким чином, щоб неупередженому спостерігачу було зрозуміло, чому суд вважає їх достовірними, основою чого є правильне фіксування правоохоронними органами здобутих в результаті OSINT доказів з дотриманням рекомендацій протоколу Берклі у досудовому розслідуванні [2].

Висновки. Проаналізовані зразки окремих успішних практик застосування розвідки з відкритих джерел даних в мережі Інтернет дають можливість констатувати, що OSINT набуває статусу невід'ємної та ефективної складової сучасних кримінальних розслідувань у досвіді зарубіжних країн на рівні стандартизованої практики, яка у тому чи іншому вигляді вже інтегрована у повсякденну роботу правоохоронних органів від місцевого до міжнародного рівня.

Постійна еволюція OSINT-методик та інструментів значно підвищує ефективність виявлення, запобігання та розкриття злочинів, сліди яких можливо простежити, аналізуючи цифрові дані у відкритих джерелах у кожному конкретному злочинному діянні.

Водночас, попри доведену практичну результативність використання OSINT іноземними правоохоронцями, у національній слідчій практиці розкриття потенціалу використання OSINT скоріше виняток, ніж правило (не в останню чергу через наявну неузгодженість між наявними технологічними можливостями та правилами їх належної процесуальної, методологічної і тактичної інкорпорації в слідчу практику).

Для України, яка прагне інтегруватися у світову правову систему (у тому числі у сфері розбудови ефективної системи протидії злочинності) вивчення та впровадження передового іноземного досвіду використання OSINT, штучного інтелекту та машинного навчання є життєво необхідним кроком. Вказаний напрям є надважливим як у контексті забезпечення загальної атмосфери дотримання прав людини та законності у цифрову епоху, так і з огляду на потребу належної фіксації воєнних злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басиста І.В., Гаврилюк Л.В., Гутник А.В., Хитра А.Я. Використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування кримінальних правопорушень: окремі аспекти. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право.* 2024. Вип. 17. С. 227–243. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.227-243>.
2. Гловюк І.В. Оцінка результатів OSINT у судовій практиці: окремі питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 251–259. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.35>.
3. Каланча І.Г. Докази електронної форми у кримінальному процесі України: теорія та практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2025. 617 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/359020b0-8ac4-40b5-adbe-3ba8085b450e>.
4. Погорецький М.А. Цифрові (електронні) докази та цифрова (електронна) форма доказів: розмежування понять і його значення для кримінального процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. № 1, ч. 3. С. 115–125. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.18>.
5. Скрипник А.В. Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні: монографія. Харків: Право, 2022. 408 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669982940>.
6. Смаль І.А. Теоретичні та практичні аспекти використання електронних доказів у кримінальному процесі України: монографія. Київ: Юрінком Прес, 2025. 282 с.

7. Торбас О.О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень: підручник. Одеса : Юридика, 2024. 180 с. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.27740>.
8. Пашковський М.І. Цифрова інформація з відкритих джерел. Відкриті цифрові дані у кримінальному провадженні. *Концептуальні основи цифровізації кримінального провадження України: монографія* / ред. Н.В. Глинська. Харків: Право, 2024. С. 233–274. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178612139>.
9. Шевчук В.М. Використання технологій штучного інтелекту в OSINT як напрям підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів. *Роль OSINT-досліджень у підвищенні рівня національної безпеки України: матеріали круглого столу (м. Львів, 7 трав. 2025 р.)*. Львів, 2025. С. 239–243. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/8875>.
10. Цифрова криміналістика та її роль у формуванні доказової інформації в умовах воєнних дій: монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2025. 200 с.
11. Lowenthal M.M. *Intelligence: From Secrets to Policy*. 8th ed. Washington, DC: CQ Press, 2017. 616 p.
12. NATO Open Source Intelligence Handbook. Norfolk, VA : NATO Intelligence Branch, 2001. 49 p. URL: <https://archive.org/details/NATOOSINTHandbookV1.2/page/n5/mode/2up>.
13. Blanco V.M. An Introduction to Open Source Intelligence (OSINT). Praha : Center for Security Analyses and Prevention (CBAP), 2022. 8 p. URL: <https://cbap.cz/wp-content/uploads/Introduction-to-OSINT-CBAP.pdf>.
14. Omand D., Bartlett J., Miller C. Introducing Social Media Intelligence (SOCMINT). *Intelligence and National Security*. 2012. Vol. 27, No. 6. P. 801–823. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/02684527.2012.716965>.
15. Catching the Long Island Serial Killer: The Crucial Role of Digital Data. Pt. 1. *Evidence Solutions*. 2023. URL: <https://evidencesolutions.com/digital-evidence-articles/catching-the-long-island-serial-killer-the-crucial-role-of-digital-data-part-1>.
16. Catching the Long Island Serial Killer: The Crucial Role of Digital Data. Pt. 2. *Evidence Solutions*. 2023. URL: <https://evidencesolutions.com/digital-evidence-articles/catching-the-long-island-serial-killer-the-crucial-role-of-digital-data-part-2>.
17. Sgueglia K., Gingras B., Miller J., Beech S. Burner phones. Pizza crust. DNA on burlap. A New York architect was charged with killing 3 women in Gilgo Beach serial killings cold case. *CNN US*. 2023, 17 July. URL: <https://edition.cnn.com/2023/07/14/us/gilgo-beach-murders-suspect-arrest/index.html>.
18. Scherder R. 8 Poachers Busted by Social Media Posts. *Bowhunting*. 2022, 16 March. URL: <https://www.bowhunting.com/article/7-poachers-busted-by-social-media-posts/>.
19. Gupta V. K. Case Studies of Successful OSINT Investigations. *LinkedIn*. 2024, 10 October. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/case-studies-successful-osint-investigations-vijay-gupta--0b7cc/>.
20. Meyer L. F., Shelley L. I. Human Trafficking Network Investigations: The Role of Open Source Intelligence and Large-Scale Data Analytics in Investigating Organized Crime. *International Journal on Criminology*. 2020. Vol. 7, No. 2. P. 87–100. URL: <https://par.nsf.gov/servlets/purl/10183848>.
21. Using OSINT in Times of Social Unrest: Capitol Hill Riots Intelligence Report. *Cobwebs Technologies*. 2021. URL: https://static.carahsoft.com/concrete/files/9617/3384/0566/Cobwebs_-_Using_OSINT_in_Times_of_Social_Unrest.pdf.
22. World Customs Organization. Unlocking the Value of Open-Source Intelligence (OSINT) for Customs Enforcement: Study Report. Brussels, Belgium : WCO, 2024. 42 p. URL: <https://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2024/august/unlocking-the-value-of-osint-in-customs-enforcement.aspx>.
23. Higgins E. MH17 - The Open Source Evidence: A Bellingcat Investigation. *Bellingcat*. 2015, 8 October. URL: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2015/10/08/mh17-the-open-source-evidence/>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК: 343.98

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.13>

ВИКОРИСТАННЯ ОЗНАК ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС 3D-МОДЕЛЮВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Коваленко А.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права ім. академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID: 0000-0003-3665-0147
e-mail: new4or@gmail.com

Моргунов В.О.,

старший інструктор тренінгового центру
ГУНП в Тернопільській області
ORCID: 0009-0003-4810-2065
e-mail: trancend5597@gmail.com

Арланов О.Д.,

дизначач відділу дізнання
Оболонського УП ГУНП у м. Києві
ORCID: 0009-0007-5177-5147
e-mail: aleksadovbush0078@gmail.com

Коваленко А.В., Моргунов В.О., Арланов О.Д. Використання ознак зовнішності людини під час 3d-моделювання у кримінальному провадженні.

Статтю присвячено формулюванню алгоритму фіксації та використання зовнішності людини під час 3D-моделювання у кримінальному провадженні. 3D-моделювання є новітнім інструментом, який активно застосовується у кіно- та ігровій індустріях, архітектурі й інженерії, медицині, геодезії, картографії та інших галузях промисловості. На думку авторів, ця технологія може бути корисною й у кримінальному провадженні як перспективний спосіб візуалізації обстановки та механізму досліджуваних кримінальних правопорушень. Зокрема, в умовах збройної агресії російської федерації та правового режиму воєнного стану використання 3D-моделювання дає змогу здійснювати окремі слідчі (розшукові) дії безпечно, швидко та ефективно завдяки можливості дистанційного сканування місця події або їх відтворення засобами комп'ютерної техніки в безпечному віртуальному середовищі.

Перспективним є перенесення зовнішності осіб у віртуальний 3D-простір для відтворення їх участі у події кримінального правопорушення. Сьогодні існують три основні способи фіксації та перенесення ознак зовнішності особи у тривимірний простір: створення 3D-фотокомпозиційного портрета (3D-фоторобота), фотограмметричне 3D-сканування та використання професійного 3D-сканера, кожен із яких має свої переваги й недоліки. У межах дослідження автори розробили алгоритм фотограмметричного 3D-сканування зовнішності особи з використанням безкоштовного програмного забезпечення Polycam та смартфона Apple з LiDAR-сканером. Отриману модель було перенесено у віртуальний кіберпростір за допомогою ігрового рушія Unreal Engine 5 та плагіна MetaHuman Creator. Автори описують загальний порядок дій щодо перенесення ознак зовнішності особи на персонажа MetaHuman та його розміщення у віртуальний кіберпростір. Наведений алгоритм може бути використаний під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, таких як огляд, пред'явлення для впізнання, допит, слідчий експеримент, у межах судово-експертних досліджень тощо. Перспективним є розроблення алгоритму анімування 3D-моделей для відтворення у віртуальному просторі події кримінального правопорушення, зокрема й воєнних злочинів, що вчиняються окупантами на території нашої держави.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична техніка, моделювання, кіберпростір, зовнішність людини, 3D-модель, слідча (розшукова) дія, Unreal Engine, MetaHuman creator.

Kovalenko, A.V., Morhunov, V.O., Arlanov O. . Use of human appearance during 3D modeling in criminal proceedings.

The article is devoted to the formulation of the algorithm for capturing and using a person's appearance during 3D modeling in criminal proceedings. 3D modeling is a promising technology that is actively used in the film and game industries, architecture and engineering, medicine, etc. According to the authors, 3D modeling can be used in criminal proceedings as a promising way of reproducing the situation and mechanism of investigated criminal offenses. In particular, in the conditions of armed aggression of the Russian Federation and the legal regime of martial law, the use of 3D modeling makes it possible to carry out some investigative (search) actions safely, quickly and effectively due to the possibility of remote scanning of the scene of the incident or their reproduction on a computer in a safe environment. It is promising to transfer the appearance of persons into a virtual 3D space to reproduce their participation in the event of a criminal offense.

Today, there are three main methods of capturing and transferring features of a person's appearance to three-dimensional space: creating a 3D photocomposite portrait (3D photo robot), photogrammetric 3D scanning, and using a professional 3D scanner, each of which has advantages and disadvantages. Within the framework of the study, the authors developed an algorithm for photogrammetric 3D scanning of a person's appearance using the free Polycam software. The resulting model was transferred to virtual space using Unreal Engine 5 and MetaHuman Creator. The authors describe a general algorithm of actions for transferring the features of a person's appearance to a MetaHuman character and adjusting his appearance. The 3D modeling method described in the article can be used when conducting separate investigative (search) actions, such as inspection, presentation for identification, interrogation, investigative experiment, etc.

According to the authors, it is promising to develop an algorithm for animating 3D models to reproduce in virtual space the event of a criminal offense, in particular, war crimes committed by the occupiers on the territory of our country.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, forensic technology, modeling, cyberspace, human appearance, 3D model, investigative (search) action, Unreal Engine, MetaHuman Creator.

Постановка проблеми. Завдяки стрімкому темпу розвитку, доступності та високим обчислювальним потужностям техніки, комп'ютерні технології стають невід'ємною частиною суспільного життя. Окремі із них активно використовуються для забезпечення діяльності правоохоронних органів. Деякі перспективні здобутки науки й техніки, такі як 3D-моделювання, лише починають привертати увагу науковців і практиків. Сьогодні ця технологія вже стала основою кіно- та ігрової індустрії. Окрім розважальних напрямків, 3D-моделювання також активно використовується в архітектурі та інженерії для візуалізації будівель та пристроїв; у медицині, в межах експериментальних досліджень вчені відтворюють на 3D-принтерах органи людини, використовуючи не пластик, а біоматеріали тощо. На нашу думку, 3D-моделювання може використовуватися й у кримінальному провадженні як перспективний спосіб відтворення обстановки та механізму вчинення розслідуваних кримінальних правопорушень.

Зокрема, в умовах збройної агресії російської федерації та правового режиму воєнного стану застосування 3D-моделювання дає можливість провести деякі слідчі (розшукові) дії безпечно, швидко та ефективно за рахунок можливостей віддаленого сканування місця події або їх відтворення на комп'ютері у безпечній обстановці. Зокрема, можливо реконструювати 3D-модель будинку, який було зруйновано, для порівняння з його теперішнім станом та дослідження реальної картини руйнувань (як це наприклад зробили дослідники із зруйнованим Маріупольським драматичним театром [1]). Крім того, перспективним є перенесення 3D-моделей зовнішності осіб у віртуальний кіберпростір для відтворення їх участі у події кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання 3D-технологій у кримінальному провадженні уже привернули увагу деяких українських науковців. Так, Л. Басюк та А. Антошук запропонували порядок застосування 3D-сканерів під час огляду місця події [2]; О.М. Дуфенюк та О.І. Марко розглянули можливості використання 3D-сканування в криміналістичній діяльності [3]; Є.Ю. Свобода, В.В. Юсупов і Т.В. Михальчук опрацювало окремі теоретичні та практичні аспекти використання 3D-сканування в розслідуванні [4]; Р.М. Шехавцов одним з перших серед вітчизняних вчених розглянув перспективи використання технологій 3D-моделювання у розслідуванні злочинів [5] тощо. Утім, докладний алгоритм дій щодо використання зовнішності особи під час 3D-моделювання у кримінальному провадженні ще не був висвітлений у науковій літературі, що вказує на актуальність та своєчасність даної статті.

Метою статті є формулювання алгоритму фіксації та використання зовнішності людини під час 3D-моделювання у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. 3D-моделювання – це процес створення тривимірних об'єктів за допомогою спеціального програмного забезпечення. У кримінальному провадженні ця технологія може бути корисною під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій для відтворення зовнішності осіб, окремих речей чи обстановки місця події.

Одним із безкоштовних програмних засобів, які можуть використовуватися з такою метою, є Unreal Engine 5 [6]. Це ігровий рушій, що розробляється та підтримується компанією Epic Games, написаний мовою програмування C++, дає змогу створювати комп'ютерні ігри, архітектурні та інженерні візуалізації тощо. Але можливості рушія можуть використовуватися і для візуалізації обстановки місця події під час досудового розслідування й судового розгляду у кримінальному провадженні.

3D-моделювання обстановки місця події полягає у створенні цифрової тривимірної схеми-моделі місця події, що може у подальшому бути відтворена на екрані комп'ютера та додатково досліджена. Перевагами даного методу є зменшення часу, що витрачається на відтворення місця події; можливість дослідження обстановки місця події у будь-який час та на значній відстані від нього; високий рівень візуалізації та наочності змодельованої обстановки; можливість «опинитися» на віртуальному місці події тощо [7, с. 186].

У бібліотеці Fab [8] від Epic Games доступна низка безкоштовних 3D-моделей різноманітних об'єктів. Крім того, у проєкт можуть бути імпортовані 3D-моделі, завантажені з інших сайтів, відскановані або змодельовані у спеціалізованих програмах. Ці моделі можуть використовуватися для побудови віртуальної версії обстановки місця події, де реальним об'єктам відповідатимуть їх цифрові аналоги. Наприклад, засобами Unreal Engine 5 можна відтворити обстановку квартири, будинку, відкритої місцевості; заповнити їх моделями меблів, побутової техніки, рослин тощо; розмістити моделі живих людей та трупів у відповідності до реальної обстановки місця події. Для створеної моделі можуть бути налаштовані параметри: розмір «світу», освітлення, туманність, закони фізики та ін.

Додатково покращити ступінь візуалізації модельованого місця можна шляхом перенесення у кіберпростір 3D-моделей осіб, котрі були присутні на такому місці та брали участь у досліджуваній події.

Наразі доступні три основні способи фіксування та перенесення ознак зовнішності людини до тривимірного простору. Першим є створення 3D-фотокомпозиційного портрету (3D-фоторобота) особи. Недоліком даного способу є суб'єктивність відображення зовнішності людини, адже спеціаліст складає фоторобот за спогадами допитаної особи, які можуть бути видозмінені під впливом різних факторів (стрес, обстановка сприйняття і т.д.).

Другий – це фотограмметричне 3D-сканування особи, котре здійснюється шляхом використання спеціального програмного забезпечення та цифрової фотокамери або мобільного телефону, завдяки яким за певною кількістю зроблених фотознімків можна отримати 3D-зображення людини [9].

Третьою і найбільш деталізованою опцією є використання професійного 3D-сканера [10]. Утім недоліком даного способу є обмежена доступність таких технічних засобів через високу вартість, а також необхідність спеціальних навичок для використання обладнання.

У межах цього дослідження для створення 3D-моделі зовнішності особи ми використали метод фотограмметричного 3D-сканування за допомогою безкоштовного програмного забезпечення Polycam [11], яке є найпопулярнішою програмою для 3D-зйомки для телефонів Android та iPhone. Дана програма може здійснювати 3D-сканування як із використанням звичайної камери, так і за допомогою сенсору LiDAR (TrueDepth) [12], який доступний на останніх pro-моделях iPhone й iPad.

З метою отримання 3D-моделі погруддя чоловіка (рис. 1) нами було виконано серію фотознімків особи в автоматичному режимі за допомогою програмного забезпечення Polycam та iPhone 16 Pro. Дані знімки були завантажені на сервер та через декілька хвилин програма згенерувала 3D-модель погруддя чоловіка (рис. 2). Важливою вимогою на етапі сканування є те, що об'єкт має перебувати в нерухомому положенні для більш чіткого та реалістичного відтворення 3D-моделі.

Під час нашого дослідження чоловік знаходився в положенні сидячи та не рухався. Процес сканування полягав у поступовому переміщенні смартфона навколо об'єкта з фіксуванням всіх його деталей. Програма Polycam пропонує зробити від 20 фотознімків сканованого об'єкта, на основі яких вона обрахує 3D-модель. Отриманий результат у вигляді повноцінної 3D-моделі можна завантажувати у пам'ять телефона у форматах STL, GLB, PLY, ZIP та ін. Сумарний розмір отриманих файлів з експериментальною 3D-моделлю становить 16 мегабайт.

Рис. 1. Фотознімок осіб

Рис. 2. 3D-модель погруддя особи, отримана за допомогою ПЗ Polycam та iPhone 16 Pro

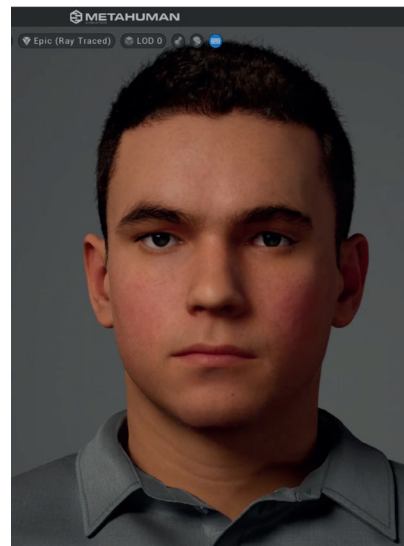

Рис. 3. Персонаж MetaHuman після перенесення ознак зовнішності особи з 3D-моделі

Для швидкого перенесення отриманої моделі у змодельований 3D-простір використано плагін MetaHuman Creator [13] та ігровий рушій Unreal Engine 5 від компанії Epic Games (обидва інструменти є безкоштовними для некомерційного використання). Експериментальну 3D-модель було завантажено до проєкту у Unreal Engine 5. Далі за допомогою компоненту MetaHuman було розмічено окремі елементи обличчя особи на відсканованій моделі (форму очей, губ та складки біля носу; рис. 4). Після цього програма автоматично переносить ознаки обличчя на 3D-модель персонажа MetaHuman. Далі користувач може детально корегувати основні риси обличчя отриманої моделі. На сайті MetaHuman наявна можливість відредагувати колір та акценти (недоліки) шкіри, форму і розміри основних елементів обличчя, зачіску тощо (рис. 5). Інтерфейс редактора MetaHuman Creator нагадує процес створення персонажа в комп'ютерних іграх, тому є інтуїтивно зрозумілим для молоді.

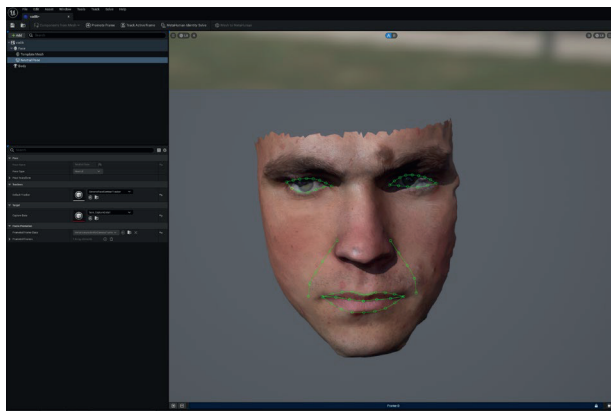

Рис. 4. Процес перенесення ознак зовнішності з 3D-моделі на персонажа MetaHuman

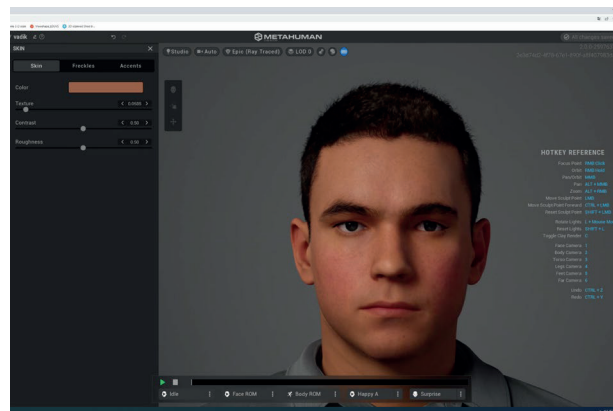

Рис. 5. Процес налаштування зовнішності персонажа MetaHuman.

Звичайно, отримана модель (рис. 3, рис 5) програє моделям, створеним шляхом 3D-сканування у точності й деталізації, та лише загально схожа на людину, котру було відскановано на початку дослідження. Проте описаний нами спосіб «оцифровування» зовнішності людини є дуже швидким та не потребує глибоких технічних знань. Крім того, подальший розвиток інструмента MetaHuman Creator розробниками покращить деталізацію створених таким чином моделей.

Надалі отриманий персонаж MetaHuman може бути розміщений у змодельованій (відтвореній) за допомогою Unreal Engine обстановці певного місця (рис. 6). У проєкті Unreal Engine 3D-моделі осіб (а також тварин, транспортних засобів тощо) можна анімувати, тобто запрограмувати їх рух для відтворення та візуалізації механізму події, що досліджується.

Рис. 6. Змодельована у Unreal Engine 5 модель обстановки місця події та поміщена до неї 3D-модель персонажа MetaHuman із зовнішністю раніше відсканованої особи

Таким чином, Unreal Engine 5 дає можливість відтворити обстановку певного місця події; помістити до неї 3D-моделі людей, тварин, певних об'єктів; анімувати та спробувати відновити дії та процеси, що відбувалися під час вчинення кримінального правопорушення, наприклад проникнення зловмисника в приміщення, зіткнення транспортних засобів, політ снаряду чи ракети тощо. Технології 3D-моделювання можуть бути корисними під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, таких як огляд, пред'явлення для впізнання, допит, слідчий експеримент, у межах судово-експертних досліджень тощо.

Висновки. Отже, використання сучасних технологій 3D-моделювання сприяє розвитку методів проведення слідчих (розшукових) дій, підвищує їх ефективність, якість та наочність отриманих доказових матеріалів. В цьому контексті перспективним є метод перенесення у 3D-простір зовнішності осіб, котрі брали участь у розслідуваній події.

Наразі практикам доступні три основні способи фіксування та перенесення ознак зовнішності людини до тривимірного простору: створення 3D-фотокомпозиційного портрету (3D-фоторобота), фотограмметричне 3D-сканування та використання професійного 3D-сканера, кожен з яких має переваги і недоліки. У межах даного дослідження для створення 3D-моделі зовнішності особи автори використали метод фотограмметричного 3D-сканування за допомогою смартфона Apple з LiDAR-сканером та безкоштовного програмного забезпечення Polycam. Задля отримання 3D-моделі погруддя чоловіка було виконано серію фотознімків особи в автоматичному режимі даної програми. За допомогою Unreal Engine 5 та MetaHuman Creator отримана модель була перенесена до віртуального простору. Описаний у статті метод 3D-моделювання може бути використаний при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, таких як огляд, пред'явлення для впізнання, допит, слідчий експеримент тощо.

На нашу думку, перспективним є розроблення алгоритму анімування 3D-моделей для відтворення у віртуальному просторі події кримінального правопорушення, зокрема й воєнних злочинів, що вчиняються окупантами на території нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Без лазерів, дронів та фотоапаратів – лише інформація від людей: як робили 3D-модель мариупольського драмтеатру. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/415026-bez-lazeriv-droniv-ta-fotoaparativ-lise-informacia-vid-ludej-ak-robili-3d-model-mariupolskogo-dram-teatru/> (Дата звернення: 05.02.2026).
2. Басюк Л., Антошук А. Організація та тактика використання 3d-сканування під час огляду місця події. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 8. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14982555>.

3. Дуфенюк О. М., Марко О. І. Інноваційні технології 3D-сканування в криміналістичній діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 313-315. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2429>. (Дата звернення: 01.03.2026).
4. Свобода Є. Ю., Юсупов В. В., Михальчук Т. В. Теоретичні та практичні аспекти 3D-сканування під час розслідування кримінальних правопорушень (оглядова стаття). *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 6, 7. С. 202-209. DOI: [https://doi.org/10.36919/3041-1149\(Print\).6-7.2025.202-209](https://doi.org/10.36919/3041-1149(Print).6-7.2025.202-209).
5. Шехавцов Р. М. Можливості використання технологій 3D сканування під час розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2010. № 3. С. 247-251. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2478>. (Дата звернення: 01.03.2026).
6. Unreal Engine 5. URL: <https://www.unrealengine.com/en-US/unreal-engine-5> (Дата звернення: 26.01.2026).
7. Моргунов В. О., Арланов О. Д. Використання можливостей ігрового рушія Unreal Engine 5 для моделювання обстановки місця події. *Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення): матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2 груд. 2022 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 186-188. URL: <http://repository.ukd.edu.ua/handle/123456789/2060>. (Дата звернення: 01.03.2026).
8. Fab. *Epic games studio*. URL: <https://www.fab.com/>. (Дата звернення: 15.02.2026).
9. Коваленко А. В. Фотограмметричний метод судової фотозйомки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2020. № 29. С. 253-260. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-34>.
10. Коваленко А. В. Криміналістичне (сигналетичне) 3D-сканування зовнішності людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 253-262. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.253-262>.
11. Polycam. URL: <https://poly.cam/> (Дата звернення: 31.01.2026).
12. builtInTrueDepthCamera. *Apple Documentation*. URL: <https://developer.apple.com/documentation/avfoundation/avcapturedevice/devicetype-swift.struct/builtintruedepthcamera>. (Дата звернення: 15.02.2026).
13. MetaHuman Creator. URL: <https://www.unrealengine.com/en-US/metahuman> (Дата звернення: 26.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.140.02 :343.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.14>

ВИНУВАТИСТЬ ОБВИНУВАЧЕНОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ АБО ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Коломієць К.В.,*аспірантка кафедри кримінального процесу**Національної академії внутрішніх справ*

ORCID: 0000-0003-2805-3246

Коломієць К.В. Винуватість обвинуваченого як елемент предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо привласнення, розтрати або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

Стаття присвячена дослідженню категорії винуватості обвинуваченого як елемента предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо привласнення, розтрати або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Аналізується її сутність, зміст та значення для встановлення мети у справі.

Мета дослідження полягає у комплексному дослідженні винуватості обвинуваченого як елемента предмета доказування, визначенні її правової природи та розробці практичних рекомендацій щодо оптимізації процесу доказування на прикладі кримінальних проваджень за статтею 191 Кримінального кодексу України.

У процесі дослідження застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, зокрема: формально-логічний метод (для розмежування понять «вина» та «винуватість»), системно-структурний метод (для моделювання предмета доказування), а також метод аналізу судової практики (для дослідження рішень Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду).

У статті доведено, що винуватість інтегрує як матеріально-правові (склад правопорушення, форма вини), так і процесуальні аспекти (доведеність обставин належними доказами). Обґрунтовано недоцільність використання застарілого терміну «винність». Автором запропоновано новаторську «концентричну модель» предмета доказування. Крім того, виявлено термінологічну проблему в частині 2 статті 91 Кримінального процесуального кодексу України, яка створює передумови для обвинувального ухилу, оскільки використовує термін «обвинувачений» на етапах, коли особа має статус підозрюваного.

Досліджено специфіку доказування винуватості у справах про привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (стаття 191 Кримінального кодексу України). Встановлено, що ключовим викликом для сторони обвинувачення є доведення прямого умислу, корисливого мотиву та мети незаконного збагачення, що на практиці здійснюється через оцінку сукупності доказів (фінансових документів, результатів економічних експертиз тощо).

Вперше обґрунтовано застосування концентричної моделі структурних елементів предмета доказування. Сформульовано конкретні пропозиції щодо внесення змін до кримінального процесуального законодавства (заміна терміну «обвинувачений» на «підозрюваний (обвинувачений)» у статті 91 Кримінального процесуального кодексу України).

Ключові слова: предмет доказування, винуватість обвинуваченого, вина, презумпція невинуватості, концентрична модель доказування, зловживання службовим становищем, корупційні правопорушення, кримінальне провадження.

Kolomiets, K.V. The guilt of the accused as an element of the subject of proof in criminal proceedings on misappropriation, embezzlement, or seizure of property through abuse of office.

The article is devoted to the study of the category of the guilt of the accused as an element of the subject of proof in criminal proceedings regarding embezzlement, misappropriation, or conversion of property by abuse of official position. It analyzes its essence, content, and significance for achieving the objective of the case.

The purpose of the study is a comprehensive examination of the guilt of the accused as an element of the subject of proof, the determination of its legal nature, and the development of practical recommendations for optimizing the process of proof, using the example of criminal proceedings under Article 191 of the Criminal Code of Ukraine.

In the course of the study, a complex of general scientific and special legal methods was applied, in particular: the formal-logical method (to distinguish between the concepts of «mens rea» and «procedural guilt»), the systemic-structural method (to model the subject of proof), and the method of case law analysis (to examine the decisions of the Supreme Court and the High Anti-Corruption Court).

The article proves that guilt integrates both substantive legal aspects (corpus delicti, form of intent) and procedural aspects (the proving of circumstances by admissible evidence). The irrelevance of using outdated terminology for culpability is substantiated. The author proposes an innovative «concentric model» of the subject of proof. In addition, a terminological problem was identified in Part 2 of Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which creates preconditions for an accusatory bias, as it uses the term «accused» at stages when a person holds the status of a «suspect».

The specifics of proving guilt in cases of embezzlement, misappropriation, or conversion of property by abuse of official position (Article 191 of the Criminal Code of Ukraine) are investigated. It is established that the key challenge for the prosecution is proving direct intent, mercenary motive, and the purpose of illegal enrichment, which in practice is carried out through the evaluation of the totality of evidence (financial documents, results of economic forensic examinations, etc.).

The application of the concentric model of the structural elements of the subject of proof is substantiated for the first time. Specific proposals for amending the criminal procedural legislation are formulated (replacing the term «accused» with «suspect (accused)» in Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

Key words: subject of proof, guilt of the accused, mens rea, presumption of innocence, concentric model of proof, abuse of official position, corruption offenses, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Проблема доказування у кримінальному провадженні завжди була центральною для теорії та практики кримінального права. Одним із фундаментальних аспектів цього процесу є встановлення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно до статті 91 Кримінального процесуального кодексу України, винуватість обвинуваченого є елементом предмета доказування, що зумовлює її особливе значення будь-якого кримінального провадження. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень з цієї проблематики, сучасні виклики, пов'язані з розширенням видів кримінальних правопорушень (зокрема, у сфері економіки, кіберзлочинності), застосуванням нових технологій у доказуванні, а також розвитком міжнародних стандартів правосуддя, вимагають подальшого поглибленого аналізу сутності та механізмів встановлення винуватості.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз винуватості обвинуваченого як елемента предмета доказування у кримінальному провадженні, визначення її місця та ролі в системі кримінально-процесуального доказування. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутність та зміст поняття «винуватість обвинуваченого» у контексті кримінального процесуального права; здійснити порівняльний аналіз «винуватості» та «вини»; визначити правову природу винуватості як елемента предмета доказування; проаналізувати особливості процесу доказування винуватості, враховуючи принцип презумпції невинуватості; визначити коло доказів, які є належними та допустимими для встановлення винуватості; проаналізувати доказування винуватості у кримінальних провадженнях про привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем; сформулювати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності доказування винуватості у кримінальних провадженнях.

Стан опрацювання проблематики. Загалом проблематику предмета доказування та доказування у кримінальному провадженні досліджували: В. Берназ, О. Баганець, І. Гловюк, В. Гмирко, В. Гончаренко, Ю. Грошевий, В. Нор, М. Погорецький, В. Попелюшко, С. Стахівський, В. Тертишник, Л. Удалова, М. Шумило, О. Шило, О. Яновська Кну, М. Михеєнко Chasprava, В. Вапнярчук, О. Капліна, Ю. Чорноус, С. Чернявський, В. Шмітько та інші. Кримінально-правову характеристику злочинів, передбачених ст. 191 КК України, висвітлювали О. Дудоров, М. Хавронюк, А. Антошак, А. Спусканюк та інші. Водночас не є комплексно дослідженою проблематика винуватості обвинуваченого саме як елемента предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо привласнення, розтрати або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем – з урахуванням суб'єктивної сторони складу цього правопорушення та сучасної судової практики.

Виклад основного матеріалу. Винуватість обвинуваченого є категорією, що інтегрує як матеріально-правові (наявність у діях особи складу кримінального правопорушення, зокрема, суб'єктивної сторони – вини у формі умислу чи необережності), так і процесуальні аспекти (доведеність обставин, що свідчать про вину, належними та допустимими доказами). Відповідно до статті 23 Кримінального кодексу України під поняттям «вина» слід розуміти психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [1].

Слід зазначити, що дискусія між співвідношенням таких понять як «винуватість» та «вина» є досить тривалою у доктрині кримінального права та процесу [2]. На нашу думку, «винуватість» не є тотожною поняттю «вина» в кримінальному праві, оскільки охоплює не лише психічне ставлення особи до вчиненого, а й усю сукупність обставин, що доводять її причетність до кримінального правопорушення та протиправність її дій. Крім того, в деяких наукових статтях досі простежується такий термін як «винність». Винність не закріплена у чинних нормативно-правових актах, водночас існувала у попередньому Кримінальному-процесуальному кодексі України (1960 року) [3], що свідчить, на нашу думку, про втрату актуальності цього поняття і його трансформацію у винуватість.

Варто звернути увагу на підхід М.Є. Шумила, який зазначав, що винуватість – категорія кримінального процесуального права, яка означає доведеність доказами вчинення кримінального правопорушення конкретною особою [4, с. 155].

Доказування винуватості є центральним завданням сторони обвинувачення. Принцип презумпції невинуватості, закріплений у статті 62 Конституції України та статті 17 Кримінально процесуального кодексу України, вимагає, щоб особа вважалася невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не могла бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [5; 6]. Це означає, що обов'язок доказування винуватості лежить на органах досудового розслідування та прокурорі, а будь-які сумніви щодо доведеності вини повинні тлумачитися на користь обвинуваченого.

Згідно пункту 2 статті 91 Кримінального процесуального кодексу України підлягають обов'язковому доказуванню винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. В теорії кримінального права перелічені обставини традиційно відносять до суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, де вина та її форма є обов'язковою ознакою, а мотиви мета – факультативними ознаками, на відміну від кримінального процесу, де всі ці структурні елементи підлягають доказуванню для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [7].

Тут варто звернути увагу на те, що форма вини – це поєднання свідомості та волі, психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння і його наслідків, що виражається у формі умислу (прямий чи непрямий) або необережності (злочинна самовпевненість чи злочинна недбалість) [2] важливо зазначити, що іноді виокремлюють і змішану (подвійну) форму [8; с. 104]. Отже, форма вини: є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого злочину; визначає межі кримінальної відповідальності; впливає на кваліфікацію діяння і вид покарання. Мотив вчинення кримінального правопорушення може бути різним (від матеріальної вигоди до бажання усунути конкурента тощо) і важливо сформувати доказову базу, яка б підтверджувала наявність корисливої зацікавленості та корисливої мети, про що свідчить отримання певних благ, переваг, доходів у результаті здійснення фінансових операцій [9]. Невстановлення мотиву правопорушення є істотним порушенням кримінального-процесуального закону, оскільки неповне з'ясування обставин може перешкоджати суду винести законний, обґрунтований і вмотивований вирок. Як підкреслює законодавець, обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення [1]. Мета нерозривно пов'язана з мотивом, це той бажаний результат якого прагне досягти суб'єкт, для задоволення певної потреби [10]. Отже, можна визначити наступні орієнтири для встановлення структурних елементів винуватості, як однієї з обставин, що входить до предмета доказування, а саме встановивши на яке запитання відповідай той чи інший елемент. Так, форма вини відповідає на питання «як особа ставиться до діяння та наслідків?», мотив відповідає на питання «чому?», а мета «для чого».

Насправді встановлення винуватості передбачає доведення цілої низки обставин, що входять до предмета доказування, передбачених статтею 91 Кримінально процесуального кодексу України, зокрема: події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення; виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розміру процесуальних витрат [6].

Кожен із зазначених вище аспектів вимагає ретельного пошуку, виявлення (встановлення), перевірки та оцінки фактичних даних і їх джерел для отримання доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [11]. Докази повинні бути належними (стосуватися обставин, які підлягають доказуванню) та допустимими (отриманими у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України). Недопустимі докази не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень, що має вирішальне значення для законності та обґрунтованості вироку.

У пункті 23 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 29.06.1990 року вказується про недопустимість обвинувального ухилу при вирішенні питання про винуватість чи невинуватість підсудного. Всі сумніви щодо доведеності обвинувачення, якщо їх неможливо усунути, повинні тлумачитись на користь підсудного – суд зобов'язаний постановити виправдовуваний вирок, без повернення справи на додаткове розслідування [12; 13].

Також у справі «Караман проти Німеччини» (Karaman v. Germany) від 27 лютого 2014 року ЄСПЛ зазначив, що при розгляді складних кримінальних справ суди зобов'язані якомога ретельніше і точніше встановлювати обставини справи, що стосуються питання про юридичну відповідальність обвинувачених, і вони не можуть викладати встановлені факти як прості твердження або підозри. Це відноситься і до фактів, що стосуються причетності третіх осіб. (пункт 64) [14; 15].

Водночас дискусійним залишається питання віднесення винуватості обвинуваченого до одного з елементів предмета доказування: чи є вона лише однією з його обставин, чи водночас виступає телеологічним орієнтиром усього кримінального провадження. Однозначно відповісти на це запитання складно, разом з тим, статтею 411 Кримінального процесуального кодексу України передбачено, що вирок та ухвала підлягають скасуванню чи зміні із зазначених підстав лише тоді, коли невідповідність висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження *вплинула чи могла вплинути на вирішення питання про винуватість або невинуватість обвинуваченого* [6]. Це свідчить про свідомий підхід законодавця до визначення винуватості важливим елементом предмета доказування, з певною пріоритезацією над іншими (здебільшого як результату, а не як відповідної точки доказування). Водночас, ми не можемо вважати, що інші обставини не є важливими, оскільки лише здійснюючи їх комплексне доказування та встановлення ми можемо говорити про досягнення кінцевої мети доказування та мети кримінального провадження загалом. Варто звернути увагу, що ми не поділяємо підхід вчених, до виокремлення обставин, що складають головний факт (зазвичай до таких обставин відносять подію та/або винуватість, передбачені частинами 1-2 статті 91 Кримінального процесуального кодексу України), зокрема й через те, що у зв'язку з таким розмежуванням виникає хибна думка, що інші обставини можуть бути другорядними, а відповідно необов'язковими, що суперечить загальним засадам кримінального провадження, а зокрема законності. Разом з тим, хочемо звернути увагу на підхід до розуміння головного факту вченого О.В. Баганця, який підкреслює, що виділення головного факту не залишає у тіні інші обставини предмета доказування, але за його відсутності виявлення інших обставин втрачає сенс й спонукає сторону обвинувачення в першу чергу визначити – чи мала місце подія та чи є вона злочином і чи є ця особа винуватою у його вчиненні [16, с. 58-59]. Такий підхід є близьким до нашого розуміння доказування обставин, які є складовими елементами предмета доказування, водночас ми віддаємо перевагу термінологічній конструкції «центральный элемент (ядро) предмета доказування». На нашу думку, це допоможе уникнути сприйняття інших обставин як другорядних, представляючи предмет доказування як багатопланову комплексну категорію, яка починається з доказування та встановлення центрального елемента (ядра) – події з поступовим нашаровуванням вини та інших обставин предмета доказування, а фінальним рівнем (оболонкою) є винуватість, оскільки вище ми зазначали, що її встановлення передбачає доведення цілої низки обставин, що входять до предмета доказування. Таким чином, ми хочемо підкреслити, що всі обставини предмета доказування є важливими і лише використовуючи комплексний підхід до встановлення обставин ми можемо досягти кінцевої мети доказування. Таким чином, ми пропонуємо розглядати предмет доказування та його складові елементи через призму концентричної моделі.

Також хочемо звернути вашу увагу на застосування терміну «обвинувачений» у частині 2 статті 91 Кримінального процесуального кодексу, що на нашу думку є певною термінологічною неточністю, й також свідчить про певну спадковість з інквізиційного права й підкреслює, ухил кримінального процесуального доказування до встановлення винуватості. Таку ж позицію можна прослідкувати у працях О.В. Баганця, який підкреслює наявність такої проблематики й зазначає «відповідна законодавча конструкція не в повній мірі відповідає процесу доказування на стадії досудового розслідування. Адже обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України (ч. 2 ст. 42 КПК України) [16, с. 83]. Подібне термінологічне звуження, на нашу думку, суперечить принципу невинуватості визначеного кримінальним процесуальним законом та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 6) [17], оскільки до передання обвинувального акту уповноваженим суб'єктом до суду, особа не є обвинуваченою. У такому разі розглядаємо можливість внесення змін до частини 2 статті 91 Кримінального процесуального кодексу, зокрема пропонуємо замінити слово «обвинуваченого» словами «підозрюваного (обвинуваченого)», оскільки предмет доказування використовується уповноваженими суб'єктами як на стадії досудового, так і на стадії судового провадження, що відповідно спричиняє певну неоднозначність.

Ключове значення доказування винуватості має у справах про привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем [1]. У таких провадженнях важливо довести не лише факт незаконного вилучення майна, а й корисливий мотив та умисел на заволодіння ним, а також наявність службового становища та зловживання ним. Для цього використовуються різні засоби доказування та докази, зокрема фінансові документи, висновки економічних експертиз, показання свідків та потерпілих, а також оперативні дані тощо. Крім того, привласнення, розтрата або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем має всі ознаки корупційного кримінального правопорушення, а саме частина 2 статті 191 Кримінального кодексу України має кваліфікуватися, як корупційне кримінальне правопорушення, що також передбаченою приміткою до статті 45 Кримінального кодексу України [18; 19; 1]. Водночас, враховуючи окремі елементи складу такого правопорушення, його часто відносять й до кримінальних правопорушень у сфері економіки та до категорії «білокомірцевої злочинності» («white collar crime»).

Відповідно до судової практики суб'єктивна сторона злочину передбаченого статтею 191 Кримінального кодексу України характеризується виключно прямим умислом, наявністю корисливого мотиву (це спонукання до незаконного збагачення за рахунок чужого майна) з метою незаконного збагачення (отримання неправомірної вигоди; збагатитися самому або незаконно збагатити інших осіб, в долі яких зацікавлений обвинувачений), що підтверджується судовою практикою [20]. Так, у постанові Верховного Суду від 05 серпня 2020 року у справі № 433/383/19 колегією суддів Третьої судової палати було встановлено, що докази надані стороною обвинувачення не доводять поза розумним сумнівом наявності у діях обвинуваченого прямого умислу, корисливого мотиву та корисливої мети на заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем й залишити без змін вирок Білокуракинського районного суду Луганської області від 09 серпня 2019 року та ухвалу Луганського апеляційного суду від 20 січня 2020 року, де апеляційний суд встановив, що виконувана обвинуваченим робота фактично мала ознаки сумісництва, однак з огляду на те, що обвинувачений був керівником структурного підрозділу державної організації, а відповідно до п. 4 Положення № 43 і п. 4 постанови Кабінету Міністрів України «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» від 03 квітня 1993 року № 245 працювати за сумісництвом керівникам йому заборонено, він допустив зловживання службовим становищем, яке, проте, не містить корисливого мотиву і не спричинило матеріальної шкоди, що і було підтверджено представником потерпілого, який пояснив, що збитків Луганському обласному центру з гідрометеорології діями обвинуваченого не спричинено і відповідно обвинуваченого було виправдано за частиною 2 статті 191 Кримінального кодексу України [20]. Водночас, обов'язковою умовою притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 191 Кримінального кодексу України є встановлення того, що дії винної особи були зумовлені її службовим становищем та перебували у безпосередньому зв'язку з її службовими повноваженнями, що безпосередньо походять від службового становища винного, виконуваних функцій і наданих повноважень й підтверджується відповідними документами (статут суб'єктів господарювання, наказ про призначення тощо) [15].

Отже, у кримінальних провадженнях за статтею 191 Кримінального кодексу України під час встановлення винуватості обвинуваченого, необхідно з'ясувати та довести таке:

- факт ввірення/перебування майна у віданні чи підконтрольності обвинуваченому або наявність у нього службових повноважень щодо такого майна;
- наявність прямого умислу на заволодіння цим майном (а не просто недбалого ставлення до обов'язків чи ризикової господарської діяльності);
- корисливий мотив, який зумовив прийняття рішення про протиправне заволодіння;
- цільове спрямування дій – безоплатне обернення майна у свою користь або користь третіх осіб, відсутність ділової (господарської) мети операцій.

Доречно буде звернути увагу на актуальну судову практику з цього питання, зокрема вирок Вищого антикорупційного суду від 10 березня 2025 року у справі № 405/9164/18 щодо закінченого замаху на заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, вчиненому за попередньою змовою групою осіб в особливо великих розмірах, тобто кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 15 частиною 5 статті 191 Кримінального кодексу України [21]. Суд звертає увагу, що замах на злочин може бути вчинено виключно з прямим умислом, відповідно у контексті закінченого замаху на заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем умисел буде прямим у випадку якщо службова особа усвідомлювала суспільну небезпечність діяння з заволодіння чужим майном шляхом зловживання своїм службовим становищем, передбачала неминучість настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді матеріальної шкоди власнику майна та бажала їх настання, однак така шкода не настала з незалежних від службової особи обставин [21]. Крім

того, на підтвердження заявленої нами вище концентричної моделі, звертаємо увагу, що у судовій практиці доказування суб'єктивної сторони досить часто ґрунтується не на основі одного чи кількох прямих доказів, а на аналізі саме сукупності всіх доказів, які вказують на характер дій обвинуваченого, спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння, обстановку, в якій діяла відповідна особа, тощо, на підставі чого й робиться висновок про доведеність поза розумним сумнівом або недоведеність (згідно з цим стандартом доказування) елементів суб'єктивної сторони злочину [21].

Найпоширенішими видами процесуальних дій при розслідуванні цього кримінального правопорушення є: проведення оглядів, обшуків; отримання тимчасового доступу до речей і документів із можливістю їх вилучення (в тому числі і з обмеженим доступом, як банківська таємниця); допити свідків; проведення почеркознавчої експертизи та експертизи документів; проведення економічної, товарознавчої, будівельної експертиз; проведення комп'ютерних та інших технічних експертиз; обрання запобіжного заходу; накладення арештів на рухоме та нерухоме майно підозрюваного [3; 22].

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

Доведено, що «винуватість» не є тотожною матеріально-правовому поняттю «вина». Винуватість обвинуваченого є комплексною матеріально-процесуальною категорією, яка охоплює не лише психічне ставлення особи до вчиненого (умисел чи необережність), а й усю сукупність обставин, що доводять її причетність до кримінального правопорушення належними та допустимими доказами;

Запропоновано розглядати предмет доказування через призму концентричної моделі. У цій моделі «подія злочину» виступає центральним елементом (ядром), на який поступово нашаровуються інші обставини, а фінальним рівнем (зовнішньою оболонкою) є «винуватість»;

Виявлено термінологічну неточність у частині 2 статті 91 Кримінального процесуального кодексу України щодо використання терміну «обвинувачений», що має ознаки обвинувального ухилу та суперечить принципу презумпції невинуватості, на нашу думку. Запропоновано внести зміни до законодавства, замінивши слово «обвинуваченого» словами «підозрюваного (обвинуваченого)».

Встановлено, що у кримінальних провадженнях про привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем доказування винуватості вимагає обов'язкового встановлення прямого умислу, корисливого мотиву та мети. Суб'єктивна сторона у таких справах доводиться не лише прямими доказами, а шляхом ретельного аналізу сукупності всіх непрямих доказів, які поза розумним сумнівом розкривають характер дій та справжні наміри службової особи.

Для підвищення ефективності доказування винуватості, особливо у складних категоріях кримінальних проваджень, пропонується наступне:

- постійне підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів та суддів щодо застосування новітніх методик доказування, зокрема у сфері корупційних злочинів;
- широке використання спеціальних знань (експертиз);
- забезпечення належного ресурсного та технічного оснащення органів досудового розслідування для ефективного пошуку, виявлення (встановлення), перевірки та оцінки фактичних даних і їх джерел для отримання доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Шульженко А.В. Необхідність у доведенні невинуватості під час кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 241–246. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4f9a601b-8e7b-4604-a0fa-a8991a43f008/content>.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 1001-05 (редакція станом на 29.10.1997). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/ed19971029#Text>.
4. Шмітько В.В. Винуватість обвинуваченого у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди, форма вини, мотив і мета як визначальні обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 151–162. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/be04d9a6-2e5e-4367-8283-4bfdd421bc25/content>. DOI: 10.33270/03233302.151.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n1081>.
7. Фоменко М.В. Кримінально-правове значення мотиву: аналіз наукової думки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 43–49. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2d72e17d-d58f-4ab0-ac0f-7d78cf71c397/content>.

8. Кулькіна Я.С. Проблеми визначення форми вини у злочинному порушенні правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України). Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. Харків. 2017. С. 104–107. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2017_2/pdf/26.pdf.
9. Кушнір С.С. Особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 1. С. 142–153. URL: <https://nvppp.in.ua/vip/2024/1/25.pdf>. DOI: 10.32844/2618-1258.2024.1.23.
10. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину. Київ: Атіка. 2002. 144 с.
11. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf.
12. Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку: постанова Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1990 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-90#Text>.
13. Любавіна В.П. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 270–273. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2021.55.
14. Case of Karaman v. Germany (Application no. 17103/10). Judgment of the European Court of Human Rights, 27 February 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141197>.
15. Вирок Вищого антикорупційного суду від 24 квітня 2023 року у справі № 755/19780/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110398856>.
16. Баганець О.В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2017. 269 с.
17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
18. Петров В.І. Кримінальна відповідальність за привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2024. 247 с.
19. Петров В.І. До питання про кваліфікацію привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 860–863. URL: https://www.lsej.org.ua/6_2023/209.pdf. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-6/209.
20. Постанова Верховного Суду від 05 серпня 2020 року у справі № 433/383/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90906061>.
21. Вирок Вищого антикорупційного суду від 10 березня 2025 року у справі № 405/9164/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125728756>.
22. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Armada Law*. URL: <https://armada.law/blog/pryvlasnennya-roztrata-majna-abo-zavolodinnya-nym-shlyahom-zlovzhyvannya-sluzhbovym-stanovyshhem/>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 342.7:351.745.5:355.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.15>

ТАКТИЧНА ВЗАЄМОДІЯ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ ОЗБРОЄНОГО ПРАВОПОРУШНИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Красько М.І.,

*старший викладач кафедри правоохоронної діяльності**та спеціальних юридичних дисциплін**Національного університету водного господарства**та природокористування*

ORCID: 0009-0006-8911-6481

e-mail: m.i.krasko@nuwm.edu.ua

Красько М.І. Тактична взаємодія працівників правоохоронних органів під час затримання озброєного правопорушника крізь призму забезпечення прав людини.

У статті проведено комплексне теоретико-прикладне дослідження тактичної взаємодії працівників правоохоронних органів під час затримання озброєних правопорушників у контексті суворого дотримання міжнародних стандартів прав людини. Актуальність теми зумовлена сучасною безпековою ситуацією в Україні, що характеризується значним насиченням цивільного середовища вогнепальною зброєю та вибуховими пристроями внаслідок збройної агресії РФ. Наголошується, що затримання озброєної особи є ситуацією найвищого ступеня ризику, де найменша тактична помилка призводить до неправомірного посягання на фундаментальне право людини – право на життя та особисту недоторканність.

У межах дослідження деталізовано зміст поняття «тактична взаємодія» як системи злагоджених та взаємообумовлених дій правоохоронців, спрямованих на нейтралізацію загрози з мінімально можливим рівнем фізичного впливу. Проаналізовано ключову концепцію «Contact/Cover» крізь призму правозахисної діяльності. Доведено, що чіткий розподіл ролей дозволяє «контактному» правоохоронцю зосередитися на вербальній деескалації, тоді як «прикриваючий» номер забезпечує безпеку периметра, що в сукупності створює психологічні передумови для здачі правопорушника без застосування вогнепальної зброї.

Особливу увагу приділено практиці ЄСПЛ (справи «Макаратціс проти Греції», «Нахманова проти Чехії»), яка формує критерії «абсолютної необхідності» та «пропорційності» застосування сили. Автор аргументує, що порушення прав на особисту недоторканність часто є наслідком тактичних прорахунків (неправильне оточення, відсутність укриттів), а не свідомого умислу. Виокремлено алгоритми мінімізації травматизму: використання зон безпеки, контроль «зони рук», застосування тактичного освітлення.

Окремо розглянуто вогневу підготовку як компонент забезпечення прав людини. Автор відстоює тезу, що впевнене володіння зброєю та навички ідентифікації загрози запобігають випадковим жертвам серед цивільного населення. Досліджено роль нагрудних відеореєстраторів у забезпеченні прозорості тактичних дій та захисту поліцейських від безпідставних звинувачень. Підсумовується, що сучасна модель підготовки має базуватися на філософії «право на життя понад усе». Сформульовано рекомендації щодо внесення змін до навчальних програм у частині вивчення тактичної медицини та психології кризових комунікацій як обов'язкових елементів успішного затримання без порушення прав людини.

Ключові слова: тактична взаємодія, озброєний правопорушник, права людини, особиста недоторканність, вогнева підготовка, деескалація, модель Contact/Cover, принцип пропорційності, правоохоронні органи, воєнний стан.

Krasko M.I. Tactical interaction of law enforcement officers during the detention of an armed offender through the prism of ensuring human rights.

The article provides a comprehensive theoretical and applied study of tactical interaction among law enforcement officers during operations to detain armed offenders within the framework of strict compliance with international human rights standards. The relevance of the topic is determined by the current security situation in Ukraine, characterized by a significant saturation of the civilian environment with firearms and explosive devices as a result of the armed aggression of the Russian Federation. It is emphasized that the detention of an armed person is a situation of the highest degree of risk, where

even a minor tactical error leads to an unlawful encroachment on fundamental rights – the right to life and personal inviolability.

The research details the concept of «tactical interaction» as a system of coordinated and interdependent actions aimed at neutralizing a threat with the minimum possible level of physical impact. The «Contact/Cover» concept is analyzed through the prism of human rights activities. It is proved that a clear distribution of roles allows the «contact» officer to focus on verbal de-escalation, while the «covering» officer ensures the security of the perimeter, which together creates psychological prerequisites for the offender's surrender without the use of firearms.

Special attention is paid to the ECHR practice (cases «Makaratzis v. Greece», «Nachmanova v. the Czech Republic»), which forms the criteria of «absolute necessity» and «proportionality» of the use of force. The author argues that violations of the rights to personal inviolability are often a consequence of tactical miscalculations (improper encirclement, lack of cover) rather than deliberate intent. Algorithms for minimizing injuries are identified: the use of safety zones, «hand zone» control, and the use of tactical lighting.

Firearms training is separately considered as a component of ensuring human rights. The author supports the thesis that confident mastery of weapons and threat identification skills prevent accidental casualties among the civilian population. The role of body-worn cameras in ensuring the transparency of tactical actions and protecting police officers from groundless accusations is investigated. It is concluded that the modern training model should be based on the «right to life above all» philosophy. Recommendations have been formulated regarding amendments to training programs in terms of studying tactical medicine and the psychology of crisis communications as mandatory elements of a successful detention without violating human rights.

Key words: tactical interaction, armed offender, human rights, personal inviolability, firearms training, de-escalation, Contact/Cover model, principle of proportionality, law enforcement agencies, martial law.

Постановка проблеми та її актуальність. Трансформація безпекового середовища в Україні, зумовлена повномасштабною збройною агресією російської федерації, висуває нові вимоги до професійної компетенції працівників правоохоронних органів. Найбільш загрозливим чинником сучасності став неконтрольований обіг вогнепальної зброї, що автоматично переводить будь-яке затримання правопорушника з розряду рутинних поліцейських дій у площину ситуацій високого ризику. У таких обставинах тактична підготовка патрульних поліцейських та оперативних працівників перстає бути суто технічним аспектом і трансформується у базовий механізм гарантування конституційних прав громадян. Необхідність затримання озброєної особи в межах виконання звичайних службових обов'язків вимагає від правоохоронця не лише вогневої майстерності, а й здатності діяти у складі тактичних груп за алгоритмами, що виключають невиправдану летальність [2; 8].

Критичний дефіцит часу та надвисоке психоемоційне напруження, характерні для бойового зіткнення, створюють передумови для виникнення явища «тактичної паніки». Це стан, за якого порушується координація між членами групи, що призводить або до передчасного застосування зброї на ураження, або до втрати ініціативи, що завершується жертвами серед поліцейських чи цивільного населення. Таким чином, баланс між правом на життя (ст. 27 Конституції України) та правом на особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України) безпосередньо залежить від рівня злагодженості тактичної взаємодії [2; 3; 9].

Наукова проблема. Незважаючи на наявність значної кількості методичних розробок з тактики затримання, залишається недостатньо дослідженим питання синергії тактичної взаємодії та правових гарантій недоторканності особи. Наукова проблема полягає у розв'язанні суперечності між необхідністю гарантування безпеки поліцейського та обов'язком держави забезпечити максимальне збереження життя та здоров'я навіть озброєного правопорушника [4; 10]. Існує нагальна потреба у розробці таких алгоритмів взаємодії, які б дозволяли правоохоронцям впевнено нейтралізувати загрозу, маючи в арсеналі дієві методи деескалації та тактичної переваги без обов'язкового переходу до летальної стадії вогневого контакту [7].

Аналіз статистичних даних та матеріалів службових розслідувань свідчить, що більшість випадків перевищення влади або неправомірного застосування зброї є наслідком тактичних помилок на початковому етапі контакту: неправильного вибору дистанції, ігнорування укриттів або відсутності чіткого розподілу функцій у парі.

Ситуація ускладнюється тим, що в умовах воєнного стану правопорушники часто перебувають у стані загостреного стресу або під впливом психотропних речовин, що робить їхню поведінку непередбачуваною. Таким чином, пошук тактичних моделей, що мінімізують ризики для прав людини при контакті з озброєним суб'єктом, є не лише науковим завданням, а й критичною потребою практичних підрозділів МВС України [8; 9].

Стан опрацювання проблематики. Теоретичні та практичні засади тактико-спеціальної підготовки правоохоронців досліджувалися у працях таких науковців, як О.М. Цільмак (тактика затримання озброєних осіб), В.В. Бондаренко (особливості застосування вогнепальної зброї), В.В. Хаустов (методика тактичної підготовки). Питання дотримання прав людини при застосуванні заходів примусу висвітлені у роботах С.О. Бахчева та через аналіз прецедентного права Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Проте, попри ґрунтовність наявних розробок, залишається недостатньо висвітленою синергія тактичних моделей взаємодії (зокрема моделі «Contact/Cover») та правових гарантій недоторканності особи в екстремальних умовах воєнного стану. Наукова проблема полягає у розв'язанні суперечності між необхідністю забезпечення безпеки поліцейського та обов'язком держави щодо збереження життя правопорушника [4; 10].

Метою дослідження є наукове обґрунтування тактичних алгоритмів взаємодії правоохоронців при затриманні озброєних осіб, які б дозволяли ефективно нейтралізувати загрозу, мінімізуючи ризики порушення фундаментальних прав людини через деескалацію та тактичну перевагу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз службових розслідувань та судової практики свідчить, що більшість випадків перевищення меж необхідної оборони або неправомірного застосування зброї є наслідком тактичних прорахунків на початковій стадії контакту. Це ігнорування укриттів, неправильний розрахунок дистанції та відсутність функціонального розподілу ролей у парі. Будь-яка операція із затримання має оцінюватися через триєдиний фільтр ЄСПЛ: законність, необхідність та пропорційність. Фундаментальним стандартом тут виступає Стаття 2 Конвенції про захист прав людини, яка допускає застосування смертоносної сили лише як виняток у ситуаціях «абсолютної необхідності» [1; 5].

Особливе значення має позитивний обов'язок держави планувати правоохоронні операції таким чином, щоб звести ризик для життя до мінімуму. У справі «Макаратціс проти Греції» ЄСПЛ чітко вказав: держава несе відповідальність не лише за постріл поліцейського, а й за хаотичність операції, спричинену відсутністю чіткої тактичної підготовки [4]. Аналогічно у справі «Андроніку та Константину проти Кіпру» Суд підкреслив, що хоча правоохоронці діяли в умовах загрози життю, критично важливою є попередня оцінка ризиків та професійне планування втручання [10].

Центральним елементом професійної тактики, що виступає запобіжником неправомірного насильства, є модель «Contact/Cover» (Контакт і Прикриття). Ця концепція передбачає функціональну диференціацію: «контактний» працівник зосереджений на комунікації, командах та фізичному контролі особи, тоді як «прикриваючий» забезпечує тактичну безпеку периметра та контроль зброї правопорушника [7]. З наукової точки зору, така модель ліквідує «тактичний шум» (суперечливі вказівки від різних офіцерів), що є частою причиною паніки у затриманого. Чіткість команд дозволяє особі усвідомити алгоритм своїх дій, що сприяє добровільній здачі зброї [7; 9].

Дослідження процесу затримання озброєного правопорушника неможливе без урахування «людського чинника». В умовах вогневого контакту організм поліцейського зазнає впливу «синдрому тунельного зору» та втрати дрібної моторики. З точки зору забезпечення прав людини, ці фактори є критичними, оскільки саме вони призводять до мимовільних пострілів або надмірної агресії, зумовленої страхом.

Тактична взаємодія у парі (Contact/Cover) дозволяє нівелювати ці ризики. Коли «прикриваючий» номер бере на себе функцію зовнішнього спостереження, він зберігає ширший кут огляду (периферійний зір), що дозволяє вчасно помітити зміни у поведінці суб'єкта (наприклад, викидання зброї). Це запобігає порушенню Статті 2 ЄКПЛ, оскільки дає можливість припинити застосування сили в момент зникнення «абсолютної необхідності».

Додатковим інструментом деескалації є використання тактичного освітлення (потужних ліхтарів зі стробоскопічним ефектом). В умовах обмеженої видимості інтенсивний світловий потік дозволяє тимчасово дезорієнтувати правопорушника, позбавляючи його можливості вести прицільний вогонь, водночас надаючи поліції час для ідентифікації предметів у його руках. Використання світла як засобу психофізичного впливу є гуманнішою альтернативою застосуванню зброї, що повністю відповідає принципу пропорційності.

Крім того, модель «Contact/Cover» створює умови для реалізації принципу «мінімальної шкоди», закріпленого у ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію». Завдяки створенню «тактичного трикутника» та використанню бар'єрів, правоохоронці отримують часову перевагу. Розуміння концепції «реактивної затримки» (The 21-foot rule) дозволяє офіцерам тримати безпечну дистанцію, що надає їм час на роздуми та оцінку загрози. Це створює умови для реалізації «тактичного терпіння», коли вогнепальна зброя залишається в кобурі довше, надаючи шанс на мирне вирішення конфлікту [3].

Впровадження нагрудних відеореєстраторів (Body-Worn Cameras) є не лише засобом контролю, а й елементом тактики деескалації. Наявність цифрової фіксації виконує роль «превентивного

стримування». Озвучення правопорушнику фрази про ведення відеозапису у поєднанні з професійною тактичною позицією групи у більшості випадків знижує рівень агресії суб'єкта. З юридичного боку, розбір відеозапису дозволяє підтвердити, що правоохоронці використали всі можливі вербальні методи перед тим, як перейти до сили.

Важливим етапом забезпечення прав людини є «пост-контактна фаза». Впровадження системи «Custody Records» гарантує фіксацію стану затриманого з моменту фактичного обмеження його свободи. Це нівелює ризики порушення ст. 3 ЄКПЛ (заборона катувань) та створює прозорий ланцюг процесуальних гарантій.

Особливістю тактичної взаємодії в умовах міської забудови є пріоритет захисту випадкових перехожих. Наукова новизна нашої пропозиції полягає у впровадженні правила «секторальної відповідальності»: група затримання зобов'язана постійно моніторити «фон» (background) за спиною правопорушника. У разі появи цивільних осіб на лінії вогню, тактична група має негайно змінити кут контакту, навіть ризикуючи втратою ініціативи. Це пряма імплементація вимог справи «Макаратціс проти Греції», де державу було засуджено за хаотичну стрільбу в житловому кварталі через недоліки в плануванні траєкторій.

Дослідження також доводить необхідність інтеграції тактичної медицини у єдиний протокол затримання. Відповідно до стандартів ЄСПЛ, ненадання невідкладної допомоги після нейтралізації загрози може бути розцінено як порушення права на життя. Тому в групі затримання обов'язок надання допомоги («Care under fire») має бути превентивно розподілений, що демонструє гуманність правоохоронної системи навіть стосовно озброєного злочинця.

Вогнева підготовка в цій парадигмі трансформується з «культури влучання» в «культуру прийняття рішення». Високий рівень вогневої майстерності вивільняє «когнітивний ресурс» поліцейського, дозволяючи йому в умовах стресу диференціювати загрозу (наприклад, відрізнити зброю від мобільного телефону в руках особи). Впровадження стресових сценаріїв «Target/No-Target» привчає правоохоронця не реагувати автоматично, а проводити візуальну верифікацію намірів суб'єкта. Найвищим рівнем професіоналізму є концепція «тактичного терпіння» (tactical patience) — здатність утримувати правопорушника на прицілі, продовжуючи вербальну деескалацію до моменту повної нейтралізації загрози без жодного пострілу [7; 8; 9].

Висновки. За результатами комплексного дослідження тактичної взаємодії правоохоронців при затриманні озброєних осіб крізь призму захисту прав людини, сформульовано наступні підсумки, що відповідають меті роботи:

Доведено, що професійна злагодженість групи є не лише технічним чинником, а фундаментальним механізмом забезпечення ст. 2 та ст. 3 ЄКПЛ. Встановлено, що належне планування операції, менеджмент дистанції («правило 21 фути») та врахування психофізіологічних факторів стресу (мінімізація «тунельного зору») є ключовими для запобігання невинуватеному застосуванню смертоносної сили.

Обґрунтовано, що чіткий функціональний розподіл ролей у поєднанні з використанням сучасних засобів нелетального впливу (тактичне освітлення, стробоскопічні ефекти) дозволяє реалізувати принцип «мінімальної шкоди». Це створює умови для «тактичного терпіння», коли правоохоронці зберігають контроль над ситуацією без переходу до вогневого контакту.

Визначено, що інтеграція нагрудних відеореєстраторів та системи «Custody Records» у тактичний алгоритм затримання забезпечує прозорість дій поліції та презумпцію їх правомірності. Це гарантує захист прав затриманого на всіх етапах — від моменту контакту до завершення «пост-контактної фази» та надання домедичної допомоги.

Пріоритетом вогневої та тактичної підготовки має стати не механічне ураження цілі, а «культура прийняття рішення». Запропоновано впровадження інтегрованих сценаріїв, де успіх операції оцінюється за критеріями юридичної виправданості, збереження життя правопорушника та повної безпеки випадкових перехожих (контроль фону та секторів вогню).

Підсумовано, що розроблений алгоритм тактичної взаємодії дозволяє правоохоронним органам діяти як гарант прав людини навіть у критичних умовах воєнного стану, забезпечуючи можливість постати правопорушнику перед справедливим судом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.02.2026).
2. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.02.2026).
3. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 25.02.2026).

4. Case of Makaratzis v. Greece. (Application no. 50385/99). Judgment. ECHR 2004-XI. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67824> (дата звернення: 25.02.2026).
5. Бахчев С.О. Застосування поліцейськими заходів примусу в контексті дотримання прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 74(2). С. 136–141. URL: <http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/article/view/269389>.
6. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку : прийняті восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності. Гаваї, Куба, 1990. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-use-force-and-firearms-law-enforcement> (дата звернення: 25.02.2026).
7. Цільмак О.М. Тактика дій поліцейських при затриманні озброєних злочинців. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 4. С. 156–161. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.4.26>.
8. Бондаренко В.В., Кустова С. О. Особливості застосування вогнепальної зброї працівниками поліції в умовах воєнного стану. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2022. № 2 (24). С. 45–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Yuchnavs_2022_2_7.
9. Хаустов В.В., Маренцев С.П. Напрями вдосконалення тактико-спеціальної та вогневої підготовки поліцейських. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 138–147. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10851>.
10. Case of Andronicou and Constantinou v. Cyprus. (Application no. 25052/94). Judgment. 9 October 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58104> (дата звернення: 25.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.982.06+351.741

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.16>

БЕЗПІЛОТНЕ ПОВІТРЯНЕ СУДНО ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ

Лісіцина Ю.О.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-5631-9297***Серкевич І.Р.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-7678-0291*

Лісіцина Ю.О., Серкевич І.Р. Безпілотне повітряне судно як спеціальний техніко-криміналістичний засіб.

У статті комплексно розглянуто безпілотне повітряне судно як спеціальний техніко-криміналістичний засіб. Актуальність теми зумовлена тим, що в науці не склалися єдині уніфіковані підходи до основних понять в аналізованій галузі. Це ускладнює формування правової бази розвитку безпілотних повітряних суден, їхнього активного і ефективного застосування як криміналістичного засобу для розкриття кримінальних правопорушень. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у процесі правового регулювання застосування безпілотних повітряних суден. Предмет становлять правові норми у сфері застосування безпілотних повітряних суден. Дослідження будується на діалектичному баченні з використанням формально-логічного, соціологічного, системного, порівняльного методів, інших загальнонаукових і приватних методів пізнання. Зазначено, що криміналістичні засоби є комплексом розроблених криміналістичною наукою технічних засобів, рекомендацій, прийомів і способів протидії злочинності, складаються з техніко-криміналістичних, тактико-криміналістичних і методико-криміналістичних засобів. За допомогою безпілотного повітряного судна як криміналістичного засобу стають доступними фіксація обставин події, що розслідується, виявлення слідів кримінального правопорушення. З урахуванням потенційно високого ступеня публічної небезпеки застосування безпілотних повітряних суден в протиправних цілях, необхідний перехід від рекомендаційного до імперативного методу правового регулювання шляхом встановлення додаткових заборон і обмежень щодо застосування такого виду безпілотного транспорту. Впровадження в оперативно-розшукову, слідчу і експертну діяльність новітніх техніко-криміналістичних засобів та їх активне використання, здатне надати неоціненну допомогу в розкритті, розслідуванні та попередженні кримінальних правопорушень, а вибір принципово нових техніко-криміналістичних засобів, приладів, обладнання та їх використання дозволяє розкривати злочини не тільки у найкоротші терміни «по гарячим слідам», а й злочини «минулих років».

Ключові слова: безпілотний авіаційний комплекс, засоби, криміналістика, методичні рекомендації, правове регулювання, повітряні правила.

Lisitsyna Yu.O., Serkevych I.R. Unmanned aerial vehicle as a special technical and forensic tool.

The article provides a comprehensive overview of unmanned aerial vehicles as a special technical and forensic tool. The relevance of the topic is due to the fact that there are no unified approaches to the basic concepts in the field under consideration in science. This complicates the formation of a legal basis for the development of unmanned aerial vehicles and their active and effective use as a forensic tool for investigating criminal offenses. The object of the study is the social relations that arise in the process of legal regulation of the use of unmanned aerial vehicles. The subject is legal norms in the field of unmanned aerial vehicle use. The study is based on a dialectical approach using formal-logical, sociological, systemic, comparative, and other general scientific and specific methods of cognition. It is noted that forensic means are a complex of technical means, recommendations, techniques, and methods developed by forensic science to combat crime, consisting of technical-forensic, tactical-forensic, and methodological-forensic means. With the help of an unmanned aerial vehicle as a forensic

tool, it becomes possible to record the circumstances of the event under investigation and detect traces of a criminal offense. Given the potentially high degree of public danger posed by the use of unmanned aerial vehicles for illegal purposes, it is necessary to move from a recommendatory to an imperative method of legal regulation by establishing additional prohibitions and restrictions on the use of this type of unmanned transport. The introduction of the latest technical forensic tools into operational-search, investigative, and expert activities and their active use can provide invaluable assistance in the detection, investigation, and prevention of criminal offenses, and the selection of fundamentally new technical and forensic means, devices, equipment, and their use allows crimes to be solved not only in the shortest possible time «hot on the trail», but also crimes from «past years».

Key words: unmanned aerial vehicle, tools, forensics, methodological recommendations, legal regulation, air traffic rules.

Постановка проблеми. В останні роки інтенсивне застосування технічних засобів у злочинній діяльності впливає на зміну способів вчинення кримінальних правопорушень, які стають цілеспрямованими та високопрофесійними. Нерідко спосіб вчинення кримінального правопорушення реалізується на значній відстані від місця настання злочинного результату, що ускладнює процес розкриття та розслідування правопорушень. До того злочинна діяльність останніх років починає характеризуватись відсутністю чи мінімізацією реальної бази свідків. У даних умовах очевидна необхідність прийняття нових, відповідних законодавчій базі, адекватних заходів. Стає актуальною проблема пошуку нових засобів і методів боротьби зі злочинністю, що дозволяють результативно вирішувати завдання розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Один із найбільш реальних шляхів вирішення таких завдань – це розширення використання технічних засобів, інформаційних технологій, залучення матеріальних джерел відомостей про кримінальне правопорушення, удосконалення техніко-криміналістичного забезпечення.

Мета дослідження – наукова розвідка щодо застосування безпілотного повітряного судна як спеціального техніко-криміналістичного засобу.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання та окремі аспекти використання безпілотних повітряних суден висвітлювали: О.М. Бандурка, Є.І. Бакутіна, К.Є. Борова, І.В. Власенко, К.Ю. Водоласкова, О.О. Клімук, М.О. Котелюх, Д.В. Лисянська, А.В. Мовчан, С.М. Науменко, В.В. Сокурено, Т.В. Шевченко; О.В. Явтушенко і інші вчені. Водночас досі системного дослідження проблем правового регулювання застосування безпілотних повітряних суден як криміналістичних засобів немає. Є доцільним розроблення науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій, спрямованих на правове регулювання застосування безпілотних повітряних суден з урахуванням сучасних тенденцій розвитку криміналістики.

Виклад основного матеріалу. Техніко-криміналістичне забезпечення розкриття кримінальних правопорушень – це сукупність різних технічних засобів, способів і рекомендацій, суб'єктів, які володіють спеціальними знаннями та повноваженнями, необхідними для виявлення, фіксації і вилучення слідів кримінального правопорушення та речових доказів, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства.

Техніко-криміналістичне забезпечення як система включає: технічні засоби; спеціальні та криміналістичні знання; слідчі, експертні підрозділи (їх організаційна побудова); суб'єктів, які володіють знаннями та навичками застосування технічних засобів; норми кримінально-процесуального законодавства і відомчих нормативних актів, що регламентують застосування технічних засобів та способів виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину та речових доказів. Техніко-криміналістичні засоби повинні відповідати наступним принципам: допустимості, наукової обґрунтованості, доцільності, результативності, етичності.

Одним із сучасних високотехнологічним засобом є безпілотні авіаційні комплекси які включають безпілотні повітряні судна і системи управління. Безпілотні повітряні судна можна визначити як апарати неодноразового використання без екіпажу, оснащені двигунами, що піднімають у повітря, працюють в автономному режимі, керовані дистанційно операторами, мають потенціал для додаткового оснащення спеціальними технічними засобами, апаратурою відео та фотофіксації, іншою апаратурою розвідки.

Правила виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України визначають ряд термінів серед яких: безпілотний авіаційний комплекс (безпілотна авіаційна система), безпілотне повітряне судно, пов'язані з ним пункти дистанційного пілотування, необхідні лінії керування і контролю та інші елементи, безпілотний літальний апарат, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються дистанційно за допомогою пункту дистанційного пілотування, який розташований поза безпілотним повітряним судном, або здійснює політ автономно за відповідною програмою [1].

Водночас Авіаційні правила України «Правила використання повітряного простору України» визначають безпілотне повітряне судно, як призначене для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються за допомогою спеціальної станції керування, що розташована поза повітряним судном [2].

Різноманітні можливості, високі технічні характеристики та стрімке поширення даних апаратів роблять їх максимально затребуваними для застосування у кримінальних сферах і з метою боротьби зі злочинністю.

Розгляд безпілотних повітряних суден як спеціального техніко-криміналістичного засобу викликано потребами розвитку криміналістичної науки. У криміналістичному плані розгляд об'єктів, що належать до категорії безпілотних повітряних суден, як спеціальних техніко-криміналістичних засобів дозволяє говорити про розширення кола техніко-криміналістичних засобів.

Процес розширення техніко-криміналістичних засобів не повинен йти за рахунок зарахування до названих засобів таких технічних об'єктів, як засоби зв'язку, засоби пересування до місця події, за винятком пересувних криміналістичних лабораторій.

Аналізуючи нормативне визначення безпілотного повітряного судна як літального апарату [1; 2] та повітряного судна [3]), вважаємо, що з низки причин безпілотне повітряне судно щодо технічної багатофункціональності та різноманітності модифікацій доцільно відносити до категорії універсальної одиниці техніко-криміналістичного забезпечення. У структурах МВС України йде процес створення та функціонування спеціалізованих підрозділів, забезпечених новими технічними засобами, як безпілотні повітряні судна [4].

Розгляд питань у сфері регулювання безпілотних повітряних суден з урахуванням вирішення криміналістичних завдань має відбуватися із вивченням теоретичних засад застосування, правового регулювання, організаційного забезпечення, науково-технічного, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Питанням теоретичного розгляду безпілотного повітряного судна як техніко-криміналістичного чи спеціального технічного засобу, що використовується з метою правоохоронної діяльності, присвячується останнім часом достатньо робіт [5-8]. Більшою мірою теоретично розроблені питання використання безпілотного повітряного судна під час проведення оглядів місця події, де основним завданням їх застосування є різні види відео та фото зйомки.

Теоретичні основи застосування безпілотних повітряних суден з криміналістичною метою більш різноманітні і включають застосування безпілотних повітряних суден: в ході оперативно-розшукової діяльності; з метою вирішення превентивних завдань запобігання кримінальним правопорушенням, іншій оперативно-службовій діяльності з охорони матеріальних цінностей, громадського порядку та публічної безпеки; з метою розкриття та розслідування окремих категорій кримінальних порушень [9, с. 42].

Для вирішення завдань у галузі оперативно-розшукової діяльності застосування безпілотних повітряних суден можливе в ході: проведення пошукових заходів, особливо щодо осіб, які переховуються у важкодоступній місцевості; використання безпілотних повітряних суден, оснащених оптичною і звукоуловлюючою апаратурою для проведення оперативно-розшукового обстеження приміщень, будівель, споруд, ділянок місцевості та транспортних засобів (у тому числі негласного характеру).

В оперативно-службових цілях при охороні громадського порядку та забезпеченні публічної безпеки ефективним може бути поєднання використання зйомки з безпілотного повітряного судна з програмними комплексами, розробленими для розпізнавання осіб та ідентифікації за зовнішністю [10, с. 11]. При масових заходах безпілотне повітряне судно з вказаним програмним комплексом дозволить превентивно виявляти осіб, які перебувають у розшуку або внесені до певних інформаційних баз правоохоронних органів. На місцезнаходження цих осіб орієнтуються наряди патрульної поліції з метою оперативного реагування на незаконні дії чи затримання за наявності підстав.

При оснащенні безпілотних літальних апаратів тепловізором можлива організація пошуку скупчень біологічних об'єктів, наприклад бракон'єрів, що ховаються в лісі.

Конкретними напрямками досягнення криміналістичних цілей за допомогою безпілотних повітряних суден є:

- огляд великих територій. Тактика використання безпілотного повітряного судна визначається цілями застосування та спектром розв'язуваних завдань. Доцільне використання безпілотного повітряного судна при взаємодії органів (підрозділів) поліції з підрозділами акціонерного товариства «Українська залізниця» з метою розкриття крадіжок вантажів [11];
- огляд місця події в небезпечних екстремальних умовах (наприклад, при розслідуванні екологічних кримінальних правопорушень);
- здійснення нагляду за дорожнім рухом патрульною поліцією [12];

– проведення оглядів у справах різних категорій. Найефективніше застосування під час розслідування кримінальних правопорушень: проти життя та здоров'я; при розслідуванні кримінальних правопорушень проти безпеки руху і експлуатації транспорту; під час розслідування більшості екологічних кримінальних правопорушень, зокрема незаконної вирубки лісових насаджень; самовільне підключення до нафтопроводів і продуктопроводів тощо.

– організація переслідування підозрюваних по гарячих слідах.

Правова основа застосування безпілотників наразі закладена. Її основу становлять окремі положення Повітряного кодексу України, відомчі нормативно-правові акти [1; 2; 13].

У Кримінальному процесуальному кодексі України та Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» використання безпілотного повітряного судна як самостійного технічного засобу окремо не регламентують, але це не перешкоджає можливостям його використання, хоча окремі питання фіксації застосування виникають на практиці [14; 15].

З урахуванням викладеного можна констатувати, що через відносну новизну безпілотників нині не сформовано повну правову базу, що дозволяє безперешкодно експлуатувати безпілотні повітряні судна в тактико-стратегічних напрямках: охорона, спостереження, розвідувальна та контррозвідувальна діяльність, забезпечення громадського порядку та публічної безпеки, інші напрями реалізації правоохоронної діяльності. Для реалізації їх можливостей у сфері розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень необхідна розробка інструкції «Про порядок використання безпілотних повітряних суден і застосування результатів у криміналістичних цілях».

Науково-технічне забезпечення є одним із найбільш розроблених аспектів у реалізації безпілотних повітряних суден. У контексті науково-технічного забезпечення використання безпілотних повітряних суден слід зазначити дві тенденції, що сформувалася: постійний технічний прогрес у сфері проектування, виробництва та застосування безпілотних повітряних суден; друга – постійне вдосконалення засобів протидії безпілотним повітряним суднам, до основних з яких можна віднести: акустичні, лазерні, мікрохвильові, механічні; протидрони; системи радіоелектронної боротьби та системи перехоплення управління безпілотним повітряним судном.

Основними технічними параметрами, які оцінюються при використанні безпілотних повітряних суден з криміналістичною метою, є: матеріал, з якого виготовлений апарат; можливість роздільного керування польотом і камерою; модифікація акумуляторів великої ємності та час польоту; наявність додаткових знімних конструкцій: наприклад, кілька фото та відеокамер, джерела освітлення, радіостанції, що діють як повітряний ретранслятор, інша апаратура для збору інформації та радіоелектронної боротьби, різні датчики та лазерні локатори, кріплення для транспортування; об'єм корисного навантаження від 2 до 400 кг; кількість і характеристика двигунів; модифікація гіроскопа; наявність можливості онлайн-трансляції відео; можливість відстежувати з GPS траєкторію польоту, утримуючи позиції, повертаючись у точку старту або здійснюючи політ по точках; наявність функції обриву зв'язку з оператором; наявність додаткового шифрування між модулем контролю безпілотного повітряного судна та пристроєм керування.

На сучасному рівні технічного розвитку безпілотні повітряні судна, характеризуються не просто високою технологічністю, вони проектується та створюються з використанням технології штучного інтелекту та характеризуються сукупністю загальних і спеціальних ознак.

До загальних ознак безпілотного повітряного судна належать: певний ступінь автономності; функціонування виключно у межах спеціального технічного комплексу (системи); висока технологічність, що дозволяє приймати, обробляти та передавати великі обсяги інформації; самонавчання штучного інтелекту, що визначає вид безпілотного повітряного судна (безпілотний, дистанційно безпілотний, керований штучним інтелектом); володіння необхідними спеціальними компетенціями з управління безпілотним повітряним судном, що дозволяють безпечно і ефективно застосовувати апарат. Спеціальні ознаки обумовлені особливостями конкретного виду безпілотного судна.

Модель правового регулювання застосування безпілотного повітряного судна включає положення: в основу визначення цілей і пріоритетних напрямів розвитку системи безпілотних повітряних суден слід покласти документи стратегічного планування, що передбачають нормативно-правове, інформаційне, науково-технічне, фінансове та ресурсне забезпечення; розробка та прийняття системного, базового закону «Про безпілотні транспортні засоби»; розробка та прийняття галузевих законів, що регулюють застосування окремих видів безпілотних повітряних суден; розробка та прийняття нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, які визначають порядок реалізації законів.

Методичні розробки використання безпілотних повітряних суден починають з'являтися у різних напрямках застосування [16]. Незважаючи на низку робіт у даний час належного криміналістичного забезпечення безпілотних повітряних суден при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень не сформовано.

Висновки. Практика застосування безпілотних повітряних суден (безпілотних авіаційних комплексів) з метою виявлення, фіксації, пошуку інформації криміналістичної спрямованості і вирішення інших завдань у правоохоронних структурах України за останнє десятиліття почала складатися досить успішно. Для вирішення зазначених проблем застосування безпілотних повітряних суден потрібен системний комплексний підхід з урахуванням останніх розробок електронної цифрової криміналістики і інших техніко-криміналістичних досліджень.

Є необхідною розробка методичних рекомендацій, які визначають порядок використання безпілотних повітряних суден у правоохоронній діяльності та містять криміналістичні рекомендації щодо запобігання кримінальним правопорушенням за допомогою безпілотних повітряних суден та криміналістичного дослідження безпілотних повітряних суден, що використовуються з протиправною метою.

Незважаючи на певні спроби законодавця щодо регулювання окремих аспектів використання безпілотних повітряних суден, у тому числі як спеціального техніко-криміналістичного засобу, правова база в цій сфері ще недостатньо розвинена та потребує змін, насамперед правового і організаційного характеру. На необхідність досліджень у даній сфері указано у Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок МВС України на 2025-2029 роки [17].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Правил виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України: Наказ Міністерства оборони України від 08.12.2016 р. № 661. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-17#Text>.
2. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України»: Наказ Державної авіаційної служби України, Міністерства оборони України від 11.05.2018 р. № 430/210. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18#Text>.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування правоохоронними органами безпілотних повітряних суден та протидії їх незаконному використанню: Закон України від 13.07.2023 р. № 3232-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3232-20>.
4. Про затвердження Норм належності безпілотних авіаційних систем, спеціальних технічних засобів протидії їх застосуванню в органах (підрозділах) Національної поліції України: Наказ МВС України від 06.06.2024 р. № 392. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-24#Text>.
5. Басараб О.Т., Басараб О.К., Ларіонова І.Т. Організаційно-правові основи застосування безпілотних авіаційних комплексів Державною прикордонною службою України у службово-бойовій діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Випуск 87. Частина 2. С. 274-278. URL. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/43-1.pdf>.
6. Бандурка О.М., Науменко С.М. Шевченко Т.В. Нормативно-правове регулювання експлуатації безпілотних авіаційних комплексів при виконанні завдань Національної поліції України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 336-353. URL. <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/152/148>.
7. Яківченко А.М. Правове регулювання виробництва безпілотних літальних апаратів в Україні. *Юридичний вісник*. 2023. № 4 (69). С. 30-37. URL. file:///C:/Users/viki1/Downloads/Npnau_2023_4_6.pdf.
8. Тичина Д.М., Антошук А.О., Перцев Р.В. Криміналістичне забезпечення використання безпілотного літального апарату (дрону) у досудовому розслідуванні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 78. Частина 2. С. 291- 297. URL. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/48.pdf>.
9. Yesimov S. Preventive regulation: theoretical aspects. *Social & Legal Studios*. 2020. Issue 3 (9). P. 40-47. URL. <https://sls-journal.com.ua/en/journals/tom-3-3-2020/preventivne-regulyuvannya-teoretichni-aspekti>.
10. Kovaliv M., Yesimov S., Kravchuk S. Theoretical bases of legal regulation of artificial intelligence systems for identification in the context of the activities of executive authorities. *Social & Legal Studios*. 2020. Issue 2 (8). P. 8-15. URL. file:///C:/Users/viki1/Downloads/S&LS_2020_Vol.%203,%20No.%202_8-15.pdf.
11. Про затвердження Порядку взаємодії органів (підрозділів) поліції з підрозділами акціонерного товариства «Українська залізниця»: Наказ МВС України, Міністерства інфраструктури України від 02.03.2020 р. № 204/175. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0386-20#Text>.

12. Про затвердження Переліку маршрутів міжнародного дорожнього перевезення небезпечних вантажів, рух за якими здійснюється без погодження з уповноваженими підрозділами Національної поліції України: Наказ МВС України, Міністерства інфраструктури України від 02.03.2016 р. № 151/89. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0421-16#Text>.
13. Повітряний кодекс України: Закон України від 19.05.2011. р. № 3393-VI. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. р. № 4651-VI. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
15. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2135-12>.
16. Суконько С.М., Саморок М.Г., Селеман В.О. Рекомендації щодо застосування безпілотних літальних апаратів під час проведення поліцейських операцій. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 3. С. 109-116. URL. https://dspace.ksaeu.kherson.ua/bitstream/handle/123456789/10488/%d0%a2%d0%9d%d0%92_%d0%9f%d0%a3%d0%90_3_2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
17. Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025-2029 роки: Наказ МВС України від 21.05.2024 р. № 326. URL. <https://mvs.gov.ua/normativno-pravovi-akti/nakaz-mvs-vid-21052024-326-pro-zatverdzenia-tematiki-naukovix-doslidzen-i-naukovo-texnicnix-eksperimentalnix-rozrobok-na-2025-2029-roki>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.17>

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА ГАРАНТІЇ¹

Малетова О.С.,

завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства, д.ю.н, доцент
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-2288-1393
e-mail: o.bondarenko@yur.sumdu.edu.ua

Тригуб О.М.,

студентка 3 курсу
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0003-5672-9976
e-mail: ttt050117@gmail.com

Малетова О.С., Тригуб О.М. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні: права, обов'язки та гарантії.

У статті здійснено комплексний аналіз процесуального статусу захисника у кримінальному провадженні крізь призму його прав, обов'язків та гарантій адвокатської діяльності відповідно до норм національного та міжнародного законодавства. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення реального, а не формального здійснення права на захист, особливо на стадії досудового розслідування, де особа стикається з публічним обвинуваченням і ризикує суттєвим обмеженням своїх прав і свобод.

Встановлено, що право на професійну правничу допомогу, закріплене у ст. 59 Конституції України та конкретизоване у положеннях КПК України і Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є фундаментальною гарантією справедливого судового розгляду. Визначено, що процесуальний статус захисника формується через сукупність взаємопов'язаних елементів: завдань і функцій, процесуальних прав та обов'язків, а також системи гарантій незалежної адвокатської діяльності.

Проаналізовано основну функцію захисника – захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та виправданого. Охарактеризовано обсяг процесуальних прав адвоката у кримінальному провадженні, зокрема право на ознайомлення з матеріалами справи, збирання та витребування доказів, участь у процесуальних діях, направлення адвокатських запитів, залучення спеціалістів і експертів. Окрему увагу приділено обов'язку дотримання конфіденційності та адвокатської таємниці як невід'ємній складовій процесуального статусу захисника.

Досліджено систему процесуальних гарантій ефективного права на захист, включаючи обов'язкову участь захисника у випадках, передбачених статтями 49 і 52 КПК України, недопустимість доказів, отриманих з порушенням права на захист, забезпечення змагальності та рівності сторін, а також функціонування системи безоплатної правової допомоги. Підкреслено значення практики Європейського суду з прав людини та положень ст. 6 Європейської конвенції з прав людини для формування стандартів ефективного захисту.

Зроблено висновок, що дотримання етичних стандартів адвокатської діяльності є невід'ємною умовою ефективного захисту та справедливого судового розгляду, а механізми реалізації процесуальних гарантій потребують подальшого вдосконалення з огляду на виклики сучасної правозастосовної практики.

Ключові слова: захисник, кримінальне провадження, процесуальний статус, право на захист, адвокатська діяльність.

¹ Робота виконана в рамках проєкту «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 0124U000556) та проєкту «Інституційна консолідація через правову синергію: забезпечення національної безпеки в кризових умовах» (номер державної реєстрації 0125U001542).

Maletova O.S., Trigub O.M. The procedural status of a defence counsel in criminal proceedings: rights, obligations and guarantees.

The article provides a comprehensive analysis of the procedural status of a defence counsel in criminal proceedings through the lens of the rights, obligations and guarantees of advocacy in accordance with the norms of national and international legislation. The relevance of the study is conditioned by the need to ensure the genuine, rather than merely formal, exercise of the right to defence, particularly at the pre-trial investigation stage, where an individual faces a public charge and risks substantial restrictions upon their rights and freedoms.

It has been established that the right to professional legal assistance, enshrined in Article 59 of the Constitution of Ukraine and elaborated upon in the provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Bar and Legal Practice», constitutes a fundamental guarantee of a fair trial. It has been determined that the procedural status of a defence counsel is formed through a set of interrelated elements: the tasks and functions of defence, the procedural rights and obligations of an advocate, and the system of guarantees for independent legal practice.

The principal function of a defence counsel – the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of a suspect, accused, convicted or acquitted person – has been examined. The scope of an advocate's procedural rights in criminal proceedings has been characterised, including the right to examine case materials, gather and request evidence, participate in procedural actions, submit advocacy requests, and engage specialists and expert witnesses. Particular attention has been devoted to the obligation to maintain confidentiality and legal professional privilege as an integral component of the defence counsel's procedural status.

The system of procedural guarantees for the effective right to defence has been investigated, encompassing the mandatory participation of a defence counsel in cases provided for under Articles 49 and 52 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the inadmissibility of evidence obtained in violation of the right to defence, the assurance of adversarial proceedings and equality of procedural opportunities, as well as the functioning of the free legal aid system. The significance of the case-law of the European Court of Human Rights and the provisions of Article 6 of the European Convention on Human Rights for the development of effective defence standards has been underscored.

It is concluded that adherence to the ethical standards of legal practice constitutes an indispensable condition for effective defence and a fair trial, whilst the mechanisms for implementing procedural guarantees require further improvement in light of the challenges posed by contemporary law enforcement practice.

Key words: defence counsel, criminal proceedings, procedural status, right to defence, advocacy, legal assistance, ethical standards, guarantees of defence.

Постановка проблеми. Роль захисника у кримінальному провадженні є ключовим елементом забезпечення права на професійну правничу допомогу та гарантування справедливого судового розгляду. Проблема полягає у створенні умов для реального, а не формального, здійснення права на захист, особливо на стадіях досудового розслідування, а також у забезпеченні рівності процесуальних можливостей сторін. Водночас механізми реалізації цих гарантій потребують подальшого вдосконалення з огляду на виклики сучасної правозастосовної практики.

Стан опрацювання. Питання прав, обов'язків та гарантій діяльності захисника досліджували Т. Варфоломєєва, О. Балацька, М. Денисовський, А. Ярошович, В. Машика та інші вчені. Наявна наукова література здебільшого акцентує на законодавчих та процесуальних аспектах участі адвоката у кримінальному провадженні, тоді як практичні проблеми забезпечення етичних стандартів та ефективності правничої допомоги на різних стадіях кримінального процесу залишаються недостатньо висвітленими.

Мета статті – це комплексний аналіз прав, обов'язків та гарантій діяльності захисника у кримінальному провадженні крізь призму його процесуального статусу, дотримання етичних стандартів, реалізації правозахисної функції адвоката, а також забезпечення ефективного права на захист відповідно до норм національного та міжнародного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Право на професійну правничу допомогу, закріплене у ч. 1 ст. 59 Конституції України, є одним із фундаментальних прав людини і громадянина та виступає необхідною гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод [1]. Особливого значення це право набуває у сфері кримінального судочинства, де особа стикається з публічним обвинуваченням, може зазнати суттєвого обмеження своїх прав і свобод, стати об'єктом примусових заходів та ризикувати притягненням до кримінальної відповідальності. У таких обставинах участь захисника є вирішальним чинником забезпечення справедливого судового процесу, а також реально реалізованого, а не тільки формально задекларованого права на захист [2, с. 70].

В Україні реалізація права на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні забезпечується через діяльність адвокатури як незалежного правового інституту громадянського суспільства [3, с. 179]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI, адвокат визначається як фізична особа, що здійснює незалежну професійну діяльність, спрямовану на захист, представництво та надання інших видів правової допомоги клієнтам на умовах і в порядку, передбачених законом. Незалежність адвокатської діяльності є її визначальною ознакою та необхідною передумовою ефективного виконання захисної функції у кримінальному процесі [4].

Кримінальний процесуальний кодекс України конкретизує участь адвоката у кримінальному провадженні, визначаючи його процесуальну роль як захисника. Згідно зі ст. 45 КПК України, захисником виступає адвокат, який забезпечує захист прав підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, а також інших осіб, стосовно яких розглядаються питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або екстрадицію [5]. Таке законодавче визначення підкреслює особливий статус захисника та вказує на те, що виконання функції захисту в кримінальному провадженні можливе лише за участі кваліфікованого адвоката.

На думку Т. Варфоломєєвої, адвокат є кваліфікованим юристом, який володіє спеціальним правовим статусом та здійснює професійну діяльність із надання правової допомоги, у тому числі шляхом захисту підозрюваного, обвинуваченого або засудженого [6, с. 52]. Такий підхід акцентує увагу на професійному характері діяльності захисника, що зумовлює підвищені вимоги до рівня його правових знань, дотримання етичних стандартів та відповідальності за результати своєї діяльності.

Вимоги до особи, яка може здійснювати адвокатську діяльність, визначені статтею 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4]. Законодавство встановлює, що адвокат повинен мати відповідний рівень юридичної освіти, професійної підготовки, практичного досвіду та відповідати іншим кваліфікаційним і етичним вимогам. У той же час адвокат не може бути захисником у кримінальному провадженні, якщо його дані не внесені до Єдиного реєстру адвокатів України або якщо в реєстрі є інформація про призупинення чи припинення його права на здійснення адвокатської діяльності [7, с. 417].

Науковці також підкреслюють інституційний характер процесуального статусу захисника. Зокрема, О. Балацька зазначає, що захисником може бути лише адвокат, який є членом професійної адвокатської асоціації своєї держави [8, с. 209]. Цей підхід відповідає нормам Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якими Національна асоціація адвокатів України виступає недержавною, некомерційною професійною організацією. Вона об'єднує всіх адвокатів країни та створена для здійснення завдань адвокатського самоврядування [4]. Членство в цій асоціації є важливим компонентом процесуального статусу захисника, оскільки гарантує дотримання професійних стандартів, етичних норм та забезпечує незалежність адвокатської діяльності [8, с. 209].

Процесуальний статус захисника складається з його завдань і функцій, визначених кримінальним процесуальним законодавством, прав і обов'язків, а також гарантій для здійснення адвокатської діяльності. Всі ці складові взаємопов'язані та формують єдину систему правового регулювання ролі захисника у кримінальному провадженні [7, с. 419].

Основною функцією захисника у кримінальному провадженні є захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого та інших осіб, зазначених у ч. 1 ст. 45 КПК України [5]. Як зазначає В. Машика, реалізація цієї функції полягає у наданні належного права на захист, роз'ясненні правової ситуації клієнту, наданні консультацій, участі у процесуальних діях, складанні та поданні процесуальних документів [7, с. 419]. Таким чином, захисник виконує не лише представницьку, а й активну правозахисну роль.

Завдання діяльності захисника полягає у наданні правничої допомоги з метою забезпечення ефективного захисту прав і законних інтересів клієнта [7, с. 419]. Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що правнича допомога має багатоаспектний характер і може включати консультації, роз'яснення, складання заяв і скарг, представництво в судах та інших органах, а також захист від обвинувачення. У передбачених законом випадках держава зобов'язана забезпечити участь захисника незалежно від волевиявлення особи, що ще раз підкреслює публічно-правовий характер процесуального статусу захисника [9].

Права та обов'язки захисника визначаються як загальними нормами КПК України, так і спеціальними положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4]. Адвокат, який бере участь у кримінальному провадженні як захисник, користується процесуальними правами підозрюваного чи обвинуваченого, за винятком тих прав, які можуть бути реалізовані лише особисто. Така правова конструкція зумовлює похідний характер процесуальних прав захисника від прав його підзахисного, однак не зменшує значення та обсягу його процесуальних можливостей [7, с. 420].

Як зазначають М. Денисовський та А. Ярошович, права адвоката у кримінальному провадженні охоплюють можливість представляти та захищати інтереси клієнта в судах і державних органах; ознайомлюватися з матеріалами, необхідними для здійснення захисту; складати й подавати заяви, скарги та клопотання; направляти адвокатські запити; брати участь у розгляді процесуальних документів із наданням обґрунтованої позиції; отримувати висновки спеціалістів і експертів; збирати та витребувати докази, зокрема документи й їх копії; а також фіксувати процесуальні дії та перебіг судового засідання у встановленому законом порядку [6, с. 52].

Відповідно до статті 47 КПК України, обов'язки захисника чи адвоката включають дотримання конфіденційності інформації, що стала відома у процесі участі у кримінальному провадженні. Зокрема, у частині 3 цієї статті зазначено, що захисник не має права розкривати будь-які відомості, які він отримав під час виконання своїх обов'язків, без згоди підозрюваного чи обвинуваченого, якщо ці відомості становлять адвокатську таємницю або іншу інформацію, охоронювану законом [5].

На адвоката у ролі захисника покладено обов'язок застосовувати всі передбачені чинним законодавством засоби захисту для забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного або обвинуваченого, а також для встановлення всіх обставин кримінального провадження, які можуть спростувати підозру чи обвинувачення, пом'якшити або повністю усунути кримінальну відповідальність підозрюваного чи обвинуваченого [6, с. 52].

Важливою частиною процесуального статусу захисника у кримінальному провадженні є суворе дотримання етичних стандартів адвокатської діяльності. Згідно з положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правил адвокатської етики, адвокат зобов'язаний діяти на засадах законності, незалежності, добросовісності, конфіденційності та пріоритету інтересів клієнта [4, 10]. Етичні стандарти визначають межі професійної поведінки, запобігають конфлікту інтересів і забезпечують довіру клієнта, що сприяє ефективному захисту та справедливому судовому розгляду [11, с. 461].

Важливою складовою права на захист у кримінальному провадженні, на нашу думку, є гарантування його ефективності шляхом створення умов для вільного вибору захисника/адвоката. Цей принцип закріплений не лише в Конституції України, але й у міжнародних правових актах, зокрема у ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [12].

Підтвердженням цього слугує ч. 1 ст. 48 КПК України, де йдеться про обов'язок прокурора, слідчого, слідчого судді, суду/судді надати затриманому допомогу у встановленні зв'язку із захисником/адвокатом, а також забезпечити можливість використати засоби зв'язку для його запрошення [5].

Водночас практика показує, що право на захисника не завжди реалізується на початкових стадіях провадження, а затримки з допуском адвоката можуть ставити під сумнів змагальність і допустимість доказів, тому важливо забезпечити ефективний доступ до правничої допомоги

Суттєві процесуальні гарантії передбачені нормами КПК України. До них належать обов'язкова участь захисника у випадках, визначених статтями 49 та 52 КПК України, недопустимість доказів, отриманих із порушенням права на захист (ст. 87 КПК України), а також можливість скасування судового рішення у разі істотного порушення цього права [5]. Важливою гарантією є також регламентований порядок залучення, заміни або відмови від захисника, що унеможливорює зловживання з боку органів досудового розслідування. Крім того, забезпечення змагальності сторін і рівності процесуальних можливостей (ст. 22 КПК України) створює умови для ефективної реалізації захисником своїх повноважень [13, с. 41].

Не менш важливою гарантією є функціонування системи безоплатної правової допомоги та практики ЄСПЛ, які підкреслюють, що право на захисника має забезпечуватися з початку провадження ефективно, а не формально, що реалізується через комплекс національних і міжнародних гарантій [13, с. 41-42].

Висновки. Проведений аналіз процесуального статусу захисника у кримінальному провадженні дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, права захисника мають похідний характер від прав підзахисного, проте охоплюють широкий спектр самостійних процесуальних можливостей: збирання та витребування доказів, направлення адвокатських запитів, отримання висновків спеціалістів і експертів, участь у процесуальних діях. Це забезпечує активну правозахисну роль адвоката, а не лише представницьку.

По-друге, обов'язки захисника визначаються нормами КПК України (зокрема ст. 47) та Правилами адвокатської етики і передбачають дотримання конфіденційності й адвокатської таємниці, застосування всіх законних засобів захисту, а також діяльність на засадах незалежності, добросовісності та пріоритету інтересів клієнта. Дотримання етичних стандартів є невід'ємною складовою процесуального статусу захисника і додатковою гарантією справедливого судового розгляду.

По-третє, системний характер гарантій права на захист формується через поєднання процесуальних механізмів (обов'язкова участь захисника за ст.ст. 49, 52 КПК; недопустимість доказів за ст. 87 КПК; змагальність і рівність сторін за ст. 22 КПК) та інституційних гарантій (система безоплатної правової допомоги, практика ЄСПЛ щодо ст. 6 ЄКПЛ). Водночас затримки з допуском захисника на початкових стадіях провадження залишаються актуальною практичною проблемою, що вимагає вдосконалення механізмів забезпечення ефективного, а не формального, права на захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2026).
2. Бовнегра І.В. Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм вирішення завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 60. С. 70–74. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.60.15>.
3. Канюка В.Є., Олійничук Р.П. Загальна характеристика представництва у кримінальному провадженні: поняття та види. *Наукові записки*. 2023. № 14. С. 178–182. DOI: [10.36550/2522-9230-2023-14-178-182](https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-178-182).
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076-VI від 5 липня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 12.02.2026).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.02.2026).
6. Денисовський М.Д., Ярошович А.Ю. Роль адвоката як захисника у кримінальному провадженні. Галицькі студії. 2024. № 6. С. 50–56. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2024-6-8.
7. Шадрін О.С. Процесуальний статус захисника в кримінальному провадженні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 414–423. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.39>.
8. Сибірна Р.І., Гап'як С.М. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2021. № 2 (30). С. 207–215. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2021.30.207>.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2009 від 30 вер. 2009 р. *Офіційний вісник України*. 2009. № 79. Ст. 62. Ст. 2694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text> (дата звернення: 01.03.2026).
10. Правила адвокатської етики. Затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України № n0001891-17. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#top> (дата звернення: 01.03.2026).
11. Завальний М.В., Невядовський В.О., Селюков В.С. До питання морально-етичних засад адвокатської діяльності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2 (35). С. 457–465. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.70>.
12. Європейська конвенція з прав людини від 04 листоп. 1950 р. ратифікована. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#text (дата звернення: 18.02.2026).
13. Хитра А.Я., Татарин І.І. Правові гарантії участі захисника у кримінальному провадженні. *Polish journal of science*. 2022. № 47. С. 38–42. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4404> (дата звернення: 01.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.18>

МЕТОДИКА Виявлення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою судових органів

Мамедова Е.Г.,

*здобувачка вищої освіти факультету прокуратури**Національного юридичного університету**імені Ярослава Мудрого*

ORCID: 0009-0004-4194-4654

Мамедова Е.Г. Методика виявлення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою судових органів.

Стаття присвячена дослідженню особливостей методики виявлення фактів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами судових органів. Автором наголошено на високому рівні латентності таких злочинів та складності їх документування, що зумовлено специфікою правового статусу суддів, що гарантоване Конституцією України та Законом України "Про судоустрій і статус суддів" та ін.

У статті детально проаналізовано криміналістичну та кримінально-правову характеристику зазначеного кримінального правопорушення, зокрема типові способи його вчинення, приховування та протидії викриттю, розслідуванню. Автором здійснено аналіз актуальної судової практики Вищого антикорупційного суду, на підставі якої виокремлено характерні моделі злочинної поведінки суддів у справах про одержання неправомірної вигоди. Акцентовано увагу на моделі злочинної поведінки суддів, які пов'язані із завуальованими домовленостями, використанням посередників, застосуванням конспіративних методів тощо.

Визначено основні ознаки предмета неправомірної вигоди, обстановки злочину, особи правопорушника та його мотивів.

Окрему увагу приділено проблемі залучення до корупційних схем працівників апарату суду, а саме помічників суддів, що суттєво ускладнює виявлення та доведення протиправної діяльності, а також в певних випадках сприяє маскуванню злочинних дій.

На підставі всебічного аналізу проблематики автором запропоновано напрями вдосконалення системи виявлення і протидії корупції у судових органах, зокрема шляхом удосконалення процедур дисциплінарної відповідальності.

Аргументовано можливість притягнення суддів до кримінальної відповідальності у випадках свідомого порушення закону при ухваленні рішень. Обґрунтовано доцільність віднесення помічників суддів до державних службовців з відповідним обов'язковим декларуванням доходів майнового стану, що сприятиме прозорості й дозволить зменшити ймовірність їхньої участі у корупційних схемах.

Ключові слова: виявлення, корупція, службова особа, досудове розслідування, криміналістичні інновації, спеціальні знання.

Mamedova E.H. Methodology for detecting the acceptance of proposals, promises, or receipt of unlawful benefits by judicial officials.

The article is devoted to researching the peculiarities of the methodology for detecting facts of accepting proposals, promises, or receiving unlawful benefits by officials of judicial bodies. The author emphasizes the high level of latency of such crimes and the complexity of documenting them, which is due to the specific legal status of judges, guaranteed by the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges."

The article provides a detailed analysis of the criminalistic and criminal law characteristics of this criminal offense, in particular, typical methods of its commission, concealment, and counteraction to exposure and investigation. The author analyzes the current judicial practice of the High Anti-Corruption Court, on the basis of which characteristic models of criminal behavior of judges in cases of obtaining unlawful benefits are identified. Emphasis is placed on patterns of criminal behavior by judges that are associated with veiled agreements, the use of intermediaries, the use of conspiratorial methods, etc.

The main characteristics of the subject of unlawful benefits, the circumstances of the crime, the offender, and their motives are identified.

Particular attention is paid to the problem of involving court staff, namely judges' assistants, in corruption schemes, which significantly complicates the detection and proving of illegal activities and, in certain cases, contributes to the concealment of criminal acts.

Based on a comprehensive analysis of the issue, the author proposes ways to improve the system for detecting and combating corruption in the judiciary, in particular by improving disciplinary procedures.

The possibility of holding judges criminally liable in cases of deliberate violation of the law when making decisions is argued. The expediency of classifying judges' assistants as civil servants with the corresponding mandatory declaration of income and property status is justified, which will promote transparency and reduce the likelihood of their participation in corruption schemes.

Key words: detection, corruption, public official, pre-trial investigation, forensic innovations, special knowledge.

Постановка проблеми. Проблема протидії корупції є однією з найбільш актуальних питань для сучасної України. Особливо гостро дана проблема проявляється у судовій системі, де корупційні ризики можуть ставати на заваді здійснення правосуддя. Мова йтиме про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, що передбачено ст. 368 Кримінального кодексу України (далі КК України). [1]

Зазначене кримінальне правопорушення набуває ще більшої ваги, якщо його вчиняє суддя – представник судової гілки влади, який покликаний забезпечувати правосуддя та справедливість.

Так, за даними Вищого антикорупційного суду (далі ВАКС) у період з 2019 по 2025 рр. ухвалено 74 вироки саме за ст. 368 КК України. Це найбільша кількість серед інших корупційних кримінальних правопорушень.[2]

Варто зазначити, що більш складним є виявлення та процес розслідування таких кримінальних правопорушень. Вчинення корупційних злочинів службовими особами, зокрема суддями, є складним завданням для правоохоронних органів, через високий рівень захищеності суддів, а також складності збору доказів.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз криміналістичних, кримінально-правових аспектів виявлення фактів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди суддями, а також обґрунтування напрямів удосконалення законодавства України у сфері дисциплінарної та кримінальної відповідальності суддів, зокрема шляхом запровадження механізмів розгляду анонімних заяв, повідомлень про вчинення суддями дисциплінарних проступків, можливості притягнення суддів до кримінальної відповідальності за свідоме порушення закону при ухваленні судових рішень, посилення прозорості діяльності суддівського корпусу.

Стан опрацювання проблематики. Проблема методики виявлення, розслідування та доказування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема вчинених у сфері службової діяльності, досліджувалися багатьма вченими. Так, дану проблематику досліджували такі науковці, як О.О. Дудоров, О.Н. Колесніченко, Я.Є. Мишков, М.А. Погорецький, В.Ю. Шепітько та інші. Варто відзначити, що проблематиці криміналістичного розслідування зловживання владою чи службовим становищем суддею, а також постановлення завідомо неправосудного рішення суддею, присвятили свої наукові дослідження такі науковці як Д.А. Бондаренко, М.А. Погорецький, Н.П. Сиза та М.В. Шепітько.

Водночас особливості методики виявлення, одержання неправомірної вигоди працівниками судової системи, а саме суддями потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Розроблення методики виявлення, розслідування фактів отримання неправомірної вигоди в судових органах потребує вивчення не лише специфіки цього виду кримінального правопорушення, а й особливостей відповідної злочинної діяльності. Володіння інформацією про типові способи підготовки, вчинення та приховування таких злочинів, характерні сліди протиправної поведінки, психологічні та особистісні риси осіб, які їх вчиняють, а також інші складові злочинного механізму, є необхідною умовою для формування ефективних тактичних рекомендацій, що сприяють успішному виконанню завдань з виявлення та розкриття подібних злочинів.

Ключовими науковими категоріями, що відображають особливості конкретного виду кримінальних правопорушень, є їхня кримінально-правова та криміналістична характеристики.

Так, злочин передбачений ст. 368 КК України є корупційним (див. примітку до ст. 45 КК України) та має формальний склад. Об'єктивна сторона полягає у вчиненні таких дій: 1) прийняття пропозиції неправомірної вигоди; 2) прийняття обіцянки такої вигоди; 3) одержання неправомірної вигоди; 4) прохання надати таку вигоду.

В.М. Трепак у своїй науковій роботі звертає увагу на специфіку вчинення корупційних кримінальних правопорушень у судах загальної юрисдикції, підкреслюючи, що широкі повноваження

цих судів розглядати справи у всіх сферах суспільних відносин створюють передумови для тиску з боку представників законодавчої та виконавчої влади, а також бізнесу. Зокрема, з метою отримання контролю над судами та суддями задля реалізації власних інтересів, вони можуть вдаватися до неправомірних дій, таких як підкуп чи вплив. [3, с. 222-223]

Окрім того, Н.М. Савчин виокремлює основні ризики корупції, що загрожують ефективності функціонування судової влади. Серед них, зокрема, автор виділяє: незавершене формування системи спеціальної підготовки суддів; можливість використання недосконалих процесуальних механізмів для вчинення корупційних дій; фактична залежність суддів від судів вищого рівня; вплив політичних суб'єктів на діяльність судових органів; недостатній рівень відкритості та прозорості судових процесів; обмежене матеріальне і фінансове забезпечення суддів та судових установ; недосконалість системи кваліфікаційного оцінювання суддів і притягнення їх до відповідальності за порушення професійної етики; низький рівень правової культури в суспільстві, загальна недовіра до влади та суду; недостатній професіоналізм представників юридичних професій, задіяних у сфері правосуддя.[4, с. 31-38]

Так, для побудови криміналістичної характеристики цього злочину треба виділити такі ознаки: 1) спеціальний суб'єкт – службова особа; 2) виключно умисний характер дій; 3) переважно майновий характер злочину; 4) спосіб одержання (пропозиції, обіцянки, вимагання) неправомірної вигоди [5, с. 190; 6, с.6-9].

При кримінально-правовій оцінці корупційного діяння судді, слід виходити з правового статусу судді відповідно до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», зокрема звертаючи увагу на ст. 48 зазначеного закону, яка регулює «Незалежність суддів», а також ст. 49 «Недоторканність суддів».

Д.А. Бондаренко у своїй роботі досліджував службову особу як правопорушника та зазначив, що ознаки можна поділити на три групи: 1) службове становище цієї особи; 2) форму вини службової особи, зокрема, мотив та мета; 3) обставини, які характеризують особу правопорушника та відображають причини та умови вчинення злочину. [7]

Відтак, криміналістичну складову прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди становить: 1) особа правопорушника; 2) характеристика способу та умов прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди; 3) предмет кримінального правопорушення 4) мета, мотив злочину 5) способи маскування та приховування таких злочинних дій.

Так, криміналістична характеристика особи правопорушника має свої особливості, як правовий статус судді, тобто його незалежність, недоторканність, широке коло повноважень, зв'язків, впливу та відсутність відповідальності за ухвалені ним рішення. Даний злочин, вчиняється здебільшого чоловіками (96,1% суддів) віком від 35-40 років (26,3%) та 40-45 років (23,7%), що мають вищу освіту (100 % правопорушників). [8, с. 118]

Вагоме місце у криміналістичній характеристиці посідає спосіб та умови вчинення цього кримінального правопорушення. Виокремлюють різні способи отримання неправомірної вигоди. Зокрема це може бути звичайна передача неправомірної вигоди «з рук в руки» на вулиці. Наприклад, на Дніпропетровщині затримали суддю, який за неправомірну вигоду виніс виправдувальний вирок. На фотознімках привертає увагу саме спосіб передачі грошей, тобто, згорток доларів США, покладений просто на овочі у прозорому поліетиленовому пакеті.[9] Також серед способів є перерахування грошових коштів на відповідні рахунки в банках, надання неправомірної вигоди у вигляді подарунка, виконання ремонтних робіт безкоштовно тощо.

В науці виділяють дві основні форми отримання неправомірної вигоди: просту та завуальовану. Головним елементом отримання неправомірної вигоди є спосіб приховування злочину. Який спосіб буде обрано для приховування злочину, залежить від особи правопорушника.

На практиці зустрічаються випадки, коли судді пропонують надання йому неправомірної вигоди у раніше знайомих осіб або тих, з ким перебувають у товариських відносинах. Так, у справі № 317/2973/18, помічник голови ФГ «Дар» зустрівся з суддею з яким перебував у товариських відносинах. Під час цієї зустрічі у судді виник злочинний умисел на одержання неправомірної вигоди за прийняття рішення у кримінальному провадженні ФГ «Дар». Для реалізації такого умислу, суддя висловив ОСОБА_12 свою згоду на сприяння засновникам ФГ «Дар» у вказаній справі.[10]

У справі № 310/5055/19, у судді виник умисел на одержання від ОСОБА_17 неправомірної вигоди за непритягнення його до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КУпАП. З метою уникнення викриття протиправної діяльності суддя залучив до злочину свого помічника. Помічник судді зателефонувала ОСОБА_17 та запропонувала йому прибути цього ж дня до судді, що той і виконав. У свою чергу, суддя, перебуваючи в приміщенні службового кабінету, висловив ОСОБА_17 прохання надати йому неправомірну вигоду у сумі 15000 гривень за непритягнення його до відповідальності, на що особа по-

годилося. Далі було маскування отримання неправомірної вигоди, затягуванням строків розгляду справи про адміністративні правопорушення, що призвело до закриття провадження у справі. [11]

В свою чергу, показовим є вирок ВАКС № 729/1248/18. Так, зі змісту вироку, вбачається, що суддя тричі висловив ОСОБА_14 надати йому неправомірну вигоду. У день висловлення суддею останнього прохання, ОСОБА_14 прибув до суду, де зустрівся з суддею, який запропонував випити кави, після чого пішли в магазин поруч. ОСОБА_14 сказав, що віддасть гроші в середині. Далі вони повернулися на територію суду, суддя сказав - «...треба було там через дорогу». Так, у цей день ОСОБА_14 віддав судді грошові кошти у сумі 2 500 доларів США, які останній поклав у внутрішню кишеню піджака. Після отримання неправомірної вигоди, суддя кілька разів озирнувся по сторонам. Потім, як слідує зі змісту вироку, суддя з кишені піджака дістав грошові кошти та, присівши, поклав їх на дерев'яну дошку, якою прикрито вигрібну яму, а зверху поклав накриття чорного кольору. [12]

Також, варто зазначити, що у справі № 477/1668/18 [13], у провадження судді надійшов протокол про адміністративне правопорушення. Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, звернувся до судді у її робочому кабінеті з проханням не притягувати його до адміністративної відповідальності. Суддя назвала суму у 5 000 гривень, вказавши, що в протилежному випадку буде штраф. Надалі, в коридорі суду була передача судді неправомірної вигоди в розмірі 5000 гривень, які розміщені у друкованому примірнику Кодексу України про адміністративні правопорушення, а під час обшуку були знайдені у шухляді робочого столу.

Цікавим з огляду на спосіб та умови прийняття суддями неправомірної вигоди є вирок ВАКС № 623/261/19. Зі змісту даного рішення слідує, що у провадження суду найшов протокол про адміністративне правопорушення за ст. 130 КУпАП стосовно ОСОБА_1. Посередник ОСОБА_9 прибув до судді у провадженні якого знаходиться справа. В кабінеті, ОСОБА_9 повідомив, що ОСОБА_1 не бажає бути позбавленим права керування транспортними засобами за результатами судового розгляду. Суддя попросив висловити свої пропозиції щодо вирішення питання про непритягнення ОСОБА_1 до адміністративної відповідальності. Суддя, усвідомлюючи зміст завуальованої пропозиції неправомірної вигоди за ухвалення рішення на користь ОСОБА_1, висловив згоду на таку домовленість. Для визначення розміру винагороди він продемонстрував ОСОБА_9 п'ять пальців, що означало вимогу отримання «п'яти одиниць». У відповідь ОСОБА_9, зрозумівши завуальовану пропозицію погодився передати зазначену інформацію та домовився про подальшу зустріч наступного дня. Відтак, ОСОБА_9 за попередньою домовленістю, прибув до службового кабінету судді і передав йому неправомірну вигоду у вигляді грошових коштів. Отримані кошти суддя поклав у шухляду свого робочого столу, а після завершення зустрічі з ОСОБА_9 перерахував та поклав їх до своєї сумки. ВАКС зазначив, як у загальній практиці обговорень, пов'язаних з пропозиціями чи обіцянками отримання неправомірної вигоди, так і в межах даної справи, сторони остерігалися можливого викриття їхніх намірів, тому приховували зміст домовленостей через підтекст або жести. Використання жестової мови в такому контексті розглядається як спосіб прихованої комунікації, яка доповнює усні висловлювання та дозволяє завуальовано передавати ключову інформацію. [14]

Аналіз наведених рішень дозволяє констатувати, що отримання неправомірної вигоди суддями відбувається в різних просторово-часових умовах — як у публічних місцях, так і в межах судових установ. Обстановка вчинення злочину є мобільною та залежить від конкретних обставин домовленості між сторонами. Після одержання неправомірної вигоди судді зазвичай вчиняють дії, спрямовані на приховування предмета злочину, що свідчить про усвідомлення протиправності поведінки та прагнення уникнути викриття. Водночас, показовим є використання конспіративних прийомів комунікації: уникнення прямої конкретизації суми та валюти неправомірної вигоди, застосування жестів або підтексту для передачі ключової інформації. Така поведінка обумовлена підвищеною обережністю суб'єкта та прагненням мінімізувати ризики документування злочинних домовленостей.

Щодо предмету злочину, передбаченого ст. 368 КК України є грошові кошти, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи або будь-яка інша вигода. Характеристика предмету цього злочину, це можуть бути грошові кошти в іноземній валюті (долари США, євро), гривні. На практиці переважають отримання неправомірної вигоди саме в іноземній валюті (долари США).

Способи вчинення кримінального правопорушення, як отримання неправомірної вигоди тягнуть за собою відбиття цієї події, що породжує виникнення слідів цього злочину. Так, сліди злочину залишаються на предметах, документах на матеріальних носіях, в пам'яті свідків.

На сьогоднішній день існують різноманітні види, форми, методи перешкоджання розслідуванню отримання неправомірної вигоди суддею. Так, на думку Р.М. Шехавцова, є загальні підстави, які диференціюються 1) за об'єктом впливу на прості та комплексні; 2) за кількістю об'єктів впливу -

простий, тобто шляхом впливу на один об'єкт, 3) складний на два та більше об'єкти; 4) за тривалістю одномоментні та такі, що використовуються впродовж всього розслідування; 5) за характером прояву явні та приховані. [15]

Важливим елементом у ситуації щодо отримання неправомірної вигоди суддею є використання методу «прикриття», а у разі виявлення - здійснення всебічного перешкоджання його розслідуванню.

Правовий статус судді, що ґрунтується на принципах незалежності, недоторканності передбачає неможливість притягнення його до відповідальності за ухвалене судове рішення, за винятком злочину, дисциплінарного проступку. Однак на практиці ці гарантії нерідко використовуються як спосіб «прикриття» протиправної діяльності.

Наявність професійного досвіду дозволяє суддям вдаватися до особливо завуальованих форм протиправної діяльності, зокрема — ретельно планувати та реалізовувати механізми отримання неправомірної вигоди за винесення бажаних для зацікавлених осіб судових рішень. При цьому судові рішення оформлюється формально у процесуальному вигляді.

Таке навмисне використання прогалин у законодавстві та захисних механізмів статусу судді унеможливорює просте встановлення наявності складу злочину у його діях та істотно ускладнює діяльність правоохоронних органів у сфері документування та доказування фактів корупційних злочинів.

Як було розглянуто вище, у судовій практиці зафіксовані випадки, коли судді, діючи у співучасті з своїми помічниками, вступали у попередню змову щодо одержання неправомірної вигоди, зокрема від осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності. Найчастіше предметом такої домовленості є ухвалення рішення про закриття провадження у справі на підставі закінчення строків притягнення до відповідальності або ж пом'якшення покарання. Відповідні вирoki стосовно суддів, що підтверджують наявність таких фактів, дійсно містяться в ЄДРСР. Проте, як свідчить аналіз антикорупційної аналітики та моніторингових звітів, кількість аналогічних випадків, які залишаються «нерозкритими» або замаскованими під формально правомірні дії, є значно більшою.

Так, антикорупційні активісти неодноразово звертали увагу на численні випадки ухвалення суддями першої інстанції рішень, які свідчать про тенденцію до невиправданого пом'якшення покарання, затягування строків розгляду справ, зокрема у справах про адміністративні правопорушення, які хоча формально можуть відповідати нормам матеріального та процесуального права, але за своєю суттю в окремих випадках свідчать про наявність ознак свідомого порушення закону при ухваленні рішення. [16; 17]

У зазначеному контексті ключовим елементом, що сприяє приховуванню злочинних дій, є відсутність кримінальної відповідальності судді за ухвалене ним рішення. Водночас на практиці виникає складне питання: як саме встановити факт вчинення злочину у межах здійснення суддею процесуальної діяльності, якщо зовні його дії оформлено у вигляді процесуального рішення?

З метою встановлення ознак протиправного умислу в діях судді, доцільним є аналіз моделі поведінки конкретного судді у подібних справах. У ЄДРСР можна виявити випадки, коли один і той самий суддя у справах за аналогічними обставинами ухвалював різні за змістом рішення, що потенційно свідчить про суб'єктивну зміну позиції не з огляду на факти, а під впливом зовнішніх неправомірних факторів.

Типовим прикладом (відповідно до аналізу судової практики з приводу цього питання) є навмисне затягування строків розгляду справи про адміністративне правопорушення, наслідком чого є закриття провадження за спливом строків притягнення до відповідальності. Така процесуальна тактика може бути замаскована під об'єктивні причини — наприклад, надмірне навантаження судді або розгляд інших справ. Однак шляхом порівняльного аналізу динаміки розгляду аналогічних справ у той самий період можливо виявити, що в інших провадженнях, за аналогічного навантаження, розгляд здійснювався без надмірної затримки.

Інший поширений спосіб — невмотивоване пом'якшення покарання у справах про адміністративні правопорушення, яке на практиці може маскувати факт злочину. У цьому випадку теж доцільним є порівняння рішень одного й того самого судді у справах з подібними фактичними обставинами, що дозволяє виявити необґрунтовану варіативність у застосуванні санкцій.

З урахуванням наведеного, можна констатувати, що високий рівень юридичної підготовки суддів, їхня процесуальна автономія та недоторканність можуть бути використані не лише як запорука незалежності правосуддя, а й як інструмент маскування злочинної діяльності, пов'язаної з отриманням неправомірної вигоди. Саме ця комбінація професійних знань і правових гарантій створює сприятливе середовище для виникнення та приховування корупційних діянь у системі судочинства.

У контексті аналізованої проблематики, мною було здійснено аналіз судової практики в ЄДРСР за ст. 368 КК України стосовно суддів. Варто звернути увагу на те, що у низці таких вироків помічники суддів фігурують як співучасники одержання неправомірної вигоди. У ряді кримінальних проваджень зафіксовано факти розподілу неправомірної вигоди між суддею та його помічником, що свідчить про ознаки спільності умислу та реалізацію злочинного плану шляхом співучасті.

Мною вже було зазначено, що одержання неправомірної вигоди суддями часто має латентний характер, тобто здійснюється у прихованій формі, що суттєво ускладнює виявлення таких діянь. Попри це, масштаби цієї проблеми залишаються значними. Зокрема, неодноразово мали місце випадки, коли судді притягувалися до відповідальності за незаконне збагачення внаслідок моніторингу їхніх декларацій на сайті Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК). Так, встановлювалися факти наявності у суддів майна або грошових активів, які істотно перевищують задекларовані офіційні доходи, при цьому походження відповідних активів вони не могли обґрунтувати у законний спосіб.

Отже, можна зробити обґрунтований висновок про наявність у судовій системі прихованих схем одержання неправомірної вигоди, що становлять серйозну проблему. Особливу складність становить питання залучення до цих схем працівників апарату суду, зокрема помічників суддів. Враховуючи, що помічники суддів належать до патронатної служби та не зобов'язані подавати щорічні декларації про доходи, відстеження їхнього способу життя, чи можливих ознак незаконного збагачення значно ускладнюється. За таких умов, потенційна причетність представників патронатної служби до корупційних правопорушень залишається маловиявленою і, відповідно, недостатньо дослідженою. В контексті аналізованої проблематики варто зауважити, що під час обговорення проблем функціонування державної та патронатної служби в органах судової влади, була зазначена думка, що помічники суддів повинні бути державними службовцями. Дана позиція була аргументована тим, що помічник судді має бути захищеним, зокрема в питанні гарантії права на працю, оскільки працівники патронатної служби залежать від «патрона».[18] Я погоджуюся з такою позицією, та варто додати, що така «залежність» помічників суддів від їхніх «патронів» створює серйозний ризик для залучення помічників суддів до корупційних схем. В умовах, коли працівники патронатної служби не мають достатніх правових гарантій і стабільності, вони можуть погодитися на участь у таких схемах з метою збереження посади, забезпечення кар'єрних перспектив тощо.

Висновки. Отже, отримання неправомірної вигоди суддями в більшості випадків має прихований характер. Відтак, актуальним завданням є внесення змін до законодавства України, спрямованих на удосконалення механізмів відповідальності суддів.

Також варто зауважити, що чинному законодавству передбачено, що дисциплінарну справу щодо судді не може бути порушено на підставі анонімних заяв та повідомлень. До прикладу, у Німеччині є можливість подачі таких заяв, повідомлень. Водночас така заборона в Україні створює істотну прогалину у сфері забезпечення прозорості діяльності суддівського корпусу.

Так, Інститут удосконалення американської правової системи у рекомендаціях щодо системи дисциплінарної відповідальності суддів надав рекомендації з поліпшення систем дисциплінарної відповідальності суддів шляхом надання можливості розгляду анонімних звернень та повідомлень, тому що анонімність захищає вразливих заявників, зокрема працівників суду, які можуть боятися загрози кар'єрі у випадку, якщо суддя дізнається, хто подав скаргу.[19, с.13]

З огляду вищевикладене, доцільним видається: 1) запровадження ефективного механізму притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ухвалені ними рішення у випадках, коли вони містять ознаки свідомого порушення закону, що виходить за межі простої помилки; 2) внесення змін до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» з метою надання можливості відкривати дисциплінарні провадження на підставі анонімних повідомлень та заяв, якщо вони містять конкретні, перевірені відомості про наявність ознак дисциплінарного проступку. Разом з тим, варто створити спеціальний механізм опрацювання таких анонімних звернень, який передбачав би їх повну попередню перевірку. Такий підхід забезпечить баланс між необхідністю захисту прав громадян і важливістю своєчасного реагування на випадки неправомірної поведінки суддів, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню рівня довіри суспільства до судової влади; 3) віднесення помічників суддів до державних службовців з відповідним обов'язковим декларуванням доходів майнового стану, що сприятиме прозорості й дозволить зменшити ймовірність їхньої участі у корупційних схемах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14#Text> (дата звернення 23.09.2025).
2. Найбільша кількість вироків, ухвалених за статтями Кримінального кодексу України: Вищий антикорупційний суд. URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/pres-centr/news/1858521/>.

3. Трепак В.М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 481 с.
4. Савчин Н.М. Боротьба з корупційними проявами в органах судової влади України (з урахуванням міжнародного досвіду). Правова держава. 2017. № 28. С. 31-38. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2017.28.234111>. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/234111>.
5. Таркан О.М. Криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. Visegrad Journal on Human Rights. 6 (volume 3) 2019. Р. 198-203. URL: <https://share.google/JCXMUcGljzmOdW6uU>.
6. Мишков Я.Є. Методика розслідування хабарництва: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
7. Бондаренко Д.А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування): дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 237 с.
8. Ушканенко Е.О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди: дис. канд. юрид. наук: спец. Київ 2024 р. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/3/5/d.pdf.
9. В Україні на хабарі затримали ще одного суддю <https://portal.lviv.ua/news/2025/08/05/v-ukraini-na-khabari-zatrymaly-shche-odnoho-suddiu>.
10. Вирок Вищого антикорупційного суду від 27.03.2023 р. № 317/2973/18. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109823133&red=100003aaa8ea15ef970be83999d1fd9a394cf8&d=5>.
11. Вирок Вищого антикорупційного суду від 21.11.2024 р. 310/5055/19. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=123193489&red=1000038cc4f1971a482fad492abcd00badc12e&d=5>.
12. Вирок Вищого антикорупційного суду від 27.03.2023 р. у справі №729/1248/18 URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109801337&red=10000347712d7a434c92a8e04b8dd501e7d250&d=5>.
13. Вирок Вищого антикорупційного суду від 06.12.2021 р. у справі №477/1668/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101646959>.
14. Вирок Вищого антикорупційного суду від 16.12.2024 р. у справі 623/261/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123785001>.
15. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2003. 245 с.
16. Українські судді масово виправдовують п'яних водіїв: дослідження. URL: <https://finteco.com.ua/article/19407-ukrainski-suddi-masovo-vypravdovuiut-p-ianykh-vodiiv-doslidzhennia>.
17. Корупційні схеми: як судді допомагають п'яним водіям уникнути відповідальності? URL: <https://dejure.foundation/knzef573s1-koruptsin-shemi-yak-sudd-dopomagayut-pya>.
18. Помічники суддів повинні отримати статус державних службовців – 26.07.2025 р. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/336578-pomoschniki-sudey-dolzhy-poluchit-status-gosudarstvennykh-sluzhaschikh-stanislav-kravchenko>.
19. Recommendations for judicial discipline systems IAALS Institute for the Advancement of the American Legal System URL: https://iaals.du.edu/sites/default/files/documents/publications/recommendations_for_judicial_discipline_systems.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.19>

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ: ПРОБЛЕМИ ТА СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мартиненко К.В.,

аспірантка кафедри криміналістики

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0005-1137-0300

Мартиненко К.В. Організація розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів : проблеми та стан наукових досліджень.

У статті досліджено сучасний стан наукового дослідження проблем організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів. Зазначено, що стрімкий розвиток цифрових технологій, поширення криптовалют та інших форм віртуальних активів суттєво вплинули на трансформацію сучасної злочинності, зумовивши появу нових способів вчинення кримінальних правопорушень і ускладнення механізмів їх виявлення, фіксації та подальшого розслідування. Підкреслено, що використання криптоактивів у протиправній діяльності пов'язане з певною низкою специфічних особливостей цифрового середовища, серед яких можна виокремити анонімність, децентралізований характер функціонування блокчейн-технологій, високий рівень технологічної складності транзакцій та їх транскордонний характер. У сукупності ці чинники створюють нові виклики для правоохоронних органів, ускладнюють встановлення суб'єктів кримінальних правопорушень, відстеження руху активів і збирання належних та допустимих доказів у кримінальному провадженні.

Проаналізовано основні наукові підходи до дослідження проблем використання віртуальних активів у кримінально-протиправній діяльності та визначено ключові напрями наукових досліджень у цій сфері. З'ясовано, що більшість наукових праць присвячено питанням правової природи віртуальних активів, кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь, протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, а також на окремих елементах методики та тактики розслідування таких кримінальних правопорушень. Водночас підкреслено, що питання організацій розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень у криміналістичній науці досліджені недостатньо та потребують подальшого комплексного опрацювання.

Обґрунтовано необхідність формування комплексного криміналістичного підходу до організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів, який передбачає врахування особливостей цифрових доказів, специфіки блокчейн-транзакцій, використання спеціалізованих аналітичних інструментів для дослідження операцій із криптоактивами, а також налагодження ефективної взаємодії між слідчими, оперативними підрозділами, експертними установами та іншими суб'єктами кримінального провадження. Визначено перспективні напрями подальших наукових досліджень у сфері організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів.

Ключові слова: віртуальні активи; блокчейн; організація розслідування; криміналістична характеристика; цифрові докази; електронні сліди; блокчейн-аналітика; судова експертиза; спеціальні знання; криміналістичні інновації; методика розслідування; кримінальне провадження; збирання доказів.

Martynenko K.V. Organization of investigation of criminal offenses related to the use of virtual assets: problems and state of scientific research.

The article examines the state of scientific research into the problems of organizing the investigation of criminal offenses related to the use of virtual assets. It is noted that the development of digital technologies, the spread of cryptocurrencies and other forms of virtual assets have significantly influenced the transformation of modern crime, leading to the emergence of new ways of committing criminal offenses and complicating the mechanisms for their detection, recording and investigation. It is emphasized that the use of crypto-assets in illegal activities is associated with a number of specific features of the digital environment, in particular, anonymity, the decentralized nature of the functioning of blockchain technologies and their cross-border nature. Taken together, these factors create challenges

for law enforcement agencies, complicate the identification of subjects of criminal offenses, tracking the movement of assets and collecting appropriate and admissible evidence in criminal proceedings.

Scientific approaches to studying the problems of using virtual assets in criminal and illegal activities are analyzed and key areas of scientific research in this area are identified. It was found that most scientific works are devoted to the issues of the legal nature of virtual assets, the criminal-legal qualification of the relevant acts, combating the laundering of proceeds of crime, as well as individual elements of the methodology and tactics of investigating such criminal offenses.

The need to form a comprehensive forensic approach to organizing the investigation of the specified category of offenses is substantiated, which involves taking into account the features of digital evidence, the specifics of blockchain transactions, the use of specialized analytical tools, as well as establishing interaction between investigators, operational units, expert institutions and other subjects of criminal proceedings. The directions of further scientific research in the field of organizing the investigation of criminal offenses related to the use of virtual assets are determined.

Key words: virtual assets; blockchain; organization of investigation; criminalistic characteristics; digital evidence; electronic traces; blockchain analytics; forensic examination; special knowledge; criminalistic innovations; methodics of investigation; criminal proceedings; collection of evidence.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток ринку віртуальних активів і криптовалют, зумовлений процесами цифровізації фінансових відносин та активним впровадженням технології блокчейн, суттєво трансформує сучасні економічні та правові процеси. Поряд із розширенням можливостей для фінансової діяльності, інвестування та міжнародних розрахунків, віртуальні активи дедалі частіше використовуються у протиправній діяльності, зокрема для шахрайства, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та інших кримінальних правопорушень. Децентралізований характер блокчейн-технологій, анонімність транзакцій і транскордонний обіг таких активів істотно ускладнюють їх виявлення, фіксацію та дослідження в межах кримінального провадження. У зв'язку з цим перед органами досудового розслідування постають нові завдання, пов'язані з організацією збирання і дослідження цифрових доказів, використанням блокчейн-аналітики, забезпеченням взаємодії між слідчими, оперативними підрозділами, експертами та іншими суб'єктами кримінального провадження.

Водночас, аналіз наукових джерел свідчить, що попри зростання інтересу дослідників та науковців до проблематики віртуальних активів, більшість наукових праць зосереджена переважно на кримінально-правових, процесуальних або технічних аспектах їх використання. Питання ж організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів, зокрема визначення її сутності, рівнів, форм і видів, ролі слідчих ситуацій, версій та взаємодії суб'єктів кримінального провадження, залишаються недостатньо систематизованими та дослідженими у криміналістичній науці. Більше того, на сьогодні спеціального дослідження потребують проблеми та сучасний стан наукових досліджень організація розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів.

Метою статті є аналіз сучасного стану наукових досліджень щодо організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів, виявлення наявних теоретичних і практичних проблем у цій сфері, а також визначення перспективних напрямів подальшого розвитку криміналістичних підходів до організації такого розслідування.

Стан опрацювання проблематики. Вагомий внесок у дослідження проблем організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів, зокрема: М.О. Думчиков, В.М. Шевчук, П.Д. Біленчук, В.Г. Хахановський, В.В. Саєнко, О.В. Халін, В.Д. Іванюк, Ю.П. Калайда, В.М. Логойда, А.В. Мовчан, В.В. Козій, П.В. Цимбал, Н.В. Мальярчук, П.Ю. Кравчук та інші науковці.

Водночас, питання організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів, залишається недостатньо комплексно досліджено. У наукових джерелах відсутній системний аналіз сутності, структури, форм і видів організації такого розслідування, а також особливостей взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, експертними установами та іншими суб'єктами кримінального провадження. Недостатньо уваги приділено й ролі слідчих ситуацій, криміналістичних версій, планування розслідування та використання тактико-криміналістичних комплексів у контексті розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом віртуальних активів.

Виклад основного матеріалу. Ринок віртуальних активів та криптовалют набуває значної ваги та актуальності для багатьох держав, зокрема для України. Ця сфера демонструє постійне зростання та швидку трансформацію, створюючи нові можливості й одночасно виклики для фінансової системи, економіки та правового регулювання. Зростаючий інтерес населення до цифро-

вих активів супроводжується питаннями безпеки, відповідальності та контролю їх використання, особливо у контексті можливого застосування у незаконних операціях. Трансформація сучасної злочинності під впливом активних процесів цифровізації та діджиталізації нашого суспільства зумовлює необхідність ґрунтовних наукових досліджень цих проблем, їх спеціального вивчення та дослідження [1, с. 101-102].

Впровадження технологій Blockchain та створених на їх основі криптовалютних платіжних систем суттєво трансформує як характер злочинності, так і підходи до її протидії, змінюються способи вчинення кримінальних правопорушень, зокрема поширюються діяння, пов'язані з незаконним обігом віртуальних активів і використанням блокчейн-технологій, модифікуються традиційні злочинні практики у сфері безпеки й оборони, корупційній діяльності, фінансових зловживаннях, виникають нові форми неправомірної вигоди та ускладнюються механізми легалізації злочинних доходів із застосуванням цифрових інструментів. Крім того, з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну віртуальні активи набули додаткового значення як інструмент, що використовується у розвідувально-підривної та диверсійно-терористичній діяльності агресора, зокрема для фінансування відповідних операцій, анонімізації грошових потоків і координації протиправної активності в цифровому середовищі.

Упродовж останнього десятиліття цифровізація фінансових операцій та поява нових інструментів, зокрема віртуальних активів (криптовалют, NFT, токенів тощо), розвиток децентралізованих фінансових систем (DeFi) докорінно трансформували правове поле економічної взаємодії як на національному, так і на міжнародному рівні. Зростання популярності віртуальних активів, криптовалют призвело до збільшення випадків їх використання для вчинення злочинної діяльності – шахрайства, відмивання грошей та фінансування тероризму. Анонімність та децентралізація, притаманні блокчейнам, створюють значні виклики для правоохоронних органів та регуляторів [2, с. 505-509].

За результатами дослідження відомої аналітичної компанії «Chainalysis» Україна у 2025 році зайняла восьме місце у глобальному рейтингу сприйняття криптовалют. Це свідчить про те, що українці дедалі частіше використовують віртуальні активи у повсякденному житті, зокрема, як спосіб інвестування, зберігання коштів, переказу коштів, торгівлі на криптобіржах, а також розрахунку за товари та послуги [3].

Підвищена привабливість криптовалют як нового фінансового інструменту для кримінального середовища зумовлена насамперед невизначеністю її правового статусу, відсутність чітких критеріїв ідентифікації, обліку та контролю обігу, а також недостатньою розробленістю процесуальних механізмів фіксації й доказування операцій із віртуальними активами. Нечіткість юридичних параметрів функціонування віртуальних активів ускладнює їх кваліфікацію як об'єкта кримінально-правової охорони та створює сприятливі умови для використання відповідних технологій з метою маскування злочинної діяльності.

Інновації у криміналістиці та судовій експертизі тісно пов'язані із активізацією використання новітніх засобів, методів та технологій, серед яких особливе місце займають цифрові технології, штучний інтелект, у тому числі й технології блокчейн. В реаліях сьогодення у правозастосовній практиці існує низка проблем з якими стикаються органи кримінальної юстиції. Передусім, це складнощі у збиранні цифрових доказів, специфіка роботи із цифровими слідами, врахування та запровадження міжнародних стандартів у досудовому розслідуванні, судовому розгляді, судовій експертизі та криміналістиці [4, с. 222].

Зазначена ситуація обумовлена фрагментарністю наукових підходів до оцінки криптовалют кризь призму ризик-орієнтованої моделі, що передбачає одночасний аналіз економічної доцільності впровадження криптоінструментів та їх криміногенного потенціалу. Відсутність комплексних криміналістичних досліджень механізмів злочинного використання криптовалют, типових способів підготовки, вчинення та приховування таких кримінальних правопорушень, а також особливостей формування слідової картини негативно позначається на ефективності їх виявлення, документування й розслідування.

У дослідженні проблем організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів, доцільно виокремлювати певні періоди та етапи.

Перший етап (2009-2014 рр.) умовно можна назвати підготовчий. Він характеризується зародженням наукового інтересу до феномену криптовалют після появи технології блокчейн та створення перших децентралізованих цифрових валют, передусім Bitcoin. Цей період обумовлений ширшими технологічними процесами: стрімким розвитком мережі Інтернет, удосконаленням мов програмування, поширенням відкритого програмного коду та формуванням спільнот розробників, що забезпечили технічні передумови для функціонування розподілених реєстрів. Опублікування концепції Blockchain спричинило появу нової термінології та спеціальної інформації, яка активно

обговорювалася у професійних IT-спільнотах, однак залишалася малозрозумілою для широкого кола правників і практиків.

На цьому етапі інтерес інвесторів до нової технології лише формувався; кількість користувачів криптовалют була незначною, а самі віртуальні активи сприймалися радше як технологічний експеримент або альтернативний фінансовий інструмент із невизначеним майбутнім. Відповідно, криміналістична наука не виокремлювала віртуальні активи як самостійний об'єкт дослідження. Вітчизняні науковці зосереджували увагу переважно на загальних проблемах кіберзлочинності, електронних доказів та інформаційної безпеки. У працях П.Д. Біленчука [5], В.Г. Хахановського [6] та інших вчених формувалися теоретико-методологічні засади розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання комп'ютерних технологій, визначалися особливості виявлення, фіксації та дослідження електронних слідів, розроблялися підходи до залучення спеціальних знань у галузі інформаційних технологій.

Водночас, криптовалюти розглядалися здебільшого як різновид електронних грошей або як інструмент анонімних розрахунків у мережі Інтернет, що потенційно може використовуватися у протиправній діяльності. Їх правова природа залишалася невизначеною, що зумовлювало відсутність єдиного підходу до кваліфікації діянь, пов'язаних із їх використанням.

Наукові публікації цього періоду мали переважно загальнотеоретичний характер і закладали концептуальне підґрунтя для подальшого осмислення цифрових активів як можливого об'єкта доказування. Фактично йшлося про формування базових уявлень щодо цифрового середовища як простору вчинення кримінальних правопорушень, визначення природи електронних слідів та необхідності модернізації криміналістичних підходів.

Другий етап розвитку наукових досліджень (2015-2020 рр.) пов'язаний зі стрімким зростанням крипторинку, суттєвим підвищенням капіталізації цифрових активів та їх активним використанням як у легальному економічному обігу, так і в протиправній діяльності. Саме в цей період криптовалюти перестають сприйматися виключно як технологічний експеримент і набувають ознак повноцінного фінансового інструменту з глобальним обігом. Особливо показовим стало різке зростання курсу Bitcoin, що привернуло увагу широкого кола інвесторів, спричинило появу нових учасників ринку та сформувало перший масовий досвід роботи з віртуальними активами. Паралельно відбувалася популяризація нових властивостей і можливостей блокчейн-технології, з'являлися численні аналітичні огляди, наукові статті, публіцистичні матеріали, які стимулювали підвищений інтерес до цифрових активів.

У 2015 році Європол у своєму звіті вперше звернув увагу на ризики використання продуктів технології блокчейн і проаналізував тренди обігу криптовалют та використання нових фінансових інструментів у злочинних цілях. Було констатовано, що найбільшу популярність вони набувають у кримінальній сфері (корупційні злочини, торгівля наркотиками, психоактивними речовинами і порнографією). Більше того, дедалі частіше криптовалюта використовується у мережі тіншового Інтернету (DarkNet) під час придбання вилучених з обігу предметів, речовин та наркотичних засобів. Водночас, щодо поширеності фінансових злочинів в той час, в інших джерелах зазначається, що нерухомість, чеки й предмети розкоші: речі, які частіше, ніж криптовалюта, стають інструментами таких незаконних фінансових операцій [7].

У цей період з'являються перші комплексні праці, присвячені правовій природі блокчейну, механізмам функціонування криптовалют, їх економічній сутності та особливостям використання у кримінальних правопорушеннях. Особлива увага приділяється проблемам доказування у кримінальних провадженнях, де фігурують цифрові активи. Дослідники аналізують питання ідентифікації користувачів криптогаманців, простежуваності транзакцій у розподілених реєстрах, можливостей застосування спеціалізованих аналітичних платформ для відстеження руху коштів і встановлення зв'язків між учасниками злочинної діяльності [8, с. 283-284].

У 2018 році О.В. Халін випустив монографію «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» [9] в якому зазначив, що зарубіжні фахівці у сфері надання фінансових послуг рекомендують правоохоронним органам врахувати ризики можливого використання для легалізації (відмивання) кримінальних доходів нової технології електронних грошей – Blockchain, що являє собою базу даних загального користування, яка функціонує без центрального керівництва [9, с. 166-167].

2019 року у Харкові вийшла друком ґрунтовна монографія «Цифрові активи та їх економіко-правове регулювання у світлі розвитку технології блокчейн» [10]. Її автори детально розглянули практичні аспекти використання технології Blockchain, зокрема: Blockchain як новий спосіб регулювання відносин; формування довірчих відносин на базі технології Blockchain; принцип рівності в суспільних відносинах на базі технології Blockchain; співвідношення понять «анонімність», «ідентифікація» та «верифікація» на основі діалектичного підходу; застосування Blockchain в бан-

ківському секторі; використання цифрового активу в контексті транскордонного руху капіталу; перспективи використання токена Blockchain як можливого об'єкта фінансового права; перспективні сфери застосування технології Blockchain тощо.

До переваг віртуальних валют вони віднесли: анонімність сторін; відсутність посередників; скорочення часових і комісійних витрат. Водночас певні труднощі автори пов'язують із низкою негативних аспектів (ризиків) щодо використання віртуальних валют: висока волатильність цін; відсутність гарантій з повернення реальних коштів, вкладених у криптовалюту; неповнота або недостовірність інформації [10, с.164].

Третій етап розвитку наукових досліджень (2021 р. – до сьогодні) характеризується переходом від переважно загальнотеоретичних напрацювань до вирішення конкретних прикладних завдань у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаними з обігом віртуальних активів. Якщо попередні періоди були спрямовані на осмислення природи криптовалют і вироблення базових методичних підходів, то сучасний етап позначений інституціоналізацією цього феномену на нормативному рівні та необхідністю адаптації криміналістичних рекомендацій до реальних викликів практики.

Важливою віхою стало прийняття Закону України «Про віртуальні активи», який засвідчив офіційне визнання криптоактивів у правовій системі держави та створив нові умови для їх кримінально-правової та криміналістичної кваліфікації. Нормативне врегулювання сприяло уточненню понятійного апарату, визначенню статусу учасників ринку та заклало підґрунтя для формування практики арешту, зберігання й можливої конфіскації цифрових активів у кримінальному провадженні. Паралельно відбувається активне нормотворення і в інших державах, що регулюють майнінг, обіг та оподаткування криптовалют, посилюючи міжнародний характер правозастосування у цій сфері.

Так, у прийнятому, але такому, що не вступив в силу Закону України «Про віртуальні активи» містилося положення, що віртуальний актив – це «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав. Зазначене визначення є більш розгорнутим і змістовним, оскільки воно конкретизує сутність віртуальних активів та окреслює їх як будь-яку сукупність даних, виражених в електронній формі. Такий підхід свідчить про прагнення законодавця сформулювати універсальну дефініцію, здатну охопити різні різновиди віртуальних активів, зокрема й криптоактиви. Водночас у подальших положеннях закону відсутнє окреме тлумачення терміна «криптоактив», а також прямо не визначено його співвідношення з категорією віртуальних активів. З огляду на необхідність чіткого нормативного регулювання та правозастосовної визначеності, така невизначеність має принципове значення [11].

На цьому етапі формується більш чітке й комплексне розуміння криміналістичної сутності віртуальних активів. Вони розглядаються: як засіб вчинення злочину – інструмент розрахунків у незаконному обігу, спосіб анонімізації доходів, механізм швидкого переміщення коштів через кордони без традиційних банківських процедур; як предмет кримінального правопорушення – об'єкт протиправного посягання (наприклад, у випадках несанкціонованого доступу до криптогаманців, викрадення приватних ключів, зламу біржових акаунтів); як джерело доказової інформації – сукупність цифрових слідів у блокчейні, що підлягають фіксації, збереженню та аналітичній обробці з використанням спеціальних програмних засобів; як наслідок злочинної діяльності – активів, що підлягає встановленню, арешту та можливій спеціальній конфіскації.

У 2021 році В.Д. Іванюк захистила дисертацію «Фінансово-правове регулювання ринку криптовалют в Україні» [12]. На думку авторки, відсутність повноцінного правового регулювання обігу криптовалют в Україні та перебування його лише на етапі становлення зумовлюють численні проблеми при кваліфікації дій правопорушників [12, с. 128]. Однією із головних причин гострої необхідності запровадження комплексного правового регулювання у сфері ринку криптовалют в Україні є вчинення правопорушення у сфері обігу криптовалют. У зв'язку із цим, нагальним є встановлення можливості криптовалют бути предметом або засобом вчинення різних видів правопорушень, а також закріплення видів юридичної відповідальності, які повинні застосовуватись до правопорушників.

Авторка вважає, що передумовою для застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері ринку криптовалют є вчинення певним суб'єктом правопорушення у сфері обігу криптовалют. Разом з тим, ні національне, ні зарубіжне законодавство не містить визначення «правопорушення у сфері обігу криптовалют», що викликає неясність та помилки щодо його розуміння та у процесі правозастосування. У зв'язку із цим, нею запропоновано визначення правопорушення у сфері обігу криптовалют: правопорушення у сфері обігу криптовалют – це винна,

протиправна дія чи бездіяльність фізичної та, або юридичної особи, осіб, яка спричинила порушення у здійсненні операції з криптовалютою, за яку законом передбачено відповідний вид юридичної відповідальності [12, с. 141].

Також у 2021 році науковці Харківського національного університету внутрішніх справ дослідили алгоритм дій працівників органів досудового розслідування щодо накладення арешту на електронні активи, у тому числі й на віртуальні, одержані злочинним шляхом. В.В. Черней, С.С. Чернявський, В.В. Бабаніна та О.В. Тихонова, досліджуючи кримінальну відповідальність за операції з криптовалютою, дійшли висновку, що для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом криптовалюти доцільно визнати криптовалюту видом майна або грошових коштів [13, с. 310-314].

У 2021 році Ю.П. Калайда у своїй науковій статті дослідив проблеми використання криптовалют і технології блокчейн у злочинній діяльності та окреслив основні кримінологічні та криміналістичні аспекти протидії такій злочинності. Крім того, проаналізував еволюцію форм і напрямів незаконного застосування віртуальних активів – від їх використання як засобу розрахунків у тінювих сегментах мережі Інтернет до складних схем легалізації доходів, шахрайства та інших злочинів проти власності. Особливу увагу у своїй роботі науковець приділив чинникам, що сприяють поширенню криптозлочинності, зокрема анонімності транзакції, відсутності єдиного правового регулювання та складності ідентифікації учасників протиправної діяльності. Ю.П. Калайда зауважив про необхідність комплексного підходу до протидії злочинам із використанням віртуальних активів, що поєднує удосконалення правового регулювання, розвиток методики розслідування та посилення міждержавної та міжвідомчої взаємодії [14, с. 172-175].

У 2022 році колективом науковців під керівництвом О.О. Любіч було оприлюднено остаточний звіт щодо науково-дослідної роботи «Розробка науково-методичних підходів до оцінки і управління ризиком використання в Україні віртуальних активів в схемах легалізації злочинних доходів та розмиванні бази оподаткування» [15].

Автори даного дослідження дійшли висновку, що посилення процесів глобалізації активізує злочинну діяльність у сфері відмивання коштів та фінансування тероризму, а найуразливішим сектором до вчинення такого роду злочинів є фінансово-банківський. Вони здійснили дослідження з метою виявлення ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) нелегальних коштів дали змогу виокремити й проаналізувати сучасні пріоритети щодо різноманітних загроз. До найвагоміших із них належать високий рівень корупції, тінізації й офшоризації економіки, фінансування тероризму, кіберзлочинність, використання віртуальних активів та нових технологій зі злочинними цілями й транснаціональна злочинність загалом, яка комбінує і модернізує попередньо вказані ризики [15, с. 150].

2022 року В.М. Лагойда захистила дисертаційне дослідження «Криптовалюти як об'єкт цивільних прав: порівняльно правовий аналіз» [16]. На думку авторки, кваліфікація криптовалюти у законодавстві України в якості нематеріального блага, не відображає чи, принаймні, недостатньою мірою відображає справжнє функціональне призначення цього активу, оскільки фактично він виконує функції приватних грошей, тобто грошей, які не є законним (фіатним) платіжним засобом, а щоразу визнаються в якості грошей шляхом прямо вираженої згоди лише у відносинах між конкретними фізичними та/або юридичними особами.

Авторка вважає, що прийняття Закону України «Про віртуальні активи», хоч і врегулює інфраструктуру криптовалютного ринку, є кроком назад в аспекті визначення місця криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав та правил цивільного обігу даного об'єкту. По-перше, закон відмовився від самого терміну криптовалюта на користь незручного для учасників цивільного обігу терміну «незабезпечений віртуальний актив». По-друге, даному явищу не надано адекватного законодавчого визначення. По-третє, криптовалюту в колі елементів ширшої категорії – віртуальні активи – віднесено до нематеріальних благ, що є концептуальною теоретичною помилкою. Зрештою, по-четверте, введена законодавча заборона на виконання криптовалютою функцій засобу обігу та засобу платежу, чим вихолощується справжнє призначення даного інструменту [16, с. 220].

Не менш цікавою є наукова стаття А.В. Мовчана, В.В. Козія (2022 р.) «Основи розслідування злочинів щодо незаконного заволодіння криптовалютою». Автори здійснили узагальнений криміналістичний аналіз проблем розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням криптовалютою, в умовах випереджального розвитку цифрових технологій порівняно з правовим регулюванням і практикою правоохоронної діяльності. Науковці розглядають криптовалюту як специфічний об'єкт кримінально-правової охорони, функціонування якого зумовлене децентралізованою природою блокчейн-систем, та обґрунтовують залежність методики розслідування від технічних характеристик відповідних платформ і способів вчинення правопорушень. Значну увагу приділено типологізації злочинних механізмів (зломи бірж і гаманців, внутрішні зловживання, ша-

храйські схеми, використання сервісів анонізації), що має прикладне значення для формування слідчих версій і визначення напрямів доказування [17, с. 182-189].

П.В. Цимбал, Н.В. Малярчук та П.Ю. Кравчук у своїй науковій статті «Проблеми правового регулювання електронних доказів під час розслідування злочинів з використанням криптовалюти» (2026 р.) підкреслили, що відсутність у Кримінальному процесуальному кодексі України чіткого визначення електронних доказів і спеціальних процесуальних правил роботи з цифровими слідами (блокчейн-транзакціями, криптогаманцями, приватними ключами) ускладнює доведення їх допустимості та доказової сили. Науковці зробили акцент на колізії між традиційною концепцією речових доказів і нематеріальною природою криптоактивів, а також на проблемах автентичності й оцінки результатів blockchain-forensics [18, с. 166-168].

Слід також звернути увагу на статтю М.В. Поповича «Криміналістичні аспекти розслідування відмивання грошей через криптовалютні транзакції» (2025 р.), в якій він розкрив правову та технологічну природу криптоактивів, акцентуючи увагу на їх децентралізованості, псевдонімності та відсутності централізованого контролю, що істотно ускладнює встановлення зв'язку між блокчейн-транзакціями та конкретними фізичними особами. Автор обґрунтовує, що попри уявну анонімність криптовалют, технологія блокчейн створює стабільний і незмінний інформаційний масив, придатний для ретроспективного аналізу, а ефективність розслідування залежить від поєднання традиційних слідчих дій із використанням спеціальних знань. Програмно-аналітичних інструментів і співпраці з біржами та компаніями блокчейн-аналізу. Окрему увагу науковець приділив оцінці законодавчих механізмів протидії легалізації доходів, зокрема положеннями про фінансовий моніторинг, який, на думку автора, закладає необхідну правову основу, але потребує подальшого розвитку з урахуванням специфіки криптоактивів [19, с. 147-151].

Поглиблення наукових розвідок у сфері розслідування правопорушень, пов'язаних з обігом віртуальних активів, неможливе без звернення до фундаментальних напрацювань Харківської криміналістичної школи. Трансформація злочинності під впливом діджиталізації зумовила необхідність переосмислення традиційного вчення про сліди. У працях В.Ю. Шепітька, В.А. Журавля [22], В.М. Шевчука [21] та інших провідних учених Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого послідовно обґрунтовується виокремлення електронних (цифрових) слідів як самостійної категорії криміналістично значущої інформації. Зокрема, В.Ю. Шепітько слушно зазначає, що цифрові докази являють собою специфічну єдність фактичних даних та їх процесуальних носіїв, що вимагає розробки новітніх тактичних прийомів їх збирання [20, с. 126-133].

Аналіз наукових досліджень свідчить про поступову еволюцію поглядів на віртуальні активи – від їх сприйняття як різновиду електронних грошей до усвідомлення їх комплексної криміналістичної природи. Разом із тим відсутність цілісної концепції організації розслідування злочинів, пов'язаних із віртуальними активами, на рівні теорії криміналістики вказує на необхідність подальших наукових розробок, спрямованих на інтеграцію методичних, організаційних та ресурсних аспектів у єдину систему протидії злочинності в умовах глобалізованої цифрової економіки.

Наука криміналістика, спираючись на новітні досягнення науки й техніки та інтегруючи їх у практику правозастосування, в сучасних умовах концентрує свій науковий потенціал на формуванні цілісної та ефективної системи криміналістичних засобів. Тактичних прийомів і інноваційних технологій, спрямованих на забезпечення належного виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів.

Отже, узагальнення наукових підходів дає підстави стверджувати, що проблематика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів, має виразний інтердисциплінарний і транснаціональний характер. Відповідні дослідження формуються на перетині кримінального права, кримінального процесу, фінансового моніторингу, цифрової криміналістики, кібербезпеки та інформаційних технологій, що зумовлено децентралізованою природою криптоактивів, транскордонністю їх обігу та високим рівнем технологічної динаміки. Водночас, більшість наукових праць зосереджена переважно на кримінально-правових і кримінально-процесуальних аспектах, а також на розробці окремих елементів методики та тактики розслідування, зокрема особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, використання блокчейн-аналітики, залучення експертів і спеціалістів.

Криміналістичний вимір проблеми, особливо в частині організації розслідування, залишається розробленим фрагментарно. Існуючі дослідження, як встановлено, не виходять за межі опису тактичних прийомів або окремих методичних рекомендацій і не формують цілісного уявлення про організацію розслідування як самостійну, багаторівневу систему управлінських, координаційних і забезпечувальних рішень. Недостатньо уваги приділяється визначенню сутності та рівнів організації розслідування, її місця й ролі у структурі криміналістичної методики, впливу криміналістичної

характеристики правопорушень на побудову організаційних моделей, а також значенню взаємодії слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження.

Особливо значення в межах організації розслідування набуває належна робота з цифровими доказами, що передбачає використання спеціалізованих програмно-технічних засобів для криміналістичного аналізу віртуальних активів, дотримання вимог щодо збереження цілісності, автентичності та відтворюваності електронних даних, а також забезпечення їх допустимості та належності як доказів у кримінальному провадженні. Не менш важливим є своєчасне залучення експертів у сфері цифрових технологій і фінансового моніторингу, а також ефективна координація взаємодії між слідчим, оперативними підрозділами, експертними установами, регуляторними органами та суб'єктами міжнародного співробітництва.

Висновки. Таким чином, організація розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом віртуальних активів, постає як складна, динамічна, багаторівнева система, що має ґрунтуватися на поєднанні класичних положень криміналістики із сучасними цифровими інструментами, аналітичними технологіями та міждисциплінарними підходами, забезпечуючи ефективну протидію злочинності в умовах цифрової трансформації.

У наукових джерелах практично відсутній системний аналіз форм і видів організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів, ролі слідчих ситуацій і версій у процесі прийняття організаційних рішень, а також місця тактико-криміналістичних комплексів у загальній системі організації розслідування. Як наслідок, методика розслідування таких правопорушень здебільшого розглядається ізольовано від організаційного підґрунтя, що істотно знижує її прикладну ефективність в умовах складних, динамічних і транскордонних кримінальних процесів.

З криміналістичної точки зору, ключовою проблемою є відсутність цілісної концепції організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом віртуальних активів. У зв'язку з цим наявна потреба у формуванні цілісної криміналістичної концепції організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів, що охоплює визначення її сутності, рівнів, форм і видів особливостей взаємодії суб'єктів розслідування, ролі слідчих ситуацій і версій, а також організаційних засад проведення окремих слідчих (розшукових) дій і експертного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Думчиков М.О. Процеси диджиталізації криміналістика: ретроспективний аналіз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 100–108. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.10>. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a9200058-5972-4185-80ea-71975e3ce934/content> (дата звернення: 1.03.2026).
2. Огляд законодавства щодо регулювання віртуальних активів у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. К., 2022. 587 с. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/310/Пізнє/VirtualAssets.pdf> (дата звернення: 1.03.2026).
3. The 2025 Global Crypto Adoption Index: India and the United States Lead Cryptocurrency Adoption. URL: https://www.chainalysis.com/blog/2025-global-crypto-adoption-index/?fbclid=IwY2xjawMnv95leHRuA2FlbQIxMABicmlkETf6MHYwVmVRMUtDZkFpSHZnAR5JnWngrFOMyjMksISM0DKBUHnPl84r6Re9nZ2Wo710E8IwIN00WSWeRmH-Xg_aem_z9W3ShSo29ageSCW7u23kw (дата звернення: 1.03.2026).
4. Шевчук В.М. Формування оптимальної моделі та стратегії протидії злочинності у сфері незаконного обігу віртуальних активів. *Антикримінальна політика України: у пошуках оптимальної моделі*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 18 грудня 2025 року) / [редкол.: А. Гетьман, Б. Головкін та ін.]. Харків: Юрайт, 2026. С. 221–227. С. 222 URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b4b95b53-944c-4b94-a909-c63cd6cacc51/content> (дата звернення: 1.03.2026).
5. Біленчук П.Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С. та ін. Комп'ютерна злочинність: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2002. 240 с. С.123. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 1.03.2026).
6. Хахановський В.Г. Особливості криміналістичної характеристики кіберзлочинів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 1(1). С. 89–93. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=aymvs_2011_1\(1\)_13](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=aymvs_2011_1(1)_13) (дата звернення: 1.03.2026).
7. Нерухомість, чеки й предмети розкоші: речі, які частіше, ніж криптовалюта, стають інструментами фінансових злочинів. URL: <https://www.binance.com/uk-UA/blog/екосистема/4140413289923973271> (дата звернення: 1.03.2026).

8. Саєнко В.В. Аналіз стану наукового дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням віртуальних активів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Том 3. № 4. С. 280-294. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.41>. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/339072/327207> (дата звернення: 1.03.2026).
9. Халін О.В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія: Херсон. Видавничий дім «Гельветика». 2018. 244 с. ISBN 978-966-916-640-1. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2376/1/монографія%20Халін%20ОВ.pdf> (дата звернення: 1.03.2026).
10. Кудь О., Кучерявенко М., Смичок Є. Цифрові активи та їх економіко-правове регулювання у світлі розвитку технології блокчейн: монографія. Харків: Право, 2019. 384 с. ISBN 978-966-937-839-2. URL: <https://virtualasset.science/monografiya-cifrovi-aktivi-ta-yih-ekonomiko-pravove-regulyuvannya-u-svitli-rozvitku-tehnologiyi-blokchejn.pdf> (дата звернення: 1.03.2026).
11. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 1.03.2026).
12. Іванюк В.Д. Фінансово-правове регулювання ринку криптовалют в Україні: дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Західноукраїнський національний університет, Тернопіль. 2021. 232 с. URL: <https://www.wunu.edu.ua/svr/disertacia/ivanuk/dusertacia.pdf> (дата звернення: 1.03.2026).
13. Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., Tykho, O.. Criminal liability for cryptocurrency transactions: Global experience. *European Journal of Sustainable Development*. №. 10 (4). 2021. P. 304—316. DOI: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304. URL: <http://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/download/1281/1263> (дата звернення: 1.03.2026).
14. Калайда Ю.П. Можливості блокчейн-технологій у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в кіберпросторі. *Інформація і право*. № 4 (39) 2021. С. 170–178. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).249299](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).249299). URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/249299> (дата звернення: 1.03.2026).
15. Звіт про науково-дослідну роботу «Розробка науково-методичних підходів до оцінки і управління ризиком використання в Україні віртуальних активів в схемах легалізації злочинних доходів та розмиванні бази оподаткування. Оптимізація моделей бізнесу в банківській сфері з учасниками ринку віртуальних активів в умовах посилення фінансової безпеки України. / Міністерство фінансів України. Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління» (ДННУ «Академія фінансового управління») Науково-дослідний фінансовий інститут (остаточний) Т. 2. Керівник НДР О.О. Любіч, 2022 р. 199 с.
16. Логойда В.М. Криптовалюти як об'єкт цивільних прав: порівняльно-правовий аналіз: дис.... д-ра філософії: 081 «Право». Ужгород, 2022. 287 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/c752aa06-aa3b-4ba8-95a1-abd391da0bf6> (дата звернення: 1.03.2026).
17. Мовчан А.В., Козій В.В. Основи розслідування злочинів щодо незаконного заволодіння криптовалютою. *Наука і правоохорона*. 2022. № 4 (58). С. 178–189. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2022.4\(58\)](https://doi.org/10.36486/np.2022.4(58)). URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5721/1/Мовчан%202022_4.pdf (дата звернення: 1.03.2026).
18. Цимбал П.В., Мальярчук Н.В., Кравчук П.Ю. Проблеми правового регулювання електронних доказів під час розслідування злочинів з використанням криптовалют. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 11. С. 162–168. DOI 10.36919/3041-1149(Print).11.2025.162-168. URL: <https://irback.e-u.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f6aaab9c-a615-4301-9910-adaf3e4d0672/content> (дата звернення: 1.03.2026).
19. Попович М.В. Криміналістичні аспекти розслідування відмивання грошей через криптовалютні транзакції. *Актуальні проблеми правознавства*. № 1. 2025. С. 147–151. DOI:10.35774/app2025.01.147. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2066> (дата звернення: 1.03.2026).
20. Шепітько В.Ю. Місце цифрових доказів та інституту доказування в доктрині криміналістики та судової експертизи. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали IX Міжнародного круглого столу (4 червня 2021 р.)*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. С. 126–133 (дата звернення: 1.03.2026).
21. Shevchuk V., Bululukov O., Chornyi H., Tyshchenko O., Baranchuk V. Latest Criminalistic Tools and Technologies in the Investigation of Cybercrimes: International and Ukrainian Experience. *Revista de Direito, Estado e Telecomunicacoes*. 2025. Vol. 17, iss. 2. P. 207–235. DOI: <https://doi.org/10.26512/lstr.v17i2.55927> (дата звернення: 1.03.2026).

22. Shevchuk, V., Morozova T., Chornyi, H., Nehrebetskyi V., and Slobodeniuk, I. (2025). Artificial Intelligence in Criminal Proceedings: Criminalistics, Criminal Procedure and Psychology Issues. *International Annals of Criminology*, 2025. P. 1-19. DOI: <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10090> (дата звернення: 1.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Мартиненко К.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.20>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРОКІВ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК

Матковський А.А.,*доктор філософії міжнародного права,**викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики**факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування НПУ**Одеського державного університету внутрішніх справ**ORCID: 0000-0002-4264-0159*

Матковський А.А. Проблеми правового регулювання строків затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок.

У статті досліджено проблеми правового регулювання строків затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального проступку, у межах дізнання. Проаналізовано розвиток правових засад затримання у національному кримінальному процесі та визначено, що запровадження інституту кримінальних проступків і спеціального провадження у формі дізнання актуалізувало питання узгодженості норм, які регламентують фактичне позбавлення свободи без ухвали слідчого судді. Розглянуто співвідношення загальних положень глави 18 КПК України зі спеціальним регулюванням глави 25, зосередженим у статті 298-2 КПК України.

Встановлено наявність внутрішньої колізії у статті 298-2 КПК України, яка одночасно передбачає: можливість затримання особи за наявності умов, визначених у частині першій, альтернативні строки затримання до 24 або до 72 годин залежно від зазначених підстав та імперативне обмеження, відповідно до якого загальний строк затримання не може перевищувати трьох годин з моменту фактичного затримання. Виявлено, що така конструкція створює неоднозначність тлумачення та фактично спонукає працівників підрозділів дізнання застосовувати найменший строк затримання як "найбезпечніший" з точки зору законності, що, у свою чергу, знижує ефективність дізнання як форми досудового розслідування.

Показано на прикладі типової ситуації (необхідність зібрання матеріалів дізнання та отримання висновку судово-медичної експертизи для належної правової оцінки події), що трьохгодинний строк затримання є недостатнім для виконання мінімально необхідного комплексу невідкладних процесуальних дій, а відмова від застосування затримання або його використання лише в межах трьох годин не забезпечує досягнення процесуальної мети цього заходу. Проаналізовано також окремі прогалини у правовому регулюванні тримання затриманих осіб у ізоляторах тимчасового тримання з урахуванням наказу МВС України № 777 від 25.09.2023 року та виявлено відсутність чіткого визначеного механізму реалізації тримання осіб, затриманих за пунктами 1–3 частини першої статті 298-2 КПК України строком до 72 годин.

У порівняльно-правовому аспекті узагальнено підходи законодавства Франції, Німеччини та Сполучених Штатів Америки щодо первинного поліцейського затримання та судового контролю за обмеженням свободи, що підтверджує доцільність уніфікованого й передбачуваного строку первинного затримання. Зроблено висновок про необхідність нормативного усунення внутрішньої колізії статті 298-2 КПК України та вдосконалення моделі затримання у провадженнях щодо кримінальних проступків. Запропоновано уніфікувати правове регулювання шляхом закріплення єдиного базового строку затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального проступку до 24 годин з моменту фактичного затримання, виключивши альтернативний 72-годинний строк та усунувши імперативну конструкцію трьохгодинного обмеження як таку, що створює колізійність і перешкоджає ефективному застосуванню затримання в межах дізнання.

Ключові слова: дізнання, кримінальний проступок, затримання особи, фактичне позбавлення свободи, строк затримання, уніфікація строків, правова визначеність, пропорційність втручання, первинне поліцейське затримання.

Matkovskiy A.A. Issues in the legal regulation of detention time limits for persons suspected of committing a criminal misdemeanor.

The article examines the legal regulation of detention time limits for persons suspected of committing a criminal misdemeanor within inquiry proceedings. The development of the national procedural framework governing detention is analysed, and it is noted that the introduction of criminal misdemeanors and the inquiry model of pre-trial investigation has intensified the need for coherence in rules governing

de facto deprivation of liberty without a judicial warrant. The study considers the relationship between the general detention rules of Chapter 18 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the special regulation contained in Chapter 25, primarily Article 298-2 of the CPC of Ukraine.

An internal inconsistency within Article 298-2 of the CPC of Ukraine is identified. The provision simultaneously allows detention subject to the conditions set out in Part One, provides for alternative detention periods of up to 24 hours or up to 72 hours depending on the specified grounds, and establishes an imperative limitation whereby the overall detention period may not exceed three hours from the moment of actual detention. It is established that this construction creates interpretative uncertainty and, in practice, encourages inquiry units to rely on the shortest time limit as the “safest” option from the perspective of legality, which in turn reduces the effectiveness of inquiry as a form of pre-trial investigation.

Using a typical scenario—where the inquiry authority must collect case materials and obtain a forensic medical examination report for proper legal assessment—it is demonstrated that a three-hour detention period is insufficient to carry out the minimum set of urgent procedural actions. It is further shown that either refraining from detention altogether or limiting it to the three-hour threshold fails to achieve the procedural purpose of this measure. Practical gaps in the regulation of holding detained persons in temporary detention facilities are analysed with reference to Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 777 of 25 September 2023, and the absence of a clear mechanism for holding persons detained under points 1–3 of Part One of Article 298-2 of the CPC of Ukraine for up to 72 hours is identified.

In the comparative legal section, approaches in France, Germany, and the United States concerning initial police detention and judicial review of restrictions on liberty are summarised, supporting the desirability of a unified and foreseeable time limit for initial detention. The study concludes that the internal inconsistency of Article 298-2 of the CPC of Ukraine should be removed and the detention model in misdemeanor proceedings improved. It proposes to unify regulation by establishing a single basic detention period of up to 24 hours from the moment of actual detention for persons suspected of committing a criminal misdemeanor, while excluding the alternative 72-hour period and removing the imperative three-hour limitation as a source of conflict and an obstacle to effective detention within inquiry proceedings.

Key words: inquiry, criminal misdemeanor, detention of a person, de facto deprivation of liberty, detention time limits, unification of time limits, legal certainty, proportionality of interference, initial police detention.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у кримінальному процесуальному законодавстві існує суттєве протиріччя, яке полягає у процедурі та термінах затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального проступку. Так, стаття 298-2 запроваджує цілих 3 строки на які можна затримати особу, яка вчинила або підозрюється у вчиненні кримінального проступку, зокрема 24, 72 та 3 години з моменту фактичного затримання. При цьому формулювання вказаної статті звучить, як особу може бути затримано до 72 годин за умови наявності ознак передбачених п. 1-3 ч. 1 ст. 298-2 та до 24 годин за наявності ознак передбачених п. 4 ч. 1 ст. 298-2, та в той же час, загальний строк затримання особи не може перевищувати 3 годин з моменту її фактичного затримання.

Ця проблема має важливе значення, оскільки вона призводить до нерозуміння працівниками підрозділів дізнання порядку та правил затримання особи в рамках досудового розслідування кримінальних проступків, можливих порушень прав людини під час фактичного застосування положень цієї статті в роботі, та загального зменшення ефективності дізнання, як форми досудового розслідування.

Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі нормативної неузгодженості строків затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального проступку, передбачених статтею 298-2 КПК України, з оцінкою її впливу на практику дізнання та формулюванням пропозицій щодо усунення внутрішньої колізії і уніфікації правового регулювання.

Стан опрацювання проблематики. Проблема затримання особи у кримінальному процесі, зокрема затримання у провадженнях щодо кримінальних проступків та застосування ст. 298-2 КПК України, була предметом наукових досліджень таких авторів, як: С.С. Максимовська, В.Г. Дрозд, А.Ф. Волобуєв, С.Є. Абламський, Т.Г. Фоміна, Ю.В. Лук'яненко, О.О. Юхно та ін.

Водночас, попри наявні напрацювання, у сучасній літературі й практиці чітко простежується недостатня розробленість питання внутрішньої колізії строків затримання, закріплених у ст. 298-2 КПК України (3 години / 24 години / 72 години), що створює ризики неоднозначного тлумачення та нерівномірного правозастосування у підрозділах дізнання.

Виклад основного матеріалу. Затримання у кримінальному процесі є одним із найскладніших заходів забезпечення кримінального провадження, який одночасно поєднує в собі як мету сприяння досудовому розслідуванню кримінального правопорушення, так і захист прав та законних інтересів особи, до якої його застосовано. Протягом усього періоду функціонування кримінального процесуального законодавства на території нашої держави правові основи застосування затримання особи, як заходу забезпечення кримінального провадження зазнавали суттєвих змін: від моделі, закріпленої Кримінально-процесуальним кодексом 1960 року, яка допускала затримання підозрюваного органами дізнання на строк до сімдесяти двох годин без обов'язкового невідкладного судового контролю за законністю такого обмеження свободи, до сучасної концепції, запровадженої Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року, що, зберігши граничний строк затримання до 72 годин, водночас істотно посилила процесуальні гарантії прав затриманої особи шляхом обов'язкової фіксації моменту фактичного затримання, негайного повідомлення про права, забезпечення доступу до захисника та здійснення судового контролю за подальшим триманням під вартою.

На теперішній же час подальший розвиток інституту затримання пов'язаний із запровадженням у 2020 році інституту кримінальних проступків, у межах якого законодавець встановив окремий порядок затримання у межах дізнання, який характеризується нормативною неузгодженістю строків.

Варто почати з того, що дізнання, як нова форма досудового розслідування запроваджена ще 22.11.2018 Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», яким, було внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України, як в частині додавання дізнавача, в якості сторони кримінального провадження, заміни в деяких статтях слова «злочин» на кримінальне правопорушення (як загальне поняття) та кримінальний проступок (як нову категорію та ступінь тяжкості кримінального правопорушення), тощо. [1]

Окрім названих змін, законодавцем доповнено кримінальний процесуальний кодекс главою 25 «Досудове розслідування кримінальних проступків», в даній главі своє відображення знайшли статті, які врегульовують та уточнюють окремі питання досудового розслідування кримінальних проступків, які не було висвітлено в попередніх статтях, шляхом внесення в них змін.

Таким чином кримінальний процесуальний кодекс містить положення про порядок затримання особи без ухвали слідчого судді або суду, як в статтях 207-213 глави 18, так і в статті 298-2 глави 25. Слід врахувати той факт, що під час проведення досудового розслідування у формі дізнання глава 25 виступає спеціальним правовим регулюванням щодо загальних положень глави 18 КПК України у контексті дізнання, однак в більшості випадків дана глава містить норми, що прямо відсилають до порядку проведення процесуальних дій за аналогією досудового розслідування злочинів.

Якщо ж детально розбирати частину першу статті 298-2 КПК України, то можна дійти до наступного її трактування:

«Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні кримінального проступку, у випадку якщо цю особу застали під час вчинення кримінального проступку або замаху на його вчинення, а також якщо безпосередньо після вчинення кримінального проступку очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно його вчинила, та лише за умови, що ця особа:

- 1) відмовляється виконувати законну вимогу уповноваженої службової особи щодо припинення кримінального проступку або чинить опір;
- 2) намагається залишити місце вчинення кримінального проступку;
- 3) під час безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку не виконує законних вимог уповноваженої службової особи;
- 4) перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та може завдати шкоди собі або оточуючим.» [2]

Таким чином законодавець як дозволяє застосовувати окремі положення ст.208, так і додає умови, за яких їх використання стає правомірним.

У наступній частині цієї статті законодавець визначає, що строк затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, не може перевищувати три години з моменту фактичного затримання.

Тобто, виходячи з вищевикладеного складається доволі явні права та обов'язки уповноваженої особи, у разі виявлення нею особи, яка вчинила кримінальний проступок.

Однак, у наступному реченні, у тій самій статті, наведено порядок затримання уповноваженою службовою особою, особи, яка вчинила «кримінальний проступок», передбачений ст. 286-1 КК України. Тут висвітлюється перша суттєва прогалина, оскільки за вчинення кримінального пра-

вопорушення, передбаченого ст. 286-1 КК України, встановлена санкція у вигляді позбавлення, що одразу виводить вказане кримінальне правопорушення в категорію злочинів. Однак, це хоч і являє собою прогалину, в той же час вона не становить значний вплив на роботу, та може просто не використовуватись через свою неактуальність.

Найсуттєвішою же прогалиною, яка і стала підставою для написання цієї статті являється колізія, спричинена положеннями частини четвертої статті 298-2 КПК України, яка повторно ставить строки затримання, а саме 72 години за умови наявності підстав, передбачених п. 1-3 ч. 1 цієї статті та 24, за наявності умови, передбаченої п. 4 ч. 1 цієї статті.

Тобто, якщо підсумувати, законодавець визначає можливість затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок на строк від 24 до 72 годин, за умови що загальний строк затримання не може перевищувати 3 годин з моменту фактичного затримання.

У свою чергу, С.С. Максимовська, досліджуючи проблемні аспекти затримання осіб у межах дізнання, акцентує увагу на конституційному вимірі обмеження свободи та необхідності узгодження положень ст. 298-2 КПК України зі стандартами, закріпленими у ст. 29 Конституції України [3, с. 394–397].

Існування вищевказаних строків в межах однієї статті, які фактично регулюють одну й ту саму процесуальну дію, призводить до неспроможності співробітників підрозділів дізнання, використовувати її належним чином.

Так, звертаючись до практики затримання осіб за вчинення кримінальних проступків на теперішній час ґрунтується на принципі використання найменшого строку, визначеного законодавцем, аби забезпечити законність проведеної процесуальної дії та відвернути можливість порушення прав затриманої особи.

В науковій літературі вказана розбіжність цілком ігнорується та строк затримання до 3х годин описується, як короткочасна міра, а затримання на 24 і 72 години, як виключні випадки, незважаючи на той факт, що підстави для затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального проступку для обох випадків фактично єдині.

Такий підхід викликає обґрунтовані зауваження з точки зору теорії кримінального процесу та принципу правової визначеності. Кримінальний процесуальний кодекс України не містить положень, які б передбачали існування декількох самостійних видів затримання в межах одного фактичного позбавлення особи свободи. Відповідно до статті 209 КПК України, моментом затримання вважається фактичне обмеження свободи пересування особи. З цього моменту починається єдиний безперервний перебіг строку затримання, який не може перериватися або «перезапускатися» залежно від подальшої кваліфікації процесуальних дій уповноваженої особи.

Так, Ю.В. Лук'яненко та О.О. Юхно визначають затримання як самостійну процесуальну дію, що пов'язана з реальним обмеженням конституційного права особи на свободу та особисту недоторканність, а отже вимагає чіткого та недвозначного нормативного регулювання [4, с. 45-48]

Якщо уявити собі ситуацію, що до поліцейським під час виконання своїх службових обов'язків виявлено громадянина Г, який наносив удари в область обличчя громадянину О. Після припинення кримінального правопорушення гр. Г, побачивши працівника поліції почав намагатися покинути місце вчинення кримінального правопорушення та не виконував законні вимоги поліцейського. На підставі чого поліцейським приймається рішення про затримання гр. Г. Коли громадян О та Г доставили до підрозділу поліції, від гр. О відібрано заяву про нанесення йому тілесних ушкоджень, внесено відомості до ЄРДР та видано постанову про призначення СМЕ. В подальшому було встановлено, що гр. Г навчається в університеті, та у разі притягнення його до кримінальної відповідальності його можуть відрахувати.

Розуміючи такі ризики, у дізнавача об'єктивно виникає необхідність у обмеженні свободи гр. Г до зібрання усіх матеріалів дізнання, однак направити матеріали дізнання до суду без висновку судово-медичного експерта про ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, навіть за наявності об'єктивних ознак (синці та садни) легких тілесних ушкоджень не вбачається можливим. Таким чином, навіть за умови збору всіх можливих доказів (допитів свідків, огляду камер, тощо) дізнавач в даному випадку не може фізично їх зібрати в повному обсязі уклавшись при цьому в строк в 3 години.

Вибір саме трьохгодинного строку затримання робиться саме через те, що ч. 4 є диспозитивною нормою, тобто надає можливість затримати особу на строк до 24 або 72 годин за певних умов, однак не зобов'язує вчиняти певні дії, в той час, як ч. 2 є нормою імперативною, тобто чітко закріплює, що затримання особи за вчинення кримінального проступку, яке триває понад 3 години є незаконним, а тому, забороняє такі дії.

На підставі вищевикладеного, керуючись логікою, що затримання особи строком до 3х годин відповідає як положенням ч.4 так і ч.2, працівникам підрозділів дізнання не залишається нічого окрім як використовувати даний запобіжний захід не в повному обсязі або не використовувати вза-

галі, втілюючи при цьому ризики тривалого переховування правопорушника від органу досудового розслідування.

З урахуванням аналізу нормативних приписів та наукових позицій, затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, розглядається в доктрині як процесуальний захід забезпечення кримінального провадження, що застосовується виключно за наявності визначених законом підстав та умов. Так, В.Г. Дрозд у своєму дослідженні аналізує кореляцію положень статей 208 та 298-2 КПК України та звертає увагу на необхідність їх системного тлумачення при вирішенні питання про правомірність затримання особи за вчинення кримінального проступку [5, с. 270–274].

Таким чином, діюча форма затримання особи, за підозрою у вчиненні кримінального проступку призведе лише до ускладнення подальшого досудового розслідування, вона не несе в собі будь-яких наслідків для правопорушника, а також об'єктивно не забезпечує можливості повноцінного збирання доказів у справах, що потребують проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій. У результаті така модель часто не досягає процесуальної мети, задля якої вона була запроваджена.

У зарубіжних правопорядках інститут затримання особи під час досудового провадження побудований на принципах пропорційності втручання у свободу та єдності процесуального режиму, що істотно відрізняє їх від української моделі з виокремленням кримінальних проступків і спеціальної форми дізнання. Аналіз законодавства Франції, Німеччини та Сполучених Штатів Америки свідчить про відсутність спеціальних скорочених або автономних строків затримання для менш тяжких кримінальних правопорушень, а також про відсутність дізнання як окремої форми досудового розслідування.

У Франції застосовується інститут *garde à vue*, врегульований положеннями Кодексу кримінального процесу (ст. 62-2, 63). Затримання можливе лише тоді, коли правопорушення карається позбавленням волі. Отже, за *contraventions* (делікти, за які передбачено лише штраф чи інші нетюремні санкції) поміщення особи під *garde à vue* є незаконним. Початковий строк становить 24 години з можливістю продовження ще на 24 години за рішенням прокурора, а для окремих категорій тяжких злочинів (організована злочинність, тероризм, наркотики) – до 96 годин і більше за спеціальною процедурою. [6] Таким чином, критерієм допустимості затримання виступає не формальна класифікація правопорушення, а наявність у санкції реального покарання у вигляді ув'язнення. Окремого «спрощеного» чи «короткострокового» режиму для малозначних посягань закон не передбачає, а досудове розслідування здійснюється в межах єдиної поліцейсько-прокурорської процедури без поділу на слідство і дізнання.

У Німеччині затримання регулюється Кримінально-процесуальним кодексом (StPO, §§ 127–128). Поліція має право на *vorläufige Festnahme* (тимчасове затримання) у разі затримання на місці вчинення або за наявності невідкладних підстав, однак особа повинна бути «без невинуватеної затримки», фактично не пізніше наступного дня, доставлена до судді. Суддя негайно вирішує питання про подальший арешт або звільнення. [7] Спеціальних строків для проступків чи менш тяжких діянь не існує; тяжкість правопорушення впливає лише на доцільність застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, але не створює альтернативних режимів чи «подовжених» строків первинного поліцейського затримання. Як і у Франції, кримінальний процес є уніфікованим, а окрема форма дізнання відсутня.

У Сполучених Штатах Америки інститут затримання базується на конституційних стандартах Четвертої поправки та практиці Верховного суду. Поліція може здійснити арешт за наявності *probable cause* як за фелоні (*felony*), так і за місдимінорі (*misdemeanor*), однак подальше тримання особи без судового контролю є обмеженим. [8] Відповідно до прецеденту *County of Riverside v. McLaughlin* (1991), особа повинна отримати судовий перегляд обґрунтованості затримання, як правило, протягом 48 годин. Окремих строків для менш тяжких правопорушень закон не встановлює. [9] Система також не знає дізнання як самостійної форми досудового розслідування: поліцейське розслідування та прокурорський нагляд здійснюються в межах єдиного процесу.

Спільною рисою розглянутих правопорядків є те, що затримання не диференціюється через запровадження декількох паралельних строків для однієї й тієї самої процесуальної дії. Або затримання взагалі не допускається (як у Франції щодо правопорушень без загрози ув'язнення), або застосовується єдиний короткий строк до обов'язкового судового контролю (Німеччина, США). Тяжкість правопорушення впливає переважно на можливість подальшого тримання під вартою чи застосування запобіжних заходів, але не створює альтернативних режимів первинного затримання. Водночас у жодній із цих держав відсутній інститут дізнання як окрема, спрощена форма досудового розслідування, в той час, як чинна українська модель характеризується поєднанням спрощеної форми досудового розслідування з можливістю застосування строків ізоляційного затримання, співмірних із загальним порядком розслідування злочинів. У порівняльному вимірі така конструкція виглядає дискусійною, оскільки у більшості континентальних правопорядків строки

первинного поліцейського затримання є уніфікованими та не диференціюються залежно від наявності окремої спрощеної процедури.

Слід взяти до уваги й той факт, що кримінальним процесуальним законодавством України не встановлено обмежень щодо тяжкості вчиненого злочину для застосування, а лише наявне формулювання, яке корелює з французьким підходом *garde à vue*, а саме, що затримання можливе лише у разі вчинення особою злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, тобто зосереджує увагу не на ступені тяжкості, а на санкції злочину. Таке формулювання успішно корелюється з самою сутністю затримання, яка полягає у фактичному тимчасовому позбавленні волі особи, для забезпечення досудового розслідування.

Також при розгляді поставленої проблеми необхідно звернути увагу на сам процес утримання осіб, яких затримано в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним кодексом. Зокрема мовля йдеться про ізолятори тимчасового тримання, організація діяльності яких затверджена наказом МВС України № 777 від 25.09.2023 року. Відповідно до вказаного наказу, при роз'ясненні значення ІТТ вживається формулювання що вказана установа призначена для тимчасового тримання осіб, які вчинили адміністративне або кримінальне правопорушення. В той же час, положеннями Розділу II даного наказу закріплено, що в ІТТ утримуються особи затримані у випадку, передбаченому п. 4 ч. 1 ст. 298-2 КПК України, строком не більше 24 годин, при цьому у тексті наказу відсутнє окреме нормативне визначення порядку тримання осіб, затриманих у випадках, передбачених пп. 1-3 ч.1 ст. 298-2 КПК України строком до 72 годин, що створює питання щодо практичного механізму реалізації цієї норми. [10]

Окремо у наукових працях наголошується на тому, що нормативна невизначеність строків затримання в межах дізнання породжує труднощі правозастосування. Зокрема, у дослідженні А.Ф. Волобуєва питання затримання розглядається крізь призму забезпечення належної правової процедури, що передбачає чіткість і передбачуваність процесуального регулювання [11, с. 39-45].

Таким чином, за результатами проведеного дослідження, можливо дійти до висновку, що чинний порядок затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального проступку потребує суттєвих змін.

Висновки. З огляду на запровадження дізнання як окремої форми досудового розслідування Законом України від 22.11.2018 та появу у КПК України глави 25, доцільним видається нормативне переосмислення конструкції затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального проступку шляхом уніфікації строків і приведення їх у відповідність до принципів правової визначеності, пропорційності та єдності процесуального режиму фактичного позбавлення свободи, закріпленого у статті 209 КПК України. Нинішня редакція статті 298-2 КПК України, яка одночасно містить трьохгодинний строк, а також альтернативні строки 24 та 72 години, створює внутрішню колізію, оскільки регулює одну й ту саму процесуальну дію – фактичне затримання без ухвали слідчого судді – різними часовими межами без чіткого розмежування їх правової природи, що суперечить логіці статей 207–213 КПК України, де строк затримання є єдиним і безперервним. У зв'язку з цим пропонується закріпити в статті 298-2 КПК України єдиний базовий строк затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального проступку – до 24 годин з моменту фактичного затримання, визначеного відповідно до статті 209 КПК України, без можливості його продовження у межах дізнання без судового контролю, а також прямо передбачити обов'язок уповноваженої службової особи протягом цього строку або звільнити особу, або направити матеріали дізнання до суду з обвинувальним актом або звернутися до слідчого судді з клопотанням про застосування запобіжного заходу.

Встановлення 24-годинного строку затримання як базового для забезпечення дізнання дозволило б досягти балансу між потребами ефективного розслідування та конституційним стандартом невідкладного судового контролю, закріпленим у статті 29 Конституції України. Такий строк є співмірним із європейською практикою первинного поліцейського затримання та забезпечує достатній часовий ресурс для проведення невідкладних процесуальних дій без надмірного втручання у право на свободу. [12]

Такий підхід відповідає природі кримінального проступку як менш тяжкої форми кримінального правопорушення та одночасно забезпечує реальну можливість зібрання мінімально необхідного обсягу доказів (відібрання заяви, допити, огляди, призначення експертизи), що об'єктивно неможливо здійснити у межах трьох годин, але не потребує строку, співмірного із затриманням за злочини відповідно до статті 211 КПК України. Крім того, таке затримання спроможне в окремих випадках забезпечити досудове розслідування кримінального проступку, як такого, що не потребує проведення комплексних слідчих (розшукових) ді. Одночасно доцільно виключити з частини четвертої статті 298-2 положення про 72 години як таке, що фактично дублює загальний режим статті 211 КПК України і нівелює саму ідею спрощеного провадження, а також виключити норму про трьохгодинний строк як імперативну заборону, замінивши її конструкцією «не більше 24 го-

дин», що уніфікує правове регулювання та усуває ризик подвійного трактування. Додатково доцільно прямо передбачити у статті 298-2, що затримання за кримінальний проступок здійснюється з урахуванням підстав, визначених частиною першою цієї статті, та є самостійною процесуальною формою затримання у межах дізнання, але підпорядковується загальним гарантіям глави 18 КПК України щодо прав затриманого, фіксації моменту затримання та повідомлення прокурора. Така модель забезпечить баланс між ефективністю дізнання як спрощеної процедури та гарантіями особистої свободи, виключить існування декількох паралельних строків у межах одного фактичного позбавлення волі та наблизить національне регулювання до європейських стандартів, за якими первинне поліцейське затримання є короткостроковим і уніфікованим, а подальше обмеження свободи можливе лише за рішенням суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 27.02.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 27.02.2026).
3. Максимовська С.С. Проблемні аспекти затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 394–397. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/95>. URL: https://lsei.org.ua/7_2022/95.pdf (дата звернення: 27.02.2026).
4. Лук'яненко Ю.В., Юхно О.О. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження: монографія. Харків: ХНУВС, 2016. С. 45–48 URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d4a36c79-d814-4abd-ae44-1a796feeda19/content> (дата звернення: 27.02.2026).
5. Дрозд В.Г. Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок: питання кореляції законодавчих приписів щодо їх правозастосування *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 270–274. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.41> (дата звернення: 27.02.2026).
6. Code de procédure pénale (France). Article 62-2, 63. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000023865405 (дата звернення: 27.02.2026).
7. Strafprozessordnung (StPO) (Germany). *German Code of Criminal Procedure (official English translation)*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/ (дата звернення: 27.02.2026).
8. Gerstein v. Pugh, 420 U.S. 103 (1975). URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/420/103> (дата звернення: 27.02.2026).
9. County of Riverside v. McLaughlin, 500 U.S. 44 (1991). URL: <https://www.govinfo.gov/app/details/USREPORTS-500/USREPORTS-500-44> (дата звернення: 27.02.2026).
10. Про затвердження Інструкції з організації діяльності ізоляторів тимчасового тримання органів Національної поліції України : наказ МВС України від 25 верес. 2023 р. № 777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1716-23#Text> (дата звернення: 27.02.2026).
11. Волобуєв А.Ф. Затримання особи як процесуальна гарантія забезпечення належної правової процедури у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія «Право». 2024. С. 39–45. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.5> (дата звернення: 27.02.2026).
12. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 27.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.13:351.746:340.113

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.21>

ВЖИВАННЯ ТЕРМІНІВ «ВИКОРИСТАННЯ» ТА «ЗАСТОСУВАННЯ» СТОСОВНО «СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ»

Моргун І.О.,*кандидат технічних наук, старший дослідник,
Національна академія Служби безпеки України,
ORCID: 0000-0003-3582-1741***Морей Т.В.,***доктор філософії,
Національна академія Служби безпеки України,
ORCID: 0000-0002-3632-2533*

Моргун І.О., Морей Т.В. Вживання термінів «використання» та «застосування» стосовно «спеціальних технічних засобів».

Статтю присвячено комплексному дослідженню особливостей вживання термінів «використання» та «застосування» стосовно «спеціальних технічних засобів» у сфері оперативно-розшукової, контррозвідальної, розвідальної діяльності та кримінального провадження. Актуальність роботи зумовлена відсутністю уніфікованого підходу до термінологічного розмежування зазначених понять у нормативно-правових актах і науковій літературі, що негативно впливає на якість правотворчої діяльності та правозастосовної практики.

На підставі аналізу тлумачних словників української мови та системного дослідження положень законодавства України обґрунтовано, що попри лексичну близькість, терміни «використання» і «застосування» не є тотожними та мають різне юридичне значення. Встановлено, що у низці нормативно-правових актів ці терміни вживаються як синоніми, що суперечить вимогам уніфікованості та однозначності термінології у правотворчості.

Особливе значення у цьому контексті мають вимоги юридичної техніки. Юридична техніка як сукупність правил і прийомів підготовки нормативно-правових актів передбачає уніфікованість термінології, логічну узгодженість та відсутність суперечностей у текстах законодавства. Недотримання цих вимог призводить до виникнення колізій між нормативно-правовими актами, ускладнює їх практичну реалізацію та негативно впливає на допустимість і належність доказів у кримінальному провадженні.

Показано, що термін «застосування» доцільно використовувати у випадках реалізації уповноваженими суб'єктами державних повноважень у законний спосіб і за наявності передбачених законом підстав, коли спеціальні технічні засоби виступають інструментом здійснення владних функцій і безпосереднього виконання свого функціонального призначення – негласного отримання інформації у скритний спосіб. Натомість термін «використання» пропонується вживати щодо незаконних дій із такими засобами або їх експлуатації поза межами безпосереднього функціонального призначення.

У результаті проведеного дослідження сформульовано критерії розмежування термінів «використання» і «застосування» стосовно «спеціальних технічних засобів», з урахуванням характеру діяльності, наявності законних підстав, зв'язку з безпосереднім функціональним призначенням спеціальних технічних засобів та відповідності вимогам юридичної техніки. З метою забезпечення однозначності правового регулювання запропоновано конкретні зміни до окремих нормативно-правових актів.

Ключові слова: спеціальні технічні засоби, оперативно-технічні засоби, правотворча діяльність, юридична техніка, оперативно-розшукова діяльність, контррозвідальна діяльність, розвідальна діяльність, кримінальне провадження.

Morgun I.O., Morei T.V. Use of the terms “use” and “application” in relation to “special technical means”.

The article is devoted to a comprehensive study of the peculiarities of the use of the terms “use” and “application” in relation to “special technical means” in the field of operational-search, counterintelligence, intelligence activities, and criminal proceedings. The relevance of the work is due to the lack of a unified approach to the terminological distinction between these concepts in regulatory legal acts and scientific literature, which negatively affects the quality of law-making and law enforcement practices.

In legislation, departmental regulatory legal acts, scientific and educational literature, the terms "use" and "application" are quite often used in relation to "special technical means," which in many cases can act as synonyms, but in the context under study, they have different legal meanings and cannot be used as synonyms.

Based on an analysis of Ukrainian explanatory dictionaries and a study of the provisions of Ukrainian legislation, it is demonstrated that the word "use" is usually used as a more general term, which implies obtaining a benefit or result with the help of certain resources, means, or circumstances, while "application" has a narrower, more practical meaning and implies the use of auxiliary means or tools to achieve a specific goal in a particular activity. In the context of "special technical means," the distinction between the terms "use" and "application" acquires not only linguistic but also significant legal importance.

The study shows that the term "application" regarding "special technical means" should appropriately be used when referring to the exercise of powers by authorized subjects in a lawful manner and upon legal grounds during operational-search, counter-intelligence, or intelligence activities, or within criminal proceedings, where "special technical means" are applied for the covert acquisition of information in a clandestine way. The term "use" should be used when referring to the illegal use of special technical means or their use outside of their direct functional purpose. Based on the research results, recommendations have been formulated for the use of these terms in regulatory legal acts to ensure the uniformity of terminology.

Key words: Special technical means, Operational-technical means, Law-making activity, Legal technique, Operational-search activity, Counter-intelligence activity, Intelligence activity, Criminal proceedings.

Постановка проблеми. Законодавством України передбачено, що при здійсненні оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розвідувальної діяльності або у кримінальному провадженні уповноважені підрозділи за наявності законних підстав та у законний спосіб мають право проводити оперативно-розшукові, контррозвідувальні, розвідувальні заходи та негласні слідчі (розшукові) дії. Вказані заходи та дії, якщо вони передбачають негласне отримання інформації, можуть проводитися за допомогою відповідних технічних засобів. Нажаль, у законодавстві відсутній єдиний термін, який визначає такі технічні засоби. Водночас у нормативно-правових актах вживаються терміни: оперативно-технічні засоби [1], технічні засоби [1-7], спеціальні технічні засоби [5; 6; 8; 9], технічні засоби негласного отримання інформації [10], спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації [4], спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку та інші технічні засоби негласного отримання інформації [10-12] тощо. З огляду на таку значну кількість термінів, які при цьому за своїм змістом визначають практично ідентичне явище, автори зупинилися на умовно узагальненому терміні «спеціальні технічні засоби» який в межах представленого дослідження може вживатися як рівнозначний до всіх перелічених вище аналогічних термінів.

У законодавстві, відомчих нормативно-правових актах, науковій та навчальній літературі досить часто стосовно «спеціальних технічних засобів» вживаються терміни «використання» та «застосування». Не зважаючи на очевидну спорідненість вказаних термінів, вважаємо, що у досліджуваному контексті вони мають різне правозастосовне значення та не можуть вживатися як синоніми. На нашу думку, ужиток термінів «використання» та «застосування» стосовно «спеціальних технічних засобів» повинен мати свої чітко визначені уніфіковані особливості та правила, якими мають керуватися законодавці, науковці та освітяни.

Відповідно до вимог статті 34 Закону України «Про правотворчу діяльність» [13], у всіх нормативно-правових актах має бути забезпечено: уніфікованість вжитої термінології; однозначність розуміння норм права (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації); однакові слова чи словосполучення мають вживатися для позначення однакових термінів і понять та узгоджуватися з термінологією, що вживається в інших нормативно-правових актах, що регулюють відповідну сферу суспільних відносин; для різних термінів та понять мають вживатися різні слова чи словосполучення.

Наразі у сфері суспільних відносин, що стосується оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розвідувальної діяльності та кримінального провадження, спостерігається неузгодженість термінології як у вживанні понять «спеціальні технічні засоби» (вказана проблема в цьому дослідженні не розглядатиметься), так і у вживанні термінів «використання» та «застосування» стосовно «спеціальних технічних засобів».

З огляду на викладене, вважаємо доцільним здійснити розмежування термінів «використання» та «застосування» стосовно «спеціальних технічних засобів» та сформулювати рекомендації щодо їх вживання у нормативно-правових актах, наукових працях та навчальній літературі.

Стан опрацювання проблематики. Прикладним та теоретичним питанням правотворчої діяльності присвячені наукові праці В.С. Ковальського, В.П. Плавича, С.В. Плавича, Л.А. Луць, В.І. Риндюка, О.О. Кота, А.М. Колодія та інших вчених.

Питання щодо нормативно-правового регулювання, класифікації та особливостей застосування «спеціальних технічних засобів» вивчалися у працях багатьох вітчизняних науковців – Г. Губарева, І. Хараберюша, В. Мацюка, В. Кривошеева, П. Андрушка, В. Радченка, А. Свінцицького, В. Степанова, Б. Леонова, Г. Рендаренка, В. Шарка.

У науковій літературі та нормативно-правових актах, які стосуються проведення оперативно-розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності, кримінального провадження, разом з поняттям «спеціальні технічні засоби» досить часто вживаються терміни «застосування» та «використання». Однак, обґрунтованого підходу щодо вжитку цих термінів стосовно «спеціальних технічних засобів» на теперішній час не існує.

Метою статті є проведення понятійного розмежування вживання термінів «застосування» і «використання» та визначення особливостей їх вжитку стосовно «спеціальних технічних засобів».

Виклад основного матеріалу. Для розуміння термінів «застосування» і «використання» проаналізуємо значення цих слів дослідивши тлумачні словники української мови.

Слово «використовуватися» тлумачиться як «мати застосування, вживатися з користю, користуватися чимсь» [14, с. 137]; слово «використовувати» – як «застосовувати що-небудь, користуватися чимось» [15, с. 124], «застосовувати, вживати що-небудь з користю, користуватися чимсь» [16, с. 214].

Слово «застосовуватися» тлумачиться як «використовуватися, вживатися з певною метою, заправляжуватися в ужиток, пристосовуватися до чогось» [Бусел, 14, с. 425]; слово «застосовувати» – як «використовувати, вводити в практику, уживати, запроваджувати» [15, с. 359], «використовувати щось, запроваджувати в ужиток, пристосовувати до чогось» [16, с. 726].

Як бачимо, у багатьох випадках ці слова можуть виступати як синоніми. Однак, слово «використання» зазвичай вживається як більш загальний термін, який передбачає отримання користі або результату за допомогою певних ресурсів, засобів чи обставин, у той час як «застосування» має більш вузький, прикладний характер та передбачає вживання допоміжних засобів або інструментів для досягнення поставленої цілі в конкретній діяльності.

Оскільки нами розглядається питання, що стосується правотворчої діяльності, слід акцентувати на принципі юридичної визначеності, який є складовою принципу верховенства права та передбачає чіткість, зрозумілість, однозначність і передбачуваність правових норм. У сфері оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розвідувальної діяльності та кримінального провадження його значення зумовлене тим, що відповідна діяльність пов'язана з можливим обмеженням прав і свобод людини. Юридична визначеність вимагає, щоб однакові слова чи словосполучення вживалися для позначення однакових термінів і понять, а різні поняття чи терміни навпаки позначалися різними словами. На це звертають увагу українські науковці, підкреслюючи, що недостатня термінологічна узгодженість і відсутність єдиного підходу до розуміння правових понять негативно позначаються на якості нормативно-правових актів та ускладнюють процес тлумачення норм права та правозастосування [17].

Проблема юридичної визначеності безпосередньо пов'язана з вимогами юридичної техніки. Загальними прийомами та правилами щодо застосування юридичної техніки є дотримання юридичної термінології, тобто системи усталених, загальноприйнятих і визнаних юридичною наукою та практикою юридичних термінів, тобто словесних позначень понять, що використовуються під час викладу змісту закону, іншого нормативно-правового акта чи юридично-значущого документа. Зазначене вимагає дотримання вимог термінологічної уніфікації [18]. Термінологія законодавства потребує особливо пильної уваги, тому що саме в законодавчій мові точність формулювання і вживання термінів відіграє найважливішу роль, бо від цього залежить ефективність дії правових норм. Терміни покликані сприяти найбільш точному, стислому і інформативному викладу змісту нормативно-правових актів. Відсутність єдності термінології порушує узгодженість системи нормативно-правових актів і призводить до недотримання вироблених правотворчою практикою правил законодавчої техніки [19]. Тобто якісна юридична техніка є запорукою ефективного законодавства і його здатності адекватно регулювати суспільні відносини без правових колізій і протиріч.

У цьому контексті паралельне вживання термінів «використання» та «застосування» без їх чіткого понятійного розмежування не відповідає вимогам юридичної техніки та суперечить принципу юридичної визначеності. Таким чином, розмежування термінів «застосування» та «використання» набуває не лише лінгвістичного, а й юридичного значення. У законодавстві, наукових працях, навчальній та спеціальній літературі, що стосується оперативно-розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності, кримінального провадження, термін «застосування» зазвичай вжива-

ється, коли йдеться про активну дію уповноваженого державою суб'єкта, спрямовану на об'єкт – правопорушника, особу тощо, або коли йдеться про виконання процесуальної дії. У цьому випадку «спеціальні технічні засоби» виступають як інструмент виконання закону та реалізації владних повноважень. Водночас термін «використання» в контексті «спеціальних технічних засобів» має більш технологічний або експлуатаційний відтінок, який не вказує на прямий зв'язок з реалізацією владних повноважень.

Наведемо практику вживання термінів «застосування» та «використання» стосовно «спеціальних технічних засобів» у нормативно-правових актах.

У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] термін «застосування» вживається стосовно «оперативних та оперативно-технічних засобів» (стаття 2), «засобів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї» (пункт 19 ч. 1 статті 8), «технічних засобів» (стаття 9).

У Законі України «Про контррозвідувальну діяльність» [2] термін «застосування» вживається стосовно «технічних засобів» (пункт 2 частини 2 статті 7). Термін «використання» вживається стосовно «оперативно-технічних сил і засобів» (пункт 1 частини 2 статті 7), «оперативно-технічних та спеціальних сил і засобів» (частина 6 статті 8).

У Законі України «Про розвідку» [8] термін «застосування» вживається стосовно «сил і засобів розвідки», які включають в себе технічні засоби розвідки, спеціальну техніку та спеціальні технічні засоби (пункти 4 та 8 частини 1 статті 1), «технічних засобів розвідки» (частина 3 статті 9, частини 1 та 3 статті 27), «технічних засобів розвідки, спеціальної техніки, спеціальних технічних засобів» (пункт 20 частини 1 статті 12).

У Законі України «Про національну поліцію» [3] термін «застосування» вживається відносно «технічних приладів, технічних засобів» (пункт 1 статті 40).

У Кримінальному процесуальному кодексі України [4] термін «застосування» вживається стосовно «технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації» (частина 3 статті 263), «технічних засобів» (частина 1 статті 266, частина 1 статті 268). Термін «використання» вживається стосовно «технічних засобів» (частина 1 статті 267), «спеціальних технічних засобів для спостереження» (частина 1 статті 269).

У Кримінальному кодексі України [5] термін «використання» вживається стосовно «спеціальних технічних засобів отримання інформації» (стаття 359) та «спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації» (частина 2 статті 163).

В Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [6] термін «застосування» вживається стосовно «технічних засобів» (пункт 1.6, підпункти 1.11.5, 1.11.7, 1.11.9 розділу I, пункт 4.13 розділу IV), «технічного обладнання» (підпункти 1.11.6, 1.14.1, 1.14.2 розділу I), «спеціальних технічних засобів» (підпункти 1.11.8, 1.11.11 розділу I). Термін «використання» вживається стосовно «технічних засобів» (підпункт 1.11.2 розділу I).

У Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 669 [12], термін «використання» вживається відносно «спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації» (пункт 3).

У Критеріях належності спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 669 [12], термін «застосування» вживається відносно «спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації» (пункти 3, 4).

Проаналізуємо практику вживання термінів «застосування» та «використання» стосовно «спеціальних технічних засобів» у наведених вище нормативно-правових актах.

Виключно термін «застосування» у досліджуваному контексті вживається у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», Законі України «Про розвідку», Законі України «Про національну поліцію», Критеріях належності спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації. Вважаємо цей підхід вірним, оскільки в цих випадках йдеться саме про реалізацію уповноваженими суб'єктами своїх повноважень в законний спосіб за наявності законних підстав, а саме при здійсненні оперативно-розшукової та розвідувальної діяльності, а у випадку Національної поліції ще й у кримінальному провадженні.

Як синоніми терміни «застосування» та «використання» вживаються у Законі України «Про контррозвідувальну діяльність», Кримінальному процесуальному кодексі України, Інструкції про

організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Вважаємо вказаний підхід невірним та таким, що суперечить вимогам правотворчої діяльності у частині уніфікованості термінології та вживання однакових слів чи словосполучень для позначення однакових термінів і понять. У згаданих нормативно-правових актах вважаємо доречним вживати виключно термін «застосування», оскільки в цих випадках йдеться саме про реалізацію уповноваженими суб'єктами своїх повноважень в законний спосіб за наявності законних підстав, а саме при здійсненні контррозвідувальної діяльності, а також у кримінальному провадженні.

Виключно термін «використання» вживається у Кримінальному кодексі України та Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації.

Вжиття терміну «використання» у Кримінальному кодексі України вважаємо доречним, оскільки у цьому випадку йдеться про протиправні дії, що підпадають під кримінальну відповідальність, а саме «незаконне використання спеціальних технічних засобів отримання інформації». Тобто це дії, які вчиняють суб'єкти, які не мають відповідних повноважень, або законні підстави для застосування спеціальних технічних засобів відсутні.

Вжиття терміну «використання» в Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації вважаємо невірним. Цей термін вживається у нормативному визначенні: «спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку та інші технічні засоби негласного отримання інформації – технічні, апаратно-програмні, програмні та інші засоби, які відповідають критеріям належності технічних засобів негласного отримання інформації, що мають технічну забезпеченість для негласного отримання (прийому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації, призначені для використання у скритий спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності». В цьому визначенні «спеціальні технічні засоби» пов'язуються з оперативно-розшуковою, контррозвідувальною або розвідувальною діяльністю, тобто реалізацію уповноваженими суб'єктами своїх повноважень в законний спосіб за наявності законних підстав. Крім того, в Критеріях належності спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затверджених тією ж постановою Кабінету Міністрів України [12], вживається термін «застосування у скритий спосіб» відносно «спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації» (пункти 3, 4). Тому, керуючись вимогами правотворчої діяльності у частині уніфікованості термінології та вживання однакових слів чи словосполучень для позначення однакових термінів і понять, за аналогією з законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про розвідку» у вказаному нормативному акті слід було вжити термін «застосування». Крім цього А.В. Свінцицький зі співавторами [20] у своїй роботі пропонують визначення «спеціальних технічних засобів», де вживається термін «застосування». Ужиток правильного терміну саме в Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації є дуже важливим оскільки він регулює сферу суспільних відносин що стосуються саме «спеціальних технічних засобів».

У якості прикладу нормативного розмежування термінів «застосування» та «використання» доцільно звернутися до положень Закону України «Про Національну поліцію» (стаття 46). У зазначеному акті чітко відокремлюється «застосування вогнепальної зброї» від «використання вогнепальної зброї». Термін «застосування» вживається у випадках реалізації поліцейським владних повноважень як заходу примусу за наявності визначених законом підстав, з дотриманням принципів необхідності та пропорційності. Натомість «використання вогнепальної зброї» передбачає дії, що не пов'язані з безпосереднім ураженням особи як заходом примусу (наприклад, подання сигналу тривоги, знешкодження тварини тощо). Таким чином, законодавець проводить змістовне розмежування цих понять залежно від характеру правових наслідків та цільового призначення відповідної дії. Наведений приклад свідчить, що у законодавстві України терміни «застосування» та «використання» не є тотожними, а їх розмежування має нормативно закріплений характер, що підтверджує обґрунтованість необхідності чіткого понятійного розмежування цих термінів і стосовно «спеціальних технічних засобів».

Підсумовуючи викладене, визначимо особливості вжитку термінів «застосування» і «використання» стосовно «спеціальних технічних засобів» в юридичному значенні та здійснимо їх розмеж-

ування.

Термін «застосування» відносно «спеціальних технічних засобів» доцільно вживати, коли йдеться про реалізацію уповноваженими суб'єктами своїх повноважень в законний спосіб за наявності законних підстав, а саме при здійсненні оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розвідувальної діяльності або у кримінальному провадженні, в межах яких «спеціальні технічні засоби» застосовуються для безпосереднього виконання свого функціонального призначення – негласного отримання (прийому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації у скритний спосіб.

Термін «використання» відносно «спеціальних технічних засобів» доцільно вживати, коли йдеться: про незаконне використання спеціальних технічних засобів; про використання спеціальних технічних засобів не за безпосереднім функціональним призначенням (наприклад, при демонстрації технічних можливостей обладнання, проведенні технічних випробувань або налаштувань, організації та здійсненні навчань або тренувань тощо).

Вживання термінів «використання» та «застосування» відносно «спеціальних технічних засобів» як синонімів в нормативно-правових актах вважаємо недоречним.

З урахування наданих рекомендацій пропонуємо, внести такі зміни до наступних нормативно-правових актів, замінивши термін «використання» на термін «застосування» стосовно «спеціальних технічних засобів»:

до Кримінального процесуального кодексу України:

частину 1 статті 269 викласти у такій редакції:

«1. Для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження **із застосуванням** відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.».

до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»:

пункт 1 частини 2 статті 7 викласти у такій редакції:

«1) здійснювати контррозвідувальний пошук, оперативно-розшукові заходи **із застосуванням** оперативних та оперативно-технічних сил і засобів, опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;»;

частину 6 статті 8 викласти у такій редакції:

«Негласні контррозвідувальні заходи здійснюються із залученням осіб, які конфіденційно співпрацюють з контррозвідувальними органами і підрозділами, а також **із застосуванням** оперативних, оперативно-технічних та спеціальних сил і засобів. Порядок використання негласних методів та засобів при здійсненні контррозвідувальної діяльності визначається на основі цього Закону нормативно-правовими актами Служби безпеки України.».

до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні:

пункт 1.11.2. викласти у такій редакції:

«Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці **із застосуванням** технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо.».

до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації:

абзац 11 пункту 3 викласти у такій редакції:

«спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку та інші технічні засоби негласного отримання інформації (далі - спеціальні технічні засоби) - технічні, апаратно-програмні, програмні та інші засоби, які відповідають критеріям належності технічних засобів негласного отримання інформації, що мають технічну забезпеченість для негласного отримання (прийому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації, призначені для **застосування** у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності;».

Висновки. У статті розглянуто особливості вживання термінів «застосування» та «використання» відносно «спеціальних технічних засобів».

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки:

- терміни «використання» та «застосування», що вживаються відносно «спеціальних технічних засобів» не є синонімами та мають різне юридичне значення;
- термін «застосування» відносно «спеціальних технічних засобів» доцільно вживати, коли йдеться про реалізацію уповноваженими суб'єктами своїх повноважень в законний спосіб за наявності законних підстав, а саме при здійсненні оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розві-

дувальної діяльності або у кримінальному провадженні, в межах яких «спеціальні технічні засоби» застосовуються для безпосереднього виконання свого функціонального призначення – негласного отримання (прийому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації у скритний спосіб;

– термін «використання» відносно «спеціальних технічних засобів» доцільно вживати, коли йдеться: про незаконне використання спеціальних технічних засобів; про використання спеціальних технічних засобів не за безпосереднім функціональним призначенням (наприклад, при демонстрації технічних можливостей обладнання, проведенні технічних випробувань або налаштувань, організації та здійсненні навчань або тренувань тощо).

Авторами запропоновані відповідні зміни до низки нормативно-правових актів.

Пропонуємо у подальшому при розробці нормативно-правових актів, підготовці наукової, навчальної літератури дотримуватися вказаних рекомендацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
2. Про контррозвідальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
3. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
4. Кримінальний процесуальний Кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
6. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ: Генеральна прокуратура України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0114900-12> (дата звернення: 22.02.2026).
7. Про затвердження нормативного документа «Технічні засоби для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій у телекомунікаційних мережах загального користування України. Загальні технічні вимоги»: Наказ: Служба безпеки України від 04.09.2018 № 1519/533. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1519950-18#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
8. Про розвідку: Закон України від 17.09.2020 № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
9. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 22.02.2026).
10. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (дата звернення: 22.02.2026).
11. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
12. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації: постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 669. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
13. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь; ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
15. Тлумачний словник української мови: Понад 12500 статей (близько 40 000 слів) / за ред. д-ра філологічних наук, професора В.С. Калашника. Х.: Прапор. 2002. – 992.
16. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконт, 2006. – Т. 1. – А-К. 926 с.
17. Лазарев В. В. Сучасний науковий дискурс щодо розуміння поняття «правнича термінологія». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 92, частина 1. С. 107–112. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.14>.
18. Леbedенко В. І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування. *Інформація і право*. 2014. № 2(11). С. 52-56. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2014.2\(11\).272510](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2014.2(11).272510).

19. Бєсєднa Л.Л. Термінологія та визначення понять в нормативно-правових актах. *Інформація і право*. 2012. № 2(5). С. 39-47. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2012.2\(5\).271857](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2012.2(5).271857).
20. Свінцицький А.В., Степанов В.А., Леонов Б.Д. Удосконалення законодавства щодо термінології у сфері спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації. Журнал «Інформація і право» Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України». № 3 (34)/2020. С. 55-61. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.3\(34\).220993](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.3(34).220993).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Моргун І.О., Морей Т.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98:614.88

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.22>

ПРАВО ПРАВООХОРОНЦЯ НЕ НАДАВАТИ ДОМЕДИЧНУ ДОПОМОГУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Парамонов Н.В.,*доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0000-0002-5653-5691

e-mail: nazar.paramonov@uzhnu.edu.ua

Парамонов Н.В. Право правоохоронця не надавати домедичну допомогу: теоретико-практичні аспекти.

У статті здійснено комплексний аналіз актуальності та значення домедичної підготовки працівників правоохоронних органів в контексті підвищеного рівня суспільної уваги до їхньої професії через дослідження правової природи права правоохоронця утриматися від надання домедичної допомоги в умовах наявності загрози його життю або здоров'ю або за умови настання певних фізіологічних чи патологічних процесів в організмі постраждалого. Проаналізовано нормативно-правове регулювання надання домедичної допомоги, зокрема положення чинних нормативних актів, що визначають пріоритет забезпечення особистої безпеки особи, яка надає допомогу. Досліджено наукові праці в сфері медицини, що розкривають особливості певних медичних маніпуляцій з тілом постраждалого. Встановлено, що право правоохоронця утриматися від надання домедичної допомоги виникає з моменту появи або виявлення небезпечних факторів на місці події, які можуть мати як очевидний, так і прихований характер. До таких факторів належать не лише наявність зброї, вибухонебезпечних предметів, пожеж, хімічних речовин чи інших фізичних загроз, але й несприятлива тактична обстановка, зокрема неможливість встановлення контролю над оточенням, обмеженість ресурсів, ризик повторного нападу, а також інші обставини, що об'єктивно перешкоджають безпечному наданню допомоги. Обґрунтовано, що у таких умовах утримання від надання домедичної допомоги є не проявом бездіяльності, а реалізацією законного права на самозахист і необхідним елементом забезпечення особистої безпеки. Розглянуто вплив суспільних очікувань і соціального тиску на оцінку дій правоохоронців, а також необхідність належної фіксації обставин, що унеможливають надання допомоги. Обґрунтовано потребу у чіткому нормативному визначенні умов правомірної відмови від надання домедичної допомоги з метою забезпечення правової визначеності, захисту правоохоронців та підвищення рівня довіри суспільства до правоохоронних органів. У висновках узагальнено підстави відмовитись від надання домедичної допомоги, наголошено на необхідності агітаційної та просвітницької роботи серед суспільства, окреслено напрямки покращення якості освіти в контексті домедичної підготовки правоохоронців.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, правоохоронці, домедична підготовка, право на життя.

Paramonov N.V. The right of a law enforcement officer not to provide first aid: theoretical and practical aspects.

The article provides a comprehensive analysis of the relevance and importance of first aid training for law enforcement officers in the context of increased public attention to their profession through the study of the legal nature of a law enforcement officer's right to refrain from providing first aid in situations involving a threat to their life or health, or in the presence of certain physiological or pathological processes in the victim's body. The regulatory and legal framework governing the provision of first aid is analyzed, in particular the provisions of current legal acts that establish the priority of ensuring the personal safety of the person providing assistance. Scientific works in the field of medicine are examined, revealing the specifics of certain medical manipulations involving the victim's body. It has been established that the right of a law enforcement officer to refrain from providing first aid arises from the moment dangerous factors appear or are identified at the scene, which may be either obvious or hidden in nature. Such factors include not only the presence of weapons, explosive objects, fires, chemical substances, or other physical threats, but also an unfavorable tactical environment, including the inability to establish control over the surroundings, limited resources, the risk of repeated attack, and other circumstances that objectively prevent the safe provision of assistance. It is substantiated that, under such conditions, refraining from providing first aid is not an act of inaction, but rather the exercise

of a lawful right to self-defense and a necessary element of ensuring personal safety. The influence of public expectations and social pressure on the assessment of law enforcement officers' actions is examined, as well as the necessity of properly documenting circumstances that make the provision of assistance impossible. The need for clear regulatory definition of the conditions under which refusal to provide first aid is lawful is substantiated in order to ensure legal certainty, protect law enforcement officers, and increase public trust in law enforcement agencies. The conclusions summarize the grounds for refusing to provide first aid, emphasize the importance of public outreach and educational efforts among the population, and outline directions for improving the quality of education in the context of first aid training for law enforcement officers.

Key words: law enforcement activity, law enforcement officers, first aid training, right to life.

Постановка проблеми. Українське суспільство є надзвичайно чутливим у питаннях взаємодії з правоохоронними органами. Історичні особливості діяльності поліції – зокрема тривалий карально-репресивний ухил у радянський період, поширення корупційних практик в 1990-х роках, затяжні та болісні спроби реформування, а також хронічні прогалини у комунікації з населенням – сформували стійке упереджене ставлення до правоохоронців. Як наслідок будь-яка ситуація, що допускає навіть мінімальну неоднозначність, викликає бурхливу суспільну реакцію та швидку ескалацію недовіри. Резонансні події, пов'язані з діяльністю правоохоронних органів, такі як смерть Ігоря Індила та події у Врадіївці 2013 року, тривалий час сприймалися як трагічні, але водночас завершені етапи трансформації правоохоронної системи. Проте такі інциденти як вбивство водія під час затримання у м. Дніпро у 2023 році, смерть дитини в результаті ДТП з правоохоронцями в м. Прилуки у 2025 році, а також події, пов'язані зі справою Сергія Русінова та загибеллю правоохоронців у 2026 році – засвідчують, що проблематика взаємодії та комунікації поліції з суспільством залишилась. Очевидно, що навіть за умови формування ідеально вибудованої в нормативному сенсі системи правоохоронних органів жоден фахівець не застрахований від помилки чи трагічного збігу обставин. У такому контексті постає принципове питання: яким чином добросовісний правоохоронець може діяти в екстремальній ситуації так, щоб, з одного боку, не порушити прав людини, а з іншого – убезпечити себе з фізичної та юридичної точки зору. Особливої актуальності набуває проблема співвідношення обов'язку правоохоронця надавати домедичну допомогу та його права утриматися від її надання за певних умов, з огляду на беззаперечне право на життя, здоров'я та самозахист. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба в чіткому нормативному визначенні таких ситуацій, за яких відмова від надання домедичної допомоги може бути визнана правомірною. Зазначена проблематика ускладнюється питанням суспільної недовіри до правоохоронних органів та дефіцитом якісної комунікації з населенням.

Метою дослідження є аналіз правової природи права правоохоронця утриматися від надання домедичної допомоги, з'ясування особливостей його законодавчого закріплення, виявлення проблем і прогалин у чинному правовому регулюванні, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення комунікації між правоохоронними органами та суспільством у контексті розглянутої проблематики.

Стан опрацювання проблематики. Питання домедичної підготовки правоохоронців а також безпосередньо домедичної допомоги населенню на місці події досліджувались багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема такими як Батраченко Т.С., Вайда Т.С., Казначеев Д.Г., Лопатєва О.М., Никифорова О.А. та ін. Незважаючи на високий рівень досліджень, залишається актуальним розгляд проблемних питань домедичної допомоги саме з точки зору права відмовитись надавати таку допомогу.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на згадані проблеми суспільної довіри до правоохоронних органів, образ поліцейського на місці події виступає сильним сигналом соціального авторитету, який спонукає людей звертатися саме до нього за необхідною допомогою. Класичний експеримент Мілґрема продемонстрував психологічну готовність людини слідувати за символами влади та компетентності [1]. У багатьох випадках на місці події саме правоохоронець є єдиним таким символом. Окрім цього, поліцейські, як правило, є одним із перших контактів після надзвичайної ситуації, що посилює їхню роль в організації домедичної допомоги. Поєднання таких факторів формує завищені і не завжди об'єктивні суспільні очікування, а будь-які дії чи бездіяльність правоохоронців на місці події будуть піддані детальному аналізу не лише згідно чинного законодавства та посадових інструкцій, а й в соцмережах, засобах масової інформації, обговореннях на відкритих платформах тощо.

Незважаючи на зазначений психологічний та соціальний контекст, постає практично-правове питання: яким чином правоохоронець може діяти у ситуації, що потребує негайної домедичної допомоги, зберігаючи власне життя та здоров'я, та водночас не порушуючи прав постраждалої особи.

Особливо сильним є суспільний тиск у випадку надуманої бездіяльності правоохоронців. Відповідно формується враження, що надання неякісної домедичної допомоги або загибель правоохоронця під час спроби врятувати потерпілого викличе більше суспільне схвалення ніж відмова від надання такої допомоги. Хоча це є очевидно хибним підходом до розуміння природи самої домедичної допомоги.

Першочерговим на місці події для правоохоронця є питання власної безпеки. Відповідно до Наказу МОЗ України "Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах" від 09.03.2022 року фактично в кожному із алгоритмів надання домедичної допомоги першим пунктом зазначається обов'язок переконатись у відсутності небезпеки для себе, оточуючих, постраждалого [2, 3]. Даний обов'язок закріплений і у відповідних Стандартах [4]. Виходячи з наведеного, така обставина як відсутність безпеки на місці події автоматично формує право не надавати домедичну допомогу. Момент виникнення даного права співпадає в часі з моментом появи загрози або з моментом виявлення небезпеки для життя та здоров'я правоохоронця. Особливістю є те, що сам фактор небезпеки не завжди полягає в наявності безпосередньо реального предмету оточуючого світу, який може нанести фізичну шкоду поліцейському (холодна та вогнепальна зброя, природні явища, хімічні речовини тощо). Фактором небезпеки може бути і несприятлива тактична обстановка на місці події: присутність сторонніх незнайомих осіб в приміщенні, неможливість встановити візуальний та/або фізичний контроль над присутніми, відсутність напарника, загроза повторного нападу, обстрілу, стихійного лиха та ін. Виходячи з наведеного, право відмовитись від надання домедичної допомоги може настати в момент прибуття на місце події, а в окремих випадках, при розумінні обстановки, і до прибуття. За таких обставин важливо чітко зафіксувати обставину, що перешкоджає порятунку постраждалого, з метою захисту себе з юридичної точки зору а також для подальшої комунікації з суспільством.

Окремою підставою не надавати домедичну допомогу є група медичних та фізіологічних факторів. Зокрема, серцево-легенева реанімація (як і будь-яка інша маніпуляція в сфері домедичної допомоги) не розпочинається, якщо є ознаки біологічної смерті (трупне закріплення, гіпостаз і утворення трупних плям, значне зниження температури тіла) а також наявність травм, несумісних з життям [5, 6]. В медичній літературі виділяється значно більше ознак, однак в розрізі професійної діяльності правоохоронців доцільного розглядати лише ті, які зможе визначити особа без профільної медичної освіти та специфічних засобів. Пізні трупні явища (гниття, муміфікація, жировіск та ін.) також логічно є підставою не надавати домедичну допомогу, оскільки дані процеси фіксують незворотність стану біологічної смерті особи, а відповідно - неможливості проведення реанімаційних заходів. В контексті ТССС взагалі будь-яке проникаюче поранення є протипоказом до проведення серцево-легеневої реанімації в бойових умовах, оскільки згідно з дослідженнями, шанси на успіх серцево-легеневої реанімації в бойових обставинах відсутні. Такий підхід закріплений як раціональне рішення, що ґрунтується на сучасних наукових даних, принципах пріоритетності допомоги та необхідності забезпечення безпеки осіб, які перебувають у зоні бойових дій. [7].

Щодо сприятливих обставин, що обґрунтовують припинення надання домедичної допомоги правоохоронцем, є повне виконання необхідного комплексу рятувальних заходів, які призвели до позитивних результатів, зокрема відновлення самостійного дихання, серцевої діяльності, свідомості, стабілізації стану постраждалого. Також таке рішення буде логічним за умови прибуття на місце надзвичайної ситуації більш кваліфікованого персоналу, що може продовжити і продовжує комплекс заходів з порятунку постраждалого.

Також окремою обставиною, яка може об'єктивно зумовлювати припинення реанімаційних заходів, є фізичне виснаження особи, що надає допомогу. Проведення серцево-легеневої реанімації потребує значних фізичних зусиль, оскільки ефективні компресії грудної клітки повинні здійснюватися з певною частотою та глибиною протягом тривалого часу. За відсутності інших осіб, які могли б змінити того, хто проводить реанімацію, фізичні можливості рятувальника з часом неминуче знижуються, що призводить до погіршення якості компресій та, відповідно, зменшення шансів на успішне відновлення життєвих функцій постраждалого. В свою чергу, фізичне виснаження може спричиняти погіршення концентрації уваги, що у складних і динамічних умовах місця події здатне створювати додаткові ризики як для самого правоохоронця, так і для оточуючих.

Важливого значення набуває питання ефективної комунікації з суспільством, а також здійснення системної просвітницької діяльності серед широких верств населення. Зокрема, недостатній рівень інформування про обставини подій, у яких, на думку громадськості, правоохоронці неналежним чином виконали свої службові обов'язки, або наявність ситуацій із прихованими чи незрозумілими аспектами, сприяє виникненню численних припущень і домислів. У свою чергу, це формує підґрунтя для поширення антиполіцейських настроїв серед населення, критики та недовіри до діяльності правоохоронних органів у суспільстві.

В розрізі розглянутих питань необхідно також згадати про принцип розумної обережності, який передбачає необхідність оцінки особою потенційних ризиків власних дій та утримання від поведінки, що може створювати невинуватиту загрозу для життя і здоров'я як самої особи, так і оточуючих. Адже професійний рівень правоохоронця значною мірою проявляється саме у здатності приймати виважені, обґрунтовані та своєчасні рішення, враховуючи конкретні обставини місця події, наявні ресурси та можливі наслідки своїх дій. У ситуаціях, що потребують надання домедичної допомоги, така оцінка має здійснюватися максимально швидко, але водночас з урахуванням усіх потенційних небезпечних факторів, які можуть становити загрозу для життя і здоров'я самого правоохоронця.

Крім того, принцип розумної обережності сприяє формуванню необхідного балансу між обов'язком правоохоронця діяти в інтересах захисту життя і здоров'я громадян та його фундаментальним правом на особисту безпеку. В умовах службової діяльності цей баланс має особливе значення, оскільки правоохоронці нерідко працюють у середовищі підвищеної небезпеки, де будь-яке рішення повинно прийматися з урахуванням як інтересів постраждалої особи, так і ризиків для самого працівника. Саме тому врахування принципу розумної обережності під час оцінки дій правоохоронців дозволяє більш об'єктивно визначати межі їхньої відповідальності, а також надає можливість комплексно оцінити правомірність прийнятих ними рішень у складних, динамічних і потенційно небезпечних умовах.

Висновки. В умовах підвищеної соціальної напруженості та стійкого негативного сприйняття діяльності правоохоронних органів у суспільстві особливої актуальності набуває питання належного забезпечення та захисту прав самих правоохоронців. Суспільний тиск та підвищена увага до результатів їхньої діяльності нерідко спричиняють звужене сприйняття правового статусу правоохоронця, зводячи його переважно до сукупності обов'язків та залишаючи поза належною увагою гарантовані йому права. Водночас правоохоронець, поряд із покладеним на нього обов'язком надання домедичної допомоги, наділений правом утриматися від її надання за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають безпечне та ефективне виконання відповідних дій. Обставини, що зумовлюють виникнення права правоохоронця утриматися від надання домедичної допомоги, доцільно систематизувати за трьома основними групами. До першої належать фактори зовнішнього середовища, зокрема відсутність безпечної обстановки, наявність реальної або потенційної загрози життю та здоров'ю правоохоронця, а також несприятлива тактична обстановка на місці події. Другу групу становлять фактори, пов'язані зі станом постраждалої особи, зокрема наявність достовірних ознак біологічної смерті або тілесних ушкоджень, несумісних із життям. До третьої групи належать фактори, пов'язані з фізичним або функціональним станом самого правоохоронця, зокрема фізичне виснаження, отримані ушкодження, а також відсутність необхідного рівня знань, навичок чи компетенцій, що об'єктивно перешкоджають безпечному та ефективному наданню домедичної допомоги. Таким чином, право правоохоронця утриматися від надання домедичної допомоги є складовою його правового статусу, спрямованою на забезпечення гарантій особистої безпеки, збереження життя та здоров'я, а також дотримання принципу правової визначеності в умовах виконання службових обов'язків. Якісна домедична підготовка правоохоронців сприяє підвищенню ефективності реагування на надзвичайні події, зменшенню рівня смертності та ускладнень серед постраждалих, а також забезпечує впевненість правоохоронця у правомірності та безпечності власних дій. Належний рівень підготовки також мінімізує ризик допущення помилок та знижує ймовірність юридичних наслідків, пов'язаних із неналежним наданням допомоги або обґрунтованою відмовою від неї. Удосконалення підготовки можливе шляхом впровадження регулярних практичних тренінгів, використання симуляційних сценаріїв, наближених до реальних умов, а також забезпечення системного оновлення знань відповідно до сучасних медичних стандартів і тактичних особливостей службової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Milgram, Stanley. Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority. *Human Relations*. 1965. № 18 (1): 57–76 DOI: <https://doi.org/10.1177/001872676501800105>.
2. Ступник Я.В., Парамонов Н.В., Фурик Б.Ю. До питання забезпечення власної безпеки правоохоронців під час надання домедичної допомоги населенню. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 3(88). С. 49–54. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.7>.
3. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-22#n717>.
4. Про затвердження Стандартів медичної допомоги «Серцево-легенева реанімація у дітей (базові та розширені заходи)», «Серцево-легенева реанімація у дорослих (базові та розширені заходи)». URL: <https://surl.li/vikxvo>.

5. Денесюк В.І., Денесюк О.В. Серцево-легенева реанімація при раптовій серцевій смерті. *Гострі та невідкладні стани у практиці лікаря*. 2018. №1 (70), С. 34-39. URL: <https://surl.li/zezflm>.
6. ДЗ «УНПЦ ЕМД та МК МОЗ України». Визначення смерті та припинення реанімаційних заходів. URL: <https://dzmk.org.ua/protocols/determination-of-death-termination-of-resuscitation>.
7. Протокол ТССС. Серцево-легенева реанімація в польових умовах. URL: <https://tccc.org.ua/guide/module-22-cardiopulmonary-resuscitation-in-tfc-cmc>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Парамонов Н.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.23>

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ В СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОЦИДУ

Петрова Н.П.,

аспірантка кафедри криміналістики

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого,

ORCID: 0009-0008-3336-7817

e-mail: lus_tat@ukr.net

Петрова Н.П. Типові слідчі ситуації в структурі криміналістичної методики розслідування екоциду.

У статті досліджено типові слідчі ситуації у структурі криміналістичної методики розслідування екоциду. Актуальність теми зумовлена зростанням масштабів антропогенного впливу на довкілля, що спричиняє широкомасштабні негативні наслідки для екосистем, здоров'я населення та економічної безпеки держави. Особливої гостроти проблема набуває в умовах збройної агресії, коли руйнування промислових, енергетичних і гідротехнічних об'єктів призводить до забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів і ґрунтів, масової загибелі флори і фауни та формування загрози екологічної катастрофи.

Обґрунтовано, що ефективність розслідування екоциду безпосередньо залежить від правильної оцінки слідчої ситуації, яка визначає напрями процесуальної діяльності слідчого, вибір тактичних прийомів і послідовність проведення слідчих (розшукових) дій. Слідчу ситуацію розглянуто як систему взаємопов'язаних інформаційних, процесуально-тактичних, організаційно-технічних і психологічних чинників, що відображають стан доказової інформації на певному етапі розслідування. Показано можливість їх типізації, що дозволяє алгоритмізувати діяльність слідчого та підвищити ефективність розслідування.

Виокремлено характерні особливості розслідування екоциду: інформаційну невизначеність, відсутність чітко окресленого місця події, нестійкість екологічних слідів, вирішальну роль спеціальних знань та відстрочений характер наслідків. Запропоновано типові слідчі ситуації початкового етапу залежно від наявності інформації про подію та особу правопорушника, а також специфічну ситуацію вчинення екоциду в умовах воєнного стану. Визначено основні напрями розслідування: встановлення джерела впливу, механізму поширення небезпечної речовини, причинного зв'язку між діями особи та наслідками і масштабу заподіяної шкоди.

Заначено, що розроблення і використання типових слідчих ситуацій забезпечує раціональне планування слідчих дій при розслідуванні екоциду, ефективне застосування спеціальних знань і формування належної доказової бази. Сформовано висновок про те, що методика розслідування екоциду в умовах війни поєднує в собі елементи документування воєнних злочинів.

Ключові слова: збирання доказів; кримінальне провадження; злочини проти довкілля; методика розслідування; типові слідчі ситуації; розслідування екоциду; судова експертиза; спеціальні знання; криміналістичні інновації; алгоритмізація розслідування.

Petrova N.P. Typical investigative situations in the structure of the criminalistic methodics for investigating ecocide.

The article discusses typical investigative situations and algorithms of actions taken by investigators during the investigation of ecocide. The relevance of the topic is обусловлена the growing scale of anthropogenic impact on the environment, which causes large-scale negative consequences for ecosystems, public health, and the economic security of the state. The problem becomes especially acute under conditions of armed aggression, when the destruction of industrial, energy, and hydraulic engineering facilities leads to pollution of atmospheric air, water resources, and soils, mass death of flora and fauna, and the formation of a threat of an environmental catastrophe.

It is substantiated that the effectiveness of the investigation of ecocide directly depends on the proper assessment of the investigative situation, which determines the directions of the investigator's procedural activity, the choice of tactical techniques, and the sequence of investigative (search) actions. The investigative situation is considered as a system of interrelated informational, procedural-tactical, organizational-technical, and psychological factors reflecting the state of evidentiary information at a certain stage of the investigation. The possibility of their typification is demonstrated, which makes it

possible to algorithmize the investigator's activity and increase the efficiency of the investigation.

The characteristic features of ecocide investigation are identified: informational uncertainty, the absence of a clearly defined crime scene, the instability of environmental traces, the decisive role of special knowledge, and the delayed nature of consequences. Typical investigative situations of the initial stage are proposed depending on the availability of information about the event and the offender, as well as a specific situation of committing ecocide under martial law. The main directions of investigation are determined: establishing the source of impact, the mechanism of the spread of a hazardous substance, the causal link between a person's actions and the consequences, and the scale of the damage caused.

It is noted that the development and application of typical investigative situations ensure rational planning of investigative actions in ecocide cases, effective use of special knowledge and formation of an appropriate evidence base. It is concluded that in wartime, the methodology for investigating ecocide includes elements of documenting war crimes.

Key words: collection of evidence; criminal proceedings; crimes against the environment; methodics of investigation; typical investigative situations; investigation of ecocide; forensic examination; specialized knowledge; criminalistic innovations; algorithmization of the investigation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах антропогенний вплив на довкілля здатний зумовлювати не лише локальні порушення екологічної рівноваги, але й масштабні, подекуди незворотні трансформації природних екосистем, які створюють небезпеку для життя і здоров'я населення, підривають економічну безпеку держави та загрожують існуванню окремих природних комплексів.

Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах збройної агресії проти України, коли об'єктами ураження стають промислові підприємства, гідротехнічні споруди, енергетична інфраструктура, склади хімічних речовин, а також природні території. Наслідками таких дій є значне забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів і ґрунтів, знищення представників флори та фауни, деградація екосистем і формування реальної загрози виникнення екологічної катастрофи.

Вказані обставини зумовлюють об'єктивну необхідність активного втручання держави, оскільки негативні наслідки масштабного антропогенного впливу на довкілля виходять за межі приватних чи локальних інтересів і набувають характеру публічної небезпеки. Особливе значення державного реагування проявляється у випадках вчинення діянь, що містять ознаки екоциду. Кримінальні правопорушення цього виду характеризуються значними масштабами шкоди, складністю причинно-наслідкових зв'язків, наявністю спеціальних об'єктів посягання та необхідністю застосування спеціальних знань у галузі екології, хімії, гідрології, біології й технічних наук. Жоден інший суб'єкт, окрім держави, не володіє належними повноваженнями та інституційними можливостями для організації комплексного документування події, фіксації екологічних наслідків, проведення експертиз, встановлення джерела забруднення і притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Ефективність досудового розслідування значною мірою залежить від правильного вибору тактики проведення слідчих (розшукових) дій. Такий вибір не може бути універсальним, оскільки кожне кримінальне правопорушення вчиняється за різних обставин, у різній обстановці та за різного обсягу наявної інформації. Саме тому у криміналістиці сформовано вчення про слідчі ситуації.

Мета статті: дослідження особливостей формування слідчих ситуацій та програм дій слідчого при розслідуванні екоциду.

Стан опрацювання проблематики. Ситуаційний підхід у криміналістиці вважається одним із головних принципів, на базі якого здійснюється формування як певних теоретичних концепцій, так і розробка рекомендацій щодо їх впровадження у практичну діяльність правоохоронних та судових органів.

Проблематику визначення, формування, класифікації, типізації, значення слідчих ситуацій в теорії криміналістичної тактики та як складову окремої криміналістичної методики розслідування у своїх наукових роботах розробляли багато вчених криміналістів, зокрема: Веліканов С.В. [1], Журавель В.А. [2, с. 283-306], Шевчук В.М. [3, с. 78-94], Шепітько В.Ю. [4, с. 114-126], Конова-лова В.О. [5, с. 343-354], Тіщенко В.В. [6], Бахін В.П. [7], Ковтуненко Л.П. [8], Лук'янчиков Б.Є. [9], Іщенко А. В. [10] тощо. У той же час, питання дослідження слідчих ситуацій та програм дій слідчого під час розслідування екоциду не дістали належного науково-теоретичного опрацювання й потребують детальнішого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Слідча ситуація виступає складною багатокомпонентною криміналістичною категорією, що охоплює сукупність взаємопов'язаних елементів психологічного, інформаційного, процесуально-тактичного, організаційно-технічного та матеріального характеру. Слідча ситуація – це сукупність обставин, за яких на певний момент здійснюється розслідування, тобто фактична обстановка процесу доказування, що характеризується наявністю або відсутністю

необхідної фактичної інформації та зумовлює визначення першочергових завдань і основних напрямів діяльності слідчого.

Стандартність і повторюваність слідчих ситуацій та способів їх вирішення створюють передумови для їх типізації [1, с. 12]. Знання типових слідчих ситуацій дозволяє не лише передбачати їх виникнення за певних умов, а й обґрунтовано визначати та застосовувати найбільш доцільні тактичні прийоми і їх комплекси [11, с. 143]. Повторюваність і можливість типізації слідчих ситуацій дають підстави пропонувати типові шляхи їх вирішення, а також певною мірою алгоритмізувати дії слідчого та визначати оптимальний напрям розслідування. У діяльності слідчого значну роль відіграють алгоритмічні рішення, в основі яких лежать закономірності узагальнення теоретичних положень і практичних рекомендацій, що формують чітку схему розв'язання завдання в конкретній ситуації [12, с. 95].

Типові слідчі ситуації доцільно розглядати як інформаційно-пізнавальні моделі, сформовані на основі узагальнення та аналізу значного обсягу емпіричних даних, що відображають характерні ознаки перебігу і стану розслідування на певному його етапі та орієнтують на вибір найбільш ефективних способів його здійснення [13, с. 743].

Типізувати слідчі ситуації можна за одним з основних компонентів, зокрема за наявністю інформації про подію кримінального правопорушення та його учасників [14, с. 148]. У зв'язку з цим В.Ю. Шепітько обґрунтовано зазначає, що щодо типових ситуацій можливо визначити певний порядок дій слідчого у процесі одержання доказової інформації, а їх знання дає змогу не лише передбачати виникнення таких ситуацій, але й обирати найбільш оптимальні тактичні прийоми [11, с. 115].

Теорія криміналістики та правоохоронна практика свідчать, що успішність організації розслідування кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від якості аналізу сприятливих і несприятливих слідчих ситуацій та прийняття обґрунтованого рішення щодо визначення напрямку розслідування. Це становить основу формування слідчих версій і алгоритмізації роботи слідчих і оперативних підрозділів [15, с. 338].

До факторів, що зумовлюють формування особливостей слідчої ситуації, належать: 1) місце і час вчинення кримінально релевантної події; 2) момент її виявлення та характер реагування; 3) походження і характер джерел доказової інформації; 4) наявність або відсутність впливу на обстановку місця події; 5) наявність відомостей щодо підозрюваних осіб та інших учасників події; 6) дії зазначених осіб, що впливають на хід розслідування [16, с. 350–351].

Слідчі ситуації під час розслідування екоциду мають істотні відмінності від ситуацій, що виникають у кримінальних провадженнях щодо правопорушень іншої спрямованості, що зумовлено специфікою даного злочину. Характерними особливостями є: 1) інформаційна невизначеність; 2) відсутність традиційного місця події з чітко визначеними межами; 3) швидке зникнення доказової інформації; 4) вирішальна роль спеціальних знань; 5) відстрочений характер наслідків.

З урахуванням вищезазначеного можна виділити такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування екоциду, враховуючи специфіку даного виду злочину залежно від наявної інформації про подію та особу злочинця.

1. Зафіксовано масовий негативний вплив на екосистему¹ на певній території, причетну особу (осіб) на момент відкриття кримінального провадження не встановлено.

2. Зафіксовано масовий негативний вплив на екосистему на певній території, причетну особу (осіб) на момент відкриття кримінального провадження встановлено.

Під таким негативним впливом слід розуміти масову загибель значних популяцій або окремих видів тварин і рослин, що мають визначальне значення для функціонування екосистеми; повне чи часткове знищення живих організмів; забруднення атмосферного повітря або водних ресурсів у межах одного чи кількох географічних районів або масштабного природного об'єкта. До цього також належить протиправний вплив на поверхневий шар землі, надра, континентальний шельф і космічний простір, а також на об'єкти критичної інфраструктури та об'єкти підвищеної небезпеки, тобто техногенні об'єкти (ядерні установки, атомні та гідроелектростанції, гідротехнічні споруди, підприємства, технологічні процеси яких пов'язані з використанням хлору, аміаку, біопатогенних агентів тощо) [17, с. 41]. Негативний вплив може проявлятися і у масовому знищенні чи отруєнні об'єктів та ресурсів агросфери (посівів, насаджень і врожаю сільськогосподарських рослин, сільськогосподарських тварин тощо), а також вчинення інших дій, що можуть спричинити агроекологічну або продовольчу катастрофу [18, с. 296], а також у віддалених (вторинних) наслідках (неродючість земель, захворювання людей) [19, с. 147],

¹ ЕКОСИСТЕМА (грецьк. oikos – житло, місце помешкання, systema – сполучення, об'єднання), або екологічна система – сукупність спільно проживаючих різних видів організмів та умов їхнього існування, що знаходяться у закономірному взаємозв'язку один з одним, утворюють взаємно обумовлені біотичні та абіотичні явища і процеси. Такий динамічний комплекс угруповань рослин, тварин та мікроорганізмів, а також факторів оточуючого середовища взаємодіє як єдине функціональне ціле. Джерело: Лановенко О.Г., Остапшина О.О. *Словник-довідник з екології: навч.-метод. посіб.* Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2013. С. 82.

У кожній із наведених слідчих ситуацій предмет доказування охоплює не лише факт негативного впливу на довкілля, а й встановлення його масштабів, тривалості та тяжкості наслідків. У ході досудового розслідування підлягають встановленню: 1) джерело впливу; 2) механізм потрапляння небезпечної речовини до навколишнього природного середовища; 3) причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) конкретної особи та заподіяною шкодою навколишньому природному середовищу; 4) реальна або потенційна загроза екологічної катастрофи; 5) суб'єктивна сторона діяння (умисел або усвідомлення суспільно небезпечного характеру наслідків).

Перша ситуація характеризується тим, що факт заподіяння істотної шкоди довкіллю на певній території або вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу зафіксовано, однак причетних осіб ще не встановлено. За таких умов слідство фактично володіє інформацією лише про наслідки події, тоді як джерело негативного впливу та механізм вчинення залишаються невідомими.

Особливістю цієї ситуації є нестійкість екологічних слідів та їх швидка зміна під впливом природних чинників (розбавлення водою, випаровування, біологічний розклад, міграція забруднювальних речовин), що зумовлює підвищений ризик втрати доказової інформації. Тому першочерговими завданнями розслідування є встановлення джерела забруднення чи впливу, виду небезпечної речовини, часу та механізму її потрапляння до навколишнього природного середовища, після чого здійснюється ідентифікація суб'єкта правопорушення.

Специфіка початкового етапу розслідування в цій ситуації визначається насамперед обсягом і якістю первинної інформації про подію та ступенем визначеності слідчих версій. Основу цього етапу становлять збирання, фіксація, перевірка та попередній аналіз фактичних даних, спрямовані на встановлення обставин події, її механізму, джерела негативного впливу та можливих причетних осіб.

Дії слідчого в аналізованій ситуації необхідно спрямовувати на належну фіксацію встановлених фактичних даних, висунення та перевірку версій щодо екоциду і всіх обставин його вчинення. Відповідний алгоритм початкового етапу розслідування може включати такі дії: огляд місця події; огляд окремих об'єктів (залежно від виду та наслідків впливу на екосистему); допит свідків; призначення експертиз; проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення співучасників тощо.

У такій ситуації діяльність слідчого має пошуково-ідентифікаційний характер і здійснюється за схемою «від наслідків до причини». Проводиться детальний огляд місця події з картографуванням меж ураження, забруднення чи небезпечного впливу та відбором проб води, ґрунту, повітря, рослинності і біологічних об'єктів. Аналізується напрям поширення забруднення, перевіряються розташовані поблизу підприємства, колектори, очисні споруди та інші потенційні джерела впливу. Вирішальну роль на цьому етапі відіграють судові експертизи, результати яких дають змогу встановити походження речовини та ідентифікувати конкретний об'єкт господарської діяльності.

Друга слідча ситуація виникає, коли масовий негативний вплив на екосистему зафіксовано, і на момент відкриття кримінального провадження вже встановлено підприємство та особу (осіб), імовірно причетних до події. У такому випадку першочерговою метою розслідування є не встановлення суб'єкта, а доведення вини особи та причинного зв'язку між її діями (бездіяльністю) і заподіяними наслідками або небезпечним впливом. Зміст діяльності слідчого полягає у підтвердженні вини конкретної особи (осіб) та встановленні юридично значущого зв'язку між порушенням встановлених правил (норм) і негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Особливістю цієї слідчої ситуації є висока ймовірність протидії розслідуванню, що може виявлятися у знищенні або фальсифікації виробничої документації, зміні технологічних режимів, а також усуненні слідів аварії чи несанкціонованого скиду. У процесі планування розслідування та висунення слідчих версій з урахуванням установлених особливостей події визначається коло слідчих (розшукових) і процесуальних дій, спрямованих на з'ясування технологічних циклів виробництва, функціонування технічних засобів захисту довкілля та інших істотних обставин.

У зв'язку з цим першочергового значення набувають невідкладний огляд місця події (території підприємства або відповідної відкритої ділянки місцевості), фіксація стану очисних споруд, резервуарів, трубопроводів і місць можливого обхідного скиду, а також проведення обшуків з метою вилучення технічної документації, журналів обліку, дозволів на викиди або розробку копалин, даних автоматизованих систем контролю та електронних носіїв інформації. Допити працівників, інженерно-технічного персоналу та керівництва спрямовуються на встановлення фактів порушення технологічних регламентів, відключення систем очищення або інших неправомірних дій. Вирішальне значення тут мають інженерно-екологічні, судово-ветеринарні, гірничотехнічні, хімічні, економічні експертизи тощо, які дозволяють встановити механізм події, розмір заподіяної шкоди та причинний зв'язок між діяльністю підприємства і негативними наслідками для довкілля.

Джерелами доказів у кримінальних провадженнях щодо екоциду є не лише протоколи слідчих (розшукових) дій та висновки експертиз. Значну доказову цінність мають матеріали автоматизованих

систем екологічного моніторингу, дані державних кадастрів і реєстрів, супутникові знімки, аерофотозйомка, результати дистанційного зондування Землі, журнали виробничого контролю підприємств і показники метеорологічних спостережень. Окрему групу становлять електронні (цифрові) дані, зокрема метадані файлів, GPS-координати, телеметрія обладнання та записи камер відеоспостереження.

З урахуванням викладеного доцільно виокремити ще одну специфічну слідчу ситуацію, притаманну сучасним умовам, – **масовий негативний вплив на екосистему на певній території (вчинення екоциду) в умовах воєнного стану та ведення активних бойових дій**. Її особливість полягає в тому, що негативний вплив на екосистему є наслідком застосування засобів ураження або руйнування промислових, енергетичних чи гідротехнічних об'єктів. Така ситуація характеризується поєднанням різних чинників: небезпекою для життя слідчих і спеціалістів, обмеженням доступом до місця події у зв'язку з тимчасовою окупацією територій, загрозою обстрілів, мінуванням місцевості, тривалими пожежами, витоками токсичних речовин, а також активною інформаційною протидією з боку РФ. Крім того, наслідки події можуть мати відстрочений характер і виявлятися через тривалий час.

Програма дій слідчого в такій ситуації має низку особливостей і розпочинається з організації безпечного доступу до місця події за наявності відповідних умов безпеки. Виїзд слідчо-оперативної групи здійснюється лише після отримання дозволу військового командування та обстеження території піротехнічними підрозділами Державної служби України з надзвичайних ситуацій або військовими саперами. На початковому етапі першочергове значення має дистанційна фіксація обстановки: використовуються безпілотні літальні апарати, супутникові знімки, матеріали відеоспостереження, записи камер об'єктів цивільної інфраструктури та відкриті джерела (OSINT). Фіксуються координати об'єкта або площі ураження, характер руйнувань чи забруднення, наявність вирв, уламків боєприпасів, осередків пожежі, витоків нафтопродуктів або хімічних речовин, а також напрям поширення диму, продуктів горіння чи забруднених вод.

Після забезпечення необхідного рівня безпеки проводиться огляд місця події із залученням спеціалістів залежно від виду впливу та його наслідків: вибухотехніків, військових фахівців, екологів, хіміків, гідрологів, радіологів і медиків. Під час огляду здійснюються детальна фото- та відеофіксація, тривимірне сканування місцевості, відбір проб ґрунту, води, повітря, рослинності та біологічних об'єктів. Особлива увага приділяється вилученню уламків боєприпасів, частин ракет, безпілотних літальних апаратів або запалювальних засобів, оскільки вони можуть містити маркування, що дає змогу ідентифікувати тип зброї та її походження. Одночасно фіксуються наслідки для об'єктів рослинного і тваринного світу, масові пожежі, затоплення територій, а також забруднення водних об'єктів і ґрунтів.

Паралельно здійснюється збір доказової інформації з альтернативних джерел: проводяться допити очевидців, військовослужбовців, рятувальників, волонтерів, працівників підприємств і місцевих жителів; відповідно до протоколу Берклі із використанням OSINT-технологій фіксуються повідомлення у мережі Інтернет, матеріали засобів масової інформації та геолокаційні дані фото- та відеоматеріалів. Особливе значення має встановлення часу обстрілу, напряму польоту боєприпасів, кількості вибухів та їх послідовності. У подальшому призначаються судові експертизи, результати яких дають змогу встановити вид застосованого озброєння, механізм руйнування об'єкта, характер і масштаби забруднення, а також розмір екологічної шкоди.

Важливою складовою розслідування є встановлення факту заподіяння довготривалої, широко-масштабної та серйозної шкоди довкіллю, що заборонено міжнародними правилами ведення війни. Таким чином, в умовах воєнного часу діяльність слідчого поєднує методи розслідування екоциду з елементами документування воєнних злочинів і спрямована не лише на встановлення обставин події, а й на формування доказової бази для притягнення винних осіб до відповідальності в Міжнародному кримінальному суді та Міжнародному суді ООН.

Висновок. Розслідування екоциду характеризується підвищеною складністю та має комплексний характер, оскільки слідчий на початковому етапі, як правило, стикається не з триваючими діями злочинця, а з їх наслідками, що мають просторово розосереджений і динамічний характер. Типові слідчі ситуації визначаються обсягом відомостей про подію та суб'єкта і обумовлюють організацію досудового розслідування за моделлю «від наслідків до причини» або доведення причинного зв'язку між діями конкретної особи (осіб) та екологічно небезпечними наслідками. В умовах війни та ведення активних бойових дій кримінальне провадження щодо екоциду набуває подвійної правової природи, поєднуючи національне кримінальне переслідування з документуванням воєнних злочинів і формуванням доказової бази для міжнародного кримінального правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2002. 19 с.

2. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: ґене́за та сучасний стан: монографія. Харків: Право, 2021. 448 с.
3. Шевчук В.М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи: добірка наук. праць; упоряд.: Н.А. Чмутова. Харків: Право, 2020. 1280 с.
4. Шепітько В.Ю. Вибрані твори. Харків. Вид. агенція «Апостіль», 2010. 576 с.
5. Коновалова В.О. Вибрані твори. Харків. Вид. агенція «Апостіль», 2010. 528 с.
6. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
7. Бахін В.П., Біленчук П.Д., Зубань М.А. Алгоритми вирішення слідчих ситуацій (за матеріалами слідчої практики): навч. посіб. Київ: Укр. акад. внутр. справ України, 1995. 95 с.
8. Ковтуненко Л.П., Ситуаційна зумовленість тактики слідчих дій: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2008. 20 с.
9. Лук'янчиков Б.Є. Типові слідчі ситуації і шляхи їх розв'язання в окремих позавидових методах розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. №1(4). 2001. С. 261-268.
10. Іщенко А.В., Щербакова Г.В. Сучасні підходи до розуміння слідчих ситуацій у криміналістичній літературі. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2002 р. № 3(24). 2003. С. 257-265.
11. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика: системно-структурний аналіз: монографія. Харків. Харків юридичний, 2007. 432 с.
12. Коновалова В. О. Організаційні та психологічні основи діяльності слідчого: наукове видання. Київ: РІО МВС УРСР, 1973. 123 с.
13. Журавель В. А. Ситуація слідча // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2018. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. С. 743-744.
14. Шевчук В.М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1, С. 146-150. URL: http://lsej.org.ua/1_2014/43.pdf.
15. Калиновська О.І. Криміналістична класифікація слідчих ситуацій, які виникають під час затримання підозрюваного в незаконному обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 336-345. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3f5be52a-29a8-4dca-a84a-24c8be8d97b6/content>.
16. Тищенко В.В., Белік Л.С. Слідча ситуація у теорії криміналістики і практиці розслідування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 4. С. 348-354. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.50>.
17. Шамсутдінов О.В. Конструктивні ознаки складу кримінального правопорушення «екоцид» (ст. 441 КК України). *Форум Права*, 2023. 76(3), С. 37-48. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7947532>.
18. Курман Т.В. Актуальні питання правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах агроекоциду. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 293-297. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/54.pdf>.
19. Shevchuk, V.M., Zatenatskyi, D.V., & Matulienė, S. (2024). Collecting Evidence and Investigating Ecocide in Ukraine: Problems, Innovations, Prospects. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 2(26), 139-160. URL: https://www.researchgate.net/publication/398293629_Collecting_Evidence_and_Investigating_Ecocide_in_Ukraine_Problems_Innovations_Prospects.
20. Лановенко О.Г., Остапішина О.О. Словник-довідник з екології: навч.-метод. посіб. Херсон: ПП Вишемирський В., 2013. 226 с. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/1563/1/%D0%A1%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%E2%80%93%D0%94%D0%9E%D0%>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.1+343.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.24>

РОЗМЕЖУВАННЯ ПРЕДМЕТІВ РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗЕЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Пилипенко Д.О.,

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Державного університету економіки і технологій

ORCID: 0000-0003-1299-6178

Пилипенко Д.О. Розмежування предметів регулювання галузей кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавств.

В статті здійснено аналіз теоретичних положень щодо визначення питань, пов'язаних з виконанням вироків, які розглядаються національними судами як предметів регулювання кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавств. Наведено авторську точку зору щодо доцільності закріплення зазначених питань у вигляді відповідних нормативних конструкцій саме в межах Кримінально-виконавчого кодексу України. Наголошено, що підхід законодавця щодо регламентації питань, пов'язаних з виконанням вироків саме нормами чинного Кримінального процесуального кодексу України є доволі суперечливим кроком. В статті висловлено авторську точку зору, що норми кримінального процесуального законодавства, що визначають перелік питань, які вирішуються судом під час виконання вироків, а також порядок розгляду вітчизняними судами цих питань, – суперечать фундаментальним положенням кримінального процесуального права. Вказано, що сутність згаданих процесуальних положень не відповідає завданням кримінального провадження, визначених у змісті Кримінального процесуального кодексу України. Разом з тим, підкреслено, що фіксація в межах кримінального процесуального законодавства положень, які регламентують умови та порядок розгляду судами питань, пов'язаних з вирокими, також суперечить сутності та порядку реалізації функцій кримінального процесу. Висловлено позицію, що ці положення за своєю сутністю перебувають поза межами реалізації функцій обвинувачення, захисту, правосуддя. Враховуючи це, зазначено, що доволі суперечливим є факт згадування такого учасника кримінального провадження як захисник в чинних процесуальних нормах, які визначають порядок розгляду судами питань, пов'язаних з виконанням вироків. Зазначено, що на момент розгляду національними судами вказаних питань, триада кримінальних процесуальних функцій, враховуючи й функцію захисту, вже припинила свою реалізацію. Таким чином, не доцільно вести мову про визначення представництва прав та інтересів засудженого, використовуючи категорію «захисник». В цих умовах доцільно використовувати категорію «представник». Наголошено, що питання пов'язані з виконанням вироків, а також порядок їх розгляду вітчизняними судами доцільно віднести саме до предмету регулювання кримінально-виконавчого законодавства. Вказано, що правова природа згаданих питань цілком корелюється зі змістом Кримінально-виконавчого кодексу як профільного закону, який регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань в Україні.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, кримінально-виконавче законодавство, предмет регулювання, питання пов'язані з виконанням вироків, засади кримінального провадження, функції кримінального процесу, учасники кримінального провадження, захисник, представник, суд.

Pylypenko D.O. Delimitation of the subjects of regulation of the branches of criminal procedural and criminal and executive legislation.

The article analyzes theoretical provisions on the definition of issues related to the execution of sentences, which are considered by national courts as subjects of regulation of criminal procedural and criminal and executive legislation. The author's point of view is given on the expediency of fixing the specified issues in the form of relevant normative structures, specifically within the Criminal Executive Code of Ukraine. It is emphasized that the legislator's approach to regulating issues related to the execution of sentences specifically by the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine is a rather controversial step. The article expresses the author's point of view that the norms of criminal procedural legislation, which determine the list of issues that are resolved by the court during the

execution of sentences, as well as the procedure for considering these issues by domestic courts, contradict the fundamental provisions of criminal procedural law. It is indicated that the essence of the mentioned procedural provisions does not correspond to the tasks of criminal proceedings, defined in the content of the Criminal Procedure Code of Ukraine. At the same time, it is emphasized that the fixation within the criminal procedural legislation of provisions that regulate the conditions and procedure for consideration by courts of issues related to sentences also contradicts the essence and procedure for implementing the functions of the criminal process. The position is expressed that these provisions, by their nature, are outside the scope of implementing the functions of prosecution, defense, and justice. Taking this into account, it is noted that the fact of mentioning such a participant in criminal proceedings as a defense attorney in the current procedural norms that determine the procedure for consideration by courts of issues related to the execution of sentences is quite controversial. It is noted that at the time of consideration by national courts of the specified issues, the triad of criminal procedural functions, including the defense function, had already ceased to be implemented. Thus, it is not appropriate to talk about determining the representation of the rights and interests of the convicted person using the category of "defense attorney". In these conditions, it is appropriate to use the category of "representative". It is emphasized that issues related to the execution of sentences, as well as the procedure for their consideration by domestic courts, should be attributed to the subject of regulation of criminal and executive legislation. It is indicated that the legal nature of the aforementioned issues is fully correlated with the content of the Criminal Executive Code as a profile law that regulates the procedure and conditions for the execution and serving of criminal sentences in Ukraine.

Key words: criminal procedural legislation, criminal and executive legislation, subject of regulation, issues related to the execution of sentences, principles of criminal proceedings, functions of criminal proceedings, participants in criminal proceedings, defense attorney, representative, court.

Постановка проблеми. Тематика розмежування предметів регулювання галузей кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавств стосується питань, які вирішуються судами під час виконання вироків. На даний час ці питання регламентовано нормами розділу VIII Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Зазначені процесуальні положення визначають не лише перелік питань, які вирішуються вітчизняними судами після виконання вироку, а й процедурний порядок цього. Водночас такий законодавчий підхід не знайшов однозначного розуміння й підтримки серед вітчизняних науковців, враховуючи змістовну складову нормативної конструкції питань пов'язаних з виконанням вироків та її кореляції з фундаментальними положеннями КПК. Тому фактична нормативна належність питань, які вирішуються судами під час виконання вироків, потребує додаткового переосмислення та, врешті-решт, формування обґрунтованих пропозицій щодо фіксації окреслених питань в межах предмету регулювання найбільш релевантного процесуального закону.

Метою статті є визначення фактичного розмежування предметів регулювання галузей кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавств.

Стан опрацювання проблематики розмежування предметів регулювання галузей кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавств, в тому числі у контексті нормативного визначення питань, пов'язаних із виконанням вироку, враховує наукові дослідження таких науковців як: К.А. Автухов, В.П. Бойко, В.Г. Гончаренко, З.Ф. Дільна, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, В.О. Попелюшко та ін.

Виклад основного матеріалу. Критерії розмежування предметів регулювання галузей кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавств крізь призму нормативного визначення питань, які розглядаються вітчизняними судами під час виконання вироків в кримінальних справах, є доволі дискусійними серед вітчизняних науковців. На даний час вказані питання регламентовано положеннями чинного КПК, який містить низку норм, зміст яких відображають питання, що вирішуються судом під час виконання вироків (ст. 537 КПК), питання, які вирішуються судом після виконання вироку (ст. 538 КПК), а також питання, пов'язані з виконанням вироку (ст. 539 КПК). Доцільність щодо наявності вказаних законодавчих положень в змісті КПК потребує детального теоретичного й законодавчого аналізу.

У межах досліджуваного питання можна частково погодитися з позицією, відповідно до якої, з моменту набрання вироком законної сили, процесуальні юридичні відносини ліквідуються і можливість їх відновлення можлива лише в надзвичайних і обмежених випадках. Із вступом вироку в законну силу завершується робота суду, і в разі постановлення обвинувального вироку розпочинається робота органів, які здійснюють виконання вироків [1, с. 10]. За окресленої моделі варто стверджувати про «завершення роботи» вітчизняних судів саме в межах предмету регулювання такої діяльності нормами кримінального процесуального законодавства. Водночас, національні суди

залучаються до процесу виконання й відбування кримінальних покарань засудженими під час розгляду питань, пов'язаних з виконанням вироків в кримінальних провадженнях. Така участь судів відбувається в межах сфери кримінальної юстиції та при цьому має регламентуватися нормами, що є частиною предмету регулювання кримінально-виконавчого законодавства.

У цьому контексті слід цілком погодитися з тезою, що судочинство стосовно виконання вироку не є продовженням провадження у кримінальній справі, кримінально-процесуальне законодавство в принципі може бути позбавлене необхідності врегулювати кримінально-виконавчу діяльність суду. Цю функцію можна було б покласти на кримінально-виконавче законодавство [2, с. 121].

К.А. Автухов зазначає, що у ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) вживається поняття «виконання покарання», а не «виконання вироку». Ці поняття не є тотожними. Виконання вироку – це стадія кримінального процесу, для якої характерною є діяльність суду зі звернення вироку до виконання та здійснення контролю за виконанням покарання, у той час, як виконання покарання – це діяльність уповноважених державою органів, що здійснюється відповідно до приписів вироку [3, с. 6]. З цього приводу варто зазначити, що «виконання» є віддієслівним іменником, що, відповідно, походить від дієслова «виконувати». Це дієслово за своєю сутністю відображає процес, який у контексті вказаного питання визначає фактичну процедурність виконання й відбування кримінального покарання, передбаченого вироком суду. Попри буквальну смислову й текстуальну різницю категорій «покарання» та «вирок», яка вочевидь є безспірною, сутність, яку законодавець вкладає в ці категорії, у контексті їх поєднання з іменником «виконання» в межах сфери кримінальної юстиції, позначає собою фактичне виконання кримінальних покарань, передбачених вироком суду. Тому, виходячи за межі буквального етимологічного тлумачення категорій «виконання покарання» та «виконання вироку», а також, враховуючи прикладний аспект їх реалізації, окреслені правові категорії цілком можна сприймати як тотожні. При цьому правова природа їх нормативної регламентації безумовно тяжіє до предмету регулювання саме галузі кримінально-виконавчого законодавства, тобто до відповідних нормативно-правових приписів, які безпосередньо регламентують порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань в Україні.

З.Ф. Дільна та В.П. Бойко в контексті досліджуваного питання зазначають, що, враховуючи правозастосовний характер кримінальної процесуальної діяльності, завдання кримінального провадження не можна вважати виконаними до кінця, якщо не буде хоча б створено умови для застосування норм, які передбачають звільнення від відбування покарання тощо. Наприклад, у разі визнання особи винуватою і призначення судом покарання у виді позбавлення волі, мова йде про застосування норм кримінального права лише в частині кримінального закону, що встановлює покарання. Тоді як норми розділу XII Кримінального кодексу України (далі – КК) «Звільнення від покарання та його відбування» вимагають також своєї реалізації. Отже, без застосування у процесуальній формі норм кримінального права, що встановлюють пом'якшення чи звільнення засудженого від покарання, не може йти мова про повне виконання завдань кримінального провадження, встановлених ст. 2 КПК [1, с. 11]. Частково погоджуючись з авторами, слід зазначити, що застосування судами норм вищезгаданого розділу XII КК укладається у зміст реалізації завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК, це стосується умов, визначених у ст.ст. 75-80, 86 КК, оскільки вони є актуальними в умовах кримінального провадження та найчастіше під час проголошення судового вироку.

Водночас, складно погодитися з тим, що всі умови звільнення від покарання, що містяться у розділі XII КК корелюються із завданнями кримінального провадження. Так, умови звільнення від покарання та його відбування, передбачені ст.ст. 81-84¹ КК, за своїм змістом знаходяться за межами завдань кримінального провадження, адже ключовим критерієм їх застосування є фактичне відбування особою кримінального покарання після його призначення судом. Тобто окреслені умови звільнення від покарання та його відбування застосовуються судом поза стадіями кримінального провадження в умовах, коли й правовий статус засудженого й умови відбування ним кримінального покарання регламентуються, перш за все, нормами кримінально-виконавчого законодавства. В таких випадках не йдеться про здійснення кримінальне провадження, адже всі його стадії вже реалізовано на момент застосування положень, передбачених ст.ст. 81-84¹ КК.

Слід цілком погодитися з Т.О. Лоскутовим, який наголошує, що після винесення остаточного судового рішення реалізація кримінальних процесуальних відносин припиняється. За винятком здійснення провадження у суді апеляційної інстанції, у касаційній інстанції, за нововиявленими обставинами, тому що прийняте судом рішення або не вважається остаточним (протягом строку апеляційного оскарження), або ставиться під сумнів в силу певних обставин, що слугують підставами для перегляду рішення в інших «контрольних» стадіях. Отже, припинені кримінальні процесуальні правовідносини замінюють кримінально-виконавчі правовідносини, фактичним змістом яких є діяльність щодо виконання судових рішень, а юридичним – права і обов'язки щодо виконання су-

дових рішень. Тому, підсумовує автор, правовідносини в частині виконання судових рішень мають бути предметом регулювання кримінально-виконавчого, а не кримінального процесуального права [2, с. 121].

Також, з цього приводу, абсолютно влучно зазначав В. О. Попелюшко: у приведенні вироку до виконання, крім суду, беруть участь і інші органи й установи (наприклад, уповноважені службові особи органів внутрішніх справ, органи кримінально-виконавчої служби), значна частина діяльності яких відбувається поза межами кримінального провадження [4, с. 1064].

Слід підкреслити, що чинна регламентація порядку вирішення питань, пов'язаних з виконанням кримінальних покарань, передбачених вироком суду, перебуває поза межами реалізації тріади кримінальних процесуальних функцій: обвинувачення (кримінального переслідування), захисту, правосуддя (вирішення справи). Сутність кримінально-процесуальної функції обвинувачення складає регламентоване законом спрямування діяльності суб'єктів обвинувачення (слідчого, прокурора, потерпілого та цивільного позивача, їх представників), що здійснюється шляхом твердження винуватості конкретної особи, яка вчинила злочин, і полягає у формуванні та пред'явленні обвинувачення, застосування до неї заходів процесуального примусу, у тому числі, запобіжних заходів, збирання доказів винуватості цієї особи і обґрунтування кримінальної відповідальності обвинуваченого перед судом [5, с. 11]. Функція обвинувачення являє собою діяльність із формулювання та відображення сутності обвинувачення у процесуальних документах та як напрямок звинувачувальної діяльності, пов'язаної з викриттям обвинуваченого (в суді – підсудного) у злочині, що інкримінується [6, с. 72]. Водночас функція захисту є окремою й невід'ємною від кримінального процесу та існує у протиставленні функції обвинувачення. Функція захисту фактично є похідною від функції обвинувачення і визнають її наявність лише тоді, коли наявне кримінальне переслідування [7, с. 181]. У свою чергу, функцію правосуддя у кримінальному процесі можна визначити як сукупність функціональної діяльності судді під час судового розгляду щодо обвинуваченого та за змістом обвинувачення [8, с. 137].

Отже, зазначена тріада функцій кримінального процесу припиняє свою реалізацію з моменту винесення судом остаточного рішення в справі та, відповідно, подальші правовідносини у сфері кримінальної юстиції, які безпосередньо пов'язані з фактичним виконанням кримінального покарання, визначеного вироком суду – перебувають поза межами реалізації тріади фундаментальних процесуальних функцій. Враховуючи це, визначення законодавцем окремих учасників правовідносин, які беруть участь під час вирішення судами питань, пов'язаних із виконанням вироку (ст. 539 КПК), потребує відповідного перегляду.

Так, у змісті вказаної процесуальної норми згадується про участь захисника, який наділений правами щодо подання клопотань з вирішення судами питань, пов'язаних з виконанням вироків, а також безпосередньої участі в судових засіданнях. Враховуючи вищевикладений умовивід стосовно невідповідності процесуальним функціям чинних кримінальних процесуальних норм, які регламентують перелік й порядок розгляду судами питань, пов'язаних з виконанням вироків, застосування категорії «захисник» як особи, що представляє інтереси засудженого, є вельми суперечливим кроком з боку законодавця. У такому контексті, як вбачається, доцільно було б використовувати саме категорію «представник засудженого». Адже, як вже було сказано вище, процесуальні функції, зокрема обвинувачення й захисту, на момент розгляду судами питань, пов'язаних з виконанням вироків, припинили свою реалізацію. Враховуючи це, використання терміну «захисник», що фактично може підкреслювати продовження реалізації функції захисту під час розгляду судами згаданих питань, не є доцільним. За таких умов вбачається слушним використання категорії «представник» засудженого як суб'єкта, що відстоює особисті права та інтереси особи, яка відбуває кримінальне покарання за вироком суду. Наведений приклад у вигляді правового недоліку конструкції ст. 539 КПК додатково засвідчує про «неприродність» закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі норм, які визначають порядок вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироку.

Крім цього, варто наголосити, що чинні кримінальні процесуальні норми, які регламентують порядок розгляду судами питань, пов'язаних з виконанням вироків, не лише не відповідають сутності реалізації функцій кримінального процесу й суб'єктній складовій цієї процедури, але й вказані правовідносини не відповідають і змісту кримінальних процесуальних засад змагальності сторін та свободи в поданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22 КПК), публічності (ст. 25 КПК), диспозитивності (ст. 26 КПК) тощо. Адже визначення законодавцем зазначених та інших кримінальних процесуальних засад в главі 2 КПК здійснено крізь призму категорії кримінального провадження, враховуючи її стадії досудового розслідування та судового розгляду.

Серед окремих науковців відстоюється позиція, відповідно до якої провадження щодо вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироку, існує за межами кримінального провадження,

оскільки кримінальну справу повністю вирішено. Водночас, діяльність суду з вирішення питань, які виникають в ході виконання вироку, є самостійним особливим провадженням суду першої інстанції [1, с. 10]. Слід погодитися з умовиводом щодо визначення нормативного регулювання порядку розгляду судами питань, пов'язаних з виконанням вироку поза межами кримінального процесуального законодавства. Водночас, на моє переконання, вирішення судами таких питань не потребує «виключностей» або «особливостей» задля окреслення сфери такої діяльності судів. Норми КПК, які визначають перелік та порядок вирішення судами питань, пов'язаних з виконанням вироків, не відповідають сутності вітчизняного кримінального процесу, змісту завдань кримінального провадження, засадам, специфіці реалізації кримінальних процесуальних функцій тощо. Такі законодавчі приписи доцільно відобразити саме у законодавчому акті процесуального змісту, який регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань в Україні – в Кримінально-виконавчому кодексі України. Саме цей нормативно-правовий акт має містити норми, які регламентують порядок вирішення національними судами питань, пов'язаних із виконанням вироків.

Разом з тим, суттєві реформування кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законів у контексті остаточного розмежування предметів регулювання, зазначених кодифікованих, процесуальних нормативно-правових актів, потребуватиме суттєвих зусиль з боку держави. Однак, такий крок, як вбачається, є цілком логічним та фактично неминучим в сучасній вітчизняній сфері кримінальної юстиції.

Висновки. Питання щодо розмежування предметів регулювання галузей кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавств є одним з актуальних на даний час у сфері вітчизняної кримінальної юстиції. Це безумовно стосується законодавчого закріплення переліку й визначення порядку розгляду судами питань, пов'язаних з виконанням вироків. В умовах сьогодення вказані положення регламентовано нормами КПК. Такий підхід законодавця є доволі дискусійним, оскільки сутнісна складова питань, що розглядаються судами під час виконання вироків, не відповідає змісту засад кримінального провадження, функціям кримінального процесу й суб'єктній складовій їх реалізації. Питання, які вирішуються судами під час виконання вироків, доцільно нормативно закріпити у змісті чинного КВК, оскільки їх правова природа є ідентичною. Тому розмежування предметів регулювання галузей кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавств має відбуватися шляхом остаточного визначення переліку й порядку розгляду судами питань, пов'язаних з виконанням вироків виключно нормами КВК.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дільна З.Ф., Бойко В.П. Виконання судових рішень у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти: монографія. Львів: Сполом, 2017. 240 с.
2. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Київ: Юридичний світ, 2016. 416 с.
3. Автухов К.А. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник. Харків: Право, 2016. 158 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.
5. Рогатюк І.В. Обвинувачення у кримінальному процесі України: монографія. Київ: Атіка, 2007. 160 с.
6. Пилипенко Д.О. Потерпілий як суб'єкт реалізації функція обвинувачення у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2014. 207 с.
7. Зубач І.М. Функція захисту у сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки, 2014. № 810. С. 178–183. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2324/030178183.pdf>.
8. Слінько К.М. Функція правосуддя у кримінальному процесі. *Наше право*, 2017. № 1. С. 134–138. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7206a03d-cdfe-4694-8e0d-d1804db50b77/content>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.25>

КІБЕРПРОСТІР ЯК ЕЛЕМЕНТ ОБСТАНОВКИ ВЧИНЕННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІДЕОЛОГІЧНІЙ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ СФЕРІ

Ріпа Ф.В.,

*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування**Національної поліції України,**Донецький державний університет внутрішніх справ**ORCID: 0009-0003-8589-003X*

Ріпа Ф.В. Кіберпростір як елемент обстановки вчинення колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері.

Статтю присвячено з'ясуванню сутності та типових ознак кіберпростору, як елемента обстановки вчинення колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері. Показано, що в структурі обстановки кримінальних правопорушень, вчинених з використанням мережі Інтернет, варто виокремлювати реальну (матеріальну) та віртуальну складові, останню в спеціальній літературі прийнято називати кіберпростором. Наведено суттєві ознаки кіберпростору. Автором опрацьовано 100 вироків національних судів першої інстанції за ч.ч. 1, 3, 6 ст. 111-1 КК України, постановлених протягом 2022-2025 років, та з'ясовано, що в 43% випадків колабораційна діяльність в ідеологічній та культурно-освітній сфері повністю або частково вчиняється в обстановці кіберпростору. Показано, які форми колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері можуть вчинятися в обстановці кіберпростору, а які вчиняються виключно в реальному (матеріальному) просторі.

Проаналізовано практику Верховного Суду щодо змісту категорії «публічність» відносно кримінальних правопорушень, вчинених в кіберпросторі, зокрема колабораційної діяльності. Підтримано позицію вітчизняних науковців, що протиправні дописи в соціальних мережах не завжди мають розглядатися як діяльність медіа (засобів масової інформації).

На основі аналізу судової практики продемонстровано, що елементами кіберпростору в обстановці колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері найчастіше виступають соціальні мережі (російські «Однокласники» та «Вконтакте» («VK»), рідше американські Facebook, X (Twitter) та ін.), відеохостинги (американський youtube, китайський tiktok, російський rutube тощо), додатки-месенджери (telegram, viber, whatsapp та ін.), а також офіційні веб-сторінки органів влади, збройних формувань, незаконних окупаційних адміністрацій, медіа держави-агресора. Продemonстровано, що використання колаборантами заборонених російських Інтернет-ресурсів потребує додаткових зусиль та певного рівня комп'ютерної обізнаності для підміни кінцевої адреси Інтернет-ресурсу, що виключає випадкове відвідування цих сайтів.

Ключові слова: досудове розслідування, колабораційна діяльність, криміналістична характеристика, обстановка, кіберпростір, соціальні мережі, засоби масової інформації, медіа.

Ripa F.V. Cyberspace as an element of the circumstances of committing collaborative activities in the ideological and cultural-educational sphere.

The article is devoted to clarifying the essence and typical characteristics of cyberspace as an element of the circumstances of committing collaborative activities in the ideological and cultural-educational sphere. It is demonstrated that within the structure of the circumstances of criminal offenses committed using the Internet, it is appropriate to distinguish between real (material) and virtual components, the latter of which is commonly referred to in the specialized literature as cyberspace. The essential features of cyberspace are outlined.

The author analyzed 100 judgments of national courts of first instance under Parts 1, 3, and 6 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine issued during 2022–2025 and established that in 43% of cases collaborative activities in the ideological and cultural-educational sphere are committed wholly or partially within the environment of cyberspace. It is shown which forms of collaborative activities in the ideological and cultural-educational sphere may be committed in the environment of cyberspace and which are committed exclusively in real (material) space.

The practice of the Supreme Court regarding the content of the category of “publicity” in relation to criminal offenses committed in cyberspace, in particular collaborative activities, is analyzed. The

position of domestic scholars is supported that unlawful posts on social networks should not always be regarded as media activity (mass media activity).

Based on the analysis of judicial practice, it is demonstrated that the elements of cyberspace in the circumstances of collaborative activities in the ideological and cultural-educational sphere most often include social networks (the Russian Odnoklassniki and VKontakte (VK), and less frequently the American Facebook, X (Twitter), etc.), video-hosting platforms (the American YouTube, the Chinese TikTok, the Russian RuTube, etc.), messaging applications (Telegram, Viber, WhatsApp, etc.), as well as official web pages of state authorities, armed formations, illegal occupation administrations, and media outlets of the aggressor state.

Key words: pre-trial investigation, collaborative activity, forensic characterization, circumstances, cyberspace, social networks, mass media, media.

Постановка проблеми. Комп'ютеризація сучасного суспільства зумовлює активне впровадження інформаційних технологій у всі сфери життя людини, суттєво змінює способи комунікації, реформує різні галузі виробництва. Водночас ці процеси впливають і на злочинність, оскільки зловмисники дедалі частіше переміщуються у цифрове середовище та використовують можливості мережі Інтернет для досягнення своїх протиправних цілей.

Не стали винятком в цьому плані і посягання на основи національної безпеки України. З використанням соціальних мереж, блогів та форумів, відеохостингів, додатків-месенджерів та інших Інтернет ресурсів представники держави-агресора та її союзників проводять цілеспрямовані психолого-ідеологічні операції проти населення України, здійснюють розвідку, вербують зрадників тощо.

Аналіз правозастосовної практики показує, що з використанням мережі Інтернет здійснюється й значна частка протиправних діянь, передбачених ст. 111-1 КК України. Вчиняючи такі форми колабораційної діяльності порушники діють в специфічній обстановці віртуального кіберпростору, яка впливає на обрання ними способів та засобів вчинення правопорушення, призводить до формування специфічних цифрових слідів кримінального правопорушення, та потребує окремого наукового дослідження.

Стан опрацювання проблематики. Загальне розуміння змісту та значення обстановки, як елемента криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, в своїх працях заклали Т.В. Волошанівська, В.А. Динту, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, М.В. Салтевський, В.В. Тищенко, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько та інші науковці. Кіберпростір, як специфічний елемент обстановки кримінального правопорушення, виступив предметом досліджень І.О. Ващенко, Ю.О. Виходця, А.Г. Вуйми, В.А. Динту, В.Г. Дрозд, М.М. Єфімова, Я.В. Неділька, Н.В. Павлової, О.А. Самойленко, К.О. Чаплинського, М.В. Філімонова та інших українських вчених. При цьому характерні ознаки кіберпростору, у межах якого вчиняється колабораційна діяльність в ідеологічній та культурно-освітній сфері, в науковій літературі ще не були розглянуті.

Мета дослідження – з'ясувати сутність і типові ознаки кіберпростору, як елемента обстановки вчинення колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері.

Виклад основного матеріалу. Не заглиблюючись в наукову дискусію щодо змісту поняття «обстановка кримінального правопорушення» підтримаємо широкий підхід до його розуміння – як частини матеріального середовища, що охоплює, крім безпосередньої ділянки території (місця вчинення), поведінку учасників події, психологічні взаємовідносини між ними та ін. [1, с. 11], тобто загальні, зовнішні до правопорушника умови, в яких вчиняється діяння.

Однією з традиційних складових обстановки кримінального правопорушення є місце його вчинення. При цьому ми погоджуємося з Е.І. Оржинською, що в контексті колабораційної діяльності місце вчинення є категорією багатоаспектною, що включає адміністративно-територіальні, географічні, соціальні та юридичні складові [2, с. 352-352].

Значна частка діянь, які кваліфікуються як колабораціонізм в ідеологічній та культурно-освітній сфері (ч.ч. 1, 3, 6 КК України), вчиняються з використанням мережі Інтернет. О.В. Андрушко із посиланням на судову практику відносить соціальні інтернет-мережі «Однокласники», «ТікТок», «Фейсбук» та ін., в межах яких учиняється колабораційна діяльність, до категорії «публічне місце» [3, с. 8], з чим важко погодитися. В абсолютній більшості випадків колаборанти публікують протиправні дописи у таких мережах перебуваючи у власних помешканнях у фізичних умовах приватності. З погляду А.Г. Вуйми, мережа Інтернет та сучасні комп'ютерні технології навпаки забезпечують знеособлення, анонімність, доступність цільової аудиторії та інструментів вчинення злочину, що суттєво знижує ризики викриття всіх осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення [4, с. 69].

На наш погляд, більш правильною є позиція учених, які пропонують обстановку вчинення кримінальних правопорушень з використанням мережі Інтернет розглядати як у фізичному вимірі –

з урахуванням місця розташування комп'ютерно-технічного устаткування, з якого здійснювались протиправні дії, – так і у віртуальному кіберпросторі, тобто просторі передачі та зчитування цифрової інформації [5, с. 53]. Відтак, кіберпростір варто виокремлювати як окремий специфічний елемент обстановки вчинення колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері, поряд із місцем вчинення таких діянь.

За визначенням О.А. Самойленко, кіберпростір – це інформаційний простір взаємодії між людьми за допомогою інфраструктури електронних інформаційних технологій, що вміщує Інтернет, інші телекомунікаційні мережі, комп'ютерні системи та пристрої, обмін інформацією в яких здійснюється на базі єдиної системи стандартів і протоколів, що забезпечують процес перетворення вихідної інформації на інформаційний продукт для іншого користувача [6, с. 180]. Основу кіберпростору складає сукупність розподілених у просторі взаємопов'язаних електронних засобів (комп'ютерів, серверів, мережових маршрутизаторів, сховищ даних, шифраторів тощо) з відповідним програмним забезпеченням, за допомогою яких створюється та циркулює інформація (обробляється, передається, запам'ятовується та зберігається) [7, с. 76].

На думку М.В. Філімонова, кіберпростір характеризується низкою визначальних ознак: він виступає особливою формою співіснування матеріальних і нематеріальних об'єктів та процесів, пов'язаних зі створенням, обробкою та обміном інформацією; становить інформаційний простір соціальної взаємодії між людьми, що реалізується за допомогою електронних інформаційних технологій; має інфраструктурну основу, яка охоплює Інтернет, інші телекомунікаційні мережі, комп'ютерні системи та цифрові пристрої; функціонування кіберпростору забезпечується єдиною системою технічних стандартів і протоколів, що уможливають перетворення інформації на інформаційний продукт для іншого користувача; кіберпростір виступає специфічним середовищем вчинення та забезпечення кіберзлочинної діяльності, а також комунікації між її учасниками [8, с. 35-36].

З погляду О.А. Самойленко, кіберпростір характеризується набором ознак, які порушник використовує з метою досягнення злочинного результату:

1) віддаленість (дистанційність) доступу до предмета посягання з використанням кіберпростору, що забезпечує транскордонну складову такої злочинної діяльності, яка викликає необхідність вирішення слідчим питань територіальної юрисдикції;

2) оперативність створення, поширення, модифікації або знищення інформації в кіберпросторі, що є предметом злочинного посягання або слідом злочину – це сприяє значному прискоренню та якісному прихованню злочинної діяльності;

3) віртуальність, що забезпечує відносну конфіденційність інформації про особу злочинця та можливість впливати на свідомість певної категорії осіб;

4) комунікативність, яка уможливлює створення злочинних груп та ефективну діяльність уже наявної організованої злочинності;

5) недосконалість забезпечення інформаційної безпеки та правової охорони відносин у кіберпросторі, що надає злочинцю можливість уникати кримінальної відповідальності за вчинений злочин [6, с. 180].

Водночас Я. Неділько наполягає, що кіберпростір як елемент обстановки кримінального правопорушення необхідно розглядати разом з «реальною» її складовою: 1) кіберпростір – в якому здійснюється електронний процес, до, в момент та після вчинення злочину, що характеризується місцем, часом, віртуальною взаємодією учасників злочину; 2) матеріальний (фізичний) простір – систему умов та обставин, що взаємодіють між собою до, в момент та після вчинення злочину об'єктів, процесів, що характеризують місце, час та реальну взаємодію учасників злочину, а також інші обставини скоєння кіберзлочину (соціально-психологічні, економічні, безпекові, політичні тощо) [9, с. 360]. Таку ж позицію підтримує В.А. Динту, на думку якої існування кіберпростору пов'язане з фізичними мережевими об'єктами (комп'ютерами, серверами, мережовим обладнанням). При розслідуванні злочину, що був реалізований у кіберпросторі, подібні об'єкти будуть виступати у якості носіїв матеріальних слідів злочину [10, с. 73]. Відтак, погоджуємося з М.В. Філімоновим, що колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) відноситься до варіативно-кіберпросторових кримінальних правопорушень, адже об'єктивна сторона такого діяння може бути реалізована як у фізичному середовищі, так і у кіберпросторі [8, с. 42-43].

У межах криміналістичної характеристики колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері матеріальний (фізичний, реальний) простір має розглядатися як місце вчинення кримінального правопорушення, а відповідний віртуальний кіберпростір – як самостійна ознака обстановки таких кримінальних правопорушень.

Крім того, на думку В.А. Динту, кіберпростір може виступати як обстановка одного з актів реалізації злочинного діяння, тобто бути або місцем, де відповідний злочин готувався, або місцем його безпосереднього вчинення, або приховування слідів. Може також зустрічатися двоелементна

структура реалізації злочинного діяння, тобто кіберпростір може виступати місцем, де здійснювалася і підготовка, і вчинення злочину [10, с. 73]. У першому випадку якісь зі складових колабораційної діяльності реалізуються в реальному матеріальному світі, інші – у кіберпросторі із розривом у часі. Наприклад, зловмисник може записати відеоролик з ворожою пропагандою на певній місцевості (матеріальна (реальна) складова обстановки) та пізніше поширити його засобами відеохостингу чи соціальних мереж (кіберпростір, як складова обстановки). Другій описаній В.А. Динту ситуації відповідають форми колабораціонізму, які повністю вчиняються в кіберсередовищі та матеріальному світі одночасно – репост чужих чи публікація власних дописів в мережі Інтернет, пряма відео чи аудіотрансляція тощо.

Опрацювання 100 вироків національних судів першої інстанції за ч.ч. 1, 3, 6 ст. 111-1 КК України, постановлених протягом 2022-2025 років, показало, що в 43% випадків колабораційна діяльність в ідеологічній та культурно-освітній сфері повністю або частково вчиняється в обстановці кіберпростору.

Зокрема, за ч. 1 ст. 111-1 КК України можуть бути кваліфіковані розміщені в мережі Інтернет публічні заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України. Аналіз 55 вироків судів першої інстанції за ч. 1 ст. 111-1 КК України показав, що 47,3 % таких діянь були вчинені в обстановці кіберпростору (відповідні способи вчинення – публікація власного допису або репост чужого допису в соціальній мережі чи на форумі; одноразові інтерв'ю, участь в телерадіопрограмах, подкастах медіа держави-агресора чи окупаційних адміністрацій). Натомість в обстановці реального (матеріального) простору вчиняються кваліфіковані за ч. 1 ст. 111-1 КК України антиукраїнські публічні висловлювання в присутності інших осіб.

За ч. 3 ст. 111-1 КК України може бути кваліфікована пропаганда у закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, вчинена з використанням мережі Інтернет; а також випадки впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (в частині виготовлення та розміщення в мережі Інтернет онлайн-курсів, навчальних матеріалів тощо, їх поширення серед здобувачів освіти). Опрацювання 25 вироків судів першої інстанції за ч. 3 ст. 111-1 КК України показує, що 12% таких діянь були вчинені в обстановці кіберпростору (відповідні способи вчинення – пропаганда у формі повідомлень в учнівських, батьківських групах; інтерв'ю, участь в телерадіопрограмах, подкастах медіа держави-агресора чи окупаційних адміністрацій). В обстановці реального (матеріального) простору вчиняються кваліфіковані за ч. 3 ст. 111-1 КК України очна (безпосередня) пропаганда у закладах освіти, а також впровадження ворожих стандартів освіти під час очного навчання.

В кіберпросторі можуть бути вчинені практично усі форми протиправного діяння, передбаченого ч. 6 ст. 111-1 КК України (крім виготовлення фізичних (друкованих, мальованих) пропагандистських матеріалів на підтримку держави агресора та/або окупаційних адміністрацій, проведення очних масових політичних заходів). Аналіз 20 вироків судів першої інстанції за ч. 6 ст. 111-1 КК України показав, що 70% таких діянь вчиняються в обстановці кіберпростору (відповідні способи вчинення – публікація власних дописів соціальній мережі чи на форумі; системні інтерв'ю, багаторазова участь в телерадіопрограмах, подкастах медіа держави-агресора чи окупаційних адміністрацій; виготовлення цифрових пропагандистських матеріалів на підтримку держави агресора та/або окупаційних адміністрацій; організація пропагандистських Інтернет-кампаній). В обстановці реального (матеріального) простору вчиняються кваліфіковані за ч. 6 ст. 111-1 КК України виготовлення, поширення фізичних пропагандистських матеріалів, проведення очних масових політичних заходів.

Проте, зауважимо, що й унаслідок вчинення колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері у реальному (матеріальному) просторі, можуть утворюватися цифрові сліди кримінального правопорушення. Наприклад, зловмисники можуть домовлятися про проведення очних політичних акцій з використанням соціальних мереж чи месенджерів, обмінюватися цифровими макетами для подальшого виготовлення фізичних пропагандистських матеріалів і т. ін.

В контексті кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі, ознака публічності (необхідна для кваліфікації діяння за ч.ч. 1, 6 ст. 111-1 КК України) може бути розтлумачена відповідно до поточної практики Верховного Суду. У постанові від 29 листопада 2023 року у справі

№ 595/359/21 Третя судова палата Касаційного кримінального суду наголосила, що соціальна мережа «Facebook» діє в інтернет-просторі й інформація на сторінках її користувачів, якщо власник сторінки не обмежив доступ до неї, є загальнодоступною, відтак ця соціальна мережа є засобом, за допомогою якого така інформація поширюється серед необмеженого (невизначеного) кола осіб [11]. Такий підхід узгоджується з положеннями п. 28 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіа», відповідно до якого масовою інформацією визнається інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб [12].

У своїй іншій постанові Верховний Суд наголосив, що соціальні мережі та платформи «Facebook», «YouTube» є загальнодоступними, спрощують комунікацію, дозволяють поширювати певну інформацію необмеженому колу осіб, спосіб такого поширення інформації розрахований на масове сприйняття [13]. Цікаво, що в цитованому рішенні суд кваліфікував діяння обвинуваченого за ч. 2 ст. 436-1 КК України як виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, вчинене з використанням засобів масової інформації. Запропоноване Верховним Судом тлумачення соціальних мереж як засобів масової інформації може бути корисне для правильного розуміння медіа (ЗМІ) для потреб розмежування діянь, передбачених ч.ч. 1 та 6 ст. 111-1 КК України.

Однак ця позиція Верховного Суду була сприйнята науковцями неоднозначно. Наприклад, О.О. Дудоров та Є.О. Письменський наполягають, що поширення інформації в соціальних мережах не обов'язково має оцінюватися як використання ЗМІ. На їх думку, соціальні мережі (на кшталт «Facebook», «YouTube», «ВКонтакте») зазвичай не узгоджуються з нормативно визначеними ознаками медіа, особливо якщо йдеться про особисті сторінки користувачів, неофіційні канали, контент без редакційного нагляду. Тому поширення інформації в соціальних мережах (допис, репост, коментар) може мати ознаку публічності (дія здійснена відкрито, доступна широкому колу осіб), але не завжди утворює ознаку використання засобів масової інформації, якщо стосовно цих мереж не дотримані ознаки, встановлені Законом України «Про медіа» [14], з чим ми повною мірою погоджуємося.

Зокрема, вказаний Закон ототожнює терміни «засіб масової інформації» та «медіа» і визначає їх як засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою [12]. За цими критеріями одиничні дописи в соціальних мережах, репости дописів інших осіб, одноразові онлайн-трансляції та окремі опубліковані відеозаписи, які містять заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України однозначно характеризуються ознакою публічності, проте не можуть визнаватися медіа (засобами масової інформації). Такі діяння, переважно, кваліфікуються за ч. 1 ст. 111-1 КК України (або за ч. 3, якщо були вчинені в освітньому просторі). З іншого боку текстові та аудіо-відеоблоги, подкасти, які публікуються періодично чи регулярно під єдиною брендованою індивідуалізуючою назвою і редакційним контролем їх авторів та/або представників держави-агресора й її окупаційних адміністрацій, можуть підпадати під сучасне нормативне розуміння медіа (ЗМІ). За ознакою системності описані діяння можуть бути кваліфіковані за ч. 6 ст. 111-1 КК України.

Аналіз вироків судів першої інстанції за ч.ч. 1, 3, 6 ст. 111-1 КК України показав, що серед соціальних мереж для своєї публічної інформаційної діяльності колаборанти найчастіше використовують російські «Однокласники» та «ВКонтакте» («VK»), рідше американські Facebook, X (Twitter) та ін.

Наші висновки підтверджують і автори аналітичних звітів щодо практики розслідування колабораційної діяльності. Дослідження «Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» показало, що найпоширенішою мережею для публічного заперечення російської агресії в Україні чи для словесної підтримки ворога залишається російська соціальна мережа «Однокласники», 90 % вироків пов'язані саме з нею. Серед інших «популярних» у цьому контексті соціальних мереж дослідники виділили Telegram, Facebook, Вконтакте, Twitter та Youtube [15, с. 23]. За результатами дослідження «Колабораційна діяльність як кримінальне явище» 21 % усіх випадків колабораційної діяльності пов'язано з використанням соціальних мереж, у тому числі «Однокласники» – 14 %, «Вконтакте» – 3 %; «Facebook» – 2 %; «Тік-Ток» – 2 % [16, с. 23].

Зауважимо, що Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та ін-

ших обмежувальних заходів (санкцій)» №133/2017 від 15.05.2017 [17] доступ до низки російських Інтернет-ресурсів було обмежено. Зокрема, цим Указом українським Інтернет-провайдером було заборонено надавати послуги з доступу користувачам мережі Інтернет до ресурсів сервісів «Mail.ru» (www.mail.ru) та соціально-орієнтованих ресурсів «Вконтакте» (www.vk.com) та «Одноклассники» (www.ok.ru). Через це, користувачі наведених ресурсів використовують сервіси підміни кінцевої адреси Інтернет-ресурсу (Proху, VPN), що потребує додаткових зусиль та певного рівня комп'ютерної обізнаності, і виключає випадкове відвідування цих сайтів.

Для розміщення відеороликів, проведення онлайн трансляцій колабораціоністи найчастіше використовують відеохостинги (американський youtube, китайський tiktok, російський rutube та ін.), а також офіційні веб-сторінки медіа (засобів масової інформації держави-агресора і окупаційних адміністрацій), та вже згадані соціальні мережі.

І дописи, і відео-, аудіозаписи, а також заклики до участі в політичних акціях колаборанти розміщують у групах, каналах та чатах додатків-месенджерів (telegram, viber, whatsapp та ін.). Для кваліфікації таких діянь за ч.ч. 1, 6 ст. 111-1 КК України, указані спільноти мають відповідати розглянутій вище ознаці публічності – тобто, бути загальнодоступними для інших користувачів та налічувати значну кількість учасників, до яких звертається колаборант. Для кваліфікації діяння за ч. 3 ст. 111-1 КК України така ознака не є обов'язковою: існує практика притягнення вчителів до відповідальності за пропаганду в закритих групах і чатах, доступ до яких мали лише здобувачі освіти та їх батьки.

Висновки. Таким чином, елементи мережі Інтернет, у межах яких вчиняються окремі форми колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері (соціальні мережі, месенджери, відеохостинги, блоги, форуми, інші веб-ресурси) утворюють специфічну ознаку обстановки цих кримінальних правопорушень – кіберпростір. Указана ознака має розглядатися у сукупності з реальним (матеріальним) простором, в якому вчиняється діяння (комп'ютерна техніка, мережеве обладнання, інші складові матеріальної обстановки).

Опрацювання 100 вироків національних судів першої інстанції за ч.ч. 1, 3, 6 ст. 111-1 КК України, постановлених протягом 2022-2025 років, показало, що в 43% випадків колабораційна діяльність в ідеологічній та культурно-освітній сфері повністю або частково вчиняється в обстановці кіберпростору. До його типових складових варто віднести соціальні мережі (російські «Одноклассники» та «Вконтакте» («VK»), рідше американські Facebook, X (Twitter) та ін.), відеохостинги (американський youtube, китайський tiktok, російський rutube тощо), додатки-месенджери (telegram, viber, whatsapp та ін.), а також офіційні веб-сторінки органів влади, збройних формувань, незаконних окупаційних адміністрацій, медіа держави-агресора.

Перспективним, на нашу думку, є з'ясування типових способів вчинення колабораційної діяльності в кіберпросторі та відповідних слідів кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник. За заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів, 2011. 324 с.
2. Orzhynska, E.I. (2022). Collaborative activity: preliminary criminalistic characteristics. *The European dimension of modern legal science: scientific monograph*. Cuiavian University in Wloclawek Riga, Latvia, «Baltija Publishing», PP. 339-367. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-252-4-17>.
3. Андрушко О.В. Обставини, що підлягають встановленню та доказуванню у кримінальних провадженнях за ч. 1 ст. 111-1 КК України. Експертне забезпечення розслідування фактів колабораційної діяльності: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу (м. Київ, 23 червня 2022 року). Львів-Торунь: Liha-Pres, 2022. С. 7–11. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-258-9-1>.
4. Вуйма А. Цифровий вимір сучасної злочинності: кіберпростір як типова обстановка вчинення кримінальних правопорушень. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 2 (12). С. 64-70. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.12.2025.05>.
5. Теоретичні та праксеологічні засади розслідування кримінальних правопорушень у кіберпросторі: монографія / Ю.О. Виходець, В.Г. Дрозд, М.М. Єфімов, В.Б. Коба, І.О. Луговий, Н.В. Павлова, К.О. Чаплинський; МВС України, ДЗДГ Національної поліції України, Дніпр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро: ДДУВС, 2025. 212 с.
6. Самойленко О.А. Природа кіберпростору як об'єкта криміналістичного дослідження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Випуск 63. С. 174-184. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2025/07/2018_63-All.pdf.
7. Ткач Ю. Тенденції розвитку сучасного кіберпростору та його захищеності в умовах інформаційного протистояння. *Безпека інформації*. 2020. Том 26 № 2. С. 74–79. DOI: <https://doi.org/10.18372/2225-5036.26.14916>.

8. Філімонов М.В. Особливості доказування при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в кіберпросторі. Дис. ... доктора філософії 081 – Право. Одеса, 2026. 215 с.
9. Неділько Я. Обстановка та «слідова картина» як елементи криміналістичної характеристики кіберзлочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 359-364. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.61>.
10. Динту В.А. Місце кіберпростору у системі обстановки злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 2, Том 3. С. 72-75. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvkhdu_jur_2016_2\(3\)_18.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvkhdu_jur_2016_2(3)_18.pdf).
11. Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду. Постанова від 29 листопада 2023 року у справі № 595/359/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115476534>.
12. Про медіа. Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20>. (дата звернення: 01.03.2026).
13. Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду. Постанова від 28 жовтня 2025 року у справі № 639/1077/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131853014>.
14. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Коли допис у соціальній мережі (не) стає злочином, вчиненим з використанням засобів масової інформації? *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (20 лютого 2026 року). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2026. С. 185-188. URL: <https://www.researchgate.net/publication/401293483>.
15. Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм. Аналітичний звіт / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. Київ, 2024. 104 с.
16. Добробог Л.М., Березняк В.С., Макашов А.В., Ткач Ю.О. Колабораційна діяльність як кримінальне явище: аналітичний огляд. Дніпро: ДДУВС, 2023. 42 с.
17. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» № 133/2017 від 15.05.2017. Президент України. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.132

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.26>

ПІДОЗРЮВАНИЙ ТА ОБВИНУВАЧЕНИЙ: ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ТА ПРАВА

Сорокін А.А.,*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства**Навчально-наукового інституту права**Сумського державного університету*

ORCID: 0000-0001-9765-3830

e-mail: kpds@yur.sumdu.edu.ua**Краснянський В.І.,***студент 3 курсу**Навчально-наукового інституту права**Сумського державного університету*

ORCID: 0009-0002-4679-9228

e-mail: vlad.krasniy888@gmail.com

Сорокін А.А., Краснянський В.І. Підозрюваний та обвинувачений: процесуальний статус та права.

Стаття присвячена комплексному дослідженню процесуального статусу підозрюваних та обвинувачених у кримінальному провадженні, а також аналізу їх процесуальних прав та гарантій реалізації цих прав на різних стадіях кримінального процесу. У сучасних умовах реформування кримінального правосуддя в Україні та посилення стандартів у сфері прав людини особливо важливо чітко розмежувати правовий статус підозрюваних та обвинувачених, визначити обсяг їхніх прав та обов'язків і забезпечити ефективні механізми їх процесуального захисту.

Питання процесуального статусу цих учасників кримінального провадження безпосередньо пов'язане з реалізацією конституційних принципів верховенства права, презумпції невинуватості, права на захист та змагальності процесу. Правильне розуміння правової природи статусу підозрюваного та обвинуваченого визначає не тільки законність процесуальних рішень, але й баланс між суспільними інтересами держави у сфері кримінального переслідування та приватними інтересами особи, проти якої ведеться провадження. На практиці часто виникають ситуації, коли формальний підхід до визначення моменту набуття статусу підозрюваного або обвинуваченого призводить до обмеження процесуальних прав особи, що суперечить як положенням національного законодавства, так і міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини.

У статті аналізуються положення українського кримінально-процесуального права, що визначають підстави та порядок набуття статусу підозрюваного та обвинуваченого, зміст їх процесуальних прав та гарантій реалізації права на захист. Особлива увага приділяється порівнянню обсягу прав цих суб'єктів, визначенню спільних та відмінних рис їх правового статусу, а також дослідженню проблемних аспектів правоохоронної практики. Дослідження має на меті сформулювати комплексне розуміння процесуальної ролі підозрюваних та обвинувачених у кримінальному процесі та розробити теоретично обґрунтовані підходи до вдосконалення механізмів забезпечення їхніх прав.

Зроблено висновок, що процесуальний статус підозрюваних та обвинувачених є важливою складовою гарантій прав людини у кримінальному провадженні, оскільки пов'язаний із принципами справедливого судочинства, презумпцією невинуватості та правом на захист.

Ключові слова: кримінальне провадження, підозрюваний, обвинувачений, процесуальний статус, процесуальні права, право на захист, презумпція невинуватості, гарантії прав учасників кримінального процесу.

Sorokin A.A., Krasnyansky V.I. Suspects and defendants: procedural status and rights.

This article is devoted to a comprehensive study of the procedural status of suspects and defendants in criminal proceedings, as well as an analysis of their procedural rights and guarantees for the exercise of these rights at various stages of the criminal process. In the current context of criminal justice reform in Ukraine and the strengthening of human rights standards, it is particularly important to clearly distinguish between the legal status of suspects and defendants, to define the scope of their rights and obligations, and to ensure effective mechanisms for their procedural protection.

The issue of the procedural status of these participants in criminal proceedings is directly related to

the implementation of the constitutional principles of the rule of law, the presumption of innocence, the right to defence, and the adversarial nature of the process. A correct understanding of the legal nature of the status of suspects and defendants determines not only the legality of procedural decisions, but also the balance between the public interests of the state in the field of criminal prosecution and the private interests of the person against whom the proceedings are being conducted. In practice, situations often arise where a formal approach to determining the moment of acquiring the status of a suspect or accused person leads to a restriction of the procedural rights of the individual, which contradicts both the provisions of national legislation and international standards in the field of human rights protection.

The article analyses the provisions of Ukrainian criminal procedure law that determine the grounds and procedure for acquiring the status of a suspect and accused, the content of their procedural rights, and guarantees for the realization of the right to defence. Particular attention is paid to comparing the scope of rights of these subjects, identifying the common and distinctive features of their legal status, and examining problematic aspects of law enforcement practice. The study aims to comprehensively analyse the procedural role of suspects and defendants in criminal proceedings and to develop theoretically grounded approaches to strengthening the mechanisms for ensuring their rights.

Key words: criminal proceedings, suspect, accused, procedural status, procedural rights, right to defence, presumption of innocence, guarantees of the rights of participants in criminal proceedings.

Постановка проблеми. Кримінальне провадження є однією з ключових форм реалізації державою своєї функції щодо захисту верховенства права, але водночас воно пов'язане із значним втручанням у сферу прав і свобод людини. У цьому контексті особливо актуальним стає питання визначення та практичної реалізації процесуального статусу підозрюваних і обвинувачених як основних суб'єктів захисту. З моменту набуття відповідного статусу особа підпадає під процесуальний примус, обмеження прав та певні обов'язки, що вимагає чіткого нормативного регулювання та адекватних гарантій проти можливих зловживань.

Вважаємо, що для повного розуміння теми, необхідно розкрити понятійно-категоріальний апарат. У Кримінальному процесуальному кодексі України, саме в статті 42, вказано, ким є підозрюваний та обвинувачений. Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень. Обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому статтею 291 цього Кодексу [1].

На практиці часто виникають проблеми з належним повідомленням про підозру, забезпеченням реального, а не формального права на захист, а також дотриманням принципу презумпції невинуватості на стадії судового розгляду справи проти обвинуваченого. Нечіткість деяких процесуальних механізмів або їх формальне застосування можуть призвести до порушень прав особи, що, в свою чергу, ставить під сумнів законність і справедливість кримінального провадження в цілому. Особливу увагу слід приділити проблемі розмежування правового статусу підозрюваного та обвинуваченого, оскільки в науковій літературі та правоохоронній практиці ці категорії іноді ототожнюються або розглядаються без належного врахування стадій кримінального провадження.

Стан опрацювання. Питання процесуального статусу підозрюваних та обвинувачених займає важливе місце в галузі кримінально-процесуальної науки і є предметом активних досліджень науковців, особливо після прийняття Кримінально-процесуального кодексу України у 2012 році. Науковий аналіз відповідної літератури свідчить про вивчення підстав і строків набуття відповідного статусу, змісту процесуальних прав та гарантій їх реалізації. Зокрема, часто досліджується взаємозв'язок між правовим статусом підозрюваних і обвинувачених на різних стадіях кримінального провадження.

Р. Чича та В. Гнатенко вважають, що виконання процесуальних дій, пов'язаних зі збиранням даних про особу підозрюваного, обвинуваченого, є важливим елементом діяльності уповноважених осіб у кримінальному судочинстві загалом і у міжнародному співробітництві в його межах зокрема. Важливою умовою набуття доказового значення даними про особу підозрюваного в конкретному кримінальному провадженні є дотримання процедур отримання такої інформації, передбачених національним і міжнародним законодавством [2].

Такий підхід підкреслює, що збирання даних про особу підозрюваного чи обвинуваченого є не формальною дією, а ключовим елементом формування доказової бази, особливо в умовах міжнародного співробітництва.

Таким чином, фундаментальні права людини повинні мати не лише законодавче закріплення, а й ефективний механізм їх захисту. У кримінальному провадженні особливого значення набувають права, які є невід'ємною частиною забезпечення справедливого судочинства.

У межах даного дослідження основну увагу зосереджено на питаннях забезпечення права на захист, дотримання презумпції невинності та впливу практики Європейського суду з прав людини на розвиток сучасних стандартів кримінального правосуддя. Водночас, незважаючи на значний обсяг наукових досліджень, питання чіткого розмежування процесуальних статусів підозрюваних та обвинувачених, а також практичних механізмів забезпечення їхніх прав залишаються суперечливими і потребують подальшого всебічного аналізу.

Метою даної статті є охарактеризувати процесуальний статус підозрюваного та обвинуваченого як ключових суб'єктів кримінального провадження, визначити їх права та гарантії захисту.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення прав учасників кримінального провадження залишається однією з актуальних проблем сучасної правозастосовної практики, що зумовлено системними недоліками процесуального законодавства та випадками їх порушення на різних стадіях кримінального процесу.

Відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [3].

Ця норма є ключовим міжнародним стандартом, що безпосередньо впливає на процесуальний статус підозрюваного та обвинуваченого в національному кримінальному процесі. У контексті теми статті положення статті 6 ЄКПЛ вимагає від держави забезпечити ефективні механізми реалізації цих прав на всіх стадіях провадження, що співвідноситься з національним законодавством.

Правовий статус підозрюваних та обвинувачених визначається їхніми процесуальними правами та обов'язками. Перш за все, особа має право знати, у скоєнні якого кримінального правопорушення її підозрюють або обвинувачують. Це право дає змогу належним чином підготуватися до захисту і є частиною принципу правової визначеності. Не менш важливим є право на чітке та своєчасне інформування про свої процесуальні права та отримання пояснень щодо них. Ця вимога має на меті запобігти формальному підходу до інформування особи та забезпечує їй можливість скористатися наданими законом можливостями.

На думку С. Охріменко, який вказав, що право особи на захист пов'язане із формальним початком кримінального провадження, який напяму залежить від часу внесення відомостей до ЄРДР або повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення та набуття нею статусу підозрюваного. Тобто, тільки особа, яка набуває статус підозрюваного, має можливість на реалізацію права на захист [4, с. 117].

Тож центральне місце в системі гарантій посідає право на адвоката. Підозрюваний або обвинувачений може в будь-який час звернутися до адвоката та спілкуватися з ним конфіденційно як до, так і після першого допиту. Кількість та тривалість таких зустрічей не обмежуються. Захисник має право брати участь у допитах та інших процесуальних діях, що є важливим елементом змагального процесу. Особа може відмовитися від адвоката, але така відмова має бути добровільною та усвідомленою. Юридична допомога надається за рахунок держави у випадках, передбачених законом, а також у разі відсутності коштів, що відображає соціальний характер гарантій у кримінальному процесі.

Важливим аспектом цього права ще є можливість відмовитися давати показання проти себе або відповідати на запитання. Це право ґрунтується на принципах презумпції невинності та заборони самозвинувачення. Водночас особа може надавати пояснення та свідчення, якщо вважає це в своїх інтересах. Якщо її затримано, вона має право вимагати перевірки законності затримання, що є процесуальним механізмом судового контролю за обмеженням свободи.

Згадуючи факт права особи не давати показання проти себе, А. Боровик та Ю. Попик дійшли до висновку, що право не свідчити проти себе включає в себе право на мовчання, право припинити давання показань чи пояснень в будь-який момент, а також право знати про ці права. Цим правам кореспондує позитивне зобов'язання держави роз'яснювати особі зміст свободи від самовикриття та пересвідчуватися у добровільності визнання особою певних обставин, а також негативне зобов'язання утримуватися від будь-яких форм примусу особи до надання показань чи пояснень [5, с. 359].

Якщо особа затримана або утримується під вартою, вона має право негайно повідомити про своє місцезнаходження близьких родичів або інших осіб. Крім того, підозрювані та обвинувачені мають право самостійно збирати та подавати докази, брати участь у процесуальних діях, задавати питан-

ня іншим учасникам та висловлювати зауваження та заперечення щодо процедури. Ці зауваження повинні бути зафіксовані в протоколі, що надає їм юридичного значення.

А. Нерсисян та А. Ландіна вказали, що механізм забезпечення прав і свобод осіб, підозрюваних (обвинувачених) у вчиненні кримінального правопорушення у кримінальному провадженні має відповідати потребам сучасності, постійно удосконалюватися та діяти на засадах людиноцентричності [6, с. 504].

Такий підхід є необхідним для забезпечення всіх прав осіб у статусі підозрюваних або обвинувачених. У подібних випадках особи теж мають право ініціювати судові провадження, включаючи клопотання про проведення слідчих дій або застосування заходів безпеки, а також оскаржувати слідчого, прокурора або суддю на підставах, передбачених законом. Ключовим аспектом є можливість ознайомитися з матеріалами досудового розслідування та подати клопотання про розкриття матеріалів прокуратурою. Це забезпечує рівність сторін і сприяє підготовці до судового розгляду. Підозрювані та обвинувачені мають додаткові можливості, зокрема право на отримання копій процесуальних документів, право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування та судів, а також право вимагати відшкодування збитків у разі незаконного кримінального переслідування.

Права підозрюваних та обвинувачених захищаються, зокрема, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за їх порушення. Згідно зі статтею 374 Кримінального кодексу України, недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого на захист, вчинене слідчим, дізнавачем, прокурором або суддею, карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або пробаційним наглядом на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [7].

Також, іноземцям гарантується право використовувати рідну мову та, за необхідності, послуги перекладача за рахунок держави. Іноземні громадяни, які перебувають під вартою, мають можливість вести діалог з представниками дипломатичних або консульських установ своєї держави.

Статус обвинуваченого в судовому процесі доповнюється низкою процесуальних додаткових можливостей, пов'язаних із реалізацією принципу змагальності. Обвинувачений має право брати участь у допиті свідків обвинувачення, ініціювати виклик і допит свідків захисту на рівних умовах, подавати докази до суду, висловлювати свою позицію щодо клопотань інших учасників та брати участь у судових дебатах. Поза тим, йому надають доступ до судових матеріалів та технічних записів судових засідань, а також можливість подавати коментарі. Крім того, він зберігає за собою право оскаржувати судові рішення в апеляційному та касаційному порядку, бути поінформованим про подані скарги та висловлювати свої заперечення.

Тож основним правом особи в статусі підозрюваного та обвинуваченого є презумпція невинуватості, закріплена у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права чинності 1976 року в статті 14: «Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно із законом» [8]. Ця норма є невід'ємною частиною правового статусу особи як у минулому, так і в сучасності.

Разом з тим, процесуальний статус підозрюваного та обвинуваченого не обмежується лише правами. Поряд із захисними гарантіями, законодавство покладає на цих суб'єктів певні обов'язки, що забезпечують баланс інтересів у кримінальному провадженні та ефективну участь у процесі правосуддя та вказані в статті 42 КПК. Вони зобов'язані з'являтися на виклики органів досудового розслідування та суду, дотримуватися накладених на них процесуальних обмежень, виконувати законні вимоги уповноважених осіб та надавати достовірну інформацію у справах, пов'язаних із підготовкою досудового звіту. Наявність обов'язків свідчить про те, що процесуальний статус є не тільки системою гарантій, а й процесом участі в правосудді [1].

Треба вказати і на окремий обов'язок у разі укладення угоди про визнання винуватості. Про це написала І. Кісліцина, яка вказала, що в такому документі, окрім ще багатьох пунктів, обов'язково вказуються «обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце)» [9, с. 192].

Такий обов'язок відображає тенденцію до мотивації в активній співпраці особи з органами досудового розслідування, що сприяє підвищенню ефективності розкриття злочинів, вчинених у співучасті. Водночас його реалізація вимагає особливої уваги до забезпечення принципу добровільності укладення угоди та дотримання права на захист, аби уникнути можливого тиску на підозрюваного чи обвинуваченого та порушень фундаментальних гарантій.

Висновки. Підсумовуючи, підозрюваний та обвинувачений є самостійними і чітко розмежованими процесуальними категоріями: перший набуває відповідного статусу з моменту повідомлення

про підозру або затримання (ст. 42 КПК України), тоді як статус обвинуваченого виникає з передачею обвинувального акта до суду (ст. 291 КПК України). Ототожнення цих категорій у правозастосовній практиці є методологічною помилкою, що може призводити до порушення процесуальних прав особи. Система прав підозрюваного та обвинуваченого охоплює право знати зміст підозри чи обвинувачення, право на захисника та конфіденційне спілкування з ним, право не свідчити проти себе, право збирати та подавати докази, а також право оскаржувати процесуальні рішення. Обвинувачений додатково наділений правами, що випливають із принципу змагальності: брати участь у допиті свідків, висловлювати позицію в судових дебатах, оскаржувати вирок в апеляційному та касаційному порядку. Гарантії захисту прав цих осіб забезпечуються на конституційному (презумпція невинуватості, право на захист), процесуальному (обов'язкова участь захисника, недопустимість доказів, отриманих із порушенням прав особи, кримінальна відповідальність за ст. 374 КК України) та міжнародному рівнях (ст. 6 ЄКПЛ, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, практика ЄСПЛ). Водночас процесуальний статус зазначених осіб включає не лише права, а й обов'язки: з'являтися за викликом, дотримуватися процесуальних обмежень, виконувати законні вимоги уповноважених осіб, що свідчить про збалансований характер їхньої участі у здійсненні правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 1 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.02.2026).
2. Чича Р.П., Гнатенко В.С. Особливості вивчення особи підозрюваного в рамках міжнародного співробітництва. *Law and Safety*. 2025. Т. 98, № 3. С. 67–77. URL: <https://doi.org/10.32631/rb.2025.3.06> (дата звернення: 23.02.2026).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.02.2026).
4. Охріменко С. С. Реалізація права на захист у кримінальному процесі. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2023. № 2 (80). С. 115–119. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338x-2023.2.20> (дата звернення: 23.02.2026).
5. Боровик А.В., Попик Ю.І. право не свідчити проти себе: зміст, сфера застосування та правові наслідки порушення. *Law and Society*. 2024. № 2. С. 351–360. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.49> (дата звернення: 24.02.2026).
6. Ландіна А., Нерсесян А. Забезпечення окремих прав і свобод підозрюваних (обвинувачених) у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики. *Щорічний журнал наукових статей «Правова держава»*. 2022. № 33. С. 498–506. URL: <https://doi.org/10.33663/1563-3349-2022-33-498-506> (дата звернення: 24.02.2026).
7. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 24.02.2026).
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 24.02.2026).
9. Кісліцина І.О. Актуальні питання участі прокурора в укладенні угод про визнання винуватості в досудовому кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 3. С. 191–194. URL: http://lsej.org.ua/3_2017/3_2017.pdf. (дата звернення: 24.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.346:629.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.27>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЕКСПЛУАТАЦІЇ БЕЗПІЛОТНИХ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТА ДОКАЗУВАННЯ

Старенький О.С.,*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінальної юстиції
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4517-726X*

Старенький О.С. Кримінальна відповідальність за порушення правил експлуатації безпілотних повітряних суден в Україні: проблеми криміналізації та доказування.

Статтю присвячено дослідженню проблем криміналізації порушень правил експлуатації безпілотних повітряних суден та специфіці доказування відповідних кримінальних правопорушень у контексті проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Повітряного кодексу України щодо посилення відповідальності за правопорушення в галузі цивільної авіації після припинення або скасування воєнного стану в Україні» від 05.08.2025 № 13600. Актуальність дослідження зумовлена стрімким поширенням безпілотних авіаційних технологій, їх активним використанням у сфері безпеки, господарської діяльності та повсякденного життя, що одночасно створює нові ризики для публічної безпеки та вимагає удосконалення механізмів правового регулювання використання повітряного простору.

У статті здійснено науковий аналіз запропонованих законопроектом змін до Кримінального кодексу України, зокрема щодо запровадження кримінальної відповідальності за порушення правил експлуатації безпілотних повітряних суден та керування ними у стані сп'яніння. Обґрунтовано наявність низки концептуальних проблем законодавчої конструкції відповідних кримінально-правових норм. Зокрема, звернуто увагу на використання категорії «експлуатація безпілотного повітряного судна», яка не має достатньо чіткого нормативного розмежування з поняттям виконання польоту, що може створювати ризики юридичної невизначеності меж кримінально-правової заборони та ускладнювати формування предмета доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Окрему увагу приділено проблемі нормативного перетину запропонованої законопроектом статті 276-2 Кримінального кодексу України з чинною статтею 282 Кримінального кодексу України, що може спричиняти труднощі при кваліфікації відповідних діянь. Зазначено, що доказування таких кримінальних правопорушень характеризується домінуванням технічних і цифрових джерел доказової інформації.

Обґрунтовано доцільність віднесення розслідування цих кримінальних правопорушень до предметної підслідності органів Національної поліції України, що забезпечує безперервність між первинним документуванням події правопорушення, адміністративним реагуванням та подальшим кримінальним провадженням.

Зроблено висновок, що ефективність запропонованої моделі криміналізації значною мірою залежатиме від формування належної інституційної та доказової інфраструктури в умовах воєнного стану, зокрема системи реєстрації, обліку та ідентифікації безпілотних повітряних суден і їх операторів.

Ключові слова: безпілотні повітряні судна; кримінальна відповідальність; доказування; предмет доказування; цифрові докази; публічна безпека; використання повітряного простору.

Starenkyi O.S. Criminal liability for violations of the rules for the operation of unmanned aircraft in Ukraine: problems of criminalization and proof.

The article is devoted to the study of the problems of criminalization of violations of the rules for the operation of unmanned aircraft and the specific features of proving the relevant criminal offences in the context of the Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offences, the Criminal Code of Ukraine and the Air Code of Ukraine on Strengthening Liability for Offences in the Field of Civil Aviation after the Termination or Cancellation of Martial Law in Ukraine»

dated 05 August 2025 № 13600. The relevance of the study is determined by the rapid spread of unmanned aviation technologies and their active use in the fields of security, economic activity and everyday life, which simultaneously creates new risks to public safety and requires improvement of the legal mechanisms regulating the use of airspace.

The article provides a scientific analysis of the amendments to the Criminal Code of Ukraine proposed by the draft law, in particular regarding the introduction of criminal liability for violations of the rules for the operation of unmanned aircraft and for operating them while intoxicated. The study substantiates the existence of a number of conceptual problems in the legislative construction of the relevant criminal law provisions. In particular, attention is drawn to the use of the category «operation of an unmanned aircraft», which lacks a sufficiently clear normative distinction from the concept of performing a flight and may create legal uncertainty regarding the scope of criminal prohibition as well as complicate the formation of the subject of proof in criminal proceedings of this category.

Particular attention is paid to the problem of normative overlap between Article 276-2 of the Criminal Code of Ukraine proposed by the draft law and the existing Article 282 of the Criminal Code of Ukraine, which may cause difficulties in the legal qualification of the relevant acts. It is noted that proving such criminal offences is characterized by the predominance of technical and digital sources of evidence.

The expediency of assigning the investigation of these criminal offences to the jurisdiction of the investigative bodies of the National Police of Ukraine is substantiated, as this ensures continuity between the initial documentation of the offence, administrative response, and subsequent criminal proceedings.

It is concluded that the effectiveness of the proposed model of criminalization will largely depend on the formation of an appropriate institutional and evidentiary infrastructure under martial law conditions, in particular a system for the registration, accounting and identification of unmanned aircraft and their operators.

Key words: unmanned aircraft; criminal liability; proof; subject of proof; digital evidence; public safety; use of airspace.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток безпілотних авіаційних технологій зумовлює трансформацію суспільних відносин у сфері використання повітряного простору та актуалізує потребу в оновленні відповідних механізмів правового регулювання. Безпілотні повітряні судна, характеризуючись дистанційним характером керування, високою мобільністю та здатністю функціонувати у складному цифровому середовищі, формують нову категорію техногенних ризиків, які не повністю охоплюються традиційними моделями правового впливу на джерела підвищеної небезпеки.

Зазначені процеси набули особливої інтенсивності в умовах протидії збройної агресії Російської Федерації. У сферах національної безпеки та оборони безпілотні повітряні судна стали одним із ключових технологічних інструментів виконання бойових, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативних, правоохоронних, рятувальних та інших завдань. Масштаб їх застосування об'єктивно спричинив прискорену технологічну модернізацію відповідних систем, розширення кола підготовлених операторів і загальне поширення безпілотних повітряних суден у суспільстві.

Водночас зазначена технологічна еволюція має подвійний характер. Якщо у сферах національної безпеки та оборони безпілотні системи виконують функцію забезпечення державної безпеки, то в межах внутрішнього соціального середовища їх масова доступність та технічна автономність створюють нові загрози публічній безпеці. Йдеться про потенційну можливість використання таких систем для вчинення правопорушень, заподіяння шкоди життю та здоров'ю осіб, втручання у функціонування об'єктів інфраструктури або порушення встановленого режиму використання повітряного простору. Таким чином, безпілотні повітряні судна одночасно виступають засобом забезпечення безпеки держави та фактором підвищеного ризику для внутрішнього сегмента суспільних відносин.

У післявоєнний період, за умови подальшого розширення цивільного обігу безпілотних авіаційних систем та збереження їх широкої технологічної доступності, окреслені ризики здатні трансформуватися у стійкі негативні тенденції, що впливатимуть на стан публічної безпеки та режим використання повітряного простору. За таких обставин виникає об'єктивна потреба у формуванні комплексного та внутрішньо узгодженого механізму державного реагування, який охоплював би як матеріально-правові, так і процесуальні інструменти забезпечення ефективного правового впливу. Йдеться про вироблення виваженої моделі криміналізації відповідних діянь із одночасним забезпеченням її належної процесуальної реалізації відповідно до положень кримінального процесуального законодавства України.

У цьому контексті науково й практично актуальним є поданий до Верховної Ради України проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення,

Кримінального кодексу України та Повітряного кодексу України щодо посилення відповідальності за правопорушення в галузі цивільної авіації після припинення або скасування воєнного стану в Україні» від 05.08.2025 № 13600 (проект Закону № 13600) [1]. Зазначена законодавча ініціатива спрямована на формування належного нормативного підґрунтя для правового захисту суспільних відносин, пов'язаних із використанням безпілотних повітряних суден.

За таких умов актуальним є ґрунтовне наукове осмислення сформульованих підходів з позицій принципів законності, юридичної визначеності, пропорційності та соціальної обумовленості криміналізації. Не менш важливим є оцінювання спроможності запропонованих норм забезпечити реальне, а не декларативне функціонування механізму кримінальної відповідальності з урахуванням технологічної специфіки безпілотних повітряних систем і особливостей їх правозастосування.

Отже, **метою статті** є науковий аналіз можливості запровадження кримінальної відповідальності за порушення правил використання безпілотних повітряних суден в Україні з урахуванням вимог нормативної визначеності та специфіки доказування відповідних правопорушень у контексті проекту Закону № 13600.

При цьому у межах цієї статті не ставиться за мету аналіз адміністративної відповідальності за порушення правил використання безпілотних повітряних суден, оскільки зазначена проблематика була предметом нашого окремого дослідження, результати якого викладено у раніше опублікованій праці [2]. У зазначеній роботі увага зосереджується на кримінально-правових і кримінально-процесуальних аспектах експлуатації безпілотних повітряних суден.

Стан опрацювання проблематики. У вітчизняній юридичній науці певні аспекти правового регулювання використання безпілотних авіаційних технологій, забезпечення безпеки повітряного простору, здійснення державного контролю та застосування заходів юридичної відповідальності вже були предметом наукового осмислення. Зокрема, окремі адміністративні, кримінально-правові та безпекові питання зазначеної проблематики розглядалися у працях таких вітчизняних учених, як О.М. Бандурка, І.М. Вигівський, І.В. Власенко, О.М. Головка, Ю.М. Коломієць, О.Д. Коломоєць, М.О. Котелюх, А.В. Мовчан, М.А. Мовчан, О.А. Моргунов, С.М. Науменко, С.В. Олексієнко, М.А. Погорєцький, В.В. Сокурєнко, О.С. Тарасенко, Т.В. Шевченко, О.В. Явтушенко та інших фахівців. Водночас комплексний аналіз проблем криміналізації порушення правил експлуатації безпілотних повітряних суден, співвідношення відповідних кримінально-правових норм із чинним законодавством України, а також особливостей формування предмета доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії з урахуванням дистанційного характеру керування безпілотними повітряними системами та домінування цифрових джерел доказової інформації у вітчизняній юридичній доктрині залишається недостатньо розробленим.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває у зв'язку з поданням до Верховної Ради України проекту Закону № 13600, яким пропонується запровадження нових складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил експлуатації безпілотних повітряних суден та керування ними у стані сп'яніння. За таких умов виникає потреба у спеціальному науковому дослідженні зазначеної проблематики в контексті сучасних законодавчих ініціатив та формування ефективної моделі їх правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Проектом Закону України № 13600 пропонується комплексні зміни до адміністративного, кримінального та авіаційного законодавства України, спрямовані на формування цілісної моделі правового регулювання експлуатації безпілотних повітряних суден. Зазначені зміни охоплюють як адміністративно-деліктні, так і кримінально-правові механізми реагування на порушення встановлених правил їх експлуатації, що свідчить про прагнення законодавця сформувати системну модель відповідальності у цій сфері. Такий підхід загалом узгоджується із сучасними міжнародними стандартами правового регулювання використання безпілотних авіаційних систем. Зокрема, відповідно до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/945 держави впроваджують системи ідентифікації та реєстрації операторів безпілотних повітряних суден у випадках, коли їх експлуатація може створювати ризики для безпеки, захисту персональних даних або довкілля [3]. У межах такої моделі обов'язок реєстрації або обліку розглядається як ключовий елемент забезпечення можливості ідентифікації безпілотного повітряного судна та особи, яка здійснює його експлуатацію, що має принципове значення для ефективного державного контролю й подальшого правозастосування.

Особливої уваги в цьому контексті потребують зміни до Кримінального кодексу України (КК України) [4], якими пропонується доповнити його зміст статтею 276-2 «Порушення правил експлуатації безпілотних повітряних суден» [1]. Відповідно до положень запропонованої редакції цієї статті суспільно небезпечним діянням визнається, зокрема, експлуатація безпілотного повітряного судна без реєстрації в Державному реєстрі цивільних повітряних суден України або без проведення державного обліку в органах Національної поліції України, без документів, що дають право вико-

нувати польоти, із порушенням строку їх дії чи встановлених ними вимог, а також інше порушення правил і порядку використання повітряного простору України, якщо такі дії спричинили потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження або заподіяли матеріальну шкоду у великому розмірі.

Частина друга цієї статті передбачає підвищену відповідальність у разі спричинення тяжкого тілесного ушкодження або смерті потерпілого, тоді як частина третя встановлює відповідальність у разі загибелі людей [1], що відтворює характерну для транспортних кримінальних правопорушень конструкцію диференціації кримінальної відповідальності залежно від тяжкості наслідків.

На відміну від адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 113-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) проекту Закону № 13600 [1], відповідальність за яким наставатиме за сам факт експлуатації безпілотного повітряного судна без реєстрації, державного обліку або відповідних дозвільних документів, кримінально-правова заборона у статті 276-2 КК України проекту Закону № 13600 пов'язується із настанням суспільно небезпечних наслідків. Саме заподіяння шкоди життю чи здоров'ю особі або матеріальної шкоди у великому розмірі внаслідок порушення правил використання безпілотних повітряних суден виступає ключовим критерієм, що відмежовує кримінальне правопорушення, передбачене статтею 276-2 КК України проекту Закону № 13600, від адміністративного правопорушення, визначеного статтею 113-1 КУпАП проекту Закону № 13600.

Разом із тим аналіз змісту статті 276-2 КК України проекту Закону № 13600 свідчить про відтворення низки концептуальних і термінологічних проблем, які мають системний характер та були вже виявлені нами під час дослідження положень цього законопроекту в частині запровадження адміністративної відповідальності за порушення правил експлуатації безпілотних повітряних суден [2].

1. Передусім, у назві та диспозиції статті 276-2 КК України проекту Закону № 13600 використовується категорія «експлуатація безпілотного повітряного судна», яка формально кореспондується з пунктом 23 частини першої статті 1 Повітряного кодексу України (ПК України) [5]. Водночас фактичний зміст кримінально-правової заборони спрямований не на регулювання експлуатації як комплексної організаційно-технічної діяльності, а на встановлення кримінальної відповідальності за порушення формально-дозвільного режиму виконання польотів – відсутність реєстрації, державного обліку чи відповідних дозвільних документів.

Унаслідок цього предмет кримінально-правової оцінки зміщується до юридичної допустимості експлуатації безпілотного повітряного судна у конкретний момент часу, що безпосередньо визначає структуру предмету доказування у кримінальному провадженні щодо порушення правил експлуатації безпілотних повітряних суден. Доказування події вказаного кримінального правопорушення вимагатиме встановлення не лише факту польоту, а й неправомірності такого використання, підтвердженої належними та допустимими доказами з урахуванням технічної специфіки дистанційної експлуатації. У практичному плані це означає, що предмет доказування кримінального правопорушення, передбаченого статтею 276-2 КК України проекту Закону № 13600, охоплюватиме сукупність взаємопов'язаних обставин, серед яких: факт виконання польоту конкретним безпілотним повітряним судном; його технічна ідентифікація; встановлення суб'єкта експлуатації; правовий режим використання; наявність або відсутність реєстрації чи державного обліку; чинність дозвільних документів; а також причинно-наслідковий зв'язок між порушенням відповідного режиму та настанням суспільно-небезпечних наслідків.

За відсутності чіткого нормативного розмежування між «експлуатацією» як діяльністю та «виконанням польоту» як окремою дією виникає ризик невизначеності меж кримінально-правової заборони, що ускладнюватиме процес встановлення обставин, що підлягатимуть доказуванню у кримінальних провадженнях вказаної категорії та створюватиме додаткові ризики при кваліфікації відповідних протиправних діянь.

2. Аналогічно до конструкції статті 113-1 КУпАП, диспозиція статті 276-2 КК України проекту Закону № 13600 містить альтернативні форми вчинення відповідного кримінального правопорушення: експлуатація без реєстрації в Державному реєстрі цивільних повітряних суден України або без проведення державного обліку в органах Національної поліції України, без дозвільних документів, із порушенням строку їх дії чи встановлених ними вимог [1]. Як уже зазначалося нами в раніше опублікованій роботі [2], за своєю правовою природою експлуатація без дозвільних документів, із порушенням строку їх дії чи встановлених ними вимог фактично охоплює єдину ситуацію – відсутність у особи чинного права на експлуатацію безпілотних повітряних суден у момент виконання польоту. Сплив строку дії документа або його невідповідність встановленим вимогам означає втрату такого права, що не потребує додаткової кримінально-правової диференціації.

Включення зазначених альтернатив до складу відповідного кримінального правопорушення створюватиме нормативне дублювання форм протиправної поведінки, які є змістовно тотожними, що штучно ускладнюватиме кваліфікацію відповідних діянь та безпосередньо негативно вплива-

тиме на процес доказування. У кримінальному провадженні сторона обвинувачення буде змушена встановлювати в межах предмету доказування не лише таку ключову обставину як відсутність у особи дозвільних документів на здійснення експлуатації безпілотних повітряних суден, але й формальну відповідність діянню одній із альтернатив диспозиції. Це зміщує межі предмету доказування з встановлення факту неправомірної експлуатації безпілотного повітряного судна на з'ясування формальних характеристик дозвільної документації (чинності, строку дії, відповідності встановленим вимогам).

У результаті суттєво розширюються межі доказування кримінального правопорушення, передбаченого статтею 276-2 КК України проєкту Закону № 13600 без об'єктивної потреби, що підвищує ризик неоднозначної правової оцінки та створює передумови для різного тлумачення тотожних фактичних обставин у правозастосовній діяльності. Перенесення такої конструкції на рівень кримінального закону має значно більш істотні наслідки, ніж у сфері адміністративної відповідальності, оскільки кримінально-правова норма підпадає під підвищені вимоги принципу юридичної визначеності. Невідокремленість альтернативних форм забороненої поведінки може поставити під сумнів передбачуваність кримінальної відповідальності та ускладнити доведення об'єктивної сторони складу злочину, відкриваючи можливості для процесуального оскарження застосування норми з мотивів її невизначеності.

3. Аналіз запропонованої криміналізації у статті 276-2 КК України проєкту Закону № 13600 свідчить також про наявність ризику нормативного перетину з чинною статтею 282 КК України «Порушення правил використання повітряного простору» [4]. Остання вже встановлює кримінальну відповідальність за порушення правил використання повітряного простору України у разі настання шкоди здоров'ю або інших тяжких наслідків. Водночас диспозиція статті 276-2 КК України проєкту Закону № 13600 у частині формулювання «інше порушення правил і порядку використання повітряного простору України» фактично охоплює аналогічні за змістом діянню, конкретизуючи їх лише через спосіб вчинення – використання безпілотного повітряного судна.

У такому вигляді виникає потенційна конкуренція загальної норми (стаття 282 КК України) та спеціальної норми (стаття 276-2 КК України), у межах якої формально має застосовуватися спеціальна. Проте запропонована законопроєктом конструкція не забезпечує достатньої нормативної визначеності щодо критеріїв розмежування сфер їх застосування. Відсутність чіткого законодавчого окреслення співвідношення цих норм безпосередньо впливає на кримінальний процесуальний аспект правозастосування. Адже у кримінальному провадженні це трансформується у необхідність доказування стороною обвинувачення не лише факту порушення правил використання повітряного простору та настання суспільно небезпечних наслідків, але й належності діянню саме до спеціального складу кримінального правопорушення. Інакше кажучи, сторона обвинувачення буде змушена обґрунтовувати кримінально-правове значення використання безпілотного повітряного судна як ознаки, що визначає застосування статті 276-2 КК України проєкту Закону № 13600, а не статті 282 КК України. Це передбачає необхідність встановлення додаткових обставин, пов'язаних не лише з фактом порушення правил повітряного простору, але й із технологічною специфікою способу його вчинення. Таким чином, проблема нормативного перетину набуває не лише матеріально-правового, а й процесуального значення, оскільки ускладнює формування предмета доказування та підвищує вимоги до обґрунтування юридичної кваліфікації діянню у кримінальному провадженні.

Ще однією новелою проєкту Закону № 13600 є запровадження кримінальної відповідальності у статті 276-3 КК України за керування безпілотними повітряними суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Зокрема, передбачається, що кримінально караним визнаватиметься як безпосереднє керування безпілотним повітряним судном у зазначеному стані, так і передача керування таким судном особі, яка перебуває у відповідному стані, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження або заподіяло матеріальну шкоду у великому розмірі (частина перша). Кваліфікуючими обставинами передбачено підвищену відповідальність у разі настання відповідних суспільно небезпечних наслідків, зокрема смерті потерпілого чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (частина друга), а також загибелі людей (частина третя) [1].

Запровадження проєктом Закону № 13600 статті 276-3 КК України концептуально узгоджується із загальним положенням статті 21 КК України [4], відповідно до якого особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані сп'яніння, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах. Зауважимо, що зазначена норма не формує нової підстави кримінальної відповідальності, а здійснює її галузеву конкретизацію щодо особливої сфери суспільно небезпечної діяльності – експлуатації безпілотних повітряних суден, що характеризується підвищеним рівнем техногенного ризику та потребує спеціального правового регулювання.

За своєю правовою природою стаття 276-3 КК України проекту Закону № 13600 є співмірною зі статтею 286-1 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, що керує транспортним засобом у стані сп'яніння [4]. В обох випадках законодавець застосовує однакову модель криміналізації: стан сп'яніння виступає кваліфікуючою ознакою самостійного складу кримінального правопорушення, що поєднує порушення спеціальних правил безпеки з підвищеним рівнем ризику заподіяння шкоди та зумовлює диференціацію відповідальності залежно від тяжкості наслідків. Такий підхід демонструє прагнення забезпечити уніфікований кримінально-правовий механізм реагування на порушення правил поведінки з різними видами джерел підвищеної небезпеки.

Водночас механічне перенесення моделі криміналізації, сформованої для сфери дорожнього руху, на правовідносини, пов'язані з використанням безпілотних повітряних суден, виявляє низку системних проблем, на які ми звертали увагу при аналізі положень статті 130-1 КУпАП проекту Закону № 13600 [2], і набувають ще більшої значущості у кримінально-правовому вимірі. Насамперед ідеться про відсутність узгодженого законодавчого визначення змісту дій, які становлять «керування» безпілотним повітряним судном, та їх співвідношення з ширшою категорією «експлуатація», що використовується у спеціальному авіаційному законодавстві України. За умов дистанційного, програмованого або частково автономного функціонування безпілотних повітряних систем межа між цими діями є технічно та юридично рухомою, що створює ризик довільного тлумачення об'єктивної сторони відповідного кримінального правопорушення.

Це безпосередньо впливатиме на формування предмета доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії. Якщо у традиційних транспортних кримінальних правопорушеннях факт керування, як правило, пов'язаний із фізичною присутністю особи та може бути безпосередньо зафіксований, то у випадку використання безпілотних повітряних суден необхідно доводити значно складнішу сукупність обставин: здійснення управлінського впливу на політ саме конкретною особою; часову кореляцію між її діями, станом сп'яніння та виконанням польотного завдання; наявність причинно-наслідкового зв'язку між порушенням правил використання безпілотної системи та настанням передбачених кримінальним законом наслідків.

Таким чином, криміналізація керування безпілотними повітряними суднами у стані сп'яніння є логічним та обґрунтованим етапом розвитку законодавства України у сфері безпеки використання повітряного простору. Водночас ефективність застосування статті 276-3 КК України проекту Закону № 13600 безпосередньо залежатиме від системного узгодження правових механізмів регулювання цієї сфери, адаптованих до цифрової, дистанційної та технологічно складної природи функціонування безпілотних повітряних систем. Без такого узгодження існує ризик того, що запроваджена кримінально-правова норма залишатиметься декларативною або застосовуватиметься фрагментарно, не досягаючи своєї превентивної й регулятивної мети.

Варто зазначити, що кримінальні правопорушення, передбачені статтями 276-2 та 276-3 КК України проекту Закону № 13600, з огляду на їх правову природу, спосіб вчинення та техніко-технологічні особливості використання безпілотних повітряних суден, відповідно до частини першої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) [6] обґрунтовано належатимуть до предметної підслідності слідчих органів Національної поліції України, за винятком випадків їх вчинення військовослужбовцями, працівниками органів правопорядку або іншими посадовими особами, щодо яких досудове розслідування кримінальних правопорушень згідно частини четвертої статті 216 КПК України здійснюється слідчими органів Державного бюро розслідувань. Таке розмежування правил підслідності обумовлено наступним.

1. Кримінальні правопорушення, передбачені статтями 276-2 та 276-3 КК України проекту Закону № 13600, за своєю правовою природою належать до сфери забезпечення публічної безпеки та дотримання встановлених правил використання джерел підвищеної небезпеки. Безпілотні повітряні судна, з огляду на їх технічні характеристики, дистанційний характер керування та потенційну здатність завдавати значної шкоди у разі порушення правил експлуатації, фактично формують новий різновид техногенного засобу підвищеного ризику.

У сучасних умовах стрімкого розвитку безпілотних повітряних технологій їх використання за відсутності належного державного контролю може створювати загрозу життю і здоров'ю осіб, безпечному функціонуванню об'єктів критичної інфраструктури, дотриманню режиму використання повітряного простору та підтриманню громадського порядку. Особливої актуальності ця проблематика набуває у контексті очікуваного післявоєнного розвитку України, що супроводжуватиметься істотним розширенням цивільного обігу безпілотних повітряних суден, масштабністю поширення технологій їх використання та збереженням значної кількості технічно підготовлених операторів.

За таких умов безпілотні авіаційні системи можуть використовуватися не лише у господарській, освітній, науковій чи рекреаційній діяльності, але й як інструмент створення загроз публічній без-

пеці, втручання у функціонування інфраструктурних об'єктів, порушення встановлених режимів використання повітряного простору або вчинення інших правопорушень із використанням технологічно складних засобів дистанційного впливу.

Законодавством України саме на Національну поліцію покладається виконання основних завдань щодо протидії правопорушенням, пов'язаним із використанням джерел підвищеної небезпеки [7]. Така діяльність вже реалізується у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, експлуатації транспортних засобів, обігу зброї, поводження з вибухонебезпечними предметами та інших видів техногенно небезпечної діяльності. У цьому контексті віднесення кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням безпілотних повітряних суден, до предметної підслідності Національної поліції України є закономірним продовженням існуючої моделі державного контролю за забезпеченням публічної безпеки.

2. Проект Закону № 13600 формує системний зв'язок між кримінально-правовим реагуванням та адміністративно-превентивною моделлю регулювання у сфері використання безпілотних повітряних суден. Наділення Національної поліції України повноваженнями щодо ведення державного обліку безпілотних повітряних суден, виявлення порушень порядку їх експлуатації, фіксації відповідних подій та складання адміністративних протоколів за правопорушення, передбачені статтями 113-1 та 130-1 КУпАП проекту Закону № 13600 [1], формує нормативну основу безперервного функціонування механізму правозастосування – від первинної фіксації адміністративного правопорушення до можливого переходу у площину кримінального провадження.

Віднесення підслідності кримінальних правопорушень, передбачених статтями 276-2 та 276-3 КК України проекту Закону № 13600, до іншого органу досудового розслідування створювало б інституційний розрив між етапом первинного документування події та подальшим процесом доказування. Подібна модель суперечила б принципу процесуальної економії, ускладнювала б забезпечення безперервності формування доказової інформації та підвищувала б ризик втрати або спотворення технічних даних, які у кримінальних провадженнях цієї категорії матимуть визначальне доказове значення.

З огляду на дистанційний характер керування безпілотними повітряними суднами та домінування цифрових джерел доказової інформації, вирішального значення набуває оперативність фіксації події правопорушення, своєчасне вилучення технічних носіїв інформації та забезпечення збереження телеметричних даних. Саме тому концентрація повноважень щодо виявлення правопорушення, його документування та здійснення досудового розслідування у межах одного органу правопорядку виступає ключовою гарантією цілісності доказового процесу.

Таким чином, інституційна модель, за якої Національна поліція України одночасно здійснюватиме адміністративно-превентивний контроль, державний облік безпілотних повітряних суден та забезпечуватиме досудове розслідування відповідних кримінальних правопорушень, є не лише організаційно доцільною, але й процесуально обґрунтованою. Вона забезпечуватиме функціональну узгодженість між матеріально-правовими заборонами, адміністративним реагуванням та кримінальним провадженням, що матиме принципове значення для належного отримання й використання цифрових доказів у кримінальних провадженнях цієї категорії.

3. З урахуванням потенційної масовості порушень правил експлуатації безпілотних повітряних суден, їх переважно локального характеру та необхідності оперативного реагування саме територіальні підрозділи Національної поліції України володіють найбільш розгалуженою системою постійної присутності у регіонах держави порівняно з іншими органами правопорядку. Національна поліція України є найбільш чисельним органом правопорядку, структурні підрозділи якого функціонують на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою держави – у кожній області, районі та територіальній громаді, що забезпечує їй постійну інституційну присутність у більшості населених пунктів.

Така територіальна доступність має не лише організаційне, а й суттєве процесуальне значення, оскільки дозволяє забезпечувати своєчасне реагування на події правопорушень, оперативну фіксацію їх обставин та збереження технічних і цифрових даних, які формують основу доказової інформації у кримінальних провадженнях цієї категорії. На відміну від інших органів правопорядку, діяльність яких має більш централізований характер і зосереджується переважно у великих містах або обласних центрах, підрозділи Національної поліції України мають значно ширшу територіальну мережу та більшу чисельність особового складу, що забезпечує їх фактичну присутність у місцях виникнення подій правопорушень.

В умовах воєнного стану саме підрозділи Національної поліції України, як правило, першими прибувають на місце події, пов'язаної з експлуатацією безпілотних повітряних суден. Це зумовлено їх функціональною роллю у системі реагування на події публічної безпеки, наявністю чергових сил і засобів, постійною територіальною дислокацією та можливістю оперативного залучення уповноважених підрозділів поліції для реагування на відповідні правопорушення.

Натомість обмежена територіальна присутність інших органів правопорядку, які мають значно меншу чисельність працівників і більш вузьку систему територіальних підрозділів, могла б істотно ускладнити оперативне проведення необхідних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій й підвищити ризик втрати або спотворення цифрових даних, що мають швидкоплинний характер. За таких умов забезпечення безперервності переходу від первинної фіксації події до кримінального процесуального доказування виступає одним із ключових аргументів на користь віднесення підслідності відповідних кримінальних правопорушень до Національної поліції України.

4. Специфіка розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням безпілотних повітряних суден, зумовлює використання в процесі доказування технічних і цифрових джерел доказової інформації. Йдеться не лише про фіксацію факту польоту, а насамперед про встановлення юридично значущих обставин, що підтверджують неправомірність використання безпілотного повітряного судна.

Технічна архітектура функціонування безпілотних повітряних систем обумовлює те, що встановлення відповідних обставин здійснюється переважно через аналіз цифрових параметрів польоту. До таких даних належать телеметрія польоту, журнали управління, log-файли програмного забезпечення, інформація з державних і відомчих реєстрів, цифрові ідентифікатори пристрою та оператора, дані наземної станції керування та інші технічні параметри функціонування безпіотної повітряної системи. Саме ці цифрові дані дозволяють встановити факт виконання польоту, параметри переміщення апарата, режим його функціонування, використання конкретного пристрою та суб'єкта дистанційного керування.

Варто зазначити, що на відміну від традиційних транспортних кримінальних правопорушень (наприклад, передбачених статтею 286 КК України), де факт керування транспортним засобом, як правило, встановлюється безпосередньо – шляхом сприйняття учасниками події кримінального правопорушення, відеофіксації або показань свідків, – у випадку безпілотних повітряних суден встановлення суб'єкта експлуатації та параметрів польоту здебільшого здійснюється опосередковано через цифрові технічні дані. Це обумовлює істотну залежність процесу доказування відповідних кримінальних правопорушень від належної організації процедур отримання, копіювання, збереження та перевірки цілісності таких фактичних даних, а також від можливості підтвердження їх автентичності, походження та належності конкретному безпілотному повітряному судну і відповідному суб'єкту дистанційного керування.

За таких умов встановлення обставин, що входять до предмета доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії, безпосередньо пов'язується з питаннями допустимості цифрових доказів, забезпечення їх незмінності та можливості встановлення причинно-наслідкового зв'язку між фактом польоту і конкретною особою, яка здійснювала або контролювала дистанційне керування. Таким чином, доказування у цих кримінальних провадженнях набуває виразно технологічно опосередкованого характеру.

У цьому контексті доцільно зазначити, що доктрина допустимості доказів у сучасному кримінальному процесі, як справедливо зазначає М.А. Погорецький, зазнає глибоких трансформацій, спричинених як еволюцією правових систем, так і стрімким розвитком цифрових технологій, які змінюють характер доказової інформації. Традиційне, формально-процедурне розуміння допустимості, притаманне континентальній моделі ХХ століття, вже не здатне адекватно відобразити складність технологічно опосередкованих процесів отримання доказів, їхню технічну вразливість та ризики маніпуляції. Саме тому в центрі сучасних міжнародних підходів перебуває не формальна законність, а змістовна, матеріальна справедливість, яка оцінює добросовісність державних органів, пропорційність застосованих заходів та ступінь втручання у фундаментальні права людини [8, с. 49].

Таким чином, технологічне середовище експлуатації безпілотного повітряного судна виступає одночасно і інструментом вчинення правопорушення, і основним носієм доказової інформації про його юридично значущі ознаки. За таких умов особливого значення набуває оперативність отримання відповідних цифрових даних і визнання їх доказами у кримінальних провадженнях цієї категорії. Саме тому роль органів Національної поліції України як суб'єкта первинного реагування набуває вирішального значення, оскільки вони забезпечують оперативну фіксацію події, проведення огляду місця події, вилучення технічних носіїв інформації та збереження цифрових слідів функціонування безпіотної повітряної системи.

Слід звернути увагу на те, що проєкт Закону № 13600, виходячи з його назви та змісту, спрямований на нормативне врегулювання використання безпілотних повітряних суден переважно у поствоєнний період. Прикінцевими положеннями передбачено, що відповідний Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, однак вводиться в дію лише через один рік

після припинення або скасування воєнного стану в Україні [1]. Така законодавча конструкція фактично формує відкладений режим правового регулювання, за якого розвиток відповідних суспільних відносин відбувається значно швидше, ніж створюються інституційні та правові механізми їх реалізації.

У результаті виникає нормативно-часовий розрив між фактичним поширенням практик використання безпілотних повітряних суден та запровадженням інструментів їх державного контролю, ідентифікації та обліку. Такий розрив має не лише безпековий, а й безпосередньо кримінально-правовий, кримінальний процесуальний та адміністративно-правовий вимір, оскільки унеможливорює формування належної доказової основи як для притягнення до кримінальної відповідальності за порушення правил експлуатації безпілотних повітряних суден, передбаченої статтями 276-2 та 276-3 КК України проекту Закону № 13600, так і для ефективного застосування адміністративної відповідальності за правопорушення, передбачені статтями 113-1 та 130-1 КУпАП проекту Закону № 13600. За відсутності належно функціонуючої системи реєстрації, обліку та ідентифікації безпілотних повітряних суден і їх операторів держава фактично позбавляється можливості своєчасно фіксувати порушення встановленого режиму їх використання, встановлювати суб'єктів відповідальності та формувати доказову інформацію, яка є необхідною як для адміністративного реагування, так і для подальшого кримінального провадження.

Практика вже засвідчує наявність випадків неправомірного або провокаційного використання безпілотних повітряних суден, які мають реальний вплив на публічну безпеку та потребують негайного правового реагування [9; 10]. Як справедливо зазначає Голова Національної поліції України І.М. Вигівський, якщо у 2022-2024 роках БПЛА використовувались як засіб контрабанди цигарок, доставляння до місць позбавлення волі заборонених речей, чи зриву діяльності державних органів шляхом повідомлень про замінування за допомогою дрона з вибухівкою, то наразі трапляються випадки вимагань шляхом залякувань про використання бойових дронів чи навіть замахів на вбивство [11].

Такі інциденти свідчать про якісну трансформацію характеру використання безпілотних повітряних суден: від допоміжного технічного засобу у сфері господарської, науково-технічної чи рекреаційної діяльності до інструменту потенційно небезпечного впливу на стан публічної безпеки. У цьому вимірі безпілотні повітряні системи дедалі частіше виступають засобом дестабілізації суспільних відносин, порушення встановленого правового режиму використання повітряного простору та створення загроз життю, здоров'ю осіб і функціонуванню критично важливих інфраструктурних об'єктів.

У цих умовах проблема набуває чітко вираженого кримінального процесуального змісту: відсутність відповідної інфраструктури перешкоджає належній фіксації доказової інформації вже на первинному етапі реагування, що в подальшому ускладнює або унеможливорює притягнення винних осіб до відповідальності. Особливо це стосуватиметься кримінальних правопорушень, передбачених статтями 276-2 та 276-3 КК України проекту Закону № 13600, доказування яких значною мірою залежатиме від технічних і цифрових даних, що відображатимуть параметри польоту безпілотних повітряних суден та ідентифікують суб'єкта їх експлуатації.

Таким чином, відкладення введення в дію ключових положень законопроекту фактично означає відтермінування створення доказової інфраструктури для застосування відповідних кримінально-правових і кримінальних процесуальних норм. Це створює ризик ситуації, коли криміналізація таких діянь буде нормативно закріплена, але фактично незабезпечена належними правовими і процесуальними механізмами реалізації.

З огляду на це більш обґрунтованим видається поетапне введення в дію положень, що мають доказово-забезпечувальний характер, зокрема щодо реєстрації, обліку та ідентифікації безпілотних повітряних суден, ще у період воєнного стану. Такий підхід дозволив би сформувати належні передумови для ефективного застосування кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення правил їх експлуатації.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють констатувати наявність низки концептуальних і правозастосовних проблем, які можуть істотно вплинути на ефективність реалізації запропонованих проектом Закону України № 13600 кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм. Передусім це стосується використання у статті 276-2 КК України категорії «експлуатація безпілотного повітряного судна», зміст якої не має достатньо чіткого нормативного розмежування з поняттям виконання польоту. Така невизначеність створює ризик нечіткого окреслення меж кримінально-правової заборони та ускладнює формування предмета доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Додаткові труднощі можуть виникати у зв'язку з конструкцією диспозиції статті 276-2 КК України, яка передбачає альтернативні форми протиправної поведінки, що фактично відобра-

жають одну й ту саму юридичну ситуацію – відсутність у особи чинного права на експлуатацію безпілотного повітряного судна. Така законодавча техніка призводить до штучного розширення меж предмета доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії та може негативно впливати на передбачуваність кримінально-правової норми. Окремою проблемою є також неузгодженість положень статті 276-2 КК України з чинною редакцією статті 282 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за порушення правил використання повітряного простору. Відсутність чітких критеріїв розмежування сфер застосування цих норм може створювати труднощі при кваліфікації відповідних діянь та ускладнювати процес кримінального процесуального доказування.

Важливою особливістю розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням безпілотних повітряних суден, є домінування технічних і цифрових джерел доказової інформації, зокрема телеметричних даних, журналів управління, log-файлів програмного забезпечення та інших цифрових параметрів функціонування безпілотних повітряних систем. Це зумовлює технологічно опосередкований характер кримінального процесуального доказування та висуває підвищені стандарти до процедур отримання, збереження і перевірки автентичності відповідних цифрових даних.

З огляду на правову природу цих кримінальних правопорушень, їх техніко-технологічні особливості та необхідність оперативної фіксації цифрових слідів кримінального правопорушення обґрунтованим є віднесення їх до предметної підслідності органів Національної поліції України, що забезпечує інституційну безперервність між первинним документуванням події, адміністративним реагуванням та подальшим кримінальним провадженням.

Водночас аналіз прикінцевих положень законопроекту № 13600 засвідчує наявність нормативно-часового розриву між фактичним поширенням практик використання безпілотних повітряних суден та запровадженням механізмів їх державного контролю, ідентифікації та обліку. Відкладене введення в дію ключових положень законопроекту фактично означає відтермінування формування належної інституційно-довказової інфраструктури, необхідної для ефективного застосування як адміністративної, так і кримінальної відповідальності у цій сфері. У зв'язку з цим більш обґрунтованим видається поетапне введення в дію положень, що мають доказово-забезпечувальний характер, насамперед щодо реєстрації, обліку та ідентифікації безпілотних повітряних суден і їх операторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Повітряного кодексу України щодо посилення відповідальності за правопорушення в галузі цивільної авіації після припинення або скасування воєнного стану в Україні від 05.08.2025 № 13600. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56924>.
2. Старенький О.С. Запровадження адміністративної відповідальності за порушення правил використання безпілотних повітряних суден в Україні: проблеми нормативної визначеності та доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Випуск 93. Ч. 3. С. 323-334. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.3.45>.
3. Commission Delegated Regulation (EU) 2019/945 of 12 March 2019 on unmanned aircraft systems and on third-country operators of unmanned aircraft systems. Official Journal of the European Union. 2019. V. 62. 132 p. UR : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2019/945/oj/eng.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Повітряний кодекс України: Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
8. Погорецький М.А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1-2. С. 22-59. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59>.
9. Поліція Львівщини працює на місці влучання дрона в будинок. URL: <https://npu.gov.ua/news/onovleno-politsiia-lvivshchyny-pratsiuie-na-mistsi-vluchannia-drona-v-budynok>.
10. Дрон з прапором РФ над Києвом: у поліції підтвердили, що хтось запустив безпілотник. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/12/20/8012786>.

11. Вигівський І.М. FPV-дрон – це найкращий спосіб для злочинців, щоб когось ліквідувати чи пошкодити майно. Тому ми маємо бачити детекцію дронів, які злітають, і знати, хто ними керує. URL: <https://npu.gov.ua/news/fpv-dron-tse-naikrashchyi-sposib-dlia-zlochyntsyv-shchob-kohos-likviduvaty-chy-poshkodyty-maino-tomu-my-maemo-bachyty-detektsiiu-droniv-iaki-zlitaiut-i-znaty-khto-nymy-keruie-ivan-vyhivskyi>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Старенький О.С. 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.28>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

Фещенко І.С.,

*аспірант кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу**Державного торговельно-економічного, адвокат*

ORCID: 0009-0000-3527-1714

Фещенко І.С. Проблемні питання досудового розслідування кіберзлочинів.

У статті крізь призму думок вітчизняних науковців розглядається актуальна проблематика досудового розслідування кіберзлочинів в умовах стрімкої цифровізації суспільства та зростання ролі інформаційно-комунікаційних технологій у функціонуванні держави, економіки та критичної інфраструктури. Аналізується актуальний стан вітчизняної наукової розробки проблем досудового розслідування кіберзлочинів, теоретичних правових та практичних елементів здійснення досудового розслідування кіберзлочинів, здійснюється виокремлення в працях вчених найнагальніших проблем досудового розслідування кіберзлочинів. Доведено, що з огляду на стрімкий розвиток кіберзлочинності, виникнення все нових та більш сучасних способів та засобів вчинення кіберзлочинів має й стрімко розвиватися методика досудового розслідування таких злочинів. Встановлено, що різні аспекти процесу досудового розслідування кіберзлочинів привертають увагу багатьох вітчизняних вчених та науковців. Виявлено, що більшість вітчизняних науковців одностайні стосовно того, що здійснення досудового розслідування кіберзлочинів наразі вимагає як від слідчого, так й від інших представників правоохоронних органів спеціальних знань у цій сфері та широкого залучення до процесу досудового розслідування кіберзлочинів кваліфікованих експертів та спеціалістів. Встановлено, що приділення науковцями уваги до проблемних питань досудового розслідування кіберзлочинів сприяє виявленню проблемних питань в цьому процесі, пошуку шляхів їх подолання та вдосконалення досудового розслідування в цілому. Ідеї, які можуть бути запропоновані науковцями, можуть мати повністю новаторський характер стосовно проблем настання кримінальної відповідальності за злочини у сфері кібербезпеки в Україні. Встановлено, що окреслені вітчизняними науковцями актуальні проблеми досудового розслідування кіберзлочинів в Україні свідчать про необхідність комплексного підходу до їх вирішення. Доведено, що вдосконалення законодавства, модернізація технічного забезпечення, покращення кадрового потенціалу та розвиток міжнародної співпраці мають стати пріоритетними напрямками розвитку цієї галузі.

Ключові слова: кіберзлочин, кіберзлочинність, досудове розслідування, наукова проблематика.

Feshchenko I.S. The state of scientific development of problems of pre-trial investigation of cybercrimes.

The article examines the actual problems of the pre-trial investigation of cybercrimes through the prism of the views of domestic scholars in the context of the rapid digitalization of society and the growing role of information and communication technologies in the functioning of the state, the economy, and critical infrastructure. The current state of national scientific research on the problems of pre-trial investigation of cybercrimes is analyzed, including the theoretical legal and practical elements of conducting such investigations, as well as the identification in scholarly works of the most urgent problems related to the pre-trial investigation of cybercrimes. It is proven that, given the rapid development of cybercrime and the emergence of increasingly modern methods and means of committing cybercrimes, the methodology of their pre-trial investigation must also develop rapidly. It is established that various aspects of the process of pre-trial investigation of cybercrimes attract the attention of many domestic scholars and researchers. It is revealed that most Ukrainian scholars agree that the pre-trial investigation of cybercrimes currently requires both investigators and other representatives of law enforcement agencies to possess specialized knowledge in this field and to widely involve qualified experts and specialists in the process of investigating cybercrimes. It is established that scholarly attention to the problematic issues of the pre-trial investigation of cybercrimes contributes to identifying the existing problems in this process, searching for ways to overcome them, and improving the pre-trial investigation as a whole. The ideas proposed by scholars may have a completely innovative character with regard to the problems of establishing criminal liability for cyber security offenses in Ukraine. It is also established that the actual problems of the pre-trial investigation of cybercrimes in Ukraine identified by domestic scholars indicate the necessity of a comprehensive approach to their

resolution. It is proven that improving legislation, modernizing technical support, enhancing human resources potential, and developing international cooperation should become priority directions for the development of this field.

Key words: cybercrime, cybercrime, pre-trial investigation, scientific issues.

Постановка проблеми. Кіберзлочинність не стоїть на місці, тому не має відставати від нього й досудове розслідування кіберзлочинів. Відповідно досудове розслідування кіберзлочинів вимагає не тільки практичних навичок з боку службових осіб правоохоронних органів, але й теоретичних досліджень науковців, зосереджених на удосконаленні досудового розслідування кіберзлочинів, виявленні проблемних питань в цьому процесі й пошуків шляхів вирішення цих питань. Кількість та якість наукових досліджень особливостей та проблем застосування існуючих кримінально-правових процесуальних норм у зв'язку із вчиненням злочинів у сфері кібербезпеки в Україні відіграє важливу роль у процесі боротьби із злочинністю.

Мета дослідження – комплексний аналіз актуального стану наукової розробки проблем досудового розслідування кіберзлочинів, теоретичних правових та практичних елементів здійснення досудового розслідування кіберзлочинів, виокремлення в працях вчених найнагальніших проблем досудового розслідування кіберзлочинів.

Стан опрацювання проблематики. Огляд вітчизняних наукових праць за останні роки свідчить, що проблематика досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі активно досліджується вітчизняними вченими. Так, процес збирання, використання та застосування доказів кіберзлочинів досліджували І.О. Воронов, О.А. Самойленко, А.Ф. Волобуєв, Б.М. Головкін, О.І. Денькович, В.В. Луцик, Д.М. Цехан, М.О. Кравцова. У свою чергу, аналіз впровадження інноваційних засобів досудового розслідування кіберзлочинів є предметом уваги таких науковців, як В.А. Коршенко, В.М. Шевчук, А.С. Колодіна, Т.С. Федорова, І.М. Осика, А.О. Калюжна, О.А. Матвієнко та інших. Також питання, пов'язані з характеристикою, розслідуванням та протидією кіберзлочинності, у своїх працях досліджувало Н. М. Ахтирська, Л.Ю. Долженко, А.І. Марущак, Я.В. Неділько, О.С. Омелян, В.О. Точілов, В.Г. Хахановський та інші.

Виклад основного матеріалу. Сучасна соціально активна людина не може уявити своє життя без комп'ютерів, мобільних пристроїв, Інтернету за допомогою яких вона активно вступає у суспільні відносини в різних сферах суспільного життя. На шлях цифровізації та електронного документообігу переходить й держава й її органи, впроваджуючи надання державних послуг та ведення діловодства у цифровій формі.

Стабільна діяльність транспорту (зокрема залізничного, авіаційного), банківського сектору, фондових бірж, підприємств критичної інфраструктури й власне сама національна безпека держави безпосередньо залежить від стабільності та захищеності кіберпростору, в якому вони діють та який заснований на комунікації за допомогою електронних засобів зв'язку.

Однак, на жаль, завжди там, де виникає та розвивається новий вид суспільних відносин виникає та розвивається новий вид злочинності. В епоху високих технологій, тотальної цифровізації буквально усіх сфер людського буття та суспільних відносин, стрімкого розвитку цифрової реальності, хмарних технологій неможливо почувати себе повністю захищеним в кіберпросторі.

Сучасний швидкий розвиток цифрових технологій наприкінці ХХ століття – початку ХХІ століття спровокував таке нове явище у суспільстві як кіберзлочинність, якою є відповідна злочинна протиправна умисна діяльність як окремих фізичних осіб, так й цілих організованих злочинних груп й навіть державних структур, що здійснюється у цифровому середовищі (кіберпросторі) та/або за його допомогою з використанням стаціонарних та портативних комп'ютерів, мобільних пристроїв (планшетів, смартфонів), комп'ютерних мереж, мережі Інтернет, телекомунікаційних технологій (бездротові Wi-Fi, Bluetooth, WiMAX тощо), поширення шкідливих комп'ютерних програм, взлому баз даних, рахунків, особистих аккаунтів тощо.

Згідно положень пункту 8 частини першої статті 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII (із змінами) кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – це суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України. У свою чергу, кіберзлочинність є сукупністю кіберзлочинів (пункт 9 частини першої статті 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України») [1].

Досудове розслідування згідно положень пункту 5 частини першої статті 3 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (із змінами) – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального прова-

дження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження [2].

Відповідно, з огляду на особливості кіберзлочинності, способи та засоби вчинення кіберзлочинів на сьогодні проблематика досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі доволі активно досліджується у наукових працях (наукових статтях та цілих наукових монографіях) вітчизняних вчених.

Так, до основних ознак кіберзлочинності Харитоненко І.О. відносить наступні: кіберзлочини є неперсоніфікованими та анонімними, вони вчиняються у кіберпросторі, віддаленість кіберзлочинів, тобто жертву та кіберзлочинця можуть розділяти тисячі кілометрів, кіберзлочинність характеризується високим рівнем латентності, наявність відповідного рівня знань та навиків у даній сфері [3, с. 402].

Самойленко О.А. зазначає, що унаслідок вчинення злочинів у кіберпросторі утворюються як традиційні в криміналістичному сенсі, так і нетрадиційні або «цифрові» сліди, що потребує проведення в таких справах широкого спектру судових експертиз, а саме: експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, експертизи телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів, технічної експертизи документів, експертизи відеозвукозапису, експертизи у сфері інтелектуальної власності, інших видів експертиз, без проведення яких неможливо отримати необхідні відомості, що свідчать про ознаки складу одного зі злочинів злочинної сукупності (наприклад, економічних експертиз, психологічної, мистецтвознавчої експертизи або відповідної комплексної експертизи; трасологічних експертиз, лінгвістичної експертизи мовлення (семантикотекстуальний аналіз писемного й усного мовлення), судово-балістичних, судово-хімічних експертиз тощо [4, с. 298-299].

Досліджуючи проблему розслідування кіберзлочинів, вчинених за участю службової особи або такої, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, Вейц А.М. наголошує на трьох її складових: 1) створення підроблених (фіктивних) Інтернет-сторінок державних органів, підприємств, електронних платіжних систем, відомих фірм та компаній. В планах розслідування таких злочинів основна версія щодо способу їх вчинення пов'язана із шахрайським обманом шляхом вчинення фіктивного представництва. Для слідчого в такому випадку винний не співвідноситься з установою-жертвою, створюється враження про свою неналежність до того чи іншого державного підприємства або установи, банку тощо. За такої обставини розслідування повинно тривати до моменту встановлення складу всіх учасників групи, що надасть можливість попередити наступний епізод злочинної діяльності із участю спеціального суб'єкту; 2) у криміналістичному аспекті злочинна діяльність у кіберпросторі являє собою систему об'єднаних загальними мотивами і цілями злочинних дій, операцій та епізодів, розраховану на відносно тривалий період і підготовку, що включає в себе планування, здійснення, маскування та протидію її викриттю. З цією метою злочинці вдало застосовують технології анонімізації доступу до ресурсів електронних інформаційних мереж, зокрема мережі Інтернет (проксі-сервісів (комплекси програм), віртуальних приватних мереж (VPN-технологій, або Virtual Private Network) інших засобів-анонімайзерів); 3) тиск на слідчого чи прокурора з боку корумпованих представників влади під час розслідування кіберзлочинів [5, с. 392-393].

Вейц А.М. також підкреслює, що в сучасних реаліях перед правоохоронними органами, залученими до проведення досудових розслідувань кіберзлочинів, вчинених у військовому середовищі постає низка проблемних питань, таких як: 1. фіксація обстановки вчинення кіберзлочину та слідової картини, 2. існування ризику для особистої безпеки слідчого, представників правоохоронних органів під час проведення слідчих (розшукових) дій на території ведення активних бойових дій, 3. наявність спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, 4. можлива протидія з боку командирів військових підрозділів у випадках неналежного виконання ними службових обов'язків, що стало умовою вчинення кримінального правопорушення їх підлеглим [6, с. 240].

Відтак, на думку науковця, наявна потреба в розробці нових підходів до розслідування кіберзлочинів, які враховують специфіку військового середовища, технологічні інновації та досвід бойових дій на території України [6, с. 234].

Кононенко М.П. досліджуючи питання сучасного процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі або з його використанням дійшов висновку, що варто реалізувати новий підхід до того, як виявляти і розслідувати кіберзлочини, адже заходи й методи, якими користуються, щоб документувати традиційні злочини, в цій галузі – нерезультативні. На думку науковця, в царині, де діють високі технології, необхідно, аби наукові, технічні та інші спеціальні знання мали не тільки фахівці, а й слідчі органи внутрішніх справ, прокурори, слідчі та судді. Тож, особливо слід зосередитися на тому, аби вдосконалювати професійну підготовку працівників органів досудового розслідування та прокурора. Оскільки у

зв'язку з її недостатнім рівнем можуть бути допущені й допускаються помилки, коли застосовуються кримінально-процесуальні та кримінально-правові норми [7].

Аналогічних висновків, що використання спеціальних знань шляхом залучення спеціаліста чи експерта значно підвищить результативність та полегшить роботу слідчого під час досудового розслідування кіберзлочинів дійшла у своїх дослідженнях й Линник О.В. [8, с. 118].

Проблемні питання розслідування кіберзлочинів, пов'язаних із втручанням у роботу банкоматів досліджував Криволапов В.М. Вчений наголосив, що специфіка даного виду злочинності полягає у тому, що готування та скоєння злочину здійснюється, практично не відходячи від «робочого місця», злочини є доступними; оскільки комп'ютерна техніка постійно дешевшає; злочини можна скоювати з будь-якої точки земної кулі, у будь-якому населеному пункті, а об'єкти злочинних посягань можуть знаходитись за тисячі кілометрів від злочинця. Крім того, доволі складно виявити, зафіксувати і вилучити криміналістично-значущу інформацію при виконанні слідчих дій для використання її в якості речового доказу. Усе це, безумовно, є перевагами для кіберзлочинців [9, с. 139-140].

На думку Дунаєвої Т.Є., яка досліджувала особливості предмету доказування кіберзлочинів в Україні під час воєнного стану проблема полягає в тому, що в умовах цифровізації життя, доцільно і удосконалити збір та збереження доказів, що стосуються кіберзлочинності. Тому постає питання про підвищення якості кримінального процесуального законодавства України шляхом внесення відповідних змін до КПК України у частині підвищення ефективності доказування кіберзлочинів [10, с. 56].

На думку Коцмана І.І. відсутність єдиного підходу до розуміння поняття «кіберзлочинність» тягне за собою такі проблеми, як розбіжності у державному регулюванні кіберзлочинності. Вчений наголошує, що саме тому необхідною є гармонізація міжнародного та національного законодавства у сфері кіберзлочинності, внесенням відповідних змін у кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України, оскільки під час досудового розслідування кіберзлочинів і судового розгляду справ виникають проблеми, зокрема, при оцінці судом електронних доказів [11, с. 245, 250].

Досліджуючи проблематику досудового розслідування кіберзлочинів, а також причин, що їх обумовили, недоліки збирання доказової інформації при розслідуванні кіберзлочинів, зокрема тих, що пов'язані з призначенням судових експертиз, науковець Омелян О.С. відмітив найбільш актуальну проблему, що виникає під час розслідування кіберзлочинів: неякісне збирання доказів під час оглядів та обшуків. Наприклад, обладнання комп'ютерних систем (це може бути автоматизована система, яка піддавалася кібератаці, або комп'ютер чи система з кількох комп'ютерів та телекомунікаційне обладнання зловмисника тощо) вилучається без належної фіксації її у зібраному стані. В результаті у майбутньому стає неможливим проведення слідчого експерименту або проведення судової експертизи, оскільки неможливо з'єднати складові, як вони були поєднані у початковому стані [12, с. 412].

На важливості залучення експертів та спеціалістів на стадії досудового розслідування кіберзлочинів з метою отримання консультацій, а в подальшому проведення експертиз та складання висновків наголошують також Г.В. Муляр та О.С. Ховпун [13, с. 137].

На необхідність залучення осіб, що володіють спеціальними знаннями до проведення слідчих дій при досудовому розслідуванні кіберзлочинів звертають увагу й Є.Д. Лук'янчиков та Б.Є. Лук'янчиков, підкреслюючи, що використання допомоги зазначених осіб дозволить своєчасно визначати індивідуальний почерк роботи програміста й ідентифікаційних характеристик розроблених ним програм, перелік електронних адрес і сайтів Інтернет, якими оперував користувач. Спеціаліст допоможе дослідити матеріальні носії з метою пошуку відповідної інформації та провести ідентифікацію комп'ютерних систем за слідами на різних матеріальних носіях інформації [14, с. 114].

Розумний С. в ході проведеного ним ґрунтовного аналізу думок науковців та правоохоронної практики розслідування кіберзлочинів дійшов висновків, що використання спеціальних знань під час розслідування кіберзлочинів сприяє отриманню об'єктивної та повної доказової інформації, розширює можливості слідчого в отриманні доказів [15, с. 210].

Висновки. Підсумовуючи можна зазначити, що з огляду на стрімкий розвиток кіберзлочинності, виникнення все нових та більш сучасних способів та засобів вчинення кіберзлочинів має й стрімко розвиватися методика досудового розслідування таких злочинів. Необхідно відмітити, що різні аспекти процесу досудового розслідування кіберзлочинів привертають увагу багатьох вчених та науковців. Більшість науковців одностайні стосовно того, що здійснення досудового розслідування кіберзлочинів наразі вимагає як від слідчого, так й від інших представників правоохоронних органів спеціальних знань у цій сфері та широкого залучення до процесу досудового розслідування кіберзлочинів кваліфікованих експертів та спеціалістів, оскільки відсутність спеціальних знань в цій сфері значно ускладнює успішне розслідування вчинених кіберзлочинів. Про конкретні практичні

проблеми досудового розслідування кіберзлочинів можуть знати лише працівники органів досудового розслідування, які безпосередньо з ними стикаються в процесі своєї службової діяльності, проте які, на жаль, не часто можуть виносити їх у загальну наукову площину для пошуків науковцями шляхів їх вирішення. Відповідно, й наукова розробка проблем досудового розслідування кіберзлочинів може ґрунтуватися на аналізі науковцями положень нормативно-правових актів в цій сфері та наявної судової практики, доступ до якої є відкритим для громадськості. Окреслені науковцями актуальні проблеми досудового розслідування кіберзлочинів в Україні свідчать про необхідність комплексного підходу до їх вирішення. Вдосконалення законодавства, модернізація технічного забезпечення, покращення кадрового потенціалу та розвиток міжнародної співпраці мають стати пріоритетними напрямками розвитку цієї галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»: Закон від 05.10.2017 № 2163-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення 01.03.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 01.03.2026).
3. Харитоненко, І. (2020). Феномен кіберзлочинності в сучасній кримінологічній теорії. *Часопис Київського університету права*, (4), 401-404. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.72> (дата звернення: 01.03.2026).
4. Самойленко О.А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі [Текст]: монографія / О.А. Самойленко; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Одеса: ТЕС, 2020. 372 с. <https://doi.org/10.32837/11300.13264> (дата звернення: 01.03.2026).
5. Вейц А.М. Проблеми розслідування кіберзлочинів, вчинених за участю службової особи або такої, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 391-394. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15499> (дата звернення: 01.03.2026).
6. Вейц А.М. Особливості розслідування кіберзлочинів, вчинених у військовому середовищі. *Інформація і право*. 2024. № 4. С. 233-242. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001573645> (дата звернення: 01.03.2026).
7. Кононенко М.П. (2024). Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі або з його використанням. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*, (12). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-01-14> (дата звернення: 01.03.2026).
8. Линник О.В. Використання спеціальних знань під час розслідування кіберзлочинів. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції до 100-річчя від дня народження професора М.В. Салтевського (м. Харків, 8 листопада 2017 р.). Харків. 2017. С. 116-118. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/51.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
9. Криволапов В.М. Проблемні питання розслідування кіберзлочинів, пов'язаних із втручанням у роботу банкоматів. Актуальні проблеми досудового розслідування. Міжвідомча науково-практична конференція (Київ, 5 липня 2017 року). С. 137-140. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4abe7c4c-8b4f-4875-98be-8ee0fade2dd8/content> (дата звернення: 01.03.2026).
10. Дунаєва Т.Є. Особливості предмету доказування кіберзлочинів в Україні під час воєнного стану. *Dictum factum*. - 2022. № 2. С. 55-59. URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/231> (дата звернення: 01.03.2026).
11. Коцман І.І. Державне регулювання протидії кіберзлочинності в Україні: поняття та основні напрямки. *Public management and administration in Ukraine*. 2024. № 40. С. 245-252. <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.40.41> (дата звернення: 01.03.2026).
12. Омелян О.С. Актуальні проблеми досудового розслідування кіберзлочинів. Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: мат. міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5.11.2019 р.) / за заг. ред. О.Г. Рувіна, Н.В. Нестор; уклад. О.І. Жеребко, А.О. Полтавський, О.В. Юдіна. К.: КНДІСЕ Мінюста України, 2019. 672 с. С. 410-414. URL: <http://revopravo.kiev.ua> (дата звернення: 01.03.2026).

13. Муляр Г.В. Особливості доказування кіберзлочинів . *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Vol. 10, № 3. С. 132-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/IHE_2019_10_3_19 (дата звернення: 01.03.2026).
14. Лук'янчиков Є.Д. Участь спеціаліста в розслідуванні комп'ютерних злочинів. Актуальні питання розслідування кіберзлочинів: матеріали міжнарод. наук.-практич. конф.: м. Харків, 10 груд. 2013 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутріш. справ. Київ: ВАІТЕ, 2013. С. 113-115. Бібліогр.: с. 115. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2018/Aktualni%20pytannia%20rozsliduvannia%20kiberzlochyniv_Materialy%20konferentsii_2013.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
15. Розумний С. Використання спеціальних знань при розслідуванні кіберзлочинів. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. № 1/2023. Спеціальний випуск. С. 205-212. <http://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-5-205-212> (дата звернення: 01.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.29>

ЯКІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ВИМОГ

Хім'як Ю.Б.,

старший науковий співробітник

відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В.В. Сташиса

Національної академії правових наук України,

заступник керівника Апарату Верховного Суду –

керівник секретаріату Касаційного кримінального суду,

кандидат юридичних наук

ORCID: 0009-0009-0696-9094

Хім'як Ю.Б. Якість та ефективність у кримінальному судочинстві: окремі аспекти реалізації євроінтеграційних вимог.

У статті досліджуються актуальні питання забезпечення якості та ефективності кримінального провадження з урахуванням наявних євроінтеграційних зобов'язань держави як умови вступу до ЄС.

Встановлено, що реалізація визначених у Дорожній карті з питань верховенства права завдань в частині реалізації заходів, спрямованих на досягнення якісного та ефективного правосуддя у кримінальному провадженні та підвищення рівня цифровізації судочинства не лише забезпечить виконання євроінтеграційних зобов'язань держави та наблизить національне законодавство до вимог законодавства ЄС, а й надасть змогу забезпечити оперативність здійснення кримінального провадження у розумні строки. Недосконалість процесуального законодавства у сфері відсутності належних засобів протидії зловживанню процесуальними правами, колізії впровадження елементів цифровізації судочинства призводять до неможливості ефективно забезпечувати виконання визначених у ст. 2 КПК завдань кримінального провадження.

Однією із основних причин тривалого часу розгляду кримінального провадження під час судового провадження є неявка учасників кримінального провадження у судові засідання, в багатьох випадках неможливість забезпечити належне повідомлення про розгляд справи, зловживання учасниками кримінального провадження у цій сфері, що свідчить про необхідність зміни порядку здійснення судового провадження, розширення підстав та умов використання письмового провадження.

Зроблено висновок про те, що подальша реформа кримінального судочинства має забезпечити: виключення з норм адміністративних правопорушень тих з них, що за характером адміністративної санкції фактично є кримінальними проступками; спрощення порядку розгляду кримінальних проступків з впровадженням касаційних фільтрів, зокрема право на перегляд судом касаційної інстанції виключно з підстав наявності значної проблеми у застосуванні норми матеріального права; забезпечення єдності судової практики слідчих суддів шляхом визначення підстав допуску їх оскарження до суду касаційної інстанції; системна реалізація в нормах КПК засади недопустимості зловживання процесуальними правами; удосконалення цифровізації судочинства.

Ключові слова: верховенство права, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, розумні строки, якість законодавства, ефективність законодавства, пріоритезація, кримінальні проступки, досудове розслідування, судово провадження.

Khimiya Y.B. Quality and effectiveness in Criminal Proceedings: certain aspects of the implementation of European Integration.

Summary: The article examines current issues of ensuring the quality and effectiveness of criminal proceedings, taking into account the existing European integration obligations of the state as a condition for joining the EU.

It has been indicated that the implementation of the tasks defined in the Roadmap on the Rule of Law in terms of the implementation of measures aimed at achieving high-quality and effective justice in criminal proceedings and increasing the level of digitalization of the judiciary will not only ensure the fulfillment of the European integration obligations of the state and bring national legislation closer to the requirements of EU legislation, but will also make it possible to ensure prompt implementation of criminal proceedings within a reasonable time. The imperfection of procedural legislation in the

field of the lack of appropriate means of combating the abuse of procedural rights, conflicts in the implementation of elements of digitalization of the judiciary lead to the impossibility of effectively ensuring the implementation of those defined in Art. 2 of the Criminal Procedure Code of the tasks of criminal proceedings.

One of the main reasons for the long time of consideration of criminal proceedings during court proceedings is the non-appearance of participants in criminal proceedings in court sessions, in many cases the impossibility of ensuring proper notification of the consideration of the case, abuse of participants in criminal proceedings in this area, which indicates the need to change the procedure for conducting court proceedings, expanding the grounds and conditions of use of written proceedings.

It was concluded that the further reform of criminal proceedings should ensure: exclusion from the norms of administrative offenses of those of them that, by the nature of the administrative sanction, are actually criminal offenses; simplification of the procedure for consideration of criminal offenses with the introduction of cassation filters, in particular, the right to review by the court of cassation instance solely on the grounds of a significant problem in the application of the substantive law; ensuring the unity of the judicial practice of investigative judges by determining the grounds for admitting their appeal to the court of cassation instance; systematic implementation in the norms of the Criminal Procedure Code of the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights; improvement of digitalization of the judiciary.

Key words: rule of law, criminal proceedings, criminal offense, reasonable time limits, quality of legislation, effectiveness of legislation, prioritization, criminal delict, pre-trial investigation, court proceedings.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний вектор розвитку держави закріплений у Конституції України. Процеси євроінтеграції у різних галузях права у статусі України як держави – кандидата у члени Європейського Союзу обумовлюють необхідність здійснення дієвих законодавчих та правозастосовних заходів з метою забезпечення якісного та ефективного судочинства у кримінальному провадженні. Основним орієнтиром реформ у сфері кримінальної юстиції є Дорожня карта з питань верховенства права, яка містить перелік міжнародних зобов'язань, передбачених переговорною рамкою Європейського Союзу, схваленою рішенням Ради Європейського Союзу від 21 червня 2024 року, виступає всеохоплюючим стратегічним документом, що визначає комплекс реформ у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС за переговорними Розділом 23 «Судова влада та основоположні права» та Розділом 24 «Юстиція, свобода і безпека» [1].

Метою дослідження є дослідження актуальних питань подальшого розвитку кримінального та кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення якісного та ефективного правосуддя як євроінтеграційного зобов'язання держави.

Стан опрацювання проблематики. Питанням якісного та ефективного правосуддя як показника дієвості національного правосуддя у сфері кримінальної юстиції присвячено багато досліджень. Євроінтеграційні зобов'язання держави як кандидата у члени ЄС у сфері кримінальної юстиції як в частині конструювання матеріального кримінального права, так і в частині забезпечення ефективного здійснення кримінального провадження складають собою елементи реалізації принципу верховенства права. Реформи в частині якісного та ефективного правосуддя мають на меті досягнення результату у вигляді підвищення ефективності функціонування судів, зокрема шляхом зменшення строків розгляду справ та зменшення залишків нерозглянутих справ, забезпечення єдності судової практики.

Питанням якості та ефективності кримінального судочинства, пріоритезації кримінального провадження, присвячено багато досліджень, зокрема таких науковців, окремих суддів, як: Н.В. Глинська та Д.І. Клепка, О.А. Дурач, А.А. Барабаш, О.Д. Дроздов, Т.Є. Дунаєва, Ю.С. Репіна, О.І. Марочкін, С.О. Ніщимна, М. І. Пашковський, С.В. Подкопаєв, В.М. Шевчук та інші. Водночас, дослідження процесів подальшого реформування кримінального судочинства, окремих реформ кримінального законодавства України як вимога євроінтеграційних зобов'язань обумовлює необхідність пошуку додаткових механізмів удосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення якісного та ефективного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. На думку С.О. Ніщимної, до характеристик ефективного правосуддя слід віднести наступні положення, зокрема ефективне правосуддя є своєчасним, передбачуваним, доступним та незалежним [2, с. 116]. В контексті визначених у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України завдань кримінального провадження, фактично йдеться про забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. В силу різних причин, процесуальних недоліків та колізій, кадрового наповнення судів, впливу повномасштабного вторгнення держави-агресора, виконання завдання щодо швидкого розслідування і

судового розгляду є дуже ускладненим. Водночас, у ст. 28 КПК визначено положення розумного строку як загальної засади кримінального провадження, що становить елемент права на справедливий суд. У ст. 28 КПК встановлено, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень [3]. Порухення розумних строків розгляду кримінальних проваджень в судах визнано Європейським судом з прав людини системною проблемою кримінального судочинства, а тому реформування кримінального провадження має забезпечити вирішення вказаного проблемного питання.

У підрозділі 1.3. дорожньої карти з питань верховенства права визначено, зокрема, необхідність реалізації таких заходів щодо удосконалення кримінального провадження, як: проведення аудиту справ, які розглядаються в судах, з метою визначення тих, які не підлягають судовому розгляду; розроблення та прийняття закону, спрямованого на удосконалення системи касаційних фільтрів у процесуальному законодавстві; розроблення та прийняття закону, спрямованого на забезпечення єдності судової практики; розроблення та прийняття змін до процесуальних кодексів, спрямованих на вдосконалення можливостей дистанційного судочинства; розроблення та прийняття змін до процесуальних кодексів, спрямованих на вдосконалення ефективних механізмів протидії зловживанню процесуальними правами; розроблення і прийняття нового кодифікованого акту про адміністративні проступки відповідно до європейських стандартів та найкращих практик; цифровізація правосуддя. [4].

Окреслені напрями реформування кримінального судочинства змістовно мають на меті досягти якісного та ефективного правосуддя у розумні строки, усунути системні порушення прав людини, констатовані у багатьох рішеннях ЄСПЛ. Разом з цим, такі завдання вимагають розроблення концептуальних вимог щодо перегляду наявних підходів, реалізованих у нормах КПК щодо правил розгляду кримінальних проступків, розширення повноважень суду щодо здійснення контролю за розумними строками в частині надання процесуальних механізмів реагування на неналежну поведінку сторін кримінального провадження, перегляд окремих правил цифровізації кримінального провадження, зокрема доцільним є процесуальне закріплення права комунікації суду з учасниками провадження в той спосіб, який учасники обрали для звернення до суду, зокрема у випадку використання електронного кабінету, електронної пошти (принцип забезпечення процесуальної комунікації за вибором способу подання процесуальних документів учасником провадження) тощо.

Як зазначає Н.В. Глинська: «пріоритезація у кримінальному провадженні є складним і багатограним процесом, який вимагає зваженого підходу та врахування багатьох чинників. Ефективна система пріоритезації дозволяє забезпечити справедливість, своєчасність та якість здійснення кримінального провадження при раціональному використанні ресурсів кримінальної юстиції» [5, с. 96]. Вважаємо, що визначені у Дорожній карті з питань верховенства права завдання щодо реформування кримінального процесуального законодавства є окремими складовими судової пріоритезації, що має бути направлена на підвищення якості та ефективності кримінального провадження з одночасним забезпеченням раціонального використання часових, фінансових та організаційних ресурсів тощо.

В контексті вимог щодо проведення аудиту справ, які розглядаються в судах, з метою визначення тих, які не підлягають судовому розгляду та удосконалення системи касаційних фільтрів у процесуальному законодавстві у сфері кримінальної юстиції, насамперед, підлягає реформуванню процесуальний порядок розгляду кримінальних проступків, оскільки поділ у кримінальному законодавстві кримінальних правопорушень на злочини та проступки не в повній мірі отримав процесуальне закріплення. Вважаємо, що для категорії кримінальних проступків необхідним є визначення жорстких касаційних фільтрів допуску справи до розгляду судом касаційної інстанції, наприклад, виключно у випадках наявності значної правової проблеми застосування норми матеріального права.

Водночас іншим проблемним питанням залишається визначення виду юридичної відповідальності в контексті якісного правосуддя у тих випадках, в яких адміністративні та митні правопорушення, що містять санкції у виді адміністративного арешту або значного штрафу розглядаються за правилами Кодексу України про адміністративні правопорушення, хоча за своєю правовою природою є кримінальними проступками. Зазначене проблемне питання визначення виду відповідальності у таких випадках, і, відповідно, процесуальних гарантій належної правової процедури, залишилося невирішеним з часу введення кримінальних проступків. Л. Чеханюк зазначає, що: «як невіддільна складова принципу верховенства права, правова визначеність охоплює комплекс вимог щодо таких її елементів, як: чіткість, ясність, точність закону, доступність і зрозумілість норм права, правова передбачуваність, стабільність і незмінність законодавства, гарантованість правомірних (легітимних) очікувань, визначеність повноважень органів влади, обмеження їх дискреції, уста-

лена судова практика тощо» [6, с. 92]. Випадки, коли адміністративне правопорушення підпадає під визначення поняття «кримінальне обвинувачення», що застосовується у практиці ЄСПЛ однозначно свідчить про порушення принципу правової визначеності. До прикладу, у п. 4.2. рішення Конституційного Суду України від 06 вересня 2023 року у справі за конституційною скаргою Ван Колка Фредеріка Йоганнеса щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини шостої статті 481 Митного кодексу України зазначено, що: «Європейський суд з прав людини у рішенні у справі *Надточій проти України/Nadtochiy v. Ukraine* від 15 травня 2008 року (заява № 7460/03), звернувшись до „критеріїв Енгеля“, зазначив, що «положення Митного кодексу України, застосовані у справі заявника, безпосередньо поширюються на всіх громадян, які перетинають кордон, та регулюють їхню поведінку у спосіб застосування стягнень (штраф та конфіскація), що є як покаранням, так і стримуванням від учинення порушення. Отже, митні правопорушення, що їх оспорується, мають ознаки, притаманні „кримінальному обвинуваченню“ у розумінні статті 6 Конвенції» (§ 21). Конституційний Суд України враховує практику Європейського суду з прав людини і вважає, що перевищення строку тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України, а так само втрата цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування, за своєю природою фактично мають кримінальний характер, а санкція у вигляді накладення штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскації транспортного засобу співмірна з кримінальним покаранням. Тому в провадженнях у справах про порушення митних правил, визначених частиною шостою статті 481 Кодексу, на особу мають поширюватися гарантії Конвенції, притаманні кримінальному провадженню, а викладені в рішеннях Конституційного Суду України підходи до розуміння принципу індивідуалізації юридичної відповідальності під час призначення кримінального покарання та його адекватності вчиненому злочину, з урахуванням специфіки здійснення митної справи, є застосовними в межах цього конституційного провадження [7]. Зазначимо, що на розгляді Верховної Ради України перебуває Проект Кодексу України про адміністративні проступки № 11386 від 28.06.2024, прийняття якого надасть можливість остаточно розмежувати ознаки адміністративних та кримінальних правопорушень та забезпечить якісне правосуддя у наведених випадках [8].

В аспекті подальшого удосконалення забезпечення єдності судової практики варто вказати на необхідність розроблення та прийняття змін до процесуального законодавства з метою визначення підстав та порядку перегляду ухвал слідчих суддів судом касаційної інстанції, що сприятиме єдності підходів до забезпечення дотримання прав та свобод людини під час досудового розслідування. В окремих випадках також мова може йти про встановлення випадків права на перегляд судових рішень в касаційному порядку, постановлених під час виконання вироку.

Стосовно зобов'язань щодо розроблення та прийняття змін до процесуальних кодексів, спрямованих на вдосконалення ефективних механізмів протидії зловживанню процесуальними правами варто зазначити, що на відміну від інших процесуальних кодексів, наприклад ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, у нормах КПК відсутня основна засада щодо неприпустимості зловживання процесуальними правами, що виступає однією з основних проблем в частині відсутності у суду процесуальних механізмів реагування на затягування розгляду справ та матеріалів. Н.В. Добрянська та В.С. Петков зловживання процесуальними правами в кримінальному провадженні визначають як свідоме використання учасником процесу наданих йому законом прав із метою досягнення неправомірних цілей, які суперечать завданням правосуддя. Такі дії спрямовані на затягування розгляду справи, перешкоджання правосуддю або маніпулювання процесуальними нормами для створення несприятливих умов для інших учасників процесу чи ухилення від відповідальності. Зловживанням може бути подання необґрунтованих клопотань, навмисне затягування строків або інші дії, що не мають на меті реалізацію прав за їхнім прямим призначенням [9, с. 579]. Очевидною є необхідність поряд з визначенням неприпустимості зловживання процесуальними правами як загальної засади кримінального провадження впровадити системні зміни у нормах КПК як під час досудового розслідування, так і судового провадження щодо визначення випадків розгляду справ та матеріалів за відсутності сторін у випадку їх належного повідомлення, усунення причин відкладення судового засідання у зв'язку з неявкою сторін, розширення підстав застосування грошового стягнення. Зазначимо, що на розгляді Верховної Ради України перебуває проект закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень про судовий розгляд та досудове розслідування» № 5661 від 14.06.2021, спрямований на удосконалення норм КПК в цій частині [10].

Зазначене проблемне питання значно впливає на ефективність правосуддя. Однією із основних причин тривалого часу розгляду кримінального провадження під час судового провадження є неявка учасників кримінального провадження у судові засідання, в багатьох випадках неможли-

вість забезпечити належне повідомлення про розгляд справи, зловживання учасниками кримінального провадження у цій сфері. До прикладу, за даними за даними Звіту місцевих загальних судів про розгляд судових справ № 1-мзс за 2025 рік в частині оперативності розгляду кримінальних проваджень у суді першої інстанції обліковано 391 тисячу 800 випадків відкладення судового розгляду. З них: нездійснення доставки до суду обвинуваченого, який тримається під вартою – 1439 випадків; неприбуття обвинуваченого – 60 676 випадків; хвороба обвинуваченого – 1528 випадків; неприбуття прокурора – 2 776 випадків; неприбуття захисника – 8 097 випадків; неприбуття свідків, потерпілих – 14 841 випадок; неприбуття інших учасників кримінального провадження – 5 551 випадок; інші підстави – 297 130 випадків [11]. З наведених показників вбачається, що неявка учасників кримінального провадження становить 25 % від усіх випадків відкладення судового розгляду та обліковується як неявка таких учасників, що були належним чином повідомлені про судові засідання. У випадку удосконалення норм КПК щодо протидії зловживанню процесуальними правами ця статистика значно зміниться в частині підвищення оперативності здійснення кримінального провадження.

Висновки. Враховуючи наведене, зазначимо, що реалізація визначених у Дорожній карті з питань верховенства права завдань в частині реалізації заходів, спрямованих на досягнення якісного та ефективного правосуддя у кримінальному провадженні та підвищення рівня цифровізації судочинства не лише забезпечить виконання євроінтеграційних зобов'язань держави та наблизить національне законодавство до вимог законодавства ЄС, а й надасть змогу забезпечити оперативність здійснення кримінального провадження у розумні строки. Недосконалість процесуального законодавства у сфері відсутності належних засобів протидії зловживанню процесуальними правами, колізії впровадження елементів цифровізації судочинства призводять до неможливості ефективно забезпечувати виконання визначених у ст. 2 КПК завдань кримінального провадження.

Подальша реформа кримінального судочинства має забезпечити: виключення з норм адміністративних правопорушень тих з них, що за характером адміністративної санкції фактично є кримінальними проступками; спрощення порядку розгляду кримінальних проступків з впровадженням касаційних фільтрів, зокрема право на перегляд судом касаційної інстанції виключно з підстав наявності значної проблеми у застосуванні норми матеріального права; забезпечення єдності судової практики слідчих суддів шляхом визначення підстав допуску їх оскарження до суду касаційної інстанції; системна реалізація в нормах КПК засади недопустимості зловживання процесуальними правами; удосконалення цифровізації судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text>.
2. Ніщимна С.О. Ефективне правосуддя як ознака правової держави. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. № 5. С. 114-117. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.17>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Дорожня карта з питань верховенства права. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wpcontent/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf.
5. Глинська Н.В. Пріоритезація у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, ключові аспекти та виміри. Питання боротьби зі злочинністю. 2025. Випуск 49. С. 86-100. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-87>.
6. Чеханюк Леся. Принцип верховенства права та правова визначеність: співвідношення й окремі аспекти. Філософські та методологічні проблеми права. 2025. № 1. С. 85-95. DOI: 10.33270/02252901.10.
7. Рішення Конституційного Суду України від 06 вересня 2023 року у справі за конституційною скаргою Ван Колка Фредеріка Йоганнеса щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини шостої статті 481 Митного кодексу України. Справа № 3-32/2023(66/23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-23#Text>.
8. Проект Кодексу України про адміністративні проступки № 11386 від 28.06.2024. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/4563c9da-6295-4f02-b004-8261302d5096](https://itd.rada.gov.ua/4563c9da-6295-4f02-b004-8261302d5096).
9. Добрянська Н.В., Петков В.С. Інститут зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: теоретичні підходи. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 7. С. 577-580. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/137>.

10. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень про судовий розгляд та досудове розслідування: проект Закону № 5661 від 14.06.2021. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/bdd97795-5c8f-40c0-9529-a51a1a147f6a.
11. Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ № 1-мзс за 2025 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Хім'як Ю.Б., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.132:343.353

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.30>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ СУДДЯМИ

Ціпотан Ю.П.,

*аспірант кафедри криміналістичного забезпечення**та судових експертиз**Національної академії внутрішніх справ*

ORCID: 0009-0004-1953-9206

Ціпотан Ю.П. Особливості проведення обшуку під час розслідування кримінальних корупційних правопорушень, вчинених суддями.

У статті досліджено криміналістичні та процесуальні особливості проведення обшуку під час розслідування кримінальних корупційних правопорушень, вчинених суддями. Зазначено, що ефективне розслідування кримінальних корупційних правопорушень, вчинених суддями, потребує застосування комплексу кримінально-процесуальних та криміналістичних засобів, серед яких важливе місце посідає обшук як одна з найбільш результативних слідчих (розшукових) дій. Встановлено, що під час розслідування таких правопорушень обшук спрямований на виявлення та вилучення предмета неправомірної вигоди, документів, електронних носіїв інформації, грошових коштів, цінностей та інших матеріальних об'єктів, які можуть мати доказове значення у кримінальному провадженні. Проаналізовано положення кримінального процесуального законодавства України щодо правових підстав та порядку проведення обшуку. Особливу увагу приділено специфіці проведення обшуку у кримінальних провадженнях, вчинених суддями, яка зумовлена їхнім особливим правовим статусом, необхідністю забезпечення гарантій незалежності судової влади та дотриманням процесуальних гарантій прав і свобод людини. Розглянуто основні етапи підготовки та проведення обшуку, а також тактичні прийоми, що застосовуються під час цієї слідчої дії. Запропоновано систематизацію тактичних особливостей проведення обшуку за основними етапами: підготовчим, організаційним, початковим, основним та завершальним. Визначено основні проблеми, що виникають під час проведення обшуків у кримінальних провадженнях щодо суддів, зокрема складність отримання дозволу на проведення обшуку, ризик витоку інформації, можливість знищення доказів та необхідність дотримання гарантій незалежності судової влади. Запропоновано напрями удосконалення криміналістичного забезпечення проведення обшуку, серед яких підвищення рівня спеціалізації слідчих і детективів, розширення використання спеціальних знань, удосконалення методичних рекомендацій щодо тактики проведення цієї слідчої дії та активніше застосування сучасних криміналістичних технічних засобів. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі криміналістичних та процесуальних особливостей проведення обшуку у кримінальних провадженнях щодо суддів, а також у формулюванні пропозицій щодо вдосконалення тактики проведення цієї слідчої дії.

Ключові слова: корупція, суддівська корупція, кримінальне провадження, розслідування корупційних злочинів, криміналістична тактика, обшук, види обшуку.

Tsipotan Y.P. Peculiarities of conducting a search during the investigation of criminal corruption offenses committed by judges.

The article examines the forensic and procedural features of conducting a search during the investigation of corruption-related criminal offenses committed by judges. It is noted that the effective investigation of corruption offenses committed by judges requires the application of a comprehensive set of criminal procedural and forensic tools, among which the search occupies an important place as one of the most effective investigative (search) actions.

It has been established that during the investigation of such offenses a search is aimed at detecting and seizing objects of undue advantage, documents, electronic data carriers, cash, valuables and other material objects that may serve as evidence in criminal proceedings. The provisions of the criminal procedural legislation of Ukraine concerning the legal grounds and procedure for conducting a search have been analyzed.

Particular attention is paid to the specific features of conducting searches in criminal proceedings involving judges. These features are обусловлені their special legal status, the necessity to ensure

guarantees of judicial independence, and the requirement to comply with procedural safeguards for the protection of human rights and freedoms.

The main stages of preparation and conduct of a search, as well as tactical techniques used during this investigative action, are considered. A systematization of the tactical features of conducting a search according to its main stages is proposed, namely: preparatory, organizational, initial, main and final stages.

The main problems arising during searches in criminal proceedings against judges are identified, including the difficulty of obtaining judicial authorization for a search, the risk of information leakage, the possibility of destruction of evidence, and the need to ensure guarantees of judicial independence.

The study proposes directions for improving the forensic support of search activities, including increasing the level of specialization of investigators and detectives, expanding the use of specialized knowledge, improving methodological recommendations regarding search tactics, and enhancing the use of modern forensic technical means.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive analysis of forensic and procedural features of conducting searches in criminal proceedings involving judges, as well as in the development of proposals aimed at improving the tactics of this investigative action.

Key words: corruption, judicial corruption, criminal proceedings, investigation of corruption crimes, forensic tactics, search, types of search.

Постановка проблеми. Корупція у судовій системі є однією з найбільш небезпечних форм корупційних проявів, оскільки вона безпосередньо впливає на реалізацію принципу верховенства права та довіру суспільства до правосуддя. Наявність корупційних ризиків у діяльності суддів створює загрозу ефективному функціонуванню правової держави, сприяє формуванню практики безкарності та негативно впливає на реалізацію прав і свобод людини.

У сучасних умовах боротьба з корупцією в судовій системі потребує застосування ефективних кримінально-процесуальних та криміналістичних механізмів.

Під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених суддями, останні зазвичай вживають заходів для приховування предмета неправомірної вигоди, важливих документів та інших речових доказів, пов'язаних із кримінальним правопорушенням. Для вирішення цих завдань (пошук потенційних речових доказів) доцільним є проведення обшуку, який належить до числа першочергових слідчих (розшукових) дій.

Обшук є однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення та вилучення предметів і документів, що можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні. Водночас проведення обшуку щодо суддів має низку специфічних особливостей, зумовлених їхнім правовим статусом, гарантіями незалежності судової влади та необхідністю дотримання процесуальних гарантій.

Особливості проведення обшуку у кримінальних провадженнях щодо суддів обумовлені необхідністю забезпечення гарантій незалежності судової влади. У таких випадках особливого значення набуває судовий контроль за проведенням слідчих (розшукових) дій.

Мета дослідження – дослідження криміналістичних та процесуальних особливостей проведення обшуку під час розслідування кримінальних корупційних правопорушень, вчинених суддями, а також визначення напрямів удосконалення тактики проведення цієї слідчої дії.

Стан опрацювання проблематики. Питання криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів досліджували Л.І. Аркуша, Ю.О. Андрейко, А.Б. Балонь, Д.А. Бондаренко, М.В. Боровський, Г.О. Гончарук, Н.В. Кимлик, О.О. Пунда, С.В. Олійник, Я.Є. Мишков, О.І. Ромців, О.В. Пчеліна, Р.Л. Степанюк, О.М. Таркан, В.М. Трепак, Е.О. Ушкаленко, А.В. Шевчишен, В.Ю. Шепітько, В.В. Тищенко, В.М. Тertiшник В.В. Шмітько, Д.О. Шумейко, М.Є. Шумило, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус та інші науковці. Разом із тим, у науковій літературі недостатньо досліджено особливості тактики проведення обшуку саме у кримінальних провадженнях щодо суддів, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Корупція у судовій системі становить серйозну загрозу функціонуванню правової держави, оскільки вона підриває довіру суспільства до правосуддя та негативно впливає на ефективність боротьби зі злочинністю. Наукові дослідження підтверджують, що корупція у судовій владі призводить до зниження рівня правової визначеності та підвищує ризик безкарності посадових осіб. Ефективне розслідування кримінальних корупційних правопорушень, вчинених суддями правопорушень потребує використання комплексу процесуальних інструментів, серед яких особливе значення має проведення обшуку. Саме під час обшуку можуть бути виявлені та вилучені предмети й документи, що мають доказове значення для кримінального провадження.

Обшук – це один із самостійних і найбільш складних інститутів кримінально-процесуального права, який входить до системи слідчих дій і який пройшов досить тривалий шлях становлення та розвитку [1, с. 197].

Відповідно до ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) обшук проводять із метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, здобутого внаслідок його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. У КПК України обшук поділяється на: обшук житла (під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке перебуває у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення); обшук іншого володіння осіб; обшук особи» [2].

Варто погодитись з думкою Ю.О. Андрейка, який зазначає, що «головна мета обшуку – пошук предмета неправомірної вигоди, документів та інших доказів, що свідчать про розмір неправомірної вигоди; пошук даних про інших учасників злочинної діяльності, характер їх взаємовідносин, а також слідів підготовки, учинення і приховання злочину, опис майна, що підлягає конфіскації» [3, с. 163].

Обшук проводять на підставі ухвали слідчого судді. Для цього слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертаються до слідчого судді з відповідним клопотанням. До клопотання додають оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовують клопотання, а також витяг із ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подано клопотання. Клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз. Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК України, а також містити відомості про: 1) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали; 2) прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук; 3) положення закону, на підставі якого виноситься ухвала; 4) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку; 5) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться; 6) речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук. Виготовляються дві копії ухвали, які чітко позначаються як копії (ст. 235 КПК України).

Підготовка до проведення обшуку є важливим етапом, від якого значною мірою залежить ефективність цієї слідчої дії. Під час проведення обшуку у кримінальних корупційних провадженнях, вчинених суддями потрібно враховувати низку специфічних факторів, серед яких: ризик витоку інформації; можливість знищення доказів; необхідність дотримання процесуальних гарантій.

Основними завданнями підготовчого етапу є: аналіз матеріалів кримінального провадження; визначення об'єктів пошуку; встановлення можливих місць знаходження доказів; формування слідчої групи; залучення спеціалістів.

Особливо важливим є залучення спеціалістів, оскільки значна частина доказів у корупційних кримінальних правопорушеннях може міститися на безпосередньо на предметі неправомірної вигоди (гроші тощо), документах, електронних носіях інформації. Пріоритетним завданням спеціаліста під час підготовки до обшуку у процесі розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, вчинених суддею є підбір технічних засобів, засобів фото- відеофіксації тощо, що залежить від об'єкта обшуку та предметів пошуку.

Аналіз слідчої, судової практики, думок науковців та практиків, дає можливість перерахувати можливі технічні засоби, які використовуються під час проведення обшуків, а саме: препарат «Промінь – 1», препарат «Світлячок-М», люмінесцентні порошки, препарат «Сигнал», люмінесцентні воскові олівці, чорнила «Резидент», люмінесцентні фломастери; уніфікований комплект «ВК-1»; засоби освітлення як з автономним живленням, так і від мережі, ультрафіолетові освітлювачі та ін.; пошукові засоби (щупи, трали, магнітні шукачі-підйомники, металошукачі індукційного типу та ін.); різні інструменти загально-технічного призначення (лопати, кайла, сокири, пилки та ін.); універсальний набір засобів «Хабар-3», оснащений джерелами ультрафіолетового світла різної довжини випромінювання, спеціальним ліхтарем з ультрафіолетовим світлом, різноманітними засобами для пакування та ін. [3, с. 163; 4, с. 150].

Також необхідно врахувати, що обшук в обов'язковому порядку фіксують за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК). Крім того, абзац 3 ч. 2 ст. 104 КПК передбачає, що запис, здійснений за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення слідчим,

прокурором обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу. Дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані в записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку й використані як доказ у кримінальному провадженні [2].

Після передачі предмета неправомірної вигоди та фіксації указаної події, залежно від особливостей конкретної слідчої ситуації належить провести його особистий обшук судді, а за необхідності – і обшуки у особи, яка надала неправомірну вигоду та посередника з метою виявлення предмета неправомірної вигоди, його упаковки або їх частин, документів або інших об'єктів, що матимуть доказове значення. Безпосередньо перед обшуком або при його проведенні за суддею необхідно уважно стежити, щоб запобігти ситуації, коли той зможе звільнитися від предмета злочину. Якщо предмет злочину був оброблений люмінесцентним фарбником, то руки судді, кишені, інші частини його тіла та вбрання належить ретельно оглянути.

У розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень важливу роль відіграє Національне антикорупційне бюро України. Слушно зазначити, що у межах кримінальних проваджень детективи НАБУ проводили обшуки у: приміщеннях судів; службових кабінетах суддів; місцях проживання суддів (квартира, дача, автомашина, гараж та ін.), а також за місцем проживання близьких йому осіб.

Обшуки в помешканні, службовому кабінеті, тощо повинні проводитися раптово, щоб унеможливити приховування предметів і документів. За наявності підстав вважати, що окремі предмети й документи, які викривають ту чи іншу особу в протиправних діях, є в її родичів або близьких, необхідно провести обшуки й у них.

Варто наголосити, що обшуки найчастіше проводяться в умовах конфліктних ситуацій. Для того, щоб обшуки в помешканнях, за місцем роботи або в іншому місці пройшли успішно, потрібно їх ретельно готувати. Підготовка включає: збір інформації про місце проведення обшуку, про осіб, які можуть там перебувати, розшукувані предмети й документи; підбір осіб, які входять до групи обшуку; оснащення необхідними засобами пошуку й фіксації ходу і результатів обшуку, засобами зв'язку між членами групи, що проводять обшуки одночасно в різних місцях, тощо.

Найбільш типовими предметами пошуку є: гроші, цінності, виражені в будь-якому вигляді; документи, тощо. Для виявлення предмета неправомірної вигоди, тобто грошових коштів, цінностей і майна, нажитого злочинним шляхом, предметів і документів, що свідчать про вчинення суддею певних дій (допущення бездіяльності), проводиться обшук, який, як правило, завершується накладенням арешту на майно з метою забезпечення можливої його конфіскації. Відповідно до ч. 3 ст. 170 КПК арешт може бути накладено на нерухоме і рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого.

Особливостями обшуку є: складність виявлення доказів, тому що матеріали, які компрометують суддю, як правило, ховаються в різні предмети, книги, папки, схованки, маскуються; необхідність особливо уважно оцінювати усі виявлені предмети, документи, особисті записи, що можуть мати зашифрований характер.

Під час обшуку обов'язково вилучають гроші, передані як предмет неправомірної вигоди, зразки хімічних препаратів, ватні тампони зі змивами з поверхні долонь рук підозрюваного та поверхні його робочого стола, рукавички, за допомогою яких оглянуто гроші, мобільні термінали підозрюваних і свідків, сім-картки, карти пам'яті, носії з відеозаписами [5, с. 154].

У розрізі проведеного дослідження пропонуємо узагальнену інформацію щодо тактичних особливостей проведення обшуку під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених суддями (таблиця 1).

Таблиця 1. Тактика проведення обшуку у кримінальних провадженнях, вчинених суддями

Етап	Основні дії	Тактичні прийоми	Очікуваний результат
Підготовчий	аналіз матеріалів	використання оперативної інформації	визначення об'єктів пошуку
Планування	формування слідчої групи	залучення спеціалістів	ефективна організація
Початок	пред'явлення ухвали	відеофіксація	забезпечення законності
Основний	пошук доказів	криміналістична техніка	вилучення доказів
Завершальний	протоколювання	фото- та відеофіксація	процесуальна фіксація

За результатами аналізу теоретичних та наукових розробок пропонуємо окреслити основні проблеми проведення обшуків та напрями удосконалення.

Серед основних проблем проведення обшуків можна виділити: складність отримання дозволу на обшук; ризик витоку інформації; можливість знищення доказів; необхідність забезпечення незалежності суддів.

Для підвищення ефективності проведення обшуків доцільно зазначити наступні напрями удосконалення: розширити спектр тактичних питань щодо використання спеціальних знань під час проведення обшуків; підвищити рівень спеціалізації слідчих; удосконалити методичні рекомендації.

Висновки. Обшук є одним із ключових інструментів розслідування кримінальних корупційних правопорушень, вчинених суддями. Обшук має примусовий характер і займає особливе місце в системі слідчих (розшукових) дій. Знання тактичних прийомів під час проведення обшуку, їх правильне застосування з урахуванням особливостей у кожному конкретному випадку проведення обшуку дозволять суттєво підвищити результативність цієї слідчої дії. Результативність обшуку залежить від уміло проведеної підготовки та залучення необхідних сил і засобів, що полягає в правильному виконанні таких завдань: визначення оптимальної дати та часу проведення обшуку; побудови тактики проведення обшуку залежно від характеру протиправних дій, кількості фігурантів та місць проведення обшуку; підбору технічних засобів, засобів фото- відеофіксації тощо; отримання максимальної інформації про об'єкт обшуку; визначення кола учасників обшуку. Також, доцільно зазначити, що ефективність цієї слідчої дії залежить від: належної правової регламентації; професійної підготовки слідчих (детективів); використання сучасних криміналістичних методів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Осипенко І.П., Мишаста К.Б. Загальні положення тактики проведення обшуку. *Аналітично-порівняльне правознавство*. С. 196-200. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.36>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 09.03.2026).
3. Андрейко Ю.О. Проведення обшуку під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Право і суспільство*. № 2. Частина 2 2017. С. 161-167. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/2_2017/part_2/35.pdf.
4. Томма Р.П., Шмітько В.В. Особливості використання спеціальних хімічних речовин та інших засобів оперативно-розшукової діяльності під час документування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ, 2023. С. 147–152. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/24036>.
5. Ціпотан Ю.П. Деякі організаційно-тактичні засади проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних корупційних правопорушень, вчинених суддями. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 36 (75) № 2 2025. С. 151-156. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.2/21>.
6. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: навчальний посібник. / С.С. Чернявський, В.Г. Дрозд, А.П. Запотоцький, Ю.М. Чорноус, Л.В. Гаврилюк та ін.]. Київ: 7БЦ, 2023. 252 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.97

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.31>

ЕВОЛЮЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА ДО ЦИФРОВОГО ПРАВОСУДДЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Логінов О.А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін,
Національна академія Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-1804-7328

Логінов О.А. Еволюція електронного судочинства до цифрового правосуддя: український досвід.

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз еволюції електронного судочинства в Україні як передумови формування цифрового правосуддя. Обґрунтовано, що цифровізація судової системи є закономірним етапом розвитку правової держави в умовах інформаційного суспільства та сучасних глобальних викликів та загроз. Досліджено основні етапи становлення електронного судочинства в Україні, починаючи від фрагментарної інформатизації судової діяльності та впровадження окремих технічних рішень до формування інституційної основи шляхом створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) та її трансформацію у Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему (ЄСІКС).

Запропоновано авторський підхід до періодизації розвитку електронного судочинства, який базується на поєднанні нормативного, технологічного та функціонального критеріїв і включає етапи фрагментарної інформатизації, нормативно-інституційного становлення, прискореної цифрової трансформації та перспективного переходу до цифрового правосуддя.

Проаналізовано сучасний стан цифровізації правосуддя, зокрема функціонування ЄСІКС, її можливості та обмеження. Окрему увагу приділено новелам Концепції ЄСІКС 2025 року, зокрема впровадженню елементів штучного інтелекту та розширенню функціональних можливостей системи. Водночас визначено ключові проблеми цифровізації правосуддя, серед яких технічна фрагментарність системи, недостатнє фінансування, відсутність комплексного нормативного регулювання та ризики цифрової нерівності.

Зроблено висновок, що електронне судочинство трансформується у цифрове правосуддя як нову модель функціонування судової влади, що передбачає повну інтеграцію цифрових технологій, підвищення доступності правосуддя та формування єдиної цифрової екосистеми. У статті також обґрунтовується необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правового забезпечення цифрового правосуддя, розвитку цифрової інфраструктури та підвищення рівня цифрової компетентності учасників судового процесу як ключових умов ефективної трансформації судової влади.

Ключові слова: судова реформа, електронне судочинство, цифрове правосуддя, ЄСІКС, доступ до правосуддя.

Lohinov O.A. The evolution of e-justice toward digital justice: the ukrainian experience.

This article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the evolution of e-justice in Ukraine as a prerequisite for the development of digital justice. It argues that the digitization of the judicial system is a natural stage in the development of the rule of law in the context of the information society and contemporary global challenges and threats. The article examines the main stages of the development of e-justice in Ukraine, ranging from the piecemeal computerization of judicial activities and the implementation of individual technical solutions to the formation of an institutional framework through the creation of the Unified Judicial Information and Telecommunications System (UJITS) and its transformation into the Unified Judicial Information and Communication System (USICS).

The authors propose an original approach to the periodization of the development of e-justice, which is based on a combination of regulatory, technological, and functional criteria and includes

the stages of piecemeal computerization, regulatory and institutional development, accelerated digital transformation, and the future transition to digital justice.

This paper analyzes the current state of the digitization of justice, specifically the functioning of the Unified System of Information and Communication Technologies in the Judicial System (ESICS), its capabilities, and limitations. Particular attention is paid to the new provisions of the 2025 ESICS Concept, including the implementation of artificial intelligence elements and the expansion of the system's functional capabilities. At the same time, the key challenges of the digitization of justice are identified, including the technical fragmentation of the system, insufficient funding, the lack of comprehensive regulatory framework, and the risks of digital inequality.

It has been concluded that e-justice is evolving into digital justice as a new model for the functioning of the judiciary, which involves the full integration of digital technologies, increased access to justice, and the creation of a unified digital ecosystem. The article also argues for the need to further improve the legal framework for digital justice, develop digital infrastructure, and enhance the digital literacy of participants in the judicial process as key prerequisites for the effective transformation of the judiciary.

Key words: judicial reform, e-justice, digital justice, ESICS, access to justice.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація державного управління є однією з ключових тенденцій сучасного розвитку України, що охоплює всі сфери публічної влади, включаючи судову систему. У цих умовах електронне судочинство перестає бути лише допоміжним інструментом і перетворюється на основу формування цифрового правосуддя.

Особливої актуальності ця проблематика набула в часи пандемії та загострилась під час дії правового режиму воєнного стану, коли забезпечення безперервності правосуддя, а також доступ до суду було можливим лише завдяки цифровим технологіям. З огляду на це, виникає необхідність комплексного наукового осмислення еволюції електронного судочинства та переходу до цифрового; розмежування понять «електронне судочинство» та «цифрове правосуддя»; наукових підходів до визначення місця штучного інтелекту у майбутній моделі цифрового правосуддя.

Метою дослідження є аналіз трансформації електронного судочинства в Україні у цифрове правосуддя, визначення основних етапів еволюції цього процесу, виявлення ключових проблем та формулювання перспектив подальшого розвитку.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика електронного судочинства та цифровізація правосуддя є предметом активного наукового дослідження як в Україні, так і за кордоном. Загалом питання функціонування інформаційно-комунікаційних систем в судочинстві України розглядали у своїх працях такі науковці, як І.О. Ізарова, І.Ю. Татулич, Я.О. Берназюк, О.В. Музиченко, Н.Ю. Голубева, О.З. Никон, Д.П. Богатчук, Р.Е. Сасскінд та інші. Окремо особливості цифровізації судочинства в умовах воєнного стану досліджували М.І. Смокович, Р.О. Кабальський.

Результати їх досліджень мають важливе теоретичне і практичне значення і не втрачають актуальності і сьогодні. Водночас особливої уваги з боку наукової спільноти сьогодні потребує наукове обґрунтування переходу електронного судочинства до цифрового правосуддя як якісно нового етапу розвитку правової системи.

Виклад основного матеріалу. Сучасні інформаційні технології мають значний потенціал у вдосконаленні доступу громадян до правосуддя, а також ефективності та неупередженості судового процесу. Електронне судочинство як правове явище є частиною ширшого процесу цифровізації державного управління та правової системи. У нормативно-правових актах відсутнє визначення цього поняття, однак більшість дослідників сходяться в тому, що під електронним судочинством слід розуміти функціонування судової системи в цифровій формі, що дозволяє учасникам процесу вчиняти процесуальні дії в суді дистанційно за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Водночас в сучасних умовах формується нове поняття – цифрове правосуддя. Перші його характерні риси відзначав британський фахівець з питань інформатизації державного сектору Річард Ерік Сасскінд, який розмірковуючи над майбутнім правосуддя, вказував на необхідність трансформації суду з фізичної інституції у цифровий сервіс, доступний користувачам онлайн («Is Court a Service or a Place?» - *ориг.*), оскільки існуючі судові системи не забезпечують належного доступу до правосуддя через складність та вартість судових процедур [1, с. 47].

Орієнтуючись на його бачення «суд як сервіс» цифрове правосуддя можна представити як інноваційну модель функціонування судової системи, що побудована на повній цифровізації судових процесів, впровадженню онлайн-судів, використанням штучного інтелекту та спрямованої на забезпечення доступу до правосуддя незалежно від фізичної присутності особи.

Двадцятирічний досвід функціонування електронного судочинства в Україні дозволяє запропонувати авторську періодизацію, що охоплює етапи його становлення та трансформацію до цифрового правосуддя.

Етап фрагментарної інформатизації (2005-2015 рр.). У цей період втілюються лише окремі елементи автоматизації судової діяльності. Зокрема, запроваджено обов'язковий запис судового засідання, визначений єдиний порядок фіксування судового процесу технічними засобами та встановлені вимоги до комплексів з фіксування судового процесу [2].

Надалі з метою підвищення об'єктивності та неупередженості під час визначення судді для розгляду конкретної справи була введена автоматизована система документообігу суду, яка забезпечила розподіл справ між суддями за принципом випадковості. Система також надала можливість учасникам судового процесу отримувати інформацію про стан розгляду справ; централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів [3]. Автоматизована система документообігу суду того часу являла собою сукупність розрізнених локальних баз даних різних судів, органів та установ системи правосуддя, без їх синхронізації на центральному рівні. Був відсутній єдиний стандарт програмного забезпечення, для фіксування судового засідання технічними засобами в судах використовувались різні програмно-апаратні комплекси, що ускладнювало взаємодію з іншим програмним забезпеченням. Водночас протягом цього етапу формуються технологічні передумови електронного судочинства.

Етап нормативно-інституційного становлення (2015-2021 рр.). Відлік цього етапу розпочався зі схвалення «Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки», де були визначені основоположні засади судової реформи та встановлені пріоритети реформування судової влади [4]. Ключовим аспектом Стратегії стало широке впровадження інформаційних технологій в роботу судів, органів та установ системи правосуддя, а також автоматизація їх діяльності.

На виконання вимог Стратегії внесено низку суттєвих змін до законодавства щодо організації діяльності судів. Серед визначальних змін, які стосуються автоматизації правосуддя, став Закон України № 2147-VIII, яким були уніфіковані процесуальні кодекси та закладені основи для функціонування електронного судочинства [5]. Ця реформа процесуального законодавства відкрила широкі можливості здійснення судочинства із застосуванням інформаційних технологій, зокрема, учасники справи змогли брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, не виходячи із дому.

Актуальність інформатизації діяльності судів та органів судової влади посилила пандемія коронавірусної хвороби. Так, 26 березня 2020 року Вища рада правосуддя ухвалила рішення № 880/15-20 «Про доступ до правосуддя в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». Судам були надані рекомендації за можливості проводити судові засідання через мережу Інтернет; перейти на опрацювання електронної кореспонденції; забезпечити працівникам апарату суду можливість виконання посадових обов'язків дистанційно [6, с. 14].

Проте ключовою подією цього етапу стало створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС). Враховуючи технічні труднощі запровадження ЄСІТС здійснювалось поетапно і розпочалось з введення в експлуатацію таких її компонентів як «Електронний кабінет» і «Електронний суд», а також системи відеоконференцзв'язку [8]. З 5 жовтня 2021 року зазначені підсистеми ЄСІТС почали офіційно функціонувати.

Етап прискореної цифрової трансформації (2022 – дотепер). Не зважаючи на проведену роботу з втілення окремих елементів електронного судочинства в «Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» недостатній рівень упровадження цифрових технологій у здійсненні правосуддя було визначено серед основних проблем, які зумовлюють необхідність подальшого удосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя [9].

Стратегією був передбачений розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування. Цього планувалось досягти шляхом запровадження можливості розгляду певних категорій справ он-лайн незалежно від місцезнаходження сторін і суду; втілення сучасного електронного діловодства в суді; розвиток офіційного вебпорталу судової влади України тощо [9].

В умовах воєнного часу цифровізація правосуддя стало запорукою ефективної роботи судів та забезпечення доступу громадян до правосуддя. Вимушена міграція населення також змусила прискорити активізацію електронного судочинства, зокрема, через масове використання дистанційних технологій для забезпечення безперервності правосуддя. Так, протягом 2022 року було запроваджено електронну авторизацію в підсистемі «Електронний суд» з використанням «Дія-підпис» та інтегрованої системи електронної ідентифікації (ID.GOV.UA), що дало змогу громадянам користуватися сервісами електронного судочинства, під час перебування на території країн, де неможливо отримати електронний підпис. Реалізовано автоматизований сервіс проведення судами онлайн-трансляцій судових засідань на вебпорталі судової влади України, можливість дистанційного ознайомлення із записами судового засідання в електронних кабінетах учасників справ тощо [11, с. 17].

У 2024 році вже понад 400 тисяч українців користувались можливостями Електронного суду, значна частина з яких це громадяни, які вимушено перебувають за кордоном [12].

Суттєва модернізація електронного судочинства тривала і впродовж 2023-2024 роках. Зокрема, змінами до процесуального законодавства назва ЄСІТС була змінена на Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему (ЄСІКС); встановлена обов'язкова реєстрація електронних кабінетів в ЄСІКС [13]; створені передумови для забезпечення поетапного впровадження ЄСІКС у кримінальне провадження [14]; Систему доповнено модулем «Електронної інформаційної взаємодії». Наразі реалізовано взаємодію ЄСІКС із десятима державними базами даних [15].

Експерти СЕРЕП (Європейська комісія з ефективності правосуддя) відзначають, що сьогодні Україна фактично є своєрідною «лабораторією» нових рішень у сфері правосуддя, зокрема щодо цифровізації та сучасних підходів до управління судами [16].

Водночас слід зазначити й про виявлені недоліки системи. Так, у 2023 і 2024 роках були проведені технічний та функціональний аудит ЄСІКС, за результатами яких встановлено, що система значною мірою застаріла та потребує капітального оновлення. Попри свою назву ЄСІКС не є єдиною системою, а швидше являє собою сукупність розрізнених систем, побудованих у різні часи, які використовують різні технології [18].

Отже, характеризуючи цей етап можна відмітити суттєве збільшення застосування дистанційних технологій у судочинстві, а також їх стрімкий розвиток. Це зумовлено введеним воєнним станом, що став каталізатором цифрової трансформації, коли електронні технології переходять із допоміжних у критично необхідні.

Перспективний етап, який наразі формується, характеризується зміною парадигми правосуддя, а не просто її черговою модернізацією. Відбувається перехід від автоматизації окремих процедур до формування повноцінного цифрового правосуддя як нової моделі функціонування судової системи. Цей етап передбачає повну інтеграцію цифрових технологій у судову діяльність, використання штучного інтелекту, аналітичних систем та онлайн-платформ.

В цьому контексті особливого значення набуває Концепція ЄСІКС, затверджена у квітні 2025 року, в якій Державна судова адміністрація України однією з цілей щодо цифровізації на період до 2030 року визначила можливість проходження всіх судових процедур учасниками процесу онлайн [19].

Здійснюючи огляд положень цієї Концепції слід відмітити, що передусім мова йде про значне розширення функціоналу системи: планується додати до наявних підсистем модулі кадрового адміністрування, моніторингу доброчесності суддів (підсистема «Суддівське досьє»), аналітики даних тощо.

Новелою Концепції ЄСІКС є інституціоналізація використання штучного інтелекту. У чинному Положенні про ЄСІТС такі інструменти або відсутні, або мають фрагментарний характер. Натомість Концепція ЄСІКС прямо передбачає використання ШІ-технологій водночас визначаючи виключно допоміжну їх роль в судових системах. Зокрема, дозволяється використовувати технології штучного інтелекту при виявленні в текстах документів інформаційних сутностей, що можуть мати юридичне значення; стенограми судових засідань та озвучування текстів судових рішень на запит користувача; перевірки актуальності норм законодавства, на які посилається автор документа; підбору судової практики; генерації проектів процесуальних документів тощо [19].

Разом з тим, реалізація концепції ЄСІКС супроводжується рядом проблем, пов'язаних з обмеженим фінансуванням системи правосуддя. Також, існують проблеми нормативного характеру, зумовлені відсутністю комплексного правового регулювання функціонування цифрового правосуддя. Суттєвим викликом є також забезпечення балансу між цифровізацією та дотриманням конституційної гарантії доступу до правосуддя, у разі виникнення «цифрової нерівності» через відсутність у громадян необхідних технічних засобів, доступу до Інтернету чи відповідних цифрових навичок.

Висновки. 1. Еволюцію електронного судочинства в Україні доцільно розглядати як поетапний процес. Запропонована авторська періодизація ґрунтується на поєднанні нормативного, технологічного та функціонального критеріїв і включає етапи фрагментарної інформатизації, нормативно-інституційного становлення, прискореної цифрової трансформації та перспективного переходу до цифрового правосуддя.

2. На відміну від електронного судочинства, яке є інструментальним явищем, цифрове правосуддя має комплексний характер, що передбачає не лише інтеграцію цифрових технологій у судочинство, а й створення інноваційної моделі, що побудована на повній цифровізації судових процесів, впровадженням онлайн-судів, використанням штучного інтелекту, інтеграцією інформаційних систем судів з національними та з міжнародними базами даних.

3. Єдина судова інформаційно-комунікаційна система (ЄСІКС) довела здатність у кризових умовах забезпечувати безперервність функціонування судової системи й відіграє на сьогодні ключову роль у формуванні цифрової «екосистеми» правосуддя.

4. Перспективним інструментом розвитку цифрового правосуддя є технології штучного інтелекту впровадження яких підвищить ефективність, доступність та прозорість судових процедур, з одночасним дотриманням принципу «людина – єдиний суб'єкт прийняття рішень».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Richard Susskind. Online Courts and the Future of Justice. Oxford: Oxford University Press, 2019. 368 p.
2. Інструкція про порядок фіксування судового процесу технічними засобами: наказ Державної судової адміністрації від 21.07.2005 р. № 84. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0868-05#Text>.
3. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: рішення Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/polozhenniapasds/>.
4. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>.
5. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.
6. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2020 рік. Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 5 серпня 2021 року №1797/0/15-21. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1416-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1416-20#Text>.
8. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/231/2021#n14>.
9. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2022 рік. Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 24 серпня 2023 року № 851/0/15-23. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2022_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf.
10. Українці з 35 країн світу мають змогу захистити свої права через Електронний суд. Офіційний сайт ДП «Інформаційні судові системи». 01 листопада 2024 р. URL: <https://ics.gov.ua/ics/news/povnyu/1695092/>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремих підсистем (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29 червня 2023 року № 3200-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>.
12. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи: Закон України від 23 лютого 2024 року № 3604-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3604-20#Text>.
13. Максим Пампура. Цифровізація судочинства: ключові завдання. *Юридична газета*. 15 листопада 2024р. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/cifrovizaciya-sudochinstva-klyuchovi-zavdannya.html>.
14. ВРП обговорила з експертами СЕРЕЖ подальші кроки співпраці щодо підвищення ефективності правосуддя. 17.03.2026. Офіційний сайт Вищої ради правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vrp-obgovoryla-z-ekspertamy-serej-podalshi-kroky-spivpraci-shchodo-pidvyshchennya-efektyvnosti>.
15. ВРП звернулася до КМУ та Мінфіну щодо належного фінансування та умов для функціонування судів, органів та установ системи правосуддя у 2026 році. Офіційний сайт Судової влади України. 12 вересня 2025. URL: <https://hr.court.gov.ua/tu21/pres-centr/nov/1878804/>.
16. Концепція ЄСІКС: наказ Державної судової адміністрації України від 30.04.2025 р. № 178. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normativno-pravova%20baza/N_178_2025_dodatok.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 347.963.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.32>

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПІДГОТОВКИ ПРОКУРОРІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

Плахотнік О.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри юстиції**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID: 0000-0002-2787-6956***Стефанчук М.М.,***докторка юридичних наук, професорка,**професорка кафедри юстиції**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID: 0000-0002-6239-9091*

Плахотнік О.В., Стефанчук М.М. Європейські стандарти підготовки прокурорів як елемент євроінтеграційного процесу України.

Стаття присвячена дослідженню європейських підходів до підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації в Україні через аналіз міжнародних та європейських рекомендацій, що визначені у Висновках Консультативної ради європейських прокурорів. Загалом, підготовку прокурорів в Україні не можна розглядати ізольовано від сформованої системи міжнародних принципів та стандартів, які визначають зміст професійних та особистісних компетентностей, що формують вимоги до форм і методів професійної підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів. Тому, дотримання європейських стандартів підготовки прокурорів є необхідною умовою застосування кращих європейських практик такої підготовки в Україні та розглядаються, як невід'ємна частина важливих питань реформування прокуратури України. У статті аналізуються останні публікації, які були присвячені дослідженню питань міжнародних стандартів, принципів діяльності та професійного розвитку у підготовці прокурорів і підвищення їх кваліфікації, сучасні вимоги до підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів в Україні через аналіз Наказу Генерального прокурора "Про затвердження Положення про систему підвищення кваліфікації прокурорів" від 15 червня 2021 року № 200 та дослідження міжнародних та європейських стандартів з акцентом на Висновках Консультативної ради європейських прокурорів починаючи з 2007 року по 2025 рік. Всі етапи підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів в Україні повинні відповідати міжнародним стандартам, які визначають вимоги до професійної підготовки прокурорів, а також закріплюють такі професійні компетентності як незалежність, етика, доброчесність, дотримання прав людини. Тому, визначені етапи підготовки прокурорів слід розглядати на рівні вимоги по дотриманню міжнародних стандартів підготовки прокурорів, а на національному рівні, євроінтеграційний процес України, не тільки актуалізує необхідність дотримання європейських стандартів підготовки прокурорів. Відбувається поєднання та спільний розвиток міжнародних та європейських стандартів, що інтегруються у єдину систему підготовки прокурорів. Метою даної статті є необхідність зробити внесок у розвиток наукового знання про визначення існуючої системи європейських принципів та стандартів до підготовки прокурорів, з виокремленням засад, форм і ключових елементів уніфікованого підходу європейської підготовки прокурорів до формування їх професійної компетентності й подальшого підвищення кваліфікації прокурорів в Україні.

Ключові слова: професійна та спеціалізована підготовка прокурорів, міжнародні та європейські стандарти підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації, засади уніфікованого підходу європейської підготовки прокурорів, елементи системи компетентної підготовки прокурорів, загальні форми підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів.

Plakhotnik O.V., Stefanchuk M.M. European standards for training prosecutors as part of Ukraine's European integration process.

The article is devoted to the study of European approaches to the training and professional development of prosecutors in Ukraine through the analysis of international and European recommendations set out in the Conclusions of the Consultative Council of European Prosecutors. In general, the training of

prosecutors in Ukraine cannot be considered in isolation from the established system of international principles and standards that define the content of professional and personal competencies that shape the requirements for the forms and methods of professional training and improvement of prosecutors. Therefore, compliance with European standards for the training of prosecutors is a necessary condition for the application of best European practices for such training in Ukraine and is considered an integral part of the important issues of reforming the Ukrainian prosecution service. The article analyses recent publications devoted to the study of international standards, principles of activity and professional development in the training and professional development of prosecutors, as well as current requirements for the training and professional development of prosecutors in Ukraine through an analysis of the Order of the Prosecutor General 'On Approval of the Regulations on the System of Professional Development of Prosecutors' No. 200 of 15 June 2021 and research on international and European standards with an emphasis on the Conclusions of the Consultative Council of European Prosecutors from 2007 to 2025. All stages of training and professional development for prosecutors in Ukraine must comply with international standards, which define the requirements for the professional training of prosecutors and enshrine such professional competencies as independence, ethics, integrity and respect for human rights. Therefore, the defined stages of training for prosecutors should be considered at the level of requirements for compliance with international standards for the training of prosecutors, and at the national level, Ukraine's European integration process not only highlights the need to comply with European standards for the training of prosecutors. There is a combination and joint development of international and European standards, which are integrated into a single system for the training of prosecutors. The purpose of this article is to contribute to the development of scientific knowledge about the existing system of European principles and standards for the training of prosecutors, highlighting the principles, forms and key elements of a unified approach to European training of prosecutors for the formation of their professional competence and further improvement of the qualifications of prosecutors in Ukraine.

Key words: professional and specialised training of prosecutors, international and European standards for the training and professional development of prosecutors, principles of a unified approach to European prosecutor training, elements of a competent prosecutor training system, general forms of training and professional development of prosecutors.

Постановка проблеми. Спеціальна підготовка прокурорів та подальше підвищення їх кваліфікації є основоположними елементами професійної підготовки прокурорів, що здійснюється Тренінговим центром прокурорів України. Тренінговий центр прокурорів України є державною установою, що здійснює підвищення кваліфікації прокурорів, державних службовців органів прокуратури та первинну підготовку прокурорів-стажистів окружних прокуратур [1, ч. 1 ст. 80]. Підвищення кваліфікації прокурорів є комплексом заходів, що спрямовані на поглиблення (отримання нових) професійних знань, умінь і навичок, що становлять основу професійної та особистісної компетентності прокурорів і необхідні для ефективного виконання службових обов'язків, а також на формування стійких моделей належної професійної поведінки [2, п. 1]. При цьому, сталий євроінтеграційний процес реформування прокуратури України актуалізує необхідність відповідності професійної підготовки прокурорів в Україні європейським стандартам та принципам, які визначають не тільки професійні та особистісні компетентності прокурорів, а і міжнародні стандарти такої підготовки.

Європейські підходи до підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації в Україні повинні розглядатися як частина цілісної системи засадничої політики підготовки прокурорів, яка будується на визначених міжнародних стандартах, що були сформовані на міжнародному рівні Організацією об'єднаних націй і Міжнародною асоціацією прокурорів, та на європейському рівні Комітетом міністрів Ради Європи, Парламентською асамблеєю Ради Європи, Консультативною радою європейських прокурорів та Європейською комісією "За демократію через право" (Венеційська комісія). Тому підготовку прокурорів в Україні не можна розглядати ізольовано від сформованої системи міжнародних принципів та стандартів, які визначають зміст професійних та особистісних компетентностей, що формують вимоги до форм і методів професійної підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів.

Сучасні вимоги до підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів в Україні визначені Законом України "Про прокуратуру" від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [1], Наказом Генерального прокурора "Про затвердження Положення про систему підвищення кваліфікації прокурорів" від 15 червня 2021 року № 200 [2] та Статутом Тренінгового центру прокурорів України затвердженого Наказом Генерального прокурора від 29 травня 2020 року № 243 [3]. Однак, зазначені Накази Генерального прокурора, як і сам Закон України "Про прокуратуру", не містять чітко визначеної системи міжнародних стандартів такої підготовки, при тому, що саме міжнародні стандарти визна-

чають зміст і спрямованість підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації в Україні. Тому окреслення системи міжнародних стандартів підготовки прокурорів згідно міжнародних документів, які включають в себе відповідні стандарти такої підготовки, видається логічним та послідовним продовженням необхідності їх дослідження та визначення їх подальшого розвитку. Оскільки, всі етапи підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів в Україні повинні включати в себе відповідність міжнародним стандартам, які визначають вимоги до професійної підготовки прокурорів, а також закріплюють такі професійні компетентності, як незалежність, етика, доброчесність, дотримання прав людини є частиною євроінтеграційного процесу України.

Іншими словами, дотримання європейських стандартів підготовки прокурорів є необхідною умовою застосування кращих європейських практик такої підготовки в Україні та розглядаються, як невід'ємна частина важливих питань реформування прокуратури України й забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за офіційною процедурою скринінгу чинного законодавства на відповідність нормам Європейського Союзу щодо Розділу 23 «Верховенство права та основоположні права та свободи» [4]. Слід зауважити, що комплекс європейських рекомендацій та принципів щодо підготовки прокурорів формують систему міжнародних стандартів, які повинні бути інтегровані як у підготовку, так і у всі форми підвищення кваліфікації прокурорів згідно тих міжнародних документів, які безпосередньо розкривають зміст такої підготовки через вимоги до професійної компетентності прокурора чи безпосередньо присвячені системі навчання прокурорів. Таким чином, визначення системи міжнародних стандартів до процесу підготовки прокурорів може допомогти виокремити ключові елементи уніфікованого підходу європейської підготовки прокурорів та формування їх професійної компетентності.

Мета дослідження: зробити внесок у розвиток наукового знання про визначення існуючої системи європейських принципів та стандартів до підготовки прокурорів, з виокремленням засад, форм і ключових елементів уніфікованого підходу європейської підготовки прокурорів до формування їх професійної компетентності й подальшого підвищення кваліфікації прокурорів в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Аналізуючи останні публікації, які були присвячені дослідженню питань міжнародних стандартів, принципів діяльності та професійного розвитку у підготовці прокурорів і підвищення їх кваліфікації, увага була приділена науковим роботам відомих вчених, які зробили вагомий внесок у формування наукових позицій щодо підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів. Так, Ткач А.В. у науковій статті «Основні критерії підвищення ефективності органів прокуратури під час дії правового воєнного стану» [5] підкреслював важливість європейського шляху прокуратури України, незважаючи на виклики, пов'язані із широкомасштабним вторгненням країни-агресора РФ. Автор аналізував підвищення кваліфікації та фахового рівня працівників прокуратури, з урахуванням різних форм підвищення кваліфікації.

Дослідники проблеми Лапкін, А.В., Селивоненко, Б.В. у науковій статті «Підвищення кваліфікації як засіб професійного розвитку прокурорів» [6] вивчали питання особливостей підвищення кваліфікації прокурорів із зазначенням прогалин та недоліків у системі підвищення кваліфікації прокурорів та пропозицією впровадження кроків щодо удосконалення підвищення кваліфікації прокурорів в Україні. Також Лапкін А.В. у науковій статті «Міжнародні стандарти прокуратури як орієнтир європейської інтеграції» [7] комплексно досліджував міжнародні стандарти організації та діяльності прокуратури України у контексті питання євроінтеграційного курсу та реформування системи кримінальної юстиції на основі міжнародних стандартів.

Стефанчук М.М. у науковій статті «Формування прокурорського корпусу в Україні: сучасні тенденції» [8] досліджувала питання законодавчих змін у процедурі добору та підготовки прокурорів в Україні з визначенням переваг та ризиків у визначеній законодавцем спрощеній процедурі добору та підготовки прокурорів, удосконалення функціонування системи прокуратури загалом. Зокрема, Стефанчук М.М. у науковій статті «Кадровий склад прокуратури в Україні: в пошуках оптимальних шляхів формування» [9] слушно акцентувала свою увагу на важливості системної еволюційної зміни спеціальної професійної підготовки осіб, які претендують на посаду прокурора та особливості правової політики в частині визначення кваліфікаційних вимог до претендентів на посаду прокурора, процедури добору та професійної підготовки прокурорів у державах-членах Європейського Союзу.

Руденко М.В. у науковій статті «Особливості здійснення трудових функцій та професійного розвитку працівників прокуратури в сучасних умовах» [10] досліджував питання порівнював моделі прокуратур зарубіжних країн та прокуратури України через принципи їх діяльності та професійного розвитку, міжнародних стандартів підготовки прокурорів, професіоналізму працівників прокуратури та підвищення їх кваліфікації.

Цікавим є аспект наукової статті Циганок С.В. «Підвищення кваліфікації прокурорів – запорука ефективної діяльності прокуратури» [11] де йдеться про інституційні основи підвищення кваліфі-

кації прокурорів та важливість компетентнісного підходу в галузі професійної прокурорської підготовки. Автор підкреслює, що у питаннях організації підвищення кваліфікації прокурорів, необхідно враховувати Рекомендацію Ради Європи з метою впровадження міжнародних стандартів під час розроблення навчально-методичних рекомендацій.

Позитивно оцінюючи вагомий внесок, який зробили відомі вчені у дослідженні питань підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації, приходимо до висновку що подальшого дослідження потребує контекст євроінтеграційного процесу прокуратури України, формування професійної компетентності прокурорів та визначення системи європейських стандартів і найбільш ефективних форм підготовки й підвищення кваліфікації прокурорів у сталому процесі реформування прокуратури України.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах євроінтеграційного процесу України особливого значення набувають питання підготовки та добору високопрофесійних співробітників для ефективного функціонування системи органів правопорядку та прокуратури з урахуванням специфіки міжнародних стандартів. Зміст професійної підготовки прокурорів також включає в себе підвищення їх кваліфікації і дедалі більше наближається до європейських стандартів які визначають поняття етичних, інституційних, функціональних засад та засад професійної компетентності.

Відповідно до джерел, які формують загальні міжнародні та європейські стандарти, що визначають зміст підготовки прокурорів, можна віднести доволі великий перелік документів. У хронології, починаючи з "Керівних принципів ООН стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування" від 07 вересня 1990 року самі рекомендації щодо ролі прокурорів починалися з розділу Кваліфікація, відбір і підготовка прокурорів де держави повинні забезпечувати певні критерії відбору прокурорів та те, що прокурори повинні мати належну освіту та підготовку і бути обізнаними з ідеалами та етичними обов'язками своєї посади, з конституційними та законодавчими гарантіями прав підозрюваного і потерпілого, а також з правами людини та основоположними свободами, визнаними національним та міжнародним правом [12]. По суті, даний документ визначав основні рекомендації щодо наявності у прокурорів професійної кваліфікації та професійної підготовки, що є необхідним не тільки для виконання ними своїх функцій, закладалася ціла концепція професійної підготовки із забезпеченням всіх необхідних засобів для належного виконання ролі прокурора у боротьбі зі злочинністю. Зосереджуючи увагу на праві прокурорів створювати або приєднуватися до професійних асоціацій або інших організацій, що будуть представляти їх інтереси, Керівні принципи ООН заклали основу корелятивного підвищення професійної підготовки прокурорів та захисту їх статусу через членство у професійних асоціаціях або інших організаціях з представництва їх інтересів.

Наступним документом який визначає міжнародні стандарти професійної кваліфікації прокурора у його повноваженнях є "Стандарти професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів, прийнятих міжнародною асоціацією прокурорів двадцять третього квітня 1999 року" [13]. Акцентуючи увагу на професійних обов'язках прокурора, дані стандарти визначають право на працевлаштування і просування по службі, що засноване на об'єктивних показниках, зокрема, професійній кваліфікації, здібності, доброчесності, досягненнях та досвіді, яке відбувається через справедливу і неупереджену процедуру [13, пункт е, розділ 6]. Можна сказати, що у даному документі вже термінологічно вживається слово стандарт і вимога професійної кваліфікації, як здібностей прокурора, напряду пов'язані з підготовкою прокурора та визначенням професійних компетентностей для працевлаштування та просування по службі. На нашу думку, Міжнародна Асоціація Прокурорів на рівні стандартів щодо прав і обов'язків прокурорів затвердила норми професійної поведінки для всіх прокурорів і вимога професійної кваліфікації для прокурорів теж стає стандартом щодо виконання прокурором його професійних обов'язків. Певна взаємозалежність таких міжнародних стандартів створюють дисипативну систему пов'язаних елементів, як спонтанний прояв складної організації структури, що перебуває у стані розвитку або стадії формування.

Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя від 6 жовтня 2000 року стала документом в якому вже предметно зазначалося, що *навчання є і правом, і обов'язком прокурорів як перед їхнім призначенням, так і на постійній основі* [14, пункт 7]. У цьому випадку держави повинні забезпечити прокурорів відповідним рівнем підготовки і освіти як до, так і після їх призначення. Ба більше, можна виділити декілька головних тезисів з пункту 7 даного документу, який певною мірою базується на попередніх міжнародних документах, що визначають стандарти прокуратури та еволюційно доповнює їх і конкретизує. Такими тезисами є *"навчання є головним аспектом організації прокуратури у всіх європейських країнах"*, що визначає важливість ролі навчання у системному питанні організації прокуратури де на державу покладається обов'язок забезпечення прокурорів визначеним рівнем освіти і підготовки; *"підвищення кількості і якості як для тих, хто проходить підготовку, так і для працюючих прокурорів"*, що встановлює певні критерії обов'язковості підготовки та у по-

дальшому підвищенні їх кваліфікації визначаючи при цьому кількість та якість такої підготовки на рівні стандарту для європейських держав; *“усі члени прокурорської служби зобов’язані проходити курс навчання, особливо ті, що виступають у суді”*, виходячи зі змісту даного документу це певний обсяг професійних компетентностей, що стосуються етичних обов’язків, захисту прав підозрюваних (обвинувачених), потерпілих і свідків, прав і свобод людини. Окрема увага у навчанні повинна приділятися призначеним прокурорам, що будуть здійснювати організацію та процесуальне керівництво, принципам і процесуальним нормам управління, де документом застосовується термін *“у судовому контексті”*; *“навчання повинно містити в собі інформацію про різноманітні механізми, що сприяють послідовності... та повноті їх діяльності”*, що на національному рівні для України встановлює відповідний механізми ієрархічних методів організації у роботі між окружними, обласними, спеціалізованими прокуратурами та Офісом Генерального прокурора у аспекті ефективності та недопущення зайвих бюрократичних процедур; *“держава повинна вживати ефективних заходів, щоб забезпечити додаткове навчання із специфічних питань”*, саме визначення специфічних питань тяжіє до стандарту визначення певної спеціалізації прокурорів в самій прокуратурі або визначення спеціалізованої прокуратури загалом де підготовка прокурорів пов’язана з додатковим навчанням або підвищенням кваліфікації щодо спеціалізації, як транснаціональна злочинність, організована злочинність, кіберзлочини, контрабанда психотропних речовин, фінансові злочини, корупційні правопорушення та інші. Особлива увага приділяється стандарту *“організації навчання і семінарів з підвищення кваліфікації та вивчення іноземних мов”* для прокурорів у контексті міжнародного співробітництва та встановлення прямих контактів між прокурорами. Таким чином, зазначеними рекомендаціями на європейські держави покладається обов’язок вживати заходів щодо кількості та якості підготовки прокурорів як до їх призначення так і подальше підвищення їх кваліфікації після призначення. Враховуючи важливі питання обміну досвідом, координації та міжвідомчого співробітництва у кримінальному провадженні, даними рекомендаціями вже посилюється увага, що направлена на міжнародне співробітництво.

Подальший розвиток питань підготовки прокурорів з питань міжнародного співробітництва у сфері кримінального правосуддя було ухвалено Висновком №1 засіданні Консультативної ради європейських прокурорів *“Про шляхи вдосконалення міжнародного співробітництва у сфері кримінального правосуддя”* від 28–30 жовтня 2007 року [15]. Пунктом 29 даного висновку зазначається, що така підготовка *має включати навчання у сфері прав людини для суддів і прокурорів, а також (там, де це необхідно) для адвокатів*. На рівні стандарту, правові принципи у сфері захисту прав людини почали включати в себе вимоги до підготовки і навчання також для суддів і адвокатів. Даним висновком увага зміщується на комплексне розуміння правосуддя у кримінальному провадженні, що предметно пов’язане з міжнародним співробітництвом у тому числі *в контексті виконання запитів про міжнародну правову допомогу у кримінальних справах*. Такий підхід до професійної кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів направлений на формування єдиних європейських стандартів для різних форм співробітництва у сфері кримінального правосуддя, а подальша розробка спеціалізованих документів повинна включати в себе усталену судову практику у міжнародному співробітництві як європейський стандарт.

Висновком №3 Консультативної ради європейських прокурорів для подання Комітету міністрів Ради Європи *«Про роль прокуратури поза кримінально-правовою сферою»* від 15–17 жовтня 2008 року на держави-члени або відповідні прокурорські служби у формі рекомендації покладался обов’язок *“організувати спеціальну підготовку прокурорів, які виконують функції поза кримінально-правовою сферою”* [16, пункт 38]. Поглиблюючи питання підготовки прокурорів за спеціалізацією у цивільному, адміністративному та господарському судочинствах, рекомендація за своїм змістом визначала необхідність підготовки програм для прокурорів щодо здійснення представництва інтересів держави та захисту прав людини у різних юрисдикційних процесах. Усвідомлюючи особливості організації європейських прокуратур Консультативної ради європейських прокурорів опосередковано визначила спільні завдання у діяльності прокурорів поза кримінально-правовою сферою *“незалежно від відмінностей у матеріальному або процесуальному праві, здебільшого збігаються: забезпечення верховенства права (цілісність демократичних рішень, законність, дотримання законів, правові засоби захисту проти порушень закону), захист прав і свобод громадян (в основному тих, які не здатні захистити свої права: неповнолітніх, осіб без певного місця проживання, психічно хворих), захист майна та інтересів держави, захист публічних інтересів (або публічного порядку), гармонізація судової практики (спеціальні засоби захисту, що застосовуються в інтересах закону щодо судових рішень, що набрали чинності, дії в якості сторони в таких розглядах у судах найвищого рівня)”* [16, пункт 25]. І узагальнюючі спільні завдання у діяльності прокурорів поза кримінально-правовою сферою даний висновок Консультативної ради європейських прокурорів визначив для прокурорів *“діяти від імені суспільства і в публічних інтересах, забезпечувати*

застосування права” [16, пункт 6], що вже більше нагадує загальний напрямок діяльності прокуратури поза кримінально-правовою сферою на рівні функції.

Висновок № 4 Консультативної ради європейських прокурорів для подання Комітету міністрів Ради Європи “Про взаємовідносини суддів і прокурорів” включає в себе Бордоську декларацію “Про суддів і прокурорів у демократичному суспільстві” від 2009 року та пояснювальну записку [17]. Декларація була підготовлена спільно робочими групами Консультативної ради європейських суддів і Консультативною радою європейських прокурорів та офіційно схвалена у місті Брдо (Словенія) 18 листопада 2009 року на запит Комітету Міністрів Ради Європи про висловлення думки щодо взаємовідносин між суддями та прокурорами. До головного можна віднести те, що дана декларація певною мірою продовжує запропоновану у Висновку № 1 Консультативної ради європейських прокурорів (2007) «Про шляхи вдосконалення міжнародного співробітництва у сфері кримінального правосуддя» підготовку, що має включати навчання у сфері прав людини для суддів і прокурорів [15, пункт 29]. Тільки, даний документ комплексно і на рівні стратегії реформування прокуратури пов’язує збереження довіри суспільства до суддів і прокурорів з високим рівнем їх професійної підготовки та постійне підвищення кваліфікації. Так, *“передумовою для збереження довіри, яку суспільство виявляє до суддів і прокурорів і яка є принциповою основою їх легітимності та діяльності, є високий рівень їх професійної підготовки. Найважливіша роль відводиться в цьому належному професійному навчанню, що сприяє підвищенню ефективності їх роботи та якості відправлення правосуддя в цілому”* [17, пункт 43]. На нашу думку, ця декларація включала в себе певний запит суспільства щодо співробітництва суддів та прокурорів з метою інформування суспільства про свою діяльність через засоби масової інформації та подальше визначення суспільної довіри до прокуратури та суду через їх високу професійну компетентність. На перше місце ставилось вже не тільки отримання професійних навичок, необхідних для первинного оволодіння професією з подальшим постійним підвищенням кваліфікації, домінуюча роль приділялася правосуддю загалом. Тому, певна конвергенція процесів підготовки суддів та прокурорів у належному відправленні правосуддя стали принциповими у питаннях їх обов’язків, де *“в інтересах належного відправлення правосуддя постійне підвищення кваліфікації, необхідне для підтримки високого рівня професійної придатності та повноти знань, є не тільки правом, але й обов’язком суддів і прокурорів”* [17, пункт 44]. Європейські стандарти прокуратури з моменту усвідомлення синергетичних принципів у правосудді вже почали розглядатися не як окрема система, а як частина цілого де професійна компетентність і сталий процес підвищення кваліфікації дорівнює збереженню довіри суспільства до правосуддя.

Висновком № 5 Консультативної ради європейських прокурорів «Про роль прокуратури у здійсненні правосуддя щодо неповнолітніх», що була прийнята на 5-му пленарному засіданні КРЕП в місті Єревані (Вірменія) 19–21 жовтня 2010 року [18] прямо не зазначалося про підготовку прокурорів у сфері ювенальної юстиції, але необхідність мати спеціальних прокурорів та кваліфіковані кадри для здійснення функцій прокуратури у провадженнях щодо неповнолітніх було продиктовано рекомендацією де *“Прокурори повинні мати у своєму розпорядженні всі засоби, необхідні для реалізації своїх повноважень щодо неповнолітніх, або такі засоби повинні бути надані іншим компетентним органам, відповідальним за роботу з неповнолітніми. Зокрема, таким органам повинні бути надані можливості щодо набору відповідного персоналу з доступом до спеціальної підготовки, всі необхідні кадрові ресурси, засоби та спеціалізовані послуги”* [18, пункт 19]. Підкреслюючи певну делікатність роботи у сфері ювенальної юстиції та необхідність мати спеціальну підготовку персоналу для реалізації своїх повноважень щодо неповнолітніх Єреванська декларація зазначала, що *“При здійсненні своїх повноважень прокурори зобов’язані враховувати права особистості і необхідність ефективного функціонування системи кримінального правосуддя відповідно до Рекомендації Rec(2000) 19”* [18, пункт 3].

Наступним кроком, що пов’язував організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах став Висновок № 6 Консультативної ради європейських прокурорів «Про взаємовідносини між прокурорами та адміністрацією пенітенціарних установ» від 24–25 листопада 2011 року. Даним висновком на держави-члени або прокурорські служби покладался обов’язок *“розробити спеціальну програму для підготовки прокурорів, які здійснюють діяльність щодо адміністрації пенітенціарних установ”* [19, підпункт d пункту 35]. Але, даний напрям діяльності прокуратури щодо здійснення нагляду за дотриманням прав і обов’язків затриманих, осіб, які перебувають під вартою, засуджених та осіб, до яких застосовуються заходи примусового характеру апіорі потребує спеціальної підготовки прокурора та належної компетентності у сфері нагляду за дотриманням прав людини в процесі відбування покарання або попереднього ув’язнення.

Наче підсумовуючи попередні висновки щодо необхідності підготовки прокурорів для здійснення діяльності поза кримінально-правовою сферою в цілому або в окремих галузях з оцінкою

ризиків та загроз сучасної злочинності Висновок № 7 Консультативної ради європейських прокурорів «Про управління ресурсами прокуратури» від 26–27 листопада 2012 року наголошував на необхідності спеціальної професійної підготовки для успішного протистояння загрозам де *“розвиток нових технологій, розширення міжнародної інтеграції та глобалізації, зростання міжнародної торгівлі та інформаційного обміну зумовлюють нові кримінальні виклики”* [20, пункт 19]. Розуміючи глобальний характер викликів та завдань, даним висновком визначається те, що у сучасній прокурорській службі існують три професійних рівня де: 1) *прокурорські функції виконуються самими прокурорами*; 2) *для роботи можуть залучатися фахівці в окремих галузях, наприклад, фахівці юристи, психологи або психіатри, соціологи та експерти в галузі статистики, комп’ютерні фахівці, біологи та хіміки, тощо*; 3) *кваліфікований адміністративний персонал*. Ці співробітники повинні мати достатній рівень кваліфікації для того, щоб справлятися з робочим навантаженням, яке неминує буде збільшуватися паралельно зі зростанням рівня спеціалізації та складності питань, що розглядаються прокурорами [20, пункт 37]. Можна сказати, що поступово, питання управління кадрами та ресурсами прокуратури для реагування на сучасні виклики та загрози оформлюється у концептуалізацію системи рішень з визначенням її ключових елементів за компетентністю та спеціалізацією. Даний процес вже включає в себе необхідність кваліфікації адміністративного персоналу за спеціалізацією та інших фахівців в окремих галузях до яких умовно можна віднести експертів та спеціалістів у питаннях, що розглядаються прокурорами. Необхідно враховувати те, що вимоги до знань та компетентності прокурора тут також присутні бо прокурору також треба знати, яку інформацію він хоче отримати від спеціаліста або експерта у питаннях доказів та доказування.

Висновок № 9 Консультативної ради європейських прокурорів «Про європейські норми та принципи, що стосуються прокурорів» від 17 грудня 2014 року включає хартію під назвою «Римська Хартія» та детальну пояснювальну записку про принципи, що містяться в Хартії. Римська Хартія вже включала в себе *поняття ефективної роботи прокурорської служби та довіру населення у прямому зв’язку з професіоналізмом та чесністю* які можуть бути отримані тільки з належною освітою та спеціалізованою підготовкою. Можна сказати, що розвиваючи європейські стандарти прокуратури, у Римській Хартії відбулася певна консолідація попередніх принципів з їх переосмисленням. Тому, пояснювальна записка містить розділ *Навчання* де зібрані європейські принципи з попередніх документів та структуровано визначають стандарти у навчанні прокурорської служби незалежно від правових систем держав учасниць де можна виділити такі тези *“професійна підготовка повинна бути організована на засадах неупередженості та регулярності”, “прокурори повинні мати відповідну освіту та підготовку, що відповідає їхній спеціалізації”, “підготовка, включаючи навчання з питань управління, є як правом, так і обов’язком прокурорів”, “державам, таким чином, слід вжити всіх необхідних заходів для забезпечення відповідної освіти та професійної підготовки прокурорів”, “для протистояння новим викликам також потрібна спеціальна підготовка прокурорів”* [21].

Спираючись на попередні міркування підготовки прокурорів у питанні зв’язку ефективної роботи прокуратури та довірою суспільства, Висновком № 10 Консультативної ради європейських прокурорів «Про роль прокурорів у розслідуванні злочинів» від 19–20 листопада 2015 року ставиться майже знак дорівнює між тим, що *“прокурори повинні мати відповідну освіту та проходити курси первинної підготовки і регулярні курси підвищення кваліфікації у своїй галузі спеціалізації”* та *“високим рівнем кваліфікації прокурорів”* [22, пункт 58]. Це умовне рівняння включає в себе відомі умови та очікуваний результат тоді як шуканий зв’язок проявляється у первинній підготовці та регулярних курсах підвищення кваліфікації прокурорів.

Виходячи з раніше окресленого питання *ефективності роботи прокуратури та постійної підготовки прокурорів* у розділі *Внутрішня ситуація* Висновку № 11 Консультативної ради європейських прокурорів з питань якості та ефективності роботи прокурорів, у тому числі, з основних поточних проблем у боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю, що був прийнятий на 11-му пленарному засіданні у місті Страсбург, 17-18 листопада 2016 року [23], формується стратегічна концепція, що включає в себе професійні цілі та управління людськими та матеріальними ресурсами. Зосереджуючись на внутрішніх питаннях, з розумінням зовнішніх викликів та загроз, даний висновок визначає необхідність формування активної політики підготовки кадрів прокуратури де *керівники органів прокуратури та/або інші компетентні інституції* повинні відповідати за активну політику підготовки кадрів з метою підвищення якості та ефективності роботи прокурорів [23, пункт 24]. Зважений підхід в управлінні людськими ресурсами та окреслений план в активній політиці підготовки кадрів має свою спеціалізацію у боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю. Але, принципи активної політики підготовки кадрів прокуратури вже були покладені в основу логіки комплементарної систематизації європейських стандартів.

Можна виділити Висновок № 12 Консультативної ради європейських прокурорів «Про роль прокурорів щодо прав потерпілих та свідків у кримінальному процесі» від 30 листопада 2017 року у

питанні спеціалізації з акцентом на міждисциплінарну підготовку прокурорів [24]. Загалом, сучасна підготовка прокурора повинна включати поглиблені знання з інших дотичних сфер його діяльності і в першу чергу це напряму стосується компетентності прокурора, що зводиться до такого терміну як *професійна підготовка*. Ба більше *“програми навчання повинні включати обмін інформацією та досвідом щодо передової практики”* [24, пункт 74] тому у Висновку № 12 Консультативної ради європейських прокурорів зазначається, що *“для певних видів злочинної діяльності (наприклад, побутове насильство, сексуальне насильство, торгівля людьми, тероризм, нелегальна імміграція) прокурори повинні мати можливість спеціалізуватися, отримувати знання з судової психології та мати доступ до відповідної професійної підготовки, щоб вони могли оперативно і компетентно розбиратися з цими видами справ”* [пункт 36, 24]. Швидкість на завжди говорить про якість, але важливим є врахування розумності строків та процесуальної економії з процесуальної точки зору, а для цього треба мати обізнаність і необхідний досвід який можна отримати під час підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації.

У Висновку № 13 Консультативної ради європейських прокурорів «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів» від 23 листопада 2018 року комплексно розглядаються питання етики і даються рекомендації державам-членам з тим, щоб *“прокурори відбиралися на основі їх навичок, моральних та етичних цінностей і проходили належну початкову підготовку та навчання в процесі роботи для виконання своїх функцій в умовах незалежності, неупередженості, підзвітності та повної поваги етичних норм”*. Тому, *повага до верховенства права вимагає найвищих етичних і професійних стандартів у поведінці прокурорів, як і суддів, як під час виконання службових обов’язків, так і поза ним, що забезпечує довіру суспільства до правосуддя* [25, пункт 51]. Дана рекомендація знову звертає увагу на довіру суспільства до правосуддя і прирівнює прокурорів і суддів у їх відповідальності перед суспільством через *повну повагу етичних норм*. Але, етика, як система моральних принципів та норм поведінки людини у суспільстві є дещо складнішою у професійному середовищі з огляду на відповідальність. Та і все, що знаходиться у сфері моральності є глибоко внутрішнім процесом який формує систему суджень людини з її установками. Саме тому, потрібні зовнішні орієнтири їх формування та розкриття таких понять як незалежність, справедливість, неупередженість та об’єктивність у балансі з дотриманням основоположних прав і свобод людини.

Продовжуючи розгляд проблемних питань у боротьбі з корупцією та пов’язаною з нею економічною та фінансовою злочинністю у Висновку № 14 Консультативної ради європейських прокурорів «Роль прокурорів у боротьбі з корупцією та пов’язаною з нею економічною та фінансовою злочинністю» від 22 листопада 2019 року, Консультативна рада європейських прокурорів доволі нестандартно підійшла до спеціальної підготовки прокурорів вказавши на те, що *“підготовка повинна доповнюватися більш неформальними та тонкими елементами безпосередньо на робочому місці. Сюди можуть відноситися зустрічі та круглі столи з іншими установами, службовцями та експертами у сфері боротьби з корупцією”* [26, пункт 57]. Це не виключає регулярності спеціалізованого підвищення кваліфікації, міжнародного співробітництва та міждисциплінарності під час запобігання корупції, розслідування та обвинувачення в корупційних справах. При цьому, один з акцентів робиться на *стресостійкості прокурорів*. Так, *“прокурори у межах цього Висновку повинні бути особливо стресостійкими. Вони повинні вміти працювати з великою кількістю матеріалів та висококваліфікованими обвинуваченими та захисниками”* [26, пункт 56]. Якщо раніше рекомендації стосувалися певної форми зовнішніх вимог до прокурора із застосуванням такого терміну як Хард Скілс (Hard Skills), у даних рекомендаціях, це *“постійне навчання прокурорів, які борються з корупцією та економічною злочинністю, може охоплювати, наприклад, вміння читати та розуміти балансові звіти, знання у сфері ІТ, роботу зі складним програмним забезпеченням тощо”* [26, пункт 55]. То тепер, звертається увага на професійне вигорання і стрес, необхідність оволодіння соціально-комунікативними навичками із акцентованим визначенням Софт Скілс (Soft Skills) де *“для уникнення професійного вигорання важливо, щоб підготовка також охоплювала так звані соціально-комунікативні навички, як-от управління стресом, управління справами, критичне мислення, тренування пам’яті та інші види підготовки”* [26, пункт 56] і така підготовка повинна доповнюватися певними неформальними та тонкими елементами підготовки на робочому місці.

Можна впевнено сказати, що після Висновку № 14 Консультативної ради європейських прокурорів підготовка та підвищення кваліфікація прокурорів, по факту, набуває нової форми постійного вдосконалення професійних знань для ефективного виконання службових обов’язків де *Безперервність навчання* (Lifelong learning) стає концепцією підготовки прокурорів і закладає основу для подальшої її реалізації як принципу не тільки у сфері боротьби з корупцією. Зазначений принцип виходить з самого змісту спеціалізації та тих глобальних викликів які ставляться перед прокурорами у здійсненні ними своїх повноважень.

Одним з неочікуваних але прогнозованих глобальних викликів для прокуратури стала пандемія. У Висновку № 15 Консультативної ради європейських прокурорів *“Роль прокурорів у надзвичайних ситуаціях, особливо під час пандемії”* від 19 листопада 2020 року підкреслювалась особлива роль прокуратури в умовах оголошеної у 2020 році пандемії COVID-19 [27]. Незважаючи на терміновий характер рекомендацій, що були спрямовані на пристосування до екстреної ситуації зі створенням груп реагування, на органи прокуратури все одно покладалася необхідність донести повідомлення про адаптацію до всіх прокурорів і підвищити обізнаність про *“нові обставини та нові заходи”*. Така обізнаність могла бути отримана тільки через нові знання та необхідність внесення законодавчих змін у форму роботи прокуратури, що також проявлялася у компетентності де *“органи прокуратури повинні були донести повідомлення про необхідність адаптації до всіх прокурорів і підвищити обізнаність про нові обставини та спеціальні механізми й процедури співпраці та координації з іншими установами”* [27, пункт 9].

Розглядаючи рішення міжнародних судів щодо реальної незалежності судової системи в цілому та прокурорів і органів прокуратури зокрема у Висновку № 16 Консультативної ради європейських прокурорів *“Наслідки рішень міжнародних судів і договірних органів щодо реальної незалежності прокурорів”* від 26 листопада 2021 року [28] зверталася увага на принцип незалежності з практичної точки зору де *“протягом кар’єри прокурорів, в тому числі при їх підборі та підвищенні, прокурорів потрібно обирати на підставі їхніх умінь, знань та етичних цінностей, вони повинні проходити належну підготовку для незалежного й неупередженого виконання ними своїх функцій з повним дотриманням етичних стандартів”* [28, пункт 14]. Етичні стандарти та принцип незалежності вже були предметом розгляду Консультативної ради європейських прокурорів у минулому але, як необхідність, Консультативна рада європейських прокурорів знову висвітлює певну залежність принципу незалежності судової влади з принципом незалежності прокуратури у взаємному невтручанні та незалежній автономії де *“незалежність судової влади тісно пов’язана з незалежністю прокурорів, оскільки незалежність та автономія органів прокуратури є неминучим наслідком незалежності судової влади”* [28, пункт 17]. Таким чином, *“держави-члени повинні прийняти відповідні положення для посилення незалежності, підзвітності та етики прокурорів паралельно з незалежністю суддів”* [28, пункт 2]. Можна тільки констатувати те, що Консультативна рада європейських прокурорів у даному висновку прирівнює статуси судді та прокурора під час аналізу принципу незалежності та етичних стандартів у їх практичній реалізації, а належна підготовка прокурорів для незалежного та неупередженого виконання ними своїх функцій з повним дотриманням етичних стандартів залишається базовим критерієм підготовки прокурорів.

Подальші рекомендації продовжують лінію глобального занепокоєння та загрози для суспільства у зв’язку з екологічними злочинами, що часто мають довготривалі наслідки для екології, можуть впливати на різні держави, суспільства та системи правосуддя. Так, у Висновку № 17 Консультативної ради європейських прокурорів *“Про роль прокуратури в охороні довкілля”* від 4 жовтня 2022 року [29] Консультативна рада європейських прокурорів погодила такі рекомендації: *“Прокурори, які займаються екологічними злочинами, повинні пройти відповідну підготовку. Крім того, забезпечення виконання законодавства про довкілля вимагає достатніх бюджетних асигнувань, добре підготовленого та спеціалізованого персоналу, а також створення спеціалізованих багатопрофільних підрозділів та органів”* [29, пункт 60]. Дані рекомендації тільки підкреслюють необхідність спеціалізованої підготовки прокурорів за даним напрямком роботи і важко не погодитися з тим, що планета Земля наш спільний дім, а середовище в якому перебуває суспільство повинно бути безпечним. Саме тому, реагування на загрози екологічних злочинів та пов’язаних з ними правопорушеннями повинні бути ефективними, а представництво інтересів держави в суді повинно здійснюватися висококваліфікованими кадрами.

Висновок № 18 Консультативної ради європейських прокурорів *“Про Ради прокурорів як ключові органи прокурорського самоврядування”* від 20 жовтня 2023 року [30] та Висновок № 19 Консультативної ради європейських прокурорів *“Щодо організації діяльності органів прокуратури для забезпечення їхньої незалежності та неупередженості”* від 29 жовтня 2024 року [31] не мали прямих рекомендацій щодо підготовки прокурорів. Їх скоріше можна віднести до рекомендацій організаційного та управлінського характеру, при цьому, розглядаючи питання забезпечення незалежності генеральних прокурорів через призначення/обрання генеральних прокурорів зазначається, що *“основною вимогою має бути відповідна юридична підготовка і професійний досвід, щоб гарантувати здатність кандидатів ефективно керувати органами прокуратури”* [31, пункт 33]. Як і будь яка рекомендація Консультативної ради європейських прокурорів, така вимога поступово стає європейським стандартом і уявити зараз Генерального прокурора без юридичної освіти і професійного досвіду роботи просто неможливо.

Можна завершити аналіз європейських стандартів Висновком №20 Консультативної ради європейських прокурорів *“Щодо різноманітності та інклюзивності в органах прокуратури”* від 17 жовтня

2025 року [32] де наголошується на *“інтеграції просування різноманіття та інклюзивності в освітні й тренінгових системах, а також важливість підвищення обізнаності про можливість кар’єри в органах прокуратури, щоб заохочувати кандидатів із необхідною кваліфікацією з різних соціальних груп”* [32, пункт 16]. Розглядаючи питання різноманітності та інклюзивності в прокуратурі, на рівні рекомендацій, підкреслюється необхідність впровадження заходів щодо запобігання дискримінації де *“ступінь різноманітності та інклюзивності в прокуратурі може бути показником ефективності організації у боротьбі з дискримінацією”* [32, пункт 6]. Насправді, питання інклюзивності в освіті тільки окреслюють визнання багатоманітності людини та людей з унікальними особливостями та здібностями. У питаннях підготовки прокурорів це питання тепер також піднімається на міжнародному рівні і можливо буде потребувати нових підходів до підготовки. Як зараз так і після війни в Україні кількість людей з особливими потребами може тільки зрости і вони також мають право доступу до професії прокурора. Крім того, інклюзивність включає в себе індивідуальний підхід у навчанні та підготовці щодо кандидатів на посаду прокурора. Тому, скоріше за все, необхідність розробки нових методик підготовки прокурорів з огляду на різноманітність та інклюзивність тільки підкреслять їх актуальність та відповідність стандартам.

З огляду на сформовані міжнародні рекомендації які впевнено можна віднести до принципів або стандартів підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації необхідно розглянути існуючі в Україні засади підвищення кваліфікації прокурорів. На нашу думку, визначені засади у *“Положенні про систему підвищення кваліфікації прокурорів”* від 15 червня 2021 року можуть бути переглянуті з наукової точки зору і з огляду на існуючу систему міжнародних та європейських стандартів підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів. Так, у п.4 Розділу I *“Положення про систему підвищення кваліфікації прокурорів”* Затвердженого Наказом Генерального прокурора № 200 від 15 червня 2021 року, визначаються основні засади підвищення кваліфікації прокурорів (для порівняння визначених засад їх необхідно зазначити з усіма пунктами без виключень): 1) обов’язковість (підвищення кваліфікації є обов’язком прокурора вдосконалювати свій професійний рівень); 2) постійність (забезпечується безперервністю підвищення кваліфікації із застосуванням визначених форм упродовж усього часу перебування на посаді прокурора); 3) періодичність (підвищення кваліфікації прокурорів у ТЦПУ здійснюється періодично); 4) диференційованість (підвищення кваліфікації визначається можливістю вибору та використання найбільш оптимальних форм підвищення кваліфікації з урахуванням напрямів діяльності прокурора, конкретних потреб в удосконаленні (отриманні нових) знань, формуванні умінь і навичок); 5) практична спрямованість (передбачає відповідність змісту форм підвищення кваліфікації потребам прокурорської діяльності та може включати поглиблене вивчення законодавства, міжнародного права, розвиток навичок аналізу й застосування норм права, складання процесуальних документів, комунікації, використання інформаційних технологій тощо); 6) інноваційність та врахування вітчизняного і міжнародного досвіду (забезпечується застосуванням новітніх ІТ-технологій, сучасних вітчизняних і зарубіжних стандартів професійної підготовки у сфері кримінальної юстиції та інших сферах прокурорської діяльності) [2].

Починаючи з першої засади підвищення кваліфікації прокурорів, засада обов’язковості предметно визначає, що *“підвищення кваліфікації є обов’язком прокурора вдосконалювати свій професійний рівень”*. При цьому, обов’язковість, як засада, повинна відповідати міжнародним стандартам підготовки прокурорів за своїм визначенням де спеціальна підготовка прокурорів та підвищення їх кваліфікації повинні бути об’єднані без їх поділу на підготовку та підвищення кваліфікації, відповідати стандартам етики, професійності, компетентності, спеціалізації. Тоді, *обов’язковість підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації* стає спільною засадою у розумінні міжнародних стандартів.

Наступна засада постійності, вона має відношення до підготовки прокурора і повинна включати в себе концепцію або принцип Безперервності навчання (Lifelong learning) де постійний саморозвиток та постійне вдосконалення професійних знань для ефективного виконання службових обов’язків є необхідністю реагування на глобальні виклики які ставляться перед прокурорами у здійсненні ними своїх повноважень. Дана засада не обмежується підвищенням кваліфікації, це засада, що містить концепцію постійного самовдосконалення або самоосвіти протягом всього часу перебування на посаді прокурора. Можна констатувати те, що не всі навички, вміння та знання якими володіють прокурори отримуються ними тільки під час підвищення кваліфікації. Тому, дану засаду структурно можна поділити на інституційний рівень постійності та індивідуальний рівень безперервності підготовки, що зберігає за собою певну автономію у визначенні та може бути класифікована як *постійність та безперервність підготовки прокурорів*. Консультативна рада європейських прокурорів вважає, що *“керівники прокуратури та/або інших компетентних установ повинні нести відповідальність за активну політику підготовки, включаючи самоосвіту, у своїх установах,*

що дає змогу забезпечити підвищення якості та ефективності роботи прокурорів” [23, пункт 24]. Таке бачення Консультативної ради європейських прокурорів тільки підкреслює необхідність безперервності підготовки та самоосвіти прокурорів.

Засада періодичності підвищення кваліфікації визначається так “підвищення кваліфікації прокурорів у ТЦПУ здійснюється періодично”. Виходячи зі змісту міжнародних стандартів, доцільно визначити цю засаду як регулярність підвищення кваліфікації. Як зазначається у Висновку № 10 Консультативної ради європейських прокурорів «Про роль прокурорів у розслідуванні злочинів» “прокурори повинні мати відповідну освіту та проходити курси первинної підготовки і регулярні курси підвищення кваліфікації у своїй галузі спеціалізації” [22]. Тому, термінологічно, регулярність краще вписується у розумінні європейських стандартів і може містити назву - *регулярність підвищення кваліфікації прокурорів у Тренінговому центрі прокурорів України*.

Звертаючись до засади диференційованості підвищення кваліфікації, так само слід сказати про те, що певна індивідуалізація та різноманітність найбільш оптимальних форм підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації за європейськими стандартами визначається як спеціалізація та інклюзивність. Саме інклюзивність у підготовці та підвищенні кваліфікації прокурорів будуть пов’язані із заходами запобігання дискримінації. Сам термін диференційованість не зустрічається у європейських стандартах, однак, зміст даного терміну найкращим чином може бути виражений через таку назву засади як *інклюзивність підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів*.

Розглядаючи таку засаду як практична спрямованість підвищення кваліфікації, можна сказати, що її зміст визначається предметними потребами прокурорської діяльності із застосування норм права, складання процесуальних документів, використання інформаційних технологій тощо. Практична спрямованість підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації тільки актуалізується європейськими стандартами з огляду на глобальні виклики де спеціалізація за напрямками діяльності прокуратури виходить на перше місце. Тому як програми підготовки так і програми підвищення кваліфікації повинні “включати обмін інформацією та досвідом щодо передової практики” з метою ефективного виконання прокурорами їх функцій. Одним з варіантів назви даної засади може бути - *практична спрямованість спеціалізованої підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів*.

Завершує перелік засад з “Положення про систему підвищення кваліфікації прокурорів” від 15 червня 2021 року засада інноваційності та врахування вітчизняного і міжнародного досвіду. Зміст даної засади визначається як “застосування новітніх ІТ-технологій, сучасних вітчизняних і зарубіжних стандартів професійної підготовки у сфері кримінальної юстиції та інших сферах прокурорської діяльності” [2]. При цьому, інноваційність включає як стандарти професійної підготовки прокурорів так і застосування новітніх ІТ-технологій такої підготовки. Орієнтуючись на термін “інноваційність” можна припустити, що акцент робиться на сучасних методиках професійної підготовки прокурорів із урахуванням вітчизняного і міжнародного досвіду або найкращих світових практик такої підготовки. Звертаючись до європейських стандартів підготовки прокурорів, термін “інноваційність” не застосовується, однак, на думку Консультативної ради європейських прокурорів “прокурори повинні на кожному етапі своєї кар’єри проходити безперервну програму навчання для підтримки та вдосконалення своїх професійних навичок. Таке навчання також має включати інформаційні технології, етику та комунікативні навички” [23, параграф 25]. Можна констатувати, що у європейських стандартах підготовки прокурорів припускається безперервність підготовки прокурорів з метою підтримки та вдосконалення своїх професійних навичок як із застосуванням інформаційних технологій так і їх вивченням. Підсумовуючи, слід сказати про те, що Консультативна рада європейських прокурорів більше звертає увагу не на інноваційні, а на сучасні (переклад з англійської мови слова - modern) та спеціалізовані методики підготовки прокурорів. Тому, дана засада може мати назву - *застосування сучасних методик підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації*, що буде включати вітчизняний і міжнародний досвід виходячи з європейських стандартів такої підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів.

Висновок. Проведений аналіз існуючої системи європейських стандартів підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації дозволяє зробити висновок про те, що сучасні європейські стандарти підготовки прокурорів повинні складати зміст такої підготовки, визначати майбутній розвиток та процеси реформування прокуратури в Україні. У контексті питання євроінтеграції це стає завданням по дотриманню вимог щодо належної організації такої підготовки та сучасних форм її проведення.

Виходячи з аналізу засад підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації хочемо запропонувати таку систему засад, що формуються з самого змісту європейських стандартів підготовки прокурорів: 1. *Обов’язковість підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації*; 2. *Постійність та безперервність підготовки прокурорів*; 3. *Регулярність підвищення кваліфікації прокурорів у Тренінговому центрі прокурорів України*; 4. *Інклюзивність підготовки та підвищення кваліфікації*.

ції прокурорів; 5. Практична спрямованість спеціалізованої підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів; 6. Застосування сучасних методик підготовки прокурорів та підвищення їх кваліфікації.

Таким чином, з існуючої системи європейських принципів та стандартів до підготовки прокурорів, запропонована система засад включає ряд елементів та форм уніфікованого підходу до формування професійної компетентності та подальшого підвищення кваліфікації прокурорів в Україні. До таких елементів можна віднести: обов'язковість підготовки, безперервність, компетентність, регулярність, інклюзивність, спеціалізація, практична спрямованість, сучасність, міждисциплінарність, міжнародне співробітництво. Загальними формами підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів є: первинна професійна підготовка; стажування та спеціалізована підготовка; безперервність самоосвіти та професійне самовдосконалення (в тому числі на робочому місці); очна та дистанційна форма підвищення кваліфікації за допомогою онлайн-тренінгів, курсів, вебінарів (інших цифрових форм навчання та підготовки); одноособова або колективна форми підготовки у межах інклюзивності чи міждисциплінарності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про прокуратуру»: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 01.02.2026).
2. Про затвердження Положення про систему підвищення кваліфікації прокурорів: Наказ Генерального прокурора України від 15 черв. 2021 р. № 200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0200905-21#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
3. Статут Тренінгового центру прокурорів України: затв. наказом Генерального прокурора від 29 трав. 2020 р. № 243. Київ, 2020. URL: <https://ptcu.gp.gov.ua/uk/normativni-akti/> (дата звернення: 01.02.2026).
4. Перемовини про вступ до ЄС: правосуддя та права людини. Процедура скринінгу законодавства України щодо Розділу 23 «Верховенство права та основоположні права та свободи. Аналітична публікація. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/peremovyny-pro-vstup-doyes-pravosuddya-ta-prava-lyudyny/> (дата звернення: 01.02.2026).
5. Ткач А.В. Основні критерії підвищення ефективності органів прокуратури під час дії правового воєнного стану. *Київський часопис права*. 2025. № 2. С. 404–409. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.54>.
6. Лапкін А.В., Селивоненко Б.В. Підвищення кваліфікації як засіб професійного розвитку прокурорів. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 2 (10). С. 57–61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-2-10-10>.
7. Лапкін А.В. Міжнародні стандарти прокуратури як орієнтир європейської інтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4, ч. 2. С. 11–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2022_4%282%29__13 (дата звернення: 01.02.2026).
8. Stefanchuk M. Formation of the prosecution corps in Ukraine: current trends. Actual problems of law. 2023. № 2. Р. 71–77. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/apl/article/view/1600> (дата звернення: 01.02.2026).
9. Stefanchuk M.M. Кадровий склад органів прокуратури в Україні: в пошуках оптимальних шляхів формування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 68. С. 246–252. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.68.43. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/45.pdf> (дата звернення: 01.02.2026).
10. Rudenko M.V. Features of performing work functions and professional development of employees of the prosecutor's office under modern conditions. *Law and Society*. 2021. № 2. Р. 45–52. URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/1205> (дата звернення: 01.02.2026).
11. Циганок С.В. Підвищення кваліфікації прокурорів – запорука ефективної діяльності прокуратури. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. Вип. 9. С. 47–51. DOI: 10.32999/ksu2663-2713/2019-9-7. URL: <https://scholar.archive.org/work/uuqbysliqva5tjguzag7v3gh7q/access/wayback/http://ssp.journal.kspu.edu/index.php/ssp/article/download/143/137/> (дата звернення: 01.02.2026).
12. Керівні принципи ООН стосовно ролі осіб, які здійснюють судові переслідування: ухвалені 7 верес. 1990 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/guidelines-role-prosecutors> (дата звернення: 01.02.2026).
13. Стандарти професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів: ухвалені Міжнародна асоціація прокурорів 23 квіт. 1999 р. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/IAP-Standards-of-professional-responsibility-duties-rights-prosecutors-instruments-1999-eng.pdf> (дата звернення: 01.02.2026).

14. Рекомендація Rec(2000)19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя : ухвалена 6 жовт. 2000 р. / Рада Європи. URL: <https://www.refworld.org/ru/legal/resolution/coeministers/2000/ru/31721> (дата звернення: 01.02.2026).
15. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 1 «Про шляхи вдосконалення міжнародного співробітництва у сфері кримінального правосуддя» : 2-ге пленарне засідання, 28–30 жовт. 2007 р. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
16. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 3 «Про роль прокуратури поза кримінально-правовою сферою» : ухвалений 15–17 жовт. 2008 р. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
17. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 4 «Про взаємовідносини суддів і прокурорів» (Бордоська декларація «Про суддів і прокурорів у демократичному суспільстві» та пояснювальна записка): ухвалений 18 листоп. 2009 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
18. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 5 «Про роль прокуратури у здійсненні правосуддя щодо неповнолітніх»: 5-те пленарне засідання, Єреван, 19–21 жовт. 2010 р. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
19. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 6 «Про взаємовідносини між прокурорами та адміністрацією пенітенціарних установ»: ухвалений 24–25 листоп. 2011 р. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
20. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 7 «Про управління ресурсами прокуратури»: ухвалений 26–27 листоп. 2012 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
21. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 9 «Про європейські норми та принципи, що стосуються прокурорів» (Римська хартія та пояснювальна записка): ухвалений 2014 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
22. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 10 «Про роль прокурорів у розслідуванні злочинів»: ухвалений 19–20 листоп. 2015 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
23. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 11 (2016) щодо якості та ефективності роботи прокурорів, у тому числі з питань боротьби з тероризмом та організованою злочинністю: 11-те пленарне засідання, Страсбург, 17–18 листоп. 2016 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
24. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 12 (2017) «Про роль прокурорів щодо прав потерпілих та свідків у кримінальному процесі»: ухвалений 2017 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
25. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 13 (2018) «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів»: ухвалений 2018 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
26. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 14 (2019) «Роль прокурорів у боротьбі з корупцією та пов'язаною з нею економічною та фінансовою злочинністю»: ухвалений 2019 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
27. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 15 (2020) «Роль прокурорів у надзвичайних ситуаціях, особливо під час пандемії»: ухвалений 2020 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
28. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 16 (2021) «Наслідки рішень міжнародних судів і договірних органів щодо реальної незалежності прокурорів»: ухвалений 2021 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
29. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 17 (2022) «Про роль прокуратури в охороні довкілля»: ухвалений 2022 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
30. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 18 (2023) «Про Ради прокурорів як ключові органи прокурорського самоврядування»: ухвалений 2023 р. / Рада Європи.

ропи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).

31. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 19 (2024) «Щодо організації діяльності органів прокуратури для забезпечення їхньої незалежності та неупередженості»: ухвалений 2024 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).
32. Консультативна рада європейських прокурорів. Висновок № 20 (2025) «Щодо різноманітності та інклюзивності в органах прокуратури»: ухвалений 2025 р. / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adopted-opinions> (дата звернення: 01.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.33>

ПРАВОВА АКСІОЛОГІЯ І ДОВІРА ДО СУДУ В КОНТЕКСТІ ДИНАМІКИ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Пукас А.,

суддя Господарського суду м. Києва

ORCID: 0009-0005-2922-247X

Пукас А. Правова аксіологія і довіра до суду в контексті динаміки суспільних процесів.

Довіра до суду як елемент судочинства базується на загальних уявленнях суспільства і на індивідуальних уявленнях особистості. В цілому всі ці уявлення залежать від етично-оціночного виміру на конкретний період. У статті з'ясовано та розкрито особливості і зв'язок між правовою аксіологією та довірою до суду на теоретичному та практичному рівнях функціонування судів та діяльності суддів. Дослідження засноване на сучасних нормативно-правових джерелах (зокрема, положеннях Конституції України, Бангалорських принципах та Кодексі суддівської етики) та теоретичних напрацюваннях вітчизняних фахівців у сфері права. Методологія дослідження базується на загальноновизнаних наукових методах – логічному та системному, а також на спеціальних – формально-юридичному та порівняльному.

Поняття цінності права в юридичній науці має значну кількість тлумачень та пояснень. Але водночас ці цінності не мають абстрактного характеру. Вони відображаються у нормах права. Довіра до суду формується в результаті діяльності держави та її судових органів. І, при цьому залежить від загального рівня розвитку суспільства. Ці процеси взаємопов'язані між собою. Досягнення найбільш ефективного результату в їх взаємопов'язаності залежить від застосування відповідних юридичних інструментів, від викликів, що стоять перед суспільством та реагування на них як суспільства, так і держави. Важливу роль у цьому відіграє взаємна відповідальність держави та особи. Встановлено, що довіра до суду є одним із найважливіших елементів судочинства, котрий впливає безпосередньо на розвиток правової держави та громадянського суспільства. Відтак довіру до суду також можна сприймати як правову цінність. Окрім того, утвердження правових цінностей в сучасних українських реаліях слід обов'язково розглядати лише в контексті правової динаміки. Підстави для цього дають шляхи впровадження правових норм, пов'язаних із реформуванням системи судочинства від часів відновлення незалежності України. Доведено, що на цей процес впливали безпосередньо як переосмислення політико-правової реальності у 1990-х роках, так і поширення тісних зв'язків із європейськими структурами, а зрештою і зміна суспільних орієнтирів у контексті Революції Гідності. Оскільки стан наукових знань пов'язаний із динамічним розвитком суспільства, відповідно від цього залежить і подальше дослідження довіри до суду та його зв'язку з існуючими у суспільстві цінностями.

Ключові слова: аксіологія, право, судова система, довіра до суду, правова динаміка.

Pukas A. Legal axiology and trust in the court in the context of the dynamics of social processes.

Trust in the court as an element of the judicial process is based on the general ideas of society and on the individual ideas of the individual. In general, all these ideas depend on the ethical and evaluative dimension for a specific period. The article clarifies and reveals the features and connection between legal axiology and trust in the court at the theoretical and practical levels of the functioning of courts and the activities of judges. The study is based on modern regulatory and legal sources (in particular, the provisions of the Constitution of Ukraine, the Bangalore Principles and the Code of Judicial Ethics) and theoretical developments of domestic specialists in the field of law. The research methodology is based on generally recognized scientific methods - logical and systemic, as well as special ones - formal-legal and comparative.

The concept of the value of law in legal science has a significant number of interpretations and explanations. But at the same time, these values are not abstract in nature. They are reflected in the norms of law. Trust in the court is formed as a result of the activities of the state and its judicial bodies. And, at the same time, it depends on the general level of development of society. These processes are interconnected. Achieving the most effective result in their interconnectedness depends on the application of appropriate legal instruments, on the challenges facing society and the response to them by both society and the state. An important role in this is played by the mutual responsibility of the state and the individual. It has been established that trust in the court is one of the most important

elements of the judiciary, which directly affects the development of the rule of law and civil society. Therefore, trust in the court can also be perceived as a legal value. In addition, the establishment of legal values in modern Ukrainian realities should be considered only in the context of legal dynamics. The grounds for this are provided by the ways of implementing legal norms related to the reform of the judicial system since the restoration of Ukraine's independence. It has been proven that this process was directly influenced by both the rethinking of political and legal reality in the 1990s, the spread of close ties with European structures, and ultimately the change in social orientations in the context of the Revolution of Dignity. Since the state of scientific knowledge is associated with the dynamic development of society, further research into trust in the court and its connection with the values existing in society also depends on this.

Key words: axiology, law, judicial system, trust in the court, legal dynamics.

Постановка проблеми. Довіра до суду – один із ключових моментів утвердження громадянського суспільства і правової держави. Цей елемент визначає передовсім два процеси – стабільний суспільний розвиток та забезпечення справедливості в рамках держави. Оскільки довіра до суду як явище базується на уявленнях особистості та суспільства в цілому про справедливість, а відтак має ще й етично-оціночний вимір, то варто поставити питання про неї як про правову цінність. При чому необхідно звернути увагу не стільки на довіру до суду в контексті тлумачення її яке поняття чи правової категорії, скільки з точки зору динамічного розвитку сучасного суспільства та правової думки, реальної прив'язаності до діючого законодавства і практичної діяльності судів та суддів.

Метою статті є розкриття особливостей та зв'язку між правовою аксіологією та довірою до суду на теоретичному та практичному рівнях функціонування судів та діяльності суддів в сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Стан опрацювання проблематики. Як відомо, вченням про цінності є аксіологія, котра у свою чергу має ще й цілий ряд напрямів – аксіологія виховання, етична аксіологія, правова аксіологія та ін. В правовому контексті питання аксіології зачіпали цілий ряд відомих теоретиків права, зокрема Г.В.Ф. Гегель, Г. Кельзен та інші. Серед сучасних же українських дослідників варто звернути увагу на публікації О. Бандури [2], С. Певка [7], П. Поліщука [8], П. Рабіновича [10], О. Тімченка [13] та ін. Вони свідчать про те, що питання правової аксіології та її значення для права в державі не тільки є актуальними для сьогодення, а й визначають майбутні напрями відповідних філософсько-правових досліджень. Так, О. Бандура наголошує на тому, що «правові цінності право створює для впровадження загальнолюдських цінностей у суспільне життя – правопорядок, права людини, правосвідомість, норми права тощо» [2, с. 54]. А от О. Тімченко та ін. більше наголошують на тому, що правові цінності «сприяють розвитку особистості, забезпечують захист прав та свобод людини, а також допомагають гармонізувати інтереси тих чи інших соціальних груп» [13, с. 665]. Разом з тим, необхідно, все ж таки, при розгляді відповідної тематики, застосовувати комплексний підхід, який би враховував як і особистісний вимір, так і загальнолюдський.

Виклад основного матеріалу. В сучасній українській науковій думці щодо правових цінностей неодноразово висловлюються різноманітні думки, в яких розглядаються ті чи інші аспекти розуміння норм права та їх застосування на практиці. Одну з обґрунтованих позицій знаходимо у дослідженні П. Поліщука: «Правові цінності – це конкретні соціально-правові явища, правові засоби і механізми. До них відносяться: конкретне вираження власної цінності права у практичному житті людей (гарантованість прав, свобод, рівності, справедливості); фундаментальні, природні права людини, основні демократичні правові принципи; особливі правові засоби та юридичні механізми (все те, що називається юридичним інструментарієм), котрі забезпечують цінність права; інститути, які виражають оптимальне співвідношення нормативного та індивідуального регулювання тощо» [8, с. 80]. Як видно, це достатньо широке бачення автора. Разом з тим дослідник визначив і ті конкретні напрями, стосовно яких можна вести подальші дослідження і поглиблювати уявлення як фахівців, так і пересічних громадян.

Та не можна не вказати на те, що всі ці правові цінності є частиною суто внутрішніх уявлень та переживань фізичних осіб – суб'єктів правових відносин. І, при цьому, вони також відображаються у нормах права. Але водночас природа цінностей полягає в їх етичному походженні, що пов'язано безпосередньо від рівня розвитку суспільства. Звідси випливає, що саме етичні уявлення є основою правових цінностей. Причому для кожного етапу розвитку суспільства безумовно властиві свої етичні уявлення. І це дає можливість стверджувати, що вони, як і правові цінності, перебувають у своєму динамічному розвитку у відповідності із суспільними та загальними цивілізаційними процесами.

Для підтвердження цієї тези варто звернути увагу на той момент, що на правові цінності у їх практичній та теоретичній площині більше уваги стало приділятися після подій, пов'язаних із Ре-

волюцією Гідності та започаткуванням активного процесу узгодження та впровадження тих норм права, що пов'язані із євроінтеграційними процесами. Зокрема, це відобразилося як в науковій літературі, так і нормативно-правових актах. Наприклад, можемо звернути увагу на Коментар до кодексу суддівської етики, затверджений рішенням Ради суддів України від 4 лютого 2016 р. та на нову редакцію Кодексу суддівської етики, затверджену 18 вересня 2024 р. XX черговим з'їздом суддів України. Крім того, на тому ж з'їзді суддів у його рішенні щодо зміцнення незалежності суддів прямо вказувалося саме на відповідні соціально-політичні обставини: «Підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, та докладаючи до цього всіх зусиль, судді України наголошують на необхідності впровадження та дотримання високих міжнародних та європейських стандартів і у сфері правосуддя. Саме такі стандарти здатні гарантувати верховенство права та захист прав людини, сприяти зміцненню соціальної та економічної стійкості з огляду на майбутнє членство України в Європейському Союзі» [15].

Як бачимо, події 2013-2014 років стали своєрідним трампліном для нового витку реформування системи українського судочинства. І, що важливо, цей процес зачіпає не лише організаційні елементи судової системи, але й саму суть розуміння права та його призначення українським суспільством у самому широкому сенсі. Все це вказує на правову динаміку – тобто на процес, пов'язаний із необхідністю внесення змін в законодавство в інтересах суспільства. І в цьому випадку цілком очевидним стає, що саме суспільство виступає безпосереднім творцем нових правових реалій. Адже суспільство творить нові соціальні відносини у сфері економіки, політики, культури, управління тощо. А їх забезпечення вже залежить від законодавця, котрий змушений відповідно реагувати на ці суспільні зміни та потреби.

У цьому контексті не можна не відзначити думку Людмили Доброног, що «ключовими факторами динаміки системи права є:

- ціннісний чинник: переорієнтація права з формальної на матеріальну легітимність, пов'язану з правовладдям і людськими правами».
- інституційний чинник: зміна способів правотворення, поява нових акторів...
- методологічний чинник: інтеграція правового позитивізму з елементами системного, феноменологічного й конструктивістського підходів» [3].

Довіра до суду безумовно пов'язана із рівнем розвитку будь-якого суспільства і, відповідно, воно є явищем як суспільним, так водночас і індивідуально-особистісним. А в процесі розвитку суспільства воно, як зазначалося, є частиною процесу формування вже громадянського суспільства і правової держави. І саме цей момент вказує на певний зв'язок між ціннісними уявленнями в суспільстві щодо права і існуючим рівнем довіри до суду. Як зазначає А. Романова, «сьогодні в Україні ціннісні орієнтири розвитку суспільства набули особливого значення у всіх сферах життєдіяльності особи, адже консолідоване, злагоджене морально і духовно стабільне суспільство здатне повноцінно розвиватися та забезпечувати і гарантувати основні права і свободи людини та громадянина» [11].

Однак, досягнення відповідного/необхідного загальносуспільного рівня довіри до суду потребує цілеспрямованої державної програми з відповідними методами та засобами та особистої позиції кожного окремо взятого судді. Тому тут варто взяти до уваги думку О. Бандури, висловлену у 2015 році: «Аксіологія права розрізняє цінності-цілі та цінності-засоби. До першої категорії належать, передусім, розглянуті нами цінності права, загальнолюдські цінності, задля впровадження яких у суспільне життя й було створено право. Другу категорію становлять правові цінності. Їх створено правом для досягнення цінностей-цілей. Правові цінності, як і цінності права, належать до розряду духовних» [2, с. 48].

У цьому контексті довіру до суду можна трактувати одночасно і як цінність-засіб, і як цінність-ціль. Такий підхід зумовлений передовсім загальною метою довіри до суду саме в контексті розвитку громадянського суспільства і правової держави. Для подальшого розвитку власної думки, можна також відштовхнутися і від зауваження відомого правника П. Рабіновича, що «розрізняють інструм. цінність юрид. права (зокрема стабілізаційну, організац., узгоджувально-інтеграц., орієнтаційно-координац., управлін., комунікат., охоронну, пізнавальну) та його власну цінність – здатність оптимізувати соціально прийнятні шляхи і засоби задоволення потреб суб'єктів» [10].

Як цінність-засіб довіра до суду є тим інструментом, за допомогою якого досягається позитивний рівень суспільних відносин. В цьому процесі беруть участь як відповідні органи влади (законодавчі, виконавчі і судові), так і конкретні особи, відповідальні за втілення правових норм на принципах справедливості (адвокати, судді, правоохоронці, державні службовці та ін.). Їх конкретним завданням є здійснення своїх службових функцій для забезпечення правового порядку в державі і сприяння реалізації прав людини і громадянина.

Як цінність-ціль довіра до суду вже виступає у ролі мети більш загального формату. Саме на цьому рівні довіра до суду стає елементом судочинства в практичній площині. Будь-які рішення судів, спираючись на правовий інструментарій, формують у суспільства загальне уявлення щодо їх відповідності нормам права і принципу справедливості. В Коментарі до Кодексу суддівської етики з цього приводу зазначається: «Відправляючи судочинство, суддя має розуміти, що суд повинен діяти у межах тих цінностей, які поділяються суспільством. Тільки у такому випадку можна розраховувати на адекватну оцінку справедливості громадянами» [6, с. 74]. Власне, в такому ж сенсі розуміється довіра до суду як елемент судочинства і з нашої точки зору [9].

З огляду на висловлену думку необхідно також відзначити, що однією із цінностей права вважається взаємна відповідальність держави та особи, в результаті чого встановлюється гармонія між ними [14, с. 289]. Але ж забезпечення цієї гармонії можливе, крім інших засобів, також і при постійному підвищенні рівня довіри до суду. На основі цього також формується і загальне уявлення про право і закон в цілому, про державу.

Ця взаємна відповідальність не є постійною константою. Вона властива лише для держав і суспільств із демократичним напрямом розвитку. Саме на її основі формуються як громадянське суспільство, так і правова держава. В українських умовах ця відповідальність почала динамічно розвиватися ще від 1991 року, коли сам народ взяв на себе відповідальність за відновлення та формування нового типу державності на власних землях, кардинально відмінного від попереднього радянського типу.

На цей момент варто звернути особливу увагу. Радянський і сучасний період розвитку української державності відрізняються між собою відношеннями між державою та особистістю. Саме це і накладає свій відбиток на ціннісні уявлення та практичні дії в процесі здійснення судової влади. Відповідно, це впливало і на рівень довіри суспільства до суду. Ситуація полягає в тому, що, з нашої точки зору, питання щодо довіри до суду можна ставити лише в умовах існування демократичного режиму.

В умовах же тоталітарного чи авторитарного режиму реальний вимір довіри до суду фактично нівелюється. Це зумовлюється саме тими відносинами між державою та особистістю. Як загальновідомо, тоталітарна чи авторитарна держава повністю здійснюють контроль над особистістю, її приватним життям і суспільною активністю. Тому, не маючи реального вибору у своєму житті, особистість підпорядковується тим жорстким правилам, які встановлюються тоталітарним чи авторитарним режимом. З цього випливає, що і рівень довіри до суду в радянській державі зумовлювався не ціннісними уявленнями про справедливість, право і т.д., а обмеженнями особистості в її приватному і суспільному житті. Оскільки ж довіра – це явище, викликане впевненістю у справедливості, воно повинно спиратися на можливості вибору і вільного доступу до будь-якої необхідної і відповідної конкретній ситуації інформації.

Класики політичної думки Джордж Г. Себайн та Томас Л. Торсон, характеризуючи тоталітаризм як явище, розкривали його сутність наступним чином: «Управління може, - насправді мусить, - контролювати будь-який вчинок і будь-який інтерес кожного індивіда або групи для того, щоб використати їх для зміцнення національної могутності. Відтак теорія тоталітаризму передбачала, що державне управління є не тільки самовладним у своїх рішеннях, але й нічим не обмеженим у своїх діях. Всі інтереси і цінності – економічні, моральні й культурні, – будучи частиною національних ресурсів, контролювалися і використовувалися державним управлінням». Така система безперечно давалася взнаки і щодо функціонування всієї судової системи. Тому, з точки зору дослідників, «змішування функцій і відсутність чітких правових взаємин було цілком характерним для тоталітаризму. ...судочинство повністю втратило свою незалежність і безпеку, тоді як судова сваволя практично була безмежно. Саме право навмисне затуманювалося, так що всяке рішення мало практично суб'єктивний характер» [12, с. 803-804, 805].

Саме тому не може бути й мови про якусь динамічність і розвиток ціннісних орієнтирів у судочинстві в умовах радянської державності. І саме це й було однією з тих умов (в контексті, звичайно, соціально-економічних та суспільно-політичних змін), що впливали на суспільні зрушення наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

З відновленням і утвердженням незалежності України в 1991 році динамічність суспільних процесів стала основою і динамічністю розвитку довіри до суду в нових суспільних умовах. Основу цього було закладено ще Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. В ній, зокрема, у IV розділі «Громадянство Української РСР» в 4 абзаці було проголошено, що «Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин».

Заради справедливості відзначимо, що аналогічне положення існувало і в статті 32 Конституції УРСР від 20 квітня 1978 року. Проте практика здійснення радянської влади чітко фіксувала декларативність цієї статті. Достатньо звернутися хоча б до тих справ, які пов'язані із діяльністю українських дисидентів. Панування офіційної комуністичної ідеології було основою для вирішення будь-яких судових справ, не лише політичного, але й цивільного, кримінального та ін. характеру.

Оскільки довіра до суду зумовлюється конкретними діями держави та її влади на забезпечення прав і свобод особистості, то із здобуттям незалежності ключовим моментом у цьому стало питання про реформування всієї судової системи вже на нових принципах, позбавлених ідеологічного партійного панування. З цією метою у квітні 1992 року Верховною Радою України була схвалена «Концепція судово-правової реформи в Україні». Важливо відмітити, що автори цієї Концепції фактично підкреслювали, хоч і досить обережно, відсутність цінностей у судочинстві у попередніх умовах радянської державності. Це випливає з тексту розділу I цієї Концепції «Умови і фактори що впливають на необхідність проведення судово-правової реформи»: «Суди не завжди надійно охороняли права і свободи людини, являли собою важливий інструмент командно-адміністративної системи і змушені були бути провідниками її волі. Суд не мав влади, а влада безконтрольно користувалась судом».

Зосередившись більше на практичних шляхах проведення реформи судочинства, автори Концепції лише частково згадали в ній ціннісні орієнтири, важливі для підвищення довіри населення до всієї судової системи. Зокрема, там вказувалося на необхідності «створення такого судочинства, яке максимально гарантувало б право на судовий захист, рівність громадян перед законом, створило б умови для дійсної змагальності і реалізації презумпції невинності» (розділ II «Основні принципи судово-правової реформи»). Так само там наголошувалося і не завданні судів «відновлення порушеного права і справедливості» (розділ III «Формування судової влади»).

В подальшому всі основні положення Концепції 1992 року реалізовувалися через прийняття цілого ряду законодавчих актів. Серед них – закони України «Про статус суддів» 1992 року, «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію, і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» 1994 року, «Про органи суддівського самоврядування» 1994 року та ін. Зрештою, вершиною цього процесу стали положення Конституції України щодо судочинства, прийняті 28 червня 1996 року.

Паралельно з внутрішнім процесом вдосконалення судочинства Україна як держава почала брати на себе відповідні зобов'язання і на міжнародній арені. Показовими у цьому плані стали набуття членства у Раді Європи в 1995 році та набуття чинності для України у 1997 році «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» (ратифікована Законом України №475/97-ВР від 17 липня 1997 року «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції»).

Саме з цього моменту і проявляється безпосередній зв'язок між реальною довірою громадян до українського судочинства та діяльністю суддів і всієї судової системи України. Адже тепер громадяни отримали можливість звертатися до Європейського суду з прав людини. І саме тепер перед Україною постало питання щодо подальшого реформування власного судочинства.

Визначальним для впровадження правових цінностей в українське законодавство та судову практику стали преамбула та розділ I «Права і свободи» цієї Конвенції, де наголошувалося на дотриманні справедливості при розгляді судових справ.

Для подальшого ж сучасного розвитку довіри до суду як елементу судової системи на практиці безумовною основою стали також «Бангалорські принципи поведінки суддів» від 19 травня 2006 року, ухвалені резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 року за №2006/23 [1]. Саме ці принципи на сьогодні визначають діяльність суддів і є основою для їх ціннісних орієнтирів. До них відносяться: принцип незалежності, принцип об'єктивності, принцип чесності та непідкупності, принцип дотримання етичних норм, принцип рівності та принцип компетентності і старанності.

Але ці принципи, проголошені на міжнародному рівні, мають лише рекомендаційний характер для національних систем права. Тим не менше, ми вже бачимо їх втілення в нормативно-правових актах України. Зокрема, ми їх бачимо і в розділі VIII «Правосуддя» Конституції України та в Кодексі суддівської етики, схваленому XI черговим з'їздом суддів України від 22 лютого 2013 р. В останньому документі, затвердженому вже в новій редакції 18 вересня 2024 р. XX черговим з'їздом суддів України, вони відображені в розділі II «Поведінка під час виконання професійних обов'язків судді» [5].

Щоправда, у розділі VIII «Правосуддя» Конституції України ми не можемо бачити весь спектр цінностей суддівської діяльності. Однак, у Конституції зазначено головну з них, на якій базується і вся інша цінностей. Вона відображена у статті 129: «Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним

та керується верховенством права». Це положення у нещодавній колективній монографії відомих українських фахівців віднесено до найвищої цінності – конституційної, яка має об'єктивний характер і спрямована на те, щоб «сформувати та оцінити правову підставу для вирішення справи, з урахуванням, окрім традиційних джерел, об'єктивної системи конституційних цінностей, передусім – поваги до прав людини» [4]. В цілому ж, зрозуміло, завдання конституційних норм у сфері правосуддя полягає у створенні такого механізму діяльності судів та суддів, за допомогою якого можна було б забезпечувати ефективну динаміку довіри населення держави до всієї системи правосуддя. Ця позиція була розширена і набула більш чіткої змістовності в багатьох інших нормативно-правових актах, зокрема і в Кодексі суддівської етики.

Разом з тим не можемо не відзначити, що цінності-принципи, відображені в українському Кодексі суддівської етики, охоплюють більше коло аналогічних позицій, зафіксованих у Бангалорських принципах. І це є свідченням того, на чому ми наголошували вище – на динамічності розвитку правової аксіології. Для розуміння цього можна звернути увагу на те, що деякі цінності Бангалорських принципів відображені у статтях 5 (незалежність судді), 7 (компетентність), 8-9 (дотримання етичних норм), 10 (об'єктивність) Кодексу. Але у статтях здійснюється їх більш ширше і детальніше трактування. Наприклад, у статтях 8 та 9 наголошується також на прояві тактовності, ввічливості, витримці, поваги людської гідності, не допущенні «дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного та соціального походження, майнового стану, стану здоров'я, місця проживання, мовних та інших ознак» тощо.

Висновки. Таким чином, з нашої точки зору, довіра до суду як елемент судочинства, тісно пов'язана із правовими цінностями. Вона одночасно виступає і як цінність ціль, і як цінність засіб. Практичну основу для подальшого підвищення довіри до суду відіграють норми-цінності, які зафіксовані у «Бангалорських принципах» та у Кодексі суддівської етики. До них відносяться, зокрема принцип незалежності, принцип об'єктивності, принцип чесності та непідкупності, принцип дотримання етичних норм, принцип рівності та принцип компетентності і старанності. Але цей перелік не слід вважати вичерпним. Це підтверджує розвиток правової наукової думки та нормативно-правового законодавства в Україні. Це засвідчують події у зміні суспільного розвитку внаслідок Революції Гідності та започаткування поглиблених євроінтеграційних процесів. В цей період якнайкраще проявляється динамічність розвитку уявлень щодо правових цінностей та їх практичних втілень з метою утримання ефективності суддівської практики та діяльності суддів. Саме тому, з нашої точки зору, є підстави вважати, що довіра до суду вже сама по собі також є елементом існуючих правових цінностей. Відтак можна поставити питання про довіру до суду як правову цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бангалорські принципи поведінки суддів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text.
2. Бандура О. Аксіологія права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1-2. С. 45-55. URL: <https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/398>.
3. Доброног Л. Динаміка системи права в контексті формування нових галузей: теоретико-методологічний вимір. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2025. № 18. URL: <https://www.reicst.com.ua/pmtl/article/view/2025-18-01-08/2025-18-01-08>.
4. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика. Упорядники: А. Єзеров та Д. Терлецький. Київ: ВАІТЕ, 2022. 604 с. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zastosuvannya_sudamy_konstytuciyi_ukrayiny_doktryna_i_praktyka_2022_1.pdf.
5. Кодекс суддівської етики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#Text>.
6. Коментар до Кодексу суддівської етики. Київ, 2016. 140 с. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/komentar-kodeksusuddivskoietiki-edd47ed191.pdf>.
7. Певко С. Аксіологія права у громадянському суспільстві. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 143-153. URL: <https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/721>.
8. Поліщук П. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1-2. С. 75-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2013_1-2_11.
9. Пукас А. Справедливість як засіб підвищення довіри до суду і права людини в контексті євроінтеграційних процесів України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 10. С. 278-280. URL: http://lsej.org.ua/10_2025/64.pdf.
10. Рабінович П. Аксіологія права. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-43501>.

11. Романова А. Бангалорські принципи поведінки суддів як основа суддівської етики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Том 5. № 86. С. 375-379. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/321414>.
12. Себайн Дж.Г., Торсон Т.Д. Історія політичної думки. Київ.: Основи, 1997. 838 с.
13. Тімченко О., Козій І., Пігош М. Дієвість правової аксіології. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 662-665. URL: http://lsey.org.ua/6_2023/154.pdf.
14. Філософія права. За заг. ред. М. Костицького, Б. Чміля. Київ, 2000. 334 с.
15. Щодо зміцнення незалежності суддів, захисту їх професійних інтересів, звернення до державних органів та посадових осіб. Рішення XX чергового з'їзду суддів України від 19 вересня 2024 р. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-hh-zizdu-suddiv-ukraini--e0c34ab610.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Лукас А., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.56:347.962

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.34>

ГРОМАДСЬКА РАДА ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК ДОПОМІЖНИЙ СУБ'ЄКТ ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ В УКРАЇНІ

Щербатий Р.Р.,*асистент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
адвокат*

ORCID: 0009-0000-6562-172X

Щербатий Р.Р. Громадська рада доброчесності як допоміжний суб'єкт формування суддівського корпусу в Україні.

У статті досліджено правову природу Громадської ради доброчесності як інституційної форми участі громадянського суспільства у формуванні суддівського корпусу в Україні. Визначено її місце у системі суб'єктів формування суддівського корпусу та обґрунтовано підхід до розуміння Громадської ради доброчесності як допоміжного (консультативного) суб'єкта, діяльність якого спрямована на інформаційно-аналітичне забезпечення реалізації повноважень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України під час проведення кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді).

Проаналізовано нормативно-правові засади організації та діяльності Громадської ради доброчесності, а також особливості реалізації її повноважень у процедурі встановлення відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності. Окремо охарактеризовано функціональні межі участі Громадської ради доброчесності у процедурах формування суддівського корпусу та визначено специфіку її взаємодії з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України як основним суб'єктом формування суддівського корпусу. Обґрунтовано висновок про те, що результати діяльності Громадської ради доброчесності, зокрема надання інформації та ухвалення висновків про невідповідність установленим критеріям, мають спеціальне процесуальне значення та справляють опосередкований процедурно-детермінуючий вплив на результати формування суддівського корпусу.

Окрему увагу приділено аналізу законодавчих вимог до осіб, які можуть входити до складу Громадської ради доброчесності, виявлено прогалини їх нормативного закріплення та обґрунтовано необхідність їх подальшого вдосконалення з метою забезпечення належного рівня правової визначеності, підвищення ефективності участі громадськості у кваліфікаційному оцінюванні та зміцнення довіри суспільства до результатів формування суддівського корпусу. Запропоновано окремі напрями вдосконалення законодавчого регулювання статусу членів Громадської ради доброчесності та уточнення вимог до осіб, які можуть входити до її складу, з урахуванням значення їх діяльності для забезпечення прозорості та легітимності процедур формування суддівського корпусу.

Ключові слова: судова влада, формування суддівського корпусу, Громадська рада доброчесності, кваліфікаційне оцінювання, доброчесність, професійна етика, участь громадськості у формуванні суддівського корпусу.

Shcherbatyi R.R. The Public Integrity Council as an auxiliary actor in the formation of the judicial corps in Ukraine.

The article examines the legal nature of the Public Integrity Council as an institutional form of civil society participation in the formation of the judicial corps in Ukraine. Its place within the system of subjects involved in the formation of the judicial corps is determined, and an approach is substantiated according to which the Public Integrity Council should be understood as an auxiliary (advisory) subject whose activities are aimed at providing informational and analytical support for the exercise of the powers of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine during the qualification assessment of a judge (a candidate for the position of judge).

The regulatory and legal framework governing the organization and activities of the Public Integrity Council is analyzed, as well as the specific features of the implementation of its powers within the procedure for establishing compliance of a judge (a candidate for the position of judge) with the criteria of professional ethics and integrity. The functional limits of the participation of the Public Integrity

Council in the procedures for forming the judicial corps are separately characterized, and the specific features of its interaction with the High Qualification Commission of Judges of Ukraine as the main subject responsible for forming the judicial corps are identified. It is substantiated that the results of the activities of the Public Integrity Council, in particular the provision of information and the adoption of opinions on non-compliance with the established criteria, have special procedural significance and produce an indirect procedurally determining influence on the results of the formation of the judicial corps.

Special attention is paid to the analysis of legislative requirements for persons who may become members of the Public Integrity Council. The gaps in their regulatory framework are identified, and the need for their further improvement is substantiated in order to ensure an appropriate level of legal certainty, increase the effectiveness of public participation in qualification assessment procedures, and strengthen public confidence in the results of the formation of the judicial corps. Certain directions for improving the legislative regulation of the status of members of the Public Integrity Council are proposed, as well as for clarifying the requirements for persons who may be included in its composition, taking into account the significance of their activities for ensuring the transparency and legitimacy of the procedures for forming the judicial corps.

Key words: judiciary, formation of the judicial corps, Public Integrity Council, qualification assessment, judicial integrity, professional ethics, public participation in the formation of the judicial corps.

Постановка проблеми. Формування суддівського корпусу є одним із ключових напрямів державної політики у сфері правосуддя, оскільки саме від належної організації добору кандидатів на посаду судді місцевого суду, проведення конкурсів на зайняття вакантних посад суддів та інших процедур залежить ефективність функціонування судової влади, рівень довіри суспільства до суду, а також забезпечення гарантій захисту прав і свобод людини.

Сучасний стан функціонування судової системи України характеризується наявністю значної кількості вакантних посад суддів. Так, станом на 30.03.2026 вакантними залишаються 1451 посада у місцевих судах, 704 посади суддів в апеляційних судах, 80 посад у вищих спеціалізованих судах та 50 посад у Верховному Суді [1], що, безперечно, свідчить про існування кадрового дефіциту в судовій системі та актуалізує необхідність комплексного дослідження порядку формування суддівського корпусу, а також ролі суб'єктів, уповноважених забезпечувати його реалізацію.

Одним із таких суб'єктів є Громадська рада доброчесності, створення та функціонування якої було передбачено конституційною реформою правосуддя 2016 року шляхом та прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII, що, серед іншого, зумовлено розширенням можливостей участі громадськості у реалізації процедур формування суддівського корпусу та необхідністю підвищення ефективності механізмів забезпечення доброчесності суддів.

Водночас правовий статус Громадської ради доброчесності, її місце у системі суб'єктів формування суддівського корпусу та особливості участі у процедурі кваліфікаційного оцінювання суддів і кандидатів на посаду судді залишаються недостатньо визначеними як у законодавстві, так і у науковій літературі, що зумовлює актуальність відповідного дослідження.

Метою дослідження є визначення правової природи та місця Громадської ради доброчесності у системі суб'єктів формування суддівського корпусу в Україні, а також дослідження особливостей реалізації її повноважень у процедурі кваліфікаційного оцінювання суддів і кандидатів на посаду судді.

Стан опрацювання проблематики. Окремі проблемні питання організації та діяльності судової влади, а також правового статусу суддів були предметом досліджень таких науковців, як Н.М. Бакаянова, В.В. Городовенко, В.В. Долежан, С.О. Іваницький, М.О. Кравченко, І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, Ю.Є. Полянський, С.В. Прилуцький, О.Г. Свида, О.З. Хотинська-Нор та інші. Питання правової природи та функціонального призначення Громадської ради доброчесності як інституції участі громадянського суспільства у процедурах формування суддівського корпусу розглядалися у працях Н.М. Ковалко, А.Б. Маслової, Р.М. Павленка, Д.В. Приймаченка, Н.С. Слободяник та інших дослідників. У той же час аналіз наукового доробку свідчить про відсутність єдиного усталеного доктринального розуміння правової природи Громадської ради доброчесності та її місця у системі суб'єктів формування суддівського корпусу. Недостатньо дослідженими залишаються також питання визначення меж її участі у процедурах кваліфікаційного оцінювання суддів і кандидатів на посаду судді, а також проблематика законодавчого регулювання вимог до осіб, які входять до її складу.

Виклад основного матеріалу. Ефективне функціонування судової влади є однією з ключових передумов утвердження України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, що прямо закріплено у статті 1 Конституції України [2]. Реалізація принципу верховен-

ства права та забезпечення належного рівня захисту прав і свобод людини безпосередньо пов'язані зі здатністю судової влади незалежно, неупереджено та професійно здійснювати правосуддя. Правосуддя в Україні, як основна функція судової влади, здійснюється виключно судами [2], а його ефективність залежить від якісного складу суддівського корпусу, рівня професійної підготовки суддів, їхньої доброчесності та відповідності установленим законом критеріям.

Відповідно до статті 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [2], що визначає демократичний характер організації державної влади.

Водночас формування суддівського корпусу в Україні відповідно до чинної конституційно-правової моделі не здійснюється на виборних засадах. Згідно зі статтею 128 Конституції України призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом, та відбувається за результатами конкурсу [2]. Таким чином, формування суддівського корпусу є складовою реалізації державної кадрової функції у сфері правосуддя, яка реалізується шляхом здійснення повноважень спеціально уповноваженими суб'єктами публічної влади.

Ключова роль у реалізації функції формування суддівського корпусу належить Вищій раді правосуддя як конституційному органу суддівського врядування, уповноваженому вносити подання про призначення суддів на посади, на яку відповідно до статті 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», серед іншого, покладено повноваження щодо забезпечення формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів [3].

Водночас спеціальними повноваженнями щодо добору кандидатів на посаду судді, проведення конкурсних процедур та внесення рекомендацій Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидатів на посади суддів наділений інший орган суддівського врядування – Вища кваліфікаційна комісія суддів України, у діяльності якої зосереджено ключову кадрову функцію у сфері формування суддівського корпусу.

Звідси слідує, що формування суддівського корпусу в Україні здійснюється через систему спеціально уповноважених суб'єктів публічної влади, наділених відповідними повноваженнями у сфері реалізації державної кадрової функції у правосудді. До таких суб'єктів належать, насамперед, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Президент України, участь яких у відповідних процедурах має визначальний характер для формування персонального складу суддівського корпусу. З огляду на це зазначені суб'єкти доцільно віднести до основних суб'єктів формування суддівського корпусу в Україні.

Втім, реалізація принципу народовладдя зумовлює необхідність забезпечення демократичних засад під час формування суддівського корпусу. У дослідженнях Н.С. Слободяник демократичні засади формування суддівського корпусу розглядаються як система ідей, цілей та принципів, що закріплені у Конституції України та законах України або впливають із їх змісту та визначають основу правового забезпечення формування суддівського корпусу, а також взаємодію суб'єктів, відповідальних за здійснення відповідних процедур, з інститутами громадянського суспільства з метою забезпечення незалежності, ефективності та професіоналізму судової влади [4, с. 80].

У зв'язку з цим, поряд із діяльністю органів суддівського врядування, в окремих процедурах формування суддівського корпусу законодавством додатково передбачено участь представників громадськості, яка, як зазначається у науковій літературі, може та має бути залучена до будь-якої сфери (сектора, напрямку) управління державними справами, якими (справами) охоплюється також і процес організації судової влади [5, с. 50].

Однією з інституцій, через яку забезпечується участь громадськості під час формування суддівського корпусу, є Громадська рада доброчесності, що складається із двадцяти членів та створена з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у проведенні кваліфікаційного оцінювання, зокрема шляхом встановлення відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності [6].

Запровадження Громадської ради доброчесності як інституції участі громадськості у процедурах формування суддівського корпусу стало новелою вітчизняної моделі судоустрою та вирізняється відсутністю прямих аналогів у правових системах інших держав [7, с. 79]. Такий підхід до інституціоналізації громадського контролю у сфері формування суддівського корпусу має унікальний характер не лише для України, а й для європейського правового простору, що зумовлює активні наукові дискусії щодо правової природи, меж повноважень та місця цієї інституції у системі суб'єктів формування суддівського корпусу.

Правові засади організації та діяльності Громадської ради доброчесності визначаються, насамперед, положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон) [6], яким передбачено створення цього інституту та окреслено його основне функціональне призначення

як дорадчого органу. Крім того, питання організації діяльності Громадської ради доброчесності врегульовані Регламентом Громадської ради доброчесності, схваленим її рішенням № 1/2016 від 23 листопада 2016 року (зі змінами) (далі – Регламент), яким визначено внутрішню структуру інституції, організаційні форми діяльності та порядок прийняття рішень [8].

Відповідно до положень Регламенту, «завданням Громадської ради доброчесності як інструменту громадськості є утвердження доброчесності та високих стандартів професійної етики у суддівському корпусі» [8]. Відтак, уже на рівні внутрішнього акта, що регламентує діяльність цього органу, підкреслюється його особлива правова природа як інституційної форми участі громадянського суспільства у процедурах формування суддівського корпусу.

Зауважимо, що діяльність Громадської ради доброчесності не є універсальною та не охоплює всі процедури, що здійснюються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України у межах реалізації повноважень щодо формування суддівського корпусу. Відповідно до статті 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» законодавець чітко визначив межі участі Громадської ради доброчесності, обмеживши її діяльність процедурою кваліфікаційного оцінювання [6]. Звідси розуміємо, що діяльність Громадської ради доброчесності має спеціальний процедурний характер і не поширюється на інші процедури, пов'язані з формуванням суддівського корпусу, зокрема добір на посаду судді місцевого суду.

У науковій літературі інститут кваліфікаційного оцінювання трактується як один із методів формування якісних кадрів судової системи в Україні [9, с.138]. Згідно з положеннями статті 83 Закону, кваліфікаційне оцінювання проводиться з метою визначення здатності судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді [6]. Водночас пунктом 16-1 Прикінцевих перехідних положень Конституції України передбачено проведення кваліфікаційного оцінювання на відповідність займаній посаді [2].

Хоча законодавець прямо не визначає видів кваліфікаційного оцінювання, аналіз положень законодавства дає підстави виокремити щонайменше два його функціональні різновиди: 1) кваліфікаційне оцінювання з метою визначення здатності здійснювати правосуддя у відповідному суді (для суддів та кандидатів на посаду судді як етап конкурсу на зайняття вакантних посад у апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді); 2) кваліфікаційне оцінювання на відповідність займаній посаді (для суддів, обраних безстроково та призначених строком на п'ять років до 02.06.2016).

Варто зауважити, що правове регулювання процедури кваліфікаційного оцінювання є уніфікованим незалежно від його функціонального різновиду. Як кваліфікаційне оцінювання з метою визначення здатності здійснювати правосуддя у відповідному суді, так і кваліфікаційне оцінювання суддів на відповідність займаній посаді проводяться за єдиними процедурними правилами та із застосуванням визначених законом критеріїв оцінювання, зокрема компетентності (професійної, особистої, соціальної, тощо), професійної етики та доброчесності [6].

Однак участь Громадської ради доброчесності у процедурі кваліфікаційного оцінювання має чітко визначені межі та поширюється виключно на встановлення відповідності критеріям доброчесності та професійної етики, тоді як оцінювання інших складових компетентності судді або кандидата на посаду судді здійснюється виключно Вищою кваліфікаційною комісією суддів України в межах її повноважень.

Разом із тим, аналізуючи правову природу Громадської ради доброчесності, слід звернутися до законодавчо визначеної мети її діяльності, яка, як уже зазначалось, полягає у сприянні Вищій кваліфікаційній комісії суддів України під час проведення кваліфікаційного оцінювання [6].

З метою з'ясування змісту відповідної правової категорії доцільно звернутися до етимологічного значення дієслова «сприяти». Так, відповідно до тлумачного словника української мови «сприяти» означає позитивно впливати на що-небудь, потурати кому-небудь [10]. Тобто, звідси розуміємо, що сприяння – це надання додаткової інформаційно-аналітичної підтримки, облегшуючи здійснення певної діяльності.

Втім, у семантичному контексті позитивний характер діяльності Громадської ради доброчесності щодо сприяння слід розуміти не як надання позитивної оцінки судді (кандидату на посаду судді), а як конструктивний допоміжний масив інформації, що забезпечує реалізацію повноважень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України під час проведення кваліфікаційного оцінювання. Відтак, на наше переконання, використання законодавцем конструкції «сприяння» свідчить про те, що Громадська рада доброчесності не наділена повноваженнями щодо самостійного прийняття рішень у сфері формування суддівського корпусу, а виконує функцію забезпечення реалізації відповідних повноважень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Таким чином, законодавчо визначена мета діяльності Громадської ради доброчесності обумовлює її функціональне призначення як допоміжного суб'єкта формування суддівського корпусу.

У той же час слід зауважити, що Громадська рада доброчесності є відносно новою інституцією у системі суб'єктів формування суддівського корпусу. Однак, попри порівняно нетривалий період її діяльності, проблемні питання правового статусу, визначення її місця у системі суб'єктів формування суддівського корпусу, а також особливостей реалізації повноважень у процедурі кваліфікаційного оцінювання неодноразово ставали предметом наукових досліджень.

Так, на думку Д.В. Приймаченка та А.Б. Маслової, Громадська рада доброчесності – це «незалежний від уряду та інших органів влади орган громадського контролю, що створений з метою забезпечення ефективної роботи судової системи України та підвищення її доброчесності» [11, с. 21]. З іншого боку, Н.М. Ковалко зауважує, що «рада – це інструмент прямого впливу суспільства на судову систему» [12].

Досліджуючи проблемні питання діяльності Громадської ради доброчесності, Р.М. Павленко зазначає, що остання є «симбіозом двох моделей громадських дорадчих органів при органах державної влади: громадських експертних рад та громадських рад» [13, с.85].

Наведені наукові підходи свідчать про відсутність єдиного усталеного доктринального розуміння правової природи Громадської ради доброчесності та її місця у системі суб'єктів формування суддівського корпусу. Зокрема, у науковій літературі Громадська рада доброчесності розглядається як орган громадського контролю, інструмент впливу громадянського суспільства на судову систему або різновид дорадчого органу при органі суддівського врядування.

Разом із тим, аналіз положень чинного законодавства дає підстави стверджувати, що визначення Громадської ради доброчесності виключно як органу громадського контролю або дорадчого органу не повною мірою відображає її правову природу та функціональне призначення. З огляду на викладене вважаємо, що Громадська рада доброчесності займає особливе місце у системі суб'єктів формування суддівського корпусу, оскільки, не будучи органом державної влади чи органом суддівського врядування, вона водночас бере участь у реалізації процедур, безпосередньо пов'язаних із формуванням складу суддівського корпусу.

Окремої уваги потребує питання організаційно-правового статусу Громадської ради доброчесності. Як слушно зазначається у науковій літературі, «ГРД ані на постійній, ані на тимчасовій основі не реалізує повноваження органів державної влади, не суб'єктом делегованих повноважень та, відповідно, не може бути суб'єктом владних повноважень» [14, с. 13].

Так, чинним законодавством встановлено, що Громадська рада доброчесності не є органом державної влади чи органом суддівського врядування, а також не наділена статусом юридичної особи публічного права та не проходить державної реєстрації у встановленому законом порядку, що, в свою чергу, підкреслює особливий характер правового статусу Громадської ради доброчесності, який відрізняє її від класичних суб'єктів публічної адміністрації та органів суддівського врядування.

Подібна правова позиція простежується і у правозастосовній практиці. Зокрема, Верховний Суд неодноразово зазначав, що у процедурі кваліфікаційного оцінювання суддів Громадська рада доброчесності не здійснює публічно-владних управлінських функцій, а виступає інструментом участі громадськості у відповідних процедурах та виконує допоміжну (консультативну) функцію щодо сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України шляхом надання інформації та висновків про відповідність або невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності (постанови Верховного Суду від 30 березня 2021 року у справі № 160/9844/19 та від 12 жовтня 2021 року у справі № 640/25314/19) [15; 16].

Відтак, на наше переконання, більш обґрунтованим є підхід до розуміння Громадської ради доброчесності як спеціальної інституції громадянського суспільства, тобто допоміжного (консультативного) суб'єкта формування суддівського корпусу.

У контексті визначення ролі Громадської ради доброчесності як допоміжного суб'єкта формування суддівського корпусу доцільним є дослідження питання статусу її членів та вимог, що висуваються до них. Це зумовлено тим, що саме члени Громадської ради доброчесності безпосередньо беруть участь у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, а отже здійснюють істотний вплив на результати кваліфікаційного оцінювання.

Відповідно до частини третьої статті 87 Закону, до складу Громадської ради доброчесності можуть входити представники правозахисних громадських об'єднань, науковці-правники, адвокати та журналісти, які є авторитетними фахівцями у відповідних сферах професійної діяльності, мають належну професійну репутацію, відповідають критеріям доброчесності та дотримуються принципу політичної нейтральності [6].

На наш погляд, встановлені законодавством вимоги до осіб, які можуть входити до складу Громадської ради доброчесності, мають надто загальний характер та потребують подальшого уточнення. Зокрема, законодавством не розкрито зміст таких категорій, як «правозахисні громадські

об'єднання» та «науковці-правники». Крім того, у науковій літературі висловлено застереження про те, що закон також не містить критеріїв віднесення претендентів до категорій «визнані фахівці у сфері своєї професійної діяльності», «наявність високої професійної репутації» [13, с. 85].

Потребує уваги і така законодавча вимога до членів Громадської ради доброчесності, як відповідність критерію доброчесності. Незважаючи на формальне закріплення зазначеної вимоги у законодавстві, порядок встановлення або підтвердження відповідності кандидатів до складу Громадської ради доброчесності цьому критерію чинним законодавством не визначений, на відміну від процедур перевірки відповідності критерію доброчесності суддів, кандидатів на посаду судді, а також членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя.

Така законодавча невизначеність видається особливо проблемною з огляду на те, що члени Громадської ради доброчесності безпосередньо беруть участь у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності. У зв'язку з цим, до осіб, які входять до складу Громадської ради доброчесності, мають висуватися підвищені вимоги, ніж до пересічних представників громадянського суспільства.

Слід звернути увагу і на те, що чинне законодавство не встановлює чітких вимог до членів Громадської ради доброчесності, зокрема щодо приналежності до громадянства, вікового цензу, рівня освіти, мінімального стажу професійної діяльності та рівня володіння державною мовою, що є базовими вимогами для заміщення посад в органах судової влади. Такий стан речей, очевидно, не виключає можливості членства у Громадській раді доброчесності, а відтак і участі у кваліфікаційному оцінюванні судді (кандидата на посаду судді), осіб, які не є громадянами України, не мають відповідно рівня освіти або не володіють державною мовою, що, в свою чергу, не повною мірою узгоджується зі значенням ролі цієї інституції у механізмі формування суддівського корпусу та створює ризики зниження рівня легітимності кваліфікаційного оцінювання, а також довіри суспільства до його результатів.

У науковій літературі також висловлюється пропозиція щодо доцільності розширення кола осіб, які можуть входити до складу Громадської ради доброчесності, зокрема за рахунок залучення представників приватного сектору, таких як управлінці у сфері персоналу, психологи та HR-фахівці. Зазначається, що наявність у таких осіб практичного досвіду оцінювання професійних якостей кандидатів, аналізу значних масивів інформації та прийняття кадрових рішень в умовах обмежених строків могла б позитивно вплинути на ефективність реалізації функцій Громадської ради доброчесності у процедурах кваліфікаційного оцінювання [11, с. 23].

З огляду на викладене вбачається доцільним удосконалення законодавчого регулювання вимог до осіб, які можуть входити до складу Громадської ради доброчесності. У зв'язку з цим пропонуємо уточнити положення частини третьої статті 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», виклавши її у такій редакції:

«Членами Громадської ради доброчесності можуть бути громадяни України, які досягли 25-річного віку, мають повну вищу освіту, досвід професійної діяльності у відповідній сфері не менше двох років, володіють державною мовою на рівні, визначеному Національною комісією зі стандартів державної мови, відповідають критеріям доброчесності та політичної нейтральності.

Досвід професійної діяльності, передбачений цією частиною, має бути набутий у сфері правозахисної діяльності як члена (учасника) правозахисного громадського об'єднання, утвореного та зареєстрованого у встановленому законом порядку, або у сфері науково-педагогічної діяльності у галузі права після здобуття наукового ступеня, або у сфері здійснення професійної адвокатської діяльності, або у сфері професійної діяльності журналіста.

Особи, які претендують на членство у Громадській раді доброчесності, підлягають перевірці щодо відповідності критерію доброчесності, у порядку, визначеному законом, із забезпеченням відкритості відповідної процедури».

З'ясування правової природи Громадської ради доброчесності як допоміжного суб'єкта формування суддівського корпусу неможливе без аналізу її повноважень, визначених законодавством, зміст і характер яких дозволяють встановити межі її участі у кваліфікаційному оцінюванні, а також визначити юридичне значення результатів її діяльності для прийняття рішень Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Повноваження Громадської ради доброчесності регламентовано частиною шостою статті 87 Закону. Слід зазначити, що діяльність Громадської ради доброчесності передусім пов'язана із збиранням, перевіркою та аналізом інформації щодо судді (кандидата на посаду судді) [6], яка у подальшому трансформується у відповідні результати, що використовуються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України під час проведення кваліфікаційного оцінювання.

Так, залежно від змісту встановлених обставин збирання та аналіз інформації може мати різні процесуальні форми реалізації. По-перше, Громадська рада доброчесності може надавати Вищій

кваліфікаційній комісії суддів України інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді), яка має довідковий характер та використовується під час дослідження матеріалів досьє у межах проведення співбесіди. По-друге, за наявності відповідних підстав Громадська рада доброчесності надає Вищій кваліфікаційній комісії суддів України висновок про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності [6].

Як бачимо, законодавець наділив Громадську раду доброчесності можливістю ухвалення висновків, що мають спеціальне процесуальне значення, можуть впливати на вирішення питання щодо відповідності судді (кандидата на посаду судді) установленим критеріям та тягнуть за собою застосування особливої процедури їх подолання. Так, рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про підтвердження відповідності судді або кандидата на посаду судді зазначеним критеріям у разі наявності такого висновку може бути прийняте лише за умови підтримання його 11 членами Комісії [6].

Варто зауважити, що висновок про невідповідність судді (кандидата на посаду судді), наданий Громадською радою доброчесності, не має обов'язкового характеру для Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, однак законодавча норма про визначення судді (кандидата на посаду судді) таким, що відповідає критеріям професійної етики та доброчесності підвищує стандарт прийняття рішення органом суддівського врядування та свідчить про наявність опосередкованого процедурного впливу Громадської ради доброчесності на результати формування суддівського корпусу. Отже, Громадська рада доброчесності не будучи органом державної влади, не здійснюючи владних управлінських функцій та не приймаючи кадрові рішення у судовій владі, фактично здійснює процедурно-детермінуючий вплив на результати формування суддівського корпусу.

Разом з тим, Регламентом Громадської ради доброчесності передбачено, що рішення про надання інформації повинно містити лаконічне і систематизоване викладення позитивної та (або) негативної інформації про суддю (кандидата на посаду судді), а висновок про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності – лаконічне і систематизоване викладення інформації, яка свідчить про таку невідповідність або викликає обґрунтований сумнів щодо відповідності цим критеріям [8].

Наразі релевантною є діяльність Громадської ради доброчесності щодо сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності під час кваліфікаційного оцінювання у межах конкурсу на зайняття вакантних посад суддів апеляційних судів, оголошеного у вересні 2023 року.

Так, за інформацією, оприлюдненою на вебсайті Громадської ради доброчесності, у період з кінця квітня 2025 (перший висновок опубліковано 28.04.2025) до кінця березня 2026 року Громадською радою доброчесності ухвалено та затверджено: 287 висновків про невідповідність суддів (кандидатів на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності; 202 рішення про надання Вищій кваліфікаційній комісії суддів України інформації стосовно суддів (кандидатів на посаду судді) [17].

Водночас у подальшому відповідно до Регламенту частина зазначених рішень була переглянута самою Громадською радою доброчесності: три висновки скасовано повністю, один – частково скасовано, а щодо двадцяти трьох осіб висновки про невідповідність було скасовано із одночасним ухваленням рішень про надання інформації [17].

У контексті співвідношення наведених даних слід зазначити, що кваліфікаційний іспит у межах конкурсу до апеляційних судів успішно склали та були допущені до другого етапу кваліфікаційного оцінювання «Дослідження досьє та проведення співбесіди» 856 кандидатів [1]. При цьому висновки про невідповідність критеріям професійної етики та доброчесності або рішення про надання інформації були ухвалені Громадською радою доброчесності щодо 489 осіб, що становить 57,1 % від загальної кількості суддів (кандидатів), допущених до зазначеного етапу оцінювання, що підкреслює істотний обсяг участі Громадської ради доброчесності у процедурі кваліфікаційного оцінювання та підтверджує її практично значущу роль як допоміжного суб'єкта формування суддівського корпусу на сучасному етапі розвитку судової системи України.

Крім того, зазначимо, що за окреслений період (квітень 2025 – березень 2026) Громадською радою доброчесності ухвалено та затверджено 23 висновки про невідповідність суддів критеріям професійної етики та доброчесності та 12 рішень про надання Вищій кваліфікаційній комісії суддів України інформації стосовно суддів у межах кваліфікаційного оцінювання на відповідність займаній посаді [17].

Відтак, маємо визнати, що участь громадянського суспільства у формуванні суддівського корпусу через Громадську раду доброчесності, безпосередньо пов'язана із пошуком та висвітленням здебільшого негативної інформації про чинних чи потенційних служителів Феміди.

Водночас, на наш погляд, участь інститутів громадянського суспільства у процесах формування суддівського корпусу не повинна зводитися виключно до пошуку та оприлюднення негативної інформації щодо суддів або кандидатів на посаду судді, що, очевидно, не повною мірою відповідає змісту та призначенню діяльності Громадської ради доброчесності, оскільки відповідно до поло-

жень її Регламенту передбачено опрацювання та подання як негативної, так і позитивної інформації щодо судді (кандидата на посаду судді).

Слід зазначити, що нами вже висловлювалася позиція щодо необхідності забезпечення збалансованого підходу до реалізації участі громадськості під час формування суддівського корпусу. Зокрема, принципово важливим є те, «щоб громадськість не замовчувала про слабкі сторони кандидатів на посаду судді, але в той же час, доцільним вбачається наголошувати про їх позитивні якості» [18, с.233]. Конструктивна та об'єктивна оцінка з боку громадськості здатна сприяти підвищенню рівня прозорості процедур формування суддівського корпусу та зміцненню довіри до судової влади загалом. Разом із тим, надмірно критичний або однобічно негативний характер такої оцінки може мати протилежний ефект, зокрема призводити до зниження мотивації кандидатів на посаду судді до участі у відповідних конкурсних процедурах та негативно впливати на авторитет суддівської професії та судової влади загалом.

Висновки. Проведене дослідження правової природи, функціонального призначення та особливостей діяльності Громадської ради доброчесності у механізмі формування суддівського корпусу України дає підстави сформулювати такі висновки.

Формування суддівського корпусу в Україні здійснюється через систему спеціально уповноважених суб'єктів, до яких належать, насамперед, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Президент України (основні суб'єкти). Водночас реалізація принципу народовладдя зумовлює необхідність забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні суддівського корпусу, однією з інституційних форм якої виступає Громадська рада доброчесності, виступаючи допоміжним (консультативним) суб'єктом.

Діяльність Громадської ради доброчесності реалізується у двох основних процесуальних формах: надання інформації щодо судді (кандидата на посаду судді), яка має довідково-аналітичний характер, та ухвалення висновку про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який має спеціальні процесуальні наслідки і зумовлює застосування особливого порядку прийняття відповідного рішення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Попри відсутність владних повноважень у сфері прийняття кадрових рішень, діяльність Громадської ради доброчесності справляє опосередкований процедурно-детермінуючий вплив на результати формування суддівського корпусу, що підтверджується як законодавчим регулюванням порядку подолання її висновків, так і статистичними показниками її участі у процедурі кваліфікаційного оцінювання суддів та кандидатів на посаду судді.

Аналіз законодавчих вимог до осіб, які претендують на членство у Громадській раді доброчесності, свідчить про їх надмірно загальний характер та відсутність правової визначеності. Зокрема, чинне законодавство не встановлює вимог щодо громадянства, вікового цензу, рівня освіти, стажу професійної діяльності та рівня володіння державною мовою та не закріплює порядку встановлення відповідності претендентів до Громадської ради доброчесності законодавчо визначеному критерію доброчесності, що не повною мірою відповідає значенню ролі членів цієї інституції у кваліфікаційному оцінюванні.

З огляду на істотний вплив висновків Громадської ради доброчесності на результати кваліфікаційного оцінювання суддів і кандидатів на посаду судді доцільним є удосконалення законодавчого регулювання вимог до осіб, які входять до її складу.

Участь інститутів громадянського суспільства у формуванні суддівського корпусу повинна реалізовуватися на засадах об'єктивності, повноти та збалансованості оцінювання, що передбачає врахування як негативної, так і позитивної інформації щодо суддів і кандидатів на посаду судді, оскільки однобічно негативний характер такої участі може негативно впливати на рівень довіри до процедур формування суддівського корпусу та авторитет судової влади загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вища кваліфікаційна комісія суддів України. *Офіційний вебсайт*. URL: <https://vkksu.gov.ua>.
2. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.
4. Слободяник Н.С. Розвиток демократичних засад у формуванні суддівського корпусу в Україні: дис. ... д-ра філософії в галузі права: 12.00.10. Одеса, 2019. 236 с.
5. Головка В.В. Проблеми розуміння категорії «управління державними справами». *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1 (15). С. 49–58. URL: <https://applaw.net/index.php/journal/article/view/150/123>.

6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
7. Бабіч К.Р., Картух О.Я. Правовий статус Громадської ради доброчесності: завдання, основні засади діяльності. *Право*. 2017. № 32. С. 79–84. URL: <https://www.chasopys.law.npu.kiev.ua/archive/32/14.pdf>.
8. Регламент Громадської ради доброчесності, схвалений рішенням Громадської ради доброчесності № 1/2016 від 23.11.2026 (зі змінами). URL: <https://grd.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/Rehlament-HRD-z-pravkamy-25.08.2025-1.pdf>.
9. Хотинська-Нор О.З. Актуальні питання кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. № 4. 2018. С. 137-145. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/327/298>.
10. Словник - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnyk.ua/index.php>.
11. Приймаченко Д.В., Маслова А.Б. Громадська рада доброчесності як суб'єкт громадського контролю за діяльністю судів. *Проблеми правоохоронної та правозахисної діяльності. Правова позиція*. 2023. № 3 (40). С. 18-25. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/3/3.pdf>.
12. Ковалко Н.М. Громадська рада доброчесності як інструмент впливу суспільства на судову систему. *Юридична газета*. 2016. № 51 (549). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/gromadska-rada-dobrochesnosti.html>.
13. Павленко Р.М. Проблемні питання діяльності Громадської ради доброчесності. *Актуальні питання юридичної науки. Правова позиція*. 2021. № 3 (32). С. 84-86. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/3/15.pdf>.
14. Мельник Р.С. Чи може Громадська рада доброчесності бути відповідачем в адміністративному суді? *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 51. С. 8-19. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/05/melnyk_51.pdf.
15. Постанова Верховного Суду від 30.03.2021 у справі № 160/9844/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95945952>.
16. Постанова Верховного Суду від 12.10.2021 у справі 640/25314/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100319091>.
17. Громадська рада доброчесності. *Офіційний вебсайт*. URL: <https://grd.gov.ua/reports>.
18. Щербатий Р.Р. Участь Громадської ради доброчесності у доборі суддів апеляційної інстанції. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (26 квіт. 2024 р.)*. Харків: Право, 2024. С.231-234. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d4751dd2-9ed8-45af-802a-6357f252b08b/content>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1; 341.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.35>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ НА БАЛКАНАХ ТА РУАНДИ

Андрейків А.І.,

кандидат юридичних наук

ORCID: 0009-0007-0595-7062

e-mail: andreykiw7@gmail.com

Андрейків А.І. Міжнародно-правовий аналіз післявоєнного відновлення на Балканах та Руанди.

У сучасному світі, з огляду на тривалі збройні конфлікти, важливим є привернення уваги науковців, національних і міжнародних експертів до проблематики міжнародно-правового забезпечення посткризових ситуацій, подоланні наслідків масштабних збройних конфліктів за участі таких суб'єктів міжнародного права як держави, міжнародні організації, а також недержавних акторів. Дослідження присвячене комплексному аналізу післявоєнного відновлення у міжнародно-правовому вимірі на прикладі держав Балканського регіону та Руанди як двох репрезентативних моделей постконфліктної реконструкції.

Обґрунтовується, що Балкани є найближчим європейським прикладом післявоєнного відновлення, сформованим унаслідок складної взаємодії внутрішнього та міжнародного конфлікту, що зумовило інтернаціоналізацію управління відбудовою через механізми Дейтонської угоди та інститут Високого представника (OHR). Натомість досвід Руанди демонструє альтернативну модель трансформації державного управління, засновану на поступовому переході від зовнішньої підтримки до централізованої національної координації та зміцнення інституційної спроможності держави на основі принципу «strong national ownership», за якого держава визначає пріоритети відновлення, а міжнародні партнери інтегруються у реалізацію національних програм.

У роботі післявоєнне відновлення розглядається як «зароджувана міжгалузева доктрина» (emerging doctrine), що формується на перетині гуманітарного, економічного та інвестиційного права. Запропоновано трирівневу архітектуру правового регулювання, яка включає контрактний рівень міжнародних угод, регуляторний рівень національного законодавства та транснаціональний рівень моніторингу стандартів прозорості та підзвітності. Особливу увагу приділено ролі міжнародних організацій, зокрема ООН, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, ОЕСР, а також механізмів їхньої взаємодії з національними органами влади через секторні робочі групи та донорські координаційні платформи. Доведено, що для України оптимальною є гібридна модель Donor-Integrated PPP Law, яка поєднує міжнародні стандарти з національною правовою ідентичністю для забезпечення сталого економічного зростання і довготривалої відбудови держави.

Ключові слова: післявоєнне відновлення, jus post bellum, Балкани, Руанда, національна власність, інституційна спроможність, міжнародна координація, державно-приватне партнерство.

Andreikiv A.I. International legal analysis after the recovery in the Balkans and Rwanda.

In the modern world, given the protracted armed conflicts, it is important to draw the attention of scientists, national and international experts to the issues of international legal support for post-crisis situations, overcoming the consequences of large-scale armed conflicts with the participation of such subjects of international law as states, international organizations, as well as non-state actors. This article provides a comprehensive international legal analysis of post-war recovery, using the Balkan region and Rwanda as two representative models of post-conflict reconstruction. It argues that the Balkans constitute the closest European example of recovery shaped by a complex interaction between internal and international conflict, which resulted in the internationalization of governance through the Dayton Peace Agreement and the institution of the Office of the High Representative (OHR). In contrast, Rwanda illustrates an alternative model of state transformation based on a gradual transition from donor-driven assistance to centralized national coordination and strengthened institutional capacity.

This model is grounded in the principle of "strong national ownership," whereby the state defines recovery priorities while international actors are integrated into the implementation of nationally driven programs.

The article conceptualizes post-war recovery as an emerging interdisciplinary doctrine situated at the intersection of humanitarian, economic, and investment law. It proposes a three-tier regulatory framework comprising: (1) the contractual level of international agreements, (2) the regulatory level of domestic legal systems, and (3) the transnational level of monitoring standards related to transparency and accountability. Particular attention is paid to the role of international organizations, including the United Nations, the World Bank, International Monetary Fund and the OECD, as well as to coordination mechanisms between international and national actors through sectoral working groups and donor platforms. The study concludes that, for Ukraine, an optimal approach lies in the development of a hybrid Donor-Integrated PPP Law model, which combines international standards with national legal identity to ensure sustainable economic recovery.

Key words: post-war recovery, *jus post bellum*, Balkans, Rwanda, national ownership, institutional capacity, international coordination, public-private partnership.

Постановка проблеми. Дослідження досвіду і моделей постконфліктного відновлення країн колишньої Югославії та Руанди має практичне й академічне значення. Їх досвід вказує, що післявоєнне відновлення у сучасному міжнародному праві формується як складна багаторівнева система правового регулювання, що включає складний нормативний, інституційний рівні взаємодії різних суб'єктів. Особливість міжнародно-правового регулювання посткризових ситуацій у Боснії і Герцеговині та Руанді полягала у подоланні наслідків масштабних збройних конфліктів через пряме втручання міжнародної спільноти на підставі актів таких суб'єктів міжнародного права як держави, міжнародні організації. Також значну роль у подоланні наслідків конфлікту відіграли і недержавні актори. З огляду на необхідність пошуку оптимальної моделі післявоєнного відновлення України вкрай важливим і своєчасним є вивчення аналогічних зарубіжних, історичних практик у цьому напрямі.

Мета статті полягає у формуванні комплексного міжнародно-правового підходу до аналізу післявоєнного відновлення через дослідження нормативних основ, інституційних механізмів, моделей взаємодії міжнародних і національних акторів на прикладі Балкан і Руанди, а також у визначенні можливостей застосування цього досвіду для відновлення України.

Стан наукового дослідження проблеми післявоєнного відновлення характеризується значною увагою як вітчизняних, так й іноземних учених, при цьому сама концепція дедалі частіше розглядається як зароджувана міжгалузева доктрина (*emerging doctrine*). Українські науковці, зокрема В. Денисов, М. Буроменський, О. Задорожній, Н. Камінська, заклали фундамент дослідження міжнародно-правових аспектів відновлення державності та ролі міжнародних організацій у постконфліктних умовах. Питання розвитку доктринальних засад міжнародного права у цій сфері ґрунтовно висвітлені у працях О. Буткевич, М. Буроменського, В. Василенка, М. Гнатовського, В. Гутника, С. Карвацької, Н. Камінської, Т. Сироїд, А. Кориневича, О. Гавриленка й ін. Також варто відзначити вагомий внесок у розвиток теорії післявоєнного відновлення та концепції *jus post bellum* Б. Оренд, який виокремив її як третю фазу права війни, Карстен Штан і Роланд Паріс, які сформували критичний підхід до «ліберальної побудови миру», наголошуючи на необхідності зміцнення інституцій перед демократизацією. У свою чергу, Девід Чандлер представив глибокий аналіз політики демократизації на Балканах, а проблеми державного суверенітету, інституційні моделі відбудови досліджували Р. Каплан і Т. Донаїс, фокусуючись на балансі між міжнародним управлінням і «місцевою власністю» (*local ownership*). Попри значний масив праць, недостатньо наукових розвідок про міжнародно-правові стандарти фінансування відновлення (*blended finance*) із збереженням національної правової ідентичності у єдиній архітектурі відновлення. Це зумовлює подальше багатовекторне вивчення успішних зарубіжних практик у цьому напрямі, міжнародно-правових аспектів розвитку мультисторонньої координаційної платформи донорів для України тощо.

Основний виклад матеріалу. Досвід правового врегулювання після війни і залучення ресурсів у відбудову значною мірою залежать від рівня міжнародно-правової визначеності процесів одразу після завершення конфлікту. Приклад Боснії і Герцеговини дає підстави для вкрай обережної й виваженої позиції держави, її політичних акторів щодо вибору інструментів врегулювання, оскільки саме початкова правова архітектура миру фактично «програмує» довгострокову модель державного управління, механізми розподілу ресурсів і ступінь автономії національних інституцій. Міжнародні моделі співпраці із відновлення територій Руанди, Боснії чи Косово слід належно оцінити із врахуванням усіх переваг та недоліків як певний «апробований» юридичний стандарт повоєнної формалізації міжнародно-правових зобов'язань не лише окремої держави, а й світової спільноти у цілому.

Історична еволюція доктрини *Responsibility to Protect* (R2P), формалізованої у Підсумковому документі Всесвітнього саміту ООН 2005 р., закріпила принцип відновлення, відповідно до якого міжнародна спільнота відповідає за запобігання геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та етнічні чистки у випадках, коли держава не здатна або не бажає виконувати свій первинний обов'язок із захисту власного населення [1, р. 138–139]. У межах цієї доктрини відповідальність міжнародної спільноти не обмежується превентивними чи реактивними заходами, а охоплює і післяконфліктний вимір, спрямований на відновлення миру, безпеки і стабільності. У контексті післявоєнної відбудови територій, постраждалих унаслідок збройних конфліктів можна розглядати як логічне продовження колективної відповідальності міжнародної спільноти за неспроможність запобігти значним порушенням імперативних норм міжнародного права і забезпечити належний рівень міжнародного миру і безпеки [2, с. 180–189].

Такий підхід відображає поступовий перехід від державоцентричного розуміння відповідальності до концепції спільної відповідальності міжнародної спільноти за наслідки допущення агресії, масового насильства, включно з обов'язком сприяти відновленню зруйнованих територій та реінтеграції. Як зазначав австралійський вчений, суддя Міжнародного Суду ООН, Джеймс Кроуфорд, «обов'язок відшкодування (reparation) виникає автоматично і «за силою закону» (*by operation of law*), як наслідок міжнародно-протиправного діяння... як правовий зв'язок між державою-порушником і постраждалою державою, а не питання політичної волі чи благодійності [3, с. 93–107].

Усунення наслідків збройних конфліктів дедалі більше здійснюється через комплексні підходи, спрямовані на відновлення соціального балансу, матеріальної інфраструктури і громадського порядку. Сучасні інституційні механізми, включаючи систему ООН, Європейський Союз, Раду Європи, формати G7, а також спеціалізовані міжнародні ініціативи, як-от Ukrainian Facility, формують основу для багатосторонньої взаємодії у подоланні наслідків воєн і збройних конфліктів. Водночас ці механізми є результатом еволюції міжнародного права, спрямованої на створення збалансованої системи співіснування та розвитку суб'єктів міжнародних відносин у післяконфліктний період, забезпечення права на розвиток і відбудову в умовах гарантій не повторення актів агресії. Досвід держав колишньої Югославії підтверджує тезу про складність реалізації колективних прав, зокрема права на мир і безпеку. Як підкреслює Камінська Н.В., ці права мають політико-правову природу і часто супроводжуються значними труднощами у забезпеченні як на національному, так і на міжнародному рівнях [4, с. 71–79].

Дейтонська угода сформувала гібридну міжнародно-правову конструкцію, яка поєднала в собі елементи міжнародного договору, конституційного акту та режиму міжнародного адміністрування [5]. По-перше, процедура її укладення свідчить про консорціумний характер міжнародного правотворення: переговори були організовані та фактично модерзовані Сполученими Штатами Америки за участю Контактної групи (США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Росія). Це означає, що угода є продуктом не лише волевиявлення сторін конфлікту, але й скоординованого впливу провідних міжнародних акторів. Таким чином, її правова природа поєднує елементи «negotiated peace settlement» і «imposed framework», де згода сторін була досягнута в умовах значного зовнішнього політичного тиску. Її імплементація через інституцію Офісу Високого представника (OHR) і подальше розширення повноважень у межах «Боннських рішень» трансформували післявоєнне управління у модель т.зв. «прогнозованого суверенітету» [6]. Повноваження Офісу ухвалювати обов'язкові рішення та забезпечувати імплементацію реформ, зокрема у сфері економічної політики, відповідно до свого мандату за Дейтонською угодою (Annex 10) та підтримки активного використання цих повноважень підтверджено у висновках PIC (Bonn Conclusions, § XI(2)). У сфері економічного відновлення, згідно з розділом «Economic Reintegration and Reform», передбачалося проведення приватизації, гармонізація податкового законодавства, створення ринково-орієнтованої економіки й розвиток фінансового сектору, включаючи банківське законодавство і валютну систему. У соціальному вимірі, відповідно до розділів «Return of Refugees and Displaced Persons» і «Public Security and Judicial Reform», OHR відіграв ключову роль у забезпеченні повернення біженців, реформі житлового законодавства, розвитку освіти. Угода була інституціоналізована через систему ООН: Рада Безпеки ООН, ухваливши Резолюцію №1031, якій надано обов'язковий характер у межах міжнародного правопорядку, тим самим створила правову основу для імплементації, включаючи розгортання багатонаціональних сил IFOR під егідою НАТО та інституціоналізацію посади Високого представника [7].

Таким чином, Боннські рішення 1997 р. ухвалені Радою з виконання мирної угоди (Peace Implementation Council, PIC), яка є міжнародним політичним органом, створеним для забезпечення імплементації Дейтонських угод. Водночас PIC не був інституцією ООН і його рішення не мали статусу резолюцій Ради Безпеки ООН. Хоча вона у Резолюції 1031(1995) підтвердила роль Високого представника як ключового суб'єкта цивільної імплементації мирної угоди, не надавала йому

прямих повноважень на ухвалення обов'язкових рішень або усунення посадових осіб. Т.зв. «Боннські повноваження» відзначаються змішаною правовою природою: формально вони ґрунтуються на політичному мандаті РІС, але фактично функціонують як інструмент міжнародного управління. Дейтонська угода функціонує не лише як договір, але і як частина ширшого режиму міжнародного управління, санкціонованого механізмами колективної безпеки ООН. Важливою особливістю є її трансформаційний характер щодо внутрішнього правопорядку: угода включає Конституцію Боснії і Герцеговини як додаток, що надає їй риси «конституційного договору» (constitutionalized peace agreement). Таким чином, згадана угода одночасно виконувала функцію міжнародного договору та установчого акту держави, що є нетиповим для класичного міжнародного права.

Роль НАТО як гаранта виконання військових положень угоди свідчить про делегування функцій гарантій безпеки не універсальній, а регіональній військово-політичній організації, що підсилює гібридний характер правового режиму. НАТО забезпечувала фактичну імплементацію угоди через військову присутність, поєднуючи правові й силові механізми забезпечення миру. У практичному вимірі це означало, що система відбудови була побудована не лише на договірних зобов'язаннях сторін, але й на постійній координації і примусових механізмах виконання, що забезпечувало швидке припинення конфлікту і відновлення базових функцій держави, однак водночас створювало складну багаторівневу систему управління з високим ступенем залежності від міжнародних акторів [8, с. 229-247; 9, с. 91-95].

Галузеві координаційні механізми, такі як Sector Task Forces і Reconstruction and Return Task Force (RRTF), фактично виконували роль паралельної управлінської інфраструктури, в якій ключові рішення щодо розподілу ресурсів, визначення пріоритетів та контролю за імплементацією приймалися за участю або під керівництвом міжнародних організацій і донорів. Це дозволило уникнути хаотичного використання допомоги та забезпечити відносну узгодженість відбудови, проте одночасно обмежило розвиток власної інституційної спроможності держави, оскільки національні органи часто виконували лише допоміжну або консультативну функцію [9, с. 57]. Крім того, сама конституційна модель, закладена Дейтоном, інституціоналізувала етнополітичний поділ, що ускладнило ефективне управління відбудовою та розподіл ресурсів. Механізми вето і багаторівнева структура влади призвели до «етнічного паралічу», коли навіть за наявності фінансування й міжнародної підтримки ухвалення стратегічних рішень залишалося заблокованим чи надмірно політизованим. У відповідь на цю дисфункцію міжнародна спільнота була змушена розширити мандат ОНР, надавши йому повноваження приймати обов'язкові рішення й усувати посадових осіб, що фактично означало делегування частини суверенних функцій зовнішньому суб'єкту.

Така модель, хоча й ефективна у короткостроковій перспективі, створює довготривалі ризики, пов'язані з дефіцитом легітимності, слабкою підзвітністю і залежністю від зовнішнього управління. Для сучасних постконфліктних держав, зокрема України, цей досвід має принципове значення, адже вказує на потребу формування моделі врегулювання, яка б поєднувала міжнародну підтримку з чітко визначеним пріоритетом національної інституційної спроможності, уникаючи надмірної зовнішньої залежності та інституційної ізоляції.

На відміну від Балкан, досвід Руанди демонструє іншу модель, яка характеризується поступовим переходом від домінування міжнародних акторів до централізованого державного управління. Після геноциду 1994 р. міжнародні організації відігравали ключову роль у відбудові, однак уряд Руанди з часом сформував власну систему координації допомоги, запровадивши секторний підхід, спеціалізовані органи управління та єдині механізми реалізації проєктів. Досвід Руанди і Балкан як репрезентативних моделей аналізувався у працях М.Ф. Гараке, який у 2025 р. запропонував багатосторонній підхід до моделі управління проєктами, об'єднаними навколо виконання міжнародно-правових інструментів, виокремивши руандійську систему Єдиних підрозділів реалізації проєктів (SPIUs) як взірць міжнародної та національної координації [9, с. 11-27]. Багато вчених зазначають про економічний вимір відновлення як «пастку конфлікту» і роль сучасних ринкових відносин у процесі реалізації проєктів відновлення [11, с. 187; 12, с. 201; 13, с. 102-117].

Інституційний і нормативний вимір міжнародної співпраці у Руанді після геноциду 1994 р. сформувався як результат поєднання міжнародно-правових механізмів і національно орієнтованої моделі відновлення, що суттєво відрізнялося від практики «прямого міжнародного управління» у Боснії. Ключовим правовим фундаментом стала Резолюція ООН 955 (UN Security Council Resolution 955), за якою було створено Міжнародний трибунал щодо злочинів у Руанді (International Criminal Tribunal for Rwanda) і закладено основу для подолання безкарності, що мало вирішальне значення для відновлення правопорядку і формування довіри до державних інституцій [16]. Водночас, на відміну від боснійської моделі, координація процесів відновлення у Руанді ґрунтувалася на принципі «strong national ownership», за якого центральну роль відіграв уряд, інтегруючи міжнародну допомогу у власні стратегічні документи розвитку, зокрема програму Vision 2020 [14,

с. 34-45; 15, с. 78-95]. Інституційно провідними акторами виступали програми ООН (UN Development Programme), які координували програми соціальної реінтеграції та підтримували діяльність Національної комісії з єдності та примирення, фінансування інституційних реформ, бюджетної підтримки і відбудови інфраструктури [14, с. 77]. Економічний вимір відновлення значною мірою визначався діяльністю Світового Банку, Міжнародного валютного фонду, які впроваджували програми макроекономічної стабілізації, структурних реформ і демобілізації комбатантів, орієнтовані на довгострокову трансформацію економіки. Координація цієї багаторівневої взаємодії здійснювалася через механізм секторальних груп (Sector Working Groups), у межах яких національні міністерства разом з провідними донорами формували політики й узгоджували проекти, забезпечуючи інтеграцію міжнародної допомоги у внутрішню систему державного управління та мінімізуючи фрагментацію донорських ініціатив [17, с. 11-19; 19].

Порівняльний аналіз свідчить, що вибір інституційної моделі — прямого міжнародного управління в Боснії і Герцеговині проти національного лідерства за міжнародної підтримки в Руанді демонструє суттєво відмінні економічні траєкторії розвитку. У першому випадку діяльність Office of the High Representative і міжнародних донорів забезпечила швидке відновлення базової інфраструктури, зокрема за рахунок фінансової допомоги, що перевищила 5 млрд доларів США у перші післявоєнні роки, однак країна досі стикається з політичною фрагментацією і помірними темпами економічного зростання на рівні приблизно 2–3% на рік [18]. Натомість Руанда, поєднавши діяльність Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди з внутрішніми програмами розвитку, продемонструвала стійке економічне зростання на рівні 7–8% щорічно протягом останніх десятиліть, суттєве скорочення рівня бідності, вищі темпи зростання, індекси сприяння ведення бізнесу і становить «африканський економічний феномен» [17-18].

Висновки. Здійснений аналіз підтверджує, що післявоєнне відновлення у сучасному міжнародному праві формується як складна багаторівнева система, що поєднує міжнародно-правові норми, інституційні механізми, практики взаємодії між міжнародними і національними акторами. Порівняльний аналіз моделей Балканського регіону на прикладі Боснії та Герцеговини, а також Руанди дозволяє виокремити базові траєкторії відновлення: інтернаціоналізовану модель з домінуванням зовнішнього фактору прийняття рішень і національно-орієнтовану модель, засновану на принципі «strong national ownership». Досвід Балкан демонструє, що надмірна інтернаціоналізація процесів відбудови, зокрема через створення паралельних управлінських структур і делегування владних повноважень міжнародним інституціям, може забезпечувати короткострокову стабілізацію, водночас створює ризики фрагментації управління, дефіциту легітимності й залежності від зовнішніх акторів. Натомість практика Руанди свідчить, що інтеграція міжнародної допомоги у національні політики та інституційні рамки сприяє зміцненню державної спроможності, підвищенню ефективності координації й забезпеченню довгострокового економічного розвитку.

З урахуванням отриманих результатів аргументованою для України оптимальною є гібридна модель післявоєнного відновлення, що поєднує міжнародну підтримку з розвитком національної інституційної спроможності. Такий підхід передбачає інтеграцію донорських ресурсів у внутрішню систему державного управління, забезпечення прозорості та підзвітності використання коштів, а також формування правової моделі Donor-Integrated PPP Law, здатної забезпечити стійке економічне зростання та довгострокову відбудову держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. United Nations. *2005 World Summit Outcome*. General Assembly Resolution 60/1, adopted 16 September 2005. New York: United Nations, 2005. URL: <https://documents.un.org/doc/UN-DOC/GEN/N05/487/60/PDF/N0548760.pdf>.
2. Андрейків А. Міжнародно-правові стандарти економічної співпраці в період криз: особливості теорії та судової практики. *Слово Національної школи суддів*. 2025. № 3(52). С. 180-189. DOI 10.37566/2707-6849-2025-3(52)-16.
3. Crawford J. *State Responsibility: The General Part*. Cambridge: Cambridge University Press. 2013. P. 480–482. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1093>.
4. Камінська Н, Камінська А. Мир і безпека як фундаментальні цінності в умовах трансформації міжнародного і конституційного правопорядків. *Migration & Law* 5, № 4 (2025). С. 69-86. DOI.org/10.32752/2786-5185-2025-5-4-69-86. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/j5-4.pdf>.
5. General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Agreement), 1995. URL: <https://peacemaker.un.org/en/node/9388>.
6. Peace Implementation Council, Bonn Conclusions, Dec. 10, 1997. URL: <https://www.ohr.int/archive/1995-2000/docs/docu/d980609a.htm>.

7. UN Security Council Resolution 1031 (15 December 1995) UN Doc S/RES/1031. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1031\(1995\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1031(1995)).
8. Caplan R. International governance of war-torn territories: Rule and reconstruction. OUP Oxford, 2005.
9. Harake M.F. Post-War Project Management and the Multi-Stakeholder Approach: A Comparative Analysis of Rwanda and Bosnia and Herzegovina. *PM World Journal*, XIV(VII), 2025. URL: <https://pmworldjournal.com/volume-xiv-issue-vii-july-2025>.
10. Agreement on Succession Issues of the Former SFRY, 2001. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202262/v2262.pdf>.
11. Carsten Stahn. The Law and Practice of International Territorial Administration. Cambridge Univ. Press, 2008.
12. Zorbas A. Reconciliation in Post-Genocide Rwanda, 103 *Afr. Aff.* 29, 2004.
13. Uvin P. Life after Violence: A People's Story of Burundi. Zed Books, 2009.
14. Scott Straus. The Order of Genocide: Race, Power, and War in Rwanda, Cornell Univ. Press 2006.
15. Reyntjens F. Political Governance in Post-Genocide Rwanda, in Rwanda: The Political Economy of Growth. An Ansoms & Stefaan Marysse eds., Oxford Univ. Press, 2011.
16. Резолюція Ради Безпеки ООН № 955 (1994), ухвалена Радою Безпеки на її 3453-му засіданні 8.11.1994 року. URL: [https://undocs.org/S/RES/955\(1994\)](https://undocs.org/S/RES/955(1994)).
17. World Bank *Rwanda: From Post-Conflict Reconstruction to Development*. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/954801468108536137/pdf/519570BRI0ida1148B01PUBLIC-11PUBLIC1.pdf?utm_source=chatgpt.com.
18. Ansoms A. & Rostagno J., Marysse S. eds., The Disorder of "Miracle Growth" in Rwanda, in Rwanda: The Political Economy of Growth 123. Oxford Univ. Press, 2011. URL: <https://academic.oup.com/book/6796/chapter/150948559>.
19. World Bank, GDP Growth (annual) Bosnia and Herzegovina. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=BA>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341.24:355.244.1(6)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.36>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВИХ БАЗ В АФРИЦІ

Барінов А.О.,

аспірант Міжрегіональної академії управління персоналом

ORCID: 0009-0000-9311-3108

e-mail: barinov.artem@gmail.com

Барінов А.О. Міжнародно-правові наслідки функціонування іноземних військових баз в Африці.

Актуальність проблематики зумовлена трансформацією міжнародних відносин, у контексті якої африканський континент набуває більшої геополітичної ваги і стратегічного значення. У статті здійснено комплексний аналіз міжнародно-правових наслідків функціонування іноземних військових баз на території африканських держав. Дослідження ґрунтується на вивченні тенденцій геополітичної конкуренції на африканському континенті, зумовлених його стратегічним розташуванням і значним ресурсним потенціалом. Встановлено, що іноземна військова присутність, попри задекларовану мету забезпечення безпеки і боротьби з тероризмом, відзначається суперечливим впливом на політичну стабільність, розвиток демократичних інститутів і забезпечення прав і свобод людини. Звернуто увагу на вплив таких держав як США, КНР, Франція, Велика Британія, Туреччина, росія. Акцентовано на відповідності функціонування іноземних військових баз основоположним принципам міжнародного права, зокрема принципу суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи, а також принципу постійного суверенітету народів і держав над природними ресурсами. Їх розміщення може сприяти обмеженню реального суверенітету держав перебування, а також створювати передумови для зовнішнього впливу на їх внутрішньополітичні процеси.

Приділено увагу правозахисному виміру діяльності іноземних військових баз, безпековим і юрисдикційним викликам. Виявлено проблеми юрисдикційних імунітетів іноземного військового персоналу, що ускладнюють притягнення до відповідальності за правопорушення, ризики систематичних порушень прав людини. Визначено, що функціонування цих баз може опосередковано сприяти ескалації конфліктів, поширенню озброєнь і загостренню безпекової ситуації в регіоні. Необхідним є удосконалення міжнародно-правового регулювання іноземної військової присутності, зокрема забезпечення прозорості відповідних угод, посилення відповідальності держав, гарантування ефективного захисту прав людини. Отримані результати важливо розвивати в подальших міжнародно-правових дослідженнях.

Ключові слова: іноземні військові бази; міжнародне право; суверенітет держав; невтручання у внутрішні справи; права людини; міжнародна безпека; Африка; природні ресурси.

Barinov A.O. International legal consequences of the operation of foreign military bases in Africa.

The relevance of the issue is due to the transformation of international relations, in the context of which the African continent is gaining greater geopolitical weight, strategic significance. The article provides a comprehensive analysis of the international legal consequences of the operation of foreign military bases on the territory of African states. The study is based on the study of geopolitical competition trends on the African continent, due to its strategic location and significant resource potential. It is established that foreign military presence, despite the declared goal of ensuring security and combating terrorism, is characterized by a contradictory impact on political stability, the development of democratic institutions and the protection of human rights and freedoms. Attention is drawn to the influence of such states as the USA, China, France, Great Britain, Turkey, Russia. The emphasis is on the compliance of the operation of foreign military bases with the fundamental principles of international law, in particular the principle of sovereign equality of states, non-interference in internal affairs, as well as the principle of permanent sovereignty of peoples and states over natural resources. Their placement can contribute to limiting the real sovereignty of the host states, as well as create prerequisites for external influence on their internal political processes.

Attention is paid to the human rights dimension of the activities of foreign military bases, security, jurisdictional challenges. Problems of jurisdictional immunities of foreign military personnel are identified, which complicate the prosecution of offenses, risks of systematic violations of human rights. It is determined that the operation of these bases can indirectly contribute to the escalation

of conflicts, the spread of weapons and the aggravation of the security situation in the region. It is necessary to improve the international legal regulation of foreign military presence, in particular, ensuring the transparency of relevant agreements, strengthening the responsibility of states, and guaranteeing effective protection of human rights. It is important to develop the results obtained in further international legal research.

Key words: foreign military bases; international law; state sovereignty; non-intervention; human rights; international security; Africa; natural resources.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації міжнародних відносин африканський континент набуває більшої геополітичної ваги як один з ключових регіонів глобальної конкуренції. Його стратегічне значення зумовлене поєднанням факторів, серед яких, зокрема, значні запаси природних ресурсів (нафта, газ, рідкісноземельні метали, ін. сировинні компоненти), вигідне географічне розташування, що забезпечує контроль над транспортними і торговими маршрутами. Африканський Ріг, Сахель і Гвінейська затока – важливі вузли міжнародної безпеки й економічної взаємодії, тому Африка є об'єктом уваги США, КНР, Франції, Великої Британії, Туреччини, росії. Ключовий інструмент реалізації їх геополітичних інтересів – це розміщення іноземних військових баз для забезпечення військової присутності, контролю стратегічних територій. Офіційно їх присутність спрямована на забезпечення міжнародного миру і регіональної стабільності, фактичні наслідки функціонування цих баз викликають дискусії через посилення авторитарних режимів, порушення прав людини і суверенітету держав, загострення існуючих конфліктів.

Зростає геополітичне суперництво глобальних і регіональних акторів, що переноситься на африканський континент, конкуренція США і Китаю, напруженість з іншими державами (Індія, Японія, європейські), формується нова архітектура безпеки, у якій Африка може перетворитися на арену боротьби за вплив і ресурси. Тому актуальний комплексний аналіз цієї проблематики, зумовлений розробкою міжнародно-правових механізмів забезпечення балансу інтересів безпеки, дотримання прав держав і людини в африканському регіоні.

Аналіз останніх досліджень. Питання іноземної військової присутності в африканських державах останнім часом привертає увагу переважно зарубіжних дослідників (Amouri B., Atta-Asamoah A., Chetima M., Onor K., Petit C., Pinto T., Terretta M., Schmidt E.). Можна простежити такі напрями досліджень: 1) аналіз іноземних військових баз як інструменту реалізації зовнішньополітичних і геостратегічних інтересів провідних держав; боротьби проти тероризму, забезпечення регіональної стабільності, контролю стратегічних транспортних шляхів, природних ресурсів і політичних процесів в державах регіону; 2) про вплив іноземної військової присутності на внутрішньополітичний розвиток африканських держав, зовнішня військова підтримка сприяє збереженню авторитарних режимів, послабленню демократичних інститутів й обмеженню реального народовладдя; іноземні військові бази можуть використовуватися як засіб підтримання лояльних політичних режимів, поглиблюючи кризу легітимності державної влади; 3) правозахисний і юрисдикційний вимір іноземних військових баз, безкарності за вчинення злочинів, ризики порушення стандартів прав людини. Йдеться про негативний вплив мілітаризації районів Африки на цивільне населення, зростання насильства, вимушене переміщення і погіршення гуманітарної ситуації; 4) зв'язок іноземної військової присутності й забезпечення доступу до природних ресурсів, виконання оборонної й економічної функцій військових баз у стратегічно важливих регіонах.

Незважаючи на наявність наукових праць, у сучасній доктрині ще недостатньо висвітлено міжнародно-правовий аспект функціонування іноземних військових баз саме в Африці. Потребують вивчення правові межі зовнішньої військової присутності, відповідальності держав за наслідки діяльності їх військових контингентів за кордоном тощо.

Отже, **метою цієї статті** є визначення міжнародно-правових наслідків функціонування іноземних військових баз в Африці крізь призму міжнародного права, зокрема принципів суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи та поваги до прав людини. Особлива увага приділяється дослідженню впливу такої військової присутності на політичну стабільність, дотримання прав людини, розвиток демократичних інститутів, а також на забезпечення безпеки та контроль над природними ресурсами.

Методологічну основу статті становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Зокрема, діалектичний метод – для всебічного аналізу впливу іноземних військових баз на політико-правові процеси в африканських державах у їх взаємозв'язку та розвитку; формально-юридичний – дослідження змісту норм міжнародного права, що регулюють питання суверенітету держав, невтручання у внутрішні справи, відповідальності держав, захисту прав людини; порівняльно-правовий – зіставити підходи різних держав і міжнародних організацій до розміщення та функціонування іноземних військових баз; історико-правовий – аналізу еволюції

іноземної військової присутності в Африці, зокрема у постколоніальний період; системний – розгляду іноземних військових баз як складного явища, що поєднує правові, політичні, безпекові та економічні аспекти; метод аналізу кейсів – дослідження прикладів діяльності іноземних військових баз, метод узагальнення – для висновків щодо їх впливу на суверенітет держав, дотримання прав людини та регіональну безпеку.

Виклад основного матеріалу. Африканські держави виступають територією розміщення іноземних військових об'єктів, що належать таким державам як США, Франція, Велика Британія, КНР, Туреччина і РФ. Водночас концентрація іноземної військової присутності на континенті не забезпечила досягнення сталого миру і безпеки. Навпаки, африканський регіон характеризується підвищеним рівнем нестабільності, що проявляється у збройних конфліктах, терористичній діяльності, внутрішньополітичних кризах, антиурядових виступах. Однією з істотних причин такої ситуації, поряд з іншими чинниками, виступає саме функціонування іноземних військових баз.

Більш того, інституціоналізація іноземної військової присутності сприяє укріпленню авторитарних політичних режимів. Авторитаризм, як відомо, характеризується концентрацією державної влади в руках вузького кола осіб за відсутності реальних механізмів політичної участі та гарантій прав і свобод. У цьому контексті простежується тенденція відходу від демократичних моделей управління на користь більш жорстких, централізованих режимів [1, с. 317].

Після здобуття незалежності низкою африканських держав Франція уклала з ними військово-політичні угоди, які надали їй широкі повноваження у сфері безпеки. Ці домовленості дозволили колишній метрополії зберегти військову інфраструктуру на території певних держав, нарощувати військову присутність. У практичному вимірі розміщені військові контингенти використовувалися для підтримки політичних режимів, лояльних до французьких інтересів, усунення тих урядів, які не забезпечували належного рівня їх захисту.

Як зазначає Шмідт, упродовж перших трьох десятиліть після набуття африканськими державами незалежності Французька Республіка здійснила численні військові втручання на території шістнадцяти держав континенту. До них належали, зокрема, Бенін, Камерун, Центральнаафриканська Республіка, Чад, Коморські Острови, Республіка Конго (Браззавіль), Кот-д'Івуар, Джибуті, Габон, Мадагаскар, Мавританія, Нігер, Руанда, Сенегал, Того та Заїр [6, с. 180]. Зазначені дії обґрунтовувалися потребою забезпечення стабільності політичних режимів та їх захисту від зовнішніх загроз. Водночас така практика свідчить про системний характер військово-політичного впливу колишньої метрополії на внутрішні процеси держав регіону, що викликає сумніви щодо дотримання принципу суверенної рівності держав та невтручання у їх внутрішні справи.

Ілюстративним прикладом може слугувати Республіка Чад, де в 1960–1980-х рр. авторитарні політичні режими отримували військову підтримку з боку Франції. Зокрема, 1986 р. Франція розгорнула військову операцію «Épervier» для забезпечення стабільності уряду Хіссена Хабре в умовах просування лівійських збройних сил. 2016 р. його притягнули до кримінальної відповідальності, засудили за вчинення злочинів проти людяності.

Подальша практика свідчить про збереження подібних підходів: 2019 р. французькі військово-повітряні сили здійснили авіаційний удар, унаслідок якого було знищено приблизно п'ятдесят транспортних засобів, що належали збройним формуванням, які виступали проти режиму Ідріса Дебі. Тому Франція неодноразово зазнавала критики про втручання у внутрішньополітичні процеси африканських держав. Крім того, надання військової підтримки політичним лідерам країн Сахельського регіону під приводом боротьби з джихадистськими угрупованнями може мати наслідком консервацію існуючих владних режимів. Це сприяє продовженню перебування при владі політичних акторів, чиї дії зумовили появу кризових явищ, які зовнішні сили намагаються подолати.

Французька військова присутність також відіграє роль у підтриманні тривалості правління окремих політичних лідерів, зокрема президента Камеруну Поля Бії, режим якого зазнає значної критики у зв'язку з авторитарними практиками. Попри виражене суспільне невдоволення, використання військової інфраструктури та присутності іноземних сил сприяє створенню атмосфери стримування та контролю [4].

США і Франція фактично підтримували політичний режим, у межах якого під гаслом протидії терористичній організації «Боко Харам» відбувалися численні порушення прав людини. Зокрема, силові структури Камеруну були причетні до випадків жорстокого поводження, катувань і утримання цивільних осіб у нелюдських умовах. Значна кількість осіб, підозрюваних у співпраці з терористичними групами, зазнавала систематичних зловживань, що викликає серйозні проблеми у площині міжнародного права прав людини [7].

КНР відома своєю практикою підтримання тісних політичних і економічних відносин із авторитарними режимами в Африці, водночас позиціонує себе як суб'єкта, що сприяє забезпеченню міжнародної стабільності та миру. У низці випадків підтримка з боку Китаю надається політичним

лідерам, незважаючи на зафіксовані порушення прав людини за умови, що такі режими забезпечують захист стратегічних інтересів КНР.

Показовою є ситуація в Судані за правління Омара аль-Башира. Незважаючи на серйозні звинувачення у сфері порушення прав людини, Китай виступав проти ініціатив Ради Безпеки ООН щодо запровадження санкцій проти Судану і водночас залишався одним з ключових постачальників озброєнь урядовим силам. Аналогічно у період міжнародної ізоляції президента Зімбабве Роберта Мугабе, зумовленої санкційною політикою західних держав, останній звернувся до Китаю як до альтернативного партнера.

Схджі тенденції простежувалися в Нігерії за правління генерала Сані Абачі, уряд якого у відповідь на зовнішній санкційний тиск ініціював переорієнтацію зовнішньої політики у рамках т.зв. стратегії «Look East». Загалом підтримка авторитарних політичних режимів з боку Китаю зумовлена їх готовністю гарантувати доступ до природних ресурсів, насамперед нафти й ін. важливих сировинних активів, розміщених на африканському континенті.

Водночас така політика має суттєві негативні наслідки для регіональної безпеки. Зокрема, діяльність Китаю в Африці асоціюється з поширенням озброєння, що сприяє як затягуванню вже існуючих збройних конфліктів, так і виникненню нових осередків насильства. Як зазначає Кестер Онор, окремі китайські компанії піддавалися звинуваченням у незаконному постачанні зброї, зокрема кулеметів, реактивних снарядів, гранатометів та автоматів типу АК-47 китайського виробництва, до таких держав, як Кот-д'Івуар, Сьєрра-Леоне та Ліберія. У цих країнах відповідне озброєння використовувалося повстанськими угрупованнями, воєнізованими формуваннями та найманцями, залученими до громадянських воєн [3, с. 129]. У цьому контексті дії Китаю, як і окремих інших зовнішніх акторів, можуть бути кваліфіковані як такі, що створюють умови для ескалації насильства на континенті. Наслідком цього стає значна шкода як для цивільного населення, так і для матеріальних ресурсів, включаючи знищення майна та загибель людей і сільськогосподарських тварин.

Подібні тенденції простежуються і в політиці США, діяльність яких у певних випадках сприяла загостренню внутрішньополітичної нестабільності в африканських державах через підтримку авторитарних лідерів. Так, у 1980-х рр. Для обмеження впливу лівійського керівника Муаммара Каддафі США фактично сприяли утвердженню при владі в Чаді режиму Хіссена Хабре, надаючи йому військову допомогу, незважаючи на задокументовані порушення прав людини.

Військова інтервенція в Лівії також викликає серйозні сумніви з точки зору її відповідності нормам міжнародного права, оскільки вона суперечила принципу невтручання у внутрішні справи держав. Навіть за наявності гуманітарного обґрунтування, фактична мета операції в межах НАТО полягала у зміні політичного режиму, що виходить за межі дозволених у міжнародному праві підстав застосування сили.

Загалом практика провідних держав, зокрема США, Франції, Великої Британії, Туреччини, Росії та Китаю, свідчить про використання боротьби з тероризмом або гуманітарних міркувань як формального приводу для здійснення військового втручання на африканському континенті. Політика США, спрямована на протидію тероризму шляхом розгортання військових баз в Африці, може мати зворотний ефект, сприяти збільшенню обігу зброї й послабленню демократії. У свою чергу дослідник Нік Турс підкреслює, що розширення військової активності США в Африці супроводжується негативними наслідками, серед яких поширення збройного екстремізму, зростання кількості повстанських угруповань, дестабілізація союзницьких режимів, збільшення випадків порушення прав людини. Крім того, спостерігається підвищення рівня терористичної загрози, зростання кількості т.зв. неспроможних держав і загальне погіршення безпекової ситуації на континенті [9].

Можна стверджувати, що тероризм і політичні кризи в Африці частково зумовлені діями осіб, які вдаються до насильства проти політичних лідерів, наділених необмеженою владою та підтримуваних зовнішніми державами. Населення таких країн намагалося здійснити політичні зміни конституційними засобами, зокрема шляхом судового захисту та інформаційного впливу, однак у випадках, коли ці механізми не давали результату, окремі групи переходили до насильницьких форм протидії.

Показовий приклад Камеруну, де громадяни вдавалися до різних правових механізмів для зміни репресивного режиму Поля Бії, але це не дало бажаного результату. Надмірна централізація влади в руках уряду Бії стала чинником ескалації насильства між державними силами й англомовними сепаратистами на південному заході країни. Попри численні зафіксовані порушення прав людини, Франція продовжує надавати підтримку цьому режиму [5].

Загроза революційних виступів проти авторитарних правителів також впливає на укладення угод щодо розміщення іноземних військових баз в Африці. У таких умовах політичні лідери фактично обмежують суверенітет своїх держав, погоджуючись на створення баз, призначених для

забезпечення стабільності їхнього перебування при владі. У той же час іноземні військовослужбовці нерідко вчиняють правопорушення, зокрема насильство проти жінок, залишаючись при цьому безкарними. Додатковою проблемою є їх імунітет, оскільки у більшості випадків такі особи не підлягають юрисдикції держави перебування. Наприклад, військовослужбовці США, обвинувачені у вчиненні злочинів, як правило, повертаються на батьківщину для судового розгляду.

Окрему проблему становлять екологічні наслідки діяльності іноземних військових баз, які не перебувають під повним контролем держави розміщення. Обмежений доступ місцевого населення до території таких об'єктів унеможливорює належний моніторинг впливу військової діяльності на довкілля.

Дослідження Міжнародної жіночої ліги за мир і свободу засвідчило, що у Джибуті іноземні військовослужбовці, зокрема представники США та Франції, були причетні до незаконних сексуальних дій щодо жінок і дівчат. Мілітаризація цієї держави призвела до порушень прав людини в регіоні Африканського Рогу. Зокрема, використання території Джибуті для здійснення ударів безпілотними літальними апаратами та інших військових операцій сприяло зростанню рівня насильства в сусідніх країнах, а також спричинило значне зростання потоків біженців і мігрантів [8].

Додатковим викликом є вплив геополітичної конкуренції між провідними державами на ситуацію в Африці. Протистояння між Китаєм і США, напруженість серед держав Азії, зокрема Індії, Японії і Китаю, поступово поширюються на африканський континент. Посилення військової присутності Китаю в Джибуті викликає занепокоєння з боку Індії та Японії. У результаті Африка стає ареною глобального і регіонального суперництва, створюючи ризики подальшої дестабілізації, негативних наслідків для континенту [2].

Висновки. Розміщення іноземних військових баз на території африканських держав має істотні наслідки для реалізації принципів міжнародного права, зокрема суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи, поваги до прав людини. Попри задекларовану мету забезпечення безпеки, практика функціонування таких баз свідчить про їх неоднозначний і дестабілізуючий вплив. Іноземна військова присутність у низці випадків сприяє збереженню авторитарних режимів, забезпечення геополітичних чи економічних інтересів інших держав. Це підриває розвиток демократичних інститутів і обмежує реалізацію народного суверенітету, супроводжуючись системними порушеннями прав людини; функціонування іноземних військових баз може опосередковано сприяти ескаляції конфліктів, поширенню озброєнь і зростанню терористичної активності. Використання боротьби з тероризмом або гуманітарних аргументів як підстави для втручання нерідко виходить за межі норм міжнародного права, ставлячи під сумнів легітимність цих дій. Окрема проблема – юрисдикційні імунітети іноземного військового персоналу, що ускладнюють притягнення до відповідальності за правопорушення, ефективність захисту прав людини. Крім того, обмежений контроль держав перебування над діяльністю військових баз зумовлює екологічні ризики. Важливим викликом є перетворення Африки на арену геополітичного суперництва між провідними державами, що посилює мілітаризацію регіону та загрожує міжнародній безпеці.

Таким чином, іноземні військові бази в Африці нерідко виступають чинником поглиблення конфліктів, обмеження суверенітету та порушення прав людини. Це обумовлює необхідність удосконалення міжнародно-правових механізмів регулювання такої присутності, зокрема через підвищення прозорості відповідних угод, посилення відповідальності держав та забезпечення ефективного захисту прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Amouri B. An examination of unlawful foreign military operations in Africa. *African Human Rights Yearbook*, 2022. 4. P. 298-323. <https://doi.org/10.29053/2523-1367/2020/v4a15>.
2. Atta-Asamoah A. Proceed with caution: Africa's growing foreign military presence. *Institute for Security Studies*. 2019, 27 August. URL: <https://issafrica.org/iss-today/proceed-with-caution-africas-growing-foreign-military-presence>.
3. Onor K. C. Human security implications of foreign military bases in Djibouti. *JPPUMA: Jurnal Ilmu Pemerintahan dan Sosial Politik UMA Journal of Governance and Political Social UMA*. Vol. 11, № 2. 2023. P. 127–140. DOI: 10.31289/jppuma.v11i2.10715.
4. Petit C. The flawed logic behind French military intervention in Africa // *The Conversation*. 2020, 12 May. URL: <https://theconversation.com/the-flawed-logic-behind-french-military-intervention-in-africa-132528>.
5. Pinto T. N. In Cameroon, centralization leads to strife. *GIS Reports Online*. 2021. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/cameroon-anglophone-crisis>.
6. Schmidt E. *Foreign intervention in Africa: From the Cold War to the war on terror*. Cambridge University Press, 2013. 300 p.

7. Terretta M., Chetima M. The US and France back Cameroon's reign of terror. Africa Is a Country. 2018. URL: <https://africasacountry.com/2018/08/the-us-and-french-backed-reign-of-terror-in-cameroon>.
8. The Women's International League for Peace and Freedom. Investigating foreign military bases and sexual violence in Djibouti. PeaceWomen. URL: <https://www.peacewomen.org/node/100475>.
9. Turse N. America's empire of African bases spreads. TomDispatch. 2015, 26 Novemb. URL: <https://tomdispatch.com/nick-turse-america-s-empire-of-african-bases>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Барінов А.О., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.217(3)+325.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.37>

ДІЯЛЬНІСТЬ ІРЕНА З КООРДИНАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ПРОСУВАННЯ ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ

Білоцький С.Д.,*доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри міжнародного права**Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ORCID: 0000-0001-5904-9069

Білоцький С.Д. Діяльність ІРЕНА з координації міжнародного співробітництва з просування відновлюваних джерел енергії.

Статтю присвячено дослідженню діяльності Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії (ІРЕНА) як ключового координатора міжнародного співробітництва у сфері просування відновлюваної енергетики. Актуальність теми зумовлена членством України в ІРЕНА та необхідністю виконання зобов'язань щодо декарбонізації економіки в контексті євроінтеграції. Метою статті є виявлення та правовий аналіз практичних механізмів підтримки відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) у діяльності ІРЕНА при взаємодії з іншими міжнародними суб'єктами.

Проаналізовано статутні положення організації, її робочі програми та еволюцію практичної діяльності від 2014 до 2025 року. Виокремлено три ключові напрями діяльності ІРЕНА на початковому етапі: керування знаннями та технічне співробітництво, надання консультацій та нарощування потенціалу, інновації та технології. Особливу увагу приділено сучасним формам партнерства, які суттєво розширилися і стали мультисуб'єктними.

Детально розглянуто приклади взаємодії ІРЕНА з органами системи ООН (Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, Програма ООН з населених пунктів, Департамент оперативної підтримки ООН), регіональними організаціями (RCREEE, SIDS DOCK, SACREEE), банками розвитку (ЄБРР, Африканський банк розвитку, Міжамериканський банк розвитку) та приватними корпораціями (Eni, Snam).

Зроблено висновок, що ІРЕНА демонструє гнучкість сучасного міжнародного інституційного права, розширюючи свій вплив не через формальну зміну статуту, а шляхом укладення численних угод про співпрацю (меморандумів про взаєморозуміння, рамкових угод, партнерських угод). Агентство виступає своєрідним «інституційним вузлом», що поєднує зусилля держав, міжнародних організацій, фінансових установ, приватного сектору та наукової спільноти для досягнення цілей сталого енергетичного розвитку. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для вдосконалення участі України в діяльності ІРЕНА та імплементації найкращих практик просування ВДЕ.

Ключові слова: ІРЕНА, міжнародне право, відновлювані джерела енергії, міжнародне співробітництво, міжнародні організації, енергетичний перехід, декарбонізація, партнерства.

Bilotskyi S.D. IRENA's activities in coordinating international cooperation to promote renewable energy sources.

The article is devoted to the study of the activities of the International Renewable Energy Agency (IRENA) as a key coordinator of international cooperation in the field of renewable energy promotion. The relevance of the topic is determined by Ukraine's membership in IRENA and the need to fulfill decarbonization commitments in the context of European integration. The purpose of the article is to identify and provide a legal analysis of practical mechanisms for supporting renewable energy sources (RES) in IRENA's activities in cooperation with other international subjects.

The statutory provisions of the organization, its work programs, and the evolution of practical activities from 2014 to 2025 are analyzed. Three key areas of IRENA's activity at the initial stage are identified: knowledge management and technical cooperation, advisory services and capacity building, innovation and technology. Special attention is paid to modern forms of partnership, which have significantly expanded and become multi-actor.

Examples of IRENA's interaction with UN system bodies (UN Framework Convention on Climate Change, UN-Habitat, UN Department of Operational Support), regional organizations (RCREEE, SIDS DOCK, SACREEE), development banks (EBRD, African Development Bank, Inter-American Development Bank) and private corporations (Eni, Snam) are examined in detail.

It is concluded that IRENA demonstrates the flexibility of modern international institutional law, expanding its influence not through formal amendment of the statute, but through the conclusion of numerous cooperation agreements (memoranda of understanding, framework agreements, partnership agreements). The Agency acts as a kind of «institutional hub» that combines the efforts of states, international organizations, financial institutions, the private sector and the scientific community to achieve the goals of sustainable energy development. The practical significance of the study lies in the possibility of using its results to improve Ukraine's participation in IRENA's activities and implement best practices for promoting RES.

Key words: IRENA, renewable energy sources, international cooperation, international organizations, energy transition, decarbonization, partnerships, international law.

Постановка проблеми. Аналіз різноманітних правових аспектів діяльності міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії (ІРЕНА) є важливим напрямом розвитку української науки міжнародного права. Україна є як членом цієї міжнародної організації, так і має виконувати вимоги держави-кандидата до вступу у Європейський союз, які серед іншого, передбачають активну декарбонізацію економіки та енергетики. Тому вивчення різного роду практичних механізмів розвитку відновлюваних джерел енергії (ВДЕ), які запропонувала і просуває ІРЕНА є важливим і актуальним для нашої міжнародно-правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність ІРЕНА є предметом кількох досліджень в українській міжнародно-правовій науці. Це, зокрема, дисертаційні дослідження роботи Я. Бенедик [1], Ю. Присяжнюка [2], М. Чіпка [3] та інших. Проте, дослідники зосереджувалися переважно на статутних аспектах її роботи не розглядаючи більш специфічних аспектів різного роду проєктів спрямованих на практичне просування ВДЕ у світі запропонованих ІРЕНА.

Метою статті є виявлення та правовий аналіз практичних механізмів підтримки ВДЕ в діяльності ІРЕНА у співпраці з іншими міжнародними організаціями, приватним сектором та окремими державами.

Виклад основного матеріалу. Особливе місце серед міжнародних організацій, що займаються просуванням відновлюваних джерел енергії є ІРЕНА. Згідно свого статуту, підписаного у 2009 р. [4], а чинного від 2010 р. воно є міжурядовою організацією, членами якої можуть бути держави-члени ООН та регіональні організації економічної інтеграції (ст. VI). Кількість його учасників зросла з 85 в 2011 р. до 171 у – 2025 р., включаючи серед держав і Україну та єдину організацію – Європейський союз [5], що свідчить про велику практичну значущість цієї організації та зацікавленість світового співтовариства.

Відповідно до ст. II та III Статуту до цілей ІРЕНА відносяться сприяння поширенню, активному впровадженню та постійному використанню всіх видів відновлюваної енергії, отриманої на стійкій основі з ВДЕ.

Першочерговою метою ІРЕНА є прискорення темпів широкого та сталого використання відновлюваних джерел енергії у всьому світі. Завдання такого великого масштабу втілиться у низці конкретних заходів, зокрема: покращення політичних рамкових умов для відновлюваних джерел енергії шляхом цілеспрямованого політичного консультування; розвиток трансферу технологій та знань у сфері відновлюваних джерел енергії; сприяння нарощуванню потенціалу у сфері ВДЕ.

Згідно статуті ІРЕНА організація виступає «центр передового досвіду з питань технологій використання відновлюваної енергії та діючи як координатор й ініціатор, який забезпечує надання досвіду практичного застосування та рекомендацій, який підтримує в питаннях, що стосуються відновлюваної енергії, та який допомагає країнам отримувати користь з ефективного розвитку й передачі знань і технологій» (ст. IV), для чого, серед іншого, здійснює таку діяльність «користі своїх членів»:

- аналізує, контролює та систематизує поточну практику в галузі відновлюваної енергії, у тому числі інструменти політики, заходи заохочення, механізми інвестування, практичний досвід, наявні технології, убудовані системи та устаткування, а також фактори успіху-невдачі;
- ініціює обговорення та забезпечує взаємодію з іншими урядовими та неурядовими організаціями;
- надає рекомендації з вироблення політики своїм членам, беручи до уваги їхні відповідні потреби, а також заохочує міжнародні дискусії стосовно політики в галузі відновлюваної енергії та її рамкових умов;
- удосконалює доцільну передачу знань і технологій, а також сприяє розвитку місцевих можливостей і компетенції в державах-членах;
- надає своїм членам консультації стосовно фінансування галузі ВДЕ та підтримує застосування пов'язаних із цим механізмів;

- заохочує й підтримує науково-дослідну роботу, у тому числі із соціально-економічних питань, та сприяє розвитку дослідних мереж, спільній науково-дослідній роботі, розробці й застосуванню технологій;
- надає інформацію про розробку й застосування національних і міжнародних технічних стандартів ВДЕ, тощо (ст. IV Статуту ІРЕНА).

Крім того, поточна робота Агентства здійснюється на основі щорічних Робочих програм (зараз діє Робоча програма на 2026/7 рік прийнята в січні 2026 р. [6]). Також, ІРЕНА наділена правом крім Робочих програм здійснювати проекти, які ініціюють та фінансують держави-члени, але при цьому Агентство надаватиме на них не матеріальні ресурси (ст. V).

Як зазначає Ю. Присяжнюк «одним із основних завдань Агентства є стимулювання міжнародного співробітництва з використання відновлювальних джерел енергії. Агенція підтримує діалог між урядами, промисловістю, академічними та науковими установами, а також громадськістю з метою обміну досвідом і передання знань. ІРЕНА організовує конференції, семінари та робочі групи для спільного вирішення проблем і пошуку інноваційних рішень у сфері відновлювальної енергетики» [2, с. 74].

Варто відзначити, що свою практичну діяльність ІРЕНА розпочинала не одразу активно і багатомірно. Так, станом на 2014 рік в рамках прийнятих робочих програм ІРЕНА здійснювала свою діяльність за такими напрямками:

Керування знаннями та технічним співробітництвом. За участі ІРЕНА створювалися бази знань, заохочувалося регіональне співробітництво, започатковувалися платформи для зацікавлених сторін в сфері ВДЕ, заохочувалося глобальна співпраця з розробки нових технологій. Зокрема, було створено проект «Глобальний атлас для сонячної та вітрової енергії», з метою сприяти вибору оптимального розташування сонячних та вітрових станцій та «Оцінку готовності відновлюваних джерел» задля цілісної оцінки умов для розгортання ВДЕ у конкретній країні. Програма була розрахована на глобальне застосування, але тоді, практично застосовувалася лише в країнах, що розвиваються (Сенегал, Мозамбік), показавши їм привабливі сторони розвитку відновлюваної енергетики (електрифікація сільських районів, реалізація програм підтримки ВДЕ, розширення електричної мережі, створення стійких бізнес-моделей для автономного опалення, розвитку виробництва біопалива) [7-8].

2. Надання консультацій та нарощування потенціалу. ІРЕНА мала на меті зміцнити здатність країн до розробки та здійснення належної політики щодо ВДЕ та отримання підтримки від фінансових структур, а також створення людського та інституційного потенціалу, необхідного для швидкого розгортання відновлюваних джерел енергії. Було запроваджено три проекти: Нарощування потенціалу (створення стипендіальної програми та програми підготовки відповідних кадрів) [9], Консультування з питань політики (сприяння створенню робочих місць у сфері ВДЕ, залучення відповідних бізнес структур до таких процесів) [10] та Фонд розвитку Абу-Дабі (з метою фінансової підтримки проектів) [11].

3. Інновації та технології. Тут Агентство на виконання ст. II Статуту працює над створенням основи для розробки та впровадження технологій конкурентоспроможних ВДЕ на ринку. Цей напрямок дає консультативну допомогу іншим двом. Програма складається з двох компонентів: Надання допомоги урядам, на їхнє прохання, в енергетичному плануванні для більш ефективної та дієвої технології використання ВДЕ та інноваційних стратегій; Сприяння глибшому розумінню витрат та їх скороченню за рахунок розвитку технологій та ринку для прискорення розгортання ВДЕ [12].

В той же час, станом на 2025 рік практичні напрями діяльності ІРЕНА суттєво розширилися, та поєдналися з іншими міжнародними об'єднаннями. Поточні механізми партнерства значно розширилися і стали багатоманітними і мультисуб'єктивними.

Зараз, ІРЕНА здійснює на практиці партнерства у формі: 1. Багатостороннього партнерства – ініціатив; 2. Багатостороннього партнерства – платформ співробітництва; 3. Двостороннього партнерства з іншими міжнародними організаціями чи приватним сектором. Крім того є формами співпраці з підтримки ВДЕ: 4. Рамкові угоди про партнерства та 5. Безпосереднє співробітництво з окремими країнами [13].

Згідно з офіційними даними, ІРЕНА співпрацює з понад 70 організаціями. Правовою основою для таких партнерств є ст. XIV Статут ІРЕНА, яка уповноважує Раду за схваленням Асамблеї укладати угоди з ООН та іншими організаціями, чия діяльність пов'язана з мандатом Агентства.

З органів і організацій системи ООН укладено договори з Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (січень 2021 р.), Організацією ООН з промислового розвитку (2022 р.), Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (2019 р.), Міжнародною організацією цивільної авіації (2024 р.) та іншими. Зокрема, в серпні 2019 р. ІРЕНА уклала меморандум про взаєморозуміння з Секретаріатом Рамкової конвенції ООН по змінам клімату. Організації домовилися активізувати обмін знаннями про енергетичний перехід, більш тісно співпрацювати на експертних

нарадах, нарощувати потенціал для просування ВДЕ та проводити спільні інформаційно-просвітницькі заходи [14]. В лютому 2020 р. ІПЕНА уклала аналогічний меморандум з Програмою ООН щодо населених пунктів (Хабітат) про співпрацю у сфері сталої енергетики у контексті міського розвитку. Співпраця, обумовлена в меморандумі, включає, серед іншого, обмін відповідною інформацією, досвідом та думками для реалізації потенційної синергії, розширення суспільного діалогу та реалізації спільних позицій [15]. У червні 2021 р. між Департаментом оперативної підтримки ООН та ІПЕНА було укладено Меморандум про взаєморозуміння з метою розширення використання ВДЕ в миротворчих місіях. Відповідно до угоди, ІПЕНА та ООН будуть шукати можливості для співпраці з країнами, що приймають миротворчі операції ООН, з метою виявлення політичних, нормативних та технічних заходів, які б сприяли збільшенню частки відновлюваної енергії в цих країнах. Крім того, ІПЕНА надаватиме ООН допомогу у зміцненні виробництва відновлюваної енергії у цих регіонах шляхом заохочення інвестицій приватного сектору [16].

Співпрацює ІПЕНА і з регіональними міжнародними організаціями. Так, у 2015 р. ІПЕНА було підписано меморандум про взаєморозуміння з Регіональним центром відновлюваної енергії та енергоефективності (RCREEE) країн MENA, який було продовжено у 2021 р. ІПЕНА і RCREEE стали стратегічними партнерами, які тісно співпрацюють у рамках численних спільних ініціатив, насамперед у рамках Панарабської ініціативи з чистої енергії (PACE), яка визначила низку заходів щодо збільшення інвестицій у ВДЕ в регіоні. Організації співпрацюють у рамках регіональних діалогів та ініціатив, спрямованих на вирішення проблем, задоволення потреб та використання можливостей переходу до ВДЕ у країнах Близького Сходу та Північної Африки. Відбуватиметься обмінюватимуться знаннями та співпраця у нарощуванні потенціалу в країнах Близького Сходу та Північної Африки, зокрема через створення сприятливої політичної та нормативно-правової бази, яка може прискорити впровадження ВДЕ [17].

В листопаді 2020 р. ІПЕНА та Організація зі сталої енергетики та кліматичної стійкості малих островних держав, що розвиваються (SIDS DOCK), підписали Меморандум про взаєморозуміння для посилення спільних дій, спрямованих на прискорення впровадження рішень в галузі відновлення та підтримку кліматичної стійкості в малих островних державах, що розвиваються. Відповідно до угоди, організації спільно розроблятимуть політичні рамки, обмінюватимуться знаннями, займатимуться нарощуванням потенціалу, сприянням реалізації проектів та їх фінансуванню, а також сприятимуть співпраці між країнами, що розвиваються. Пріоритетним напрямом співпраці є вивчення та виявлення потенціалу морської енергетики, і будуть зроблені кроки щодо нарощування потенціалу та обміну знаннями в галузі океанічних технологій. В рамках реалізації меморандуму сторони: сприятимуть обміну знаннями за допомогою розробки баз даних та платформ для обміну знаннями; надаватимуть підтримку у проведенні оцінок, розробці планів та реалізації національної та регіональної енергетичної політики; SIDS DOCK підтримуватиме ініціативу ІПЕНА щодо створення маяків на малих островних державах, що розвиваються та ініціативи Глобального геотермального альянсу (GGA); підтримуватимуть створення Фонду фінансування сталої енергетики в рамках Відкритої мережі жінок-власників малих островних держав, що розвиваються (IWON), тощо. Угода також передбачає співпрацю сторін з метою зміцнення професійного потенціалу регіональних енергетичних центрів малих островних держав, що розвиваються, та обміну знаннями про впровадження ВДЕ в цих державах [18].

В лютому 2021 р. ІПЕНА підписала Меморандум про взаєморозуміння з Центром відновлюваної енергії та енергоефективності Співтовариства розвитку Південної Африки (SADC) (SACREEE) для спільної роботи з прискорення впровадження рішень в галузі відновлюваної енергії, включаючи Південну Африку. Обидві організації також співпрацюватимуть у розробці політики, програмах нарощування потенціалу та регіональних заходах, спрямованих на залучення інвестицій у регіон. Нарощуючи потенціал у регіоні САДК, ІПЕНА та SACREEE прагнуть прискорити впровадження ВДЕ та забезпечити загальний доступ до енергії шляхом створення більш сприятливих умов для інвестицій у відновлювану енергетику. Обидві організації проводитимуть спільну діяльність у рамках Африканського коридору чистої енергії (ACEC) в галузях оцінки відновлюваних джерел енергії, довгострокового планування, а також інвестицій, політики, нормативно-правової бази та інституційних рамок. Реалізація заходів у рамках ACEC надає всеосяжну можливість уникнути викидів парникових газів відповідно до цілей Паризької угоди. ІПЕНА і SACREEE також співпрацюватимуть для прискорення інвестицій у відновлювану енергетику через реалізацію «Південноафриканського інвестиційного форуму», який полегшить доступ до сталого фінансування в регіоні. Форум є частиною вкладу ІПЕНА у Кліматичну інвестиційну платформу, покликану просувати проекти в галузі стійкої енергетики до інвестиційної зрілості та полегшувати їм доступ до фінансування. Ключові заходи форуму включають встановлення контактів між проектами, розробниками проектів і потенційними фінансистами та інвесторами [19].

Особливою формою співпраці ІРЕНА з регіональними організаціями, є співпраця з міжнародними фінансовими інституціями та банками розвитку, наприклад, у 2020 р. було підписано меморандум про взаєморозуміння Фондом розвитку КАРІКОМ (CDF) для підтримки переходу з залежності від викопного палива до більш стійкої та низьковуглецевої моделі економічного розвитку в малих острівних країнах Карибського басейну [20], у 2021 р. укладено договір з Міжамериканським банком розвитку (IDB) та Азійським банком інфраструктурних інвестицій (AIIB), у 2022 р. – Фондом міжнародного розвитку ОПЕК, Центральньоамериканським банком економічної інтеграції (CABEI) та іншими. Зокрема, в січні 2020 р. ІРЕНА та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) підписали Меморандум про взаєморозуміння, що дозволяє організаціям зміцнити свої відносини та прискорити зусилля щодо швидкого збільшення частки ВДЕ в країнах діяльності ЄБРР, що допоможе мінімізувати вплив на клімат та більш стійко використовувати ресурси. Сторони домовилися як про більш тісне співробітництво у розробці та наданні технічної допомоги для підтримки подальшого зростання відновлюваної енергетики, так і про формування портфеля перспективних проектів у галузі ВДЕ, які можуть фінансуватись ЄБРР, а також іншими фінансовими партнерами [21]. У грудні 2020 р. було укладено Декларацію про наміри між ІРЕНА і Африканським банком розвитку (AfDB), в рамках якої сторони домовилися про тісне співробітництво для просування енергетичного переходу на континенті за допомогою спільних ініціатив, які підтримують інвестиції в низьковуглецеві енергетичні проекти. Обидві організації підтвердили своє бажання співпрацювати у підтримці енергетичного переходу континенту в рамках ряду заходів. До них належать спільна організація інвестиційних форумів у галузі ВДЕ в рамках вкладу ІРЕНА у Кліматичну інвестиційну платформу, а також співробітництва у проведенні щорічного Африканського інвестиційного форуму Банку. Крім того, особливу увагу буде приділено конкретній підтримці підвищення ролі ВДЕ у реалізації національних вкладів у цілі сталого розвитку. У декларації також передбачено співпрацю в рамках ініціативи Африканського банку розвитку «Від пустелі до енергетики», метою якої є мобілізація державного та приватного фінансування для встановлення сонячних електростанцій потужністю 10 ГВт до 2025 року в 11 країнах регіону Сахеля на африканському континенті [22].

Заради консолідації фінансування протидії змінам клімату за участю багатьох зацікавлених сторін ІРЕНА було започатковано спеціальну платформу – Платформу фінансування прискорення енергетичного переходу (ETAF). Це інклюзивна багатостороння платформа кліматичного фінансування, керована ІРЕНА, для просування глобального енергетичного переходу в країнах, що розвиваються. В рамках ETAF об'єдналися 14 організацій, таких як Фонд розвитку Абу-Дабі, Азіатський банк інфраструктурних інвестицій, Фонд ОПЕК для міжнародного розвитку, Група Ісламського банку розвитку, Ісламська корпорація страхування інвестицій та експортного кредитування (ICIEC), ЄБРР, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (MIGA), тощо. ETAF сприяє розміщенню капіталу для фінансування середньо- та великомасштабних, здійснених проектів у галузі відновлюваної енергетики з метою досягнення адаптивного та сталого енергетичного переходу, а також посилення економічного та соціального впливу в країнах, що розвиваються. Платформа підтримує реалізацію амбітних національних визначених вкладів для досягнення цілей Паризької угоди щодо змін клімату. ETAF також сприяє досягненню цілей сталого розвитку ООН (ЦУР), одночасно підтримуючи стратегічні національні цілі, такі як доступ до енергії та енергетична безпека, диверсифікація економіки та сталий розвиток. Платформа мобілізувала понад 4 мільярди доларів США у вигляді обіцянок прискорити енергетичний перехід до 2030 року через стратегічне партнерство з провідними організаціями, які займаються фінансуванням та зниженням ризиків у сфері відновлюваної енергетики. Використовуючи можливості ІРЕНА щодо організації заходів, ETAF виявляє проекти в галузі відновлюваної енергетики в країнах-членах та пов'язує їх із рішеннями щодо зниження ризиків та фінансування, що надаються її партнерами [23].

В рамках роботи з приватним сектором ІРЕНА в 2020 р. розробила Керівні принципи взаємодії з приватним сектором у рамках спільної діяльності. Ці Керівні принципи покликані сприяти співпраці з приватним сектором для підтримки досягнення мандата, цілей та завдань ІРЕНА, зберігаючи при цьому принциповий підхід, який керує ризиками та забезпечує неупередженість, цілісність та незалежність ІРЕНА. Реалізація Керівних принципів буде здійснюватися відповідно до Статуту ІРЕНА та застосовних положень, правил та політики. Керівні принципи передбачають процес перевірки та критерії, які ІРЕНА враховуватиме при здійсненні співпраці з відповідними організаціями приватного сектору. Відібрані приватні компанії мають можливість працювати з метою сприяти широкому та стійкому використанню всіх форм відновлюваної енергії [24].

З приватних корпорацій ІРЕНА у вересні 2021 року угода про партнерство з італійською нафтовою компанією Eni SpA Особлива мета партнерства – прискорити розвиток ВДЕ у регіонах, де цілі декарбонізації тісно збігаються з метою забезпечення доступу до енергії, особливо в Африці. Хоча за останні два десятиліття регіон залучив лише 2% світових інвестицій у відновлювану енергети-

ку, можливості, які вона надає, є величезними. Наприклад, біопаливо в Африці має величезний нерозкритий потенціал. Як показано в доповіді IRENA World Energy Transitions Outlook, біопаливо є основним компонентом декарбонізації автомобільного транспорту, судноплавства та авіації. З цієї причини Епі та IRENA спільно розробили ініціативу щодо нарощування потенціалу національних установ, які беруть участь у ланцюжку створення вартості біопалива в Африці, з метою зміцнення їх компетенцій та навичок. Це масштабна та інтенсивна програма, в якій взяли участь різні африканські країни у період з 2022 по 2024 рр. [25]

У вересні 2021 р. між компанією Snam – найбільшим в Європі оператором енергетичної інфраструктури та IRENA укладено Партнерську угоду, спрямовану на розвиток водневої енергетики на основі ВДЕ («зелений водень») для підтримки енергетичного переходу в усьому світі. Сторони співпрацюватимуть у вивченні та, можливо, реалізації спільно з іншими партнерами пілотних проектів із виробництва ВДЕ, транспортування та розподілу «зеленого» водню з метою розробки відтворюваних бізнес-моделей. У рамках нової співпраці Snam та IRENA заохочуватимуть державно-приватне партнерство для зростання попиту на водень у промислових масштабах, а також просуватимуть науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, спрямовані на зниження витрат та підтримку розвитку технологій. Партнерство спиратиметься на досвід Snam як оператора мережевої інфраструктури, додатково посилений її частками в італійській компанії Industrie De Nora та британській ITM Power, обидві з яких є провідними компаніями в галузі водню, і зокрема у виробництві електролізерів. Партнерство також буде зміцнене роллю та вкладом Snam в ініціативу Green Hydrogen Catapult. Партнерство підпорядковуватиметься будь-яким можливим зобов'язуючим угодам, які будуть укладені між сторонами надалі відповідно до всіх застосовних законів та нормативних актів [26].

Розглядаючи рамкові угоди про партнерства варто відзначити, що вони створені з метою сприяти діалогу між учасниками процесу та діям за участю багатьох зацікавлених сторін на підтримку енергетичних перетворень – головню енергетичного переходу. У цьому контексті рамкові угоди про покликані сприяти взаємодії між учасниками та обміну знаннями щодо ключових аспектів енергетичного переходу. Вони також є багатосторонніми платформами для співпраці та скоординованих дій, об'єднуючи державних, приватних, міжурядових та неурядових організацій для підтримки та прискорення глобальної енергетичної трансформації. Як зазначають в IRENA, пріоритети кожної з рамкових угод визначаються учасниками, які також виступають як співкоординатори, що спрямовують діяльність у рамках кожної рамки [27].

Стандартні умови роботи рамкових угод про партнерства передбачають, що вони відкриті для всіх членів IRENA та держав-кандидатів. До участі також запрошують представників приватного сектору, асоціацій, дослідницьких спільнот, міжнародних міжурядових та неурядових організацій, а також інші учасники цієї тематичної галузі роботи. Координаторами рамкових угод про партнерства виступають держави-члени IRENA (наприклад, Мексика і Італія виступають співкоординаторами Рамкової угоди з критично важливих матеріалів), які координують обговорення в рамках спільної роботи і можуть обіймати цю посаду протягом одного року з можливістю продовження на один рік. Координатор звітує перед однією Радою IRENA, щоб інформувати членів організації про прогрес, досягнутий у реалізації їхнього робочого плану. Такі звіти можуть бути присвячені виявленню досвіду та передовим практикам, рекомендаціям з конкретних тематичних сфер роботи, областям досліджень, технічним звітам тощо [27].

В рамках роботи рамкових угод про партнерства може бути сформована група основних учасників для проведення поглиблених дискусій з конкретних тем. За запитом інших членів IRENA через запит до Секретаріату, вони можуть залучатися до роботи в групі. При необхідності, в рамках роботи Асамблеї IRENA можуть проводитися наради високого рівня в рамках Рамкової програми співробітництва [27].

Зараз у IRENA існує дев'ять рамкових угод про партнерства (РУП), наприклад, РУП по досягненню високих часток відновлюваних джерел енергії, РУП в галузі гідроенергетики, РУП зі справедливого та інклюзивного енергетичного переходу, РУП в галузі океанічної енергетики/морських відновлюваних джерел енергії, РУП щодо сприяння реалізації проектів з метою підтримки практичного переходу до енергетики та інші.

К приклад, можна розглянути РУП по екологічно чистому водню, що є ефективним інструментом для діалогу, взаємодії та скоординованих дій з метою прискорення розробки та впровадження екологічно чистого водню та його похідних у рамках глобальної трансформації в галузі ВДЕ. РУП використовує результати роботи Агентства в галузі екологічно чистого водню, знання та досвід, накопичені членами IRENA, а також переваги, які можуть бути отримані завдяки ширшій глобальній співпраці з іншими організаціями. Воднева рада та Міжнародне партнерство з паливних елементів та водню в економіці брали участь у другій зустрічі РУП. Протягом 2021 р. робота буде зосереджена

на аспектах інфраструктури, інвестицій та сертифікації, необхідних для забезпечення глобальної торгівлі воднем, та, у ширшому розумінні, на заходах, необхідних для досягнення великомасштабного впровадження. Учасники обрали Європейську комісію та Марокко як співкоординаторів [28].

Також ІРЕНА здійснює співпрацю з неурядовими організаціями в рамках підтримки ВДЕ і енергетичного переходу. Так, в грудні 2020 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння з Ocean Energy Europe (OEE). Партнерство поглибить існуючу співпрацю для прискорення комерціалізації технологій використання енергії океану шляхом просування правильних політичних стимулів та інноваційних бізнес-моделей у Європі та в усьому світі. Енергія океану може не тільки сприяти декарбонізації виробництва електроенергії, забезпечувати доступне та надійне електропостачання, допомагати країнам виконувати зобов'язання Паризької угоди та вносити внесок у глобальні заходи щодо боротьби зі зміною клімату. Тісна співпраця з ОЕЕ у рамках таких платформ, як Рамкова програма співпраці ІРЕНА та Коаліція дій, абсолютно необхідна для обміну знаннями з промисловістю та забезпечення широкого впровадження відновлюваних джерел енергії з океанів та шельфу в майбутньому [29].

Також в лютому 2021 р. ІРЕНА підписала угоду про партнерство з Міжнародною асоціацією гідроенергетики (ІНА). Угода визначає загальні цілі організацій щодо прискорення розвитку, фінансування та впровадження стійкої гідроенергетики. Це буде включати майбутні політичні та ринкові ініціативи, спрямовані на більш ефективну підтримку гідроенергетики щодо екологічно чистих послуг зі зберігання енергії та забезпечення гнучкості енергосистеми. Співробітництво сприятиме діалогу між державним та приватним секторами, зміцненню міжнародного співробітництва та просуванню стійкої гідроенергетики через розвиток та поширення знань. Крім того, в рамках угоди ІРЕНА приєдналася до нового Міжнародного форуму ІНА з гідроакумулюючих електростанцій і відіграє в ньому провідну роль. Створений у партнерстві з Міністерством енергетики США, цей форум є ініційованою урядами багатосторонньою платформою, метою якої є формування та посилення ролі гідроакумулюючих електростанцій у майбутніх енергетичних системах. Своєю чергою ІНА передала досвід здобутий в рамках фінансованої ЄС ініціативи XFLEX HYDRO – що, покликана продемонструвати, як інноваційні, гнучкі гідроенергетичні технології можуть допомогти країнам досягти цілей зі скорочення викидів вуглецю та підтримати відновлювані джерела енергії зі змінним виробленням [30].

Висновки. Отже, проведене дослідження показує розгалужені механізми співпраці ІРЕНА з міжнародними організаціями і приватним сектором, спрямований на просування ВДЕ у світі, на фінансування процесів енергетичного переходу. Аналіз діяльності ІРЕНА засвідчує, що статутна правосуб'єктність міжнародної організації, закріплена у ст. XIV Статуту, є лише базисом для її подальшого розвитку. Практика ІРЕНА демонструє, як міжнародна організація розширює свій інституційний вплив не через формальну зміну статуту, а шляхом укладення численних угод про співпрацю (меморандумів про взаєморозуміння, рамкових угод, партнерських угод). Це свідчить про гнучкість сучасного міжнародного інституційного права та здатність міжурядових організацій адаптуватися до нових глобальних викликів, зокрема у сфері енергетичного переходу. Агентство виступає своєрідним «інституційним вузлом», що поєднує зусилля держав, міжнародних організацій, фінансових установ, приватного сектору та наукової спільноти для досягнення спільної мети сталого енергетичного майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бенедик Я.С. Організаційно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері використання відновлюваних джерел енергії. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: 2016. 258 с.
2. Присяжнюк Ю.Ю. Правовий статус Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії. Дис. ... доктора філософії за спеціальністю 293 – Міжнародне право. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2023. 219 с.
3. Чіпко М.В. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики. Дис. ... канд. юрид. наук : Нац. ун-т «Одеська юридична академія». 2017. 237 с.
4. Статут Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA) (2009 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j02#Text.
5. IRENA Membership. URL: <https://www.irena.org/About/Membership>.
6. A/16/5. IRENA Sixteenth session of the Assembly Abu Dhabi, 11-12 January 2026. Report of the Director-General Proposed Work Programme and Budget for 2026-2027. URL: https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Remember/Assembly/Sixteenth-session-of-the-Assembly/A_16_5_Report-of-the-Director-General---Proposed-Work-Programme-and-Budget-for-2026-2027.pdf.

7. IRENA. Renewables Readiness Assessments. URL: <https://web.archive.org/web/20121219112523/http://www.irena.org/menu/index.aspx?mnu=Subcat&PriMenuID=35&CatID=109&SubcatID=164>.
8. IRENA. Global Atlas for Solar and Wind Energy. URL: <https://web.archive.org/web/20130325173708/http://www.irena.org/menu/index.aspx?mnu=Subcat&PriMenuID=35&CatID=109&SubcatID=163>.
9. IRENA. Capacity Building. URL: <https://web.archive.org/web/20130325185150/http://www.irena.org/menu/index.aspx?mnu=Subcat&PriMenuID=35&CatID=110&SubcatID=156>.
10. IRENA. Strategic framework for RE capacity building. URL: <https://web.archive.org/web/20130325182154/http://www.irena.org/menu/index.aspx?mnu=Subcat&PriMenuID=35&CatID=110&SubcatID=156&RefID=156&SubID=160&MenuType=Q>.
11. IRENA Activities. URL: <https://web.archive.org/web/20130325230729/http://www.irena.org/menu/index.aspx?mnu=Pri&PriMenuID=35>.
12. IRENA Innovation and Technology Centre. URL: <https://web.archive.org/web/20130325231651/http://www.irena.org/menu/index.aspx?mnu=cat&PriMenuID=35&CatID=112>.
13. IRENA Country engagement. URL: <https://www.irena.org/Energy-Transition/Country-engagement>.
14. IRENA and UN Climate Change Join Forces to Accelerate Renewables as Climate Solution. August 2019. URL: <https://unfccc.int/news/irena-and-un-climate-change-join-forces-to-accelerate-renewables-as-climate-solution>.
15. IRENA and UN-Habitat Join Efforts to Accelerate Global Energy Transition in Cities. 12 February 2020. URL: <https://www.irena.org/News/pressreleases/2020/Feb/IRENA-and-UN-Habitat-Join-Efforts-to-Accelerate-Global-Energy-Transition-in-Cities>.
16. IRENA and the UN Agree to Advance Renewables in Peacekeeping Operations. 15 June 2021. URL: <https://www.irena.org/News/pressreleases/2021/Jun/IRENA-and-the-UN-Agree-to-Advance-Renewables-in-Peacekeeping-Operations>.
17. IRENA and RCREEE Strengthen Energy Transition Collaboration in MENA Region. 8 June 2022. URL: <https://www.irena.org/News/pressreleases/2022/Jun/IRENA-and-RCREEE-Strengthen-Energy-Transition-Collaboration-in-MENA-Region>.
18. IRENA and SIDS DOCK Sign Agreement to Reinforce Small Island Climate Resilience. 8 November 2020. URL: <https://www.irena.org/News/pressreleases/2020/Nov/IRENA-and-SIDS-DOCK-Sign-Agreement-to-Reinforce-Small-Island-Climate-Resilience>.
19. Energy Transformation in Southern Africa Boosted by New IRENA Agreement with SACREEE. 2 February 2021. URL: <https://www.irena.org/News/pressreleases/2021/Jan/Energy-Transformation-in-Southern-Africa-Boosted-by-New-IRENA-Agreement-with-SACREEE>.
20. CDF and IRENA Collaborate to Boost Low-Carbon Investments in the Caribbean. 1 October 2020. URL: <https://www.irena.org/News/pressreleases/2020/Oct/CDF-and-IRENA-Collaborate-to-Boost-Low-Carbon-Investments-in-the-Caribbean>.
21. IRENA and EBRD Sign an Agreement to Strengthen Cooperation. 12 January 2020. URL: <https://www.irena.org/News/articles/2020/Jan/IRENA-and-EBRD-Sign-an-Agreement-to-Strengthen-Cooperation>.
22. IRENA and African Development Bank Partner to Scale up Renewables Investments in Africa. 9 December 2020. URL: <https://www.irena.org/news/pressreleases/2020/Dec/IRENA-and-African-Development-Bank-Partner-to-Scale-up-Renewables-Investments-in-Africa>.
23. ETAF. Energy Transition Accelerator Financing Platform. URL: <https://www.irena.org/Energy-Transition/Partnerships/ETAF>.
24. Guiding Principles for Engaging in Co-operation Activities with the Private Sector. URL: <https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Articles/2020/Jul/Guiding-Principles-for-Engaging-in-Cooperation-Activities-with-the-Private-Sectorv122020.pdf?la=en&hash=022DA3878564A2ECD4997E0CFF0AA6EB98A12B92>.
25. IRENA. Guidelines for co-operation with the private sector. URL: <https://www.irena.org/Energy-Transition/Partnerships/Private-sector-partnerships>.
26. Snam and IRENA to Collaborate on the Development of Green Hydrogen Worldwide. 29 September 2021. URL: <https://www.irena.org/News/pressreleases/2021/Sep/Snam-and-IRENA-to-Collaborate-on-the-Development-of-Green-Hydrogen-Initiatives-Worldwide>.
27. IRENA. Critical materials. The Collaborative Framework. URL: <https://www.irena.org/How-we-work/Collaborative-frameworks/Critical-materials>.
28. IRENA. Collaborative Framework on Green Hydrogen. URL: <https://www.irena.org/How-we-work/Collaborative-frameworks/Green-Hydrogen>.

29. IRENA and Ocean Energy Europe Partner to Drive Ocean Energy Industry. 1 December 2020.
URL: <https://www.irena.org/news/pressreleases/2020/Dec/IRENA-and-Ocean-Energy-Europe-Partner-to-Drive-Ocean-Energy-Industry>.
30. IRENA and IHA Forge Partnership to Advance Sustainable Hydropower. 3 February 2021.
URL: <https://www.irena.org/news/pressreleases/2021/Feb/IRENA-and-IHA-Forge-Partnership-to-Advance-Sustainable-Hydropower>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026

© Білоцький С.Д., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.38>

ДИТЯЧА ПРИМУСОВА ПРАЦЯ ЯК ОДНА З ФОРМ ТРУДОВОГО РАБСТВА: МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ТА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Бутинська Р.Я.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-7071-4234
Scopus Author ID: 57438766200*

Яновицька А.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-8492-2077
Scopus Author ID: 57218243559*

Бутинська Р.Я., Яновицька А.В. Дитяча примусова праця як одна з форм трудового рабства: міжнародна практика та кримінальна відповідальність.

У статті досліджено особливості дитячої примусової праці як однієї з форм трудового рабства. Акцентовано на міжнародній практиці правового регулювання праці неповнолітніх та встановлення кримінальної відповідальності за трудове рабство. Показано, що держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правничої допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги у цій сфері. Зазначено, що примусова праця не тільки порушує основні права дитини, а й гальмує гармонійний соціально-економічний розвиток цивілізованих держав загалом. Наголошено, що поширенню дитячої праці сприяють збройні конфлікти та природні катастрофи, що руйнують соціальну інфраструктуру і роблять дітей особливо вразливими. Слабкість правової системи, відсутність ефективного контролю за дотриманням трудових прав, а також безкарність порушників створюють сприятливе підґрунтя для продовження подібних практик. Додатковим чинником є структура глобальної економіки, зокрема міжнародні шляхи поставок. Для ефективного протидії проблемі дитячої примусової праці потрібна не тільки стійка нормативна база, а й узгоджені зусилля з боку держав, бізнесу та громадянського суспільства, особливо з урахуванням швидкозмінних глобальних умов. Низка країн Європи криміналізували ці діяння. Так, Кримінальний кодекс Німеччини містить низку норм, спрямованих на заборону використання рабської праці, які розмежовуються залежно від мотивів і цілей звернення людини в рабство. Зокрема, він передбачає кілька складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із примусовою працею, експлуатацією та торгівлею людьми, серед яких: торгівля людьми, примусова проституція, примусова праця, експлуатація робочої сили та експлуатація, пов'язана з незаконним утриманням. Кримінальний кодекс Італії не містить прямої норми про відповідальність за використання рабської праці, оскільки в країні діють норми Конституції та міжнародного права, які безпосередньо регулюють ці питання. Французьке законодавство містить кілька актів, у яких є положення про заборону рабства. До найбільш значущих варто зарахувати Конституцію, Кримінальний кодекс і Декларацію прав людини і громадянина. В Україні примусова праця, включаючи використання дитячої праці, заборонена. Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за експлуатацію дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці. Зроблено висновки, що проблема примусової дитячої праці досі є однією з найгостріших у сучасному світі. Незважаючи на те, що прийнято низку міжнародних правових документів, які регулюють цю сферу, активну діяльність міжнародних організацій у сфері праці, зокрема МОП, а також успішні ініціативи окремих держав, мільйони дітей усе ще змушені працювати в умовах, які порушують їхні права на здоров'я, освіту та гідне життя.

Ключові слова: права людини, права дітей, право на працю, захист прав дітей, трудове законодавство, примусова праця, трудове рабство, міжнародні стандарти праці, кримінальна відповідальність.

Butynska R.Ya., Yanovytska A.V. Forced child labor as a form of labor slavery: international practice and criminal liability.

The article examines the features of child forced labor as a form of labor slavery. Emphasis is placed on international practice of legal regulation of the labor of minors and the establishment of criminal liability for labor slavery. It is shown that the state guarantees all children equal access to free legal aid necessary to ensure the protection of their rights, on the grounds and in the manner established by the law regulating the provision of free legal aid in this area. It is noted that forced labor not only violates the fundamental rights of the child, but also hinders the harmonious socio-economic development of civilized states in general. It is emphasized that the spread of child labor is facilitated by armed conflicts and natural disasters that destroy social infrastructure and make children particularly vulnerable. The weakness of the legal system, the lack of effective control over the observance of labor rights, as well as the impunity of violators create a favorable environment for the continuation of such practices. An additional factor is the structure of the global economy, in particular international supply routes. Effectively combating the problem of forced child labor requires not only a stable regulatory framework, but also concerted efforts by states, businesses and civil society, especially given the rapidly changing global conditions. A number of European countries have criminalized these acts. For example, the German Criminal Code contains a number of provisions aimed at prohibiting the use of slave labor, which are differentiated depending on the motives and purposes of enslaving a person. In particular, it provides for several criminal offenses related to forced labor, exploitation and trafficking in human beings, including: human trafficking, forced prostitution, forced labor, labor exploitation and exploitation associated with illegal detention. The Italian Criminal Code does not contain a direct provision on liability for the use of slave labor, since the country has provisions of the Constitution and international law that directly regulate these issues. French legislation contains several acts that contain provisions on the prohibition of slavery. The most significant include the Constitution, the Criminal Code, and the Declaration of the Rights of Man and Citizen. Forced labor, including the use of child labor, is prohibited in Ukraine. The Criminal Code of Ukraine provides for criminal liability for the exploitation of a child who has not reached the age at which employment is permitted by law, through the use of his or her labor. It is concluded that the problem of forced child labor is still one of the most acute in the modern world. Despite the adoption of a number of international legal documents regulating this area, the active activities of international organizations in the field of labor, in particular the ILO, as well as successful initiatives of individual states, millions of children are still forced to work in conditions that violate their rights to health, education, and a decent life.

Key words: human rights, children's rights, the right to work, protection of children's rights, labor legislation, forced labor, labor slavery, international labor standards, criminal liability.

Постановка проблеми. Дитяча примусова праця є однією з найактуальніших проблем людства, оскільки заторкує долі мільйонів дітей. За останні чотири роки кількість працюючих дітей і підлітків у всьому світі збільшилася на 8,4 млн – до 160 млн [1]. Примусова праця не тільки порушує основні права дитини, а й гальмує гармонійний соціально-економічний розвиток цивілізованих держав загалом.

Варто зазначити, що порядок застосування праці дітей визначається законодавством України про працю (стаття 188 Кодексу законів про працю України [2]). Допускається прийняття на роботу дитини, якій виповнилося 16 років. Із 15-річного віку також можуть приймати на роботу, щоправда, за умов, що це не завдасть шкоди здоров'ю і навчанню дитини та є згода одного з батьків або особи, яка їх замінює. Також допускається прийняття на роботу здобувачів освіти закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти, які здобувають у будь-якій формі початкову, базову середню чи профільну середню освіту, за умови, знов-таки, що це не завдає шкоди здоров'ю дитини і не порушує процесу її навчання, передбачається у вільний від навчання час по досягненні 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, що їх замінює.

Чинне законодавство України забороняє залучати дітей до найгірших форм дитячої праці, участі у важких роботах і роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час. Утім, попри наявність правових норм у сфері праці неповнолітніх, проблема використання примусової дитячої праці нікуди не зникла, навіть навпаки, простежується тенденція до збільшення кількості дітей, залучених до дитячої праці. Особливо це помітно в країнах з високим рівнем бідності, до якого призвели, окрім економічних чинників, корупція та політична нестабільність у світі, а останніми роками погіршують ситуацію ще й військові конфлікти. Зокрема, повномасштабна війна в Україні, що триває з 2022 року, суттєво вплинула на життя дітей. Мільйони українських дітей залишилися без домівки, можливості навчатися та доступу до медичних послуг [3].

Проблема дитячої примусової праці тісно пов'язана з бідністю родин із дітьми. А через війну багатодітні сім'ї (з трьома і більше дітьми) опинилися в найгіршому становищі. Рівень бідності серед таких домогосподарств сягає 84,7 % [4]. Тож одним з основних завдань держави у сфері трудових відносин є захист дітей як однієї з найуразливіших груп населення, оскільки саме вони більше за інших схильні до дискримінації, тому часто й стикаються з проблемами з реалізацією своїх основних прав і свобод у сфері праці.

Ступінь наукової розробки проблеми. На сьогодні можемо стверджувати про відсутність у вітчизняній юридичній науці і науці трудового права зокрема комплексних досліджень правового статусу неповнолітніх, реалізації ними права на працю. Цю проблему зазвичай розглядають з погляду теорії права, сімейного і кримінального права, зокрема ювенальної юстиції. Серед науковців, які вивчали цю проблематику, варто виокремити І. Бандурку, О. Бутько, С. Алфьорова, В. Вітвіцьку, Н. Оніщенко, С. Саблука, Н. Крестовську та ін. У сфері трудового права означена проблема є предметом дослідження Л. Вакарюк, С. Вишновецької, М. Жернакова, Н. Гетманцевої, Н. Ортинської, Я. Симутіної, М. Шумила та ін. Утім, пропри вагомій науковій напрацюванню у сфері права дітей на працю, ця проблема все ще не досліджена повною мірою, особливо з погляду реалізації неповнолітніми права на працю, охорони їхньої праці в сучасних умовах, а також подолання такого ганебного явища, як дитяче рабство.

Мета статті – дослідити особливості дитячої примусової праці як форми трудового рабства, окреслити міжнародні тенденції правового регулювання та охарактеризувати кримінальну відповідальність у цій сфері.

Виклад матеріалу. Декларація прав дитини чітко визначає, що «дитині для повного і гармонійного розвитку її особистості потрібно любов та розуміння. Вона має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі – в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю. На суспільство та органи публічної влади має бути покладений обов'язок щодо здійснення особливого піклування про дітей, які не мають сім'ї, та про дітей, які не мають достатніх засобів існування» [5].

Відповідно до статті 3 Закону України «Про охорону дитинства» всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами [6].

Держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правничої допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги у цій сфері.

Основоположним документом у визначенні примусової праці можна назвати Конвенцію Міжнародної організації праці (МОП) № 29, як перший документ, що сформулював цей офіційний термін. Згідно з Конвенцією примусова праця – це «будь-яка робота або служба, що вимагається від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання, для виконання якої ця особа не запропонувала своїх послуг добровільно» [7], а вже в Конвенції МОП № 182 йдеться про те, що примусова дитяча праця є «найгіршою формою дитячої праці» [8]. Свою лепту в захист прав дітей від економічної експлуатації внесла і ООН, заявивши, що «робота не повинна становити небезпеку для здоров'я, як фізичного, так і розумового, а також морального, або служити перешкодою в отриманні ними освіти» [9].

Дитина не може прийматися на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй у жодному разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які є шкідливими для її здоров'я або перешкоджають її освіті, фізичному, розумовому чи моральному розвитку (принцип 9 Декларації прав дитини) [5].

Явище примусової дитячої праці не є новим, особливо в суспільствах, де бідність і нестача робочих рук змушували залучати дітей до важкої і навіть небезпечної роботи. Але незважаючи на боротьбу з нею, ця проблема досі вкрай актуальна. Так, за оцінками МОП і ЮНІСЕФ за 2024 рік, у 2020 році відсоток дітей, задіяних у дитячій праці, становив близько 68,5 % від усіх працюючих дітей або 168 млн в абсолютних цифрах [10]. За даними цих же організацій, більшість (70 %) з них зайняті в сільському господарстві, решта припадає на сферу послуг і промисловість, по 20 % і 10 % відповідно. А кількість тих, хто виконує небезпечну роботу, становить 79 млн [10].

Нинішні умови, як заявила глава ЮНІСЕФ Генрієтта Фор, лише «посилили і без того важку ситуацію» [12]. Зараз немає точних даних про дитяче рабство, проте прогнозують, що «ще дев'ять мільйонів дітей будуть змушені займатися дитячою працею» [12]. Окрім того, за словами фахівця ЮНІСЕФ зі статистики Клаудії Каппи, «статистичне моделювання показує, що ця цифра потенційно може бути більш ніж у п'ять разів вищою» [12].

Що стосується регіонів, де поширена дитяча примусова праця, передусім варто згадати Африку, точніше регіон на південь від Сахари, де до такої праці залучені 26 % дітей від загальної кількості. Всього ж на континенті зайняті в дитячій праці 92 млн, на другому місці Азіатсько-Тихоокеанський регіон зі 49 млн (5,6 %). Третє місце ділять між собою два регіони: Європа і Центральна Азія, а також Америка (по 8,3 млн). Найменше таких дітей в арабських країнах (2,9 млн) [13].

Прийчини примусової дитячої праці мають комплексний і взаємопов'язаний характер. Ключовим чинником є бідність сімей. Так, у найбідніших країнах понад одна дитина з п'яти залучена до дитячої праці [14]. У багатьох країнах батьки змушені відправляти своїх дітей на роботу, щоб забезпечити бодай мінімальні потреби в їжі та житлі. Це особливо характерно для сільських районів, де рівень життя і соціалізації вкрай низький. Наприклад, «в країнах Африки на південь від Сахари зростання населення, крайня бідність і неадекватні заходи соціального захисту призвели до того, що за останні чотири роки ще 16,6 мільйона дітей були залучені до дитячої праці» [15].

Обмежений доступ до освіти, поряд з бідністю, відіграє серйозну роль у трудовій експлуатації дітей: у віддалених і бідних регіонах школи або відсутні, або на навчання потрібні кошти, що робить його недоступним для багатьох сімей [16]. У таких умовах праця стає для дитини не вибором, а вимушеною необхідністю. Неабияку роль відіграють також культурні й соціальні установки, згідно з якими участь дітей у трудовій діяльності сприймається як норма або навіть обов'язок. Наприклад, говорячи про сільське господарство, МОП вказує, що «більшість (67,5 %) працюючих дітей є неоплачуваними членами сім'ї. У сільському господарстві цей відсоток вищий і поєднується з дуже раннім виходом на роботу, іноді між 5 і 7 роками» [16].

Окрім того, поширенню дитячої праці сприяють збройні конфлікти та природні катастрофи, що руйнують соціальну інфраструктуру і роблять дітей особливо вразливими. Слабкість правової системи, відсутність ефективного контролю за дотриманням трудових прав, а також безкарність порушників створюють сприятливе підґрунтя для продовження подібних практик.

Додатковим чинником є структура глобальної економіки, зокрема міжнародні шляхи поставок. Компанії, які прагнуть знизити витрати, іноді співпрацюють з постачальниками, які не дотримуються трудових норм. Це побічно сприяє використанню дитячої праці в країнах, що розвиваються, особливо в таких галузях, як текстиль, видобуток корисних копалин і сільське господарство. Один із найяскравіших прикладів – використання дитячої праці на бавовняних полях, де налічується близько 2 млн таких дітей [17].

Примусова дитяча праця – глобальна проблема. При цьому міжнародне співтовариство останніми роками посилено працює над розробкою правових інструментів, спрямованих на її викорінення. Ключова роль у цьому процесі належить МОП. Саме ця організація розробила найважливіші міжнародні конвенції, що визначають зобов'язання держав щодо захисту дітей від трудової експлуатації.

Серед основоположних документів можна виокремити Конвенцію МОП про примусову або обов'язкову працю № 29 (1930) та Конвенцію МОП про заборону та негайні заходи щодо викорінення найгірших форм дитячої праці № 182 (1999). Також варто згадати Конвенцію МОП про скасування примусової праці № 105 (1957), Конвенцію МОП про мінімальний вік для прийняття на роботу № 138 (1973) [18]. Окрім цих документів, на сьогодні важливу додаткову правову основу становить Конвенція про права дитини Генасамблеї ООН 1989 року. Вона закріплює «право кожної дитини бути захищеною від економічної експлуатації та виконання будь-якої роботи, яка може становити небезпеку для її здоров'я» або заважати освіті дитини [19]. Цей документ фактично зобов'язує держави вживати ефективних заходів для протидії експлуатації дітей.

Прикметно, що ще 2002 року МОП заснувала Всесвітній день боротьби з дитячою працею. Цей захід спрямований на постійне привернення уваги до наявної проблеми та стимулювання державних і громадських ініціатив. У 2006 році МОП ініціювала Глобальну ініціативу щодо забезпечення справедливих трудових практик. Наприклад, спільний з відомою компанією «Primark» проєкт, спрямований на прискорення прогресу у викоріненні дитячої праці. Окрім цього, у рамках проєкту надавалася підтримка в розробці та впровадженні Кодексу про дитячу працю та Рамкової програми боротьби з дитячою працею [20].

Важливо також наголосити, що в рамках боротьби з дитячою експлуатацією 2024 року Єврокомісія затвердила регламент – Директиву про комплексну перевірку в галузі сталого розвитку (Corporate Sustainability Due Diligence Directive), яка зобов'язує компанії проводити перевірку бізнесу на дотримання прав людини, зокрема заборону на використання дитячої праці [21]. Цей регламент має на меті підвищити відповідальність бізнесу та запобігти негативному впливу на сталий розвиток.

Отже, за останні два десятиліття міжнародні правові механізми й ініціативи щодо боротьби з примусовою дитячою працею продемонстрували і значні досягнення, і відсталість самих інститутів. Для ефективної протидії цій проблемі потрібна не тільки стійка нормативна база, а й узгоджені

зусилля з боку держав, бізнесу та громадянського суспільства, особливо з урахуванням швидкозмінних глобальних умов.

Передусім звернімося до кримінально-правового підходу встановлення відповідальності за розглянуті злочини за кримінальним законодавством країн Європи.

Кримінальний кодекс Німеччини містить низку норм, спрямованих на заборону використання рабської праці, які розмежовуються залежно від мотивів і цілей звернення людини в рабство. Зокрема, він передбачає кілька складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із примусовою працею, експлуатацією та торгівлею людьми, серед яких: торгівля людьми, примусова проституція, примусова праця, експлуатація робочої сили та експлуатація, пов'язана з незаконним утриманням.

У Європі саме Німеччина стала однією з перших держав, яка винесла питання рабства і торгівлі людьми на обговорення світової громадськості. У 1994 році за ініціативою уряду Німеччини було створено комісію, яка займалася протидією сексуальній експлуатації жінок і дітей [22]. У 2005 році, у зв'язку з ратифікацією Палермського протоколу, питання примусової праці й експлуатації почали активно обговорювати на державному рівні.

Кримінальний кодекс Італії не містить прямої норми про відповідальність за використання рабської праці, оскільки в країні діють норми Конституції та міжнародного права, які безпосередньо регулюють ці питання. Проте закон містить низку положень, пов'язаних із примусовою працею. У Кримінальному кодексі визначено поняття примусової праці як повне підпорядкування однієї особи іншій. При цьому, незалежно від наявності згоди жертви на таку експлуатацію, відповідні дії вважаються кримінально караними.

Однією з істотних переваг італійського законодавства є прийнятий 1998 року Закон «Про імміграцію» [23], у якому прописано гарантії для осіб, котрі стали жертвами примусової праці або експлуатації.

Французьке законодавство містить кілька актів, у яких є положення про заборону рабства. До найбільш значущих варто зарахувати Конституцію, Кримінальний кодекс і Декларацію прав людини і громадянина. У Конституції Франції закріплена заборона на незаконне позбавлення іншої людини свободи. Доповнює цю заборону норма Кримінального кодексу Франції про заборону на звернення в рабство і норма про відповідальність за поставлення особи в такі умови життя і роботи, які не сумісні з умовами, що зберігають людську гідність [22].

Відповідно до Кримінального кодексу Франції кримінальна відповідальність настає за примусову працю, торгівлю людьми, звернення людини в рабство, експлуатацію осіб, доведених до стану рабства, приховування особи з метою її подальшої експлуатації, залучення до проституції або жебрацтва, створення умов праці, що принижують людську гідність, а також за підневільний стан і примусову працю.

Активну роль у питаннях протидії рабству відіграє кримінальне законодавство США. Історично ця держава була основним центром работоргівлі, тому питання реабілітації постраждалих у цей період мають велике значення. Нині одним із пріоритетних завдань для законодавства Америки є боротьба з торгівлею людьми, що включає експлуатацію переважно жінок та дітей. Одним із ключових правових актів у цій сфері є Mann Act (White Slave Act) – Закон про «біле рабство», прийнятий 1910 року та чинний досі.

Щодо України, варто зазначити, що держава активно протидіє примусовій дитячій праці як формі трудового рабства. Проте дослідники справедливо ставлять запитання: чому, попри законодавчу заборону примусової праці (зокрема, ст. 43 Конституції України, яка забороняє використання примусової праці та гарантує вільний вибір праці, на яку особа вільно погоджується [24]), нам часто доводиться працювати проти власного бажання, і при цьому керівники, батьки або вихователі не несуть відповідальності за таке примушування? [25].

В Україні примусова праця, включаючи використання дитячої праці, заборонена. Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за експлуатацію дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці. Так, відповідно до ст. 150 кодексу, експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці карається: пробаційним наглядом на строк до трьох років або обмеженням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років; позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (у випадку, коли злочин вчинений щодо кількох дітей або якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві); позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (якщо злочин вчинений організованою групою) [26].

При цьому, якщо дитина постраждала від трудової експлуатації, потрібно звернутися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Освітнього омбудсмана; Національної поліції України; Державної служби України з питань праці (щодо дотримання законодавства про працю, зокрема неповнолітніх) тощо.

Вищенаведене дає підстави для висновку про актуальність проблем, пов'язаних з інститутом заборони використання рабської праці й удосконалення кримінально-правової відповідальності за примусову дитячу працю з погляду не тільки внутрішнього національного законодавства, а й у порівнянні з подібними нормами кримінальних законів інших держав. Звернення до аналізу зарубіжного законодавства дає змогу краще пізнати право своєї країни, запозичити нові ідеї й аргументи, які могли залишатися поза увагою національного законодавця. У цьому контексті досвід інших кримінально-правових систем є справді безцінним.

Висновки. Отже, проблема примусової дитячої праці досі є однією з найгостріших у сучасному світі. Незважаючи на те, що прийнято низку міжнародних правових документів, які регулюють цю сферу, активну діяльність міжнародних організацій у сфері праці, зокрема МОП, а також успішні ініціативи окремих держав, мільйони дітей усе ще змушені працювати в умовах, які порушують їхні права на здоров'я, освіту та гідне життя. Часто це відбувається навіть тоді, коли законодавство прямо забороняє дитячу працю через вік.

Вивчення підходів різних країн до боротьби з примусовою дитячою працею приводить до висновку, що тільки комплексний підхід здатен ефективно розв'язати цю проблему. Важлива не лише діяльність окремих організацій, а й координація всіх державних структур між собою. Окрім заходів, спрямованих на безпосереднє викорінення дитячої праці, необхідні механізми контролю за їх дотриманням, правопросвітницька робота та інформаційна підтримка населення. Особливо актуальним є міжнародне співробітництво в умовах війни в Україні та глобальних криз, коли об'єднання зусиль із міжнародними організаціями, що ведуть боротьбу з трудовим рабством, стає критично важливим. Майбутнє мільйонів дітей безпосередньо залежить від того, наскільки серйозно світ поставиться до розв'язання цієї проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Число працюючих дітей у світі досягло 160 млн осіб. *Mind*. 2021. 10 черв. <https://mind.ua/news/20227228-chislo-pracyuyuchih-ditej-u-sviti-dosyaglo-160-mln-osib>.
2. Кодекс законів про працю України : Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
3. Дитинство під час війни. 500 днів обстрілів, страху, але й надії. *UNICEF. Україна*. 2023. 7 лип. URL: https://www.unicef.org/ukraine/stories/childhood-in-the-war?utm_source=chatgpt.com.
4. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні: 2024 / UNICEF. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/49196/file/UNICEF_SitAn_2024_UKR.pdf.pdf.
5. Декларація прав дитини : міжнар. док. від 20.11.1959. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.
6. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
7. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю: міжнар. док. від 28.06.1930 № 29 / МОП. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text.
8. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: міжнар. док. від 17.06.1999 № 182 / МОП. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text.
9. United Nations : website. URL: <https://ukraine.un.org/en>.
10. International Labour Organization : website. URL: <https://www.ilo.org/>.
11. UNICEF: website. URL: <https://www.unicef.org/>.
12. «Wake-up call»: World sees first rise in child labor in 20 years, U.N. says. *CBS News*. 2021. 10 June. URL: <https://www.cbsnews.com/news/child-labor-first-rise-worldwide-20-years-un-says/>.
13. Tarhan M. More than 1 in 5 children are engaged in child labor in the world's poorest countries. *Anadolu Agency*. 2023. 12 June. URL: <https://www.aa.com.tr/en/world/more-than-1-in-5-children-are-engaged-in-child-labor-in-the-worlds-poorest-countries/2919826>.
14. Child Labor Statistics. UNICEF DATA. New York, July 2024. URL: <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-labour/>.
15. Child Labour: Global estimates 2020, trends and the road forward. UNICEF DATA. New York, 9 June 2024. URL: <https://data.unicef.org/resources/child-labour-2020-global-estimates-trends-and-the-road-forward/>.

16. Child labour in agriculture. *International Labour Organization : website*. URL: <https://www.ilo.org/international-programme-elimination-child-labour-ipecc/sectors-and-topics/child-labour-agriculture>
17. Gazieva M. «It was very secret»: Uncovering wounds of forced labour in Uzbek cotton. *openDemocracy*. 2023. 18 December. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/odr/uzbekistan-forced-labour-youth-cotton/>.
18. Міжнародні документи МОП. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c395/page2/sps>.
19. Конвенція про права дитини: міжнар. док. від 20.11.1989 / ООН. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
20. Project to strengthen policies and programmes to prevent and remediate child labour in the Primark apparel supply chain. *International Labour Organization : website*. URL: <https://www.ilo.org/projects-and-partnerships/projects/project-strengthen-policies-and-programmes-prevent-and-remediate-child>.
21. Corporate sustainability due diligence: Council gives its final approval / European Council, 24 May 2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/05/24/corporate-sustainability-due-diligence-council-gives-its-final-approval/>.
22. Марченко О. В. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник у 2 т. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Т. 2. 428 с.
23. Legislative Decree 25 July 1998 № 286. Combined text of measures governing immigration and norms on the condition of foreign citizens. URL: https://www.legislationline.org/download/id/4982/file/Ialy_Decree_immigration_foreigners_1998_en.pdf.
24. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
25. Прийма С. В. Право не бути присилуваним виконувати примусову чи обов'язкову працю в практиці Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство. Міжнародне право*. 2024. № 6. С. 291–303. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/6_2024/45.pdf.
26. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 347.9:347.79(094)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.39>

МІСЦЕ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ МОРСЬКОГО ПРАВА

Веремчук В.С.,*викладач кафедри цивільно-правових дисциплін,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
ORCID: 0009-0001-3618-2630*

Веремчук В.С. Місце судової практики у системі джерел морського права.

Стаття присвячена дослідженню судової практики як важливого елемента системи джерел морського права в умовах стрімкого розвитку міжнародних відносин і технологічного прогресу. Обґрунтовується, що попри визнання у якості основних джерел міжнародного морського права міжнародних звичаїв та договорів, зокрема Конвенції ООН з морського права 1982 року, їх загальний характер зумовлює потребу в гнучких механізмах правового регулювання. У цьому контексті особлива увага приділяється ролі рішень міжнародних судових інституцій у тлумаченні та конкретизації норм морського права, формуванні підходів *jurisprudence constante* та їх фактичному правотворчому впливу.

На підставі аналізу положень Статуту Міжнародного Суду ООН встановлено, що судові рішення, попри те, що вони формально не мають статусу загальнообов'язкових джерел права та вважаються допоміжним засобом визначення норм міжнародного права, де-факто мають правотворчу функцію. На прикладі рішення Міжнародного Суду ООН у справі щодо делімітації морських просторів між Україною та Румунією (2009) показано, що судова практика фактично має прецедентний характер, формуючи підходи до тлумачення положень Конвенції ООН з морського права 1982 року та впливаючи на практику врегулювання потенційних міжнародних морських спорів.

Паралельно досліджується значення практики національних судів України у системі морського права з урахуванням особливостей континентальної правової традиції та обов'язку судів нижчих інстанцій враховувати правові висновки Верховного Суду щодо застосування відповідних норм права у подібних правовідносинах. На прикладі практики Верховного Суду показано, що фактично суди у правовій системі України відіграють ключову роль у подоланні прогалин, тлумаченні міжнародних договорів і забезпеченні ефективного захисту прав учасників морських правовідносин.

Зроблено висновок, що судова практика у сфері морського права виконує не лише інтерпретаційну, а й регулятивну функцію, що дозволяє розглядати її як функціонально значуще джерело морського права, спрямоване на забезпечення правової визначеності, передбачуваності та адаптивності правового регулювання.

Ключові слова: судова практика, судова правотворчість, джерело права, морське право.

Veremchuk V.S. Judicial practice in the system of sources of maritime law.

The article is devoted to an in-depth examination of judicial practice as a significant element within the system of sources of maritime law in the context of the rapid development of international relations and accelerating technological progress. It is substantiated that, notwithstanding the recognition of international custom and international treaties—most notably the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS)—as the primary sources of international maritime law, the inherently general and framework-based nature of these instruments objectively necessitates the application of flexible and adaptive mechanisms of legal regulation. In this regard, particular emphasis is placed on the role of decisions of international judicial institutions in the interpretation and specification of maritime law norms, the development of approaches associated with *jurisprudence constante*, and their *de facto* law-making influence on the evolution of international maritime legal regulation.

Based on an analysis of the provisions of the Statute of the International Court of Justice, the article establishes that judicial decisions, although formally lacking the status of universally binding sources of law and traditionally regarded as subsidiary means for the determination of rules of international law, in practice perform a genuine law-creative function. By reference to the judgment of the International Court of Justice in the case concerning the delimitation of maritime areas between Ukraine and Romania (2009), it is demonstrated that judicial practice effectively acquires a precedential character, shaping stable approaches to the interpretation of the provisions of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea and exerting a substantial influence on the practice of resolving potential international maritime disputes.

In parallel, the study explores the significance of the case law of national courts of Ukraine within the system of maritime law, taking into account the specific features of the continental legal tradition as

well as the statutory obligation of lower courts to consider the legal conclusions of the Supreme Court regarding the application of relevant legal norms in analogous legal relationships. Through an analysis of the jurisprudence of the Supreme Court, it is shown that, in practice, courts within the Ukrainian legal system play a decisive role in overcoming legislative gaps, interpreting international treaties, and ensuring effective protection of the rights and legitimate interests of participants in maritime legal relations.

The article concludes that judicial practice in the field of maritime law performs not only an interpretative but also a regulatory function, which makes it possible to regard it as a functionally significant source of maritime law. Such an understanding is aimed at ensuring legal certainty, predictability, and the adaptability of legal regulation in response to dynamic changes in international maritime activities and the contemporary challenges faced by the global maritime community.

Key words: judicial practice, judicial law-making, source of law, maritime law.

Постановка проблеми. Сучасний стан правовідносин у сфері морського права характеризується зростанням їх складності, багаторівневості правового регулювання на міжнародному та національному рівнях, що зумовлено процесами глобалізації, інтенсифікацією міжнародної торгівлі, технологізацією морської галузі, а також необхідністю підвищення рівня безпеки судноплавства. За таких умов традиційна система джерел морського права, яка ґрунтується переважно на міжнародних договорах і нормах звичаєвого міжнародного права, дедалі частіше виявляється недостатньо гнучкою для застосування до конкретних правовідносин. Значна кількість норм морського права сформульована у загальному або рамковому вигляді, що об'єктивно зумовлює потребу в їх конкретизації, тлумаченні та практичному наповненні. У цьому контексті особливого значення набуває судова практика, яка фактично виступає механізмом «оживлення» нормативних приписів і забезпечення їх однакового та передбачуваного застосування.

Мета дослідження полягає у встановленні місця та ролі судової практики серед джерел морського права шляхом аналізу її функціонального призначення та впливу на формування і тлумачення норм національного та міжнародного морського права, а також обґрунтувати доцільність визнання судової практики джерелом правового регулювання морських правовідносин.

Стан опрацювання проблематики. Питання місця та ролі судової практики у системі джерел морського права було предметом дослідження фахівців із загальної теорії права та морського права. Теоретичні засади розуміння судової практики як результату правозастосовної та правотворчої діяльності судів розроблялися С.В. Шевчуком, Д.Ю. Хорошковською, С.П. Погребняком, І.В. Борщевським, І.С. Іванюрою та Д.С. Шевченко. Дослідженню правової природи та впливу судової практики на розвиток морського права присвячені праці С.О. Кузнецова, Т.О. Аверочкиної, І.С. Бойко, В.М. Литвиненко та М.В. Чічань.

Виклад основного матеріалу. Морське право у часи стрімкого розвитку міжнародних відносин та технологічного прогресу потребує пошуку гнучких механізмів регулювання морських правовідносин, які за своєю суттю є міжнародними із взаємозалежним поєднанням міжнародного публічного права, міжнародного приватного права та національного морського права. Хоча основу сучасного морського права становлять міжнародні звичаї та універсальні міжнародні договори [1, с. 33], зокрема, Конвенція ООН з морського права 1982 року [2], Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS-74) [3], їх положення мають загальний характер та не завжди можуть враховувати усі аспекти правозастосування.

Вказана ситуація визначає роль судової практики як оптимального правового механізму, здатного поєднати універсальність договірних норм із гнучкістю та практичною спрямованістю. У цьому контексті судову практику слід розглядати саме у вузькому значенні, яка, за визначенням С.В. Шевчука полягає у створенні судами певних правоположень нормативного характеру [4, с. 15]. Д.Ю. Хорошківська конкретизує розуміння судової практики як «взаємодіяльності діяльності судів і результатів цієї діяльності, виражених у нових правоположеннях, вироблених судовою владою та закріплених у рішеннях із конкретних справ і/чи в актах зі сукупності однотипних конкретних судових справ» [5, с. 8].

Слід зазначити, що судова практика як джерело права є притаманною не тільки національним правовим системам, а й міжнародному праву. Так, С.О. Кузнецов та Т.О. Аверочкина визначають судову практику однією з основних форм санкціонування звичаю, зауважуючи що «достатньо судам почати систематично застосовувати ту або іншу норму звичаєвого права, щоб вона перетворилася на санкціонований звичай» [6, с. 43].

Влучною є думка І.С. Бойко, що «доктрина міжнародного права щодо судового прецеденту як джерела права в сучасних умовах розвитку міжнародних відносин наблизилась до оцінювання юридичної сили рішень міжнародних судових інституцій, які приймаються з врахуванням рі-

шень попередніх справ як таких рішень, які є переконливими прецедентами, або «jurisprudence constante» [7, с. 203].

В.М. Литвиненко та М.В. Чічкань доповнюють, що «стрімкий розвиток міжнародного права веде до зростання юридичної ролі рішень міжнародних судових органів у регулюванні міжнародних відносин. Прецедентні норми в міжнародному праві, прийняті для вирішення конкретної справи, здійснюють еволюційний вплив на чинні норми, але не породжують виникнення нових норм міжнародного права. Із цього випливає, що прецедентні норми щодо міжнародно-правових норм виступають як похідні. Їхня дія безпосередньо пов'язана з дією «основної» норми, яка послужила вихідним матеріалом для їх створення» [8, с. 309].

Згідно п. «d» п. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН «Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому суперечки на підставі міжнародного права, із застереженням, вказаним у статті 59, застосовує судові рішення» [ст. 38]. При цьому положення ст. 59 Статуту прямо зазначає, що «рішення Суду є обов'язковим лише для сторін, що беруть участь у справі, і лише у цій справі» [9, ст. 59].

Втім, не можна сказати, що рішення Міжнародного Суду ООН позбавлені правотворчої функції, оскільки вони можуть застосовуватися державами як авторитетне джерело розуміння змісту норм морського права та слугувати орієнтиром у міжнародних відносинах. І.С. Бойко додає, що «для майбутніх спорів такі рішення не є обов'язковими, але кількість цитування та запозичення висновків визначають певний вплив на подальшу практику розв'язання спорів та на розвиток міжнародного права, зокрема міжнародного морського права. Тому можна вважати, що судовий прецедент у міжнародному праві існує де-факто» [7, с. 203].

Зокрема, Рішення Міжнародного Суду ООН про делімітацію континентального шельфу (процес Україна проти Румунії) від 03.02.2009 року формулює підхід щодо впливу невеликих за розмірами островних утворень на визначення меж виключної економічної зони. Хоча Суд утримався від вирішення питання чи є Зміїний островом чи скелею у розумінні положень ст. 121 Конвенції ООН з морського права 1982 року, п. 187 Рішення визначає наступне: «всі зони, які підлягають розмежуванню в даній справі, розташовані у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі, утворених материковими узбережжями Сторін, і, більше того, знаходяться в межах 200 морських миль від материкового узбережжя України. Суд констатує, що острів Зміїний розташований приблизно за 20 морських миль на схід від материкового узбережжя України в районі дельти Дунаю. З огляду на таку географічну конфігурацію та в контексті розмежування з Румунією, будь-які права на континентальний шельф і виключну економічну зону, які могли б впливати з острова Зміїний, не можуть поширюватися далі, ніж права, що впливають з материкового узбережжя України» [10]. Таким чином, констатуємо, що, за результатами тлумачення положень Конвенції ООН з морського права, Міжнародний Суд ООН дотримується позиції, що острів, якщо він не має вирішального значення у справі, слугуватиме лише для відліку 12-мильної зони територіального моря прибережної держави, однак, не впливатиме на делімітацію континентального шельфу.

Не менш важливим є регулювання морських правовідносин на національному рівні у комплексному поєднанні публічного елементу, який проявляється у правовій регламентації реєстрації морських торговельних суден, забезпеченні безпеки мореплавства, стягненні портових зборів, здійсненні процедури контролю держави порту, та приватного елементу – правового регулювання морських перевезень пасажирів та вантажів, агентування суден, трудових відносин з екіпажем.

На відміну від загального права, характерною ознакою якого судового прецедента фундаментальним джерелом права, континентальне право, до якого належить і правова система України, зводить роль судової практики до допоміжного джерела права, який виконує інтерпретаційну функцію [11, с. 15]. Тим не менш, значення судової практики у сфері морських правовідносин істотно зростає з огляду на актуальність судової форми захисту порушених прав учасників морських правовідносин як найбільш оптимальної, та формування судами підходів до застосування норм права у відповідних правовідносинах, усуваючи прогалини та забезпечуючи тлумачення правових приписів.

С.П. Погребняк доповнює, що «судова практика в романо-германській правовій сім'ї виконує правозастосовну, правотворчу і інтерпретаційну функції. Правотворча функція судової практики не є основною для романо-германського права. Вона є додатковою функцією, що нібито доповнює правозастосовну та інтерпретаційну діяльність судів, компенсує недоліки формально-юридичних джерел права, перш за все нормативно-правових актів. Правотворча функція судової практики є особливо помітною у випадках заповнення прогалин у законі, коли суди здійснюють «добудову права». Широкі дискреційні повноваження суду обумовлюються і загальним характером закону, що часто потребує розширювального тлумачення» [12, с. 99].

На думку А.М. Мерник та Д.В. Чоботар, «сутність джерел права полягає в їх визначенні норм, правил та принципів, які регулюють поведінку осіб та взаємовідносини між ними у межах правової

системи. Джерела права повинні бути конкретними та деталізованими, щоб забезпечити чітке розуміння правил і норм, а також уникнути можливості для різних тлумачень. Джерела права повинні враховувати зміни умов суспільного життя та відповідати потребам сучасності, забезпечуючи гнучкість та адаптивність правової системи до нових викликів» [13, с. 52].

І.В. Борщевський пропонує включити до системи джерел права в Україні судову практику, «яка стає джерелом права у випадку, коли у нормативно-правових актах містяться прогалини, їх текстuale викладення не є однозначним, суперечливим та породжує проблеми під час їх застосування» [14, с. 31].

Слід погодитись також із І.С. Іванюрою та Д.С. Шевченко, які зазначають, що «правотворчість – іманентна риса правосуддя, тобто така, що випливає із її внутрішньої природи. Навіть якщо офіційно не визнано, що суд має повноваження правотворчості, він правотворить, оскільки законодавці не можуть створити ідеальні норми права, які регулюватимуть всі життєві ситуації, вони не можуть передбачити виникнення нових життєвих ситуацій і створити норми права, які регулювали б їх» [15, с. 301].

Обов'язок національних судів України враховувати при здійсненні правосуддя висновки Верховного Суду про застосування норм права у подібних правовідносинах положенням процесуальних законів, зокрема, ч. 4 ст. 236 Господарського процесуального кодексу України та ч. 5 ст. 242 Кодексу адміністративного судочинства України, згідно яких «при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду» [16, ст. 236]; [17, ст. 242]. Окрім того, процесуальне законодавство містить пряму заборону на відмову в розгляді та вирішенні справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини [16, ст. 6].

Зокрема, Касаційний господарський суд Верховного Суду у Постанові від 08.09.2023 у справі № 916/631/23 сформулював висновки щодо розуміння поняття «судно» у контексті тлумачення норм Міжнародної конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна 1952 року. Верховний Суд зазначив, що «торговим судном в міжнародно-правовому сенсі є будь-яке судно, що не є військовим; міжнародні угоди закріплюють лише загальне поняття судна, не виділяючи в окрему категорію морські судна; оскільки мореплавство може здійснюватися не лише морськими, а й річковими, а також суднами змішаного (ріка-море) плавання. З погляду міжнародного морського права, всі ці судна будуть мати однаковий правовий статус при здійсненні ними мореплавства; поняття «судно» за нормами Міжнародної конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна має більш загальний, універсальний характер» [18]. З аналізу вказаних висновків можемо стверджувати про наявність позиції Верховного Суду, яка полягає у тому, що, у контексті накладення арешту для забезпечення морської вимоги, незалежно від технічної класифікації суден за районом плавання (морські, річкові, змішаного району плавання), такі судна підлягають універсальному визначенню як «морські». При цьому, вирішальне значення має правовий режим судна як «торговельного», що відрізняє його від військового судна, яке є носієм суверенітету держави прапора та користується більшим обсягом імунітетів, зокрема, імунітетом від арешту.

Висновки. В умовах загального характеру правового регулювання морських правовідносин судова практика має характер джерела морського права, конкретизуючи зміст його положень.

При цьому судову практику доцільно розглядати як *de facto* невід'ємний елемент сучасної системи джерел морського права, який забезпечує узгодженість між правовими нормами, закріпленими у міжнародних договорах та національному морському праві, та потребами їх практичного застосування. Іншими словами, судової практики роль полягає не у створенні нових норм *de jure*, а у тлумаченні та еволюційному впливі на чинні норми морського права, що є особливо важливим для правової визначеності та ефективності регулювання морських правовідносин.

Крім того, вбачається необхідність посилення застосування практики міжнародних судових інстанцій під час вирішення національними судами морських спорів, що сприятиме гармонізації правозастосування та зміцненню принципу правової визначеності у сфері морських правовідносин. Оптимальним шляхом такого посилення доцільно вважати надання Верховним Судом методичних роз'яснень судам нижчих інстанцій щодо врахування практики міжнародних судів при застосуванні положень міжнародних конвенцій для розгляду «морських» спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуцуляк В.М., Ключева Є.М. Українське та міжнародне морське право: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 268 с.
2. United Nations Convention on the Law of the Sea (1982). *United Nations Organization*. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201833/volume-1833-A-31363-English.pdf>.

3. International Convention for the Safety of Life at Sea, 1974. *United Nations Treaty Collection*. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201184/volume-1184-I-18961-English.pdf>.
4. Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.
5. Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 39 с.
6. Кузнецов С.О., Аверочкина Т.В. Морське право: підручник. Одеса: Фенікс, 2011. 382 с.
7. Бойко І.С. Міжнародне прецедентне право: теорія та практика (рішення Міжнародного суду ООН щодо морських територіальних спорів). *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 199-204. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_1/35.pdf.
8. Литвиненко В.М., Чичкань М.В., Пророченко В.В. Рішення міжнародних судів як джерела морського права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 306-309. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/77.pdf.
9. Statute of the International Court of Justice. *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/statute>.
10. Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine), Judgment, I.C.J. Reports 2009, p. 61. *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf>.
11. Єгоров А.Є. Судова практика як джерело права: порівняльний аналіз континентальної, англосаксонської та української правових сімей. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 9-16. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2024/4.pdf.
12. Погребняк С.П. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4 (35). С. 92-99. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4963/1/Pogrebnak_92.pdf.
13. Мерник А.М., Чоботар Д.В. Підходи до розуміння категорії «джерела права». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 51-53. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/11.pdf.
14. Борщевський І.В. Судова практика як джерело права в Україні. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2012. Т. 17. Вип. 7. С. 26-33. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/273/268>.
15. Іванюра І.С., Шевченко Д.В. Судова правотворчість: природна особливість правосуддя чи його аномалія? *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Серія ПРАВО. Випуск 67. С. 296-301. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/250442/247899>.
16. Господарський процесуальний кодекс України: Закон, Кодекс від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
17. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
18. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 28.08.2023 у справі № 916/631/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113335985>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 338.245:346.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.40>

ДЕРЕГУЛЯЦІЯ НА ПІДЗАКОННОМУ РІВНІ У ЗАКОНОДАВСТВІ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Дєточка А.Ю.,*доктор філософії у галузі права,
докторант кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0009-0001-9982-7918*

Дєточка А.Ю. Деретуляція на підзаконному рівні у законодавстві та судовій практиці Сполучених Штатів Америки.

Актуальність дослідження пов'язана із необхідністю опрацювання досвіду розвинених держав у визначенні особливостей правового регулювання деретуляції на підзаконному рівні для виведення якомога більшою мірою цього процесу з площини управлінського розсуду регуляторних органів. Метою дослідження є визначення основних особливостей правового регулювання деретуляції на підзаконному рівні у законодавстві Сполучених Штатів Америки та прецедентній практиці судів цієї держави. За результатами дослідження, встановлено, що основною надмірного регуляторного втручання у підприємницьку діяльність у американській науковій та експертно-аналітичній думці вважається підзаконна нормотворчість (регуляторна діяльність) органів виконавчої влади. З'ясовано, що основними особливостями правового регулювання деретуляції на підзаконному рівні за американським законодавством є закріплення Президентом США як найвищим органом (посадовою особою) у системі органів виконавчої влади цієї держави принципу врівноваження або скорочення регуляторного навантаження. Згідно із цим принципом, запровадження нових регуляторних актів допускається, лише з одночасним скасуванням старих регуляторних актів та за умови недопущення збільшення витрат адресатів відповідних регуляторних актів на їх виконання їх вимог. У адміністративній практиці утверджується розуміння того, що під виняток з правила про необхідність їх оприлюднення для отримання зауважень та пропозицій від громадськості підпадають нормативно-правові акти про скасування або звуження дії нормативно-правових актів у зв'язку з їх явною протиправністю та/або невідповідністю висновкам Верховного Суду США. З іншого боку, актуальною залишається правова позиція про те, державні органи мають дотримуватись тих самих кроків для деретуляції, якій вони здійснили при запровадженні регулювання, що зазвичай вимагає отримання громадських коментарів та надання обґрунтованого аналізу будь-яких змін у напрямі державної політики. При цьому, Закон США «Про адміністративну процедуру» допускає скорочений строк для громадського обговорення правил, яке встановлює виняток із норми регуляторного акта або знімає обмеження прав

Ключові слова: адміністративне право США, громадські консультації щодо проектів нормативно-правових актів, деретуляція, підзаконна правотворчість, умови прийняття та скасування нового регуляторного акта/

Dietochka A.Y. Deregulation at the sub-statutory level in the legislation and case law of the United States of America.

The relevance of the study is related to ensuring the experience of developing developed countries in determining the features of legal regulation of deregulation at the sub-legal level in order to remove this process as much as possible from the area of managerial discretion of regulatory bodies. The research method is to determine the main features of legal regulation of deregulation at the sub-legal level in the legislation of the United States of America and the precedent practice of the courts of this state. According to the results of the study, it was established that in the main, increased regulatory intervention in entrepreneurial activity in American scientific and expert-analytical opinion is recognized as sub-legal norm-making (regulatory activity) of executive bodies. It was found that the main features of legal regulation of deregulation at the sub-legal level under American legislation are the consolidation by the US President as the highest body (official) in the system of executive bodies of this state of the principle of reducing or reducing the regulatory burden. According to this principle, the introduction of new regulatory acts is allowed only with the simultaneous cancellation of old regulatory acts and on condition that the costs of the addressees of the relevant regulatory acts for

their compliance are not increased. In administrative practice, the understanding is established that the exception to the rules on the need to publish them for the issuance of comments and suggestions from the public includes regulatory acts on the cancellation or narrowing of the effects of regulatory acts due to their obvious illegality and/or inconsistency with the conclusions of the US Supreme Court. On the other hand, the legal position that state bodies must follow the same steps for deregulation that they took when introducing regulation, which requires receiving public comments and providing a reasoned analysis of any changes in the direction of state policy, remains relevant. At the same time, the US Administrative Procedure Act allows for a shortened line for the rules of public discussion, which establishes an exception to the norm of a regulatory act or removes restrictions on rights

Key words: conditions for introduction and rescinding of a new regulatory act, deregulation, notice-and-comment' process, secondary legislation, United States administrative law/

Постановка проблеми. Відшукання рівноваги між належною упорядкованістю суспільних відносин та мінімізацією регуляторного навантаження на їх учасників є безперервним та динамічним процесом із високою чутливістю до суспільних трансформацій, рівня розвитку технологій публічного адміністрування та інших особливостей кон'юнктури у конкретний момент або період у часі. За результатами оцінки цих чинників, публічна адміністрація та інші суб'єкти правотворчої діяльності приймають нормативно-правові акти, а також здійснюють дерегуляцію, припиняючи або звужуючи дію нормативно-правового акта або окремого його структурного елемента. Юридичні стандарти розроблення проєктів та прийняття (видання) нормативно-правових актів, спрямованих на запровадження нових та/або зміну норм права із розширенням сфери їх застосування, є традиційними та усталеними. Водночас, деякі розвинені демократичні держави, серед яких Сполучені Штати Америки, накопили значний досвід визначення особливостей правового регулювання дерегуляції на підзаконному рівні, які характеризують виключно цей напрям правотворчої діяльності

Метою дослідження є визначення основних особливостей правового регулювання дерегуляції на підзаконному рівні у законодавстві Сполучених Штатів Америки та прецедентній практиці судів цієї держави.

Стан опрацювання проблематики. Ознайомившись із публікаціями, присвяченими правовій основі дерегуляції у США, можна констатувати підвищену увагу до цього питання у американській науковій та експертно-аналітичній думці. Американський досвід дерегуляції показав необхідність усебічного законодавчого оформлення матеріально-правових та процедурних аспектів реалізації реформ дерегуляції у правотворчій діяльності органів виконавчої влади. Цей висновок обґрунтовують Б. Коффей, П. Мак-Лаглін та П. Перетто, підкреслюючи, одночасно з тим, важливість оптимізації регуляторного навантаження та недопустимість залишення цього процесу у сфері управлінського розсуду державних органів [1]. Значне зрушення досягнуте й у науковому опрацюванні підходів розвинених держав до правового регулювання питань дерегуляції. У цьому зв'язку слід відзначити внесок Й. Штейнебаха, Х. Фернандез-і-Маріна, М. Хінтерляйтнера та К. Кнілла [2]. Разом з тим, відповідні міркування потребують оновлення й додаткового осмислення у світлі сучасного теоретичного підґрунтя та реалій дерегуляції.

Виклад основного матеріалу. Дерегуляцію у науковій літературі прийнято розуміти як зменшення або припинення державного нагляду за тим чи іншим видом економічної діяльності або їх групою. Прихильники дерегуляції стверджують, що дерегуляція посилює економічну конкуренцію та стимулює зростання економіки. Очікувані наслідки дерегуляції полягають у розширенні інвестиційних можливостей шляхом усунення обмежень для виходу нових підприємств на ринки. Зростання конкуренції заохочує інновації, і оскільки компанії виходять на ринки та конкурують одна з одною, споживачі отримують нижчі ціни. Зменшення потреби у використанні активів для дотримання нормативних актів дозволяє корпораціям інвестувати в дослідження та розробки, осучаснення обладнання та устаткування, фонд оплати праці та розширення виробництва [3].

Опоненти та прихильники скептичних поглядів на дерегуляцію схилиються до думки про те, що дерегуляція ризикує завдати серйозної шкоди споживачам, працівникам та навколишньому природному середовищу [3]. Як у цьому зв'язку зазначив Р. Хорвітц, дерегуляція може зменшити регуляторну некомпетентність та бюрократичний формалізм. Разом з тим, дерегуляція також може знизити встановлені стандарти захисту та обмежити демократичний доступ до процесу формування державної політики [4, с. 170].

Проблематика дерегуляції та визначення її меж, які були б достатніми для мінімізації негативного економічного впливу державного регулювання та для досягнення належного рівня задоволеності широкими верствами суспільства якістю державної регуляторної політики особливо гостро постає перед США у новітній період історії цієї держави та активно обговорюється її науковою спільнотою.

Так, як зауважив, С. Шапіро, хоча збільшення кількості правил часто означає, що уряди успішно вирішують ключові суспільні проблеми, такі як забезпечення громадської безпеки, сприяння економічній стабільності або захист прав людини та основоположних свобод, зростання кількості правил також стало причиною кількох проблемних явищ, які загрожують підірвати легітимність демократії в довгостроковій перспективі. Нагромадження правил господарської діяльності призводить до того, що сукупні витрати на дотримання вимог для суб'єктів господарювання, як правило, зростають, що може вплинути на економічні показники їх діяльності та конкурентоспроможність [5]. Крім того, загальноновизнаним є те, що зростання кількості правил також створює проблему для державних органів. Якщо їхні ресурси та спроможність не зростатимуть паралельно із масивом покладених на них додаткових завдань, якість реалізації державної політики, ймовірно, постраждає [2].

Актуальність цих міркувань для системи американського законодавства засвідчують результати економічного дослідження Б. Коффея, П. Мак-Лагліна та П. Перетто, які встановили, що кількість федеральних регуляторних актів з роками збільшувалась та регуляторним органам бракувало стимулу виявляти та скасовувати правила, необхідність у яких відпала або які мають бути пом'якшені. Надмірно обтяжливе регулювання, запроваджене без перевірки співвідношення його позитивного та негативного впливу, стримує розвиток підприємництва, не сприяє надходженню інвестицій та перенаправляє ресурси суб'єктів господарювання на оплату юридичних послуг та діяльність щодо забезпечення дотримання законодавства [1]. Такі регуляторні акти є прихованим податком на економіку, який поступово зростає, якщо держава своєчасно не переглядає регуляторні акти [2]. Особливо відчутним значне регуляторне навантаження є для малих та середніх підприємств, для яких складніше знайти додаткові кошти на виконання все більш масштабних та багатоманітних вимог регуляторних актів [1].

Важливо у цьому контексті підкреслити, що основною надмірного регуляторного втручання у підприємницьку діяльність у американській науковій та експертно-аналітичній думці вважається підзаконна нормотворчість (регуляторна діяльність) органів виконавчої влади. Ч. Купер з цього приводу зауважив, що одночасно причиною та наслідком недоцільності та неадекватності державної регуляторної політики американські дослідники визнають те, що протягом останніх кількох десятиліть адміністративні органи поступово розширювали межі їх владного впливу, перебравши на себе значні законодавчі повноваження, а також, деякою мірою, функції правосуддя [6].

Обміркувавши вищевикладене, можемо констатувати, що, незважаючи на цінність визначення підзаконного регулювання деяких аспектів підприємництва для захисту публічного порядку та економічного добробуту суспільства, постає проблема визначення меж регуляторної діяльності органів виконавчої влади, які не дозволили б їй стати джерелом надмірного регуляторного навантаження на суб'єктів господарювання та перешкоджати суб'єктам господарювання у доступі на ринки та стримувати їх розвиток.

Із цією метою у положеннях актів американського адміністративного законодавства реалізований підхід до дерегуляції, який Й. Штейнебах, Х. Фернандез-і-Марін, М. Хінтерляйтнер та К. Кнілл назвали «один входить – один виходить» або «регуляторним компенсаційним режимом» та який прагне спонукати уряди урівноважити створення додаткових правил шляхом одночасного скасування існуючих правил та пов'язаних з ними фінансових чи інших обтяжень [2].

Так, за змістом положень Указу Президента США «Про прискорення процвітання через дерегуляцію» від 31 січня 2025 р. № 14192 основоположна засада діяльності виконавчої влади полягає в тому, щоб бути обачною та фінансово відповідальною у витратах коштів, як з державних, так і з приватних джерел, а також пом'якшувати невинуватене регуляторне навантаження, що покладається на американський народ. Цей нормативно-правовий документ визначив регуляторний ліміт на 2025 рік, згідно з яким якщо це не заборонено законом, щоразу, коли міністерство або інший центральний орган виконавчої влади публікують для отримання зауважень та пропозицій громадськості або іншим чином оприлюднюють новий регуляторний акт, воно має визначити щонайменше 10 чинних регуляторних актів, які підлягають скасуванню. На доповнення до того, будь-які нові додаткові витрати, пов'язані з новими регуляторними актами, мають, у дозволеному законом обсязі, компенсуватися шляхом скасування існуючих витрат, пов'язаних щонайменше з 10 чинними/попередніми регуляторними актами [7].

Принагідно зауважимо, що цей документ був прийнятий на розвиток Указу Президента США «Про зменшення регулювання та контроль за регуляторною діяльністю», відповідно до якого щоразу, коли міністерство або інший центральний орган виконавчої влади публікують для отримання зауважень та пропозицій громадськості або іншим чином оприлюднюють новий регуляторний акт, воно має визначити щонайменше 2 чинних регуляторних акта, які підлягають скасуванню. Більше того, будь-які нові додаткові витрати, пов'язані з новими регуляторними актами, мали бути, у ме-

жах, дозволених законом, компенсуватися шляхом скасування витрат, пов'язаних щонайменше з двома регуляторними актами. Внаслідок цього, загальний розмір приросту витрат на дотримання усіх регуляторних актів у 2017 році, включаючи розмір коштів заощаджених суб'єктам приватного права шляхом скасування/зміни регуляторних актів, не має перевищувати нуль, якщо інше не вимагається законом або не відповідає письмовій рекомендації директора Адміністративно-бюджетного управління Виконавчого офісу Президента США [8]. За відомостями, викладеними у Економічному звіті Президента США та колегії економічних радників 2020 року, за результатами виконання американськими органами виконавчої влади вищевикладених вимог, регуляторне навантаження у грошовому вираженні за 4 роки зменшилось на 200 мільярдів доларів, тоді як відповідні реформи дерегуляції збільшили сукупні реальні доходи на 380 мільярдів доларів протягом періоду від 5 до 10 років, що становить додаткові 3100 доларів на домогосподарство за цей час [9].

Запровадження принципу уможливлення запровадження нових регуляторних актів за умови скасування старих регуляторних актів для врівноваження або скорочення регуляторного навантаження супроводжується утвердженням у адміністративній практиці спрощеного підходу до визначення процедури перегляду або скасування регуляторних актів.

Так, за змістом приписів ст. 553 Закону США «Про адміністративну процедуру» проект нормативно-правового акта підлягає обов'язковому оприлюдненню, за винятком випадків, коли:

- він стосується виконання державою ключових військових та/або зовнішньополітичних функцій;
- його предметом є питання організації діяльності державного органу, управління державою службою або питання державної власності, позик, грантів, пільг чи контрактів;
- нормативно-правовий акт установлює правила тлумачення, загальні засади державної політики або правила організації діяльності державного органу, методичні рекомендації щодо здійснення ним певних процедур тощо, крім випадків, установлених законом;
- його розробник має поважну причину (викладає та стисло обґрунтовує її у тексті нормативно-правового акта) не оприлюднювати проект нормативно-правового акта через те, що це не є практичним, необхідним або суперечить публічному інтересу, крім випадків, установлених законом [10].

Після публікації у федеральному реєстрі повідомлення про оприлюднення проекту нормативно-правового акта, відповідний державний орган надає заінтересованим особам можливість взяти участь у процесі розробки правил шляхом подання письмових даних, пропозицій або зауважень з можливістю їх усного викладу або без такої можливості. Після розгляду відповідних міркувань та матеріалів агентство включає до прийнятих правил стислий загальний виклад їхньої основи та мети (ч. «с» ст. 553 Закону США «Про адміністративну процедуру»). Проект нормативно-правового акта має бути оприлюднений не менш ніж за 30 днів до дати його набрання чинності, за винятком:

- правила, яке встановлює виняток із норми регуляторного акта або знімає обмеження прав;
- правил тлумачення, загальних засад державної політики; або
- інших випадків, передбачених державним органом за наявності поважної причини, опублікованої разом із правилом (ч. «d» ст. 553 Закону США «Про адміністративну процедуру») [10].

Коло випадків, які підпадають під вищевикладені винятки з правила про оприлюднення проекту нормативно-правового акта для отримання зауважень та пропозицій від громадськості, як стверджують американські дослідники, поступово розширюється. Зокрема, за висновком Міністерства юстиції США, під дію правила про надання «позик, грантів, пільг чи контрактів» підпадає надання фізичним та юридичним особами, інститутам громадянського суспільства допомоги за рахунок бюджетних коштів. Міністерство внутрішньої безпеки США вдалось до розширювального тлумачення положення про ключові військові та/або зовнішньополітичні функції, обґрунтовуючи відсутність підстав для громадського обговорення нормативно-правових актів цього міністерства про скасування автоматичного продовження дозволів на працевлаштування для іноземців та послаблення візових вимог для релігійних діячів [11].

У Меморандумі Президента США від 9 квітня 2025 р. з цього питання зазначено, що під час прийняття рішень про скасування явно протиправних нормативно-правових актів керівники державних органів мають остаточно приймати такі рішення без процедури їх оприлюднення для отримання зауважень та пропозицій громадськості, якщо це відповідає винятку «поважної причини» за Законом США «Про адміністративну процедуру». Цей виняток дозволяє державним органом відмовитися від процедури громадського обговорення проектів нормативно-правових актів, коли ця процедура буде «непрактичною, непотрібною або суперечитиме суспільним інтересам». Президент США у меморандумі підкреслює, що збереження явно протиправних нормативно-правових актів явно суперечить суспільним інтересам. Крім того, процедури повідомлення та коментарів є «непотрібними», коли скасування вимагається з юридичної точки зору для утвердження рішень

Верховного суду США. Таким чином, як підсумовується у меморандумі, державні органи мають достатні підстави та повноваження негайно скасовувати протиправні нормативно-правові акти [12].

Цей підхід також узгоджується із кроками, запропонованими у Меморандумі Адміністративно-бюджетного управління Виконавчого офісу Президента США про підвищення ефективності дерегуляторних заходів від 21 жовтня 2025 р. М-25-36 та спрямованими на запровадження можливості здійснювати дерегуляцію за спрощеною процедурою, тобто із дотриманням нижчих стандартів наукового обґрунтування рішень про скасування або звуження дії нормативно-правових актів та виведення їх за межі застосування процедури громадського обговорення [13].

Разом з тим, як зауважує С. Дадлі, цей підхід не враховує ключовий прецедент Верховного Суду США, який у справі «Асоціація виробників моторних транспортних засобів США проти Компанії взаємного автомобільного страхування «State Farm» зауважив, що скасування правила підпорядковується тому самому стандарту «свавільності та примхливості», що й його прийняття. Це означає, що державні органи мають дотримуватись тих самих кроків для дерегуляції, якій вони здійснили при запровадженні регулювання, що зазвичай вимагає отримання громадських коментарів та надання обґрунтованого аналізу будь-яких змін у напрямі державної політики [14; 15].

Водночас, саме практика Верховного Суду США визначається як ядро правового підґрунтя державного курсу на дерегуляцію.

Так, у Меморандумі Президента США від 9 квітня 2025 р. йдеться про те, що діяльність державних органів з перегляду та скасування регуляторних актів має пріоритетувати оцінку відповідності кожного чинного регуляторного акта визначеним цим меморандумом рішенням Верховного Суду США [12].

Зокрема, у меморандумі згадана справа «Західна Вірджинія проти Служби захисту навколишнього природного середовища США», у якій Верховний Суд США застосував доктрину засадничих питань, зазначивши, що вона вимагає особливо чіткого законодавчого тексту, що делегує органу виконавчої влади повноваження видавати правила у сфері, що має величезне економічне та політичне значення, перш ніж орган виконавчої влади зможе реалізувати такі повноваження [16].

Крім того, меморандум звертає увагу на справу «Комісія США з цінних паперів та фондових бірж проти Джарксі» (*SEC v. Jarkesy*), у якій Верховний Суд США констатував, що протиправним для державних органів є приймати юрисдикційні рішення та застосувати заходи відповідальності, які за їх природою належать до компетенції судів. Також, у меморандумі міститься посилання на справу «Огайо проти Служби захисту навколишнього природного середовища США», у якій Верховний Суд США визнав протиправним та скасував нормативно-правовий акт цього державного органу на підставі недостатності його наукового та політичного обґрунтування [17].

Висновки. Основними особливостями правового регулювання дерегуляції на підзаконному рівні за американським законодавством є закріплення Президентом США як найвищим органом (посадовою особою) у системі органів виконавчої влади цієї держави принципу врівноваження або скорочення регуляторного навантаження. Згідно із цим принципом, запровадження нових регуляторних актів допускається, лише з одночасним скасуванням старих регуляторних актів та за умови недопущення збільшення витрат адресатів відповідних регуляторних актів на їх виконання їх вимог. У адміністративній практиці утверджується розуміння того, що під виняток з правила про необхідність їх оприлюднення для отримання зауважень та пропозицій від громадськості підпадають нормативно-правові акти про скасування або звуження дії нормативно-правових актів у зв'язку з їх явною протиправністю та/або невідповідністю висновкам Верховного Суду США. З іншого боку, актуальною залишається правова позиція про те, державні органи мають дотримуватись тих самих кроків для дерегуляції, якій вони здійснили при запровадженні регулювання, що зазвичай вимагає отримання громадських коментарів та надання обґрунтованого аналізу будь-яких змін у напрямі державної політики. При цьому, Закон США «Про адміністративну процедуру» допускає скорочений строк для громадського обговорення правил, яке встановлює виняток із норми регуляторного акта або знімає обмеження прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Coffey B., McLaughlin P., Peretto P. The cumulative cost of regulations. Washington: Mercatus Center, 2017. 72 p. URL: <https://www.mercatus.org/system/files/Coffey-Cumulative-Cost-Regs-v3.pdf>.
2. Steinebach Y., Fernández-i-Marín X., Hinterleitner M., Knill C. Towards 'better deregulation': from crude cost-cutting to the targeted pruning of policy activities. *Journal of European Public Policy*. 2025. No. 1-26. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2548350>.
3. Deregulation: Definition, History, Effects, and Purpose. *Investopedia*. 2025. URL: <https://www.investopedia.com/terms/d/deregulate.asp>.

4. Horwitz R. Understanding Deregulation. *Theory and Society*. 1986. Vol. 15, No. 1/2. pp. 139-174. URL: <https://www.jstor.org/stable/657178>.
5. Shapiro S. Counting regulations and measuring regulatory impact: A call for nuance. *Humanities and social sciences communications*. 2024. No. 11(1). DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03982-7>.
6. Cooper C. Confronting the administrative state. *National Affairs*. 2015. URL: <https://www.nationalaffairs.com/publications/detail/confronting-the-administrative-state>.
7. Unleashing Prosperity Through Deregulation: Executive Order of the President of the United States of America of 31 January 2025 No. 14192. *whitehouse.gov*. URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/unleashing-prosperity-through-deregulation>.
8. Reducing Regulation and Controlling Regulatory: Executive Order of the President of the United States of America of 30 January 2017 No. 13771. *whitehouse.gov*. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/presidential-executive-order-reducing-regulation-controlling-regulatory-costs>.
9. Council of Economic Advisers. The economic report of the President together with the annual report of the Council of Economic Advisers. *govinfo.gov*. 2020. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/ERP-2020/pdf/ERP-2020.pdf>.
10. United States of America Administrative Procedure Act (5 U.S.C. Subchapter II). *law.cornell.edu*. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5/part-I/chapter-5/subchapter-II>.
11. Welty K., Sarinsky M. The Trump Administration's Deregulatory Playbook. *Just Security*. 2026, January 30. URL: <https://www.justsecurity.org/129588/trump-administrations-deregulatory-playbook>.
12. Directing the Repeal of Unlawful Regulations: Presidential Memoranda of April 9, 2025. *whitehouse.gov*. URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/04/directing-the-repeal-of-unlawful-regulations>.
13. Streamlining the Review of Deregulatory Actions: Memorandum of U.S. Office of Management and Budget of October 21, 2025 M-25-36. *whitehouse.gov*. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/10/M-25-36-Streamlining-the-Review-of-Deregulatory-Actions.pdf>.
14. Dudley S. DOGE Is Dead, But Deregulation Is Just Getting Started. *The Regulatory Review*. 2025, December 9. URL: <https://www.theregreview.org/2025/12/09/dudley-doge-is-dead-but-deregulation-is-just-getting-started>.
15. U.S. Supreme Court. Judgment of 24 June 1983 in Motor Vehicle Manufacturers Association of the United States v. State Farm Mutual Automobile Insurance Company No. 82-354. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep463/usrep463029/usrep463029.pdf>.
16. U.S. Supreme Court. Judgment of 30 June 2022 No. 20-1530 in West Virginia v. Environmental Protection Agency, 597 US 697. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/20-1530_n758.pdf.
17. Guidance Implementing the President's Memorandum Directing the Repeal of Unlawful Regulations: Memorandum of U.S. Office of Management and Budget of May 7, 2025 M-25-28. *whitehouse.gov*. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/02/M-25-28-Guidance-Implementing-the-Presidents-Memorandum-Directing-the-Repeal-of-Unlawful-Regulations.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341. 4. 64

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.41>

ДОПУСТИМІСТЬ ОЗБРОЄНЬ У СВІТЛІ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН ТА ПРАКТИКИ ДЕРЖАВ

Карвацька С.Б.,

*доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0001-9948-4866*

Іванюк Р.В.,

*доктор філософії (Phd) з міжнародного права,
асистент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
ORCID: 0000-0002-3459-3428*

Строїч М.І.,

*асистентка кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
ORCID: 0000-0003-0328-2851*

Карвацька С.Б., Іванюк Р.В., Строїч М.І. Допустимість озброєнь у світлі рішень Міжнародного Суду ООН та практики держав.

Проаналізовано, що у сучасному міжнародному праві питання правомірності озброєнь постає як динамічна система критеріїв, яка конкретизується завдяки взаємодії судової практики та практики держав. Визначальний методологічний вплив у цьому процесі має МС ООН, адже саме в його рішеннях відбувається осмислення та систематизація фундаментальних засад міжнародного гуманітарного права – принципів розрізнення, пропорційності, заборони спричинення надмірних страждань і військової необхідності – як універсальних орієнтирів оцінки правомірності застосування будь-яких засобів ведення війни.

Доведено, що допустимість озброєнь охоплює як перевірку відповідності використання конкретних видів зброї міжнародно-правовим приписам, так і визначення юридичних наслідків їх застосування з точки зору міжнародної відповідальності держав. Консультативні висновки та рішення МС ООН у поєднанні з узагальненою державною практикою сприяють поступовому формуванню загальних стандартів правових обмежень у сфері озброєнь. Аналіз юриспруденції МС ООН свідчить, що Суд концентрується на виробленні універсальних критеріїв їх застосування, що забезпечує нормативну адаптивність в умовах стрімкого технологічного розвитку, коли інноваційні засоби ураження з'являються швидше, ніж укладаються відповідні міжнародні договори.

Установлено, що судова практика та державна поведінка засвідчують трансформацію підходів до оцінки озброєнь – від формального дозволу на їх використання до комплексного аналізу крізь призму міжнародного гуманітарного права та стандартів прав людини, що підсилює адаптивність права до технологічних змін та практики держав. У підсумку наголошено, що для України, з огляду на досвід участі у збройному конфлікті та міжнародних судових провадженнях, системне осмислення стандартів допустимості озброєнь має стратегічне значення як у площині притягнення до відповідальності за порушення, так і в контексті формування оборонної політики відповідно до вимог міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, збройні конфлікти, допустимість озброєнь, новітні види зброї, використання ядерної зброї, рішення МС ООН, державна практика, міжнародні зобов'язання.

Karvatska S.B., Ivanyuk R.V., Stroich M.I. Admissibility of armaments in light of the decisions of the International Court of Justice and state practice.

It has been analysed that in contemporary international law, the issue of the legality of weapons arises as a dynamic system of criteria, the content of which is specified through the interaction of judicial practice and state practice. The UN Security Council has a decisive methodological influence in this process, since it is in its decisions that the fundamental principles of international humanitarian law – the principles of distinction, proportionality, prohibition of excessive suffering and military necessity

– are understood and systematised as universal guidelines for assessing the legality of the use of any means of warfare.

It has been proven that the permissibility of weapons covers both the verification of the compliance of the use of specific types of weapons with international legal requirements and the determination of the legal consequences of their use from the point of view of international responsibility of states. The advisory opinions and decisions of the ICJ, combined with generalised state practice, contribute to the gradual formation of common standards for legal restrictions in the field of weapons. An analysis of the jurisprudence of the UN ICJ shows that the Court focuses on developing universal criteria for their application, which ensures regulatory adaptability in the context of rapid technological development, when innovative means of destruction appear faster than the relevant international treaties are concluded.

It has been established that judicial practice and state behaviour testify to a transformation in approaches to the assessment of weapons – from formal permission for their use to a comprehensive analysis through the prism of international humanitarian law and human rights standards. In conclusion, it is emphasised that for Ukraine, given its experience of participation in armed conflict and international court proceedings, a systematic understanding of the standards of admissibility of weapons is of strategic importance both in terms of bringing to justice those responsible for violations and in the context of shaping defence policy in accordance with the requirements of international law.

Key words: international law, international humanitarian law, armed conflicts, permissibility of weapons, new types of weapons, use of nuclear weapons, ICJ decisions, state practice, international obligations.

Постановка проблеми. Проблематика допустимості озброєнь набуває в умовах триваючих міжнародних збройних конфліктів та зростання кількості спорів, що прямо або опосередковано стосуються засобів і методів ведення війни. Консультативні висновки та рішення МС ООН, зокрема щодо загальних принципів застосування сили та дотримання гуманітарних стандартів, дедалі частіше використовуються як орієнтир для національних судів, міжнародних трибуналів і правотворчих процесів. Водночас практика держав демонструє неоднорідність у підходах до тлумачення допустимості певних видів озброєнь, що створює ризики фрагментації міжнародно-правових стандартів. В умовах, коли не всі держави є учасниками спеціалізованих конвенцій, саме практика МС ООН може виступати інтегруючим чинником, здатним забезпечити уніфіковане тлумачення базових обмежень щодо застосування засобів ураження. Однак питання про те, наскільки рішення Суду впливають на формування *opinio juris* та трансформацію поведінки держав, залишається недостатньо дослідженим.

Для України зазначена проблематика має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки питання правомірності застосування певних видів озброєнь безпосередньо пов'язане із забезпеченням захисту цивільного населення, документуванням порушень міжнародного гуманітарного права та формуванням правових позицій у міжнародних судових інституціях. У цьому зв'язку науковий аналіз рішень МС ООН у поєднанні з дослідженням державної практики сприятиме поглибленню аргументаційної бази у справах, що стосуються відповідальності за порушення норм права збройних конфліктів. Отже, дослідження допустимості озброєнь у світлі рішень МС ООН та практики держав є актуальним з огляду на необхідність систематизації сучасних міжнародно-правових підходів, виявлення тенденцій їх розвитку та формування концептуально цілісної моделі оцінки правомірності застосування засобів ураження в умовах збройних конфліктів XXI століття. Питання правомірності використання озброєнь у сучасному міжнародному праві й надалі залишається однією з найбільш дискусійних, що зумовлено появою інноваційних видів зброї, еволюцією природи збройних конфліктів та переглядом державами власних безпекових стратегій.

Мета статті полягає у критичному аналізі підходів МС ООН щодо допустимості озброєнь у світлі сучасних збройних конфліктів, з урахуванням появи новітніх видів зброї та практики держав, з метою виявлення прогалин у міжнародно-правовому регулюванні, оцінки відповідності таких озброєнь принципам міжнародного права та визначення тенденцій формування звичаєвих норм у цій сфері.

Стан опрацювання проблематики. Проблема допустимості озброєнь у міжнародному праві представлена як у доктринальних дослідженнях, так і в узагальненнях судової практики, передовсім МС ООН. Проблематика міжнародно-правової оцінки ядерної зброї та її співвідношення з нормами міжнародного гуманітарного права і права прав людини знайшла відображення у працях зарубіжних дослідників. Зокрема, К. Кейсі-Маслен (Casey-Maslen) здійснив комплексний аналіз положень Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та механізмів його реалізації. Значення Консультативного висновку МС ООН щодо законності загрози або застосування ядерної зброї для

розвитку міжнародного права досліджується у роботах Л. С. Ліма (Lima). Окремі аспекти взаємозв'язку права на життя, екологічних стандартів та загроз, пов'язаних із застосуванням зброї масового знищення, відображені у Загальному коментарі № 36 Комітету ООН з прав людини та сучасних наукових публікаціях вітчизняних авторів – І.О. Леся, Р.Г. Меликова, О.В. Плотнікова, О.О. Сурілової, Т.С. Ківалової, Т.Ю. Федчук.

Виклад основного матеріалу. Ще з 2014 року «Україна знаходиться в стані міжнародного збройного конфлікту, викликаного агресією російської федерації, і незважаючи на численні порушення з боку агресора, Україна прагне до повного дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо ведення війни» [1, с. 151]. Але стрімка трансформація характеру сучасних збройних конфліктів, поява новітніх видів озброєнь і технологій подвійного призначення зумовлюють необхідність переосмислення критеріїв допустимості застосування засобів ураження в міжнародному праві. Одним із фундаментальних актів, що визначив сучасну парадигму оцінки правомірності озброєнь, став Консультативний висновок МС ООН щодо законності погрози або застосування ядерної зброї (1996 р.) [2]. У ньому Суд дійшов висновку, що використання ядерної зброї загалом несумісне з приписами міжнародного гуманітарного права, зокрема з принципами розрізнення, пропорційності та недопущення завдання надмірних страждань. Водночас Суд не сформулював однозначної позиції про її безумовну заборону за обставин крайньої самооборони, коли під загрозою опиняється саме існування держави [3]. Суд не дійшов висновку про існування універсальної та безумовної заборони ядерної зброї в міжнародному праві. Водночас він наголосив на застосовності до неї загальних принципів міжнародного гуманітарного права, зокрема вимог розрізнення, пропорційності та заборони завдання надмірних страждань. У підсумку Суд фактично окреслив нормативні межі оцінки допустимості конкретного виду озброєння без проголошення його абсолютної законності чи незаконності. Висновок 1996 року став своєрідним «сканом» стану міжнародного права щодо ядерної зброї на відповідному етапі його розвитку та водночас вплинув на подальшу еволюцію правових підходів у сфері контролю над озброєннями [4]. Як наголошує І.О. Леся, «навіть якщо застосування ядерної зброї обмежене, немає гарантії, що несприятливі погодні умови або технічні помилки не призведуть до порушення територіальних законів нейтральних держав - ці дві заборони дають нам підстави зробити висновок, що будь-яке застосування ядерної зброї буде порушенням позитивного міжнародного права» [5].

Консультативний висновок МС ООН щодо ядерної зброї став важливою віхою у формуванні підходів до допустимості озброєнь у міжнародному праві – він продемонстрував, що оцінка правомірності конкретного виду зброї ґрунтується не лише на наявності спеціальної договірної заборони, а й на відповідності загальним принципам міжнародного гуманітарного права, які зберігають універсальний характер і поширюються на всі засоби ведення війни незалежно від рівня їх технологічної складності. Судом було підкреслено, що погроза або використання ядерної зброї є протиправними у разі їх невідповідності пункту 4 статті 2 Статуту ООН або невиконання критеріїв статті 51 щодо здійснення права на самооборону; у такий спосіб Суд підтвердив універсальний характер заборони сили та її поширення на ядерні засоби ураження. Консультативний висновок 1996 року набув компромісного змісту: для держав із ядерним статусом він виглядав надмірно обмежувальним, тоді як багато інших країн висловили невдоволення відсутністю прямого визнання повної заборони ядерної зброї.

З 1996 року не відбулося істотних змін у основних правилах щодо застосування сили в міжнародному праві. Застосування ядерної зброї може розглядатися лише за умови, що держава зазнала попереднього ядерного збройного нападу. У рішенні у справі «Демократична Республіка Конго проти Уганди» (2005 р.) МС ООН підкреслив, що навіть реалізація права на самооборону не звільняє державу від обов'язку дотримуватися критеріїв необхідності та пропорційності [6]. Цей підхід має безпосереднє значення для оцінки правомірності сучасних видів озброєнь, зокрема високо-точної зброї та безпілотних систем, у застосуванні яких вирішальними стають точність ураження та співмірність завданої шкоди поставленій військовій меті. Водночас статус новітніх технологій – автономних бойових систем, кіберзасобів і рішень на основі штучного інтелекту – залишається предметом дискусій. Частина держав допускає їх використання за умови збереження ефективного людського контролю, інші ж виступають за превентивні обмеження або повну заборону, посиляючись на ризики недотримання гуманітарних принципів [7].

На основі судової та державної практики можна виокремити низку базових принципів, що визначають допустимість озброєнь у сучасному міжнародному праві: 1) Принцип розрізнення – заборона використання зброї, яка не може розрізняти між військовими цілями та цивільним населенням; 2) Принцип пропорційності – обмеження застосування сили лише тією мірою, яка необхідна для досягнення законної військової мети; 3) Принцип заборони надмірних страждань – заборона зброї, що спричиняє зайві або невинуваті страждання солдатам чи цивільним; 4) Принцип еко-

логічної безпеки – неприпустимість використання зброї, що завдає широкомасштабної та довготривалої шкоди навколишньому середовищу; 5) Принцип прав людини – недопустимість використання зброї, яка порушує фундаментальні права, гарантовані міжнародними договорами, включно з правом на життя. МС ООН у своїй практиці наголошує, що навіть у стані війни держави не звільняються від дотримання загальнолюдських принципів гуманності. Таким чином, допустимість озброєнь набуває не лише техніко-правового, а й етичного виміру, що закріплює тенденцію гуманізації міжнародного права.

Із 22 січня 2021 року набрав чинності Договір про заборону ядерної зброї (TPNW), учасниками якого стали 73 держави. Додатковий протокол I покладає на держави обов'язок перевіряти нові зразки озброєння, засоби й методи ведення війни на відповідність міжнародним зобов'язанням. Згідно зі статтею 36, під час дослідження, розробки, закупівлі чи прийняття на озброєння держава має з'ясувати, чи не буде їх застосування забороненим у всіх або окремих ситуаціях відповідно до Протоколу чи інших норм міжнародного права. Отже, навіть держави повинні оцінювати законність своїх засобів ведення війни, виходячи з принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань (*pacta sunt servanda*) [8]. Протокол не розкриває змісту понять «зброя», «засоби» і «методи ведення війни», що зумовило різні підходи до їх тлумачення. У сучасних дискусіях автономні бойові системи можуть розглядатися як зброя, засіб або поєднання обох. Йдеться про недопущення застосування озброєнь, які за своєю суттю є несумісними з нормами міжнародного права незалежно від обставин їх використання, а також про встановлення правових обмежень щодо тих видів зброї, використання яких може призвести до порушення міжнародно-правових вимог у певних ситуаціях.

Право воюючих сторін обирати засоби та методи ведення війни не є необмеженим. Міжнародне право обмежує цей вибір різними способами. З одного боку, воно загалом забороняє озброєння, методи та засоби ведення війни, які можуть заподіяти певні види шкоди [9]. З іншого боку, воно забороняє та обмежує використання конкретного озброєння, засобів та методів ведення війни. Однак не викликає сумнівів, що держави повинні забезпечити, щоб застосування сили в збройному конфлікті відповідало відповідним нормам міжнародного права [9], включаючи будь-які обмеження, що застосовуються до вибору зброї, засобів і методів ведення війни [8].

Чимало держав підкреслюють необхідність здійснення національних оглядів з метою перевірки відповідності автономних системи озброєння чинним міжнародно-правовим зобов'язанням, встановленим обмеженням або заборонам [8]. Окремі держави, які не підтримують ідею ухвалення нового юридично обов'язкового міжнародно-правового інструмента щодо автономних систем озброєння, обґрунтовуючи це тим, що наявні норми міжнародного гуманітарного права вже забезпечують належне правове регулювання їх застосування [10].

Процес здійснення правової оцінки нових зразків озброєння виступає механізмом запобігання можливим порушенням норм міжнародного права, які можуть виникнути у зв'язку з розробленням, виробництвом або застосуванням певних видів зброї. Але «хоча неможливість точно визначити характер і особливості застосування ще неіснуючих систем створює додаткову складність їх правової оцінки, вона має відштовхуватися від базових принципів МГП» [8]. Однак у цій сфері постають щонайменше дві проблеми. По-перше, обмежена публічність державної практики зумовлює брак ясності щодо конкретних процедур і критеріїв проведення таких експертиз. По-друге, новітні технологічні характеристики, що забезпечують автономність функціонування, можуть поставити під сумнів достатність і ефективність наявних механізмів правової оцінки [11, с. 788]. Варто погодитися з позицією дослідників, що «масштабна війна в Україні, що почалася в 2022 році, засвідчує, що розвиток міжнародно-правової думки не встигає за розвитком військових технологій» [12, с. 621]. МГП повинно діяти на випередження – «на основі оцінки загроз слід розробити механізми захисту громадян – учасників бойових дій та цивільного населення, а також навколишнього природного середовища через забезпечення інформаційної безпеки, що передбачатиме обмеження засобів та методів ведення кібервійни» [13, с. 230].

Висновки. Отже, у сучасному міжнародному праві питання правомірності озброєнь постає як динамічна система критеріїв, зміст яких конкретизується завдяки взаємодії судової практики та практики держав. Допустимість озброєнь охоплює як перевірку відповідності використання конкретних видів зброї міжнародно-правовим приписам, так і визначення юридичних наслідків їх застосування з точки зору міжнародної відповідальності держав. Консультативні висновки та рішення МС ООН у поєднанні з узагальненою державною практикою сприяють поступовому формуванню загальних стандартів правових обмежень у сфері озброєнь.

Визначальний методологічний вплив у цьому процесі має МС ООН, адже саме в його рішеннях відбувається осмислення та систематизація фундаментальних засад міжнародного гуманітарного права – принципів розрізнення, пропорційності, заборони спричинення надмірних страждань і військової необхідності – як універсальних орієнтирів оцінки правомірності застосування будь-яких

засобів ведення війни. Аналіз юриспруденції МС ООН свідчить про його обережність у встановленні закритих переліків дозволених чи заборонених видів зброї, натомість Суд концентрується на виробленні універсальних критеріїв їх застосування. Такий підхід забезпечує нормативну адаптивність в умовах стрімкого технологічного розвитку, коли інноваційні засоби ураження з'являються швидше, ніж укладаються відповідні міжнародні договори. Водночас це підсилює роль національних механізмів правової оцінки нових озброєнь і значення практики держав як інструментів конкретизації загальних норм. Судова практика та державна поведінка засвідчують трансформацію підходів до оцінки озброєнь – від формального дозволу на їх використання до комплексного аналізу крізь призму міжнародного гуманітарного права та стандартів прав людини.

Для України, з огляду на досвід участі у збройному конфлікті та міжнародних судових провадженнях, системне осмислення стандартів допустимості озброєнь має стратегічне значення як у площині притягнення до відповідальності за порушення, так і в контексті формування оборонної політики відповідно до вимог міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Плотніков О.В. Формування правового режиму заборони касетних боєприпасів в міжнародному праві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Випуск 6 (59). С. 151-154. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.28>.
2. I.C.J. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. Advisory Opinion. Reports, 1996.
3. Casey-Maslen S. Treaty on the non-proliferation of nuclear weapons: a commentary. Oxford: Oxford University, 2019.
4. Лесь І.О. Правомірність застосування ядерної зброї у міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія Право. Випуск 79: частина 2. С. 334-339. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.52>.
5. I.C.J. Reports. Case concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment, 2005.
6. Lucas Carlos Lima. 30 years of the Advisory Opinion on the Legality of Nuclear Weapons: eppur si muove. *Revista Brasileira de Política Internacional*. 2025. URL: <https://doi.org/10.1590/0034-7329202500104>.
7. Copeland Damian, Liivoja Rain, Sanders Lauren. The Utility of Weapons Reviews in Addressing Concerns Raised by Autonomous Weapon Systems Open Access. *Journal of Conflict and Security Law*. 2023. Volume 28. Issue 2. P. 285–316. URL: <https://doi.org/10.1093/jcsl/krac035>.
8. ICRC. International Committee of the Red Cross. (n 11) 4.
9. I.C.J. Reports. Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation). 2017.
10. Australia. Lethal Autonomous Weapons Systems: National Commentary. Geneva: UNODA, 2020. URL: <https://documents.unoda.org/wp-content/uploads/2020/08/20200820-Australia.pdf/>
11. Федчук Т.Ю. Контроль дотримання норм міжнародного гуманітарного права при використанні зброї керованої штучним інтелектом. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 2. С. 785-791. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.129>.
12. Меликов Р.Г. Застосування автономних систем озброєння під час російсько-української війни: нові виклики міжнародному гуманітарному праву. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 619-622. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/145>.
13. Сурілова О.О., Ківалова Т.С. Обмеження засобів та методів ведення війни в системі сучасного міжнародного права. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 227-232. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.34>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.42>

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ПРО РОЗВ'ЯЗАННЯ СПОРІВ У ДОГОВОРАХ ПРО ПРЕДСТАВНИЦТВА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Кононенко М.О.,

аспірант кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ORCID: 0009-0009-4349-3953

e-mail: maksym.kononenko@student.karazin.ua

Кононенко М.О. Застереження про розв'язання спорів у договорах про представництва міжнародних організацій в Україні.

У статті здійснено комплексний аналіз договірних застережень про розв'язання спорів у міжнародних договорах України про співробітництво з міжнародними організаціями та про створення / функціонування їхніх представництв на території України. Актуальність теми зумовлена розширенням інституційної присутності міжнародних організацій в умовах повномасштабної агресії РФ та інтенсифікацією взаємодії між представництвами міжнародних організацій та українськими суб'єктами публічного і приватного права. Це у свою чергу об'єктивно підвищує ймовірність виникнення спорів як публічно-правового (міжнародного), так і приватноправового характеру.

Вихідною є теза про те, що юрисдикційний імунітет і імунітет від примусового виконання, які забезпечують функціональну автономію міжнародних організацій, можуть фактично блокувати доступ до національної юрисдикції, а отже потребують компенсаторних механізмів у договірному регулюванні. Методологічну основу становлять догматичний аналіз, порівняльно-правовий підхід і класифікація договірних моделей на підставі вивчення майже трьох десятків релевантних договорів.

Запропоновано поділ договірних застережень на дві основні моделі: просту (одноступеневу), яка здебільшого зводиться до переговорів / консультацій і не містить процедурних «запобіжників», та складну (багатоступеневу), що передбачає переговорний етап і обов'язковий арбітраж *ad hoc* із механізмами формування складу арбітражу. Показано, що багатоступенева конструкція загалом підвищує правову визначеність і створює реалістичні передумови для вирішення спору по суті.

Водночас встановлено ключову нормативну прогалину: більшість договорів зосереджені на спорах між Україною та організацією і майже не врегульовують претензії приватних сторін і деліктні вимоги третіх осіб. У цьому контексті проаналізовано роль клаузул *hold harmless/indemnity* як інструментів перерозподілу ризиків, які, однак, не замінюють процесуальних механізмів розгляду вимог.

З урахуванням підходу ЄСПЛ, згідно з яким імунітети можуть бути сумісними зі стандартом доступу до суду лише за наявності «розумних альтернативних засобів» захисту, запропоновано напрями вдосконалення договірної практики України: включення спеціальних положень щодо альтернативних процедур розгляду приватноправових вимог, визначення компетентного органу, строків і критеріїв компенсації; запровадження механізмів розгляду вимог третіх осіб; передбачення можливості обмеженої відмови від судово-процесуального імунітету у справах про відшкодування шкоди від ДТП; вимоги щодо страхового покриття службових транспортних засобів; а також правила взаємодії з компетентними органами України з урахуванням конфіденційності та захисту даних. Практичне значення результатів полягає у підвищенні передбачуваності правового режиму діяльності представництв міжнародних організацій і забезпеченні мінімальних гарантій ефективного захисту прав у приватноправових спорах.

Ключові слова: арбітраж *ad hoc*; делікт; дорожньо-транспортні пригоди; доступ до правосуддя; застереження про звільнення від відповідальності та відшкодування збитків; імунітет від примусового виконання; міжнародні організації; переговори; представництва міжнародних організацій; приватноправові вимоги; привілеї та імунітети; розв'язання спорів; юрисдикційний імунітет.

Kononenko M.O. Dispute settlement clause in agreements concerning representative offices of international organizations in Ukraine.

The article provides a comprehensive analysis of dispute settlement clauses contained in Ukraine's international agreements on cooperation with international organizations and on the establishment

and / or operation of their representative offices in Ukraine. The relevance of the topic is driven by the expansion of the institutional presence of international organizations in the context of the Russian Federation's full-scale aggression and the intensification of interaction between the representative offices of international organizations and Ukrainian public- and private-law actors. This, in turn, objectively increases the likelihood of disputes of both public-law (international) and private-law nature.

The study proceeds from the premise that jurisdictional immunity and immunity from enforcement, which safeguard the functional autonomy of international organizations, may in practice block access to domestic jurisdiction and therefore require compensatory mechanisms in treaty regulation. The methodological framework combines doctrinal legal analysis, a comparative legal approach, and a classification of contractual models based on the examination of nearly three dozen relevant agreements.

The article proposes distinguishing between two principal models of contractual dispute settlement clauses: a simple (single-step) model, which is predominantly limited to negotiations and / or consultations and lacks procedural «safeguards», and a complex (multi-step) model, which provides for a negotiation stage followed by mandatory *ad hoc* arbitration, with mechanisms for constituting the arbitral tribunal. It is shown that the multi-step design generally enhances legal certainty and creates realistic preconditions for resolving a dispute on the merits.

At the same time, a key normative gap is identified: most agreements focus on disputes between Ukraine and the organization and almost do not regulate private parties' claims and third-party tort claims. In this context, the article examines hold harmless / indemnity clauses as risk-allocation instruments which, however, do not replace procedural mechanisms for adjudicating such claims.

Taking into account the ECtHR's approach – according to which immunities may be compatible with the right of access to a court only where «reasonable alternative means» of protection are available – the article proposes directions for improving Ukraine's treaty practice: incorporating specific provisions on alternative procedures for the consideration of private-law claims, including the designation of a competent body, time limits, and compensation criteria; establishing mechanisms for handling third-party claims; providing for a narrowly tailored waiver of procedural immunity in civil compensation cases related to road traffic accidents; requiring insurance coverage for official vehicles; and regulating cooperation with the competent Ukrainian authorities with due regard to confidentiality and data protection. The practical value of the findings lies in enhancing the predictability of the legal regime governing the activities of representative offices of international organizations and ensuring minimum guarantees of effective remedies in private-law disputes.

Key words: access to justice; *ad hoc* arbitration; dispute settlement clauses; hold harmless / indemnity; immunity from enforcement; international organizations; jurisdictional immunity; negotiations; privileges and immunities; private-law claims; representative offices; road traffic accidents; tort liability.

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія РФ істотно трансформувала інституційний ландшафт міжнародної присутності в Україні. У відповідь на безпекові, гуманітарні та відновлювальні виклики міжнародні організації активізували операційну діяльність, розширили програми допомоги й технічної підтримки, направили спеціальні місії, а також відкрили нові офіси та представництва. За офіційною статистикою, нині Україна є повноправним членом 80 міжнародних організацій [1], тоді як на її території постійно діють представництва 35 із них [2, с. 3].

Тільки протягом 2022-2025 років на території України було відкрито офіси та представництва Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [3], Міжнародного кримінального суду (МКС) [4], Міжнародної організації права розвитку (МОПР) [5] та Європейської організації публічного права (ЄОПП) [6]. Наразі ведуться переговори щодо відкриття в Україні офісу Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) [7], а також щодо перегляду Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) від 13.07.1999 року [8] з метою трансформації інституту Координатора проєктів ОБСЄ в Україні у повноцінне представництво.

Водночас, зростання кількості представництв міжнародних організацій в Україні та інтенсифікація взаємодії з ними на різних рівнях не завжди відбуваються винятково у позитивному руслі. У процесі їх операційної взаємодії з українськими контрагентами можуть з'являтися розбіжності та виникати спори як публічно-правового (міжнародного), так і приватно-правового характеру.

Врегулювання таких спорів подекуди може становити серйозну проблему з огляду на те, що представництва міжнародних організацій, а також їхні посадові особи, експерти у відрядженні та інші категорії персоналу наділяються тими привілеями та імунітетами, які необхідні для виконання функцій та досягнення цілей організації. Це характерно як для української практики, так і для міжнародної практики загалом [9, с. 120-121; 10, с. 120-124].

Передусім ідеться про юрисдикційний імунітет – імунітет від будь-якої форми судового провадження, який, за Т. Ірмшером, становить ядро інституційних імунітетів [11, с. 446]. Він означає непідпорядкування міжнародної організації судам держави незалежно від виду справи чи процесуальної ролі: суд не може притягнути організацію як відповідача, зобов'язати її діяти або утриматися від дій, а також поширити на неї дію рішення, зокрема коли вона залучена як необхідна третя особа. Імунітет охоплює також забезпечувальні заходи.

Істотні складнощі для врегулювання спорів за участі міжнародних організацій та їхніх представництв створює й імунітет від примусового виконання, який, на думку В. Грандобера, досі зберігає значною мірою абсолютний характер [9, с. 394]. Цей імунітет охоплює всі способи виконання і поширюється на виконавчі дії будь-якого виду – незалежно від того, здійснюються вони на підставі судового рішення (ухваленого як за згодою міжнародної організації, так і з порушенням імунітету від юрисдикції), іншого виконавчого документа чи безпосередньо на підставі повноважень державного органу (зокрема поліції, податкової чи митної служби) або подібних механізмів [11, с. 446].

Юрисдикційний імунітет та імунітет від виконання тісно прилягають до концепції «недоторканості», яка забороняє вжиття примусових заходів щодо фондів, активів та іншого майна міжнародних організацій та їхніх представництв, приміщень та архівів, офіційних повідомлень, документів і кореспонденції [12, с. 645-646] і доповнюються привілеями на кшталт звільнення від податків і мита; звільнення фінансових активів та транзакцій від обмежень, включаючи вимоги фінансового контролю; забезпечення свободи зносин та зв'язку, включаючи право користування шифрами, кодом, кур'єрами і валізою тощо [13, с. 269].

Підставами привілеїв та імунітетів можуть бути різні джерела міжнародного права – установчі документи (статuti) міжнародних організацій, окремі міжнародні конвенції, на кшталт, Конвенції про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй від 13.02.1946 року [14], Конвенції ООН про привілеї та імунітети спеціалізованих установ від 21.11.1947 року [15], Угоди про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду від 10.09.2002 року [16], міжнародні звичаєві норми і навіть загальні принципи права [17, с. 161-163]. Водночас конкретний обсяг привілеїв та імунітетів, що надаються представництву тієї чи іншої організації в Україні, як правило, визначається договорами про їх створення / заснування [13, с. 269-270].

Противагою привілеям та імунітетам, що забезпечують функціональний захист представництв та безпеку їхнього персоналу, зазвичай, виступають положення цих же договорів, що регулюють порядок розв'язання спорів. Саме ці застереження покликані виконувати компенсаторну функцію щодо обмеження національної юрисдикції та забезпечувати баланс між функціональною автономією міжнародної організації й потребою в ефективному захисті прав та законних інтересів залучених сторін.

Отже, ключова проблема полягає у тому, чи є застереження про розв'язання спорів у «договорах про представництва» достатніми й ефективними, з огляду на імунітетну «блокаду» національної юрисдикції, а також у тому, чи охоплюють такі застереження приватноправові вимоги (зокрема деліктні), які найчастіше виникають у практичній взаємодії представництв з українськими суб'єктами.

Стан опрацювання проблеми. У доктрині міжнародного права проблематика врегулювання спорів за участі міжнародних організацій спочатку розглядалась крізь призму наданих їм привілеїв та імунітетів. Під таким кутом вона розроблялась у працях П.Г.Ф. Беккера, О. Валлендаль, Д. Верховена, М. Вуда, Е. Гайяра, О. Гаммаршельда, В. Грандобера, С.В. Дженкса, Н.К. Діня, С. Ел-Саваха, І. Зайдля-Гогенфельдерна, А.К. Зуапе, Т. Ірмшера, А. Казезе, Я. Клабберса, Дж. Кроуфорда, П. Лаліва, А. Міллера, І. Пінгель, А. Райніша, П. Россі, Ж.-Л. Фаньяра.

Тема вирішення спорів з персоналом міжнародних організацій розкривалась у роботах М.Б. Акегерста, Ч.Ф. Амересінгхе, П. Бодо-Лівінека, С. Вільяльпандо, О. Еліаса, П. Квейла, Ф. Лоріо, Ж. Муссе, Г. Новака, Дж.М. Пальєрі, А. Пелле, А. Плантея, І. Річардсона, Б. Таксіль, Ж. Тускоза. Окремим видам спорів за участі міжнародних організацій або окремим засобам їх вирішення присвятили свої наукові розвідки С. Бельє, Х. Бержауї, П. Главініс, В. Бен Хаміда, Н. Блоккер, К. Е. Бун, Л. Буассон де Шазурн, Р. Гулаті, Т. Джон, К. Домінісе, П.М. Ейземанн, С. Касселла, Ф. Мегре, Д. Мейер, С. Рейнгаерт, К. Сантуллі, Ф. Сейєрстед, Г.Г. Схермерс, К. Томушат, К. Шмаленбах.

З точки зору відповідальності та підзвітності у міжнародному праві проблематику аналізували С. Буралл, К. Велленс, Г. Гафнер, Т.С.М. Генкет, Р. Гулаті, С.Е. Йохансен, К. Неліган, Е.Ч. Океке, Ж.-М. Сорель, А.-М. Тевно-Вернер, К. Ферстман, Ж.-Ф. Флосс, К.М. Чинкін, П. Шмітт. З точки зору відповідальності її опрацьовували К. Альборн Ч.Ф. Амересінгхе, Д. Саруші. Весь спектр спорів, сторонами яких є міжнародні організації, комплексно аналізується у наукових працях Е. Асенсіо та А. Райніша.

В українській науці міжнародного права відсутні комплексні дослідження щодо розв'язання спорів, сторонами яких є міжнародні організації, включаючи спори за участі представництв міжнарод-

них організацій в Україні. Ця проблематика побіжно порушується у наукових працях та навчальних публікаціях Р.В. Алямкина, М.М. Антонович, В.Г. Буткевича, М.В. Буроменського, М.М. Гнатовського, І.В. Гринчак, О.В. Задорожного, Д.І. Кулеби, О.Н. Месхії, В.В. Мицика, В.І. Нагнибіди, Т.Л. Сироїд, З.В. Тропіна. Над тематикою відповідальності міжнародних організацій працювали Д.О. Денисова, Я.М. Вільчак, Я.М. Жукорська, Є.Б. Тітов. Внутрішня система врегулювання спорів та захист прав співробітників ООН були предметом дослідження Т.Л. Сироїд та Л.О. Фоміної, а внутрішня система правосуддя міжнародних міжурядових організацій – дисертації П.В. Фоміна.

Метою цієї статті є здійснення комплексного аналізу договірних застережень про розв'язання спорів у міжнародних договорах про співробітництво з міжнародними організаціями та створення їхніх представництв в Україні, виокремлення основних моделей таких застережень й оцінка їхньої дієвості, а також виявлення нормативних прогалин – насамперед у частині врегулювання приватноправових спорів із приватними контрагентами та деліктних вимог (включно з дорожньо-транспортними пригодами) – в умовах, коли національна юрисдикція фактично обмежена імунітетом. У підсумку стаття спрямована на формулювання напрямів удосконалення договірної практики України шляхом включення спеціальних норм, які забезпечують альтернативні механізми захисту прав та законних інтересів залучених сторін.

Виклад основного матеріалу. Аналіз текстів майже трьох десятків міжнародних договорів про співробітництво з міжнародними організаціями та створення їхніх представництв на території України засвідчив, що положення про розв'язання спорів, які зазвичай оформлюються у вигляді окремої статті, тяжіють до однієї з двох моделей: простої (одноступеневої) чи складної (багатоступеневої).

Простій (одноступеневій) моделі віддали перевагу Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Український науково-технологічний центр (УНТЦ), Європейський Союз (ЄС), Рада Європи (РЕ), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Міжнародна організація з міграції (МОМ), Європейська організація публічного права (ЄОПП), Міжнародна організація права розвитку (МОПР), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), тощо.

Особливість «одноступеневої» моделі полягає в тому, що сторони обирають лише один засіб розв'язання спорів і не передбачають процесуальних «запобіжників» на випадок безрезультатності такого формату. Як наслідок, дана модель створює найнижчий рівень правової визначеності та не гарантує вирішення спору по суті.

Здебільшого обраним засобом виступають переговори або консультації. Хоча ці поняття не є тотожними, і низка авторів обґрунтовано розглядає їх як два самостійні засоби мирного врегулювання спорів [18, с. 240-242], у цьому випадку, вірогідно, договірні сторони не проводять між ними принципової межі. Натомість вони трактують переговори й консультації як форму безпосереднього контакту, спрямованого на усунення розбіжностей шляхом досягнення взаємоприйнятної домовленості.

Так, відповідно до ст. XVI Угоди про створення УНТЦ від 25 жовтня 1993 року «будь-яке питання або спір, пов'язані із застосуванням або тлумаченням цієї Угоди, буде предметом консультацій між Сторонами» [19]. Відповідно до ст. 5 Угоди між Кабінетом Міністрів України та МОМ щодо статусу МОМ в Україні та співробітництва у сфері міграції від 03.12.1999 року «Спори між Кабінетом Міністрів України та Організацією щодо тлумачення або застосування цієї Угоди вирішуються на дружній основі шляхом консультацій і переговорів» [20]. В угодах про заснування представництв ЄОПП і МОПР міститься ідентичне формулювання, згідно з яким «будь-який спір між Сторонами стосовно тлумачення або застосування цієї Угоди повинен вирішуватися шляхом мирних переговорів в інтересах Сторін» [21, 22].

Навіть якщо, як у випадку з Представництвом НАТО, у договорі вказується, що спори між сторонами вирішуються «дипломатичними засобами» [23], тобто, теоретично для їх розв'язання може бути використаний весь арсенал дипломатичних засобів: переговори, консультації, добрі послуги, встановлення фактів, примирення [18, с. 240-245], договір все одно не закріплює обов'язок застосувати всі дипломатичні засоби і не визначає послідовність їх застосування.

Складну або «багатоступеневу модель» обрали Організація Об'єднаних Націй (ООН), Міжнародний кримінальний суд (МКС), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Програма розвитку ООН (ПРООН), Моніторингова місія ООН з прав людини (ММПЛУ), Міжнародний комітет червоного хреста (МКЧХ), Міжнародна федерація товариств червоного хреста та червоного півмісяця (МФ), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ), Міжнародний комітет червоного хреста (МКЧХ) та інші.

«Багатоступенева» модель передбачає, що на початковому етапі Уряд України та відповідна міжнародна організація намагаються врегулювати суперечки, що виникають між ними шляхом пе-

реговорів або «іншим узгодженим методом». Узгоджений метод може означати, як дипломатичні засоби вирішення міжнародних спорів – консультації, добрі послуги, встановлення фактів, примирення, так і їх передачу на розгляд міжнародної судової установи (в залежності від юрисдикції) або компетентного українського суду. У разі неможливості досягти вирішення шляхом переговорів або погодити «інший спосіб», спори в обов'язковому порядку виносяться на розгляд міжнародного арбітражу за зверненням однієї із сторін.

Переважно йдеться про арбітражі *ad hoc* з трьох арбітрів, які формуються сторонами для розгляду конкретного спору. Кожна сторона призначає по одному арбітру, а призначені арбітри у свою чергу обирають третього, який стає Головою. У разі якщо одна із сторін не призначає свого арбітра, або якщо обрані арбітри не можуть визначитись з Головою, будь-яка із Сторін може звернутись до Голови Міжнародного Суду ООН (далі – МС ООН) з проханням про призначення арбітра – ООН (ст. XX) [24], МКС (ст. 17) [25], ЮНІСЕФ (ст. XXII) [26], ПРООН – для ПРООН (ст. XII) [27], ММПЛУ (ст. XII) [28], МКЧХ (ст. 16) [29]. У деяких випадках замість Голови МС ООН цю почесну місію виконує Генеральний секретар Постійної палати третейського суду (далі – ППТС) – ОЕСР (ст. 22) [30], ПРООН – для технічних експертів (ст. XII) [27].

Найчастіше процедура (правила) арбітражу розробляється самими арбітрами, а витрати розподіляються між сторонами згідно з оцінкою арбітрів. Арбітражне рішення повинно бути вмотивованим, і визнається сторонами як остаточне вирішення спору. Що стосується застосовного права, то договори або опускають це питання, віддаючи на розсуд арбітрів (ООН, ПРООН, ММПЛУ) [24, 27, 28], або обирають міжнародне право (МКС – «застосовні норми міжнародного права» (ст. 17) [25], ОЕСР – «положення цієї Угоди, а також принципи та норми міжнародного права» (ст. 22) [30], або комбінують міжнародне і національне право (УВКБ – «норми міжнародного права, законодавства цієї з Сторін, де відбувалися події, що призвели до спірної ситуації» (ст. 16) [31], або використовують уже існуючі арбітражні регламенти та кодифікації (ЄІБ – «Правила добровільного судового розгляду Постійної палати третейського суду між державами та міжнародними фінансовими організаціями» (ст. 12) [32]).

Варіацією «багатоступеневої» моделі можна вважати Угоду між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців від 23.09.1996 року [31]. Відповідно до частини першої ст. 16 цієї Угоди будь-який спір між УВКБ та Урядом України, що впливає з неї чи пов'язаний із нею, розв'язується шляхом переговорів або іншої узгодженої процедури врегулювання (перший етап). Якщо цього досягти не вдається, спір на прохання будь-якої зі сторін передається на розгляд третейського суду (другий етап). Частина третя ст. 16 також встановлює, що якщо протягом 30 днів після висловлення однією зі сторін бажання про розгляд спору третейським судом третейські судді не призначені, а після їх призначення протягом 15 днів вони не обрали голову третейського суду, будь-яка зі сторін може звернутися з проханням до визначеного сторонами суду для розгляду спору (третій етап). При цьому очевидно, що йдеться як про міжнародну судову установу (залежно від юрисдикції), так і про компетентний національний (український) суд – за умови згоди сторін.

На перший погляд, побудова більш тривалого й послідовного ланцюжка «переговори / узгоджена процедура – третейський суд (арбітраж) – судовий орган» мала б сприяти ефективнішому розв'язанню спорів, ніж двоступенева варіація цієї моделі. Проте детальніший аналіз свідчить, що таке враження є хибним. Відсутність процедурних гарантій завершення формування арбітражу у вигляді примусового призначення його голови або всього складу незалежною третьою стороною (наприклад, Головою МС ООН або Генеральним секретарем ППТС) фактично дозволяє обійти цей етап мирного врегулювання. Водночас для передачі справи на розгляд судового органу необхідно, щоб сторони попередньо або у процесі врегулювання «визначили» відповідний форум, тобто досягли згоди щодо конкретної юрисдикції. У разі досягнення такої згоди рівень правової визначеності фактично не відрізнятиметься від простої (одноступеневої) моделі, тоді як за відсутності домовленості розгляд спору по суті залишатиметься заблокованим.

Показово, що проаналізовані договори, регулюючи розв'язання спорів між міжнародними організаціями (їхніми представництвами) та державою Україна, практично не містять положень, які б прямо врегульовували або принаймні окреслювали рамку врегулювання приватноправових спорів із українськими контрагентами – приватними сторонами (фізичними та юридичними особами приватного й публічного права) [33, с. 232], що взаємодіють із представництвами як постачальники, підрядники, консультанти, виконавці проєктів тощо.

Натомість окремі з цих договорів містять клаузули *hold harmless / indemnity* – застереження про відшкодування та звільнення від відповідальності (убезпечення від претензій), які включаються паралельно з механізмами розв'язання спорів. Ці положення, що походять з англо-американської (*common law*) контрактної традиції та широко застосовуються у міжнародних угодах і комерційних контрактах, у тому числі в договорах про надання технічної допомоги [34, с. 273], мають на меті

перерозподіл ризиків між сторонами: держава перебування за спеціальною угодою бере на себе обов'язок врегульовувати претензії третіх осіб та компенсувати пов'язані витрати, «убезпечуючи» міжнародну організацію та її експертів від негативних наслідків таких претензій.

Так, Угода між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй про заснування Представництва Організації Об'єднаних Націй від 06.10.1992 року (далі – Угода між Україною і ООН від 06.10.1992 року) містить ст. XIX «Претензії до ООН», яка закріплює відповідальність Уряду України за ризики, пов'язані з діяльністю в межах цієї Угоди. Зокрема, Уряд бере на себе врегулювання всіх позовів, що виникають у зв'язку з діями за цією Угодою чи будь-якою іншою додатковою угодою або безпосередньо пов'язані з ними, які можуть бути заявлені третіми сторонами до Організації Об'єднаних Націй, її посадових осіб, експертів у відрядженні та осіб, що надають послуги від її імені, а також зобов'язується забезпечити компенсацію та розв'язання таких претензій без шкоди для ООН, за винятком випадків, коли Уряд і ООН погоджуються, що конкретний позов або відповідальність виникли внаслідок грубої недбалості чи умисного порушення правил [24].

Практично ідентичні положення зафіксовано в Основній угоді про співробітництво між Дитячим Фондом Організації Об'єднаних Націй та Урядом України від 07.09.1998 року. Зокрема, відповідно до ст. XXI Уряд несе відповідальність за всі претензії та позови, що виникають у зв'язку з діяльністю, передбаченою цією Угодою, або безпосередньо пов'язані з нею, які треті сторони можуть пред'являти до ЮНІСЕФ, посадових осіб ЮНІСЕФ, експертів, які виконують доручення ЮНІСЕФ, та осіб, що надають послуги для ЮНІСЕФ, і у зв'язку з такими претензіями та позовами здійснює відшкодування та звільняє їх від відповідальності, за винятком випадків, коли Уряд і ЮНІСЕФ дійдуть згоди про те, що конкретна претензія, позов або відповідальність виникли внаслідок грубої недбалості або навмисного неправомірного діяння [26]. А також в Базовій угоді між Урядом України і Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) про встановлення відносин технічного консультативного співробітництва від 12.06.1997 року (ч.6 ст. 1) [35] та в Угоді між Урядом України і Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй від 18.06.1993 року (ст. X) [27].

З огляду на те, що Угода між Україною і ООН від 06.10.1992 року має парасольковий характер і застосовується *mutatis mutandis* до спеціалізованих установ ООН та їхніх представництв на території України [36], а укладені ними додаткові угоди відповідно до ст. II та XVIII цієї Угоди становлять її невід'ємну частину [24], можна дійти висновку, що клаузула *hold harmless / indemnity* поширюється на діяльність всіх секторальних організацій, які входять до «сім'ї ООН».

Враховуючи таке широке охоплення, важливо з'ясувати *ratione personae* та *ratione materiae* клаузули *hold harmless / indemnity*, а також її правову природу. Щодо *ratione personae*, то в наведеному положенні прямо зазначено, що Уряд бере на себе врегулювання всіх позовів, які можуть бути заявлені «третьми сторонами». У договірному праві «третьі сторони» – це будь-які суб'єкти, що не є сторонами відповідної угоди. До них, безумовно, можуть належати інші держави, міжнародні організації або суб'єкти міжнародного права *sui generis*; водночас з огляду на характер повсякденної діяльності представництв і типові форми взаємодії з українськими контрагентами більш імовірним є виникнення претензій саме з боку приватних осіб. Отже, за своїм *ratione personae* такі положення потенційно охоплюють і приватних осіб та компанії, зокрема постачальників, підрядників, консультантів, власників майна, потерпілих осіб, а також інших контрагентів, чії вимоги адресуються організації або її функціональним носіям (посадовим особам, експертам у відрядженні, особам, що надають послуги від її імені).

Ratione materiae клаузули визначається формулою «позови, що виникають у зв'язку з діями за цією Угодою чи будь-якою іншою додатковою угодою або безпосередньо пов'язані з ними». Така конструкція охоплює не лише спори, що випливають з міжінституційної взаємодії між Урядом та міжнародною організацією, а й вимоги, пов'язані з операційною діяльністю представництв, виконанням програм і проєктів, логістикою, використанням приміщень та майна, а також залученням персоналу й підрядників.

У практичному вимірі до найбільш типових категорій приватних вимог, які можуть підпадати під цю формулу, належать: (1) деліктні вимоги (шкода життю, здоров'ю або майну, завдана під час здійснення програмної чи операційної діяльності, логістики, реалізації проєктів); (2) операційні майнові претензії (пошкодження, втрати, інциденти, пов'язані з обладнанням, транспортом, приміщеннями або іншим майном); (3) договірні спори з підрядниками та постачальниками – принаймні в тих випадках, коли приватна сторона намагається пред'явити вимогу саме представництву міжнародної організації в Україні (хоча на практиці такі спори нерідко скеровуються у передбачені контрактом процедури, зокрема арбітражні або внутрішні механізми закупівель / контракування). Водночас клаузула сформульована настільки широко, що питання відмежування «покритих» і «непокритих» претензій (зокрема договірних вимог приватних контрагентів, трудових і квазітрудоових спорів, деліктних вимог) фактично переноситься у площину тлумачення і практики застосування.

У цьому контексті принциповим є те, що клаузула *hold harmless / indemnity* має переважно міжсуб'єктний характер: вона встановлює розподіл ризиків між державою перебування, у даному випадку Україною, і міжнародною організацією та спрямована на те, щоб організація не зазнавала негативних наслідків від претензій третіх осіб у національній юрисдикції. Відповідно, вона не тожджна процедурному механізму вирішення спорів і сама по собі не визначає ні компетентного органу для розгляду претензій третіх осіб, ні строків, ні процесуальних гарантій, ні стандартів доказування, ні порядку ухвалення рішень та їх виконання. Її функція полягає у встановленні обов'язку держави взяти на себе відповідні ризики та забезпечити врегулювання, не перекладаючи тягар на організацію. Як слушно зауважувалося у доктрині, йдеться не про «приписування» (атрибуцію) поведінки організації державі перебування, а про прийняття державою наслідків поведінки, яка залишається поведінкою організації, тобто про договірне прийняття фінансово-правового тягара, а не про зміну суб'єкта відповідальності [37, с. 89].

З позиції приватної сторони практичний наслідок такої конструкції полягає в тому, що звернення з позовом безпосередньо до міжнародної організації в українському суді найімовірніше наштовхується на імунітет, тоді як держава має забезпечити шлях врегулювання претензії (позасудовий, адміністративний або інший погоджений механізм), аби вимога не залишалася без розгляду. Водночас за відсутності в угоді або пов'язаних домовленостях конкретизованої процедури (компетентний орган, строки, порядок, критерії компенсації) реалізація такого «каналу» на практиці може бути ускладненою: відповідне положення діє як обов'язок держави перед міжнародною організацією, однак не завжди трансформується у дієвий інструмент захисту для приватного контрагента.

Окремої уваги заслуговує і застереження про винятки, відповідно до якого обов'язок захисту від претензій, відшкодування та звільнення від відповідальності не застосовується у випадках, коли Уряд і відповідна міжнародна організація погоджуються, що конкретна претензія або відповідальність виникли внаслідок «грубої недбалості чи умисного неправомірного діяння» [24] / «грубої недбалості чи навмисної протиправної дії» [27] / «недбалості або навмисної неправильної поведінки» [35] організації або її посадових осіб. Вказаний виняток, по-перше, має оціночний характер, а по-друге, формально прив'язаний до погодженої позиції сторін, що підкреслює внутрішній вимір цієї конструкції та водночас може ускладнювати передбачуваність її застосування для приватних контрагентів.

Таким чином, попри те що клаузула *hold harmless / indemnity* здатна охоплювати претензії приватних сторін як «третіх сторін», її наявність не усуває питання про ефективний спосіб реалізації таких вимог в умовах імунітетів міжнародних організацій. Це, своєю чергою, актуалізує необхідність відмежування: (1) положень про врегулювання спорів між Україною та міжнародною організацією (міжсуб'єктний рівень) і (2) процедур та інструментів розгляду приватноправових претензій третіх осіб (приватний рівень), які у чинній договірній практиці здебільшого залишаються поза детальним регулюванням.

Огляд договірної практики також дозволяє сформулювати низку методологічно релевантних висновків. По-перше, застереження про розв'язання спорів у договорах про представництва міжнародних організацій переважно зорієнтовані на врегулювання спорів між Україною як приймаючою державою та відповідною міжнародною організацією, тобто відображають насамперед міжнародно-правовий вимір цих взаємовідносин.

По-друге, окремі формулювання за певних умов можуть охоплювати і приватноправові спори за участю держави, коли вона діє як приватний контрагент (*acta jure gestionis*) [33, с. 232], однак така можливість не отримує системного та однозначного закріплення ані щодо кола вимог, ані щодо належних процедур їх розгляду.

По-третє, з погляду інституційної дієвості більш придатною для досягнення матеріального результату є складна (багатоступенева) модель, оскільки вона підвищує рівень правової визначеності та містить процедурні «запобіжники», які – принаймні на рівні конструкції – спрямовані на вирішення спору по суті, а не лише на підтримання «каналу комунікації» між сторонами. Водночас ефективність цієї моделі суттєво залежить від наявності механізмів, що унеможливають блокування процедури на стадії формування арбітражу та забезпечують передбачуваність застосовного права і виконання рішення.

По-четверте, і це має ключове значення у контексті стандартів доступу до правосуддя, проаналізовані договори практично не містять положень, які б прямо врегульовували або принаймні окреслювали рамку врегулювання приватноправових спорів із українськими контрагентами – приватними сторонами (фізичними та юридичними особами приватного й публічного права), що взаємодіють із представництвами міжнародних організацій як постачальники, підрядники, консультанти, виконавці проєктів тощо.

Натомість у низці випадків ці прогалини компенсуються лише частково шляхом включення клаузул *hold harmless / indemnity*, які перерозподіляють ризики між Україною та міжнародною організацією, але не створюють самодостатнього процесуального механізму для розгляду приватних претензій; за відсутності конкретизованих процедур такі положення можуть не забезпечувати для приватних осіб ефективного та передбачуваного засобу захисту.

Така ситуація свідчить про нормативну лакуну у правовому регулюванні функціонування представництв міжнародних організацій на території України. Додаткової ваги цьому надає підхід Європейського суду з прав людини, відповідно до якого надання міжнародним організаціям імунітету від юрисдикції та примусового виконання може бути сумісним зі статтею 6 Європейської конвенції з прав людини [38] за умови, що особа має «розумні альтернативні засоби» захисту своїх прав [39, п. 68].

Отже, надання імунітету саме по собі не повинно призводити до повного позбавлення особи доступу до правосуддя; його застосування має бути компенсоване наявністю реального, а не суто формального механізму розгляду спору. Як зауважує Е.Ч. Океке, за відсутності доступу до суду або належних альтернативних засобів правового захисту може виникати відмова в правосудді (*denial of justice*) або пробіл у підзвітності (*accountability gap*), коли міжнародна організація не забезпечує ефективного засобу захисту для осіб, чиї права порушено. Водночас навіть за наявності альтернативного механізму вирішення спорів залишається відкритим питання його адекватності, зокрема відповідності мінімальним стандартам справедливості, необхідним для розгляду юридичної вимоги [40, с. 26]. У цьому контексті відсутність у договорах про представництва міжнародних організацій в Україні положень, які б гарантували ефективний засіб захисту у приватноправових спорах із приватними контрагентами, може формувати ризики як з позицій належного урядування, так і з погляду дотримання стандартів прав людини.

Безумовно, частина формальних і неформальних механізмів захисту може міститися у внутрішніх правилах, кодексах, регламентах і положеннях міжнародних організацій [33, с. 233; 41, с. 55, 115, 179-184] або в арбітражних і претензійних застереженнях конкретних контрактів, укладених із українськими суб'єктами (оренда, лізинг, постачання, підряд тощо) [42, с. 1130-1140]. Однак така контрактна або внутрішньоінституційна регламентація не є універсальною та не охоплює всі категорії спорів.

Найбільш проблемною залишається сфера деліктних зобов'язань. У теорії міжнародного приватного права застосовним правом у деліктних спорах традиційно визнається право місця вчинення правопорушення (*lex loci delicti*) [43, с. 498]. Відтак у випадку, якщо деліктне діяння вчинене на території України, логічним наслідком є застосування українського права та можливість звернення потерпілого до компетентного національного суду для захисту своїх прав і законних інтересів. Проте юрисдикційний імунітет та імунітет від примусового виконання представництв міжнародних організацій та їх персоналу фактично можуть унеможливлювати реалізацію такого права, перетворюючи формальну наявність матеріально-правової вимоги на практично нездійсненну.

Особливо рельєфно ця проблема проявляється щодо дорожньо-транспортних пригод, які є одними з найпоширеніших правопорушень у повсякденній діяльності дипломатичних представництв. У цьому контексті показовими є поодинокі спроби «вивести» цивільну відповідальність за шкоду, завдану ДТП, з-під дії судово-процесуального імунітету: у деяких угодах передбачено, що посадові особи користуються імунітетом щодо дій, вчинених ними в офіційній якості, за винятком цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок дорожньо-транспортних пригод [21, 22].

Однак така практика не набула системного характеру. Значна частина організацій системи ООН не може прийняти відповідні винятки, будучи обмеженою рамками універсальних конвенцій 1946 і 1947 років [14, 15]. У результаті на практиці виникає парадоксальна ситуація: найбільш типові деліктні вимоги, що вимагають оперативного й ефективного врегулювання (відшкодування шкоди), можуть залишатися поза дієвими механізмами захисту, якщо держава не забезпечує альтернативного інструментарію.

З огляду на викладене, перспективним шляхом вдосконалення договірної практики України видається включення до договорів про співробітництво з міжнародними організаціями та створення їхніх представництв в Україні спеціальних норм, спрямованих на врегулювання приватноправових вимог, включно з ДТП. Змістовно такі норми можуть охоплювати: (1) обов'язок міжнародної організації забезпечити наявність належних способів розгляду спорів, що виникають із договорів або інших приватноправових спорів, стороною яких є організація; (2) обов'язок забезпечити процедури розгляду вимог третіх осіб щодо відшкодування шкоди, завданої діями або бездіяльністю організації чи її персоналу у зв'язку зі службовою діяльністю в Україні; (3) застереження про можливість (і критерії) відмови від судово-процесуального імунітету у випадках цивільних вимог щодо відшкодування шкоди від ДТП за участю транспортних засобів, які належать, орендуються або

експлуатуються організацією чи її персоналом; (4) вимоги щодо страхового покриття службових транспортних засобів та заходів зі сприяння страхуванню персоналу, який використовує транспорт у службових цілях; (5) правила співпраці з компетентними органами України з урахуванням вимог захисту даних і конфіденційності. Запровадження таких договірних запобіжників дозволило б зберегти функціональний характер імунітетів, водночас підвищивши правову визначеність і забезпечивши мінімальні гарантії ефективного захисту прав у спорах за участю представництв міжнародних організацій в Україні.

Висновки. Розширення присутності міжнародних організацій в Україні в умовах повномасштабної агресії РФ і майбутнього післявоєнного відновлення неминуче інтенсифікує взаємодію між представництвами міжнародних організацій та українськими суб'єктами публічного і приватного права, що відповідно, підвищує ризик виникнення між ними спорів як міжнародно-правового, так і приватноправового характеру. За цих умов договірні застереження про розв'язання спорів виконують компенсаторну роль щодо юрисдикційного імунітету та імунітету від примусового виконання, які, забезпечуючи функціональну автономію організацій, можуть фактично блокувати доступ до національної юрисдикції та ефективних засобів правового захисту.

Аналіз майже трьох десятків релевантних договорів засвідчив домінування двох договірних моделей. Проста (одноступенева) модель здебільшого зводиться до переговорів / консультацій або загальних посилань на «дипломатичні засоби» без визначення послідовності та процесуальних гарантій, унаслідок чого вона забезпечує мінімальний рівень правової визначеності й не гарантує вирішення спору по суті. Складна (багатоступенева) модель, яка поєднує переговорний етап із обов'язковим арбітражем *ad hoc* та механізмами формування складу арбітражу, загалом підвищує передбачуваність і створює реалістичні передумови для остаточного врегулювання, хоча її практична дієвість залежить від здатності конструкції запобігати процедурному «глухому куту» та забезпечувати виконання рішення.

Водночас виявлено ключову нормативну прогалину: більшість договорів зосереджені на спорах між Україною як приймаючою державою та міжнародною організацією й майже не містять придатних процедур для приватноправових вимог приватних контрагентів і третіх осіб, включно з деліктними вимогами, зокрема щодо відшкодування шкоди внаслідок дорожньо-транспортних пригод. У цьому контексті клаузули *hold harmless / indemnity* можуть перерозподіляти ризики між державою й організацією, однак не замінюють процесуального механізму розгляду приватних претензій: вони, як правило, не визначають компетентного органу, строків, правил подання, стандартів оцінки та порядку компенсації, а отже не гарантують приватним особам дієвого засобу захисту.

З огляду на стандарти доступу до правосуддя та вимогу наявності «розумних альтернативних засобів» захисту, обґрунтовано необхідність удосконалення договірної практики України шляхом включення спеціальних положень щодо приватноправових вимог: запровадження альтернативних процедур розгляду претензій із визначенням компетентного органу, строків і критеріїв компенсації; створення механізмів для деліктних вимог третіх осіб; передбачення можливості обмеженої відмови від судово-процесуального імунітету у справах про компенсацію шкоди від ДТП; вимог щодо належного страхового покриття службового транспорту та правил взаємодії з компетентними органами України з урахуванням конфіденційності й захисту даних. Це дозволить зберегти функціональний характер імунітетів, водночас підвищивши правову визначеність і забезпечивши мінімальні гарантії ефективного захисту прав у приватноправових спорах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна, станом на 16.09.2025 р. URL: <https://data.gov.ua/dataset/89ea21a9-e0bf-4cac-a05e-c3da6e63d360/resource/a0ba79dd-bf17-4149-8a06-c08cf02cd790> (дата звернення: 24.02.2026).
2. Довідник «Дипломатичні представництва іноземних держав та представництва міжнародних організацій в Україні». Департамент державного протоколу. Міністерство закордонних справ України. Листопад 2025 р. URL: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/DDP_Protocol/dovidnyk-07112025.pdf (дата звернення: 24.02.2026).
3. В Україні відкрито офіс Організації економічного співробітництва та розвитку: прес-служба Апарату Верховної Ради України. 09.03.2023. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/233937.html (дата звернення: 27.02.2026).
4. Смишляев С. У Києві відкрився офіс МКС: найбільший поза Гаагою. *Deutsche Welle*. 14.09.2023. URL: <https://www.dw.com/uk/u-kievi-vidkrivsa-ofis-mks-najbilsij-poza-gaagou/a-66814281> (дата звернення: 27.02.2026).
5. В Україні створять офіс Європейської організації публічного права – Зеленський підписав закон. *Судово-юридична газета*. 30.07.2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/laws/337264-v>

- ukraine-sozdadut-ofis-evropeyskoj-organizatsii-publicnogo-prava-zelenskiy-podpisal-zakon (дата звернення: 27.02.2026).
6. Бельмас К. Зеленський підписав закон про створення офісу Європейської організації публічного права в Україні. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspiilne.media/1078951-zelenskij-pidpisav-zakon-pro-stvorennja-ofisu-evropejskoj-organizacii-publicnogo-prava-v-ukraini/> (дата звернення: 27.02.2026).
 7. Науковці Академії розширюють співпрацю з ЮНЕСКО. *Повідомлення НАН України*: прес-служба НАН України. 31.10.2023. URL: <https://www.old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10693> (дата звернення: 27.02.2026).
 8. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) щодо створення нової форми співробітництва: меморандум; від 13.07.1999 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_309#Text (дата звернення: 27.02.2026).
 9. Grandaubert V. L'immunité d'exécution de l'État étranger et des organisations internationales en droit international. Paris : Pedone, 2023. 748 p.
 10. Kwakwa E., Rols M.-L. The Privileges and Immunities of the World Intellectual Property Organization: Practice and Challenges / *Immunity of International Organizations* / ed. by N.M. Blokker, N.J. Schrijver. Leiden: Brill Nijhoff, 2015. P. 115-136.
 11. Imscher T. H. Immunities and the Right of Access to Court – Conflict and Convergence / *Mesures de réparation et responsabilité à raison des actes des organisations internationales* / Hague Academy of International Law, Hague Academy of International Law Center for Studies and Research; ed. by D. Sarooshi. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2014. P. 443-492.
 12. Pingel I. Les privilèges et immunités de l'organisation internationale / *Droit des organisations internationales* / Sous la dir. de E. Lagrange, J.-M. Sorel. Paris: LGDJ; Lextenso éditions, 2013. P. 626-656.
 13. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 628 с.
 14. Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations. New York, 13 February 1946. *United Nations Treaty Series*. Vol. 1. P. 15; Vol. 90. P. 327. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1946/12/19461214%2010-17%20PM/Ch_III_1p.pdf (дата звернення: 27.02.2026).
 15. Convention on the Privileges and Immunities of the Specialized Agencies. New York, 21 November 1947. *United Nations Treaty Series*. Vol. 33. P. 261. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1949/08/19490816%2010-43%20AM/Ch_III_2p-full%20text.pdf (дата звернення: 27.02.2026).
 16. Agreement on the Privileges and Immunities of the International Criminal Court: adopted by the Assembly of States Parties, First session, New York, 3-10 September 2002: Official Records (ICC-ASP/1/3). URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/23F24FDC-E9C2-4C43-BE19-A19F5DDE8882/140090/Agreement_on_Priv_and_Imm_120704EN.pdf (дата звернення: 27.02.2026).
 17. Crawford J., Brownlie I. Brownlie's Principles of Public International Law. Ninth edition. Oxford: Oxford University Press, 2019. 785 p.
 18. Тропін З.В. Мирні засоби вирішення міжнародних спорів / *Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т.* / [В.В. Мицик, М.В. Буроменський, М.М. Гнатовський та ін.]; за заг. ред. В.В. Мицика. Т. 2: Основні галузі. Харків: Право, 2018. С. 235-255.
 19. Угода про створення Українського науково-технологічного центру: угода; від 25.10.1993 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_032#Text (дата звернення: 24.02.2026).
 20. Угода між Кабінетом Міністрів України та міжнародною організацією з міграції щодо статусу Міжнародної організації з міграції в Україні та співробітництва у сфері міграції: угода; від 03.12.1999 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_411#Text (дата звернення: 24.02.2026).
 21. Угода між Урядом України та Європейською організацією публічного права про створення офісу Європейської організації публічного права в Україні: угода; від 05.03.2025 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a6_001-25#Text (дата звернення: 24.02.2026).
 22. Угода між Урядом України та Міжнародною організацією права розвитку про заснування представництва Міжнародної організації права розвитку в Україні: угода; від 18.09.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/922_001-23#Text (дата звернення: 24.02.2026).

23. Угода між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус представництва НАТО в Україні: угода; від 22.09.2015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_033#Text (дата звернення: 24.02.2026).
24. Угода між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй про заснування Представництва Організації Об'єднаних Націй: угода; від 06.10.1992 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c36#Text (дата звернення: 24.02.2026).
25. Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні: угода; від 23.03.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_001-23#Text (дата звернення: 24.02.2026).
26. Основна Угода про співробітництво між Дитячим Фондом Організації Об'єднаних Націй та Урядом України: угода; від 07.09.1998 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_364#Text (дата звернення: 24.02.2026).
27. Угода між Урядом України і Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй: угода; від 18.06.1993 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_400#Text (дата звернення: 24.02.2026).
28. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні: угода; від 31.07.2014 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-14#Text (дата звернення: 24.02.2026).
29. Договір між Урядом України і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні: договір; від 05.12.1995 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/991_005 (дата звернення: 28.02.2026).
30. Угода між Урядом України та Організацією економічного співробітництва та розвитку щодо привілеїв, імунітетів і пільг, наданих Організації та офісу Організації в Україні: угода; від 12.12.2022 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-22#Text (дата звернення: 24.02.2026).
31. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців: угода; від 23.09.1996 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_078#Text (дата звернення: 24.02.2026).
32. Рамкова угода між Україною та Європейським інвестиційним банком: угода; від 14.06.2005 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_585#Text (дата звернення: 24.02.2026).
33. Кононенко М.О. Поняття та ознаки приватноправових спорів, сторонами яких є міжнародні організації. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Випуск № 01, 2026, частина 3. С. 228-238. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.35> (дата звернення: 24.02.2026).
34. Institut de Droit international. *Annuaire de droit international*. Vol. 66, t. 1: *Session de Lisbonne (1995). Travaux préparatoires. Les conséquences juridiques pour les États membres de l'inexécution par des organisations internationales de leurs obligations envers des tiers = The legal consequences for member states of the non-fulfilment by international organizations of their obligations toward third parties. Cinquième Commission / Rapporteur : Mme Rosalyn Higgins*. Paris: Pédone, 1995. P. 251-289. URL: https://www.idi-iil.org/app/uploads/2018/06/1995_vol_66-I_Session_de_Lisbonne.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
35. Базова угода між Урядом України і Всесвітньою організацією охорони здоров'я про встановлення відносин технічного консультативного співробітництва: угода; Україна, ВООЗ; від 12.06.1997 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/897_005 (дата звернення: 28.02.2026).
36. Угода між Урядом України та Управлінням ООН з обслуговування проектів (ЮНОПС) про відкриття Офісу ЮНОПС в Україні: угода; Україна, ООН; від 22.11.2016 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_002-16 (дата звернення: 28.02.2026).
37. Yearbook of the International Law Commission. 1975. Vol. II (Part Two): Report of the International Law Commission to the General Assembly. New York: United Nations, 1976. P. 47-189. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1975_v2.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

38. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 005): Convention; Rome, 04.11.1950. URL: <https://rm.coe.int/1680a2353d> (дата звернення: 01.03.2026).
39. Waite and Kennedy v. Germany: Judgment of 18 February 1999, Application no. 26083/94. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58912> (дата звернення: 24.02.2026).
40. Okeke E.Ch. The Tension between the Jurisdictional Immunity of International Organizations and the Right of Access to Court // *The Role of International Administrative Law at International Organizations*. Leiden; Boston: Brill | Nijhoff, 2020. P. 25-53. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004441033_003 (дата звернення: 01.03.2026).
41. Фомін П.В. Внутрішня система правосуддя міжнародних міжурядових організацій: дис. ... д-ра філософії: спец. 293 «Міжнародне право» (галузь знань 29 «Міжнародні відносини»). Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2021. 207 с.
42. Ascensio E. Les différends opposant une organisation internationale à des personnes privée / *Droit des organisations internationales* / Sous la direction de E. Lagrange, J.-M. Sorel. Paris: LGDJ ; Lextenso éditions, 2013. 1197 p.
43. Seyersted F. Applicable Law in Relations between Intergovernmental Organizations and Private Parties. *Recueil des cours de l'Académie de La Haye*. Vol. 122. Leiden: Martinus Nijhoff, 1967. P. 427-616.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341.1:340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.43>

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ «М'ЯКОГО ПРАВА» У СУЧАСНІЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ: ПЛЮРАЛІЗМ ПІДХОДІВ ТА РЕГУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Котляр О.І.,

кандидат юридичних наук, доцент,

завкафедри міжнародного права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID: 0000-0002-3485-4157

Котляр О.І. Концептуалізація «м'якого права» у сучасній міжнародно-правовій доктрині: плюралізм підходів та регулятивний потенціал.

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз феномену «м'якого права» у сучасній міжнародно-правовій доктрині. Досліджено основні підходи до розуміння природи, сутності та функціонального призначення м'яко-правових інструментів у системі міжнародного регулювання. Обґрунтовано, що зростання ролі «м'якого права» зумовлене трансформацією міжнародних відносин, ускладненням глобальних процесів, а також обмеженою ефективністю традиційних джерел міжнародного права, зокрема міжнародних договорів і звичаїв, у реагуванні на сучасні виклики.

Проаналізовано класифікацію наукових підходів до оцінки «м'якого права», запропоновану в сучасній доктрині, зокрема, виокремлення позицій «ентузіастів», прихильників гібридного регулювання та «скептиків». Встановлено, що представники першої групи акцентують увагу на гнучкості, адаптивності та інноваційному потенціалі м'яко-правових інструментів, тоді як прихильники гібридного підходу наголошують на доцільності поєднання «м'яких» і «жорстких» норм для досягнення оптимального регулятивного ефекту. Водночас критики підкреслюють ризики, пов'язані з відсутністю механізмів примусу, можливістю політичних маніпуляцій та обмеженою ефективністю таких норм.

Особливу увагу приділено аналізу причин поширення «м'якого права», серед яких виокремлено глобалізацію, зростання ролі недержавних акторів, деформалізацію правотворчих процесів, а також підвищення складності досягнення міжнародного консенсусу. Доведено, що «м'яке право» виступає важливим елементом сучасної багаторівневої системи глобального врядування, забезпечуючи гнучкість, оперативність та варіативність регулятивного впливу.

У статті також розкрито взаємозв'язок між «м'яким» і «жорстким» правом, обґрунтовано їхню взаємодоповнюваність у межах сучасної міжнародно-правової системи. Зроблено висновок, що «м'яке право» не лише доповнює традиційні юридично обов'язкові норми, а й виступає самостійним інструментом регулювання, здатним ефективно реагувати на динамічні зміни у глобальному середовищі та сприяти розвитку правового плюралізму.

Ключові слова: міжнародне право, м'яке право, жорстке право, відносна нормативність, правове регулювання.

Kotlyar O.I. The conceptualization of «soft law» in modern international legal doctrine: pluralism of approaches and regulatory potential.

The article presents a comprehensive theoretical and legal analysis of the phenomenon of «soft law» in contemporary international legal doctrine. The main approaches to understanding the nature, essence, and functional purpose of soft law instruments within the system of international regulation are examined. It is substantiated that the growth of the role of «soft law» is due to the transformation of international relations, the complication of global processes, as well as the limited effectiveness of traditional sources of international law, in particular international treaties and customs, in responding to modern challenges.

The article analyses the classification of scholarly approaches to the assessment of «soft law» as proposed in modern doctrine, specifically distinguishing the positions of «enthusiasts», proponents of hybrid regulation, and «skeptics». It is established that

representatives of the first group emphasize the flexibility, adaptability, and innovative potential of soft law instruments, while advocates of the hybrid approach stress the advisability of combining «soft» and «hard» norms to achieve an optimal regulatory effect. At the same time, critics emphasize the risks

associated with the lack of coercive mechanisms, the possibility of political manipulation and the limited effectiveness of such norms.

Particular attention is paid to the analysis of the reasons for the spread of «soft law» among which globalization, the growth of the role of non-state actors, the deformation of law-making processes, as well as the increasing complexity of achieving international consensus are highlighted. It is demonstrated «soft law» serves as an important element of the contemporary multi-level system of global governance, ensuring flexibility, responsiveness, and variability of regulatory impact.

The article also examines the interrelationship between «soft» and «hard» law, substantiating their complementarity within the modern international legal system. It is concluded that «soft law» not only complements traditional legally binding norms, but also acts as an independent regulatory instrument capable of effectively responding to dynamic changes in the global environment and contributing to the development of legal pluralism.

Key words: international law, soft law, hard law, relative normativity, legal regulation.

Постановка проблеми. Трансформація сучасного міжнародно-правового порядку актуалізує дослідження феномену «м'якого права» як альтернативного та водночас комплементарного інструменту нормативного регулювання. Динаміка глобалізаційних процесів, ускладнення структури міжнародних відносин і зростання ролі недержавних акторів зумовлюють переоцінку класичних уявлень про джерела права та механізми їхньої ефективності. Традиційні інструменти міжнародного права, зокрема міжнародні договори та звичаї, дедалі частіше демонструють обмежену здатність забезпечувати оперативне й адекватне реагування на транснаціональні виклики. У цих умовах зростає значення нормативних утворень, що не мають формально обов'язкової сили, однак здійснюють суттєвий регулятивний вплив на поведінку суб'єктів міжнародного права.

Проблематика «м'якого права» безпосередньо пов'язана з фундаментальними питаннями легітимності, ефективності та меж правового регулювання, а також із співвідношенням права і політики в умовах глобального врядування.

Мета дослідження полягає в аналізі теоретичних підходів до розуміння феномену «м'якого права» та виявлення ключових факторів його поширення у сучасній міжнародно-правовій системі.

Стан опрацювання проблематики. Сучасна доктрина міжнародного права характеризується відсутністю уніфікованого підходу до визначення сутності «м'якого права», що зумовлено міждисциплінарністю цього феномену та його динамічним характером. У зарубіжній правовій науці «м'яке право» переважно визначається як сукупність норм, принципів і стандартів поведінки, які не є юридично обов'язковими, проте мають значний регулятивний потенціал. У межах цієї традиції сформувалося кілька концептуальних підходів. Перший підхід (К. Абботт, Д. Снайдал) трактує його як проміжну форму між політичними домовленостями та юридично обов'язковими нормами («hard law»), підкреслюючи континуум правової обов'язковості. Другий підхід (Ф. Снайдер, Л. Сендхольц) розглядає «м'яке право» як автономний регуляторний інструмент, що відіграє важливу роль у праві ЄС та міжнародному управлінні. Третій підхід (Я. Клабберс) акцентує увагу на концептуальних межах права та піддає критиці надмірне розширення поняття «права» за рахунок включення до нього неформальних норм.

Серед вітчизняних юристів-міжнародників, які зверталися до цієї тематики, аналізуючи природу «м'якого права» в контексті міжнародного публічного права та його вплив на національні правові системи, В. Буткевич, В. Мицик, В. Буроменський, О. Буткевич, М. Мікієвич. Окремі аспекти цієї проблематики досліджуються у працях М. Гнатовського, О. Шпакович, К. Смирнової, Н. Гришиної, Є. Григоренко, О. Нігреєвої, Г. Головач. Особлива увага приділяється ролі «м'якого права» у процесах європейської інтеграції, імплементації стандартів Європейського Союзу та міжнародних організацій, а також його значенню для розвитку публічного управління і адміністративного права.

Таким чином, сучасний стан дослідження феномену «м'якого права» свідчить про поступовий перехід від описового етапу до більш глибокого теоретико-методологічного осмислення, що відкриває перспективи для подальших наукових розвідок, зокрема в контексті трансформації правових систем під впливом глобалізаційних процесів та розвитку наднаціонального регулювання.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі м'яке право розглядається як особливий різновид нормативних приписів, що не мають формально обов'язкової юридичної сили, але здатні здійснювати значний регулятивний вплив на поведінку суб'єктів міжнародних відносин.

«М'яке право» як самостійний і водночас надзвичайно дискусійний феномен у правовому дискурсі сформувався у 1970-х роках, ставши предметом гострих дискусій у сфері міжнародного публічного права. Згодом проблематика м'якого права поширилася на інші галузі правознавства, поступово перетворившись на один з провідних напрямів юридичних досліджень.

У юридичній доктрині складно знайти іншу категорію, яка б спричинила таку кількість суперечливих оцінок та інтенсивних наукових дискусій. Як зазначає У. Мерт, проблематика м'якого права порушує фундаментальні питання здійснення влади, розподілу повноважень, легітимності та соціальних практик. Вона також охоплює ширші аспекти демократичного врядування і ставить питання щодо меж між правом і політикою, а також між публічною та приватною сферами [1]

Одну з найбільш розгорнутих класифікацій позицій щодо «м'якого права» пропонує Ді Робілант, яка диференціює наукові підходи залежно від ставлення до співвідношення «жорсткого» і «м'якого» права [2] У межах цієї типології виокремлюються, з одного боку, «ентузіасти» та прихильники гібридного регулювання, а з іншого – «скептики» та «опоненти», які критично оцінюють нормативний статус і регулятивний потенціал м'яко-правових інструментів.

Представники так званого «ентузіастичного» підходу розглядають «м'яке право» як ефективний і гнучкий механізм регулювання, здатний адекватно реагувати на динамічні соціальні зміни. Вони підкреслюють його адаптивність, відкритість та плюралістичну природу, завдяки яким м'яко-правові інструменти сприяють розвитку інклюзивних форм врядування, стимулюють обмін знаннями та формують середовище для вироблення нових регулятивних практик. У цьому контексті особливого значення набувають такі механізми, як бенчмаркінг, експертні оцінки та обмін інформацією, що забезпечують можливість експериментування та взаємного навчання.

Важливою тезою цього підходу є твердження про відносність «м'якості» відповідних норм. Зокрема, наголошується, що у практичній площині традиційне «жорстке право» нерідко має диспозитивний характер і відкриту структуру, тоді як ефективність «м'якого права» може забезпечуватися поєднанням різних механізмів впливу, як «нижхідних» (репутаційний тиск, осуд, поширення норм через дискурс), так і «висхідних» (процеси колективного навчання, прогнозування та узгодження позицій). У такому розумінні «м'яке право» постає не лише допоміжним, а й інноваційним інструментом, здатним стимулювати правові трансформації ефективніше, ніж традиційні імперативні моделі.

Більш збалансовану позицію займають прихильники гібридного підходу, які виходять із необхідності поєднання «м'яких» і «жорстких» інструментів регулювання. Вони визнають значний потенціал «м'якого права» як органічного соціального феномену, що відображає потреби сучасного суспільства, однак підкреслюють, що його ефективність суттєво зростає у взаємодії з юридично обов'язковими нормами. У межах цієї концепції гібридні моделі розглядаються як найбільш перспективні, оскільки забезпечують баланс між гнучкістю та нормативною визначеністю.

Зокрема, поєднання інструментів відкритого методу координації з рамковими директивами Європейського Союзу розглядається як приклад ефективної інтеграції різних типів регулювання. Водночас у межах гібридного підходу відсутня єдність щодо ролі «жорсткого права»: одні дослідники трактують його як нормативну основу, що визначає межі допустимого регулювання, тоді як інші – як своєрідний «режим за замовчуванням», що застосовується у разі відсутності ефективних м'яко-правових механізмів.

Прихильники цієї концепції також наголошують на соціальній обумовленості «м'якого права», розглядаючи його як прояв «живого права», що формується в процесі взаємодії різних соціальних акторів. У цьому сенсі гібридні моделі здатні забезпечувати високий рівень регулятивної ефективності: їхні м'які компоненти сприяють адаптивності, участі та плюралізму, тоді як жорсткі елементи гарантують стабільність і дотримання нормативних вимог.

Натомість скептичний підхід ґрунтується на запереченні самостійної регулятивної цінності «м'якого права». Його представники підкреслюють, що відсутність механізмів примусу, а також залежність від добровільного дотримання норм суттєво обмежують ефективність м'яко-правових інструментів. Крім того, ставиться під сумнів теза про здатність таких механізмів забезпечувати реальні зміни через процеси навчання та комунікації, без опори на юридично обов'язкові зобов'язання.

Окрему увагу скептики приділяють потенційно негативним наслідкам застосування «м'якого права». Зокрема, механізми репутаційного впливу, такі як «оприлюднення та осуд», можуть мати непередбачувані політичні ефекти, включаючи мобілізацію внутрішньої опозиції до зовнішнього тиску. Крім того, акцент на різноманітності та гнучкості інколи здатен гальмувати інтеграційні процеси або підривати вже досягнуті результати.

Найбільш радикальну критику висловлюють так звані «опоненти» м'якого права, які розглядають його як інструмент, що маскує фактичні владні асиметрії. На їхню думку, риторика гнучкості та участі нерідко приховує домінування впливових акторів, тоді як декларована відкритість процесів врядування не гарантує реальної інклюзивності. У результаті «м'яке право» може не лише відтворювати, а й посилювати існуючі структурні дисбаланси.

Таким чином, дискусія щодо природи та ролі «м'якого права» відображає глибші трансформації сучасної правової системи, пов'язані з переходом від ієрархічних моделей регулювання до більш

гнучких, мережових і багаторівневих форм управління. Плюралізм підходів свідчить про відсутність єдиної теоретичної моделі, проте водночас підтверджує зростаюче значення «м'якого права» як невід'ємного елементу сучасного правового порядку [3].

Важливим аспектом є питання часу виникнення дискусії про «м'яке право». Чому саме приблизно із середини ХХ століття можливості традиційних джерел права передусім на міжнародному рівні виявилися недостатніми для належного регулювання об'єктів правового впливу, що швидко еволюціонували? Це зумовлено комплексом взаємопов'язаних і багаторівневих причин. Передусім об'єктивні передумови для поширення м'якого права пов'язані з істотним ускладненням та інтенсифікацією міжнародних відносин.

Як підкреслює відома дослідниця проблематики м'якого права Д. Шелтон, зростання складності міжнародної правової системи проявляється у дедалі більшому різноманітті форм зобов'язань, спрямованих на регулювання поведінки як державних, так і недержавних акторів у сфері численних транснаціональних проблем. На її думку, малоймовірно, що міжнародне право повернеться до простої дихотомії «право – свобода дій»[4]. Натомість різні міжнародні актори формуватимуть і намагатимуться дотримуватися комплексу міжнародних зобов'язань: частина з них матиме чітко юридичну форму, тоді як інші закріплюватимуться у необов'язкових документах. У підсумку міжнародна правова система постає як складна й динамічна мережа взаємодії між жорстким і м'яким регулюванням, національними та міжнародними механізмами, а також різними інституціями, діяльність яких спрямована на зміцнення верховенства права. У цій системі м'яке право відіграє дедалі важливішу та більш різноманітну роль.

Отже, можна стверджувати, що м'яке право є продуктом епохи глобалізації та постмодерну, для якої характерні ідеї різноманіття, нестабільності, фрагментації, конвергенції та розмивання меж між усталеними інституційними структурами. У цих умовах правовий плюралізм отримує новий імпульс розвитку, а міжнародне право як у доктринальному, так і в нормативному вимірі змушене трансформуватися, реагуючи на кількісну та якісну еволюцію транскордонних взаємодій. На це прямо вказують Ж. Гелбрейт та Д. Зерінг, які пов'язують поширення м'якого права з тиском процесів глобалізації та об'єктивними труднощами створення ефективних «жорстких» правових рішень[5].

Важливим чинником звернення до інструментів «м'якого права» є невдоволеність суб'єктів міжнародного спілкування консервативністю та статичністю традиційних джерел права – міжнародного договору і міжнародно-правового звичаю. Процедури їх формування характеризуються надмірною складністю, високим рівнем формалізації та інерційністю; водночас вони не забезпечують необхідної гнучкості й оперативної адаптації до змінних умов, а їхня результативність у створенні, зміні чи скасуванні міжнародно-правових норм не є гарантованою. Натомість документи, що не мають юридично обов'язкової сили, можуть бути ухвалені значно швидше, легше піддаються внесенню змін і є більш придатними для врегулювання технічних питань, які потребують оперативного або багаторазового перегляду. Саме тому гнучкість, притаманна «м'якому праву», розглядається як його унікальна риса, оскільки вона сприяє еволюції правових норм відповідно до політичних реалій та змінених обставин. Додатковими перевагами «м'якого права» вважаються спрощеність процедур, підвищений рівень конфіденційності та зниження транзакційних витрат.

Досить часто держави, з огляду на різноманітні об'єктивні та суб'єктивні причини, не прагнуть брати на себе «жорстко-правові», тобто юридично зобов'язуючі, зобов'язання, що можуть передбачати обмеження суверенітету та можливість застосування санкцій. Унаслідок цього використання класичних форм правотворчості дедалі частіше супроводжується труднощами щодо оперативного та адекватного реагування на актуальні міжнародні проблеми. За таких умов «м'яке право» виступає альтернативою прогалинам і фрагментації правового регулювання, тобто ситуації повної відсутності нормативного впливу. Як зазначав Д. Голд, інколи «м'яке право» може бути єдиною альтернативою анархії[6]. У свою чергу, Жюстін Нолан підкреслює, що досягнення навіть недосконалого результату є кращим, ніж повна відсутність будь-якого результату[7].

Водночас традиційні джерела міжнародного права (міжнародний договір і, міжнародний звичай) безумовно не втратили свого значення як нормативні регулятори. Однак видається обґрунтованим твердження, що вони не здатні повною мірою та адекватно охопити своїм регулятивним впливом усе різноманіття суспільних відносин, які потребують правового врегулювання. У зв'язку з цим пошук ефективних альтернатив спрямовує до використання інструментів «м'якого права», які не потребують складних процедур ухвалення, ратифікації, продовження дії, внесення змін чи скасування. Крім того, такі інструменти характеризуються більшою адаптивністю до високої динаміки та зростаючої складності транскордонних взаємодій за участю як публічних суб'єктів, так і приватних осіб.

У низці випадків звернення до «м'яко-правових» альтернатив зумовлюється відсутністю у однієї або всіх сторін остаточно сформованого наміру формалізувати (або навіть стимулювати) співро-

бітництво з певного питання. Додатковим чинником може виступати відсутність повноважень на укладення міжнародного договору або їх обмеженість. У цьому контексті наголошується, що однією з переваг «м'якого права» є можливість укладення відповідних домовленостей суб'єктами, які не наділені правом підписувати міжнародні договори, зокрема міжнародними секретаріатами, внутрішніми адміністративними органами, представниками ділових кіл чи неурядовими організаціями.

Ще однією причиною звернення до інструментів «м'якого права» є зростаюча участь недержавних суб'єктів у процесах міжнародної взаємодії. Це явище супроводжується децентралізацією та деформалізацією процесів правотворення, а також плюралізацією джерел правового впливу. У цьому контексті не випадково Я. Клабберс зазначає, що «м'яке право» фактично є лише одним із проявів ширшої тенденції: воно підтримує процеси послаблення формалізації глобальної політики та органічно вписується у поступове стирання меж між публічною і приватною сферами[8].

Ді Робілан зазначає, що концепт «м'якого права» відображає дві ключові тенденції глобалізації права: стрімке зростання кількості суб'єктів правотворчості та, як наслідок, розширення галузевої диференціації права, а також процес роздержавлення правових режимів. У цьому контексті «м'яке право» постає серйозним викликом державоцентричним та ієрархічним моделям правового регулювання [2].

Активну участь недержавних акторів у процесах правотворення відзначають численні зарубіжні дослідники. Наголошується, що значна кількість офіційних інституцій, громадських організацій і представників наукової спільноти бере участь у формуванні норм «м'якого права». Аналізуючи роль недержавних суб'єктів у правотворчих процесах, Дж. Елліс підкреслює, що правова норма може ефективно функціонувати лише за умови, що вона породжує відчуття юридичного обов'язку[9]. Водночас з часом така норма може як набувати здатності формувати це відчуття, так і втрачати його. Наприклад, держави, формально пов'язані певною нормою, можуть її не дотримуватися або ігнорувати при формуванні правових аргументів щодо власної поведінки чи поведінки інших суб'єктів. У цьому процесі значний вплив можуть здійснювати недержавні актори, які шляхом критики (або, рідше, підтримки) державної політики та висловлення позицій на правових і політичних майданчиках впливають на ступінь сприйняття норми як юридично обов'язкової.

Упродовж останніх десятиліть міжнародна система зазнала суттєвих трансформацій. На міжнародній арені з'явилася значна кількість нових акторів, серед яких міжурядові та неурядові організації, професійні об'єднання, транснаціональні корпорації, а також змішані структури, що об'єднують представників різних соціальних спільнот. Ці суб'єкти відіграють важливу роль у реалізації міжнародних норм, які нерідко стають для них обов'язковими. Держави дедалі частіше поділяють свої владні повноваження, зокрема у сфері правотворення, з міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями та іншими представниками громадянського суспільства.

Висновки. Феномен «м'якого права» відображає глибинні трансформації сучасної міжнародно-правової системи, зумовлені глобалізацією, плюралізацією суб'єктів і ускладненням регулятивних процесів. Soft law не є альтернативою праву в традиційному розумінні, а виступає його функціональним доповненням, що забезпечує адаптивність і динамічність нормативного впливу.

З огляду на проведений аналіз, доцільно констатувати, що «м'яке право» слід розглядати як самостійний тип нормативного регулювання, який функціонує в межах розширеного розуміння юридичної нормативності. Його місце визначається не ступенем формальної обов'язковості, а здатністю забезпечувати ефективний регулятивний вплив у ситуаціях, де традиційні правові механізми виявляються недостатніми або надмірно інерційними. Його регулятивний потенціал проявляється у здатності оперативно реагувати на нові виклики, залучати широкий спектр акторів, формувати гнучкі моделі управління

Найбільш продуктивною моделлю є функціональна взаємодоповнюваність soft law та hard law, в межах якої «м'яке право» виконує роль простору нормативної апробації та інновацій, тоді як «жорстке право» забезпечує їхню інституціоналізацію та стабільність. Водночас ефективність soft law залежить від інституційного контексту, рівня легітимності та взаємодії з іншими формами регулювання

Таким чином, «м'яке право» постає не лише як допоміжний інструмент, а як невід'ємний елемент сучасної багаторівневої системи глобального врядування, що трансформує традиційні уявлення про природу права та сприяє розвитку правового плюралізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Morth U. Soft Law and New Modes of EU Governance - A Democratic Problem? URL: https://www.researchgate.net/publication/228147918_Soft_Law_as_a_New_Mode_of_Governance.
2. Di Robilant A. Genealogies of Soft Law. URL: <https://scandinavianlaw.se/pdf/58-11.pdf>.
3. T. Fajardo. Soft Law Oxford Bibliographies 02 November 2017. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo9780199796953/obo-9780199796953-0040.xml>.

4. Shelton D. *Soft Law*. Oxford : Oxford University Press, 2021. 369 p.
5. Galbraith J., Zaring D. Soft Law as Foreign Relations Law. *Cornell Law Review*. 2014. Vol. 99. P. 735-794.
6. Gold J. Strengthening the Soft International Law of Exchange Arrangements. *American Journal of International Law*. 1983. Vol. 77. P. 443-489.
7. Nolan J. *The Corporate Responsibility to Respect Human Rights: Soft Law or Not Law?* *Human Rights Law Review*. 2005. Vol. 5. P. 1-31.
8. Klabbers J. Reflections On Soft International Law in A Privatized World. 2005. URL: <https://www.scribd.com/document/741218157/Klabbers-Reflections-on-Soft-International-Law-in-a-Privatized-World-Article-2005>.
9. Ellis J. General Principles and Comparative Law. *European Journal of International Law*. 2011. Vol. 22. P. 949-971.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341.232.504

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.44>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Ладиченко В.В.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
ORCID: 0000-0002-7823-7572

Світличний О.П.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
ORCID: 0000-0003-0485-3804

Яринко Б.В.,

кандидат юридичних наук, науковий співробітник
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
ORCID: 0000-0002-6448-9111

Ладиченко В.В., Світличний О.П., Яринко Б.В. Міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності за екологічні злочини у сфері охорони довкілля.

Стаття присвячена комплексному аналізу міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини та проблемам правового визначення поняття «екоцид» у контексті сучасних глобальних екологічних викликів і збройних конфліктів. Досліджено теоретичні та практичні аспекти криміналізації найбільш тяжких посягань на навколишнє природне середовище, а також міжнародно-правові інструменти забезпечення відповідальності фізичних і юридичних осіб та держав за завдання значної шкоди довкіллю. Встановлено, що екологічні злочини, які включають незаконне забруднення атмосфери, водних ресурсів, ґрунтів, незаконну торгівлю флорою та фауною, руйнування екосистем та інші дії, що спричиняють серйозну шкоду навколишньому середовищу, мають транснаціональний характер і потребують комплексного підходу до їх попередження та кримінальної відповідальності на міжнародному рівні.

Проаналізовано сучасні підходи науковців до визначення «екоциду», включаючи історичні та сучасні концепції, ініціативу Stop Ecocide International, що розробила проєкт визначення «екоциду» як умисних дій або бездіяльності, здатних спричинити серйозну, масштабну або довготривалу шкоду довкіллю. Розглянуто правове походження поняття «екоцид» та його зв'язок із міжнародним кримінальним правом, у тому числі із Римським статутом Міжнародного кримінального суду, де окремий склад злочину наразі не передбачено, проте окремі форми тяжкого заподіяння шкоди довкіллю можуть кваліфікуватися як воєнні злочини у випадку збройних конфліктів.

Для підвищення рівня відповідальності за екологічні злочини запропоновано включення до Римського Статуту МКС окремої статті «Екоцид», що передбачає кримінальну відповідальність за дії або бездіяльність, які призводять до широкомасштабного, серйозного або тривалого пошкодження природного середовища, включаючи масове знищення флори і фауни, забруднення повітря, водних ресурсів і ґрунтів та інші дії, що спричиняють екологічну катастрофу.

Ключові слова: екологічні злочини, екоцид, міжнародно-правова відповідальність, збройні конфлікти, міжнародне кримінальне право, охорона довкілля, принцип універсальної юрисдикції.

Ladychenko V.V., Svitlychnyy O.P., Yarynko B.V. International legal mechanisms for holding accountable environmental crimes in the field of environmental protection.

This article is devoted to a comprehensive analysis of international legal mechanisms for holding perpetrators accountable for environmental crimes and the challenges of legally defining the concept of "ecocide" in the context of contemporary global environmental challenges and armed conflicts.

The theoretical and practical aspects of criminalizing the most serious offenses against the natural environment are examined, as well as international legal instruments for ensuring the liability of individuals, legal entities, and states for causing significant harm to the environment. It has been established that environmental crimes, which include illegal pollution of the atmosphere, water resources, and soil, illegal trade in flora and fauna, the destruction of ecosystems, and other actions causing serious harm to the environment, are transnational in nature and require a comprehensive approach to their prevention and criminal liability at the international level.

The article analyzes contemporary scholarly approaches to defining "ecocide," including historical and modern concepts, as well as the Stop Ecocide International initiative, which developed a draft definition of "ecocide" as intentional acts or omissions capable of causing serious, large-scale, or long-term harm to the environment. This paper examines the legal origins of the concept of "ecocide" and its connection to international criminal law, including the Rome Statute of the International Criminal Court, which currently does not provide for a specific offense, although certain forms of severe environmental damage may be classified as war crimes in the context of armed conflicts.

To increase accountability for environmental crimes, it is proposed to include a separate article on "Ecocide" in the Rome Statute of the ICC, providing for criminal liability for acts or omissions that result in large-scale, serious, or long-term damage to the natural environment, including the mass destruction of flora and fauna, the pollution of air, water resources, and soil, and other acts causing an environmental catastrophe.

Key words: environmental crimes, ecocide, international legal responsibility, armed conflicts, international criminal law, environmental protection, principle of universal jurisdiction.

Постановка проблеми. У сучасних умовах погіршення глобальної екологічної ситуації та зростання кількості правопорушень проти навколишнього природного середовища питання ефективного правового захисту довкілля набуває особливої актуальності. Значна шкода природним ресурсам, екосистемі та екологічній безпеці держав зумовлює необхідність удосконалення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини.

Особливої гостроти ця проблема набула для України в умовах повномасштабної військової агресії російської федерації. Воєнні дії руйнування об'єктів інфраструктури, техногенні аварії та навмисне пошкодження природних ресурсів спричинили значні екологічні втрати, що мають довготривалий та масштабний характер. У зв'язку з цим актуалізується питання дослідження міжнародно-правових механізмів захисту довкілля, а також можливостей притягнення винних осіб до відповідальності за завдану екологічну шкоду.

Проблематика міжнародно-правового захисту довкілля та криміналізації екологічних правопорушень перебуває у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Так, окремі аспекти «екоциду» досліджено у працях провідних вітчизняних вчених: Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, В.М. Єрмоленко, Ю.А. Краснової, М.В. Шульги та ін.. У науковій літературі значна увага приділяється питанням формування міжнародних механізмів екологічної безпеки, розвитку кримінально-правових інструментів охорони довкілля, а також проблемам правового визначення екоциду як міжнародного злочину. Окремі аспекти міжнародно-правової відповідальності за шкоду довкіллю в умовах збройних конфліктів розгадаються у працях дослідників міжнародного кримінального та екологічного права. Водночас сучасні виклики, пов'язані з масштабною шкодою навколишньому природному середовищу внаслідок збройної агресії проти України, зумовлюють необхідність подальшого дослідження міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини.

Метою дослідження є аналіз міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини, а також дослідження проблем правового визначення «екоциду» та можливостей застосування міжнародно-правових інструментів для притягнення винних осіб до відповідальності за завдану шкоду довкіллю в умовах збройної агресії.

Стан опрацювання проблематики. У статті досліджуються міжнародно-правові аспекти захисту довкілля та притягнення до відповідальності за екологічні злочини, зокрема питання криміналізації «екоциду» і застосування міжнародно-правових інструментів для відповідальності держав та фізичних осіб. Водночас недостатньо опрацьованим залишається питання ефективного впровадження міжнародно-правових механізмів у контексті сучасних глобальних екологічних викликів і збройних конфліктів у контексті сучасних глобальних екологічних викликів і збройних конфліктів, що зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Екологічні злочини становлять одну з найбільш небезпечних форм посягання на навколишнє природне середовище, оскільки їх наслідки можуть мати довготривалий, а інколи й незворотний характер. У сучасних умовах глобалізації та інтенсивного викори-

стання природних ресурсів проблема запобігання екологічним правопорушенням та притягнення винних осіб до відповідальності набуває особливої актуальності на міжнародному рівні.

У міжнародному праві поняття екологічних злочинів не має єдиного універсального визначення. Водночас Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища називає ці злочини незаконною діяльністю, яка завдає шкоди оточуючому середовищу та спрямована на отримання вигоди окремими особами, групами чи компаніями від експлуатації, пошкодження, торгівлі чи крадіжки природних ресурсів, включаючи, але не обмежуючись серйозними злочинами та транснаціональною організованою злочинністю [1]. Комісія Європейського Союзу під екологічними злочинами розуміє екологічні правопорушення, які охоплюються або можуть охоплюватися кримінальним правом, вони є порушеннями зобов'язань, спрямованих на захист навколишнього середовища, і можуть також включати так звані пов'язані порушення, такі як екологічні порушення, які забезпечуються засобами, відмінними від кримінального права, або неекологічні порушення, такі як шахрайство, які пов'язані з екологічними порушеннями [2].

Отже, можна дійти висновку, що під екологічними злочинами слід розуміти суспільно небезпечні діяння, що порушують встановлений міжнародними нормами порядок охорони навколишнього природного середовища та спричиняють або можуть спричинити значну шкоду природним екосистемам, здоров'ю людини або біорізноманіттю. Особливістю екологічних злочинів є їх транснаціональний характер. Забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, незаконне поводження з небезпечними відходами, незаконна торгівля рідкісними видами флори та фауни, а також інші екологічно небезпечні дії можуть мати наслідки, що виходять за межі однієї держави. Саме тому питання їх попередження та відповідальності за такі діяння дедалі частіше розглядають у площині міжнародного права.

У міжнародно-правовій доктрині окрему увагу приділяють питанню можливості визнання найбільш тяжких форм екологічних правопорушень міжнародними злочинами [3]. Зокрема, у наукових колах активно обговорюється концепція «екоциду» як особливо тяжкого злочину проти довкілля, що може становити загрозу для існування екосистем та людства загалом. Питання включення «екоциду» до переліку міжнародних злочинів, поряд із геноцидом, злочинами проти людяності та воєнними злочинами, нині активно обговорюється у міжнародно-правовій спільноті [4].

Поняття «екоциду» запропонував американський ботанік Артур В. Галстон, який досліджував хімічний гербіцид, що застосовували американські війська під час війни у В'єтнамі з метою відслідкування Фронту національного визволення в лісах та полях цієї держави. Вчений у 1969 році в Конгресі США повідомив про наявність оброблення хімікатами чотирьох мільйонів акрів, у 1970 році науковець у Вашингтоні подав «Прохання про заборону екоциду» [5, с. 1].

Відповідно ідея міжнародно-правового закріплення відповідальності за «екоцид» виникла у зв'язку з масштабними екологічними наслідками воєнних дій та інтенсивного промислового розвитку. У науковій літературі зазначається, що такі дії можуть мати довготривалі або навіть незворотні наслідки для довкілля, що виходять за межі території однієї держави та впливають на глобальну екологічну безпеку [6, с. 29-33].

У 1980-х роках Комісія з міжнародного права ООН відзначила другий етап можливого включення екологічних злочинів у проєкт Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства [7, с. 54]. Цей документ, який згодом став Римським Статутом Міжнародного кримінального суду (Римський статут МКС), був прийнятий у 1998 році та набув чинності 1 липня 2002 року [8].

Важливий етап розвитку концепції «екоциду» пов'язаний із діяльністю міжнародної ініціативи Stop Ecocide International, яка у 2021 році ініціювала розроблення належною групою експертів-юристів проєкту визначення цього злочину. Запропоноване визначення передбачає, що «екоцид» – це незаконні або свавільні дії, вчинені з усвідомленням високої ймовірності спричинення серйозної, широкомасштабної або довготривалої шкоди довкіл्लю. Передбачається, що таке визначення може бути використане для внесення змін до Римського статуту Міжнародного кримінального суду [9].

На сьогодні юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється на такі міжнародні злочини, як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії. Проте масштабні екологічні правопорушення у мирний час не охоплюються безпосередньо зазначеними категоріями, що створює певну прогалину у системі міжнародно-правової відповідальності [8].

Особливої актуальності питання міжнародно-правового визначення «екоциду» набуває у контексті сучасних збройних конфліктів, під час яких завдається значної шкоди навколишньому природному середовищу. Масштабні руйнування природних екосистем, забруднення водних ресурсів, ґрунтів та атмосферного повітря можуть мати довгострокові наслідки для екологічної безпеки цілих регіонів. У зв'язку з цим у міжнародній правовій доктрині дедалі частіше висловлюється думка про необхідність посилення міжнародних механізмів відповідальності за подібні дії.

Таки чином, концепція «екоциду» розглядається як один із перспективних напрямів розвитку міжнародного кримінального права та міжнародного екологічного права. Її нормативне закріплення на міжнародному рівні може сприяти формуванню ефективніших механізмів притягнення до відповідальності осіб, винних у масштабному знищенні довкілля, а також посиленню глобальної системи його захисту [10]. Міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності за екологічні злочини формуються на основі норм міжнародного кримінального, міжнародного екологічного та міжнародного гуманітарного права. Їх метою є забезпечення належного рівня захисту навколишнього природного середовища, а також встановлення юридичної відповідальності держав, юридичних та фізичних осіб за завдання значної шкоди довкіллю [11, с. 322-326].

Одним із важливих елементів міжнародно-правового механізму є міжнародно-правова відповідальність держав за порушення зобов'язань у сфері охорони довкілля. Відповідно до загальних принципів міжнародного права держава несе відповідальність за дії або бездіяльність, що призводять до порушення міжнародних зобов'язань та спричиняють шкоду навколишньому природному середовищу інших держав або територій поза межами національної юрисдикції. У таких випадках можуть застосовуватися механізми міжнародно-правового врегулювання спорів, зокрема через діяльність Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй [12].

Іншим важливим напрямом є індивідуальна кримінальна відповідальність фізичних осіб за вчинення найбільш тяжких екологічних правопорушень. У сучасному міжнародному праві такі механізми реалізуються, зокрема, у межах юрисдикції Міжнародного кримінального суду, створеного на підставі Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Хоча окремий склад злочину «екоцид» у цьому документі поки що не передбачений, окремі форми серйозного заподіяння шкоди довкіллю можуть кваліфікуватися як воєнні злочини у випадку їх вчинення під час збройних конфліктів [8].

Важливу роль у забезпеченні відповідальності за екологічні правопорушення відіграють також міжнародні договори у сфері охорони довкілля, які встановлюють зобов'язання держав щодо запобігання забрудненню навколишнього середовища, збереження біорізноманіття та раціонального використання природних ресурсів. Хоча більшість таких договорів не передбачає безпосередньо кримінальної відповідальності, вони формують міжнародні стандарти поведінки держав та створюють правову основу для притягнення до відповідальності у випадку порушення відповідних норм [13]. Крім того, дедалі більшого значення набувають міжнародні механізми співробітництва держав, спрямовані на запобігання екологічним злочинам, обмін інформацією, проведення спільних розслідувань та координацію дій правоохоронних органів. Такі механізми сприяють підвищенню ефективності боротьби з транснаціональними екологічними правопорушеннями, які часто виходять за межі юрисдикції однієї держави [14].

Таким чином, міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності за екологічні злочини мають комплексний характер та включають як інституційні, так і нормативні інструменти. Їх подальший розвиток пов'язаний із удосконаленням міжнародного правового регулювання, посилення ролі міжнародних судів інституцій та формування нових відходів до криміналізації найбільш небезпечних посягань на довкілля.

Попри поступовий розвиток міжнародного екологічного права, сучасна система міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини залишається недостатньо ефективною. Однією з ключових проблем є відсутність універсального міжнародно-правового визначення екологічного злочину, що ускладнює формування єдиного підходу до кваліфікації таких діянь та притягнення осіб до відповідальності.

Окремою проблемою є обмеження механізмів міжнародної відповідальності. Зокрема, чинний Римський статут Міжнародного кримінального суду передбачає можливість притягнення до відповідальності лише за окремі діяння, які спричиняють значну шкоду довкіллю у контексті збройних конфліктів. Водночас значна частина екологічно небезпечних дій, що здійснюються у мирний час, не підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду [8]. Крім того, проблемою залишається складність доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями конкретних суб'єктів та масштабною шкодою довкіллю, особливо у випадках транскордонного забруднення або тривалого негативного впливу на екосистеми. Це ускладнює як притягнення до міжнародної відповідальності держав, так і встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності посадових осіб.

Водночас у міжнародно-правовій доктрині активно обговорюється питання визнання «екоциду» окремим міжнародним злочином. У разі включення такого складу злочину до системи міжнародного кримінального права та розширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду це могло б стати важливим кроком у напрямі посилення міжнародно-правового захисту довкілля [10; 11, с. 322-326]. Перспективним напрямом розвитку також є вдосконалення міжнародного співробітництва держав у сфері запобігання екологічним злочинам, гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами та посилення ролі міжнародних судових інституцій у вирішенні еколо-

гічних спорів. Реалізація таких заходів сприятиме підвищенню ефективності міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за порушення норм охорони довкілля та забезпечення належного рівня екологічної безпеки.

Одним із перспективних напрямів розвитку міжнародно-правового захисту довкілля є криміналізація «екоциду» на міжнародному рівні. Як, вже зазначалось, на сьогодні міжнародне кримінальне право не містить окремої норми, як б прямо передбачала відповідальність за масштабне знищення природного середовища. Чинний Римський статут Міжнародного кримінального суду лише частково охоплює екологічні правопорушення, зокрема у контексті воєнних злочинів, що значно обмежує можливості притягнення винних до міжнародної кримінальної відповідальності.

З огляду на це доцільним є включення до Римського статуту МКС окремої норми, як б передбачала кримінальну відповідальність за «екоцид» як міжнародний злочин. При розробці такої норми ми використовували досвід національного законодавства, зокрема положення ст. 441 Кримінального кодексу України, що встановлює відповідальність за масове знищення флори і фауни, отруєння атмосфери чи водних ресурсів, а також інші дії, здатні спричинити екологічну катастрофу [12].

З урахуванням зазначеного пропонується доповнити Римський статут МКС новою статтею, а саме стаття 8 Екоцид, буде включати такий зміст: частина 1 статті - для цілей цього Статуту екоцид означає умисні дії або бездіяльність, які призводять до широкомасштабного, тривалого або серйозного пошкодження, забруднення чи знищення природного середовища, що створює значну загрозу для екосистем або життя і здоров'я населення; частина 2 - до діянь, що можуть становити екоцид, належать, зокрема: - масове знищення флори або фауни; - забруднення атмосфери, водних ресурсів або ґрунтів у масштабах, що спричиняє тяжкі екологічні наслідки; - використання методів або засобів діяльності, які призводять до довготривалої або незворотної шкоди довкіллю; - інші дії, що спричиняють екологічну катастрофу; частина 3 цієї статті - особи винні у вчиненні екоциду, підлягають кримінальній відповідальності відповідно до Положень цього Статуту, а розгляд таких справ здійснюється Міжнародним кримінальним судом.

Водночас важливою проблемою залишається питання притягнення до відповідальності осіб та держав, які не є учасниками зазначеного Статуту. У цьому контексті доцільним є застосування кількох міжнародно-правових механізмів. По-перше, у випадках вчинення масштабних екологічних злочинів ситуація може бути передана до Міжнародного кримінального суду рішенням Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, що дозволяє поширити юрисдикцію МКС на держави, які не ратифікували Римський Статут. По-друге, ефективним інструментом може стати застосування принципу універсальної юрисдикції, відповідно до якого держави можуть здійснювати кримінальне переслідування осіб, винних у вчиненні найбільш тяжких таких міжнародних злочинів, незалежно від місця їх вчинення та громадянства правопорушника. По-третє, важливим напрямом є посилення механізмів міжнародної відповідальності держав за шкоду довкіллю, зокрема шляхом розгляду відповідних спорів у Міжнародному суді Організації Об'єднаних Націй.

Запровадження зазначених заходів сприятиме формуванню більш ефективної системи міжнародно-правового захисту довкілля та підвищенню рівня відповідальності за вчинення екологічних злочинів на міжнародному рівні.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що сучасна система міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини у сфері довкілля залишається недостатньо ефективною та потребує подальшого вдосконалення. Відсутність універсального визначення екологічного злочину та обмеженість Римського Статуту Міжнародного кримінального суду ускладнюють притягнення винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності за масштабне знищення природного середовища. Відповідно, підвищення ефективності міжнародно-правових механізмів відповідальності за екологічні злочини можливе шляхом розширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду, застосування принципу універсальної юрисдикції, а також посилення міжнародного співробітництва держав у сфері захисту довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The rise of environmental crime: A growing threat to natural resources, peace, development and security. URL: <https://wedocs.unep.org/items/f1e192f5-8879-4e06-9d13-92d44392ebb6> (дата звернення: 13.03.2026).
2. Environmental crime affecting EU financial interests, the economic recovery and EU's Green Deal objectives. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/737869/IPOL_STU\(2022\)737869\(SUM01\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/737869/IPOL_STU(2022)737869(SUM01)_EN.pdf) (дата звернення: 13.03.2026).
3. Казак Р. Конференція ООН у Стокгольмі 1972 р.: значення для України та світу. *Law. State. Technology*. 2022. № 1. С. 4-7. URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/Ist/article/view/97/81> (дата звернення: 1.03.2026).

4. Шацька З.Я. Розвиток підприємницьких структур агропромислового сектору в умовах військового екоциду. *Ефективна економіка*. 2023. № 7. С. 4. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1872> (дата звернення: 1.03.2026).
5. Генеза екоциду: на межі між війнами, науковим доробком та політичними іграми. Частина 1. *Екологія. Право. Людина*. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/GENEZA-EKOTSYDU1205.pdf> (дата звернення: 1.03.2026).
6. Golovko, L. (2024). International Legal Aspects of the Assessment of Environmental Damage Caused by Military Actions. *Bratislava Law Review*, 8(1), 99-110. <https://doi.org/10.46282/blr.2024.8.1.828> URL: <https://blr.flaw.uniba.sk/index.php/BLR/article/view/828> (дата звернення 1.03.2026).
7. Зелінська Н.А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.11 / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2007. С. 389.
8. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Ратифіковано із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 1.03.2026).
9. June 2021: historic moment as Independent Expert Panel launches definition of ecocide. Commentary and core text. URL: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition> (дата звернення: 1.03.2026).
10. Оберенко О. Екоцид та злочини проти довкілля – що ми можемо робити з цим зараз? Підсумки екодискусії. 30.06.2023 / Міжнародний фонд відродження. URL: <https://www.irf.ua/ekologichna-inicziatyva-fondu-provela-ekodyskusiyyu-prysvyachenu-temi-ekocydu/> (дата звернення: 1.03.2026).
11. Глушко А.Д., Зазека А.Б., Сиротенко Я.В. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 322-326. URL: https://www.lsej.org.ua/5_2022/74.pdf.
12. Юсупов В.А., Ченшова Н.В. Міжнародний досвід судового захисту екологічних прав громадян: сучасний стан. Аграрне право, земельне та екологічне право. *Часопис Київського університету права*. 2021/2. URL: <file:///C:/Users/Dell/Downloads/762-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1428-1-10-20230129.pdf> (дата звернення: 1.03.2026).
13. Перелік міжнародних угод у сфері охорони навколишнього природного середовища, стороною яких є Україна, та стан їх виконання. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів. URL: <https://data.gov.ua/dataset/14e88505-7761-4565-ab3b-d60e0ead0b34> (дата звернення: 1.03.2026).
14. Спектор О.М. Міжнародний договір як регулятор відносин у сфері природних ресурсів. Міжнародне право. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 4, том 2, 2018. С. 40-50. URL: https://www.nvppp.in.ua/vip/2018/4/tom_2/40.pdf (дата звернення: 1.03.2026).
15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 1.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 343.352(100-622)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.45>

ІНСТРУМЕНТИ МОНІТОРИНГУ ТА ОЦІНКИ ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ ВИМОГ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Лізун В.В.,

аспірант юридичного факультету,

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ORCID: 0009-0000-9253-9123

Лізун В.В. Інструменти моніторингу та оцінки виконання Україною вимог антикорупційної політики Європейського Союзу.

Стаття присвячена політико-правовому дослідженню еволюції, правової природи та практичного застосування інструментів моніторингу і оцінки, які застосовуються Європейським Союзом з метою верифікації виконання Україною антикорупційних зобов'язань у процесі європейської інтеграції. Актуальність дослідження зумовлена набуттям Україною статусу держави-кандидата у червні 2022 року, що мало наслідком перехід антикорупційних вимог з площини політичних рекомендацій до категорії обов'язкових критеріїв членства в Європейському Союзі. Метою статті є аналіз європейського оцінювального інструментарію для виявлення закономірностей його трансформації та визначення його впливу на розбудову національної антикорупційної інфраструктури. Методологічну основу становить система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, зокрема: формально-логічний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та комплексний підходи. Емпіричне підґрунтя сформували первинні джерела права Європейського Союзу, нормативно-правові акти України, офіційні звіти Європейської комісії, спеціальні звіти Європейського суду аудиторів, а також матеріали програм міжнародної технічної допомоги. За результатами аналізу доведено, що інструментарій моніторингу Європейського Союзу еволюціонував від механізмів політичного заохочення до системи фінансової та інституційної умовності. Встановлено, що протягом 2014-2022 років ключовими важелями впливу виступали програми макрофінансової допомоги, вимоги Плану дій щодо візової лібералізації, імплементація методології «орієнтованого на результати моніторингу» та експертна підтримка в межах Антикорупційної ініціативи Європейського Союзу в Україні. Вказані механізми закріпили принцип інституційної взаємодії «виконання – перевірка – заохочення або санкція». Обґрунтовано, що у кандидатський період парадигма моніторингу трансформувалася в багаторівневу архітектуру контролю. Її основу наразі становлять переговорні кластери, процедура двостороннього скринінгу національного законодавства, щорічні звіти Єврокомісії та програма «Ukraine Facility». Зроблено висновок, що подальша антикорупційна стратегія України потребує переорієнтації з нормотворчої діяльності на забезпечення практичної результативності спеціалізованих органів кримінальної юстиції та судочинства (НАБУ, САП, ВАКС). Гарантування їхньої інституційної та операційної незалежності виступає не лише обов'язковою умовою отримання європейського фінансування, а й визначальним критерієм незворотності демократичних трансформацій для набуття повноправного членства в Європейському Союзі.

Ключові слова: антикорупційна політика, Європейський Союз, європейська інтеграція, держава-кандидат, інструменти моніторингу, антикорупційна інфраструктура, переговорні кластери, макрофінансова допомога.

Lizun V.V. Instruments for monitoring and assessing Ukraine's compliance with EU anti-corruption policy requirements.

This article presents a political and legal study of the evolution, legal nature, and practical application of the monitoring and evaluation instruments utilized by the European Union to verify Ukraine's compliance with its anti-corruption commitments within the process of European integration. The relevance of this study is driven by Ukraine's acquisition of candidate country status in June 2022, which shifted anti-corruption requirements from the realm of political recommendations to the category of mandatory criteria for European Union membership. The purpose of the study is to analyze the European evaluation framework to identify the patterns of its transformation and assess its impact on the development of the national anti-corruption infrastructure. The methodological basis of the research comprises a system of general scientific and specialized legal methods of cognition, specifically: formal-logical, formal-legal, comparative-legal, and comprehensive approaches. The empirical foundation is based on primary sources of European Union law, Ukrainian legislation, official reports of the European Commission, special reports of the European Court of Auditors, and materials from international

technical assistance programs. The analysis demonstrates that the European Union's monitoring framework has evolved from mechanisms of political encouragement to a system of strict financial and institutional conditionality. It has been established that during the 2014-2022 period, the key levers of influence included macro-financial assistance programs, the requirements of the Visa Liberalisation Action Plan, the implementation of the «results-oriented monitoring» methodology, and expert support provided through the EU Anti-Corruption Initiative in Ukraine. These mechanisms consolidated the institutional interaction principle of «implementation – verification – incentive or sanction». It is substantiated that during the candidate period, the monitoring paradigm transformed into a multi-level control architecture. Currently, its foundation consists of negotiation clusters, the bilateral screening process of national legislation, the European Commission's annual reports, and the «Ukraine Facility» program. The study concludes that Ukraine's future anti-corruption strategy requires a reorientation from legislative activity to ensuring the practical effectiveness of specialized criminal justice and judicial bodies (NABU, SAPO, HACC). Guaranteeing their institutional and operational independence serves not only as a mandatory condition for obtaining European funding but also as a decisive criterion for the irreversibility of democratic transformations necessary for acquiring full membership in the European Union.

Key words: anti-corruption policy, European Union, European integration, candidate country, monitoring instruments, anti-corruption infrastructure, negotiation clusters, macro-financial assistance.

Вступ та постановка проблеми. Інтеграція України до Європейського Союзу є складним та багатовимірним процесом, у якому фундаментальне місце відводиться гармонізації національної правової системи з європейськими стандартами. Серед ключових критеріїв, що визначають готовність держави до повноправного членства в Європейському Союзі, особливе значення має дієвість інститутів, які гарантують демократію та верховенство права. У цьому контексті корупція розглядається не лише як економічний або соціальний деструктивний фактор, але і як пряма загроза стабільності державних та наднаціональних інституцій. Саме тому Європейський Союз висуває суворі вимоги щодо створення, забезпечення незалежності та ефективного функціонування розгалуженої антикорупційної інфраструктури, зокрема спеціалізованих органів кримінальної юстиції.

Водночас, простого закріплення положень у галузі антикорупційного нормативного регулювання держави у національному законодавстві недостатньо. Вирішальну роль відіграє практична імплементація цих стандартів, що зумовлює необхідність застосування з боку Європейського Союзу комплексних механізмів зовнішнього контролю. Протягом останнього десятиліття, від моменту підписання Угоди про асоціацію у 2014 році та до набуття Україною статусу держави-кандидата у 2022 році, інструментарій моніторингу та оцінки зазнав суттєвої трансформації: від загальних політичних рекомендацій до жорсткої умовності та структурованого секторального огляду.

Стан опрацювання проблематики. Питання реформування українського антикорупційного законодавства та його гармонізації із правом ЄС були предметом дослідження таких вітчизняних вчених, як: А.О. Левчук, І.Д. Пастух, Ю.А. Шарий, А.С. Політова, Ю.О. Погорелова, М.О. Красій, В.В. Пацкан, Л.В. Чорнозуб, Н.М. Лазарева, О.В. Данильченко, М.А. Комаров, А.О. Гнітій та ін. Окремі аспекти моніторингу виконання Україною європейських антикорупційних вимог та оцінки ефективності антикорупційних реформ аналізувалися у працях А.В. Білецького, Л.В. Акуленко та О.О. Буланой.

Однак наявні наукові праці переважно стосуються інституційної розбудови антикорупційних органів або аналізу антикорупційних зобов'язань попередніх років. Питання трансформації правової природи інструментів моніторингу та оцінки в умовах кандидатства України, що передбачають перехід до механізмів фінансової умовності та двостороннього скринінгу, залишаються висвітленими лише фрагментарно. Це актуалізує потребу в детальному аналізі політико-правових засобів, за допомогою яких Європейський Союз верифікує та оцінює виконання Україною антикорупційних зобов'язань на поточному етапі євроінтеграції.

З огляду на перехід ЄС до жорсткої прив'язки фінансування до конкретних індикаторів реформ, **метою даного дослідження** є комплексний політико-правовий аналіз інструментів моніторингу та оцінки, які застосовуються Європейським Союзом для верифікації виконання Україною антикорупційних зобов'язань, задля виявлення закономірностей їхньої еволюції та визначення впливу на розбудову національної антикорупційної інфраструктури.

Емпіричну основу дослідження склали первинні джерела права Європейського Союзу, нормативно-правові акти України, офіційні звіти Європейської комісії, спеціальні звіти Європейського суду аудиторів, а також аналітичні матеріали та спеціальна юридична література.

Для досягнення поставленої мети було використано систему загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Формально-логічний метод дозволив структурувати еволюцію європей-

ського інструментарію та адаптувати теоретичні концепції євроінтеграційної політики розширення до специфіки антикорупційного моніторингу. За допомогою формально-юридичного методу проаналізовано нормативно-правову базу, що регламентує застосування конкретних механізмів: від положень Угоди про асоціацію до Регламенту (ЄС) 2024/792 щодо програми «Ukraine Facility». Порівняльно-правовий метод застосовано для співставлення підходів ЄС до оцінювання на різних історичних етапах (до та після отримання Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу у 2022 році). Метод критичного аналізу допоміг об'єктивно оцінити дієвість програм технічної допомоги (наприклад, EUACI) та аудиторських перевірок. Комплексний метод, у свою чергу, дав змогу узагальнити отримані результати та сформулювати висновки щодо функціонування в практиці ЄС консолідованого принципу «виконання – перевірка – заохочення/санкція».

Виклад основного матеріалу. Дослідження інструментів моніторингу доцільно розпочати з концептуального розуміння того, що нормативні засади та інституційна архітектура у сфері запобігання корупції, притаманні Європейському Союзу, вже давно вийшли за межі суто внутрішнього регулювання. На сьогодні питання застосування європейських антикорупційних стандартів та інституційних практик набуває особливої ваги у зовнішньому вимірі політики Європейського Союзу – насамперед у правовідносинах із державами, які перебувають на етапі інтеграції до Союзу та претендують на членство в ньому.

Держави-кандидати на членство виступають своєрідним «тестовим полігоном» для випробування та реалізації антикорупційних вимог Європейського Союзу, адже від рівня їхньої готовності та спроможності досягати європейських стандартів у сфері верховенства права та протидії корупції безпосередньо залежить подальший прогрес у процесі розширення Європейського Союзу. Саме тому розбудова ефективних механізмів моніторингу та оцінки у сфері боротьби з корупцією для цих держав стала ключовим елементом політики розширення, забезпечуючи не лише контроль, а й стимулювання реформ у державах-кандидатах на членство в Європейському Союзі.

Після Революції гідності 2014 року корупція в Україні була визначена як одна з ключових структурних проблем, що перешкоджала демократизації та наближенню держави до вступу в Європейський Союз. У численних документах Європейської комісії, а також у висновках міжнародних партнерів наголошувалося, що високий рівень корупції становить загрозу для політичної стабільності, економічного розвитку та легітимності державної влади.

Положення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Євратомом і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 2014 року визначили антикорупційну політику як складову верховенства права, передбачивши обов'язок сторін співпрацювати з метою, зокрема, боротьби з корупцією [1, ст.ст. 3, 14].

У період після 2014 року саме механізми макрофінансової допомоги (macrofinancial assistance, MFA) стали першим практичним інструментом, через який Європейський Союз забезпечував виконання Україною взятих на себе в євроінтеграційному процесі зобов'язань. В рамках співробітництва між Україною та Європейським Союзом у 2014-2017 роках було реалізовано три програми макрофінансової допомоги Союзу, за результатами яких Україна отримала 2,81 млрд євро [2]. Надання кожного траншу супроводжувалося переліком структурних реформ, серед яких антикорупційні заходи фігурували як ключові: створення незалежного антикорупційного бюро, формування антикорупційної прокуратури, впровадження електронного декларування, забезпечення прозорості державних фінансів [3, с. 8, 89]. Виконання цих зобов'язань контролювалося Європейською комісією та Європейською службою зовнішніх справ шляхом постійного звітування української сторони та оцінки прогресу перед кожним виділенням траншу. У щорічних звітах щодо макрофінансової допомоги Комісія фіксувала ступінь виконання умов, зокрема антикорупційних, і приймала рішення про надання або відкладення виплат. Так, у 2017 році третій транш макрофінансової допомоги був затриманий саме через невиконання вимог щодо створення автоматизованої системи перевірки декларацій та забезпечення незалежності Національного агентства з питань запобігання корупції [4].

Одночасно з макрофінансовими програмами Європейський Союз активно застосовував механізм встановлення політичних вимог, який охоплював питання візової лібералізації, доступу до внутрішнього ринку та збереження преференцій у рамках Угоди про асоціацію. У процесі виконання Плану дій щодо візової лібералізації антикорупційні реформи визначалися серед головних умов – насамперед створення спеціалізованих органів, таких як Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізована антикорупційна прокуратура, реформування прокуратури та судової системи, впровадження електронного декларування і механізмів перевірки активів. Виконання кожного блоку Плану дій підтверджувалося звітами Європейської комісії щодо прогресу у виконанні Плану, у яких оцінювалися законодавчі та інституційні зміни, а також їхня практична ефективність [5, с. 6-7].

Так, у звіті Комісії від 18 грудня 2015 року (COM(2015) 905 final) вказано: «антикорупційний критерій Україною досягнуто», що й стало підставою для ухвалення рішення про скасування необхідності отримання віз українцям для в'їзду на територію Євросоюзу в 2017 році [5, с. 8].

Від початку застосування цих механізмів Європейський Союз запровадив і практику систематичного звітування: щорічні Звіти про виконання Угоди про асоціацію (Association Implementation Reports), Звіти про прогрес у реалізації макрофінансової допомоги (проміжна, середньострокова оцінка та оцінка постфактум) та Звіти про запровадження механізму безвізового режиму стали не просто аналітичними документами, а офіційним підтвердженням виконання (або невиконання) антикорупційних зобов'язань, що безпосередньо впливало на рішення Європейського Союзу щодо подальшої співпраці [6, с. 4; 3, с. 8, 89; 7, с. 12-13].

На нашу думку, за сукупності цих інструментів Європейський Союз фактично сформував принцип «виконання – перевірка – заохочення/санкція», який став засадничим для подальшого підходу до моніторингу реформ в Україні. Його логіка полягає в поетапності:

- 1) держава зобов'язується реалізувати набір реформ;
- 2) Європейська комісія разом з іншими органами Європейського Союзу та за допомоги неурядових організацій здійснює перевірку законодавчого та практичного виконання Україною зобов'язань,
- 3) на підставі результатів ухвалюється одне з політичних рішень: рішення-заохочення (виплата траншу, збереження преференцій та ін.) або рішення-санкція (відтермінування підтримки, політичний тиск тощо).

Після 2016-2017 років Європейська комісія та суміжні інститути Європейського Союзу поєднали згадані традиційні фінансово-політичні важелі (макрофінансова допомога, візова лібералізація) із методологією вимірювання результатів, яка стала основою системи оцінки антикорупційних реформ в Україні. Центральним для цієї методології є підхід, відомий у практиці Європейського Союзу як «орієнтований на результати моніторинг» (results-oriented monitoring, ROM).

«Орієнтований на результати моніторинг» використовується Генеральними директоратами з питань міжнародного партнерства, а також з питань сусідства та переговорів про розширення Європейського Союзу для зовнішнього моніторингу програм і дозволяє не лише перевіряти виконання операційних задач, а й оцінювати проміжні і кінцеві результати відповідно до чітких показників. Це офіційний інструмент Єврокомісії, який стандартизує підхід до верифікації виконання вимог зовнішніми партнерами [8].

Паралельно до системних змін у методології моніторингу Європейського Союзу посилив роль аудиторських і контрольних інституцій як механізму зовнішнього контролю. Зокрема, в євроінтеграційному процесі України Європейський суд аудиторів здійснює незалежні аудити великих пакетів допомоги і тематичних ініціатив. Його Спеціальний звіт № 23/2021 щодо боротьби з великою корупцією в Україні, опублікований 23 грудня 2021 року, показав, що численні ініціативи не завжди породжували очікувані результати, і рекомендував: розробляти та впроваджувати конкретні заходи, спрямовані на боротьбу з великою корупцією; оцінювати та коригувати масштаби підтримки організацій громадянського суспільства та журналістських розслідувань; підтримувати цифровізацію реєстрів та ін. [9, с. 5-6]. У взаємодії з «орієнтованим на результати моніторингом» це означало, що програмні індикатори повинні проходити зовнішню перевірку незалежними органами, а результати цих звітів/аудитів використовуються для розробки нових ініціатив з метою допомогти Україні виконати вимоги антикорупційної політики Європейського Союзу.

Надалі до вищезгаданих інструментів додалася цільова програма технічної допомоги – Антикорупційна ініціатива Європейського Союзу в Україні (EUACI), яка у 2017-2022 роках стала одним із ключових практичних механізмів підтримки імплементації антикорупційних реформ в Україні. Програма розпочала свою роботу у червні 2017 року як трирічна ініціатива (2017–2019), проте, згодом була продовжена та функціонує по сьогодні. EUACI фінансується Європейським Союзом за участі Міністерства закордонних справ Данії [10].

Метою EUACI є підтримка антикорупційних реформ та підвищення спроможності новостворених антикорупційних інституцій протистояти корупції в українських реаліях. Ініціатива також покращує прозорість та підзвітність у державному секторі, залучаючи громадян до активної участі в антикорупційних процесах [11].

Програма виконувала функцію координації між законодавчими новаціями та їх фактичною реалізацією в роботі державних органів. EUACI фінансувала впровадження технологічних систем, розробляла робочі інструкції для співробітників антикорупційних органів, організовувала професійне навчання, а також проводила незалежні оцінки того, наскільки ці інституції здатні виконувати покладені на них функції. Результати таких оцінок та пілотних проектів використовувались Комісією для планування наступних етапів фінансової допомоги та політичної підтримки [12].

Практичний внесок EUACI у 2017-2019 роках простежується у кількох напрямках:

- проведення експертних оцінок спроможності правоохоронних та антикорупційних органів, у тому числі незалежних оглядів діяльності НАБУ (2018 рік), що аналізували як досягнення агентства, так і перешкоди в його роботі [13];
- розробка операційних методологій, зокрема, «бізнес-процесу» верифікації електронних декларацій для НАЗК, яка описувала послідовність перевірок, використання джерел інформації для перехресної звірки даних з декларацій та розподіл відповідальності між інституціями [14];
- підтримка локальних пілотних ініціатив з 2018 року в межах проекту «Міста Добросовісності», де за підтримки EUACI було впроваджено низку інструментів, спрямованих на підвищення прозорості та підзвітності в діяльності місцевих адміністрацій: створено інтерактивні геопортали для громадян і бізнесу, оприлюднено бюджети шкіл і дитячих садків, вдосконалено методологію проведення громадських слухань, запроваджено процедури оцінки корупційних ризиків і розроблено плани добросовісності міст тощо [15].

Повномасштабне російське вторгнення у лютому 2022 року не призупинило, а радше переформатувало механізми моніторингу антикорупційної політики України з боку Європейського Союзу. Попри воєнний стан, Європейський Союз зберіг антикорупційну складову як невід'ємну частину євроінтеграційного процесу, адаптувавши інструменти оцінювання до нових реалій. Ця трансформація відбувалася на тлі кардинальної зміни політичного контексту – 23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, що автоматично перевело антикорупційні вимоги у площину формальних критеріїв членства [16].

Напередодні набуття статусу кандидата Єврокомісія 17 червня 2022 року опублікувала Висновок щодо заяви України на членство в Європейському Союзі, у якому окреслила сім ключових кроків, які Україна має зробити для відкриття переговорів про вступ. Серед них два напрями безпосередньо стосувалися антикорупційної політики: забезпечення незалежності та дієвості антикорупційних інституцій, включаючи НАБУ та САП, та прийняття законодавства щодо обмеження впливу олігархів [21, с. 20-21].

Якщо до 2022 року Комісія переважно оцінювала виконання рекомендацій Плану дій з лібералізації візового режиму та Угоди про асоціацію, то після надання статусу кандидата з'явилася чітка рамка *acquis* – сукупність правових норм Європейського Союзу, які Україна має імплементувати для вступу. Цей перехід супроводжувався введенням нових інструментів оцінювання, які поєднували політичний діалог на рівні переговорних кластерів із технічним аналізом відповідності законодавства.

14 грудня 2023 року Європейська Рада прийняла рішення про початок переговорів про вступ України до Європейського Союзу, що стало формальним запуском нової системи моніторингу через переговорні кластери. Процес переговорів структуровано у шість тематичних кластерів, кожен з яких охоплює декілька розділів *acquis*. Антикорупційні вимоги інтегровані передусім у Кластер 1 «Основи», розділи 23 «Судочинство та основоположні права» та 24 «Правосуддя, свобода та безпека» [17].

У червні 2024 року Комісія представила переговорну рамку для України, де серед вступних умов для Кластеру 1 чітко визначені антикорупційні показники (*benchmarks*): забезпечення незалежності та ефективності роботи НАБУ, НАЗК та ВАКС, захист від політичного втручання у діяльність цих інституцій, а також демонстрація результативності антикорупційних органів через конкретні факти засудження високопосадовців [18], [19].

Методологія оцінювання у рамках кластерів базується на регулярних скринінгах – детальних технічних оглядах національного законодавства на предмет його відповідності європейським стандартам. Ці скринінги проводяться спільними робочими групами, де представники Єврокомісії та держав-членів аналізують нормативну базу України, виявляють прогалини та формулюють конкретні рекомендації щодо гармонізації. На відміну від попередніх механізмів, де оцінка часто мала загальний характер, кластерний підхід передбачає розділення за секторами та чіткі критерії для кожного етапу. У вересні 2025 року Україна успішно завершила процес двостороннього скринінгу [20].

Щорічні звіти Комісії про стан виконання Україною умов для набуття членства в Європейському Союзі набули статусу центрального інструменту моніторингу після 2022 року.

Перший звіт побачив світ 8 листопада 2023 року та зафіксував суттєвий прогрес: Комісія визнала, що Україна повністю виконала чотири рекомендації, викладені у Висновку 2022 року, а також була на шляху до виконання ще трьох. В антикорупційній сфері було виокремлено відновлення конкурсу до Вищої кваліфікаційної комісії суддів, призначення нових членів та керівників НАБУ та САП прозорим та публічним шляхом, а також підвищення ефективності роботи ВАКС. Водночас звіт чітко вказував на виклики: необхідність внесення змін до законодавства про НАБУ та НАЗК, що обмежують їх повноваження у сфері протидії та запобігання корупції [22, с. 9-11].

Звіт 2024 року, оприлюднений 6 листопада, продемонстрував подальший, хоча й нерівномірний прогрес. Комісія відзначила збільшення кількості повідомлень про підозру, обвинувальних актів та вироків у кримінальних провадженнях НАБУ та САП, що свідчить про поступове подолання проблеми низької результативності цих органів у корупційних справах. Проте паралельно було зафіксовано нові проблеми: недостатній захист співробітників НАБУ від тиску, недостатня укомплектованість ВАКС суддями та адміністративним персоналом та неефективність механізмів конфіскації незаконних активів. Звіт підкреслив, що для відкриття Кластеру 1 Україна має не лише зберегти досягнуті результати, а й продемонструвати сталість антикорупційної інфраструктури через конкретні кримінальні провадження стосовно топ-посадовців [23, с. 6, 34-35].

Методологічно звіти поєднують якісну оцінку законодавства з кількісними показниками ефективності: статистика проваджень, перевірених декларацій, терміни розгляду справ, кількість співробітників конкретних антикорупційних органів та судів тощо.

З лютого 2024 року ключовим інструментом фінансової підтримки та водночас механізмом моніторингу стала «Ukraine Facility» – програма обсягом 50 млрд євро на період 2024-2027 років, схвалена Регламентом Ради (ЄС) 2024/792 [24].

Структурно програма складається з трьох стовпів. Перший стовп (Pillar I – «Ukraine Plan») забезпечує бюджетну та макрофінансову підтримку і становить приблизно 38,27 млрд євро; другий стовп (Pillar II – «Ukraine Investment Framework») має на меті мобілізацію приватних та інституційних інвестицій у розмірі 9,3 млрд євро; третій стовп (Pillar III – «Union accession assistance and related support measures») охоплює технічну допомогу та заходи зі зближення з *acquis* і його бюджет становить близько 4,76 млрд євро [25].

«Ukraine Plan», позитивно оцінений Комісією у березні-травні 2024 року, включає 3 секції та 20 розділів, серед яких розділ 4 другої секції «Боротьба з корупцією та відмиванням коштів» містить конкретні антикорупційні показники. Зокрема, серед цільових показників передбачено: забезпечення повної операційної автономії НАБУ та НАЗК через відсутність будь-яких форм втручання у їхню діяльність, запровадження ефективних механізмів конфіскації та управління арештованими активами, створення уніфікованого реєстру банківських рахунків та приведення національного регулювання ринку віртуальних активів відповідно до європейських стандартів, реалізацію дорожньої карти щодо нарощування інституційних спроможностей для розслідувань фінансових злочинів [26, с. 82-90].

Механізм моніторингу в рамках «Ukraine Facility» передбачає регулярні звіти про виконання показників на основі даних, що надає український уряд, верифікованих через незалежні аудити та перехресні перевірки зі звітами міжнародних організацій. Невиконання ключових індикаторів може призвести до призупинення виплати траншів, що робить цей механізм найбільш дієвим інструментом впливу серед усіх існуючих форматів моніторингу [27].

На нашу думку, трансформація системи моніторингу після 2022 року характеризується переходом до жорстких вимог через прив'язку фінансування до конкретних результатів впроваджених реформ: переговорні кластери задали чітку юридичну рамку вимог, щорічні звіти Комісії забезпечили регулярність політичної оцінки, а «Ukraine Facility» створив економічні стимули для виконання антикорупційних зобов'язань.

Висновки. Український євроінтеграційний досвід ілюструє безпрецедентне за масштабами та глибиною комплексне застосування різноманітних інструментів моніторингу виконання антикорупційних зобов'язань з боку Європейського Союзу, які поступово трансформувалися та доповнювали один одного. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що у період 2014-2022 років Європейський Союз переважно використовував механізми макрофінансової допомоги, візову лібералізацію як політичний стимул, «орієнтований на результати моніторинг» та цільову технічну допомогу, зокрема, через EUACI. У сукупності ці інструменти заклали фундамент принципу «виконання – перевірка – заохочення/санкція», що став засадничим для розбудови первинної антикорупційної інфраструктури в Україні.

Набуття Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі у 2022 році кардинально змінило парадигму моніторингу, перетворивши її на багаторівневу та інституційно жорстку архітектуру. Сучасна система контролю органічно поєднує: переговорний процес із чіткими вступними критеріями (*benchmarks*) для Кластеру 1 «Основи»; щорічні звіти Єврокомісії, які базуються не лише на оцінці якості законодавства, а й на кількісних показниках діяльності правозахисних та судових органів; та програму «Ukraine Facility», що запроваджує пряму прив'язку фінансової макропідтримки до успішності реалізації антикорупційних реформ.

Таким чином, еволюція інструментарію моніторингу Європейського Союзу характеризується неухильним переходом від концепції «м'якої підтримки» та заохочення до політики жорсткої умовності. З огляду на це, подальша державна антикорупційна стратегія України має бути переорієнтована з фокусу на суто нормотворчу діяльність на забезпечення політичної незалежності органів

кримінальної юстиції (НАБУ, САП) та судових органів (ВАКС), а також на демонстрацію практичної результативності їхньої роботи у вигляді доведених до кінця кримінальних проваджень та конфіскації незаконних активів.

Успішне проходження сучасного європейського моніторингу виступає не лише умовою отримання фінансової допомоги, а й ключовим маркером незворотності демократичних трансформацій в Україні, що, у свою чергу, стане одним із визначальних факторів, який суттєво наблизить набуття державою повноправного членства в Європейському Союзі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний договір від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 11.12.2025).
2. Макро-фінансова допомога. Міністерство фінансів України. Європейський Союз. URL: <https://mof.gov.ua/uk/makro-finansova-dopomoga> (дата звернення: 01.01.2026).
3. Ex-post evaluation of Macro Financial Assistance Operations I & II to Ukraine: Annexes to Final Report. European Commission від 01.11.2017. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2018-08/evaluation_of_mfa_i_and_ii_to_ukraine_-_annexes_to_the_final_report_ecfin.pdf (дата звернення: 12.12.2025).
4. Київ не отримає третій транш ЄС, якщо не виконає умови до середини листопада. *Економічна правда*. 09.11.2017. URL: <https://epravda.com.ua/news/2017/11/9/631007/> (дата звернення: 17.12.2025).
5. Sixth Progress Report on the Implementation by Ukraine of the Action Plan on Visa Liberalisation : Report From The Commission To The Council And The European Parliament 18.12.2015, № COM(2015) 905 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0905> (дата звернення: 22.01.2026).
6. Association Implementation Report on Ukraine: JOINT STAFF WORKING DOCUMENT від 09.12.2016, № SWD(2016) 446 final. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/ukraine_v2_0.pdf (дата звернення: 11.01.2026).
7. Report From The Commission To The European Parliament And The Council.: First Report under the Visa Suspension Mechanism. European Commission від 20.12.2017, № COM(2017) 815 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0815> (дата звернення: 29.12.2025).
8. ROM (Results Oriented Monitoring). Capacity4dev. European Union. URL: https://capacity4dev.europa.eu/groups/rom/info/what-results-oriented-monitoring_en (дата звернення: 13.12.2025).
9. Reducing grand corruption in Ukraine: several EU initiatives, but still insufficient results : Special Report. European Court of Auditors № 23/2021 станом на 23.12.2021. URL: https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR21_23/SR_fight-against-grand-corruption-in-Ukraine_EN.pdf (дата звернення: 13.12.2025).
10. About Program. EUACI. URL: <https://euaci.eu/en/about-programme/> (дата звернення: 08.01.2026).
11. Від прозорості до відповідальності: роль ЄС у подоланні корупції в Україні. Прямуємо Разом. 16.10.2024. URL: <https://eu4ukraine.eu/media-ua/publications-ua/from-transparency-to-accountable.html> (дата звернення: 01.12.2025).
12. ANNEX 1 of the Commission Implementing Decision on the Annual Action Programme 2019 (part 1) in favour of Ukraine. Action Document for the EU Anti-Corruption Initiative in Ukraine (Phase II). URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-05/c_2019_3711_f1_annex1_anti_corruption.pdf (дата звернення: 02.02.2026).
13. Експертний Аналіз Діяльності Національного Антикорупційного Бюро України: Посольство США в Україні та Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні від 01.03.2018. URL: https://euaci.eu/wp-content/uploads/2024/04/NABU-Assessment-Report_UKR-FINAL-04-02-2018-1.pdf (дата звернення: 11.01.2026).
14. The Business Process Of Verifying E-Asset Declarations At The National Agency On Corruption Prevention: Assessment drafted by Dr. Tilman Hoppe with input by Dr. Valts Kalniņš. URL: <https://euaci.eu/wp-content/uploads/2024/04/FINAL-Report-business-process-for-verifying-declarations-ENG.pdf> (дата звернення: 09.12.2025).
15. Міста Доброчесності як частина антикорупційного доміно України. EUACI. 01.10.2021. URL: <https://euaci.eu/news-and-events/anti-corruption-institutions-euaci-is-a-strategic-and-reliable-partner-video/> (дата звернення: 09.12.2025).

16. Ukraine's path towards EU accession. European Commission. EU solidarity with Ukraine. 25.06.2024. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/ukraines-path-towards-eu-accession_en (дата звернення: 19.12.2025).
17. European Leaders decide to open accession negotiations with Ukraine and Moldova in a historic summit. European Commission. Press Corner. 18.12.2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ac_23_6711 (дата звернення: 22.12.2025).
18. EU opens accession negotiations with Ukraine. European Council. Council of the European Union. Press. 25.06.2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/25/eu-opens-accession-negotiations-with-ukraine/> (дата звернення: 10.01.2026).
19. Accession Document : General EU Position. Ministerial meeting opening the Intergovernmental Conference on the Accession of Ukraine to the European Union від 21.06.2024, № AD 9/24. CONF-UA 2. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/hzmfw1ji/public-ad00009en24.pdf> (дата звернення: 04.01.2026).
20. Ukraine successfully completes its screening process. European Commission. News. 30.09.2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/ukraine-successfully-completes-its-screening-process-2025-09-30_en (дата звернення: 09.01.2026).
21. Communication From the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council : European Commission 17.06.2022, № COM(2022) 407 final. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/c8316380-6cb6-4ffd-8a84-d2874003b288_en?filename=Ukraine%20Opinion%20and%20Annex.pdf (дата звернення: 09.02.2026).
22. Ukraine 2023 Report. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT. European Commission. 2023 Communication on EU Enlargement policy від 08.11.2023, № SWD(2023) 699 final. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191cefc3f_en?filename=SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf (дата звернення: 19.12.2025).
23. Ukraine 2024 Report: Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of Regions. Commission Staff Working Document. 2024 Communication on EU enlargement policy від 30.10.2024, № SWD(2024) 699 final. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf (дата звернення: 20.12.2025).
24. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj/eng> (дата звернення: 13.02.2026).
25. Ukraine Facility. European Commission. Funding & Technical Assistance. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/funding-technical-assistance/ukraine-facility_en (дата звернення: 18.01.2026).
26. Ukraine Plan. 2024-2027. Ukraine Facility. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf> (дата звернення: 16.01.2026).
27. Ukraine Facility. European Commission. Programme Performance Statements. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/performance-and-reporting/programme-performance-statements/ukraine-facility_en (дата звернення: 22.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341.176:341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.46>

ПРИЗУПИНЕННЯ ЧЛЕНСТВА ГРЕЦІЇ В РАДІ ЄВРОПИ У 1969 РОЦІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Марцеляк О.В.,*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник**Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАНУ
ORCID: 0000-0001-6686-0255***Марцеляк С.М.,***кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри порівняльного і європейського права**ННІ міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1428-115X*

Марцеляк О.В., Марцеляк С.М. Призупинення членства Греції в Раді Європи у 1969 році: міжнародно-правовий аналіз.

Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правових передумов, процедурних особливостей та наслідків призупинення членства Греції у Раді Європи у 1969 році. У роботі розглянуто історичний контекст виникнення так званої «грецької справи», пов'язаної з установами військової диктатури в Греції внаслідок державного перевороту 1967 року, а також проаналізовано реакцію інституцій Ради Європи на системні порушення прав людини та демократичних принципів, допущені військовим режимом. Особливу увагу приділено ролі Європейської комісії з прав людини, Парламентської асамблеї Ради Європи та Комітету міністрів Ради Європи у встановленні фактів порушень положень Європейської конвенції з прав людини та формуванні політико-правового тиску на грецький уряд.

У статті досліджено механізм міждержавної заяви, ініційованої Данією, Норвегією, Швецією та Нідерландами, як один із важливих інструментів міжнародного контролю у системі Європейської конвенції з прав людини. Наголошено, що зазначені держави діяли не з метою захисту власних інтересів, а в інтересах збереження авторитету та ефективності європейської системи захисту прав людини, що свідчить про реалізацію принципу солідарної відповідальності держав-членів за дотримання спільних європейських цінностей.

У статті також проаналізовано вплив «грецької справи» на подальший розвиток інституційної практики Ради Європи та її значення для формування механізмів реагування на порушення демократичних стандартів державами-членами. Наголошено, що цей історичний прецедент зберігає актуальність і в сучасних умовах, зокрема у контексті подальшої європейської інтеграції, новітніх викликів для європейського правопорядку, пов'язаних із поширенням авторитарних тенденцій та грубими порушеннями міжнародного права. З огляду на повномасштабну збройну агресію російської федерації проти України, що призвела до її виключення з Ради Європи у 2022 році, досвід грецької справи набуває особливого значення для оцінки ефективності інституційних механізмів міжнародних організацій у реагуванні на системні порушення прав людини, принципів демократії та верховенства права.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні договори, Рада Європи, європейська інтеграція, грецька справа, призупинення членства, європейська Конвенція з прав людини та основоположних свобод, Європейська комісія з прав людини, міжнародна організація, захист прав людини, виключення держав.

Martseljak O.V., Martseljak S.M. Suspension of greece's membership in the Council of Europe in 1969: an international legal analysis.

The article is devoted to the study of the international legal preconditions, procedural features, and consequences of the suspension of Greece's membership in the Council of Europe in 1969. The paper examines the historical background of the so-called Greek case, which arose following the establishment of a military dictatorship in Greece after the coup d'état of 1967, and analyzes the reaction of the institutions of the Council of Europe to the systematic violations of human rights and democratic principles committed by the military regime. Particular attention is paid to the role of the

European Commission of Human Rights, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, and the Committee of Ministers of the Council of Europe in establishing the facts of violations of the provisions of the European Convention on Human Rights and in exerting political and legal pressure on the Greek government.

The article also examines the mechanism of the interstate application initiated by Denmark, Norway, Sweden, and the Netherlands as one of the important instruments of international control within the system of the European Convention on Human Rights. It is emphasized that these states acted not for the protection of their own interests but in order to preserve the credibility and effectiveness of the European system of human rights protection, which demonstrates the implementation of the principle of collective responsibility of member states for upholding common European values.

The study further analyzes the impact of the Greek case on the subsequent development of the institutional practice of the Council of Europe and its significance for shaping mechanisms to respond to violations of democratic standards by member states. It is stressed that this historical precedent remains relevant under contemporary conditions, particularly in the context of new challenges to the European legal order associated with the spread of authoritarian tendencies and serious violations of international law. In light of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which led to its expulsion from the Council of Europe in 2022, the experience of the Greek case acquires particular importance for assessing the effectiveness of the institutional mechanisms of international organizations in responding to systemic violations of human rights, democratic principles, and the rule of law.

Key words: international law, international treaties, Council of Europe, European integration, Greek case, termination of membership, European Convention on Human Rights, European Commission of Human Rights, international organization, human rights protection, expulsion of states.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку міжнародного права особливої актуальності набуває питання ефективності механізмів реагування міжнародних організацій на випадки відступу держав від демократичних принципів, верховенства права та стандартів захисту прав людини. У цьому контексті важливу роль відіграє Рада Європи, яка від моменту свого створення виступає однією з ключових регіональних організацій, покликаних забезпечувати дотримання спільних європейських цінностей. Одним із найбільш показових історичних прикладів реагування цієї організації на системні порушення демократичних стандартів стала так звана «грецька справа», що виникла після встановлення в Греції військового режиму внаслідок державного перевороту 1967 року.

«Грецька справа» займає особливе місце в історії діяльності Ради Європи у сфері захисту прав людини та демократичних цінностей, оскільки стала своєрідним випробуванням для інституційної спроможності організації діяти відповідно до проголошених принципів. Реакція інституцій Ради Європи на порушення, допущені військовою хунтою, а також подальше фактичне призупинення членства Греції у 1969 році продемонстрували можливість використання інституційних механізмів міжнародної організації для здійснення політико-правового тиску на державу-члена, яка відступила від своїх зобов'язань у сфері демократії та прав людини.

Значення цього історичного прецеденту виходить за межі конкретного політичного контексту кінця 1960-х років. Грецька справа суттєво вплинула на подальший розвиток інституційної практики Ради Європи та стала одним із ранніх прикладів застосування механізмів міжнародного контролю з метою захисту спільних європейських цінностей. Водночас вона порушує ширше питання щодо ефективності інституційних інструментів міжнародних організацій у ситуаціях, коли держави-члени демонструють тенденції до авторитаризму або системно порушують права людини.

Актуальність дослідження цієї проблематики значно посилюється в умовах сучасних викликів для європейського правопорядку. Поширення антидемократичних тенденцій, посилення авторитарних практик у деяких державах, а також використання надзвичайних правових режимів ставлять перед Радою Європи питання щодо ефективності її інституційних механізмів реагування. Особливої гостроти ці питання набули після повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, що стала безпрецедентним викликом для системи європейської безпеки та міжнародного правопорядку. У відповідь на ці події у 2022 році російська федерація була виключена з Ради Європи, що знову актуалізувало проблему застосування санкційних механізмів міжнародних організацій щодо держав, які грубо порушують основоположні принципи міжнародного права.

У цьому контексті звернення до історичного досвіду «грецької справи» набуває особливої наукової та практичної значущості. Дослідження передумов, процедурних аспектів та наслідків призупинення членства Греції у Раді Європи дозволяє глибше зрозуміти еволюцію інституційної практики цієї організації та оцінити потенціал її механізмів реагування на сучасні виклики, пов'язані з демократичним відступом, порушенням прав людини та підривом принципу верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна міжнародно-правова доктрина приділяє помітну увагу проблемі реагування міжнародних організацій на системні порушення державами-членами демократичних стандартів, прав людини та принципу верховенства права. У цьому контексті особливий інтерес становить практика Ради Європи щодо застосування інституційних механізмів впливу на держави, які відступають від своїх статутних зобов'язань. Серед історичних прецедентів такого реагування окреме місце посідає так звана «грецька справа», яка розглядається в науковій літературі як один із перших прикладів використання механізмів міждержавного контролю для захисту спільних європейських цінностей.

Питання, пов'язані з грецькою справою, роллю Європейської комісії з прав людини, Парламентської асамблеї та Комітету міністрів Ради Європи у реагуванні на встановлення військової диктатури в Греції, знайшли відображення у працях низки зарубіжних дослідників, зокрема Дж. Беккета (J. Beckett), В. Бенедєка (W. Benedek), А. Држемчевського (A. Drzemczewski), П. Лойпрехта (P. Leuprecht), а також у матеріалах і звітах органів Ради Європи. У наукових публікаціях особлива увага приділяється кільком основним аспектам. По-перше, дослідники аналізують міждержавну заяву проти Греції як особливий прояв солідарної відповідальності держав за підтримання ефективності європейської системи захисту прав людини. По-друге, розглядається діяльність органів Ради Європи в умовах гострої політичної кризи, зокрема значення встановлення фактів систематичного застосування катувань і масштабних порушень Конвенції. По-третє, у сучасній літературі простежується тенденція до переосмислення «грецької справи» не лише як історичного епізоду, а і як прецеденту, що зберігає актуальність для оцінки сучасних викликів, пов'язаних із демократичним відступом у державах-членах міжнародних організацій.

Водночас попри наявність вагомого масиву англомовних досліджень, у вітчизняній міжнародно-правовій науці питання призупинення членства Греції у Раді Європи у 1969 році не отримало належного комплексного висвітлення. Наявні праці здебільшого зосереджені або на загальних питаннях функціонування Ради Європи, або на сучасних випадках застосування санкційних механізмів щодо держав-членів, тоді як історико-правовий аналіз грецької справи як самостійного прецеденту залишається недостатньо розробленим. Саме це зумовлює потребу в окремому дослідженні міжнародно-правових передумов, процедурних особливостей та наслідків фактичного призупинення членства Греції в Раді Європи.

Отже, **метою цієї статті** є дослідження міжнародно-правових передумов, процедурних особливостей та наслідків призупинення членства Греції у Раді Європи у 1969 році, а також з'ясування ролі інституцій Ради Європи у реагуванні на системні порушення прав людини та демократичних принципів військовим режимом Греції того часу.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, використання яких дало змогу комплексно проаналізувати міжнародно-правові аспекти призупинення членства Греції у Раді Європи у 1969 році. Зокрема, застосування історико-правового методу дозволило дослідити передумови виникнення так званої «грецької справи», а також простежити еволюцію інституційної реакції Ради Європи на встановлення військового режиму в Греції та пов'язані з цим порушення прав людини. За допомогою формально-юридичного методу було здійснено аналіз положень Європейської конвенції з прав людини, а також процедурних механізмів діяльності органів Ради Європи, зокрема Європейської комісії з прав людини, Парламентської асамблеї Ради Європи та Комітету міністрів Ради Європи. Використання порівняльно-правового методу дало можливість зіставити інституційну практику Ради Європи у період розгляду «грецької справи» з пізнішими випадками реагування організації на порушення демократичних стандартів державами-членами. У свою чергу, системний метод сприяв дослідженню діяльності інституцій Ради Європи як цілісного механізму забезпечення дотримання прав людини та демократичних принципів у Європі. Крім того, у процесі дослідження використовувалися методи аналізу та синтезу, що дозволило узагальнити наукові підходи до розуміння «грецької справи» у сучасній міжнародно-правовій доктрині, а також сформулювати висновки щодо значення цього прецеденту для подальшого розвитку інституційної практики Ради Європи у сфері реагування на системні порушення прав людини та принципів демократії державами-членами.

Виклад основного матеріалу. У квітні 1967 року внаслідок військового перевороту в Греції було повалено чинний уряд. Зусилля Ради Європи, спрямовані на сприяння відновленню демократичного порядку та припиненню влади військової хунти, не дали очікуваних результатів. За таких обставин низка держав вирішила використати один із передбачених механізмів контролю – подання міждержавної скарги. Ініціаторами цього кроку виступили Данія, Норвегія, Швеція та Нідерланди.

Особливість цього історичного випадку полягає в тому, що зазначені держави не зазнали безпосереднього впливу подій, які відбувалися в Греції. Проте вони вдалися до міждержавного звернення,

керуючись ширшими міркуваннями — необхідністю захисту спільного інтересу та збереження довіри до європейської системи захисту прав людини. Важливу роль у цьому процесі відіграла Консультативна асамблея Ради Європи, яка згодом була трансформована у Парламентську асамблею Ради Європи. У своїй резолюції вона закликала держави-члени ініціювати розгляд справи як колективну дію.

Таким чином було реалізовано своєрідну форму *actio popularis* — звернення в інтересах захисту загальних цінностей і принципів. Водночас такий крок здійснювався в умовах значного політичного тиску та активного лобювання, спрямованого на перешкоджання поданню скарги [3, с. 8].

Розгляд справи відбувався у два етапи. На другому етапі одна з держав-заявниць – Нідерланди – не приєдналася до інших заявників, коли ті розширили зміст скарги, включивши до неї також порушення статті 3 Європейської конвенції з прав людини, що стало ключовим моментом для подальшого розвитку справи.

Ініціювання такого провадження вимагало значних часових і матеріальних ресурсів. Особливо складним завданням було встановлення фактичних обставин порушень, зважаючи на політичні умови того часу. Держави-заявниці, а також численні інші суб'єкти, які діяли поза межами офіційних інституцій, зокрема Amnesty International, що підготувала ґрунтовний доповідний матеріал щодо ситуації в Греції, керувалися передусім моральним обов'язком реагувати на систематичні порушення прав людини. Подібна мотивація, заснована на принципових міркуваннях, у сучасній міжнародній практиці, де часто домінують прагматичні політичні підходи, трапляється дедалі рідше.

Ключову роль у розгляді «грецької справи» відіграла тодішня Європейська комісія з прав людини — орган, уповноважений здійснювати попередній розгляд заяв у межах контрольного механізму Ради Європи. Після подання міждержавної скарги у вересні 1967 року Комісія розглянула питання її прийнятності та ухвалила рішення про створення спеціальної підкомісії, якій було доручено розглянути справу по суті.

Варто наголосити, що на той момент Греція ще не ратифікувала положення колишньої статті 25 Європейської конвенції з прав людини, яка передбачала право на подання індивідуальних заяв, а також колишньої статті 46 Конвенції, що встановлювала обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Таким чином, можливість міжнародного контролю за дотриманням прав людини в Греції була обмежена, що надавало міждержавній процедурі особливого значення.

Комісія поставилася до розгляду справи з максимальною серйозністю. З метою встановлення фактичних обставин вона скористалася наданими їй повноваженнями щодо проведення розслідування і направила до Греції спеціальну групу для збору доказів на місці. Такий крок вимагав значної інституційної незалежності та політичної сміливості, адже уряд військової хунти наполегливо заперечував наявність порушень прав людини.

Особливо важливим було тлумачення Комісією статті 15 Конвенції, яка дозволяє державам відступати від певних зобов'язань у разі надзвичайного стану. Комісія виходила з того, що навіть за умов оголошення надзвичайного стану положення цієї статті не можуть слугувати перешкодою для розслідування можливих порушень Конвенції. У зв'язку з цим перевірки підлягали не лише права, від яких не допускається відступ (передусім стаття 3 Конвенції, що забороняє катування), але й інші положення, які могли бути порушені [5]. Значення статті 3 суттєво зросло після того, як у березні 1968 року держави-заявниці розширили предмет скарги, включивши до неї також твердження про систематичне застосування катувань [7, с. 68].

Підкомісія наполягала на проведенні безпосередніх розслідувань у Греції та на організації очних ставок між представниками влади, яких звинувачували у порушеннях, і потерпілими. Після слухань, що відбулися у Страсбурзі в листопаді 1968 року, у березні 1969 року було здійснено польове розслідування. Це дозволило зібрати важливі фактичні дані, а також провести історично значущі очні ставки, під час яких жертви катувань безпосередньо зіткнулися зі своїми катami [2, с. 113-115].

Водночас провадження у справі значною мірою затягувалося через тактику грецького уряду, який намагався перешкоджати ефективному розслідуванню. Попри це, усі необхідні процедурні етапи були завершені, включаючи переговори щодо можливості досягнення дружнього врегулювання спору. Проте такий варіант вимагав би від режиму суттєвих політичних та правових змін, на що військова хунта погодитися не була готова [2, с. 105].

Макс ван дер Стул був одним із перших політичних діячів, хто представив переконливі докази існування систематичної практики застосування катувань, до якої вдавався грецький режим. Саме на підставі підготовлених ним доповідей Консультативна асамблея Ради Європи звернулася до Комітету міністрів Ради Європи з рекомендацією розглянути питання про призупинення членства Греції в організації. Завдяки своїй принциповій позиції та послідовності у відстоюванні демократичних цінностей він зробив вагомий внесок у посилення міжнародної ізоляції військової диктатури, що в підсумку сприяло її падінню [8, с. 183-185].

18 листопада 1969 року Комісія представила свій звіт до Комітету міністрів Ради Європи. У ньому було зроблено висновок, що фактично переважна більшість положень Європейської конвенції з прав людини була порушена грецькою владою. Ці висновки значно посилили політичний тиск на Комітет міністрів, особливо з урахуванням позиції Консультативної асамблеї Ради Європи, яка ще раніше виступила з вимогою виключити Грецію з організації.

Під час засідання Комітету міністрів 12 грудня 1969 року низка міністрів підкреслила, що на кону стоїть не лише питання відповідальності окремої держави, а й довіра до самої Ради Європи, її легітимність та сенс існування як організації, покликаної забезпечувати дотримання демократичних принципів і прав людини.

Коли стало очевидним, що необхідна більшість у дві третини голосів для призупинення членства Греції буде забезпечена, уряд військової хунти випередив це рішення і самостійно оголосив про вихід держави з Ради Європи ще до проведення голосування. У результаті виникла ситуація, яку в доктрині часто характеризують як призупинення членства *de facto*.

Такий розвиток подій сприяв подальшій міжнародній ізоляції грецького режиму та зрештою став одним із чинників його падіння. Однак остаточний крах військової диктатури відбувся лише в липні 1974 року. Після відновлення демократичного уряду нова влада Греції звернулася з проханням про поновлення членства держави в Раді Європи, і 28 листопада 1974 року країна була офіційно повторно прийнята до організації.

Консультативна асамблея Ради Європи, яка у 1974 році отримала сучасну назву — Парламентська асамблея Ради Європи, відіграла ключову роль у реагуванні організації на політичну кризу, спричинену військовим переворотом у Греції, здійсненим так званим режимом «чорних полковників». Уже в квітні 1967 року Асамблея оперативно виступила із засудженням перевороту. Значною мірою цьому сприяв австрійський парламентар Карл Чернец, який одним із перших порушив це питання на рівні інституцій Ради Європи. У відповідній заяві Асамблея висловила солідарність із грецьким народом та наголосила на неприйнятності відступу від демократичних принципів [4, с. 94-96].

Для системного аналізу ситуації в країні Асамблея призначила спеціального доповідача. Спочатку цю функцію виконував Віллем Е. Зігманн, а згодом — нідерландський політик Макс ван дер Стул. Обидва доповідачі здійснили низку візитів до Греції, у межах яких збирали інформацію про реальний стан прав людини та політичних свобод. За результатами цих поїздок були підготовлені доповіді, у яких досить чітко й недовозначно описувалася ситуація в країні та характер порушень, що мали місце за умов військової диктатури.

Діяльність Макса ван дер Стула викликала різке невдоволення грецького режиму. У підсумку влада хунти оголосила його *persona non grata*, фактично заборонивши йому подальший в'їзд до країни. Під час підготовки місій та доповідей йому допомагав молодий службовець Секретаріату Ради Європи Пітер Лойпрехт, який згодом став відомим фахівцем у сфері міжнародного захисту прав людини.

У статті під назвою «Боротьба з диктатурою на батьківщині демократії», опублікованій з нагоди 70-річчя створення Ради Європи, Пітер Лойпрехт поділився власними спогадами про події того періоду. За його словами, грецьке питання стало своєрідним випробуванням для всієї організації, оскільки мало продемонструвати, наскільки стійкою є Рада Європи та наскільки щиро вона віддана власним основоположним принципам [9, с. 31-36].

У своїх спогадах Лойпрехт наголошував, що саме Асамблея виступила рушійною силою політичної кампанії Ради Європи, спрямованої на протидію військовому режиму в Греції. Він особисто відповідав за організаційну підтримку діяльності доповідача: супроводжував його під час поїздок до Греції, допомагав у підготовці аналітичних матеріалів і доповідей. Ці документи мали значний вплив на формування позиції Асамблеї та визначення подальших дій організації.

Водночас діяльність Ради Європи мала місце в умовах складного міжнародного політичного контексту. Зокрема, Сполучені Штати намагалися переконати європейські інституції утриматися від жорстких заходів щодо Греції, яка залишалася важливим союзником по НАТО. Попри це, доповідач не прийняв аргументацію грецької хунти, яка намагалася виправдати переворот, представляючи його як «революцію», нібито спрямовану на відновлення «кращої демократії» та необхідну для боротьби з комуністичною загрозою.

Лойпрехт також звертав увагу на ідеологічні особливості режиму полковників, підкреслюючи, що його риторика значною мірою спиралася на націоналістичні та релігійні мотиви, які використовувалися для легітимації авторитарної влади та придушення політичної опозиції. Такі ідеологічні наративи, за його оцінкою, відігравали важливу роль у підтриманні режиму та формуванні його публічного образу.

Грецька справа мала певний вплив і на подальшу практику реагування європейських інституцій на подібні кризи. Це проявилось через кілька років після військового перевороту в Туреччині у

1980 році, який призвів до розпуску парламенту та фактичного скасування конституційних гарантій захисту прав людини. У відповідь на ці події у 1982 році група держав-членів Ради Європи, а саме Данія, Франція, Нідерланди, Норвегія та Швеція, знову вдалася до механізму міждержавної заяви, стверджуючи про порушення Туреччиною широкого спектра прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини та основоположних свобод.

Скарга була розглянута Європейською комісією з прав людини, яка у грудні 1983 року визнала її прийнятною. Турецький військовий уряд зі свого боку оголосив надзвичайний стан, посилаючись на статтю 15 Конвенції, що допускає тимчасовий відступ від певних зобов'язань у надзвичайних обставинах. Однак держави-заявниці поставили під сумнів обґрунтованість такого кроку, вважаючи, що посилення на надзвичайний стан не може виправдовувати масштабні обмеження прав людини.

Водночас турецька влада поступово почала вживати заходів, спрямованих на відновлення демократичного правління. Зокрема у листопаді 1983 року були організовані парламентські вибори, а також ліквідовано Раду національної безпеки — ключовий орган військового управління того періоду. У підсумку справа не завершилася винесенням остаточного рішення по суті: у грудні 1985 року їй було припинено на підставі дружнього врегулювання, досягнутого після візиту делегації Комісії до Туреччини. В межах цієї домовленості турецька сторона взяла на себе зобов'язання поступово скасувати режим воєнного стану, здійснити амністію та гарантувати повне дотримання прав і свобод, передбачених Конвенцією.

Варто також звернути увагу на інституційну практику Парламентської асамблеї Ради Європи у питаннях представництва держав-членів. Так, у 1969 році Асамблея відмовилася визнавати повноваження грецьких депутатів, а у 1981 році — турецьких, фактично усунувши їх від участі в роботі цього органу. Таким чином, Асамблея скористалася своїми повноваженнями для виключення представників відповідних держав із парламентської діяльності в межах організації.

У подальші роки підхід Асамблеї дещо змінився. Наприклад, у випадках, пов'язаних з росією у 2000, 2014 та 2015 роках, Парламентська асамблея Ради Європи обмежилася більш м'яким заходом — призупиненням права голосу російської делегації, не вдаючись до повного виключення її представників з діяльності органу [6, с. 10]. Така практика свідчить про еволюцію інструментів політичного реагування Ради Європи на порушення демократичних стандартів державами-членами. Таким чином, саме «грецька справа» стала одним із перших прецедентів у практиці Ради Європи, який продемонстрував можливість застосування інституційних механізмів організації для реагування на систематичні порушення демократичних принципів державою-членом.

Висновки. Аналіз подій, пов'язаних із так званою «грецькою справою», свідчить, що криза, спричинена встановленням військового режиму в Греції у 1967 році, стала одним із перших серйозних випробувань для інституційної спроможності Ради Європи реагувати на системні порушення демократичних принципів і прав людини державою-членом. Фактичне призупинення членства Греції у 1969 році, яке відбулося внаслідок добровільного виходу держави з організації напередодні голосування щодо санкцій, стало важливим прецедентом у практиці Ради Європи. Цей випадок продемонстрував, що навіть за відсутності формальної процедури негайного виключення держави, яка систематично порушує принципи демократії, верховенства права та прав людини, може опинитися під значним політичним та інституційним тиском з боку міжнародної організації. Водночас досвід 1969 року показав, що ефективність інституційних механізмів міжнародних організацій значною мірою залежить від політичної волі держав-членів підтримувати і захищати демократичні стандарти. Саме послідовна позиція інституцій Ради Європи, а також активність окремих держав і політичних діячів сприяли міжнародній ізоляції військової диктатури та створили додатковий тиск на режим. Отже, призупинення членства Греції у Раді Європи у 1969 році стало важливим історичним прецедентом застосування політико-правових механізмів міжнародної організації для реагування на грубі порушення демократичних принципів. Досвід грецької справи зберігає актуальність і сьогодні, оскільки демонструє можливості та обмеження інституційних інструментів міжнародних організацій у протидії авторитарним тенденціям і захисті фундаментальних цінностей європейського правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Becket J. *Barbarism in Greece: A young lawyer's inquiry into the use of torture in the world's oldest democracy*. New York : Tower Publications, 1970.
2. Becket J. The Greek case before the European Human Rights Commission. *Human Rights*. 1970. Vol. 1, No. 1. С. 91–117.
3. Benedek W. The effectiveness of the tools of the Council of Europe against democratic backsliding: What lessons can be learned from the "Greek Case"? *Austrian Law Journal*. 2020. Vol. 7,

- No. 1. C. 1–21. URL: https://www.researchgate.net/publication/351603389_The_Effectiveness_of_the_Tools_of_the_Council_of_Europe_Against_Democratic_Backsliding_What_Lessons_Can_be_Learned_from_the_Greek_Case.
4. Consultative Assembly of the Council of Europe. Decision 346 of 23 June 1967. *Yearbook of the European Convention on Human Rights / Annuaire de la Convention Européenne des Droits de l'Homme*. Vol. 10 (1967). The Hague : Martinus Nijhoff, 1967. C. 94–96.
 5. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights): Rome, 4 November 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
 6. Drzemczewski A. The Parliamentary Assembly's key role in upholding the Council of Europe's core values = El rol de la Asamblea Parlamentaria en la defensa de los valores fundamentales del Consejo de Europa // El futuro de la Unión y la amenaza de una no Europa : la crisis de valores en la UE / directora Susana Sanz Caballero. Cizur Menor, Navarra : Thomson Reuters Aranzadi, 2020. C. 43–57.
 7. European Commission of Human Rights. Report of the Sub-Commission on "The Greek Case" (4 October 1969). *Yearbook of the European Convention on Human Rights / Annuaire de la Convention Européenne des Droits de l'Homme*. Vol. 11. Part 1. The Hague : Martinus Nijhoff, 1972. C. 63–83.
 8. Leuprecht P. Max van der Stoep — a tireless defender of Greek democracy. *Security and Human Rights*. 2011. Vol. 22, No. 3. C. 183–185.
 9. Leuprecht P. Fighting a dictatorship in the "homeland of democracy" // Europe: a human enterprise: 30 stories for 70 years of European history 1949–2019 / ed. D. Huber. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2019. C. 31–36. URL: <https://70.coe.int/fighting-a-dictatorship-in-the-homeland-of-democracy-en.html>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341.3:004.056

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.47>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРАТАК ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Пасешник О.Р.,*аспірант кафедри міжнародного,**цивільного та комерційного права,**Державний торговельно-економічний університет*

ORCID: 0009-0005-6692-9925

Пасешник О.Р. Правове регулювання кібератак під час збройних конфліктів.

Статтю присвячено комплексному дослідженню правового регулювання кібератак під час збройних конфліктів у контексті застосування норм і принципів міжнародного гуманітарного права. У роботі обґрунтовано, що кібератаки, наслідки яких є співмірними з наслідками традиційного збройного насильства, підлягають правовій оцінці відповідно до права збройних конфліктів, незважаючи на відсутність спеціального універсального міжнародного договору, присвяченого саме діям у кіберпросторі. Визначено, що ключовим критерієм застосовності міжнародного гуманітарного права є не технічна форма втручання, а характер, масштаб і гуманітарні наслідки відповідної дії. Особливу увагу зосереджено на аналізі принципів розрізнення, пропорційності та військової необхідності як базових орієнтирів для встановлення меж правомірного застосування кібератак у період збройного конфлікту. Показано, що у цифровому середовищі реалізація цих принципів ускладнюється через змішаний характер інфраструктури, поєднання цивільних і військових функцій в одних і тих самих системах, а також через можливість настання непрямих і каскадних наслідків для цивільного населення. Окремо проаналізовано правове значення кібератак, спрямованих на об'єкти критичної інфраструктури, об'єкти подвійного призначення та об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, зокрема системи водопостачання, енергетики, медичні установи та засоби зв'язку. Наголошено, що виведення таких об'єктів з ладу шляхом цифрового впливу може спричинити тяжкі гуманітарні наслідки й тому потребує оцінки за тими самими правовими критеріями, що й традиційні воєнні дії.

У статті також розкрито питання міжнародної відповідальності за неправомірне використання кібератак під час збройних конфліктів. Зазначено, що порушення норм міжнародного гуманітарного права в кіберпросторі може спричинити як міжнародно-правову відповідальність держави, так і індивідуальну міжнародну кримінальну відповідальність осіб, якщо наслідки таких дій відповідають ознакам міжнародних злочинів. Досліджено основні труднощі практичної реалізації відповідальності, зокрема проблеми атрибуції, збирання доказів, встановлення джерела кібератаки, а також визначення юрисдикції у справах, пов'язаних із цифровими засобами ведення війни. Значну увагу приділено аналізу сучасних підходів окремих держав до тлумачення застосовності міжнародного гуманітарного права у кіберпросторі, що дає змогу виявити тенденцію до поступового формування узгодженої міжнародної практики у цій сфері.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, кібератаки, збройний конфлікт, принцип розрізнення, принцип пропорційності, військова необхідність, цивільне населення, критична інфраструктура, об'єкти подвійного призначення, кіберпростір.

Paseshnyk O.R. Legal regulation of cyberattacks during armed conflicts.

The article is devoted to a comprehensive study of the legal regulation of cyberattacks during armed conflicts in the context of the application of the norms and principles of international humanitarian law. The paper substantiates that cyberattacks whose consequences are comparable to those of traditional armed violence are subject to legal assessment under the law of armed conflict, despite the absence of a special universal international treaty specifically devoted to actions in cyberspace. It is determined that the key criterion for the applicability of international humanitarian law is not the technical form of interference, but the nature, scale, and humanitarian consequences of the relevant act. Particular attention is focused on the analysis of the principles of distinction, proportionality, and military necessity as the basic benchmarks for establishing the limits of the lawful use of cyberattacks during armed conflict. It is shown that in the digital environment the implementation of these principles is complicated by the mixed character of infrastructure, the combination of civilian and military functions within the same systems, as well as by the possibility of indirect and cascading consequences for the civilian population. Particular attention is also paid to the legal significance of cyberattacks directed against critical infrastructure, dual-use objects, and objects indispensable to the survival of the civilian

population, including water supply systems, energy facilities, medical institutions, and means of communication. It is emphasised that disabling such objects through digital interference may cause grave humanitarian consequences and therefore requires assessment according to the same legal criteria as traditional military actions.

The article also addresses the issue of international responsibility for the unlawful use of cyberattacks during armed conflicts. It is noted that violations of international humanitarian law in cyberspace may give rise both to the international legal responsibility of a state and to the individual international criminal responsibility of persons where the consequences of such acts correspond to the elements of international crimes. The main difficulties of the practical implementation of responsibility are examined, in particular problems of attribution, evidence collection, identification of the source of a cyberattack, as well as the determination of jurisdiction in cases involving digital means of warfare. Considerable attention is paid to the analysis of contemporary approaches adopted by individual states to the interpretation of the applicability of international humanitarian law in cyberspace, which makes it possible to identify a tendency towards the gradual formation of a more coherent international practice in this field.

Key words: international humanitarian law, cyberattacks, armed conflict, principle of distinction, principle of proportionality, military necessity, civilian population, critical infrastructure, dual-use objects, cyberspace.

Постановка проблеми. Сучасні збройні конфлікти супроводжуються активним використанням кіберзасобів, що актуалізує питання правового регулювання кібератак у межах міжнародного гуманітарного права. Особливого значення набуває визначення критеріїв, за якими такі дії можуть визнаватися правомірними або неправомірними.

Метою статті є з'ясування особливостей правового регулювання кібератак під час збройних конфліктів та визначення меж їх правомірності крізь призму принципів міжнародного гуманітарного права.

Стан опрацювання проблематики. Питання застосування міжнародного гуманітарного права до кібератак висвітлюються у документах Міжнародного Комітету Червоного Хреста, Таллінському посібнику 2.0, актах міжнародних організацій та офіційних позиціях окремих держав. Водночас, низка аспектів правової оцінки кібератак, зокрема щодо об'єктів критичної інфраструктури, подвійного призначення та меж міжнародної відповідальності, потребує подальшого уточнення.

Виклад основного матеріалу. Розвиток цифрових технологій призвів до формування нового виміру збройного протистояння - кіберпростору. Кібератаки дедалі частіше використовуються як доповнення до традиційних воєнних засобів або навіть як окрема форма досягнення стратегічних цілей під час збройних конфліктів. Їхнє значення зростає як у міждержавних, так і у внутрішніх збройних конфліктах, завдяки високій ефективності, глобальному охопленню, а також потенціалу завдавати значної шкоди без безпосереднього застосування фізичної сили. Таке явище ставить перед міжнародним гуманітарним правом низку складних викликів, пов'язаних із розширенням сфери його застосування у кіберпросторі.

Найбільше занепокоєння викликають кібератаки, спрямовані на об'єкти критичної інфраструктури, медичні установи, системи водопостачання, об'єкти енергетики та зв'язку в умовах активних бойових дій. У багатьох випадках такі дії спричиняють страждання цивільного населення, порушують принцип розрізнення між військовими й цивільними цілями, а також перевищують допустимі межі пропорційності в нанесенні побічної шкоди. Це підсилює потребу у формулюванні чітких правових меж допустимого застосування кібератак відповідно до міжнародного гуманітарного права.

Незважаючи на загальне визнання важливості правового регулювання кібератак, наразі не існує жодного універсального міжнародного договору, який би встановлював межі їх використання у збройних конфліктах. Наявна договірна база, а саме, Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них, формально не містять окремих норм про дії в кіберпросторі. При цьому, Міжнародний Комітет Червоного Хреста зазначає, що міжнародне гуманітарне право повною мірою застосовується і до кібератак, якщо вони здійснюються у контексті збройного конфлікту. Згідно з його позицією, кібератаки, як і будь-які інші засоби або методи ведення війни, підлягають тим самим обмеженням, які передбачені для традиційних форм збройного насильства [1].

Тлумачення поняття кібератаки в цьому контексті є надзвичайно важливим аспектом. На рівні доктрини вважається, що кібератакою є цілеспрямована дія в кіберпросторі, яка має на меті порушити, пошкодити або знищити ціль, що становить військовий інтерес супротивника, за допомогою інформаційних технологій. Йдеться не лише про спричинення фізичної шкоди, а й про функціональні наслідки, такі як блокування систем, унеможливлення управління об'єктами, втрату зв'язку, порушення роботи інфраструктури тощо. Таке розуміння підтримується, зокрема, у Таллінському посібнику 2.0, підготовленому групою незалежних експертів [2].

Окремо слід розглянути застосування міжнародного гуманітарного права до кібератак, спрямованих на об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення. Стаття 54 Додаткового протоколу I забороняє руйнування, виведення з ладу або знищення таких об'єктів, як запаси продуктів, джерела води, енергетичні системи, медичні заклади тощо. У кіберпросторі ця норма набуває нового змісту: атака може здійснюватися без фізичного втручання, однак спричиняти серйозні гуманітарні наслідки. Наприклад, уразливість електронної документації медичних установ або централізованих систем водопостачання відкриває можливість для завдання шкоди шляхом логічного впливу на системи, що забезпечують базові життєві функції населення. У цьому контексті слід наголосити, що застосовність міжнародного гуманітарного права до кібератак визначається не засобом впливу, а характером дії. Якщо наслідки кібератаки відповідають поняттю "нападу", тобто акту насильства проти супротивника згідно зі статтею 49 додаткового протоколу до Женевських конвенцій, то до неї підлягають усі норми права збройних конфліктів. Таким чином, кібератака, яка блокує доступ до електроенергії чи води або виводить з ладу систему охорони здоров'я, може вважатися нападом у розумінні міжнародного гуманітарного права, з усіма відповідними юридичними наслідками [3].

Водночас слід розрізняти кібератаки, що досягають порогу застосування сили, і дії, які мають менш руйнівний характер. Наприклад, збирання розвідувальних даних, дезінформація або короткострокове порушення роботи інформаційних ресурсів. Такі дії не підпадають під регулювання міжнародного гуманітарного права, а мають оцінюватися в межах загального міжнародного права, зокрема крізь призму принципів суверенної рівності держав, незастосування сили або погрози силою, невтручання у внутрішні справи держав, мирного вирішення міжнародних спорів і територіальної цілісності держав.

Окрему увагу слід приділити атакам на об'єкти подвійного призначення, тобто такі, що використовуються як цивільною, так і військовою стороною. Наприклад, телекомунікаційна мережа, що забезпечує одночасно мобільний зв'язок для населення і передавання командування в збройних силах, у разі ураження створює непряму, але значну загрозу для цивільних. Такі ситуації вимагають особливої юридичної оцінки з точки зору принципу розрізнення та пропорційності.

Зважаючи на все вищезазначене, кібератаки, що відбуваються у контексті збройного конфлікту і мають гуманітарні наслідки, прирівнювані до звичайного збройного насильства, підпадають під регулювання міжнародного гуманітарного права. Оцінювати такі дії слід не лише з технічної точки зору, а й базуватись на їх впливі на людей, інфраструктуру, гуманітарну ситуацію та на контекст, у якому вони здійснюються. Саме це дозволяє провести межу між неправомірною атакою і правомірною дією, що здійснюється з дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.

Щоб зрозуміти, в яких межах кібератаки можуть вважатися правомірними під час збройних конфліктів, необхідно, насамперед, звернутися до базових принципів міжнародного гуманітарного права. Саме вони встановлюють критерії допустимості засобів і методів ведення бойових дій та забезпечують правову основу для оцінки кожної конкретної дії у складних умовах збройного конфлікту. Першим і найважливішим є принцип розрізнення, який вимагає постійного розмежування між цивільним населенням і комбатантами, а також між цивільними об'єктами й військовими цілями. Він не лише забороняє безпосередні атаки на цивільних осіб, а й обмежує можливість завдання побічної шкоди цивільній сфері. У кіберпросторі реалізація цього принципу ускладнена: інфраструктура часто виконує змішані функції, і визначити, чи є об'єкт виключно військовим, надзвичайно складно. Наприклад, атакуючи систему керування залізничним сполученням, яка водночас використовується і для постачання військових вантажів, і для евакуації цивільного населення, сторона конфлікту ризикує порушити вимоги цього принципу [4].

Другим фундаментальним обмеженням є принцип пропорційності. Згідно з ним, шкода, яка може бути завдана цивільному населенню під час атак на військові об'єкти, не повинна бути надмірною порівняно з передбачуваною військовою перевагою. У випадку кібератак це особливо складно: наслідки таких дій можуть мати каскадний характер і проявлятися з затримкою. Наприклад, якщо атака на електромережу з метою ускладнити управління військами призводить до тривалого знеструмлення лікарень, шкіл і пунктів евакуації, така дія може бути визнана непропорційною [5].

Наступним ключовим елементом є принцип військової необхідності. Він допускає застосування сили лише у тому випадку, якщо це обумовлено потребою досягнення визначеної і конкретної воєнної мети. Дії, що не мають військової доцільності, навіть якщо вони здійснюються в межах конфлікту, є порушенням міжнародного гуманітарного права. Наприклад, кібератака, що дестабілізує системи електронного врядування або викликає паніку серед цивільного населення без досягнення воєнної мети, порушує цей принцип.

Такі правові межі застосовуються незалежно від виду озброєння або способу досягнення ефекту. Відповідно до позиції Міжнародного Комітету Червоного Хреста, будь-який засіб, здатний спричинити ті ж самі наслідки, що й традиційне збройне насильство, має регулюватися тими ж самими

нормами міжнародного гуманітарного права [6]. Таким чином, юридична кваліфікація кібератаки не залежить від того, чи застосовано фізичне знищення, а визначається характером впливу на об'єкт і його гуманітарними наслідками.

Водночас, як свідчить аналіз практики останніх років, багато держав не мають чітко визначених механізмів реалізації цих принципів у кіберсфері. Відсутність прозорих критеріїв розрізнення, методик оцінки пропорційності та процедур визначення військової необхідності в умовах цифрової війни створює серйозні загрози для дотримання гуманітарного права. Це підкреслює потребу у більш деталізованому правовому регулюванні, з урахуванням технічних реалій кіберпростору.

Порушення визначених гуманітарним правом меж застосування кібератак породжує питання міжнародної відповідальності. Як і в разі збройного насильства у фізичному просторі, відповідальність може настати як на рівні держави, так і на рівні індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності окремих осіб.

У разі, коли кібератака призводить до ураження цивільного населення, знищення об'єктів, які не є військовими цілями, або має невибірковий характер, такі дії можуть бути визнані міжнародно-протиправним діянням держави. Ця позиція узгоджується з положеннями проекту статей Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, зокрема статтями 1 і 2, які встановлюють загальні умови настання міжнародної відповідальності держави за дії, що порушують її міжнародні зобов'язання, включно з нормами міжнародного гуманітарного права [7].

Наявність збройного конфлікту або вчинення дії особами, що діють від імені держави, не виключає міжнародно-правової оцінки такої дії. У цьому випадку держава може бути зобов'язана припинити порушення, надати відшкодування та гарантії того, що такі дії не повторяться. Однак притягнення до відповідальності в цифровому середовищі нашо́вхується на серйозну перешкоду - питання атрибуції. Встановити з достатньою впевненістю, що конкретна атака була здійснена з ініціативи або за підтримки держави, надзвичайно складно. Це пов'язано з технічними труднощами у зборі доказів, застосуванням проксі-структур і анонімних каналів комунікації.

Окрім відповідальності держави, міжнародне право передбачає також можливість індивідуальної кримінальної відповідальності. Якщо кібератака має ознаки злочину, передбаченого Римським статутом Міжнародного кримінального суду, такі як умисний напад на цивільне населення або гуманітарні об'єкти, особа, яка організувала або виконала таку дію, може бути притягнута до відповідальності за воєнний злочин. Хоча кібератаки прямо не згадані у Римському статуті, це не виключає їх криміналізації. Римський статут застосовується до діянь, що за своїм змістом є злочинами, незалежно від засобу їх вчинення. Якщо кібератака призводить до ефекту, рівнозначного обстрілу або блокування гуманітарного об'єкта, вона може бути підставою для переслідування винних осіб [8].

Реалізація юрисдикції Міжнародного кримінального суду пов'язана не лише з юридичними, а й з практичними складнощами. Для того, щоб Міжнародний кримінальний суд розглянув справу, мають бути дотримані основні умови визначені Римським статутом, а саме: територіальна та персональна юрисдикція згідно зі статтею 12, а також умови прийнятності справи, передбачені статтею 17, яка включає достатню серйозність злочину й відсутність дійсного національного розслідування. У випадку кібератак, особливо тих, що здійснюються з використанням інфраструктури в третіх державах або через анонімні канали, виникають складнощі з визначенням відповідної території, ідентифікацією винних осіб та підтвердженням серйозності наслідків. Це значно ускладнює відкриття справи в Міжнародному кримінальному суді. Водночас із розвитком цифрової криміналістики та міжнародно-правового співробітництва зростає потенціал встановлення індивідуальної відповідальності за кібератаки, що мають ознаки воєнних злочинів.

Таким чином, міжнародна відповідальність за неправомірне використання кібератак у збройному конфлікті є цілком можливою з правової точки зору, але реалізація такої відповідальності стикається з низкою технічних, доказових і процедурних бар'єрів. Це вимагає подальшого розвитку як міжнародно-правового регулювання, так і технічного співробітництва між державами, щоб зробити притягнення до відповідальності не лише формально можливим, а й практично здійсненим.

Окремого значення набуває практика окремих держав щодо застосування міжнародного гуманітарного права до дій у кіберпросторі. Хоча не існує універсального міжнародного документа, який би комплексно регулював правовий режим кібератак під час збройних конфліктів, низка держав уже сформулювала власні доктринальні позиції. Вивчення цих підходів дає змогу глибше зрозуміти, як саме в національних правових рамках визначаються межі допустимого у кіберпросторі.

Сполучені Штати Америки послідовно визнають застосовність міжнародного гуманітарного права до кібератак. У "Польовому статуті щодо права війни" Міністерства оборони США зазначено, що правила, які регулюють ведення бойових дій у традиційних доменах, застосовуються і до кі-

берпростору. У документі підтверджено, що кібератаки, які спричиняють насильницький вплив на супротивника, можуть кваліфікуватися як напади згідно з гуманітарним правом, за умови, що вони відбуваються в рамках збройного конфлікту [9, с. 1026].

Франція у 2019 році оприлюднила офіційну позицію щодо міжнародного права у кіберпросторі, підготовлену Міністерством збройних сил. У ній прямо зазначається, що міжнародне гуманітарне право застосовується до кібердій під час збройного конфлікту. Франція наголошує на необхідності суворого дотримання принципів розрізнення, пропорційності та гуманного ставлення, включно з заборонаю нападів на об'єкти цивільної інфраструктури, навіть якщо вони є цифровими за своєю природою [10].

Естонія, у свою чергу, підтримує повну застосовність гуманітарного права до дій у кіберпросторі. У своїй офіційній заяві 2021 року Міністерство закордонних справ Естонії підкреслило, що кіберзасоби не створюють правового вакууму, і що всі акти, які можуть бути розцінені як збройний напад, підпадають під існуючі норми міжнародного гуманітарного права. Особливий акцент зроблено на необхідності дотримання зобов'язань із захисту цивільного населення та об'єктів, що користуються особливим режимом захисту [11].

Велика Британія у своїй офіційній позиції підтверджує застосовність міжнародного гуманітарного права до дій у кіберпросторі в період збройного конфлікту. Наголошуючи, що правові норми збройного конфлікту не залежать від виду технологій, а кібератака може вважатися збройним нападом, якщо її масштаб і наслідки є еквівалентними до традиційного збройного насильства [12].

У цілому, зростання кількості офіційних державних позицій із питань правового режиму кіберпростору свідчить про поступове формування практики, яка з часом може набути характеру звичаєвої норми. Це підтверджує загальну тенденцію до визнання того, що кібератаки в умовах збройного конфлікту не виходять за межі правового поля, а мають регулюватися в межах існуючих міжнародно-правових механізмів.

Висновки. Отже, кібератаки, що здійснюються під час збройних конфліктів, підлягають оцінці крізь призму основоположних принципів міжнародного гуманітарного права. Попри технічну специфіку кіберпростору, принципи розрізнення, пропорційності та військової необхідності залишаються застосовними до тих дій, наслідки яких є співмірними з наслідками традиційного збройного насильства. Саме ці принципи визначають межі допустимого застосування кібератак та слугують основою для відмежування правомірних дій від порушень міжнародного гуманітарного права.

Особливого значення у цьому контексті набуває правова оцінка кібератак, спрямованих на об'єкти критичної інфраструктури, об'єкти подвійного призначення, а також на об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення. У таких випадках застосовність принципів міжнародного гуманітарного права зумовлюється не технічним способом впливу, а характером і масштабом можливих гуманітарних наслідків для цивільного населення та цивільних об'єктів.

Водночас реалізація цих принципів у кіберпросторі супроводжується низкою складнощів, пов'язаних із визначенням правового статусу цифрових цілей, прогнозуванням непрямих і каскадних наслідків кібератак, а також оцінкою їх впливу в умовах збройного конфлікту. Саме тому застосування норм міжнародного гуманітарного права до кібератак потребує не створення окремого правового режиму, а послідовного тлумачення й адаптованого застосування вже чинних гуманітарно-правових принципів до реалій сучасної війни.

Загалом, застосовність принципів міжнародного гуманітарного права до кібератак під час збройних конфліктів є необхідною умовою збереження гуманітарних обмежень у цифровому середовищі. Подальший розвиток державної практики та уточнення підходів до правової оцінки кібератак мають важливе значення для забезпечення ефективного захисту цивільного населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. International Committee of the Red Cross. International Humanitarian Law and Cyber Operations during Armed Conflicts. Geneva, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383120000478>. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/reviews-pdf/2021-03/ihl-and-cyber-operations-during-armed-conflicts-913.pdf> (дата звернення: 24.04.2025).
2. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations / ed. by M.N. Schmitt. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316822524>. URL: <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/05/2017-Tallinn-Manual-2.0.pdf> (дата звернення: 24.04.2025).
3. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року. 1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 27.04.2025).
4. Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 / International Committee of the Red Cross. Geneva : Martinus Nijhoff Publishers,

1987. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/llmhp/Commentary_GC_Protocols/Commentary_GC_Protocols.pdf (дата звернення: 27.04.2025).
5. Rule 14. Customary International Humanitarian Law. ICRC Database. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule14_ (дата звернення: 11.05.2025).
 6. International Committee of the Red Cross. The Potential Human Cost of Cyber Operations. Geneva, 2019. URL: <https://www.icrc.org/en/document/potential-human-cost-cyber-operations> (дата звернення: 11.05.2025).
 7. Комісія міжнародного права ООН. Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Нью-Йорк: ООН, 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
 8. Rome Statute of the International Criminal Court. Rome, 17 July 1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).
 9. U.S. Department of Defense. Law of War Manual. Washington : Office of General Counsel, 2015. URL: <https://media.defense.gov/2023/Jul/31/2003271432/-1/-1/0/DOD-LAW-OF-WAR-MANUAL-JUNE-2015-UPDATED-JULY%202023.PDF> (дата звернення: 17.06.2025).
 10. Ministry of the Armed Forces of France. International Law Applied to Operations in Cyberspace. Paris, 2019. URL: <https://documents.unoda.org/wp-content/uploads/2021/12/French-position-on-international-law-applied-to-cyberspace.pdf> (дата звернення: 17.06.2025).
 11. Ministry of Foreign Affairs of Estonia. Estonia's Positions on International Law Applicable in Cyberspace. Tallinn, 2021. URL: <https://vm.ee/en/activity/digital-and-cyber-diplomacy/international-law-and-cyberspace> (дата звернення: 17.06.2025).
 12. Government of the United Kingdom. Application of International Law to States' Conduct in Cyberspace: UK Statement. London, 2021. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/application-of-international-law-to-states-conduct-in-cyberspace-uk-statement/application-of-international-law-to-states-conduct-in-cyberspace-uk-statement> (дата звернення: 17.06.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341.9:347.77

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.48>

ДОБРОСОВІСНІСТЬ У ПЕРЕГОВОРАХ ЩОДО FRAND-ЛІЦЕНЗІЇ НА ПАТЕНТИ, СУТТЄВІ ДЛЯ СТАНДАРТУ (SEP): ПІДХОДИ СУДІВ АНГЛІЇ ТА УЕЛЬСУ 2024–2025 РОКІВ У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ

Полікарпов А.,*магістр, аспірант другого курсу**кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права**Державного торговельно-економічного університету*

ORCID: 0009-0007-0589-4831

e-mail: a.polikarpov@knute.edu.ua

Полікарпов А.О. Добросовісність у переговорах щодо FRAND-ліцензії на патенти, суттєві для стандарту (SEP): підходи судів Англії та Уельсу 2024–2025 років у міжнародно-правовому контексті.

У статті досліджується добросовісність як юридичний критерій переговорів про укладення ліцензії на використання патентів, суттєвих для стандарту (SEP) на умовах FRAND (справедливих, розумних і недискримінаційних). Актуальність теми зумовлена транснаціональною природою технічних стандартів: стандарти створюються в середовищі міжнародної та регіональної стандартизації, а зобов'язання правовласника щодо FRAND виникає з політик організацій стандартизації та впливає на доступ до технологій на глобальних ринках. Метою дослідження є визначити, як суди Англії та Уельсу у 2024–2025 роках підходять до оцінки добросовісності під час FRAND-переговорів і як через цю категорію суди реагують на типові для таких спорів явища: паралельні провадження в різних державах, ризик зловживань процесуальними засобами та використання судової заборони як способу тиску під час переговорів. Методологія поєднує формально-юридичний аналіз і дослідження практики на матеріалах рішень *Panasonic v Xiaomi* (EWCA Civ, 2024), *Samsung v ZTE* (EWHC Patents, 2025), *Tesla v InterDigital* (Court of Appeal, 2025), а також пов'язаного контексту щодо глобальних FRAND-ліцензій. Новизна підходу полягає у тому, що добросовісність аналізується не ізольовано, а в ув'язці із застосовним правом та процесуальною поведінкою сторін у конкуренції юрисдикцій. Обґрунтовано, що в аналізованій практиці добросовісність розглядається як елемент виконання зобов'язання перед ETSI; при цьому суд виходить із того, що зміст FRAND-зобов'язання визначається політикою ETSI, а оцінка добросовісності здійснюється з урахуванням фактичних обставин і реальної поведінки сторін. Показано, що суди не зводять оцінку добросовісності лише до змісту листування: вони аналізують процесуальні кроки сторін та їх вплив на транскордонний спір, зокрема в умовах конкуренції юрисдикцій. Практичне значення результатів полягає в тому, що напрацьовані підходи можуть бути використані для наукового осмислення міжнародно-правових аспектів ліцензування технологій у цифровій економіці та взаємодії приватного регулювання у стандартизації з національним судовим захистом. Окремо підкреслено, що ці висновки можуть слугувати орієнтиром для правозастосування у спрах про технологічні ліцензії в Україні.

Ключові слова: міжнародне право; стандартизація; патенти, суттєві для стандарту (SEP); FRAND; добросовісність; ETSI; транскордонні спори; судові засоби захисту.

Polikarpov A.O. Good faith in negotiations on FRAND licences for standard essential patents (SEPs): approaches of the courts of England and Wales (2024–2025) in an international law context.

The article analyses good faith as a legal criterion in negotiations on licences for standard essential patents (SEPs) on FRAND (fair, reasonable and non-discriminatory) terms. The relevance of the topic follows from the transnational nature of technical standards: standards are developed within international and regional standardisation environments, while SEP holders' FRAND undertakings arise from the policies of standard-setting organisations and affect access to technology in global markets. The study aims to identify how the courts of England and Wales (2024–2025) assess good faith in FRAND negotiations and how this concept is used when courts address typical cross-border features of SEP disputes: parallel proceedings in multiple states, risks of procedural abuse, and the use of injunction threats as negotiation leverage. The methodology combines formal legal analysis with case studies based on *Panasonic v Xiaomi* (EWCA Civ, 2024), *Samsung v ZTE* (EWHC Patents, 2025), *Tesla*

v InterDigital (Court of Appeal, 2025), and related context on global FRAND licences. It also clarifies how English courts translate the ETSI undertaking into an operational legal test for negotiation conduct and for the assessment of procedural behaviour in parallel proceedings. The article shows that good faith is treated as part of the performance of the ETSI undertaking; the courts proceed from the ETSI IPR Policy as the source of the FRAND undertaking and emphasise that good faith is fact-sensitive and must be assessed in light of the parties' actual conduct. The analysis demonstrates that courts do not limit good-faith assessment to correspondence; they also examine procedural steps and their impact on the cross-border dispute, particularly in situations of competing fora. The findings are relevant for international legal analysis of technology licensing in the digital economy and for understanding how private ordering in standardisation interacts with national judicial remedies, and may inform comparative debate in jurisdictions developing SEP enforcement frameworks. The conclusions are of practical value for litigants and counsel.

Key words: international law; standardisation; standard essential patents (SEPs); FRAND; good faith; ETSI; cross-border disputes; judicial remedies.

Постановка проблеми. Спори щодо патентів, суттєвих для стандарту (SEP) практично завжди мають міжнародний характер. Це зумовлено тим, що стандарти застосовуються одночасно в багатьох державах, а портфелі SEP складаються з національних патентів у різних юрисдикціях. У такій моделі переговори про ліцензію стають не лише приватною домовленістю сторін, а механізмом забезпечення доступу до технології на міжнародних ринках. Відповідно, правова категорія добросовісності набуває прикладного змісту: вона використовується судами для оцінки того, чи ведуть сторони переговори як реальні учасники ліцензійного процесу, а також чи не застосовують процесуальні інструменти з метою тиску або затягування.

У міжнародному вимірі важливим є те, що FRAND-зобов'язання виникає з політики організації стандартизації ETSI, а отже у національному судовому процесі оцінка добросовісності пов'язується із змістом такого приватного зобов'язання та поведінкою сторін у переговорах. Це є типовим для транскордонних технологічних спорів, де приватні правила стандартизації впливають на доступ до технологій на різних ринках.

У статті аналіз здійснюється на прикладі ETSI як організації, політика якої щодо прав інтелектуальної власності безпосередньо фігурує у досліджуваній судовій практиці судів Англії та Уельсу. Водночас слід враховувати, що FRAND-підхід застосовується і в інших організаціях зі стандартизації (зокрема IEEE, ITU та ін.), однак конкретні формулювання зобов'язань і процесуальні наслідки можуть відрізнятися залежно від політики відповідної організації.

У подальшому дослідженні показано, що добросовісність у FRAND-переговорах у практиці судів Англії та Уельсу виконує не одну, а кілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, вона слугує засобом конкретизації зобов'язання, що виникає з політики ETSI щодо прав інтелектуальної власності. По-друге, добросовісність використовується судами для оцінки процесуальної поведінки сторін у транскордонних спорах і в умовах конкуренції юрисдикцій. По-третє, вона дозволяє враховувати складність сучасних ліцензійних відносин за участю кількох сторін. Саме ці аспекти послідовно аналізуються на матеріалах рішень *Panasonic v Xiaomi*, *Samsung v ZTE* та *Tesla v InterDigital*.

Мета дослідження: на підставі практики судів Англії та Уельсу 2024–2025 років показати, як саме суди підходять до оцінки добросовісності у FRAND-переговорах, і які міжнародно-правові висновки випливають з цієї практики у контексті транскордонного ліцензування технологій.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження виконано на основі аналізу текстів рішень: *Panasonic v Xiaomi* (EWCA Civ 1143, 2024) [1], *Samsung v ZTE* (EWHC 1432 (Pat), 2025) [2], *Tesla v InterDigital* (Court of Appeal, 6 March 2025) [3]. Додатково використано рішення *Lenovo v Ericsson* [2024] EWHC 596 (Ch) як контекст судового розуміння природи FRAND-спорів [4], та рішення Суду ЄС у справі *Huawei v ZTE* як загальноєвропейську рамку взаємодії SEP-власника та користувача стандарту [5]. Методологія: формально-юридичний аналіз, порівняння підходів різних судових інстанцій та узагальнення правових висновків.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові акценти дослідження: застосовне право та конкуренція юрисдикцій у SEP/FRAND-спорах

Спори щодо патентів, суттєвих для стандарту, формуються на перетині приватного регулювання стандартизації та національних механізмів судового захисту. Міжнародно-правовий вимір таких спорів проявляється не лише у тому, що відповідні стандарти застосовуються одночасно на багатьох ринках, а портфелі SEP складаються з національних патентів у різних юрисдикціях. Вирішальним є й те, що зміст ключового зобов'язання правовласника (надавати ліцензію на умовах FRAND) походить із політики організації стандартизації, а отже його реалізація в судовому спорі неминуче включає елементи, пов'язані із застосовним правом та юрисдикційною конкуренцією.

Перший міжнародно-правовий аспект полягає у визначенні застосовного права до FRAND-зобов'язання. Політика ETSI щодо прав інтелектуальної власності прямо визначає застосовне право до відповідного зобов'язання (п. 6.1 ETSI IPR Policy) [6]. У досліджуваній практиці суди виходять із того, що це зобов'язання підпорядковане французькому праву, а отже оцінка належного виконання FRAND-зобов'язання може вимагати звернення до іноземного правопорядку в межах національного процесу [3, п. 9]. Справа *Panasonic v Xiaomi* додатково демонструє, що у межах спору сторони пов'язують оцінку добросовісності з підходом французького цивільного права щодо виконання зобов'язань, зокрема з вимогою добросовісного узгодження, укладення та виконання договору [1, п. 134–136]. Це суттєво для міжнародно-правового аналізу, оскільки показує, що у SEP-спорах добросовісність функціонує як юридичний критерій виконання конкретного зобов'язання, а не як загальне оціночне положення позаправового характеру.

Другий міжнародно-правовий аспект стосується судових засобів захисту у транскордонних спорах, насамперед судової заборони. У класичних патентних спорах заборона є типовим інструментом припинення порушення, однак у SEP-контексті вона здатна впливати на переговорний баланс, оскільки стандарт часто є необхідним для виробництва та збуту товарів на багатьох ринках. Європейська рамка, сформульована Судом ЄС у справі *Huawei v ZTE*, підкреслює необхідність певної послідовності дій сторін до звернення за заборонаю та пов'язує доступність такого засобу захисту з оцінкою поведінки сторін у переговорах [5]. Для цілей цього дослідження важливо, що зазначена логіка кореспондує з підходом судів Англії та Уельсу: добросовісність у FRAND-переговорах розглядається у тісному зв'язку з процесуальними наслідками та зі здатністю суду оцінити, чи не використовується заборона як інструмент тиску в умовах транскордонного спору [5].

Третій міжнародно-правовий аспект полягає у конкуренції юрисдикцій та паралельних провадженнях. У SEP/FRAND-спорах одночасно можуть існувати процеси щодо порушення національних патентів, щодо застосування судової заборони та щодо визначення умов FRAND-ліцензії, причому в різних державах. У таких умовах оцінка добросовісності не може обмежуватися змістом листування: вона охоплює процесуальні дії сторін і їх вплив на загальну конфігурацію спору. Справа *Panasonic v Xiaomi* підкреслює необхідність стриманості при використанні процедурних механізмів для впливу на іноземний суд та акцентує принцип взаємної поваги між юрисдикціями [1, п. 29–30]. У справі *Samsung v ZTE* суд, розглядаючи проміжні вимоги, прямо виходить із наявності паралельного провадження в КНР щодо визначення глобальних FRAND-умов та розглядає характер потенційного конфлікту юрисдикцій [2, п. 1–4]. У цьому контексті добросовісність набуває додаткового змісту: формальні заяви сторін про готовність до переговорів втрачають переконливість, якщо супроводжуються процесуальними кроками, здатними змінити переговорний баланс або створити невизначеність щодо того, яка юрисдикція визначатиме умови ліцензії [2, п. 5–6].

Таким чином, міжнародно-правовий вимір досліджуваної практики полягає у тому, що SEP/FRAND-спір постає як транскордонний спір про доступ до технології, де приватні правила стандартизації взаємодіють із національним судовим захистом. Добросовісність у цьому середовищі використовується судами як юридичний критерій оцінки поведінки сторін, який дозволяє співвіднести зміст FRAND-зобов'язання, процесуальні наслідки та юрисдикційну конкуренцію в межах конкретного спору [1, п. 29–30; 1, п. 134–136; 2, п. 1–6; 3, п. 9; 5].

У подальшому аналізі добросовісність розглядається не як абстрактний принцип приватного права, а як юридичний критерій виконання FRAND-зобов'язання у переговорах щодо ліцензування SEP. Йдеться про оцінку конкретної поведінки сторін: змісту та часу ліцензійних пропозицій, готовності до обговорення умов, а також використання судових засобів захисту у зв'язку з переговорним процесом. Саме в такому розумінні добросовісність застосовується судами Англії та Уельсу у справах, що аналізуються далі.

Міжнародно-правовий контекст FRAND-зобов'язання та добросовісності: приватне регулювання стандартизації і судовий захист

Якщо попередній розділ окреслив міжнародно-правові параметри SEP/FRAND-спорів, далі важливо показати інституційну природу FRAND-зобов'язання за ETSI та те, як добросовісність стає для суду критерієм перевірки його належного виконання.

FRAND-зобов'язання у спорах щодо SEP виникає не з міжнародного договору, а з правил (політик) організації стандартизації. У європейській практиці ключовим прикладом є ETSI, політика якого щодо прав інтелектуальної власності формує модель зобов'язання правовласника надавати ліцензію на справедливих, розумних і недискримінаційних умовах [6]. Це створює характерну для цифрової економіки ситуацію: умови доступу до технології, що використовується на глобальному ринку, походять із приватного регуляторного середовища, але їх практичне виконання відбувається через національні суди. Саме тому в SEP/FRAND-спорах суди фактично виконують роль ін-

ституції, яка переводить приватне зобов'язання у площину юридично перевірюваних стандартів поведінки, зокрема під час переговорів про ліцензію.

У цій конструкції добросовісність перестає бути лише загальним принципом приватного права і набуває функції прикладного юридичного критерію. Вона дозволяє суду оцінювати не тільки текст листування або формальні заяви сторін про готовність ліцензувати/отримати ліцензію, а всю сукупність їхніх дій у переговорному процесі та у пов'язаних провадженнях. Це особливо важливо в умовах транскордонного характеру SEP-спорів, де паралельні процеси та ризик «процесуальної тактики» здатні істотно змінювати переговорний баланс. У таких ситуаціях судовий аналіз добросовісності пов'язує зміст FRAND-зобов'язання з процесуальними наслідками: чи не використовується судова заборона або інші інструменти як непрямий засіб тиску під час переговорів, і чи відповідає поведінка сторін меті стандартизаційного режиму – забезпеченню доступу до стандартизованої технології на умовах FRAND [5].

У практиці судів Англії та Уельсу цей підхід проявляється через фокус на реальній поведінці сторін та її впливі на транскордонний спір. Суди оцінюють переговорні кроки у зв'язку з процесуальними діями сторін, а також враховують межі допустимого впливу на іноземні провадження в контексті принципу взаємної поваги між юрисдикціями [1, п. 29–30; 2, п. 1–6]. У цьому зв'язку показовою є справа *Panasonic v Xiaomi*, у якій суд на рівні апеляційної інстанції системно пов'язав вимогу добросовісності з належним виконанням FRAND-зобов'язання та окреслив загальні підходи до її оцінки у переговорах, включно з міжнародним виміром спору.

Добросовісність як юридичний критерій у FRAND-переговорах: висновки з *Panasonic v Xiaomi*

У *Panasonic v Xiaomi* суд прямо констатує спільну позицію сторін щодо французького права: договір має узгоджуватися, укладатися та виконуватися добросовісно відповідно до статті 1104 Цивільного кодексу Франції, а отже власник SEP зобов'язаний добросовісно виконувати обов'язок ETSI щодо FRAND [1, п. 134]. Далі суд підкреслює, що для цілей статті 1104 не існує універсального визначення добросовісності; застосування цього поняття здійснюється з урахуванням фактичних обставин конкретної справи [1, п. 135]. Також зазначено, що у загальних рисах добросовісність вимагає виконання зобов'язання відповідно до його мети, а не лише формального тексту [1, п. 136].

Ці положення важливі з двох причин. По-перше, суд кваліфікує добросовісність як юридичний стандарт виконання FRAND-зобов'язання, а не як загальну етичну вимогу. По-друге, суд фактично задає метод оцінки: не абстрактні формули, а аналіз конкретних дій сторін.

Окремий блок у справі стосується міжнародного виміру спорів і конкуренції юрисдикцій. Суд звертає увагу, що не є належним, коли англійський суд виносить декларативне рішення виключно для впливу на іноземний суд з питання, що регулюється правом іноземної держави [1, п. 29]. Також підкреслюється, що засада взаємної поваги між судами вимагає стриманості, а не нав'язування позиції іншій юрисдикції [1, п. 29–30]. Для SEP-спорів це має прикладне значення: добросовісність оцінюється не лише у змісті переговорних пропозицій, але й у процесуальних кроках сторін у різних державах.

Якщо у справі *Panasonic v Xiaomi* добросовісність аналізується насамперед у зв'язку зі змістом FRAND-зобов'язання та стандартами його виконання, то у справі *Samsung v ZTE* вона набуває чітко вираженого процесуального виміру в умовах паралельних проваджень у різних державах.

Добросовісність і конкуренція юрисдикцій: *Samsung v ZTE* (2025)

У справі *Samsung v ZTE* суд розглядає заяву про проміжні декларації у спорі, де одна сторона просить англійський суд визначити глобальні FRAND-умови перехресної ліцензії, а інша сторона паралельно ініціювала провадження в Чунціні (КНР) з тим самим предметом щодо глобальних FRAND-умов [2, п. 1]. Суд одразу фіксує, що у відсутність універсального механізму вирішення FRAND-спорів або арбітражної угоди можливість конфлікту юрисдикцій є неминуною; це сформульовано через посилання на підхід *Court of Appeal* у *Lenovo v Ericsson* [2, п. 3]. Далі суд формулює предмет оцінки: чи є в конкретній ситуації конфлікт і який його характер [2, п. 4].

Суттєвим є те, що у переліку запитуваних проміжних декларацій прямо заявляється питання про порушення зобов'язання добросовісності за ETSI [2, п. 5], а також ставиться питання про те, якою була б поведінка сторони, що реально готова ліцензувати/отримати ліцензію на умовах FRAND [2, п. 5–6]. Для цілей цієї статті важливо, що суд у проміжному процесуальному контексті визнає добросовісність юридично релевантним питанням і розглядає його разом із міжнародним елементом (паралельна юрисдикція).

Подальший розвиток підходу до добросовісності простежується у справі *Tesla v InterDigital*, де суду довелося оцінювати виконання FRAND-зобов'язання в умовах складної ліцензійної структури за участю кількох суб'єктів та взаємопов'язаних договірних відносин.

Добросовісність, ETSI та ліцензійні конструкції за участю кількох сторін: Tesla v InterDigital (2025)

У справі Tesla v InterDigital суд у розділі "The FRAND obligation" прямо зазначає, що п. 6.1 політики ETSI щодо прав інтелектуальної власності, яка підпорядкована французькому праву, передбачає надання безвідкличного зобов'язання ліцензувати на умовах FRAND [3, п. 9]. Це важливий елемент для міжнародного аналізу: одна й та сама інституційна конструкція (ETSI IPR Policy) передбачає застосування іноземного права у подальших судових спорах.

Окремо у справі Tesla звертається увага на те, як саме сформульовано вимоги сторін у спорі та які твердження вони підтримують у процесі. Суд зазначає, що позивач не підтримує частину вимог, які раніше формулювалися щодо зобов'язань третьої особи забезпечувати добросовісне виконання FRAND-зобов'язань учасників відповідної ліцензійної схеми; у зв'язку з цим суд підкреслює необхідність обережності при оцінці позовних тверджень [3, п. 32]. Для предмета цієї статті це демонструє, що питання добросовісності в SEP-ліцензуванні може виникати не лише в класичній двосторонній моделі «власник патенту – користувач стандарту», а й у складніших конструкціях, де присутні додаткові учасники й окремі договірні зв'язки. При цьому суд не підміняє аналіз припущеннями, а прив'язує висновки до фактичного змісту заявлених вимог [3, п. 32].

Розглянуті справи демонструють послідовний розвиток підходу судів Англії та Уельсу до добросовісності у FRAND-переговорах – від її нормативного змісту до процесуальних і структурних аспектів застосування в транскордонних спорах.

На основі розглянутих рішень можна сформулювати кілька узагальнень, які мають значення для міжнародно-правового аналізу технологічного ліцензування.

По-перше, добросовісність у FRAND-переговорах у практиці Англії та Уельсу розглядається як юридична вимога, пов'язана з належним виконанням FRAND-зобов'язання, а не як абстрактний принцип сумлінної поведінки [1, п. 134–136].

По-друге, суди виходять з того, що зміст добросовісності оцінюється з урахуванням конкретних обставин і поведінки сторін, а не лише з формальних заяв [1, п. 135].

По-третє, в умовах паралельних проваджень у різних державах суди приділяють увагу межах процесуальних кроків сторін та принципу взаємної поваги між юрисдикціями; це прямо відображено у справі Panasonic [1, п. 29–30] і фактично присутнє як контекст у справі Samsung v ZTE [2, п. 1–4].

По-четверте, суди підкреслюють важливість точного формулювання вимог і не роблять висновків поза межами заявлених вимог, що є ключовим для коректного аналізу добросовісності у ліцензійних відносинах за участю кількох сторін [3, п. 32].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що у практиці судів Англії та Уельсу 2024–2025 років добросовісність у FRAND-переговорах перестає бути лише загальним принципом приватного права і набуває прикладного значення як інструмент судового управління транскордонними SEP-спорами. Через категорію добросовісності суди одночасно конкретизують зміст FRAND-зобов'язання, оцінюють допустимість процесуальної поведінки сторін та враховують складність сучасних ліцензійних відносин у сфері стандартизованих технологій.

У міжнародно-правовому вимірі це свідчить про зростаючу роль національних судів у врегулюванні глобальних технологічних конфліктів, де джерелом зобов'язань виступають не міжнародні договори, а приватні режими стандартизації. Добросовісність у такому контексті слугує засобом узгодження приватного регулювання у сфері стандартизації з механізмами публічного судового захисту, забезпечуючи передбачуваність правозастосування та баланс інтересів у глобальних ліцензійних відносинах.

Значення досліджених підходів виходить за межі англійської юрисдикції, оскільки вони можуть бути використані для подальшого осмислення ролі добросовісності у міжнародному праві інтелектуальної власності та у формуванні ефективних моделей правозастосування в умовах цифрової економіки та конкуренції правопорядків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Panasonic Holdings Corporation & Anor v Xiaomi Technology UK Ltd & Ors: Judgment of the Court of Appeal of England and Wales, [2024] EWCA Civ 1143. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2024/1143.html> (дата звернення: 15.02.2026).
2. Samsung Electronics Co Ltd v ZTE Corporation & Ors: Approved Judgment of the High Court of Justice (Business and Property Courts, Patents Court), [2025] EWHC 1432 (Pat). URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Patents/2025/1432.html> (дата звернення: 15.02.2026).
3. Tesla, Inc. v InterDigital Technology Corporation & Ors: Judgment of the Court of Appeal of England and Wales, [2025] EWCA Civ 193, 6 March 2025. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2025/03/Tesla-v-InterDigital-6-March-2025.pdf> (дата звернення: 15.02.2026).

4. Lenovo Group Ltd & Ors v Telefonaktiebolaget LM Ericsson (publ): Approved Judgment of the High Court of Justice (Business and Property Courts, Patents Court), [2024] EWHC 596 (Ch). URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Ch/2024/596.html> (дата звернення: 15.02.2026).
5. Huawei Technologies Co. Ltd v ZTE Corp., ZTE Deutschland GmbH: Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 16 July 2015, Case C-170/13. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62013CJ0170> (дата звернення: 15.02.2026).
6. European Telecommunications Standards Institute (ETSI). ETSI Intellectual Property Rights Policy (ETSI IPR Policy). URL: <https://www.etsi.org/images/files/IPR/etsi-ipr-policy.pdf> (дата звернення: 15.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 8.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026

© Полікарпов А.О., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.49>

LEADERSHIP IN LAW ENFORCEMENT AGENCIES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRACTICES OF UKRAINE, THE UNITED STATES, AND THE UNITED KINGDOM

Stokych V.A.,

master of Laws

ORCID: 0009-0002-2785-1764

Stokych V.A. Leadership in Law Enforcement Agencies: A Comparative Analysis of the Practices of Ukraine, the United States, and the United Kingdom.

The scientific article examines leadership in law enforcement agencies through a comparative analysis of the practices of Ukraine, the United States of America and Great Britain. The topic is relevant given the transformation of the security sector, the growing public demand for police accountability and the need to ensure institutional stability amid contemporary security challenges. Leadership is considered a multidimensional phenomenon that extends beyond formal managerial status and encompasses a system of professional, ethical and communicative competencies integrated into the organisational culture of law enforcement institutions.

The paper analyses theoretical approaches to distinguishing between the concepts of «management» and «leadership», outlines the structure of leadership competence and its functional significance for the effectiveness of law enforcement agencies. The features of leadership development in Ukraine under reform and martial law are highlighted, particularly the emphasis on competent training for management and the strengthening of crisis management. The American model is characterised as decentralised, focused on adaptability, innovation and the use of analytical approaches to managerial decision-making. The British approach is examined through the prism of institutional standardisation, national professional frameworks and the principle of «policing by consent», which links police effectiveness to the level of public trust.

The synthesis of the research results supports the assertion that modern approaches to leadership in the law enforcement sphere are characterised by a tendency towards professionalisation, ethical orientation and the institutionalisation of competency models. At the same time, differences between national systems reflect historical and legal traditions and the degree of managerial centralisation. The feasibility of adapting individual elements of foreign experience to the Ukrainian context, taking into account current security and legal conditions, is substantiated. The findings are based on the application of comparative-legal and systemic research methods.

Key words: leadership competence, law enforcement agencies, organisational resilience, evidence-based management, policing by consent.

Стокич В.А. Лідерство в правоохоронних органах: порівняльний аналіз практики України, Сполучених Штатів та Великої Британії.

Наукова стаття присвячена дослідженню феномену лідерства в правоохоронних органах крізь призму порівняльного аналізу практики України, Сполучених Штатів Америки та Великої Британії. Актуальність теми зумовлена трансформацією сектору безпеки, посиленням суспільних вимог до підзвітності поліції та необхідністю забезпечення інституційної стійкості в умовах сучасних безпекових викликів. Лідерство розглядається як багатовимірне явище, що виходить за межі формального управлінського статусу та охоплює систему професійних, етичних і комунікативних компетентностей, інтегрованих в організаційну культуру правоохоронних інституцій.

У роботі проаналізовано теоретичні підходи до розмежування понять «керівництво» і «лідерство», окреслено структуру лідерської компетентності та її функціональне значення для забезпечення ефективності діяльності органів правопорядку. Висвітлено особливості розвитку лідерства в Україні в умовах реформування та воєнного стану, зокрема акцент на компетентнісній підготовці керівного складу та посиленні ролі кризового управління. Американська модель охарактеризована як децентралізована та орієнтована на адаптивність, інноваційність і використання аналітичних підходів до прийняття управлінських рішень. Британський підхід розкрито через призму інституційної стандартизації, національних професійних рамок та принципу «policing by consent», що пов'язує ефективність поліції з рівнем суспільної довіри.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що сучасні підходи до лідерства в правоохоронній сфері характеризуються тенденцією до професіоналізації, етичної

орієнтації та інституціоналізації компетентнісних моделей. Водночас відмінності між національними системами зумовлені історико-правовими традиціями та ступенем централізації управління. Обґрунтовано доцільність адаптації окремих елементів зарубіжного досвіду до українського контексту з урахуванням актуальних безпекових і правових умов. Отримані результати ґрунтуються на застосуванні порівняльно-правового та системного методів дослідження.

Ключові слова: лідерська компетентність, правоохоронні органи, організаційна стійкість, «evidence-based» управління, «policing by consent».

Problem statement. In the contemporary context of the transformation of the security and defence sector, growing public expectations regarding the accountability of law enforcement agencies, and the increasing impact of global security challenges, the issue of leadership has acquired systemic significance for the effectiveness of public administration. This problem is particularly relevant in the context of the reform of Ukraine's law enforcement agencies, which is taking place amid wartime challenges and the need to adapt to European governance standards. Leadership in the law enforcement sphere is now regarded not merely as an individual characteristic of a manager, but as a comprehensive institutional capacity of an organisation, encompassing organisational culture, a system of professional training, ethical standards, and mechanisms of interaction with the community. At the same time, models of leadership implementation differ substantially depending on the type of legal system, the degree of centralisation of public administration, and the historical traditions of policing. In this regard, particular scholarly significance is attached to a comparative analysis of the practice of leadership implementation in the law enforcement agencies of Ukraine, the United States of America, and the United Kingdom, which represent different institutional models of organising law enforcement activity.

The purpose of the study is to conduct a comparative analysis of institutional models of leadership in the law enforcement agencies of Ukraine, the United States, and the United Kingdom to determine conceptual approaches to understanding leadership, identify mechanisms for the formation and development of leadership competencies, and, on this basis, substantiate the possibilities of applying foreign experience within the Ukrainian context.

Status of the study of the issue. The issue of leadership is interdisciplinary and is examined across the fields of management, sociology, psychology, and law [1]. In the works of Ukrainian scholars O.M. Bandurka, K.L. Buhaichuk, M.A. Kostiuchenko, Ya.S. Ponomarenko, and V.O. Tiurina, primary attention is devoted to distinguishing between the concepts of "management" and "leadership," to the formation of leadership competence, and to the modernisation of the system of professional training for managerial personnel in law enforcement agencies. American researchers E. Flynn, V. Herrington, and A. Winter examine police leadership through the lenses of adaptability, evidence-based decision-making, and innovation, emphasising its role in ensuring organisational resilience, particularly in times of crisis. The British scholarly tradition focuses on the institutional standardisation of leadership competencies, the ethical foundations of policing, and the interrelationship between leadership and the maintenance of public legitimacy within the framework of the concept of "policing by consent." Despite the thoroughness of existing research, a comprehensive comparative generalisation of the Ukrainian, American, and British models of leadership requires further development.

Presentation of the Main Material. The issue of leadership has occupied a significant place in scholarly discourse since antiquity. In contemporary conditions, it remains at the centre of research conducted by representatives of various fields of knowledge. In particular, in economic theory, management, and the psychology of management, primary attention is paid to the figure of the manager, the analysis of managerial approaches, methods, and technologies of organisational influence. Sociological studies focus on the role of the leader in the functioning of social groups of various types. Psychological science, in turn, focuses on examining the individual and personal characteristics of the leader, considering them as a key element of the system of interpersonal interaction within which relations of influence, dominance, and subordination are manifested. For pedagogical science, the issue of developing leadership qualities and identifying effective mechanisms for enhancing an individual's leadership potential becomes of fundamental importance [1, p. 181].

For employees of the law enforcement sphere, and especially for persons of the managerial staff, leadership constitutes one of the defining professional characteristics. It is rightly emphasised that a leader's orientation toward the professional growth of personnel, mentoring, and the formation of a supportive organisational culture creates conditions for the realisation of employees' potential, which ultimately has a positive effect on the overall performance of the entire body [2, p. 115]. At the same time, effective leadership presupposes the ability to ensure the satisfaction of the basic needs of any social community. First, this involves awareness of a common goal and direction of movement. Second, the formation of a cohesive team. Third, consideration of the individual interests of each of its

members [3, p. 111]. In this context, the position of Ya.S. Ponomarenko is well-founded, according to which leadership in law enforcement bodies should be understood as the process of exerting influence on individuals or a group of persons in order to achieve a common goal. At the same time, this refers not to a unilateral managerial influence but to an interaction of a dialogical nature that forms a stable connection between the leader and his or her followers [4, p. 173].

Under contemporary conditions, leadership is reasonably regarded as one of the key characteristics necessary for a manager to ensure the effective functioning of the unit he or she heads [5, p. 29]. At the same time, scholarly literature emphasises the need to distinguish between the concepts of "leadership" and "management." Management is traditionally associated with formally established authority and official relations, whereas leadership is formed within the sphere of informal interaction. The position of a manager is determined by regulatory acts and staffing structure, and his or her powers are granted by a higher governing body. A leader, however, is not appointed by an administrative decision; his or her authority is recognised by members of the collective. A leader emerges from among persons who occupy a similar or equal official position and acquires influence due to personal qualities and the trust of others. Thus, while management functions primarily within the plane of legal, political, and organisational relations, leadership is primarily psychological in nature [5, p. 28].

The study of the implementation of leadership within the law enforcement system of Ukraine necessitates a preliminary determination of the range of bodies classified as law enforcement agencies. The normative consolidation of the relevant list is contained in Article 2(1) of the Law of Ukraine "On State Protection of Court Employees and Law Enforcement Officers" [6]. At the same time, such an approach gives rise to certain reservations, since the legislator has in fact limited himself or herself to listing the relevant institutions without defining systemic features that would allow them to be distinguished from other state bodies. This creates the need to amend the legislation in the event of an expansion of the list of such bodies, which indicates the imperfection of the chosen construction.

Within the doctrine of administrative law, attempts have been made to formulate criteria for classifying bodies as law enforcement agencies. In our opinion, the position of O.M. Muzychuk is well-founded, as he proposes a system of features that comprehensively characterises law enforcement bodies. Among them are: 1) establishment in accordance with the procedure prescribed by law as state bodies predominantly belonging to the executive branch of power; 2) orientation of their activities toward ensuring the protection and defense of human rights and freedoms, as well as the interests of society and the state; 3) determination of the law enforcement function as the principal one within the structure of their powers; 4) the existence of the right to apply measures of state coercion; 5) endowment with special powers for the prevention, detection, and investigation of offenses, etc. [7, pp. 172–173]. This approach is the most reasonable and appropriate.

In the context of transforming the national system of law enforcement agencies, a revision of approaches to defining the role and functional purpose of the head is underway. If, under the dominance of the administrative-command model of management, the issue of developing leadership qualities in fact remained on the periphery of scientific and practical interest, at the present stage, it is precisely the personal and professional characteristics of the head that are considered a determining factor in the effectiveness of the activities of police bodies and units. Alongside an appropriate level of professional training, particular importance is attached to the ability to form and maintain one's own authority, a strategic vision of the unit's development, readiness to provide subordinates with professional support, and to demonstrate examples of proper official conduct, developed communicative competencies, as well as the capacity to serve as a moral reference point for the collective [8, pp. 57–58].

Scientific studies emphasise that the development of leadership qualities directly correlates with increased staff motivation, enhanced team cohesion, and the effectiveness of managerial decision-making, particularly under conditions of uncertainty and risk. Thus, V.O. Tiurina substantiates the proposition that the formation of a manager's leadership traits positively influences subordinates' ability to engage in teamwork and increases their readiness to perform complex professional tasks [9, p. 92]. These parameters may be used as analytical indicators for further comparison with the corresponding characteristics of leadership in other national legal systems.

A more structured approach to assessing leadership competence has been proposed by M.A. Kostiuchenko, who considers it a multi-component formation and suggests evaluating it according to three interrelated criteria: motivational-personal, cognitive-knowledge-based, and activity-resultative [1, p. 182]. Within the motivational-personal dimension, this involves the presence of a stable internal motivation to acquire knowledge in the field of management and leadership, a formed leadership potential, responsibility, determination, initiative, openness to innovation, and the capacity for reflection and self-development. The cognitive-knowledge-based criterion encompasses an understanding of the mission and value orientations of law enforcement agencies, knowledge of the theoretical foundations

of leadership and management, awareness of the specifics of implementing leadership influence in professional activity, as well as familiarity with the requirements of ethical standards of official conduct. The activity-resultative component reflects the practical ability of a head to solve complex professional tasks, organise effective teamwork, regulate conflicts, substantiate and defend managerial decisions, and ensure his or her own professional growth.

The results of research on the organisational and managerial competence of heads of law enforcement agencies demonstrate the existence of a demand for the systematic modernisation of the training of managerial personnel. In particular, this concerns the need to implement educational programs oriented toward the development of strategic thinking, ethical leadership, and communicative competence. In this context, the expediency is substantiated of: 1) improving the content of social and humanitarian disciplines with an emphasis on forming an understanding of leadership behavior; 2) actively using situational teaching methods to develop skills in making managerial decisions; 3) applying interactive technologies for the purpose of developing communicative skills; 4) involving cadets in research activities as a means of revealing their leadership potential [1, p. 178].

A significant factor in the transformation of leadership content in the law enforcement sphere has been the full-scale armed aggression against Ukraine. Under these conditions, leadership extends beyond the traditional managerial dimension and assumes strategic and value-based significance. It serves as a mechanism for maintaining the psychological resilience of personnel, ensuring effective coordination of actions in high-risk regions, and establishing interaction with the population. Contemporary scientific publications emphasise the need to develop crisis and adaptive leadership as an integral component of the professional competence of heads of law enforcement agencies [4].

Therefore, the modern model of leadership in Ukraine's law enforcement agencies is characterised by a combination of a formalised hierarchical management structure with the gradual establishment of a competence-based approach to training heads, and the strengthening of the importance of ethical standards of official activity. The identified characteristics, in particular the orientation toward personnel development, a structured understanding of leadership competence, the institutionalisation of educational mechanisms for its formation, and the actualisation of the crisis dimension of leadership, may be used as conceptual parameters for further comparative analysis with the approaches applied in the law enforcement systems of other states.

In the United States, leadership within the law enforcement system is regarded as a crucial prerequisite for both internal organisational effectiveness and public trust in police institutions. The American model of law enforcement is characterised by pronounced decentralisation: federal, state, and local agencies operate under autonomous legal mandates and administrative structures, creating a multi-level, institutionally complex environment for implementing managerial decisions and developing leadership personnel.

Contemporary American scholarly discourse supports moving away from rigid "command-and-control" hierarchical models toward more flexible leadership concepts oriented toward adaptability, partnership-based interaction, and evidence-based approaches in public safety. In particular, E. Flynn and V. Herrington emphasise that effective police leadership must foster organisational capacity for learning, innovation, and rapid response to evolving security challenges. At the same time, the authors underline that leadership cannot be reduced solely to the individual characteristics of a manager but must encompass the broader context of organisational culture and managerial processes within which policing activities are carried out [10, pp. 13–14].

Current research in the USA also focuses on competency-based models for the preparation of law enforcement executives. S. Morreale and P. Ortmeier identify a set of key competencies necessary for effective management within the public safety system. These include the ability to initiate and implement change, lead personnel, achieve measurable results, demonstrate managerial and organisational awareness, and build interagency and community partnerships. Within this framework, strategic thinking, effective human resource management, and active engagement with the community emerge as fundamental components of contemporary police leadership [11].

Recognising persistent gaps in leadership preparation, U.S. institutions have introduced a range of innovative educational initiatives. One notable example is the Policing Leadership Academy, established at the University of Chicago Crime Lab. The Academy seeks to strengthen the strategic and managerial capabilities of mid-level and senior law enforcement leaders. Its curriculum integrates strategic leadership training, community trust-building, data-informed decision-making, and the development of advanced management skills. A distinctive feature of the program is its reliance on empirical methods to assess training effectiveness, including controlled research designs, thereby promoting a closer alignment between academic research and practical leadership development.

Among the institutions that provide systematic executive training, the FBI National Academy occupies a particularly prominent position. Designed for mid-level officers nominated by their respective

agencies, the program consists of an intensive course lasting approximately ten weeks. The curriculum combines academic instruction in leadership, communication, forensic science, behavioural sciences, counterterrorism, and organised crime with rigorous physical training requirements that reinforce professional resilience. Participants engage in case study analysis, independent research projects, and interagency knowledge exchange, thereby contributing to the formation of national professional networks and the enhancement of strategic management perspectives [12].

Further contributions to the advancement of contemporary leadership approaches are made by organisations such as the Police Executive Research Forum and the Senior Management Institute for Police. These institutions provide analytical support for reform initiatives, develop policy guidance and methodological recommendations, and offer advanced professional development opportunities for senior law enforcement personnel.

In recent years, scholarship on leadership in U.S. law enforcement has increasingly examined the subject through the lenses of organisational culture and institutional resilience. A. Winter, for example, argues that leadership style and executive behaviour, particularly at the strategic level, play a decisive role in shaping internal norms, structuring interactions between management and frontline officers, and determining an organisation's ability to respond effectively to crises. Within this framework, resilient leadership is understood as the capacity of leaders to support personnel under heightened professional stress associated with critical incidents while maintaining the organisation's strategic coherence and operational stability [13, p. 13].

In the United Kingdom, leadership in law enforcement is understood as a comprehensive institutional capacity that integrates organisational culture, professional standards, and public legitimacy. Unlike the distinctly decentralised American model, the British system operates within a unified national architecture that brings together territorial police forces under common standards and ethical principles. In this context, leadership performs a dual function: it ensures internal organisational effectiveness while maintaining public trust, which constitutes the foundation of the concept of "policing by consent" [14, p. 44].

The institutional foundation for leadership development is a structured competency framework developed by the College of Policing – the national professional body responsible for training standards and professional practice in England and Wales. The framework comprises five sequential levels of leadership, ranging from entry-level positions to strategic management. For each level, expected behavioural standards, ethical requirements, and performance criteria are defined to foster an inclusive team culture, ensure accountability, support effective operational activity, and promote evidence-based decision-making [15].

Thus, leadership is understood not merely as a formal status but as a set of competencies that must be systematically developed at all levels of the organisation. These include an orientation towards the public interest, adherence to ethical codes, support for personnel's professional resilience, the application of evidence-based approaches to problem-solving, and the development of partnerships with the community.

Unlike more fragmented leadership training models typical of decentralised systems, the British approach aims to ensure national consistency of standards while allowing adaptation to local contexts. This normative institutionalisation of leadership competencies underscores the commitment to harmonising managerial practices across the entire system of territorial policing.

In addition to the competency framework, the United Kingdom is undertaking a systemic review of executive development approaches. The establishment of the Police Leadership Commission, supported by the College of Policing and the Home Office, aims to assess existing leadership capacities, identify structural challenges, and enhance training, performance evaluation, and career pathways. Particular attention is devoted to restoring public trust, fostering a healthy organisational culture, and responding to contemporary threats, including digital crime and violence against women. Compared with the American model, which emphasises academic and evidence-based leadership development programmes (for example, through specialised educational initiatives), reform in the United Kingdom has a more centralised and coordinated character, reflecting the specific features of institutional governance within the system.

Scholarly research on British police leadership emphasises the close interrelationship between leadership style and organisational culture. In particular, analyses of transformational leadership highlight both its potential and its limitations within established institutional norms and professional traditions [16]. This underscores the need to critically adapt theoretical models to the specificities of the policing environment. In a broader comparative context, these discussions reflect a common challenge across states: the search for a balance between ethical, normatively oriented leadership and the maintenance of organisational resilience under conditions of operational strain and heightened public scrutiny. While

American research emphasises the adaptability and evidentiary grounding of managerial decisions, the British approach places greater emphasis on the ethical embeddedness of leadership and the preservation of legitimacy within the paradigm of “policing by consent” [14, pp. 44, 46].

State Criteria	Ukraine	USA	United Kingdom
Organisational structure and level of centralisation	Strong hierarchical structure with centralised management, leadership is mostly associated with formal authority.	High degree of decentralisation, leadership is formed within individual departments with a high level of autonomy.	More unified approaches to leadership, with central authorities setting uniform standards.
Conceptual understanding of leadership	Traditionally, the administrative-command style dominates.	Leadership is seen as the ability to ensure organisational resilience, adaptability, and innovation.	Leadership is interpreted as a set of established competencies, standardised normatively, which pays great attention to the ethical component.
Leadership development in the process of training law enforcement officers	There are academic courses and training, but there is no clearly coordinated national program.	Developed training programs (FBI National Academy, Policing Leadership Academy). Practitioners often combine theoretical training with real-world cases.	The Police College forms unified standards for leadership. Clear structuring of competencies in the national training system.
Ethical and cultural dimensions of leadership	The formation of ethical norms is just beginning. Increased attention to professional integrity is needed.	Codes of ethics and accountability are important, but practical implementation is limited to individual agencies. Community policing plays a significant role.	Ethics and legitimacy are central categories (policing by consent). Consciously building public trust is one of the main tasks of a leader.
Leadership flexibility in times of crisis	Leadership becomes more important in the context of war and security challenges. Developing adaptive and crisis competencies is a strategic need.	Strong culture of adaptability. Leaders must respond quickly to changes in the criminal situation and counteract crises.	The system provides for preparation for unforeseen situations through standardised practices. A strong emphasis on planning and risk assessment.

Conclusions. Leadership in law enforcement agencies is a critically important component of ensuring the effectiveness of law enforcement activities, organisational stability and public legitimacy. However, approaches to its implementation differ significantly depending on historical tradition, the model of public administration, the legal system and the culture of police interaction with the community. To compare leadership models in Ukraine, the USA and the UK, we have identified several key criteria. First, the centralisation model significantly shapes how leadership develops. Thus, in Ukraine, gradual decentralisation with a strong centre is observed; in the USA it is flexible, adaptive but heterogeneous; and in the UK it is standardised and coordinated. Second, the conceptual understanding of leadership also differs across the countries. In Ukraine, a conceptual rethinking of leadership is underway; in the USA, the emphasis is on adaptability and demonstrability; in the UK, on standardisation and public legitimacy. Third, the USA and the UK have more formalised and developed systems for training leaders, while Ukraine is only at the stage of developing unified national standards. Fourth, the British model emphasises the ethical component of leadership. In the USA, the focus is on interaction with the community, while in Ukraine, it is necessary to strengthen ethical principles and accountability mechanisms. Fifth, in all models, leadership includes a crisis component, but approaches to training and response differ.

REFERENCES:

1. Kostiuchenko M.A. Formuvannia liderskoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy u protsesi profesiinoi pidhotovky: dys. ... doktora filosofii. Dnipro, 2024. 267 s. [in Ukrainian]. URL: https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/dysertatsiya-maksym_kostyuchenko.pdf (last accessed: 10.02.2026).

2. Hryshchenko M.V. Otsinka vplyvu profesiinoi samorealizatsii na efektyvnist roboty pratsivnykiv politsii: analiz kliuchovykh pokaznykiv. *Mizhnarodnyi naukovi zhurnal Hraal nauky*. 2023. No. 34. P. 114–116. [in Ukrainian]. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/1833> (last accessed: 12.02.2026).
3. Sybrina R.I., Sybirnyi A.V. Psykholoho-kontseptualni pidkhody do liderstva. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Seriya psykholohichna. 2018. Issue 1. P. 106–113. [in Ukrainian]. URL: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/psychology/article/view/98> (last accessed: 13.02.2026).
4. Ponomarenko Ya.S. Rol politseiskoho liderstva v period kryzy. Aktualni aspekty psykholohichnoho zabezpechennia profesiinoi diialnosti syl bezpeky ta oborony Ukrainy: materialy VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 30 lystopada 2022). Kharkiv: Nats. akad. NHU, 2022. P. 171–175. [in Ukrainian]. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/3ce83696-e10d-4eef-b2e2-4f8c13be76cf> (last accessed: 15.02.2026).
5. Bandurka O.M. Mistse i rol kerivnyka u pidrozdilakh Natsionalnoi politsii Ukrainy. Osobystist, suspilstvo, zakon: tezy dop. uchasykiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. pamiaty prof. S.P. Bocharovoi (Kharkiv, 15 kvitnia 2021). Kharkiv: KhNUVS, 2021. P. 26–30. [in Ukrainian]. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/0eae4b25-e4ea-4731-83df-73835396ce04> (last accessed: 15.02.2026).
6. Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1993 No. 3781-XII. Data onovlennia: 01.01.2024. [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (last accessed: 17.02.2026).
7. Muzychuk O.M. Kontrol za diialnistiu pravookhoronnykh orhaniv v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady orhanizatsii ta funktsionuvannia: dys. ... doktora yurydychnykh nauk. Kharkiv, 2010. 481 p. [in Ukrainian]. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe (last accessed: 17.02.2026).
8. Buhaichuk K.L. Shchodo vymoh do kerivnoho skladu orhaniv i pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav: 20 rokiv u statusi natsionalnoho: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 2 bereznia 2021). Kharkiv: KhNUVS, 2021. P. 57–59. [in Ukrainian]. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/e24065ec-c9fd-4345-af95-3376c557304d> (last accessed: 17.02.2026).
9. Tiurina V.O. Liderska kompetentnist i vyznachennia rivnia yii sformovanosti u kursantiv yak maibutnikh ofitseriv politsii. *Innovatsiina pedahohika*. 2020. Issue 20(3). P. 90–92. [in Ukrainian]. URL: https://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/20/part_3/21.pdf (last accessed: 18.02.2026).
10. Flynn E., Herrington V. Towards a Profession of Police Leadership. *New Perspectives in Policing*. 2015. 20 p. [in English]. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/248573.pdf> (last accessed: 20.02.2026).
11. Morreale S., Ortmeier P. Preparing Leaders for Law Enforcement. *Police Chief*. 2004. Vol. 71. No. 10. P. 89–92, 95–97. [in English]. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/preparing-leaders-law-enforcement> (last accessed: 20.02.2026).
12. Boutell L. Leadership Training Police: Law Enforcement Development. 2026. [in English]. URL: <https://quarterdeck.co.uk/articles/leadership-training-police> (last accessed: 20.02.2026).
13. Winter A. Law Enforcement Leadership and Resiliency. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*. 2025. Vol. 22. No. 1. P. 13–22. [in English]. URL: https://www.na-businesspress.com/JLAE/WinterA_Web22_1_.pdf (last accessed: 20.02.2026).
14. Nikolenko L.M. Vzaiemodiia politsii ta naselennia (na prykladi Velykoi Brytanii). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriya: Pravo. 2024. No. 85. P. 42–46. [in Ukrainian]. URL: <https://visnyk-juris.uzhnu.edu.ua/article/view/308179> (last accessed: 20.02.2026).
15. Leadership. College of Policing. [in English]. URL: <https://www.college.police.uk/career-learning/leadership> (last accessed: 20.02.2026).
16. Cockcroft T. Police Culture and Transformational Leadership: Outlining the Contours of a Troubled Relationship. *Policing: A Journal of Policy and Practice*. 2014. Vol. 8. No. 1. P. 5–13. [in English]. DOI: <https://doi.org/10.1093/police/pat040>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341.171:339.727.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.50>

ПРАКТИКА СУДУ ЄС СТОСОВНО ДИСКРИМІНАЦІЙНИХ ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЙНИХ ОБМЕЖЕНЬ РУХУ КАПІТАЛУ

Стрілець Б.В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки;
докторант, старший науковий співробітник
відділу міжнародного права та права Європейського Союзу
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0001-7043-7329

Стрілець Б.В. Практика Суду ЄС стосовно дискримінаційних та недискримінаційних обмежень руху капіталу.

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз практики Суду Європейського Союзу (далі – ЄС) щодо розмежування дискримінаційних та недискримінаційних обмежень вільного руху капіталу у ЄС. Актуальність дослідження зумовлена зростаючою роллю транскордонних інвестицій у розвитку внутрішнього ринку інтеграційного об'єднання, потребою систематизації підходів Суду ЄС до оцінки правомірності національних заходів, які впливають на переміщення капіталу між державами-членами та між ними і третіми країнами, а також активізацією євроінтеграційного курсу України. На основі аналізу положень Договору про функціонування Європейського Союзу з'ясовано зміст загальної заборони обмежень руху капіталу та окреслено сферу допустимих винятків. Особливу увагу приділено практиці Суду ЄС у знакових справах, зокрема C-54/99 *Église de Scientologie* (2000), C-367/98 *Commission v Portugal* (2002), C-443/06 *Hollmann* (2007), C-113/16 *SEGRO and Horváth* (2018), C-106/22 *Xella Magyarorszag* (2023), а також новітнім рішенням 2024–2025 років. У статті висвітлено, що Суд ЄС послідовно розрізняє дискримінаційні обмеження (правила, які прямо або фактично ставлять нерезидентів чи іноземний капітал у гірше становище) та недискримінаційні обмеження (формально нейтральні заходи, що тим не менш стримують іноземні інвестиції). Зроблено висновок, що навіть допустимі обмеження підлягають суворому тесту пропорційності. Зазначено, що для України практика Суду ЄС у сфері обмежень руху капіталу має не лише теоретичне, а й прикладне значення в контексті поступового наближення національного законодавства до права ЄС. Вона демонструє, що формування механізмів контролю за іноземними інвестиціями, валютними операціями чи доступом до стратегічних секторів економіки має ґрунтуватися на засадах недискримінації, юридичної визначеності та пропорційності. Отже, в умовах поступу України на шляху до членства в ЄС постає потреба у формуванні таких регуляторних рішень, які, з одного боку, забезпечували б належний захист національної безпеки та публічних інтересів, а з іншого – не створювали б необґрунтованих перешкод для транскордонного руху капіталу та відповідали б стандартам функціонування внутрішнього ринку ЄС.

Ключові слова: вільний рух капіталу, дискримінаційні обмеження, недискримінаційні обмеження, Суд ЄС, внутрішній ринок ЄС, «золоті акції», пропорційність, скринінг інвестицій, право ЄС.

Strilets B.V. CJEU case law regarding discriminatory and non-discriminatory restrictions on the free movement of capital.

This article presents a comprehensive legal and academic analysis of the case law of the Court of Justice of the European Union (CJEU) concerning the distinction between discriminatory and non-discriminatory restrictions on the free movement of capital within the EU. The relevance of the study stems from the growing role of cross-border investment in the development of the internal market of the integration association, the need to systematise the CJEU's approaches to assessing the lawfulness of national measures affecting the movement of capital between EU Member States and between them and third countries, as well as the intensification of Ukraine's European integration course. Based on an analysis of the provisions of the Treaty on the Functioning of the European Union, the content of the general prohibition on restrictions on the movement of capital has been clarified and the scope of permissible exceptions outlined. Particular attention has been paid to the CJEU's case law in landmark cases, notably C-54/99 *Église de Scientologie* (2000), C-367/98 *Commission v Portugal* (2002), C-443/06

Hollmann (2007), C-113/16 *SEGRO and Horváth* (2018), C-106/22 *Xella Magyarország* (2023), as well as the most recent judgments from 2024–2025. The article highlights that the CJEU consistently distinguishes between discriminatory restrictions (rules that explicitly or de facto place non-residents or foreign capital at a disadvantage) and non-discriminatory restrictions (formally neutral measures that nevertheless deter foreign investment). It is concluded that even permissible restrictions are subject to a strict proportionality test. It is noted that for Ukraine, CJEU's case law in the field of capital movement restrictions has not only theoretical but also practical significance in the context of the gradual alignment of national legislation with EU law. It demonstrates that the development of mechanisms for controlling foreign investment, currency transactions or access to strategic sectors of the economy must be based on the principles of non-discrimination, legal certainty and proportionality. Consequently, as Ukraine progresses towards EU membership, there is a need to develop regulatory measures which, on the one hand, would ensure adequate protection of national security and the public interest, and on the other, would not create unjustified barriers to the cross-border movement of capital and would comply with the rules governing the functioning of the EU internal market.

Key words: free movement of capital, discriminatory restrictions, non-discriminatory restrictions, Court of Justice of the European Union, EU internal market, 'golden shares', proportionality, investment screening, EU law.

Постановка проблеми. Вільний рух капіталу є однією з чотирьох фундаментальних свобод, на яких ґрунтується внутрішній ринок Європейського Союзу (далі – ЄС). Разом зі свободою руху товарів, осіб і послуг він становить одну з базових засад економіко-правової інтеграції в межах ЄС. Договір про функціонування Європейського Союзу у редакції Лісабонського договору 2007 року (далі – ДФЄС) передбачає певні винятки, однак вони не можуть бути формою свавільної дискримінації чи прихованого обмеження вільного руху капіталу [1].

Актуальність дослідження цієї проблематики зумовлена кількома чинниками. По-перше, в умовах глобалізації та зростання обсягів транскордонних інвестицій у межах ЄС держави-члени часто вдаються до національних регуляторних заходів, які прямо або опосередковано впливають на переміщення капіталу. По-друге, останніми роками спостерігається стрімке поширення механізмів скринінгу іноземних інвестицій, що створює нові виклики для балансу між захистом національних інтересів і збереженням основоположних свобод внутрішнього ринку ЄС. По-третє, у вітчизняній правовій доктрині залишається недостатньо дослідженим саме розмежування між дискримінаційними та недискримінаційними обмеженнями руху капіталу в практиці Суду ЄС, що має вирішальне значення для розуміння сучасного стану та перспектив розвитку права ЄС у цій сфері. Особливої актуальності дослідження набуває в контексті активізації євроінтеграційного курсу України, що зумовлює потребу в глибшому осмисленні стандартів права ЄС у сфері руху капіталу.

Мета дослідження полягає в комплексному теоретико-правовому аналізі практики Суду ЄС щодо дискримінаційних та недискримінаційних обмежень вільного руху капіталу з метою виявлення критеріїв розмежування цих двох категорій обмежень, а також умов, за яких вони можуть бути виправданими відповідно до права ЄС.

Стан опрацювання проблематики. Питання вільного руху капіталу в ЄС досліджувалися як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити праці П. Крейга (P. Craig) та Г. де Бурки (G. de Búrca), які комплексно аналізують внутрішній ринок ЄС та його основоположні свободи [2]. Б. Тушевська (B. Tushevska) досліджує принцип недискримінації крізь призму свободи заснування у ЄС [3]. Д. Галло (D. Gallo) аналізує практику Суду ЄС щодо «золотих акцій» та її вплив на свободу руху капіталу [4]. Окремі питання обмежень руху капіталу в ЄС також досліджують Дж. Ашер (J. A. Usher), А. Кордевенер (A. Cordewener), С. Хінделанг (S. Hindelang) та ін.

Українські науковці М. Буроменський, В. Завгородня, Є. Самойленко, Л. Фалалєєва, Д. Федорчук та ін. розглядають окремі аспекти вільного руху капіталу в ЄС. Водночас комплексний аналіз розмежування дискримінаційних та недискримінаційних обмежень руху капіталу в практиці Суду ЄС не проводився у вітчизняній науці; ця проблематика є малодослідженою у зарубіжних юридичних наукових працях, що обумовлює наукову новизну статті.

Виклад основного матеріалу.

1. Правові засади вільного руху капіталу в ЄС. Правовий фундамент свободи руху капіталу закладено у статтях 63–66 ДФЄС. Стаття 63(1) ДФЄС встановлює загальне правило: усі обмеження руху капіталу між державами-членами, а також між державами-членами та третіми країнами, є забороненими [1]. Ця норма має пряму дію, тобто не потребує імплементаційного законодавства на рівні держав-членів інтеграційного об'єднання і безпосередньо надає права приватним особам, на які вони можуть посилалися перед національними судами [5].

Водночас стаття 65 ДФЕС визначає ряд допустимих винятків. Так, п. (а) ч. 1 цієї статті дозволяє державам-членам застосовувати відповідні положення свого податкового законодавства, що вирізняють платників податків з відмінним становищем з огляду на місце їхнього проживання або місце, де інвестовано їхній капітал, а п. (b) надає їм право вживати всіх заходів, необхідних для запобігання порушенню національних законів та підзаконних актів, зокрема в сфері оподаткування та пруденційного нагляду за фінансовими установами, або встановити процедури декларування руху капіталу для адміністративної або статистичної інформації, а також робити кроки з міркувань публічного порядку або публічної безпеки [1].

Принципово важливим є застереження ч. 3 статті 65 ДФЕС: зазначені заходи та процедури не повинні бути засобом свавільної дискримінації або прихованого обмеження вільного руху капіталу [1]. Саме це положення формує вихідну точку для аналізу практики Суду ЄС, який виступає кінцевим арбітром у визначенні того, чи є конкретний національний захід допустимим обмеженням, чи порушує він свободу руху капіталу.

Суттєвим документом для розуміння підходу інституцій ЄС до цієї проблематики є Повідомлення Європейської Комісії щодо окремих правових аспектів інвестицій усередині ЄС 1997 року. У цьому документі Комісія прямо виходить з того, що правила про вільний рух капіталу охоплюють як дискримінаційні, так і недискримінаційні обмеження [6]. Комісія зазначає, що за виключних обставин дискримінаційні обмеження можуть бути прийнятними стосовно інвесторів з інших держав-членів, якщо вони застосовуються до діяльності, пов'язаної зі здійсненням офіційної влади; з міркувань публічного порядку, публічної безпеки чи громадського здоров'я, за умови вузького тлумачення таких виключень з виключенням будь-якого тлумачення, заснованого на економічних міркуваннях; для запобігання порушенням національного законодавства, зокрема у сфері оподаткування та щодо фінансових установ; а також у межах сфери застосування положень установчого договору, які допускають обмеження свободи заснування [6].

Щодо недискримінаційних заходів, Європейська Комісія наголошує на важливості судової практики Суду ЄС. Суд підтвердив у ряді рішень, зокрема у справах C-415/93 *Bosman* (1995) та C-55/94 *Gebhard* (1995), що обмеження, які можуть перешкоджати або робити менш привабливим здійснення основоположних свобод, гарантованих Договором, мають відповідати чотирьом умовам: вони повинні застосовуватися недискримінаційно; бути виправданими імперативними вимогами загального інтересу; бути придатними для досягнення переслідуваної мети; та не виходити за межі необхідного для її досягнення [6]. Тобто, за загальним правилом такі заходи дозволяються, але лише тільки якщо вони відповідають вищевказаним критеріям.

2. *Дискримінаційні обмеження руху капіталу: підходи Суду ЄС.* Дискримінаційне обмеження руху капіталу має місце тоді, коли норма національного права прямо або фактично (*de facto*) ставить у гірше становище іноземного інвестора, нерезидента або капітал, що походить з іншої держави-члена. Як зазначає Генеральний адвокат Суду ЄС Ю. Кокотт у своєму висновку від 11 липня 2024 р. по справі C-18/23 *F S.A.* (2025), дискримінація у принципі означає будь-яке нерівне поводження з порівнюваними ситуаціями, яке ставить нерезидентів у менш вигідне становище порівняно з резидентами. Водночас пряме оподаткування, що однаково, без будь-яких відмінностей, поширюється на внутрішні та транскордонні ситуації, не може вважатися дискримінацією (п. 35) [7].

Класичним прикладом прямої податкової дискримінації є справа C-443/06 *Hollmann* (2007). У цій справі Суд ЄС визнав, що португальський режим оподаткування приросту капіталу від відчуження нерухомого майна порушує свободу руху капіталу. За обставинами справи, пані Гольманн, резидент Німеччини, продала нерухомість, розташовану в Португалії, яку вона успадкувала після смерті чоловіка. Згідно з португальським законодавством, для резидентів оподаткуванню підлягала лише половина приросту капіталу за прогресивною шкалою (до 42% за найвищою ставкою), тоді як нерезиденти сплачували податок з повної суми приросту за спеціальною пропорційною ставкою 25%. Суд визнав, що за таких умов нерезиденти несуть більше податкове навантаження у порівнянні з резидентами, тому перші перебувають у менш сприятливому становищі, ніж останні. При цьому Суд підкреслив, що ситуації резидентів та нерезидентів є об'єктивно порівнюваними, а тому різниця у поводженні не може бути виправданою [8].

Суд ЄС також послідовно визнавав порушення свободи руху капіталу у випадках дискримінаційного оподаткування дивідендів. У справі C-493/09 *Commission v Portugal* (2011) він встановив, що португальське законодавство, відповідно до якого пільга щодо оподаткування (корпоративним податком) дивідендів надавалася внутрішнім пенсійним фондам, але не іноземним, є обмеженням руху капіталу [9]. Ця лінія судової практики отримала подальший розвиток у нещодавній справі C-39/23 *Keva* (2024), де Суд аналізував порівнюваність ситуацій резидентних та нерезидентних пенсійних фондів публічного права з точки зору оподаткування дивідендів [10]. Держава-член не

може встановлювати менш сприятливий податковий режим для пенсійних фондів з інших держав (діяльність яких регулюється публічним правом), ніж для власних аналогічних установ, оскільки це становить обмеження вільного руху капіталу.

Окрему увагу заслуговує проблематика непрямой (*de facto*) дискримінації. У справі C-78/18 *Commission v Hungary* (2020) Суд ЄС визнав, що угорське законодавство, яке визначало спеціальні вимоги до асоціацій, що отримують фінансову підтримку з-за кордону, є обмеженням руху капіталу з елементом непрямой дискримінації, пов'язаної з іноземним походженням фінансування. Національні положення, про які йшла мова, визнавалися непрямой дискримінаційними заходами, оскільки вони встановлювали відмінності в ставленні, які не відповідають об'єктивним відмінностям у ситуаціях (п. 64 рішення від 18 червня 2020 р.) [11].

У справі C-110/17 *Commission v Belgium* (2018) Суд ЄС установив, що навіть незначна, на перший погляд, технічна відмінність у методі обчислення оподаткованого доходу від нерухомості залежно від місця її розташування може конституювати обмеження руху капіталу. Суд визнав, що бельгійське законодавство передбачало менш сприятливий режим для нерухомості, розташованої в інших державах-членах ЄС, оскільки до неї застосовувався інший метод оцінки доходу (на основі фактичної орендної вартості нерухомого майна), ніж до внутрішньої нерухомості (на основі кадастрової вартості нерухомого майна), що призводило до створення менш сприятливого режиму для транскордонних інвестицій [12].

Особливо показовими у цьому контексті є об'єднані справи C-52/16 та C-113/16 *SEGRO and Horváth* (2018), де Суд ЄС констатував перехід від формально нейтрального правила до дискримінації *de facto*. Угорське законодавство передбачало скасування узурфрукту (права користування) на сільськогосподарську землю, якщо правовласник не є близьким членом сім'ї власника. Формально це правило застосовувалося до всіх осіб, однак Суд визнав, що воно фактично та непропорційно впливало на іноземних суб'єктів, оскільки значна більшість утримувачів узурфрукту, що не були родичами власників, були громадянами інших держав-членів, позаяк чинне раніше законодавство прямо забороняло іноземним фізичним та юридичним особам, які бажають обробляти сільськогосподарські угіддя в Угорщині, набувати права власності на такі землі [13].

На підставі проведеного вище аналізу можемо констатувати, що Суд ЄС застосовує широкий підхід до кваліфікації дискримінаційних обмежень, охоплюючи не лише випадки прямого нерівного поводження за ознакою резидентності чи національності («пряма дискримінація»), а й ситуації, в яких формально нейтральна норма за своїм фактичним впливом переважно зачіпає саме транскордонний капітал або іноземних інвесторів («непряма дискримінація»).

3. Недискримінаційні обмеження руху капіталу. Концепція недискримінаційних обмежень є більш складною порівняно з дискримінаційними обмеженнями. У цьому випадку національне правило є формально однаковим для як для внутрішніх, так і для транскордонних операцій, однак на практиці воно стримує або робить менш привабливими транскордонні інвестиції. Суд ЄС [14, 15] послідовно виходить з того, що поняття «обмеження» у розумінні статті 63 ДФЄС охоплює не лише відверту дискримінацію, а й будь-який національний захід, який може стримувати нерезидентів від інвестування¹ або резидентів від здійснення вкладень в інших державах-членах ЄС.

Однією з базових справ у цьому аспекті є C-54/99 *Église de Scientologie* (2000), в якій Суд ЄС визначив, що вже сама по собі система попереднього дозволу на іноземні прямі інвестиції може становити обмеження руху капіталу. Французьке законодавство передбачало режим попереднього дозволу для певних категорій іноземних інвестицій, визначаючи їх лише загальною як такі, що загрожують публічному порядку та публічній безпеці. Суд підкреслив, що невизначеність (відсутність деталей) та загальність такого режиму порушують принцип юридичної визначеності, оскільки інвестори не мають жодної вказівки щодо конкретних обставин, за яких потрібен попередній дозвіл (пп. 17–22 рішення від 14 березня 2000 р.) [16].

Класична лінія справ щодо «золотих акцій» (*golden shares*) становить один із найбільш показових прикладів недискримінаційних обмежень руху капіталу. У справі C-367/98 *Commission v Portugal* (2002) Суд ЄС аналізував португальську систему адміністративних дозволів стосовно приватизованих підприємств, яка включала обмеження на придбання інвесторами з інших держав-членів понад визначену законодавством кількість акцій та систему попереднього адміністративного дозволу на придбання часток понад певний рівень. Суд визнав ці заходи обмеженням вільного руху капіталу, оскільки вони здатні перешкоджати чи обмежувати придбання акцій у відповідних підприємствах або відбивати бажання інвесторів з інших держав-членів інвестувати в капітал таких підприємств [14].

¹ Див. пп. 45–46 рішення Суду ЄС у справі C-367/98 *Commission v Portugal* від 4 червня 2002 р. та пп. 61–62 рішення Суду ЄС від 13 травня 2023 р. у справі C-463/00 *Commission v Spain*.

Аналогічну позицію Суд підтвердив у справі C-463/00 *Commission v Spain* (2003), де іспанське законодавство надавало державі спеціальні повноваження у приватизованих компаніях, включаючи попереднє схвалення придбання акцій та право вето щодо певних рішень. Суд визнав, що такі заходи, навіть якщо вони формально застосовуються без розрізнення як до резидентів, так і до нерезидентів, є обмеженнями руху капіталу, оскільки створюють невизначеність та стримують інвесторів з інших держав – членів ЄС від здійснення капіталовкладень (пп. 61–62 та ін. рішення від 13 травня 2003 року.) [15].

У справі C-452/01 *Ospelt* (2003) Суд ЄС розглядав механізми попередніх дозволів щодо придбання сільськогосподарської землі в Австрії. Він визнав, що такі механізми можуть бути дозволені за умови, що, по-перше, вони недискримінаційно переслідують мету в суспільних інтересах, а по-друге, вони є доцільними для забезпечення досягнення поставленої мети та не виходять за межі того, що необхідно для досягнення цієї мети. Крім того, коли йдеться про надання попереднього дозволу, такі заходи повинні ґрунтуватися на об'єктивних критеріях, які відомі заздалегідь і які дозволяють усім особам, яких стосується обмежувальний захід такого типу, мати доступ до засобу правового захисту (п. 34 рішення від 23 вересня 2003 р.) [17]. Отже, у цьому випадку Суд виходив із принципів недискримінації, пропорційності, юридичної визначеності та ефективного судового захисту, наголошуючи, що будь-які обмежувальні механізми мають бути об'єктивно обґрунтованими, придатними для досягнення легітимної мети та лімітованими межами необхідного.

Надзвичайно показовою для сучасного контексту є справа C-106/22 *Xella Magyarország*, у результаті її розгляду було прийнято перше рішення Суду ЄС від 13 липня 2023 р., у якому безпосередньо оцінювалися межі новітніх механізмів скринінгу іноземних інвестицій. За обставинами справи, угорський Міністр інновацій та технологій заборонив угорській компанії Xella Magyarország (що опосередковано контролювалася материнською компанією, зареєстрованою на Бермудських островах, кінцевим бенефіціаром якої був громадянин Ірландії) придбати іншу угорську компанію, що видобувала гравій, пісок та глину, посилаючись на «національний інтерес». Суд ЄС встановив, що Регламент (ЄС) 2019/452 Європейського Парламенту та Ради від 19 березня 2019 року про встановлення рамок для скринінгу прямих іноземних інвестицій у Союз [18] не застосовується до інвестицій компаній із держав – членів ЄС лише на тій підставі, що вони опосередковано контролюються суб'єктами з третіх країн. Суд також кваліфікував заборону як явне і «особливо серйозне обмеження» свободи заснування (п. 59 рішення) та визнав, що безпека постачання будівельного сектору, зокрема на місцевому рівні, сировиною не становить достатньо обґрунтованої загрози фундаментальним інтересам суспільства (резолютивна частина рішення) [19].

Варто зазначити, що у справі C-39/11 *VBV – Vorsorgekasse* (2012) Суд ЄС також визнав обмеження руху капіталу вимогу, за якою фонди забезпечення працівників могли інвестувати в паї інвестиційних фондів, заснованих в інших державах-членах, лише за умови, що такі фонди отримали дозвіл на продаж своїх паїв на території Австрії. Суд дійшов висновку, що така вимога створювала перешкоду для транскордонних інвестицій, оскільки змушувала іноземні фонди проходити додаткову процедуру допуску на австрійський ринок, яка виходила за межі необхідного для досягнення заявленої мети контролю [20].

Підсумовуючи аналіз цієї категорії обмежень, слід зазначити, що підхід Суду ЄС до недискримінаційних обмежень базується на функціональному критерії: ключовим фактором є не формальна рівність правила, а його фактичний вплив на вільний рух капіталу. Якщо захід здатний ускладнювати або робити менш привабливими іноземні інвестиції (навіть без будь-якої прямої різниці за ознакою національності чи резидентства) він кваліфікується як обмеження у розумінні статті 63 ДФЄС і підлягає перевірці на виправданість та пропорційність.

4. *Тест на виправданість та пропорційність.* Незалежно від того, чи є обмеження дискримінаційним, чи недискримінаційним, Суд ЄС перевіряє можливість його виправдання, тобто віднесення до допустимих винятків. Для дискримінаційних обмежень припустимі лише підстави, прямо передбачені установчим договором (стаття 65 ДФЄС), зокрема публічний порядок та безпека, вимоги податкового контролю і пруденційного нагляду [1, 6]. Для недискримінаційних обмежень коло допустимих підстав є ширшим і включає також так звані «імперативні вимоги загального інтересу» («imperative requirements in the general interest»), виведені Судом ЄС у його прецедентній практиці [6].

У будь-якому разі, навіть обмеження, що переслідує легітимну мету, має витримати тест пропорційності. Цей тест передбачає перевірку того, що захід є придатним для досягнення переслідуваної мети та не виходить за межі необхідного для її досягнення [14]. Як підкреслив Суд у згаданій вище справі C-54/99 *Église de Scientologie*, заходи, які обмежують вільний рух капіталу, можуть бути виправдані міркуваннями публічного порядку та публічної безпеки лише за наявності справжньої та достатньо серйозної загрози фундаментальному інтересу суспільства [16].

У сфері податкового права Суд ЄС зазвичай не приймає аргументи про «когерентність» (узгодженість) податкової системи як достатнє виправдання для дискримінаційного оподаткування нерезидентів. Як було встановлено у справі C-443/06 *Hollmann* (2007), Суд не виявив прямого зв'язку між податковою пільгою та компенсацією цієї пільги певним податковим стягненням, що є необхідним для обґрунтування такої узгодженості [8].

Окрему увагу привертає підхід Суду ЄС стосовно нових механізмів інвестиційного скринінгу. Регламент ЄС 2019/452 щодо скринінгу прямих іноземних інвестицій встановлює рамку загальних стандартів, однак, як підтвердив Суд у вищезазначеній справі C-106/22 *Xella Magyarország*, національні скринінгові механізми залишаються підпорядкованими правилам про основоположні свободи внутрішнього ринку ЄС і мають відповідати суворим вимогам пропорційності. Винятки з таких свобод не повинні застосовуватися неправильно, щоб фактично служити суто економічним цілям [19]. Повідомлення Європейської Комісії щодо захисту інвестицій усередині ЄС 2018 року також підтверджує, що право ЄС забороняє заходи, які не виправдано перешкоджають здійсненню руху капіталу, та гарантує рівне й недискримінаційне ставлення до інвесторів у межах ЄС. При цьому, «деякі види обмежень самі по собі суперечать Договору, наприклад, умови взаємності стосовно інших держав-членів або презумпція шахрайства щодо іноземців» і вони ніколи не можуть бути виправдані [21].

5. *Новітні тенденції: судова практика 2024–2025 років.* Аналіз новітньої практики Суду ЄС засвідчує подальший розвиток доктрини щодо обмежень руху капіталу. У справі C-18/23 *F S.A.* (2025) Суд розглядав польський режим оподаткування інвестиційних фондів. Попри думку Генерального адвоката Ю. Кокотт [7], він дійшов висновку, що польське законодавство, що є предметом оскарження, суперечить нормам ДФЄС про вільний рух капіталу, а саме, визнав, що положення ст. 63(1) ДФЄС «слід тлумачити як таке, що перешкоджає законодавству держави-члена, яке передбачає, що лише колективний інвестиційний фонд, що управляється зовнішньою особою, яка здійснює свою діяльність на підставі дозволу, виданого компетентними органами нагляду за фінансовим ринком держави, в якій ця особа має зареєстрований офіс, може скористатися звільненням від податку на прибуток корпорацій стосовно доходів, отриманих від інвестицій, здійснених цим фондом, і яке, таким чином, не надає такого звільнення внутрішньо керованим колективним інвестиційним фондам, створеним відповідно до законодавства іншої держави-члена, якщо законодавство першої держави-члена дозволяє лише створення зовнішньо керованих колективних інвестиційних підприємств» [22]. Іншими словами, Суд визнав несумісним зі свободою руху капіталу такий податковий режим, за якого звільнення від оподаткування надається лише фондам із зовнішнім управлінням, тоді як внутрішньо керовані фонди з інших держав-членів фактично опиняються у менш сприятливому становищі [23].

У справі C-142/24 *Familienstiftung v Finanzamt Köln-West* (2025) Суд ЄС аналізував оподаткування передання активів для створення сімейного фонду в Ліхтенштейні та дійшов висновку, що більш сприятливий податковий режим, передбачений лише для резидентних сімейних фондів, може бути виправданий міркуваннями когерентності податкової системи, за умови дотримання принципу пропорційності; ця справа є показовою для дослідження взаємозв'язку між порівнюваною ситуацією, податковою когерентністю та пропорційністю обмежень [24].

Справа C-525/24 *Santander Renta Variable España Pensiones* (2025) стосується стандарту доказування для нерезидентного пенсійного фонду, який претендує на податкове звільнення або повернення утриманого податку. Суд у цій справі провів важливе розмежування: вимога подати підтверджену наглядом органом декларацію може бути допустимою як умова звільнення, однак така вимога не може встановлюватися як єдиний засіб доказування для повернення податку, якщо це фактично унеможливило б реалізацію відповідного права [25].

Показовим для сучасного етапу розвитку практики є висновок Генерального адвоката Ю. Кокотт у справі C-829/24 *Commission v Hungary*, оприлюднений 12 лютого 2026 року, в якому режим регулювання діяльності, що здійснюється за підтримки з-за кордону, розглядається як такий, що може порушувати свободу руху капіталу внаслідок непрямой дискримінації [26]. Зазначена справа є ширшою по своїй суті, у її рамках Європейська Комісія оскаржує угорський закон «Про захист національного суверенітету», відповідно до якого у цій державі з 2024 року діє Бюро захисту суверенітету, уповноважене розслідувати діяльність організацій з іноземним фінансуванням [27, с. 314].

На нашу думку, ці новітні рішення засвідчують, що Суд ЄС продовжує послідовно розвивати доктрину обмежень руху капіталу, поглиблюючи аналіз як критеріїв порівнюваності правового становища резидентів і нерезидентів, так і стандартів доказування та меж допустимого регуляторного втручання з боку держав-членів. У цьому ж контексті слід очікувати, що в майбутньому Суд ЄС ще неодноразово стикатиметься з питанням обґрунтованості та пропорційності національних заходів, уживаних у межах механізмів скринінгу іноземних інвестицій, передбачених Регламентом (ЄС) 2019/452.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки. По-перше, Суд ЄС виробив розгалужену та послідовну систему критеріїв для оцінки обмежень вільного руху капіталу, розмежовуючи дискримінаційні та недискримінаційні обмеження. Дискримінаційне обмеження має місце тоді, коли для іноземного капіталу або нерезидента встановлюється менш сприятливий режим, ніж для внутрішнього капіталу або резидента. Недискримінаційне обмеження означає, що формально однакова для всіх суб'єктів норма тим не менш робить транскордонний рух капіталу складнішим або менш вигідним.

По-друге, навіть за наявності об'ґрунтованої мети в суспільних інтересах обмеження підлягає суворому тесту пропорційності: захід має бути придатним для досягнення переслідуваної мети і не виходити за межі необхідного. Суд ЄС послідовно вимагає, щоб будь-який обмежувальний захід (у вигляді попереднього дозволу, скринінгу тощо) ґрунтувався на об'єктивних, деталізованих, недискримінаційних критеріях, відомих заздалегідь, та міг бути оскаржений у судовому порядку.

По-третє, новітня практика Суду ЄС (справи C-106/22 *Xella Magyarorszáг*, C-18/23 *F S.A.*, C-525/24 *Santander* та ін.) свідчить про те, що навіть у контексті впровадження та застосування механізмів скринінгу прямих іноземних інвестицій він залишається непохитним в аспекті захисту основоположних свобод внутрішнього ринку. Національні механізми перевірки інвестицій не можуть бути строго протекціоністським інструментом і мають повністю відповідати вимогам права ЄС, усталеним підходам Суду ЄС.

Для України практика Суду ЄС у сфері обмежень руху капіталу має не лише теоретичне, а й прикладне значення в контексті поступового наближення національного законодавства до права ЄС. Вона демонструє, що формування механізмів контролю за іноземними інвестиціями, валютними операціями чи доступом до стратегічних секторів економіки має ґрунтуватися на засадах недискримінації (за деякими винятками), юридичної визначеності та пропорційності. Тому у нашій державі, в контексті руху до членства в ЄС, доцільним є впровадження таких регуляторних рішень, які, з одного боку, дозволяли б захищати національну безпеку та публічні інтереси, а з іншого – не створювали б необґрунтованих бар'єрів для транскордонного руху капіталу та не суперечили б стандартам функціонування внутрішнього ринку інтеграційного об'єднання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. С 326. 26.10.2012. Р. 47–390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 1.03.2026).
2. Craig P., De Búrca G. *EU law: text, cases and materials*. 7th ed. Oxford: Oxford University Press, 2020. 1219 p.
3. Tushevska B. The non-discrimination principle through the concept of establishment of companies in European Union. *SEEU Review*. 2015. Vol. 11. Issue 1. P. 111–122. DOI: 10.1515/seeur-2015-0014. URL: <https://reference-global.com/article/10.1515/seeur-2015-0014> (дата звернення: 1.03.2026).
4. Gallo D. On the Content and Scope of National and European Solidarity Under Free Movement Rules: The Case of Golden Shares and Sovereign Investments. *European Papers*. 2016. Vol. 1. No. 3. P. 823–845. DOI: 10.15166/2499-8249/107.
5. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 18 December 2007. *Skatteverket v A*. ECLI:EU:C:2007:804. Case C-101/05. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62005CJ0101> (дата звернення: 1.03.2026).
6. Communication of the Commission on certain legal aspects concerning intra-EU investment. *Official Journal of the European Communities*. С 220. 19.07.1997. P. 15–18. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-legal-aspects-of-intra-eu-investment.html> (дата звернення: 1.03.2026).
7. Opinion of Advocate General Kokott delivered on 11 July 2024. Case C-18/23 *F S.A. v Dyrektor Krajowej Informacji Skarbowej*. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=288161&doclang=EN> (дата звернення: 1.03.2026).
8. Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 11 October 2007. *Erika Waltraud Ilse Hollmann v Fazenda Pública*. Case C-443/06. ECLI:EU:C:2007:600. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62006CJ0443> (дата звернення: 1.03.2026).
9. Judgment of the Court (First Chamber) of 6 October 2011. *European Commission v Portuguese Republic*. Case C-493/09. ECLI:EU:C:2011:635. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62009CJ0493> (дата звернення: 1.03.2026).
10. van der Wal J. CJEU Attorney General's Opinion in KEVA Case: Assessing Tax Discrimination and Free Movement of Capital within EU Law. URL: <https://taxonomy-global.com/insights/cjeu->

- attorney-generals-opinion-in-keva-case-free-movement-of-capital-within-eu-law (дата звернення: 1.03.2026).
11. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 18 June 2020. European Commission v Hungary. Case C-78/18. ECLI:EU:C:2020:476. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62018CJ0078> (дата звернення: 1.03.2026).
 12. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 12 April 2018. European Commission v Kingdom of Belgium. Case C-110/17. ECLI:EU:C:2018:250. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62017CJ0110> (дата звернення: 1.03.2026).
 13. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 6 March 2018. 'SEGRO' Kft. v Vas Megyei Kormányhivatal Sárospatai Járási Földhivatala and Günther Horváth v Vas Megyei Kormányhivatal. Joined Cases C-52/16 and C-113/16. ECLI:EU:C:2018:157. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0052> (дата звернення: 1.03.2026).
 14. Judgment of the Court of 4 June 2002. Commission of the European Communities v Portuguese Republic. Case C-367/98. ECLI:EU:C:2002:326. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:61998CJ0367> (дата звернення: 1.03.2026).
 15. Judgment of the Court of 13 May 2003. Commission of the European Communities v Kingdom of Spain. Case C-463/00. ECLI:EU:C:2003:272. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0463> (дата звернення: 1.03.2026).
 16. Judgment of the Court of 14 March 2000. Association Eglise de scientologie de Paris and Scientology International Reserves Trust v The Prime Minister. Case C-54/99. ECLI:EU:C:2000:124. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61999CJ0054> (дата звернення: 1.03.2026).
 17. Judgment of the Court of 23 September 2003. Margarethe Ospelt and Schlössle Weissenberg Familienstiftung. Case C-452/01. ECLI:EU:C:2003:493. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62001CJ0452> (дата звернення: 1.03.2026).
 18. Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. *Official Journal of the European Union*. L 79I. 21.3.2019. P. 1–14. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/452/oj/eng> (дата звернення: 1.03.2026).
 19. Judgment of the Court (Second Chamber) of 13 July 2023. Xella Magyarország Építőanyagipari Kft. v Innovációs és Technológiai Miniszter. Case C-106/22. ECLI:EU:C:2023:568. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62022CJ0106> (дата звернення: 1.03.2026).
 20. Judgment of the Court (Third Chamber) of 7 June 2012. VBV – Vorsorgekasse AG v Finanzmarktaufsichtsbehörde (FMA). Case C-39/11. ECLI:EU:C:2012:327. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62011CJ0039> (дата звернення: 1.03.2026).
 21. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Protection of intra-EU investment. COM(2018) 547 final. 19.7.2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0547> (дата звернення: 1.03.2026).
 22. Judgment of the Court (First Chamber) of 27 February 2025. F S.A. v Dyrektor Krajowej Informacji Skarbowej. Case C-18/23. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62023CJ0018> (дата звернення: 1.03.2026).
 23. CJEU rules that the Polish tax exemption limited to externally-managed investment funds breaches EU law. *Euro Tax Flash from KPMG's EU Tax Centre*. 2025. Issue 557. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmgsites/xx/pdf/2025/03/etf-557-cjeu-rules-that-the-polish-tax-exemption-limited-to-externally-managed-investment-funds-breaches-eu-law.pdf> (дата звернення: 1.03.2026).
 24. Judgment of the Court (First Chamber) of 13 November 2025. Familienstiftung Finanzamt Köln-West. Case C-142/24. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=306140&doclang=EN> (дата звернення: 1.03.2026).
 25. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 27 November 2025. Santander Renta Variable España Pensiones, Fondo de Pensiones v Autoridade Tributária e Aduaneira. Case C-525/24. ECLI:EU:C:2025:922. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62024CJ0525> (дата звернення: 1.03.2026).
 26. Opinion of Advocate General Kokott delivered on 12 February 2026. C-829/24 Commission v Hungary. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/affair?lang=EN&sort=AFF_NUM-DESC&searchTerm=%22C-829%2F24%22&publishedId=C-829%2F24 (дата звернення: 1.03.2026).

27. Котенко А.О. Ефективність моніторингу дотримання верховенства права Європейською Комісією. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 171. С. 305–325. DOI: 10.21564/2414-990X.171.343042. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/343042/336172> (дата звернення: 1.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026

© Стрілець Б.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.7:364.2:341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.51>

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОГО ПРИСТОСУВАННЯ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК СКЛАДОВА ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Тітко Е.В.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права,
європейської та євроатлантичної інтеграції
факультету права та міжнародних відносин,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
Голова ГО «Український осередок з прав людини та розвитку освітніх новацій»
ORCID: 0000-0002-7485-2623

Мусієнко К.О.,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
ORCID: 0009-0004-1786-7521

Тітко Е.В., Мусієнко К.О. Дотримання принципу розумного пристосування для осіб з інвалідністю як складова протидії дискримінації: міжнародні стандарти та правове забезпечення в Україні.

У межах представленого наукового дискурсу крізь призму ціннісної парадигми сучасного конституціоналізму та міжнародного правопорядку розкрито зміст і правову природу принципу розумного пристосування як ключового імперативу недискримінації осіб з інвалідністю. Дослідження базується на постулаті, що інклюзія є не лише соціальним зобов'язанням, а й фундаментальною ознакою правової держави, яка інтегрує антропоцентричний підхід у систему національних юридичних механізмів. В контексті сучасних геополітичних викликів та наслідків повномасштабної агресії проти України, актуалізується проблема негайної трансформації правових засобів гарантування фактичної рівності, що стає базисом для соціальної стабільності та успішного євроінтеграційного поступу.

Проведено ґрунтовне доктринальне розмежування та визначено функціональну конвергенцію дефініцій «універсальний дизайн» і «розумне пристосування» у контексті розбудови інклюзивної правової реальності. Доведено, що ці категорії перебувають у стані діалектичної взаємодії: універсальний дизайн спрямований на превентивне формування доступного середовища *ex ante*, тоді як розумне пристосування виступає інструментом індивідуалізованої корекції *ex post* для забезпечення реалізації суб'єктивних прав у конкретних правовідносинах. На основі ретельного аналізу релевантної практики Комітету ООН з прав осіб з інвалідністю та прецедентної практики Європейського суду з прав людини експліковано юридичні критерії «розумності» та встановлено межі «непропорційного чи невиннованого обтяження», що детермінують обсяг обов'язків суб'єктів як публічного, так і приватного права.

Особливу увагу приділено системному аналізу новел вітчизняного законодавства, зокрема комплексному дослідженню змін, запроваджених Законом України № 4219-IX, що докорінно трансформують застарілу патерналістську парадигму соціального захисту на користь моделі активного сприяння зайнятості та соціальної інклюзії. Ідентифіковано та критично осмислено низку колізійних та прогальних аспектів, які нівелюють ефективність правозастосування. Серед них виокремлено: дефіцит чіткої процедурної регламентації «інтерактивного діалогу» та комунікативної взаємодії між суб'єктами трудових правовідносин; високі ризики неправомірного втручання у сферу приватності при обробці сенситивних медичних даних; а також повну відсутність етико-правових запобіжників щодо застосування систем штучного інтелекту в інклюзивному середовищі, що загрожує виникненням нових латентних форм алгоритмічної дискримінації.

На основі отриманих результатів сформульовано стратегічні концептуальні вектори вдосконалення правозастосовної практики та гармонізації національних правових механізмів із *acquis communautaire* Європейського Союзу. Стверджується, що дієве забезпечення принципу розумного пристосування має стати фундаментом для формування безбар'єрного середовища не лише у сфері праці, а й у сфері доступу до правосуддя, освіти, цифрової інфраструктури та

аудіовізуальних медіасервісів, що є фундаментальною умовою забезпечення гідності людської особистості у демократичній правовій державі.

Ключові слова: розумне пристосування, права осіб з інвалідністю, інклюзивна правосуб'єктність, міжнародні стандарти недискримінації, універсальний дизайн, практика ЄСПЛ.

Titko E.V., Musiienko K.O. Compliance with the principle of reasonable accommodation for persons with disabilities as a component of combating discrimination: international standards and legal support in Ukraine.

Within the framework of the presented scholarly discourse, through the prism of the axiological paradigm of modern constitutionalism and the international legal order, the content and legal nature of the reasonable accommodation principle are elucidated as a pivotal imperative for the non-discrimination of persons with disabilities. The research is predicated on the postulate that inclusion is not merely a social obligation but a fundamental hallmark of the rule of law, integrating an anthropocentric approach into the system of national legal mechanisms. In the context of contemporary geopolitical challenges and the consequences of full-scale aggression against Ukraine, the problem of immediate transformation of legal means for guaranteeing substantive equality is actualized, becoming a cornerstone for social stability and successful Euro-Atlantic integration.

A thorough doctrinal differentiation has been conducted, defining the functional convergence of «universal design» and «reasonable accommodation» within the context of developing an inclusive legal reality. It is substantiated that these categories exist in a state of dialectical interaction: universal design is aimed at the preventive formation of an accessible environment *ex ante*, while reasonable accommodation serves as an instrument of individualized correction *ex post* to ensure the realization of subjective rights in specific legal relations. Based on a rigorous analysis of the relevant jurisprudence of the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities and the European Court of Human Rights, the legal criteria of «reasonableness» are explicated, and the thresholds of «undue or disproportionate burden» are established, determining the scope of obligations for both public and private law subjects.

Special emphasis is placed on a systemic analysis of novelties in domestic legislation, particularly a comprehensive study of the amendments introduced by the Law of Ukraine No. 4219-IX, which radically transform the obsolete paternalistic paradigm of social protection in favor of a model of active employment promotion and social inclusion. A range of conflict-of-law and lacuna-related aspects undermining enforcement efficiency has been identified and critically evaluated. These include: a deficit of clear procedural regulation of the «interactive dialogue» and communicative interaction between subjects of labor relations; high risks of unlawful interference with privacy during the processing of sensitive medical data; and a complete lack of ethical and legal safeguards regarding the use of artificial intelligence in an inclusive environment, which threatens the emergence of new latent forms of algorithmic discrimination.

Based on the findings, strategic conceptual vectors for improving law enforcement practice and harmonizing national legal mechanisms with the *acquis communautaire* of the European Union are formulated. It is asserted that the effective implementation of the reasonable accommodation principle must become the foundation for creating a barrier-free environment not only in the sphere of labor but also in access to justice, education, digital infrastructure, and audiovisual media services, which is a fundamental condition for ensuring human dignity in a democratic state governed by the rule of law.

Key words: reasonable accommodation, rights of persons with disabilities, inclusive legal capacity, international non-discrimination standards, universal design, case-law of the ECtHR.

Постановка проблеми. Динаміка зростання чисельності осіб з інвалідністю в Україні набуває ознак критичного соціально-правового виклику, масштабність якого детермінована наслідками збройного конфлікту та веденням воєнних дій на території держави. Зазначені об'єктивні процеси зумовлюють глибоку трансформацію національного соціально-трудового ландшафту, що відображено на рівні стратегічного планування державної політики. Зокрема, у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 7 січня 2026 року № 92-р «Про схвалення Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026 – 2028 роках» констатовано, що станом на жовтень 2025 року в Україні проживало понад 3 мільйони осіб даної категорії.

Регіональний вимір даної тенденції є не менш репрезентативним: за даними щорічної доповіді Уповноваженої Київської міської ради з прав осіб з інвалідністю, станом на 1 січня 2024 року в столиці обліковано 169 344 особи даної категорії, що демонструє шестивідсоткове зростання порівняно з попереднім звітним періодом. Така статистична експонента актуалізує проблему інституційних бар'єрів, які перешкоджають повноцінній реалізації прав і свобод, гарантованих міжнародним та національним законодавством.

У цьому контексті виняткової ваги набуває принцип розумного пристосування, який виступає ключовим інструментом забезпечення фактичної рівності. Дане дослідження присвячене порівняльно-правовому аналізу сучасних міжнародних інструментів імплементації принципу розумного пристосування та критичній оцінці рівню їх адаптації в українському правопорядку. Акцентовано увагу на виявленні інституційних та процедурних дефіцитів національного законодавства у відповідній галузі. Результатом роботи стало обґрунтування концептуальних пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів, покликаних забезпечити перехід від декларативної до реальної інклюзії в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій.

Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз принципу розумного пристосування для осіб з інвалідністю як складової протидії дискримінації, з'ясування його змісту, передбаченого міжнародними та європейськими стандартами, а також оцінка стану та ефективності правового забезпечення відповідного інституту в Україні з урахуванням останніх законодавчих змін, євроінтеграційного курсу держави та сучасних технологічних викликів.

Стан опрацювання проблематики. Сутність та межі поняття розумного пристосування, як ключового елементу концепції захисту прав осіб з інвалідністю в цілому, досліджувалися у працях таких науковців: І. Федорович, В. Азін, Л. Байда, Я. Грибальський, О. Красюкова-Еннс, Й. Елізондо-Уррестарасу, В. Базалова, Л. Рейнольдс, І. Ель Морабет, К. Бартзеліотіс, І. Англьмаєр, Л. Ваддінгтон, А. Бродерік, П. Бланк, М. Стейн. Попри фундаментальну значущість інституту розумного пристосування, у вітчизняному правовому дискурсі він тривалий час розглядався фрагментарно — переважно як похідний елемент загальних засад соціального захисту осіб з інвалідністю. Наявний доктринальний дефіцит комплексних досліджень цієї категорії крізь призму кореляції міжнародних стандартів та національних правових реалій детермінує нагальну потребу в її системній науковій концептуалізації.

Виклад основного матеріалу. Система міжнародно-правового регулювання статусу осіб з інвалідністю отримала своє логічне завершення із прийняттям у 2006 році Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю та Факультативного протоколу до неї. Дані акти становлять нормативний базис, на якому ґрунтується сучасне розуміння інклюзивності та обов'язковості запровадження механізмів розумного пристосування у національних правопорядках [1]. Згадана Конвенція гарантує людям з інвалідністю всі ті ж самі права, які гарантовані кожній людині іншими міжнародно-правовими актами (зокрема, Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права тощо) [2; 3; 4]. Проте в Конвенції про права осіб з інвалідністю всі ці права визначаються крізь призму тих особливих викликів, із якими стикаються відповідні особи при їх реалізації. Саме тому цим документом чітко встановлюється, які саме заходи держави-учасниці зобов'язані вживати для забезпечення дотримання того чи іншого права осіб з інвалідністю. Особливо важливим наслідком прийняття Конвенції про права осіб з інвалідністю стало створення нового міжнародного механізму захисту відповідної соціальної категорії населення, яким став Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав осіб з інвалідністю (далі — Комітет), заснований, відповідно до статті 34 цього документу [5].

Положеннями Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю дефінітивно закріплено низку засадничих категорій, серед яких особливе значення мають універсальний дизайн та розумне пристосування. Зазначені концепти складають діалектичну єдність: попри свою термінологічну автономність, вони перебувають у стані функціональної взаємодоповнюваності. Саме через їх синергетичне поєднання забезпечується формування інклюзивного, безбар'єрного середовища, що є необхідною умовою повноцінної реалізації правосуб'єктності осіб з інвалідністю. Так, Конвенція про права осіб з інвалідністю у статті 2 містить таке визначення поняття універсального дизайну, як: «...дизайн предметів, середовища, програм та послуг, покликаний зробити їх максимально можливою мірою придатними для використання для всіх людей без необхідності адаптації чи спеціального дизайну...» [5]. Із цієї дефініції стає зрозуміло, що універсальний дизайн стосується врахування базових критеріїв доступності в контексті об'єктів фізичного оточення, транспорту, послуг. Такі критерії у різних країнах, як правило, визначаються національними стандартами та державними будівельними нормами. Так, наприклад, в Україні таким документом, який регламентує доступність об'єктів фізичного оточення, є ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення». Процес вдосконалення зазначеного документа характеризується послідовною ітераційністю: після дворазового внесення змін, спрямованих на посилення стандартів доступності інфраструктурних об'єктів, з 1 квітня 2026 року очікується набрання чинності третім етапом новелізації його положень. Зазначений етап реформування спрямований на імплементацію положень нового національного стандарту ДСТУ ISO 21542:2025 «Будинки та споруди. Доступність і зручність використання урбанізованого середовища», який є ідентичним перекладом відповідного міжнародного стандарту

[6]. Тобто принцип універсального дизайну спрямований на те, щоб усі об'єкти фізичного оточення, транспорт, послуги тощо відповідали тим загальним вимогам, які дозволять всім людям без винятків мати вільний доступ до них.

Проте інколи бувають такі ситуації, коли особа з інвалідністю все одно не може відвідати певний заклад чи установу або ж повноцінно навчатися, працювати на своєму робочому місці, користуватися певними послугами тощо, навіть незважаючи на те, що принцип універсального дизайну у відповідній будівлі було враховано. Це найчастіше відбувається з тієї причини, що конкретна людина з інвалідністю може мати певні унікальні власні потреби, яких не мають інші особи з інвалідністю – навіть ті, які мають схожі функціональні порушення. Саме для того, аби забезпечити доступність для окремих осіб з інвалідністю на індивідуальному рівні, Конвенцією про права осіб з інвалідністю й було визначено поняття розумного пристосування. Цей міжнародний договір визначає відповідне поняття, як «внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і підходящих модифікацій і коректив, що не становлять непропорційного чи не виправданого тягаря, для цілей забезпечення реалізації або здійснення особами з інвалідністю нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод» [5]. Тобто розумне пристосування, на відміну від універсального дизайну, не стосується тих рішень, які створюватимуть безбар'єрний простір для всіх – воно передбачає адаптацію умов під потреби конкретної особи з інвалідністю. Як справедливо відзначає дослідниця української школи Ірина Федорович, «...пандус на вході до будівлі – це не розумне пристосування, а обов'язковий елемент доступності згідно з вимогами державних будівельних норм. Вимогам ДБН мають відповідати житлові будівлі, навчальні, медичні, торговельні заклади, заклади культури, державні установи тощо...» [7, с. 18]. Тобто не можна відсутність пандусу чи сходового підйомника, достатньо широких дверей або ж тактильних елементів доступності виправдовувати відсутністю необхідності впроваджувати розумне пристосування. Заходи, спрямовані на забезпечення потреб усіх осіб з інвалідністю або їх окремих категорій у загальному порядку, не підпадають під дефініцію розумного пристосування, оскільки останнє має виключно індивідуалізований характер. Загальні вимоги доступності є безумовним імперативом, що підлягає повсюдному дотриманню незалежно від наявності прямого звернення конкретної особи. Такий підхід корелює з положеннями статей 26–28 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», які встановлюють обов'язковість створення безбар'єрного середовища як загальну нормативну вимогу [8].

Проте поняття універсального дизайну та розумного пристосування, як вже зазначалося, взаємно не виключаються. Навпаки, вони доповнюються одне одним. Так, наприклад, приведення державних будівельних норм, якими визначаються засади універсального дизайну, у відповідність до більш сучасних міжнародних стандартів тягне за собою підвищення рівня інклюзивності будівель та споруд. Це, у свою чергу, сприяє зменшенню кількості випадків, коли особам з інвалідністю може знадобитися розумне пристосування, оскільки його надання полягає не тільки у запровадженні певних заходів, а й у адаптуванні фізичного простору у приміщеннях під потреби конкретної людини.

Також в контексті характеристики поняття розумного пристосування важливо відзначити, що законодавство України надає гарантії щодо його забезпечення. Так, зокрема, відповідно до положень статті 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», відмову від застосування розумного пристосування роботодавцем у трудових відносинах можна вважати формою дискримінації [9].

Як вже зазначалося, Конвенція про права осіб з інвалідністю є ключовим міжнародним договором, який визначає поняття розумного пристосування. Також варто зауважити, що Комітетом у Загальному коментарі № 6 щодо рівності та недискримінації від 2018 року було деталізовано відповідне поняття. Це, у першу чергу, дозволяє державам-учасницям згаданої Конвенції правильно тлумачити це поняття при його визначенні у власному законодавстві та формуванні релевантних державних політик. Також особливо важливим цей коментар став у контексті встановлення загальних засад для визначення «розумності» пристосування [10]. Це є особливо важливим аспектом, зважаючи на те, що, по-перше, у самій Конвенції про права осіб з інвалідністю в контексті розумного пристосування вказано, що його застосування не повинно становити «непропорційного чи не виправданого тягаря» [5]. Тобто за певних обставин застосування розумного пристосування може ставати недоцільною та/або не виправданою вимогою. По-друге, не варто оминати увагою й необхідність мінімізації можливостей для зловживань окремими особами з інвалідністю своїм правовим статусом (і зокрема в контексті забезпечення розумного пристосування) для набуття більш сприятливих умов або становища порівняно з іншими особами шляхом вимоги надати пристосування, що не є розумним, зважаючи на наявність «непропорційного чи не виправданого тягаря» [5].

В цілому, визначення «розумності» конкретного пристосування є специфічним питанням, яке тлумачилося в дослідженнях науковців різних шкіл, а також практиці судових органів різних країн, які виносили рішення у релевантних справах, та актах реагування правозахисних інституцій. Так, наприклад, дослідниця європейської школи Йоне Елізондо-Уррестарасу (Jones Elizondo-Urrestarazu) відзначала, що розумність пристосування стосується його актуальності, доцільності та ефективності для особи з інвалідністю. Отже, на її думку, пристосування є розумним, якщо воно досягає цілей, для яких воно здійснюється, і адаптоване відповідно до вимог особи з інвалідністю [11, с. 4]. Провідний дослідник американської школи Майкл Стейн (Michael Stein) також поділяє думку, що розумне пристосування повинно базуватися на потребі та ефективності заходу. Проте дослідник вважає, що розумне пристосування не має бути пов'язаним із певною груповою ідентичністю, а його забезпечення повинно виходити за межі категорії осіб з інвалідністю, і надаватися кожному співробітнику, який його потребує. Це, у свою чергу, дозволить створити більш комфортні робочі умови для осіб, до яких застосовуються відповідні заходи, та водночас сприятиме залученню до роботи більш широкого кола осіб, зокрема й людей похилого віку та осіб з тимчасовими функціональними порушеннями, що є корисним для роботодавців [12]. Щодо судової практики, варто відзначити, що національні судові органи виносили рішення стосовно більш практичних питань, пов'язаних із розумністю конкретних пристосувань, а не щодо питань, пов'язаних із загальнотериторіальними аспектами того, що саме є розумним пристосуванням. Для цілей дослідження було обрано справи, що розглядалися судовими органами країн Європи, що належать до різних правових систем. Так, зокрема, суд Норвегії (рішення від 13.08.2020 р. у справі №19/203 «A vs. B/University Hospital») ухвалював рішення на користь позивача, який оскаржував ненадання йому розумного пристосування на підставі того, що відповідне пристосування можна вважати розумним, оскільки воно створює явну користь для позивача [13]. Незалежна державна інституція Словенії «The Advocate of the Principle of Equality» у своєму рішенні від 04.09.2017 р. № 0700-32/2017/85 ключовою підставою для визнання пристосування розумним визначила саме його ефективність, що збігається з поглядами багатьох сучасних дослідників європейської та американської шкіл, суть яких було розкрито вище. Так, інституція визнала, що зміна заходу розумного пристосування для зменшення фінансування однієї особи та, як наслідок, забезпечення для більшої кількості осіб з інвалідністю нового пристосування, тягне за собою зменшення його ефективності, що може вважатися дискримінаційним [14]. Водночас, деякі пристосування не визнавалися розумними судовими органами. Так, зокрема, особливо часто суди посилялися на те, що забезпечення певного розумного пристосування становить непропорційний тягар, оскільки потребує занадто великого фінансування. Такі справи, зокрема, розглядалися в Німеччині (рішення від 20.11.2018 у справі № 6 A 139/17 HAL), Швеції (рішення від 11.10.2017 у справі № A 146/16) та Словаччині (рішення від 27.08.2019 у справі № 8 CO/232/2018) [15; 16; 17]. Також справи щодо визначення розумності пристосування розглядалися й у країнах з англо-американською правовою системою. Так, наприклад, Апеляційний суд Англії та Уельсу у справі від 10.12.2015 «Griffiths v Secretary of State for Work and Pensions» не задовольнив вимогу позивачки, яка просила виключити із загальної кількості пропущених нею робочих днів кількість днів, пропущених через причини, пов'язані з її інвалідністю, оскільки така зміна робочого графіку, на її думку, могла б вважатися формою розумного пристосування. Суд визнав, що таке пристосування не може вважатися розумним, зважаючи на таку характеристику, як негативний вплив її тривалої відсутності на робочі процеси, оскільки позивачка мала у 8 разів більше пропущених днів, ніж було дозволено річною нормою у законодавстві країни суду [18].

У контексті подальшої характеристики ключових міжнародно-правових актів у досліджуваній сфері варто відзначити Європейську конвенцію з прав людини (далі – ЄКПЛ, Конвенція). Цей документ, в силу своєї специфіки та дати підписання, не містить конкретних положень щодо розумного пристосування. Аналогічно, цьому питанню не приділена окрема увага й у Протоколах до цієї Конвенції. Натомість, ЄКПЛ містить важливу загальну норму щодо заборони дискримінації. Цьому присвячена стаття 14 згаданого документа, якою передбачено, що «користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою: статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [19]. У цій нормі інвалідність прямо не визначена, як одна з тих ключових ознак, які можуть стати підставою для дискримінації. Це, як вже наголошувалося, можна пояснити тим, що цей документ було підписано ще в 1950 році, коли міжнародно-правові стандарти прав осіб з інвалідністю перебували лише на етапі свого зародження, й у світі переважно домінувала медична модель інвалідності. Відповідно до такої моделі, особи з інвалідністю розглядалися не як рівноцінні члени суспільства, які мають право бути залученими до всіх соціальних процесів, а рад-

ше як об'єкти для лікування. Таким чином, не визнавалося, що проблема існування бар'єрів для осіб з інвалідністю полягає в суспільстві, яке саме їх створює. Натомість вважалося, що причиною існування таких бар'єрів є сам факт наявності в конкретних людей інвалідності, яку, для усунення перешкод, потрібно було лікувати. Проте, повертаючись до аналізу згаданої вище норми ЄКПЛ, можна відзначити, що нею все ж передбачено, що дискримінація може бути спричинена й іншими ознаками [19].

Саме тому в контексті ЄКПЛ особливо важливого значення набуває судова практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд). Він тлумачить положення відповідної Конвенції та розширює межі їх застосування на коло сучасних правовідносин, регулювання яких прямо не було передбачено ЄКПЛ. ЄСПЛ вже встиг розглянути чимало справ, які стосувалися як захисту прав осіб з інвалідністю в цілому, так і конкретно застосування розумного пристосування. Важлива теза містилася у рішенні ЄСПЛ від 10 червня 2025 року у справі «*Å.F.L. v. Iceland*». Так, Суд зазначив, що ЄКПЛ «...повинна, наскільки це можливо, тлумачитися в гармонії з іншими нормами міжнародного права, а тому положення щодо прав осіб з інвалідністю, викладені в Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та інших релевантних джерелах, мають бути взяті до уваги...» [20, с. 50]. Відповідно, ЄСПЛ підкреслив, що при ухваленні рішень він посилається не лише на положення ЄКПЛ, а й на міжнародні стандарти, закріплені іншими ключовими договорами, зокрема й Конвенцією про права осіб з інвалідністю. Натомість, у своєму рішенні у вже згаданій справі Суд у контексті забезпечення розумного пристосування відзначав, що «...визначення заходів, які мають бути вжиті, не є його завданням. Національні органи, з огляду на їхній безпосередній і постійний контакт із життєвими реаліями своєї країни, за загальним правилом, перебувають у кращому становищі, ніж міжнародний суд, для оцінки індивідуальних та локальних потреб і обставин у цьому контексті...» [20, с. 51]. Концептуальний аналіз релевантної практики дає підстави констатувати, що юрисдикційна компетенція ЄСПЛ у зазначеній категорії справ обмежена верифікацією самого факту дискримінації за ознакою інвалідності у ситуаціях, коли правовим підґрунтям позову є незабезпечення відповідачем розумного пристосування. У той же час, компетенція суду не охоплює встановлення того, чи були вжиті заходи достатніми для забезпечення розумного пристосування, оскільки такі аспекти повинні визначатися саме національними органами із урахуванням ряду специфічних факторів, які визначають «розумність» пристосування й варіюються від однієї країни до іншої.

Особливо важливим, передусім, в контексті євроінтеграційного курсу України, буде охарактеризувати й ключове законодавство Європейського Союзу щодо запобігання та протидії дискримінації осіб з інвалідністю, а також забезпечення їм розумного пристосування. Для Європейського Союзу повага до прав людини та основоположних свобод є одним із ключових принципів, який лежить в основі функціонування цього регіонального об'єднання поруч із принципами свободи, демократії та верховенства права, що чітко визначено у преамбулі Консолідованої версії договору про Європейський Союз й проходить червоною ниткою крізь усе право Союзу [21]. Акцент на цих принципах зроблено і в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [22]. Відповідно, захист прав осіб з інвалідністю, як особливої соціально вразливої категорії населення, також складає одне з питань підвищеної уваги для європейського співтовариства. Проте розумне пристосування в межах права Європейського Союзу прямо згадується лише в Директиві Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності. Так, у статті 5 цього документу, окрім самого визначення поняття розумного пристосування, було описано навіть деякі аспекти його застосування [23]. Доктринально значущим є те, що відповідна правова регламентація була вироблена *pro futuro* ще до офіційної кодифікації міжнародних стандартів у Конвенції ООН 2006 року. До того ж визначення розумного пристосування, яке міститься в останній, відображає всі ключові аспекти в контексті цього поняття, описані ще у зазначеній Директиві. Водночас, положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю у синергії з актами м'якого права, зокрема загальними коментарями профільного Комітету ООН, суттєво детермінували розширене тлумачення принципу розумного пристосування, надавши йому ознак універсального правового стандарту. У цьому контексті визначальним є досвід Європейського Союзу, який у грудні 2010 року депонував акт про офіційне підтвердження Конвенції. Такий крок не лише закріпив за Союзом статус повноправного суб'єкта даного міжнародного договору, а й зумовив виникнення імперативних зобов'язань щодо імплементації конвенційних норм у межах своєї компетенції, що безпосередньо впливає на формування *acquis communautaire* у сфері забезпечення прав осіб з інвалідністю. Так, зокрема, як справедливо зазначали дослідники європейської школи Ліза Ваддінгтон (Lisa Waddington) та Андреа Бродерік (Andrea Broderick), існує обов'язок Суду справедливості Європейського Союзу тлумачити законодавство ЄС у максимальній відповідності до норм Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [24, с. 31].

Варто відзначити, що право Європейського Союзу – динамічна правова система, яка постійно розвивається. Саме тому з моменту прийняття згаданої Директиви 2000 року європейським співтовариством було здійснено ще декілька напрацювань у сфері забезпечення розумного пристосування. Так, зокрема, у вересні 2020 року було представлено проєкт звіту про впровадження Директиви Ради 2000/78/ЄС про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності з урахуванням Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. У цьому документі, зокрема, визначалося, які саме аспекти забезпечення розумного пристосування не були враховані зазначеною Директивою, проте повинні бути врегульовані правом Європейського Союзу для більш ефективної протидії дискримінації осіб з інвалідністю [25].

Проте варто зазначити, що, хоча саме до трудових правовідносин розумне пристосування застосовується найчастіше, його забезпечення не повинно обмежуватися виключно цієї сферою. Далеко не всі країни використовують такий підхід на практиці при формуванні відповідного законодавства. Так, наприклад, дослідники європейської школи Імане Ель Морабет (Imane El Morabet) та Ліндсі Рейнольдс (Lindsey Reynolds) відзначали, що у деяких країнах-членах Європейського Союзу законодавче визначення розумного пристосування обмежується виключно сферою зайнятості, що відповідає обов'язку держав щодо імплементації положень Директиви Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності. Такий підхід, зокрема, застосовується в Австрії, Німеччині, Литві та Словаччині. Інші держави-члени в контексті законодавчого визначення розумного пристосування вийшли за межі вимог згаданої Директиви та, відповідно, сфери трудових правовідносин. Так, у ряді країн на законодавчому рівні було закріплено положення щодо застосування розумного пристосування в деяких інших сферах суспільного життя, зокрема, у сферах освіти, доступу до товарів, послуг та публічних заходів [11, с. 21].

В сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій особливої актуальності розумне пристосування набуває в контексті забезпечення безперешкодного користування людьми з інвалідністю на однаковому рівні з іншими цифровими продуктами. Ідеї інклюзивності при створенні дизайну в усіх сферах, й зокрема для цифрових продуктів, активно просуває дослідниця американської школи Кет Голмс (Kat Holmes). Вона наголошує на необхідності врахування індивідуальних потреб представників штучно виключених із суспільства соціальних груп, у тому числі й осіб з інвалідністю з різними видами порушень, при формуванні цифрового дизайну [26]. У свою чергу, інший американський дослідник Пітер Бланк (Peter Blanck) у своїх працях більше звертає увагу на індивідуальні потреби окремих категорій осіб з інвалідністю, які повинні бути врахованими при розробці та вдосконаленні цифрових продуктів. Прилаштування цифрових продуктів під такі вимоги можна вважати формою забезпечення розумного пристосування, оскільки при здійсненні таких заходів враховуються індивідуальні потреби чітко визначеного кола осіб. До того ж Пітер Бланк акцентує увагу на прецедентному характері судочинства США, де особи з інвалідністю успішно оскаржували незабезпечення розумного пристосування у цифрових продуктах з огляду на свої специфічні потреби. Релевантними прикладами такої практики є справи «Cullen v. Netflix», «Lighthouse for the Blind and Visually Impaired v. Redbox Automated Retail and Save Mart Supermarkets», «Young v. Facebook», «Stern v. Sony» та «Author's Guild v. HathiTrust» [27]. Наведені кейси ілюструють еволюційний перехід від суто архітектурної (фізичної) до цифрової інтерпретації безбар'єрності, де дефіцит адаптивності інтерфейсу кваліфікується як форма дискримінації.

Зазначена парадигма інклюзивності віртуального простору згодом була імплементована у правовий порядок Європейського Союзу. Це знайшло відображення у прийнятті Директиви (ЄС) 2016/2102 про доступність веб-сайтів та мобільних додатків органів державного сектору (Web Accessibility Directive). Такий підхід підтверджує транскордонну тенденцію формування універсальних стандартів, згідно з якими обов'язок із забезпечення доступності та розумного пристосування поширюється на весь спектр інформаційно-комунікаційних технологій, перетворюючи цифрову інклюзію на імперативну вимогу сучасного правопорядку.

В рамках права Європейського Союзу також існує документ, який забезпечує правове регулювання сфери створення цифрових продуктів та надання аудіовізуальних медіапослуг. Мова йде про Директиву 2010/13/ЄС Європейського парламенту та Ради від 10 березня 2010 року про координацію певних положень, встановлених законами, нормативно-правовими або адміністративними актами в державах-членах стосовно надання аудіовізуальних медіапослуг, до якої двічі вносилися зміни (у 2018 та 2024 роках). В контексті досліджуваної тематики цей документ, передусім, є важливим, оскільки він визначає стандарти доступності аудіовізуальних медіапродуктів для відповідної соціальної категорії, що є важливою складовою забезпечення права на доступ до інформації та протидії дискримінації осіб з інвалідністю. Хоча згадана Директива й не згадує прямо про обов'язок забезпечення розумного пристосування, вона, у статті 7, містить важливу норму, яка визначає

обов'язок держав-членів Європейського Союзу без невинуватної затримки забезпечувати підвищення доступності для осіб з інвалідністю послуг, які надаються постачальниками медіапослуг, котрі перебувають під юрисдикцією відповідних держав. Також цією статтею вводиться обов'язок держав забезпечити регулярне звітування з боку постачальників медіапослуг національним регуляторним органам про впровадження заходів, спрямованих на підвищення доступності відповідних послуг [28]. Тобто дана стаття, незважаючи на відсутність прямої вказівки на необхідність забезпечення розумного пристосування, все ж визначає загальний обов'язок забезпечувати доступність аудіовізуальних медіапослуг для всіх осіб з інвалідністю, що, у тому числі, включає й внесення індивідуальних пристосувань для забезпечення доступності особам з інвалідністю з певними видами функціональних порушень.

Україна, реалізуючи стратегічний курс на повноправне членство в Європейському Союзі, демонструє стійку динаміку в імплементації міжнародних та європейських стандартів забезпечення прав осіб з інвалідністю. Пріоритетним напрямом вітчизняного державотворення стало впровадження принципу розумного пристосування як фундаментальної гарантії інклюзивності, що відповідає кращим світовим практикам та вимогам *acquis communautaire*. Так, зокрема, ще в 2009 році Україною було ратифіковано Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю. Вагомим кроком у цьому напрямі стало прийняття Закону України від 19 грудня 2017 року № 2249-VIII. Положеннями даного акта у вітчизняному законодавстві було здійснено ревізію термінологічного апарату: застарілі та стигматизуючі дефініції (зокрема, «інвалід», «інвалід війни», «дитина-інвалід») замінено на антропоцентричні терміни («особа з інвалідністю», «особа з інвалідністю внаслідок війни», «дитина з інвалідністю»). Така трансформація повною мірою корелює з рекомендаціями Комітету ООН, наданими Україні у заключних зауваженнях до її періодичних звітів [29; 30]. Також приймалися й інші численні нормативно-правові акти у цій сфері, серед яких варто відзначити, зокрема, Національні плани дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» (на періоди до 2020 та 2025 років), План заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю, до першої доповіді України про виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року, Указ Президента України «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю» [31; 32; 33; 34]. У контексті забезпечення принципу розумного пристосування національне законодавство України тривалий час характеризувалося фрагментарністю та відсутністю системної доктринальної визначеності. Тривалий період відповідні положення не знаходили прямої імплементації у спеціальних нормативно-правових актах, а їхня легітимність ґрунтувалася виключно на нормах Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Остання, згідно зі статтею 9 Конституції України та статтею 19 Закону України «Про міжнародні договори України», є невід'ємною частиною національного законодавства з моменту надання Верховною Радою України згоди на її обов'язковість [35]. Пріоритетність конвенційних норм дозволяла застосовувати цей принцип безпосередньо, попри тривалу відсутність його термінологічної конкретизації у галузевих законах. У процесі вдосконалення правового регулювання відповідної сфери у національному законодавстві почав все частіше з'являтися термін «розумне пристосування». Зокрема, мова йде про положення Законів України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», а також «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [8; 9]. Проте жодним із цих чи інших нормативно-правових актів не конкретизувалися конкретні заходи, які можуть бути вжиті для забезпечення розумного пристосування, механізми застосування цього поняття на практиці тощо.

Попри запровадження в Україні правового режиму воєнного стану з 24 лютого 2022 року, процес нормативно-правового забезпечення прав осіб з інвалідністю не втратив своєї динаміки. Така тенденція є цілком обґрунтованою, оскільки забезпечення воєнної безпеки як невід'ємного складника національної безпеки має на меті передусім захист засадничих цінностей демократичного суспільства. У контексті доктринальних підходів представників вітчизняної правничої школи, зокрема Ельвіри Тітко, воєнна безпека розглядається як категорія, що «...безпосередньо забезпечує мирне існування в державі людей та захист усіх прав людини» [36, с. 129].

Відтак, логічним продовженням реформування національного законодавства у сфері інклюзії та детермінації принципу розумного пристосування стало прийняття 15 січня 2025 року Закону України № 4219-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю», введеного в дію з 1 січня 2026 року. Цей акт став фундаментальним етапом інституціоналізації механізмів реалізації трудових прав осіб з інвалідністю, адаптуючи вітчизняний правовий інструментарій до викликів воєнного часу та стандартів міжнародного гуманітарного права. Даним нормативно-правовим актом здійснено системне доповнення законодавства про працю комплексною дефініцією розумного пристосування та алгоритмами його практичного забезпечення. Крім того, Закон запровадив диференційовану систему стимулювання інклюзивного

ринку праці, що охоплює: медико-реабілітаційний та психологічний супровід працівників; розширений спектр фінансових гарантій і дотацій для роботодавців; а також інноваційний механізм цільового внеску на підтримку працевлаштування осіб з інвалідністю [37].

Нові положення щодо розумного пристосування було відображено також і в Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Передусім, мова йде про статті 17, 17-1, 18, 18-1, 18-2 відповідного Закону. Особливо важливою в цьому контексті є стаття 17-1, якою визначається ряд заходів, що можуть здійснюватися в контексті забезпечення розумного пристосування. Проте у цій же нормі вказано, що відповідний перелік не є вичерпним [37]. Більшу конкретизацію це питання отримало у підзаконному нормативно-правовому акті, яким стала Постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2025 року № 1673 «Про затвердження принципів, критеріїв і меж розумного пристосування та універсального дизайну». Цей документ набув чинності із 1 січня 2026 року й визначив, у тому числі, й конкретний обсяг «розумності» пристосування [38]. Передбачено новою статтею 17-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю» й конкретні умови та механізм компенсації витрат на заходи розумного пристосування для роботодавця [37].

Проте Законом України № 4219-IX було не тільки визначено забезпечення розумного пристосування прямим обов'язком роботодавця, витрати на виконання якого можуть підлягати компенсації. Відповідним законом було докорінно реформовано систему працевлаштування осіб з інвалідністю в цілому. Так, у порівнянні з тим, як вона функціонувала до 2026 року, можна відзначити, що з прийняттям Закону України № 4219-IX адміністративно-господарські санкції у формі штрафів за невиконання нормативу працевлаштування осіб з інвалідністю змінилися на цільовий внесок на підтримку працевлаштування таких людей. Також від 2026 року роботодавці повинні надавати звітність з відповідного питання не щорічно, як це було раніше, а щоквартально у складі податкових розрахунків. До того ж, якщо до введення в дію згаданого закону для зарахування працівника з інвалідністю до квоти роботодавцю був потрібен лише сам факт працевлаштування відповідної особи, то з 1 січня 2026 року роботодавцеві потрібно, щоб цей працівник працював у нього за основним місцем роботи, отримував заробітну плату, вищу за мінімальну, а також мав нормальну або адаптовану тривалість робочого часу. Наостанок, функції контролю за дотриманням роботодавцями квоти, які раніше здійснювалися Фондом соціального захисту осіб з інвалідністю, було перекладено на податкові органи та Державну службу України з питань праці [37].

Попри суттєву позитивну динаміку в нормативно-правовому регулюванні принципу розумного пристосування, якої було досягнуто в Україні впродовж останніх років, правозастосовна практика продовжує стикатися з низкою системних викликів. Подолання цих проблемних аспектів вбачається пріоритетним завданням для забезпечення фактичної, а не декларативної рівності у реалізації особами з інвалідністю своїх фундаментальних прав.

Ключовим дефіцитом сучасного правового механізму є відсутність чіткої регламентації процесу інтерактивної комунікації між працівником, який потребує розумного пристосування, та роботодавцем, на якого покладено обов'язок щодо його забезпечення. Відсутність процедурної прозорості у цій взаємодії створює ризики суб'єктивізму та може призводити до нівелювання змісту самої правової гарантії. Так, чинним українським законодавством в контексті забезпечення розумного пристосування основний акцент робиться саме на фінальному результаті – безпосередньому наданні відповідного пристосування. Проте процес комунікації між роботодавцем та працівником з цього приводу; момент, з якого він повинен розпочинатися; максимальна його тривалість детально не врегульовані, хоча саме такий процес інтерактивної взаємодії і є основним задля того, аби для працівника з інвалідністю були створені дійсно комфортні робочі умови, у яких би він міг реалізувати своє право на працю на однаковому рівні з іншими співробітниками. До того ж нова стаття 17-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», яка має на меті окреслити загальні засади процесу взаємодії сторін при забезпеченні розумного пристосування, містить формулювання, яке, навпаки, значно звужує можливості працівника з інвалідністю реалізувати своє право на працю шляхом забезпечення йому розумного пристосування: «У разі потреби, визначеної роботодавцем...роботодавці здійснюють заходи розумного пристосування, зокрема, але не виключно, щодо...» [8]. На думку авторів, некоректним є зазначення того, що потребу в розумному пристосуванні визначає роботодавець, оскільки ця потреба з'являється сама по собі об'єктивно, зважаючи на факт неможливості людини на рівні з іншими реалізовувати свої права через певні порушення. Така потреба підтверджується відповідним висновком про функціональні обмеження особи з інвалідністю. До того ж відсутність законодавчого регулювання процесу взаємодії роботодавця з працівником в рамках забезпечення останньому розумного пристосування створює виклики не тільки для самих працівників, а й для добросовісних роботодавців, які ведуть тривалу комунікацію з працівником задля того, аби забезпечити таке пристосування, яке дійсно

відповідатиме потребам особи з інвалідністю. Проте судом тривала затримка у розгляді запиту щодо надання розумного пристосування може кваліфікуватися як дискримінація, незважаючи на те, що у цей період відбувався процес консультацій роботодавця з працівником щодо впровадження найбільш ефективного заходу.

Також наразі в Україні й досі залишається поширеною практика, коли роботодавці вимагають у працівника з інвалідністю, у тому числі й для забезпечення для нього розумного пристосування, довідку медико-соціальної експертної комісії із зазначенням повного діагнозу. Це є прямим порушенням права кожного на збереження конфіденційності медичних даних й може бути кваліфіковано як незаконне втручання в особисте життя. У свою чергу, для цілей забезпечення розумного пристосування достатнім, відповідно до європейського та американського досвіду, буде висновок про функціональні обмеження особи з інвалідністю. Саме ці дані і є ключовими для визначення індивідуального заходу розумного пристосування, на відміну від медичного діагнозу, який спричиняє ці обмеження. Саме тому доречною є чітка заборона на законодавчому рівні відповідних дій з боку роботодавців, а також визначення процедури розкриття виключно функціональних обмежень для цілей забезпечення розумного пристосування.

У сучасній світовій практиці все частішим стає використання роботодавцями штучного інтелекту для виконання різних задач, зокрема й з метою допомоги у відборі кандидатів на вакантні посади, оцінки їх компетентності. За таких обставин не виключено нерівне ставлення штучного інтелекту до тих кандидатів на посаду, які мають інвалідність, у порівнянні з іншими. Так, наприклад, алгоритми штучного інтелекту можуть кваліфікувати певні когнітивні порушення або особливості поведінки кандидатів як некомпетентність, що не відповідає вимогам для працевлаштування. Саме тому доречним є визначення на законодавчому рівні особливостей використання штучного інтелекту, зокрема й у трудових відносинах, та контролю й перевірки його діяльності з боку людини. Це, у свою чергу, може вважатися формою розумного пристосування цієї технології під індивідуальні потреби окремих осіб, які без відповідного пристосування не зможуть повноцінно користуватися тими перевагами, які вона створює. У цьому контексті важливою віхою стала б імплементація до національного законодавства України положень Регламенту (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту та вносить зміни до Регламентів (ЄС) № 300/2008, (ЄС) № 167/2013, (ЄС) № 168/2013, (ЄС) 2018/858, (ЄС) 2018/1139 та (ЄС) 2019/2144 та Директив 2014/90/ЄС, (ЄС) 2016/797 та (ЄС) 2020/1828. Особливо важливою в контексті наведеного вище тезису є стаття 14 цього документу, якою регулюється питання людського нагляду при використанні штучного інтелекту у випадках, коли при своїй роботі він може нести певний ризик. Також у статті 5 згаданого регламенту забороняється розміщення на ринку послуг, а також застосування на практиці штучного інтелекту, який може використати певну вразливу ознаку людини, у тому числі й інвалідність, таким чином, який спричинить заподіяння їй значної шкоди [39].

Об'єктивні процеси цифровізації та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій уможливили реалізацію значного спектра професійних функцій у позаофісному форматі. Ця тенденція знайшла своє нормативне відображення у новій статті 17-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», де запровадження надомної або дистанційної роботи прямо кваліфікується як один із ефективних заходів розумного пристосування [8]. Така законодавча новела дозволяє максимально індивідуалізувати робочий простір працівника, нівелюючи фізичні та інфраструктурні бар'єри, що є особливо актуальним для забезпечення фактичної інклюзії в умовах сучасного ринку праці. Проте ця норма не конкретизує необхідності поінформування роботодавцем працівника перед початком роботи про те, що відповідна робота не може бути надомною або дистанційною через специфіку робочих обов'язків працівника. Це потенційно може викликати труднощі в контексті визначення того, чи була відмова у наданні можливості надомної або дистанційної роботи особі з інвалідністю дискримінацією як відмова у наданні розумного пристосування, або ж певна робота в силу специфіки трудових обов'язків працівника не могла бути надомною або дистанційною. Релевантні приклади подібних колізій фіксуються у вітчизняній судовій практиці вже сьогодні. Зокрема, у справі № 753/9267/25 позивачка – співробітниця комунального підприємства «Головний інформаційно-обчислювальний центр» (далі – КП ГІОЦ) – обґрунтовувала свої вимоги тим, що роботодавець з моменту запровадження воєнного стану не забезпечив їй можливість виконання функцій у дистанційному режимі, що було кваліфіковано нею як прояв дискримінації за ознакою інвалідності. Варто зауважити, що впродовж квітня-липня 2022 року працівниця, аналогічно до основної частини персоналу підприємства, перебувала у простоті, зумовленому безпековими ризиками воєнного часу. Конфліктна ситуація актуалізувалася у серпні 2022 року, коли попри встановлений обов'язок працівників (зокрема й тих, чиї посадові обов'язки були ідентичні до обов'язків позивачки) відновити роботу в очному форматі, остання наполягала

на збереженні дистанційного режиму, трактуючи такий формат як обов'язковий захід розумного пристосування. КП ГІОЦ, посилаючись на те, що позивачка була відсутня на роботі з невідомих причин, не сплачувало їй заробітну плату. Саме тому позивачка вимагала стягнути з КП ГІОЦ заборгованість по заробітній платі за період з березня 2022 року по травень 2025 року, компенсувати моральну шкоду та додаткові вимушені витрати, опосередковано спричинені невиплатою заробітної плати у вказаний період. Дарницький районний суд міста Києва, який розглядав цю справу, ухвалив рішення на користь відповідача. Ключовим аргументом для ухвалення такого рішення було те, що, відповідно до довідки медико-соціальної експертної комісії, наданої позивачкою при працевлаштуванні до КП ГІОЦ, серед функціональних обмежень, які мають значення для формування умов праці, зазначалося, що позивачка «може працювати за фахом зі скороченим обсягом робіт». До того ж на момент, коли позивачка вимагала в КП ГІОЦ запровадження дистанційної роботи як форми розумного пристосування законодавством чітко не було передбачено можливості реалізації такого заходу. Натомість, відповідно до статті 60-2 Кодексу законів про працю України, «Працівник може вимагати від роботодавця тимчасове, строком до двох місяців, переведення на дистанційну роботу, якщо на робочому місці стосовно нього були вчинені дії, що містять ознаки дискримінації» [40]. Суд встановив, що, згідно з листами позивачки до КП ГІОЦ, вона першочергово вимагала надання можливості працювати дистанційно через виїзд за кордон, а не через факт дискримінації. До того ж здійснення по відношенню до неї дискримінаційних дій не підтвердилося, через що, відповідно до норм статті 60-2 Кодексу законів про працю України, позивачка не мала права на переведення на дистанційну роботу. А от реалізація такого заходу як форми розумного пристосування була неможливою через те, що, як справедливо обґрунтував відповідач, посада, на якій працювала позивачка, не передбачала можливості працювати дистанційно, й вимагала її фізичної присутності для виконання покладених на неї посадових обов'язків [41].

З метою мінімізації ризиків виникнення аналогічних правових колізій та забезпечення збалансованості інтересів сторін трудових правовідносин, вбачається за доцільне впровадження низки превентивних заходів. Такі кроки дозволять сформувати прозорий алгоритм взаємодії між суб'єктом господарювання та працівником з інвалідністю, нівелюючи підґрунтя для потенційних судових спорів.

По-перше, потребує модернізації стаття 29 Кодексу законів про працю України, яка регламентує обов'язки роботодавця щодо інформування особи до початку виконання нею трудових функцій. Зокрема, пункт 3 цієї статті щодо «прав, обов'язків та умов праці» доречно конкретизувати шляхом встановлення імперативного обов'язку роботодавця повідомляти працівника про наявність або відсутність технічної та організаційної можливості здійснення надомної чи дистанційної роботи. Попередня фіксація цього аспекту дозволить сторонам ще на стадії укладення трудового договору обумовити параметри розумного пристосування, що набуває виняткової ваги в умовах стрімкої дигіталізації виробничих процесів [40].

По-друге, стратегічно важливим вбачається запозичення досвіду провідних демократій (зокрема США, Ірландії, Великої Британії та Німеччини) щодо інституціоналізації посад Уповноважених з питань доступності. Функціональне призначення таких фахівців полягає у забезпеченні професійної експертизи та медіації в межах «інтерактивного діалогу» між працівником і роботодавцем. На рівні конкретних установ та організацій Уповноважені мають здійснювати координацію заходів із безбар'єрності та надавати об'єктивні висновки щодо відповідності запитуваних заходів пристосування критеріям розумності та пропорційності. На національному рівні – у структурі центральних органів виконавчої влади – такі посадовці мають забезпечувати моніторинг дотримання стандартів інклюзії.

Повсюдне запровадження цієї практики в Україні потребує чіткої законодавчої регламентації: від внесення відповідної професійної назви роботи до Класифікатора професій до деталізації правового статусу Уповноважених. Це дозволить їхнім висновкам слугувати вагомою доказовою базою у разі виникнення спорів щодо обґрунтованості відмови у наданні розумного пристосування, значно знижуючи навантаження на судову систему.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що дотримання принципу розумного пристосування виступає фундаментальним імперативом у системі правових засобів протидії дискримінації за ознакою інвалідності. Сучасна архітектура міжнародного та європейського права характеризується наявністю цілісної, ієрархічно вибудованої системи норм і стандартів, що детермінують зміст та обсяг зобов'язань суб'єктів права у відповідній сфері. Україна демонструє стійку динаміку нормативної конвергенції, спрямованої на системну імплементацію конвенційних та європейських стандартів у національний правопорядок, що підтверджується значним поступом у вдосконаленні регуляторної бази протягом останніх років. Зокрема, було інституціоналізовано нові для вітчизняної доктрини правові категорії та проведено ґрунтовну ревізію чинних актів на

предмет їх відповідності положенням Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, ЄКПЛ та *acquis communautaire* Європейського Союзу. Водночас критичне осмислення правозастосовної практики та масиву законодавства виявляє низку системних дефіцитів, що потребують невідкладного врегулювання, серед яких ключове місце посідають відсутність нормативно закріпленого алгоритму інтерактивної комунікації між сторонами трудових правовідносин щодо ініціювання розумного пристосування з гарантуванням конфіденційності сенситивних даних, процедурна невизначеність строків подання відповідного запиту та часових меж виконання обов'язку роботодавцем, вакуум правового регулювання у сфері застосування систем штучного інтелекту, що зумовлює ризики алгоритмічної дискримінації, а також брак термінологічної та процедурної точності при кваліфікації дистанційної форми праці як специфічного заходу адаптації. Наявність окреслених прогалин детермінує необхідність подальшої інтенсифікації законотворчої діяльності, де пріоритетним вектором розвитку національної нормативно-правової бази має стати не лише формальна гармонізація з міжнародними стандартами, а й створення дієвих механізмів їх реалізації в межах євроінтеграційної стратегії, що забезпечить перехід від декларативної до фактичної рівності осіб з інвалідністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Факультативний протокол до Конвенції про права осіб з інвалідністю: Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 13.12.2006: станом на 6 лип. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g72#Text (дата звернення: 26.01.2026).
2. Загальна декларація прав людини: Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 26.01.2026).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 26.01.2026).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 26.01.2026).
5. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 13.12.2006: станом на 19 черв. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 26.01.2026).
6. Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення: ДБН В.2.2-40:2018: станом на 01 вер. 2025 р. URL: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/BN01_2101-4608-3065-1581_3065cf3f2f.pdf (дата звернення: 26.01.2026).
7. Федорович Ірина. Посібник із запобігання та протидії дискримінації для державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування й надавачів адміністративних послуг. Рада Європи, березень 2024 року. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/guide-to-preventing-discrimination19082024-1.pdf> (дата звернення: 26.01.2026).
8. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII: станом на 10 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
9. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI: станом на 30 трав. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
10. General comment No. 6 (2018) on equality and nondiscrimination. URL: <https://docs.un.org/en/CRPD/C/GC/6> (дата звернення: 26.01.2026).
11. Reasonable Accommodation for Persons with Disabilities: Exploring challenges concerning its practical implementation. Discussion Paper. Equinet Working Group on Equality Law in Practice. 2021. URL: <https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2021/03/Reasonable-Accommodation-Disability-Discussion-Paper.pdf> (дата звернення: 26.01.2026).
12. Michael Ashley Stein, Anita Silvers, Bradley A. Areheart, Leslie Pickering Francis. Accommodating Every Body. The University of Chicago Law Review. 2014. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5838&context=uclrev> (дата звернення: 26.01.2026).
13. Vedtak i sak 19/203 «A v/ advokat Christopher Hansteen mot X Universitetssykehus HF v/ B». Bergen: Diskrimineringsnemnda. 2020. URL: <https://www.diskrimineringsnemnda.no/media/2468/19-203-anonymisert-versjon-av-nemndas-vedtak.pdf> (дата звернення: 26.01.2026).
14. Decision 0700-30/2019/15. Advocate of the Principle of Equality. 2019. URL: <https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2021/01/Decision-Advocate-of-the-Principle-of-Equality.pdf> (дата звернення: 26.01.2026).

15. Aktenzeichen 6 A 139/17 HAL. VG Halle (Saale) 6. Kammer. 2018. URL: <https://www.landesrecht.sachsen-anhalt.de/bst/document/NJRE001384923> (дата звернення: 26.01.2026).
16. Decision 8 CO/232/2018. Regional Court. 2019. URL: <https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2021/03/Annex-Reasonable-Accommodation.pdf> (дата звернення: 26.01.2026).
17. Labour court judgment AD 51/17. Stockholm. 2017. URL: https://www.independentliving.org/files/Sw%20Labour%20Court%20Judgment%2051-17_0.pdf (дата звернення: 26.01.2026).
18. Griffiths v The Secretary of State for Work & Pensions. Court of Appeal (Civil Division). 2015. URL: <https://employmentcasesupdate.co.uk/content/griffiths-v-the-secretary-of-state-for-work-pensions-2015-ewca-civ-1265.51db3314031649d79bd3d0fd4a3b2d57.htm> (дата звернення: 26.01.2026).
19. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 26.01.2026).
20. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (червень 2025 року) / Відп. за вип.: О.Ю. Тарасенко, Ю.В. Місько, Д.О. Мудрак, Т.Р. Цибульська, Д.О. Штода, Р.Ш. Бабанли. Київ, 2025. – 59 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_06_2025.pdf (дата звернення: 26.01.2026).
21. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями: Договір Європ. Союзу від 07.02.1992: станом на 30 берез. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 26.01.2026).
22. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода Україна від 27.06.2014 станом на 14 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 26.01.2026).
23. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj/eng> (дата звернення: 26.01.2026).
24. Waddington, Lisa and Broderick, Andrea, Combatting Disability Discrimination and Realising Equality a Comparison of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and EU Equality and Non-Discrimination Law (October 18, 2018). Forthcoming, Maastricht Faculty of Law Working Paper - ISBN 978-92-79-92775-1. URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/ssrn-3318190.pdf> (дата звернення: 26.01.2026).
25. Draft report on the implementation of Council Directive 2000/78/EC establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation in light of the UNCRPD. 2020. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/EMPL-PR-657235_EN.pdf (дата звернення: 26.01.2026).
26. Голмз, Кет. Невідповідність: Як інклюзія формує дизайн / Кет Голмз. Пер. із англ. Леся Коцюк, Олексій Пелипенко. Київ : ArtHuss, 2024. 144 с.
27. Peter Blanck. eQuality: Web Accessibility by People With Cognitive Disabilities. Inclusion. 2015, Vol. 3, No. 2, 75–91. URL: <https://burtonblattinstitute.org/wp-content/uploads/2015-blانck-eQuality-web-accessibility.pdf> (дата звернення: 26.01.2026).
28. Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02010L0013-20250208> (дата звернення: 26.01.2026).
29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 19.12.2017 № 2249-VIII: станом на 19 груд. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2249-19#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
30. Concluding observations on the combined 2nd and 3rd periodic reports of Ukraine: Committee on the Rights of Persons with Disabilities. 2024. URL: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/CRPD_C_UKR_CO_2-3-EN.pdf (дата звернення: 26.01.2026).
31. Про затвердження Державної цільової програми "Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю" на період до 2020 року: Постанова Каб. Міністрів України від 01.08.2012 № 706: станом на 4 черв. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-p#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
32. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 07.04.2021 № 285-р:

- станом на 11 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-p#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
33. Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю, до першої доповіді України про виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 28.12.2016 № 1073-р: станом на 7 квіт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2016-p#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
34. Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю: Указ Президента України від 13.12.2016 № 553/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553/2016#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
35. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
36. Тітко Е.В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 2 (12). 2016. С. 126-138. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ceb0fe5-23ab-48b9-ac66-ea8f75adae7a/content> (дата звернення: 26.01.2026).
37. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю: Закон України від 15.01.2025 № 4219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4219-20#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
38. Про затвердження принципів, критеріїв і меж розумного пристосування та універсального дизайну: Постанова Каб. Міністрів України від 17.12.2025 № 1673. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-pryntsyviv-kryteriiv-i-mezh-rozumnoho-prystosuvannia-ta-s1673171225> (дата звернення: 26.01.2026).
39. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689> (дата звернення: 26.01.2026).
40. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII: станом на 01 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
41. Рішення Дарницького районного суду міста Києва від 16.12.2025 у справі № 753/9267/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127507066> (дата звернення: 26.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341.3:341.322

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.52>

ОРГАНІЗАЦІЯ ГУМАНІТАРНИХ КОРИДОРІВ У ХОДІ БОЙОВИХ ДІЙ

Шевцов А.Л.,

*кандидат наук з державного управління,
професор кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0008-9204-1681*

Кириченко В.О.,

*курсантка 4-го навчального курсу
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0006-3697-2954*

Шевцов А.Л., Кириченко В.О. Організація гуманітарних коридорів у ході бойових дій.

У статті досліджується правова природа гуманітарних шляхів як одного з практичних інструментів забезпечення безпеки цивільного населення в умовах збройного конфлікту. Обґрунтовується, що гуманітарні «коридори» слід розглядати як особливі тимчасові домовленості між сторонами воєнного протистояння, спрямовані на створення безпечних маршрутів для евакуації мирних жителів, поранених і хворих, а також для транспортування гуманітарної допомоги до постраждалих районів. Наголошується, що міжнародне гуманітарне право не містить уніфікованого нормативного визначення поняття «гуманітарний коридор», однак включає сукупність правових механізмів, які фактично становлять нормативне підґрунтя для їх організації та функціонування. До таких механізмів належать локальні угоди про евакуацію населення, правила здійснення гуманітарних операцій, положення щодо захисту цивільних осіб, а також норми, що зобов'язують сторони конфлікту забезпечувати повагу до гуманності під час ведення бойових дій.

У роботі проаналізовано сучасну практику застосування гуманітарних шляхів у зонах збройних конфліктів та виявлено основні ризики, пов'язані з їх створенням і реалізацією. Серед них виокремлено недостатню нормативну визначеність, відсутність належних гарантій безпеки для осіб, які евакуюються, можливість маніпулятивного інформаційного супроводу та використання гуманітарних маршрутів у воєнно-політичних цілях. Особливу увагу приділено українському контексту, у якому питання організації гуманітарних «коридорів» набуло особливої актуальності внаслідок інтенсивних бойових дій, масового внутрішнього переміщення населення та руйнування критично важливої цивільної інфраструктури.

У статті доводиться необхідність формування чіткої юридичної моделі організації гуманітарних шляхів, яка повинна охоплювати визначення їхньої мети, кола уповноважених сторін, просторових і часових параметрів, порядку інформування населення, механізмів моніторингу та юридичної відповідальності за порушення досягнутих домовленостей. Запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання у цій сфері шляхом посилення координації між державними органами та гуманітарними організаціями, удосконалення евакуаційних процедур і впровадження дієвих засобів протидії дезінформації.

Ключові слова: гуманітарні коридори, права людини, міжнародне гуманітарне право, захист цивільного населення, евакуація населення.

Shevtsov A.L., Kyrychenko V.O. Organization of humanitarian corridors during combat operations.

This article examines the legal nature of humanitarian corridors as one of the practical tools for ensuring the safety of the civilian population in situations of armed conflict. It is argued that humanitarian "corridors" should be viewed as special temporary agreements between the parties to a military conflict, aimed at creating safe routes for the evacuation of civilians, the wounded, and the sick, as well as for the delivery of humanitarian aid to affected areas. It is emphasized that international humanitarian law does not contain a unified legal definition of the term "humanitarian corridor," but it does include a set of legal mechanisms that effectively constitute the legal basis for their organization

and operation. Such mechanisms include local agreements on the evacuation of the population, rules for conducting humanitarian operations, provisions on the protection of civilians, as well as norms obligating the parties to the conflict to ensure respect for humanity during the conduct of hostilities.

This paper analyzes current practices in the use of humanitarian corridors in zones of armed conflict and identifies the main risks associated with their establishment and implementation. Among these, the study highlights insufficient legal clarity, the lack of adequate security guarantees for evacuees, the potential for manipulative media coverage, and the use of humanitarian corridors for military-political purposes. Particular attention is paid to the Ukrainian context, where the issue of organizing humanitarian "corridors" has become particularly relevant due to intense hostilities, mass internal displacement of the population, and the destruction of critical civilian infrastructure.

The article argues for the need to establish a clear legal framework for organizing humanitarian corridors, which should include defining their purpose, the scope of authorized parties, spatial and temporal parameters, procedures for informing the public, monitoring mechanisms, and legal liability for violations of the agreements reached. The article proposes directions for improving legal regulation in this area by strengthening coordination between government agencies and humanitarian organizations, improving evacuation procedures, and implementing effective measures to counter disinformation.

Key words: humanitarian corridors, human rights, international humanitarian law, protection of civilians, evacuation of the population.

Постановка проблеми. Забезпечення захисту мирних жителів у період збройних конфліктів є однією з ключових задач міжнародного гуманітарного права та важливим складником системи міжнародної безпеки. Інтенсивність військових дій, використання далекобійного озброєння та руйнування цивільних об'єктів створюють серйозні загрози життю та здоров'ю цивільних. В таких умовах, одним із практичних інструментів для зменшення людських втрат є гуманітарні шляхи, що дають можливість мирним громадянам безпечно покинути зони боїв та отримати життєво необхідну допомогу. Проте, міжнародне гуманітарне право не має єдиного, уніфікованого законодавчого визначення поняття «гуманітарний коридор», що викликає певні складнощі на практиці. У реальних військових конфліктах гуманітарні шляхи доволі часто перетворюються на політичний чи військовий інструмент, що може спричинити маніпуляції, порушення режиму безпеки та створення додаткових небезпек для мирних жителів. Масштабна військова агресія російської федерації проти України зробила проблему гуманітарних шляхів надзвичайно гострою на практичному рівні, оскільки організація масового вивезення людей із районів активних боїв стала необхідним заходом для захисту цивільного населення. З огляду на це виникає потреба у більш глибокому науковому дослідженні правової природи гуманітарних коридорів та механізмів їхнього функціонування.

Мета дослідження полягає у пізнанні юридичних засад функціонування гуманітарних коридорів у часі збройних протистоянь, встановленні значущості цих механізмів задля гарантування захисту мирного населення, а також формуванні рекомендацій з удосконалення як нормативно-правової бази, так і безпосереднього впровадження їхньої роботи.

Стан опрацювання проблематики. Питання, що стосуються гуманітарних шляхів та евакуацій, розглядаються у працях як вітчизняних, так і закордонних науковців, а також у матеріалах міжнародних гуманітарних організацій. Серед дослідників, які безпосередньо аналізували правову природу гуманітарних коридорів і суміжних механізмів захисту цивільних, слід виокремити М. Л'Омм, Дж. Грін'йон, С. Гоффманн, Д. Аканде, Е.-К. Гілард та В. Барбеле. Зокрема, М. Л'Омм акцентує на відсутності єдиного нормативного визначення гуманітарних коридорів та їх уразливості до політичних маніпуляцій [12, с. 48], Дж. Грін'йон розглядає гуманітарні коридори як захід *ultima ratio*, який не повинен підміняти загальний обов'язок сторін забезпечувати гуманітарний доступ [13], С. Гоффманн підкреслює вузький, просторово й функціонально обмежений характер коридору як безпечного маршруту для доставки допомоги та/або евакуації [14, с. 95], а Д. Аканде та Е.-К. Гілард систематизують міжнародно-правові правила щодо гуманітарного доступу, згоди сторін і меж контролю над операціями з надання допомоги [15]. Праці Е.-К. Гілард та В. Барбеле також висвітлюють операційні ризики створення коридорів, взаємозв'язок коридорів із гуманітарними евакуаціями, а також вимоги до координації, моніторингу та захисту цивільних осіб [5; 16]. Водночас, попри наявність зазначених напрацювань, відсутня єдина юридична концепція гуманітарного коридору як спеціальної угоди між учасниками протистояння, а також недостатньо опрацьовані механізми контролю за виконанням таких домовленостей та притягнення до відповідальності за їх порушення.

Виклад основного матеріалу. Важливою передумовою коректного правового аналізу є розмежування термінів, які в публічному дискурсі часто змішуються. Під «гуманітарним коридором» доцільно розуміти тимчасову, географічно визначену домовленість між сторонами збройного кон-

флікту щодо забезпечення безпечного проходу людей і/або вантажів за узгодженими маршрутом, часом та умовами, причому правозахисний ефект коридору впливає не з одностороннього оголошення, а з погодження умов усіма релевантними сторонами, і коридор не може вважатися еквівалентом загального гуманітарного доступу [6, с. 1]. Таке розуміння кореспондує з підходом С. Гоффманн, яка визначає гуманітарний коридор як безпечний маршрут для доставки допомоги та/або евакуації цивільних, підкреслюючи його вузький просторовий характер [14, с. 95]. Водночас М. Л'Омм слушно застерігає, що в умовах відсутності уніфікованої нормативної рамки сам термін легко піддається політичному переосмисленню та може втрачати свій захисний зміст [12, с. 48]. Уточнення про те, що односторонньо «декларовані» коридори не створюють того самого рівня захисту, має принципове значення для юридичної кваліфікації подій, оскільки у випадку порушення «декларації» сторона, яка на неї покладалася, не може автоматично доводити існування взаємної згоди та узгодженого режиму припинення вогню чи невикористання сили на маршруті [6, с. 1]. Відтак «організація коридору» юридично відрізняється від «інформаційного повідомлення про можливий виїзд» і повинна оцінюватися через призму процедурної добросовісності, доказовості домовленостей і реалістичності гарантій.

У міжнародному гуманітарному праві коридори постають як практичний механізм реалізації кількох груп норм: норм про евакуацію певних категорій цивільних із обложених/оточених районів за місцевими угодами, норм про гуманітарні (рельєфні) дії та допуск допомоги за умов контролю, а також норм про заборону насильницького переміщення й про обов'язок здійснювати запобіжні заходи заради захисту цивільних. У цьому контексті коридор є не «новим правом», а радше конкретизацією способу виконання вже наявних обов'язків: забезпечити повагу й захист цивільних, сприяти гуманітарній допомозі, вживати здійснених запобіжних заходів та утримуватися від методів ведення війни, що спричиняють невідбиркову шкоду [1]. У цьому ж ключі Д. Аканде та Е.-К. Гілард наголошують, що обов'язок сторін дозволяти й полегшувати швидке та безперешкодне проходження гуманітарної допомоги впливає безпосередньо з норм міжнародного гуманітарного права і не залежить від політичної доцільності оформлення «коридору» як окремої конструкції [15]. Відтак створення гуманітарного коридору не може розглядатися як підстава для обмеження або звуження обсягу міжнародно-правових зобов'язань сторін збройного конфлікту щодо захисту цивільного населення. Сучасні практичні настанови з міжнародного гуманітарного права підкреслюють, що функціонування гуманітарного коридору не змінює загального режиму застосування норм міжнародного гуманітарного права та не звільняє сторони конфлікту від обов'язку дотримуватися принципів захисту цивільних осіб і забезпечення гуманітарного доступу [6].

Зважаючи на це, правнича будова гуманітарного шляху має містити щонайменше чотири складові частини. Перша частина полягає у визначенні завдання шляху й його предмета: шлях для виходу громадян, шлях для ввезення посібників, спільний режим або окремий шлях (наприклад, для евакуації травмованих). Відсутність зрозумілого завдання спричиняє сутічку сподівань та збільшує ризик хитрощів, включно з випадками, коли шлях медійно подається як «гуманітарний», проте насправді спрямований на вибіркове пересування або на формування видимості «припуску», не гарантуючи справжнього захисту. Друга частина охоплює склад учасників та права сторін, які узгоджують шлях, включно з вимогою «дійсної» (genuine) згоди військового керівництва, спроможного гарантувати дотримання домовленостей усіма загонами, що можуть використовувати далекобійні засоби ураження. Третя частина складає часові й територіальні параметри, за яких шлях повинен бути «безпечним, досяжним та робочим», інакше він породжує примару захисту без його реального надання. Четверта частина – це засоби зв'язку, контролю й реагування на події, що забезпечують можливість перевірки виконання, а не лише проголошення.

Окремий блок становить співвідношення гуманітарних коридорів із гуманітарними евакуаціями як ширшим явищем. Як слушно зазначає В. Барбеле, гуманітарні евакуації є «заходом останньої інстанції», який допустимо розглядати лише тоді, коли інші варіанти захисту та доступу не працюють або недосяжні, а ризики залишатися переважають ризики евакуації [5, с. 7]. У цьому сенсі коридор є інструментом, що може обслуговувати евакуацію, але не замінює її етичних і правових критеріїв, включно з добровільністю, інформованою згодою, збереженням цивільного характеру переміщення, мінімізацією розлучення сімей та орієнтацією на безпечні місця розміщення [5, с. 7].

Найгостріша сьогоденна проблема організації гуманітарних коридорів полягає у структурній невідповідності між техніко-тактичною реальністю високої інтенсивності воєнних дій і процедурними гарантіями, які потрібні для «працездатності» коридору. У цьому зв'язку Дж. Грінйон розглядає гуманітарний коридор як захід *ultima ratio*, який може навіть підвищити небезпеку для цивільних осіб, якщо його створення підміняє належне дотримання загальних гуманітарних зобов'язань сторін [13]. Близьку позицію займає й Е.-К. Гілард, яка підкреслює, що коридори функціонують лише за умов чітко визначених маршруту, часу, режиму припинення вогню та належного доведення до-

мовленостей до всіх носіїв зброї [16, с. 31–34]. Звіт місії експертів ОБСЄ прямо вказує, що через характер застосовуваного озброєння (артилерія, ракети) домовленість має охоплювати значно ширший простір, адже коридор може бути уражений «здалеку», і потребує мінімального рівня довіри, щоб жодна зі сторін не використовувала припинення вогню для воєнних переваг [7, с. 38].

Із наведеного випливає причинно-наслідковий висновок: чим інтенсивніше сторони конфлікту застосовують методи ведення війни, пов'язані з підвищеними ризиками для цивільного населення, та чим більш фрагментованими є ланцюги військового командування, тим вищими стають вимоги до формалізації домовленостей щодо гуманітарних коридорів, належного інформування військових підрозділів і забезпечення незалежного спостереження. За таких умов покладання виключно на усні гарантії без належних процедур документування та контролю виконання домовленостей є недостатнім і практично нереалістичним.

У практичному вимірі, зокрема в Україні, до зазначеної проблеми додаються управлінські й соціальні чинники, які прямо відображені в рекомендаціях щодо гуманітарних евакуацій. Поінформованість населення про порядок евакуації, доступність транспорту, наявність мостів і доріг, мінна небезпека, а також якість послуг у приймаючих громадах є факторами, що стримують людей від виїзду навіть за наявності загроз життю; водночас для гуманітарних акторів критично важливо поважати усвідомлені рішення не евакуюватися, щоб не перетворювати гуманітарну підтримку на засіб тиску [4, с. 1]. Проблема посилюється прогалинами координації та інформування, оскільки відсутність доступної інформації про процедури, механізми ідентифікації, координаційні контури між органами влади й гуманітарними організаціями та наявні послуги в місцях тимчасового проживання змушує гуманітарні структури брати на себе додаткові ризики та компенсувати недоопрацьовані державні процедури [4, с. 3].

Паралельно існує проблема інформаційної якості, яка безпосередньо впливає на безпечність маршрутів і на довіру населення до повідомлень про «зелений» чи «гуманітарний» коридор. В умовах масштабної дезінформації соціальні мережі можуть поширювати неправдиві або неперевірені повідомлення, що ускладнює ухвалення рішень щодо особистої безпеки та евакуації. У причинно-наслідковій площині це означає, що навіть нормативно й процедурно коректний коридор може втратити функціональність без паралельної системи офіційних каналів оповіщення, протоколів підтвердження інформації та механізмів протидії дезінформації.

Нормативно-правова реалізація коридорів у національному законодавстві України демонструє ще одну сучасну проблематику: внутрішнє право може надавати визначення й процедурні рамки, але не здатне замінити фактичну згоду й безпекові гарантії з боку супротивної сторони. Закон України «Про правовий режим тимчасово окупованої території» встановлює, що виїзд через лінію зіткнення може здійснюватися через гуманітарні коридори, при цьому гуманітарний коридор у законі трактується як тимчасово демілітаризована за домовленістю зона, призначена для транзиту гуманітарної допомоги, медичної допомоги та евакуації цивільних, поранених і загиблих [2]. Таке визначення детально відтворено й застосовано в спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що одночасно констатує практичні ситуації, коли через бойові дії або відсутність функціональних коридорів люди змушені шукати альтернативні маршрути виїзду, а застосування довоєнних процедур у таких умовах породжує ризики правової невизначеності [8, с. 32]. Звідси випливає реалістичний напрям розв'язання: національні акти мають не лише визначати «коридор» як правову можливість, а й інтегрувати механізми координації, документування домовленостей і взаємодії з гуманітарними організаціями, щоб мінімізувати розрив між «юридично дозволеним шляхом» і «фактично доступним і безпечним шляхом» [4, с. 3].

Показовою є також взаємодія коридорів із загальним режимом евакуації населення як інститутом цивільного захисту. Національне законодавство України передбачає правові засади заходів евакуації, а Кабінет Міністрів України затвердив порядок проведення евакуації у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій [3]. Утім, профільні рекомендації щодо гуманітарних евакуацій у воєнний час підкреслюють, що для гуманітарних організацій критично важливо зберігати відмежування від примусових переміщень і не ставати інструментом державного владного примусу; організації можуть надавати допомогу лише в межах добровільної гуманітарної евакуації або після завершення примусової евакуації, забезпечуючи захист і доступ до послуг [4, с. 2]. Це положення має прямий коридорний вимір: коли коридор організовується для «виходу», він повинен бути юридично й фактично добровільним для цивільних, інакше виникає ризик трансформації коридору на інструмент насильницького переміщення, що суперечить міжнародно-правовим заборонам.

Операційна сторона організації коридору вимагає системи мінімальних стандартів, які, попри заборону «переліків» у цьому викладі, можуть бути описані як послідовність юридично значущих процедур. Перша процедура – це попередня оцінка контексту і ризиків, у межах якої визначається, чи є коридор виправданим як механізм захисту, чи він створить додаткові небезпеки, включно

з ризиком «втягування» людей у небезпечний рух або штучного стимулювання переміщень [6, с. 3]. Друга процедура – погодження умов з релевантними сторонами конфлікту і забезпечення того, щоб домовленості були доведені до підрозділів, які реально застосовують силу й можуть завдати ураження маршруту. Практичні настанови з планування масових евакуацій прямо застерігають: згода політичного керівництва або «ключових лідерів» не означає автоматичної згоди та дисципліни на рівні всіх військових елементів у районі, особливо коли діє багато фракцій або командирів із різними поглядами. Водночас Е.-К. Гілард окремо наголошує на необхідності ще на стадії планування визначити посередника, коло повідомлюваних підрозділів, спосіб верифікації домовленостей і механізми реагування на інциденти, інакше коридор залишатиметься радше декларацією, ніж реальною захисною процедурою [16, с. 64–65].

Третя процедура – інформування цивільних у «достатньо ранній» і доступній формі, щоб люди могли підготуватися, перевірити маршрут і прийняти рішення; коридор, оголошений «в останню хвилину», зменшує шанс виконати гуманітарну функцію і підвищує ризик паніки. Четверта процедура – організація спостереження й реагування на інциденти, включно з домовленістю про незалежних моніторів, які фіксують дотримання умов і можуть слугувати джерелом доказів у випадку порушень; саме включення такого елементу названо одним із практичних аспектів переговорів про безпечний прохід.

Провал будь-якої з названих процедур має прогнозовані юридичні наслідки, що ілюструє судово-ва практика. У справі Європейський суд з прав людини «Isayeva v. Russia» Суд розглядав ситуацію, коли цивільні намагалися залишити населений пункт Катир-Юрт, сприймаючи оголошення про «гуманітарний коридор» як гарантію безпеки, але зазнали авіаційного удару під час руху. Принципово, що Суд у своїй доктрині ст. 2 Конвенції підкреслює необхідність оцінювати, чи була операція «спланована й контрольована» так, щоб мінімізувати, наскільки можливо, шкоду цивільному населенню, а також звертає увагу на відсутність доказів доведення режиму «коридору» до виконавців, зокрема до авіаційних підрозділів і диспетчерів. Цей підхід має міжгалузеве значення для практики гуманітарних коридорів: навіть якщо «коридор» проголошено, але не існує підтвердженого механізму інформування та контролю виконання, оголошення створює для цивільних оманливе очікування безпеки і може кваліфікуватися як елемент недбалого планування/контролю державної операції з фатальними наслідками [9].

Інший вимір демонструє практика міжнародного кримінального правосуддя, де гуманітарні конвої, коридори та загрози «відкрити вогонь» по цивільних використовувалися як інструмент тиску. У вироку Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії у справі «Prosecutor v. Stanislav Galić» описано контекст облоги Сараєво та наведено свідчення про погрози обстрілювати місто у разі невиконання вимог щодо пропуску певної колони (конвою), причому погроза розумілася як застосування артилерії «навмання» по цивільному населенню. У причинно-наслідковому аналізі це свідчить про типову схему викривлення гуманітарних домовленостей: замість захисту цивільних, «коридорна логіка» або «конвойна логіка» може ставати предметом шантажу, де цивільні обстріли використовуються як засіб примусу до політико-військових рішень. Така практика прямо підсилює тезу, що коридори не можуть розглядатися суто як технічне питання логістики: вони є частиною режиму захисту цивільних, а їх порушення та їх використання як примусу можуть потягти індивідуальну кримінальну відповідальність [10].

Третім важливим прикладом є підхід Міжнародного залишкового механізму для кримінальних трибуналів у підсумковому апеляційному рішенні у справі Prosecutor v. Radovan Karadžić. Суд встановив, що контроль над гуманітарними конвоями та обмеження доступу гуманітарної допомоги були використані як елемент реалізації політики створення «нестерпних умов життя» для населення анклавів Сребрениця та обмеження міжнародного доступу до нього. Зокрема, після видання так званої Directive 7 обсяги гуманітарних доставок істотно зменшилися, умови життя населення погіршилися до «катастрофічного рівня», а до кінця червня 1995 року було зафіксовано випадки смерті мешканців від голоду [11]. Хоча цей кейс не зводиться до організації «коридору» в сучасному медійному розумінні, він є судовим маркером того, що блокування або контроль гуманітарних конвоїв, а також створення перешкод доступу можуть кваліфікуватися як складова міжнародних злочинів, а отже організація коридорів повинна включати доказові інструменти фіксації обструкцій і ланцюгів командування, відповідальних за рішення.

Для українського контексту релевантним є й «внутрішній» вимір судової практики щодо наслідків не функціонування коридорів у процедурі виїзду з тимчасово окупованих територій. Спеціальна доповідь Омбудсмена наводить приклад судового розгляду в справі № 522/4876/22 щодо оскарження постанови про адміністративне правопорушення за виїзд з тимчасово окупованої території в умовах, коли особа фактично намагалася врятувати сім'ю та очікувала гуманітарного коридору до підконтрольної території, але коридори не функціонували й безпекова ситуація погіршувалася [8,

с. 33]. Наведена ситуація має вагоме значення тим, що демонструє юридичну пастку: коли закон формально встановлює «правильний» маршрут, але держава об'єктивно не може гарантувати його доступність і безпечність, санкційне застосування довоєнних норм без врахування нової реальності суперечить принципу правової визначеності й стимулює ризикові маршрути, що, своєю чергою, збільшує гуманітарні втрати.

Реалістичні шляхи вирішення проблеми організації гуманітарних коридорів, з урахуванням наведених джерел і практики, мають будуватися як поєднання міжнародно-правової коректності й інституційної спроможності. Перший напрям полягає у стандартизації мінімального змісту домовленостей про коридор як спеціальної угоди (або комплексу погоджених умов), що повинна чітко визначати мету, маршрут, часові «вікна», правила проходу, заборону на використання маршруту для воєнних цілей, порядок інформування підрозділів, а також порядок взаємодії з гуманітарними структурами та незалежними спостерігачами. Така стандартизація є реалістичною, бо не потребує зміни базових норм міжнародного гуманітарного права, а лише створює «контрактну» інфраструктуру виконання вже існуючих обов'язків, при цьому забезпечує повніший доказовий слід для фіксації порушень [6]. Водночас вона узгоджується з підходом Д. Аканде та Е.-К. Гілард щодо необхідності чіткого визначення меж згоди сторін, порядку контролю та умов безперешкодного проходження гуманітарної допомоги [15], а також із рекомендаціями Е.-К. Гілард про поєднання коридорів з іншими гуманітарними домовленостями – насамперед тимчасовим припиненням вогню, евакуаційними механізмами та незалежним посередництвом [16, с. 31–34].

Другий напрям – це інституційна координація та обмін інформацією між органами влади й гуманітарними організаціями на національному та місцевому рівнях, включно з визначенням єдиного координаційного центру/контактної точки для переговорів, системою верифікації добровільності евакуації та алгоритмами ідентифікації уразливих осіб, які потребують пріоритетної підтримки. В українських рекомендаціях з гуманітарних евакуацій прямо підкреслено, що брак правової визначеності та відсутність процедур координації між органами влади і гуманітарними організаціями змушує останніх виконувати «надлишкові» функції з підвищеним ризиком, а це вимагає ухвалення рішень на високому рівні.

З юридичного погляду, інституційна координація має бути спрямована не лише на логістику, а й на дотримання принципів добровільності, інформованої згоди та недопущення примусу, що є критичними для сумісності евакуаційних практик із міжнародним гуманітарним правом.

Третій напрям полягає у зміцненні спроможності приймаючих громад та системи послуг, адже без гарантій розміщення, доступу до медицини, соціальної підтримки й безпекових заходів (зокрема щодо запобігання торгівлі людьми та сексуальній експлуатації) будь-який коридор перетворюється на «переміщення ризиків», а не на зниження ризику. У цьому аспекті гуманітарні евакуації визначаються як багатосекторне втручання, що не може бути покладене виключно на «захист» як сектор, і відповідальність за рішення повинна бути визначена на рівні керівництва реагування з чітким розподілом повноважень та підзвітності [5].

Четвертий напрям – управління інформацією та протидія дезінформації як умова безпечності коридору. Досвід України показує, що гіперлокальні медіа здатні дезорганізовувати евакуацію й викривляти уявлення населення про доступні маршрути та послуги, а отже офіційні канали та локальні органи самоврядування повинні бути інтегровані в кризові комунікації як «джерела довіри», здатні оперативно підтверджувати або спростовувати повідомлення про коридори [4, с. 3]. Реалістичним рішенням є запровадження протоколів «подвійного підтвердження» інформації про коридор (через офіційні канали та через гуманітарних партнерів), застосування коротких стандартизованих повідомлень із чіткими часовими параметрами та правилами (що дозволяє зменшити «шум»), а також документування й публічне роз'яснення різниці між гуманітарним коридором, гуманітарною паузою та загальним гуманітарним доступом, щоб мінімізувати небезпечні хибні очікування.

П'ятий напрям – доказовість, моніторинг і відповідальність. Оскільки коридори є крихкими й часто стають об'єктом обстрілів або інструментом політичної маніпуляції, необхідні незалежні механізми спостереження та фіксації інцидентів, які не лише підвищують стримувальний ефект, а й забезпечують можливість юридичної кваліфікації порушень.

Судова практика ЄСПЛ демонструє, що прогалини планування й контролю у випадках «безпечного виходу» можуть бути оцінені як порушення зобов'язань щодо захисту життя, тоді як міжнародна кримінальна практика підтверджує, що навмисне обмеження гуманітарної допомоги та використання обстрілів цивільних як засобу примусу здатні утворювати склад міжнародних злочинів.

Для України практично важливою є інституціоналізація збору доказів щодо зриву коридорів, перешкоджання гуманітарним конвоям, обстрілів маршрутів евакуації та примусу до переміщення

на небезпечні напрямки, що має здійснюватися із дотриманням вимог конфіденційності та захисту персональних даних, але з достатньою процесуальною придатністю матеріалів для подальших розслідувань і судових проваджень.

Висновки. Таким чином, створення шляхів для гуманітарної допомоги в ході бойових дій є однією з найважливіших практик для втілення положень міжнародного гуманітарного права, метою яких є охорона мирного населення та зменшення негативних наслідків збройних протистоянь для людей. Проведене дослідження вказує на те, що правова база, яка регулює роботу таких коридорів, вибудована на міжнародних угодах, усталених нормах міжнародного гуманітарного права та вітчизняному законодавстві держав. Проте дієвість їх впровадження сильно залежить від політичних намірів учасників протистояння та наявності дієвих систем нагляду. Розгляд досвіду останніх військових зіткнень демонструє значущість гуманітарних маршрутів у процесі виведення цивільних людей. З огляду на це, нагальним завданням постає подальше вдосконалення як правових, так і організаційних засад функціонування цих коридорів. Для успішної роботи гуманітарних шляхів потрібен цілісний підхід, який охоплює чітке законодавче закріплення, формування міжнародних структур для спостереження та підвищення рівня підзвітності за ігнорування норм міжнародного гуманітарного права.

Важливим вектором розвитку є підсилення участі світових організацій у плануванні гуманітарних місій та уніфікації стандартів створення таких коридорів. Гуманітарні коридори є суттєвим важелем для реалізації приписів міжнародного гуманітарного права, спрямованих на збереження життя мирних громадян у період збройних конфліктів. Їхня належна робота можлива лише за умови відповідного правового врегулювання, злагодженої взаємодії між урядовими установами та організаціями, що надають допомогу, а також виконання сторонами конфлікту своїх міжнародно-правових обов'язків щодо захисту цивільних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 1.03.2026).
2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 1.03.2026).
3. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовт. 2013 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-п#Text> (дата звернення: 1.03.2026).
4. Рекомендації щодо гуманітарних евакуацій цивільного населення в Україні з особливою увагою до дітей / Protection Cluster Ukraine; Child Protection Sub-Cluster. 2024. URL: https://globalprotectioncluster.org/sites/default/files/2024-07/guidance_on_humanitarian_evacuation_-_ukr-_july_2024.pdf (дата звернення: 1.03.2026).
5. Barbelet V. Humanitarian evacuations: practice, guidance, research gaps and lessons. HPG briefing note. London: ODI Global, 2025. URL: <https://odi.org/en/publications/humanitarian-evacuations-practice-guidance-research-gaps-and-lessons/> (date of access: 1.03.2026).
6. Considerations for planning mass evacuations of civilians in conflict settings: guidance document / Norwegian Refugee Council. 2017. URL: <https://www.nrc.no/globalassets/pdf/reports/considerations-for-planning-mass-evacuations-of-civilians-in-conflict-settings> (date of access: 1.03.2026).
7. Report on violations of international humanitarian and human rights law, war crimes and crimes against humanity committed in Ukraine since 24 February 2022 / OSCE Moscow Mechanism Mission of Experts. 2022. URL: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/3/e/522616.pdf> (date of access: 1.03.2026).
8. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 року). Київ: Офіс Омбудсмена, 2022. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Доповіді/Доповідь.pdf> (дата звернення: 1.03.2026).
9. Case of Isayeva v. Russia (Application no. 57950/00): judgment / European Court of Human Rights. Strasbourg, 24 February 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68381> (date of access: 01.03.2026).
10. Prosecutor v. Stanislav Galić: trial judgement. Case No. IT-98-29-T / International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. The Hague, 2003. URL: <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/> (date of access: 1.03.2026).

11. Prosecutor v. Radovan Karadžić: appeal judgement summary. Case No. MICT-13-55-A / International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. The Hague, 2019. URL: <https://www.irmct.org/sites/default/files/casedocuments/mict-13-55/appeals-chamber-judgements/en/200319-karadzic-appeal-judgement-summary.pdf> (date of access: 11.03.2026).
12. L'Homme M. Humanitarian Corridors: Negotiated Exceptions at Risk of Manipulation. *Journal of Humanitarian Affairs*. 2022. Vol. 4, No. 1. P. 48–52. URL: <https://www.manchesterhive.com/view/journals/jha/4/1/article-p48.pdf> (date of access: 11.03.2026).
13. Grignon J. Setting Up Humanitarian Corridors in Armed Conflict. In: Pejic J., Kotlik M. (eds.) *Civilian Protection in Armed Conflict: Select Issues*. Oxford : Oxford University Press, 2025. URL: <https://academic.oup.com/book/60000/chapter-abstract/513460667> (date of access: 1.03.2026).
14. Hoffmann S. Humanitarian Corridor. In: de Lauri A. (ed.) *Humanitarianism: Keywords*. Leiden; Boston: Brill, 2020. P. 95–97. URL: https://www.zmo.de/fileadmin/Inhalte/Publikationen/PDFs/_9789004431133_-_Humanitarianism_Keywords__Humanitarian_Corridor_hoffmann.pdf (date of access: 1.03.2026).
15. Akande D., Gillard E.-C. *Oxford Guidance on the Law Relating to Humanitarian Relief Operations in Situations of Armed Conflict*. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2016. URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid%3A6777b94c-00ee-4fce-91fb-4fee3cfc7316> (date of access: 1.03.2026).
16. Gillard E.-C. *Enhancing the Security of Civilians in Conflict: Notifications, Evacuations, Humanitarian Corridors, Suspensions of Hostilities and Other Humanitarian Arrangements*. Research Paper. London : Chatham House, 2024. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2024-04/2024-04-24-enhancing-security-of-civilians-in-conflict-gillard_0.pdf (date of access: 1.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 341.171

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.53>

РІШЕННЯ СУДУ ЄС ЩОДО ПРИНЦИПІВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОННИХ ОЧІКУВАНЬ

Яворська І.М.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри європейського права
факультету міжнародних відносин
ЛНУ ім. І. Франка*

ORCID: 0000-0002-4504-9065

e-mail: irynayavorska@hotmail.com

Яворська І.М. Рішення Суду ЄС щодо принципів верховенства права та реалізації законних очікувань.

У статті досліджено практику Суду ЄС щодо дотримання принципів права ЄС – законності, належного управління, реалізації законних очікувань, дотримання і захисту прав людини, які є керівними засадами функціонування правової системи ЄС. Доведено необхідність застосування принципів права ЄС у правозастосовчій та правотворчій практиці України як передумова захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні та пришвидшення вступу України до ЄС. Враховуючи початок застосування судами України практики Суду Європейського Союзу, що є елементом адаптації правової системи України до європейських підходів, дослідження практики Суду ЄС у цій сфері видається актуальним. Зосереджено увагу на рішеннях Суду ЄС, які спрямовані на забезпечення функціонування законності, правової визначеності, реалізації законних очікувань в ЄС. У правозастосовчій практиці України також простежується тенденція до все частішого застосування рішень Суду ЄС так само, як і звернення до рішень Європейського суду з прав людини. Підтвердженням чого є постанова ВП ВС від 17 квітня 2024 року у справі № 910/13988/20 за позовом фармацевтичної фірми «Дарниця» до АТ «Лубнифарм».

На основі аналізу судових рішень – практики Суду ЄС доведено, що принцип дотримання законних очікувань передбачає наявність таких характеристик законів, як загальність, чіткість, публічне проголошення, стабільність протягом певного часу, заборона зворотної дії закону тощо, заборона застосування норми до моменту її офіційного оприлюднення у засобах інформації.

Порушення принципу дотримання законних очікувань може мати місце, коли інститути чи органи ЄС встановлюють зобов'язання, а згодом відступають від них. Або ж за обставин, коли має місце триваюче обмеження встановлених законом законних очікувань. Так, у справах *Action brought on 20 October 2025 – Tenaz Energy Netherlands v Commission* (Case T-730/25) та (C/2025/6648) вимоги заявника поряд з вимогою щодо дотримання принципу реалізації законних очікувань пов'язані з вимогами дотримання принципів пропорційності, принципів належного управління, рівного ставлення та недискримінації.

Принцип захисту легітимних очікувань є невід'ємним елементом комунітарного права ЄС, одним з фундаментальних правових принципів, тісно пов'язаних із принципом правової визначеності, законності, належного управління, до яких звертається Суд ЄС. Він забезпечує особам, які перебувають під дією права ЄС, можливість вибудовувати свою поведінку, покладаючись на заходи Союзу та поведінку його службовців. Концепція легітимних очікувань має розглядатися також в світлі міжнародно-правового стандарту справедливого та рівного ставлення

Ключові слова: принцип реалізації законних очікувань, принципи права ЄС, Суд ЄС.

Yavorska I.M. Decisions of the Court of Justice of the European Union on the principles of the rule of law and the implementation of legitimate expectations.

The article examines the case law of the Court of Justice of the European Union concerning compliance with the principles of EU law – legality, good administration, the implementation of legitimate expectations and the observance and protection of human rights, which constitute the guiding foundations of the functioning of the EU legal system. The necessity of applying the principles of EU law in the law-enforcement and law-making practice of Ukraine as a prerequisite for the protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine, as well as for accelerating Ukraine's accession to the EU, is analyzed. Considering the commencement of the application by Ukrainian courts of the case law of the Court of Justice of the European Union as an element of adapting Ukraine's legal system to European approaches, the study of the CJEU practice is of particular relevance.

The article focuses on the decisions of the Court of Justice of the European Union aimed at ensuring the functioning of legality, legal certainty, and the implementation of legitimate expectations within the

EU. As noted in the article, the decisions of the Court of Justice of the European Union are applied in the law-enforcement practice of Ukraine as a source of law, in the same manner as courts refer to the judgments of the European Court of Human Rights. This category of cases is illustrated by the resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated 17 April 2024 in case No. 910/13988/20, in the claim of the pharmaceutical company "Darnytsia" against JSC "Lubnypharm."

Based on the analysis of judicial decisions – the case law of the Court of Justice of the European Union, it is demonstrated that the principle of the protection of legitimate expectations presupposes such characteristics of laws as general applicability, clarity, public promulgation, stability over a certain period of time, prohibition of retroactive effect of the law, and the prohibition of applying a legal norm prior to its official publication in the media.

A violation of the principle of the protection of legitimate expectations may occur where EU institutions or bodies establish obligations and subsequently depart from them, or in circumstances involving a continuing restriction of legitimate expectations established by law. Thus, in the cases *Action brought on 20 October 2025 – Tenaz Energy Netherlands v Commission (Case T-730/25)* and *(C/2025/6648)*, the applicant's claims, alongside the requirement to observe the principle of the protection of legitimate expectations, are linked to the requirements of compliance with the principles of proportionality, good administration, equal treatment, and non-discrimination.

The principle of the protection of legitimate expectations constitutes an integral element of EU Community law and one of the fundamental legal principles closely connected with the principles of legal certainty, legality, and good administration. It enables individuals subject to EU law to shape their conduct in reliance on measures adopted by the Union and on the conduct of its officials. The concept of legitimate expectations should also be considered in light of the international legal standard of fair and equitable treatment.

Key words: principle of the protection of legitimate expectations, principles of EU law, Court of Justice of the European Union.

Постановка проблеми. Свідченням ролі Суду Європейського Союзу у формуванні принципів права стало їхнє закріплення в положеннях установчих договорів, декларацій та безпосереднє посилення на практику Суду ЄС у роз'ясненнях до застосування Хартії Європейського Союзу про основні права. Йдеться про Роз'яснення до статті 52 – «Дія та тлумачення прав і принципів», у якій прямо зазначено, що тлумачення і застосування статті здійснюється на підставі судової практики. Для прикладу в роз'ясненні подано статті 25, 26, 37. Щобільше, деколи стаття Хартії може містити елементи і права, і принципу: наприклад, статті 23, 33, 345 [1].

Щодо необхідності використання судових рішень у правозастосовчій практиці України нами зазначалося у статті «Принципи права та цінності Європейського Союзу у рішеннях Суду ЄС» [19]. Верховний Суд у своїх рішеннях дозовано, поступово та обережно згадує про практику Суду справедливості Європейського Союзу, що є елементом адаптації правової системи України до європейських підходів. Про це зауважив суддя-спікер Великої Палати Верховного Суду Костянтин Пільков під час панельної дискусії «Україна – Європейський Союз: виклики переговорного процесу» в межах VIII Харківського міжнародного юридичного форуму, організованого Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого. Зокрема в енергетичній сфері – у сфері ринку електроенергії 3 серпня 2022 року у постанові у справі № 910/9627/20 за позовом АТ «ДТЕК Західенерго» до НЕК «Укренерго» ВП ВС вперше сформулювала позицію, у якій звернулася до рішення Суду справедливості ЄС як до джерела права так само, як суди звертаються до рішень Європейського суду з прав людини. категорію справ ілюструє постанова ВП ВС від 17 квітня 2024 року у справі № 910/13988/20 за позовом фармацевтичної фірми «Дарниця» до АТ «Лубнифарм» [14].

Мета дослідження. Полягає у проведенні комплексного дослідження принципів верховенства права, законності та реалізації законних очікувань у практиці Суду ЄС, які слід використовувати як у правотворчій, так і правозастосовчій практиці України.

Стан опрацювання проблематики. Окремим аспектам дослідження зазначених питань присвячено праці Беяневич О.А. [11], Бортнік О.Г. [12], Дубчак Л. [13], Куровської І.А. [15], Рим О.М. [16], Смирнової К. та Монаєнко А. [18,19].

Виклад матеріалу дослідження. Використання принципу реалізації законних очікувань, який є складовою принципу верховенства права передбачає його врахування у правотворчій та правозастосовчій діяльності. В цьому контексті необхідно процитувати к.ю.н, доц. Дубчак Л., яка на основі аналізу практики ЄСПЛ з питань тлумачення Конвенції про захист прав і основоположних свобод виділяє наступні складові принципу верховенства права: визнання пріоритетності прав людини в діяльності держави; наявність засобів правового захисту від свавільного втручання публічної влади в здійснення гарантованих прав; судовий контроль за виконавчою гілкою влади; визначеність законом обсягу будь-якого правового розсуду і способу його здійснення; заборона довільного позбавлення волі; зба-

лансованість інтересів окремого індивіда з інтересами інших членів суспільства; судовий контроль за законністю затримання чи тримання під вартою; секулярного (світського характеру) держави; доступ до суду; обов'язковість виконання рішень суду; суб'єктивна безсторонність суду; виключення втручання законодавця в процес здійснення правосуддя; принцип правової визначеності; несуперечність верховенству права як вимога до закону і якості закону, зокрема, його змістовній відповідності прав людини, фактичній доступності і ясності; незмінність, незаперечність остаточного рішення, що набрало законної сили; наявність суспільної довіри до судів і т.д. (*Golder v. The United Kingdom*, 21 February 1975; *The former King of Greece et al. v. Greece*, no.25701/94, 23 November 2000) [13].

Принцип правової визначеності та пов'язаний з ним принцип, який реалізують владні органи, принцип реалізації законних очікувань є елементом теорії формальної законності (разом із теорією правління на основі закону і теорією демократії та законності вони утворюють формальну теорію верховенства права), що передбачає наявність таких характеристик законів, як загальність, чіткість, публічне проголошення, стабільність протягом певного часу, заборона зворотної дії закону тощо, заборона застосування норми до моменту її офіційного оприлюднення у засобах інформації. Так, у справі *Staff Salaries* Суд анулював частину Регламенту Ради № 2647/72, оскільки він передбачав рівень зростання зарплат службовців інституцій співтовариства нижчий, ніж рівень зростання, що був передбачений рішенням, прийнятим кілька місяців тому. Прикладом застосування зазначеного принципу є справа *Mulder v Minister van Landbouw*, наслідком розгляду якої стало скасування регламенту, адже застосування його положень призвело б до порушення прав працівників молочної галузі. Як зазначив Суд у рішенні в справі *Efisol SA v Commission*, законні очікування виникають тоді, коли інституції ЄС встановлюють зобов'язання, а потім відступають від них [11;с.290]. У справі *Judgment of the Court of 28 April 1988. J. Mulder v Minister van Landbouw en Visserij. Reference for a preliminary ruling* Суд ЄС визнав деякі положення Регламенту № 857/84 такими порушують принципи правової визначеності та захисту законних очікувань. «принцип юридичної визначеності походить з права Німеччини, де «правові гарантії, правова безпека» є принципом, спрямованим на забезпечення чіткості змісту законодавства і який стосується, насамперед, ретроактивної дії закону» [11].

Акти ЄС виступають предметом оскарження на підставі порушення законних очікувань досить часто. Дієвість даного принципу часто простежується в сфері регулювання продажу сільськогосподарської продукції, надання допомоги, захисту трудових прав.

Порушення принципу дотримання законних очікувань може мати місце, коли інститути чи органи ЄС встановлюють зобов'язання, а згодом відступають від них. Або ж за обставин, коли має місце триваюче обмеження встановлених законом законних очікувань. До прикладу справа *Council of Civil Service Unions v Minister for the Civil Service* [1984] [10] стосувалася стійкої практики надання консультацій урядом перед тим, як повинні було змінюватись строки служби. Також суперечить принципу дотримання законних очікувань практика діяльності інститутів чи органів ЄС, яка є несумісною із правом ЄС. Рішення Суду справедливості ЄС (Велика Палата) від 24 червня 2025 року, *GR REAL, C-351/23* – Справа щодо порушення ст. 7 та 47 Хартії ЄС про основні права [7].

Особливого значення набуває для особи допустимість захисту легітимного очікування в межах національної правової системи, а також легітимне очікування від держави на забезпечення процедури, у межах якої буде здійснено ефективний захист відповідного очікування або порушеного права, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи порушеного інтересу [12]. Слід погодитись з к.ю.н., Бортнік О.Г. щодо того, що сучасні українські правові реалії свідчать, що правова спільнота потребує переорієнтації праворозуміння, відмінного від радикального його сприйняття як сукупності державних приписів та визнання сутності права у його багатоаспектності, доктрина якого відображатиме синергію між нормою права, духом і метою права та правозастосування.

У справах *Action brought on 20 October 2025 – Tenaz Energy Netherlands v Commission (Case T-730/25) та (C/2025/6648)* [9] вимоги заявника поряд з вимогою щодо дотримання принципу реалізації законних очікувань пов'язані з вимогами дотримання принципів пропорційності, принципів належного управління, рівного ставлення та недискримінації. Подібні вимоги подано заявником у справі Справа T-596/25 - позов, поданий 28 серпня 2025 року – *Lotus Cars v Commission* [2]. У позовній заяві стверджується про порушення Рішенням Комісії від 18 червня 2025 року та дебетове доручення «як таке» порушують принципи законних очікувань та правової визначеності. Також ідеться про порушення принципу пропорційності, неправильне застосування права ЄС, порушення принципу належного управління.

Слід погодитись з проф. Беяневичем О.А. стосовно того, що принцип захисту легітимних очікувань є невід'ємним елементом комунітарного права ЄС, одним з фундаментальних правових принципів, тісно пов'язаних із принципом правової визначеності. Він забезпечує особам, які перебувають під дією права ЄС, можливість вибудовувати свою поведінку, покладаючись на заходи Союзу та поведінку його службовців. Концепція легітимних очікувань має розглядатись також в світлі міжнародно-правового стандарту справедливого та рівного ставлення (цей стандарт закріплений в ст. 10 Договору до Енергетичної Хартії і є обов'язковим для України) [11 ;с.43].

У справі T- 518/23- *Case T-518/23 Middle East Bank, Munich Branch v European Commission* [5] прямо зазначено, що пряме розпорядження про зворотну дію винятку згідно з другим пунктом статті 5 Блокувального статуту ЄС, яке відповідач видав заявнику 27 квітня 2023 року, порушує принцип заборони зворотної дії, визнаний правом ЄС та найвищими судами. Зокрема, рішення, прийняту зі зворотною дією на дату подання заяви 26 лютого 2021 року, порушує принцип правової визначеності та захисту законних очікувань. Також непроголошення повного рішення порушує принцип захисту законних очікувань та право на справедливую адміністративну процедуру. Після вислуховування заявник мав право зрозуміти та мати можливість перевірити, чи і якою мірою його власне подання було враховано в процесі прийняття рішення. У позові, поданому 21 листопада 2025 року – *Topa and Others v Commission and EISMEA* [3] суть спору полягає у порушенні зобов'язання інституцій ЄС повно та правильно розслідувати факти та викладати причини адміністративного акта, саме такою є перша позовна вимога. Наступні позовні вимоги стосуються порушення принципів захисту законних очікувань та правової визначеності, порушення обов'язку неупередженості та права на належне управління (стаття 41 Хартії основних прав), порушення принципу пропорційності. У справі T - 624/25 LP v EIB [3] позовні вимоги що ґрунтуються на порушенні статті 2.1.2 Правил персоналу та послідовної внутрішньої практики ЄІБ, порушенні принципу правової визначеності та законних очікувань, а також набутих прав. Протягом багатьох років ЄІБ тлумачив статтю 2.1.2 Правил персоналу як таку, що дозволяє співробітникам скористатися переглядом їхньої допомоги за експатріацію після їхнього призначення до зовнішнього офісу під час переведення назад до штаб-квартири ЄІБ у Люксембурзі. Однак, під час призначення заявника до зовнішнього офісу, ЄІБ вирішив змінити це тлумачення та практику, вважаючи, що після повернення до штаб-квартири допомога за експатріацію, надана співробітнику до його/її призначення, має бути відновлена. Заявник спеціально вирішив відмовитися від нового положення. Через послідовну практику та тлумачення статті 2.1.2 Правил персоналу, враховуючи, що заявник вирішив відмовитися від нового положення, та враховуючи, що в листі щодо його реінтеграції в ЄІБ у Люксембурзі було конкретно зазначено, що до його ситуації застосовувалися попередні правила (до реформи серпня 2023 року), це посилює переконання заявника щодо порушення принципу законних очікувань на отримання 16% надбавки за експатріацію. Наступна позовна вимога полягає у порушенні принципу рівного ставлення. У оскаржуваних рішеннях ЄІБ порушує принцип рівного ставлення, оскільки, незважаючи на свою послідовну практику, що застосовувалася в тій самій фактичній та правовій ситуації стосовно інших співробітників (які отримували 16% надбавку за експатріацію після їх реінтеграції), ЄІБ не застосовував. В якості аргументів порушення принципу належного управління позивачем зазначено: - «на підтримку позову заявник посилюється абсолютну відсутність обґрунтування, зокрема через повну відсутність проведення розслідувань, суперечність попереднім рішенням, явну нелогічність, необґрунтованість та ірраціональність, явну та відверту плутанину, очевидну риторику, тавтологію, свавілля, плутанину, явну помилку в оцінці, неправильну фактичну та правову основу, перекошування фактів, зловживання та порушення закону, порушення обов'язку належного управління та адміністрування, порушення принципу поваги до законних очікувань заявника та, нарешті, порушення обов'язку дбайливості щодо заявника» [6].

Висновки. Таким чином, на підставі аналізу практики Суду ЄС щодо функціонування принципів верховенства права та реалізації законних очікувань, які відіграють важливу роль у системі захисту прав людини в ЄС, можна відзначити їх широке застосування у сукупності з такими принципами як принцип рівності, правової визначеності, пропорційності та ін. Їх нормативний зміст полягає у формуванні обов'язку у інститутів ЄС та органів держав-членів ЄС узгоджувати свою діяльність з актами первинного та вторинного права ЄС, законодавством держав-членів ЄС, з дотриманням принципів законності, заборони прийняття актів, що суперечать цінностям ЄС. Аналізовані принципи права, закріплені у рішеннях Суду ЄС утворюють розуміння сталості та прогнозованості правового регулювання, забезпечення впевненості особи у гарантованості її прав на підставі застосування щодо неї актів права ЄС, законів та підзаконних актів держав-членів ЄС, на які така особа могла законно очікувати і які не спрямовані на порушення її прав та законних інтересів. Суд ЄС констатує їх порушення внаслідок застосування актів, зміст яких прийнято з порушенням як норм матеріального, так і процесуального права, а також випадки набрання чинності актами, зміст яких не доведено до адресатів його застосування, що звужує обсяг належних особі прав та передбачає менші можливості або виключає можливості захисту належних їм прав. З цього випливає, що рішення Суду ЄС щодо застосування принципу реалізації законних очікувань, забезпечення принципу верховенства права, захисту прав людини необхідно застосовувати як у правотворчій так і правозастосовчій практиці правового регулювання в Україні, забезпечуючи реалізацію стратегічної мети – набуття повноправного членства ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хартія ЄС про основні права. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/euro/6211>.

2. Case T-596/25: Action brought on 28 August 2025 – Lotus Cars v Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62025TN0596>.
3. Case T-624/25: Action brought on 15 September 2025 – LP v EIB. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/C/2025/5603/oj>.
4. Case T- 805/25 Topa and Others v Commission and EISMEA. URL: <https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/affair?lang=EN&publishedId=%22T-805%2F25%22&searchTerm=%22T-805%2F25%22>.
5. Case T 518-23 Middle East Bank. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62023TN0518>.
6. Case T-560/25/ Action brought on 13 August 2025 – KF v Commission (Case T-560/25). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62025TN0560>.
7. Judgment, 24/06/2025, GR REAL, C-351/23, ECLI:EU:C:2025:474 Opinion, 14/11/2024, GR REAL, C-351/23, ECLI:EU:C:2024:950.
8. Judgment of the Court of 28 April 1988. J. Mulder v Minister van Landbouw en Visserij. Reference for a preliminary ruling: College van Beroep voor het Bedrijfsleven - Netherlands. Additional levy on milk. Case 120/86. European Court Reports 1988-02321. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61986CJ0120>.
9. Action brought on 20 October 2025 – Tenaz Energy Netherlands v Commission (Case T-730/25) та (C/2025/6648). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62025TN0730>.
10. Case *Council of Civil Service Unions v Minister for the Civil Service* [1984]. URL: <https://www.lawcases.net/cases/council-of-civil-service-unions-v-minister-for-the-civil-service-1984-ukhl-9>.
11. Беяневич О.А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України/ Беяневич О.А. Теоретико-методологічні підходи до розуміння приватного права в сучасних умовах. с. 43. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2016/16/11.pdf>.
12. Бортнік О.Г. Легітимні очікування в цивільному судочинстві: традиційне праворозуміння та синергетичний підхід. *Право і Безпека*. 2021. № 3. С. 70-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2021_3_9.
13. Дубчак Л. Принцип «легітимних очікувань»: зміст та застосування в судовій практиці України. URL: <https://blog.liga.net/user/ldubchak/article/55811>.
14. Допис користувача ВС від 27 жовтня 2024 року. URL: <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/posts>.
15. Куровська І.А. Принцип «верховенства права» як провідний принцип права Європейського Союзу та Ради Європи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016 (№ 3). С. 86-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2016_3_16.
16. Рим О. Співвідношення принципів рівності і недискримінації у практиці Суду ЄС. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 330-336. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/30016>.
17. Смирнова Ксенія, Монаєнко Антон. Практика Європейської комісії та Суду ЄС у визначенні порушень права ЄС. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/praktika-evropeyskoyi-komisiyi-ta-sudu-es-u-viznachenni-porushen-prava-es.html>.
18. Смирнова К., Монаєнко А. Застосування практики ЄСПС та Суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html>.
19. Яворська І. Принципи права та цінності Європейського Союзу у рішеннях Суду ЄС. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 5. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/37-4.pdf>.
20. Яворська І. Елементи механізму захисту прав людини в межах Європейського Союзу. Ідея Європи в суспільному дискурсі сучасної України: монографія / від. ред. Ігор Соляр, упоряд. Олег Муравський, Михайло Романюк; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Ideia_Yevropy_v_suspilnomu_dyskursi_suchasnoi_Ukrainy_monohrafiia.pdf / С.290.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

РОЗДІЛ XII. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 321.7:004.738:351.74

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.54>

ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Андрущенко О.П.,
доктор філософії за спеціальністю "Право",
асистентка кафедри філософії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0004-1759-1166
e-mail: olesya15071999@gmail.com

Андрущенко О.П. Проблема легітимності влади в умовах цифровізації та інформаційної війни.

У статті досліджується вплив процесів цифровізації на трансформацію механізмів легітимації державної влади в сучасному інформаційному суспільстві. Актуальність теми зумовлена стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, поширенням цифрових платформ та мережових форм комунікації, що істотно змінюють характер взаємодії між державою і суспільством, а також формують нові умови функціонування політичних інститутів. У сучасному цифровому середовищі традиційні механізми легітимації влади, засновані переважно на правових процедурах та інституційних практиках, доповнюються новими комунікаційними, інформаційними та технологічними чинниками, які безпосередньо впливають на рівень суспільної довіри до державних інституцій.

У роботі проаналізовано особливості трансформації політичної легітимності в умовах розвитку цифрового суспільства, розкрито роль інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні нових моделей взаємодії між державою та громадянами, а також охарактеризовано значення електронного врядування, цифрової демократії та мережових комунікацій у процесах публічного управління. Особлива увага приділяється дослідженню впливу цифрових медіа, соціальних мереж та онлайн-платформ на формування громадської думки, політичної довіри та суспільної підтримки державної влади.

Окремий напрям дослідження пов'язаний із виявленням основних ризиків, що виникають у цифровому інформаційному середовищі та можуть негативно впливати на легітимність політичних інститутів. Зокрема, проаналізовано проблеми поширення дезінформації, інформаційних маніпуляцій, інформаційно-психологічних операцій та інших форм інформаційного впливу, які здатні підривати довіру громадян до державної влади та дестабілізувати політичну систему. У статті підкреслюється, що в умовах інформаційної війни інформаційний простір перетворюється на важливе поле політичного протистояння, а ефективність державної інформаційної політики стає одним із ключових чинників підтримання політичної стабільності та суспільної довіри.

У роботі також розглядається вплив новітніх технологій, зокрема систем штучного інтелекту та алгоритмічного аналізу даних, на трансформацію сучасних форм управління та легітимації влади. Зазначається, що використання таких технологій створює нові можливості для підвищення ефективності державного управління, однак водночас породжує складні етичні та правові проблеми, пов'язані з прозорістю алгоритмічних рішень, відповідальністю за результати їх застосування та забезпеченням захисту прав людини.

Ключові слова: цифровізація, легітимність, цифрове суспільство, інформаційна безпека, дезінформація, штучний інтелект.

Andrushchenko O.P. The problem of the legitimacy of power in the context of digitalization and information warfare.

The article examines the impact of digitalization processes on the transformation of mechanisms for legitimizing state power in the modern information society. The relevance of the topic is due to the

rapid development of information and communication technologies, the spread of digital platforms and network forms of communication, which significantly change the nature of interaction between the state and society, and also form new conditions for the functioning of political institutions. In the modern digital environment, traditional mechanisms for legitimizing power, based mainly on legal procedures and institutional practices, are supplemented by new communication, information and technological factors that directly affect the level of public trust in state institutions. The paper analyzes the features of the transformation of political legitimacy in the conditions of the development of a digital society, reveals the role of information and communication technologies in the formation of new models of interaction between the state and citizens, and also characterizes the importance of e-government, digital democracy and network communications in public administration processes. Particular attention is paid to the study of the impact of digital media, social networks and online platforms on the formation of public opinion, political trust and public support for state authorities.

A separate area of research is related to the identification of the main risks that arise in the digital information environment and can negatively affect the legitimacy of political institutions. In particular, the problems of the spread of disinformation, information manipulation, information and psychological operations and other forms of information influence that can undermine citizens' trust in state authorities and destabilize the political system are analyzed. The article emphasizes that in the conditions of information warfare, the information space is turning into an important field of political confrontation, and the effectiveness of state information policy is becoming one of the key factors in maintaining political stability and public trust.

The work also examines the impact of new technologies, in particular artificial intelligence systems and algorithmic data analysis, on the transformation of modern forms of governance and legitimation of power. It is noted that the use of such technologies creates new opportunities for increasing the efficiency of public administration, but at the same time gives rise to complex ethical and legal problems related to the transparency of algorithmic decisions, responsibility for the results of their application, and ensuring the protection of human rights.

Key words: digitalization, legitimacy, digital society, information security, disinformation, artificial intelligence.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної цифрової трансформації суспільства проблема легітимності державної влади набуває особливої актуальності та складності. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, поширення цифрових платформ, соціальних мереж і нових форм електронної взаємодії між державою та громадянами істотно змінюють традиційні механізми формування суспільної довіри до влади. Особливої гостроти зазначена проблема набуває в умовах інформаційної війни, коли інформаційний простір стає ареною боротьби за вплив на громадську думку, політичні орієнтації та рівень довіри до державних інститутів. Для України ця проблема має особливе значення у зв'язку з тривалим перебуванням держави в умовах гібридної агресії та активного використання інформаційних технологій як інструменту впливу на суспільну свідомість. Поєднання процесів цифровізації державного управління, розвитку електронної демократії та одночасної інтенсифікації інформаційних атак створює нові виклики для забезпечення стабільності та легітимності державної влади. У зв'язку з цим постає необхідність комплексного філософсько-правового осмислення трансформації легітимності влади в умовах цифрової епохи та визначення основних чинників, що впливають на її формування й підтримання в сучасному інформаційному просторі.

Метою дослідження є філософсько-правовий аналіз трансформації легітимності державної влади в умовах цифровізації суспільства та інформаційної війни, а також визначення ключових факторів, що впливають на формування суспільної довіри до влади в цифровому інформаційному середовищі.

Стан опрацювання проблематики. Проблема легітимності влади в умовах цифровізації та інформаційних трансформацій активно досліджується у сучасній науковій літературі. Питання впливу дезінформації та інформаційних маніпуляцій на суспільну свідомість розглядаються у працях В. Брижка та О. Дзьобаня [1], а проблеми інформаційної безпеки в умовах війни – у дослідженні О. Данильяна та О. Дзьобаня [2]. Теоретичні аспекти легітимності державної влади аналізуються у працях А. Каращука та М. Каращука [4], а особливості її функціонування в умовах воєнного стану – у роботі І. Поліщука [8]. Питання цифрової трансформації публічного управління та використання цифрових технологій у праві висвітлюються у дослідженнях В. Саприкіна [9] та В. Маньори і Ю. Михальчука [6]. У зарубіжних дослідженнях також аналізується вплив цифрових технологій і дезінформації на демократичні процеси та політичну легітимність [10; 11].

Виклад основного матеріалу. Цифровізація суспільства у XXI столітті стала одним із ключових факторів трансформації політичних та правових інститутів, що безпосередньо впливає на ме-

ханізми легітимації державної влади. Поширення інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових платформ та мережевих форм комунікації змінює традиційні способи взаємодії між державою і громадянами, формуючи нові канали політичної участі, механізми суспільного контролю та способи формування довіри до влади. У цих умовах легітимність влади дедалі більше залежить не лише від формально-правових процедур її формування, але й від ефективності цифрових комунікацій, прозорості діяльності державних інституцій та рівня доступу громадян до інформації.

Цифрові технології суттєво трансформують модель взаємодії між державою та суспільством. Якщо у традиційних політичних системах комунікація між владою та громадянами була переважно односторонньою і здійснювалася через інституційні канали, то сучасні цифрові платформи створюють можливості для більш безпосередньої та інтерактивної взаємодії. Як зазначає В. Саприкін, процеси оцифровування, цифровізації та цифрової трансформації публічного управління формують нову модель державного управління, у якій інформаційні технології стають інструментом підвищення ефективності управлінських рішень, відкритості влади та залучення громадян до процесів управління [9, с. 116].

Важливим проявом цих трансформацій є розвиток електронного врядування та цифрової демократії, які розширюють можливості громадянської участі у політичних процесах. Використання цифрових інструментів у сфері публічного управління сприяє підвищенню прозорості діяльності державних органів, спрощенню адміністративних процедур та формуванню нових форм взаємодії між владою і громадянами. У науковій літературі підкреслюється, що цифрові технології створюють передумови для формування більш відкритої моделі управління, у якій громадяни можуть брати активнішу участь у прийнятті політичних рішень та здійснювати ефективний громадський контроль за діяльністю державних інституцій [6, с. 148].

Разом із тим цифровізація створює і нові виклики для забезпечення легітимності влади. З одного боку, використання цифрових технологій розширює можливості демократичної участі, однак з іншого – підвищує вразливість політичних інститутів до інформаційних маніпуляцій, кіберзагроз та дезінформації. У сучасному інформаційному просторі поширення недостовірної або маніпулятивної інформації може суттєво впливати на громадську думку та рівень довіри до державних інституцій. Як зазначають В. Брижко та О. Дзьобань, дезінформація виступає одним із інструментів маніпулювання суспільною свідомістю, здатним формувати викривлене сприйняття політичної реальності та впливати на політичні процеси [1].

Особливого значення ця проблема набуває в умовах інформаційної війни, коли інформаційний простір стає одним із ключових полів протистояння. Інформаційні технології можуть використовуватися не лише для підвищення ефективності державного управління, але й як інструмент політичного впливу та дестабілізації. Дослідники підкреслюють, що сучасні інформаційні конфлікти характеризуються активним використанням цифрових платформ для поширення пропаганди, дезінформації та інформаційно-психологічного впливу на суспільство [2, с. 192-193].

Суттєвим фактором трансформації легітимності влади є також розвиток штучного інтелекту та автоматизованих систем обробки інформації. Сучасні технології штучного інтелекту дедалі ширше застосовуються у сфері державного управління, аналізу даних та прийняття управлінських рішень. Однак використання таких технологій породжує нові етичні та правові проблеми, пов'язані з відповідальністю, прозорістю алгоритмів та захистом прав людини. На думку О. Дзьобаня, розвиток систем штучного інтелекту супроводжується появою нових ризиків, пов'язаних із безпекою, контролем та відповідальністю за результати функціонування цифрових систем [3]. У контексті легітимності влади це означає необхідність забезпечення прозорості використання цифрових технологій та формування механізмів суспільного контролю за їх застосуванням.

Крім того, цифровізація значною мірою змінює і саму природу політичної легітимності. Як зазначає П. Петров, глобальна цифровізація може спричинити кризу традиційних механізмів демократичної легітимності, оскільки цифрові комунікаційні платформи змінюють структуру політичної взаємодії та посилюють роль інформаційних потоків у формуванні політичної довіри [7]. У такій ситуації легітимність влади дедалі більше залежить від здатності держави ефективно функціонувати у цифровому інформаційному середовищі та забезпечувати надійний захист інформаційного простору.

Водночас цифровізація створює передумови для формування нових моделей легітимації влади, заснованих на принципах відкритості, прозорості та участі громадян у процесах прийняття рішень. Ефективне впровадження цифрових технологій у сфері публічного управління може сприяти зміцненню довіри до державних інституцій та підвищенню ефективності їх діяльності. Як підкреслюють А. Каращук та М. Каращук, легітимність влади значною мірою залежить від рівня суспільної підтримки та довіри громадян до державних інституцій, що формується через ефективну взаємодію між владою і суспільством [4]. У цифрову епоху така взаємодія все більше відбувається у мереже-

вому інформаційному просторі, що робить цифрові технології одним із ключових чинників формування сучасної політичної легітимності.

Однак поряд із новими можливостями цифрове середовище створює й низку викликів для стабільності політичних інститутів та збереження суспільної довіри. Розширення цифрових комунікацій значно посилює роль інформаційного простору у формуванні громадської думки, що робить його важливим інструментом як демократичної участі, так і потенційного інформаційного впливу. У таких умовах ефективність механізмів легітимації влади залежить від здатності держави забезпечувати достовірність інформаційних потоків, прозорість публічної комунікації та належний рівень інформаційної безпеки. Відсутність ефективного контролю за поширенням інформації або недостатня увага до інформаційної безпеки можуть створювати передумови для маніпуляцій громадською думкою та формування викривленого уявлення про діяльність державних інституцій, що безпосередньо впливає на рівень їх суспільної легітимності. У цьому контексті цифрові технології виступають не лише інструментом модернізації публічного управління, але й фактором, який здатний змінювати баланс між зміцненням і підризом довіри до влади.

Особливу небезпеку становить поєднання інформаційних маніпуляцій із сучасними цифровими технологіями обробки даних та алгоритмічного поширення інформації. У дослідженнях з кіберполітики наголошується, що інформаційні операції в цифровому середовищі можуть бути спрямовані на цілеспрямоване формування політичних настроїв через аналіз великих масивів даних та персоналізоване поширення інформаційних повідомлень. Як зазначає М.-Е. Dowling, використання цифрових даних та алгоритмічних інструментів у політичних кампаніях здатне суттєво впливати на демократичні процеси та ставити під сумнів легітимність політичних рішень [10, р. 230]. У цьому контексті інформаційна війна набуває нових форм, пов'язаних із використанням цифрових технологій для впливу на виборчі процеси, громадську думку та політичну поведінку громадян.

У свою чергу, N.N. Schia та L. Gjesvik звертають увагу на те, що сучасні кампанії впливу та дезінформації можуть становити серйозну загрозу демократичним інститутам, оскільки вони спрямовані на підриз довіри до політичних процесів і створення атмосфери недовіри до державної влади [11, р. 413]. Поширення маніпулятивної інформації через соціальні мережі, цифрові медіа та онлайн-платформи дозволяє значно розширити масштаби інформаційного впливу та зробити його більш ефективним.

У контексті сучасних політичних процесів важливу роль відіграє також структура самого інформаційного простору, який значною мірою визначає характер взаємодії між владою та суспільством. Цифрові комунікаційні платформи створюють умови для швидкого поширення інформації, проте водночас вони сприяють фрагментації інформаційного середовища та появі так званих «інформаційних бульбашок», у межах яких формуються альтернативні інтерпретації політичної реальності. У таких умовах легітимність влади значною мірою залежить від того, наскільки ефективно держава здатна забезпечувати достовірність інформації та підтримувати відкритий і прозорий інформаційний діалог із суспільством.

Для держав, що перебувають у стані воєнного або гібридного протистояння, проблема інформаційної безпеки набуває особливої ваги. Дослідники підкреслюють, що інформаційні атаки можуть бути спрямовані не лише на дестабілізацію політичної ситуації, але й на системне підірвання легітимності державної влади. У цьому контексті І. Поліщук наголошує, що в умовах воєнного стану легітимність публічної влади значною мірою залежить від здатності держави забезпечувати ефективну комунікацію з громадянами та протидіяти інформаційним загрозам [8, с. 90]. Відсутність ефективної інформаційної політики або недостатня прозорість діяльності державних органів може сприяти поширенню недовіри та посиленню інформаційних маніпуляцій.

Важливе значення має також забезпечення кібернетичної безпеки інформаційної інфраструктури держави. Цифрові системи управління, державні інформаційні ресурси та комунікаційні мережі можуть ставати об'єктами кібератак, що створює додаткові ризики для функціонування державних інституцій. Як зазначають О. Лазор, І. Юник та А. Чемерпільська, ефективне функціонування системи кібербезпеки є необхідною умовою захисту критичної інформаційної інфраструктури та забезпечення стабільності державного управління [5].

Суттєвий вплив на трансформацію механізмів легітимації влади справляє також розвиток штучного інтелекту та автоматизованих систем обробки інформації. Сучасні технології штучного інтелекту дедалі ширше застосовуються у сфері державного управління, аналізу даних та прийняття управлінських рішень. Однак використання таких технологій породжує нові етичні та правові проблеми, пов'язані з прозорістю алгоритмів, відповідальністю за результати їх функціонування та захистом прав людини. У дослідженнях підкреслюється, що легітимність алгоритмічного управління значною мірою залежить від прозорості алгоритмів та можливості суспільного контролю за їх використанням.

Крім того, алгоритмізація публічного управління змінює характер владних відносин, оскільки цифрові системи дедалі частіше беруть участь у процесах вироблення політичних рішень та аналізу суспільних процесів. Дослідники наголошують, що поширення алгоритмічного управління створює нові форми соціального порядку, у межах яких цифрові технології стають важливим інструментом організації суспільних процесів та управління інформаційними потоками.

Водночас розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для формування більш відкритих і прозорих моделей управління. Використання цифрових платформ, відкритих даних та інструментів електронної демократії здатне сприяти розширенню громадянської участі та підвищенню рівня суспільної довіри до державних інституцій. У сучасному цифровому суспільстві легітимність влади дедалі більше пов'язується з її здатністю забезпечувати відкритість управлінських процесів, прозорість інформаційної політики та ефективну взаємодію з громадянами.

Отже, прозорість діяльності державних інституцій, підзвітність влади перед громадянами, розвиток системи інформаційної та кібернетичної безпеки, а також відповідальне використання цифрових технологій стають ключовими умовами підтримання легітимності державної влади в умовах цифровізації та інформаційних конфліктів.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, що цифровізація суттєво трансформує традиційні механізми формування та підтримання легітимності державної влади. Поширення цифрових комунікацій, розвиток соціальних мереж, алгоритмічних інформаційних систем і технологій штучного інтелекту створюють нові ризики для стабільності політичних систем, пов'язані з поширенням дезінформації, інформаційними маніпуляціями, кіберзагрозами та інформаційно-психологічними операціями. Особливої гостроти ці виклики набувають в умовах інформаційних конфліктів та гібридних форм протистояння, коли інформаційний простір використовується як інструмент впливу на громадську думку та підриву довіри до державних інституцій. У таких умовах забезпечення легітимності влади потребує комплексного підходу, що поєднує правові, організаційні, технологічні та комунікаційні механізми захисту інформаційного середовища.

Серед основних напрямів зміцнення легітимності влади в умовах цифровізації доцільно виокремити розвиток прозорих та підзвітних механізмів публічного управління, удосконалення правового регулювання цифрового інформаційного простору, формування ефективної системи інформаційної та кібернетичної безпеки, а також забезпечення етичного і відповідального використання цифрових технологій та систем штучного інтелекту. Важливим чинником підтримання суспільної довіри є також розвиток відкритої комунікаційної політики держави, спрямованої на забезпечення достовірності інформації, протидію дезінформації та формування стійкого інформаційного діалогу між владою і громадянським суспільством.

Таким чином, у сучасних умовах легітимність державної влади формується у складному взаємозв'язку політичних, правових та інформаційних процесів, що відбуваються у цифровому середовищі. Ефективне поєднання принципів відкритості, правової визначеності, інформаційної безпеки та активної участі громадян у процесах суспільного управління створює передумови для формування нової моделі політичної легітимності, здатної забезпечити стабільність державних інституцій та зміцнення демократичного розвитку суспільства в умовах цифровізації та інформаційних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брижко В.М., Дзьобань О.П. Дезінформація як фактор маніпулювання свідомістю. *Інформація і право*. № 2(45) (2023). DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.2\(45\).282318](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.2(45).282318).
2. Данильян О., Дзьобань О. Інформаційна безпека у мережевому вимірі війни. *Ретроспектива військової агресії рф в Україні. Ретроспектива військової агресії рф в Україні: злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в сучасному вимірі*: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 22–23 червня 2023 року. Київ: Алерта, 2023. С. 192–199. URL: https://www.researchgate.net/profile/Anna-Politova-2/publication/371782664_GENDERNO_ZUMOVLENE_NASILSTVO_V_UMOVAN_ZBROJNOGO_KONFLIKTU_OKREMI_PITANNA_PROBLEMI/links/64948d688de7ed28ba4cb0c5/GENDERNO-ZUMOVLENE-NASILSTVO-V-UMOVAN-ZBROJNOGO-KONFLIKTU-OKREMI-PITANNA-PROBLEMI.pdf#page=193 (дата звернення: 14.03.2026).
3. Дзьобань О.П. Від Азімова до GPT: еволюція проблем безпеки та відповідальності в системах штучного інтелекту. *Вісник гуманітарних наук*. 2026. № 16. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18849900>.
4. Карашук А.М., Карашук М.М. Легітимність державної влади в сучасній Україні. *Політологічний вісник*. 2024. № 93. С. 124–137. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2024.93.124-137>.
5. Лазор О.Я., Юник І.Г., Чемерпільська А.М. Організаційно-правові засади забезпечення кібернетичної безпеки об'єктів критичної інформаційної інфраструктури України: формування

- та розвиток. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.5.3>.
6. Маньгора В.В., Михальчук Ю.О. Використання цифрових технологій у праві: перспективи та виклики. *Інформація і право*. 2023. № 4(47). С. 147-158. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4\(47\).291618](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291618).
 7. Петров П. Глобальна цифровізація та криза міжнародного демократичного легітимізму. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2025. № 8(1). С. 254-262. DOI: <https://doi.org/10.15421/342531>.
 8. Поліщук І. Легітимність публічної влади в Україні під час воєнного стану. *Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2025. № 17. С. 89-99. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2025.17.89-99>.
 9. Саприкін В. Оцифровування, цифровізація та цифрова трансформація публічного управління в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2024. № 19(1). С. 116-121. DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2024/19-19/22>.
 10. Dowling M.-E. Cyber information operations: Cambridge Analytica's challenge to democratic legitimacy. *Journal of Cyber Policy*. 2022. Vol. 7, № 2. P. 230-248. DOI: <https://doi.org/10.1080/23738871.2022.2081089>.
 11. Schia N. N., Gjesvik L. Hacking democracy: managing influence campaigns and disinformation in the digital age. *Journal of Cyber Policy*. 2020. Vol. 5, № 3. P. 413-428. DOI: <https://doi.org/10.1080/23738871.2020.1820060>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

РОЗДІЛ XIV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

УДК 347.77.043(045)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.55>

ПРИНЦИП ТЕХНОЛОГІЧНОЇ НЕЙТРАЛЬНОСТІ В АВТОРСЬКОМУ ПРАВІ: СУДОВА ПРАКТИКА СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ, ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ

Зайцева–Калаур І.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу,
Західноукраїнський національний університет
ORCID: 0000-0001-5924-5844*

Цвігун І.М.,

*кандидат юридичних наук (Ph.D),
доцент кафедри цивільного права і процесу,
Західноукраїнський національний університет
ORCID: 0000-0002-1284-4193*

Зайцева–Калаур І.В., Цвігун І.М. Принцип технологічної нейтральності в авторському праві: судова практика Суду Європейського Союзу, Європейського Суду з прав людини та національних судів.

У статті досліджується принцип технологічної нейтральності як ключовий елемент сучасного правового регулювання та правозастосування у сфері авторського права. Проаналізовано його значення та особливості застосування у праві Європейського Союзу (ЄС), практиці Суду Європейського Союзу (ЄС) та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Особливу увагу приділено імплементації відповідних підходів у судовій практиці України. Обґрунтовується, що технологічна нейтральність забезпечує адаптивність правової системи до цифрових трансформацій та сприяє уніфікації правозастосування. Визначено, що Суд ЄС у новітній практиці переходить до функціонального підходу, оцінюючи не технологію, а економічну і правову сутність використання. Принцип технологічної нейтральності у практиці ЄСПЛ прямо не сформульований як окрема доктрина, однак проявляється у тому, що Суд не надає пріоритету технології, а оцінює баланс між авторським правом (як правом власності) і свободою вираження поглядів; визнає, що цифрові технології лише розширюють сферу дії прав, але не змінюють їх природи. Це свідчить про трансформацію даного принципу у ширший правозастосовний інструмент, що виходить за межі галузевого регулювання. З'ясовано, що у практиці Верховного Суду принцип технологічної нейтральності застосовується переважно імпліцитно та фрагментарно, що проявляється у використанні судами універсальних підходів до кваліфікації правовідносин незалежно від технологічної форми їх реалізації за відсутності уніфікованої методології його системного застосування. Підсумовано, що перспективи розвитку принципу технологічної нейтральності пов'язані з: його подальшою інституціоналізацією на рівні законодавства та судової практики; поглибленням гармонізації національного підходу із правом ЄС; розширенням сфери застосування на новітні технологічні явища, включаючи системи штучного інтелекту та цифрові екосистеми; посиленням ролі цього принципу у забезпеченні правової визначеності та передбачуваності регулювання в цифровому середовищі.

Ключові слова: авторське право, Суд ЄС, ЄСПЛ, практика ЄСПЛ, судові рішення, технологічна нейтральність, цифрове середовище, європейські стандарти.

Zaitseva-Kalaur I., Tsvigun I. The principle of technological neutrality in copyright law: case law of the Court of Justice of the European Union, the European Court of Human Rights and national courts.

The article examines the principle of technological neutrality as a key element of modern legal regulation and law enforcement in the field of copyright. Its meaning and features of application in the law of the European Union (EU), the practice of the Court of Justice of the European Union (EU)

and the European Court of Human Rights (ECHR) are analyzed. Particular attention is paid to the implementation of relevant approaches in the judicial practice of Ukraine. It is substantiated that technological neutrality ensures the adaptability of the legal system to digital transformations and contributes to the unification of law enforcement. It is determined that the Court of Justice of the EU in its latest practice is moving to a functional approach, assessing not technology, but the economic and legal essence of use. The principle of technological neutrality in the practice of the ECHR is not directly formulated as a separate doctrine, but is manifested in the fact that the Court does not give priority to technology, but assesses the balance between copyright (as a property right) and freedom of expression; recognizes that digital technologies only expand the scope of rights, but do not change their nature. This indicates the transformation of this principle into a broader law enforcement tool that goes beyond sectoral regulation. It has been found that in the practice of the Supreme Court, the principle of technological neutrality is applied mainly implicitly and fragmentarily, which is manifested in the use by courts of universal approaches to the qualification of legal relations regardless of the technological form of their implementation in the absence of a unified methodology for its systematic application. It is concluded that the prospects for the development of the principle of technological neutrality are associated with: its further institutionalization at the level of legislation and judicial practice; deepening the harmonization of the national approach with EU law; expanding the scope of application to emerging technological phenomena, including artificial intelligence systems and digital ecosystems; and strengthening the role of this principle in ensuring legal certainty and predictability of regulation in the digital environment.

Key words: copyright, Court of Justice of the EU, ECHR, ECHR case law, court decisions, technological neutrality, digital environment, European standards.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій, платформ спільного доступу до контенту, штучного інтелекту, тощо ставить перед авторським правом нові виклики. Одним із ключових механізмів забезпечення ефективності правового регулювання в таких умовах є принцип технологічної нейтральності, який дозволяє застосовувати існуючі правові норми незалежно від способу створення або використання об'єктів авторського права. Водночас у праві ЄС принцип технологічної нейтральності отримав нормативне закріплення, тоді як у національному праві України він прямо не визначений, але активно застосовується у правозастосовній практиці. У конвенційній системі ЄКПЛ цей принцип також не має нормативної фіксації, однак його змістовні елементи розкриваються у практиці ЄСПЛ. Така диференціація закріплення принципу технологічної нейтральності та застосування у національному, наднаціональному та конвенційному правових вимірах обумовлює необхідність комплексного наукового дослідження судових підходів з метою визначення його змісту, меж та ролі в сучасному авторському праві.

Мета дослідження. Метою наукового дослідження є аналіз застосування принципу технологічної нейтральності у праві ЄС, практиці Суду ЄС, ЄСПЛ та судовій практиці України; обґрунтування теоретико-прикладного значення цього принципу як універсального регулятивного механізму, що забезпечує сталість правового регулювання та його ефективну адаптацію до розвитку цифрових технологій.

Стан опрацювання проблематики. У зарубіжній доктрині принцип технологічної нейтральності розглядається як інструмент адаптації авторського права до цифрового середовища (С. Craig, А. Drassinower, М. Senftleben, Т. Aplin & L. Bently), тоді як у вітчизняній науці його зміст переважно опосередковано розкривається через дослідження цифровізації авторського права та гармонізації законодавства з правом ЄС (О. Довгань, О. Орлюк, Ю. Капіца, Р. Майданик). Втім, комплексний аналіз із урахуванням практики Суду ЄС, ЄСПЛ та України залишається недостатнім.

Виклад основного матеріалу. В умовах стрімкого науково-технічного прогресу важливого значення набуває принцип технологічної нейтральності. Цей принцип передбачає, що законодавство та судова практика мають однаково ставитися до різних технологій, які виконують схожі функції, уникаючи дискримінації або надання переваг будь-якій із них. Технологічна нейтральність відіграє особливо важливу роль у правозастосуванні, оскільки забезпечує гнучкість і передбачуваність правового регулювання в умовах постійного впровадження інновацій. Суди, зокрема міжнародні, дедалі частіше звертаються до цього принципу при вирішенні спорів, пов'язаних з використанням нових технологій у сфері авторського права.

У праві ЄС принцип технологічної нейтральності прямо закріплений у нормативних актах, що регулюють електронні комунікації та цифровий ринок. Так, вперше цей принцип застосовано у законодавстві ЄС у сфері телекомунікацій Директивою 2002/21/ЄС про загальну регуляторну базу для мереж та послуг електронних комунікацій. У цьому регулюванні технологічна нейтральність реалізовувалася через мінімальне втручання, з акцентом на конкурентні ринкові результати та

відсутність дискримінації між конкуруючими мережами [1]. Європейським кодексом електронних комунікацій Directive (EU) 2018/1972 (European Electronic Communications Code) у статтях 3-4 визначено, що регулювання має бути недискримінаційним щодо технологій та застосовуватися однакові правила для функціонально подібних послуг [2]. Цей принцип прямо імплементований як обов'язковий підхід.

У сфері авторського права принцип технологічної нейтральності найбільш чітко проявляється в Директивах: 2001/29/ЄС Про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві та 2019/790 ЄС Про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку. Реалізація даного принципу здійснено через еволюційне тлумачення права та недискримінацію технологій [3, 4].

Сьогодні у праві ЄС ключовим нормативним актом, що прямо вказує на тенденцію переходу від технологічно специфічного до функціонально орієнтованого регулювання є Regulation (EU) 2024/1689 (Акт про штучний інтелект, AI Act) [5]. Це перший комплексний Закон про регулювання штучного інтелекту, що застосовується безпосередньо в державах-членах ЄС. Даним Регламентом передбачено ризики, які створюють нові технології. Принцип технологічної нейтральності прямо згадано у рецитах (пояснювальній частині), зокрема, Рецитал 6: «регулювання має бути technology-neutral і не залежати від конкретних технічних рішень». І хоча, в праві ЄС рецитали мають тлумачне значення, вони активно використовуються Судом ЄС.

Таким чином, Регламент 2024/1689 повинен застосовуватися у спосіб, що забезпечує технологічну нейтральність, тобто не надає переваги чи не дискримінує конкретні технологічні рішення, а охоплює системи штучного інтелекту незалежно від способу їх технічної реалізації.

Акт про штучний інтелект є важливим у контексті нашого дослідження, адже у сфері авторського права принцип технологічної нейтральності не має прямого нормативного вираження, а реалізований через нормотворчу техніку та практику Суду ЄС, тому підхід, що закладено в Regulation (EU) 2024/1689 є орієнтиром для застосовування і в сфері авторського права.

Показовим прикладом є рішення Суду ЄС у справі *Austro-Mechana* (C-433/20) від 24 березня 2022 року, що стосувалося тлумачення винятку приватного копіювання Директиви 2001/29/ЄС. Суд визнав, що копії творів, збережені користувачем у хмарних сервісах, підпадають під виняток приватного копіювання, якщо створені фізичною особою для приватного, некомерційного використання. Так, пунктом 27 визначено: «... закон повинен визначати права та обов'язки осіб у загальному вигляді, без надання переваги використанню однієї технології на шкоду іншій» (рішення від 24 березня 2022 року, *Austro-Mechana*, C-433/20, EU:C:2022:217, пункт 27) [6].

Отже, слід визнати, що вираз «копії на будь-якому носії», згаданий у статті 5(2)(b) Директиви 2001/29, включає сервер, на якому постачальник послуг хмарного зберігання надав користувачеві місце для збереження копій творів, захищених авторським правом, що зберігаються для приватних цілей (C-433/20, рецитал 1-2).

Пункт 27 безпосередньо пов'язує тлумачення винятку щодо приватного копіювання з принципом технологічної нейтральності, стверджуючи, що норма Директиви 2001/29 (виняток щодо копіювання на будь-якому носії) має трактуватися так, щоб не робити різниці між технологіями (традиційні носії, сервери, хмарне зберігання, тощо). Це потрібно для того, щоб запобігти технологічній дискримінації, яка підривала б мету Директиви – адаптування авторського права до цифрової реальності.

Варто звернути нашу увагу, що Суд ЄС послідовно застосовував технологічно нейтральний підхід у тлумаченні норм авторського права. Для прикладу, у справі *Svensson v Retriever Sverige AB* (C-466/12, 13 лютого 2014), застосовуючи принцип технологічної нейтральності Суд вирішив, що надання доступу через посилання має розглядатися так само, як прямий доступ до веб-контенту, незалежно від технології передачі. «Використання творів через посилання на веб-сайт не відрізняється за своєю правовою суттю від безпосереднього доступу, тому права авторів застосовуються незалежно від способу доступу.» [7].

У справі *GS Media v Sanoma* (C-160/15, 8 вересня 2016) Суд підкреслив, що оцінка порушення права не повинна залежати від технічного способу поширення контенту. «Правова оцінка використання творів повинна ґрунтуватися на фактичній можливості доступу громадськості, незалежно від способу технічного надання цього доступу» [8].

У з'єднаних справах C-682/18 і C-683/18 (спільне рішення щодо YouTube і «Uploaded/Kindo») щодо відповідальності платформ за порушення авторських прав користувачами суд дійшов висновку, що оператори подібних онлайн-платформ не вважаються такими, що самі здійснюють «комунікацію до публіки», якщо не мають фактичного знання про порушення та вживають своєчасних заходів після повідомлення [9]. Водночас право власника вимагає надання ефективного судового захисту, зокрема можливості отримати судову заборону проти посередника, навіть якщо він фор-

мально не є порушником. Рішення підтверджує важливість балансу між захистом авторських прав і обмеженою відповідальністю онлайн-посередників у цифровому середовищі.

При розгляді вище зазначених справ Суд керувався наступним: не пов'язував правові наслідки з назвою або технологією платформи; розглядав поведінку оператора (активну чи пасивну) незалежно від технології, через яку контент стає доступним; застосовував однакові критерії для різних платформ (YouTube і Uploaded), визначав відповідальність на підставі реальної ролі платформи у доступі до контенту.

У підсумку наведених вище судових рішень, розуміємо чітку позицію Суду, за якою, юридичні наслідки не залежать від технології, а від функції і мети використання. Такий підхід особливо важливий в сучасну епоху цифровізації, оскільки гарантує універсальне застосування авторського права в умовах швидких технологічних змін.

Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ)

ЄСПЛ розглядає авторське право крізь призму права власності (ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Конвенції)) та свободи вираження поглядів (ст. 10 Конвенції) [10].

Принцип технологічної нейтральності у практиці ЄСПЛ прямо не сформульований як окрема доктрина, однак проявляється у тому, що Суд не надає пріоритету технології, а оцінює баланс між авторським правом (як правом власності) і свободою вираження поглядів (ст. 10 Конвенції); визнає, що цифрові технології лише розширюють сферу дії прав, але не змінюють їх природи.

Найбільш вдалим прикладами судових рішень, де чітко відображено принцип технологічної нейтральності є Рішення ЄСПЛ у справах: *Ashby Donald and Others v. France* (фотографи розмістили онлайн фото показів мод без дозволу правовласників) та *Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden (The Pirate Bay)* (засновники торрент-платформи сприяли масовому обміну файлами) [11; 12]. Так, у першій справі Суд встановив, що обмеження свободи вираження допустиме. Публікація в Інтернеті підпадає під свободу вираження (ст. 10), але авторське право є частиною права власності (Протокол №1). Принцип технологічної нейтральності проявляється у тому, що Суд не відрізняє онлайн-публікацію від традиційної, застосовуючи однакові критерії балансу прав.

У другій справі, Суд визнав, що файлообмін через Інтернет є формою поширення інформації (ст. 10), однак, держава має право обмежити це для захисту авторського права. ЄСПЛ підкреслив, що цифрова технологія (торенти) не змінює сутності правового балансу - застосовується єдиний тест пропорційності.

Ще одна справа, що розглядалась ЄСПЛ, щодо незаконного відтворення та розміщення твору в мережі Інтернет без ефективного захисту з боку держави *Safarov v. Azerbaijan*. Суд встановив порушення ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції (право власності). ЄСПЛ сформував правову позицію, за якою інтелектуальну власність слід розуміти як «майно», авторське право підпадає під захист Конвенції незалежно від форми (паперова книга чи цифрова копія) [13]. Таким чином, Суд підтверджує позицію, за якою цифрове середовище не породжує нових прав, а лише вимагає адаптації механізмів їх захисту при збереженні принципу технологічної нейтральності.

У справі *Korotuyuk v. Ukraine*, щодо неналежного розслідування органами влади фактів розповсюдження в інтернеті книги заявниці без її згоди, ЄСПЛ погодився з доводами заявниці про невиконання владою позитивних зобов'язань у сфері захисту авторських прав і констатував порушення статті 1 Протоколу №1 до Конвенції. При розгляді справи, Суд зосереджується на оцінці втручання у права, гарантовані Конвенцією, через критерії законності, необхідності та пропорційності, що застосовуються однаково незалежно від використаних технологій [14]. Такий підхід свідчить про універсальність конвенційних стандартів у цифрову епоху.

У підсумку вище наведеного, варто підкреслити, що незважаючи на те, що ЄСПЛ не займається безпосередньо питаннями авторського права у тому сенсі, як це роблять спеціалізовані установи та Суду, його рішення по окремих справах мають значний вплив на розуміння та застосування дотримання авторських прав у контексті прав людини.

Рішення ЄСПЛ у розглянутих нами справах активно використовуються Судом ЄС, зокрема у справах про онлайн-платформи, гіперпосилання, цифрові публікації, тощо. Прослідковується посилення універсального підходу до цифрового середовища, за яким Інтернет є простором реалізації прав людини, але не створює нових правових режимів. Відтак, принцип технологічної нейтральності фактично трансформується у міжсудову доктрину Європи.

Аналіз практики українських судів свідчить про імпліцитне застосування принципу технологічної нейтральності за яким суди не посилаються на цей принцип прямо, однак фактично дотримуються його, застосовуючи однакові правові підходи незалежно від технологічної форми існування або використання об'єкта правовідносин.

Для прикладу, у постанові Верховного Суду у справі № 910/7750/22 наголошено, що правова кваліфікація відносин не залежить від технічного середовища їх реалізації [15]. Аналогічний підхід

простежується у справі № 757/4588/18-ц, де Суд визнав використання твору в мережі Інтернет самостійною формою порушення авторського права незалежно від способу його здійснення [16]. У справі № 758/8370/19 підтверджується тенденція до уніфікації підходів до онлайн та офлайн використання об'єктів авторського права [17]. У справі № 348/1532/19 суд не пов'язує правову кваліфікацію порушення авторського права із технічними способами використання твору [18]. Оцінка здійснюється через факт створення твору, належність авторських прав та факт їх порушення, що забезпечує універсальність правового режиму незалежно від технологічного середовища.

В аналізованих вище судових рішеннях, чітко прослідковується, що суди не прив'язують правову кваліфікацію до технології; застосовують універсальні критерії (факт використання, наявність прав, порушення); фактично імплементують позиції Суду ЄС, забезпечуючи застосування технологічно нейтрального принципу у національному правозастосуванні.

Досліджуючи національну судову практику варто також вказати на фрагментарність застосування принципу технологічної нейтральності та відсутність уніфікованої методології.

Наприклад, у постанові Верховного Суду від 20 лютого 2025 року у справі № 910/19775/23 щодо прав на графічне зображення Суд підтвердив, що ключовий принцип авторського права – охорона надається виключно формі вираження твору, а не його змісту [19]. Водночас Суд звернув увагу на те, що якщо твір включено до офіційного акта органу державної влади, як-от наказу Міністерства внутрішніх справ України – така форма вираження не підлягає правовій охороні відповідно до статті 434 ЦК України та ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Отже, ця справа підкреслює обмеження дії авторського права щодо творів, що інтегруються в офіційні документи органів державної влади, та засвідчує пріоритет публічного інтересу над індивідуальною охороною у подібних випадках.

Принцип технологічної нейтральності прослідковується у тому, що Суд не прив'язує право до носія (пластик, папір, цифрова форма), а оцінює сам твір як результат творчості. Навіть включення у державний документ не змінює природи твору. Однак, варто вказати і на фрагментарність застосування принципу: акцент зміщується з технологічної нейтральності на винятки з охорони (офіційні документи); відсутній аналіз того, чи впливає цифрове відтворення/поширення такого об'єкта; принцип застосовано опосередковано, без узагальнення для цифрового середовища.

У справі № 910/12970/22 Верховний Суд розглянув спір щодо неправомірного використання фотографій, розміщених на вебсайті, де відповідач посилався на отримання зображень через сток-ову онлайн-платформу без належного підтвердження ліцензії [20].

Суд фактично застосував принцип технологічної нейтральності, зазначивши, що використання твору через цифрові платформи не змінює змісту авторського права. Незалежно від технології поширення вирішальним є наявність правомірної підстави (ліцензії) для використання твору.

Фрагментарність застосування принципу: відсутній аналіз специфіки цифрового середовища (платформи, розповсюдження, доступ); не використано критерії, подібні до практики Суду ЄС (добросовісність, обізнаність, нова аудиторія); рішення обмежується загальним принципом, без його деталізації. Тобто, технологічна нейтральність присутня, але без інструментарію її застосування.

У постанові КЦС у складі Верховного Суду у справі № 760/16961/19 простежується пряме застосування принципу технологічної нейтральності, оскільки суд виходить із того, що правова охорона комп'ютерних програм як об'єктів авторського права не залежить від способу чи форми їх вираження [21]. Суд акцентує на охороні форми вираження твору (вихідного та об'єктного коду), відмежовуючи її від ідей та алгоритмів, що відповідає універсальному підходу до правового регулювання незалежно від технологічного середовища.

Дане рішення є найбільш наближене до доктринального застосування, але відсутня уніфікація: цей підхід не відтворюється системно в інших категоріях справ (наприклад, щодо фото, контенту в Інтернеті); не застосована «екстраполяція» цієї логіки на інші об'єкти авторського права. Відтак, рішення, не стало універсальним стандартом для всієї практики.

Фрагментарність застосування принципу технологічної нейтральності у практиці Верховного Суду проявляється не у запереченні цього принципу, а у різному ступені його імплементатії та відсутності єдиної методологічної основи. Аналіз відповідних судових рішень свідчить, що в одних справах принцип реалізується імпліцитно через універсалізацію підходів до кваліфікації правовідносин незалежно від технології, в інших – має частковий або опосередкований характер, а в окремих випадках досягає рівня, близького до доктринального застосування.

Висновки. В умовах стрімкого технологічного прогресу та появи нових інструментів, зокрема штучного інтелекту, важливо чітко розмежовувати роль людини і технології. Технології – це лише засоби, що розширюють творчі можливості людини, але не можуть замінити її пам'ять, інтуїцію, емоції і внутрішній світ, що лежать в основі справжнього авторства. Не слід розглядати технології як заміну творчого початку. Навпаки, вони виступають інструментами, що розширюють можливості

творчості, але не визначають її сутність. Тому, принцип технологічної нейтральності, що дедалі більше закріплюється у судовій практиці Європи та України, є важливим механізмом забезпечення балансу між традиційними підходами до захисту авторських прав і потребами цифрової епохи.

На основі проведеного дослідження можна сформулювати наступні висновки та передбачити перспективи розвитку принципу технологічної нейтральності у сфері авторського права:

1. Аналіз судової практики Суду ЄС, ЄСПЛ, а також національної судової практики України свідчить про поступове утвердження принципу технологічної нейтральності як одного з ключових орієнтирів розвитку сучасного авторського права, що дозволяє законодавству та судовій системі однаково ставитись до різних технологій, що виконують схожі функції, даючи змогу авторському праву бути гнучким, адаптивним і передбачуваним. Такий підхід дозволяє забезпечити сталість правового регулювання в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та уникнути нормативного відставання від технічного прогресу.

2. Принцип технологічної нейтральності дедалі частіше використовується як інструмент балансування між інтересами правовласників і суспільства, зокрема у справах, пов'язаних із доступом до інформації, свободою вираження поглядів та функціонуванням цифрових платформ. У цьому контексті він набуває міжгалузевого значення, виходячи за межі суто авторського права.

3. Національна судова практика перебуває на етапі формування підходів до застосування цього принципу, орієнтуючись на європейські стандарти та практику їх тлумачення. Водночас спостерігається певна фрагментарність і відсутність усталеної доктринальної єдності, що зумовлює необхідність подальшої уніфікації правозастосування.

4. Перспективи розвитку принципу технологічної нейтральності пов'язані з: його подальшою інституціоналізацією на рівні законодавства та судової практики; поглибленням гармонізації національного підходу із правом ЄС; розширенням сфери застосування на новітні технологічні явища, включаючи системи штучного інтелекту та цифрові екосистеми; посиленням ролі цього принципу у забезпеченні правової визначеності та передбачуваності регулювання в цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on a common regulatory framework for electronic communications networks and services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32002L0021>.
2. Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 establishing the European Electronic Communications Code. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1972/oj>.
3. Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0029>.
4. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>.
5. (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>.
6. Austro-Mechana Gesellschaft zur Wahrnehmung mechanisch-musikalischer Urheberrechte Gesellschaft mbH v Strato AG (C-433/20): Judgment of the Court (Second Chamber) of 24 March 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62020CJ0433>.
7. Svensson and Others v Retriever Sverige AB (C-466/12): Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 13 February 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0466>.
8. GS Media BV v Sanoma Media Netherlands BV (C-160/15): Judgment of the Court (Grand Chamber) of 8 September 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62015CJ0160>.
9. YouTube LLC and Cyando AG (Joined Cases C-682/18 and C-683/18): Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 June 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62018CJ0682>.
10. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights), Rome, 4 November 1950, as amended by Protocols No. 11, 14 and 15. Strasbourg: Council of Europe, 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.

11. Ashby Donald and Others v. France, no. 36769/08, judgment of 10 January 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115011>.
12. Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden, no. 40397/12, decision of 19 February 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122445>.
13. Safarov v. Azerbaijan, no. 885/12, judgment of 1 September 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-219512>.
14. Korytyuk v. Ukraine, no. 74663/17, judgment of 19 January 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222497>.
15. Постанова Верховного Суду від 22.06.2023 у справі № 910/7750/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>.
16. Постанова Верховного Суду від 15.05.2023 у справі № 757/4588/18-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>.
17. Постанова Верховного Суду від 10.10.2023 у справі № 758/8370/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>.
18. Постанова Верховного Суду від 12.03.2024 у справі № 348/1532/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>.
19. Постанова Верховного Суду від 20.02.2025 у справі № 910/19775/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>.
20. Постанова Верховного Суду від 18.11.2023 у справі № 910/12970/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>.
21. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 12.09.2022 у справі № 760/16961/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.56>

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, МЕЖІ

Костак С.Я.,

аспірант юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID: 0009-0005-9305-9021

Костак С.Я. Обмеження прав людини як правова категорія: поняття, ознаки, межі.

Вказується, незважаючи на тривалу наукову дискусію, вітчизняна юридична доктрина так і не виробила загальноновизнаного визначення поняття «обмеження прав людини», а чинне законодавство України не містить його нормативного закріплення. Така ситуація породжує як теоретичну невизначеність, так і практичні ризики: відсутність чітких критеріїв розмежування обмеження права та його порушення створює підґрунтя для свавілля з боку публічної влади.

Таким чином, статтю присвячено комплексному теоретико-правовому аналізу обмеження прав людини як самостійної правової категорії. Встановлено, що у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці відсутнє усталене визначення цього поняття, а чинне законодавство України не закріплює його легального тлумачення, що є суттєвою правовою прогалиною. Досліджено філософсько-правові підходи до природи обмежень прав людини, зокрема у контексті дихотомії «лібералізм – комунітаризм». Здійснено порівняльний аналіз доктринальних поглядів на поняття обмеження прав людини, зокрема позицій А.Ф. Квітко, І.Д. Ягофарова, Є.Є. Грецової, О.В. Должикової, В.А. Федорова, Д. Терлецького, І. Дахової, Ю. Фігеля та Н. Опольської, викладених через праці О. Шершель, А.В. Мітяєвої, Л.І. Заморської і Н.А. Гураленко. Виокремлено сутнісні ознаки обмежень прав людини: нормативна закріпленість, тимчасовий характер, просторова та суб'єктна визначеність, наявність легітимної мети. Розмежовано поняття «обмеження прав людини» із суміжними категоріями «межі здійснення прав» і «порушення прав». Охарактеризовано форми обмежень: обов'язки, заборони, заходи захисту, покарання та юридична відповідальність. Проаналізовано принципи правомірного обмеження: законність, легітимність, пропорційність, недискримінація та тимчасовість. Окремо висвітлено конституційні критерії обмежень, вироблені Конституційним Судом України: недопустимість свавілля, наявність легітимної мети, пропорційність та недоторканність сутнісного змісту (ядра) конституційного права. Досліджено специфіку обмежень прав в умовах воєнного стану. Зроблено висновок, що обмеження прав людини є необхідним і юридично виправданим механізмом забезпечення балансу між інтересами особи, суспільства і держави, але завжди має залишатися в суворих конституційних межах, не порушуючи сутнісного змісту конституційного права.

Ключові слова: обмеження прав людини, правова категорія, принцип пропорційності, межі обмежень прав, сутнісний зміст права, баланс інтересів, воєнний стан, конституційні критерії.

Kostak S.Y. Human rights limitation as a legal category: concept, features and limits.

It is indicated that, despite the long scientific discussion, the domestic legal doctrine has not developed a generally accepted definition of the concept of "restriction of human rights", and the current legislation of Ukraine does not contain its normative consolidation. This situation generates both theoretical uncertainty and practical risks: the lack of clear criteria for distinguishing between restriction of rights and its violation creates the basis for arbitrariness on the part of public authorities.

The article is dedicated to a comprehensive theoretical and legal analysis of the limitation of human rights as an independent legal category. It is established that neither domestic nor foreign legal scholarship has produced a universally accepted definition of this concept, and that current Ukrainian legislation does not contain a statutory definition, which constitutes a significant legal gap. Philosophical and legal approaches to the nature of human rights limitations are examined, in particular through the liberalism–communitarianism dichotomy as analysed by O.Z. Pankevych. A comparative analysis of doctrinal approaches to the concept of limitation of human rights is conducted, including the views of A.F. Kvitko, I.D. Yahofarov, Ye.Ye. Hretova, O.V. Dolzhykova, V.A. Fedorov, D. Terletsy, I. Dakhova, Yu. Fihel and N. Opolska, presented through the works of O. Shershel, A.V. Mitiaeva, L.I. Zamorska and N.A. Huralenka. The essential features of human rights limitations are identified: normative consolidation, temporary character, spatial and subjective determinacy, and the presence of a legitimate aim. The concept is distinguished from the related categories of "limits of the exercise

of rights" and "violation of rights". Forms of limitation are described: obligations, prohibitions, protective measures, sanctions and legal liability. The principles of lawful limitation are systematised: legality, legitimacy, proportionality, non-discrimination and temporality. Special attention is given to the constitutional criteria for limitations developed by the Constitutional Court of Ukraine, first fully formulated in Decision No. 2-rp/2016 of 1 June 2016: that limitations may not be arbitrary or unjust, must pursue a legitimate aim, be conditioned by social necessity, proportionate and justified, and must in no case violate the essential (core) content of a right. The specifics of human rights limitations under martial law are analysed, including the permissible difference in the degree of severity compared with peacetime. The binary nature of limiting grounds – protection of individual rights and protection of public interests – is examined through the lens of liberal communitarianism. It is concluded that the limitation of human rights is a necessary and legally justified mechanism for balancing the interests of the individual, society and the state, but must always remain within strict constitutional limits without violating the essential content of a constitutional right.

Key words: human rights limitations, legal category, principle of proportionality, limits of restrictions, essential content of rights, balance of interests, martial law, constitutional criteria.

Постановка питання. Права і свободи людини визнаються найвищою цінністю в демократичній правовій державі, проте вони ніколи не були абсолютними. Ще Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Франції у ст. 4 закріпила: свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншому, тим самим одночасно проголосивши право і визначивши його межі [7, с. 141]. Ця ідея стала точкою відліку для всього подальшого правового регулювання обмежень прав людини.

Попри довгу традицію дослідження, у вітчизняній юридичній науці досі відсутнє усталене визначення поняття «обмеження прав людини», а чинне законодавство України не містить його легального тлумачення [1, с. 168]. Це породжує теоретичну невизначеність і практичні ризики: без чіткого розуміння того, що є обмеженням, неможливо ефективно відрізнити його від порушення права, що відкриває простір для зловживань з боку державної влади [8, с. 9].

Особливої актуальності ця проблематика набула після запровадження в Україні воєнного стану 24 лютого 2022 р. Конституційні права і свободи громадян підлягають у цих умовах більш суворим обмеженням, ніж у мирний час [4, с. 102], що вимагає чіткого конституційно-правового регулювання допустимих меж такого втручання.

Стан наукового опрацювання проблеми. Різні аспекти обмеження прав людини досліджували О.З. Панкевич, О. Шершель, Л.І. Заморська і НА. Гураленко, І.В. Костенко і А.І. Семещук, М.В. Савчин, Т.П. Кірієнко, О.С. Котуха, А.В. Мітяєва, С.В. Шевчук та інші. Разом з тим питання визначення обмеження прав людини як самостійної правової категорії, виокремлення її сутнісних ознак і меж залишається дискусійним.

Метою статті є аналіз обмеження прав людини як самостійної правової категорії: дослідження поняття і природи, виокремлення сутнісних ознак, розмежування із суміжними поняттями, характеристика принципів і конституційних критеріїв правомірного обмеження.

Виклад матеріалу дослідження. Дослідження обмеження прав людини потребує попередньої відповіді на засадниче питання: чи права людини «даруються» державою, чи лише нею визнаються? О. Шершель наголошує, що відповідь принципово визначає зміст обмежень: якщо держава є творцем прав, вона й окреслює їхні межі; якщо ж права лише визнаються – обмеження є уточненням змісту, а не вилученням чогось раніше існуючого [6, с. 181]. Загальна декларація прав людини вживає формулу «визнання», а не «встановлення» прав, що є прямою вказівкою на другий підхід.

О.З. Панкевич розглядає проблему обмежень прав крізь призму дихотомії «лібералізм – комунітаризм». Ліберальний підхід відстоює примат індивідуальних прав; комунітаристський – ставить на перший план спільне благо. У текстах міжнародних актів та більшості сучасних конституцій дослідник убаचाє відображення обох підходів: підстави для обмеження прав поділяються на дві групи – захист індивідуальних прав і захист публічних інтересів [7, с. 145]. Наявність такої бінарності він розцінює як ознаку «ліберального комунітаризму» – синтезу обох традицій у сучасному конституційному праві [7, с. 146].

Т.П. Кірієнко підкреслює двоїстий характер обмежень прав: з одного боку, вони уможливають втручання держави в права особи, що несе негативний потенціал; з іншого – саме через обмеження забезпечується правопорядок, що дозволяє суспільству нормально функціонувати [5, с. 117]. У цьому полягає фундаментальний парадокс інституту обмежень: їхня наявність є умовою ефективного захисту прав.

О. Шершель акцентує, що принципова умова правомірного обмеження – непорушність сутності прав особи навіть за наявності суспільного інтересу. Авторка наводить тезу, що сутність прав людини полягає у визначенні певного мінімуму загальнолюдських вимог до правового і соціального

статусу особи, необхідного для її нормального існування [6, с. 184]. Цей мінімум є абсолютним порогом, нижче якого обмеження стає неправомірним за будь-яких обставин.

Отже, обмеження прав людини є невід'ємним елементом правового регулювання, а не патологією правової системи. Воно відображає постійну напругу між індивідуальною свободою і суспільними інтересами, яку правова система прагне вирішити через систему принципів і конституційних критеріїв.

Аналіз наукової літератури засвідчує різноманіття підходів до визначення поняття «обмеження прав людини». У своєму дослідженні А.В. Мітяєва наводить позицію А.Ф. Квітко, яка трактує обмеження права як встановлені законодавством межі реалізації людиною прав і свобод, що виражаються в заборонах, втручаннях, обов'язках і відповідальності та зумовлені необхідністю захисту конституційно визнаних цінностей [3, с. 297].

У тому ж дослідженні А.В. Мітяєва наводить позицію І.Д. Ягофарова, який пропонує розглядати «обмеження права» у двох значеннях: по-перше, як виключення окремих прав із правового статусу особи в силу різноманітних обставин; по-друге, як звуження обсягу та/або змісту конкретних прав шляхом встановлення просторових меж, часових рамок, кола суб'єктів або варіантів поведінки [3, с. 297].

Там само авторка наводить погляди Є.Є. Грецової, яка визначає обмеження як допустиме міжнародним та/або внутрішнім правом втручання у права і свободи, що відповідає вимогам законності, доцільності та співрозмірності меті охорони загальноновизнаних цінностей: свободи, гідності, здоров'я, а також державної безпеки і суспільного порядку [3, с. 297].

Заморська Л.І. та Гураленко Н.А. у своєму дослідженні наводять позицію В.А. Федорова, який трактує обмеження як вимушене явище, спровоковане об'єктивно-суб'єктивними чинниками, що здійснюється як правовими, так і неправовими засобами [1, с. 165]. Авторки, на наш погляд, справедливо критикують цей підхід, оскільки він фактично отожднює правомірне обмеження з порушенням прав, що є методологічно хибним. Там само вони наводять позицію О. В. Должикової, для якої обмеження – це спричинена зовнішніми чинниками сукупність передбачених законодавством засобів, що визначають порядок здійснення прав у виняткових обставинах [1, с. 165].

Узагальнюючи ці підходи, Л. І. Заморська та Н. А. Гураленко пропонують власне визначення: обмеження прав людини – це юридичні результати діяльності компетентних державних органів, що звужують варіанти диспозитивної поведінки фізичних та юридичних осіб шляхом встановлення меж на певний строк або на чітко окресленій території з метою забезпечення необхідного балансу інтересів особи, суспільства і держави [1, с. 172].

О. Шершель, аналізуючи підходи, наводить позицію Д. Терлецького, згідно з якою зміст і обсяг прав спрямовані на визначення нижчої межі допустимої поведінки стосовно людини, а обмеження прав визначають умови, за яких ці можливості можуть бути здійснені у меншому обсязі [6, с. 181]. Там само авторка наводить позицію І. Дахової, яка вважає, що обмеженню підлягає не безпосередньо право, а його реалізація [6, с. 181]. У тому ж дослідженні наводиться погляд Ю. Фігеля, який розрізняє безпосереднє обмеження прав (позбавлення власника частини права) та обмеження у реалізації прав (повна або часткова неможливість скористатися правом) [6, с. 181].

Попри різноманіття формулювань, спільне ядро наведених підходів є очевидним: обмеження прав людини – це правомірне нормативно закріплене звуження можливостей реалізації прав з метою захисту конституційно значущих цінностей. Відсутність легального визначення цього поняття є прогалиною, яку законодавцю слід усунути, адже суди і правозастосовні органи мусять діяти в умовах невизначеності, що послаблює захист від свавільного втручання держави.

Аналіз наукової літератури дозволяє виокремити сукупність сутнісних ознак обмежень прав людини, що характеризують їх як самостійну правову категорію.

По-перше, нормативна закріпленість. Обмеження повинно бути встановлено законом або Конституцією, а не підзаконним актом. Так, Т.П. Кірієнко підкреслює, що права і свободи не можуть бути обмежені на підзаконному рівні, а обов'язковою умовою є як нормативна підстава, так і, як правило, рішення суду [5, с. 121].

По-друге, тимчасовість і просторова визначеність. Обмеження вводиться на чітко визначений строк та/або стосовно конкретної території і кола суб'єктів. Зокрема, Л.І. Заморська та Н.А. Гураленко наголошують на принциповій неприпустимості перетворення тимчасових обмежень на постійний стан – це суперечило б самій природі конституційного ладу [1, с. 170].

По-третє, наявність легітимної мети. О.С. Котуха зазначає, що межі діяльності людини встановлюються не довільно, а для досягнення соціальної мети: недопущення шкоди конституційному ладу, безпеці держави, громадському порядку, законним інтересам інших громадян [8, с. 8]. Обмеження є не самоціллю, а соціально виправданим заходом.

По-четверте, здійснення виключно уповноваженим суб'єктом. Запровадження обмеження є прерогативою органів державної влади в межах їхніх конституційних повноважень. Водночас розширення повноважень владних органів є симетричним звуженню прав фізичних та юридичних осіб [1, с. 170–171].

Щодо форм обмежень, О.С. Котуха вказує, що залежно від обставин ними можуть бути обов'язки, заборони, заходи захисту, покарання, відповідальність, запобіжні заходи тощо. Будь-яке встановлення юридичної відповідальності за порушення особою юридичних обов'язків є формою обмеження прав і свобод: наприклад, юридична відповідальність несе в собі обмеження права на свободу та особисту недоторканність, а обов'язок сплачувати податки обмежує право власності [8, с. 8].

Сукупність зазначених ознак дозволяє розмежувати правомірне обмеження прав, з одного боку, від порушення прав – з іншого. Обмеження є законним звуженням меж реалізації права; порушення – незаконним посяганням на нього. Закріплення цього розмежування у законодавстві є передумовою ефективного захисту прав людини від свавільного втручання держави.

Правомірне обмеження прав людини спирається на систему фундаментальних правових принципів, що у своїй єдності формують т.зв. «тест правомірності» для будь-якого обмежувального заходу.

Принцип законності передбачає, що обмеження може встановлюватися лише законом, а не підзаконним актом. І.В. Костенко і А.І. Семешук вказують, що права та свободи можуть бути обмежені лише в тій мірі, в якій це необхідно для безпеки держави, населення та оборони країни, і таке обмеження має носити тимчасовий характер [2, с. 124]. О. З. Панкевич нагадує, що Загальна декларація прав людини у ст. 29 встановлює вимогу запровадження обмежень «виключно законом» [7, с. 143].

Принцип пропорційності є центральним. Т. П. Кірієнко характеризує його як регулятор відносин між поставленою метою і засобами її досягнення: «загальний інтерес, яким керується держава, не може бути таким, що придушує свободу окремої особи» [5, с. 122]. О.С. Котуха, в свою чергу, уточнює, що шкода правам виправдана лише тією мірою, якою вона зумовлена необхідністю, так звана «економія втручання» [8, с. 9]. Заморська Л.І. та Гураленко Н.А. у своєму дослідженні наводять позицію В.Б. Рушайла, для якого пропорційність означає відповідність обмежень конкретній ситуації і застосування лише тоді, коли вичерпано звичайні заходи примусу [1, с. 177–178].

Принцип легітимності означає, що єдиною підставою обмеження є суспільна необхідність. У своєму дослідженні А.В. Мітяєва наводить критерії правомірного обмеження, що вперше сформулювала Загальна декларація прав людини 1948 р.: мета – забезпечення поваги прав інших і справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві [3, с. 298].

Принцип недискримінації передбачає рівне правове становище всіх осіб за однакових умов [1, с. 175]. Принцип тимчасовості означає, що обмеження вводяться лише на строк дії кризових обставин і не можуть ставати постійною ознакою правового статусу особи. Т.П. Кірієнко наголошує: обмеження прав допустиме тільки у кризових ситуаціях, які мають тимчасовий характер [5, с. 123].

Система принципів є не лише теоретичною конструкцією, а обов'язковим стандартом для законодавця і правозастосовника. Порушення будь-якого з них є підставою для визнання обмеження неправомірним. Перевірка обмеження на відповідність цим принципам у їх взаємозв'язку є основним завданням конституційного контролю.

Ключовим джерелом конституційних критеріїв обмеження прав, на наш погляд, є практика Конституційного Суду України (далі – КСУ). С.В. Шевчук детально аналізує еволюцію відповідних правових позицій: до 2018 р. КСУ тлумачив ч. 3 ст. 22 Конституції як абсолютну заборону звуження прав. Рішенням від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018 КСУ змінив підхід, визнавши, що звуження змісту та обсягу прав є їх обмеженням, яке допускається Конституцією за наявності відповідних підстав [4, с. 108–109].

У тому ж дослідженні С.В. Шевчук наводить критерії, вперше остаточно сформульовані в Рішенні КСУ від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016: обмеження не можуть бути свавільними та несправедливими; мають встановлюватися виключно Конституцією і законами; переслідувати легітимну мету; бути обумовленими суспільною необхідністю; бути пропорційними та обґрунтованими; не порушувати сутнісного змісту права [4, с. 109].

Щодо категорії сутнісного змісту права, С.В. Шевчук посилається на М. Савчина, який визначає його як наявність у носія права необхідних елементів, що дозволяють реалізувати вимоги щодо предмета суб'єктивного публічного права [4, с. 107]. Там само дослідник наводить концепцію А. Барака, за якою більшість конституційних прав є відносними і підлягають обмеженням, проте мають ядро, яке не може бути обмежено за жодних обставин [4, с. 106].

О. Шершель, аналізуючи цю категорію, акцентує увагу на позиції КСУ у рішенні від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018, де людська гідність визнана підґрунтям усіх конституційних прав і критерієм допустимості їх обмеження [6, с. 183]. Перелік абсолютних прав, що не підлягають жодному об-

меженню, є вузьким: право на повагу до людської гідності, заборона катування, право на життя [2, с. 127; 4, с. 106].

Конституційні критерії КСУ є фундаментальним здобутком вітчизняного конституційного правосуддя. Вони перетворили принцип пропорційності з доктринальної конструкції на обов'язковий юридичний стандарт, порушення якого є підставою для визнання закону неконституційним. Водночас питання ефективного судового контролю за обмеженнями в умовах воєнного стану залишається зоною підвищеного ризику, що потребує посиленої уваги науки і практики.

Воєнний стан є найбільш показовим прикладом балансування між безпековими потребами держави і правами людини. Конституція України у ч. 2 ст. 64 передбачає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав із зазначенням строку їх дії.

С.В. Шевчук наголошує, що конституційні критерії обмежень діють як у мирний час, так і під час воєнного стану. Різниця полягає лише у допустимому ступені суворості заходів. Щодо прав, перелічених у ч. 2 ст. 64 Конституції як таких, що не підлягають обмеженням, вони залишаються захищеними навіть за воєнного стану. Щодо інших конституційних прав – держава може встановлювати більш суворі обмеження за умови їхньої легітимності та відповідності меті захисту держави [4, с. 118].

О.С. Котуха вказує, що в умовах особливих правових режимів відбувається тимчасовий перерозподіл взаємних прав та обов'язків між людиною і державою: розширення повноважень органів державної влади є симетричним покладанням додаткових обмежень на громадян [8, с. 9]. Обмеження в умовах воєнного стану мають аналізуватися з урахуванням принципів пропорційності та загальної рівності, бути об'єктивно виправданими й переслідувати конституційно значущі цілі.

І.В. Костенко і А.І. Семещук нагадують, що в основі механізму правомірного обмеження прав лежить «трикутник правомірності», вироблений практикою Європейського суду з прав людини: законність, правомірна мета і необхідність в демократичному суспільстві [2, с. 128]. Цей стандарт зберігає обов'язкову силу і в умовах воєнного стану.

Фундаментальним постулатом залишається теза, сформульована С.В. Шевчуком: обмежена держава завжди є сильнішою за державу, де влада не обмежена конституцією; кризові явища і стан війни не можуть слугувати виправданням для дій влади поза межами конституційних положень [4, с. 103]. Здатність держави зберігати конституційний характер правопорядку в екстремальних умовах є свідченням зрілості її демократичних інституцій.

Висновки. Таким чином, як нам вбачається з вищевикладеного:

по-перше, обмеження прав людини є самостійною правовою категорією, якій притаманна бінарність підстав: захист індивідуальних прав і захист публічних інтересів. Ця бінарність відображає ідеї ліберального комунітаризму – синтезу ліберальних і комунітаристських засад у сучасному конституційному праві. Відсутність легального визначення поняття в законодавстві України є правовою прогалиною, що потребує усунення;

по-друге, незважаючи на різноманіття доктринальних підходів, спільне ядро поняття «обмеження прав людини» є усталеним: нормативно закріплене звуження можливостей реалізації прав з метою захисту конституційно значущих цінностей. Поняття слід чітко розмежовувати з категоріями «межі здійснення прав» і «порушення прав»;

по-третє, правомірне обмеження прав людини ґрунтується на системі принципів: законності, легітимності, пропорційності, недискримінації та тимчасовості, дотримання яких у взаємозв'язку є необхідною умовою збереження демократичного характеру державної влади. Особливе місце посідає принцип пропорційності, що потребує балансування між метою обмеження і ступенем втручання у право;

По-четверте, конституційні критерії правомірності обмежень, вироблені КСУ, заборона свавілля, наявність легітимної мети, пропорційність та недоторканність сутнісного змісту (ядра) конституційного права і є обов'язковим стандартом для законодавця і правозастосовника. Категорія сутнісного змісту права виступає абсолютним порогом, нижче якого обмеження стає неправомірним за будь-яких обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заморська Л.І., Гураленко Н.А. Обмеження прав людини і його основоположні принципи. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації: колективна монографія. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2021. С. 161–184. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-210-7/161-184>.
2. Костенко І.В., Семещук А.І. Види та особливості обмеження прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Т. 1. № 83. С. 124–129. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.17>.

3. Мітяєва А.В. Правомірне обмеження прав людини в міжнародному праві. Матеріали науково-практичної конференції / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. С. 296–300. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0c9146e0-5803-4d7f-baf1-0a619d81c98b/content>.
4. Шевчук С.В. Обмеження прав людини в умовах війни і миру: конституційний аспект. *Філософія права і загальна теорія права*. 2022. № 2. С. 102–121. DOI: <https://doi.org/10.21564/2707-7039.2.318397>.
5. Кірієнко Т.П. Принципи обмеження прав і свобод крізь призму забезпечення безпеки людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Т. 1. № 81. С. 116–123. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.18>.
6. Шершель О. Обмеження прав людини: філософсько-правовий аспект. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 180–186. DOI: <https://doi.org/10.33270/01232502.180>.
7. Панкевич О.З. Підстави обмежування прав людини: філософсько-правовий аспект. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 141–150.
8. Котуха О.С. Межі обмеження прав людини: поняття та законодавче закріплення. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Юридичні науки. 2025. № 17. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-17-01>.
9. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 1. С. 11–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anopr_2021_1_4.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 342.518:620.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.57>

РОЛЬ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

Попович Т.П.,*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-8333-3921*

Попович Т.П. Роль органів виконавчої влади у сфері енергоефективності.

У статті здійснено аналіз ролі органів виконавчої влади у сфері енергоефективності в контексті сучасної трансформації публічного управління та євроінтеграційних процесів. Досліджено нормативно-правові засади формування й реалізації державної політики у зазначеній сфері; акцентовано на значенні Законів України «Про енергетичну ефективність» і «Про енергетичну ефективність будівель», підзаконних актів Кабінету Міністрів України, що регламентують впровадження систем енергетичного менеджменту, а також правових актів Європейського Союзу, які визначають сучасні орієнтири розвитку політики енергоефективності. Проаналізовано компетенцію Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, а також місцевих державних адміністрацій у механізмі забезпечення енергоефективності. Обґрунтовано, що сучасна модель управління у сфері енергоефективності має міжгалузевий характер, оскільки охоплює стратегічне планування, нормотворчу діяльність, міжвідомчу координацію, енергетичний моніторинг, фінансові інструменти підтримки, організацію енергетичного менеджменту та контроль за досягненням цільових показників. Встановлено, що Кабінет Міністрів України виконує системоутворюючу функцію, забезпечуючи цілісність державної політики у сфері енергоефективності, тоді як Держенергоефективності здійснює спеціальну координаційно-імплементаційну функцію, поєднуючи організаційне, аналітичне, інформаційне та методичне забезпечення реалізації державних рішень. Доведено, що євроінтеграційний вектор розвитку України суттєво впливає на зміст повноважень органів виконавчої влади у сфері енергоефективності та зумовлює необхідність подальшої імплементації *acquis* Європейського Союзу у національну правову систему. Зроблено висновок, що підвищення ефективності державної політики у досліджуваній сфері передбачає посилення правової визначеності компетенції органів виконавчої влади, удосконалення механізмів міжвідомчої координації, розширення інструментів моніторингу й контролю, а також зміцнення інституційної спроможності органів виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях.

Ключові слова: енергоефективність, органи виконавчої влади, державна політика, Кабінет Міністрів України, Держенергоефективності, енергетичний менеджмент, європейська інтеграція.

Popovich T.P. The role of executive authorities in the field of energy efficiency.

The article provides a legal analysis of the role of executive authorities in the field of energy efficiency in the context of the current transformation of public governance and European integration processes. The study examines the legal framework for the formation and implementation of state policy in this field; emphasis is placed on the significance of the Laws of Ukraine "On Energy Efficiency" and "On Energy Efficiency of Buildings", secondary legislation of the Cabinet of Ministers of Ukraine regulating the introduction of energy management systems, as well as legal acts of the European Union that define the current directions of energy efficiency policy development. The competence of the Cabinet of Ministers of Ukraine, central executive authorities, the State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine, and local state administrations within the mechanism of ensuring energy efficiency is analysed. It is substantiated that the current governance model in the field of energy efficiency is intersectoral in nature, since it covers strategic planning, rule-making activity, interagency coordination, energy monitoring, financial support instruments, organisation of energy management, and control over the achievement of target indicators. It is established that the Cabinet of Ministers of Ukraine performs a system-forming function by ensuring the integrity of state policy in the field of energy efficiency, whereas the State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine carries out a special coordination and implementation function, combining organisational, analytical, informational, and methodological support for the implementation of state decisions. It is proved that Ukraine's European integration vector significantly affects the scope of powers exercised by executive authorities in the field of energy efficiency and determines the need for further implementation of the European Union *acquis* into the national

legal system. It is concluded that increasing the effectiveness of state policy in the studied field requires strengthening the legal certainty of the competence of executive authorities, improving mechanisms of interagency coordination, expanding monitoring and control instruments, and enhancing the institutional capacity of executive authorities at both central and local levels.

Key words: energy efficiency, executive authorities, state policy, Cabinet of Ministers of Ukraine, State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine, energy management, European integration.

Постановка проблеми. Проблематика енергоефективності в сучасних умовах є не лише економічною або технологічною, а й безпосередньо правовою. Для України вона пов'язана із забезпеченням енергетичної безпеки, зменшенням енергетичної залежності, належним функціонуванням публічного сектору, післявоєнним відновленням, а також виконанням міжнародних і євроінтеграційних зобов'язань. Закон України «Про енергетичну ефективність» визначає загальні правові, економічні та організаційні засади діяльності у цій сфері, а Закон України «Про енергетичну ефективність будівель» конкретизує відповідні механізми у відносинах, пов'язаних із будівельним фондом [1; 2]. Унаслідок цього саме органи виконавчої влади стають центральною ланкою формування та реалізації державної політики у сфері енергоефективності.

Актуальність теми зумовлюється також розвитком європейського правового регулювання. Директива (ЄС) 2023/1791 про енергоефективність посилила вимоги до держав у частині стратегічного планування, управління, збору даних, енергетичного менеджменту та реалізації принципу "energy efficiency first", у свою чергу, Директива (ЄС) 2024/1275 щодо енергетичних характеристик будівель закріпила нові підходи до модернізації будівельного сектору [3; 4]. Як наслідок, національна система органів виконавчої влади має забезпечувати не лише внутрішнє адміністрування, а й послідовне наближення національного регулювання до *acquis* ЄС.

Стан наукової розробки теми. Питання енергоефективності традиційно досліджуються у межах адміністративного, господарського, енергетичного та екологічного права. Водночас саме інституційно-правовий аспект, пов'язаний із роллю органів виконавчої влади у сфері енергоефективності, потребує окремого доктринального аналізу. Відтак, сучасні зарубіжні дослідження звертають увагу на те, що результативність політики енергоефективності залежить не лише від технічних рішень, а й від якості публічного управління, узгодженості державних рішень, процедур моніторингу та управлінської спроможності органів влади [5–7].

Метою статті є дослідження та здійснення аналізу правової ролі органів виконавчої влади у сфері енергоефективності та характеристика основних напрямів реалізації державної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання сфери енергоефективності в Україні має багаторівневий характер. Його основу становлять закони, які визначають загальні засади функціонування системи енергоефективності, а також підзаконні акти Кабінету Міністрів України, що деталізують механізми реалізації державної політики. Така конструкція є закономірною: закон окреслює предмет, принципи та суб'єктний склад правовідносин, тоді як підзаконне регулювання забезпечує процедурну й організаційну конкретизацію. Саме в цій площині і проявляється центральна роль органів виконавчої влади, оскільки вони не лише беруть участь у підготовці відповідної нормативної бази, але й забезпечують її практичне застосування.

Провідне місце в системі суб'єктів публічного управління у сфері енергоефективності належить Кабінету Міністрів України. Уряд забезпечує проведення державної політики у відповідній сфері, спрямовує та координує діяльність центральних органів виконавчої влади, затверджує порядки, умови та механізми реалізації державних програм, а також схвалює стратегічні документи. З огляду на це Кабінет Міністрів України виконує не лише загальну управлінську функцію, а й функцію правової інтеграції різних напрямів державної політики, пов'язаних з енергетикою, економікою, бюджетним плануванням, відновленням інфраструктури та європейською інтеграцією [8].

Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року має особливе значення для з'ясування та розкриття ролі виконавчої влади. Він є прикладом документа стратегічного характеру, у якому енергоефективність розглядається вже не як ізольований напрям, а як складова загальної моделі енергетичного та кліматичного врядування. Саме тому для реалізації відповідних цілей недостатньо компетенції одного спеціалізованого органу: потрібна узгоджена діяльність різних центральних органів виконавчої влади, які мають власні секторальні повноваження [8; 9]. З цієї точки зору роль Кабінету Міністрів України полягає у забезпеченні цілісності державної політики та недопущенні її фрагментації.

Особливе місце серед центральних органів виконавчої влади займає Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. Положення про Держенергоефективності за-

кріплює його правовий статус, основні завдання, функції та повноваження [10]. Саме цей орган слід розглядати як спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади, на який покладено реалізацію державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, збільшення частки альтернативних видів палива та підвищення рівня енергоефективності в різних секторах економіки. Тим самим Держенергоефективності виконує роль функціонального ядра державного управління у відповідній сфері.

Правова природа компетенції Держенергоефективності є переважно координаційно-імплементаційною. На відміну від міністерств, які переважно відповідають за формування державної політики у певних секторах, Держенергоефективності забезпечує організаційне, методичне, інформаційне та аналітичне супроводження її реалізації, що робить його повноваження міжгалузевими за своєю сутністю [10]. Відтак, енергоефективність не може бути віднесена виключно до сфери енергетики у вузькому розумінні, оскільки вона стосується будівель, промисловості, транспорту, публічного сектору, бюджетного планування, системи моніторингу та цифрового обліку. Унаслідок цього спеціально уповноважений орган має діяти як координатор, а не лише як виконавець окремих адміністративних функцій.

Значний інтерес становить також інститут енергетичного менеджменту. Постановою Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2021 р. № 1460 затверджено порядок впровадження систем енергетичного менеджменту, а в 2024 році до нього було внесено відповідні зміни [11; 12]. У такий спосіб держава перейшла від загальних законодавчих декларацій до детального процедурного моделювання внутрішньої організації роботи органів державної влади та підпорядкованих їм установ у сфері раціонального використання енергоресурсів. Це має особливе значення, оскільки енергоефективність у публічному секторі починає розумітися не лише як політична мета, а як щоденний адміністративний обов'язок відповідних органів та посадових осіб.

У цілому впровадження систем енергетичного менеджменту дозволяє краще зрозуміти зміст ролі органів виконавчої влади. У цій площині вони виступають одночасно і суб'єктами регулювання, і суб'єктами власного організаційного перетворення. Держава зобов'язує свої органи впроваджувати механізми енергетичного моніторингу, призначати відповідальних осіб, збирати й аналізувати показники, планувати заходи з підвищення ефективності. Внаслідок цього відбувається інституціоналізація енергоефективності всередині самої системи виконавчої влади [11; 12].

Окремим напрямом реалізації повноважень органів виконавчої влади є фінансове забезпечення політики енергоефективності. Закон України № 3035-IX передбачив створення Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації [13]. У подальшому Кабінет Міністрів України затвердив Порядок використання коштів цього фонду [14]. Таким чином, виконавча влада отримала інструмент, за допомогою якого енергоефективність забезпечується не лише нормативно, а й фінансово. Це є принципово важливим, адже без належних фінансових механізмів навіть якісно побудована система органів влади часто лишається декларативною.

Роль центральних органів виконавчої влади у сфері енергоефективності не вичерпується компетенцією Держенергоефективності. Для належної реалізації державної політики необхідна участь інших ЦОВВ, зокрема тих, що відповідають за економічну політику, інфраструктурне відновлення, фінанси, регіональний розвиток, житлову політику, екологію та функціонування бюджетної сфери. Це пояснюється тим, що енергоефективність є горизонтальною політикою, яка перетинає межі окремих галузей. Саме тому для її реалізації потрібен не стільки ізольований розподіл повноважень, скільки ефективна міжвідомча координація, що має бути забезпечена урядом на нормативному й організаційному рівнях [3; 8].

У цьому контексті особливої уваги заслуговує принцип «energy efficiency first». Європейська комісія вказує, що цей принцип має враховуватися під час ухвалення рішень у сфері енергетики та за її межами [15]. Для української системи органів виконавчої влади це означає необхідність інтегрувати критерії енергоефективності в процеси підготовки програм, планів відновлення, інвестиційних рішень і нормативних актів. Отже, роль виконавчої влади поступово змінюється: від органів, що реагують на вже сформульовані цілі, до органів, які повинні вбудовувати вимоги енергоефективності в сам механізм державного управління.

Не менш важливою є роль місцевих державних адміністрацій та інших органів виконавчої влади на територіальному рівні. Саме на цьому рівні відбувається практична імплементація багатьох рішень: організація збору даних, координація роботи бюджетних установ, запровадження систем енергетичного менеджменту, участь у реалізації державних програм, пов'язаних з енергоефективністю будівель та публічної інфраструктури. Одночасно одна з найбільших проблем полягає в нерівномірній інституційній спроможності територіального рівня. У законодавстві поступово зростає кількість процедурних вимог, однак кадрові, технічні та цифрові можливості для їх реалізації в різних регіонах залишаються неоднаковими. Відтак, результативність державної політики у сфері

енергоефективності залежить не лише від правильного законодавчого закріплення компетенції, а й від реальної здатності органів виконавчої влади її реалізувати.

Євроінтеграційний фактор, безперечно, істотно посилює значення виконавчої влади у цій сфері. За оцінкою Секретаріату Енергетичного Співтовариства, законодавство України у сфері енергоефективності значною мірою наближене до оновленої Директиви про енергоефективність, а цілі до 2030 року узгоджено з Національним планом з енергетики та клімату [9]. Це означає, що органи виконавчої влади в Україні мають діяти не лише як суб'єкти національного адміністрування, а й як суб'єкти правової адаптації, відповідальні за імплементацію міжнародних та європейських стандартів.

Разом із тим, чинна модель правового забезпечення діяльності органів виконавчої влади у сфері енергоефективності не позбавлена недоліків. По-перше, зберігається фрагментарність компетенції між окремими ЦОВВ. По-друге, в багатьох випадках критично важливі елементи механізму реалізації державної політики закріплено саме на підзаконному рівні, що підвищує залежність системи енергоефективності від змін урядових підходів. По-третє, потребують вдосконалення механізми відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо енергетичного менеджменту, моніторингу та досягнення цільових показників. По-четверте, післявоєнне відновлення вимагатиме ще тіснішої інтеграції енергоефективності з бюджетною, інфраструктурною, житловою та екологічною політикою. Усе це дає підстави стверджувати, що енергоефективність повинна сприйматися як наскрізний правовий принцип діяльності виконавчої влади, а не як вузький сектор державного управління.

Висновки. Таким чином, роль органів виконавчої влади у сфері енергоефективності є комплексною, багаторівневою та системоутворюючою. Кабінет Міністрів України забезпечує формування цілісної державної політики, нормативну конкретизацію та міжвідомчу координацію. Центральні органи виконавчої влади реалізують секторальні та функціональні повноваження, тоді як Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України виконує спеціальну координаційно-імплементаційну роль. Територіальний рівень виконавчої влади забезпечує практичне втілення рішень у бюджетній сфері та публічній інфраструктурі.

Сучасний стан правового регулювання дає підстави стверджувати, що енергоефективність в Україні поступово перетворюється на повноцінний предмет публічного управління європейського типу. Однак для підвищення результативності відповідної політики доцільно посилити законодавчу визначеність компетенції окремих органів, удосконалити механізми міжвідомчої координації, зміцнити інституційну спроможність місцевого рівня, розширити інструменти контролю за виконанням обов'язків у сфері енергетичного менеджменту та забезпечити подальшу послідовну імплементацію *acquis* ЄС. Саме за таких умов органи виконавчої влади зможуть виконувати не лише адміністративну, а й трансформаційну функцію у сфері енергоефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20>.
2. Про енергетичну ефективність будівель : Закон України від 22.06.2017 № 2118-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19>.
3. Directive (EU) 2023/1791 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on energy efficiency and amending Regulation (EU) 2023/955 (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2023/1791/oj>.
4. Directive (EU) 2024/1275 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the energy performance of buildings (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1275/oj>.
5. Mandel T., Pató Z. Towards effective implementation of the energy efficiency first principle: a theory-based classification and analysis of policy instruments. *Energy Research & Social Science*. 2024. Vol. 115. Article 103613. DOI: 10.1016/j.erss.2024.103613. URL: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2024.103613>.
6. Pearson M. Explaining climate change policy inertia: Policymaker perspectives on building energy efficiency in the United Kingdom. *Energy Research & Social Science*. 2025. Vol. 127. Article 104243. DOI: 10.1016/j.erss.2025.104243. URL: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2025.104243>.
7. International Energy Agency. Energy Efficiency 2024. Paris: IEA, 2024. URL: <https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2024>.
8. Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 № 587-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80>.
9. Energy Community Secretariat. Annual Implementation Report 2024: Ukraine. Vienna, 2024. URL: <https://www.energy-community.org>.

10. Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 676. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/676-2014-%D0%BF>.
11. Про впровадження систем енергетичного менеджменту: постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2021 № 1460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1460-2021-%D0%BF>.
12. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2021 р. № 1460: постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2024 № 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2024-%D0%BF>.
13. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації : Закон України від 11.04.2023 № 3035-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3035-20>.
14. Про затвердження Порядку використання коштів державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації : постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2024 № 761. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2024-%D0%BF>.
15. Commission Recommendation (EU) 2021/1749 of 28 September 2021 on Energy Efficiency First: from principles to practice — Guidelines and examples for its implementation in decision-making in the energy sector and beyond. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2021/1749/oj>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 378.147:811.161.2:34

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.58>

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАВНИКІВ

Хмизова О.В.,*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри правничої лінгвістики
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-8671-3727*

Хмизова О.В. Формування культури наукового мовлення майбутніх правників.

У статті здійснено комплексний аналіз особливостей формування культури наукового мовлення майбутніх правників у сучасних умовах розвитку вищої освіти. Обґрунтовано актуальність дослідження з огляду на підвищення вимог до якості професійної підготовки юристів, необхідність забезпечення ефективної наукової комунікації та дотримання принципів академічної доброчесності. Визначено сутність поняття культури наукового мовлення як інтегративної характеристики, що поєднує мовно-нормативний, логіко-композиційний, термінологічний, комунікативний та етичний компоненти.

Розкрито специфіку формування культури наукового мовлення саме у правничій освіті, яка зумовлена особливостями юридичного мислення, необхідністю точного використання термінології, аргументованого викладу правових позицій та роботи з нормативно-правовими актами і судовою практикою. Особливу увагу приділено поєднанню мовної та фахової підготовки як ключовій умові формування професійно орієнтованого наукового мовлення майбутніх юристів.

Проаналізовано основні етапи формування культури наукового мовлення здобувачів, зокрема мотиваційно-орієнтаційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний, а також окреслено їх змістове наповнення у контексті правничої освіти. Виявлено низку актуальних проблем, серед яких недостатній рівень мовленнєвої підготовки здобувачів, формальне засвоєння юридичної термінології, слабкий розвиток навичок правової аргументації, відсутність уніфікованих методичних підходів, а також виклики, пов'язані з цифровізацією освітнього процесу та забезпеченням академічної доброчесності.

Узагальнено основні напрями вдосконалення процесу формування культури наукового мовлення майбутніх правників, зокрема шляхом впровадження системного підходу, розвитку міждисциплінарної інтеграції, удосконалення методичного забезпечення, активізації практичної діяльності здобувачів та формування навичок критичного мислення і роботи з науковими джерелами. Зроблено висновок, що формування культури наукового мовлення є невід'ємною складовою професійної компетентності правника та важливою передумовою його ефективної наукової і практичної діяльності.

Ключові слова: культура наукового мовлення, правнича освіта, майбутні правники, академічне письмо, юридична термінологія, правова аргументація, наукова комунікація, академічна доброчесність, професійна мовна підготовка, цифровізація освіти.

Khmyzova O.V. Formation of a culture of scientific speech of future lawyers.

The article carries out a comprehensive analysis of the features of the formation of a culture of scientific speech of future lawyers in modern conditions of development of higher education. The relevance of the study is substantiated in view of increasing the requirements for the quality of professional training of lawyers, the need to ensure effective scientific communication and adherence to the principles of academic integrity. The essence of the concept of a culture of scientific speech is determined as an integrative characteristic that combines linguistic-normative, logical-compositional, terminological, communicative and ethical components.

The specifics of the formation of a culture of scientific speech in legal education are revealed, which is due to the peculiarities of legal thinking, the need for accurate use of terminology, reasoned presentation of legal positions and work with regulatory legal acts and judicial practice. Special attention is paid to the combination of linguistic and professional training as a key condition for the formation of professionally oriented scientific speech of future lawyers.

The main stages of the formation of the scientific speech culture of applicants are analyzed, in particular motivational-orientational, cognitive, activity and reflexive, and their content in the context of legal education is outlined. A number of current problems are identified, including the insufficient

level of speech training of applicants, formal mastery of legal terminology, weak development of legal argumentation skills, the absence of unified methodological approaches, as well as challenges associated with the digitalization of the educational process and ensuring academic integrity. The main directions for improving the process of forming the scientific speech culture of future lawyers are summarized, in particular by implementing a systemic approach, developing interdisciplinary integration, improving methodological support, activating the practical activities of applicants and forming the skills of critical thinking and working with scientific sources. It is concluded that the formation of a culture of scientific speech is an integral part of a lawyer's professional competence and an important prerequisite for his effective scientific and practical activities.

Key words: culture of scientific speech, legal education, future lawyers, academic writing, legal terminology, legal argumentation, scientific communication, academic integrity, professional language training, digitalization of education.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації правової системи України, інтеграції у європейський та світовий правничий простір, а також зростання ролі наукових досліджень у сфері права особливої значущості набуває проблема формування культури наукового мовлення майбутніх правників. Якісна підготовка фахівців юридичного спрямування передбачає не лише оволодіння ґрунтовними теоретичними знаннями, а й розвиток здатності до чіткого, логічного, аргументованого та академічно доброчесного викладу наукових і правових позицій.

Актуальність зазначеної проблеми зумовлена необхідністю забезпечення високого рівня професійної комунікації правників, які у своїй діяльності постійно працюють із нормативно-правовими актами, судовою практикою, науковими джерелами, а також здійснюють підготовку процесуальних документів і наукових текстів. Водночас практика свідчить про наявність певних труднощів у здобувачів вищої освіти щодо володіння нормами наукового стилю, юридичною термінологією, дотримання логіки викладу та принципів академічної доброчесності.

Додаткової актуальності дослідженню надає активна цифровізація освітнього процесу, що змінює форми та засоби наукової комунікації, а також вимагає від майбутніх правників уміння працювати з електронними ресурсами, критично оцінювати інформацію та створювати якісний науковий контент у цифровому середовищі. У зв'язку з цим постає необхідність теоретичного осмислення та вдосконалення методичних підходів до формування культури наукового мовлення майбутніх правників як важливої складової їхньої професійної компетентності.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розроблення методичних підходів до формування культури наукового мовлення майбутніх правників у процесі їх професійної підготовки, а також визначення ефективних засобів і педагогічних умов, що забезпечують розвиток умінь створення наукових і юридичних текстів відповідно до норм академічного мовлення та вимог правничої діяльності.

Стан опрацювання проблематики. Проблема формування культури наукового мовлення здобувачів вищої освіти перебуває у полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Окремі аспекти культури мовлення, зокрема норми сучасної української літературної мови, стилістика та культура професійного мовлення, досліджували такі вчені, як Л. Мацько, О. Пономарів, С. Єрмоленко, М. Пентилюк. Питання формування наукового стилю мовлення та академічного письма розглядалися у працях Н. Голуб, О. Семеног, Т. Симоненко та інших.

У контексті правничої освіти науковці акцентують увагу на необхідності поєднання мовної підготовки з професійною складовою. Зокрема, досліджуються питання юридичної термінології, особливостей правничого дискурсу, структури юридичних текстів та формування професійної комунікативної компетентності правників.

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, проблема формування культури саме наукового мовлення майбутніх правників залишається недостатньо комплексно дослідженою. Потребують подальшого вивчення питання інтеграції мовної та фахової підготовки, розроблення ефективних методичних підходів з урахуванням специфіки юридичної діяльності, а також впливу цифрового освітнього середовища на розвиток наукового мовлення здобувачів.

Виклад основного матеріалу. У науковій площині культура мовлення традиційно розглядається як рівень володіння нормами літературної мови, уміння добирати мовні засоби відповідно до комунікативної ситуації та дотримуватися вимог точності, логічності, доречності й виразності висловлювання. Водночас культура наукового мовлення має свою специфіку, що зумовлена особливостями наукового стилю, для якого характерні об'єктивність, узагальненість, аргументованість, структурованість викладу та використання термінологічної лексики [1].

У цьому контексті культуру наукового мовлення здобувачів доцільно визначати як інтегративну характеристику, що відображає здатність особи створювати усні й письмові наукові тексти відповідно до мовних, логічних, стилістичних та етичних норм академічної комунікації.

Науковці справедливо зазначають, що формування такої культури передбачає не лише засвоєння мовних норм, а й розвиток комплексу взаємопов'язаних умінь: логічно структурувати науковий текст, коректно використовувати терміни, надавати аргументацію та доказування, дотримуватися принципів академічної доброчесності, а також адаптувати зміст викладу до вимог конкретного наукового чи професійного дискурсу [2].

Особливого значення набуває формування культури наукового мовлення у здобувачів юридичних спеціальностей, оскільки правничий дискурс характеризується підвищеною вимогливістю до точності формулювань, однозначності тлумачення норм та логічної послідовності викладу, що зумовлює необхідність поєднання мовної підготовки з фаховою, що дозволяє забезпечити формування не лише загальнонаукових, а й професійно специфічних мовленнєвих компетентностей.

Варто зазначити, що формування культури наукового мовлення здобувачів вищої освіти є складним багаторівневим процесом, що передбачає цілеспрямоване формування здатності до створення, аналізу та інтерпретації наукових текстів відповідно до мовних, логічних, стилістичних і етичних норм академічної комунікації. У сучасних умовах розвитку вищої освіти зазначений процес набуває особливої актуальності у зв'язку з підвищенням вимог до якості наукової підготовки, необхідністю інтеграції у міжнародний науковий простір та забезпеченням академічної доброчесності.

Культура наукового мовлення як педагогічна та лінгводидактична категорія характеризується інтегративністю і включає сукупність взаємопов'язаних компонентів. До її структури доцільно віднести мовно-нормативний, логіко-композиційний, термінологічно-професійний, комунікативно-прагматичний, етико-академічний та рефлексивно-редакційний компоненти [1; 3].

Мовно-нормативний компонент забезпечує дотримання норм сучасної літературної мови, що є основою правильності наукового мовлення. Логіко-композиційний компонент відображає здатність до побудови структурно цілісного та послідовного наукового тексту, що передбачає чітке формулювання мети, завдань, аргументацію та узагальнення результатів. Термінологічно-професійний компонент полягає у володінні спеціалізованою лексикою та вмінні коректно використовувати терміни відповідної галузі знань. Комунікативно-прагматичний компонент забезпечує адекватність мовленнєвого оформлення відповідно до мети, жанру та адресата наукового висловлювання. Етико-академічний компонент передбачає дотримання принципів академічної доброчесності, зокрема коректного цитування та посилання на джерела. Рефлексивно-редакційний компонент характеризує здатність до критичного аналізу та вдосконалення власного наукового тексту [4].

Доцільно відмітити, що процес формування культури наукового мовлення має поетапний характер. На мотиваційно-орієнтаційному етапі відбувається усвідомлення значущості наукового мовлення як інструменту професійної діяльності та наукової комунікації. Когнітивно-змістовий етап передбачає засвоєння теоретичних знань щодо норм наукового стилю, структури наукового тексту, особливостей академічного письма та принципів академічної доброчесності [5]. Практично-діяльнісний етап спрямований на формування умінь створювати різножанрові наукові тексти, здійснювати їх аналіз і редагування. Рефлексивно-корекційний етап забезпечує розвиток здатності до самоконтролю, виявлення та усунення мовних і логічних недоліків. Професійно-інтеграційний етап передбачає застосування сформованих умінь у контексті майбутньої професійної діяльності.

Також ефективність формування культури наукового мовлення значною мірою залежить від створення відповідних педагогічних умов, серед яких важливими є інтеграція мовної та фахової підготовки, систематичність практичної діяльності здобувачів, використання зразків наукових текстів, розвиток рефлексивних умінь та забезпечення дотримання принципів академічної доброчесності.

Формування культури наукового мовлення майбутніх правників має низку специфічних особливостей, зумовлених природою правничої діяльності, характером юридичного мислення, а також вимогами до професійної комунікації у сфері права. На відміну від інших галузей знань, правнича освіта передбачає підвищений рівень точності, формалізованості та однозначності мовного вираження, що безпосередньо впливає на зміст і методику формування культури наукового мовлення здобувачів.

Однією з ключових особливостей є тісний взаємозв'язок між мовленням і юридичним мисленням. Наукове мовлення правника виступає не лише засобом передачі інформації, а й інструментом правового аналізу, інтерпретації норм права, аргументації правових позицій. У зв'язку з цим формування культури наукового мовлення майбутніх правників передбачає розвиток логіко-правового мислення, здатності до чіткого структурування аргументів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та формулювання обґрунтованих висновків [3].

Наступною важливою особливістю є підвищені вимоги до термінологічної точності. Юридична мова характеризується високим рівнем спеціалізації та стандартизації, що обумовлює необхідність чіткого і коректного використання правничої термінології. Будь-яка неточність або двозначність у

вживанні термінів може призвести до викривлення змісту правової норми або неправильного тлумачення правових явищ. Тому формування культури наукового мовлення у майбутніх правників передбачає не лише засвоєння термінологічного апарату, а й розвиток уміння співвідносити поняття, категорії та правові конструкції у межах відповідної галузі права.

Особливістю є також нормативний характер правничого дискурсу. Наукове мовлення юриста формується на основі постійної роботи з нормативно-правовими актами, судовою практикою, міжнародними документами, що вимагає здатності до точного відтворення правових формулювань, коректного цитування, аналізу та узагальнення правових норм. У цьому контексті важливим є формування навичок роботи з джерелами права, включаючи їх систематизацію, порівняльний аналіз та інтерпретацію [2].

Окремої уваги заслуговує аргументаційний характер правничого мовлення. Наукові тексти у сфері права передбачають не лише опис правових явищ, а й їх критичне осмислення, оцінку та обґрунтування певної правової позиції. Відповідно, формування культури наукового мовлення майбутніх правників має бути спрямоване на розвиток навичок правової аргументації, використання доказів, посилання на нормативні джерела, судову практику та наукові праці.

Специфічною рисою є також поєднання наукового і практичного дискурсів. Майбутній правник має бути здатним адаптувати наукове мовлення до різних форм професійної діяльності – підготовки наукових статей, аналітичних довідок, правових висновків, процесуальних документів. Це обумовлює необхідність формування гнучкості мовлення, здатності варіювати стиль викладу залежно від комунікативної ситуації, зберігаючи при цьому наукову обґрунтованість і точність.

Суттєвою особливістю сучасного етапу є вплив цифровізації на формування культури наукового мовлення. Майбутні правники активно використовують електронні правові бази даних, наукові електронні ресурси, цифрові інструменти для підготовки текстів. У зв'язку з цим виникає необхідність формування навичок критичного оцінювання інформації, відбору достовірних джерел, а також дотримання стандартів наукового мовлення в умовах цифрового середовища [4].

Доцільно відмітити, що процес формування культури наукового мовлення майбутніх правників також має свої етапні особливості. На початковому етапі особлива увага приділяється засвоєнню базових мовних норм і ознайомленню з особливостями наукового стилю. На подальших етапах відбувається поступове ускладнення завдань, що передбачає роботу з юридичними текстами, аналіз правових ситуацій, підготовку наукових повідомлень і досліджень. Завершальний етап пов'язаний із інтеграцією набутих умінь у професійну діяльність та здатністю до самостійного створення наукових текстів високого рівня складності.

Ефективність формування культури наукового мовлення майбутніх правників значною мірою залежить від організації освітнього процесу. Зокрема, важливим є використання інтерактивних методів навчання, моделювання професійних ситуацій, залучення здобувачів до науково-дослідної діяльності, участі у конференціях, підготовки публікацій, що дозволяє поєднати теоретичні знання з практичними навичками та забезпечити формування стійких мовленнєвих компетентностей.

Узагальнення теоретичних положень і практики підготовки майбутніх правників дає підстави виокремити низку системних проблем, що ускладнюють ефективне формування культури наукового мовлення.

Насамперед, однією з ключових проблем є недостатній рівень сформованості базових мовленнєвих компетентностей у здобувачів. Це проявляється у порушенні норм наукового стилю, логічної послідовності викладу, невмінні чітко формулювати думки та аргументувати власну позицію. Така ситуація значною мірою зумовлена фрагментарністю мовної підготовки та відсутністю системної роботи над науковим мовленням упродовж усього періоду навчання.

Суттєвою проблемою є також формальний підхід до опанування юридичної термінології. Здобувачі часто використовують терміни без глибокого розуміння їх змісту, що призводить до неточностей і помилок у наукових текстах. Це ускладнює формування професійно орієнтованого мовлення та негативно впливає на якість правничої аргументації.

Окремо слід відзначити недостатній рівень розвитку навичок правової аргументації та аналітичного мислення. У багатьох випадках наукові тексти мають описовий характер і не містять належного обґрунтування висновків, що свідчить про слабку інтеграцію мовної та фахової підготовки.

Важливою проблемою є відсутність уніфікованих методичних підходів до формування культури наукового мовлення саме у правничій освіті. Викладання часто здійснюється без урахування специфіки юридичного дискурсу, що призводить до розриву між теоретичними знаннями та практичними потребами майбутньої професійної діяльності.

Не менш актуальною є проблема академічної доброчесності. Недостатній рівень сформованості навичок коректного цитування, перефразування та самостійного опрацювання джерел призводить до випадків недобросовісного запозичення та зниження якості наукових робіт.

Крім того, сучасні виклики цифровізації зумовлюють нові труднощі, пов'язані з некритичним використанням електронних джерел, перевантаженням інформацією та недостатнім рівнем навичок її відбору й оцінювання. Це впливає на зміст і якість наукового мовлення здобувачів.

Висновки. Узагальнюючи зазначене, доцільно сформулювати такі висновки щодо шляхів вирішення виявлених проблем.

По-перше, на сьогодні необхідним є впровадження системного підходу до формування культури наукового мовлення, що передбачає інтеграцію відповідних завдань у всі етапи підготовки майбутніх правників, а не обмеження їх окремими дисциплінами.

По-друге, доцільним є посилення міждисциплінарної взаємодії між мовною та фаховою підготовкою, адже формування наукового мовлення має відбуватися у контексті роботи з юридичними текстами, аналізу судової практики, підготовки процесуальних документів та наукових досліджень.

По-третє, важливим є удосконалення методичного забезпечення, зокрема розробка спеціалізованих курсів, практикумів і навчальних матеріалів, орієнтованих на правничий дискурс та розвиток навичок академічного письма.

По-четверте, необхідно приділяти системну увагу розвитку навичок правової аргументації, критичного мислення та аналітичної діяльності здобувачів, що забезпечить підвищення якості їхніх наукових текстів.

Таким чином, подолання зазначених проблем можливе за умови комплексного підходу, що поєднує удосконалення змісту освіти, методів навчання та організації освітнього процесу, що сприятиме формуванню у майбутніх правників високого рівня культури наукового мовлення як важливої складової їхньої професійної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 344 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Batsevyich_Florii/Osnovy_komunikatyvnoi_linhvistyky/.
2. Семенов О.М. Культура наукової української мови : навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 216 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Semenov_Olena/Kultura_naukovoii_ukrainskoi_movy/.
3. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: підручник. Київ: Либідь, 2013. 248 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ponomariv_Oleksandr/Stylistyka_suchasnoi_ukrainskoi_movy/.
4. Hyland K. Academic discourse: English in a global context. London: Continuum, 2009. 256 p. URL: <https://www.routledge.com/Academic-Discourse-English-in-a-Global-Context/Hyland/p/book/9780826498010>.
5. Swales J.M., Feak C.B. Academic writing for graduate students: essential tasks and skills. 3rd ed. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2012. 408 p. URL: https://www.press.umich.edu/331287/academic_writing_for_graduate_students.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

УДК 340.1:614.253

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.59>

ПРАВО ПАЦІЄНТА НА ВІДМОВУ ВІД ЛІКУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

Бєлов О.М.,*аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0009-0005-3272-9896

Бєлов О.М. Право пацієнта на відмову від лікування: актуальні питання теорії.

Вказується, проблема правомірності відмови пацієнта від запропонованого лікування посідає дедалі помітніше місце серед дискусійних питань сучасної медично-правової науки. Ще кілька десятиліть тому у відносинах між лікарем і пацієнтом беззаперечно панував патерналістський підхід, що відводив медичному фахівцеві роль одноосібного розпорядника лікувального процесу. Нині ж цей підхід поступився місцем принципово іншій концепції: особа, що звертається по медичну допомогу, розглядається як повноправний суб'єкт із власною волею, здатний самостійно і усвідомлено визначати своє ставлення до будь-яких медичних втручань.

Стаття присвячена дослідженню загальнотеоретичних засад права пацієнта на відмову від лікування. Автор аналізує генезу цього права в контексті еволюції відносин між лікарем і пацієнтом - від моделі медичного патерналізму до сучасної парадигми автономії. Визначено, що право на відмову від лікування є похідним від фундаментальних правових принципів: тілесної недоторканності, особистої автономії та людської гідності. Досліджено доктринальне підґрунтя цього права у правових системах загального права та континентальної Європи, зокрема встановлено його нормативне закріплення у міжнародно-правових документах: Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину (Ов'єдська конвенція), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Розглянуто основні доктринальні конструкції, що використовуються для обґрунтування права на відмову від лікування: теорія інформованої згоди, доктрина самовизначення, принцип недоторканності особи. Увага приділяється проблемі меж цього права: питанням дієздатності пацієнта, ситуаціям екстреної медичної допомоги, правовому статусу завчасних директив. Автор окремо аналізує напругу між автономією пацієнта та принципом благодіяння лікаря, яка є центральною колізією медичного права. На підставі порівняльно-правового аналізу законодавства провідних європейських держав, а також відповідної практики Європейського суду з прав людини сформульовані висновки щодо загальних тенденцій розвитку досліджуваного права та перспектив його імплементації у вітчизняне законодавство.

Ключові слова: права людини, права пацієнта, відмова від лікування, автономія, інформована згода, тілесна недоторканність, медичний патерналізм, соматичні права, права четвертого покоління.

Byelov O.M. The patient's right to refuse treatment: general theoretical foundations.

It is indicated that the problem of the legality of a patient's refusal of the proposed treatment occupies an increasingly prominent place among the debatable issues of modern medical and legal science. A few decades ago, a paternalistic approach undoubtedly dominated the relationship between a doctor and a patient, assigning the role of the medical specialist as the sole administrator of the treatment process to the medical specialist. Now this approach has given way to a fundamentally different concept: a person seeking medical care is considered a full-fledged subject with his own will, capable of independently and consciously determining his attitude to any medical interventions.

The article examines the general theoretical foundations of the patient's right to refuse medical treatment. The author analyses the genesis of this right in the context of the evolution of the doctor-patient relationship - from the model of medical paternalism to the contemporary paradigm of patient autonomy. It is established that the right to refuse treatment derives from fundamental legal principles, namely bodily integrity, personal autonomy, and human dignity. The doctrinal basis of this right is examined across both common law and continental European legal systems, and its normative consolidation in international legal instruments is identified, including the Council of Europe's Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo Convention) and the European Convention on Human Rights. The article explores key doctrinal constructs used to justify the right to refuse treatment: the theory of informed consent, the doctrine of self-determination, and the principle of personal inviolability. Substantial attention is paid to the limits of this right - specifically to questions of patient capacity, emergency medical care situations, and the legal status of advance directives. The tension between patient autonomy and the physician's duty of beneficence, which constitutes the central conflict in medical law, is analysed separately. On the basis of a comparative legal analysis of the legislation of leading European states and the relevant practice of the European Court

of Human Rights conclusions are formulated regarding the general trends in the development of the right under study and the prospects for its implementation in domestic legislation.

Key words: human rights, patient rights, refusal of treatment, autonomy, informed consent, bodily integrity, medical paternalism, somatic rights, fourth generation rights.

Постановка проблеми. У сучасному медичному праві питання про те, чи може пацієнт відмовитися від лікування, запропонованого лікарем, набуло значення однієї з центральних теоретичних і практичних проблем. Якщо ще у другій половині ХХ століття домінувала патерналістська модель відносин «лікар - пацієнт», за якою вирішальне слово у виборі методу лікування залишалося за медичним фахівцем, то сьогодні парадигма кардинально змінилася: пацієнт визнається автономним суб'єктом права, здатним приймати усвідомлені рішення щодо власного тіла та здоров'я.

Актуальність теми даного дослідження, на наш погляд, зумовлена кількома чинниками. По-перше, реформування вітчизняного законодавства у сфері охорони здоров'я потребує чіткого визначення меж і змісту права пацієнта на відмову від лікування. По-друге, практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) останніх років, зокрема резонансна справа *Pindo Mulla v. Spain* (2024), демонструє, що ця проблема залишається не вирішеною остаточно навіть у державах зі сталими правовими традиціями. По-третє, теоретичне осмислення вказаного права є необхідною передумовою для розробки виважених механізмів його забезпечення у правозастосовній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні засади права пацієнта на відмову від лікування досліджувалися переважно в зарубіжній літературі (проте, вітчизняні вчені також розглядали окремі аспекти досліджуваної проблематики). Кім Х.В. та Лі А. (Kim H. W. та Lee A.) у своїй роботі аналізують, як зростання автономії пацієнта перетворює правові зобов'язання лікарів, а також досліджують судову практику (зокрема справи *Airedale v. Bland* та *Mallette v. Shulman*), що утвердила загальноправову доктрину пріоритету автономії над медичним патерналізмом [1]. Пірот Б.Д. та Бенсон С. (Pirrotte B. D. та Benson S.) стверджують, що право пацієнта на відмову від медичної допомоги ґрунтується на базовому етичному принципі автономії, відповідно до якого кожна особа має право приймати поінформовані рішення стосовно свого лікування [2]. Андо Б. (Andoh B.) аналізує зміст самого поняття «право» у словосполученні «право на відмову від лікування», досліджуючи справу *PH v. Betsi Cadwaladr University Health Board* 2022 року [3].

Абрагам Дж.А. та Абрагам С.П. (Abraham J. A. та Abraham S. P.) у дослідженні наголошують, що право обирати або відмовлятися від лікування нерозривно пов'язане з питанням згоди: кожна особа самостійно визначає, яке лікування вона прийме або відхилить, виходячи зі своїх пріоритетів та інтересів [5]. Кім Клер Юнга (Kim C. J.) у статті, присвяченій корейській правовій системі, наводить позицію Всесвітньої медичної асоціації, яка підкреслює: дієздатні пацієнти мають право відмовитися від лікування навіть тоді, коли відмова призведе до інвалідності або смерті [6]. Питанням автономії та її меж у клінічному прийнятті рішень присвячена стаття Льюїса Дж. та Холма С. (Lewis J. та Holm S.) 2022 року [7].

Серед порівняльно-правових досліджень слід виділити роботу у Варахала С. (Varahala S.), присвячену зіставленню індивідуалістичної американської моделі автономії з реляційними та патерналістськими підходами, характерними для низки азійських і європейських правових систем [8]. Хорн Р. та Керасиду А. (Horn R. та Kerasidou A.) у фундаментальному дослідженні порівнюють концепції гідності та їх вплив на регулювання питань кінця життя в Англії та Франції [9].

Незважаючи на значний масив іноземних напрацювань, у вітчизняній правовій науці загальнотеоретичні засади права пацієнта на відмову від лікування залишаються недостатньо систематизованими. Більшість наявних праць зосереджена на прикладних аспектах медичного права, тоді як доктринальний аналіз відповідного права потребує поглиблення.

Метою цієї статті є аналіз загальнотеоретичних засад права пацієнта на відмову від лікування: встановлення його правової природи, місця в системі прав людини, нормативних підстав та меж у контексті сучасної доктрини медичного права і практики ЄСПЛ.

Виклад матеріалу дослідження. Витоки права пацієнта на відмову від лікування слід шукати у формуванні концепції особистої автономії як основи правового статусу особи. Тривалий час у медичній практиці домінував патерналістський підхід, за якого лікар вважався єдиним компетентним суб'єктом для прийняття рішень щодо лікування. Ця концепція спиралася на презумпцію: саме медичні знання лікаря визначають, що є найкращим для пацієнта, а тому пацієнт мав підкорятися медичному рішення [10, с. 1974]. Перелом стався у 1950–1970-х роках, коли суспільна увага до прав людини, Нюрнберзький кодекс та наступні правові реформи суттєво змінили характер відносин між лікарем і пацієнтом.

Ключовою доктринальною передумовою сучасного права на відмову стала вимога інформованої згоди. Кім Х.В. та Лі А. (Kim H. W. та Lee A.) відзначають, що судовою практикою, зокрема прецедентні справи загального права, закріпила доктрину пріоритету автономії пацієнта над медичним патерналізмом навіть тоді, коли відмова від лікування може призвести до смерті пацієнта [1, с. 84]. Льюїс Дж. та Холм С. (Lewis J. та Holm S.) у своєму теоретичному дослідженні підкреслюють, що визнання пацієнта автономним суб'єктом у контексті клінічного прийняття рішень встановлює межі, в яких пацієнт повинен бути захищений від патерналістського медичного втручання: інформована згода є стандартним механізмом, через який пацієнт реалізує свій суверенітет над власним тілом [7, с. 617].

В англійській загальноправовій традиції право на відмову від лікування концептуально спирається на принцип тілесної недоторканності (*bodily integrity*). Хорн Р. та Керасиду А. (Horn R. та Kerasidou A.) встановлюють, що ще у 1765 році Вільям Блекстоун ввів цей принцип до правового обігу, а сучасне загальне право закріплює: за умов належної поінформованості пацієнт не зобов'язаний мотивувати відмову від лікування [9, с. 406].

Паралельна еволюція відбулася у континентально-правовій традиції. Автор порівняльного дослідження Варахала С. (Varahala S.) фіксує, що Франція законодавчо закріпила право пацієнта на відмову від лікування у 2002 році через прийняття так званого «Закону Кушнера», а Нідерланди сформували одну з найширших у світі концепцій автономії пацієнта, що охоплює і завчасні директиви, і право на еутаназію [8]. У Німеччині індивідуальне право на відмову існує поряд із сильною традицією соціально-державної відповідальності та взаємної довіри між лікарем і пацієнтом [8].

Слід відзначити, міжнародно-правовий вимір права пацієнта на відмову від лікування сформований передусім через Конвенцію Ради Європи про права людини та біомедицину 1997 року (Ов'єдська конвенція). Стаття 5 цього документа закріплює принцип автономії волі через інформовану згоду як одне з головних прав пацієнта: медичне втручання може бути здійснене лише після того, як відповідна особа надала вільну та поінформовану згоду. Ця норма охоплює і зворотний бік - право відкликати таку згоду в будь-який момент.

Практика ЄСПЛ також суттєво вплинула на доктринальне осмислення цього права. Суд послідовно тлумачить статтю 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного і сімейного життя) як таку, що охоплює право на самовизначення та особисту автономію, у тому числі свободу погоджуватися або відмовлятися від медичних втручань. Як встановлено у дослідженні щодо практики ЄСПЛ в питаннях інформованої згоди, нині скарги, пов'язані з відсутністю належної згоди, стосуються не лише можливого порушення статті 8, але й статті 3 ЄКПЛ (заборона нелюдського поводження), коли лікування є особливо інвазивним [11, с. 489].

Особливого значення набуло рішення Великої палати ЄСПЛ у справі *Pindo Mulla v. Spain*, яке вважається одним із найбільш важливих у цій сфері за останні роки. Заявниця, Свідок Єгови, ще до шпиталізації оформила завчасну директиву з категоричною відмовою від переливання крові в будь-якій медичній ситуації, навіть небезпечній для життя. Проте під час оперативного лікування лікарі, отримавши дозвіл чергового судді, здійснили переливання крові без відома пацієнтки та всупереч її задокументованій волі [12]. Суд проаналізував колізію між статтями 2 та 8 ЄКПЛ, правом на життя і правом на особисту автономію, і визнав, що примусове медичне втручання всупереч чітко вираженій і юридично закріпленій волі дієздатної особи є порушенням Конвенції¹. Це рішення підтверджує: навіть захист права на життя не може автоматично виправдовувати ігнорування права пацієнта на відмову від лікування [12].

Важливим нормативним орієнтиром слугує також Хартія основоположних прав Європейського Союзу, стаття 3 якої гарантує право на тілесну й духовну цілісність особи та, у контексті медицини, право особи на поінформовану згоду відповідно до встановлених законом умов². Власне, ці положення формують нормативний мінімум, нижче якого жодна держава-член не може опуститися у регулюванні медичних відносин.

Доктрина інформованої згоди є правовим фундаментом, на якому вибудовується право на відмову від лікування. Сама по собі ця доктрина зазнала тривалої еволюції: від простого повідомлення пацієнта про заплановане втручання - до вимоги забезпечення його повноцінного розуміння ризиків, альтернатив та наслідків лікування. Фрай М. (Fry M.) у дослідженні 2024 року акцентує, що інформована згода поєднує право бути достатньо поінформованим із правом погодитись або відхилити медичне втручання; при цьому дослідник виокремлює три ключові обмеження реальної автономії пацієнта: «інформаційний розрив» - ситуацію, коли пацієнт не може повноцінно осмислити надану медичну

¹ У цій справі Велика палата ЄСПЛ розбудувала свою аргументацію навколо колізії між статтями 2 та 8 ЄКПЛ, встановивши, що право держави на захист людського життя не є абсолютним та не може автоматично переважати над правом дієздатної особи на особисту автономію, особливо коли відмова від лікування є чітко задокументованою, завчасно вираженою та юридично обов'язковою. Суд наголосив, що державні органи, у тому числі чергові судді, що діють в умовах часового тиску, зобов'язані докладати реальних зусиль для встановлення та з'ясування волі пацієнта перш ніж санкціонувати примусове медичне втручання, а ігнорування задокументованої завчасної директиви без достатнього обґрунтування є порушенням позитивних зобов'язань держави за статтею 8 Конвенції. Окремо Суд підкреслив, що процедурні гарантії, зокрема належне інформування пацієнта про рішення судді та надання йому можливості висловити свою волю безпосередньо перед втручанням, є не формальністю, а сутнісним елементом поваги до людської гідності та особистої автономії, відсутність яких сама по собі є достатньою підставою для констатації конвенційного порушення.

² Хартія закріплює право кожної людини на фізичну та психічну недоторканність, розкриваючи його зміст у сфері медицини через низку конкретних гарантій: вільну та поінформовану згоду особи відповідно до встановлених законом умов, заборону евгенічних практик, що мають на меті відбір людей, заборону перетворення людського тіла та його частин як таких на джерело фінансової вигоди, а також заборону репродуктивного клонування людини. Хартія конститує інформовану згоду не як процесуальну формальність, а як невід'ємний елемент фундаментального права на особисту недоторканність, що підлягає захисту нарівні з іншими основоположними правами людини. Ця норма формує нормативний мінімум захисту автономії пацієнта, нижче якого жодна держава-член ЄС не може опускатися у власному законодавчому регулюванні медичних відносин.

інформацію через її складність; обмежену когнітивну спроможність; а також схильність до надмірної або недостатньої оцінки ризиків лікування [14].

Порівняльне дослідження регулювання інформованої згоди в Італії, Франції, Великій Британії, скандинавських державах, Німеччині та Іспанії, проведене у 2024 році та опубліковане в *Journal of Forensic and Legal Medicine*, встановило: в усіх досліджуваних правових системах інформована згода визнається обов'язковою вимогою; спільним стандартом є чітке інформування про лікування, терапевтичні альтернативи та суттєві ризики - переважно задокументоване письмово [15]. Власне, цей висновок свідчить про сформовану загальноєвропейську доктринальну конвергенцію в питаннях інформованої згоди.

Принципово важливим є розмежування між добровільною та інформованою згодою. Абрагам Дж.А. та Абрагам С.П. (Abraham J. A. та Abraham S. P.) підкреслюють: хоча пацієнт може бути поінформованим про стан здоров'я, він не завжди матиме можливість вільно прийняти рішення: тиск з боку родини, медичного персоналу або матеріальні обставини здатні перешкоджати реалізації автономії [5, с. 126]. Відтак, справжня інформована згода і, відповідно, інформована відмова, передбачає одночасне дотримання двох умов: поінформованості та добровільності.

У ширшому доктринальному контексті Льюїс Дж. та Холм С. (Lewis J. та Holm S.) виявляють, що практика оцінювання дієздатності пацієнта сформувала специфічний підхід до автономії, заснований на когнітивних показниках: здатності розуміти надану інформацію, оцінювати наслідки різних варіантів та формулювати і повідомляти своє рішення [7, с. 618]. Ці критерії набувають вирішального значення саме у ситуаціях відмови від лікування: коли пацієнт відмовляється від рятівної терапії, перевірка його дієздатності стає юридично обов'язковим елементом правомірної відмови.

Отже, як бачимо, право на відмову від лікування і право на інформовану згоду - це дві сторони одного правового явища. Відмова є реалізацією права не погодитися після отримання належної інформації. Саме тому доктрина інформованої згоди є не лише процесуальним механізмом, але й субстантивним правовим підґрунтям суб'єктивного права пацієнта на відхилення медичного втручання.

Незважаючи на усталений характер права на відмову від лікування, його реалізація на практиці нерідко стикається зі складними правовими колізіями. Центральне місце серед них займає питання дієздатності пацієнта: право на відмову визнається лише за тих осіб, які здатні самотійно розуміти і усвідомлювати наслідки свого рішення.

Пірот Б.Д. та Бенсон С. (Pirrotte B. D. та Benson S.) стверджують, що першим кроком у будь-якій ситуації відмови від медичної допомоги є встановлення дієздатності пацієнта, яку вони визначають як здатність особи переробляти інформацію та приймати поінформоване рішення відповідно до власних переконань, цінностей і побажань [2]. При цьому вони наголошують, що чотири принципи медичної етики, автономія, благодіяння, непричинення шкоди та справедливість, не є рівноцінними у кожній конкретній ситуації, а їх баланс залежить від обставин справи [2].

Маршалл К.Д. (Marshall K. D.) та співавтори у праці 2024 року (*The American Journal of Bioethics*) наполягають на тому, що дієздатні дорослі мають юридичне право приймати власні медичні рішення, зокрема відмовлятися від медичної допомоги навіть тоді, коли наслідком буде смерть. Примусове утримання або фізична чи хімічна фіксація пацієнта, в якого встановлено наявність дієздатності, є задокументованим порушенням закону, як у деліктному, так і в кримінальному праві [16]. Цей висновок особливо актуальний у контексті відмови від лікування після реанімаційних заходів.

Питання завчасних директив становить окремий доктринальний пласт. Андо Б. (Andoh B.) досліджує справу, де завчасна директива пацієнта щодо переливання крові виявилася юридично недійсною через недотримання формальних вимог. Автор аргументує, що хоча право на відмову та завчасна директива є важливими правовими інструментами, обидва вони мають обмеження у практичному застосуванні [4]. В дослідженні Леял-Адорна М. (**Leal-Adorna M.**) встановлює: за умови дієздатності пацієнта на момент пропонуваного лікування його актуально виражена воля (незалежно від раніше складеної директиви) завжди матиме пріоритет. Якщо ж пацієнт є недієздатним, на перший план виходять завчасні директиви або рішення законного представника [13].

Окрему категорію становлять ситуації екстреної медичної допомоги. Рекомендації Європейського товариства невідкладної медицини фіксують, що якщо лікар в екстреній ситуації встановлює відсутність дієздатності пацієнта, право на відмову від лікування не може бути реалізоване: закон у такому разі презюмує, що розумна особа погодиться на лікування з метою уникнення тяжких наслідків [17]. Водночас рекомендації підкреслюють, що інформована відмова - це процес, а не лише підпис на формі [17], а отже, навіть в умовах ургентності медичні працівники зобов'язані максимально враховувати виражену волю пацієнта.

Таким чином, право на відмову від лікування не є абсолютним. Його межі визначаються: дієздатністю пацієнта (за відсутності якої застосовуються замісні механізми - завчасні директиви або рішення представника); характером медичної ситуації (екстреність звужує простір для реалізації відмови); а також правами третіх осіб і публічним інтересом. Однак зазначені обмеження мають виключний характер і не можуть перетворюватися на загальне правило нехтування волею пацієнта.

Відзначимо, центральною теоретичною колізією медичного права є протистояння між правом пацієнта на автономію і обов'язком лікаря діяти в найкращих інтересах хворого (принцип благодіяння). Ця напруга має глибоке доктринальне коріння і нерідко виявляється у практиці клінічного прийняття рішень.

Концептуально автономію пацієнта нерідко протиставляють благодіяння лікарю таким чином, що вони ніби виключають одне одного: якщо лікар керується благодіянням, він «знає краще» і може перевизначити рішення пацієнта; якщо домінує автономія - лікар зобов'язаний виконувати волю пацієнта, навіть якщо вважає її шкідливою. Проте така бінарна конструкція є надмірним спрощенням. Льюїс Дж. та Холм С. (Lewis J. та Holm S.) у вже цитованому нами дослідженні обстоюють феноменологічний підхід, за яким автономія не є лише когнітивним феноменом, а включає практичну ідентичність пацієнта - його цінності, культурний контекст та спосіб взаємодії зі світом [7, с. 622]. Це означає, що повноцінна реалізація автономії потребує від лікаря не нейтралітету, а активного сприяння пацієнту в усвідомленому прийнятті рішення.

Автор порівняльного дослідження Варахала С. (Varahala S.) пропонує «реляційну» модель автономії, яка визнає, що рішення пацієнта формуються в певному соціальному та сімейному контексті, а отже, медичне право повинно враховувати як індивідуальну волю, так і мережу відносин, у якій живе людина [8]. У тому ж дослідженні наводиться порівняльна ілюстрація: в Японії за відсутності завчасних директив або необхідності рятівного втручання лікарні, як правило, проводять лікування, якщо воно є абсолютно необхідним для збереження життя, хоча японський суд водночас визнав право пацієнта-Свідка Єгови відмовитися від переливання крові на підставі особистої автономії [8]. Цей приклад ілюструє, що навіть у системах із сильною патерналістською традицією право на відмову від лікування поступово отримує нормативне визнання.

Протистояння автономії та благодіяння набуває особливої гостроти у психіатрії. Дослідження в журналі *British Journal of Psychiatry* підкреслює, що автономія пацієнта і благодіяння не є полярними принципами, а повинні вважатися рівноцінними орієнтирами: суспільство має законний інтерес у «доброму результаті» лікування, а тому просте гасло «більше автономії» не може автоматично вирішити складні клінічні ситуації [18, с. 97]. Водночас автори наполягають: пацієнт повинен бути рівноправним учасником прийняття рішень, а не підлеглим суб'єктом.

Отже, правова теорія не протиставляє автономію та благодіяння як несумісні цінності, а радше вибудовує між ними ієрархію: у ситуаціях із дієздатним пацієнтом його автономна воля є пріоритетною; при цьому лікар зберігає обов'язок забезпечити умови для формування цієї волі - надавши вичерпну інформацію та усунувши фактори тиску. Благодіяння ж реалізується не через скасування рішення пацієнта, а через якість медичного супроводу процесу прийняття цього рішення.

Висновки. Отже, на наш погляд, право пацієнта на відмову від лікування є самостійним суб'єктивним правом людини, похідним від фундаментальних принципів особистої автономії, тілесної недоторканності та людської гідності. Воно не є виключно медико-етичним феноменом, а має чітко виражений правовий характер і нормативне закріплення в міжнародних та національних правових актах.

Доктрина інформованої згоди є правовим фундаментом права на відмову: відмова від лікування є зворотним боком права на інформовану згоду. Повноцінна реалізація цього права можлива лише за умови дотримання обох складових інформованої згоди: поінформованості та добровільності.

Право на відмову від лікування не є абсолютним. Його реалізація залежить від: наявності дієздатності пацієнта; характеру медичної ситуації (звичайна або екстрена); наявності та юридичної дійсності завчасних директив. Відсутність дієздатності не позбавляє пацієнта правового захисту, але перенаправляє прийняття рішення до замісних механізмів: завчасних директив або уповноваженого представника.

Практика ЄСПЛ підтверджує, що відмова від лікування є конвенційно захищеним правом за статтею 8 ЄКПЛ, і навіть захист права на життя (стаття 2) не дає державі автоматичного права на примусове медичне втручання всупереч чітко задокументованій волі дієздатного пацієнта.

Теоретична колізія між автономією пацієнта та благодіянням лікаря не є нерозв'язною: сучасна доктрина медичного права встановлює ієрархію, за якою автономна воля дієздатного пацієнта є пріоритетною, тоді як благодіяння реалізується у формі якісного інформаційного та процесуального супроводу прийняття цього рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kim H. W., Lee A. How patient autonomy drives the legal liabilities of medical practitioners and the practical ways to mitigate and resolve them. *Postgraduate Medical Journal*. 2023. Vol. 99, No. 1168. P. 83–88. DOI: 10.1093/postmj/qgad003.
2. Pirotte B. D., Benson S. *Refusal of Care*. StatPearls. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing, 2026. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK560886/>
3. Andoh B. The «Right» to refuse treatment. *Medicine, Science and the Law*. 2023. DOI: 10.1177/00258024221140660.
4. Andoh B. Right to refuse treatment upheld while advance directive failed. *Medicine, Science and the Law*. 2025. DOI: 10.1177/00258172241280435.
5. Abraham J. A., Abraham S. P. Patient Freedom to Choose or Refuse Treatment: Is Autonomy Upheld? *IJSRM.Human*. 2021. Vol. 19, No. 1. P. 124–134. URL: https://www.researchgate.net/publication/353854998_Patient_Freedom_to_Choose_or_Refuse_Treatment_Is_Autonomy_Upheld

6. Kim C. J. Ensuring Patients' Well-Deserved Right to Refuse Treatment, Not Jumping to an «Assisted Death With Dignity». *Journal of Korean Medical Science*. 2024. Vol. 39, No. 2. Art. e30. DOI: 10.3346/jkms.2024.39.e30.
7. Lewis J., Holm S. Patient autonomy, clinical decision making, and the phenomenological reduction. *Medicine, Health Care and Philosophy*. 2022. Vol. 25, No. 4. P. 615–627. DOI: 10.1007/s11019-022-10102-2.
8. Varahala S. Autonomy on Trial: Trust, Capacity, and the Doctor-Patient Divide in US Bioethics and Law. *Voices in Bioethics*. 2025. Vol. 11. DOI: <https://doi.org/10.52214/vib.v11i.13957>
9. Horn R., Kerasidou A. The Concept of Dignity and Its Use in End-of-Life Debates in England and France. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*. 2016. Vol. 25, No. 3. P. 404–413. DOI: 10.1017/S0963180116000050.
10. Kilbride M. K., Joffe S. The New Age of Patient Autonomy: Implications for the Patient-Physician Relationship. *JAMA*. 2018. Vol. 320, No. 19. P. 1973–1974. DOI: 10.1001/jama.2018.14382
11. Buelens W., Herijgers C., Illegems S. The View of the European Court of Human Rights on Competent Patients' Right of Informed Consent. Research in the Light of Articles 3 and 8 of the European Convention on Human Rights. *European Journal of Health Law*. 2016. Vol. 23, No. 5. P. 481–509. DOI: 10.1163/15718093-12341388
12. Pindo Mulla v. Spain [2024] ECHR 753: Grand Chamber judgment, 6 June 2024.
13. Leal-Adorna M. Informed Consent vs. Refusal of Treatment from a Legal Perspective: Spain and the Case of Adult Jehovah's Witnesses. *Religions*. 2025. Vol. 17, No. 1. Art. 7. DOI: 10.3390/rel17010007
14. Fry M. Autonomy and Its Limits: A Discussion of the Shortcomings of Informed Consent. *Voices in Bioethics*. 2024. Vol. 10. DOI: 10.52214/vib.v10i.12507.
15. Bolcato V., Franzetti C., Fassina G., Basile G., Martinez R. M., Tronconi L. P. Comparative study on informed consent regulation in health care among Italy, France, United Kingdom, Nordic Countries, Germany, and Spain. *Journal of Forensic and Legal Medicine*. 2024. Vol. 103. Art. 102674. DOI: 10.1016/j.jflm.2024.102674.
16. Marshall K. D. et al. Hospitals Are Not Prisons: Decision-Making Capacity, Autonomy, and the Legal Right to Refuse Medical Care, Including Observation. *The American Journal of Bioethics*. 2024. Vol. 24, No. 5. DOI: 10.1080/15265161.2024.2327293.
17. Recommendations on Informed Consent for European Emergency Departments. European Society for Emergency Medicine (EUSEM). URL: https://eusem.org/images/Patient_Informed_Consent_in_the_ED-FINAL.pdf.
18. Lepping P., Palmstierna T., Raveesh B. N. Paternalism v. autonomy — are we barking up the wrong tree? *The British Journal of Psychiatry*. 2016. Vol. 209, No. 2. P. 95–96. DOI: 10.1192/bjp.bp.116.181032
19. Bielov D. M., Hromovchuk M. V., Hretsa Ya. V., Tymchak V. V. Essence of somatic human rights in the process of biomedical research. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. Vol. 74, No. 10. P. 2663–2667. DOI: 10.36740/WLek202110226

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026

УДК 340.12:17.023.2:608.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.60>

ТРАНСГУМАНІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Крегул А.М.,

*аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0009-0003-5508-5048

Крегул А.М., Трансгуманізм як філософсько-правова категорія: актуальні проблеми правового регулювання

Стаття присвячена дослідженню трансгуманізму як філософсько-правової категорії, що виникла на перетині сучасної філософії, біоетики та теорії права. Аналізується генеза трансгуманістичної думки - від її витоків у філософському позитивізмі та традиції Просвітництва до оформлення як самостійного інтелектуального руху наприкінці XX - на початку XXI століть. Встановлено, що трансгуманізм як концепція передбачає радикальне переосмислення людської природи шляхом застосування передових технологій - генної інженерії, нейроінтерфейсів, нанотехнологій та штучного інтелекту, що ставить перед правовими системами принципово нові завдання щодо визначення суб'єктів права, обсягу правоздатності та меж допустимого втручання у людський організм. Досліджено ключові філософські підстави трансгуманізму, зокрема принципи автономії особи, самовизначення та ідею «вдосконалення» людини, і з'ясовано їхнє відображення у сучасному правовому дискурсі прав людини. Проаналізовано напругу між трансгуманістичними ідеалами та традицією природного права: доведено, що томістська теорія природного закону здатна слугувати нормативним орієнтиром для оцінки технологій вдосконалення людини за умови визнання гнучкості людської природи. Виявлено правові виклики трансгуманізму у сфері прав людини: ризик «призначеної нерівності» між вдосконаленими та невдосконаленими особами, проблема нейроправ, захисту когнітивної свободи та самоідентичності. Встановлено, що відсутність уніфікованої міжнародно-правової регуляції технологій вдосконалення людини породжує правовий вакуум, на заповнення якого спрямовані перші законодавчі ініціативи окремих держав. Зроблено висновок про необхідність формування трансгуманістичної правової доктрини, яка б органічно поєднувала захист основоположних прав людини із відкритістю до науково-технічного прогресу.

Ключові слова: трансгуманізм; права людини; природне право; технологічне вдосконалення; правова антропологія; нейроправа; постлюдина.

Kregul A.M., Transhumanism as a philosophical-legal category: current problems of legal regulation

The article examines transhumanism as a philosophical-legal category emerging at the intersection of contemporary philosophy, bioethics, and legal theory. The study traces the genesis of transhumanist thought - from its roots in philosophical positivism and the Enlightenment tradition to its crystallisation as an autonomous intellectual movement at the turn of the twenty-first century. It is established that transhumanism as a concept entails a radical reconceptualisation of human nature through the application of advanced technologies - genetic engineering, neural interfaces, nanotechnology, and artificial intelligence - thereby posing fundamentally novel challenges to legal systems with regard to the definition of legal subjects, the scope of legal capacity, and the permissible limits of intervention in the human body. The article explores the core philosophical foundations of transhumanism, notably the principles of personal autonomy, self-determination, and the idea of human «enhancement», and examines their reflection in contemporary human rights discourse. The tension between transhumanist ideals and the natural law tradition is analysed in depth: it is demonstrated that the Thomistic theory of natural law may serve as a normative framework for evaluating human enhancement technologies, provided that the malleability of human nature is acknowledged. The legal challenges of transhumanism in the field of human rights are identified, including the risk of «designed inequality» between enhanced and unenhanced persons, the problem of neurorights, the protection of cognitive liberty, and self-identity. It is established that the absence of a unified international legal framework governing human enhancement technologies creates a legal vacuum, which the first legislative initiatives of individual states aim to fill. The article concludes that the formation of a transhumanist legal doctrine is necessary - one that organically combines the protection of fundamental human rights with openness to scientific and technological progress. Such a doctrine must navigate between the Scylla of techno-utopian

reductionism and the Charybdis of bioconservative rigidity, establishing principles of proportionality, non-discrimination, and reversibility as the pillars of future legal regulation.

Key words: transhumanism; human rights; natural law; technological enhancement; legal anthropology; neurorights; posthuman.

Постановка проблеми. Технологічна революція початку XXI століття поставила перед правовою наукою питання, які ще кілька десятиліть тому здавалися атрибутом наукової фантастики: чи є людина незмінною правовою даністю, чи може вона трансформуватися настільки, що сама категорія «людина» потребуватиме юридичного перевизначення? Саме цей рубіж і позначає трансгуманізм – інтелектуальний рух, що обстоює радикальне вдосконалення людського організму за допомогою передових технологій з метою подолання біологічних обмежень, хвороб та навіть смерті.

Для правової системи трансгуманізм є викликом щонайменше у трьох площинах. По-перше, він розмиває традиційні межі правосуб'єктності: якщо когнітивні функції людини можуть бути доповнені нейроімплантами або перенесені у цифровий простір, то питання про право, відповідальність та ідентичність такого суб'єкта постає в абсолютно новому вимірі. По-друге, доступ до технологій вдосконалення, які коштуватимуть значної суми, загрожує створити нерівність нового типу, т.зв. «призначену нерівність» між вдосконаленими та невдосконаленими особами, що прямо суперечить принципу рівності, закріпленому у всіх сучасних конституціях та міжнародно-правових актах. По-третє, трансгуманізм кидає виклик самим засадам правової антропології, оскільки традиційно право ґрунтується на концепції незмінної людської природи, що слугує підставою для невідчужуваних прав.

Незважаючи на стрімкий розвиток відповідних технологій, правова наука реагує на ці виклики із запізненням. Як зазначають дослідники, трансгуманізм не вписується у традиційні рамки ні природного, ні позитивного права, а відсутність судової практики та законодавчого регулювання у більшості держав лише загострює проблему [1, с. 218].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню трансгуманізму як філософської та суспільно-правової проблеми присвячено значний масив зарубіжної наукової літератури. Серед ключових авторів у сфері правового виміру трансгуманізму варто виокремити Б. Каммінгса, який здійснив комплексний аналіз трансгуманістичних технологій та їх правових наслідків, зосередившись на проблемах правосуб'єктності постлюдини та межі між терапевтичним і вдосконалювальним застосуванням технологій [1]. В. Вардан розглядав трансгуманізм у контексті концепції «сингулярності» та виявив інципієнтні правові, етичні й політичні виклики, що породжуються експоненціальним розвитком технологій [2]. М. Філіпова, К. Ілієв та Р. Юлева-Чучулайн у спільній праці дослідили трансгуманістичний правовий світогляд крізь призму сучасних трансформацій, дійшовши висновку, що адептами трансгуманізму прийняття нових законів вважається неминучим у міру вдосконалення людського виду [3].

Р. Фрідманський аналізує права людини в контексті трансгуманістичної медицини та зазначає, що трансгуманізм як концепція пропонує радикальне переосмислення людської природи через застосування передових технологій, що породжує нові етичні, правові та соціальні проблеми [4, с. 2078]. У тому ж дослідженні наводиться позиція Ю. Туряньського, який стверджує, що доктрина трансгуманізму не відповідає правовим стандартам розвиненого суспільства, оскільки може вести до обмеження індивідуальної свободи заради гіпотетичних майбутніх ідеалів [4, с. 2079].

П. Корбі висвітлює філософські підстави трансгуманізму, наголошуючи на його коренях у філософському позитивізмі та його впевненості у визвольній силі технологій, і приходить до висновку, що трансгуманізм позначений глибоко вкоріненим відчаєм, який носить маску недостатньої надії [5, с. 182]. Д. Крауч досліджує трансгуманізм крізь призму теорії природного права, обстоюючи позицію, що томістська концепція природного закону здатна слугувати підґрунтям для оцінки технологій вдосконалення людини [6]. М. Потрч та В. Страховник звертаються до проблеми морального трансгуманізму та вдосконалення чеснот, доводячи, що посилення моральних чеснот технологічними засобами підриває чутливість людини до моральних підстав і ставить під загрозу її автономію [7, с. 1].

Серед авторів, що досліджують правовий антропоцентризм в умовах трансгуманізму, слід відзначити роботу, присвячену аналізу міжнародно-правових принципів, покликаних зберегти правовий антропоцентризм перед загрозою пост-антропоцентризму, автор розрізняє трансгуманізм і техно-онтологічний постантропоцентризм та пропонує систему принципів для юридичного захисту людини як центру права [8]. Питання права на самотрансформацію як нового виміру прав людини у трансгуманістичну епоху аналізується у роботі, опублікованій Т.Цимасом [9]. М. Ласаль досліджує еволюцію прав людини під впливом трансгуманістичних ідей та встановлює, що природа більше не вважається підставою права, натомість у центрі уваги опиняються самовизначення і можливості технологій [10].

Метою цієї статті є дослідження трансгуманізму як філософсько-правової категорії: аналіз його ґенези та понятійного змісту, виявлення правових викликів, що він породжує, та окреслення підходів до їх вирішення в контексті сучасного права прав людини.

Виклад матеріалу дослідження. Трансгуманізм як організований інтелектуальний рух веде свій відлік від кінця 1980-х – початку 1990-х років, хоча ідеї, що лежать в його основі, мають значно глибші коріння. Сам термін у його сучасному значенні запровадив Джуліан Хакслі ще у 1957 році, описавши перехід людини за межі власної природи через свідоме застосування науки і технологій¹. Однак як структурований рух трансгуманізм набув форми завдяки зусиллям Макса Мора, Ніка Бострома, Наташі Віта-Мор та їхніх однодумців, які у 1990-ті роки сформулювали його ключові принципи та організаційну базу.

Так, зокрема, Макс Мор у своєму есе «Трансгуманізм: до футуристичної філософії» (1990) вперше сформулював сучасне розуміння трансгуманізму як філософського напрямку, а разом із Т. О. Морроу заснував журнал «Екстропія» (1989) та Інститут Екстропії (1992-2007). У 1990-х роках «екстропіанство», лібертаріанська доктрина подолання людських обмежень за допомогою технологій, вийшло на перший план трансгуманістичного руху, а Мор сформулював його ключові принципи у «Principles of Extropy». В свою чергу, Наташа Віта-Мор зробила внесок ще раніше: «Трансгуманістичний маніфест», авторства Віта-Мор, було складено у 1983 році та переглянуто у 1998-2020 роках, а також вона була серед авторів *Transhumanist FAQ* у середині 1990-х. Організаційне оформлення руху завершив Нік Бостром: Світова асоціація трансгуманістів (WTA) була заснована на початку 1998 року Ніком Бостромом і Девідом Пірсом з метою забезпечення загальної організаційної бази для всіх трансгуманістичних груп та інтересів, а також розвитку більш зрілої й академічно респектабельної форми трансгуманізму [12].

З доктринального погляду, трансгуманізм може бути визначений як соціально-філософська і наукова течія, що обстоює використання і розвиток технологій, здатних радикально вдосконалити людський стан шляхом поліпшення когнітивних, фізичних та емоційних здатностей людини, а також подолання старіння і смерті [2, с. 25]. Б. Каммінгс уточнює, що трансгуманісти розрізняють три типи технологічного впливу: терапевтичний (відновлення норми), вдосконалювальний (перевищення норми) та трансформаційний (заміна людського в людині) [1, с. 218].

У тому ж дослідженні Б. Каммінгс звертає увагу на те, що трансгуманізм у правовому контексті вже виявив свої «щупальця» у сфері права інтелектуальної власності, а такі пристрої, як Apple Watch та Google Glass, є лише прологом до технологічно-біологічного симбіозу, передбаченого піонерами руху [1, с. 220]. Цей спостереження підкреслює, що правова наука повинна реагувати на виклики трансгуманізму вже сьогодні, не чекаючи повного технологічного розгортання.

Р. Фрідманський пропонує розглядати трансгуманізм як «уніфікуючий гасло для різних культурних, політичних, філософських та цифрових течій», що просувають ідеї розвитку і розширення меж людського виду [4, с. 2078]. Ця характеристика підкреслює принципову ідеологічну неоднорідність руху: поряд із ліберально-прогресивними гілками існують консервативні, релігійні та технократичні варіанти трансгуманізму, що суттєво ускладнює його правову кваліфікацію.

Для правової науки принципово важливим є питання про те, чи є трансгуманізм лише філософською позицією, чи він вже набуває статусу правового концепту. Видається, що останнє твердження точніше відображає дійсність: трансгуманізм формує нову правову проблематику – від питань патентування генетичних модифікацій до режиму «нейроправ» і тим самим неминуче проникає в юридичний дискурс. Водночас, вважаємо, правова кваліфікація трансгуманізму як категорії залишається дискусійною: він не вписується у традиційне розмежування між суб'єктивним правом і правовою нормою, між природним і позитивним правом.

Трансгуманізм виростає з кількох взаємопов'язаних філософських традицій, кожна з яких має власні правові імплікації. Першою і найважливішою є традиція індивідуальної автономії, сягаючи своїм корінням до ліберальної філософії Дж. С. Мілля: людина є сувереном власного тіла і розуму, тому держава не має права забороняти їй модифікувати власний організм. Ця ідея знайшла правове втілення у принципі інформованої згоди та праві на самовизначення, але трансгуманізм розширює її до меж, що викликають серйозні, на нашу думку, правові питання: чи може людина «згодитися» на незворотні модифікації, що змінять саму її здатність давати згоду в майбутньому?

П. Корбі у своєму критичному аналізі виявляє в основі трансгуманізму глибокий позитивістський оптимізм: переконаність у тому, що наукові методи є єдиним надійним шляхом до людського прогресу, а межі людського існування – суто технічними проблемами, що підлягають вирішенню [5, с. 183]. Там само автор посилається на Н. Бострома та Дж. Савулеску, які обстоюють не просто право, а моральний

¹ Для Хакслі трансгуманізм – це поняття, тотожне його поняттю еволюційного гуманізму, суть якого він викладає так: «Людський вигляд може, якщо забажає, вийти межі себе – як спорадично (один індивід одним способом, інший індивід – іншим), але і як людство в цілому. Нам потрібно вигадати ім'я для цього нового переконання. Можливо, підійде трансгуманізм: людина залишається людиною, але перевершує себе, усвідомлюючи нові можливості для своєї людської природи» []

обов'язок самовдосконалення людини засобами технологій, - позиція, яка у правовому вимірі може трансформуватися у дискримінацію «невдосконалених» осіб [5, с. 184].

М. Потрч та В. Страховник аналізують проект «морального трансгуманізму», що передбачає вдосконалення моральних чеснот людини шляхом генетичних втручань та фармакологічних засобів [7]. Ці автори наголошують, що ключовою рисою людської моральної свідомості є чутливість до підстав - здатність розпізнавати і відповідати на моральні доводи [7]. Технологічне «вдосконалення» моральних здатностей може підірвати саме цю чутливість або зробити її зайвою, що з правової точки зору означає руйнування підвалин осудності і відповідальності.

Принципово важливою для правової науки є позиція Д. Крауча, який обстоює, що томістська теорія природного права є не перешкодою, а орієнтиром для оцінки технологій вдосконалення: природний закон, на відміну від популярних уявлень, не є абсолютно незмінним, оскільки він виходить з благ, до яких прагне людська природа, а не з конкретних біологічних проявів цієї природи [6]. Таким чином, ті технології, що служать автентичному людському розквіту, могли б отримати правове визнання навіть у рамках природно-правової традиції, тоді як ті, що руйнують людину як розумну і моральну істоту, підлягали б правовому обмеженню.

Вбачається, цей підхід видається найбільш перспективним для правової науки, оскільки він дає змогу уникнути двох крайнощів: техно-утопічного лібертаріанства, що знімає будь-які правові обмеження, та біоконсервативного заперечення, що ігнорує потенціал науково-технічного прогресу для захисту прав людини. В той же час, правова регуляція трансгуманістичних технологій потребує критерію розрізнення, оскільки і природне право у його сучасній інтерпретації здатне забезпечити таке розрізнення.

Найгострішою ареною зіткнення трансгуманізму та права є сфера прав людини. Класична концепція прав людини базується на певних антропологічних передумовах: рівність людей ґрунтується на спільній природі, гідність - на незмінному ядрі людськості, недоторканність - на непорушності тілесної цілісності. Трансгуманізм розхитує всі три передумови: якщо природа людини є змінною, якщо одні люди є «вдосконаленими», а інші - ні, то що стає основою рівності та гідності? [13; 14; 15].

М. Ласаль фіксує принципово важливий зсув: завдяки трансгуманістичному впливу природа більше не вважається підставою права, натомість у фокусі правового дискурсу опиняються самовизначення і технологічні можливості [10, с. 227]. Цей зсув відображається у нових правових конструктах: право на смерть, право на зміну статі, право на генетичне вдосконалення власних нащадків - усі вони виростають із трансгуманістичної логіки автономії, що заперечує нормативний характер природних обмежень.

Особливою правовою проблематикою є так звані «нейроправа» - права у сфері захисту людського мозку від технологічного втручання, маніпуляцій і несанкціонованого доступу. Р. Фрідманський наводить аргументи на користь того, що прискорений розвиток нейротехнологій вимагає формування нового покоління прав людини - прав, що захищають когнітивну свободу, ментальну приватність та психологічну безперервність ідентичності [4, с. 2080]. Відзначимо, пілотним прикладом у цій сфері є Чилі, яка у 2021 році ухвалила поправку до конституції, що захищає «нейральні права», - по суті перший у світі такий крок на рівні основного закону.

В. Вардан звертає увагу на ще один аспект правової проблематики трансгуманізму: відповідальність за наслідки технологічного вдосконалення [2, с. 28]. Якщо генетичне редагування призводить до непередбачуваних наслідків, хто несе відповідальність - науковець, компанія, держава чи сама «вдосконалена» особа? Розрив між темпами технологічного розвитку та законодавчим регулюванням породжує правовий вакуум, що особливо небезпечний з огляду на незворотний характер деяких втручань.

У роботі, присвяченій правовому антропоцентризму [8], обстоюється позиція, що ключовим правовим завданням є збереження антропоцентризму правової системи, тобто людини як центру та мети права. навіть в умовах технологічної трансформації. Автор пропонує відрізнити трансгуманізм, що прагне вдосконалити людину, від техно-онтологічного постантропоцентризму, що взагалі виходить за межі людини як правового суб'єкта [8]. Цілком зрозуміло, таке розрізнення є важливим для правової науки: трансгуманізм у помірному варіанті може бути акомодований у рамках існуючої правової системи, тоді як радикальний постгуманізм потребує принципово нової правової парадигми.

Ньяті Л. аналізує право на самотрансформацію як новий вимір прав людини і констатує, що трансгуманізм ставить питання про право на доступ до технологій вдосконалення як умови рівних можливостей у майбутньому суспільстві. Якщо вдосконалення стане необхідною умовою повноцінної участі у суспільному житті, то доступ до відповідних технологій перетвориться на соціальне право нового покоління, тобто трансгуманізм може парадоксально посилити, а не послабити соціально-правовий вимір захисту людини [9].

Одним із найбільш дискусійних питань на перетині трансгуманізму та права є питання про правовий статус «постлюдини» - суб'єкта, який внаслідок технологічних модифікацій набуде характеристик, що

принципово відрізнятимуть його від сучасної людини. Вже сьогодні ця проблема виходить за межі абстракцій: нейроімпланти, що вже існують, ставлять питання про приватність думок¹; алгоритмічні системи прийняття рішень - про природу правосуб'єктності²; можливість цифрового клонування свідомості - про ідентичність особи як правову категорію³.

Б. Каммінгс стверджує, що питання «правосуб'єктності постлюдини» є одним із найфундаментальніших правових питань трансгуманізму [1, с. 230]. Якщо свідомість людини буде завантажена у комп'ютер, чи збережуться за нею ті самі права? Якщо нейральні дані будуть зламані або маніпульовані, хто є потерпілим і хто - суб'єктом відповідальності? Відповіді на ці питання вимагають перегляду самих засад правової антропології.

М. Ласаль акцентує увагу на тому, що класична концепція прав людини 1948 року не зазнала формальних змін, однак її антропологічний зміст був суттєво модифікований завдяки судовій практиці та новим правовим концептам, що виростають із трансгуманістичних ідей [10, с. 228]. Так, право на особисту ідентичність поступово розширюється до права на ідентичність, яку особа сама обирає і формує, у тому числі за допомогою технологій. Цей процес відбувається стихійно, без системного правового осмислення, що породжує непослідовність і суперечності у правозастосуванні.

М. Філіпова, К. Ілієв та Р. Юлева-Чучулайн вказують, що трансгуманістичні трансформації суспільства вимагають оновленої системи правовідносин, у якій штучний інтелект, кіборги та інші нові суб'єкти стануть рівноправними учасниками правового обороту [3]. Ці автори розглядають трансгуманістичний правовий світогляд як відповідь на об'єктивні вимоги часу, хоча й застерігають від надмірно радикальних інтерпретацій, що ігнорують правові гарантії захисту людини.

Видається, що правова антропологія перебуває перед вибором між двома стратегіями. Перша - збереження людиноцентризму через розширення поняття людини: визнання того, що «вдосконалена» людина залишається людиною у правовому сенсі, доки зберігає певне ядро ідентичності та розумної автономії. Друга - поступовий перехід до пост-антропоцентричної правової парадигми, де правосуб'єктність визначається не видовою приналежністю, а рівнем когнітивної та моральної компетентності. Перша стратегія є більш консервативною і безпечнішою, друга - радикальнішою і потенційно більш справедливою у довгостроковій перспективі. Цілком зрозуміло, вибір між ними є однією з ключових задач правової науки найближчих десятиліть.

Попри гостроту викликів, нормативно-правова реакція на трансгуманізм залишається фрагментарною і непослідовною. В. Вардан констатує, що держави реагують на трансгуманізм вкрай різноманітно: Європа спирається на принцип обережності та жорсткий захист приватності, США обирають більш ліберальний підхід з мінімальним регуляторним втручанням, Китай розглядає трансгуманізм як інструмент геополітичного впливу [2, с. 30]. Така строкатість може призвести до «туризму вдосконалення» - масового переміщення людей до юрисдикцій з найменш обмежувальним регулюванням.

У сфері нейроправ першим кроком стало конституційне закріплення «нейральних прав» у Чилі (2021). Пропозиції щодо формування нового покоління прав, що захищають ментальну приватність і когнітивну свободу, висловлювалися і на рівні міжнародно-правового дискурсу [4, с. 2081]. Генетичне редагування людського геному залишається нерегульованим на міжнародному рівні: випадок Хе Цзянькуя⁴, який у 2018 році здійснив редагування геному дітей, виявив відсутність уніфікованих міжнародних норм, що могли б запобігти або покарати такі дії [2, с. 28].

¹ Система Neuralink є двонаправленою, що породжує невизначеність щодо можливості видобування інформації, яка вторгається у приватність особи. Несанкціонований доступ до нейроімплантів може дозволити зловмисникам маніпулювати або викрадати чутливі нейродані, включно з приватними думками, спогадами або навіть здатністю впливати на рішення людини [16].

² У 2023 році Верховний суд Чилі став першим судом у світі, що розглянув справу про захист нейроприватності: позивач стверджував, що його дані мозкової активності були недостатньо захищені пристроєм компанії Emotiv - гарнітурою, яка фіксує електричну активність мозку [17].

³ Цифровому двійнику людини (Human Digital Twin) може бути надано правосуб'єктність як копії та розширенню особистості, поглядів, принципів та етики біологічної особи у цифровому світі; проте якщо таку правосуб'єктність буде надано, постає низка питань, що ускладнюють ситуацію, а не дають відповіді [18].

⁴ У листопаді 2018 року китайський вчений Хе Цзянькуй оголосив про народження перших у світі генетично модифікованих дітей, близнюків Лулу та Нани, чий геном був відредагований за допомогою технології CRISPR/Cas9 з метою формування резистентності до ВІЛ. У грудні 2019 року суд засудив Хе Цзянькуя до трьох років позбавлення волі за «незаконну медичну практику», кваліфікувавши його дії як такі, що здійснювалися «в гонитві за славою та вигодою» і «порушили медичний порядок». Водночас показово, що переслідування відбулося виключно на підставі норм національного законодавства Китаю: більш ефективні та обов'язкові механізми мають бути вироблені між різними країнами, а для кращого глобального реєстру та нагляду за технологіями редагування геному людини необхідно зміцнити міжнародну співпрацю [19].

Отже, для систематизації правової регуляції трансгуманістичних технологій видається доцільним виокремити кілька рівнів: міжнародно-правовий (зокрема, принципи та стандарти, аналогічні Оов'єдській конвенції з біоетики), регіональний (модель ЄС, що спирається на принцип обережності та захист людської гідності), національний (конституційне закріплення нейроправ і спеціальне законодавство про вдосконалення людини) та корпоративний (стандарти відповідальної розробки і застосування відповідних технологій).

Дослідження щодо постгуманістичних викликів для права [8] пропонує ключовий орієнтир: правовий антропоцентризм як принцип, що не заперечує технологічних змін, але зберігає людину як незмінну мету і межу права. Цей принцип має стати одним із засадничих у будь-якій системі правової регуляції трансгуманістичних технологій. Власне, на наш погляд, правова регуляція трансгуманізму знаходиться на початковому етапі свого формування. Отже, найбільш реалістичним і науково обґрунтованим підходом є поступова розбудова багаторівневої регуляторної системи, що спирається на принципи пропорційності, недискримінації, оборотності втручань та збереження людиноцентризму права.

Висновки. Як результат нашого дослідження, можемо виокремити наступні ключові питання.

Трансгуманізм є самостійною філософсько-правовою категорією, що описує сукупність ідей, практик та правових вимог, пов'язаних із технологічним вдосконаленням людини. Він не вписується у традиційні рамки ні природного, ні позитивного права, але формує нову правову проблематику, що потребує систематичного наукового осмислення. Генеза трансгуманізму пов'язана з філософським позитивізмом та ліберальною традицією автономії особи. Спроби укорінити трансгуманізм у природно-правовій традиції видаються перспективними для правової науки, оскільки дають можливість відрізнити вдосконалення, що служать справжньому людському розквіту, від тих, що руйнують підвалини правосуб'єктності та відповідальності.

Трансгуманізм ставить перед правом прав людини принципові виклики: загрозу «призначеної нерівності», необхідність формування нейроправ, переосмислення правових основ ідентичності та когнітивної свободи. Пілотні законодавчі рішення свідчать про те, що правова реакція на ці виклики вже розпочалася, хоча й залишається фрагментарною.

Правова антропология стоїть перед вибором між людиноцентричною стратегією (розширення поняття людини через «вдосконалену» особу) та пост-антропоцентричною парадигмою (правосуб'єктність на підставі когнітивної та моральної компетентності). Перша стратегія є більш безпечною у короткостроковій перспективі, друга - потенційно більш справедливою у довгостроковому вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Cummings B. Transhumanism: Morality and Law at the Frontier of the Human Condition. Ave Maria Law Review. 2022. P. 216–270. URL: <https://www.avemarialaw.edu/wp-content/uploads/2022/09/Cummings-Proof.pdf>
2. Vardhan V. The Singularity and the Law: Expounding Transhumanism, Exponential Technology and the Incipient Legal, Ethical and Political Challenges. International Journal of Legal Developments & Allied Issues. 2022. Vol. 8, No. 2. P. 25–33. DOI: 10.55662/IJLDAI.2022.8204.
3. Filipova M., Iliev K., Yuleva-Chuchulayn R. A Transhumanist Legal Worldview: Responding to the Challenges of Time (Requirement, or Necessity?). Futurity Economics & Law. 2021. Vol. 1, No. 1. URL: <https://futurity-econlaw.com/index.php/FEL/article/download/67/67>
4. Fridmanskyy R. M. et al. Human Rights in the Context of Transhumanist Medicine: Ethical and Legal Aspects. Wiadomości Lekarskie. 2024. Vol. 77, No. 9. P. 2077–2082. DOI: 10.36740/WLek/195164.
5. Corby P. M. An Innate Despair: The Philosophical Limitations of Transhumanism and its Misplaced Hope in Human Enhancement. Linacre Quarterly. 2025. Vol. 92, No. 2. P. 182–192. DOI: 10.1177/00243639241281977.
6. Crouch D. T. Transhumanism within the Natural Law: Transforming Creation with Nature as Guide. Religions. 2024. Vol. 15, No. 8. Art. 949. DOI: 10.3390/rel15080949.
7. Potrč M., Strahovnik V. Transhumanism, Human Moral Enhancement, and Virtues. Religions. 2024. Vol. 15, No. 11. Art. 1345. DOI: 10.3390/rel15111345.
8. Lazarotto B. The Legal Anthropocentrism at Crossroads: International Legal Principles Ahead of Transhumanism and Post-Anthropocentrism. European Journal of Law and Technology. Vol 16. 2025. URL: <https://ejlt.org/index.php/ejlt/article/view/1087>
9. Nyathi L. Unveiling the Right to Self-Transformation and Self-Enhancement: Exploring Transhumanism and Its Impact on Human Rights and the Future of Humanity. Deusto Journal of Human Rights. 2024. № 13. P. 119–147. DOI: 10.18543/djhr.3072.
10. Lacalle M. Transhumanism and Law: From Human Nature to Self-Determination as the Foundation of Human Rights. Cuadernos de Bioética. 2021. Vol. 32, No. 105. P. 225–235. DOI: 10.30444/CB.100.

11. Huxley J. Transhumanism. In: New Bottles for New Wine: Essays. London : Chatto and Windus, 1957. P. 13–17.
12. Bostrom N. A History of Transhumanist Thought. Journal of Evolution and Technology. 2005. Vol. 14, № 1. URL: <https://nickbostrom.com/papers/a-history-of-transhumanist-thought/>
13. What does Transhumanism Mean for Human Rights? // International Service for Human Rights (ISHR). 2024. URL: <https://ishr.org/what-does-transhumanism-mean-for-human-rights/>
14. Philopedia. Transhumanism. URL: <https://philopedia.org/topics/transhumanism/>
15. Frankenstein and the law: some reflexions on transhumanism / Academia.edu. URL: <https://www.academia.edu/13104163/>
16. Cassinadri M., Ienca M. Neuralink's brain-computer interfaces: medical innovations and ethical challenges. Frontiers in Human Dynamics. 2025. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/human-dynamics/articles/10.3389/fhumd.2025.1553905/full>
17. Do B., Badillo M., Cantz R., Spivack J. Privacy and the Rise of «Neurorights» in Latin America. Future of Privacy Forum. 2024. URL: <https://fpf.org/blog/privacy-and-the-rise-of-neurorights-in-latin-america/>
18. Zia-Ul-Haq M. Legal Personhood and Identity of Human Digital Twins. Legal Research & Analysis. 2025. Vol. 3, № 1. P. 12–25. DOI: 10.69971/lra.3.1.2025.42.
19. Liu S. Legal reflections on the case of genome-edited babies. Global Health Research and Policy. 2020. Vol. 5. Art. 23. DOI: 10.1186/s41256-020-00153-4.
20. Dmytro M. Bielov, Myroslava V. Hromovchuk, Yaroslav V. Hreca, Vasyl V. Tymchak. Essence of somatic human rights in the process of biomedical research. Wiadomości Lekarskie. Volume LXXIV, Issue 10, Part 2, October 2021. P. 2663-2668. DOI:10.36740/WLek202110226

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026

© Кругул А.М., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.37:314.7(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.61>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ З КОРУПЦІЙНИМИ ТА СУМІЖНИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ

Кришевич О.В.,*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6136-8106***Ткаченко І. М.,***кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0002-0144-0708*

Кришевич О.В., Ткаченко І.М. Проблемні питання кваліфікації легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом та розмежування з суміжними кримінальними правопорушеннями.

В статті окреслено, що легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, є одним із ключових інструментів збереження та використання доходів від організованої злочинності. Установлено, що правопорушення з легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, має міжнародний характер, набуваючи останнім часом ознаки міграційного характеру і цьому сприяє безперешкодне переміщення (перерахування) активів, які мають злочинне походження, у будь-яку юрисдикцію. Одним із напрямків кримінальної активності є відмивання майна, злочинних коштів, вкладення їх у легальну економіку, вивіз капіталів закордон із наступних їх ввезенням через офшорні зони (наприклад, Кіпр).

На національному рівні основним нормативно-правовим актом у сфері фінансового моніторингу є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який встановлює правовий механізм запобігання та протидії цим явищам, зокрема обов'язки суб'єктів первинного фінансового моніторингу (банки, страхові компанії, ріелтори) повідомляти про підозрілі фінансові операції. Легалізація (відмивання) майна (ст. 209 КК України) є складним злочином, спрямованим на надання правомірного вигляду активам, одержаним злочинним шляхом. Включає широкий спектр дій: набуття, володіння, використання, розпорядження, переміщення, зміна форми (перетворення) майна, або дій для приховування його походження, прав чи місцезнаходження. При доведенні предикатного злочину необхідно обґрунтувати, що майно здобуте саме злочинним шляхом (навіть якщо предикатний злочин не розслідувано окремо). Проблеми кваліфікації включають доведення предикатного злочину, мети приховування, розмежування з причетністю (ст. 396 КК) та господарськими кримінальними правопорушеннями передбаченими статтями ст. 212, 222 КК, згідно з національною практикою та стандартами FATF/ЄС. Легалізація (відмивання) майна (ст. 209 КК України) є складним злочином, де ключові проблеми кваліфікації включають доведення злочинного походження активів («предикатного злочину»), розмежування з корупційними діями та фіктивним підприємництвом, а також складність розмежування самовідмивання та співучасті. Конвенції ООН/ЄС Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (2005), Міжнародні стандарти FATF (Financial Action Task Force), вимагають розширення поняття предикатних злочинів, включаючи податкові правопорушення, що створює складнощі при застосуванні національного законодавства.

Ключові слова: відмивання коштів; предмет; кримінального правопорушення; транснаціональне відмивання коштів, господарська діяльність, власність, кримінальна відповідальність, потерпілий, суб'єкт, суб'єктивна сторона, майно, активи, легалізація, криптовалюта, запобігання, доходи, предикат, кваліфікації легалізації (відмивання) майна, корупційні кримінальні правопорушення, одержаного злочинним шляхом.

Kryshevych, O.V., Tkachenko, I.M. Issues in the Classification of the Legalization (Laundering) of Proceeds of Crime and Distinctions from Related Criminal Offenses.

The article outlines that the legalization (laundering) of property obtained by criminal means is one of the key tools for preserving and utilizing proceeds from organized crime. It has been established that offenses involving the legalization (laundering) of property obtained by criminal means are international in nature, having recently taken on migratory characteristics, facilitated by the unimpeded movement (transfer) of assets of criminal origin to any jurisdiction. One area of criminal activity involves the laundering of property and criminal proceeds, their investment in the legal economy, and the transfer of capital abroad followed by its re-importation through offshore zones (e.g., Cyprus).

At the national level, the primary legislative act governing financial monitoring is the Law of Ukraine "On Preventing and Combating the Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, the Financing of Terrorism, and the Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction," which establishes the legal framework for preventing and combating these phenomena, including the obligations of primary financial monitoring entities (banks, insurance companies, real estate agents) to report suspicious financial transactions. Money laundering (Article 209 of the Criminal Code of Ukraine) is a complex crime aimed at giving the appearance of legitimacy to assets obtained through criminal means. It encompasses a wide range of actions: acquisition, possession, use, disposal, transfer, alteration (conversion) of property, or actions to conceal its origin, rights, or location. When proving the predicate offense, it must be established that the property was obtained through criminal means (even if the predicate offense has not been investigated separately). Issues of classification include proving the predicate offense, the intent to conceal, and distinguishing between complicity (Art. 396 of the Criminal Code) and economic criminal offenses under Articles 212 and 222 of the Criminal Code, in accordance with national practice and FATF/EU standards. Money laundering (Article 209 of the Criminal Code of Ukraine) is a complex offense, where key classification issues include proving the criminal origin of assets ("predicate offense"), distinguishing it from acts of corruption and fictitious business operations, as well as the difficulty of distinguishing between self-laundering and complicity. UN/EU Conventions The Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime (2005), FATF (Financial Action Task Force) international standards require an expansion of the concept of predicate offenses to include tax offenses, which creates difficulties in the application of national legislation.

Key words: money laundering; subject matter; criminal offense; transnational money laundering, economic activity, property, criminal liability, victim, subject, subjective element, property, assets, legalization, cryptocurrency, prevention, proceeds, predicate, classification of legalization (money laundering) of property, corruption-related criminal offenses, obtained by criminal means.

Постановка проблеми. Міжнародне законодавство, як-от конвенції та директиви ЄС, встановлює стандарти боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, слугують орієнтиром для України, яка прагне відповідати європейським стандартам і впроваджує у своє національне законодавство. Міжнародне співробітництво у сфері боротьби з відмиванням коштів є ключовим, оскільки ці злочини часто мають транснаціональний характер, а Україна є учасницею низки міжнародних договорів, зокрема Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом та про фінансування тероризму, також важливе значення має Палермська конвенція про боротьбу проти транснаціональної організованої злочинності. Законодавство України адаптоване до вимог Європейського Союзу, оскільки Україна активно співпрацює з Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [1] та імплементуючи її 40 рекомендацій, які є міжнародним стандартом у цій сфері, зокрема до положень Четвертої Директиви ЄС 2015/849 від 20 травня 2015 року та інших директив, які встановлюють високі стандарти фінансового моніторингу та обміну інформацією між державами-членами.

Метою статті. Визначення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, та характеристика проблем кваліфікації та розмежування з суміжними кримінальними правопорушеннями.

Стан опрацювання проблематики. Питання транснаціональної злочинності, до якої належать кримінальні правопорушення щодо відмивання (легалізації) майна, одержаного злочинним шляхом є предметом наукових досліджень: П.П. Андрушко, В. В. Голіна, О. О. Дудоров, І. О. Завидняк, А. В. Калініна, Д. В. Кривонос, Ю. О. Левченко, Н. А. Орловська, В. В. Попко, М.І. Хавронюк, С. С. Шрамко, а також інші науковці.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Типологічного дослідження Державного фінансового моніторингу України (далі — Держфінмоніторинг) 2012 року, виділяють декілька моделей відмивання активів злочинного походження:— двофазну модель, якій характерна стадія власне відмивання та повернення активів в оборот;— трифазову модель, яка є найпоширенішою та включає відповідно розміщення, розшарування та інтеграцію; — чотирифазову модель, яку виокремлюють експерти ООН,

та яка включає: (1) звільнення від готівки шляхом перерахування її підставним особам, (2) розподіл наявних коштів, (3) маскуванню слідів скоєного кримінального правопорушення, (4) інтеграція грошової маси, на якій відбувається інвестиції легалізованих активів у високоприбутковий бізнес [3].

Держфінмоніторингом також запропоновано ввести «нульову фазу», яка пов'язана із здійсненням предикатного кримінального правопорушення та є початковою стадією процесу відмивання. Оскільки, можна навести таку модель етапів (стадій, фаз) процесу відмивання: 1) нульова фаза — початкова стадія процесу відмивання, пов'язана зі здійсненням предикатного кримінального правопорушення, що передує стадії розміщення; 2) фаза розміщення — перетворення злочинно отриманих у ліквідні активи у формі валюти, цінних паперів, нерухомості тощо, а також їх фізичне переміщення дійсних джерел походження (часто за межі країни); 3) фаза розшарування — трансформація злочинно набутих доходів у різноманітні активи та їх подальше розпорошення з метою маскуванню реальних джерел походження капіталів; 4) фаза інтеграції — заключний етап процесу відмивання злочинних доходів, що полягає в інтеграції таких доходів у фінансову систему країни та надання легального виду злочинно набутих коштам [2].

На національному рівні основним нормативно-правовим актом у сфері фінансового моніторингу є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який встановлює правовий механізм запобігання та протидії цим явищам, зокрема обов'язки суб'єктів первинного фінансового моніторингу (банки, страхові компанії, ріелтори) повідомляти про підозрілі фінансові операції [8]. У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [8] зазначено: доходи, одержані злочинним шляхом, – це будь-які активи (кошти, у тому числі електронні гроші, інше майно, майнові та немайнові права), одержані прямо чи опосередковано внаслідок вчинення злочину, зокрема валютні цінності, рухоме та нерухоме майно, майнові та немайнові права, незалежно від їх вартості, активи.

Кримінальна відповідальність за легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом застосовується відповідно до законодавства України, зокрема передбачено ст. 209 КК України [6]. Що стосується національного законодавства, то в Україні кримінальна відповідальність за легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом полягає у вчиненні фінансових операцій чи правочинів із майном, одержаним внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації, а також у використанні такого майна з метою приховування або маскуванню його незаконного походження чи джерела походження, або допомоги особі, яка вчинила предикатне (попереднє) кримінальне правопорушення, уникнути кримінальної відповідальності.

Таким чином, законодавство України та міжнародні норми створюють комплексну систему для притягнення до відповідальності за легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, оскільки, кримінальна відповідальність поширюється на всіх осіб, які вчинили цей злочин на території України, незалежно від їх громадянства чи міграційного статусу, також ноземці та особи без громадянства несуть відповідальність за законами України за злочини, вчинені в Україні. Необхідно звернути увагу на те, що легалізація майна (доходів), отриманого злочинним шляхом, є складним кримінально-правовим явищем, яке включає в себе ряд з'ясованих юридичних аспектів, пов'язаних з протидією відмиванню коштів, хотілось зупинитись на суб'єкті кримінального правопорушення – є фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, що в Україні становить 16 років і може бути двох компетенційних типів: загальний і спеціальний. Ним може бути: а) як особа, яка легалізує майно, одержане злочинним шляхом іншою особою, б) так і особа, яка спочатку вчинила предикатний злочин і здобула майно, а потім його легалізувала. В останньому випадку йдеться про множинність (як правило, сукупність) злочинів. Разом з тим, при кваліфікації злочинів важливо враховувати залежність вирішення зазначеного питання від форм вчинення кримінального правопорушення: 1) особа, яка не вчиняла предикатного злочину, може бути суб'єктом легалізації (відмивання) майна в будь-якій формі, передбаченій ч. 1 ст. 209 КК України; 2) особа ж, яка вчинила предикатний злочин, може бути суб'єктом цього злочину не в усіх його формах. Абзацом 2 пункту 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 5 від 15.04.2005 року визначено, що «суб'єктом злочину при його вчиненні у формі будь-якої з дій, визначених частиною 1 ст. 209 КК України, може бути лише особа, котра не вчиняла предикатного діяння, за умови, що вона усвідомлювала факт одержання коштів або майна іншими особами злочинним шляхом. Особа, яка вчинила таке діяння, відповідає лише за вчинення фінансової операції з коштами або іншим майном чи укладення щодо них угоди, а також за вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на них, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а за використання таких коштів або майна – лише в разі, коли воно полягало у вчиненні фінансової операції

чи укладенні угоди» [3]. Як правило суб'єктами легалізації є особи, які приймали участь в фінансовій операції чи правочині з доходами (грошовими коштами чи іншим майном), здобутим незаконним шляхом, а також використали вказані кошти чи майно для здійснення підприємницької чи іншої економічної діяльності, наприклад інвестиції, створення підприємств, купівлю активів, які слугують прикриттям для легалізації злочинних доходів (легалізація здійснювалась шляхом придбання автомобілів, нерухомості на підконтрольних осіб). Внесення на банківські рахунки під виглядом «допомоги родичам, активного використання фінансового сліду — відмивання через дроп-рахунки, крипту, фіктивні компанії, готівкові перекази, тобто кошти передавались готівкою, через системи швидких переказів (Western Union, MoneyGram, «на картку»), або через посередників (дроппи). Основні складнощі полягають у кваліфікації дій, вчинених самим виконавцем предикатного злочину, та відмежуванні правомірної господарської діяльності від маскуванню незаконних активів [5].

Одним з прикладів легалізації доходів є криптовалюта це особливий вид електронних грошей, які мають власну децентралізовану платіжну систему і функціонують на основі блокчейн-технологій (blockchain), які мають власну децентралізовану платіжну систему і функціонують на основі блокчейн-технологій (blockchain). Транзакції анонімні і здійснюються миттєво на відміну від банківських, а зручність блокчейну для відмивання коштів полягає в тому, що інформація, закодована в ньому, зберігається на різних, незалежних один від одного серверах, це унеможливлює відстеження транзакцій. Широкої популярності набули так звані «міксери» - це сервіси які роздроблюють початкові монети і конвертують в інші криптовалюти, при цьому кошти можуть пройти сотні адрес, що унеможливлює відстеження їх початкового власника. Не існує органу, який би регулював чи централізував діяльність у сфері криптовалют, будь хто може зареєструватися на крипто біржі і придбати будь-яку криптовалюту в необмеженій кількості. Одна з головних проблем відстеження капіталів і особливо їх розмірів в криптовалюті є нестабільний курс, який може коливатись збільшуючись чи зменшуючись до 500% від вартості валюти. Для прикладу, держслужбовець може задекларувати покупку певної криптовалюти в будь-якій кількості, щоб згодом мати змогу задекларувати злочинно здобуті кошти, як прибуток за рахунок коливання курсу начебто придбаної ним раніше криптовалюти. Дана тенденція прослідковується в деклараціях сучасних чиновників і потребує детального моніторингу і контролю, адже в сучасному світі це найлегший спосіб легалізувати кошти отримані корупційним шляхом. Особливого поширення набув факт використання криптовалют організованими злочинними угрупованнями як інструменту протиправної діяльності пов'язаної із шахрайськими діями в сфері IT- технологій так званих «фінансових пірамід». Відстеження покупки криптовалют, обов'язкове підтвердження покупки і ретельний моніторинг є основними методами протидії відмиванню коштів здобутих злочинним шляхом через криптовалюти. Основними факторами, які впливають на зростання вказаної тенденції є відсутність правового статусу віртуальних валют в Україні, відсутність як зовнішнього так і внутрішнього адміністрування.

Серед міжнародних організацій, які значну увагу приділяють корупції, як джерелу накопичення коштів, що можуть брати участь у легалізації (відмиванні) злочинних доходів, особливе місце посідає FATF, оскільки запропоновані нею інструменти є комплексними та системними. У FATF розуміють, що корупція має достатній потенціал щоб негативно впливати на економічний розвиток будь-якої країни, заважати боротьбі з організованою злочинністю та ефективному державному управлінню, а також підривати основи довіри до законодавства. В червні 2012 року FATF був підготований типологічний звіт «Конкретні фактори ризику, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів від корупції», який був першим документом цієї організації присвячений проблемі протидії корупції. Крім цього, зосереджено увагу на тому, що високий рівень ризику корупції та легалізації (відмивання) злочинних доходів характерний для приватизації, оскільки процедури передачі державного майна, що має велику економічну вартість приватним структурам часто піддається різним спробам втручання у цей процес з метою лобіювання інтересів певних кіл зацікавлених осіб [1]. Відчутним економічним ефектом корупції є відтік грошових коштів з державного бюджету та перенаправлення даних коштів на оплату видатків з меншим мультиплікаційним ефектом. FATF пропонує конкретні інструменти, які можуть вживатися урядами країн з метою створення дієвої системи запобігання проявам корупції та легалізації (відмивання) доходів, отриманих внаслідок корупційних злочинів. До таких інструментів належать: - розкриття інформації про доходи і витрати публічними особами; - розкриття інформації про угоди в межах державних закупівель; - дотримання міжнародних стандартів з протидії легалізації (відмивання) злочинних доходів; - моніторинг індексів корупції та індексу сприйняття корупції з метою вжиття заходів щодо оперативного реагування на виявлені недоліки системи протидії корупції; - моніторинг інших індексів, що характеризують рівень корупції [9].

Широкої популярності набули так звані «міксери» - це сервіси які роздроблюють початкові монети і конвертують в інші криптовалюти, при цьому кошти можуть пройти сотні адрес, що унеможливлює відстеження їх початкового власника. Не існує органу, який би регулював чи централізував

діяльність у сфері криптовалют, будь хто може зареєструватися на крипто біржі і придбати будь-яку криптовалюту в необмеженій кількості. Одна з головних проблем відстеження капіталів і особливо їх розмірів в криптовалюті є нестабільний курс, який може коливатись збільшуючись чи зменшуючись до 500% від вартості валюти. Для прикладу нечесний чиновник може задекларувати покупку певної криптовалюти в будь-якій кількості, щоб згодом мати змогу задекларувати злочинно здобуті кошти, як прибуток за рахунок коливання курсу начебто придбаної ним раніше криптовалюти. Дана тенденція прослідковується в деклараціях сучасних чиновників і потребує детального моніторингу і контролю, адже в сучасному світі це найлегший спосіб легалізувати кошти отримані корупційним шляхом. Особливого поширення набув факт використання криптовалют організованими злочинними угрупованнями як інструменту протиправної діяльності пов'язаної із шахрайськими діями в сфері IT- технологій так званих «фінансових пірамід». Основними факторами, які впливають на зростання вказаної тенденції є відсутність правового статусу віртуальних валют в Україні, відсутність як зовнішнього так і внутрішнього адміністрування. А відстеження покупки криптовалют, обов'язкове підтвердження покупки і ретельний моніторинг є основними методами протидії відмиванню коштів здобутих злочинним шляхом через криптовалюту.

Що стосується питання розмежуванні **легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом** з суміжними кримінальними правопорушеннями, то зупинимося на *ухиленні від сплати податків (ст. 212 КК України)*, оскільки несплачені податки не є «майно, одержаним злочинним шляхом» у розумінні ст. 209 КК України, оскільки це власні кошти, а не здобуті злочином (позиція базується на стандартах ЄС), однак у випадку кваліфікації діянь за ст. 212 КК України, то відповідальність за ст. 209 КК України виключається. Діяння, зазначені у ст. 212 КК України, не утворюють предикатних діянь у розумінні ст. 209 КК України. Також, не є одержаними внаслідок учинення предикатного діяння кошти або інше майно, якими особа не заволоділа (які не отримала) способом учинення злочину, а які вона незаконно отримала, приховала, не передала державі за наявності обов'язку це зробити і цеумовлено це тим, що одержання коштів відбувається незлочинним шляхом. Аналогічним є алгоритм дій у випадку, якщо сторона обвинувачення не довела винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, що передувало легалізації майна. *Приховування злочину (ст. 396 КК України)*. якщо особа лише приховує злочинця чи знаряддя буде нести кримінальну відповідальність за ст. 396 КК України, а якщо ж вона приховує доход від злочину для їх подальшого використання — це ст. 209 КК України. Ще одним правопорушенням суміжним із легалізацією доходів, здобутим злочинним шляхом є використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК України) і дана стаття є спеціальною по відношенню до ст. 209 КК України. Предметом правопорушення визначеного ст. 306 КК України є кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Суміжність кримінальних правопорушень, передбачених ст. 306 та 209 КК України, полягає в тому, що, крім коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, особа може використовувати кошти, здобуті внаслідок вчинення інших злочинів. У цьому випадку такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів за статтями 306 та 209 КК України. Відмінністю між складами правопорушень, передбачених ст.ст. 198 та 209 КК України, є тип діянь, адже «відмивання» ззовні має легальний характер, в результаті чого доходам (майну) присвоюється законний статус. Таке кримінальне правопорушення підпадає під визначені законами України норми укладання правочинів, фінансових операцій тощо, тобто діяння, які утворюють придбання, одержання, зберігання або збут майна, що одержані злочинним шляхом не повинні мати цивільно-правової угоди. У випадку зовнішньої відповідності умовам оформлення, що передбачені цивільно-правовими актами законодавства України, діяння підпадатимуть під ознаки складу кримінального правопорушення статті 209 КК України. Що стосується *шахрайство (ст. 190 КК)*, то шахрай використовує вкрадені кошти на власні потреби без дій з «відмивання» і це тільки ст. 190 КК України. Корупційні діяння щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) самі по собі включають елементи приховування, але відмежування полягає в тому, що легалізація спрямована на надання активу вигляду легального (наприклад, купівля нерухомості), а корупція — на незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України).

Висновки. Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, є суспільно небезпечним кримінальним правопорушенням, яке передбачене на рівні як національного, так і міжнародного законодавства, оскільки є складність формулювання диспозиції легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, що здатне призвести до проблем у кваліфікації. Вважається легалізацією вчинення правочинів, набуття, володіння, використання, переміщення коштів або майна, отриманого внаслідок вчинення предикатного злочину (корупція, торгівля наркотиками, розкрадання

тощо). Таким чином, легалізація може відбуватися через складні фінансові схеми, офшорні компанії, купівлю активів, використання криптовалют або дроблення сум (структурування). При цьому здійснення фінансової операції, вчинення правочину з майном, одержаним злочинним шляхом, є способом або інструментом набуття, володіння, використання чи розпорядження таким майном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Використання інструментів FATF з метою протидії корупції в Україні». Аналітична записка. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1672/>
2. Бабій Л.М. Відмивання «брудних» коштів: історія виникнення поняття, нормативне визначення, його сутність і суспільна небезпека. Фінансовий моніторинг 2012. URL: <http://libfor.com/index.php?newsid=1251>.
3. Держфінмоніторингу. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму. 2012 рік. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/Типолог%20ДСФМУ/2012%2027%2012_2012.pdf72
4. Дудоров О.О., Тертиченко Т.М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія. Київ, 2015. 392 с. URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/monografiya-vidmivannyu-brudnogo-majna.pdf>
5. Завидняк І.О. Легалізація «відмивання» коштів, одержаних злочинним шляхом, як один з видів економічних транснаціональних злочинів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 4. С. 313–317. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.54>
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Ортинський В.Л. Характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: криміналістичні аспекти. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». 2016. № 850. С. 533–540. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/aug/5780/vnulpurn201685080.pdf>
8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>.
9. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.04.2005 № 5. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C5F47D0C5BB19DB1C2257B33004E6CD3](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C5F47D0C5BB19DB1C2257B33004E6CD3).
10. Черевко К.О. Щодо питання способів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 жовтня 2019 р.). Харків: ХНУВС. 2019. С. 184–186. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_10_2019/pdf/60.pdf
11. FinPost «Як відмивають корупційні доходи». URL: <http://finpost.com.ua/news/1324>

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026

УДК 346.2:334.722.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.62>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ТА РЕГУЛЯТОРНОГО СЕРЕДОВИЩА СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Лялик О.І.,

*аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0009-0006-8416-4556

Лялик О.І., Актуальні питання правового та регуляторного середовища соціального підприємництва: порівняльно-правовий аналіз

Вказується, соціальне підприємництво дедалі помітніше заявляє про себе як у сфері господарської практики, так і в площині правового регулювання, і ця тенденція характерна для більшості розвинених правових систем. Проте належний нормативний фундамент для таких суб'єктів господарювання у переважній більшості держав або розпорошений між різними галузями законодавства, або взагалі відсутній. Наслідком такої прогалини є цілий комплекс практичних труднощів: неможливість однозначно кваліфікувати соціальне підприємство в конкретних правовідносинах, поширення так званого «purpose-washing», коли суто комерційні структури використовують соціальну риторику без жодного реального зобов'язання, а також відсутність чітких правил щодо розподілу прибутку, захисту інтересів зацікавлених сторін та контролю за фактичним виконанням задекларованої місії.

Стаття присвячена дослідженню правового та регуляторного середовища соціального підприємництва у порівняльно-правовій перспективі. Автор аналізує специфіку правового регулювання соціальних підприємств у провідних правових системах, насамперед у державах, членах Європейського Союзу, Великій Британії та Сполучених Штатах Америки, і виявляє системні відмінності у підходах до визначення організаційно-правових форм, механізмів кваліфікації та контролю за дотриманням соціальної місії. Встановлено три основні моделі правового регулювання, що склалися у країнах ЄС: модель соціального кооперативу, модель спеціального закону та модель інтеграції до законодавства про соціальну економіку. Досліджено правову природу та функціонування найбільш поширених організаційно-правових форм соціальних підприємств: Community Interest Company (CIC) у Великій Британії та benefit corporation у США, виявлено їхні переваги та вади з погляду забезпечення підзвітності й соціального впливу. Проаналізовано роль Організації економічного співробітництва і розвитку та Європейської Комісії у формуванні рекомендацій щодо проектування правових рамок для соціальних підприємств. Окрема увага приділяється феномену «purpose-washing» як наслідку недосконалості регуляторного механізму та необхідності запровадження ефективних реєстраційних і наглядових механізмів. Визначено перспективи вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері соціального підприємництва з урахуванням досвіду провідних зарубіжних правових систем та завдань євроінтеграції України.

Ключові слова: права людини, соціальне підприємництво; правове регулювання; організаційно-правова форма; соціальна місія; benefit corporation; Community Interest Company; соціальна економіка.

Lyalik O.I. Current issues of the legal and regulatory environment of social entrepreneurship: a comparative legal analysis.

It is indicated that social entrepreneurship is increasingly making itself felt both in the field of business practice and in the field of legal regulation, and this trend is characteristic of most developed legal systems. However, the appropriate regulatory foundation for such business entities in the vast majority of states is either scattered between different branches of legislation or is completely absent. The consequence of such a gap is a whole range of practical difficulties: the inability to unambiguously qualify a social enterprise in specific legal relations, the spread of the so-called “purpose-washing”, when purely commercial structures use social rhetoric without any real obligation, as well as the lack of clear rules on profit distribution, protection of the interests of stakeholders and control over the actual implementation of the declared mission.

The article presents a comprehensive study of the legal and regulatory environment of social entrepreneurship from a comparative legal perspective. The author analyses the specifics of the legal regulation of social enterprises in leading legal systems, primarily in the Member States of the European Union, the United Kingdom, and the United States of America and identifies systemic differences in approaches to defining

organisational and legal forms, mechanisms for qualification, and monitoring compliance with the social mission. Three main models of legal regulation that have emerged in EU countries are identified: the social cooperative model, the special law model, and the model of integration into social economy legislation. The legal nature and functioning of the most widespread organisational and legal forms of social enterprises are examined: the Community Interest Company (CIC) in the United Kingdom and the benefit corporation in the United States; their advantages and disadvantages from the perspective of ensuring accountability and social impact are revealed. The role of the Organisation for Economic Co-operation and Development and the European Commission in formulating recommendations for designing legal frameworks for social enterprises is analysed. Special attention is paid to the phenomenon of 'purpose-washing' as a consequence of the imperfection of the regulatory mechanism and the need to introduce effective registration and supervisory mechanisms. The prospects for improving domestic legislation in the field of social entrepreneurship are determined, taking into account the experience of leading foreign legal systems and the tasks of Ukraine's European integration. The study concludes that the effectiveness of social enterprise legal frameworks depends not only on the existence of a dedicated law, but on the quality of substantive requirements, the robustness of oversight, and the coherence between legal form and social mission.

Key words: social entrepreneurship; legal regulation; organisational and legal form; social mission; benefit corporation; Community Interest Company; social economy.

Постановка проблеми. Соціальне підприємництво як явище господарського та правового життя стрімко набуває ваги у публічному дискурсі та законодавчій практиці провідних держав. Водночас правова база для соціальних підприємств у більшості країн залишається або фрагментарною, або відсутньою взагалі. Це породжує системні проблеми: неможливість чітко ідентифікувати соціальне підприємство у правовідносинах, ризик «purpose-washing», коли звичайні комерційні структури формально привласнюють собі соціальну ідентичність, а також правову невизначеність щодо допустимого розподілу прибутку, прав стейкхолдерів та механізмів нагляду за дотриманням соціальної місії.

Актуальність теми для України визначається принаймні двома чинниками. По-перше, євроінтеграційний курс держави передбачає поступове наближення національного законодавства до стандартів ЄС, у тому числі у сфері соціальної економіки та соціального підприємництва. По-друге, соціальні підприємства в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення набувають особливого значення як інструмент вирішення соціальних проблем ринковими методами. Відсутність же спеціального законодавчого регулювання позбавляє ці структури правового визнання та доступу до відповідних механізмів підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання соціального підприємництва отримало значний розвиток у зарубіжній академічній літературі. Флайшер Г. та Пендль М. (Fleischer H., Pendl M.) у ґрунтовній статті 2024 року здійснили огляд нового дослідницького поля корпоративного права соціальних підприємств у Німеччині, Європі та США і констатували, що, попри зростаючу популярність соціальних підприємств, правова база для них залишається слабо розробленою [1]. Вісенте Л. (Vicente L.) у порівняльно-правовому дослідженні 2022 року розмістила соціальне підприємство в центрі ширшої дискусії про мету корпорації, доводячи, що ринковий тиск на максимізацію акціонерної вартості системно підриває соціальні зобов'язання підприємств [2].

Фаджардо Г. (Fajardo G.) провела комплексний порівняльно-правовий аналіз моделей регулювання соціальних підприємств у 14 країнах ЄС і виявила три принципово різні правові моделі [3]. Фічі А. (Fici A.) у тому ж виданні систематизував новітні тенденції нормотворчості у сфері соціальних підприємств на рівні ЄС [4]. Практичні рекомендації у сфері проектування правових рамок для соціальних підприємств розроблені ОЕСР у 2022 році на підставі консультацій із понад 80 фахівцями з 10 країн [5]. Проблематиці корпоративного права Великої Британії присвячені дослідження Ліптрапа Дж.С. (Liptrap J. S.) 2021 та 2024 років [6; 7], Андреадакіса С. (Andreadakis S.) 2023 року [8], а також порівняльне дослідження Соренсена К.Є. та Невілля М. (Sorensen K. E., Neville M.) [9]. Питання управління соціальними підприємствами через регуляторну рамку досліджено Пратіппорннаронгом Д. (Prateerpornnarong D.) [10] та Сінгом Н.К. і Кумаром П. (Singh N. K., Kumar P.) [11]. Проблематика адвокаційного виміру соціальних підприємств висвітлена у дослідженні Маїр Дж. (Mair J.) та співавторів [12], а інституційної легітимності - у системному огляді Спануса Т. (Spanuth T.) і колег [13].

Метою цієї статті є порівняльно-правовий аналіз моделей правового та регуляторного регулювання соціального підприємництва у провідних правових системах, виявлення їхніх системних переваг і недоліків та формулювання висновків щодо перспектив вдосконалення відповідного законодавства в Україні.

Виклад матеріалу дослідження.

Визначення правової природи соціального підприємства є вихідним і водночас найбільш дискусійним питанням усього регуляторного дискурсу. Більшість дослідників погоджуються, що соціальне

підприємство не є ані традиційною комерційною організацією, ані некомерційною структурою, воно скоріш займає проміжне, гібридне положення між ними. Флайшер Г. та Пендль М. зазначають, що різні моделі думки в Європі та США принципово по-різному концептуалізують цей феномен: якщо американська традиція тяжіє до бачення соціального підприємства як бізнесу, що продукує соціальну цінність поряд із економічною, то в Європі більш поширений акцент на демократичному управлінні та пріоритеті соціальної місії над прибутковістю [1, с. 272].

Вісенте Л. ставить під сумнів саму обґрунтованість гасла «doing well by doing good» («робити добро, заробляючи добре»), як засади соціального підприємництва, наголошуючи, що ринкова логіка неминуче обмежує можливості корпорацій чинити добро задля самого добра, а не заради прибутку [2, с. 156]. У тому ж дослідженні авторка звертає увагу на переломний характер Заяви Круглого столу бізнесу 2019 року, в якій 181 CEO великих американських корпорацій задекларували зобов'язання враховувати інтереси всіх стейкхолдерів, а не лише акціонерів, що свідчить про загальну трансформацію уявлень про корпоративну мету [2, с. 158].

Ключовою ознакою, що відрізняє соціальне підприємство від звичайного суб'єкта господарювання, є гібридність, тобто поєднання фінансової стійкості та соціальної місії в якості рівноцінних конституюючих елементів організації. Саме ця двоїстість ускладнює правову кваліфікацію та визначення відповідного регуляторного режиму: традиційні категорії корпоративного права, розроблені під модель максимізації акціонерної вартості, погано пристосовані до потреб гібридних організацій. Флайшер Г. та Пендль М., в свою чергу, констатують, що корпоративне право у цій сфері перебуває у стані поступового, але незворотного переосмислення [1, с. 282].

На думку автора, невизначеність правової природи соціального підприємства є не просто теоретичною проблемою, але й практичною, оскільки саме від неї залежить вибір організаційно-правової форми, система управління, умови залучення фінансування та механізми захисту соціальної місії від ерозії під тиском комерційних інтересів.

Аналіз законодавства держав-членів ЄС дозволяє виявити три принципові моделі правового регулювання соціальних підприємств, які відрізняються не лише технікою нормотворення, але й концептуальним підходом до визначення сутності соціального підприємства.

Перша модель, модель соціального кооперативу, є найбільш поширеною і передбачає використання кооперативної правової форми як організаційної основи соціального підприємства. Вона сягає своїм корінням в Італію, яка у 1991 році першою у світі прийняла спеціальний закон про соціальні кооперативи. Фаджардо Г. наводить показовий приклад Бельгії: ця держава ще 1995 року запровадила поняття «компанія з соціальною метою», однак у новому Кодексі товариств і асоціацій 2019 року кардинально змінила підхід, дозволивши кваліфікуватися як соціальне підприємство виключно кооперативним компаніям [3, с. 68].

Друга модель, модель спеціального закону, передбачає прийняття окремого нормативного акта, який визначає поняття, вимоги та правовий статус соціального підприємства незалежно від конкретної організаційно-правової форми. Фічі А. встановлює, що найновіші національні закони, зокрема прийняті на Мальті у 2022 році та на Кіпрі у 2020 році, реалізують саме цю модель, запроваджуючи так звану правову кваліфікацію: організація будь-якої форми може набути статусу соціального підприємства за умови відповідності встановленим вимогам, а також позбутися цього статусу без необхідності ліквідації чи реорганізації [4, с. 175]. Ця модель вважається найбільш гнучкою, оскільки знижує транзакційні витрати і не прив'язує соціальну місію до конкретної корпоративної форми.

Третя модель, модель інтеграції до закону про соціальну економіку, характерна для держав, що прийняли рамкові закони про соціальну та солідарну економіку. Така модель охоплює ширше коло суб'єктів: кооперативи, взаємні товариства, асоціації, фонди та власне соціальні підприємства, і нормативно забезпечує їх системну підтримку. Іспанія, що не має спеціального закону про соціальні підприємства, проте регулює соціальні ініціативні кооперативи у рамках загального закону про кооперативи 1999 року, займає проміжне місце між другою і третьою моделями [3, с. 74].

ОЕСР у своєму посібнику 2022 року констатує, що хоча певне законодавство про соціальні підприємства існує у 16 країнах ЄС, а явні стратегії їх підтримки - ще у 11, законодавці визнають: без якісного правового регулювання соціальні підприємства стикаються з перешкодами у залученні інвестицій та доступі до публічних ресурсів [5, с. 15]. При цьому посібник підкреслює, що ефективність правової рамки залежить не від самого факту існування спеціального закону, а від якості його змістовних вимог та механізмів нагляду за їх виконанням [5, с. 22].

Отже, як бачимо, жодна з трьох моделей не є безумовно оптимальною: вибір між ними зумовлений правовою традицією, інституційною спроможністю та соціально-економічними пріоритетами кожної держави. Водночас, вбачається, цілком логічно спостерігається загальноєвропейська тенденція до поступового переходу від моделі соціального кооперативу до більш гнучкої моделі правової кваліфікації.

У загальноправовій традиції сформувалися два найбільш впливові спеціальні правові конструкти для соціального підприємства, британська Community Interest Company (CIC) та американська benefit corporation, які є предметом активного порівняльного дослідження і нормотворчого запозичення.

CIC була запроваджена у Великій Британії у 2005 році і є на сьогодні найбільш детально відрегульованою правовою формою соціального підприємства у світі¹. Ліптрап Дж.С. у своєму дослідженні аналізує CIC через призму чотирьох конститутивних відмінностей від традиційної корпорації: режим публічної користі (включаючи «тест суспільного інтересу» при реєстрації), специфічні обов'язки директорів, обмежені права акціонерів та механізм «замку активів» (asset lock), що унеможливує розподіл активів на шкоду соціальній місії [6, с. 601]. Там само автор доводить, що між вельфаристською державною політикою та особливим профілем CIC існує причинно-наслідковий зв'язок, який залишався поза увагою правової доктрини [6, с. 596].

Вчений розвиває цей аналіз у контексті ширшої дискусії про корпоративну мету, обстоюючи необхідність запозичення з режиму CIC механізму попередньої державної перевірки задекларованої корпоративної мети для недопущення «purpose-washing» - ситуації, коли компанії формально декларують соціальну або екологічну мету, не підкріплюючи її реальною діяльністю [7, с. 770]. На відміну від американських benefit corporations², чия система підзвітності піддається критиці за слабкість, CIC передбачає обов'язкову щорічну звітність перед спеціальним регулятором, що суттєво підвищує рівень довіри до цієї форми [7, с. 785].

Андреадакіс С. вказує на парадоксальну ситуацію: попри те що Велика Британія є країною з найбільш розвиненим сектором соціальних підприємств у світі, законодавство про benefit corporation у ній відсутнє, а сертифікація B Corps³ так і не набула масштабного поширення [8, с. 796]. Основним поясненням цього є гнучкість Закону про компанії 2006 року, який уже покладає на директорів обов'язок враховувати інтереси широкого кола стейкхолдерів. Водночас автор констатує, що цей обов'язок не забезпечений реальними механізмами примусового виконання, що знецінює його практичну значимість [8, с. 800].

Соренсен К.Є. та Невілл М. у порівняльному дослідженні американської benefit corporation, британської CIC та данського сертифікаційного режиму встановили, що ці три системи кардинально по-різному балансують між гнучкістю, привабливою для підприємців та інвесторів, і вимогами достовірності статусу соціального підприємства [9, с. 270]. Benefit corporation відрізняється простотою реєстрації та широкою підприємницькою свободою, однак критикується за недостатність засобів забезпечення підзвітності. CIC натомість забезпечує вищий рівень достовірності ціною більших транзакційних витрат [9, с. 285].

Отже, порівняння CIC та benefit corporation виявляє фундаментальний регуляторний вибір між двома цінностями: свободою підприємницької ініціативи та достовірністю соціальної ідентичності. Логічно, оптимальна правова модель має знаходити між ними рівновагу, передбачаючи як доступну процедуру набуття статусу соціального підприємства, так і ефективні механізми нагляду за дотриманням соціальної місії.

Ефективність правової рамки для соціальних підприємств визначається не лише наявністю відповідного законодавства, але й якістю управлінських механізмів та здатністю соціальних підприємств отримувати та підтримувати легітимність у своєму інституційному середовищі. Пратіппорннарнг Д. зазначає, що управління соціальними підприємствами через спеціальну регуляторну рамку є лише одним з можливих режимів корпоративного управління; ефективність цього режиму залежить від узгодженості між правовими вимогами та організаційною культурою підприємства [10].

Сінг Н.К. та Кумар П. у критичному аналізі правових і регуляторних рамок соціального підприємництва виділяють п'ять системних перешкод для ефективного регулювання: загальний характер правових норм, що не враховує специфіки соціального підприємства; розпливчасту термінологію; конкуруючі нормативні вимоги; брак ресурсів для правозастосування; відсутність стандартизованих механізмів оцінки соціального впливу [11, с. 5]. Для подолання цих перешкод вони пропонують модель

¹ Community Interest Company (CIC) – це особливий тип британської компанії з обмеженою відповідальністю, створений для соціальних підприємств. Головна мета CIC – приносити користь громаді (суспільству), а не максимізувати прибуток для приватних власників

² Законодавство про Benefit Corporation (корпорації суспільного блага) – це правова форма комерційних організацій у США (і низці інших країн), яка зобов'язує враховувати інтереси суспільства та навколишнього середовища поряд із прибутком.

³ Сертифікація B Corp (від Benefit Corporation) – це престижний міжнародний статус для компаній, які демонструють високі стандарти соціальної та екологічної відповідальності, прозорості та підзвітності. На відміну від традиційного бізнесу, компанії B Corp офіційно зобов'язуються враховувати вплив своїх рішень не лише на прибуток, а й на працівників, клієнтів, громаду та довкілля.

адаптивного регуляторного проектування із залученням стейкхолдерів до формування правових норм [11, с. 9].

Спанус Т. та співавтори у своїй роботі встановили, що легітимація соціальних підприємств залежить від інституційного контексту та цільових стейкхолдерів: різні стратегії легітимації застосовуються залежно від того, чи є ключовими стейкхолдерами держава, ринкові актори чи цивільне суспільство [13, с. 8]. Дослідники акцентують увагу на прогалині в аналізі ролі інкубаторів та акселераторів соціальних підприємств у процесі легітимації [13, с. 12].

В свою чергу Маїр Дж. та співавтори відкривають часто ігнорований вимір - адвокаційну діяльність соціальних підприємств, спрямовану на вплив на публічну політику та законодавство. Автори доводять, що вибір управлінської моделі та організаційно-правової форми безпосередньо впливає на здатність соціального підприємства виконувати функцію агента змін у нормотворчому середовищі [12, с. 8]. Таким чином, право не лише регулює соціальні підприємства, але й опосередковано формується через їхні колективні дії у публічному просторі. Правове регулювання соціального підприємства не є самодостатнім: його ефективність нерозривно пов'язана з якістю інституційного середовища, готовністю держави до діалогу зі стейкхолдерами та здатністю самих соціальних підприємств відстоювати своє місце у правовій системі через адвокаційну діяльність.

Відзначимо, посібник ОЕСР 2022 року «Проектування правових рамок для соціальних підприємств» є на сьогодні найбільш авторитетним міжнародним документом, що систематизує практичні рекомендації з цього питання. Документ виходить із розгорнутого визначення соціального підприємства, запропонованого Ініціативою з соціального бізнесу Єврокомісії 2011 року: соціальне підприємство - це оператор соціальної економіки, чия основна мета полягає у досягненні соціального впливу, а не у генеруванні прибутку для власників; при цьому підприємство провадить підприємницьку та інноваційну діяльність на ринку, а прибутки переважно спрямовує на досягнення соціальних цілей [5, с. 18].

ОЕСР виокремлює три категорії правових підходів: правові форми, що передбачають особливий тип юридичної особи для соціальних підприємств; правові кваліфікації, що надають особливий статус або позначку існуючим організаційним формам; а також гібридні підходи, що поєднують ці два методи [5, с. 25]. Аналіз кожного з них здійснюється крізь призму здатності забезпечити ясність правового статусу, захист соціальної місії, доступність для різних організаційних форм та мінімізацію регуляторних витрат.

Для України ці рекомендації мають практичне значення в контексті імплементації зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, та орієнтиру євроінтеграційних реформ. Наразі вітчизняне законодавство не містить спеціального нормативного визначення соціального підприємства і не передбачає окремої організаційно-правової форми для нього.

З огляду на досвід ЄС, найбільш прийнятною для України видається модель правової кваліфікації, яка не вимагає від наявних організацій реорганізації у нову юридичну форму, а запроваджує спеціальний статус соціального підприємства для суб'єктів, що відповідають встановленим критеріям. Така модель є менш витратною для регулятора, більш гнучкою для суб'єктів господарювання і, водночас, здатна забезпечити достатній рівень прозорості та підзвітності за умов належно розробленого механізму кваліфікаційного нагляду. В свою чергу, досвід СІС свідчить, що ключовим елементом такого механізму є обов'язкова щорічна звітність та незалежний регуляторний нагляд, що суттєво знижує ризики «purpose-washing» [7, р. 782].

Вважаємо, що розробка та прийняття в Україні спеціального закону про соціальні підприємства із запровадженням моделі правової кваліфікації та дієвими механізмами нагляду є першочерговим завданням господарсько-правової реформи у цій сфері.

Висновки. Таким чином, на наш погляд, соціальне підприємство як правовий феномен є гібридним утворенням, що поєднує ознаки комерційної організації та некомерційної структури і не вписується в традиційні корпоративно-правові категорії. Невизначеність його правової природи є джерелом практичних проблем: неможливості чіткої ідентифікації у правовідносинах, ризику «purpose-washing» та правової невизначеності щодо розподілу прибутку й нагляду за дотриманням місії.

У країнах-членах ЄС склалися три основні моделі правового регулювання соціальних підприємств: модель соціального кооперативу, модель спеціального закону та модель інтеграції до закону про соціальну економіку. Спостерігається загальна тенденція до переходу від першої моделі до більш гнучкої моделі правової кваліфікації, яка дозволяє набутти статусу соціального підприємства без зміни організаційно-правової форми.

Крім того, порівняльний аналіз СІС та benefit corporation виявляє фундаментальний регуляторний вибір між підприємницькою свободою та достовірністю соціальної ідентичності. Так, британська СІС забезпечує вищий рівень достовірності завдяки обов'язковій звітності, тесту суспільного інтересу та механізму замку активів; в свою чергу, американська benefit corporation вирізняється доступністю реєстрації, але критикується за слабкість механізмів підзвітності.

Ефективність правової рамки для соціальних підприємств залежить не лише від наявності спеціального законодавства, але й від якості управлінських механізмів, інституційного середовища та здатності соціальних підприємств підтримувати легітимність у відносинах із державою, ринком і цивільним суспільством. Адвокаційна діяльність соціальних підприємств є важливим чинником формування сприятливого регуляторного середовища.

І, насамкінець, для України найбільш прийнятною є модель правової кваліфікації, що запроваджує спеціальний статус соціального підприємства без зміни організаційно-правової форми. Ключовими елементами майбутнього законодавства мають стати: чітка дефініція соціального підприємства з обов'язковими критеріями соціальної місії; механізм попередньої кваліфікаційної перевірки; обов'язкова звітність перед уповноваженим регулятором; а також замок активів, що захищає соціальну місію від ерозії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fleischer H., Pendl M. The Law of Social Enterprises: Surveying a New Field of Research. *European Business Organization Law Review*. 2024. Vol. 25. P. 269–297. DOI: 10.1007/s40804-024-00314-9.
2. Vicente L. The Social Enterprise: A New Form of Enterprise? *The American Journal of Comparative Law*. 2022. Vol. 70, Suppl. 1. P. i155–i184. DOI: 10.1093/ajcl/avac018.
3. Fajardo G. Social Enterprises in the European Union: Gradual Recognition of Their Importance and Models of Legal Regulation. In: Peter H., Vargas Vasserot C., Alcalde Silva J. (eds.). *The International Handbook of Social Enterprise Law*. Springer, Cham, 2022. P. 55–82. DOI: 10.1007/978-3-031-14216-1_3.
4. Fici A. Models and Trends of Social Enterprise Regulation in the European Union. In: Peter H., Vargas Vasserot C., Alcalde Silva J. (eds.). *The International Handbook of Social Enterprise Law*. Springer, Cham, 2022. P. 153–180. DOI: 10.1007/978-3-031-14216-1_8.
5. OECD. *Designing Legal Frameworks for Social Enterprises: Practical Guidance for Policy Makers*. OECD Publishing, Paris, 2022. 140 p. DOI: 10.1787/172b60b2-en.
6. Liptrap J. S. British social enterprise law. *Journal of Corporate Law Studies*. 2021. Vol. 21, No. 2. P. 595–650. DOI: 10.1080/14735970.2021.1959990.
7. Liptrap J. S. Corporate Purpose, Social Enterprise Law and the Future of the Corporation: A UK Perspective. *European Company and Financial Law Review*. 2024. Vol. 21, No. 5-6. P. 762–820. DOI: 10.1515/ecfr-2024-0026.
8. Andreadakis S. Social Enterprises, Benefit Corporations and Community Interest Companies: The UK Landscape. In: Peter H., Vargas Vasserot C., Alcalde Silva J. (eds.). *The International Handbook of Social Enterprise Law*. Springer, Cham, 2023. P. 789–808. DOI: 10.1007/978-3-031-14216-1_42.
9. Sørensen K. E., Neville M. Social Enterprises: How Should Company Law Balance Flexibility and Credibility? *European Business Organization Law Review*. 2015. Vol. 16, No. 2. P. 267–296. DOI: 10.1017/S1566752914001128.
10. Prateppornnarong D. Governance Through Regulation: Assessing the Contribution of a Regulatory Framework Towards the Quality of Social Enterprise Governance. *Journal of Social Entrepreneurship*. 2025. DOI: 10.1080/19420676.2025.2538226.
11. Singh N. K., Kumar P. Analysing Social Entrepreneurship's Legal and Regulatory Frameworks Using Collaborative Innovation. *Journal of Law and Sustainable Development*. 2023. Vol. 11, No. 6. Art. e1188. DOI: 10.55908/sdgs.v11i6.1188.
12. Mair J. et al. The Political Side of Social Enterprises: A Phenomenon-Based Study of Sociocultural and Policy Advocacy. *Journal of Management Studies*. 2025. Vol. 62, No. 2. P. 489–530. DOI: 10.1111/joms.13134.
13. Spanuth T. et al. Exploring social enterprise legitimacy within ecosystems from an institutional approach: A systematic literature review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*. 2024. Vol. 26, No. 1. P. 3–28. DOI: 10.1111/ijmr.12349.
14. Byelov D.M., Bielova M.V., Social entrepreneurship: exercise of the constitutional freedom of a person for entrepreneurial activity. *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*. 2023. Issue 2. p. 4-10. URL: <https://ehs-journal.ro/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 8.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026

УДК 347.91/.95:004.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.63>

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУДОВОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ОКРЕМІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Тегза О. О.,

*аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0009-0004-9501-1606

Тегза О.О. Трансформація судового документообігу за допомогою штучного інтелекту: окремі актуальні питання.

Вказується, сучасний судовий процес є надзвичайно складним та обтяженим завданнями, яке вимагає від судових органів великих зусиль, щоб забезпечити ефективність та справедливість у при вирішенні судових спорів. Важливою складовою будь-якого судового процесу є належна обробка документації, яка фіксує всі події та процеси, пов'язані із початком розгляду судової справи.

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем функціонування судового документообігу в Україні в умовах паралельного існування паперового та електронного форматів обробки документів, а також перспектив впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ) у діяльність судових органів. Аналізується сучасний стан запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), виявляються системні недоліки поетапного переходу до електронного судочинства, зокрема надмірне навантаження на працівників апарату суду, відсутність повноцінного електронного архіву та невизначеність строків завершення цифрової трансформації судів. Встановлено, що чинна модель паралельного документообігу не лише не покращує, а в окремих випадках погіршує реалізацію конституційного права особи на доступ до правосуддя, гарантованого статтею 55 Конституції України та статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Досліджено зарубіжний досвід застосування ШІ у судовому документообігу, зокрема практику округу Палм-Біч (Флорида, США), де технологія оптичного розпізнавання тексту (OCR) та роботизована автоматизація процесів (RPA) забезпечили автоматичну класифікацію та реєстрацію майже третини всіх електронних подань. Обґрунтовано доцільність впровадження елементів ШІ у вітчизняну судову систему з урахуванням засад Європейської етичної хартії про використання ШІ в судових системах (CEPEJ, 2018) та Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні (2020). Визначено пріоритетні напрями застосування ШІ: автоматизація документообігу, підтримка суддів, підвищення доступності правосуддя та прозорості судової системи. Наголошено, що впровадження ШІ має відбуватися виключно як органічне доповнення існуючої моделі судочинства за умови неухильного дотримання прав людини, запобігання дискримінації та забезпечення технічної надійності систем.

Ключові слова: штучний інтелект, розпізнавання тексту, Єдина інформаційно-телекомунікаційна система, доступ до правосуддя, судовий документообіг, цифровізація.

Tegza O.O. Transformation of judicial document flow using artificial intelligence: some current issues.

It is indicated that the modern judicial process is extremely complex and burdened with tasks, which requires great efforts from judicial bodies to ensure efficiency and fairness in resolving judicial disputes. An important component of any judicial process is the proper processing of documentation, which records all events and processes related to the beginning of the consideration of a judicial case.

The article is devoted to the study of current problems of the functioning of judicial document flow in Ukraine in the conditions of the parallel existence of paper and electronic document processing formats, as well as the prospects for the introduction of artificial intelligence (AI) technologies into the activities of judicial bodies. The current state of the implementation of the Unified Judicial Information and Telecommunications System (UETIS) is analyzed, systemic shortcomings of the phased transition to electronic judicial proceedings are identified, in particular, excessive workload on court staff, the lack of a full-fledged electronic archive and the uncertainty of the timing of the completion of the digital transformation of courts. It was established that the current model of parallel document flow not only does not improve, but in some cases worsens the implementation of the constitutional right of an individual to access justice,

guaranteed by Article 55 of the Constitution of Ukraine and Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Foreign experience in the application of AI in judicial document flow was studied, in particular the practice of Palm Beach County (Florida, USA), where optical character recognition (OCR) technology and robotic process automation (RPA) ensured automatic classification and registration of almost a third of all electronic submissions. The feasibility of introducing AI elements into the domestic judicial system was substantiated, taking into account the principles of the European Charter of Ethics on the Use of AI in Judicial Systems (CEPEJ, 2018) and the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine (2020). Priority areas of AI application were identified: automation of document flow, support for judges, increasing the accessibility of justice and transparency of the judicial system. It was emphasized that the implementation of AI should occur exclusively as an organic addition to the existing model of judicial proceedings, provided that human rights are strictly observed, discrimination is prevented, and technical reliability of systems is ensured.

Key words: artificial intelligence, text recognition, Unified Information and Telecommunications System, access to justice, judicial document flow, digitalization.

Постановка проблеми. Сучасний судовий процес є надзвичайно складним та обтяженим завданнями, яке вимагає від судових органів великих зусиль, щоб забезпечити ефективність та справедливість у при вирішенні судових спорів. Важливою складовою будь-якого судового процесу є належна обробка документації, яка фіксує всі події та процеси, пов'язані із початком розгляду судової справи. Проте, в реальному часі цей процес далекий від ідеального, і нерідко супроводжується високими витратами, помилками, затримками при обробці судової документації працівниками апарату суду, що в свою чергу породжує порушення права людини на справедливий суд та судовий захист. Запровадження штучного інтелекту у галузі правосуддя на наш погляд підштовхне до розвитку вже наявних технологій, які наша держава почала використовувати, таких як Електронний суду, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційної система, Єдиний реєстр досудових розслідувань і т.д.

На фоні стрімкого розвитку інформаційних технологій та штучного інтелекту виникає нагальна потреба в модернізації судового документообігу з перспективою застосування ШІ. Багато науковців приходять до спільної думки, що в сучасних країнах інформація є стратегічним національним ресурсом, а інформаційна безпека посідає провідне місце в системі національної безпеки, що у свою чергу породжує необхідність формування і приведення єдиної державної політики у сфері інформатизації, як пріоритетної. Активні процеси інформатизації, що відбуваються в українському суспільстві набули нового значення за умов пандемії коронавірусу [14] та російської агресії проти України. Штучний інтелект, на нашу думку, представляє собою потужний інструмент, здатний перетворити судові процеси та покращити його ефективність, точність та доступність, забезпечити кращу конфіденційність, безпеку з моменту подачі позову до суду, а саме на початковій стадії судового документообігу.

Метою дослідження є вивчення окремих можливостей та переваг використання штучного інтелекту в судовому документообігу, а також на аналізі викликів та питань, пов'язаних із впровадженням цієї новітньої технології.

Стан наукового опрацювання проблеми. Питання цифровізації судочинства та впровадження інформаційних технологій у діяльність судових органів перебуває в полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Окремі аспекти функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та електронного судочинства досліджували українські правознавці, зокрема А. В. Шевченко, який аналізував правовий статус працівників апарату суду в умовах цифрової трансформації [8], та Ю. В. Георгієвський, котрий розглядав проблеми правового забезпечення захисту інформації в ЄСІТС [14].

Зарубіжний досвід застосування штучного інтелекту в правосудді систематизовано у документах Об'єднаного технологічного комітету (JTC) при Конференції адміністраторів судів штатів США (2020) [12], де описано практичні моделі використання технологій ШІ для автоматизації судового документообігу. На рівні Ради Європи питання етичних засад застосування ШІ у судових системах комплексно врегульовано Європейською етичною хартією CEPEJ (2018) [11], яка заклала принципи недискримінації, прозорості та підконтрольності алгоритмічних систем людині.

Загальнотеоретичні підходи до визначення поняття штучного інтелекту та його правового статусу відображено у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1556-р від 02.12.2020 [1]. Питання нормативно-правового регулювання електронного документообігу в судах закріплено у Положенні про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС [2], галузевій Програмі інформатизації місцевих та апеляційних судів [3], а також Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України [10].

Виклад основного матеріалу. Судовий документообіг України, станом на сьогодні, містить в собі як паперовий так і електронний формати, що реалізується через Єдину Інформаційно-телекомунікаційну

судову систему.[2] Метою виконання Концепції Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проєкту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС) є:

- формування єдиного інформаційного простору для судів, органів і установ у системі правосуддя;
- удосконалення та оптимізація інформаційно-комунікаційної інфраструктури судів, органів та установ у системі правосуддя, з одночасним суттєвим зменшенням бюджетних витрат на її утримання;
- забезпечення доступності інформації для учасників судового процесу та максимальної прозорості і відкритості системи правосуддя для суспільства. [3].

В 17 серпня 2021 року Вищою Радою Правосуддя затверджено Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, в якому дається визначення ЄСІТС, як сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС.

Пунктом 120 розділу V. Перехідних положень, Положення «Про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» затвердженого Вищою радою правосуддя № 1845/0/15-21 від 17.08.2021 р. зазначається, що до початку функціонування підсистеми електронного документообігу у складі ЄСІТС реєстрація документів, які надходять на адресу суду (в тому числі процесуальних документів, що можуть бути предметом судового розгляду), здійснюється в АСДС¹ відповідно до Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 року № 30 (зі змінами), та інструкції з діловодства. Реєстрація документів в інших органах та установах системи правосуддя здійснюється за правилами, передбаченими відповідними документами та інструкціями з діловодства, чинними до затвердження вище згаданого Положення. Відповідно до пункту 122 Положення про ЄСІТС до забезпечення початку функціонування всіх підсистем (модулів) ЄСІТС справи розглядаються (формуються та зберігаються) в паперовій формі. Документи, що надійшли до суду в електронній формі, роздруковуються за наявності такої можливості в суді та приєднуються до матеріалів паперової справи. [2]

В той же час, це означає, що працівниками суду витрачається час та ресурси (папір, оргтехніка, тощо) для виготовлення і формування судової справи в паперовому вигляді.

Тобто на даний момент поетапне впровадження не приносить очікуваних результатів від ЄСІТС, радше навпаки одночасна наявність як паперового обігу так і електронного ускладнює ситуацію, здійснюючи ще більше навантаження на суддів та працівників апарату суду, що в свою чергу порушує основне право людини та громадянина закріпленому в статті 55 Конституції України [4], що регламентує безперешкодний доступ до правосуддя. Відповідно до каталогу юридичних позицій Конституційного Суду України 4.3.9.1 «Право на судовий захист, гарантоване статтею 55 Конституції України, та всі складники цього права, зокрема ті, що забезпечують доступ до суду та визначають обсяг і зміст процесуальних прав учасників процесуальних відносин, мають **бути практичними та ефективними**, а не теоретичними й ілюзорними». [5]

Як впливає із практики, доступ до суду насправді не є досить практичним та ефективним. Обробка як паперових, так і електронних документів вимагає часу та ресурсів. Це означає, що судді та працівники апарату суду витрачають більше часу на обробку та узгодження документів, що може призвести до затримок у вирішенні справ.

Перехід до електронного обігу документів також може створити додаткові труднощі для людей, які не мають доступу до інтернету або не володіють цифровими навичками. Це може ускладнити їхню здатність отримати доступ до правосуддя, оскільки вони можуть мати проблеми з поданням або отриманням електронних документів.

18 жовтня 2023 року вступив в дію Закон України 3200-ІХ дію в частині внесення змін до ГПК, ЦПК, КАС і передбачає, що в обов'язковому порядку реєструють свої електронні кабінети в Електронному суді наступні категорії осіб: [6] адвокати, нотаріуси, державні та приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, органи державної влади інші державні органи, органи місцевого самоврядування, інші

¹ АСДС - це Автоматизована система документообігу суду - програмно-апаратний комплекс, який поєднує суди всіх інстанцій та спеціалізацій, забезпечуючи прозорість та автоматизацію судових процесів. Система виконує кілька критично важливих завдань: автоматичний розподіл справ, реєстрація документів, фіксація всієї вхідної та вихідної кореспонденції, судових справ та етапів їхнього руху, публікація рішень, інформування сторін, надання учасникам процесу інформації про стан розгляду справ та ін.

юридичні особи (усіх форм власності). Інші особи реєструють свої електронні кабінети в добровільному порядку.

Надходження документів до суду через сервіс «Електронного суду» та відправка процесуальних документів від суду в електронний кабінет користувача здійснюються автоматизовано. Проте відповідальний працівник апарату суду повинен попередньо переглянути надіслану позовну заяву та інші документи, зокрема, перевірити, чи належно відкриваються всі файли, чи якісно скановані додатки тощо, та у разі неналежного оформлення відхилити її із зазначенням причини.

Це, в свою чергу, створює незрозумілий та невизначений алгоритм дій працівника суду у разі виявлення пошкодженого електронного документа, тобто чи відмовляти в реєстрації, чи залишати це на розсуд суду в разі до прикладу відсутності певного додатка, чи доказу.

Справжність електронного документа посвідчується відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг». [7] Для суддів у «Електронному суді» передбачений сервіс «Кабінет судді», за допомогою якого судді можуть переглядати документи у справі, формувати судові рішення, вчиняти інші необхідні дії, передбачені процесуальним законодавством.

Паперові документи, надані учасниками справи під час судового засідання та долучені судом до матеріалів справи, вносяться відповідальною особою до модуля «Електронне діловодство» в загальному порядку невідкладно після закінчення судового засідання чи оголошення перерви у ньому. Тобто відповідальний працівник суду має відсканувати документ, обробити його та виконати дії по його перенесенню до електронного кабінету, тобто працівник суду має повний доступ до матеріалів справи ще на стадії звернення до суду. **Про те, слід зауважити, що нормативні акти не врегульовують належним чином процесуальний статус такого працівника.** [8]

То ж в підсумку ми отримуємо, часткове впровадження електронного судочинства де судді додатково отримують обов'язок розмежовувати на стадії розгляду питання про відкриття провадження, чи є особа публічної або приватної форми власності, розділяти осіб приватного та публічного права та відповідні наслідки відсутності реєстрації таких осіб в підсистемі ЄСІТС. В одному випадку – залишати без руху, а в інших – відкривати провадження. (ГПК України, КАС України, ЦПК України).

Відзначимо, працівники апарату повинні здійснювати аналіз вхідних документів через ЄСІТС, розмежовуючи тип процесуального документа, тобто фактично опрацьовувати зміст та відносити документ до того чи іншого типу та в подальшому передавати його на розгляд суду.

Додатково не слід забувати про офіційну електронну скриньку суду, яку відповідно до Положення про порядок використання ресурсів локальної обчислювальної мережі в Державній судовій адміністрації України, територіальних управліннях Державної судової адміністрації України, місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції [9] також опрацьовується відповідним працівником апарату суду.

Щодо фізичних осіб, то право надсилати та отримувати документи в паперовій формі залишається можливим. Знову ж таки з подальшим опрацюванням відповідним працівником суду.

Варто сказати, що термін впровадження модуля «Електронний архів» залишається невідомим, тобто все що долучається до електронної справи в підсумку доведеться роздрукувати та передати в паперовий архів для зберігання у відповідності до діючої інструкції з діловодства суду. [10]

Тобто постає завдання в довгостроковій перспективі максимально перевести документообіг суду в електронний формат, однак на практиці це поки що виглядає як існування електронного і паперового документообігу паралельно, що відповідно збільшує навантаження на працівників суду, а строки коли буде застосовуватися електронний формат не визначено. Окрім цього працівниками суду ще опрацьовується вхідна кореспонденція, яка надходить до суду тобто вищезгадана робота потребує величезного людського ресурсу та часу, навіть враховуючи те, що частина документів перебуває в електронному форматі.

Проте варто зазначити і про певні елементи автоматизації, такі як автоматичне генерування судових повісток відповідно до запланованої дати проведення судового засідання. Автоматичне надсилання сторонам процесуальних документів, в разі наявності електронного кабінету та смс повідомлень. Побудова статистичної звітності на основі справ, що перебувають в базі суду.

Система електронного судочинства як спосіб організації державної влади за допомогою інформаційних мереж, покликана забезпечувати функціонування органів влади в режимі реального часу та робити максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій. Тобто забезпечувати безперешкодний доступ до правосуддя гарантований статтею 55 Конституцією України та статтею 6 Європейської конвенції з прав людини.

Підсумовуючи реальний стан речей можна зробити висновок, що запропонована Єдина інформаційно-телекомунікаційна система фактично носить функції цифровізації документів, та обмежену автоматизацію і жодних аналітичних можливостей, які б полегшили роботу працівників апарату суду, а часткове запровадження та постійне відтермінування початку роботи перерахованих модулів навпаки сильно її ускладнило, що у свою чергу призвело не до покращення, а, в окремих

випадках, до погіршення реалізації права людини і громадянина доступу до правосуддя. Оскільки значна частина судового процесу ще не «оцифрована» і віддалено отримати доступ до всієї справи деяких категорій неможливо. Одночасно варто наголосити про відсутність у значної частини населення доступу до комп'ютерної техніки та мережі інтернет взагалі унеможлиблює використання концепції «суд в смартфоні».

Із розвитком комп'ютерної лінгвістики та інформатики розпочався стрімкий розвиток інтелектуальних машин, які здатні виконувати завдання, що зазвичай потребують людського інтелекту [15]. Правове регулювання ШІ в Україні досить обмежене, на даний час, зокрема, є затверджена постановою Кабінету Міністрів №1556-р від 02.12.2020 концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. [1] В якій вперше запропоновано визначення штучного інтелекту, як організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань.

Також концепцією визначені пріоритетні сфери, в яких реалізуються завдання державної політики розвитку галузі штучного інтелекту, а саме: освіта і професійне навчання, наука, економіка, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, публічне управління, правове регулювання та етика, **правосуддя**.

Для досягнення мети Концепції у з сфері правосуддя слід забезпечити виконання таких завдань: подальший розвиток вже існуючих технології у сфері правосуддя (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо);

- впровадження консультативних програм на основі штучного інтелекту, які відкриють доступ до юридичної консультації широким верствам населення;

- попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою штучного інтелекту;

- визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій штучного інтелекту;

- винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики. За умови законодавчого закріплення процедури винесення рішення (або проекту рішення, або варіантів проектів рішень) за допомогою ШІ.

Розвиток та впровадження технологій штучного інтелекту у судові системи провідних країн світу сприяли виникненню необхідності виробити єдині принципи і правила їх використання. У грудні 2018 року Європейська комісія з питань ефективності правосуддя прийняла «Етичну хартію» про використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі [11], що стало першим кроком Європейської комісії з питань ефективності правосуддя до сприяння відповідальному використанню ШІ в Європейській судовій системі відповідно до цінностей Ради Європи, таких як:

- реєстрах у процесі здійснення правосуддя;

- недискримінації, а саме запобігання розвитку будь-якої дискримінації між окремими особами чи групами осіб;

- якості та безпеки, що стосується обробки судових рішень і даних у безпечному технологічному середовищі;

- принцип «під контролем користувача» (under user control);

- прозорості, неупередженості та справедливості. [11]

Можливість використання ШІ у сфері судового документообігу, обіцяє змінити парадигму роботи судів та суду. Даючи старт широкого використання штучного інтелекту в правовій сфері.

Однією з найстаріших технологій ШІ, яке можливо та необхідно впровадити в існуючу систему, на нашу думку, є оптичне розпізнавання тексту (OCR), це електронний процес, який використовується для збору інформації з друкованого, написаного вручну або надрукованого тексту. Його походження налічується ще з початку 20-го століття у «читальних машинах» для сліпих та пристрої, які використовувалися для кодування телеграфних повідомлень. Пошта Сполучених Штатів Америки використовує OCR, а не людей, для сортування пошти щонайменше протягом десяти років. Смартфонні додатки використовують ту ж саму базову технологію для збору інформації з паперових чеків, які депонуються цифрово. Завдяки все більш вдосконаленому OCR, тепер можливо розшифровувати рукопис, щоб визначити одержувача і суму, а також інформацію про банк, код маршрутизації та номер рахунку, що закодовані внизу паперових чеків - кількох, які все ще пишуться. Звісно, OCR є однією з тих технологій ШІ, яка стала настільки поширеною, що багато експертів вже не вважають її ШІ. У окрузі Палм-Біч, Флорида, OCR використовується для сканування вхідних електронних документів з

метою автоматичного внесення їх до реєстру. Система перевіряє номер справи та витягує та збирає назву документа разом з іншою необхідною інформацією, яка потім автоматично передається до системи управління справами суду. [12]

У окрузі Палм-Біч, Флорида, програмне забезпечення, що працює на основі ШІ, класифікує та реєструє електронні документи, які надійшли в електронному вигляді. Суд почав з трьох видів справ з низьким ризиком та великим обсягом, поступово розширюючи різновиди та складність справ, якщо набував досвіду у використанні технології роботизованої автоматизації процесів (RPA або Бот). Боти, кожен зі своїм ім'ям та іменем користувача, класифікують вхідні електронні подання, витягують інформацію з відзначених полів і реєструють їх у системі управління справами суду. На сьогодні автоматично реєструються 68 видів справ, що представляють майже третину всіх електронних подань в окрузі Палм-Біч. Коли суд вперше запустив систему, люди перевіряли 100% роботу ботів для підтвердження її точності (людина «в петлі»). Виявилось, що це більше стосується заспокоєння людей, ніж забезпеченню якості: боти роблять менше помилок, ніж людські службовці, і помилки ботів в кінцевому підсумку є індикатором помилки у програмуванні або налаштуванні людини. Коли помилки виявляються та виправляються (людина «на петлі»), робот ніколи не повторює цю помилку (що більшість людей не могли би сказати про себе). Зараз люди перевіряють 15% всіх подань, які були зареєстровані або ботом, або людиною. Оскільки обробникам ботів стали вправніше в користуванні програмним забезпеченням, ботам було призначено все складніші завдання. Використовуючи «навчання на прикладі», ботам навчилися визнавати та обробляти деякі види подань, які мають додаткові вимоги. Боти знаходять інформацію про суддю, призначеного до цих справ, і автоматично надсилають відповідні документи (людина «поза петлею»). [12]

Як бачимо ШІ може допомогти автоматизувати та полегшити багато процесів, пов'язаних із обробкою судових документів, від пошуку та аналізу правової інформації до автоматичного класифікування та архівування документів. Тобто, величезну частину роботи що виконують на даний момент працівники апарату суду включно з паперовою можна повністю автоматизувати та прискорити завдяки вмінню аналізувати та читати документи. За лічені секунди здійснювати кваліфікацію вхідного документу та приєднання його до електронної справи відразу сповіщаючи про це головуючого суддю по справі.

На наш погляд, використання ШІ в системі документообігу державного сектору, суду та у цілому функціонуванню судових установ в українських умовах зможе покращити та спростити роботу працівників, а саме в системі:

1. Автоматизації документообігу: **автоматичне генерування документів; аналіз документів; переклад документів; розпізнавання тексту; електронний архів.**

2. Підтримка суддів та інших учасників судового процесу: **прогнозування результатів справ; підбір прецедентів; підготовка до судових засідань; оцінка мовлення на основі тексту; візуалізація даних.**

3. Підвищення доступності правосуддя: **створення онлайн-сервісів; автоматизований переклад; створення чат-ботів.**

4. Підвищення ефективності та прозорості судової системи: **аналіз судової практики; моніторинг судових справ; оцінка ризиків корупції; підвищення публічної звітності.**

5. Інші можливості: **використання роботів для рутинних завдань; використання віртуальної реальності.**

Важливо зазначити, що впровадження ШІ в українських судах потребуватиме ретельного планування, координації та ресурсного забезпечення з метою врахування етичних аспектів та ризиків, пов'язаних з використанням ШІ в судовій системі.

Враховуючи вищезазначене, варто відзначити, що в Україні на сьогодні існують численні юридичні та практичні передумови для впровадження елементів штучного інтелекту (ШІ) у правосудді. Паралельно з цим, впровадження ШІ в українську юстицію повинно дотримуватися основних принципів, які закладені у Етичній хартії використання ШІ у судовій системі та її оточенні, а також в Білій книзі [13] зі штучного інтелекту, яка регламентує рамки, які можуть бути використані для забезпечення того, щоб розвиток і застосування ШІ відбувалося у спосіб, який сприяє суспільному добру, захищає права та свободи громадян, а також заохочує інновації та економічний розвиток.

Важливо зауважити, що впровадження ШІ у судовий процес можливе лише в тому випадку, коли його технічний рівень гарантує: неухильне дотримання основних прав людини; запобігання будь-якій формі дискримінації між окремими особами або групами осіб; забезпечує прозорість, неупередженість і справедливість у розгляді справ; захищає конфіденційність, електронних комунікацій та обробки персональних даних; гарантує технічну та програмну надійність та безпеку, як для окремих осіб, так і для суспільства в цілому.

Висновки. На підставі вище наведеного можна резюмувати наступне:

1. Використання штучного інтелекту у судовому процесі на сучасному етапі має бути не створенням нової моделі відносин заснованої на наданні роботу повноважень застосовувати **право**, а органічним включенням цифрових технологій у вже існуючу модель судочинства;

2. Впровадження штучного інтелекту в судову діяльність є питанням часу, і питання теоретичної розробки використання такої інновації залишається відкритим. Це може стати першим кроком до побудови правової моделі застосування «робота» в якості судді в справах з простою фабулою спору;

3. Використання штучного інтелекту для виявлення та аналізу шаблонів у існуючих рішеннях, передбачення майбутніх «шаблонів» рішень, створення інноваційних інструментів для досягнення амбіційних поліпшень у справедливому судовому розгляді.

4. Важливо враховувати, що наразі цілком неможливо (і навіть небажано) повністю виключити людину з системи прийняття судових рішень. Системи штучного інтелекту повинні постійно контролюватися, навчатися і оптимізуватися - так само, як і людські процеси - для забезпечення відповідних результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
2. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
3. Про затвердження галузевої Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи на 2022–2024 роки : Наказ Державної судової адміністрації України від 14.06.2022 № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0178750-22#Text>
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України. Доступ до суду. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4391-dostup-do-sudu>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 08.12.2020 № 1081-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>
7. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>
8. Шевченко А. В. Правовий статус працівників апарату суду. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. № 4 (29). С. 198-202. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i4\(29\).463](https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i4(29).463)
9. Про затвердження Положення про порядок використання ресурсів локальної обчислювальної мережі в Державній судовій адміністрації України, територіальних управліннях Державної судової адміністрації України, місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції : Наказ Державної судової адміністрації України від 17.12.2013 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0164750-13#Text>
10. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України : Наказ Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 № 814. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#n1748>
11. Рада Європи. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ). Європейська етична хартія про використання штучного інтелекту в судових системах та їхньому середовищі. Прийнята на 31-му пленарному засіданні CEPEJ (Страсбург, 3–4 грудня 2018 р.). Страсбург : Рада Європи, 2018. 42 с. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
12. Joint Technology Committee (JTC). Introduction to AI for Courts. Version 1.0. Adopted 27 March 2020 / Conference of State Court Administrators (COSCA), National Association for Court Management (NACM), National Center for State Courts (NCSC). 2020. URL: <https://ncsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/tech/id/1191/>
13. European Commission. White Paper on Artificial Intelligence — A European Approach to Excellence and Trust. COM(2020) 65 final. Brussels, 19.02.2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf

14. Георгієвський Ю. В. Пропозиції щодо правового забезпечення захисту інформації у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 204–208. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/49>. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/51.pdf
15. Штучний інтелект. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82
16. Белов Д.М., Белова М.В., Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». Випуск 78(4). Ч.2. 2023. С. 315-320. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fafa59db-d18b-4044-84f6-dff66b3102a3/content>

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.01.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026

© Терза О.О., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.2:620.92(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.64>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕЛЕНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Чавостін Д. А.,*аспірант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова НАН України» (м. Київ)*

ORCID: 0009-0006-7178-4107

e-mail: chavostin@gmail.com

Чавостін Д. А., Правові засади регулювання зеленої енергетики в Україні: господарсько-правовий вимір.

Вказується, енергетичний сектор переживає безпрецедентні структурні зміни, що стали однією з провідних тенденцій глобального економічного розвитку на початку XXI століття. Залежність від викопних енергоносіїв, загострення кліматичної кризи та хронічна нестабільність енергетичних ринків спонукали до кардинального перегляду усталених моделей виробництва та споживання енергії. Відновлювані джерела енергії, які ще порівняно недавно розглядалися лише як допоміжний елемент енергосистеми, нині перетворилися на головний рушій її трансформації.

У статті здійснено комплексний аналіз правових засад регулювання зеленої енергетики в Україні в контексті господарсько-правового виміру. Досліджено еволюцію вітчизняного законодавства у сфері відновлювальних джерел енергії, починаючи від прийняття Закону України «Про енергозбереження» 1994 року до сучасних спеціальних нормативних актів — Закону «Про альтернативні джерела енергії», Закону «Про ринок електричної енергії» та Закону «Про відновлення та зелену трансформацію енергетичної системи України» 2023 року. Проаналізовано механізми правового стимулювання виробництва електроенергії з відновлювальних джерел, зокрема систему «зеленого» тарифу, аукціонні процедури, гарантії походження електричної енергії та нові ринкові механізми підтримки. Розкрито суб'єктний склад правовідносин у сфері зеленої енергетики: від органів державного управління та регулювання до безпосередніх виробників, операторів систем передачі й розподілу, трейдерів і споживачів. Встановлено, що суб'єктний склад цих відносин характеризується багаторівневістю та функціональним різноманіттям, а їхнє правове регулювання має комплексний та міжгалузевий характер. Розглянуто процес інтеграції національного законодавства з нормами Європейського Союзу, зокрема імплементацію вимог Директиви (ЄС) 2018/2001 (RED II), Директиви (ЄС) 2023/2413 (RED III) та положень Четвертого Енергетичного пакету ЄС «Чиста енергія для всіх європейців». Досліджено вплив повномасштабного вторгнення на стан відновлювальної енергетики та роль розподіленої генерації в забезпеченні енергетичної безпеки держави. Обґрунтовано необхідність системного вдосконалення правового регулювання зеленої енергетики в умовах воєнного стану та євроінтеграції.

Ключові слова: зелена енергетика, відновлювальні джерела енергії, правове регулювання, зелений тариф, суб'єкти господарювання, енергетична безпека, євроінтеграція.

Chavostin D. A., Legal foundations of green energy regulation in Ukraine: economic and legal dimension

The energy sector is undergoing unprecedented structural changes that have become one of the defining trends in global economic development at the outset of the twenty-first century. Dependence on fossil fuels, the escalating climate crisis, and chronic instability in energy markets have prompted a fundamental reassessment of established models of energy production and consumption. Renewable energy sources, which until relatively recently were regarded merely as a supplementary element of the energy system, have now emerged as the primary driver of its transformation.

The article provides a comprehensive analysis of the legal foundations governing green energy in Ukraine from an economic and legal perspective. The evolution of national legislation in the field of renewable energy sources is examined, tracing the trajectory from the Law of Ukraine «On Energy Saving» of 1994 to contemporary specialized legislative acts - the Law «On Alternative Energy Sources», the Law «On the Electricity Market», and the Law «On the Restoration and Green Transformation of the Energy System of Ukraine» adopted in 2023. Legal mechanisms for stimulating the production of electricity from renewable sources are analyzed, including the «green» tariff system, auction procedures, guarantees of origin for electricity, and new market-based support mechanisms. The subject composition of legal relations in the field of green energy is examined: from state administration and regulatory bodies to direct producers,

transmission and distribution system operators, traders, and consumers. It is established that the subject composition of these relations is characterized by multi-level structure and functional diversity, while their legal regulation has a complex and inter-branch nature. The process of integrating national legislation with European Union norms is considered, including the implementation of Directive (EU) 2018/2021 (RED II), Directive (EU) 2023/2413 (RED III), and the provisions of the EU's Fourth Energy Package «Clean Energy for All Europeans.» The impact of the full-scale invasion on the state of renewable energy and the role of distributed generation in ensuring the energy security of the state is studied. The need for systemic improvement of the legal regulation of green energy under martial law and in the context of European integration is substantiated.

Key words: green energy, renewable energy sources, legal regulation, green tariff, business entities, energy security, European integration.

Постановка проблеми. Глобальна трансформація енергетичного сектору є однією з визначальних тенденцій розвитку світової економіки початку XXI століття. Зростаюча залежність від викопного палива, кліматичні зміни та нестабільність енергетичних ринків зумовили принципове переосмислення підходів до організації виробництва і споживання енергії. Відновлювальні джерела енергії, які ще нещодавно сприймалися як перспективний, але допоміжний елемент енергосистеми, сьогодні виступають ключовим вектором її трансформації [1]. Згідно з аналітичними прогнозами, частка відновлювальних джерел у світовому виробництві електроенергії зросте з 30% у 2023 році до 46% до 2030 року, при цьому сонячна енергетика стане провідним джерелом, випередивши гідро- та вітрову генерацію.

Для України зазначені тенденції набувають особливого значення в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Масштабні удари по об'єктах централізованої енергетичної інфраструктури у 2022–2025 роках наочно продемонстрували вразливість традиційних великих генеруючих об'єктів і водночас стратегічну цінність об'єктів відновлювальної енергетики як джерел розподіленої генерації, здатних оперативно компенсувати дефіцити в енергосистемі. Ще до початку повномасштабного вторгнення Україна визначила стратегічну мету - збільшити частку відновлювальних джерел енергії до понад 25% загального електроспоживання до 2035 року [2, с. 455–456]. Ці завдання залишаються пріоритетними, набуваючи при цьому нового безпекового виміру.

Правове регулювання зеленої енергетики в Україні формувалося впродовж понад трьох десятиліть, пройшовши шлях від загальних засад у сфері енергозбереження до комплексної системи спеціального законодавства, інтегрованого з нормами Європейського Союзу. Водночас динамічний розвиток технологій, зміна умов функціонування енергетичних ринків та євроінтеграційні зобов'язання обумовлюють потребу в постійному оновленні та вдосконаленні правового регулювання цієї сфери. Актуальність дослідження правових засад регулювання зеленої енергетики визначається, таким чином, як теоретичною потребою у системному аналізі відповідного законодавства, так і практичною потребою у виробленні науково обґрунтованих рекомендацій щодо його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові засади регулювання зеленої (відновлювальної) енергетики перебувають у фокусі уваги вітчизняних дослідників упродовж останніх років. І. Фадеєва досліджує проблеми розвитку та тарифоутворення у «зеленій» енергетиці в умовах невизначеності, відзначаючи, що зростання відновлювальних джерел є стійкою глобальною тенденцією, яка потребує адекватного правового супроводу [2, с. 455]. Д. Полюхович здійснює детальний аналіз суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері альтернативних джерел енергії, виокремлюючи три основні групи таких суб'єктів [3, с. 113–119]. Б. Олійник обґрунтовує теоретико-правові засади адміністративно-правового регулювання первинного ринку електричної енергії [4, с. 141–148].

Серед найновіших досліджень слід відзначити роботи І. Чумаченка, який здійснює комплексний еколого-правовий аналіз державної політики у сфері альтернативної енергетики в контексті євроінтеграції [5]. Питанням трансформації адміністративно-правового режиму відновлюваної енергетики в контексті імплементації директив ЄС присвячено дослідження О. Ковпака [6]. І. Курило аналізує окремі аспекти правового регулювання у сфері відновлюваної енергетики крізь призму сталого розвитку та євроінтеграції [7]. Правове забезпечення сталого розвитку енергетичної системи в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення досліджує І. Подрез-Ряполова [8]. Д. Молдованов у своєму дисертаційному дослідженні пропонує чотирирівневу систему суб'єктів у сфері альтернативної енергетики та формулює комплексне визначення суб'єкта у цій галузі [9, с. 87–89]. Т. Шендер розглядає правовідносини у сфері використання альтернативних (відновлювальних) джерел енергії, підкреслюючи їхню комплексність та динамічність [10, с. 40–46].

Попри значний масив наукових публікацій, комплексний господарсько-правовий аналіз правових засад регулювання зеленої енергетики з урахуванням найновішого законодавства, зокрема Закону № 3220-IX 2023 року та законопроекту № 14271 2025 року про імплементацію Директиви RED III, залишається недостатньо опрацьованим у вітчизняній правовій науці.

Мета статті. Метою статті є аналіз правових засад регулювання зеленої енергетики в Україні в господарсько-правовому вимірі: дослідження еволюції відповідного законодавства, характеристика механізмів правового стимулювання відновлювальної енергетики, розкриття суб'єктного складу правовідносин у цій сфері та визначення перспективних напрямів вдосконалення правового регулювання з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань і викликів воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зосередимося на еволюції законодавства у сфері зеленої енергетики. Так, правове регулювання відносин у сфері відновлювальних джерел енергії в Україні розпочалося ще в середині 1990-х років, коли Законом України «Про енергозбереження» від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР [11] уперше на законодавчому рівні була закріплена дефініція «нетрадиційних та поновлювальних джерел енергії» - джерел, що постійно існують або періодично з'являються у навколишньому природному середовищі у вигляді потоків енергії Сонця, вітру, тепла Землі, енергії морів, океанів, річок, біомаси. Хоча цей закон уже втратив чинність, він заклав концептуальні засади для подальшого розвитку спеціального законодавства.

Принципово важливими для формування правової бази «зеленої» енергетики стали Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 р. № 555-IV [12], Закон «Про альтернативні види палива» від 14.01.2000 р. № 1391-XIV [13], Закон «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу» від 05.04.2005 р. № 2509-IV [14]. Закон № 555-IV визначив поняття альтернативних джерел енергії, встановив систему «зеленого» тарифу як ключового механізму стимулювання та окреслив коло суб'єктів, що мають право на відповідну підтримку.

Перехід до ринкової моделі організації електроенергетики знайшов відображення у Законі України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 р. № 2019-VIII [15], який запровадив нових учасників ринку у сфері зеленої енергетики та встановив сучасні ринкові механізми функціонування галузі, що замінили попередній Закон «Про електроенергетику» [16]. Цей закон визначив статус гарантованого покупця, оператора системи передачі, оператора системи розподілу та інших ключових суб'єктів енергетичного ринку.

Ключовим законодавчим актом новітнього етапу регулювання стає Закон України № 3220-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» від 30.06.2023 р. [17]. Т. Шендер, аналізуючи правовідносини у сфері альтернативної енергетики, підкреслює, що таке законодавство характеризується комплексністю та динамічністю розвитку, а відносини у цій сфері демонструють предметне різноманіття, оскільки містять ознаки приналежності до предмета регулювання різних галузей права - господарського, екологічного, адміністративного, фінансового, земельного [10, с. 46]. Закон № 3220-IX запровадив систему гарантій походження електричної енергії з відновлювальних джерел, оновив механізм «зеленого» тарифу, ввів нові ринкові моделі підтримки (механізм ринкової премії, механізм самовиробництва) та заклав засади проведення аукціонів для нових генеруючих потужностей.

Важливим кроком на шляху до гармонізації з правом ЄС є розроблення законопроєкту № 14271, спрямованого на імплементацію Директиви (ЄС) 2023/2413 (RED III), що передбачає оновлення нормативної бази щодо гарантій походження, аукціонних механізмів та енергетичних громад [6]. Таким чином, еволюція законодавства демонструє поступовий перехід від простого визначення понять до комплексної системи господарсько-правового регулювання відносин у сфері зеленої енергетики із дедалі більш виразним євроінтеграційним виміром.

Відзначимо, Центральним інструментом правового стимулювання виробництва електроенергії з відновлювальних джерел в Україні тривалий час слугував механізм «зеленого» тарифу - гарантованої ціни викупу електроенергії, виробленої з відновлювальних джерел. Стаття 9-1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» [12] встановлює обмежений строк існування «зеленого» тарифу як способу стимулювання - до 31.12.2029 р. Водночас стаття 9-3 цього ж Закону передбачає, що суб'єкти господарювання, об'єкти яких введені в експлуатацію після 01.01.2020 р., замість «зеленого» тарифу зобов'язані брати участь в аукціонах, передусім ті, що мають намір виробляти електроенергію з енергії вітру або сонячного випромінювання. Такий перехід від адміністративно встановлених тарифів до ринкових аукціонів відповідає вимогам директив ЄС у сфері відновлювальних джерел.

Принципово новим механізмом, запровадженим Законом № 3220-IX 2023 року [17], є система гарантій походження електричної енергії, виробленої з відновлювальних джерел - аналог європейської системи Guarantees of Origin (GoO). Відповідно до вимог Директиви (ЄС) 2023/2413 (RED III), що наразі проходить процедуру імплементації [6], національна система GoO має забезпечити інтероперабельність з європейською практикою, уніфікацію формату сертифікатів та спрощення процедур їх обігу. Це відкриє виробникам «зеленої» електроенергії доступ до ринків ЄС та підвищить ліквідність внутрішнього ринку «зелених» сертифікатів.

Стратегічне планування у сфері відновлювальної енергетики здійснюється через систему державних документів, зокрема: Національний план з енергетики та клімату на період до 2030

року [18], Національний план дій з відновлюваної енергетики на 2025–2030 роки [19], Стратегію розвитку розподіленої генерації до 2035 року [20] та Концепцію впровадження «розумних мереж» до 2035 року [21]. Ці документи формують індикативні показники розвитку відновлювальної генерації та визначають пріоритети державної підтримки галузі. Зокрема, Національний план дій передбачає досягнення частки ВДЕ у валовому кінцевому споживанні не менше 27% до 2030 року.

Фінансово-правове забезпечення галузі, досліджуване Д. Молдовановим, охоплює не лише тарифні механізми, але й державне цільове фінансування будівництва об'єктів «зеленої» енергетики через відповідний фонд, що формується за рахунок цільової надбавки до оптового тарифу на електричну та теплову енергію [9, с. 44]. О. Маслак та А. Кузь, аналізуючи напрямки трансформації управління підприємствами в умовах переходу до зеленої енергетики, вказують, що паралельно з вдосконаленням правових механізмів відбувається розвиток цифрової інфраструктури підприємництва, автоматизація управлінських процесів та посилення значущості стратегічного планування [22, с. 56].

На наш погляд, визначення кола суб'єктів правовідносин у сфері зеленої енергетики також є важливим питанням правового регулювання цієї галузі, оскільки від чіткості такого визначення залежить ефективність реалізації правових механізмів підтримки та контролю. Відзначимо, у загальнотеоретичному аспекті, за О. Скакун, суб'єкти правовідносин - це правоздатні учасники суспільних відносин, що володіють юридичними правами та обов'язками, тобто індивідуальні або колективні носії права, які реалізують свою правосуб'єктність через участь у конкретних правовідносинах [23, с. 354]. В той же час, М. Хаустова конкретизує це поняття, визначаючи суб'єкта правовідносин як індивідуально визначеного суб'єкта права, що реалізував свою правосуб'єктність через втілення конкретних прав і свобод у конкретних правовідносинах [24, с. 34]. Т. Санжарук, у свою чергу, обґрунтовує похідність понять «суб'єкт правовідносин» та «учасник правовідносин» одне від одного [25, с. 91–94].

Д. Полухович здійснює системний аналіз суб'єктного складу адміністративно-правових відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії та виокремлює три основні групи таких суб'єктів: органи державної влади (що формують та реалізують державну політику через управлінські, контрольні та наглядові функції), органи місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання різних форм власності й організаційно-правових форм [3, с. 118]. Б. Олійник доповнює цю класифікацію, зазначаючи, що суб'єктний склад правових відносин на ринку електричної енергії представлений двома основними групами: по-перше, фізичними та юридичними особами — ліцензіатами, що провадять господарську діяльність відповідно до ліцензійних умов; по-друге, суб'єктами владних повноважень, зокрема Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, Міністерством енергетики, НКРЕКП, Антимонопольним комітетом, Аукціонним комітетом та ін. [4, с. 143].

Найбільш розгорнуту класифікацію суб'єктів у сфері альтернативної енергетики пропонує Д. Молдованов, виокремлюючи чотири рівні. Перший представлений суб'єктами державного управління та регулювання. Другий - безпосередніми виробниками енергії з відновлювальних джерел: юридичними особами та приватними домогосподарствами. До третього рівня дослідник відносить суб'єктів, відповідальних за купівлю-продаж та передачу електроенергії: операторів систем передачі й розподілу та трейдерів. Четвертий рівень формують кінцеві споживачі, включаючи енергетичні кооперативи та домогосподарства [9, с. 87–89]. На підставі цієї класифікації Д. Молдованов визначає суб'єкта у сфері альтернативної енергетики як господарюючого суб'єкта, який незалежно від відомчої належності та форми власності здійснює господарську діяльність з генерації, передачі або споживання електроенергії, виробленої з альтернативних джерел [9, с. 44].

Закон України «Про ринок електричної енергії» [15] закріплює наступний перелік учасників ринку, безпосередньо пов'язаних із зеленою генерацією: споживачі, виробники, електропостачальники, трейдери, оператор системи передачі, оператори систем розподілу, оператор ринку та гарантований покупець. Показово, що у цьому Законі визначення окремих категорій суб'єктів дещо відрізняється від аналогічних понять у суміжному законодавстві, зокрема у Законі «Про альтернативні джерела енергії», що породжує правову невизначеність та потребує термінологічної уніфікації.

Окреме місце серед суб'єктів господарювання у сфері зеленої енергетики займають так звані «активні споживачі» та енергетичні спільноти - нові інститути, запроваджені Законом № 3220-IX 2023 року відповідно до вимог Директиви ЄС 2018/2001 (RED II). Їхня поява знаменує принципову зміну парадигми: традиційний пасивний споживач перетворюється на рівноправного учасника ринку, здатного самостійно виробляти, споживати та продавати «зелену» електроенергію.

В контексті мети нашого дослідження не можемо не відзначити і питання реформування законодавства в рамках євроінтеграції. Зрозуміло, євроінтеграційний вектор є одним із системоутворюючих чинників розвитку правового регулювання зеленої енергетики в Україні. Ратифікувавши у 2010 році Протокол про приєднання до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства [26], Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації ключових директив ЄС у сфері відновлювальної енергетики,

зокрема Директиви 2001/77/ЄС. Наближення до норм ЄС стало пріоритетом і в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 року.

І. Курило, аналізуючи правове регулювання у сфері відновлюваної енергетики в контексті євроінтеграції, акцентує увагу на Директиві (ЄС) 2018/2021 (RED II) та Директиві з енергоефективності (ЄС) 2023/1791 як ключових документах, що визначають правову базу для досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Дослідник також звертає увагу на план REPowerEU, спрямований на диверсифікацію поставок енергії та скорочення залежності від російського викопного палива [7]. У тому ж дослідженні наводяться проекти законів України «Про альтернативні джерела енергії» та «Про основні засади державної кліматичної політики» як нормативні акти, що формують основи для виконання відповідних зобов'язань [7].

Зобов'язання України щодо імплементації Четвертого Енергопакету ЄС «Чиста енергія для всіх європейців» у рамках членства в Енергетичному Співтоваристві [27, с. 207] визначають програму законодавчих реформ на 2024–2027 роки, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів № 244-р від 18.03.2024 р. [28]. Набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС у червні 2022 року надало цьому процесу нового прискорення та системності.

Особливо актуальним у контексті євроінтеграції є впровадження системи гарантій походження (GoO). Відповідно до вимог Директиви RED III (ЄС) 2023/2413 та Керівних принципів PG 01/2024 Секретаріату Енергетичного Співтовариства, необхідною передумовою є забезпечення інтероперабельності національних реєстрів та уніфікації формату GoO. Повна правова й технічна сумісність системи GoO України з європейською практикою є передумовою для доступу вітчизняних виробників до ринків ЄС та підвищення привабливості інвестицій у «зелену» генерацію [6]. Разом із тим І. Подрез-Ряполова наголошує на тому, що правове забезпечення сталого розвитку енергетичної системи в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення потребує особливих правових підходів, що поєднують стратегічні цілі євроінтеграції з оперативними потребами енергетичної безпеки [8, с. 102–108].

І, нарешті, ратифікація Україною Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату [29] та участь у міжнародних кліматичних механізмах також є елементами системи правового регулювання, яка надає виробництву енергії з відновлювальних джерел додаткового виміру – кліматичного, пов'язаного зі скороченням викидів парникових газів та відповідними міжнародно-правовими зобов'язаннями.

Висновки. На підставі вищенаведеного, можемо виокремити наступні висновки.

По-перше, правове регулювання зеленої енергетики в Україні пройшло складний еволюційний шлях від загальних засад у сфері енергозбереження до розгалуженої системи спеціального законодавства, що охоплює механізми «зеленого» тарифу, аукціонні процедури, гарантії походження електроенергії та нові ринкові інструменти підтримки. При цьому, правовідносини у цій сфері характеризуються комплексним та міжгалузевим характером, що, в свою чергу, обумовлює необхідність системного підходу до їх правового регулювання із залученням норм господарського, адміністративного, екологічного, фінансового та земельного права.

По-друге, суб'єктний склад правовідносин у сфері зеленої енергетики є багаторівневим і функціонально різноманітним: від органів державного управління та регулювання до виробників відновлювальної електроенергії, операторів систем передачі й розподілу, трейдерів, гарантованого покупця та споживачів, включаючи новостворені інститути активних споживачів та енергетичних спільнот. Понятійна неузгодженість між різними законодавчими актами у визначенні статусу суб'єктів є системною проблемою, що потребує усунення через кодифікацію або термінологічну уніфікацію галузевого законодавства.

По-третє, механізми правового стимулювання відновлювальної енергетики в Україні еволюціонують від адміністративних (фіксований «зелений» тариф) до ринкових (аукціони, ринкова премія, гарантії походження), що відповідає загальноєвропейській тенденції та вимогам права ЄС. Перехід до ринкових механізмів підвищує ефективність використання державних коштів, проте потребує особливої уваги до гарантій прав суб'єктів господарювання, що вже здійснили інвестиції у відновлювальну генерацію.

І, нарешті, по-четверте, євроінтеграційний вектор є системоутворюючим чинником розвитку правового регулювання зеленої енергетики в Україні. Імплементація Директив ЄС (RED II, RED III), Четвертого Енергетичного пакету, механізму гарантій походження GoO та виконання зобов'язань перед Енергетичним Співтовариством визначають порядок денний законодавчих реформ галузі. Набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС надає цьому процесу нового прискорення та системного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чумаченко І. Є. Еколого-правовий вимір державної політики України у сфері альтернативної енергетики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 2. № 93. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355290>

2. Фадєєва І. В. «Зелена» енергетика: проблеми розвитку та тарифоутворення в умовах невизначеності. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. 2023. № 6 (324). С. 455–460. URL: <https://heraldes.khmnu.edu.ua/index.php/heraldes/article/view/339>
3. Полюхович Д. І. Суб'єкти адміністративно-правових відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 2. С. 113–119. URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/22.pdf>
4. Олійник Б. Теоретико-правові засади адміністративно-правового регулювання первинного ринку електричної енергії України. Юридичний вісник. 2022. № 4. С. 141–148. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v4_2022/18.pdf
5. Чумаченко І. Є. Еколого-правовий вимір державної політики України у сфері альтернативної енергетики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 2. № 93. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355290>
6. Ковпак О.А. Трансформація адміністративно-правового режиму відновлюваної енергетики в Україні: аналіз законопроекту № 14271. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 3. № 92. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350542>
7. Курило І. В. Окремі аспекти правового регулювання у сфері відновлюваної енергетики в контексті євроінтеграції. Legal Novels. 2025. Вип. 26. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.10>
8. Подрез-Ряполова І. В. Правове забезпечення сталого розвитку енергетичної системи України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Право та інновації. 2025. № 2 (50). С. 102–108. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-2\(50\)-13](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-2(50)-13)
9. Молдованов Д. В. Фінансово-правове забезпечення державної політики у сфері альтернативної енергетики : дис. ... д-ра філос.: 081. Харків, 2020. 238 с.
10. Шендер Т. Ю. Правове забезпечення використання альтернативних джерел енергії в сфері електроенергетики та теплопостачання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 81, ч. 1. С. 315–321. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.50>
11. Про енергозбереження: Закон України від 01.07.1994 № 74/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/74/94-вр>
12. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>
13. Про альтернативні види палива: Закон України від 14.01.2000 № 1391-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text>
14. Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу: Закон України від 05.04.2005 № 2509-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2509-15#Text>
15. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
16. Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 № 575/97-ВР (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-вр#Text>
17. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30.06.2023 № 3220-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-20#Text>
18. Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 № 587-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-р#Text>
19. Про затвердження Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.08.2024 № 761-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2024-р#Text>
20. Про схвалення Стратегії розвитку розподіленої генерації на період до 2035 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 2024 р. № 713-р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kr240713>
21. Про схвалення Концепції впровадження «розумних мереж» в Україні до 2035 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 2022 р. № 908-р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kr220908>
22. Маслак О. О., Кузь А. В. Напрямки трансформації управління підприємствами в умовах переходу до зеленої енергетики. Економіка та суспільство. 2024. Вип. 61. С. 55–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-97>

23. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
24. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. Вісник Академії правових наук України. 2009. № 3. С. 29–38. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e5d2ef75-f963-4943-be9d-947d75ba3aad/content>
25. Санжарук Т. О. Поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»: питання розмежування. Актуальні проблеми держави і права. 2003. Вип. 21. С. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_18
26. Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-17#Text>
27. Протокол № 77 засідання Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 16.11.2023. URL: <https://www.nerc.gov.ua/storage/app/uploads/public/656/4aa/83e/6564aa83ebfc7652773460.pdf>
28. Про затвердження Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на 2024–2027 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 № 244-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-p#Text>
29. Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату: міжнародний договір від 11.12.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026

© Чавостін Д.А., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0